

*19 MAYIS'IN 100. YILDÖNÜMÜNDE ATATÜRK
VE TÜRK İSTİKLÂLİ ULUSLARARASI
SEMPOZYUMU*

*Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a
Çıkışının ve Millî Mücadele'yi
Başlatmasının 100.Yıldönümü Münasebetiyle*

15-18 Mayıs 2019, Ankara

*HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*

ANITKABİR DERNEĞİ

Hacettepe Üniversitesi'nin ev sahipliğinde

Bildiriler Kitabı - Proceedings

REDAKSIYON

Prof. Dr. Ayten SEZER ARIÇ
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM
Dr. Emre SARAL
Dr. H. Seçkin ÇELİK
Dr. Yasemin TÜRKKAN TUNALI
Dr. Çiğdem DUMANLI
Dr. Ferit Salim SANLI

KAPAK TASARIMI

Aydın EPİKMAN

ISBN

978-605-69683-1-0

SERTİFİKA NUMARASI

44992

BASKI**Yorum Matbaacılık**

Başkent Organize Sanayi Bölgesi
Recep Tayyip Erdoğan Bulvarı No:12
06909 Malıköy – Sincan /ANKARA
0-312-395 21 12
www.yorummatbaa.com

ANKARA – 2019

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ -----	1
KURULLAR -----	3
SEMPOZYUM PROGRAMI -----	5

AÇIŞ KONUŞMALARI

Tümg. (E) Şadi ÖNER (Anıtkabir Derneği Başkanı) -----	12
Prof. Dr. M. Derviş KILINÇKAYA (H.Ü. Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü) -----	14
Prof. Dr. A. Haluk ÖZEN (H.Ü. Rektörü) -----	15

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

ATATÜRK, ŞAHSİYETİ, FİKİRLERİ VE EYLEMLERİ

Ali GÜLER -----	18
<i>Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynaklarından Biri Olarak Atatürk'ün Büyük Nutku</i>	
Tahir ORUCOV -----	41
<i>İki Büyük Türk Lideri, Devlet Adamı, Halk Önderi: Mustafa Kemal Atatürk ve Mehmed Emin Resulzade</i>	

BATI ANADOLU'DA MİLLÎ MÜCADELE

Günver GÜNEŞ -----	51
<i>Mondros Mütarekesi'nden İtalyan ve Yunan İşgali'ne Aydın Sancağı</i>	
Salim GÖKÇEN -----	83
<i>Mütareke Dönemi'nde Rum Çetelerinin Uyguladıkları Terör Eylemleri</i>	
Enes HANÇER -----	94
<i>Batı Cephesinde Demirci Akıncılarının Faaliyetleri</i>	

İTİLÂF DEVLETLERİ VE MİLLÎ MÜCADELE

H. Seçkin ÇELİK -----	107
<i>İngilizler ve Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Geçiş Sorunu: Yeni Bir Yorum Denemesi</i>	
Zekeriya TÜRKMEN -----	138
<i>1919 Yılı Ekim Ayından İtibaren Temsil Heyeti ile İstanbul Hükümeti İlişkilerinde Yumuşama Dönemine Geçiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya İade-i İtibar Meselesi</i>	
Veli Fatih GÜVEN -----	155
<i>Millî Mücadele'de Bir İngiliz Projesi Olarak Kürtlere Özerklik Meselesi</i>	

TÜRKİSTAN'DAKİ ATATÜRK ALGISI

Talas OMARBEKOV	215
<i>Viewpoint of Leaders of Alash Movement on Political-Social Revolution in 1917</i>	
Kuralay MUKHAMADI - Kalamkas KALYBAYEVA	226
<i>Atatürk Reformlarının Bağımsız Kazakistan'ı Oluşturmadaki Rolü</i>	
Gulnaz SATTAROVA	238
<i>Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Gazetelerinde Atatürk'ün Faaliyetlerinin Yer Alması</i>	

MİLLÎ MÜCADELE'NİN DIŞ YANKILARI –

FOREIGN REPERCUSSIONS OF THE TURKISH NATIONAL STRUGGLE

Péter KÖVECSI-OLÁH	246
<i>Ortak Kader, Farklı Tepkiler – Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Ve Macar Ulus İnşâ Sürecindeki Benzerlik Ve Farklılıklar</i>	
Csaba KATONA	254
<i>The Treaty of Trianon: An Assessment with Regard to the Mudros Armistice</i>	
Nataliia ZUB (RUDENKO) - Oksana VASYLYUK	271
<i>Atatürk and Turkish-Ukrainian Relations</i>	

SANATSAL VE EDEBÎ YÖNÜYLE MİLLÎ MÜCADELE

Sadık ERDAŞ	285
<i>Peyami Safa'nın Milli Mücadele'nin Öncüleri Biyografileri: Refet Paşa Biyografisi Örneği</i>	
Salide ŞERİFOVA	307
<i>Azerbaycan Edebiyatında Türk Askerî Karakterine Bakış</i>	
Seyfi YILDIRIM - İsmail AYHAN	321
<i>II. Meşrutiyet Dönemi Yurtdışına Gönderilen Ressamlar Ve Kurtuluş Savaşı Konulu Eserleri</i>	

MİLLÎ MÜCADELE'DE KADININ ROLÜ

Ayten SEZER ARIĞ	358
<i>Millî Mücadele Dönemi Anadolu Mitinglerinde Türk Kadını</i>	
Nuray ÖZDEMİR	370
<i>Millî Mücadele'nin İstiklâl Madalyalı Kadın Kahramanları</i>	
Müslime GÜNEŞ	384
<i>Yunanlıların Aydın Sancağını İşgali Ve Direniş: Kuvayı Milliye'nin Aydın Kadınları</i>	

MÜTAREKE VE MİLLÎ MÜCADELE

- Mustafa ÖZYÜREK** ----- 403
Mondros Mütarekesi'nin Uygulanması Ve İstanbul'un İtilaf Kuvvetlerince İşgali (13 Kasım 1918)
- Könül HACİYEVA** ----- 414
Ali Sabri'nin 'Trabzon Mektupları'nda Birinci Dünya Savaşı Sonrası Anadolu'da Toplumsal Durumla İlgili Değerlendirmeler
- Mehmet ÇANLI** ----- 431
Mondros Mütarekesi Sonrası Osmanlı Ordusunun Yeniden Teşkilâtlandırılması

MİLLÎ MÜCADELE, BASIN VE PROPAGANDA

- Saime Selenga GÖKGÖZ** ----- 458
Millî Mücadele ve 'Mustapha Kémal' Aleyhinde Siyasî Propagandanın "Unutulmuş" Bir Örneği: Ömer Kâzım'ın 'Kemalist Macera' (1921) ve 'Ankara ve Berlin' (1922) Kitapları
- Mehmet Emin ELMACI** ----- 489
Yeni Bulgular Işığında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı Öncesi Kamuoyunda Tanınması Konusu (1912-1917)
- Tattigul KARTAYEVA** ----- 529
Kazak ve Turkestanskiye Vedomosti Gazeteleri Işığında 20. Yüzyıl Başı Kazak Basınında Türkiye Konulu Haberler

TÜRK İSTİKLÂL HARBİ VE SİYASETİ

- Yüksel KAŞTAN** ----- 540
Alman Kaynaklarına Göre Sakarya Meydan Muharebesi
- Ömer Faruk DEMİREL** ----- 570
Alman Penceresinden Mütareke Dönemi Türkiye
- Emre SARAL** ----- 586
Türk Cepheğinde Savaşan Avusturya-Macaristan Askerlerinin Mondros Mütarekesi Sonrasında Memleketlerine Geri Dönüşleri

BİLİM-EĞİTİM

- Vüsal ZÜLFÜGAROV** ----- 599
XX. Yüzyılın Başlarında Türkiye ile Sovyet Azerbaycanı Arasındaki Bilimsel, Kültürel ve Eğitimsel İlişkiler: Disiplinlerarası Bakış
- Gulnoz HALLIEVA ISKANDAROVNA** ----- 611
Kemal Atatürk ve Rus-Türk Bilimsel İlişkileri
- Mendigül NOGAYBAYEVA - Guljazira ABİKENOVA** ----- 618
1920'li ve 1930'lu Yıllarda Kazak-Türk Bilim Adamlarının Çalışmalarında Latin Alfabeti Meselesi

MİLLÎ MÜCADELE’NİN DIŞ YANKILARI

- Gaffar ÇAKMAKLI MEHDIYEV** ----- 630
Kafkasya ve Mondros Mütarekesi: Nuri Paşa'nın Azerbaycan Ermenilerine Müracaatları ve Andranik'in Kendisine Cevabı
- Roza ABDYKULOVA** ----- 645
Rus Kaynaklarına Göre Millî Mücadele

ASKERÎ BOYUTUYLA TÜRK İSTİKLÂL HARBİ

- Abdullah Cüneyt KÜSMEZ** ----- 653
Eskişehir-Kütahya Muharebeleri Sonrası Geri Çekilme Harekâtı ile Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki Savunma Harekâtının Askerî Doktrinel Özellikleri
- Suat AKGÜL** ----- 689
Ankara Zabıt Namzetleri Talimgâhı Mezunu Şehitler
- Erdal KORKMAZ - Deniz KURT** ----- 706
Mondros Mütarekesi Ekseninde Türk Askerî Havacılığının Arşiv Belgeleri Işığında Analizi

ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE MİLLÎ MÜCADELE

- Mehmet ÇANLI** ----- 729
İşgal Dönemi Suriye'de Fransızların Askeri Durumu ile İlgili Türk Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Dairesinin Hazırladığı Rapor Üzerine Bir Değerlendirme (1920-1924)
- Ulvi KESER - Devran AKBAYRAM** ----- 740
Millî Mücadele Sürecinde Kıbrıs Türk Basını ve Mehmet Remzi Okan Üzerine Bir Değerlendirme
- Naile ASKER** ----- 786
93 Harbi Sonrası Ruslara Bırakılmış Topraklarda Devlet Siyaseti Ve Halk Ozanları

KAZAKİSTAN'DAKİ ATATÜRK ALGISI

- Mirzahan EGAMBERDİYEV** ----- 801
Günümüzde Kazakistan Kamuoyunda Atatürk Ve Millî Mücadele Algısı
- Zubeyda SHADKAM** ----- 810
Kazakistan'daki Üniversite Öğrencileri ve Öğretim Elemanlarının Atatürk Hakkındaki Düşünceleri Üzerine Bir Değerlendirme
- Ziyabek KABULDİNOV** ----- 817
Millî Mücadele Ve Kazakistan'daki Atatürk İmajı

- KAPANIŞ VE DEĞERLENDİRME KONUŞMALARI** ----- 824
- SEMPOZYUM KATILIMCILARI / THE PARTICIPANTS** ----- 828

SUNUŞ

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a ayak basarak Millî Mücadele'yi başlatmasının yüzüncü yıldönümü münasebetiyle, 2019 yılının bu yıldönümüne denk gelen haftası içerisinde Enstitümüz ile Anıtkabir Derneği'nin işbirliğiyle Ankara'da uluslararası bir sempozyumun düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.

Sempozyumda, IX. Ordu Müfettişliği görevine atanan Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan Bandırma Vapuru ile hareket ederek 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışının yeni Türk Devleti'nin doğuşuna zemin hazırlayan bir süreci başlattığı olgusundan hareketle; bu sürecin Türk İstiklal Mücadelesine, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin doğuşuna olan etkileri, dönemin iç ve dış koşulları göz önünde bulundurularak irdelenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı, Mütareke Dönemi'ndeki gelişmeler, Osmanlı topraklarının işgali, buna yönelik tepkiler, aydınların kurtuluş çareleri, barış görüşmeleri, Milli Mücadele'nin örgütlenmesi, Kuvayı Milliye, Kongreler süreci, Misak-ı Milli, Milli Mücadele'nin askerî, siyasî, toplumsal ve ekonomik gelişmeleri, TBMM'nin açılması ve çalışmaları, "İstiklal-i tam" fikri ve ruhundan günümüze yansıyanlar üzerine yeni yorum ve bulgulara dayalı bildiriler ele alınmış ve tartışılmıştır.

Sunulan bildirilerin, özgün, arşiv belgelerine ve yeni yorumlara dayalı ve daha önce yayımlanmamış olması, sempozyumu daha da önemli hale getirmiştir.

Temelleri 2018 yılında atılan bu bilimsel etkinliğin hazırlıkları kapsamında yapılan yüz on üç başvuru Düzenleme Kurulu tarafından titizlikle değerlendirilerek bunlardan elli adedi başarılı bulunmuş ve eser sahipleri Sempozyum'da tebliğlerini sunmak üzere davet edilmişlerdir. Nihai değerlendirmenin ardından Almanya, Macaristan, Ukrayna, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Türkiye'den toplam kırk beş araştırmacının katılımıyla Sempozyum, 16-17 Mayıs 2019 tarihlerinde Hacettepe Üniversitesi Beytepe Yerleşkesi Tunçalp Özgen Kongre Merkezi'nin üç ayrı salonunda eş zamanlı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu bilimsel toplantı sosyal ve kültürel programlarla renklendirilerek başarıyla tamamlanmıştır.

Sempozyum Programı hazırlanırken, oturumların tebliğ konularına bakılarak anlamlı bir bütün oluşturmaya ve farklı temalara odaklanmasına dikkat edilmiştir. Böylece, bildiri kitabı da basıldığı zaman benzer konulara farklı bakış açılarıyla yaklaşarak bütüncül bir perspektif elde edilmesi hedeflenmekteydi. Dolayısıyla, bu kitapta da farklı salonlarda gerçekleştirilen oturumlarda sunulan tebliğler ayrı alt başlıklar altında sınıflandırılarak okuyucunun istifadesine sunulmuş; diğer bir deyişle, Millî Mücadele'ye tematik bir yaklaşımla bakılmaya çalışılmıştır. Sempozyumun Millî Mücadele literatürüne yapmış olduğu bir diğer orijinal katkı da, sunulan bildirilerin bir kısmının Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki Millî Mücadele ve Atatürk algısına dair okuyucuya bilgi veriyor olmasıdır.

Sempozyum Düzenleme ve Bilim Kurulu üyeleri başta olmak üzere, etkinliğin aksama olmaksızın gerçekleştirilmesinde katkıları bulunan Rektörümüz Prof. Dr. Haluk Özen nezdinde Hacettepe Üniversitesi'nin ilgili birimleri ve çalışanlarına; Müdürümüz Prof. Dr. M. Derviş Kılınçkaya nezdinde Enstitümüzün değerli elemanlarına; Başkan Emekli Tümgeneral Şadi Öner

nezdinde Anıtkabir Derneği'ne, konukların Ankara'da ağırlanması başta olmak üzere teknik ve lojistik destek sağlayan Negese Turizm Organizasyon Hizmetleri A.ř'ne; sosyal ve kùltùrel programı iki akşam boyunca gùsterilerini sergileyerek renklendiren Ankara Kulùbù seğmenlerine řùkranlarımızı sunarız.

Bùyùk anlama sahip bu Sempozyum'da ùretilen bilginin gelecek nesillere aktarılması işlevini yerine getirmesi aadıısından elinizdeki bu kitabın bilgi řùlenini taadıandıran en nadide paradı olduğu bilinciyle bu eseri istifadenize sunarız.

Sempozyum Dùzenleme Kurulu

KURULLAR

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Başkan: **Prof. Dr. Derviş KILINÇKAYA** (Hacettepe Ü, Ankara), Başkan: **Emekli Tuğgeneral Sadi ONER** (Anıtkabir Derneği, Ankara), **Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN** (Anıtkabir Derneği, Ankara), **Prof. Dr. Lütfü ÇAKMAKÇI** (Anıtkabir Derneği, Ankara), **Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU** (Hacettepe Ü, Ankara), **Prof. Dr. Mustafa YILMAZ** (Hacettepe Ü, Ankara), **Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ** (Hacettepe Ü, Ankara), **Prof. Dr. Oğuz AYTEPE** (Anıtkabir Derneği, Ankara), **Prof. Dr. Bige SÜKAN** (Ankara Ü, Ankara), **Emekli Tuğgeneral Tevfik BEDÜK** (Anıtkabir Derneği, Ankara), **Emekli Tuğgeneral Bulut Ömer MİMIROĞLU**, **Dr. Ali GÜLER** (Hacettepe Ü, Ankara), **Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM** (Hacettepe Ü, Ankara), **Doç. Dr. Saime Selenga GOKGOZ** (Hacettepe Ü, Ankara), **Dr. Veli Fatih GÜVEN** (Hacettepe Ü, Ankara), **Dr. A. Cüneyt KÜSMEZ** (Hacettepe Ü, Ankara), **Dr. Sadık ERDAŞ** (Hacettepe Ü, Ankara), **Dr. H. Seçkin ÇELİK** (Hacettepe Ü, Ankara), **Dr. Emre SARAL** (Hacettepe Ü, Ankara), **Mustafa DOĞAN** (Anıtkabir Derneği, Ankara)

BİLİM KURULU

Prof. Dr. M. Derviş KILINÇKAYA (Hacettepe Ü, Ankara), **Prof. Dr. Mustafa YILMAZ** (Hacettepe Ü, Ankara), **Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ** (Hacettepe Ü, Ankara), **Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU** (Hacettepe Ü, Ankara), **Doç. Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ** (Hacettepe Ü, Ankara), **Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM** (Hacettepe Ü, Ankara), **Dr. Sadık ERDAŞ** (Hacettepe Ü, Ankara), **Dr. Öğr. Üyesi Özhan KAPICI** (Hacettepe Ü, Ankara), **Dr. Emre SARAL** (Hacettepe Ü, Ankara), **Dr. H. Seçkin ÇELİK** (Hacettepe Ü, Ankara), **Dr. A. Cüneyt KÜSMEZ** (Hacettepe Ü, Ankara), **Dr. Ali GÜLER** (Hacettepe Ü, Ankara), **Dr. Veli Fatih GÜVEN** (Hacettepe Ü, Ankara), **Prof. Dr. Lütfü ÇAKMAKÇI** (Anıtkabir Derneği Yönetim Kurulu Üyesi), **Prof. Dr. Oğuz AYTEPE** (Anıtkabir Derneği Bilim Kurulu Üyesi), **Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN** (Anıtkabir Derneği Başkan Yardımcısı), **Dr. Fatih ÖZKURT** (Anıtkabir Derneği), **Prof. Dr. Nesib NESİBLİ** (Ankara Ü, Ankara), **Prof. Dr. Neşe ÖZDEN** (Ankara Ü, Ankara), **Prof. Dr. Bige SÜKAN** (Ankara Ü, Ankara), **Prof. Dr. Hakan UZUN** (Ankara Ü, Ankara), **Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ** (Gazi Ü, Ankara), **Prof. Dr. Necdet HAYTA** (Gazi Ü, Ankara), **Prof. Dr. Bahri ATA** (Gazi Ü, Ankara), **Prof. Dr. Selma YEL** (Gazi Ü, Ankara), **Prof. Dr. Yusuf SARINAY** (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Ü, Ankara), **Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR** (Atatürk Ü, Erzurum), **Prof. Dr. Yavuz ASLAN** (Atatürk Ü, Erzurum), **Prof. Dr. Selami KILIC** (Atatürk Ü, Erzurum), **Prof. Dr. Ferudun ATA** (Selçuk Ü, Konya), **Prof. Dr. Hikmet OKSUZ** (Karadeniz Teknik Ü, Trabzon), **Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU** (Ondokuz Mayıs Ü, Samsun), **Prof. Dr. Yüksel KAŞTAN** (Akdeniz Ü, Antalya), **Prof. Dr. Mehmet Akif ERDOĞDU** (Ege Ü, İzmir), **Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ** (Necmettin Erbakan Ü, Konya), **Prof. Dr. Salim GOKÇEN** (Erzincan Ü, Erzincan), **Prof. Dr. Ulvi KESER** (Girne Amerikan Ü, Girne), **Doç. Dr. Celal METİN** (Celal Bayar Ü, Manisa), **Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ** (Adnan Menderes Ü, Aydın), **Prof. Dr. Numan ARUÇ** (Makedonya Bilim ve Sanatlar Akademisi, MANU), **Prof. Dr. Talas OMARBEKOV** (El Farabi Kazak Millî Ü, Almatı), **Prof. Dr. Tynchynbek CHOROTEGİN** (Kyrgyz National University named after Yusup Balasagyn), **Dr. Suat AKGÜL** (Antalya), **Dr. Süleyman HATİPOĞLU** (Mustafa Kemal Üniversitesi), **Dr. Süleyman TEKİR** (Sinop Ü, Sinop), **Dr. Zekeriya TURKMEN** (İstanbul 29 Mayıs Ü, İstanbul)

SEMPOZYUM SEKRETARYASI

Dr. Ali GÜLER (Hacettepe Ü), **Dr. Emre SARAL** (Hacettepe Ü), **Dr. Haydar Seçkin ÇELİK** (Hacettepe Ü), **Figen YÜKSEK** (Hacettepe Ü), **Gönül BİLMEZ** (Hacettepe Ü), **Mustafa DOĞAN** (Anıtkabir Derneği), **Güler Can DEMİRCİ** (Anıtkabir Derneği)

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,

06800, Beytepe/Ankara,

Tel: (+90 312) 297 68 70

Belgeç: (+90 312) 299 20 76

E-Posta: ait@hacettepe.edu.tr

Anıtkabir Derneği

Turgut Reis Cad. Arzu Apt. No:3/5 Mebusevleri - Tandoğan / Ankara

Tel: 0312 213 16 58

Belgeç: 0312 222 72 06

E-Posta: bilgi@anitkabir.com.tr - anitder@ttmail.com

İletişim

E-Posta: 19mayissempozyumu@gmail.com

SEMPOZYUM PROGRAMI

Hacettepe Üniversitesi H.Ü. Tunçalp Özgen Kültür ve Kongre Merkezi,
Beytepe/Ankara

16 Mayıs 2019, Perşembe

Saat: 09:00-10:30 **Yer:** Sempozyum Düzenleme ve Bilim Heyetinin
Anıtkabir Ziyareti

AÇILIŞ TÖRENİ

Saat: 11:30-12:30 **Yer:** H.Ü. Tunçalp Özgen Kültür ve Kongre Merkezi,
Beytepe

Açılış Konuşmaları

Emekli Tuğgeneral Şadi ÖNER

Anıtkabir Derneği Başkanı

Prof. Dr. M. Derviş KILINÇKAYA

*Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Enstitüsü
Müdürü*

Prof. Dr. Haluk ÖZEN

Hacettepe Üniversitesi Rektörü

Sergi Açılışı

Arşiv Belgeleriyle Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Samsun'a Çıkışı

Saat: 12:00-12:30 **Yer:** H.Ü. Tunçalp Özgen Kültür ve Kongre Merkezi
Fuayesi

Öğle Yemeği

Saat: 13:00 -14:30 **Yer:** Beyaz Ev, Hacettepe Ü, Beytepe

16 MAYIS 2019, PERŞEMBE

H.Ü. Tunçalp Özgen Kültür ve Kongre Merkezi, Beytepe

I.OTURUM: 14:30 – 15:45

1. SALON

ATATÜRK, ŞAHSIYETİ, FİKİRLERİ VE EYLEMLERİ

Oturum Başkanı: **Mustafa YILMAZ, Prof. Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara)

14:30-14:50 **Ali GÜLER, Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara), “*Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynaklarından Biri Olarak Atatürk'ün Büyük Nutku*”

14:50-15:10 **Recep TEMEL, Dr. Öğr. Üyesi** (Bozok Ü, Yozgat), “*Mustafa Kemal Atatürk'te "İstiklâl-i Tam" Fikrinin İktisadî-Malî Açından Tezahürü*”

15:10-15:30 **Tahir ORUCOV, Doç. Dr.** (AMBA Folklor Enstitüsü, Bakü), “*İki Büyük Türk Lideri, Devlet Adamı, Halk Önderi: Mustafa Kemal Atatürk ve Mehmed Emin Resulzade*”

15.30-15:45 Tartışma

2. SALON

BATI ANADOLU'DA MİLLÎ MÜCADELE

Oturum Başkanı: **Ayten SEZER ARIĞ, Prof. Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara)

14:30-14:50 **Günver GÜNEŞ, Dr. Öğr. Üyesi** (Adnan Menderes Ü, Aydın), “*Mondros Mütarekesi’nden İtalyan ve Yunan İşgali’ne Aydın Sancağı*”

14:50-15:10 **Salim GÖKÇEN, Prof. Dr.** (Erzincan Ü, Erzincan), “*Mütareke Dönemi’nde Rum Çetelerinin Uyguladıkları Terör Eylemleri*”

15:10-15:30 **Enes HANÇER, Sosyal Bilgiler Öğretmeni** (Borlu/Manisa), “*Batı Cephesinde Demirci Akıncılarının Faaliyetleri*”

15.30-15:45 Tartışma

3. SALON

İTİLÂF DEVLETLERİ VE MİLLÎ MÜCADELE

Oturum Başkanı: **Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, Prof. Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara)

14:30-14:50 **H. Seçkin ÇELİK, Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara), “*İngilizler ve Mustafa Kemal’in Anadolu’ya Geçiş Sorunu: Yeni Bir Yorum Denemesi*”

14:50-15:10 **Zekeriya TÜRKMEN, Dr. Öğr. Üyesi** (İstanbul 29 Mayıs Ü, İstanbul), “*1919 Yılı Ekim Ayından İtibaren Temsil Heyeti ile İstanbul Hükümeti İlişkilerinde Yumuşama Dönemine Geçiş ve Mustafa Kemal Paşa’ya İade-i İtibar Meselesi*”

15:10-15:30 **Veli Fatih GÜVEN, Dr.** (Anıtkabir Derneği, Ankara), “*Millî Mücadele’de Bir İngiliz Projesi Olarak Kürtlere Özerklik Meselesi*”

15.30-15:45 Tartışma

Kahve Arası: 15:45-16:00

16 MAYIS 2019, PERŞEMBE

H.Ü. Tunçalp Özgen Kültür ve Kongre Merkezi, Beytepe

II.OTURUM: 16:00 – 17:15

1. SALON

TÜRKİSTAN'DAKİ ATATÜRK ALGISI

Oturum Başkanı: **M. Derviş KILINÇKAYA, Prof. Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara)

16:00-16:20 **Talas OMARBEKOV, Prof. Dr.** (El-Farabî Kazak Milli Ü, Almatı), “*Alaş Orda Aydınlarının 1917 Toplumsal ve Siyasal Devrimi’ne Dair Tarihsel Görüşleri*”

16:20-16:40 **Kalamkas KALYBAYEVA, Prof. Dr.** (Abay Kazak Millî Pedagoji Ü, Almatı) & Kuralay MUKHAMADI, Prof. Dr. (Abay Kazak Millî Pedagoji Ü, Almatı), “*Atatürk Reformlarının Bağımsız Kazakistan’ı Oluşturmadaki Rolü*”

16:40-17:00 **Gulnaz SATTOROVA, Doç. Dr.** (Özbekistan Bilimler Akademisi Özbek Dili, Edebiyatı ve Folklor Enstitüsü,

Taşkent), “Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Gazetelerinde Atatürk’ün Faaliyetlerinin Yer Alması”

17:00-17:15 Tartışma

2. SALON

MİLLÎ MÜCADELE’NİN DIŞ YANKILARI FOREIGN PERSPECTIVES TO THE TURKISH NATIONAL STRUGGLE

Oturum Başkanı: **İdris YÜCEL, Doç. Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara)

16:00-16:20 **Péter KÖVECSI-OLÁH, Dr.** (Eötvös Loránd Bilim Üniversitesi, Budapeşte), “*Common Fate, Different Reactions: Similarities & Differences Between The Turkish and Hungarian Nation-Building Process after World War I*”

16:20-16:40 **Csaba KATONA, Dr.** (Macar Bilimler Akademisi Kıdemli Araştırmacısı), “*The Armistice of Mudros From the Perspective of Hungary*”

16:40-17:00 **Nataliia Zub (RUDENKO), Dr., & Oksana VASYLYUK, Dr.** (A. Yu. Krımskiy Doğu Bilimleri Enstitüsü, Ukrayna Millî Bilimler Akademisi, Kiyev), “*Atatürk and Turkish-Ukrainian Relations*”

17:00-17:15 Tartışma

3. SALON

SANATSAL VE EDEBÎ YÖNÜYLE MİLLÎ MÜCADELE

Oturum Başkanı: **Gülnaz HALLİYEVA İSKANDAROVNA, Prof. Dr.**

(Dünya Dilleri Ü, Taşkent)

16:00-16:20 **Sadık ERDAŞ, Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara), “*Peyami Safa’nın Milli Mücadele’nin Öncüleri Biyografileri: Refet Paşa Biyografisi Örneği*”

16:20-16:40 **Salide ŞERİFOVA, Prof. Dr.** (AMBA Nizamî Gencevî Edebiyat Enstitüsü, Bakü), “*Azerbaycan Edebiyatındaki Türk Askerî Karakterine Bakış*”

16:40-17:00 **Seyfi YILDIRIM, Doç. Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara) & **İsmail AYHAN, Doktor adayı** (Dicle Ü, Diyarbakır), “*II. Meşrutiyet Dönemi Yurtdışına Gönderilen Ressamlar ve Kurtuluş Savaşı Konulu Eserleri*”

17:00-17:15 Tartışma

17 MAYIS 2019, CUMA

H.Ü. Tunçalp Özgen Kültür ve Kongre Merkezi, Beytepe

III. OTURUM: 9:30-10:45

1. SALON

MİLLÎ MÜCADELE’DE KADININ ROLÜ

Oturum Başkanı: **Bige SÜKAN, Prof. Dr.** (Ankara Ü, Ankara)

9:30-9:50 **Ayten Sezer ARIĞ, Prof. Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara), “*Millî Mücadele Dönemi Anadolu Mitinglerinde Türk Kadını*”

9:50-10:10 **Nuray ÖZDEMİR, Doç. Dr.** (Abant İzzet Baysal Ü, Bolu), “*Millî Mücadele'nin İstiklâl Madalyalı Kadın Kahramanları*”

10:10-10:30 **Müslime GÜNEŞ, Dr. Öğr. Üyesi** (Adnan Menderes Ü, Aydın), “*Yunanlıların Aydın Sancağını İşgali ve Direniş: Kuva-yi Milliye'nin Aydınlı Kadınları*”

10:30-10:45 Tartışma

2. SALON

MÜTAREKE VE MİLLÎ MÜCADELE

Oturum Başkanı: **Necdet HAYTA, Prof. Dr.** (Gazi Ü, Ankara)

9:30-9:50 **Mustafa ÖZYÜREK, Dr. Öğr. Üyesi** (İğdır Ü, Kars), “*Mondros Mütarekesi'nin Uygulanması ve İstanbul'un İtilaf Kuvvetlerince İşgali (13 Kasım 1918)*”

9:50-10:10 **Könül HACIYEVA, Doç. Dr.** (AMBA Nizamî Gencevî Edebiyat Enstitüsü, Bakü), “*Ali Sabri'nin 'Trabzon Mektupları'nda Birinci Dünya Savaşı Sonrası Anadolu'da Toplumsal Durumla İlgili Değerlendirmeler*”

10:10-10:30 **Mehmet ÇANLI, Dr.** (Ankara) “*Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Ordusunun Yeniden Teşkilâtlandırılması*”

10:30-10:45 Tartışma

3. SALON

MİLLÎ MÜCADELE, BASIN VE PROPAGANDA

Oturum Başkanı: **Mirzahan EGAMBERDİYEV, Doç. Dr.** (El-Farabî Kazak Millî Ü, Almatı)

9:30-9:50 **Saime Selenga GÖKGÖZ, Doç. Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara), “*Millî Mücadele ve 'Mustapha Kémal' Aleyhinde Siyasî Propagandanın "Unutulmuş" Bir Örneği: Ömer Kâzım'ın 'Kemalist Macera' (1921) ve 'Ankara ve Berlin' (1922) Kitapları*”

9:50-10:10 **Mehmet Emin ELMACI, Dr. Öğretim Üyesi** (Dokuz Eylül Ü, İzmir), “*Yeni Bulgular Işığında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı Öncesi Kamuoyunda Tanınması Konusu (1912-1917)*”

10:10-10:30 **Tattigul KARTAYEVA, Prof. Dr.** (El-Farabî Kazak Millî Ü, Almatı), “*Kazak ve Turkestanskiye Vedomosti Gazeteleri Işığında 20. Yüzyıl Başı Kazak Basınında Türkiye Konulu Haberler*”

10:30-10:45 Tartışma

Kahve Arası: 10: 45-11:00

17 MAYIS 2019, CUMA

H.Ü. Tunçalp Özgen Kültür ve Kongre Merkezi, Beytepe

IV. OTURUM: 11.00 – 12.15

1. SALON

TÜRK İSTİKLÂL HARBİ VE SİYASETİ

Oturum Başkanı: **Tahir ORUCOV, Doç.Dr.** (Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi, Bakü)

11:00-11:20 **Yüksel KAŞTAN, Prof. Dr.** (Akdeniz Ü, Antalya), “*Alman Kaynaklarına Göre Sakarya Meydan Muharebesi*”

11:20-11:40 **Ömer Faruk DEMİREL, Dr.** (Berlin Teknik Ü, Berlin), “*Alman Penceresinden Mütareke Dönemi Türkiye*”

11:40-12:00 **Emre SARAL, Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara), “*Mondros Mütarekesi Sonrasında Türk Cephelelerinde Faaliyet Gösteren Avusturya-Macaristan Askerlerinin Memleketlerine Geri Dönüşleri*”

12:00-12:15 Tartışma

2.SALON

BİLİM-EĞİTİM

Oturum Başkanı: **Tattigul KARTAYEVA, Prof. Dr.** (El-Farabî Kazak Millî Ü, Almatı)

11:00-11:20 **Vüsal ZÜLFÜGAROV, Dr.** (Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi, Bakü), “*XX. Yüzyılın Başlarında Türkiye ile Sovyet Azerbaycanı Arasındaki Bilimsel, Kültürel ve Eğitimsel İlişkiler: Disiplinlerarası Bakış*”

11:20-11:40 **Gulnoz Halliyeva İSKANDAROVNA, Prof.Dr.** (Dünya Dilleri Ü, Taşkent), “*Kemal Atatürk ve Rus-Türk Bilimsel İlişkileri*”

11:40-12:00 **Mendigul NOGAİBAYEVA, Prof.Dr. & Guljazira ABİKENOVA, Doç.Dr.** (El-Farabî Kazak Millî Ü, Almatı) “*1920 ve 30’lu Yıllarda Türk Bilim Adamlarının Çalışmalarında Latin Alfabesi Meselesi*”

12:00-12:15 Tartışma

3.SALON

MİLLÎ MÜCADELE’NİN DIŞ YANKILARI

Oturum Başkanı: **Mehmet ŞAHİNGÖZ, Prof. Dr.** (Gazi Ü, Ankara)

11:00-11:20 **Gaffar Çakmaklı MEHDİYEV, Prof. Dr.** (Erciyes Ü, Kayseri), “*Kafkasya ve Mondros Mütarekesi: Nuri Paşa’nın Azerbaycan Ermenilerine Müracaatları ve Andranik’in Ona Cevabı*”

11:20-11:40 **Roza ABDYKULOVA, Dr. Öğr Üyesi**
(Kırgızistan-Türkiye Manas Ü, Bişkek), “*Rus Kaynaklarına Göre Millî Mücadele*”

11:40-11:55 Tartışma

Öğle Yemeği: 12:30 -14:00

Yer: Beyaz Ev, Hacettepe Ü

17 MAYIS 2019, CUMA

H.Ü. Tunçalp Özgen Kültür ve Kongre Merkezi, Beytepe

V.OTURUM: 14:00 – 15:15

1. SALON

ASKERİ BOYUTUYLA TÜRK İSTİKLÂL HARBİ

Oturum Başkanı: **Ali GÜLER, Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara)

14:00-14:20 **Abdullah Cüneyt KÜSMEZ, Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara), “*Eskişehir-Kütahya Muharebeleri Sonrası Geri Çekilme Harekâtı ile Sakarya Meydan Muharebesi’ndeki Savunma Harekâtının Askerî Doktrinel Özellikleri*”

14:20-14:40 **Suat AKGÜL, Dr. (Antalya)**, “*Ankara Zabit Namzetleri Talimgâhı Mezunu Şehitler*”

14:40-15:00 **Deniz KURT, Doktora Adayı** (Ankara Ü, TİTE) & **Erdal KORKMAZ, Doktora Adayı** (Ankara Ü, TİTE), “*Mondros Mütarekesi Ekseninde Türk Askerî Havacılığı*”

15:00-15:15 Tartışma

2. SALON

ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE MİLLÎ MÜCADELE

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN** (Hacettepe Ü, Ankara)

14:00-14:20 **Mehmet ÇANLI, Prof. Dr.** (Hitit Ü, Çorum), “*İşgal Dönemi Suriye’de Fransızların Askerî Durumu ile İlgili Türk Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Dairesinin Hazırladığı Rapor Üzerine Bir Değerlendirme. (1920-1925)*”

14:20-14:40 **Ulvi KESER, Prof. Dr.** (Kıbrıs Amerikan Ü, Lefkoşa) & **Devran AKBAYRAM, Doktora Adayı** (Dokuz Eylül Ü, İzmir), “*Millî Mücadele Sürecinde Kıbrıs Türk Basını ve Mehmet Remzi Okan Üzerine Bir Değerlendirme*”

14:40-15:00 **Naile ASKER, Doç. Dr.** (AMBA Folklor Enstitüsü, Bakü), “*93 Harbi Sonrası Ruslara Bırakılmış Topraklarda Devlet Siyaseti ve Halk Ozanları*”

3. SALON

KAZAKİSTAN'DA ATATÜRK ALGISI

Oturum Başkanı: **Saime Selenga GÖKGÖZ, Doç. Dr.** (Hacettepe Ü, Ankara)

14:00-14:20 **Mirzahan EGAMBERDİYEV, Doç. Dr.** (El-Farabî Kazak Millî Ü, Almatı) “*Günümüzde Kazakistan Kamuoyunda Atatürk ve Millî Mücadele Algısı*”

14:20-14:40 **Zubiada SHADKAM, Doç. Dr.** (El-Farabî Kazak Millî Ü, Almatı) “*Kazakistan'daki Üniversite Öğrencileri ve Öğretim Elemanlarının Atatürk Üzerine Düşünceleri Üzerine Bir Değerlendirme*”

14:40-15:00 **Amancol Kalysh BORANBAYOĞLU, Prof.Dr.** (El-Farabî Kazak Millî Ü, Almatı) “*20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Kazakistan'ın Bölge Coğrafyasını İnceleyen Sovyet Kurumları*”

15:00-15:20 **Ziyabek KABULDİNOV, Prof.Dr.** (Çokan Valihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü, Almatı), “*Millî Mücadele ve Kazakistan'da Atatürk Sureti*”

Kahve Arası: 15.15-15.30

15:30-16:30 – DEĞERLENDİRME OTURUMU VE KAPANIŞ

Yer: H.Ü. Tunçalp Özgen Kültür ve Kongre Merkezi Büyük Salonu

AÇIŞ KONUŞMALARI

Tümğ. (E) Şadi ÖNER
(Anıtkabir Derneği Başkanı)

“Hacettepe Üniversitemizin Sayın Rektörü,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitümüzün Sayın Müdürü,
Saygıdeğer Bilim İnsanları,
Değerli Basın Mensupları,
Sevgili Öğrenciler,

Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk’ün Milli Mücadele’yi başlatmak üzere Samsun’a çıkışının 100. Yılı münasebetiyle Hacettepe Üniversitesi ve Anıtkabir Derneği olarak birlikte düzenlediğimiz “Atatürk ve Türk İstiklâli Uluslararası Sempozyumu”na hoş geldiniz.

Hepinizi, şahsım ve Derneğimiz adına saygılarımla selamlıyorum.

Bilindiği gibi tarih, milletlerin hafızasıdır. Geçmişte yaşanan olaylar, hem bugünümüzü hem de yarınlarımızı şekillendirmektedir. Tarihi olayları neden-sonuç ilişkisini kavrayarak analitik bir yaklaşımla ele aldığımız zaman, tarihte yaşanan olaylardan gerekli dersleri çıkardığımızda, günümüzde karşılaştığımız ve gelecekte karşılaşacağımız benzer olaylarda aynı hataları yapmaktan kurtulacağımız açıktır. Yine millet ve insanlık olarak geleceğimizin sağlıklı bir şekilde inşası da tarihten çıkarılacak derslere bağlıdır dersek fazla abartmış olmayız.

İşte bugün ve yarın uluslararası düzeyde saygın tarihçilerin bildirileri ile ele alarak inceleyecekleri tarih kesiti bize böyle bir fırsatı sunan, gerekli dersleri çıkartarak, doğru anlamlandırabildiğimiz takdirde bugünümüzü ve geleceğimizi şekillendirmede büyük kolaylıklar sağlayacak olan önemli bir tarih kesitidir.

Mütareke İstanbul’undan 16 Mayıs 1919’da ayrılan Mustafa Kemal Paşa, yüz yıl önce, 19 Mayıs 1919 günü Samsun’da Anadolu’ya ayak basmış, ülkenin ve milletin içinde bulunduğu bütün olumsuzluklara rağmen, “Ya İstiklâl, Ya Ölüm!” diyebilmiştir. Bu bir milli mücadele ve bağımsızlık iradesidir.

Ülkenin hemen hemen her yerinin Mondros Mütarekesi hükümlerine göre işgal edildiği, orduların terhis edildiği, silahlarına el konulduğu kısacası sonradan Nutuk’ta, Gençliğe Hitabe’de anlatacağı ağır ve olumsuz şartların içinde bir avuç milliyetçi, vatansever arkadaşı ile mücadeleye atılan Mustafa Kemal Paşa, Samsun’dan “milletin kendi azim ve kararlılığı ile kurtulabileceği” mesajını verecektir. Bu mesaj, Türk milletinin yaşama iradesinin sembolü olacaktır.

İngilizler daha İstanbul’dan ayrılmadan Kızkulesi açıklarında Bandırma Vapuru’nu aradıkları sırada yanındakilere; “bunlar bizi Anadolu’ya silah ve cephane götürüyor sanıyorlar. Bilmiyorlar ki, biz Anadolu’ya yüreğimizi, beynimizi ve ülkelerimizi götürüyoruz.” Diyerek nasıl bir inanç adamı olduğunu gösteren Mustafa Kemal Paşa Samsun’dan sonraki bütün süreçte de bu inancını hep canlı tutacaktır.

Mustafa Kemal Paşa; Havza Genelgesi, Amasya Genelgesi, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi nihayet Ankara’da TBMM’nin açılışı ile mücadeleyi

nakış nakış işleyecek, bütün dünyaya, mazlum milletlere emperyalizmin yenilebileceğini gösterecektir.

TBMM hem askeri mücadeleyi yönetecek, hem diplomatik faaliyetleri yürütecek sonuçta genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulacaktır. Lozan'da yeni kurulan Türk devletinin bağımsızlığını uluslararası hukuka göre tescil ettirecek, Türk milleti hür ve bağımsız bir millet olarak yaşamaya devam edecektir.

Atatürk önderliğinde yürütülen ve başarıya ulaştırılan Milli Mücadele ve Türk İnkılabı, çağdaşlaşma yolunda atılan adımlarla modern dünyada saygın bir yer alacak, pek çok millete örnek teşkil edecektir.

Bizlere düşen görev, kurucu kahramanımız Mustafa Kemal Atatürk'ü doğru anlamak ve O'nun "en büyük eserim" dediği Türkiye Cumhuriyeti'ni ilelebet yaşatmaktır. Cumhuriyeti yaşatmak, onun temel esaslarına sahip çıkmakla olacaktır. Tam bağımsız, üniter-ulus devlet, laik demokratik cumhuriyet olarak esasları belirlenmiş olan Cumhuriyetimize sahip çıkmak; Atatürk'ün hatıralarını yaşatmak en büyük görevimizdir.

Anıtkabir Derneği olarak 1968 yılından beri O'nun aziz hatırasını yaşatmak yolunda yılmadan çalışmaktayız. Onu ve düşüncelerini gençlere ve kamuoyumuza anlatmak amacıyla bir dizi etkinliğe katkı vermekteyiz.

İki gün boyunca gerçekleştirilecek olan uluslararası sempozyum bu kapsamda icra edilen bir faaliyettir.

2015 yılında, Milli Eğitim Bakanlığımız ile koordineli bir şekilde gerçekleştirdiğimiz "Atatürk İzinde Ankara Gezisi" isimli kültür ve tarih gezisiyle toplam 20 ilimizden 840 Lise öğrencisi ve öğretmenleri Ankara'ya getirilerek Atatürk mekânları gezdirilmiştir. Aynı kapsamda her yıl yaklaşık 700 öğrencinin Atatürk'le buluşmasına katkı sağlanmasına devam edilmektedir.

Ayrıca, Atatürk'e ait özel otomobillerin restorasyonu, Anıtkabir Fotoğraf ve Yazı Yarışmaları, Anıtkabir'e sesli rehberlik sisteminin satın alınması, Müze içerisindeki tablo ve panoramaların yıllık bakımlarının yaptırılması ve Anıtkabir Komutanlığı'nın acil ihtiyaçlarının karşılanması, gibi faaliyetlerimiz kamuoyunun takdirlerini kazanmıştır.

Bu vesile ile "19 Mayıs'ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklâli Uluslararası Sempozyumu"nın Atatürk ve Türk İnkılabı'nın daha iyi anlaşılmasına büyük katkılar yapacağına olan inancımı belirtir, sempozyumun başarılı geçmesini dilerim.

Hacettepe Üniversitesinden ve Derneğimizden, sempozyumun gerçekleştirilmesi çalışmalarını büyük bir özveri ile yürüten hocalarımıza ve arkadaşlarımıza teşekkür ederim.

Saygılarımla."

Prof. Dr. M. Derviş KILINÇKAYA
(H.Ü. Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü)

“Hacettepe Üniversitemizin Sayın Rektörü,
Anıtkabir Derneğinin Sayın Başkanı,
Saygıdeğer Bilim İnsanları,
Değerli Basın Mensupları,
Sevgili Öğrenciler,

Atatürk'ü pek çok başka devlet adamından ayıran onun yaptıklarıdır. Nutuk'un son bölümünde ülkemizi ve ülkemizin geleceğini gençlere emanet ederken ülkemizin o dönemde içinde bulunduğu durumu anlatır.

Birinci Dünya Savaşı'nın son yılı ve onu takip eden on yıl 1917 ile 1927 arası aslında Türk dünyasının kaderini çizdiği çok önemli bir dönemini oluşturuyor. 1917 Sovyetler Birliği Bolşevik Devrimi'nden sonra Türk Cumhuriyetleri gözlemlerini bu devlete çevirdiler.

Mustafa Kemal Anadolu'ya aylak bastığı andan itibaren kongreler süresi ve bütün hayatı boyunca istiklal ve tam bağımsızlık düşüncesini ısrarla vurgulaması onurlu bir millet olmanın birinci şart olduğunu net olarak ortaya koymuştur. Onlarda da bağımsızlık mücadelesi içine girdiler ama biz Anadolu Türkleri olarak çok şanslıyız. Çünkü bizim Mustafa Kemal Atatürk'ümüz vardı, onların böyle bir şansı yoktu. Bizim Atatürk'ümüz Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmayı başardı. Büyük mücadeleler sonucu kuruldu bu ülke. Kurulduğunda toplu iğne imal edemeyen bir konumda idi. Nüfusunun ancak % 6'sı okuma-yazma bilen bir toplumdu. Orduları dağıtılmış, bütün tersanelerine girilmiş, milli varlıkları gasp edilmiş bir ülke manzarası ile karşı karşıya idik.

“Biz Anadolu'ya ruhumuzu götürüyoruz” diyordu Mustafa Kemal. Anadolu'yu hiç kimse işgal etme cesaretini gösterememiştir. Bütününü işgal etmeyi başaramamıştır. Bugün Türkiye tarihinin en kritik dönemlerinden birini yaşıyor. Yeniden Kuva-yı Milliye ruhuna sahip olmamız gerekir. Bu sempozyum bu sözünü ettiğimiz ruhun ilmi değerlerle kazandırmasını yönelik bir etkinliktir. Söz uçar yazı kalır. Bu sebeple burada sunulan tebliğler kitap haline getirilerek kalıcı olması sağlanacaktır.

Başta Sayın Rektörümüz, Rektör Yardımcılarımız ve Anıtkabir Derneği Başkanı ile Yönetim Kurulu Üyeleri olmak üzere emeği geçen herkese teşekkür ederiz. Bildirileri ve şahsiyetleri ile sempozyumumuzu şereflendiren ilim adamlarımıza ayrıca teşekkür ederim. Sağ olun, var olun.

Saygılarımla.”

Prof. Dr. A. Haluk ÖZEN
(H.Ü. Rektörü)

“Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitümüzün Sayın Müdürü,
Anıtkabir Derneğinin Sayın Başkanı,
Saygıdeğer Bilim İnsanları,
Değerli Basın Mensupları,
Sevgili Öğrenciler,

Atatürk'ü sevmek ve bu ülkenin Atatürk'ü unutmaması, Atatürk'ü daha iyi anlaması, Atatürk'süz bu ülkenin olmayacağını bilerek, sözde değil özde bir Atatürkçü rektör olarak Millî Mücadele'nin başladığı gün olan ve bu güne 'benim doğum günüm' diyen Atatürk'ün Millî Mücadele'ye başladığının 100. yılını kutlamakta olduğumuz bu hafta içinde ve bir daha hiç bir nesle nasip olmayacak 100. yıl kutlamaları kapsamında Hacettepe Üniversitesi'nde bu toplantının yapılmasından son derece onur ve gurur duyuyorum.

Benim hedefim aslında öğrenciler. Onlara bu duyguyu yaşatmamız lazım. Onun için öğrencilerime iftardan sonra üç gün 'Kurtuluş' dizisini ve 'Cumhuriyet' filmini açık havada, çimlerin üzerinde Beytepe Kampüsü'nde izlettiriyoruz. 19 Mayıs Pazar günü bütün öğretim üyeleri ve öğrencileri kırmızı ve beyaz giyerek Beytepe Kampüsü'nün içerisinde anıta çelenk koyup, Hacettepe Üniversitesi Konservatuvar öğrencilerinin sunacağı programı izleyeceğiz.

Açık hava amfisinde tüm öğrencilerimiz ve ailelerin katılacağı halk oyunları gösterisi ve raks konseri yapılacaktır. Aynı gün saat 18. 30'da Atatürk'ün kurduğu H.Ü. Ankara Konservatuvarı'nda piyano eşliğinde öğrencilerimiz bir konser vereceklerdir. Bu konser salonunda Muammer Sun hocamızın Millî Mücadele ile ilgili yaptığı sunumu ve en sonunda da Devlet Sanatçımız İdil Biret'in konseri ile günü tamamlayacağız.

19 Mayıs, daha önce üniversitelerde böylesine geniş kapsamlı kutlanan bir millî bayram değildi. 100. yıl sebebiyle bu sene çok kapsamlı kutlamalar yapılıyor. Bundan sonra da böyle devam edeceğine inanıyorum.

Sempozyumun başarılı bir şekilde geçmesini diliyor, başta Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürümüz Prof. Dr. M. Derviş Kılınçkaya Hocama ve Anıtkabir Derneği Başkanı Emekli Tuğgeneral Şadi Öner Paşam olmak üzere emeği geçen herkese ve katılımcılara teşekkür ediyorum.”

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

ATATÜRK, ŞAHSİYETİ, FİKİRLERİ VE EYLEMLERİ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ’NİN KAYNAKLARINDAN BİRİ OLARAK ATATÜRK’ÜN BÜYÜK NUTKU: BİR İÇERİK ANALİZİ (1918-1923)

Ali GÜLER*

ÖZET

Hatıratlar, tarihin önemli kaynaklarından. Hatıratlar belirli ölçütler çerçevesinde kullanılmaktadır. İç ve dış tenkitlerinin yapılması ve diğer kaynaklarla karşılaştırılması gerekir. Hatıratlar, genellikle sübjektiftir. Hatırat sahibinin eğitimi, anlattığı olaylardaki şahitliği, hatıratları daha çok veya daha az güvenilir hale getirir.

Bu bildirinin amacı, bir hatırat olarak Büyük Nutuk’un ilk iki döneminin (1918-1920, 1920-1923) içerik analizini yapmaktır.

“Büyük Nutuk”, Atatürk tarafından, Cumhuriyet Halk Partisi’nin 15-20 Ekim 1927 tarihlerinde Ankara’da toplanan İkinci Kurultay’ında okunmuştur. 36,5 saat süren ve altı günde okunan tarihi bir hitabeye dayanır. Bu konuşma bundan dolayı “Nutuk” adını almıştır. Atatürk’ün anlatımı Samsun’a çıktığı 19 Mayıs 1919’dan başlamıştır. 20 Ekim 1927 tarihinde “Gençliğe Hitabe” ile gözyaşları içinde bitmiştir. Yaklaşık 9 yıllık süreyi kapsayan önemli bir hatıratır.

Nutuk, Yeni Türkiye’nin 9 yıllık devrinin, hatta bir inkılabın, bir devletin kuruluş sürecinin açıklanmasıdır. Bu devre şu üç aşamaya ayrılabilir: *Birinci Aşama*: Kuva-yı Milliye Dönemi’dir (1918-1920). *İkinci Aşama*: “Büyük Millet Meclisi (Hükümeti) Dönemi”dir (1920-1923). *Üçüncü Aşama*: “Cumhuriyet Dönemi”dir (1923-1927). Biz ilk iki dönemi ele alacağız.

Büyük Nutuk’ta anlatılan olaylar, daha çok bu ilk iki dönemde yoğunlaşmaktadır.

İçerik analizi, “zaman (kronoloji), olaylar, belgeler ve kişiler” bağlamında dört kategoride yapılmıştır.

Bu araştırma sonucunda Büyük Nutuk’un, Türkiye Cumhuriyeti’nin kaynaklarından olan hatıratlar arasındaki yeri, değeri ve sınırları ortaya konulmuş olacaktır. Güvenilir bir kaynak olup olmadığı tartışılacaktır.

Bildiri hazırlanırken, Nutuk’un Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi’ndeki orijinal nüshaları ve Nutuk hakkında yayımlanmış belgeler, döneme tanıklık etmiş bulunan şahsiyetlerin anıları ve yapılmış araştırmalar kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Nutuk, Büyük Nutuk, Söylev, Hatırat

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yarı Zamanlı Öğretim Görevlisi, ajansguler@hotmail.com

ATATÜRK'S GREAT SPEECH AS ONE OF THE SOURCES OF THE HISTORY OF THE REPUBLIC OF TURKEY: A CONTENT ANALYSIS (1918-1923)

ABSTRACT

Memoirs are important sources of history. They are used within the framework of certain measures. Internal and external criticisms should be made and compared with other sources. Memoirs are usually regarded as subjective. The education and witnesses of the author makes the memoir more or less reliable.

This paper aims the content analysis of the two initial periods of Atatürk's memoirs entitled *The Great Speech* that covers the periods between 1918-1920 as well as 1920-1923.

"The Great Speech, was delivered by Kemal Atatürk at the Second Congress of the Republican People's Party (CHP) on 15-20 October 1927 in Ankara. It is based on a historical address that lasted 36,5 hours and was held in six days. This speech is therefore called "The Speech". Narration of events by Atatürk started with his landing to Samsun on 19 May 1919. On 20 October 1927, it ended with Address to the Youth in tears. It is a crucial memoir covering a period of around 9 years.

The Great Speech is an explanation of 9-year period of new Turkey even a revolution as well as an emergence of a new state This period can be divided into three stages: First Stage: The National Forces Period (1918-1920). Second Stage: Grand National Assembly (Government) Period 1920 (1920-1923). Third Stage: "The Republican Period ((1923-1927).

Narration in the Great Speech mostly covers the events happened in the course of first two referring periods. Therefore this study focuses on the the first two stages.

Content analysis was conducted in four categories within the context of "time (chronology), events, documents and people".

This research aims to denote the significance, value and limits of the Grand Speech as a memoir among the sources of the Republic of Turkey. By the way it is going to be discussed whether it is a reliable source.

This study was prepared through the original copies of the Grand Speech preserved in the Archive of the General Staff ATASE Department and the documents published on the Great Speech as well as the memoirs of the persons who witnessed this period.

Keywords

Atatürk, Speech, The Great Speech, Discourse, Memoirs

1. TARİHSEL KAYNAK OLARAK NUTUK

1. 1. Tarihin Kaynakları ve Hatıratlar

Bilindiği üzere "Tarih", insanlığın başından geçen siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel vs. tüm olayları yer ve zaman belirterek, neden-sonuç ilişkisine göre inceleyen bir bilimdir. Elbette tarih bilimi geçmişte yaşanmış bir olayı yukarıda belirtilen ölçütlere göre incelerken, "bilim yöntemleri"ni kullanır ve

bazı yardımcı bilim dallarından da yararlanır. Tarih, insan topluluklarının başından geçen olayları inceleyen bir bilim olarak, incelenen tarihsel kesite, “zaman aralığı”na uygun olarak pek çok kaynaktan da faydalanır.

Mesela Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin kaynaklarına bakıldığında, Prof. Dr. E. Semih Yalçın’ın yaptığı bir çalışmadan hareketle şunları sıralamak mümkündür:

“Arşivler, Resmi Yayınlar, Süreli Yayınlar, Başvuru Eserleri, Hatıralar ve Biyografiler, Görüntülü, Sesli ve Sözlü Kaynaklar, Telif ve Tetkikler.”¹

“*Hatıratlar, günlükler, not defterleri ve hatta mektuplar*”, Tarih kaynakları arasında son yıllarda önemi üzerinde daha çokça durulan bir alandır. Bu kaynaklar, resmi belgelerin dışında olup, incelenen dönemde incelenen olay veya kurum içinde bizzat dahli olan insanların kişisel kayıtları olmaktadır. Bu belgeler hem resmi belgeleri dengeleyici bir işlev görürler; hem de resmi belgelere yansımayan olayın/olayların insani boyutunu günümüze aktarırlar. Bu nedenle bu tür birinci tekil şahıs, birey anlatımları için günümüz dünya tarihçiliği ve sosyal bilimlerinde “*benlik belgeleri*” kavramı kullanılmaktadır.

Bu tür kaynaklar, diğer kaynakları destekleyici özellikleri yanında çoğu kez müstakil bir öneme de sahiptir. Örneğin günümüzde askeri tarih çalışmalarında giderek benimsenen “*yeni askeri tarihçilik bakış açısının*” önem verdiği konulardan bir olan “savaş deneyimi” analizlerinde, yani bir savaşı genel olarak bir toplumun ya da daha dar olarak savaşa bizzat katılmış insanların nasıl deneyimlediği, o savaşın insan ve insan grupları üzerinde ne gibi etkiler bıraktığı konusunda hatırat, günlük tarzı kişisel kayıtların birinci derecede öneme sahip oldukları söylenebilir.

Yine başka bir örnek vermek gerekirse, günümüz askeri tarihçiliğinin giderek önem kazanan konularından biri olan “*hafıza/bellek*” çalışmalarının, örneğin bir toplumun bir savaş travmasını nasıl hatırladığı ve o travmayla nasıl baş etmeye çalıştığı gibi konuların araştırılmasında da bu gibi kişisel anlatıların vazgeçilmez bir değeri vardır.²

Mehmet Beşikçi’nin hatırat, anı ve günlükler hakkındaki bu değerlendirmelerine katılmakla birlikte; genel tarih disiplini içinde özellikle bireysel düzeydeki bu tür kaynaklar için kabul edilen ve dikkat edilmesi gereken en büyük zafiyet bunların sübjektif kaynaklar olmasıdır. Yani hatıratını yazan insan, olaya kendi bakış açısı ile bakacak ve kendine göre bir anlatım tutturacaktır. Kaldı ki aktardığı bilgi, yaşantı ve gözlemler o kişinin eğitim ve kültür düzeyi ile de yakından ilişkili olacaktır. Hatıratlar tek başına tarih yazımı veya bir tarihi olayı anlamak ve açıklamak için yeterli değildir. Diğer kaynaklarla birlikte karşılaştırma yapılarak kullanılmalıdır.

1. 2. Hatırat Olarak Nutuk

Okunduğu 1927 yılından itibaren yerli ve yabancı pek çok isim tarafından Nutuk’un “türü” konusunda çok çeşitli yorumlar ve tespitler yapılmıştır:

¹ E. S. Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları**, 6. Baskı, Berikan Yayınları, Ankara, 2017, I-XII, 1-468 s.

² Hatırat ve günlüklerin askeri tarih çalışmalarındaki rolü ve Türk askeri tarih araştırmaları bakımından bu tür kaynak örneklerinin neler olabileceği konusunda bakınız: M. Beşikçi, “Askeri Tarihçiliğin Gayri Resmi Kaynakları: Asker Anıları ve Günlükleri”, <http://www.ozelburoistihbarat.com/Content/images/archieve/tarih-askeri-tarihciligin-gayri-resmi-kaynaklari-asker-anilari-ve-gunlukler-415d5392-bc41-4246-92eb-ddb45ec028e7.pdf>

“Tarih, tarih vesikası, muazzam ders, Türk nesrinin en büyük örneği, değerli bir tarih, siyasal bir söylev, siyasi bir vesika, iddianame, otobiyografi, hesap verme işi, öğretici bir yapıt vs.”³ Şüphesiz bunları çoğaltmak mümkündür.

Sadece kavramsal tanımlamalarını buraya aldığımız bu görüşlere bakıldığında Büyük Nutuk hakkında çok çeşitli görüşlerin, yargıların ortaya atılmış olduğu, çeşitli yönlerden değerlendirmelerin yapılmış olduğu görülmektedir. Bu görüşlerin, varılan yargıların, yapılan değerlendirmelerin hepsinde bir parça gerçeklik payı vardır. Fakat Büyük Nutuk’a edebi türler içinde mutlaka bir yer bulmak gerekiyorsa, kanımızca o, gerçek ve tam anlamıyla “hatırat veya anı”dır.

Aşağıda Cumhuriyet tarihimizin kaynağı olarak Nutuk’u değerlendireceğiz. Burada şunu söyleyelim ki, Nutuk tarihi kaynak olarak ilk planda bir “hatırat”tır. Yukarıda hatırat türü eserlerin kaynak olarak tek başına kullanılmalarından doğabilecek mahzurları belirttik. Bu Nutuk için de geçerlidir. Fakat Nutuk’u diğer hatıratlardan ayıran çok önemli özellikleri vardır. Bir defa Mustafa Kemal Paşa Nutuk’ta anlattığı her şeyi resmi belgelere dayandırmıştır. İkinci olarak eleştirdiği insanlar Nutuk okunduğunda, yani kamuoyuna mal olduğunda hayattadırlar ve cevap verme imkânlarına sahiptirler. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa gibi bunu yapanlar da olmuştur. Dolayısı ile hatırat türü eserlerin kaynak olarak oluşturdukları birçok zafiyeti Nutuk taşımaz.

1. 3. Atatürk’ün Anıları ve Nutuk

Mademki, Nutuk Atatürk’ün belirli bir zaman dili içindeki anılarını, hatıralarını içermektedir o halde Atatürk’ün kamuoyuna mal olmuş diğer anıları ile bir bütünlük içinde ele alınmalıdır. 1881’de doğan Mustafa Kemal Paşa’nın anıları kapsamında değerlendirilebilecek birçok bilgi değişik kaynaklarda zaman içinde paylaşılmıştır. Fakat bizzat kendisi tarafından anlatılan ve içerdiği zaman aralığı bakımından bir bütünlük arz eden anılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. 3. 1. Çocukluk ve İlk Gençlik Yıllarına Dair Anıları

“Çocukluğuma dair ilk hatırladığım şey, mektebe gitmek meselesine aittir.” Diye başlayan bu anılarını 1922 yılında Ahmet Emin Yalman’a anlatmış ve bu anılar 10 Ocak 1922’de Vakıf Gazetesi’nde yayımlanmıştır. Bu anılar, daha sonra Söylev ve Demeçler ile A. E. Yalman’ın hatıratında yeni Türkçe olarak yayımlanmışsa da bunlar eksiktir. Bu anıların birebir çevrim yazısının yayımlanması gerekmektedir.

1. 3. 2. Mütareke Dönemi ve Öncesine Dair Anıları

Mustafa Kemal Paşa yukarıdaki çocukluk ve ilk gençlik yıllarına dair anılarının devamı mahiyetinde ve Nutuk öncesi süreci içeren anılarını 1926 yılında gazeteciler Falih Rıfkı ve Mahmut Soydan’a anlatmış, bu anılar da 13 Mart 1926 tarihinden itibaren Milliyet (İstanbul), Hâkimiyet-i Milliye (Ankara) gazetelerinde yayımlanmaya başlanmıştır. Hâkimiyeti Milliye’deki anılar 12 Nisan 1926’ya kadar 32 makale şeklinde devam etmiştir. Bu yayının çeşitli

³ Bunların ayrıntıları için bakınız: İsmail Arar, “Büyük Nutuk’un Kapsamı, Niteliği, Amacı”, **Atatürk’ün Büyük Söylev’inin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar**, TTK Basımevi, Ankara, 1980, s. 155-161.

nedenlerle (özellikle İnönü Hükümeti'nin Almanya ile olan ilişkileri dikkate alarak ricası üzerine) kesilmesinden sonra, yayımlanmayan kısım Falih Rıfkı Atay tarafından 1944'te "19 Mayıs" adlı bir küçük bir broşürde toplanmıştır. Bu anıların yayımlanan ve yayımlanmayan kısımlarının tamamı daha sonraki yıllarda F. Rıfkı Atay, İsmet Bozdağ ve İsmet Görgülü tarafından yeni harflerle yayımlanmıştır. Bu anılar, Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Mayıs günü Samsun'a gitmek için İstanbul'dan Bandırma Vapuru ile hareket etmesine kadar olayları içermektedir.

İşte Nutuk bu anıların devamı mahiyetinde Samsun'a çıkış ile başlamakta ve okunduğu 1927 yılına kadar olan anıları içermektedir.

1. 3. 3. Diğerleri

Bunların dışında Atatürk'ün özel yaşamının değişik dönemlerine ilişkin pek çok anısı yayımlanmıştır. Askerliğe Dair Eserleri, Not Defterleri, Çanakkale Muharebeleri, Viyana ve Karlsbad Günlükleri, Nöbet Defterleri'ni bu kapsamda saymak mümkündür.

Otobiyografi türü bakımından Atatürk'ün ilk üç anısı bir bütünlük gösterir. Özellikle ikinci sıradaki anıları kapsam, içerik (olaylar) ve tarihsel devamlılık bakımından Nutuk'la bir bütünlük oluşturur.

1. 4. Nutuk Ders Kitabı Olabilir mi?

Burada şunu da belirtelim ki, günümüzde bazı kimseler sadece Nutuk'u "Türkiye Cumhuriyeti tarihi ders kitabı olarak okutsak yeterlidir" düşüncesini ileri sürüyorlar. Bilimsel olarak bu doğru değildir. Çünkü Nutuk Milli Mücadele'ye ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuruluşuna önderlik eden, "Kurucu Kahramanımız" Mustafa Kemal Atatürk'ün ağzından yaşadıklarının anlatılmasıdır. Bunun için önemli bir kaynaktır. Fakat kapsam olarak 1919-1927 yılları arasında 9 yıllık gelişmeleri içerir. Bu 9 yıl içinde de daha çok Mayıs 1919 ile Kasım 1924 arası ayrıntılı, ondan sonraki olaylar ise daha yüzeysel anlatılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, sadece Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı dönemini (1923-1938) için bile sınırlı bir kaynaktır.

Nutuk'un "tek başına yeni Türkiye'nin mükemmel bir tarihi" olduğu söylemi daha Nutuk'un söylendiği dönemde dillendirilen bir konuydu. Buna dikkat çeken Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal tarihi kaynak olarak Nutuk hakkında şunları söylemektedir:

"Atatürk, Büyük Nutuk'u söylediği günlerde basında 'tek başına bir tarih, yeni Türkiye'nin mükemmel bir tarihi, edebiyatımızın bir şaheseri' diye nitelendirilmiştir. Oysaki Atatürk buna sadece, yukarıda da işaret edilen kitabında yani Nutuk'unda 'mazi olmuş bir devrin hikâyesidir' demekle yetinmiştir. Kuşku yok ki, Nutuk bir tarih sayılamaz; ama tarih yöntemine uygun olarak yazılmıştır. Bağımsızlık savaşı ile devrim olayları kronolojik olarak sıralanmıştır. Bu olaylardan bilinmeyenlerle, kuşkuyla ve tartışmaya elverişli olanların tümü vesikalar verilmek suretiyle sağlam ve sarsılmaz bir nitelik kazanmıştır. Nutuk, amacı bakımından da tarih biliminin sarsılmaz amacı doğrultusundadır. Bilindiği gibi tarih, sadece olayların sıralanması demek olmayıp, bu olayların nedenleri ve sonuçları ile de açıklanması demektir. Atatürk, her ne kadar 'mazi olmuş bir devrin hikâyesidir' demekte

ise de bu deyişî ancak alçak gönüllülüğünün bir örneği olarak görülmelidir. Gerçekte Nutuk bir hikâye değildir. Yeni Türkiye'nin 9 yıllık bir devrinin hatta bir devrimin açıklanmasıdır.”⁴

Peki, Nutuk Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin kaynağı olarak niçin önemlidir? İşte bu sorunun cevabı:

1. 5. Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynağı Olarak Nutuk

Bilindiği gibi Nutuk, Mustafa Kemal Atatürk'ün 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Ankara'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi salonunda, Cumhuriyet Halk Partisi'nin açılış kongresinde, milletvekillerine yaptığı uzun konuşmanın metnidir⁵. Nutuk, gerek Atatürk'ün kendi şahsiyeti, gerekse Türk inkılâp tarihi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca kendi devrinde yazıldığı için birinci elden kaynak niteliği taşıyan ve Türk edebiyatında bir hitabet örneği teşkil eden, temel bir eserdir.

Nutuk, yakın tarihe ışık tutan bir eser olduğu gibi, Türk milleti adına yapılan bütün işlerin meşruluk ilkesine dayandırılarak yürütüldüğünün belgesidir. Aynı zamanda yeni Türk devletinin kuruluşunda verilen kararların, yapılan uygulamaların, uzak görüşlülüğün, ince bir hesaplamanın, yerinde bir mantığın, ihtiyatlı bir davranışın, birlik ve beraberliğin bir sonucu olup kurtuluş davasını anlatan bir eserdir.

Günümüzdeki yayınları bakımından Atatürk'ün Nutuk'u üç ciltten meydana gelmiştir. Birinci ciltte 1919-1920 yılları arasında genel olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı, devletin genel durumu, işgaller, Milli Mücadele çalışmaları, Milli Mücadele'yi içeriden ve dışarıdan engelleme çabaları, kongreler, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına ve Heyet-i Temsiliye'ye karşı ortaya çıkan tepkiler ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması çalışmaları anlatılmıştır.

İkinci ciltte ise 1920-1927 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı, Kurtuluş Savaşı, İtilâf Devletleri'yle yapılan siyasi görüşmeler, Cumhuriyet'in ilânı, çok partili hayata geçiş, yapılan inkılâplar ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi ile son bulmaktadır.

Üçüncü cilt ise 1919-1920 yılları arasındaki yazışmaları ihtiva eden tarihî belgelerdir. Bu belgeler Meclis Zabıtları'nda, bakanlık dosyalarında, basın koleksiyonlarında kayıtlı bulunmaktadır.

Okunması altı günde tamamlanan ve 36,5 saat süren Nutuk, ilk defa vesikalar da dahil olmak üzere, 1927 yılında Arap harfleriyle iki cilt halinde basılmıştır. Harf inkılâbından sonra, bu ilk metnin okunması güçleştiğinden 1934'te yeni harflerle aynen yayımlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, eserinde hadiseleri açıklarken olaylarla ilgili belgelere yer vermiş, bu belgelerle ilgili açıklamalar ve yorumlarda bulunmuştur. Genelde fikirlerinden önce açıklayacağı yorumlara yönelik sorular sormuştur. Arkasından açıklama ve düşüncelerine yer vermiştir. Hadiseler anlatılırken tarihî kronoloji takip edilmeye çalışılmış, fakat yeri ve zamanı gelen olaylar kronolojiye uygun olmadan da önemine göre ifade edilmiştir. Olaylar anlatılırken bazı şahıslarla ilgili hatıralar da nakledilmiştir.

⁴ E. Z. Karal, “Açış Konuşması”, **Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1980, s. 4.

⁵ E. S. Yalçın, “Nutuk Hakkında”, M. K. Atatürk, **Nutuk**, Sadeleştiren ve Yayıma Hazırlayan: Prof. Dr. E. S. Yalçın, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 1.

Nutuk, günümüzün ve geleceğin bütün nesillerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, Türk milletinin esarete karşı verdiği büyük mücadeleyi öğretmek bakımından çok önemli bir değer taşımaktadır.

Nutuk'un yazılışında güdülen amacı şu iki noktada toplamak mümkündür:

1) Geçmişte kalan bazı olayların, yani tarihin anlaşılmasına yardımcı olmak.

2) Milli varlığımız için önemli gördüğü konularda milletin ve gelecek kuşakların dikkatli olmalarını sağlamak.

Bu iki temel sebebin yanı sıra örtülü olan bir diğer sebebin de siyasî olduğu şüphesizdir. Bunu kurduğu ve genel başkanı bulunduğu partinin ilk kez toplanan büyük kongresinde söylemiş olması, Nutuk'un siyasi eleştiri örgüsünü de içerecek şekilde yazılmış olması, geçmişte yaşanan olaylar bakımından daima belli kişileri hedef alması bunun açık belirtilerindendir.⁶

Nutuk alelâde, sade, basit, kuru bir tarih ya da hatırat değildir. Bu eser, savaşlar, ihtilâller ve isyanlar içinde yetişmiş zengin bir hayat tecrübesine ve felsefî görüşe sahip, olayları kuvvetli bir mantık ve bir tarih görüşü içinde anlatabilen, yeni bir devleti kuran liderin kaleminden çıktığı için önemlidir. Eserde güncel olaylar bile çoğu kez tarihten alınan örneklerle zenginleştirilerek anlatılmaktadır. Nutuk'ta anlatılanlar sadece geçmiş olaylar ve tarihi olaylar değildir. Atatürk bu eserinde, değerini hâlâ koruyan, her çağ ve her ülke için geçerli birtakım siyasi ve stratejik kuralları da ortaya koymuştur. Atatürk, Nutuk'u yazarken sadece tarihi olayları belgelerle inceleyerek objektif gerçeğe ulaşmak isteyen bir tarih yazarı rolünü üstlenmemiştir. Çünkü Atatürk, doğrudan doğruya kaleme aldığı o tarihi yapanın bizatihi kendisidir. Tarihi yapan ile yazanın aynı şahsiyette birleşmiş olması Nutuk'a benzerleri ile karşılaştırılamayacak üstünlük kazandırmıştır.

"Maksadım inkılâbımızın tetkikinde tarihe kolaylık sağlamaktır" diyen Mustafa Kemal bu sözleriyle; *"..... inkılâpların niçin yapıldığına dair yarın türlü yorumlar çıkabilir, ama en etkili yorum benim yorumumdur. Gerçekleri en iyi ben bilirim, zira bunları düşünen ve gerçekleştiren benim....."* demek suretiyle, buna mecbur olduğunu belirtmektedir. Mustafa Kemal'in bu düşüncelerle kaleme aldığı Nutuk adlı eseriyle bir tarih yazarı olduğu söylenebilir. Ancak Atatürk, tarihçi (müverrih) değildir. Eserini de bir tarihçi objektifliği ve tarafsızlığı içinde yazdığı da söylenemez. Zira Nutuk bir hatıratır ve hatıratlar tam bir objektiflik içerisinde yazılamaz. Unutulmaması gerekir ki, Atatürk bütün resmi sıfatlardan önce Türk inkılâbının lideridir. O, bu harekete kişisel yetenekleri ve komutanlık şöhretine rağmen; her şeyi elinden alınmış olarak başlamış, iktidar olmuş, yeni bir düzen getirmiş, lâik Cumhuriyeti kurmuş ve eserini her zaman, her yerde, her şekliyle korumasını bilmiştir. Nutuk, bu büyük olayın, kelimenin gerçek manasıyla "büyük" hikâyesidir. Zaten, namüsaıt şartlarda oluşmuş böyle bir olayda ve onu anlatan eserde tarafsızlık aramak isabetli bir yaklaşım tarzı değildir.⁷

Ancak, Atatürk'ün bu eserinde bildirdiği olay ve şahsiyetler hakkındaki bilgileri bir kısmını 3. ciltte, belgelerle teyit etmesi Nutuk'un, sıradan bir hatıratıdan daha güvenilir bir kaynak olduğunu göstermektedir. Zira bir cilt dolusu belge ile söylediklerini ve yazdıklarını ekseriyetle kanıtlamıştır.

⁶ İ. Arar, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı", s. 166.

⁷ A.g.m., s. 164.

Ayrıca eserde, millî değerler sistemine bağlı Cumhuriyet rejiminin tarih süreci içindeki gelişmesini, adım adım nasıl olgunlaştığını, sosyal ve kültürel alanlara yön verici idari ve siyasi şartların nasıl hazırlandığını yakından görebiliriz.⁸

Bu eserde, kendini her şeyi ile milletine adanmış olağanüstü yetenekleriyle dehanın en iyi örneği olmuş büyük bir komutanın, inkılâpçı bir liderin, ileri görüşlü bir devlet adamının, askeri ve siyasi aksiyonları ile Türkiye Cumhuriyeti'ne şekil veren temel düşünce ve görüşleri yer almıştır.⁹

2. TARİHİ KAYNAK OLARAK NUTUK'UN KAPSAMI VE SINIRLARI

Nutuk elbette bir tarihi kaynak olarak pek çok bakımdan incelenebilir. Kapsamı üzerinde çeşitli analizler yapılabilir. Nutuk hakkında hazırladığı kapsamlı incelemeyi bir Nutuk Semineri'nde bildiri olarak sunan Dr. İsmail Arar, Büyük Nutuk'un kapsamını dört ayrı açıdan incelemiştir:

- “1. Tarih dönemi (yahut zaman) bakımından,
2. Olaylar bakımından,
3. Belgeler bakımından,
4. Kişiler bakımından.”¹⁰

Fazla ayrıntıya girmeden ana hatları ile bu tasnife göre Nutuk'un kapsamını ve sınırlarını görelim.

2. 1. Zaman Bakımından Nutuk'un Kapsamı

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Atatürk Nutuk'a, “1919 senesi Mayısının 19uncu günü Samsun'a çıktım” diye başlar. Sekiz on cümle aşağıda da “Nihayet, **konusmamıza başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce**, 15 Mayıs 1919'da, İtilaf Devletleri'nin uygun bulması ile Yunan ordusu İzmir'e çıkartılıyor.” Demek suretiyle anlatacağı olayların başlangıç tarihi olarak 19 Mayıs 1919'un aldığını bir kez daha belirtmiş olur.

Her ne kadar Atatürk olayların başlangıcı olarak 19 Mayıs 1919'u almışsa da konuşmanın akışı ve gelişmesi içinde ve sırası geldikçe, tıpkı özel sohbetlerinde yaptığı gibi daha eski günlere ait bir hatırasını nakletmek veya bir belgeyi kullanmak yoluna da gitmiştir. Hilafet Ordusu Kumandanı Suphi Paşa ile “Cumali Ordugâhı”ndan başlayan eski ilişkileri, Nurettin Paşa'nın babası İbrahim Paşa vesilesi ile anlatılan Meşrutiyet'in ilanından önce Selanik'teki çalışmaları ve Ali İhsan Sabis Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'ndeki tutumuna ilişkin Halit Bey'in (General Halit Akmansü) raporunu bu kapsamda örnek olarak verebiliriz.

Bu tür açıklamalarından pek çoğu bizzat başından geçmiş olaylarla ilgili olduğundan yaşamöyküsü üzerinde çalışanlar için çok değerli malzeme içermektedir.

Daha eski dönemlere ilişkin açıklamalar ayrı tutulacak olursa, Nutuk'ta anlatılan olaylar için 19 Mayıs 1919'un başlangıç tarihi olarak alındığı kesindir.

Nutuk'ta anlatılan olayların bitiş tarihi acaba hangi tarihtir?. Doğal olarak 1927 yılı Ekim ayı ortaları bitiş tarihi olarak alınmalıdır. Fakat tarihi bir

⁸ Emre Kongar, “Söylev Özel Sayısı”, **Türk Dili Dergisi**, Sayı: 314, Ankara, 1977.

⁹ Bu değerlendirmeler için bakınız: E. S. Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları**, s. 277-282.

¹⁰ İ. Arar, “Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği ve Amacı”, s. 129.

kaynak olarak acaba kronolojik bakımdan Nutuk'ta olaylar hangi tarihte son bulmaktadır? Bu soruya cevap arandığı zaman durum biraz değişmektedir.

Yapılan incelemede Nutuk'ta olayların tarih aralığı olarak daha çok 1924 yılı Kasım ayına kadar ayrıntılı, ondan sonraki olayların ise daha yüzeysel anlatıldığını görüyoruz. Bundan dolayı da bazı araştırmalarla olayların bitiş tarihi olarak değişik tarihler verilmektedir. Nutuk'taki olayların bitiş tarihi olarak mesela İ. Habip Sevük, 29 Ekim 1923 gibi çok erken bir tarihi verirken; Tefik Bıyıklıoğlu da Kasım 1924 tarihini göstermektedir. Gerçekten de Nutuk'un sonlarına doğru çok uzun ve ayrıntılı bir biçimde anlatılan son olay Muğla Milletvekili Hoca Esat Efendi'nin (İleri) "mübadele ve muhacirin" (nüfus değişimi ve göçmen) işleri hakkında verdiği ve hükümetin de katılımıyla gensoruya dönüştürülen önergesinin TBMM'ndeki görüşmelerine ve bu vesile ile İstanbul'daki muhalif basının yayınlarına ilişkindir. Bu gensorunun görüşülmesinin sona eriş tarihi ise 8 Kasım 1924'tür.

Bu tarihten Nutuk'un söylendiği tarihe kadar, bir ay eksiğiyle, üç yıllık bir zaman vardır. Elbette Nutuk'ta anlatılan olaylar bu olayla son bulmamış, son üç yılın olaylarına da değinilmiştir. Ne var ki, bu üç yıllık dönem (1924-1927) içinde geçen ve Cumhuriyet tarihimizin gerçekten önemli siyasi olaylarından ve inkılap hareketlerinden, ayrıntılara girmeden, tarihleri belirtilmeden ve sadece altı sayfa içinde söz edilmiştir.

17 Kasım 1924 ile 27 Ağustos 1927 tarihleri arasındaki üç yılda Türkiye'de yaşanan iç siyasi gelişmelerin kronolojik bir dökümünü yapan İ. Arar, şu yargıya varmaktadır:

"Şu küçük kronoloji cetvelinin incelenmesinden de anlaşılacağı üzer Nutuk'ta bir kısmından ima yoluyla, bir kısmından da sadece failinin adı anılmak suretiyle söz edilen olayların sonuncusu Hacı Sami çetesinin akim kalan suikast teşebbüsü olmaktadır ki, bu da Nutuk'un hazırlanışı sıralarına rastlamaktadır.

*Ayrıca, 'gençliğe emanet diye' adlandırdığımız son pasaja geçmeden önce kullanılan 'bugün vasıl olduğumuz netice' ifadesini de göz önünde tutarak Nutuk'un zaman olarak, tarih dönemi olarak kapsamını 19 Mayıs 1919-20 Ekim 1927 olarak saptamak yanlış olmaz kanısındayım."*¹¹

2. 2. Olaylar Bakımından Nutuk'un Kapsamı

Nutuk'taki zaman sınırlaması, aynı zamanda anlatılan olayların da o zaman diliminde geçen olaylarla sınırlı olduğunu gösterir. Yukarıda bahsedildiği gibi Atatürk "9 senelik ef'al ve icraatımız" diyerek bunu ifade etmektedir. Yani Nutuk'ta 19 Mayıs 1919 ile 20 Ekim 1927 tarihleri arasındaki 9 yılın olayları anlatılmaktadır.

Elbette bu genel sınırlamanın istisnası olan ve yeri geldikçe 1919'dan önceki yıllara hatta daha eski çağlardaki bazı olaylara kadar giden anlatımlar da vardır. Ana zaman sınırının dışına çıkılarak anlatılan geçmişteki olayların naklinde göze çarpan özellik bunların "tarih felsefesi" bakış açısı ile anlatılan olaylar olmasıdır.

¹¹ İ. Arar, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği ve Amacı", s. 129-133.

2. 2. 1. Tarih ve Siyaset Felsefesi

Atatürk bu tip anlatımlarda derin tarih bilgisini ortaya koymakta ve bunlardan hareketle tarih felsefesi yapmaktadır. Nutuk'taki şu değerlendirmeleri muazzam bir tarih ve siyaset felsefesi örneğidir:

"Efendiler, Meclisin açıldığı ilk günlerde, Meclise, içinde bulunduğumuz durum ve şartları açıklayarak takip edilmesini ve uygulamasını yerinde bulduğum görüşlerimi arz ettim. Bu görüşlerin başlıcası Türkiye'nin, Türk milletinin takip etmesi gereken siyasi prensip ile ilgiliydi.

Bilindiği gibi, Osmanlılar zamanında, çeşitli siyasi ilkeler takip edilmiş ve edilmekteydi. Ben, bu siyasi yöntemlerden hiçbirinin, yeni Türkiye Devleti'nin yönetimi olamayacağı kanısına varmıştım. Bunu Meclise anlatmaya çalıştım. Bu nokta üzerinde daha sonra da çalışmaya devam edilmiştir. Bu hususla ilgili olarak, öteden beri söylediklerimin ana noktalarını, burada hep birlikte hatırlamayı yararlı bulurum.

Efendiler, bilirsiniz ki hayat demek, mücadele ve kavgadır. Hayatta başarı kazanmak, mutlaka mücadelede başarı kazanmaya bağlıdır. Bu da maddi ve manevi güç ve kudrete dayanır bir husustur. Bir de insanların uğraştığı bütün meseleler, karşılaştığı bütün tehlikeler, elde ettiği başarılar, toplumca yapılan genel bir mücadelenin dalgaları içinden doğmuştur. Doğulu kavimlerin batılı kavimlere taarruzu tarihin belli başlı bir safhasıdır. Doğu milletleri arasında, Türklerin başta geldiği ve en güçlüsü olduğu bilinmektedir. Gerçekten de Türkler, Müslümanlıktan önce ve sonra Avrupa içerisine girmişler, saldırılar yapmışlar ve yayılmışlardır. Batıya saldıran ve İspanya'yı zaptederek Fransa sınırlarına kadar uzanan Araplar da vardır. Fakat Efendiler, her saldırıya, daima bir karşı saldırı düşünmek gerekir. Karşı saldırı ihtimalini düşünmeden ve ona karşı güvenilir bir tedbir bulmadan saldırıya geçenlerin sonu, yenilmek, bozguna uğramak ve yok olmaktır.

Batının Araplara yaptığı karşı saldırısı, Endülüs'te acı ve ibret alınmaya değer bir tarihî felaketle başladı. Fakat orada bitmedi. Kovalama Kuzey Afrika'ya kadar sürüp gitti.

Attila'nın Fransa ve Batı Roma topraklarına kadar yayılmış olan imparatorluğunu hatırladıktan sonra, bakışlarımızı, Selçuklu Devleti'nin yıkıntıları üzerinde kurulmuş olan Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun taç ve tahtına sahip olduğu devirlere çevirelim. Osmanlı hükümdarları arasında Almanya'yı, Batı Roma'yı zapt ederek çok büyük bir imparatorluk kurma teşebbüslerinde bulunmuş olanı vardır. Yine, bu hükümdarlardan biri, bütün İslam dünyasının bir merkeze bağlayarak yönetmeyi düşündü. Bu amaçla Suriye'yi ve Mısır'ı zaptetti. "Halife" unvanını takındı. Diğer bir sultan da hem Avrupa'yı zapt etmek hem de İslam dünyasını hüküm ve idaresini altına almak gayesini güttü. Batı'nın sürekli karşı saldırısı, İslam dünyasının hoşnutsuzluk ve isyanı ve bu şekilde bütün dünyayı ele

geçirme tasavvur ve emellerinin aynı sınırlar içine aldığı çeşitli unsurların uyuşmazlıkları sonunda, benzerleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nu da tarihin sinesine gömdü.

Efendiler, dış siyasetin en çok ilgili bulunduğu ve dayandığı temel, devletin iç teşkilatıdır. Dış siyasetin iç teşkilatla uyum içerisinde olması gerekir. Batıda ve doğuda, başka başka karaktere, kültüre ve ülkeye sahip birbirinden farklı unsurları tek sınır içinde toplayan bir devletin iç teşkilatı, elbette temelsiz ve çürük olur. O hâlde, dış siyaseti de köklü ve sağlam olamaz. Böyle bir devletin iç teşkilatı özellikle millî olmaktan uzak olduğu gibi, siyasi ilkesi de millî olamaz. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin siyaseti millî değil, belirsiz, bulanık ve kararsızdı.

Çeşitli milletleri, ortak ve genel bir ad altında toplamak ve bu çeşitli unsurlardan oluşan kitleleri eşit haklar ve şartlar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici bir siyasi görüştür. Fakat aldattıcıdır. Dahası, hiçbir sınır tanımayarak dünyadaki bütün Türkleri de bir devlet olarak birleştirmek, ulaşılamayacak bir amaçtır. Bu, yüzyılların ve yüzyıllarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylar ile ortaya koyduğu bir gerçektir.

Panislamizm ve Panturanizm siyasetinin başarıya ulaştığı ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk ayrılığı gözetmeksizin, bütün insanlığı içine alan tek bir dünya devleti kurma hırslarının sonuçları da tarihe yazılmıştır. İstilacı olmak hevesleri konumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü şahsi duygu ve bağlılıklarını unutturup onları tam bir kardeşlik ve eşitlik içinde birleştirerek insancıl bir devlet kurma teorisinin de kendine göre şartları vardır.

Bizim, kendisinde açıklık ve uygulama imkânı gördüğümüz siyasi ilke, millî siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları, yüzyılların dimağlarda ve karakterlerde yerleştirdiği gerçekler karşısında hayalci olmak kadar büyük yanılğı olamaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir.

Milletimizin, güçlü, mutlu ve istikrarlı yaşayabilmesi için, devletin bütünüyle millî bir siyaset izlemesi, bu siyasetin iç teşkilatımıza tam olarak uyması ve ona dayanması gerekir. Millî siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam ve öz şudur: Millî sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve ülkenin gerçek saadet ve refahına çalışmak... Genellikle milleti uzun emeller peşinde yorarak zarara sokmamak... Medeni dünyadan, medeni, insani ve karşılıklı dostluk beklemektir.”¹²

2. 2. 2. Önem Bakımından Olaylar

Nutuk'ta olaylar ilk bakışta önemleri ile orantılı bir biçimde anlatılmamış gibi gözükmemektedir. Atatürk bazı olaylar üzerinde ayrıntılı durmakta, bazı olaylar üzerinde ise yüzeysel bilgiler vermektedir. Veya kamuoyumuzun çok

¹² M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 430-432.

yakından bilmediği bazı “önemsiz” zannedilen konular üzerinde ayrıntılı bilgiler vermektedir. Elbette bütün bunların Nutuk’un iç örgüsü, olayların sonuçları ve Atatürk ile Milli Mücadele tarihimiz bakımından ele alındığında bir anlamı vardır.

Örneğin, Erzurum ve Sivas Kongreleri hakkında verilen bilgiler, Başkumandanlık Kanunu dolayısı ile yapılan tartışmalar, Saltanat ve Hilafet’in kaldırılması, Lozan Konferansı görüşmeleri ve sonuçları, Cumhuriyet’in ilanı üzerine yapılan itirazlara ilişkin uzun ve ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır ve bütün bunlar normaldir. Anlaşılabilir.

Fakat Abdülkerim Paşa ile yapılan telgraf görüşmesi ve Yahya Kaptan olayına o kadar uzun yer verilmiş olmasının nedenleri ilk bakışta kolayca anlaşılamamaktadır. Oysa Atatürk ve Milli Mücadele için birinci olayın siyasi, ikinci olayın ise hem siyasi hem askeri önemi vardır. Her iki olayın da sonuçları açısından büyük önemi vardır.

Abdülkerim Paşa ile sofiyane deyimler ve ağdalı bir dille, sabaha kadar uzayıp giden bu muhaberede son sözü ısrarla Atatürk’ün söylemiş olması, bu görüşmenin Abdülkerim Paşa tarafından aynen Padişah’a aktarılması sonucundadır ki, Saray ve Babıali’nin direnci kırılmış ve Damat Ferit üç gün sonra, 1 Ekim 1919’da istifa etmek zorunda kalmıştır.

Yahya Kaptan olayına gelince; Nutuk’un yazılma aşamasında bu bölüm okunurken yanında hazır bulunanlarla birlikte dinleyen Atatürk’ün gözlerinin yaşardığını biliyoruz. Bu olayda Atatürk’ü bu kadar hassas kılan iki neden görmekteyiz: Birincisi, eğer Yahya Kaptan hain bir tertiple öldürülmemiş olsa idi, Milli Mücadele’nin daha başlarında, İstanbul’un Anadolu ile temasını sağlayan dar Kocaeli Yarımadası’nda kuvvetli bir milli teşkilat kurmak imkanı elde edilmiş olacak, bu suretle İstanbul’dan Anadolu’ya sızan isyan kışkırtıcıları, Halife Orduları daha kolaylıkla ve daha uzakta durdurulmuş olacaktı. Yine İngilizler, Saray ve İstanbul Hükümetleri tarafından desteklenen isyan dalgaları Ankara kapılarına kadar dayanmayacaktı.

İkincisi ise, Kuva-yı Milliye’nin İstanbul’daki temsilcilerinin bu olayda Atatürk’ün istediği dikkati ve titizliği göstermemiş olmaları; Yahya Kaptan’ın öldürülmesine kadar varan olaylara, yanlış tutum ve yorumlar içinde, adeta seyirci kalmış olmalarıdır.

2. 2. 3. İç Siyaset, Diplomasi ve Askeri Olaylar

Nutuk, Kurtuluş Savaşı ile Cumhuriyet’in özellikle ilk yedi yıllık tarihi için vazgeçilmez bir ana kaynak olmakla beraber, bu dönemin klasik ve standart ölçülere göre yazılmış bir tarihi değildir. Böyle olduğu için de kapsadığı dönemin tüm olaylarına değinilmemiştir. Sadece siyasi, diplomatik ve askeri olaylardan bir kısmı ele alınmıştır.

Örneğin, iç siyaset açısından bakılacak olursa; Veliaht Abdülmecit Efendi’nin Anadolu’ya davetinden, Atatürk’ün emri ile kurulan ve kapatılan Türkiye Komünist Partisi’nden, yurt dışında bulunan İttihat ve Terakki’nin üç büyük lideri (Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Bey) ile olan yazışmalar ve bu partinin teşkilat ve imkanlarından milli dava için yararlanmak, ama onun Türkiye’nin kaderinde tekrar söz sahibi olmasını önlemek için sürdürülen çabalardan, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey’in katlinden, Ali Kemal’in İzmit’te linç edilmesi olayından söz edilmediği görülecektir.

Dış politika ve diplomatik ilişkiler açısından bakıldığında ise; Fransa'nın Suriye eski Yüksek Komiseri Georges Picot ile Sivas'ta yapılan görüşmelerden, Sovyet-Türk ilişkilerinin başlaması ve gelişmesinden ve Bolşevik liderlerle yapılan yazışmalardan, Suriye ve Irak'taki mahalli ve milli direniş örgütleri ile olan ilişkilerden keza söz edilmediği belirtilebilir.

2. 2. 4. Anlatış ve Bölümleme Bakımından Olaylar

Bilindiği üzere Nutuk'ta olaylar 19 Mayıs 1919'dan başlayarak ve genellikle kronolojik bir sıra içinde anlatılmaktadır. Yusuf Akçura'nın dediği gibi, "*kitap halinde matbu, hitap halindeki şeklini tamamen muhafaza etmiştir.*" Yani basılı şekli de diğer kitaplarda olduğu gibi bölümlere, alt bölümlere ayrılmış değildir. Olaylar art arda, sürekli bir akış içinde anlatılmaktadır. Bununla birlikte, önemli bölümlerin başında ya da değişik zamanlarda geçmiş bir olaydan diğerine geçerken söze "Efendiler" veya "Muhterem Efendiler" gibi hitaplarla başlanmaktadır. Arap harfli lüks basımında, bu bir konudan diğerine geçişi daha göze batır biçimde belirtmek için özel bir basım tekniğine başvurulmuş ve bölümün ilk kelimesinin ilk harfi iri punto ile basılarak ayrıca süslü bir çerçeve içine alınmıştır.

1934 yılında ilk kez yeni Türk harfleri ile yapılan baskısında ise kenar başlıklar konulmuştur ki, bunlar sonraki baskılarda da aynen sürdürülmüştür. 1934 yılında Atatürk henüz hayattadır. Nutuk'un yeni Türk alfabesi ile ilk basımı yapılmaktadır. Baskı oldukça itinalıdır. Basılan kitap da bizzat Atatürk'ün kaleminden çıkmıştır. Bütün bunlar göz önüne alındığında, konulan kenar başlıklar için Atatürk'ün onayının alındığı düşünülebilir.

Nutuk'un iki cilt olarak yayımlanan Almanca baskısında da metin bölümlere ayrılmış ve her cilde ve her bölüme konu/olay başlıkları konulmuştur:

I. Cilt: Bağımsızlığa Giden Yol

1. Bölüm: Başlangıç (19 Mayıs 1919-22 Temmuz 1919). Samsun'a Çıkıştan Erzurum Kongresi'ne.
2. Bölüm: İlk Başarı (23 Temmuz 1919-2 Ekim 1919). Erzurum Kongresi Açılışından Damat Ferit Hükümeti'nin İstifasına.
3. Bölüm: Güçlenme ve Yayılma (3 Ekim 1919-18 Ocak 1920).
4. Bölüm: Bağımsızlığa Giden Yol Üzerinde (19 Ocak 1920-23 Nisan 1920).

II. Cilt: Milli İhtilal/ Milli Ayaklanma

1. Bölüm: 1920, İç Savaş Yılı
2. Bölüm: 1921, Meydan Savaşı Yılı
3. Bölüm: 1922, Zafer Yılı
4. Bölüm: 1923, Barış Yılı
5. Bölüm: Yeni Türkiye¹³

2. 3. Belgeler Bakımından Nutuk'un Kapsamı

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Nutuk'u diğer "hatırat" türü kaynaklardan ayıran veya o türün içinde özgün bir yere koyan en temel özelliği, onun belgelere dayanan bir hatırat olmasıdır. Nitekim Tefik Bıyıklıoğlu, Milli

¹³ İ. Arar, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği ve Amacı", s. 133-138.

Mücadele'nin önemli kaynaklarından biri olan eserinde bu konuda şunları söylemektedir:

“Büyük Kurtarıcı'nın öz eseri olan Nutuk, tarih için en başta gelen bir kaynak olarak kıymetini muhafaza etmektedir. Nutuk'un belgelerle desteklenmiş olması ona müstesna ve ilmi bir değer vermektedir. Çünkü her olayı tarihin yargılamasına bırakmamız sırf tarihin vesikalara göre yazılmasından ileri gelmektedir.”

Atatürk Nutuk'u yazarken 19 Mayıs 1919'dan başlayarak anlattığı her olay için tuttuğu düzenli dosyaların zengin belge içeriği ile yetinmeyip, Bakanlıklardan 1920-1926 yıllarındaki çalışmalarını özetleyen raporlar istemiş onları da kullanmıştır. Bu konuda Y. Hikmet Bayur şunları söylemektedir:

“Daha sonra Atatürk'ün 1927'deki Büyük Nutuk'u hazırlanırken her bakanlıktan 1920-1926 yıllarındaki çalışmalarını özetleyen bir rapor istenilmişti. Dışişleri Bakanlığı raporunu hazırlamak görevi de bana verilmişti. Bu münasebetle, o sırada üzerimde bulunan Belgrat Elçiliği'nden izinli olarak ayrılıp Ankara'ya gelmiş ve dosyaları bir kez daha gözden geçirmiştım.”¹⁴

Atatürk'ün Nutuk'taki bazı sözlerinden kullanılan belgeler hakkında ne kadar titiz ve dikkatli davrandığı anlaşılmaktadır. Zaman zaman da olayları anlatmaya başlamadan önce yararlandığı kaynaklar hakkında bilgiler vermiştir. Örneğin 23 Nisan 1920 tarihinden sonraki yani TBMM'nin açılışından sonraki dönemin olaylarını anlatmaya başlamadan önce kaynaklar hakkında şunları söylemektedir:

“Saygıdeğer Efendiler, Şimdiye kadar bilginize sunmuş olduğum hususlar, şahsen ve Heyet-i Temsiliye adına üzerinde durduğum olayların açıklanmasıyla ilgiliydi. Bundan sonra söyleyeceklerim, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından ve hükûmetin kuruluşundan bugüne kadar meydana gelmiş olan olayları ve inkılapları içine alacaktır. Burada söyleyeceklerim, aslında herkes tarafından açıkça bilinen veya kolaylıkla bilinmesi mümkün olan olayların safhaları ile ilgilidir. Gerçekte, Meclis tutanaklarında, Bakanlıkların dosyalarında, basın koleksiyonlarında bu olay ve hadiselerin belgeleri kayıtlı ve saklı bulunmaktadır. Bu bakımdan ben, bütün bu olayların genel akışını işaret ve tespit etmekle yetineceğim.”¹⁵

Atatürk'ün anlattığı olaylarla ilgili olarak belgelere nasıl önem verdiğini ve hemen hemen anlattığı her olayla ilgili bir veya birçok belge kullandığını Nutuk'taki çok sayıdaki benzerlerinden seçtiğimiz şu ifadelerden de anlamak mümkündür:

“Bununla birlikte, ben burada bu söylediklerimi geçmiş günlere ait bazı hatıra ve belgeler ile bir kere daha belirtmeyi, gelecek nesillerin siyasi ve sosyal ahlak terbiyesi açısından bir görev sayarım.”¹⁶

¹⁴ Y. H. Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Ankara, 1973, Önsöz, s. VII.

¹⁵ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 429-430.

¹⁶ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 90.

“Bu konuda söylediklerime ek olarak yayınlanacak belgelerin okunmasından, bugün ve gelecek için ibret dersi olabilecek noktalar çıkarılacağını umarım.”¹⁷

“Oysa bana mektubun kopyası değil aslı gönderilmişti. Bu mektubu da yayınlanacak belgeler arasına koyacağım.”¹⁸

“Milletin, benim için gösterdiği bu sevgi ve güveni samimi olarak belirtisi bakımından kıymetli birer hatıra olarak saklamakta olduğum bu telgraflar büyük bir dosya tutmaktadır. Bu dosyadaki telgraflar, zamanında basında da yer almıştı.”¹⁹

Nutuk’un okunduğu Cumhuriyet Halk Partisi Kongresi’nin ilk oturumunu izleyen ve o tarihlerde yeni atanmış bulunan Amerika Birleşik Devletleri’nin Türkiye Büyükelçisi Grew’in anılarında, *“belgelere sıra geldiğinde bunları Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey’e verip okutturuyor”* diye yazmakta olduğunu yukarıda belirtmiştik. Belgelere çok önem veren Atatürk, bazı belgeleri söylediklerini desteklemek için özellikle kongre üyelerine göstermiştir.

Mesela Amasya Tamimi’nin hazırlanışı ile ilgili olarak şunları anlatmıştır:

“Efendiler, o müsvetde işte bu kâğıtlardır (göstererek), dört maddeliktir. İçindekileri bildirdim. Sonunda benim imzam vardır. Bir de görevi dolayısıyla Kurmay Başkanım olan Albay Kâzım Bey’in (şimdi İzmir Valisi Kâzım Paşa) kurmaylarımdan bildirim işleriyle görevli Hüsrev Bey’in (şimdi elçi), askerî makamlara şifreleyen yaverim Muzaffer Bey’in ve sivil makamlara şifreleyen bir memur efendinin imzaları vardır. Bunlardan başka daha bazı imzalar vardır.

Bu imzaların bu müsvetdeye konması iyi bir talih ve tesadüf eserdir....”²⁰

“...Şimdi, imza meselesine gelelim: Ben müsvetdenin yeni gelen arkadaşlar tarafından da imzalanmasını istedim. O sırada Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa başka bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey, misafir olduğundan bu müsvetdeye imza koymak için kendini ilgili ve yetkili görmediğini nazikçe ifade etti. Bunun tarihî bir hatıra olduğunu ileri sürerek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imzaladı.

Refet Bey, imzadan çekindi ve böyle bir kongre toplanmasındaki maksat ve yararı anlayamadığını söyledi.

İstanbul’dan dan beri yanımda getirdiğim bu arkadaşın (tuttuğumuz yola göre) anlaşılması pek basit olan bir konuda, böyle bir düşünce ve duygu içinde oluşu bana pek acı geldi. Fuat Paşa’yı çağırttım. Paşa, maksadımı anlayınca derhâl imzaladı. Fuat Paşa’ya, Refet Bey’in çekinmesinin sebebini anlayamadığımı söyledim. Fuat Paşa, Refet Bey’den biraz ciddi açıklama yapmasını istedikten sonra, Refet Bey, müsvetdeyi eline alarak kendine göre bir işaret koydu. Öyle bir işaret ki bu müsvetdede bulmak oldukça güçtür. (Buyurun! Merak eden inceleyebilir.)

¹⁷ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 154.

¹⁸ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 199.

¹⁹ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 690.

²⁰ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 45-47.

Efendiler, gereksiz gibi görülebilen bu açıklamalar, daha sonraki yıllara ve olaylara ait bazı karanlık noktaları aydınlatmaya yardımcı olur düşüncesiyle yapılmıştır.”²¹

Atatürk Nutuk'ta; telgraf, mektup, bildiri, genelge, rapor ve kongre tutanağı gibi çeşitli belgeler yanında, kaynak olarak sık sık TBMM'nin açık ve kapalı oturumları ile CHP Grup Görüşmeleri'ne de atıflarda bulunmaktadır. Bazen bu toplantılardaki görüşmeler uzunca pasajlar halinde aktarılmaktadır.

Atatürk Nutuk'ta Meclis ve Grup Toplantıları dışında yaptığı diğer bazı konuşmalara da yer vermiştir. Erzurum Kongresi'ni açarken yaptığı konuşma, Sivas'tan Ankara'ya geldikten sonra Ankaralıları verdiği konferans, İzmit ve İstanbul gazetecileri ile yaptığı görüşmeden aldığı bölümler buna örnek olarak verilebilir.

Nutuk'ta kullanılan belgelerin bir kısmı metin içinde verilmiştir. Büyük kısmı ise “Belgeler”i oluşturan cilde alınmıştır. Bu cildin ilk bölümünde 226 belge yer almaktadır. İkinci bölümünde ise sıra numaraları verilmeden Trakya teşkilatına ait belgeler yer almaktadır.²²

2. 4. Kişiler Bakımından Nutuk'un Kapsamı

2. 4. 1. Adı Geçen Kişiler: Genel Olarak

Nutuk'ta Türk ya da yabancı pek çok kimsenin ismi geçmektedir. İsmail Arar'ın tespitlerine göre Nutuk'ta 820 kişinin adı geçmektedir. Bu 820 kişi, din ve milliyet, yaşadıkları çağ, eğitim ve meslek, sosyal köken ve hayat tarzları itibarıyla birbirlerinden tamamen farklı, kelimenin tam anlamıyla ayrı dünyaların insanlarıdır.

Nutuk'ta geçen ilk isim Vahdettin, son isim de Nurettin Paşa'dır. Üç tanesi hariç, adı geçenlerin hepsi erkektir. Üç kadın: Halide Edip (Adıvar), Yahya Kaptan'ın eşi Şevket Hanım, Vahdettin'in büyük kız Ulviye Sultan'dır.

Nutuk'ta ismi geçen bu 820 kişiden bazıları şunlardır:

Hayatları efsanelerle karışmış bulunan, Hazreti Âdem, Nuh Peygamber, Oğlu Yafes, torunu Türk.

İslam Peygamberi Hazreti Muhammet, Ebubekir, Muaviye, Hazreti Ali, Amr İbn ül As, Mutasım, Şerif Hüseyin, İmam Yahya, Emir Faysal gibi başka başka çağlarda yaşamış İslam âleminin ileri gelen simaları.

Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Abdülaziz, Abdülhamit, Mehmet Reşat ve Vahdettin gibi Osmanlı Padişahları.

Atilla, Cengiz Han, Hülagü, Timurlenk gibi Türk ve Moğol cihangirleri.

Kral Georges, Kral Konstantin, Lloyd Georges, Lord Curzon, Clemanceau, Comte Sforza, Venizelos gibi batılı hükümdarlar ve devlet adamları.

Allenby, Townshend Marchall, Calthorpe, Milne, Harrington, Franchet d'Esperey, Charpy, Pelle, Falkenhayn, Liman von Sanders gibi Birinci Dünya Savaşı Komutanları.

Çiçerin, Vrangel, Kolçak ve Denikin gibi Bolşevik İhtilali'nin üne kavuştuğu kimseler.

Gazi Osman Paşa, Müşir Fuat Paşa, Sadrazam Kâmil Paşa, Mahmut Şevket Paşa gibi adları son dönem Osmanlı tarihinde sık sık rastladığımız Türk komutan ve devlet adamları.

²¹ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 48-49.

²² İsmail Arar, “Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği ve Amacı”, s. 139-144.

Ahmet İzzet Paşa, Tevfik Paşa, Damat Ferit, Ali Rıza Paşa, Salih Paşa gibi Mütareke Dönemi'nin bütün sadrazamları ve onların kurdukları hükümetlerde görev alan nazırların pek çoğu.

Mustafa Sabri ve Dürriyade Abdullah gibi Şeyhülislamlar.

Ali Kemal, Refi Cevat, Refik Halit, Sait Molla gibi politik eylemleri ile olduğu kadar kalemleri ile de Milli Mücadele'ye karşı çıkan gazeteciler.

Enver Paşa, Cemal Paşa gibi İttihat ve Terakki üçlüsünün paşaları.

Abdurrahman Şeref, Mehmet Galip, İsmail Hami Danişmend, Semih Fethi (M. Turhan Tan), Ali Emiri gibi tarihçiler.

Wells isimli batılı tarihçi.

Çerkes Ethem ve bütün avanesi.

Arif Oruç ve Nizamettin Nazif (adları çeşitli maceralara karışmış iki gazeteci).

Ahmet Anzavur, Delibaş, Çopur Musa, Postacı Nazım, Deli Hacı, Deli Ömer (Anadolu isyanları dolayısı ile adı geçenler).

Yahya Kaptan, Köprülü Hamdi, Miralay Nazım ve Mahmut Nedim Paşa (Milli davaya inanmış, inançlarını hayatlarını feda ederek ispatlamış kahramanlar).

Kurtuluş Savaşı'nda ve milli hayatın laik cumhuriyete kadar gelişmesinde hep Atatürk'ün yanında olmuş pek çok asker, siyaset ve idare adamı.

Nihayet adlarını anmaksızın, kendilerinden "Vatan Gazetesi sahibi", "Tanin Başmuharriri", "Vatan ve Tevhit sahipleri ve başmuharrirleri" diye söz edilen, yazılarından bölümler alınan, sert eleştiriler yöneltilen Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Cahit Yalçın, Velit Ebüzziya gibi gazeteciler.

Sarı Efe Edip, Parti Pehlivan, Topal İsmail, Maslup Kâzım gibi Nutuk'ta adı geçen kişilerin pek çoğundan, haklarında hiçbir ayrıntılı bilgi verilmeden, içinde yer aldıkları olayın gereği olarak sadece isimleri verilmekle yetinilmiştir.

Diğer birçok kişiden ise geçmişleri, belli olaylar karşısındaki düşünce ve davranışları, karakter özellikleri ile daha ayrıntılı bir biçimde bahsedilmiştir. Atatürk bu ikinci kategoriye giren kimselerden söz ederken, onların portresini tasvir yeteneğini de kullanarak bir iki cümle içinde ve keskin kelime ve ifadelerle belirtmektedir. Bu kişilerden "acı bir alay"la bahsetmektedir. Bunlar arasından şu üç kişi hakkında söyledikleri örnek verilebilir:²³

Sadrazam Ali Rıza Paşa: "Efendiler, Ahmet İzzet Paşa'nın yazdığı nasihatnamenin ve buna verdiğimiz cevabın gözden geçirilmesi bir hatıramı canlandırdı. Milletçe bilinmesi ve tarihe geçmesi için onu söylemiş olayım: Ali Rıza Paşa, bir gün Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret eder. Sohbet sırasında, aleyhimde olur olmaz bazı şeyler söyler ve bu dedikodulara önemli bir keşfini de ekler: "Cumhuriyet kuracaklar, Cumhuriyet!" diye bağırır. Doğrusunu isterseniz efendiler, Makedonya'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Orduları Başkomutanı Ali Rıza Paşa'nın aslanlarından oluşmuş bulunan koskoca Türk ordularını bozguna uğratıp yok ettirdikten ve değerli Makedonya topraklarını düşmana terk edip bağışladıktan sonra devletin en kritik anında, Vahideddin'in emirlerine hizmet için gereken vasıfları kazanmış olduğuna ve bu ünlü ordular başkomutanının bu defa da kendine en becerikli yardımcı olarak eski Kurmay Başkanını Harbiye Nezaretine

²³ İsmail Arar, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği ve Amacı", s. 144-150.

getirmeye düşüneneğine olağan gözüyle bakılabilirdi. Fakat Millî Mücadelenin Cumhuriyeti hedef aldığını bu kadar çabuk ve kolaylıkla sezip kavrayabileceğine hayran olmamak mümkün değildir.”²⁴

Rauf (Orbay) Bey: “Efendiler, Rauf Bey’i ve öteki şahısları tam zamanında çağırılmış olduğumuz, olaylarla hem de üç dört gün geçmeden belli oldu. Ancak, ne yazık ki bu davetimiz, gereken önem ve ciddiyetle dikkate alınacak değerde görülemedi. Rauf Bey ve Vasıf Bey gibi kimseler, en sonunda büyük bir uysallıkla Malta’ya gittiler. Bu durumu biliyorsunuz.

Son dakikaya kadar Anadolu’ya geçmek ve Ankara’ya gelmek fırsat ve tedbirlerinin bazı arkadaşlar tarafından hazırlandığı ve sağlandığı bana anlatılmıştır. Eğer böyle idiyse, bu kimselerin Ankara’ya gelmeye razı olmayıp İngilizlere teslim olmayı ve Malta’ya gitmeyi tercih etmelerindeki sebep ve özür, cidden incelenmeye değer. Gerçekten, Türkiye’nin durumunun ve geleceğinin şüpheli, karanlık, tehlikeli görüldüğü varsayımına göre, bu karanlık tehlike içine atılacakların, korkunç ve müthiş bir sonla karşılaşma kuruntusunun etkisiyle en sonunda bir süre kalmak üzere, düşmana teslim olmayı daha uygun bulacakları gözden uzak tutulamaz. Bunla birlikte, ben burada böyle ağır bir yargıya varmaktan çekinirim. Bu düşünceyledir ki bu şahısları Malta zindanlarından kurtarmak için her fırsattan yararlanarak mümkün olan teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadım.”²⁵

Ali İhsan (Sabis) Paşa: “Birinci ordumuzun komutasını Malta’dan gelmiş olan İhsan Paşa’ya vermiştik. İhsan Paşa’nın kendisini Divan-ı Harbe kadar götüren yersiz ve davranışlarından dolayı, ordu komutanlığından uzaklaştırmamız gerekmişti. Gerçekten, Ali İhsan Paşa; ordunun disiplini ve genel yönetimi bir çıkmaza sokacak şekilde hareket etti. Mesela, ordusundaki ast komutanların, üst komutanlara karşı itaatsizlik edecek durumlar yarattı.

Söz gelişi, ambarlarının mevcudunu günlerce haber vermeyerek ve haber verdirmeyerek genel yiyecek sıkıntısı çekildiği bir sırada, ansızın ambarlarının boşaldığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.

Ast komutanları, üstlerine karşı itaatsizliğe ve görevlerini yapmamaya kışkırtma ve bu davranışları destekleme gibi tutumları yanında, ordunun emirlere uyma ve görev duygusuyla oynayacak kadar entrikacı bir yaratılışa olduğu kanaatini de uyandırdı.

Ali İhsan Paşa’nın bilinen, kendisine has özelliklerinden başlıcaları şunlardı:

En küçük birliklere kadar bütün ordusuna, önemli önemsiz her işin ve her kararın ancak kendisi tarafından verileceğini telkin ederek bütün ordusunda yalnız kendisinin kudret sahibi olduğunu zannettirmek. Büyüklerinden daha üstün olduğunu herkese ispatlamak düşüncesine kapılmak. Gerek resmî iş gerek özel

²⁴ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 242.

²⁵ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 408-409.

davranış bakımından büyüklerinin itibarlarını düşürmeye çalışmak. Savaşta alacağı tedbirde yerindelik ve göstereceği sinir sağlamlığı yönünden kendisini deneme fırsatı bulamamış olmakla birlikte, bu hususta anlaşılan karakteri şuydu:

Herhangi bir başarısızlığı mutlaka astına veya üstüne yüklemek yoluna her zaman düşünmesi. İhsan Paşa, yumuşak ve nazik davranışlardan çok, sert ve resmî davranışla iş yaptırmayı gerekli bulur.”²⁶

2. 4. 2. Adı Geçen Kişiler: Muhalifler

Elbette kişiler bakımından Nutuk’un kapsamı dediğimizde Nutuk’ta bahsedilen kişiler yukarıda bahsettiğimiz isimlerden ibaret değildir. Bir de Atatürk’ün Nutuk’un başında, Nutuk’un yazılış gerekçelerinden bahsederken söylediği şu sözler “kişiler” bakımından önemlidir:

“Millî Mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet kanunlarına kadar uzanan gelişmelerinde, kendi fikir ve ruh kabiliyetlerinin kavrayış sınırı bittikçe bana karşı direnişe ve muhalefete geçmişlerdir.”²⁷

Burada kastettiği şüphesizdir ki, başlangıçta O’nun yanında olup Milli Mücadele ve Cumhuriyetin kuruluşu aşama aşama ilerler, gelişirken zamanla onunla ters düşenlerdir. Atatürk’ün muhalifleri, muhalefet gerekçeleri ve Atatürk’ün bu muhalif görüşlere ve şahıslara verdiği cevapların en temel kaynağı yine Nutuk’tur. Nutuk’ta bahsedilen “muhalifler” konusunda önemli bir çalışma yaparak bildiri sunmuş bulunan Sayın Prof. Dr. Hasan Cicioğlu, Atatürk’ün muhaliflerini şu şekilde tasnif etmektedir:

1. Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra ülkeyi işgal eden ve kendi devletlerinin çıkarları doğrultusunda hareket eden İtilaf (Antlaşma) Devletleri ve onların politikalarının ülke içindeki uygulayıcısı olan ordu temsilcileri,

2. Osmanlı Hanedan ve çevresi,

3. Osmanlı Hükümetleri ve üyeleri,

4. Osmanlı Hanedanı ve Hükümetlerine yakın olan gazeteci, yazar, aydın ve din adamları,

5. Milli Mücadele’ye birlikte başlayıp da daha sonra fikir ve eylemlerde farklı düşünenler,

6. Milli Mücadele’ye taraftar görünerek, aslında Milli Mücadele’yi engellemeye çalışan ikili oynayanlar,

7. İtilaf Devletleri’nin el altından kışkırtmalarıyla Osmanlı Devleti’nden koparak ayrı bir devlet kurmak üzere kışkırtılan “aşiret” ve “azınlık” üyeleri,

8. Yine İtilaf Devletleri’nin İslami temelden hareket ederek dinsel isyana yönelten, bu amaçla kurulan dernekler,

Bunların dışında burada belirtmediğimiz kişisel menfaatlerin bozulmasından, zarara uğramasından dolayı endişe duyan birçok insan.²⁸

²⁶ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 635-637.

²⁷ **A.g.e.**, s. 28-29.

²⁸ Hasan Cicioğlu, “Atatürk’ün Büyük Nutuk’ta Adları Geçen Muhalifleri, Muhalefet Gerekçeleri Atatürk’ün Cevabı”, **Yetmişbeşinci Yılında Büyük Nutuk’u Anlayarak Okumak, Bilgi Şöleni, (17-18 Ekim 2002 Ankara) Bildirileri**, Yayına Hazırlayanlar: D. Ayan, M. A. Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2003, s. 113.

Sayın Hasan Cicioğlu, uzun bildirisinde Nutuk'ta bahsedilen bu muhaliflerle ilgili gelişmeleri ve Atatürk'ün bunlar hakkında düşüncelerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduktan sonra Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarının muhalefeti konusunda genel değerlendirme yapmakta, Atatürk'le zaman içinde ters düşen, muhalif haline gelen yakın çalışma arkadaşları ve anlaşmazlık konularını 13 başlık altında toplamaktadır:

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, 19 Mayıs 1919 ile 23 Nisan 1923 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar geçen süre içerisinde Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşları arasındaki farklı düşünce ve mücadeleye farklı açılardan bakışlarını belli başlı şu noktalarda toplayabiliriz:

1. Rauf Bey'in kimliğini saklama ihtiyacı hissederek Milli Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya oradan da Atatürk ile buluşmak üzere Amasya'ya gelmesi.

2. Rauf ve Refet Beylerin Amasya Genelgesi'ni imzalama konusundaki kararsız tutum ve davranışları.

3. Refet Bey'in 3. Kolordu Komutanlığı görevini, İstanbul'dan İngiliz gemisi ile Samsun'a gelen Selahattin Bey'e Atatürk'e danışmadan devretmesi.

4. Atatürk'ün Erzurum Kongresi'ne üye ve başkan olmasını istemeyen arkadaşlarının tutumu.

5. Sivas Kongresi başlangıcında Rauf Bey ve bazı arkadaşlarının Bekir Sami Bey'in evinde gizlice toplanarak kongreye Atatürk'ü başkan yapmama kararını almaları.

6. Sivas Kongresi sırasında bir büyük devletin himayesi altına girmek isteyenler (mandacılığı savunanlar) arasında Refet Bey, Rauf Bey, Vasıf Bey gibi Atatürk'e yakın isimlerin bulunması, buna karşılık Atatürk'ün mandacılığa şiddetle karşı olması.

7. Kâzım Karabekir Paşa Atatürk'e samimi ve içten bir telgraf göndererek, "talimatlarını şahsı adına değil Heyet-i Temsiliye adına imzalaması" gerektiğini bildirmesi. Hâlbuki Atatürk, Dahiliye Nazırı Adil Bey'in telgrafı haricinde bütün yazışmalarını Heyet-i Temsiliye adına imzalamıştır.

8. Konya Valisi'nin Milli Mücadele'ye karşı tutumu ve Konya'daki Kolordu Komutanı Cemal Paşa'nın görevini bırakarak İstanbul'a gitmesi üzerine Refet Bey Konya Kolordu Komutanlığı'na atanır. Ancak Refet Bey Konya'ya giderken çektiği bir telgrafla, "Konya ve çevresinde başarılı olabilmesi için ordu müfettişliğine getirilmesini" istemiştir. Yine Refet Bey, Bolu civarındaki asilerin temizlenmesi için görevlendirildiğinde, "halk üzerinde etkili olacağı için Paşa unvanının verilmesini" ister. Refet Bey'in bu iki isteği de Atatürk tarafından gerçekleştirilememiştir.

9. Kâzım Karabekir bir telgrafında Atatürk'e, "Rauf Bey gibi önemli şahsiyetlerin açılacak olan mecliste üst denetçi olarak bağımsız ve tam yetkili bir duruma getirilmesini" istemiştir.

10. Nazilli bölgesinde görevlendirilen Refet Bey, Demirci Mehmet Efe'nin emri altında görev yapması bu arada habersiz olarak Bursa ve İstanbul'a gitmesi, Atatürk'te bazı şüpheler uyanmasına neden olmuştur.

11. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya nakli konusunda Atatürk ve Kâzım Karabekir Paşa arasındaki fikir ayrılığı çıkmıştır. Kâzım Karabekir Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ın batısına gitmesine karşıydı.

12. İstanbul'da açılan Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na seçilmek isteyen Atatürk'le Ankara'dayken uyum içinde olan Rauf Bey'in İstanbul'a gittikten sonra fikrini değiştirerek Atatürk'ün Başkanlığı'nı uygun görmemesi.

13. Atatürk, İstanbul'un işgalinden önce Rauf Bey, Vasıf Bey ve diğer arkadaşlarını Ankara'ya çağırdığı halde bu kişilerin bu çağrıya uymayarak İngilizlere tutuklanmaları ve Malta'ya sürgün gitmeleri. Bu konu, Atatürk ve bu yakın arkadaşları arasında bir soğukluk oluşturmuştur.²⁹

Nutuk'ta bahsedilen kişiler bakımından Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşları arasındaki bazı kimselerin "muhalif" haline dönüşmesinin nedenleri Nutuk'ta her olayla ve her kişi ile ilgili olarak ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır. Sayın Hasan Cicioğlu'nun yukarıdaki maddelerde sıraladığı meseleler sonraki süreçlerde daha da şiddetlenerek devam edecektir. Atatürk, "gereksiz gibi görülen bu açıklamalar daha sonraki yıllara ve olaylara ait karanlık noktaları aydınlatmaya yardımcı düşüncesi ile yapılmıştır." Sözlerini de bu manada anlamak lazımdır.

Nitekim bu farklı uygulama ve düşünceler ileriki yıllarda daha da kuvvetlenecek, yoğunluk kazanacak, TBMM'nde ayrı bir grup oluşturma hatta ayrı bir parti kurma (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) biçimine dönüşecektir. İddia edildiği şekli ile Atatürk'e suikast girişimine (İzmir Suikastı) kadar cesaretlenecektir. Bu farklı muhalefetin sesinden ve eylemlerinden etkilenen, cesaret alanlar ülke içinde iç isyan ve karışıklıklar çıkmasına neden olacaktır.

KAYNAKLAR

AĞCA, H., "Atatürk'ün Büyük Nutuk'unda Geçen Milli Kimlikle İlgili Kavram, Terim ve Söz Gruplarının Analizi", **Yetmişbeşinci Yılında Büyük Nutuk'u Anlayarak Okumak, Bilgi Şöleni, (17-18 Ekim 2002 Ankara) Bildiriler**, Yayına Hazırlayanlar: D. Ayan, M. A. Parlak, AAM., Yayınları, Ankara, 2003, s. 106-110.

AKÇAKAYALIOĞLU, C., "Nutuk Üzerine Kısa Bir İnceleme", **Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 1978**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978.

AKÇURA, Y., "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Asli Menbalarından Nutuk", **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, Yeni Seri, C: I., Sayı: 1 (97), 1929, s. 15-16.

ARAR, İsmail, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı", **Atatürk'ün Büyük Söylev'inin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar**, TTK Basımevi, Ankara, 1980, s. 119-171.

ATATÜRK, M. K., **Nutuk, Cilt: I-II-II.**, MEB Yayınları, İstanbul, 1993.

ATATÜRK, M. K., **Nutuk**, Sadeleştiren ve Yayına Hazırlayan: E. S. Yalçın, 2. Baskı, Berikan Yayınları, Ankara, 2011.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 19, 20, 21, Nutuk-I-II-III (1927), 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010-2012.

Atatürk'ün Yanı Başında, Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları, Derleyen: K. Ulusu, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

ATAY, F. R., **Çankaya**, İstanbul, 1969.

BAYUR, Y. H., **Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası**, Ankara, 1973.

²⁹ Hasan Cicioğlu, "Atatürk'ün Büyük Nutuk'ta Adları Geçen Muhalifleri, Muhalefet Gerekçeleri Atatürk'ün Cevabı", s. 153-154.

CİCİOĞLU, Hasan, “Atatürk’ün Büyük Nutuk’ta Adları Geçen Muhalifleri, Muhalefet Gerekçeleri Atatürk’ün Cevabı”, **Yetmişbeşinci Yılında Büyük Nutuk’u Anlayarak Okumak, Bilgi Şöleni, (17-18 Ekim 2002 Ankara) Bildirileri**, Yayına Hazırlayanlar: D. Ayan, M. A. Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2003, s. 111-155.

GİRİTLİ, İ., “Nutuk’ta İç ve Dış Politika”, **Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1980, s. 188-203.

GİRİTLİ, İ., “Okunuşunun 75. Yılında Büyük Nutuk”, **Yetmişbeşinci Yılında Büyük Nutuk’u Anlayarak Okumak, Bilgi Şöleni, (17-18 Ekim 2002 Ankara) Bildiriler**, Yayına Hazırlayanlar: D. Ayan, M. A. Parlak, AAM., Yayınları, Ankara, 2003, s. 1-9.

GÖÇGÜN, Ö., “Hatip Atatürk ve Atatürk’ün Büyük Nutuk’taki Hitabet Sanatı”, **Yetmişbeşinci Yılında Büyük Nutuk’u Anlayarak Okumak, Bilgi Şöleni, (17-18 Ekim 2002 Ankara) Bildiriler**, Yayına Hazırlayanlar: D. Ayan, M. A. Parlak, AAM., Yayınları, Ankara, 2003, s. 169-181.

GÜLER, A., **Dehanın Kodları (Mustafa Kemal’i Atatürk Yapan Süreçler ve Birikim)**, 10. Baskı, Yılmaz Basım, İstanbul 2016.

IRMAK, S., “Nutuk’un Türkiye’deki Etkileri”, **Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1980, s. 181-188.

İNAN Afet, “Atatürk’ün Büyük Nutuk’unun Müsveddeleri Üzerinde Arkadaşlarının Eleştirilerini Dinlemesi ve Gençlere Seslenişi”, **Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1980, s. 33-38.

İNAN, Afet, “Atatürk Gençliğe Hitabesini İlk Defa Nasıl Okumuştusu?”, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, 5. Baskı, İstanbul, 2007.

İNAN, Afet, “Büyük ‘Nutuk’ta Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi”, **Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler**, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s. 319-327.

İNAN, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, 4. Baskı, Ankara, 1984; 5. Baskı, İstanbul, 2007.

KARAL E. Z., “Açış Konuşması”, **Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1980, s. 1-7.

KARAOSMANOĞLU, Y. K., “Hatıralar, Yorulmak Bilmez Atatürk”, **Ulus Gazetesi**, 13. 07. 1961.

KARAOSMANOĞLU, Y. K., “Hatıralar: Atatürk’ün İnkılapçılığı”, **Ulus**, 13. 06. 1961.

KORKMAZ, Z., “Atatürk’ün Büyük Nutuk’unun Dil ve Üslup Özellikleri Üzerine”, **Yetmişbeşinci Yılında Büyük Nutuk’u Anlayarak Okumak, Bilgi Şöleni, (17-18 Ekim 2002 Ankara) Bildiriler**, Yayına Hazırlayanlar: D. Ayan, M. A. Parlak, AAM., Yayınları, Ankara, 2003, s. 156-163.

LANDAU, J., “Atatürk’ün Büyük Nutuk’unda Dış Politika”, **Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1980, s. 39-47.

MELZİG, Herbert, **Atatürk’ün Başlıca Nutukları (1920-1938)**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1942.

Nutuk, Gazi Mustafa Kemal Tarafından, Birinci Ellibin, Türkiye’de Tab’ı ve Neşir Hakkı Türk Tayyare Cemiyeti’ne Tevdi Buyrulmuştur, Türk Ocakları Heyet-i Merkeziye Matbaası, Ankara, 1927, 543+2 s. (Eski Harflerle İlk Baskı).

Nutuk, Gazi Mustafa Kemal Tarafından, C: I-II-III., Devlet Matbaası, İstanbul, 1934 (Yeni Harflerle İlk Baskı).

Nutuk, Muhteviyatına Ait Vesaik, Gazi Mustafa Kemal Tarafından, Türkiye’de Tab’ı ve Neşir Hakkı Türk Tayyare Cemiyeti’ne Tevdi Buyrulmuştur, Türk Ocakları Heyet-i Merkeziye Matbaası, Ankara, 1927, 303+2 s. (Eski Harflerle İlk Baskı).

SONYEL, S. R., “İngiliz Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk’ün Büyük Nutku”, **Yetmişbeşinci Yılında Büyük Nutuk’u Anlayarak Okumak, Bilgi Şöleni, (17-18 Ekim 2002 Ankara) Bildiriler,** Yayına Hazırlayanlar: D. Ayan, M. A. Parlak, AAM., Yayınları, Ankara, 2003, s. 74-86.

ŞİMŞİR, Bilâl, **Atatürk’ün Büyük Söylev’i Üzerine Belgeler,** TTK Yayınları, Ankara, 1991.

TURAN, Ş., **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

TURHAN, S., **Atatürk’te Konular Ansiklopedisi,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

TURHAN, S., HAŞTEMOĞLU, G., **Atatürk-Nutuk Olaylar Ansiklopedisi,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

US, M. A., “Gazi’nin Göz Yaşları”, **Vakit Gazetesi,** 22 Ekim 1927.

YALÇIN, E. S., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları,** 6. Baskı, Berikan Yayınları, Ankara, 2017, I-XII, 1-468.

İKİ BÜYÜK TÜRK LİDERİ, DEVLET ADAMI, HALK ÖNDERİ: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE MEHMED EMİN RESULZADE

Tahir ORUCOV*

ÖZET

Kardeş Türkiye ve Azerbaycan her zaman kırılmaz tellerle birbirine bağlanmıştır. En zor, karmaşık jeopolitik koşullarda bile, Türkiye her zaman Azerbaycan'ın en güvenilir arkadaşı ve kardeşi olmuştur. Tarihsel olarak, iki ülkenin devlet ve hükümet başkanları arasındaki ilişkiler dostça ve kardeşçe ilişkiler olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu M. Kemal Atatürk ile Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmed Emin Resulzade arasındaki ilişkiler de karşılıklı saygı temelinde kurulmuştur. Onların karşılıklı çabaları, Türkiye ile Azerbaycan arasında ikitaraflı ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bir-biri ile yakın ilişkileri olan bu tarihi şahsiyetlerden her ikisi-Türkiye Cumhuriyeti'nin başkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmed Emin Resulzade görkemli Türk liderleri, değerli devlet hadimleri, dünyaca tanınan fikir adamları olmuşlar. Hem M.Kemal Atatürk, hem de M.E. Resulzade Türk dünyasının büyük şahsiyetleri, yeri doldurulamaz fikir adamları ve dahileridir. Onların her ikisi de ayrı-ayrı bağımsız iki Türk devletinin başkanlarıydı. M.Kemal Atatürk ve M. Emin Resulzade dahi siyasetçi idiler, aynı zamanda onların her ikisinin ideoloji ortaklığı Türkçülük idi. Hem M.Emin Resulzade tarafından kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, hem de M.Kemal Atatürk tarafından kurulan Türkiye Cumhuriyeti Respublika kuruluşlu Cumhuriyet idi. Ve bu sistemde başlıca gösterge ise demokrasi idi. Bildiride M.Kemal. Atatürk ve M. Resulzade'in karşılıklı ilişkileri, birbirleriyle ilgili görüşlerine nezer salınır. M. Kemal Atatürk ve M.Emin Resulzade, Türk dünyasının büyük şahsiyetleri, ünlü liderleri ve ideoloqları idi. M.Emin Resulzade'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin ve onun kurucusu M. Kemal Atatürk'ün ateşli bir destekçisi olduğu ve yazılarında onu her zaman övdüğü belirtildi. Makalede aynı zamanda M.Kemal Atatürk'ün M. E. Resulzade hakkındaki görüşleri de yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler

Mustafa Kemal Atatürk, Mehmet Emin Resulzade, Türkiye, Türkiye Cumhuriyeti, Kurtuluş Savaşı, Azerbaycan, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE MEHMED EMİN RESULZADE: TWO GREAT TURKISH LEADERS, STATESMEN AND FOLK LEADERS

ABSTRACT

Turkey and Azerbaijan have always been connected with each other with unbroken relations. Even in the difficult, complicated geopolitical conditions Turkey has always been the most reliable friend and brother of Azerbaijan. Historically the relations between the two countries, the leaders of the two

* Doç.Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü, tahiroruclu@gmail.com

states, have also been close friends and brotherly relations. Two of these historical figures, having the close relations with each other were the leaders of the Turkish Republic, Mustafa Kemal Atatürk and Mehmed Emin Resulzade, the founder of the Azerbaijan Democratic Republic. Relations between the founder of the Republic of Turkey M.K. Atatürk and the founder of the Azerbaijan Democratic Republic were al Mehmed Emin Resulzade ways based on the mutual respect. Their mutual efforts have played an important role in the dev Mehmed Emin Resulzade elopment of bilateral relations between Turkey and Azerbaijan. Let's note that both M. Kemal Atatürk and are the great personalities, famous leaders and geniuses of the entire Turkic world. Both of them were the heads of different independent Turkic states. The common peculiarities of the ideology of both of them as the historical personality were the idea of Turkic nations. Both of the states such as Azerbaijan Democratic Republic founded by Mehmed Emin Resulzade and the Republic of Turkey founded by M. Kemal Atatürk were in the form of the Republic structure. In this system the most important indicator was democracy. In the article it is said about the mutual relations and opinions of M. Kemal Atatürk and Mehmed Emin Resulzade with each other. It is noted that M. Kemal Atatürk and Mehmed Emin Resulzade were the great personalities, well-known leaders and ideologues of the Turkic world. It is also mentioned in the article that Rasulzade was a great supporter of the Republic of Turkey and its founder M. Kemal Atatürk and always praised him in his writings. In this paper it is also mentioned about M. Kemal Atatürk's thoughts about Mehmed Emin Resulzade.

Keywords

Mustafa Kemal Atatürk, Muhammad Amin Rasulzade, Turkey, Republic, Salvation War, Azerbaijan, Azerbaijan Democratic Republic

Kardeş Türkiye ve Azerbaycan, tarihen her zaman, özellikle 20. yüzyılda kırılmaz tellerle birbirine bağlı olmuşlardır. En zor ve karmaşık jeopolitik şartlarda bile, Türkiye her zaman Azerbaycan'ın en güvenilir dostu ve kardeşi olarak yanında yer almıştır. Tarih boyu, iki ülkenin devlet ve hükümet başkanları arasındaki ilişkiler de dostça ve kardeşçe ilişkiler olmuştur. Onların karşılıklı çabaları Türkiye ile Azerbaycan arasında iki taraflı ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ile Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmet Emin Resulzade arasındaki ilişkiler de karşılıklı saygı temelinde kurulmuştur.

Birbirine yakın ilişkileri olan bu tarihi şahsiyetlerden her ikisi -Türkiye Cumhuriyeti'nin başkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmet Emin Resulzade görkemli Türk liderleri, devlet ve fikir adamları olmuşlardır. Hem Atatürk hem de Resulzade Türk dünyasının büyük şahsiyetleri, yeri doldurulamaz liderleri ve dahileridir. Her ikisi de bağımsız bir Türk devletinin başkanlarıydı ve her ikisinin ideolojisinin ortaklığı Türkçülük idi. Hem Resulzade tarafından kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, hem de M. K. Atatürk tarafından kurulan Türkiye

Cumhuriyeti demokratik temelli cumhuriyetlerdi: Bu sistemde başlıca gösterge demokrasi idi.

Tüm Türk dünyasının büyük oğlu, muazzam mütefekkeri, siyasi ve askeri lideri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Ordusu'nun kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, 1881 yılında, Osmanlı Devleti'nin Selanik kentinde doğdu. Mustafa Kemal Atatürk 1923'ten 1938'e kadar -en uzun cumhurbaşkanı olarak dört defa görev yapan Türkiye Cumhurbaşkanı olmuştur.

Atatürk tarihte çok önemli bir rol oynadığı içindir ki birçok yazar ve tarihçi tarafından kapsamlı şekilde araştırılmış ve onun hakkında yaklaşık 400 eser yazılmıştır. Bu bağlamda Mustafa Kemal Atatürk, dünyada hakkında yazılan ilk 100 kişi arasındadır. Ayrıca, dünyada ilk kez Birleşmiş Milletler Eğitimin Bilim ve Kültür Örgütü olan UNESCO 1981 yılını Atatürk'ün doğumunun 100. yılı ile alakadar tüm ülkelerin oybirliğine "Atatürk Yılı" olarak kabul etmiştir. Dünyadaki çeşitli gazete ve dergiler, Kasım 1981'de Atatürk ve Türkiye hakkında çok sayıda makaleler yayınladılar.

1920'lerden itibaren Azerbaycan'da Atatürk ve Atatürkçülük konusu diğer konulara kıyasla daha çekici oldu. Bu da doğal bir hadiseydi. Çünkü o yıllarda Azerbaycan'da insanların Mustafa Kemal Atatürk'e olan sevgisi çok güçlüydü. Bu nedenle Atatürk'ün hayatı, mücadelesi ve zaferi gerçek hayatta, aynı zamanda edebiyatta anlatıldı ve ona sürekli şekilde dikkat gösterildi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te kurulmasından sonra, yalnızca Türkiye'de değil, aynı zamanda Azerbaycan'da Atatürk şahsiyetine, Türkiye ve Türkçülüğe ait pek çok makaleler yayınlandı. Bütün bu ilişkiler 1930'ların başına kadar devam etti.

Atatürk de kardeş Azerbaycan'ı çok seviyordu. O, 1921'de Azerbaycan' Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Türkiye'deki temsilcisi İbrahim Abilov'u kabul ettiğinde şöyle dedi: "Azerbaycan'ın neşesi bizim neşemizdir, üzüntüsü bizim kederimizdir. Azerbaycan bizim kardeşimizdir. Ne pahasına olursa olsun ona yardım etmek bizim görevimizdir." ¹

Bu sözler Atatürk'ün Azerbaycan hakkındaki en popüler fikirlerinden biridir ve Atatürk'ün Azerbaycan'ı ne kadar çok sevdiğini göstermektedir.

Atatürk daha sonra Azerbaycan hakkında şunları söylemiştir:

"Mondoros Antlaşması'nın 11. maddesine göre, Türk ordusu 1918'de Azerbaycan'ı boşaltmaya zorlandı. Ben Ermenilerin Nahçıvan'a yönelik saldırılarına şiddetle karşı çıktım ve hatta gizlice Nahçıvan'ın savunmasına subay gönderdim. Ruslarla anlaşma yapmak için gönderdiğim Yusuf Kemal Bey'e 'Nahçıvan Türk Kapısı'tır. Bunu dikkate al' diye ona ben bildirdim. Kurtuluş Savaşı zamanında Azerbaycan ile dostça ilişkiler kurdum. 18 Kasım 1921'de düzenlenen büyük bir törenle, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bayrağını şahsen Ankara'daki temsilciliğinin binasına koydum. O zamanlar Azerbaycan ve Türkiye halkının kardeş olduklarından bahsettim. Kardeş Azerbaycan Kurtuluş Savaşı'nda Narimanov'dan Türkiye'ye maddi bağışlarda bulundu. Azerbaycan ile kültürel ilişkilere büyük önem veriyordum. Örneğin, 1926'da Azerbaycan'daki Bolşevikler Latin alfabesine geçti. Ayrıca 1928'de biz de Türkiye olarak Latin

¹ https://az.wikiquote.org/wiki/Mustafa_Kamal_Ataturk.

*alfabesine geçerek kültürel bağların zayıflamasını da ortadan kaldırdık. Kısacası, Azerbaycan'ın özgürlüğü için savaştım."*²

Dahi siyasetçi Mustafa Kemal Atatürk'ün adı Azerbaycan'da 20. yüzyılın başlarından beri daha popüler oldu. Böylece, 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, Türkiye'ye, Atatürk'ün şahsiyetine dair Azerbaycan'da birçok makaleler yayınlanmaya başlandı. Bu ilişkiler 30'ların başına kadar devam etti. Ne var ki Stalin'in Sovyet hükümetinin yönetimi sırasında bu mevzular yasaklandı. 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra, Azerbaycan'da Atatürk'ün şahsiyetine ilgi tekrar çarpıcı biçimde artmaya başladı.

Atatürk'ün şahsiyeti zaman zaman Azerbaycan edebi ortamının da dikkatini çekti. Atatürk, Azerbaycan'da her zaman sade insanlar, devlet adamları, şairler, yazarlar, kültür ve sanat figürleri tarafından sevilmiş ve çok popüler olmuştur. Bu bakımdan Azerbaycan edebiyatında Atatürk karakteri daha çok canlandırılmış ve birçok şiir örnekleri büyük lider Atatürk'e adanmıştır.

Azerbaycan şairleri arasında Mikayıl Müşfik, Bakhtiyar Vahabzadeh, Halil Rıza Ulutürk, Gabil, Zelimhan Yagub, Abbas Abdulla, Rafig Zeka Handan ve diğerleri, Atatürk'e adanan veya Atatürk'ün adı çekilen pek çok şiirler yazdılar.³

1912'de başlayan Balkan Savaşı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu önemli ölçüde zayıfladı ve Osmanlılar Avrupa'da çok fazla toprak kaybetti. Toprakların kaybıyla barışmayan ve onu geri kazanmak isteyen Osmanlı İmparatorluğu, 1914'te Almanya'nın müttefiki olarak Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Fakat 1918'de, Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olan Almanya yenildi. Böylece, Türklerin düşmanları fırsat buldu.

Türklerin düşmanlarının planlarına göre, Osmanlı İmparatorluğu bölünmek zorunda kaldı. Şöyle ki, Ortaçağ'da en güçlü devlet olarak kabul edilen Osmanlı Devleti'nin, Afrika ve Asya'daki -Mısır, Irak, Suriye, Filistin'de ve hatta Anadolu'daki- topraklarının paylaşılması planını gerçekleştirmeye çalıştılar. Anadolu'nun güney kısmını Fransızlara, batı kısmını Yunanlara ve ana kısmını İngiltere'ye vermek istediler. Bu kadar zor bir dönemde Ulu Tanrı Türk milletine ve tüm Türk dünyasına Atatürk olarak büyük bir şahsiyet kazandırdı. Atatürk bu zor dönemde Türklerin kurtarıcısı oldu.

Türkiye, henüz Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Balkanlar'da askeri operasyonlar yapmak zorunda kalmış ve daha sonra Afrika'daki topraklarını korumak için İtalya ile yüz yüze gelmişti. Nihayet Dünya Savaşı sonrasına kadar uzanan bu mücadele, Türkler parlak bir zafer kazanana kadar sürdü. Dünyanın büyük güçleri tarafından yaygın olarak desteklenen istilacı Yunan ordusu, Batı Anadolu'da mağlup edildi.

I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Boğazı boyunca İngiliz-Fransız kökenli ordular sulara boğuldu ve cesur stratejisiyle öne çıkan Atatürk'ün ihtişamına uygun "Gazi" ünvanı, sonraki zaferleri sonucu ona verildi. Türk Ordusunun Yunan Ordusu üzerinde kazantığı askeri zafer az zamanda

² (<https://azinforum.az>> Sosyal)

³ Kemale Mammadova, "Atatürk'ün Obrazı Azerbaycan Edebiyatında", Mustafa **Kemal Atatürk ve Türkçülük** (29 Ekim 2005 Bilimsel Konferansın Materyalleri), Azatam, Bakü, 2006, s. 21.

uluslararası onayını buldu. Türkiye ile İtilaf devletleri arasında “Lozan Antlaşması” imzalandı.

Avrupa devletlerinin savaştan sonra imzaladığı anlaşmaların asıl amacı Osmanlı Devleti'nin dağılmasıydı. Bölgede, İzmir Yunanistan'ın payı oldu. 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'e girdi. Aynı yılda Atatürk, liderlik niteliklerini kullanarak dağılan Osmanlı ordusunu toplayarak Kurtuluş Savaşı'nı başlattı. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinden sonra, Cumhuriyetin ilan edilmesi gerekiyordu. Bu nedenle, 29 Ekim 1923'te dahi siyasetçi ve büyük düşünür Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan etti.

Abdurrahman Dilipak, **Kemalizm** kitabında şöyle yazıyor:

“Mustafa Kemal ümitleri, sevinçleri, acıları, korkuları, doğruları ve yanlışları ile bir insandı... Olağanüstü güçleri yoktu. Ne bir peygamber, ne de bir veli!.. Belli bir konjüktürde var oldu. Zaman ve mekanın icablarını yorumlayarak tavır aldı ve eylem üretti. Farklı zamanlarda farklı şeyler düşündü ve yaptı. Ancak eylemi her zaman aynı çizgide geliştirdi. Atatürk'ü bugün farklı bir konjektürdeki tepkiler ile iktibas etmek ona haksızlık olacaktır. - Mustafa Kemal, Halk hareketine önderlik eden, yeni bir devlet kurmaya girişen biridir. Yeni bir uygarlık tezi geliştirmek yerine uygarlık tezlerinden yola çıkarak yeni bir sentez üretme yolunu seçti... Eylemci kişiliği öne çıkan biri idi. Bir çok şeyi etkiledi. Ancak universal bir ideoloji kurma konusunda ne bir iddianın sahibi idi. Ne de böyle bir şey yaptı. Mustafa Kemal kendi gerçeği içinde bir bütündür.”⁴

1928'de Atatürk, TBMM'de Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kullanılmasını kabul edilmesini sağladı. Bu, 600 yıl boyunca Arap alfabesini kullanan Türk toplumunda bir devrimdi. 1932 yılında kurulan Türk Dil Kurumu, Türk dilinin Arap-Fars sözlerinden temizlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Atatürk'ün Türkçülükte attığı bir diğer adım 1931'de Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasıydı. Bu, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha önce mevcut olan ve buna paralel olarak var olan diğer Türk devletlerinin tarihinin incelenmesi demekti.

1920'lerde Azerbaycan'daki Komünist-Bolşevik resmi ideolojisi, Mustafa Kemal'in önderliği altındaki mücadeleyi “Türkiyenin istiklal uğruna mücadelesi” olarak destekledi. “Genel olarak, Azerbaycan'da Atatürk'e yönelik resmi ideolojik tutum genel olarak geçen yüzyılın 20'lerinde olumluydu. 1930'ların başından itibaren, Azerbaycan'da Atatürkçülük Türkçülüğe dönüştü.”⁵

Mehmet Emin Resulzade görkemli devlet adamı, Azerbaycan'ın önemli şahsiyetlerinden biri, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin (1918-1920) liderlerinden olmuştur. Resulzade Ortadoğu'da ilk kez Cumhuriyet yapan ünlü siyasetçi ve büyük bir fikir adamıdır. O, Azerbaycan tarihinin en önemli ve en büyük şahsiyetlerinden biriydi ve Azerbaycan'ın Ulusal Bağımsızlık Mücadelesini yönetti..Resulzadenin “Bir kez yükselen bayrak, bir daha inmez!”

⁴ Abdurrahman Dilipak, **Kemalizm**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1988, s. 28.

⁵ Nizami Ceferov, “Azerbaycan Atatürkçülüğü veya Haydar Aliyev Atatürk Hakkında”, **Mustafa Kemal Atatürk ve Türkçülük** (Bilimsel Konferansın Materyalleri), Azatam, Bakü, 2006, s.5.

ifadesi, 20. yüzyılda Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesi için önemli bir neden olmuştur.

Resulzade, 1922'den 1931'e kadar Türkiye'de muhaceret hayatı yaşadı. Bu yıllarda, Türk hükümeti ile SSCB arasında bir sözleşme imzalandı. Bu anlaşmanın şartları uyarınca, Resulzade Türkiye'den sürgün edildi. Onun Almanya'da baskısı yapılan "İstiklal" gazetesi Türkiye'de Basın Kanunu'nun 50. maddesi kapsamında yasaklandı. 8 Ekim 1934 tarihinde alınan bu karar Atatürk tarafından imzalandı. Aslında, bu karar Türkiye ile SSCB arasındaki işbirliği anlaşmasına dayanıyordu. Bu anlaşmanın şartlarına göre, Türkiye Cumhuriyeti, kendi ülkesinde SSCB'ye karşı herhangi bir propagandaya sahip olmamalı ve bunu yapmak isteyenlere izin vermemeli idi.

O yıllarda Türkiye hükümeti ve SSCB dahada yakınlaşmaya çalışıyordu. Türkiye ve SSCB'nin birbirlerine karşı karşılıklı sorumlulukları olmasının nedeni bu idi. "İstiklal" gazetesi Almanya'da da yayınlanırdı ve doğrudan da Sovyetler Birliği'ne karşı yönelmişti. Resulzade'nin baş editörlüğü ile yayınlanan gazete, Türkiye'nin Sovyetlerle olan karşılıklı anlaşmasına zıttı. Bu gazetenin kopyaları Almanya'dan Türkiye'ye getirilirdi. Bu nedenle "İstiklal" gazetesinin Türkiye'ye getirmesi yasak edildi. Sadece bu gazete değil, Sovyetler Birliği'ne karşı propaganda yapan başka gazetelerin de Türkiye'ye getirmesi bu kararla yasaklandı. Resulzade tarafından yayınlanan diğer gazeteler gibi, "İstiklal" gazetesinin asıl konusu, Sovyet devletinin agresif karakterini insanlara iletmektir. Bu, komünizmden hoşlanmayan Atatürk'ün inancına denk gelmesine rağmen, onun SSCB ile yapılan anlaşmaya uyması gerekiyordu.

1933 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü vesilesiyle, Sovyet mareşalleri olan S.M.Budyonnu ve K.E.Voroşilov Ankara'ya geldi. M. Atatürk'le yapılan toplantıda, mareşaller Stalin'in adına Sovyetler Birliği'ne karşı propaganda yapıldığı konusunda Türkiye'ye SSCB'nin verdiği mesajı Atatürk'e iletiler. Ancak o zaman Atatürk, Azerbaycan'dan olan siyasi göçmenlerin çoğunluğunun Türkiye'den çekilmesini emretti. Bu nedenle, birçok siyasi mülteci Avrupa ülkelerine, özellikle de Polonya'ya kaçmak zorunda kaldı. Bu karar siyasi göçmenler için çok ağırdı. Çünkü onlar için, Türkiye tarihi anavatan sayılırdı ve Türkler ise onlara kardeş idiler.

Aslında, Atatürk'ün Resulzade ile yakın ilişkileri vardı. Ancak, Türkiye'nin birçok konularda kendi devlet çıkarları vardı ve Atatürk de, tabii ki, bu çıkarlar çerçevesinde hareket ediyordu. Atatürk çok iyi bir politikacıydı. Bu yüzden de Atatürk Türkiye ile her hangi siyasi-ideolojik sorunu önde tutuyor ve derhal ona yeterince yanıt veriyordu.

Hem M.K. Atatürk'ün, hem de Resulzade'nin mücadelelerinde benzer tutumla vardı. Resulzade, Atatürk hakkında değerli bilgiler vermiş ve onun Türkiye tarihindeki yerini ve rolünü çok takdir etmiştir.⁶

Resulzade Sovyet işgali altında olan Türk halklarının örnek olarak görebileceği bir model olarak Atatürk'ün oluşturduğu yeni, çağdaş, laik Türkiye'nin öneminin farkındaydı. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve ordusunun kurucusu Atatürk'ün ateşli bir destekçisi idi. Resulzade hayatı boyunca Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk'ü her zaman övdü. Çünkü kendisi

⁶ Nesiman Yakublu, "M.E. Resulzadenin Atatürk ile ilişkileri", **Yeni Musavat**, (17 Mayıs, 2018).

de 28 Mayıs 1918'de Orta Doğu'da kurulan ilk Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin kurucusuydu.

Vilayet Guliyev Azerbaycan Cumhuriyetinin Polonya'da Büyükelçisi olmuş görkemli bir edebiyatşünastır. O, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin liderlerinden biri olan Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından hemen sonra yazılıp Varşova'da çıkan "Kuzey Kafkasiya - Severniy Kavkaz" mecmuasında (1938, No:55- 56) yayımladığı bir makalesini saptamış ve bu makaleyi Rusça'dan Azerbaycan diline çevirerek "Türkistan" gazetesinde (19 Nisan-2 Mayıs 2015) Azerbaycan kamuoyunun dikkatine takdim etmiştir.

Resulzade'nin adı geçen bu makalesinde Atatürk'ün üç önemli, aynı zamanda tarihi hizmetini gösteriyor. Resulzade'nin fikrinde, bu hizmetlerden birincisi Atatürk'ün çökmüş ve dünya egemenliğini iddia eden dünya güçlerinin yok etmeye çalıştığı Osmanlı Devleti'nin kalıntıları üzerinde bağımsız bir devleti, Türkiye Cumhuriyeti'ni, yaratmasıdır.

"... Yirmi yıl önce, o zamanlar hala Mustafa Kemal olarak bilinen Kemal Atatürk, Versay'daki dünya güçlerinin iradesine karşı durma cesaretine sahip oldu. Bu, öyle bir zamanda baş verdi ki, Türk halkının bir zamanlar kendi ihtişamı ile her kesi hayrete düşüren, ancak Sevr Antlaşması kapsamındaki ağır koşullar altında Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntılarında inliyordu. Böyle bir zamanda, Kamal Paşa açık ve kesin sloganlarla ortaya çıktı: "Ulusal iradeye dayanan, hakları kısıtlı olmayan ve koşulsuz bağımsızlığın tanınması gereken Türkiye kurulmalıdır."

Resulzade, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'ndaki rolünden bahsederken şöyle yazıyordu: "Kısa sürede halkın ulusal kurtuluş mücadelesi haline gelen Anadolu hareketi başladı. Herkesin bildiği gibi, bu savaş istilacı İtilaf Devletlerine, büyük güçlere karşı idi. 'Mustafa Kemal'in asi savaşçıları sakınleştirmek' görevini alan Yunan ordusuna karşı gerçekleştiriliyordu. 'Asi General' Atatürk'ün sloganı ise 'Ya İstiklal ya Ölüm!' idi."⁷

Resulzade'nin derin inancına göre, Atatürk'ün ikinci önemli hizmeti insanları harekete geçirip kısa sürede modern bir Türkiye yaratmasıydı.:

"Türkiye'nin yeni sınırlarını belirlemek, onu haklı çıkarmak yeterli değildi. Ama karşıda aynı zamanda daha ciddi ve görkemli bir görev vardı: Geride kalan ülkeyi çağdaş medeniyetin koşullarını karşılayacak seviyeye getirmek. Türkiye ancak büyük mücadeleyle bağımsızlığını koruyabilirdi. Bunun için ulusal Türkiye böyle bir zorluktan kurtulmak adına tüm güçlerini harekete geçirmek zorunda kaldı. Kemal Atatürk'ün devrimi sayesinde yalnızca Osmanlı hanedanlığı tarih sahnesinden silinmedi. Aynı zamanda Türkiyede Halifeliğin de varlığı aradan kaldırıldı. Türkiye, tamamen laik bir devlet, yaşam tarzı ile tamamen demokratik bir devlet haline geldi. Türkiye Cumhuriyeti, insanları bağımsız bir hale getirdi. Ülkenin temel sorunu ekonomiyi canlandırmak, açlığı ve mutsuzluğu ortadan kaldırmaktı".

Resulzade, Türkiye'deki kültürel devrime büyük önem veriyor ve şöyle yazıyordu:

"Kültür alanında gerçek mucizeler meydana geldi. Ortadoğu aydınlarının yüzyıllarca yüreklerinde yaşattıkları isteği -Arap alfabesinin

⁷ Nizami Ceferov, Mehammed Emin Resulzade Atatürk Hakkında“ **525. Gazete** , (13-18 Şubat, 2016), s. 18.

reformu- Kemal zamanında gerçekleştirildi. Şimdi Türkiye Latin alfabesini kullanıyor. Neredeyse bir süre öncelikle okuma yazma bilmeyen Türk köylülerin büyük çoğunluğu şimdi okuyabiliyor. Ulusal kültüre ve tarihe yeni bir yön verilmiştir. Bilim, sanat ve teknoloji alanındaki kültürel dünyalara ayak uydurabilmek için gençlere sanki güç verildi."⁸

Resulzade Atatürk'ün üçüncü önemli hizmeti olarak, hızla formüle eden ve başarılı bir şekilde uygulanan, Türkiye'nin barışçıl uluslararası politikasını göstermiştir:

*"Savaş öncesi Osmanlı İmparatorluğu'na kıyasla nüfusun önemli ölçüde azalmasına rağmen, modern Türkiye, şimdi uluslararası politikada büyük derecede öneme sahiptir. Her şeyden önce, savaştan sonra Avrupa'nın en önde gelen devlet adamlarından biri olan Mustafa Kemal, büyük bir şahsiyet olması itibarı ile yeni Türkiye'nin ahlaki gücünü büyük ölçüde artırdı. Öte yandan, ülke genelinde reformist politikaya geniş yer veren Türkiye Cumhuriyeti, Kemal Atatürk'ün izlediği tutarlı bir barış politikasının sonucu olarak Balkan bölgesinin lideri olmuştur. Ayrıca Türkiye Yakın Doğu'nun 'Saadabad Paketi' nı imzalayan dört Müslüman devleti birleştiren Doğu Bloku'nun mimarı olmuştur (...) Yeni Türkiye'ye gösterilen uluslararası güven, Türkiye'nin Batı Avrupa'daki önemli Avrupa ekonomik merkezleriyle yaptığı işbirliğinde kendini açıkça göstermektedir. Aynı zamanda, beş yıllık ağır sanayi planına İngiliz sermayesinin yakın katılımıyla, Türkiye son zamanlarda İngiltere ve Almanya'dan önemli miktarda finansal borç aldı."*⁹

Atatürk'ün takip ettiği politikanın özünü açıklayan Resulzade şu sonuca varmıştır ki, Atatürk ülkesinin Avrupalılaştırılmasında, Avrupa ile savaşında ciddi başarılar kazanmıştır. Atatürk Sovyetler Birliği ile siyasi dostluğuna dayanarak, ülkesinde Komünizmin tüm yönlerini boğmuştur. O, Panislamcılık ve Pantürkizm ideolojisine dikkat çekerek, Doğu'daki yeni Türkiye'ye büyük bir sempati kazandırdı. Bu anlamda, Türki-Müslüman dünyasında Atatürk'ün kurduğu Türkiye'ye gösterilen saygı İstanbul sarayının hayal gücüne bile ulaşamamıştır.

1947-1955'te Resulzade tekrar Türkiye'ye döndü ve faaliyetine devam etti. Onun 1922-1931 yıllarında Türkiye'de hayatı bahsedildiği gibi, tanınmış devlet adamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Atatürk'ün ülkeye başkanlık ettiği döneme tesadüf etti. İki liderin birbirlerine olan yaklaşımı karşılıklı saygıya dayanıyordu.

1923 yılında İzmir'de düzenlenen kitap festivalinde Resulzadenin aynı yılda İstanbul'da yayınladığı "Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i teşekkülü ve Şimdiki Durumu)" kitabı "Atatürk Ödülü" ne layık görüldü. Ayrıca kitabın Atatürk'ün kendi kütüphanesinde sakladığı unutulmamalı, not edilmelidir. Resulzadenin Atatürk'e olan saygısı, çok büyük ve yüksek seviyedeydi. Resulzade, Atatürk'ü "Kurtulan Doğu'nun sembolü" olarak adlandırdı.¹⁰

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin dair araştırmaları olan Shirmammad Hüseyinov, Azerbaycanda televizyonların birine yaptığı

⁸ Ceferov, **a.g.m.**, s. 18

⁹ **A.g.m.**

¹⁰ Mehmet Emin, **Azerbaycan Cumhuriyeti: Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Veziiyeti**, İstanbul, 1923, s. 20-21.

röportajda, Atatürk'ün Resulzade'yle ilişkilerinin çok iyi olduğunu söyledi. Röportajında Ş.Hüseynov şunları da belirtti:

"1988 yılında Sovyet gazetecileriyle Türkiye'ye gittik. Bizi Dolmabahçe Sarayı'na götürdüler. Orada Atatürk'ün ofisine gittik. Atatürk'ün ofisinde çok fazla kitap gördüm. 'Bu kitaplar arasında Azerbaycan hakkında herhangi bir kitap var mı?' diye sordum. Bir kitap olduğunu söylediler: Mehmet Emin Resulzadenin 'Azerbaycan Cumhuriyeti' kitabı. Kitap 1923'te Arap alfabesi ile basılmıştı. Kitapta ayrıca Atatürk'ün notları da vardı. Atatürk'ün bu kitap ya da onun yazarı hakkında ne de dediğini sordum. Kitabı indirdiler ve orada yazılanları okudular.

Ataturk Resulzade'nin kitabında şöyle yazıyordu: "Ben dünyaya senden üç sene erken göz açtım. Ama tüm Türk dünyasında ilk kez Türkün Cumhuriyet ve bağımsızlık bayrağını sen yükselttin. Bayrak inmesin diye onu senin ellerinden alıp Türkiye üzerinde ben salladım. 'İnmez' demişsin, bu bayrak aşağı inmeyecektir."

Resulzade'nin, Atatürk'ün ölümüne adanan "Kemal Atatürk'ün ölümü hiç kimseyi kayıtsız, lakayt bırakmadı. Evrensel bir olay haline geldi" sözüyle başlayan makalesi de onun, Atatürk'e olan saygısı nedeniyle büyük coşku ve derin merakla karşılandı.

KAYNAKLAR

Ceferov, Nizami, "Azerbaycan Atatürkçülüğü veya Haydar Aliyev Atatürk Hakkında", **Mustafa Kemal Atatürk ve Türkçülük** (Bilimsel Konferansın Materyalleri), Azatam, Bakü, 2006.

Ceferov, Nizami, "Mehammed Emin Resulzade Atatürk Hakkında" **525. Gazete** , (13-18 Şubat, 2016).

Dilipak, Abdurrahman, **Kemalizm**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1988.

Mammadova, Kemale, "Atatürk'ün Obrazı Azerbaycan edebiyatında", Mustafa **Kemal Atatürk ve Türkçülük** (29 Ekim 2005 Bilimsel Konferansın Materyalleri), Azatam, Bakü, 2006.

Resulzade, Mehmet Emin, **Azerbaycan Cumhuriyeti: Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Veziiyeti**, İstanbul, 1923.

Resulzade, Mehmet Emin, "Kurtulan Doğu'nun Sembolü", **Azerbaycan Dergisi**, Kasım-Aralık, 1953.

Yakublu, Nesiman, "M.E. Resulzadenin Atatürk ile ilişkileri", **Yeni Musavat**, (17 mayıs, 2018).

https://az.wikiquote.org/wiki/Mustafa_Kamal_Ataturk

<https://azinform.az>> Sosyal

BATI ANADOLU'DA MİLLÎ MÜCADELE

MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN İTALYAN VE YUNAN İŞGALİ'NE AYDIN SANCAĞI

Günver GÜNEŞ*

ÖZET

I.Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında Batı Anadolu'da İzmir'in ard bölgesinde verimli toprakları, madenleri İzmir- Aydın Demiryolu ile zengin bir cazibe alanı olarak görünen Aydın Sancağı aynı zamanda toprak paylaşımı konusunda İtalyan-Yunan rekabetine de sahne olmuştur. İtilâf devletleri tarafından Sancağın sınırları dahilinde kalan Aydın-İzmir Demiryolu hattı boyunca Menderes nehrinin kuzey bölümü Yunanlılara, güney bölümü İtalyanlara bırakılmıştır. Merkezî yönetim İtilâf devletleriyle iyi ilişkiler içinde olmak politikası nedeniyle İzmir'de birtakım yöneticileri değiştirirken, Aydın'a müdahale etmemiştir. Bunda Aydın şehrinde Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın güçlü olmasının ve merkez yönetiminin etkisinde bulunmasının rolü vardı. Buna rağmen Damat Ferit Paşa Hükümeti taşradaki karışıklığa ve huzursuzluğa son vermek ve merkezî hükümetin otoritesini pekiştirmek amacıyla biri Anadolu'ya diğeri Trakya'ya olmak üzere iki nasihat heyeti göndermeyi kararlaştırmıştır. Anadolu'ya gönderilen heyetlerden bir sonuç alamasa da Aydın'a da uğramıştır. Söke ve çevresinde Rum eşkıyanın eylemleri Aydın kentinde korku yaratırken, güvenliği sağlayacak tek güç olan 57. Tümen ise darmadağın bir hâldeydi. İzmir'in işgali protesto edilmiş ancak ilk etapta direniş için bir birlik oluşturulamamıştır. Aydın Sancağı Osmanlı Devleti'nin diğeri idari birimleri gibi Mütareke ve devam eden süreçte istikrarlı bir yönetime sahip olamamıştır. Eşkıyalık olaylarıyla sarsılan bölgede peş peşe gelip giden mutasarrıflar istikrarsızlığın başlıca sebebi idi. Aydın Sancağı Mütareke ve Yunan işgali öncesi 240 bine yaklaşan nüfusuyla Türk çoğunluğa sahiptir. Adalara oldukça yakın olan Söke dışında Sancağın hiçbir kazasında Gayri Müslimler özellikle Rum nüfus Türk nüfusa oranla çoğunluk olmamıştır. Aydın'ın Yunan işgali öncesi nüfus yapısı kozmopolit bir yapı göstermesine karşın, şehrin nüfusça en kalabalık unsuru Müslüman Türkler olmuştur. Aydın Sancağı'nda Türklerden sonra sırasıyla Rumlar, Yahudiler, Ermeniler ile daha çok İngiliz, Amerikalı ve İtalyan uyruklulardan oluşan yabancılar yer alıyordu. Aydın, yabancı gözlemcilerin bile ifadelerine yansıdığı gibi tam bir Türk şehri idi. Ancak Türkler nüfus yoğunluğuna paralel olarak Aydın Sancağı'nın zenginliklerinden yeteri kadar pay sahibi olamamışlardır. Mütareke döneminde Sancak'taki Türk nüfusta eksilme ve artma olmadığı, buna karşın adalardan girip çıkan Rumların zaman zaman nüfus dengelerini özellikle kıyı şeridinde değiştirdiğini görmekteyiz. Bu çalışmada, Mondros Ateşkesi sonrası İtalyan-Yunan paylaşım rekabetine sahne olan Aydın Sancağı'nda işgale karşı sivil direniş oluşumları ve halkın gösterdiği ilk tepkiler ortaya koyulmaya çalışılırken, siyasal ve sosyal gelişmeler çerçevesinde başta Yörük Ali Efe müfrezesi olmak üzere Aydın bölgesi Kuva-yı Milliyesi'nin faaliyetleri değerlendirilecektir.

* Dr Öğretim Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi Fen -Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ggunes65@gmail.com

Anahtar Kelimeler

Aydın Sancağı, Yunanistan, İtalya, 57. Tümen, Yörük Ali Efe

SANJAKS OF AİDIN FROM THE MUDROS ARMISTICE TO ITALIAN AND GREEK OCCUPATION

ABSTRACT

After the Mondros Armistice, which was signed at the end of World War I, Aydın Sanjak, whose fertile lands and mines in the western part of İzmir in the western part of Izmir, which appears to be a rich area of attraction with İzmir-Aydın Railway, has also witnessed Italian-Greek competition on land sharing. The northern part of the Menderes River was left to the Greeks and the South to the Italians along the Aydın- İzmir Railway Line, which was within the borders of the Sanjak by the Entente States. The central government has been in good relations with the constitutional states, but due to its policy, it has not changed Aydın's office. The fact that the Freedom and Entente Party was strong and influenced by the central administration had a role in Aydın. Nevertheless, the Government of Damat Ferit Pasha decided to send two counsel to one in Anatolia and another in Thrace in order to end the disturbance and unrest in the countryside and to reinforce the authority of the central government. Although one of the delegations sent to Anatolia did not get results, they also visited Aydın. The actions of the Greek bandit in Söke and around him created fear in Aydın, while the 57th Division, which was the only force to ensure security, was in a state of disarray. The occupation of Izmir was protested, but in the first place there was no unity for resistance. As the other administrative units of the Ottoman Empire, Sancaks Of Aydın did not have a stable governance in the Armistice and the ongoing process. Mutants were the main cause of instability in the region that was shaken by banditry events. The Sanjak of Aydın had a Turkish majority with a population of 240 thousand before the Armistice and the Greek occupation. Apart from Söke which is quite close to the islands In no accident of the Sancak, the non-Muslim population, especially the Greek population, did not have a majority compared to the Turkish population. Although the population structure of Aydın before the Greek occupation was cosmopolitan, the most populous element of the city was the Muslim Turks. There were Greeks, Jews, Armenians and foreigners, mostly British, American and Italian nationals Sanjak's of Aydın. Aydın, as reflected by the statements of foreign observers, was a complete Turkish city. However, Turks did not have enough share in the wealth Sanjaks of Aydın. During the period of armistice we see that there is no decrease and increase in the population of Sancak, while the Greeks, who enter and leave from the islands, have changed their population balances especially at the coastline. In this study, the formation of civil resistance against occupation and the initial reactions of the people in the Aydın Sanjak which is the scene of Italian-Greek share competition after the Mondros Armistice, Within the framework of political and social developments, the activities of Kuva-yı Milliye in the Aydın region will be evaluated especially Yörük Ali Efe detachment.

Keywords

Aydin Province, Greece, Italy, 57th Division, Yoruk Ali Efe

Giriş

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesinin imzalanması Türk tarihi açısından yeni ve sıkıntılı bir dönemin başlangıcını ifade etmekteydi. 1918 yılında Birinci Dünya Savaşından ağır bir yenilgiyle çıkan ve savaşın başlangıcındaki beklentilerinden çok uzak ve büyük bir hayal kırıklığı içindeki dönemin İttihat ve Terakki kadroları ülkeyi terk edip kaçarken “bir avuç Türk’ün yaşadığı Anadolu” sahipsiz ve büyük devletlerin insafına bırakılmış bir görünümdeydi.

Mütareke ortamının getirdiği kaos ortamı İtilaf Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu topraklarını bölme ve paylaşma fırsatını verirken, bu ortamdan yararlanmak isteyen Rumlar içinde uygun koşullar yaratmıştı. Mütareke koşullarının uygulanmasıyla birlikte etkinliklerini kurdukları cemiyet ve örgütlerle daha da artıran Rumlar, Megalo İdea için tarihi bir fırsat yakaladıklarını düşünmekteydiler. Bu nedenle Mondros Mütarekesi bu düşünce içindeki Rumlar tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Bu doğrultuda İstanbul’da, Karadeniz’de ve özellikle de Batı Anadolu’da da İtilaf Devletlerinin yardım ve desteğiyle bu ortamdan yararlanmaya ve Megalo İdealarını gerçekleştirmek için her türlü yolu denemeye başladılar. Özellikle büyük güçlerin mütareke döneminde Yunanistan’a ve Anadolu’da yaşayan Rumlara verdikleri büyük siyasi destek, onların yüzyıllardan beri gerçekleştirmek istedikleri bu hayal için büyük bir fırsattı.

Mütarekenin imzalanmasından sonra Anadolu’nun her tarafında görülen benzer sorun ve problemlerin yaşandığı yerlerden birisi de, Milli Mücadele boyunca Yunan ve İtalyan çıkarlarının yoğunlaştığı, çakıştığı ve hatta çatıştığı Aydın Sancağı idi. Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalandığı günlerde yönetim, asayiş sorunlarıyla boğuşan Aydın Sancağı üstüne bir de Rumların yarattığı terör olaylarıyla karşı karşıya kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca devam eden, baskın yağmalama, tecavüz, dağa kaldırma, yol kesme gibi olaylar mütarekenin imzalanmasından sonra bölgede artarak devam etmiştir. Adalardan gelen çeteler bölgede yerleşik bulunan elemanlarıyla tüm Milli Mücadele boyunca adeta bit terör ortamı yarattılar. Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla beraber kendini hissettiren bu sorunlar mütareke ve işgal boyunca artarak devam etmiştir.

Demografik Yapı ve Toplumsal Yaşam

Aydın Sancağı Mütareke ve Yunan işgali öncesi 240 bine yaklaşan nüfusuyla Türk çoğunluğa sahiptir. Sancağın hiç bir kazasında Gayr-i Müslimler özellikle Rum nüfus Türk nüfusa oranla çoğunluk olmamıştır. Rumların en yoğun bulunduğu Söke Kazasında bile bu istatistiğe göre Türklerden 6.500 nüfus geride olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna karşın Çine, Karacasu, Bozdoğan, Nazilli gibi kazalarda Türk nüfusunun ezici bir üstünlüğü söz konusudur. Sancakta 1918 yılında genel nüfus içerisinde gayri Müslimlerin sayısı 37 bin kadardır. I. Dünya Savaşı sonrasında Aydın Vilayeti üzerinde büyük emeller besleyen Yunanlıların tarihi ve demografik isteklerini iştahlandırarak Rum nüfus üzerinde dikkat çekici bir durum da özellikle

Yunan Adalarından Söke ve Kuşadasına yoğunlaşmış olan göç dalgası şüphesiz Söke de ki Rum yerleşiminin genişlemesine ve Rum nüfusunun artmasına neden olacaktır. Bu nedenledir ki Aydın Sancağında sancak merkezi Aydın'dan bile daha fazla Rum nüfus Söke de ortaya çıkmıştır.¹ 1918 yılı sonlarında pek çok Ayvalık Rum göçmeni güvenlik gerekçesiyle Aydın'a gönderilmiştir. Rum göçmenler aydın da müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından karşılanmıştır. Rum göçmenlerin beslenme ve barınma ihtiyaçları da bu cemiyet tarafından temin edilmişti. ²

Aydın Kazası'nda Rumların yerleşim alanları genel olarak, tarım ve ticarî faaliyetlerin rahatlıkla yapılabilirdiği, Aydın Demiryolu'na yakın olan İneabad, Sobice, Karahayt ve Köşk gibi nahiye merkezleri ile köylerinde yoğunlaşmıştı. Kazada Rumlar, Karapınar, Mursallı ve Koçarlı gibi köylerde yoğun olarak bulunurken; Germencik, Umurlu, Köşk, Erbeyli, Balatçık, Aziziye, Karacasu ve Yenipazar köylerinde ise Türklerle beraber yaşıyorlardı. Aydın'ın merkezinde ise, kentin kuzeydoğu kesiminde yer alan Rum ve Yarbaşı mahallelerinde ikamet ediyorlardı.³ Bunların dışında Rumlar, Çine Kazası'nın merkezinde yer alan Hamidabat Mahallesi ile Çine'ye bağlı Karakollar Köyü'nde, Karacasu'nun merkezindeki Rum Mahallesi ile Pirlibey Köyü'nde, Bozdoğan Kazası'nın Yenipazar ve Arpaz Nahiyelerinde, Nazilli de ise kasaba merkezinde bulunan Çelebioğlu Mahallesi ve Pazar Köyü ile Atça Nahiyesi'ne bağlı Çomaklı Köyü'nde yaşıyorlardı.⁴

Aydın Sancağı'nda Yahudiler, Aydın, Nazilli ve Söke kazalarında yaşıyorlardı. Bu kazalar içerisinde en fazla Yahudi, Aydın Kazası'nda bulunuyordu ki, kaza merkezinde Yahudilere ait ayrı bir mahalle mevcuttu.⁵ Bunun yanında Müslümanlara ait mahallelerde ikamet eden Yahudiler de bulunuyordu. Aydın Sancağında 1918 yılı itibarıyla İzmir Sancağından sonra en fazla Musevi nüfusu barındırmaktadır. Aydın Vilayeti genelinde 37 bin nüfusa sahip bulunan Musevilerin 4 bini Aydın Sancağında yaşıyordu. Bunlarında büyük çoğunluğu (yaklaşık 3600 kişi) Aydın Kazasında bulunuyordu.⁶ Nazilli'de yaşayan Yahudilere ait ayrı bir mahalle veya köy mevcut değildi. Bunlar, Müslümanlara veya diğer gayr-i Müslimlere ait mahallerde ikamet ediyorlardı.⁷ Ermeniler bölgeye, Aydın ve çevresindeki çiftliklerde çalışmak amacıyla, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, ağırlıklı

¹ XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Söke'de Rum Nüfusun varlığına ilişkin bkz ; Ari Çokona, **20. Yy Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşmeleri**, Literatür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 299-304.

² **Anadolu** 29 Teşrin-i Sani 1334.

³ Muttalip Şimşek, **20.Yüzyılın Başlarında Aydın ve Menteşe Sancaklarında Gayr-i Müslimlerin Demografik ve Sosyo Ekonomik Durumu 1900-1925**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, AİİTE Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2013, s.31.

⁴ Saadet Tekin, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Nazilli**, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Ün., Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ens., İzmir 1997, s.23, Cihan Özgün, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aydın İlinde İktisadi Değişim**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Ün., AİİTE, İzmir 2006, s.71.

⁵ Olcay Yapucu, **Modernleşme Sürecinde Bir Sancak; Aydın**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 212.

⁶ M. Şefik Aker, **57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, Cilt:II, Askeri Matbaa, Ankara 1937, s.8, Günver Güneş, **Tanzimattan Cumhuriyet'e Aydın Yahudileri**, **Türkoloji Kültürü**, Cilt:1, Sayı:2, Erzurum 2008, s.48.

⁷ Saadet Tekin, **a.g.tez.**, s.25

olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nden gelmeye başlamışlardı.⁸ Bu dönemde Aydın Sancağı'nın her kazasında, farklı yoğunlukta Ermeni yaşarken, XX. yüzyılın başlarında sadece Aydın, Söke ve Nazilli Kazalarında yaşıyorlardı.⁹ Aydın ve Söke'nin kaza merkezinde Ermenilere ait birer mahalle vardı: Ermeni Mahallesi Ermeniler aynı zamanda diğer gayr-i Müslimlerle birlikte Hristiyan Mahallesi'nde de ikamet ediyorlardı.¹⁰

I.Dünya Savaşı içerisinde Aydın Sancağı nüfus ve sosyal yapı olarak büyük bir değişim geçirmiştir. Batı Anadolu sahillerinde adalara yakın yerleşim bölgelerinde yaşayan Rum ahali adalara veya iç bölgelere göç etmiş ya da göç ettirilmiştir.¹¹ Mütareke imzalanmadan önce 21 Ekim 1918 tarihli Köylü gazetesinde yayınlanan istatistiğe göre, Aydın Sancağı'nda 239.530 Türk nüfus bulunurken, buna karşın 33.440 Rum nüfusu mevcuttur.¹²

Mondros Mütarekesinin (30 Ekim 1918) imzalandığı esnada, Aydın Sancağı'nın nüfus durumu ile ilgili; *"Aydın Vilayeti En Son İstatistikler Mucibince Aydın Vilayeti'nin Taksimatı ve Mülkiyesi ve Cümle Mekatib ve Meabid ve Nüfusu Umumiyesini İtimat Bahş Rakamlarla İrae"* bir belge bize bilgi vermektedir.¹³ Buna göre 1918'de Aydın Sancağı'nın nüfusu şu şekildedir. Türk nüfus 117.139' u erkek 122.401' i kadın olmak üzere toplam 239.540 idi. Türk nüfusu 16.602 erkek 16.136' sı kadın 32.738 kişi ile Rumlar izliyordu. Rumlardan sonra Aydın Sancağında en kalabalık Cemaat Musevilerdi. Aydın Sancağında 1917 yılında toplam Musevi nüfusu 4214 kişiden oluşuyordu. Bu nüfusun 2128' i erkek 2086' sı kadındı. Aydın Sancağında sözü edilen tarihte 945 nüfusa sahip Ermeni Cemaatinin varlığı da söz konusudur.

Aydın Sancağında 8 askeri kışladan yarısı Söke de diğer dördü de Aydın, Karacasu, Bozdoğan ve Çine de mevcuttu. Aydın Sancağında ayrıca 10 Jandarma Karakolhanesi, 6 Polis Karakolhanesi, 11 Belediye Dairesi, 3 Hastane, 7 Posta ve Telgrafhane, 5 Gazhane, 5 Cephanelik, 1 Ziraat Bankası, 1 Duyun-i Umumiye İdaresi, 3 Hapishane mevcuttu. ¹⁴

Eşkıyalık Olayları Asayiş Ve Güvenliğin Bozulduğu Yıllar

I.Dünya savaşı, iktisadî açıdan Osmanlı Devletini ve toplumu oldukça sarsmış, halk önemli ölçüde yoksullaşmıştı. Savaşın getirdiği iktisadî yıkım

⁸ Olcay Yapucu, **a.g.e.**, s.212

⁹ Aydın Sancağında Ermenilerle İlgili Bilgi İçin bkz; Zakarya Mildanoğlu, **İzmir Ermenileri**, Aras Yayıncılık, İstanbul 2017, s.171-173.

¹⁰ Muttalıp Şimşek, **a.g.tez**, s.32-33.

¹¹ Georgios Nakracas, **Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni**, Belge Yayınları, İstanbul 2003, s.108

¹² Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923))**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 24. Aynı istatistik Nurdoğan Taçalan'da da verilmiştir. Nurdoğan Taçalan, **Ege de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul 1970, s.78, ŞefikAker, **İstiklal Harbi'nde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, C.I, 104 Sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı Ankara 1937, s.8, Muhammed Sarı- Muttalıp Şimşek, "Milli Mücadele Yıllarında Aydın Sancağında Gayr-ı Müslimlerin Faaliyetleri", **Büyük Taarruz 90. Yılında Uluslar arası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Cilt:II, Yay Haz; Arzu Güvenç- Murat Saygın, Ankara 2014, s.965.

¹³ Necmi Ülker, "Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayeti'nin Nüfusuna Dair Bir Belge", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. V, İzmir, 1990, s. 35-36.

¹⁴ **İzmir Ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği- 1918**, (Yayına Haz: Erkan Serçe), Akademi Kitabevi, İzmir 1998, s.5.

özellikle de Anadolu kırsalında yaşayan köylüleri derinden etkilemişti. Çünkü toplumu ve orduyu beslemekle görevlendirilen, ağır vergiler altında ezilen, ürünlerinin bir kısmı müsadere edilen ve bazen de eşkıyalar tarafından yağmalanan köylüler yer yer açlık tehlikesiyle dahi karşı karşıya kalmıştı. Bunun temel sebeplerinden biri tarım sektöründe yaşanan işgücü kaybı nedeniyle tarım arazilerinin önemli bir kısmının ekilememesiydi. Bundan en fazla etkilenen yerlerden biri de Aydın Sancağı idi.

Nitekim Söke ve çevresinde savaştan önce bir milyon dönümden fazla tarım arazisi işlenirken savaşın sonuna gelindiğinde bu rakam yüz altmış bin dönüme kadar düşmüştü. Bu durumdan muzdarip olan ahali ise Köylü gazetesine gönderdiği mektupta yüzlerce dönüm arazinin boş kaldığı ve durum böyle devam edecek olursa gelecek yıl açlık ve sefaletin bir kat daha artacağı belirtiliyordu.¹⁵

Aydın Sancağında eşkıyalık ve firari askerler sorunu yalnız bir iç güvenlik sorunu olmaktan çıkmış, iktisadî yaşamı doğrudan etkilemeye başlamıştı. Köylülerin bir kısmı tarlalarını, bağ ve bahçelerini terk ederek kendilerini daha güvende hissettikleri merkezî yerlere kaçmaktaydı. Ne var ki, tarlalarını ekip-biçmeye devam eden bazı köylülerin hasatlarının firari-eşkıyalar tarafından yağmalanması da ayrı bir sorundu. Ayrıca eşkıyalar, gerek halkın gerekse cephelerde savaşan askerlerin doyurulabilmesi için büyük önem taşıyan aşar vergisinin toplanmasına karşı da büyük bir tehdit oluşturmaktaydı.¹⁶ Öyle ki artan eşkıyalık olayları karşısında sürekli saldırılara maruz kalan tahsildarlar ve öşür memurları, görevlerini yapamaz hâle gelmiş ve istifa etmeye başlamıştı.¹⁷

Osmanlı devlet ricalinin asayişe olağanüstü önem atfettiği Mondros Mütarekesi'nin akabinde de Batı Anadolu dağlarında hâlâ birçok efe ile bunların maiyyetindeki yüzlerce zeybek bulunuyordu. Zira ortalıkta gezen binlerce asker kaçağı, bu çeteler için bulunmaz bir insan kaynağı teşkil etmekteydi ve her tarafta Rum çeteleri türemişti.¹⁸ Hem İtilaf Devletleri'nin asayişe dair olası müdahalelerine mahal vermemek hem de bir an önce kırsalda can, mal ve namus güvenliğini sağlamak isteyen Osmanlı devlet adamları, alınan güvenlik önlemlerinin yanı sıra dağdaki firarileri ve çeteleri düze indirmeye karar verdi. Lakin her açıdan siyasallaşmış ve tamamen Yunanistan'ın emelleri doğrultusunda hareket eden Rum çetelerini teslim olmaya ikna etmek mümkün değildi. Bu nedenle hedef doğrudan Müslüman çeteler, yani zeybekler ve asker firarileriydi.

Mondros Mütarekesi imzalandığında Aydın dağlarında gezen birçok eşkıya ve asker kaçağı olmakla birlikte bölgenin ünlü efeleri de dağdaydı. Bunlar arasında ön plana çıkanları ise Demirci Mehmed Efe, Yörük Ali Efe, Kılıçoğlu Hüseyin Efe, Kozalaklı Mehmed Efe, Sancaktarın Ali Efe, Mesutlarlı Mestan Efe, Danişmentli İsmail Efe ve Dokuzun Hasan Hüseyin Efe'ydi.¹⁹

¹⁵ **Köylü**, 4 Teşrin-i sani 1918.

¹⁶ Hakan Yaşar, **II. Meşrutiyet'in İlanından Yunan İşgaline Batı Anadolu'da Eşkıyalık (1908-1919)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara 2015, s.420.

¹⁷ **BOA**, DH.ŞFR., 83/48, **BOA**, DH.ŞFR. 71/133.

¹⁸ Hakan Yaşar, **a.g.tez**, s.484.

¹⁹ Ahmet Zeki Muslu, "Kılıçoğlu Hüseyin Efe Üzerine Kısa Bir Yorum", **Çine Kuvayı Milliye Müzesi Açılışı ve Kurtuluş Savaşı ve Çine Panelleri**, Edt: Günver Güneş, Arif A. Uyguç, Aydın 2009, s.162.

21. Kolordunun lağvedilmesiyle bu kolorduya bağlı Ali Şefik Bey'in komutasındaki 57. Tümen, 17. Kolorduya bağlanarak Antalya'dan Aydın'a nakledildi. Fakat kolorduda terhisler nedeniyle 1310-1313 doğumlu erlerden yalnızca firar etmeyen askerler kalmıştı. Bu nedenle alaylarda 6.000'den fazla silahlı er yoktu. Bununla birlikte mevcut birliklerdeki asker sayısı, sürekli artan firarlar nedeniyle günden güne azalmaktaydı.²⁰ Bu tablo karşısında Aydın ve çevresinde asayişin sağlanması adına ordudan beklenebilecek çok fazla bir şey yoktu.

Mütarekenin imzalanmasını takip eden günlerde Batı Anadolu'da hükümetin asayişe dair endişelerini haklı çıkaracak birçok eşkıyalık olayı gerçekleşti. Örneğin Aydın'ın Köşk nahiyesinden üç kişinin evi eşkıya tarafından basılarak para ve eşyaları gasp edildi. Bunun ardından Kızıldere'den Ali'nin evini üç şaki basarak altınlarını gasp etti. Ayrıca Çine'nin Sınırteke köyünden üç Müslüman'ın çadırları sekiz şaki tarafından basılarak paraları gasp edildi ve Nazilli'de Konyalı Hafız Ömer Efendi'nin evini basan eşkıyalar, karısını yaralayıp 500 lira kıymetindeki ziynet eşyası gasp etti.²¹ Mütareke imzalandığında Batı Anadolu'da eşkıyalık yapan çetelerden biri de Demirci Mehmed çetesi idi. Milli Mücadele yıllarında adından sıkça söz ettirecek olan çete, daha önce birçok vukuat işlemişse de ele geçirilememişti. Çetenin izine nihayet 11 Aralık'ta rastlandı ve jandarma müfrezesiyle çatışmalar yaşandı ancak çete mensupları kaçmayı başardı. Bundan on gün sonra çete, Aydın'ın Ortakçı köyünden Hatice'yi boğazını keserek öldürdü.²²

Birinci Dünya Savaşı sırasında zeybeklerden kurulu çetelerin sayısı asker firarileri ile birlikte çok fazla artmış, 21. Kolordunun takiplerine rağmen bu çetelerin faaliyetleri bir türlü önlenememişti. Hatta savaş yıllarında zeybekler, cüretlerini o kadar artırmıştı ki, kaza ve büyük nahiye merkezleriyle hükümet dairelerini basmak, bir tugay ve kolordu merkezi olan Aydın'da dağa adam kaldırmak vaka-i adiyeden olmuştu.²³

Aydın Vilayetinde Ödemiş'ten sonra eşkıyalık olaylarının en fazla görüldüğü yerlerden biri olan Nazilli'de kaymakamlık tarafından bir nasihat heyeti kuruldu.²⁴ Bu heyetin kaza dâhilinde eşkıyalık yapan çetelere teslim olmaları için gerekli nasihat ve telkinlerde bulunmaları sağlandı. Söz konusu heyetin nasihatleri sayesinde birliklerinden firar ederek Nazilli ve çevresinde eşkıyalığa başlayıp vilayetin en namlı çeteleri arasına giren Dokuzun Kızanları ve Mehmed Çavuş çeteleri bütün üyeleriyle ve silahlarıyla birlikte teslim oldu. Ayrıca Demirci çetesi ve Ortakçılı Mehmed Efendi çetesi de bütün çete üyeleriyle birlikte teslim olacaklarını bildirdi.²⁵ Teslim olan diğer eşkıyalar arasında Daha önce öldürülen Çete Reisi Atçalı Mehmed Çavuş'un

²⁰ M. Şefik, **İstiklal Harbi'nde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, 104 Sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı 1 Mart 1337, S.45, s. 8; Asaf Gökbel, **a.g.e.**, s.42.

²¹ **Anadolu**, 4 Teşrin-i sani 1918.

²² Mütareke dönemi Aydın Sancağında eşkıyalık olaylarıyla ilgili gösteren cetveller için bkz; **BOA**, DH.EUM.ADL., 44/63, **BOA**, DH.EUM. 6.Şb., 48/14, **BOA**, DH.EUM.ADL.

²³ M. Şefik, **a.g.e. C.II** s.12.

²⁴ Söz konusu nasihat heyetinde Tahrirat Kâtibi Ali Rıza Bey, Jandarma Kumandanı Nuri Bey, Benekli Mehmed, Terzi Ömerzade Mehmed ve Mollazade Hasan Efendi vardı.

²⁵ **BOA**, DH.EUM.6.Şb., 48/21, **Köylü**, 12 Kanunusani 1919, **Ahenk**, 7 Şubat 1919, **Sulh ve Selamet**, 9 Kanunusani 1919.

arkadaşlarından iki kişi, Hacı Ahmed oğlu Mehmed, Hasan Hüseyin ile dört arkadaşı, Habib oğlu Ali çetesinden de bir kişi vardı.²⁶

Özellikle İtilaf Devletleri tarafından Anadolu'nun dört bir taraftan türlü bahanelerle işgal edilmesi ve İzmir'in Yunanistan'a verileceği söylentilerinin iyice artmaya başlaması üzerine Müslüman çetelerin Rumlar aleyhine girişecekleri herhangi bir hareketin işgal için yeterli bir bahane olacağı düşünüldü. Bu nedenle çetelerin faaliyetlerine son vermeleri için bunlara nasihat edecek insanların gönderilmesi gerektiği Aydın mutasarrıfına hem şifahi hem de yazılı olarak bildirildi. Ayrıca eşkıyalığın mümkün olduğunca ortadan kaldırılması ve mahalli hükümetlerle temasa geçilerek yine nasihatçilerin gönderilmesi gerektiği 30 Mart'ta alay kumandanlıklarına bildirildi.²⁷

Bu doğrultuda Mart ve Nisan ayında da birçok eşkıya teslim oldu ve bunların affına dair de iradeler çıkarıldı.²⁸ Bu süreçte düze inen efelerin en meşhurları arasında Yörük Ali Efe ve Kılloğlu Hüseyin Efeler de vardı.²⁹ Bununla birlikte bölgede Yunan işgalinden sonra Kuvayımilliye'nin oluşumunda başrol oynayan Yörük Ali Efe ve Kılloğlu Hüseyin Efe, daha İzmir işgal edilmeden önce bölgedeki Rum çetelerinin mezalimine karşı fiilen mücadeleye başlamıştı.³⁰

Hükümetin bütün teşebbüsleri sayesinde Müslüman çetelerin birkaçı hariç diğerleri artık düze inmiş ve sükûnet kısmen sağlanmıştı. Düze inen bu çeteler, silahlarını hiçbir zaman bırakmadıkları için haklarındaki şikâyetler bir türlü bitmemişti. Zira affedilip köyüne dönen zeybekler, herhangi bir iş görmüyor, çifte çubuğa gitmiyor ve ticaret yapmıyordu. Bunlar, affedilmiş olmalarına rağmen hükümete güvenmedikleri gibi dağdayken birçok düşman edindiklerinden komşularına dahi güvenmiyordu. Zeybekler, yine eski alışkanlıkları üzere paraya ihtiyaç duyduklarında etraftaki zenginlere haber yollayarak para topluyordu.³¹

Batı Anadolu'da eşkıyalık yapan en önemli çetelerden biri olan Demirci Mehmed çetesi bütün uğraşlara rağmen bir türlü ele geçirilememiş ve teslim olmaya da ikna edilememişti.³² Bundan sonra da eşkıyalık olayları birbirini izledi. Adı geçen ayda eşkıya saldırısına uğrayan yerler arasında Karacasu kazasına bağlı Azizağa, Aydın'a bağlı Kızılçayer, köyü vardı.³³ Karacasu kazası ahalisi eşkıyaların saldırılarından canlarını kurtarmak amacıyla farklı yerlere ve özellikle de Nazilli'ye göç etmek zorunda kalmıştı.³⁴

Bütün çabalara rağmen jandarmanın sayısı istenilen seviyeye ulaştırılamadığı gibi gönüllü olarak kaydedilen jandarmalar da gerekli vasıfları

²⁶ **Müsavat**, 8 Kânunusani 1919, **Ahenk**, 7 Şubat 1919, **Sulh ve Selamet**, 18 Kânunusani 1919, Söz konusu şakilerin teslim olmalarına dair bkz: **BOA**, DH.EUM.6.Şb., 48/10, **BOA**, DH.EUM.6.Şb., 48/19 **BOA**, DH.EUM.6.Şb., 48/21.

²⁷ M. Şefik Aker, **a.g.e** C.II, s.17.

²⁸ Hakan Yaşar, **a.g.tez**, s.499.

²⁹ Asaf Gökbil, **a.g.e**, s.51. A. Munis Armağan, **Bozmenderes'ten Bozdağlar'a Kuvayı Milliye**, İzmir 2005, s.142.

³⁰ Günver Güneş, "Aydın ve Çevresinde Yunan İşgali ve Sivil Direniş'in Örgütlenmesi: Heyet-i Milliyeler", **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu**, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 6-8 Eylül 2009, II. Kitap, Yay. Haz., Oktay Gökdemir, Ankara 2010, s.17.

³¹ M. Şefik Aker, **a.g.e**, C.II, s.17. Asaf Gökbil, **a.g.e.**, s.50.

³² **Sulh ve Selamet**, 6 Kânun-u sani 1919.

³³ **BOA**, DH.EUM.6.Şb., 48/14.

³⁴ Hakan Yaşar, **a.g.tez**, s.505.

taşımadığı için birçok şikâyetle sebep olmuştu. Örneğin merkezi Söke’de bulunan 135. Piyade Alay Kumandanı Kaymakam Mazhar Bey’in belirttiğine göre Söke bölgesinde jandarma sayısı çok az olmakla birlikte mevcut jandarmalar da kendilerine verilen görevleri yerine getirmediği gibi halkın haklarını koruyacağı yerde tam aksine halkı soymaktaydı. Ahlaklı olmayan ve zabturbat altında tutulamayan jandarmalarla belirlenen yerleri korumak mümkün değildi.³⁵ Nitekim Nazilli’de Karacasulu Zühdüzade Hafız Mehmed Bey’in çiftliğiyle Yinece ve Karacaviran köylerine jandarma takip müfrezeleri gelerek Kâhya Molla Mehmed’i feci surette dövmüş, karınlarını doyurmuş ve çiftlik sahibine hakaret ettikten sonra gitmişlerdi.³⁶ Aydın’ın Köşk nahiyesini basmak isteyen bir çeteyi takip müfrezeleri püskürtmüşse de aynı çete Kıran köyüne geçerek bir kişiyi öldürmüştü.³⁷ Yakalanan eşkıya çetelerinden biri de Mart’ta Aydın’ın Dereköy ve Çulhan köylerini basarak para ve eşya gasp eden altı kişilik Eskihişarlı Yakub çetesiydi.³⁸ Ayrıca 17 Nisan’da Bozdoğan kazasının Çakaldere köyünden Hacı Mustafa ve Deli Mehmed’in zevcesi ve Hacı İsmail ile Mehmed’in evlerini basan altı kişilik bir çete de yakalandı.³⁹

Aydın Sancağında Rum Çetelerinin Faaliyetleri

Mütareke Dönemi’nde Rum/Yunan çeteleri tarafından gerçekleştirilen olaylar, Müslüman eşkıyalar tarafından gerçekleştirilenlerle amaçları bakımından neredeyse tamamıyla farklılık arz ediyordu. Zira Müslümanların kurduğu çeteler, siyasî bir amaç taşımazken Rum/Yunan çetelerinin neredeyse tamamı Yunanistan’a angaje olmuş ve onun bölgedeki siyasî emellerine hizmet etmişti. Aslında Batı Anadolu’daki Rum çetelerinin “*siyasallaşması*” yeni bir durum değildi. Büyük ölçüde Balkan Savaşları’yla başlayıp Birinci Dünya Savaşı’nda hız kazanmış ve Mütareke Dönemi’nde zirveye ulaşmıştı. Batı Anadolu’da bulunan Rumların bir kısmı, asayiş yokluğunu ve gayrimüslimlerin can ve mal güvenliklerinin bulunmadığını bahane ederek, Mondros Mütarekesi’nin 7. maddesine işlerlik kazandırmak ve işgale zemin hazırlamak amacıyla taşkınlıklar yapmaya ve olaylar çıkarmaya başladı. Burada nihai amaç ise İzmir ve çevresinin Yunanistan’a ilhakını sağlamaktı. Bu doğrultuda Rum çeteleri de Mondros Mütarekesi imzalandıktan hemen sonra harekete geçti. Öncelikli hedef ise Osmanlı Devleti’nin güvenlik güçleri, yani asker ve jandarmalardı.⁴⁰

Sancak içerisinde Rumların en yoğun olarak yaşadığı kaza Söke’ydi. Kaza merkezinde Rumlar, başta büyük bir kısmı Rumların yaşadığı Rum Mahallesi olmak üzere diğer gayr-i Müslimlerin de meskûn olduğu Hristiyan ve Fabrika Mahallesi ile genelde Müslümanların meskûn olduğu Destici ve Hastane gibi mahallelerde yaşıyorlardı. Bunun yanında Söke’ye bağlı Gelebiç, Domatça, Akköy, Yoran, Hristiyan Bağarası ve Hristiyan Tuzburgazı köylerinde ise tamamen Rumlar ikamet etmekteydi.⁴¹ Zikredilen köyler, sahillere yakın

³⁵ Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınları, Ankara 1997, s.78.

³⁶ **Sulh ve Selamet**, 15 Kânun-u sani 1919.

³⁷ **Ahenk**, 10 Mayıs 11919.

³⁸ **BOA**, DH.EUM.AYŞ., 4/28 .

³⁹ **BOA**, DH.EUM.AYŞ., 6/85 .

⁴⁰ Hakan Yaşar, **a.g.tez**, s.525-527.

⁴¹ Günver Güneş, “ Kurtuluş Savaşında Yunan İşgal Döneminde Söke”, **Birinci Uluslar arası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu**, Edit: A. Adnan

olduğu için özellikle Adalardan gelen Rumların tercih ettiği yerlerdi. Bundan dolayı bu köyler oldukça fazla Rum nüfusuna sahipti.⁴²

Birinci Dünya Savaşı yıllarında askerden firar eden, eşkıyalık yapan, başka bir suç işleyip takipten kurtulmak isteyen ya da başka sebeplerden ötürü Yunanistan'a göç eden Rumların önemli bir kısmı, mütareke sonrasında tekrar eski köy ve kasabalarına dönerek ya mevcut çetelerden birine katılmakta ya da yeni çeteler kurmaktaydı.⁴³ Dido Sotiriu'nun belirttiğine göre Selçuk bölgesinde Rumların silahlanmasıyla Söke'ye kadar civar köylerde ki bütün Türkler evlerini ve tarlalarını bırakarak Kuşadası ve Söke'ye göç etmek zorunda kalmışlardır.⁴⁴ Mondros Mütarekesinden sonra da özellikle adalardan gelen Rum göçmenlerin Söke'ye sızması Yunanistan'ın Rumları iskân politikasıyla bölgeye binlerce Rum'u yerleştirmesi, baskı ve yıldırma siyasetiyle Türk nüfusun göçe zorlanmasıyla beraber bölge de dengeler Türklerin aleyhine bozulmuştur. Rum gençlerin mütarekeden sonra Sakız, Sisam ve Midilli gibi Anadolu kıyılarına çok yakın adalara yerleşerek eşkıyalığı meslek haline getirdikleri resmi belgelerle kanıtlanmıştır. Özellikle güvenlik sorununun çığ gibi büyüdüğü Söke ve çevresinde de yerli Rum çeteleri ile sıkı ilişkiler kurulması nedeniyle sorun önü alınmaz bir hale gelmişti.⁴⁵ Yerli Rumları bu derecede fütursuz davranışlara iten neden ise nüfus bakımından olmasa bile zenginlikleri ve Türk müsamahakârlığı idi.⁴⁶

Aralık ayı sonunda Söke'nin Yoran köyünden Akköy'e gitmekte olan 174. Alayın 6. Bölük Kumandanı Vekili Mülazım Sıtkı Efendi, bir eşkıya çetesi tarafından öldürüldü.⁴⁷ Bunun üzerine eşkıyanın takibi için çıkarılan müfreze de saldırıya uğradı ve müfreze kumandanı yaralandı. Resmi makamların bildirdiğine göre bu olayları gerçekleştiren çetenin Rum olması kuvvetle muhtemeldi.⁴⁸ Söke'de bulunan yedek subaylardan Bekir Sıtkı Efendi, bir Rum çetesi tarafından pusuya düşürülerek katledildiyse de bu olayı azmettiren Bakkal Dimitri adındaki Rum, Yunan adalarına kaçmayı başardı.⁴⁹ Yine 31 Ocak'ta Kuşadası sahilindeki bir Rum köyüne 10 kişilik bir Rum çetesi çıkarak, iki yük mavzerle iki yük cephane alıp kaçırdı. Daha sonra eşkıyalardan bir kaçı tekrar köye gelerek karakolu basıp bir jandarma neferini

Öztürk, İzmir 2002, s.110, Georgios Nakracas, **Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni**, Belge Yayınları, İstanbul 2003, s.107.

⁴² Muttalıp Şimşek, **a.g.tez**, s. 31.

⁴³ Engin Berber, **Sancılı Yıllar...**, s.101-102

⁴⁴ Dido Sotiriu, **Benden Selam Söyle Anadolu'ya**, Alan Yayınları. 12. Baskı, İstanbul 1996, s. 135

⁴⁵ Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul 1971, s.48, Engin Berber, **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak İzmir(30 Ekim 1918- 15 Mayıs 1919)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.70-71, Asaf Gökbil, **Milli Mücadele'de Aydın**, 1964, s.30, Şefik Aker, **57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, C:1, Ankara 1937, s.14.

⁴⁶ Ferhat Berber, "Milli Mücadele'de Söke'ye Bir Bakış", **Birinci Uluslar arası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Sempozyumu**, 15-16 Kasım 2001 Söke, (Ed:Adnan Öztürk) İzmir 2002, s.99.

⁴⁷ Nurdoğan Taçalan, a.g.e, s.162, Günver Güneş, "Yunan İşgalinin Söke ve Çevresinde Yarattığı Tahribat", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:5, Sayı:10, Ankara 2007, s.20, Şaduman Halıcı, **Milli Mücadele'de Kuşadası ve Söke 1919-1922**, İzmir 2009, s.115.

⁴⁸ **BOA**, DH.ŞFR, 95/135, **ATASE Arş**, İSH,K.6, G.41, B.41-1.

⁴⁹ **BOA**, DH.EUM.ADL., 44/63 Nurdoğan Taçalan, "Bütün Ege Yunan'a Karşı: Mülazım Sıtkı Efendi'nin Şehit Edilişi", **Demokrat İzmir**, 29 Ocak 1968, s.5; Yaşar Çağbayır, **Söke**, Ayma Matbaa, İzmir 1989, s.32.

şehit ve bir neferi de esir etti.⁵⁰ Şubat ayında ise Söke'nin Jandarma Kumandanlığında bulunan neferlerden 10'u dışındakilerin hepsi Rum şakileri tarafında katledildi.⁵¹ Osmanlı askerleri ve jandarmalarına karşı düzenlenen saldırılar, çoğu kez Rum eşkıya çeteleri tarafından tertip edilirken, kimi zaman da sıradan Rum köylüleri tarafından gerçekleştirilmekteydi. 1 Mart 1919 tarihinde yine Söke'de jandarmalara asker elbisesi giymiş olan Gelebiç Rumları tarafından saldırılmıştı. Bu dönemde dağlarda hala binlerce asker kaçağı bulunması ise Rumların bu propagandasının tesirini güçlendiriyordu.⁵³

14/15 Mart 1919'da Germencik civarında iki Rum öldürüldü ancak olayın failleri bulunamadı. Bu olayı müteakip suçu yine Türkler üzerine yıkan Rumlar, kendilerine katliam yapıldığı şayialarını çıkarmaya başladı. Bunun üzerine bir İngiliz Yüzbaşı olayı tahkike gitmişse de olayın failleri yine ortaya çıkarılmadı.⁵⁴

Mütareke sonrası Söke ve çevresinde Rum çetelerinin gasp, tecavüz, mal ve mülke el koyma olayları sıradan hale gelmişti. Çevre adalardan gelerek yerli Rumların da yardımıyla Müslüman ahaliye sistematik bir şekilde saldıran bu çetelerin temel amacı, Müslümanları bölgeden uzaklaştırarak nüfus dengesini Rumlar lehine değiştirmektir.⁵⁵

Burada olay çıkaranlar ise daha çok savaş yıllarında adalara kaçıp mütarekenin akabinde tekrar eşkıyalığa başlayanlardı. Nitekim 17. Kolordu Kumandanlığının bir raporuna göre Söke'den adalara kaçan Rum sayısı 791 kişi olup bunların 622'si silahlı olarak geri dönmüştü. Bu sayıya ordudan terhis olan Rumlar ile köylerde kalanlar da dâhildi. Ayrıca düşmanla birlikte "şekavetkerane" hareket edenlerin sayısı 1.000 kişiye ulaşıyordu ki, bunlar daha çok Akköy ve Yoran'da toplanmıştı.⁵⁶

Nitekim 19 Şubat 1919'da Birinci Dünya Savaşı'nda Söke nahiyesinden adalara kaçan Rumlar, mütarekenin akabinde Yunan ve İngiliz elbiseleri giyerek geri dönüp kazaya bağlı Yoran nahiyesinde jandarma karakoluna saldırdı. Türklere karşı bu şekilde işkence ve hakaret edilerek insanlık dışı muamelelerde bulunulmasının amacı, doğrudan diğer Müslümanları tahrik edip bir Rum-Türk çatışması çıkmasına zemin hazırlamaktı. İsyanın diğer yerlere de sirayetini önlemek üzere asker sevk edildiyse de yeteri kadar güvenlik gücünün olmayışı sebebiyle Akköy, Domatça, Gelebiç ve Çanlı gibi köylere de yayılan isyan, ancak bir müddet sonra takviye kuvvetlerle bastırılabilirdi.⁵⁷ 26 Şubatta İzmir'deki 56. Tümen ve onu destekleyen Aydın'daki 57. tümene bağlı kuvvetlerin müdahalesi ve İngiliz subayı Hoder'in

⁵⁰ BOA, DH.ŞFR., 613/33 .

⁵¹ ATASE Arş, İSH, K.11, G.24, B.24-2; 24-3.

⁵³ BOA, DH.EUM.AYŞ., 65/16, Günver Güneş, **Yunan İşgalinin...**s. 21.

⁵⁴ M. Şefik Aker, **a.g.e.**, s.16-17.

⁵⁵ Ahmet Mehmetefendioğlu, "İşgal Öncesinde ve İşgalde Söke'de Güvenlik", **Milli Mücadele'de Söke Cephesi ve Sökeli Cefer Efe Paneli**, 31 Mart 2006, Ed: Günver Güneş, İstanbul, 2007, s.30.

⁵⁶ Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi, (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.33.

⁵⁷ Yaşar Çağbayır, **Söke**, Ayma Matbaa, İzmir, 1989, s.33; M. Şefik Aker, **a.g.e. C.I**, s.14, Asaf Gökbel, **a.g.e.**, s.25-26; Nurdoğan Taçalan, **a.g.e.**, s.176, Şaduman Halıcı, **a.g.e.**, s.117, Ferhat Berber, **a.g.m.**, s. 99

Ahmet Mehmetefendioğlu, **a.g.m.**, s.31-32.

aracılığı ile isyan bastırıldı.⁵⁸ Asiler silahlarını bırakıp memleketi terk etmeyi de kabul etmişlerdi.⁵⁹

Söke’de, Yoran isyanından sonra da Rum çetelerinin faaliyetleri bitmek bilmedi. Mart ayında o çevrenin önde gelen eşrafından Altınoğlu Hasan Ağa ile Mehmed Bey Rum çeteleri tarafından katledildi.⁶⁰ Yine Yunan eşkıyaları tarafından kaçırılan babasını kurtarmak için yanına kılavuz olarak Hacı Sokratoğlu Dimitri’yi alan Ahmet Bey, yolda Yunan eşkıyaları tarafından katledilerek üzerindeki 500 altın gasp edildi.⁶¹ Yukarıda bahsedilen isyanın Venizelos’un Paris Barış Konferansı’nda Yunan isteklerini şiddetle savunduğu bir döneme denk düşmesi, isyanın daha önceden planlanmış olabileceğine işaret etmektedir. Zira hem Yoran isyanı hem de Rum çetelerinin bitmek bilmeyen olayları, birkaç temel amaca matuftu. Bunlardan birincisi Osmanlı tebaası olan Rumların Osmanlı yönetiminden memnun olmadıklarını İtilaf Devletleri’ne göstermek, ikincisi; Aydın vilayetinde güvenliğin olmadığı ve huzursuzluğun sürdüğüne dair Yunan propagandasına dayanak sağlamaktı.⁶² Olayların artması üzerine Mart 1919’da 57. Tümenin Ödemiş’te bulunan 135. Alayı Söke ve çevresindeki asayiş ve sahil mıntıkasının güvenliğini sağlamak amacıyla Söke’ye nakledildi.⁶³ Aynı zamanda bu alay Kuşadası’nda bulunan İtalyanlardan bilgi toplayacaktı.⁶⁴

Söke ve çevresinde Yunan işgali yaklaştıkça Rum çetelerin Türk köylerini basarak Türk ve Müslüman halka yaptığı zulümler artarak devam etmiştir. Rum çeteleri Türklere ait malları yağmalayıp kaçıyorlardı. 14 Nisan 1919 tarihinde Söke’nin Çeltikçi Mahallesinden Mustafa oğlu İbrahim, 25 Nisan 1919 da Sultaniye Mahallesinden Hasanoğlu Mehmet Rum çetelerince öldürülmüşlerdir.⁶⁵ Rum çeteler işi o kadar çok azıttılar ki; artık askeri silah depolarından silah ve cephane bile kaçırarak hale gelmişlerdi.⁶⁶ İzmir Metropolidi Hrisostomos’un telkinleriyle eylemlerini arttıran Rum çeteleri Söke ve çevresinde Türk halkına adeta kan kusturmaya başlamışlardı. Hükümetin zayıflığından istifade ederek üstüne bir de Yoran ve Akköy’de isyan çıkarmışlardı. İsyanın elebaşları Domatça’dan İstavro, Yoran’dan Vasil, Dimitri, Söke’den Forbes Meyan Fabrikasının Müdürü İngiliz Hoder’in Rum damadı Yorgo, Aleko, Bahçıvan Sarando, Oğlu Kalfelis, Cücenoglu ve yardımcıları Yovano, Tokidi, Astaki, Papadaki, Petro, Orfos, Cani ve Yardımcıları Yorgo, Pandeli, Petro, Dimitro, Tedo ve Yuvanisti. Bunlardan eşkıya Hrisantos ayrı olarak dağlarda dolaşıyordu. Türklere karşı sistematik bir saldırı kampanyasını yürütüyordu.⁶⁷

⁵⁸ Hoder, Söke’deki Forbes meyan fabrikasında görev yapmaktaydı. Askerliğini de yedek subay olarak yapıyordu. Yoran-Akköy isyanının elebaşlarından birisi de Hoder’in damadı idi. Nurdoğan Taçalan, **a.g.e.** s.177; Şefik Aker, **a.g.e.** C.I, s. 14 Ferhat Berber, **a.g.m.** s. 99

⁵⁹ Şefik Aker, **a.g.e.** C.I, s. 14, Günver Güneş, Yunan İşgal Döneminde Söke..., s. 110, Ferhat Berber, **a.g.m.**, s. 99

⁶⁰ Ahmet Mehmetefendioğlu, **a.g.m.**, s.33.

⁶¹ “Söke Muhabirimizden”, **Köylü**, 3 Mart 1919. Günver Güneş, **Yunan İşgalinin...**, s.21.

⁶² **BOA**, DH.EUM.AYŞ., 3/27

⁶³ Şefik Aker, **a.g.e.** C:I, s. 15.

⁶⁴ Günver Güneş, **Yunan İşgal Döneminde Söke...**, s.111, Ferhat Berber, **a.g.m.**, s. 100

⁶⁵ Mustafa Turan, **a.g.e.**, s.175.

⁶⁶ **ATASE Arş**; KI:81, Ds:128-301, F:5/1-4.

⁶⁷ Mehmet Ali Asrav, “Tarihte Yunan Mezalimi ve Söke”, **Yeni Söke** 16 Nisan 1996, s.3, Sabahattin Burhan, **Sökeli Cafer Efe**, Nesil Yayınları, İstanbul 2002, s.130.

Bir diğ er Rum eşkıya Sökeli Aleko idi. İtalyan ve Yunan işgali sırasında eli kanlı eşkıyalardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Diğ er Rum eşkıya gibi Yunanistan'a değ il İzmir'e gitmiş, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle beraber Söke'ye dönerek yerli Rum eşkıyanın başına ge  mi  tır. Kar  ıla  tığ ı bütün Türkleri ya   ld  rm   , ya soym   , ya da işkence yapmıştır. İşgal dönemi Söke'si Aleko gibi Rum eşkıyanın bilinçli bir şekilde y  r  tt  ğ u saldırılarla sarsılmıştır.⁶⁸

Mütareke ve işgal döneminde ba  ibo   Rumların bu zalimane eylemlerine ise önlemeye Osmanlı H  k  metinin gücü yetmiyordu.⁶⁹

Aydın Sancağında Yunan İşgaline Tepkiler ve Direniş   abaları

Aydın Sancağı Osmanlı Devleti'nin diğ er idari birimleri gibi Mütareke ve işgal döneminde çok istikrarlı bir yönetime sahip değ ildi. Pe   pe   gelip giden mutasarrıflar istikrarsızlığ ın başlıca sebebi idi. Aydın'ın onlarca yıl çözüm bulunamamış sosyal ve ekonomik sorunlarına kısa süren görevleri boyunca Aydına atanmış olan mutasarrıflar elbette vakıf olamayacaklardı. I. Dünya Savaşının sonlarına doğ ru Reşat Bey ve Haydar Bey'in kısa süreli Mutasarrıflığ ının ardından Aka Mutasarrıfı Fevzi Bey(Toker) Aydın Mutasarrıfı olmuştur. Fevzi Bey'in Aydın Mutasarrıfı olarak g  nderildiğ i tarihlerde I. Dünya sava  ı sona ermiş İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Fevzi Bey 14 ay kadar Aydın da kaldıktan sonra izin alarak İstanbul'a gitmi  tır. Bu sırada İzmir Yunanlılar tarafından işgal olunduğ undan bir daha gelmemi  tır. Tahrirat Müdürü Fuat Bey Mutasarrıf Vekili olarak göreve gelmi  tır.⁷⁰ Mütareke sırasında yerel yönetimde de sancılı bir süreç yaşanmaktaydı. Mondros Mütarekesinin imzalandığ ı tarihlerde aydın Belediye Başkanı İzzet (Apaydın) bulunuyordu. Bir süre sonra özel işleri sebebiyle İzzet Bey görevinden çekilmiş, yerine   akmarlı Emin (Büyük) Bey Belediye Başkanı olmuştur. Asaf Gökbel'in Pe  temalcızaade Reşat Bey'e dayanarak verdiğ i bilgilere göre Emin Bey kültürsüz, kolayca kandırılabilir, saf bir adamdı. Evinde Rum hizmetçiler kullanır, Rumlarla i  kili alemler yapmaktan zevk alırdı. İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilince yerli Rumların teşvikiyle Aydın Belediye Reisi sıfatını kullanarak İşgal kuvvetleri kumandanına bir telgraf çekerek, *"Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgal edilmesine halkın muvafakat edeceklerini ve işgali sükunetle karşılayacaklarını"* bildirmi  tır. İşgalden iki gün önce yani 25 Mayıs'ta Aydın'a gelen yeni Mutasarrıf Abdurrahman Beyin ilk i  i söz konusu telgraf meselesinden dolayı Emin Bey'i Belediye Reisliğ inden azlederek yerine Pe  temalcı Reşat Bey'i Belediye başkanı olarak tayin etmi  tır. Bu arada Aydın da Yunanlıların ilerleyişinin yaratmış olduğ u tedirginlik kentin ileri gelenlerini yeni arayışlara s  r  klemi  tır. Bunlardan biri de İtalyanlardan Yunanlılar yerine kendilerinin Aydın'a gelmelerini istemek olmuştur. Bu amaçla Avukat İlhami, Avukat Etem'in de içinde bulunduğ u bir heyet hazırlığ a ba  lamı  , Aydın'da İstasyon'da yeni Mutasarrıf tarafından Yunanlıların Aydın'a gelmek üzere olduğ u, artık İtalyanların ayağ ına gitmenin anlamsız olacağ ı şeklinde ki uyarısıyla bu düşünceden vazge  ilmi  tır.

⁶⁸ Günver Güneş, **Yunan İşgalinin...**, s.22, Yaşar   ağ bayır, **a.g.e**, s.33.

⁶⁹ Asaf Gökbel, **a.g.e**, s.207.

⁷⁰ Asaf Gökbel- Hikmet    len, **Aydın İli Tarihi**, Aydın 1936, s.126.

Yunanlılar dikkatleri sürekli Aydın ve çevresinde gelişen olaylara çekmiş olmasına rağmen, Aydın Sancağında istikrarlı bir yönetim oluşturulamadığı için hem vilayetin hem de merkezi yönetimin burada yaşanan olaylarla ilgili olarak başı ağrıyordu. Güvenlik ve asayişin bir türlü önünün alınamamış olması ise vilayeti itilaf devletlerinin temsilcilerinin baskısıyla yeni tedbirler almaya zorlamıştır. Nurettin Paşa'nın vilayet valiliğine asaleten atanmasının ardından vaktiyle yasak silahlar kapsamında olup halktan toplanan silahların , hatta av tüfeklerinin bile halka iadesinin doğru olmayacağını Aydın Sancağına bir yazı ile bildirmişti.⁷¹

3 Mart 1919'da ve daha sonra bazı İngiliz subaylarının Rumlara katliam yapıldığına dair iddiaları incelemek üzere Aydın'a gelmesinden sonra 57. Tümen Komutanı Miralay Şefik Bey'ce 17. Kolordu Komutanlığına gönderilen 29 Mart tarihli bir yazıda "İslam halka silah dağıtıldığı ve Rumlara karşı katliam yapılması gibi, iddia edilen durumlar söz konusu değildir" denilmek suretiyle⁷² Mondros Mütarekesi sonrası Aydın ve çevresinde Hristiyanların güvenlikleri meselesi konusunda son derece hassas davranıldığı bilinen bir gerçektir. Aydın Mutasarrıfı 23 Kasım 1918'de 57. Tümen Kumandanlığına gönderdiği bir yazıda şöyle diyordu:

*"Jandarmalar hemen genellikle terhis edilmiş ve şu anda Aydın Sancağı muntıkasında iki yüz nefer Jandarma mevcut olup, verilen emir ve talimata uygun olarak bunlardan da birçokları arzu ettikleri taburlara nakil talep ve nakliye işlemleri yapıldığından Jandarma kuvvetinin ideal miktarına gelmesine kadar bir bölük Nazilli, Bozdoğan ve her ihtimale karşı taburun iki bölümü de Aydın da muntazam bulundurmak üzere, tümenden kuvvet ayrılmasına izin verilmesi, Jandarma Tabur Komutanlığının ifade ve derkenarıyla arz ve temenni olunur."*⁷³

Mondros Mütarekesi sonrasında Nurettin Paşa'nın İzmir Valiliği sırasında çalışmalarından rahatsız olan Rumlar Aydın Rumlarının katledilmesi için Aydın'da ki Jandarma Subaylarına Nurettin Paşa tarafından gönderildiği iddia edilen iki belge ortaya atmışlardır.⁷⁴ Aydın Jandarmasında görevli Yugoslav asıllı Türk Subayı Kulenoviç, Aydın Şehri eşrafından Dr. Anostolidis, Stelyo Manisalı, Kostas Hacı Apostolos ve Emmanuil Anagnostopulos'u çağırarak bu belgeleri göstermiş ardından İzmir'e geçerek bunları Mavrudis'e vermişti.⁷⁵ Paris'te Venizelos'un İtilaf Devletleri katında yaptığı girişimler, İzmir'de Rumların baskısı altında bulunan İtilaf temsilcilerinin İstanbul'da ki yüksek komiserleri kanalıyla yaptıkları birleşince, Osmanlı Hükümeti zor durumda kalmıştı. Hürriyet ve İtilaf Fırkasınca 4 Martta kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti Paşa'nın İzmir den uzaklaştırılması konusundaki İtilaf başvurusuna boyun eğerek memuriyetiyle ilgili fermanın Hükümet Konağında

⁷¹ **Sulh Ve Selamet**, 24 Ocak 1919.

⁷² **ATASE Arş.** D.52-7, Ds.1-5, Kl:400, a.6/3420, 28-3-1919 tarih ve 1100 şifre no'lu telgrafa verilen yanıt. Aydın ve çevresinde Rumlara katliam yapıldığı yönünde söylentilerinin gerçeği yansıtmadığı ifade edilmiştir. Engin Berber, **a.g.e.**, s.22.

⁷³ **ATASE Arş.** D.7, Ds.H1, Kl.400, A-6 3420'de kayıtlı 619 no'lu belge.

⁷⁴ Engin Berber, **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918- 15 Kasım 1919)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.20.

⁷⁵ Kostas Mihalidis, **Küçük Asya Seferi**, ATASE Arş. Kütüphanesi, Basılmamış Daktilo Metin, (Çev. S. Karaoglu, s.79. Mihail Rodas, **Yunanistan Küçük Asya da, 1918- 1922**, Atina 1958, s.49.

okunmasından bir gün sonra 8 Martta onu hem valilikten, hem de İzmir ve Havalisi Komutanlığı görevinden almıştır.⁷⁶

Aydın Sancağı'nda İtalyan-Yunan Rekabeti

Mondros Mütarekesi sonrası Paris Barış Konferansında kararlaştırıldığı gibi İtalyanlar Batı Anadolu sahillerini 24 Nisan 1919'dan itibaren işgal etmeye başladılar. 27 Nisan 1919'da Anadolu sefer Kuvveti Komutanı General Battistoni'ye gönderilen bir emirle Anadolu'da işgallerin nasıl yapılacağı netleştirilmiştir. Bu emre göre; işgaller, ilk etapta Kuşadası ile sınırlandırılmıştır. Ancak Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkaracağı haber alındığında, Kuşadası'na kadar olan bölge işgal edilecekti. Hükümet, deniz kuvvetlerine Muğla ve çevresinin işgal emrini verirken, hemen ardından Kuşadası ve Selçuk işgal edilecek, Aydın- İzmir Demiryolu kontrol altına alınacaktı.⁷⁷

İtalya Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline izin verilmesi üzerine konferansı terk etmişti. Buna karşılık İzmir'in Yunanlılara verilmesine tepki olarak Kuşadasını işgal etmek için ilk adımı atmışlardı. 7-8 Mayıs 1919'da Kuşadası'na gelen Regina Elena Kruvazörü Komutanı Albay Alessandro Ciano Kuşadası Kaymakamına; geminin bir hafta Limanda kalacağını ve efradının her gün karaya çıkıp gün batımıyla birlikte gemiye döneceklerini söylemiştir.⁷⁸ İşgalin an meselesi olduğunu gösteren bu durum, 8 Mayıs'ta Kuşadası mıntika Kumandanı Hacı Şükrü tarafından 57. Fırka kumandanlığına oradan da XVII. Kolorduya bildirildi.⁷⁹ 8 Mayıs günü karaya çıkan Albay Ciano Kuşadası- Selçuk Karayolu'nun 5. Km.sine kadar giderek keşifte bulunmuştur. Bu arada İtalyan askerleri de bozuk gümrük iskelesini onarmaya başlamışlardı. Gemiden karaya çıkan silahsız 120 asker kasaba da dolaştıktan sonra akşam gemiye dönmüşlerdir.⁸⁰ Su almak bahanesiyle Bahçecikte İskele inşa etmek isteyen İtalyanlar satın aldıkları keresteyi sahile naklederek 12 Mayıs günü İskele'nin yapımına başlamışlardır.⁸¹ 57. Fırka Komutanlığı 135. Alay'a gönderdiği emirde: İtalyanların İskele inşa ve tamir etme hareketlerinin mütareke şartlarına aykırı olduğunu ve mahalli yetkililer ile birlikte protesto edilmesini bildirmiştir. Regina Elena Kruvazörünün gelmesiyle birlikte Kasaba'da bir işgal havası oluşmuştu. İtalyanlar; Hiçbir engelle karşılaşmadan karaya çıkabiliyorlardı. Nihayet İtalyan makamları, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin ardından kesin karar vererek Kuşadası'nı ve Selçuk İstasyonunu 14 Mayıs 1919 günü saat 13.00' de işgal etmişlerdir.⁸² 14 Mayıs'ta İtalyan ordusuna mensup Kuşadası'nda birer takımı kasabanın kuzeyinde, mezarlıkta ve hükümet dairesinde olmak toplam 200

⁷⁶ **Müsavat** 14 Mart 1919. Engin Berber, **Yeni Onbinlerin...**, s.21.

⁷⁷ Mevlüt Çelebi, "Kuşadası'nda İtalyan İşgali (1919-1922)", **Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 22- 26 Şubat 2000**, Edit: Ayşe Şerifoğlu, İzmir 2001, s.277.

⁷⁸ **ATASE Arş.** Kl:401, Ds:2, Fh:63.

⁷⁹ **ATASE Arş.** Kl:401, Ds:2, Fh:64, **ATASE Arş.** Kl:181, Ds:81, Fh:130.

⁸⁰ Mevlüt Çelebi, **Kuşadası'nda İtalyan...**, s.278.

⁸¹ M. Şefik Aker, **a.g.e.**, C.I, s.55. Mevlüt ÇELEBİ, "Milli Mücadele de İtalyan işgalleri". **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:9, sayı:26, Mart 1993, Ankara 1993, s.396-397. Ferhat BERBER, **a.g.m.**, s. 100.

⁸² **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1962, s.151, Mevlüt Çelebi, **İtalyanların Kuşadası'nı...**, s. 278.

asker bulunuyordu.⁸³ Türk kaynaklarına göre Kuşadası'nın işgalini müteakip birkaç ay içerisinde İtalyanlar bir Piyade Taburu ile iki piyade bölüğü ve bir makineli tüfek bölüğünü Kasaba'da istihdam ettiler.⁸⁴ Kuşadası Kaymakamı Ferruh Bey Reggina Elena Gemisine giderek

“Asker ihracının mütarekeye aykırı olduğu ve memlekette asayişin berkemal olup asker ihracına gerek olmadığını” söylemiştir. Komutan Kaymakama verdiği cevapta “ asker çıkartmakta İtalya’nın fena bir maksadının olmadığını , memurların eskisi gibi görevlerine devam edebileceğini, gerçi asayişin şimdi iyi olduğunu , fakat gelecekte meydana gelebilecek olaya önceden engel olmak amacını taşıdıklarını ve bu hareketlerinin Osmanlı Hükümeti ile İtalya arasında verilen karar üzerine olduğunu Muğla ve çevresine de bu gerekçeyle asker çıkarıldığını”

iddia etmiştir. İtalyan komutanın işgallerin yapılması konusunda Osmanlı Hükümeti ile anlaşması iddiası kamuoyunu kazanmak için ortaya atılan soyut bir ifade olup damat Ferit paşa Hükümetinin de bir tebliği ile açıkladığı gibi işgaller konusunda İtalyanlarla anlaşmış değildi.⁸⁵ Tam aksine İtalyanlar işgallerini İstanbul Hükümetine veya mahalli yetkililere haber vermeden yapıyorlardı. Asker çıkarmadan önce haber verdikleri takdirde halkın ve hükümet kuvvetlerinin direnişi ile karşılaşmaktan endişe ediyorlardı.⁸⁶ Fakat Konferans’a döndükten sonra Kuşadası'nı da işgal etmeleri yeni bir gerginliğe yol açtı. Müttefikleri Kuşadası'nın işgalini Paris'te İtalyanlara verdikleri bir nota ile protesto ettiler.⁸⁷

Güney Batı Anadolu'da ki İtalyan işgal sahası üç bölgeye ayrılmış ve her bölgede bir bölge komutanı görev yapmıştır. Bunlardan birisi olan Kuşadası Bölgesi şu sahayı kapsamaktaydı. Efes, Kurfalı, Burgaz, Kalamaki, Naibli, Teke, Mursallı, Kemer, Kelebek, Erezköy, Karakaşlı, Söke, Koçarlı, Bağarası. Anadolu da ki İtalyan İşgal Kuvvetleri karargahı ise Söke idi. Buraya Lojistik destek Kuşadası aracılığı ile sağlanmıştır.⁸⁸ İtalyanların karargah olarak kullandığı Söke ile ilgileri ise Kuşadası'nı işgalin hemen ardından artmıştı. 14 Mayıs'ta Kuşadası ve Selçuk'u işgal ettikten sonra Söke'ye yönelen İtalyan komutan Alessandro Ciano'nun keşif gezisinden sonra Söke 17 Mayıs'ta yani Yunanlıların Aydın'ı işgalinden 10 gün önce 3 subay ve 200 askerden oluşan bir birlik tarafından işgal edilmiştir.⁸⁹ General Battistino 19 Mayıs günü Söke'yi ziyaret etmiş halk ve yetkililer tarafından iyi karşılanmıştır. Bu ziyaretten sonra Söke'deki birlik 50 asker ve makineli tüfekle takviye edilmiştir.⁹⁰ İtalyan işgali Söke'de ki Türkler arasında çok fazla tepki

⁸³ Şefik Aker'e göre Kuşadası'nda İtalyanlara ait 800 asker bulunuyordu. M. Şefik Aker, **a.g.e**, C.III, s.64-66.

⁸⁴ **ATASE Arş.** Kl:14, D. 55, Fh:106.

⁸⁵ Günver Güneş, Yunan İşgal Döneminde Söke..., s. 112, Mevlüt Çelebi, **İtalyanların Kuşadası'nı...**, s. 278.

⁸⁶ Rahmi Apak , **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu.** İstanbul 1942, s.65.

⁸⁷ Mevlüt Çelebi, **İtalyanların Kuşadası'nı...**, s.278.

⁸⁸ Şaduman Halıcı, **a.g.e**, s.140-141.

⁸⁹ **ATASE Arş.** Kl:401, Ds:2, Fh:117.

⁹⁰ Mevlüt Çelebi, “Söke’de İtalyan İşgali (1919-1922)”, **I. Uluslar arası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Sempozyumu** ,(Ed: Adnan Öztürk), İzmir 2002, s.122, Günver Güneş, **Yunan İşgal Döneminde Söke...**, s. 112, Ferhat Berber, **a.g.m**, s. 101.

yaratmadı. ⁹¹ 18 Mayıs'ta Sökeli Türkler tarafından Kuşadası'nda ki İtalyan komutana gönderilen bir telgrafta İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali protesto edilmiştir. Söke Redd-i İlhak Heyeti Reisi Rifat ve azalar Hüseyin Avni, Kadri ve Tahir imzasıyla gönderilen telgrafta ayrıca seslerinin Avrupa kamuoyuna duyurulması için İtalya Devletinin yardımcı olması istenmiştir.⁹² İtalyanlar işgal ettikleri Söke ve çevresinde milli örgütlenmelere ses çıkarmamışlardır.

Aydın Sancağı'nda İtalyan- Yunan rekabetine sahne olan bir başka yerleşim de Çine idi. İtalya Mayıs ayı içerisinde işgal ettiği Milas'tan sonra Çine'yi de ele geçirmeye hazırlanırken, Çine de ki Rumlar da 27 Mayıs'a Aydın'ı işgal etmiş olan Yunanlıların Çine'ye geleceklerini umuyorlardı. Rumlar Çine de hükümetin zayıflığından yararlanarak ve birkaç Türk'ü de kandırarak Çine de ki Rum ve Türk gençlerinden oluşacak gönüllü bir birlikle güvenliğin sağlanmasını Kaymakam'dan istemiştir. Oysa Rumların asıl amacı, yerli Rumların işe yarar olanlarını silahlandırmaktı. Rumların teklifini önce kabul eden Çine Kaymakamı, Türklerin uyarısıyla bu uygulamadan vazgeçti.⁹³ Buna rağmen Rum papazı müftüye "Yunanlıların Çine'yi nasıl olsa işgal edeceklerini, bunun tatlılıkla yapılmasının Müslümanların yararına olacağını" söylemeye devam ediyordu.⁹⁴ Aynı günlerde Çine'ye gelen iki İngiliz Teğmeni de Yunanlılar lehine İtalyanlar aleyhine propaganda yapıyordu. Çine de Yunan işgali beklentisi devam ederken, İtalyanlar da boş durmuyorlardı. 1 Haziran günü Çine yolunu keşfetmek üzere 2 otomobille bir teğmen ve bir miktar İtalyan asker Çine'ye hareket ettiler.⁹⁵ Nihayet İtalyanlar 5 Haziran günü bir Tuğgeneralin idaresinde ve 4 makineli tüfek ile 200 kişilik piyade kuvvetiyle Ahiköy ve Çine'yi işgal ettiler.⁹⁶

Nasihat Heyetinin Aydın'a Gelişi

Barış Konferansı'nın İzmir'i Yunanlılara bırakan kararı bütün Ege kıyısındaki halkın üzüntüsünü ve heyecanını arttırmıştı. Hükümetin zayıflık ve eylemsizlik içinde olduğunu bilen halk kendi varlığını kendisi savunmak zorunda kalırsa devletin başına büyük bir dert açılmış olurdu. Merkezi yönetim itilaf devletleriyle iyi ilişkiler içinde olmak politikası nedeniyle İzmir de bir takım yöneticileri değiştirirken, Aydın'a müdahale etmemiştir. Bunda Aydın şehrinde Hürriyet Ve İtilaf Fırkasının güçlü olmasının ve Merkez yönetiminin etkisinde bulunmasının rolü vardı. Buna rağmen Damat Ferit Paşa Hükümeti taşra da ki karışıklığa ve huzursuzluğa son vermek ve merkezi hükümetin otoritesini pekiştirmek amacıyla biri Anadolu'ya diğeri Trakya'ya olmak üzere iki nasihat heyeti göndermeyi kararlaştırmıştır.⁹⁷ Anadolu'ya gönderilen heyetlerden biri Aydın'a da uğramıştır. Memleketin en temiz ve herkesin sevgi ve saygısını kazanmış şahsiyetlerinden oluşacak bu heyetler ilk önce Şehzade Abdülhalim Efendi ile Şehzade Abdurrahim Efendi'nin

⁹¹ İsmail Gün- Ahmet Özdemir, **Söke Tarihi ve Coğrafyası** I, Aydın 1943, s.101, Enver Behnan Şapolyo, **Kuva-yı Milliye Tarihi**, Ankara 1957, s. 81.

⁹² Telgraf için Bkz. Mevlüt Çelebi, **Söke de İtalyan...**, s.123.

⁹³ Asaf Gökbel, **a.g.e.**, s. 135-136.

⁹⁴ Şefik Aker, **a.g.e.**, C:2, s.23.

⁹⁵ Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk- İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara 2002, s.109.

⁹⁶ Şefik Aker, **a.g.e.**, C:2, s.29, Asaf Gökbel, **a.g.e.**, s.147.

⁹⁷ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri Ve Milli Mücadele**, İstanbul 1976, s.249.

başkanlıklarında kurulması kararlaştırıldı. Daha sonra Edirne'ye gidecek heyetin başına Abdülhalim yerine Şehzade Cemalettin Efendi görevlendirildi. 17 Nisan 1919'da Anadolu'ya hareket eden 'Heyeti Nasiha' Şehzade Abdurrahim başkanlığında idi. Bu heyet içinde Ali Rıza ve Süleyman Şefik Paşalar, Bursa Müftüsü Ömer Fevzi, Pazarcık Müftüsü Halil Fehim Efendiler, Eski Karahisar Mebusu Yanko Güvenidis, Dahiliye Nezareti Memurin Kalemi Müdürü Ohanes Ferit Beyler bulunuyordu. Heyet, Alemdar Vapuruyla ilk önce Mudanya'ya gitti. Bu heyet 20 Nisan'da Mudanya ve Bursa'da Vali Gümölcineli İsmail Hakkı Bey'inde bulunduğu kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılandı. 22 Nisan'da padişahın beyannamesi halka okundu. İzmir'de bu heyeti karşılamak için hazırlanıyordu. Şehzadenin konaklaması için Uşakizade Sadık Bey'in konağı tahsis edildi. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa heyeti karşılamakla görevlendirildi.

1 Mayıs'ta Sadrazam Heyet-i Nasiha'nın gönderilmesindeki amacı şöyle açıklıyordu:

“Birinci heyete ahlaki bir heyet diyeceğim. Bunun vazifesi ahaliye padişahın selamını ulaştırmak ve onun her zamandan fazla milletini düşündüğünü keder ve elemlerine iştirak etmekte olduğunu izah etmektedir. Bu heyet her tarafta iyi kabul görülmüştür. Bundan güzel neticeler tefe'ül ediyorum. Bu heyeti diğer bir takım heyetler daha takip edecektir. Bunlar gidecekleri yerlerde uzunca boylu kalmak, memleketin ihtiyaçları hakkında tetkiklerde bulunmak ve halkın ihtiyaçlarını iktisadi inkılap esaslarını hazırlamakla görevlendirilecektir.”⁹⁸

Gerçekten de heyet gittiği şehirlerde özellikle Antalya gibi siyasi tehlike karşısında olan yerlerde şehzade, henüz egemenliğin sembolü sayıldığı için alkışlanıyordu. Millet istilacı düşmanlara karşı benliğine sahip olduğunu göstermek için, bu geliş fırsat sayıyordu.⁹⁹ Ama heyetin Aydın'da ki karşılanışı için aynı şeyleri söyleyemeyiz.¹⁰⁰ Görünürdeki amacı halkı sükun ve sükunete davet etmek olan heyet, bir yandan da gizlice mahalli Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın şubelerini açmakla meşguldü. ¹⁰¹

Heyet, İzmir'de üç gün süren bir misafirlikten sonra özel bir trenle 29 Nisan'da Aydın'a geldi. İstasyon da karşılanan heyet, halılar döşenmiş olan yoldan geçerek hükümet konağına vardı.¹⁰² Karşılایıcılar arasında din adamlarının bulunmayışı Abdürrahim Efendi'nin dikkatini çekmişti. Aydın Mutasarrıf Vekili Fuat Bey'e nedenini sordu. Fuat Bey;

“... Efendimiz Hazretleri, Aydın'da Hilal-i Ahmer Reisi ve İttihat Terakki Cemiyetine mensup, aynı zamanda İrşad Heyeti Reisi bulunan Sultani Mektebi Muallimlerinden Gümölcineli bir Esat Hoca vardır. Bu zatın çok nafiz-ül kelim olduğu kadar ilmiye mensupları üzerinde de nüfuzu büyüktür. Onun teşviki ile zatı devletlerinin istikbaline iştirak etmemişlerdir!...”

⁹⁸ Tayyip Gökbilgin, **a.g.e.**, C.I, s. 64-65.

⁹⁹ Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C:6, İstanbul 1968, s.1763-1764.

¹⁰⁰ Asaf Gökbilgin, **a.g.e.**, s.41.

¹⁰¹ “Heyet tantanalı bir nam altında, parti işleri ile uğraşıyordu. Heyetin bir kısım azası Muğla da Hürriyet ve İtilaf Fırkası Kulübünü açmaya teşebbüs etmişti.” M. Şefik Aker, **a.g.e.**, C.I, s.54.

¹⁰² Asaf Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 44.

diye cevap verdi. Şehzade'nin emri üzerine az sonra Esat Hoca ¹⁰³ apar topar evinden getirilmişti. Abdurrahim Efendi karşılamaya neden gelmediklerini sorunca, Esat Hoca:

“Efendi Hazretleri, sebab-i teşrifinizi bildiğimiz için istikbalinize varamadık. Bizim nasihata ihtiyacımız yoktur. Hristiyanlarla geçinemediğimizi kim söylüyor? Eğer siz söylüyorsanız, bunu bütün cihan umumi efkarına siz ilan ve tebliğ etmiş olursunuz. Bu havaliyi gezecek ve göreceksiniz, Hristiyan mahalleleri mamur ve abadan, islam mahallatı ise muhtacı umrandır. Biz Türkler cephelede harbeder aziz vatanımızı korumaya çalışırken, onlar fabrikalar kurmuşlar, bağlar bahçeler içinde yaşarlar... servet, refah saadet herşey onlarda, fakr ü zaruret Türklerde toplanıyor. Nasihatı bize değil bizi iktisaden öldürmeye çalışan zümreye vermelisiniz...”

diye karşılık vermiştir. ¹⁰⁴

Şehzade, geceyi geçirmek üzere Aydın'ın zenginlerinden Cemal Bey'in selamlığına, paşalarda Asya Otel'i'ne çekildiler. Ertesi gün isteksizce toplanan Aydın halkına padişahın beyannamesi Hayret Paşa tarafından okundu.¹⁰⁵ Topluluk ağır bir Osmanlıca'yla yazılmış metni anlamadan dinlediler. Ertesi günü Hayret Paşa, Hürriyet ve İtilaf Kulübü'nü açmak için Muğla'ya gitti. Şehzade ve geri kalanlar ise Isparta, Burdur ve Antalya'ya yola çıktılar. ¹⁰⁶

İzmir'in İşgalinden Sonra Aydın'daki Durum

İzmir'in Yunan birliklerince işgali Türkiye'nin siyasal gündemine daha önce bulunmayan ve acil olarak çözümlenmesi gereken yeni bir sorun getiriyordu. Bu sorunda Yunan yayılmasının durdurulmasıydı. Yunan yayılması bir merkezden planlanıyordu ve emrivakilerle Ege bölgesindeki işgal alanını büyütme çalışıyordu.¹⁰⁷ Böyle bir merkezden ve planlı yayılmaya karşı koyabilmek gerçekten zor görünüyordu. Bunun için siyasal, askeri ve toplumsal bir bütünleşmeye ihtiyaç vardı. Bunun için ne İstanbul ne de İzmir'in konumu uygun değildi. Nihayet direniş kademe kademe ortaya çıkmış, yerel ölçekte örgütlenme gerçekleşmiştir.

İzmir'in işgaliyle birlikte 17. Kolordu ve 56. Tümen'in dağılmasının ardından Aydın Vilayetinde kalan tek askeri birim 57. Tümen di. Bu yörede ki birlikleri komutası altına almak sorumluluğu 57. Tümen Komutanı Şefik (Aker) Bey'e düşüyordu. Şefik Bey İzmir'de ki gelişmeler üzerine Kolordu bölgesindeki askerlik şubelerini bir emirle kendisine bağlamış ve sevke tabi

¹⁰³ Esat İleri Kurtuluş Savaşı başlayınca Yunanlılara karşı çarpışmış, ayrıca TBMM I. ve II. Dönemlerde mebusluk yapmış bir din adamıdır. **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele Ve TBMM I. Dönem 1918-1923**, C:3, Ankara 1995, s.139. Ömer Faruk Huyugüzel, **İzmir Fikir Ve Sanat Adamları (1850- 1950)**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2000, s.333-335.

¹⁰⁴ Lütfi Arif Kamber, “Abdürrahim Heyeti Aydın'dan Nasıl Kaçtı”, **Dün Ve Bugün Dergisi**, Cilt:I, sayı:7, 16 Aralık 1955, Nurdoğan Taçalan, **a.g.e**, s.204-205,

¹⁰⁵ Celal Bayar, **a.g.e**, C:6, s. 1762.

¹⁰⁶ Asaf Gökbel, **a.g.e**, s.44, Şehzade Abdürrahim Başkanlığı'nda Anadolu'ya gönderilen Nasihat Heyeti'nin Aydın'da ki faaliyetleri için, bkz: Mevlüt Çelebi, “ İzmir'in İşgalinden Önce Şehzade Abdurrahim Başkanlığında Anadolu'ya Gönderilen Nasihat Heyeti (16 Nisan -18 Mayıs 1919), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C:6, sayı 18, Ankara 1990, s.561-589.

¹⁰⁷ İlhan Tekeli- Selim İlkin, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey**, TTK Yay. Ankara 1989, s.73.

erlerin Tümen emrine gönderilmesini istemiştir. 17 Mayıs'ta Harbiye Nezaretine bir raporla, İzmir'de ki olaylar hakkında bilgi vererek Rum Köyleri halkının silahlı çeteler halinde Türk köylerine, İzmir –Aydın Treni yolcularına tecavüze ve eşkıyalığa başladıklarını, bu saldırıların Kuşadası ve Söke'ye de yayıldığını Aydın ve Havalisi Türk halkının aşırı heyecan içinde olduğunu bildiriyordu. Albay Şefik Bey 135. Alay'ın Söke de bulunan ve sahilde küçük postalar halinde dağınık bulunan kuvvetlerini, bir bölükten aşağı olmamak üzere belli merkezlere toplanmasını, saldırılara bu kuvvetlerle hemen mukabele edilmesini emretmişti.¹⁰⁸ Albay Şefik Bey kuvvetlerini toplarken 16-17 Mayıs gecesi İzmir den trenle 60 er gelmişti. Bu erler önce İzmir Garnizonunda Yunanlılarca tutuklanmış ve sonra terhis edildikleri söylenerek salınmıştı. 57. Tümen Komutanlığı bu erlerin hizmet sürelerini tamamlamadıklarını göz önünde tutarak, Aydın Garnizonundaki birliklere katmıştı. Buna rağmen 57. Tümen'den zaten zayıf olan birliklerinden büyük guruplar halinde firarlar başlamıştır. Aydın ve çevresinin güvenliğini sağlayacak tek askeri birlik vardı ve o da dağılmak üzereydi.

Bu durum Aydın'da ki Türklerde korku ve endişeye neden olmuştur. Aydın'daki Türklerin duyduğu korku ve endişe Söke ve çevresinde Rum eşkıya'nın yapmış olduğu eylemlerden kaynaklanıyordu. Hürriyet ve İtilaf mensuplarının önde gelen simaları da sırf kişisel çıkarları için Rum zenginleriyle el ele vererek yurtseverlerin kanları için adeta bir büyük çabaya girişmişlerdi. Hatta öyle anlar gelip geçmişti ki bu konuda iç düşman Rumlardan daha ileri gitmişlerdi.¹⁰⁹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası Aydın Şubesi üyeleri Yunan ordusu Aydın'a doğru ilerlerken, Aydın sokaklarında hizmetçilerini çığırtkan olarak kullanmışlar, halkın silah kullanmamasını, kapılarına Yunan bayrağı asmasını ve işgal birliklerine iyi davranılmasını istemişlerdi. Söz ve hareketleriyle Aydın halkı öyle korkutulmuştu ki kentte baba oğuldan oğul babadan korkar hale gelmişti. Hürriyet ve İtilafçıların bu zehirli girişimi Rumların kötü emellerini daha da kamçılıyordu. Aydın Rum Metropoliti bile Türkler arasında bu kadar işbirlikçinin olabileceğini hesap edememiş olacak ki; Yunan Komutanı kente geldiğinde durumu nasıl izah edeceğinin hesabını yapmaya başlamıştı. Elbette bu şartlar içinde Aydın'ın yurtseverleri o günlerde bir şeyler yapamayacaktı. Çünkü Yunan ordusu daha kente gelmeden Aydın bir başka renge bürünmüştü.¹¹⁰

14-15 Mayıs gecesi saat 2'de işgal haberi kesin olarak Aydın'a iletilmişti. İzmir'in işgali haberi, yıldırım hızı ile bütün Aydın'a yayıldı. 15 Mayıs günü Aydın'da akşama kadar dükkanlar açılmadı.¹¹¹ 14 Mayıs günü Amiral Calthorpe'nin İzmir'in İtilaf Devletleri tarafından işgal edileceğini bildiren nota; Redd-i İlhak imzalı bir telgrafla Aydın Heyet-i Milliyesi'ne hitaben gönderilmişti. Telgrafta İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmekte olduğu ve bütün Türklerin Milli Ordu'ya iltihak etmeleri bildiriliyordu. Telgraf, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Aydın Şubesi'ne gönderildiği halde telgrafçılar böyle bir şubeden haberdar olmadıkları için gelen telgrafı

¹⁰⁸ Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi**, II. Cilt, 1. Kısım, Ankara 1963, s.76-78.

¹⁰⁹ Asaf Gökbek, **a.g.e.**, s. 20, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, C:2, Kısım: 1, s.20.

¹¹⁰ Türkmen Parlak, **İşgalden Kurtuluş'a Yunan Ege'ye Nasıl Geldi**, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir 1982, s.402-403.

¹¹¹ Asaf Gökbek, **a.g.e.**, s.96-97.

Mutasarrıf Vekiline gönderdiler. Bu telgraftan sonra daha ayrıntılı bilgi almak ümidi ile yapılan girişimler İzmir Telgraf Merkezi'nin İngilizler tarafından işgaliyle suya düşmüştür. Sabah 3:30 sıralarında 57. Tümen Yaveri Aydın Teğmen İsmail Hakkı Bey İzmir'in işgali haberini telefonla Miralay Şefik Bey'e bildirmiştir.

İzmir'deki 17. Kolordu Tümeni'nden herhangi bir resmi tebliğ olmadığından, Miralay Şefik Bey İzmir'e işgal haberinin doğruluğunu onaylatmak için gönderttiği telgraf da adresine ulaşamamıştır. Derhal Kumandanlık Dairesine gelen Miralay Şefik Bey, Tümen Kurmayı Selahattin Bey'i ve diğer subayları karargaha çağırtmıştır. Ayrıca telefonla Mutasarrıf Vekilini de aramıştır. Vekil beraberinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası Aydın Şubesi ileri gelenlerinden bazılarıyla kumandanlık dairesine geldi. Şefik Bey orada bulunanlara '*halkın kendi iradesini kullanarak silahlı bir mukavemette bulunmaya teşvik edilmeleri*' konusunda ikna etmeye çalıştı. Şefik Bey, askerin bu işe karışması neticesinde kontrol subaylarının durumu şikayetle üst makamlara bildireceklerini, bunun da görevinin son bulması demek olacağını toplantıda bulunanlara izah etmiştir. Albay Şefik Bey makamına toplantıya çağırıldığı Aydın'ın ileri gelenlerine; "*sivil halkın hükümetin emrini ve kararını tanımayarak işgale karşı durması meşru bir karar olduğundan*' gerekli silahları tümen deposundan verebileceğini" ısrarla belirtti. Albay'ın silahlı bir mukavemetin oluşturulması için ısrarlarına toplantıda bulunanlardan bir kısım şiddetle taraftar göründü, diğerleri ise muhalefetten geri durmadılar. Mutasarrıf Vekili ve arkadaşları evvela bir miting yapılarak işgalin protesto edileceğini, sonra da Hürriyet ve İtilaf Kulübü'nde Heyet-i Umumiye'yi toplayarak silahlı mukavemet meselesini müzakere edeceklerini söyleyerek Tümen Kumandanının odasından ayrıldılar.¹¹² Bir gün sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri miting için Mutasarrıf Vekili'nden resmen izin istemek üzere vekili makamında ziyaret ettiler. Daha bir gün önce miting yapılmasına razı olan Mutasarrıf Vekili Yenişehirli Fuat Bey "*halkın heyecana kapılarak bazı taşkınlıklar yapması ve bu yüzden asayişin bozulması ihtimalini*" ileri sürerek mitinge izin vermek istemedi.¹¹³ Buna rağmen miting yapıldı. İzmir'de ki Maşatlık mitingine benzemese de Aydın'da kalabalık ve anlamlı bir toplantı yapılmıştır. Albay Şefik (Aker) Bey ve Doktor Mazhar Beylerinde içinde bulunduğu Aydın ve Havalisi Reddi İlhak Heyeti Milliyesi sokaklara tellallar salarak halkı İstasyon Meydanına çağırdı. Miting öğleden önce Kenz-ül İrfan Mektebi (şimdi 7 Eylül İlköğretim Okulu'nun bulunduğu yer) yakınındaki Musalla denilen yerde yapıldı. Miting hazırlıkları tam olarak tamamlanamadığından az bir kalabalıkla acele olarak yapılmıştır.¹¹⁴

Mitingde Sultani Mektebi Muallimlerinden Sabri Bey coşkulu bir konuşma yapmış ve halkı işgallere karşı silahlı direnişe çağırmıştır. Konuşma halk üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Hilal-i Ahmer Başkanı Hoca Esat Efendi'de miting sırasında heyecanlı bir dua okumuştur.¹¹⁵ Mitinge katılanlar topluca

¹¹² M. Şefik Aker, **a.g.e.**, C.1, s.112-113, Asaf Gökbel, **a.g.e.**, s.99, Sıtkı Aydinel, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1993, s.82-83.

¹¹³ Turan Akkoyun, **Milli Mücadele'de Aydın Kuva-yı Milliyesi**, Kümbet Yayınları, Afyonkarahisar, 2014, s. 36.

¹¹⁴ Asaf Gökbel, **a.g.e.**, s.102-103.

¹¹⁵ **Miralay Arif Beyin Hatıratı**, İstanbul 1970, s.13. Ayten Can Tunalı, "Çine Milli Ordu Müftüsü Esad Efendi ve Aydın Kuva-yı Milliyesi", **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu**, II. Kitap, Haz; Oktay Gökdemir, İBB APİKAM Yayını, İzmir, 2010, s. 260.

“... vatanın her karış toprağı için bütün Türk milletinin son damlasına kadar kanını akıtmaya hazır olduğunu ve İzmir’in işgaline asla rızaları bulunmadığını...” belirtip yemin ederek ilk tepkilerini ortaya koymuşlardır.¹¹⁶ Miting, İstanbul’da bulunan İtilaf Devletleri’nin mümessillerine protesto telgrafları çekilmesine karar verildikten sonra dağılmıştır.¹¹⁷ Yıllar sonra Asaf Bey(Gökbel), Fuat Şahin (Bey) Erlaçin’e konuyu açtığında, Fuat Şahin (Erlaçin) Bey “*hükümetin karşı olmasına rağmen miting yapmayı başarabildik*” demekle yetinmiş, aradan uzun yıllar geçtiği için mitingin ayrıntılarını hatırlayamamıştır.¹¹⁸ 57. Tümen Komutanı Şefik (Aker) Bey’de mitingin kısa sürdüğünü ve miting alanında heyecan olmadığını belirtmiştir.¹¹⁹ Şükrü Oğuz Alpkaya’da arkadaşları Necmi, Zekai, Ali (Gadban), Yusuf Ziya ile Aydın’a vardıklarında ileri gelenlerle irtibat kurarak onlarla mücadele fikrini görüştüklerini belirtir. Hatta bir toplantıda, Yunan ile mücadele yönünde ateşli konuşmalar yapıldığı ve herkesin oldukça etkilendiğinin düşünüldüğü sırada varlıklı yaşlı bir zatın çıkarak; bugünkü durum karşısında erkekliklerini kaybettiklerini, topla, tüfikle ilerleyen orduya kendilerinin hiçbir şey yapamayacağını, Mutasarrıfın dahi Yunanlıları karşılanmaya hazırlandığını, dini, vatanı ve namusu hükümetin düşünmesi gerektiğini söyleyerek, “*sizler bize iyilik etmek istiyorsanız burayı hemen terk edin*” demesi, mücadele taraftarlarını oldukça üzmüştür.¹²⁰

Mitingin ardından her tarafa aşağıdaki telgraf çekilmiştir: 11¹²¹

“Bütün Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri

İzmir’in işgalini biliyorsunuz. İzmirle bağlantımızda kesilmiştir. Sükun ve soğukkanlılığınızı devam ettiriniz. Milli Hukukumuzu temin edecek olan silahlı örgütler için hiç vakit kaybetmeksizin çalışıp gayret ediniz. Cenab-ı Hak bizimledir. Çünkü haksızlığa uğradık ve zulüm gördük ümidinizi kesmeyiniz.

Aydın Heyet-i Milliyesi

Aydınlıların düzenlediği bu miting cereyan eden işgal karşısında sönük geçmiştir. Miralay Şefik Bey, Kuşadası’ndaki İtalyan Telsiz İstasyonu vasıtasıyla İzmir hakkında haber almaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır.

¹¹⁶ Günver Güneş, “İzmir’in İşgali Ve Aydın’daki Yankıları”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:5, Sayı:9, Şubat 2007, Genelkurmay ATASE Yayını, Ankara 2007, s.46., “Aydın” Yurt Ansiklopedisi, C:II, İstanbul 1982, s. 1007, A. Adnan Öztürk, **Türkiye’de Modern Eğitimin Gelişimi Ve Aydın İli**, Aydın 1999, s.23-24.

¹¹⁷ Protesto telgrafı için bkz, **BOA**, A.VRK 831/39, Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C:I, İstanbul 1991, s.243. Şükrü Oğuz Bey halkın kafasının karışık olduğu için dağıldığını ifade etmektedir. Şükrü Oğuz Alpkaya, **Yörük Ali Efe**, Der. Atilla Oral, Demkar Yay., İstanbul 2009, s.170.

¹¹⁸ Asaf Gökbel, **a.g.e.**, s.82. Daha sonra Yörük Ali Efe’nin yaveri olan Şükrü Oğuz Alpkaya, Aydınlıların işgale direniş konusunda kararsız kalmalarını, İzmir’den kaçıp gelenlerin yalan yanlış haberlerine, yerli Rumların olumsuz propagandalarına ve Hürriyet ve İtilafçıların işgale bakışlarına bağlamıştır. Şükrü Oğuz Alpkaya, **a.g.e.**, s.193.

¹¹⁹ M. Şefik Aker, **a.g.e.**, C.I, s. 64.

¹²⁰ Şükrü Oğuz Alpkaya, **a.g.e.**, s.171. Emine Pancar, **Aydın ve Muğla Kuva-yı Milliyesi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2010, s.55.

¹²¹ Mehmed Arif, **Anadolu İnkılabı, Milli Mücadele Anıları**, Haz: Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul 1987, s.19.

Miting dışında bireysel ve küçük gruplar halinde de toplantılar yapılmış ancak bir sonuca ulaşamamıştır. Bu toplantılardan birinde 19 Mayıs akşamı Mehmet (Kavasgil) Beyin evlerinde ihtiyat zabitlerinden Kadızade Bahri, Halim, Hafız, Zeki ve ismi belirlenemeyen bir zat ve Mehmet (Kavasgil)Bey'in kardeşi bir toplantı düzenlemişler, bu toplantı da bulunan herkes Yunanlılara karşı silahlı direniş fikrinde kararlı olmalarına rağmen hiç kimsenin sorumluluk almak istememesinden dolayı toplantı bir karar alınmadan dağılmıştır.¹²² Oysa Tunaya'ya göre Aydın'da miting düzenlenerek, Nazilli'den protesto telgrafi çekilmesi ile Heyet-i Milliyelerin ilk kez Batı Anadolu bölgesinde Aydın'da görüldüğü ifade edilmiştir.¹²³ Aynı tarihlerde Karacusu'da da İzmir'in işgali'nin protesto edildiği ve burada bir Redd-i İlhak Cemiyeti şubesinin bulunduğunu İstanbul ve Müttefik ülke temsilcilerine gönderilen telgraflardan öğreniyoruz.¹²⁴

Aydın'ın bu direniş heyecanı fazla sürmedi İzmir Valisi Kambur İzzet'in işgalin geçici olduğu yolundaki açıklamaları, Kuşadası'nda ki İtalyan İşgal Kuvvetleri Komutanının Aydın'ın asla işgal bölgesi içine alınmayacağı yolundaki garantisi ardından İzmir'den kaçanların anlattıkları, Rumlarla işbirliği yapan Hürriyet ve İtilaf Fırkasına mensup bazı eşrafın halkı direniş fikrinden uzaklaştıran söylemleri Aydın'da bir ara oluşur gibi görülen direniş yanlılarının motivasyonunu kırmıştır.¹²⁵

İzmir'in işgali Aydın'da yaşayan Türkleri ne kadar üzmüşse Rumları da bir o kadar sevindirmiştir. Ancak Aydın'ın Rum halkı sevinçlerini, mutluluklarını ifade edecek aşırı davranışlardan kaçınmışlardır. Aydın Rum halkının asıl amacı Yunan işgal ordusu şehre gelinceye kadar Türkleri teskin ederek oyalamaktır. Rumlar bir taraftan da Türklerin bütün hareket ve faaliyetlerini yakından takip ederken, bir taraftan da neler yapmayı tasarladıklarını, nerelerde toplandıklarını, verilen kararları öğrenmeye çalışıyorlardı.¹²⁶

İzmir'in işgalinin ikinci günü akşamına kadar İzmir'de olup bitenlerden Aydın'da bir haber alınamadı. Kente trenler işlemedi. Telgraf haberleşmesi de yapılamıyordu. İzmir'den hiçbir şekilde sağlıklı haber alınamaması halkı daha çok sıkışmış ve üzmüştür. Aydın Hürriyet ve İtilaf Fırkası ileri gelenleri 16 Mayıs akşamı Şehir kulübünde son gelişmeleri değerlendirmek üzere bir toplantı yaptılar. Şehrin ileri gelenleri, gençler, ihtiyat subayları ve halkın önemli bir kısmının katıldığı toplantıda; İzmir'i işgal eden Yunanlıların işgal sahalarını genişletmeleri ve Aydın'a doğru yürümeleri ihtimaline karşı bir savunma hattının kurulması ve silahla karşı konulması hususları üzerinde konuşmalar yapıldı. Toplantı da bulunan herkes vatanın düşman eline bırakılmasına karşı çıkıyor, silahlı mücadelenin meşru müdafaa olduğunu kabul ediyordu. Fakat kurulacak teşkilatın ayakta durabilmesi için gereken paranın toplanması konusunda sorunlar ve ayrılıklar çıkıyordu.¹²⁷ İlerleyen günlerde yapılan toplantılarda zengin muteber ailelerin para vermeye yanaşmaması sonucu bir direniş teşkilatı oluşturulamamış, üstüne üstlük

¹²² Asaf Gökbek, **a.g.e**, s.104, Şefik Aker, **a.g.e**, C.I, s.75.

¹²³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)**, İstanbul 1952, s.500.

¹²⁴ Telgraflarda **BOA**, A.VRK, 831/99, **BOA**, A.VRK, 831/32, Hamdi Atamer, "Milli Direnme", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı:10, İstanbul 1968, BelgeII, Haluk Selvi, **İşgal ve Protesto**, Değişim Yayınları, İstanbul 2007, s.73-77.

¹²⁵ Türkmen Parlak, **a.g.e**, s.403.

¹²⁶ Asaf Gökbek, **a.g.e**, s. 104-105, Şefik Aker, **a.g.e**, C.I, s.76.

¹²⁷ Turan Akkoyun, **a.g.e**, s.37, Asaf Gökbek, **a.g.e**, s. 103.

kent içinde direniş aleyhine yapılan olumsuz propaganda yüzünden Aydın Yunan işgaline açık hale gelmişti.

16 Mayıs 1919 Cuma günü her gün saat 13:00'de Aydın istasyonunda bulunması gereken İzmir-Denizli posta treni İzmir'deki karışıklıklardan dolayı ancak akşamüstü hareket edebilmiş ve 16-17 Mayıs gece yarısında Aydın'a ulaşabilmişti. Halk ilk kez İzmir'in işgalinin ne kadar feci korkunç sonuçlar yarattığını burada duydu.¹²⁸ Aydın halkı o günlerde işleri için İzmir'e gitmiş olan Aydın'lı iki değerli tüccar olan keresteci İsmail Efendi ile Terzi Ali Haydar Bey'in İzmir'de ki olaylar sırasında ölmüş olduğunu da, trenden inen yolcuların anlattıklarıyla öğrenmiş oldu.

Yunanlıların İzmir'e asker çıkarması yerli Rumları ve çetecilere köyleri yakıp yıkmak ve tecavüzlerde bulunmak için fırsat verdi. Bu Rum çeteleri Menderesler bölgesinde, özellikle Kuşadası ve Söke taraflarında gün geçtikçe zulüm ve işkencelerini arttırmaya başlamışlardı. Çirkince Köyü Rumları, jandarmaları tehdit ederek kaçmaya mecbur etmişler, demiryolu muhafız erlerinin silahlarını almışlar ve köylülerin büyük baş hayvanlarını alıp götürmeye başlamışlardı. Söke'de yerli Rumlar Yunanlılar'ı karşılamaya hazırlanıyorlardı. İslam ahali de korku ve heyecan içinde Menderes'in karşı tarafındaki Koçarlı ve Bağarası'na çekilme hazırlıkları yapıyordu. Askeri ve sivil makamlar halkla beraber telaş ve endişe içindeydi. Düşman kuvvetlerinin gelmesi ihtimaline karşılık hiçbir makamdan emir ve talimat almamaları onları da şaşırtmıştı.

İngiliz kontrol subayları yapılacak muhtemel bir işgalin İtalyan işgali gibi geçici olduğunu, halkın galeyana ve endişeye kapılmasına gerek olmadığını söylüyorlardı. Yunanlıların işgal hareketine katılmalarının sebebinin ise İzmir'le geçmişe dayanan ilişkilerine bağlıyorlardı. İtalyanlar 16 Mayıs 1919'da Milas'ın Güllük İskelesi'ne bir general kumandasında iki vapur asker çıkardılar. Kuşadası'nda ki garnizonlarından da 200 kişilik bir piyade kuvvetini 3 subay kumandasında Söke'ye gönderdiler. Ayrıca Selçuk İstasyonu'nda ileri karakollarını kurdular. İtalyanlar kendi işgalleri altında bulunan yerlere Yunanlıların gelemeyeceklerini göstermek suretiyle halkın bozuk olan morallerini yükseltmeye çalışıyorlardı. Ayrıca halka iyi davranarak ve yardımda bulunarak itimatlarını kazanmaya çalışıyorlardı.

Aydın halkının bir kısmı zeybeklerden ve milislerden oluşan bir kuvvetle Aziziye (Çamlık) sırtlarında savunma yapılmasını isterken bir kısmı da Aydın'a daha yakın Ortaklar veya Germencik önlerinde savunma hattı kurulmasını uygun buluyordu. Şehrin zenginleri sonunu meçhul gördükleri maksat ve teşebbüsler için para harcamaktansa, Yunanlıların gelmesini daha zararsız görüyorlardı. Böyle düşünen kimseler, İzmir'de ki facianın sebebinin Türklerden biliyor ve Yunanlıların gelmesinin kaçınılmaz olduğundan – mukavemet gösterilmezse- böyle bir facia Aydın'da yaşanmayabilir diye düşünüyorlardı. Aydın'ın ileri gelenleri ve hükümeti temsil eden yetkilileri bu düşüncelere sahip olarak, gelecek olan Yunanlıları sükunetle karşılamaya karar vermiş görünüyorlardı.

İzmir'in işgalinden iki gün sonra normal şekilde trenler işlemeye başlayınca Aydın'ın zengin Rumlar'ından birkaçı İzmir'e gidip gelmişlerdi. Bu Rumlar İzmir'deki Yunan askeri makamlarına başvurarak; *"Aydın'da ki Türk ahali*

¹²⁸ Şefik Aker, **a.g.e**, C.I, s.76.

Rum katliamı yapacak” bahanesiyle onları Aydın’a davet etmeye başladılar. İngiliz Kontrol Subaylarına bu gibi şikayetler de bulunanlar arasında ne yazık ki Mutasarrıf Vekili¹²⁹ ve Müftü Efendi’de bulunuyordu. İtalyanların Kuşadası, Ayasulug (Selçuk) ve Söke’yi işgal etmeleri ve buradaki halka iyi davranmaları, Aydın’daki bazı zenginleri, İtalyan işgalinin daha iyi olacağına düşünmelerine yol açtı.¹³⁰

Yunan İşgalinin Yayılması Ve Aydın Sancağı

Ege Bölgesi’nde ki Rumlar, özellikle Aydın ve Manisa Sancakları Yunanlıların bir an evvel harekete geçerek işgal sahalarını genişletmelerini istiyorlardı. Aydın Metropolitinin başkanlığındaki Rum zenginlerinden oluşan heyetler İzmir’e giderek işgal kumandanı Miralay Zafirios’u işgal için Aydın’a davet ediyorlardı.¹³¹

Amiral Calthorpe, Yüksek Konsey’den Yunan işgal sınırının belirlenmesine dair bir talimat istedi (17 Mayıs 1919). Konsey işgal sınırını aynı gün belirlemiş olmasına rağmen talimat Calthorpe’nin eline ancak 28 Mayıs’ta geçmiştir. Bildirilen talimatta Yunan işgal sahası Selçuk’un güneyine inmemek şartıyla İzmir Sancağı ve Ayvalık Kazası ile sınırlandırılmıştı. Ama Aydın kenti de içinde olmak üzere bu kentin kuzeyinde ve Aydın Vilayeti’nin herhangi bir yerinde karışıklık çıktığında müttefik filolarının İzmir’deki kıdemli subaylarından izin almak koşuluyla Yunan kuvvetleri gönderilebilecekti. Böylece Yunanlılara işgali genişletmek için açık bir kapı kalmış oluyordu. Bu kararı Paris’te öğrenen Venizelos ise bir yandan İzmir’e takviye olarak 8. Girit Alayı’nın gönderilmesini sağlarken, öte yandan Yunan kuvvetlerinin yayılmasını hızlandırmak için yeni emirler gönderiyordu. Venizelos’un bu emri üzerine İzmir’deki Yunan Kumandanı Zafirios, Fitzmaurice’den izin almadan yetkisiz durumdaki İngiliz Askeri Müşaviri Albay Smith’le yaptığı bir görüşmeye dayanarak Aydın’ın Manisa’nın ve Turgutlu’nun işgali için izin veriyordu.¹³² Aynı gün Yunanlılar, Aydın ve Manisa istikametlerine iki koldan asker gönderdi. Aydın’a doğru gelen Yunan kuvvetleri yaklaşık bir tümen kadardı ve başlarında Miralay Eskinazi bulunuyordu. İzmir-Aydın demiryolu boyunca ilerleyen Yunanlılar 21 Mayıs’ta Torbalı’yı alarak Tire ve Ödemiş istikametine bir kol çıkardılar. 23 Mayıs’ta ise Selçuk istasyonunu işgal ettiler.¹³³ Selçuk’taki İtalyan müfrezesi Yunanlılar gelmeden Kuşadası istikametine çekilmiş ve onlara Aydın yolunu açmışlardı. Torbalı’dan Tire ve Ödemiş’e doğru ilerleyen Yunan kuvvetleri 30 Mayıs’ta Ödemiş’e girdi.¹³⁴

Miralay Şefik Bey, Yunan ilerleyişi karşısında 57. Tümeni ve karargahını 23 Mayıs 1919 tarihinde Yunan-İtalyan nüfuz bölgelerini birbirinden ayıran Menderes Nehri’nin güneyine yerleştirmeyi uygun görmüştü. Askeri birliklere ve sivil idareye zararı dokunmayan İtalyanların bölgesine geçen Miralay Şefik

¹²⁹ Rahmi Apak, **a.g.e**, s.78.

¹³⁰ Asaf Gökbek, **a.g.e**, s. 97-116.

¹³¹ Asaf Gökbek, **a.g.e**, s, 117.

¹³² İlhan Tekeli- Selim İlkin, **a.g.e**, s. 23-24 .

¹³³ Bkz. Turan Akkoyun, **İstiklal Savaşında Aydın Kuva-yı Milliyesi** D.E:Ü Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988, s.8.

¹³⁴ Asaf Gökbek, **a.g.e**, s.118, Albay Şefik Bey, Aydın Yunanlılar tarafından işgal edilince karargahını Çine’ye nakletmiştir. M. Şefik Aker, **a.g.e**, C.II, s.57.

Bey Yunan kuvvetlerinin yan ve gerilerini kontrol altında bulundurmaya amaçlamıştır.¹³⁵

Venizelos 20 Mayıs tarihli emrini yayınladığında Vekaleten yönetilen Aydın'a Yenişehirli Fuat Bey'in yerine Abdurrahman Bey Mutasarrıf olarak atandı.¹³⁶ Halkın morali bozuk durumdaydı. 22 Mayıs Perşembe günü Ramazan Paşa Camii'nde son bir toplantı daha yapıldı. Aydın esnafından bazıları hala silahlı savunma yapılmasına karşıydılar. Uzun süren tartışmalardan sonra mücadele taraftarlarının teklifleri reddedilerek, mücadele edilmemesine, işgale gelen Yunan kuvvetlerine hiçbir şekilde karşı konulmayacağına dair karar alındı.¹³⁷ İttihatçıların Belediye Reisi İzzet Bet Reislikten çekilmişti, yerine reis olan Çakmarlı Büyük Emin bey ise teslimiyetçi bir tutum içindeydi. Direniş yanlılarının hevesi ise 22 Mayıs tarihli toplantı da neredeyse tamamen kırıldı.¹³⁸ Böylece Yunanlılar Aydın'a olaysız bir şekilde girecekler, kargaşalık, can ve mal kaybı olmayacaktı. Bu kararın alınmasından sonra hali vakti yerinde olanlardan özellikle mücadele aleyhtarı kimseler şehirden ayrıldılar. Mücadele aleyhtarı olup da şehir işgale uğrayınca Kuvay-ı Milliyeci kesilenlerde yok değildi. İlk zamanlarda halkın bir kısmını Kuvay-ı Milliye aleyhine kışkırtan sebepler ise; dar çerçevede düşünen kimselerin yaptıkları olumsuz propagandalar, sürekli savaşların yarattığı bezginlik ve yorgunluk, kötü idare yüzünden halkın hükümete karşı beslediği güvensizlik ve hükümetin olaylar karşısındaki acizliği olarak sıralanabilir.

Bu olayların yaşandığı tarihlerde Yunan Kuvvetleri Aydın'ın Batısındaki Erbeyli İstasyonu Bölgesinde toplanmaya başladılar. Buradaki Kuvvetler Albay Tserulis (Çerulis) Komutasında Yunan 4. Alayı olup, kuruluşunda dört piyade taburu, iki bataryalı dağ topçu taburu, sıhhiye ve Jandarma Bölüğü vardı. Buna karşılık Aydın da 57. Tümen'in 175. Alayı, 1. Taburu bulunuyordu. Mevcudu ise sadece 10 subay, 43 er, ve 46 hayvan dan ibaretti.¹³⁹ Yunanlıların 26 Mayıs'ta Germencik'i işgal edip, Aydın'a doğru yürüyüşe geçmelerinin haberi alınması üzerine Şefik Bey, Çine'ye geçmek için Aydın'ın güneyindeki Menderes nehri üzerindeki şose köprüsünü makinalı tüfek bölüğü ile muhafazaya aldırdı.¹⁴⁰

Bir asker olarak Sıtkı Aydın el de kitabında, Şefik Bey'in Rumları tahliye etmesini ve Çine'ye çekilmesini doğru bir hareket olarak nitelemiştir. Ayrıca gayrimüslimlerin korunması için Şefik Bey'in gösterdiği çabayı da Türk büyüklüğünün asaletinin en güzel örneği olarak belirtmiştir. Özellikle Çine'ye çekilme konusunda en önemli kazancın bu kararla Yunanlıların İtalyanlarla karşılaştırılması olduğunu belirten Aydın el, eğer Nazilli yönünde çekilinseydi

¹³⁵ Asaf Gökbel, **a.g.e.**, s. 120-121, ayrıca Rahmi Apak, **a.g.e.**, s.19,56,57,60, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, Cilt:II, Kısım:I, s.79-123, Sıtkı Aydın el, **a.g.e.**, s.85-86, İlhan Tekeli-Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 102, Günver Güneş, **"İzmir'in İşgali..."**, s.53

¹³⁶ **Ahenk** 30 Mayıs 1919, Asaf Gökbel, **a.g.e.**, s. 123, Turan Akkoyun, **a.g.e.**, s. 38.

¹³⁷ Asaf Gökbel, **a.g.e.**, s. 119-121.

¹³⁸ İlhan Tekeli- Selim İlkin, **a.g.e.**, s.103.

¹³⁹ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi**, II. Cilt, I. Kısım, s.188, Sıtkı Aydın el, **a.g.e.**, s.98.

¹⁴⁰ M. Şefik Aker, **a.g.e.**, II.Cilt, s.10. Çine'ye çekilişin olacağını gizli emirle Şefik Bey 23 Mayıs'ta vermişti. M. Şefik, II.Cilt, s.4., Sadettin Demirayak, **Kuva-yı Milliye'nin Aydın'da Doğuşu**, Başkar Matbaası, Aydın 2007, s.32.

takip eden Yunanlıların durdurulamayacağını ve böylece Yunanlıların çok daha erken Anadolu içlerine girebileceğini belirtmiştir.¹⁴¹

Şefik Bey ve 57.Tümen sonuçta Yunanlıların, Aydın'ı işgal etmesinden sonra orada ordunun varlığı için temsilen bırakılan merkez komutanlığı ve askerlik şubesi ve askeri hastane gibi kurumlardaki subayların işlerine karışmadıklarını ve Türk halka saldırıda bulunmadıklarını anladıktan sonra mücadele hazırlıklarına başlamak üzere tam olarak 29 Mayıs'ta Çine'ye varmışlardır.¹⁴² Şefik Bey daha önce Çine'ye gönderdiği yaveri Aydın'lı Teğmen İsmail Hakkı Bey aracılığıyla tümenin kasasını da Çine'ye getirtmişti.

Aydın Paris Barış Konferansının verdiği bir kararda Yunan işgal sahası dışında kalıyordu. Yunan İşgal kuvvetleri Komutanı Venizelos'un emrine ve 21 Mayıs 1919 da bu konuda yetkili olduğu belirsiz olan Albay Smith'le yaptığı görüşmeye dayanarak, Büyük Menderes Vadisinde ileri hareket başlattı. Yunan kuvvetlerinin Aydın'ı işgali bu bölgede ki asayişin sağlamak gerekçesiyle başlıyordu. 57. Tümen'in çekilmesi ile kent tamamen savunmasız kalmıştı. Bu nedenle İzmir deki olaylara atıfta bulunularak Aydın'da da kan dökülmemesi için, 26 Mayıs günü Yunan Kuvvetlerinin Aydın'ı işgalinden bir gün önce bir heyet Aydın'ın 10 km. batısında ki Germencik'e giderek Yunan Kuvvetlerini Aydın'a davet etmişlerdir.¹⁴³ Bu sırada Aydın'daki eğilim bu bakımdan Manisa'dakine benziyordu. Ama oluşturulmasında rol alan öğeler değişti. Burada Manisa da ki gibi teslimiyetin öncülüğünü yapan bir Mutasarrıf yoktu. Mutasarrıf Fevzi Bey Mütarekeden sonra izinli gidip dönmemişti. Mutasarrıflık boştu. Buna karşılık Batı Anadolu kentlerinde direnişe genellikle öncülük etmiş İttihatçı Belediye Reisi ve Müftünün, Aydın da ki konumu farklıydı. Müftü kolayca etki altında kalan bir kişiydi.¹⁴⁴

27 Mayıs günü şehirde dükkan ve mağazalar kapanmıştı. 57. Tümen Komutanı, çekildiği Büyük Menderes Köprüsü başında Mutasarrıfı telefonla arayarak, Yunanlıların işgali sırasında bir olay çıkarsa kenti topçu ateşine tutacağını bildirmiştir. Mutasarrıf bu ihtarı Rum Metropolit ve İngiliz temsilcisi aracılığıyla Yunan Komutanına iletmıştır.¹⁴⁵ Rumlar işgal kumandanlığından aldıkları kat'i emir gereğince mahallelerinden çıkmamaktadırlar. İdare de saat 14.00'den sonra Aydın da sokağa çıkmayı yasaklamıştır. İstasyon da Metropolitin reisliği altında Türklere ve Rumlardan meydana gelen bir karşılama heyeti bekliyordu. Gelen trenden

¹⁴¹ Sıtkı Aydın, **Güneybatı Anadolu Kuva-yı Milliye Harekatı**, Kültür Bak. Yay, Ankara 1993. s.232.

¹⁴² M. Şefik Aker, **a.g.e**, II.Cilt, s.19. Ayrıca Yunanlıların kullanmaması için de Orta Avrupa'ya kadar haberleşme imkanı veren antenler askerlere yaktırılmıştı.

¹⁴³ Ömer Sami Coşar, **İstiklal Harbi Gazetesi** 28 Mayıs 1919, Asaf Gökbil, **a.g.e**, s.124, M. Şefik Aker, **a.g.e**, C.2, s.14-15, Sıtkı Aydın, **a.g.e**, s.98, Turan Akkoyun, **a.g.e**, s.41, Engin Berber Yunan kaynaklarına dayanarak bu kurulda Metropolit Smarodos, Aydın Müftüsü Hacı Mustafa Efendi, Belediye Başkanı Hacı İbrahim Eminzade, Polis müdürü Saraçoğlu Şeyh Mehmet, Belediye Meclis Üyeleri Peştemalcizade Reşat ve Posacıade Veynoğlu, Yoanis İliadis, Kostas Hacıapostolos, Panayiotis Ksenis, Teoharis Yorgiyadis Nikos Karapis, Anagnostis Haylaridis, Minos Veynoğlu, Stelyos Manisalis, Manolis Zahariu, Anagnastopulas, Ermeni Cemaatinden Stepan Kararian, Yahudi Cemaati Vekili Çekorelli, Efes Metropolit Temsilcisi Yovakim Vunaris'in bulunduğunu belirtmektedir. Engin Berber, "Ötekinin Gözünden Aydın'ın İşgali ve Yunan Yönetimi" **Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe**, Edit:Günver Güneş- Mehmet Başaran, Aydın Belediyesi Kültür Yayını, Aydın 2008, s.89.

¹⁴⁴ Asaf Gökbil, **a.g.e**, s.117, İlhan Tekeli- Selim İlkin, **a.g.e**, s.105.

¹⁴⁵ M. Şefik Aker, **a.g.e**, C.2, s.13-14.

Yunan işgal kuvvetleri çıkmamış ve Yunanlılar karşılama heyetinin Karapınar'a (İncirliova) gelerek orada halk namına hoş geldiniz demelerini istemişlerdir. Bunu üzerine karşılama heyeti Karapınar'a gitmiştir.¹⁴⁶ Bu gelişmelerin ardından İşgal kuvvetleri 27 Mayıs ta akşama doğru üç koldan şehre girmişler, bir olay çıkmadan kenti ele geçirmişlerdir.¹⁴⁷

Sonuç

Türk Kurtuluş Savaşı birçok özellikleri ile tarihsel değer taşımaktadır. Bu savaş dünya da ilk kez silahları elinden alınmış, orduları dağıtılmış, ülke toprakları işgal edilmiş ve her şeyden önemlisi insan kaynaklarını büyük ölçüde yitirmiş yoksul bir ulusun bağımsızlık savaşıdır. Bu savaşta özellikle Yunan işgal bölgesi içerisinde yer alan Aydın Vilayeti içerisinde olup bitenler ayrı bir önem taşımaktadır. Aydın vilayeti merkezi İzmir'in 15 Mayıs 1919'da uğradığı haksız işgal Türklerin vicdanlarında onulmaz yaralar açmıştır. İşgal ve etkileri İzmir'in hemen arka planında yer alan Aydın'da da büyük yankılar yaratmıştır. Aydın'ın yunan işgali öncesi nüfus yapısı kozmopolit bir yapı göstermesine karşın, şehrin nüfusça en kalabalık unsuru Müslüman Türkler olmuştur. Mütareke döneminde bölgenin nüfus dengesini değiştirmek için gösterilen bütün çabalara karşın Rumların özellikle kıyı şeridinde kanun dışı faaliyetlerle etkinlik yarattığını görmekteyiz. Asayişin bozulduğu, merkezi gücün denetimi sağlayamadığı bölgede eşkıyalık olaylarında inanılmaz bir artış yaşanmıştır. Bölgenin Yunanistan'ın bir parçası haline getirilmesi için inanılmaz bir çaba gösterildiği Mütareke döneminde Aydın halkı da kendi geleceğini koruma adına bir takım faaliyetlerin içerisinde yer almıştır. Merkezi hükümetten yeterli destek görmeyen, Hürriyet Ve İtilaf Fırkası taraftarları ve eşrafın baskısı ile Yunan işgaline karşı koyma direnişi kırılan Aydın halkı; hukukunu sivil temelli direniş güçleriyle korumaya çalışmıştır.

KAYNAKLAR

Arşivler

ATASE Arşivi

ATASE Arş, D.52-7, Ds.1-5, Kl:400, a.6/3420

ATASE Arş, İSH,K.6, G.41, B.41-1.

ATASE Arş, İSH, K.11, G.24, B.24-2; 24-3.

ATASE Arş, Kl:14, D. 55, Fh:106

ATASE Arş, Kl:81, Ds:128-301, F:5/1-4.

ATASE Arş, Kl:181, Ds:81, Fh:130.

ATASE Arş, Kl:401, Ds:2, Fh:63.

ATASE Arş, Kl:401, Ds:2, Fh:64,

ATASE Arş, Kl:401, Ds:2, Fh:117

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

BOA, A.VRK, 831/32

BOA, A.VRK 831/39,

BOA, A.VRK, 831/99,

¹⁴⁶ Asaf Gökbel, **a.g.e**, s.130.

¹⁴⁷ **Ahenk** 29 Mayıs 1919, Turan Akkoyun, **a.g.e**, s. 41.

BOA, DH.EUM.ADL., 44/63.
BOA, DH.EUM.AYŞ., 3/27
BOA, DH.EUM.AYŞ., 4/28 .
BOA, DH.EUM.AYŞ., 6/85 .
BOA, DH.EUM.AYŞ., 65/16.
BOA, DH.EUM. 6.Şb., 48/10,
BOA, DH.EUM. 6.Şb., 48/14,
BOA, DH.EUM. 6.Şb., 48/19
BOA, DH.EUM. 6.Şb., 48/21
BOA, DH.ŞFR. 71/133.
BOA, DH.ŞFR., 83/48,
BOA, DH.ŞFR, 95/135
BOA, DH.ŞFR.,613/33 .

Gazete ve Dergiler

Ahenk
Anadolu
Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Demokrat İzmir
Dün Ve Bugün Dergisi
İstiklal Harbi Gazetesi
Köylü
Müsavat
Sulh ve Selamet
Türkoloji Kültürü
Yeni Söke

Kitap ve Makaleler

Aker, M. Şefik, **57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, Cilt:II, Askeri Matbaa, Ankara 1937.

Akkoyun, Turan, **İstiklal Savaşında Aydın Kuva-yı Milliyesi** D.E:Ü Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988.

Akkoyun, Turan, **Milli Mücadele’de Aydın Kuva-yı Milliyesi**, Kümbet Yayınları, Afyonkarahisar, 2014.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri Ve Milli Mücadele**, İstanbul 1976.

Alpkaya, Şükrü Oğuz, **Yörük Ali Efe**, Der. Atilla Oral, Demkar Yay., İstanbul 2009.

Apak, Rahmi , **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**. TTK Yayını, İstanbul 1942.

Armağan, A. Munis, **Bozenderes’ten Bozdağlar’a Kuvayı Milliye**, İzmir 2005.

Asrav, Mehmet Ali, “Tarihte Yunan Mezalimi ve Söke”, **Yeni Söke** 16 Nisan 1996

Atamer, Hamdi, “Milli Direnme”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı:10, İstanbul 1968.

Aydınel, Sıtkı, **Güneybatı Anadolu Kuva-yı Milliye Harekatı**, Kültür Bak. Yay, Ankara 1993.

Bayar, Celal, **Bende Yazdım**, C:6, Baha Yayınevi, İstanbul 1968.

Berber, Ferhat, “Milli Mücadele’de Söke’ye Bir Bakış”, **Birinci Uluslar arası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Sempozyumu**, 15-16 Kasım 2001 Söke, (Ed:Adnan Öztürk) İzmir 2002, s.98-108.

Berber, Engin, **Sancılı Yıllar :İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınları, Ankara 1997.

Berber, Engin, **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak İzmir(30 Ekim 1918- 15 Mayıs 1919)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

Berber, Engin, “Ötekinin Gözünden Aydın’ın İşgali ve Yunan Yönetimi” **Milli Mücadele’de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe**, Edit:Günver Güneş- Mehmet Başaran, Aydın Belediyesi Kültür Yayını, Aydın 2008, s.83-95.

Burhan Sabahattin, **Sökeli Cafer Efe**, Nesil Yayınları, İstanbul 2002

Coşar, Ömer Sami, **İstiklal Harbi Gazetesi** 28 Mayıs 1919

Çağbayır, Yaşar , **Söke**, Ayma Matbaa, İzmir 1989.

Çelebi, Mevlüt, “ İzmir’in İşgalinden Önce Şehzade Abdurrahim Başkanlığında Anadolu’ya Gönderilen Nasihat Heyeti (16 Nisan -18 Mayıs 1919), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C:6, sayı 18, Ankara 1990, s.561-589.

Çelebi, Mevlüt, “Milli Mücadele de İtalyan İşgalleri”. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt:9, sayı:26, Ankara 1993

Çelebi, Mevlüt, “Kuşadası’nda İtalyan İşgali (1919-1922)”, **Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 22- 26 Şubat 2000**, Edit:Ayşe Şerifoğlu, İzmir 2001.

Çelebi, Mevlüt, **Milli Mücadele Döneminde Türk- İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara 2002.

Çelebi, Mevlüt, “Söke’de İtalyan İşgali (1919-1922)”, **I. Uluslar arası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Sempozyumu** ,(Ed: Adnan Öztürk), İzmir 2002, s.121-129.

Çokona, Ari, **20. Yy Başlarında Anadolu ve Trakya’daki Rum Yerleşmeleri**, Literatür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017.

Demirayak, Sadettin, **Kuva-yı Milliye’nin Aydın’da Doğuşu**, Başkar Matbaası, Aydın 2007.

Gökbel, Asaf- Şölen, Hikmet, **Aydın İli Tarihi** , Aydın 1936.

Gökbel, Asaf, **Milli Mücadele’de Aydın**, Aydın 1964.

Gün, İsmail- Özdemir, Ahmet, **Söke Tarihi ve Coğrafyası I**, Aydın 1943.

Güneş, Günver, “ Kurtuluş Savaşında Yunan İşgal Döneminde Söke”, **Birinci Uluslar arası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu**, Edit: A. Adnan Öztürk, İzmir 2002, s.109-120.

Güneş, Günver, “Yunan İşgalinin Söke ve Çevresinde Yarattığı Tahribat”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:5, Sayı:10, Ankara 2007, s.15-40.

Güneş, Günver, Tanzimattan Cumhuriyet’e Aydın Yahudileri, **Türkoloji Kültürü**, Cilt:1, Sayı:2, Erzurum 2008. S.45-67.

Güneş, Günver, “İzmir’in İşgali Ve Aydın’daki Yankıları”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:5, Sayı.:9, Şubat 2007, Genelkurmay ATASE Yayını, Ankara 2007,

Güneş, Günver, “Aydın ve Çevresinde Yunan İşgali ve Sivil Direniş’in Örgütlenmesi: Heyet-i Milliyeler”, **Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu**, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 6-8 Eylül 2009, II. Kitap, Yay. Haz., Oktay Gökdemir, Ankara 2010, s.15-48.

Halıcı, Şaduman , Milli Mücadele’de Kuşadası ve Söke 1919-1922, İzmir 2009.

Huyugüzel, Ömer Faruk, **İzmir Fikir Ve Sanat Adamları (1850- 1950)**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2000. **İzmir Ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği- 1918**, (Yayına Haz: Erkan Serçe), Akademi Kitabevi, İzmir 1998.

Kamber, Lütfi Arif, “Abdürrahim Heyeti Aydın’dan Nasıl Kaçtı”, **Dün Ve Bugün Dergisi**, Cilt:I, sayı:7, 16 Aralık 1955.

Mehmed Arif, **Anadolu İnkılabı, Milli Mücadele Anıları**, Haz: Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul 1987.

Mehmetefendioğlu, Ahmet, “İşgal Öncesinde ve İşgalde Söke’de Güvenlik”, **Milli Mücadele’de Söke Cephesi ve Sökeli Cefer Efe Paneli**, 31 Mart 2006, Ed: Günver Güneş, İstanbul, 2007, s.29-39.

Mihalidis, Kostas, **Küçük Asya Seferi**, ATASE Arş. Kütüphanesi, Basılmamış Daktilo Metin, (Çev. S. Karaoğlu.

Mildanoğlu, Zakarya, **İzmir Ermenileri**, Aras Yayıncılık, İstanbul 2017.

Muslu, Ahmet Zeki, “Kılıçoğlu Hüseyin Efe Üzerine Kısa Bir Yorum”, **Çine Kuvayı Milliye Müzesi Açılışı ve Kurtuluş Savaşı ve Çine Panelleri**, Edt: Günver Güneş, Arif A. Uyguç, Aydın 2009, s.141-171.

Nakracas, Georgios, **Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni**, Belge Yayınları, İstanbul 2003.

Özgün, Cihan, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Aydın İlinde İktisadi Değişim**, , Dokuz Eylül Üni., AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi İzmir 2006Selvi, Haluk, **İşgal ve Protesto**, Değişim Yayınları, İstanbul 2007.

Öztürk, A. Adnan, **Türkiye’de Modern Eğitimin Gelişimi Ve Aydın İli**, Aydın Valiliği Yayını, Aydın 1999.

Pancar, Emine, **Aydın ve Muğla Kuva-yı Milliyesi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2010.

Parlak, Türkmen Parlak, **İşgalden Kurtuluş’a Yunan Ege’ye Nasıl Geldi**, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir 1982.

Rodas, Mihail, **Yunanistan Küçük Asya da, 1918- 1922**, Atina 1958.

Sarı, Muhammed-Şimşek, Muttalıp “Milli Mücadele Yıllarında Aydın Sancağında Gayr-ı Müslimlerin Faaliyetleri”, **Büyük Taarruz 90. Yılında Uluslar arası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Cilt:II, Yay Haz; Arzu Güvenç- Murat Saygın, Ankara 2014. s.959-984.

Sotiriu, Dido, **Benden Selam Söyle Anadolu’ya**, Alan Yayınları. 12. Baskı, İstanbul 1996.

Şapolyo, Enver Behnan Şapolyo, **Kuva-yı Milliye Tarihi**, Ankara 1957.

Şimşek, Muttalıp, **20.Yüzyılın Başlarında Aydın ve Menteşe Sancaklarında Gayr-ı Müslimlerin Demografik ve Sosyo Ekonomik Durumu 1900-1925**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, AİİTE Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2013..

Taçalan, Nurdoğan , “Bütün Ege Yunan’a Karşı: Mülazım Sıtkı Efendi’nin Şehit Edilişi”, **Demokrat İzmir**, 29 Ocak 1968.

Taçalan, Nurdoğan, **Ege de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul 1970.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C:I, MEB Yayını, İstanbul 1991.

Tekeli, İlhan- İlkin, Selim, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey**, TTK Yay. Ankara 1989.

Tekin, Saadet, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Nazilli**, , Dokuz Eylül Üni., Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi İzmir 1997.

Tunalı, Ayten Can, "Çine Milli Ordu Müftüsü Esad Efendi ve Aydın Kuva-yı Milliyesi", **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu**, II. Kitap, Haz; Oktay Gökdemir, İBB APİKAM Yayını, İzmir, 2010, s. 258-272.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)**, İstanbul 1952.

Turan, Mustafa, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923))**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1962.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, II. Cilt, 1. Kısım, **Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi**; Ankara 1963.

Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele Ve TBMM I. Dönem 1918-1923, C:3, Ankara 1995.

Ülker, Necmi, "Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayeti'nin Nüfusuna Dair Bir Belge", Tarih İncelemeleri Dergisi, C. V, İzmir, 1990, s. 35-36.

Yapucu, Pullukçuoğlu Olcay, **Modernleşme Sürecinde Bir Sancak; Aydın**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

Yaşar, Hakan, **II. Meşrutiyet'in İlanından Yunan İşgaline Batı Anadolu'da Eşkıyalık (1908-1919)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara 2015.

MÜTAREKE DÖNEMİNDE RUM ÇETELERİNİN UYGULADIKLARI TERÖR EYLEMLERİ

Salim GÖKÇEN*

ÖZET

Türkiye’de faaliyet gösteren Rum çeteleri, Mütareke döneminde Yunanların İzmir’i işgali ile birlikte ortaya çıkmaya ve terör eylemlerini yürütmeye başlamışlardır. Yunanistan, Mondros Mütarekesi ve sonrasında yaratılan uygun ortamı fırsat olarak görmüş, Türkiye’de yaşayan Rumları teşkilâtlandırarak bunları Türkiye ve Türklere karşı kullanma yoluna gitmiştir. Fener Rum Patrikhanesi’nin öncülüğünde gelişen bu teşkilâtlanma çalışmalarında, “Büyük Yunanistan” konusunda yüreklendirilen yerli Rumlar da seferber olmuşlardır. Rum çeteleri tarafından Türk köyleri yakılmış, Türklerin para, ziynet ve ev eşyalarına el konulmuştur. Gasp, hırsızlık, soygun, dayak, yaralama ve öldürme Rum çetelerinin uyguladıkları yöntemler arasındaydı. Ayrıca Rum çeteleri tarafından erkek-kız ve küçük-büyük ayrımı yapılmaksızın tecavüzlerde bulunulmuştur. Anadolu’da ve Trakya’da faaliyet gösteren Rum çeteleri yapmış oldukları terör eylemleri ile Yunan işgal siyasetinin gerçekleşmesine yardımcı olmuşlardır. Yapılan bu çalışma ile Mütareke döneminde Yunanistan ve Fener Rum Patrikhanesi’nin desteğini alan Rum çetelerinin Anadolu ve Trakya’daki faaliyetleri ve yapmış oldukları terör eylemleri inceleme konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Çete, Rum, Ermeni, Yunanistan, Megali İdea

TERROR ACTS OF GREEK BANDITS IN THE MUDROS ARMISTICE PERIOD

ABSTRACT

Greek gangs operating in Turkey, the Greeks emerged with the Armistice Period occupation of İzmir and started to carry out terrorist acts. Greece, which has seen the creation of the Mudros Armistice and after appropriate environment as an opportunity, Greeks living in Turkey by organizing them chose to use against Turkey and Turks. In this organization, which was under the leadership of the Fener Greek Patriarchate, local Greek Greeks who were encouraged about “Great Greece” were also mobilized. Greek bandits burnt Turkish villages, took the money, ornaments and household goods of Turks. The basic duties of the these Greek bandits were usurpation, theft, robbery, trashing, wounding and killing girl or boy, young or old without any exclusion. Greek bandits did violation. The Greek bandits operating in Anatolia and Thrace have helped the Greek occupation policy with their terrorist acts. With this study, the activities of the Greek bandits, which had the support of Greece and the Fener Greek Patriarchate during the Armistice period, in Anatolia and Thrace, and their terrorist activities were examined.

* Prof. Dr. Erzincan Üniversitesi FEF Tarih Bölümü, sgokcen@atauni.edu.tr

Keywords

Gang, Greek Armenian, Greece, Megali Idea

Giriş

İstanbul ve Anadolu'da faaliyet gösteren Rum çeteleri, Mütareke öncesinde de birçok yıkıcı eylemde bulunmuşlardır ancak özellikle Mütareke ve Yunanların İzmir'i işgali ile birlikte terör eylemlerini oldukça kapsamlı ve sistematik bir şekilde yürütmeye başlamışlardır. Birçok yerde başlarında Yunan subaylarının da bulunduğu çeteler, organize bir şekilde hareket ederek, halka tedhiş ortamı yaratarak korku veriyorlar ve katliamlarda bulunuyorlardı. Rum çetelerinin silahlanmasına sadece Yunanistan değil İngilizler de yardım etmekteydiler. İngilizler, Anadolu'ya geçen Türklerin yakalanması, silah ve cephane nakliyatının engellenmesi için, çetelerden yardımcı kuvvet gibi yararlanıyorlardı. Rum çetelerinin bazen ayrı ayrı, bazen birlikte çalışmaları, bunların bir merkezden yönetildiğini göstermektedir.¹

Çetelerin Ortaya Çıkışı

Türkiye'deki Rum çete faaliyetleri, I. Dünya Savaşı sırasında, asker kaçağı Rumların çapulculuk hareketleri ile başlamış, daha sonraları rastgele soygunculuk ve münferit öldürme hadiseleri ile haydutluk hareketleri baş göstermiştir. Hükümetin hadiselerle acz ve ihmâl içerisinde yaklaşması neticesinde, köy basmak, köy yakmak, köylüleri öldürmek şeklinde organize bir hal almaya başlayan bu çete faaliyetleri, Yunanistan ve Fener Rum Patrikhanesi'nin de destek vermesi ile birlikte siyasi bir mahiyet kazanmıştır. Artık çeteler, siyasi bir ideoloji etrafında toplanan insanların oluşturduğu terör örgütünün düşünce yapısı içerisinde, devleti yıkmak, ihtilal yapmak, kendi ideolojileri doğrultusunda yeni bir devlet kurmak ve bu ideallerin karşısında olan bütün insanları öldürecek gözü kararmış insanlar topluluğu haline gelmişlerdi.

Rum çetelerinin faaliyetleri, Paris Barış Konferansı'nda Yunan isteklerinin belirmesinden sonra özellikle Yunanistan tarafından hedef bölge seçilen Batı Anadolu'da İzmir ve civarı, Marmara'da Kocaeli Yarımadası, Ayvalık ve Tekirdağ ile Trakya'da Kırklareli bölgesinde gittikçe genişlemiştir.² Rum

¹ Diğer teşkilatlarda olduğu gibi çete faaliyetlerinde de Venizelos tarafından görevlendirilen subaylar önemli rol oynamıştır. Yunan Hükümetinin emriyle Trabzon'da faaliyet gösteren Rum çetelerine yardım etmek üzere İstanbul'a Albay Bakas komutasında binbaşı, yüzbaşı ve teğmen rütbelerinde 14 subay ve 6 çete reisi gönderilmişti. Sabahattin Özel, "Milli Mücadele'de Yunanistan ve Fener Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'daki Faaliyetleri ve Atatürk'ün Patrikhane Konusundaki Görüşleri", **Askeri Tarih Bülteni**, (S:40, Şubat 1996), s.6, 7. Albay Katehakis'in, Patrikhaneyi muhafaza etmek bahanesiyle İstanbul'a getirdiği jandarmalar ile sözde erzak ambarı teşkili için getirilmiş iki bölük asker, Rum köylerine dağıtılarak, silahlı çetelerin genişletilmesi sağlanmıştı. Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, V, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.194. İzmit Bahçecik'teki Rum çetelere İngilizler tarafından önemli miktarlarda silah temini ile ilgili olarak bkz. **Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi, ATASE A**. Kl:894, Dos:9, F:84.

² Adnan Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Dönemi'nde Kuzeybatı Anadolu**, ATASE Yay. Ankara, 1994, s.39. "...çete kurma, bu çetelere siyasi, askerî, maddî destek sağlama, Rumların lehinde ve Osmanlı aleyhinde propaganda yapma gibi Osmanlı'yı parçalama faaliyetlerini Yunanistan yürütüyordu" Metin Ayışığı, "Mütareke Başlangıcında Karadeniz Bölgesi'ndeki Rum Tahriklerine Karşı İstanbul Hükümeti'nin Aldığı Önlemler", **Milli Mücadele'de Giresun Sempozyumu**, (6-7 Mart 1999 Bildirileri), İstanbul, 1999, s.58.

çeteleri yer yer Ermeni çeteleri ile de birlikte hareket etmekteydiler.³ Çeteler, genel olarak asayiş bozmak amacıyla faaliyette bulunmaktaydı. Böylece Türk halkını rahatsız edip onların kaçmalarını sağlayarak Türk nüfusunun azalması ve İtilaf devletlerinin müdahalesinin elde edilmesi plânlamaktaydı. Ancak Türk halkının elinde silah olması Rumları rahatsız etmiş ve bunu engellemek için Fransızlara başvurmuşlardı. Fransızlar da Şubat 1919'da Osmanlı Hükümeti'nden İstanbul, Edirne ve Çatalca Sancağı'nda bulunan Türk halkının elinde bulunan silahların 15 Mart'a kadar toplatılmasını istemişlerdi. Osmanlı Hükümeti'nin bu isteği kabul etmesi, çetelerin faaliyetlerinin daha da artmasına neden oldu.⁴

Çete Faaliyetleri

Batı Anadolu'da Rum çetelerinin faaliyetleri daha I. Dünya Savaşı sıralarında başlamış, Mütareke döneminde daha da hız kazanmıştı. Metropolit Chrysosthomos, Yunan Hükümeti desteğinde ve İzmir işgal kararı gereğince, İzmir, Aydın, Manisa, Balıkesir vilayetlerindeki yerleşim birimlerinde asayiş bozmak ve isyanlar hazırlamak için her çareyi deniyordu.⁵ Yine İzmir'de 1919'da Mavri Mira'ya benzeyen bir heyet kuruldu. Başkanlığına *Mavridis*, azalıklarına birkaç Yunan subayı ile siyasi müşavir *Zamanos*, Yunan Hariciye Nezareti mümessili Konsolos *Şikaferi*, Rum Lisesi Müdürü *Baniki*, Dava Vekili *Artonoyeni* seçildiler.⁶ Bu heyetin faaliyetleri neticesinde Batı Anadolu'da Rum çete faaliyetleri, sistemli olarak 6 Ekim 1918'de başlamış oluyordu. Bu sırada Çeşme'den İzmir'e gelen yolcu arabalarına Urla civarında Rum eşkıyası saldırmış, Müslüman iki arabacıyı öldürmüş, yolcuları soymuş ve yaralamışlardı. 5 Ocak 1919'da da yine Urla'da bir Rum çetesi bir araba kafilesine saldırmış ve iki yolcuyla öldürmüşlerdi. 19 Şubat 1919'da ise Ayvalık'a gelen 19 Yunan erinin karaya çıkmasını fırsat bilen yerli Rumlar büyük bir gösteri yaparak hapishaneye saldırmış ve 60 kadar Rum tutukluyu serbest bırakmışlardı.⁷

İzmir'in işgalinin ardından 17 Mayıs'tan itibaren İzmir'in dışında çete faaliyetleri kendini göstermeye başlamıştır. Cumaovası'nda Yunan işgalinden cesaret alan Rum çeteleri Türklere saldırmaya başlamışlardır.⁸ Torbalı'nın Hamidiye köyünü basan Rum çeteleri, burada gasp ve darp suçlarını işlemişler köylünün eşya, hayvan ve paralarını alarak zarar vermişlerdir.⁹ Özellikle köylerde faaliyete geçen Rum çeteleri, Türklere zulüm ve işkence yapmışlardı. Bunlar *Menderesler* mıntıkasında, bilhassa Kuşadası ve Söke

³ Yalova'da faaliyet gösteren Ermeni ve Rum çetelerinin Yunanlarla birlikte Dereköyü'nü basarak silahsız masum ahaliyi kadın çocuk ayırmadan katlettikleri, bütün mal ve hayvanlarını yağmaladıktan sonra köyü tamamen yaktıkları, şehit olanların cenazelerinin defnine izin verilmediği; mülteci durumunda bulunan köylülerin hukuklarının korunması gerektiği hakkında Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Aralık 1920 tarihli yazı için bkz. **Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, BOA HR SYS**, 2621/14-1. Yine aynı şekilde Rum ve Ermeni çetelerinin birlikte Yalova, Gemlik ve Çınarcık bölgelerinde yaptıkları katliamlarla ilgili olarak bkz. **BOA DH KMS**, 60-2/7-1.

⁴ Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Dokuz Eylül Ün. A.İ.İ.T.E. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1997, s.121.

⁵ Sofuoğlu, **a.g.e.**, s.39.

⁶ Bayar, **a.g.e.**, V, s.131.

⁷ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, MEB. Yay. İstanbul, 1991, s.93.

⁸ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, HTVD**, S:37, Vesika No:897.

⁹ **ATASE A.** Kl:81, Dos:128, F:13 (2-3).

taraflarında, günden güne faaliyetlerini artırmışlardır. *Çirkince Rumları*, köydeki jandarmaları tehdit ederek kaçmağa mecbur etmişler, demiryolu muhafız erlerinin ellerinden silahlarını almışlar, köylülerin sığırlarını gasp etmişlerdir.¹⁰

Urla'da 16 Mayıs'tan itibaren sayıları 800 civarında olan Rum çeteleri, Türk köylerine saldıрмаğa başlamışlardı. Bölgede büyük bir katliam yapan bu çeteler, evleri yakmışlar, yağma ve gasp yapmışlar ve katliam uygulamışlardır. 19 Mayıs'ta da 500 kişilik bir Rum çetesi, Çeşme taraflarına gelerek Barbaros, Gaziovası, ve Zeytunlar köylerini tahrip etmişlerdir.¹¹

İzmir'in işgali üzerine Manisalı yerli Rumlardan bir bölümü ile Horozköy, Muradiye, Çavuşoğlu, Kiloğlu, Harmandalı, Papazlı, Karaağaçlı, Eğriköy, Koldere Rum köylerinden bazıları on beş yirmişer kişilik çeteler kurarak Türklerin mallarını, silah ve hayvanlarını zorla almaya başlamışlar, bu arada Halit Paşa, Çavuşoğlu, Abbas Bey, Bakkalzade, Kerim Ağa, Emin Efendi çiftliklerini, Hacıhaliller ve diğer köylerden bir bölümünü, Muradiye aşar ambarını basarak yağma etmişlerdir.¹²

Edirne ve havalisindeki çetecilik ve tahrik faaliyetlerinin arttırılması için Yunan Elçiliği tarafından Patrikhane'ye tahsisat gönderilmiş ve ahaliye, Trakya'nın Yunanistan'a ilhakını talep etmek üzere Metropolit Vekili Piskopos *Gennadius* bölgeye gönderilmiştir.¹³ Lüleburgaz'daki Yunan kumandanı da yerli Rumlara silah dağıtmak suretiyle çetecilik faaliyetlerinin önünü açıyordu.¹⁴ Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren silahlı çetelerin başlıcaları ve faaliyetleri şunlardır:

Chrysanthos ve Zafiri Çetesi; Bu çete, Kurtuluş, Feriköy, Papazköprüsü, Yenışehir, Dolapdere ve Kalyoncukulluğu bölgelerinde çok sayıda Türk'ü katletmişti. İngilizler tarafından para ve silah yardımı yapılan çetenin reisi, Yenışehir'de *Baba Yani*'nin meyhanesinde garsonluk yapan *Chrysanthos* ve *Zafiri* idi ve bunlar İngilizler adına casusluk da yapmışlardı.¹⁵

Todori Çetesi; Çetenin reisi olan Todori, Mavri Mira Örgütü ile birlikte çalışan bir Yunan subayı idi. Şile'de bakkallık yapmakta ve *İskele Gazinosu*'nu işletmekte idi. Asıl görevi ise Yunan ve İngiliz kaynaklarından gönderilen silah, cephan ve bomba sandıklarını dükkanına getirip maiyetindeki çetelere dağıtmaktı. İngilizlerin himayesinde çalışan Todori, aynı zamanda Şile Yeniköy, Bakkalköy, Paşaköy ve civarı Rumlarının oluşturduğu çetelerin de ele başı ve reisi idi. İzmit yöresindeki Ermenilerle, *Gebze Boğazi*'ndaki Rum köylülerinin oluşturduğu çeteler de Todori liderliğindeki çetelerle iş birliği yapmıştı.¹⁶

Çakır Yorgi, Karabacak, Anesti Kaplan Çetesi; Çete Üsküdar'a bağlı, Küçükbakkalköy, Büyükbakkalköy, Şile, Yeniköy, Kartal, Pendik,

¹⁰ Asaf Gökbilgin, **Milli Mücadelede Aydın**, Aydın, 1964, s.108.

¹¹ **İzmir Fecâyii – (Mülhakatta)**, Dersaadet. 1335, s.25-26.

¹² **İzmir Fecâyii**, s.8.

¹³ **BOA DH KMS**, 49-2/53.

¹⁴ **BOA DH KMS**, 52-1/93 (1-2).

¹⁵ **BOA DH EUM AYŞ**, 45/11 (1,3). Temel, **a.g.t.**, s.122-123. Hülya Toker, **Mütareke Döneminde İstanbul Rumları**, H.Ü.A.İ.İ.T.E, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, s.222. M. Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, I, İş Bankası Yay, Ankara, 1959, s.33. Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, (haz.Samih Nafiz Tansu), İstanbul, 1957, s.254.

¹⁶ Yusuf Çam, **Milli Mücadele'de İzmit**, Gözlem Yay. İstanbul, 1993, s.35. Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s.375. Sofuoğlu, **Kuzeybatı Anadolu**, s.41.

Anadoluhisarı ve Bostancı bölgelerinde faaliyet göstermişti. Çetenin üç reisi de Todori'nin direktifleri doğrultusunda hareket etmiş, İngiliz ve Yunanlardan aldıkları belgelerle şehir merkezinde dolaşabilmişlerdi. Çete üyeleri bir çok Türk'ü öldürmüş, çocukları katletmiş ve genç kızların ırzına tecavüz suçlarını işlemişlerdir.¹⁷

Kommit Çetesi; Reisi Ayazma Karyeli Kommit olan çete, yerli Rumların yardım ve yataklık etmesi sonucu Türk bölgelerinde hırsızlık ve cinayet eylemlerinde bulunmuştu.¹⁸

Milti Kaptan Çetesi; Çetenin reisi Paşaköylü Tanaş oğlu Milti'dir. Çete, Paşaköy ve civarında eşkıyalık yapmıştı.¹⁹ İşgal kuvvetleri Türkler'de çakı bile bulunmasına tahammül edemezken, O'nun pür silah dolaşmasına ses çıkarmaz, hoş görürlerdi. Milti Kaptan, kendi soydaşlarına karşı da kız kaçırmaz, cinayet gibi suçları işlerdi.²⁰

İstelyanus Çetesi; Darıca'da eylem yapan bu çete, Şile ve Anadolu yakasında gasp ve cinayet suçlarını işlemiştir.²¹

Paşaköylü Karaoğlan ve Panayot Çetesi; On iki kişiden oluştuğu anlaşılan bu Rum çetesi, Büyükdere ve Sarıyer'e yakın bölgelerden Çırcır, Gülbahçe, Zekeriyaköy, Bahçeköy, Fıstıksuyu ve Haciosmanbayırı bölgelerinde faaliyet göstermişti. Çete, zaman zaman Müslüman köylerine saldırılar düzenlemiş, para ve mal gasp edip adam kaçırmıştı.²²

Apostol Çetesi; Büyükdere ve Tarabya Rumlarından meydana gelen bu çetenin başında Yunan Süvari Binbaşısı Apostol bulunmaktaydı. Çete, Büyükdere, Tarabya ve Sarıyer Yenimahalle olmak üzere üç kola ayrılmış, her üç grubun başına da Apostol tarafından ayrı ayrı birer reis atanmıştı. Çetelerin siyaset işlerini, Binbaşı Apostol, idarî işlerini de Büyükdere papazı üstlenmişti. Gerek duyulduğunda çetelere dağıtılmak üzere Büyükdere Rum Kilisesi'nde 300-400 civarında silah ve yeteri kadar cephaneye depo edilmişti.²³

Bahari Çetesi; Bu çete, İstanbul Rum Patrikhanesi ve Yunan Sefarethanesi'nin iş birliği ile kurulmuştu. Boğazköylü *Bahari* kumandasında oluşturulan çete İngiliz filinta, bomba, mavzer, Yunan tüfekleri, altı adet hafif makineli tüfek ile donatılmıştı. Çetenin faaliyet alanları; Boğazköy, Arnavutköy ve Terkos-Çatalca hattının doğu tarafı olarak belirlenmişti. Kendilerine Çatalca ve Hadımköy'deki Yunan kuvvetleri tarafından sürekli olarak silah sağlanmıştı.²⁴

Pandeli Çetesi; Çete, Boğazkesen Karyesi halkından olan Pandeli ve on beş-yirmi kişiden oluşmuştu. Çetenin fırsat buldukça bulunduğu bölgede eşkıyalık yaptığı jandarma alay komutanlığı tarafından tespit edilmişti.

¹⁷Gökbilgin, **a.g.e.**, I, s.33. Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihani**, Atlas Yay. İstanbul, 1994, s.76-82. İlhan Selçuk, **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı**, II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.41.

¹⁸ Temel, **a.g.t.**, s.124.

¹⁹ Sabah, (29 Nisan 1919). Gökbilgin, **a.g.e.**, I, s.61.

²⁰ Sabahattin Özel, **Kocaali ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922)**, Adapazarı Belediyesi, İstanbul, 1987, s.11. Fahri Can, "İlk Milli Kuvvet Nasıl Kuruldu", II, **Yakın Tarihimiz**, s. 28-29.

²¹ Özel, **a.g.e.**, s.12. Temel, **a.g.t.**, s.125.

²² Temel, **a.g.t.**, s.125-128.

²³ Temel, **a.g.t.**, s.128. Toker, **a.g.t.**, s.226.

²⁴ Temel, **a.g.t.**, s.129.

Yukarıda belirtilen çeteler dışında, Marmara Bölgesi'nde Rum Patrikhanesi ve Venizelist Yunan subayları tarafından oluşturulan yüzlerce çete mensubu daha bulunmakta idi. Türkiye'de eşkıyalık yapan bu Rum çetelerine yardımda bulunmak üzere Atina'dan, Yunan Harbiye Nezareti'nin *Teşkilat-ı Mahsusa Dairesi* tarafından düzenlenen bir vesikayla bazı şahıslar gönderilmişti.²⁵ Çete mensuplarının bir kısmı İstanbul dışından getirilmiş, bir kısmı da İstanbullu gönüllü Rumlardan oluşturulmuştu. Taşrada bulunan çeteler ise *Yunan Kızılhaçı* adı altında Osmanlı Devleti'nin muhtelif sahillerine silah ve mühimmat nakledilmek suretiyle silahlandırılmıştı.²⁶

Karadeniz Bölgesi'nde ise daha I. Dünya Savaşı yıllarında başlayan çete faaliyetleri²⁷, Mütarekeden sonra kazandığı mahiyet itibarıyla bütün Karadeniz Bölgesi'ni etkileyen bir özellik kazanmıştı.²⁸ Rusların Trabzon ve çevresinden çekilmesinden sonra Metropolit Chrysanthos, onlardan temin ettiği silahları Türklere karşı kullanmaları için Rum çetelerine vermişti.²⁹ Merkezi otoritenin aczini de hisseden çeteler, artık gemi azıya almışlardı.

²⁵ Toker, **a.g.t.**, s.228.

²⁶ **BOA DH KMS**, 49-2/57 (2). Yunan postasına memur Yunan Müfrezesi'nin Bozili Köyü yakınlarındaki derelerde eşkıya pususuna düşerek kayıp vermesi üzerine, Kör Apostol'un da bulunduğu bir müfrezenin Bozili köyüne giderek dört Müslümanı öldürdüğü, dokuz kadar evi yaktığı, Ezine'de belirli bir saatten sonra sokağa çıkma yasağı ve evlerin kapısına fener asma zorunluluğu konduğu, rüzgârın tesiriyle feneri sönenlerin evlerinden alınarak dövüldüğü, işkence yapıldığı, çeşitli bahanelerle tutuklananlar hakkında bir daha haber alınmadığı, Kör Apostol'un Çarıkısız köyü imam ve muhtarıyla ahaliden bir kişiyi feci bir şekilde katlettiği, Akçaçekili köyünden de bir kişiyi öldürdüğü, eşkıya korkusuyla köylerden kaçıp kasabaya yerleşen Müslümanlara, Yunan askerlerinin ırz, namus, mal ve canlarını muhafaza ettiğine dair birer mazbata imzalatılmaya çalışıldığı, Kör Apostol'a teslim edilen müfrezenin Müslümanlara her türlü fenalığı yapmaya hazır olduğu, Ezine'nin en büyük ve zengin köylerinden Geyikli ve Bergos köyü halkının bütün eşya ve hayvanlarını bırakıp kaçmak zorunda kaldıklarından bahisle acilen siyasi tedbirler alınması gerektiğine dair Ezine Jandarma Kumandanlığı'nın raporu ve Çanakkale Mutasarrıflığı'nın tezkiresi için bkz. **BOA DH KMS**, 60-3/46 (1-3)

²⁷ **TBMM GCZ**, III, s.386, Yerasimos, "Pontus Meselesi", s.39. Trabzon ve çevresindeki Rum çeteleri daha düzenli bir şekilde mücadele edebilmek amacıyla 1918 Aralık ayında aralarında örgütlenerek, Rum İttihad-ı Milli Cemiyeti'ni kurdular. Bu örgütlenme Chrysanthos tarafından gerçekleştirildi. Karadeniz Bölgesi'ndeki vilayet merkezlerinde gizli şubeler açan bu cemiyetin temsilcileri Chrysanthos'a sadakatlerini bildirmişlerdir. Hakimiyet-i Milliye, (13 Mart 1338).

²⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Haziran 1919'da Havza'dan gönderdiği raporda şu noktalara dikkat çekilmektedir: "... Rumların bu vilâyetteki teşkilâtı da aynen Canik ve Amasya'daki teşkilâtları gibi siyasîdir. Çıkardıkları olaylar ve çete hareketleri azdır. O da Trabzon vilâyeti halkının uyanıklığındandır. Yalnız Köroğlu-Afkalidis adındaki otuz kişilik Rum çetesi Gümüşhane ve Zanta taraflarında çok kanlı olaylar çıkarmaktadır. Şimdiye kadar az vakitte on beş müslüman öldürülmüştür. Gayeleri, asayîşi bozuk göstermektir" **ATASE A**. Kl:189, Dos:104, F:28 (2). "İstanbul Hükümeti tarafından Ağustos 1919'da, Trabzon-Erzurum bölgesinde tahkikat yapmak üzere gönderilen Ali Fevzi Paşa başkanlığındaki heyet de Mustafa Kemal Paşa'nın yazdıklarını teyid ediyordu. 22 Ağustos 1919 tarihli bir yazıda, Etnik-i Eterya'nın daha önce bir çok yerde yapmış olduğu gibi, Mütâreke'den sonra Samsun ve Trabzon'da da çeteler teşkil ettiği belirtiliyordu. Göçmen adıyla Rusya ve Edirne'den getirilen Rumlar bu çetelere dahil ediliyordu. Siyasî amaçla çalışan Rum çetecileri özellikle Maçka kazasında etkin durumdaydılar. Trabzon-Erzurum yolunun Hamsiköyü'ne kadar olan 'dokuz saatlik' mesafesinde asayîşi sağlamak için iki tabur asker bulundurulmakta olduğu halde, yine de olayların önüne geçilmiyordu". Mesut Çapa, **Pontus Meselesi/Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele**, TKA E Yay. Ankara, 1993, s.39.

²⁹ Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", **Toplum ve Bilim**, S:43/44, (Güz 1988-Kış 1989), s.40.

Çamlara bağlanıp yakılan, kazığa oturtulan, kolları bağlanıp ırmaklara atılan, ebeveynlerinin gözleri önünde namusları kirletilen insanların sayısı gün geçtikçe artmaya başlamıştı.³⁰

Pontus Örgütü'nün gizli tutulan tüzüğüne göre, yirmi yaşından itibaren her Rum silâh taşımaya lâayık görölüyor ve kendi ihtilâl ordularının birer askeri sayılıyorlardı.³¹ Hükümetin aczi öyle bir durum almıştı ki, Rum köylerine ne jandarma ne mübaşir ne de bir tahsildar gidemez olmuştu. Hatta Rumların menfaatine olan bir iş için dahi bir jandarma gönderilmesi gerektiğinde metropolit vekiline rica edilir, bunun üzerine jandarmaya bir kılavuz verilir o şekilde köye girilebilirdi.³²

10 Ağustos 1919'da Trabzon Vilâyeti'ne gönderilen bir telgrafta, Trabzon'a Rum göçmen getirilmesini ve Pontusçulara silah ve mühimmat temin edilmesini organize eden Rum Muhacirin ve Fukaraperver Cemiyeti adı altındaki *Pontus İlhak ve İstiklâl Komitesi* hakkında tahkikat yapılması istenmiştir.³³ Bölgedeki Rum çetecilerine İtilâf Devletleri, özellikle İngiliz ve Fransız mümessilleri yardımcı oluyordu. Gümüşhane tabur komutanının ifadesine göre, çetelerin sayısı son iki ay içinde -20 Temmuz 1920'ye kadar- 150 kişiyi aşmıştı. İçlerinde İstanbul ve diğer yerlerden gelen Rumlardan başka, az sayıda Ermeni'nin de olduğu tespit edilmişti.³⁴

Karadeniz Bölgesi'nde birçok çete, dağlarda ikamet etmekte ve şehirlere, köylere girerek katliamlar yapmaktaydılar. Ele geçirilen çete elemanlarının üzerindeki eşyaların, Yunan asker üniforması ve Yunan askerlerinin kullandığı silahlardan meydana gelmiş olması³⁵ çete faaliyetlerine Yunanistan'ın verdiği desteği göstermesi bakımından önemlidir. Yine Pontus çeteleri üzerine yapılan harekâtta Tokat, Amasya, Giresun, Ordu ve sair Metropolithanelerin bu çeteler ile bağlantılarını açıklayan belgeler de ele geçirilmiştir. Samsun Metropolithanesinin bordrolarında çetelere yapılan masraflar bulunmaktadır. Karadeniz'deki çeteler birçok köyü yakmışlar ve kadınlara tecavüz etmişlerdir. Çeteler bu bölgede, 1.330 kişiyi şehit etmiş, 147 kişiyi cerh etmiş ve 3.300 evi yakmışlardır.³⁶

Bafra, Samsun, Alaçam, Kavak mıntıkalarına hâkim bir mevkide bulunan *Nebıyan Dağı*, Pontusçu çetelerin hareket merkezi olmuştur. Şekavet hadiselerinden sonra buraya sığınan çeteler Müslüman köylerine büyük zararlar verdikleri gibi, takip müfrezeleriyle de çarpışarak zayıflara sebep olmuşlardır. Pontusçu çete faaliyetlerinin yoğunlaştığı diğer bölge de Çarşamba, Terme mıntıkasındaki *İlimdağı* ve *Çangeriş* ormanlarıydı. Çete faaliyetleri yol kesmek, köy basmak, dağa adam kaldırmak, fidyeye almak, postaları soymak şeklindeydi. Müfrezelerin takip hareketleri sırasında anlaşıldığına göre, Rum çeteleri ağır işkenceler ve katliamlar yapıyorlardı; köylerde şahit olunan işkence ve katliam sahneleri arasında kazığa oturtulan

³⁰ Halis Asarkaya, **Milli Mücadelede Tokat**, Tokat, 1936, s.132.

³¹ Çapa, **a.g.e.**, s.38.

³² Türk köylüleri, Rum çetelerinin kendilerine yaptıklarını şikayet etmeleri halinde de bir sonuç alamıyorlardı. Ancak Rum ileri gelenlerine müracaat ettiklerinde onların yol göstermesi ile mallarının bir kısmını alabilmekteydiler. Asarkaya, **a.g.e.**, s.132.

³³ **BOA DH ŞFR**, 102/88.

³⁴ Çapa, **a.g.e.**, s.34.

³⁵ Dahiliye Vekili Fethi Bey'in TBMM'deki konuşması için bkz. **TBMM GCZ**, II, s.406-408.

³⁶ Bu rakamlar, Fethi Bey'in konuşma yaptığı tarihe kadar olan olayları ihtiva etmektedir. Asarkaya, **a.g.e.**, s.131.

kadınlar, karınları kasatura ile yarılmış küçük bebekler de vardı.³⁷ Samsun'daki çeteler, Güllüce Köy'ünden Hristo ve arkadaşları, Koruluk Köy'ünden Haşari, Sınamataş Köy'ünden İstaposoğlu İstatyus idi. Ayrıca adlarıyla tanınan Anastasoğlu Yakof, Dimidoğlu Yako, Panayotoğlu Lefter, Deli Hamboğlu Fidal, Trandefiloğlu Arapko, Kocaboraoğlu Anastas, Makaryos ve Nikita, Çullu Lefter Anastas, Antimos, Nikolaoglu Birama çeteleri de vardı.³⁸

Tokat bölgesinde Rum çeteleri, Halilekinciliği, Sarıtarla, Çerdiğen, Erbaa'nın Kırkharman, Endikpınarı, Gölönü, Cidil, Kadar, Serniç, Heriz Dağı, Gölcük adındaki Rum köylerinde ortaya çıkmışlardır. Bu köyler isyana katılan diğer Rum köylerini de çevrelemiş kendi başkanlıkları altında toplamışlardır. Tokat'ta ortaya çıkan Rum çetelerinin ileri gelenleri ise şunlardır: Sarıtarla köyünden Kalaycıoğullarından Lefteroğlu Yorgi Çetesi, Çerdiğen Köyünden Bayraktaroğullarından Deli Gregioğlu Dimitri Çetesi, Hacıoğlu Kara Lazari Çetesi, Erbaa'nın Kırkharman köyünden Koca Anastas Çetesi, bir başka ve efradı çok çete, Endikpınarı köyünden bir diğer Koca Anastas Çetesi, bunlardan başka, Gölönü köyünden Kara Yani, Gölcük köyünden Deli Hacı çeteleri, Arapoğlu Anastas Çetesi, İstil Çetesi, Mihail Çetesi gibi çetelerde Tokat bölgesinde faaliyet göstermişlerdir.³⁹ Bu çeteler yanlarında 100'e yakın silahlı adamlarıyla dolaşırlar, köyleri basıp yağma ederlerdi. Bu olaylardan, Güneyköy baskınında 13 kişiyi, Beylerce Köyü baskınında da 11 kişiyi çocuk, kadın, erkek demeden öldürmüşlerdi. Katledilenler arasında bir yaşında bebekler, seksen yaşında ihtiyar kadın ve erkekler de vardı.⁴⁰

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, Ocak 1921-17 Ekim 1921 tarihleri arasında Rum çeteleri 326 vaka çıkarmışlar, 8 köy, 11 mahalle, 409 ev, 1 okul, 2 cami, 3 değirmen, 5 samanlık yakmışlar; 70 asker, 22 emniyet mensubu, 350 ahaliden kişiyi öldürmüşler; bu hadiseler neticesinde yüzlerce yaralı ve kayıp ortaya çıkmıştır. Bu rakamlara daha önce Fethi Bey'in verdiği (1921 öncesine ait) rakamlar da eklendiği zaman ölenlerin toplam sayısı 1641'e, yakılan binaların sayısı da 3.723'e çıkmaktadır. Bu 10 aylık süre içerisinde çete üyelerinin 457'si yakalanmış, 78'i yaralanmış ve 3.342'si de öldürülmüştür.⁴¹

İç Anadolu Bölgesi'nde Rumlardan meydana gelen çete faaliyetlerinden ziyade Yunan askerlerinin yaptığı katliam, yağma, gasp ve tecavüz olaylarına rastlamaktayız. Yunanlar, Sakarya Savaşı'nda yenilip geri çekilirlerken katliam, ırza tecavüz, gasp ve yağma yapmışlardır. Bu saldırılar en yüksek rütbeli komutanın emri ile yapılmış, özel ekipler yanlarında getirdikleri yanıcı maddelerle evleri ateşe vermişlerdir. Okul, cami gibi taş binalar dinamitle havaya uçurulmuştur.

Prens Andrea, 60 hanelik *Karkın Köyü*'ne birlikleri ile 14 Eylül 1921'de gelerek 3 gün kalmıştır. Prens, askerlerin yaptığı yağmaya, soygun ve ırza tecavüz olaylarına ses çıkarmamıştır. Köyden ayrılırken Yunan askerleri

³⁷ Nuri Yazıcı, **Milli Mücadele'de Canik Sancağı'nda Pontusçu Faaliyetler (1918-1922)**, Çizgi Kitabevi, Ankara, 2003, s.69.

³⁸ **Pontus Meselesi**, s.250.

³⁹ Tokat'ta bulunan bu çeteler, Yaylacık ormanları, Dazlı deresi, Heriz Dağı, Çamiçi ormanları, Hızar Deresi, Cöbi Deresi gibi bölgelerde sığınmaktaydılar. Rum çeteleri bu yerlerdeki mağaralardan istifade etmişlerdir. Ormanları keserek gizli sığınaklar, erzak depoları, kulübeler, barakalar, siperler yapmışlardır. Asarkaya, **a.g.e.**, s.136-137.

⁴⁰ **Pontus Meselesi**, s.251-255.

⁴¹ Asarkaya, **a.g.e.**, s.138-139.

köye dağılarak yanmayan evleri, ahırları ve samanlıkları ateşe vermiş, camiyi dinamitle yıkmışlardır.⁴²

Yunanların İç Anadolu'da yaptıkları hareketleri şu şekilde özetleyebiliriz⁴³:

Mihalıççık, Emirdağ, Haymana, Eskişehir merkez ve Sivrihisar ilçelerinde 1 kasaba ve 90 köy tamamen, 2 kasaba ve 77 köy kısmen yakılmıştır. Mihalıççık İlçesi'nde toplam 1.598 ev yakılmıştır. Zengin bir kasaba olan Mihalıççık'ta 298 ev, 3 cami, 4 okul, 1 hamam, posta binası, Hükümet Konağı, 100 dükkân, 11 han, 5 kahve yakılarak tahrip edilmiştir. Haymana'nın 120 haneli Şeyh Ahmetli Köyü, içindeki insanlarla birlikte yakılmıştır. Yunanlar halkı binalara doldurup, kapı ve pencereleri kapadıktan sonra içindekileri diri diri yakmışlardır. Harabe haline gelen bu köyde simsiyah cesetler, pencere parmaklıklarına yapışmış yanık eller, bilezikli kadın kolları görülmüştür.

Yunanlar, hemen her köyden birçok insanı öldürmüşlerdir. Özellikle evlerin yağması sırasında parasını vermemekte direnenleri veya para sakladığını sandıkları kişileri süngüleyerek, ateşe atarak öldürmüşlerdir. Örneğin, Mercan Köyü'nden Kaymakçıoğlu Ali'yi parası için döven beş Yunan askeri, istedikleri parayı alamayınca onu ateşe atarak yakmışlardır. Tecavüzden ırzlarını korumak isteyen kadınları veya bunları kurtarmak isteyenleri öldürmüşlerdir. Örneğin, Yunan erlerinin tecavüzlerine karşı direnen Koçaş Köyü'nden İbrahim eşi Fatma'yı kucağındaki yavrusu ile birlikte ateşe atmışlardır. Sivrihisar'ın Gecik Köyü'nden Molla İbrahim kızı Cennet, Yunan askerlerine karşı namusunu korumakta direndiği için kurşunlanarak öldürülmüştür. Haymana, Sivrihisar ve Eskişehir merkez ilçelerinden kimlikleri belirlenen 83 erkek, 23 kadın öldürülmüştür. Aynı yerlerden kılavuz çoban veya arabacı olarak götürülen 155 erkek ve 8 kadından haber alınamamıştır. Bunların daha sonra öldürüldüğü sanılmaktadır.

Yunanlar köyleri yakıp, köylüleri soyarken kadınlara da en iğrenç şekilde saldırmışlardır. 8 yaşındaki kız çocukları, 60 yaşındaki nineler bile Yunan tecavüzünden kurtulamamışlardır. Yunanlar bir taraftan evleri yakarken bir taraftan da köylerin kadınlarını ve genç kızlarını toplayarak kocalarının, ana ve babalarının gözü önünde tecavüz etmişlerdir. Bazı köylerde genç kadın ve kızlara beşer, onar kişilik kabileler halinde tecavüz etmişlerdir. Camilere veya medreselere sığınan kadınlar da bu saldırılardan kurtulamamışlardır. Bazı köyler, kadınlarını köyden uzak yaylalara götürüp saklayarak bu saldırılardan kurtulmuşlardır.

Yapılan incelemede her köyün zararı ve gasp edilen mallar listeler halinde belirtilmiştir. Haymana, Mihalıççık, Sivrihisar ve Eskişehir merkez ilçelerinde Yunanlar, 211.569 davar, 37.242 sığır, 4.261 at ve 3.975 eşek gasp etmişlerdir. Aynı ilçelerden 56.267.685 okka un, ekmek veya buğday; 9.033,159 okka arpa; 295.800 okka mısır ve 75.631 okka tereyağı, 121.084 okka peynir almışlardır.

Finike'de de *Elmalı Rumları* çete faaliyetlerinde bulunmakta ve halka zulüm etmekteydiler. Konu ile ilgili olarak Elmalı Rumlarının kurdukları çeteler hakkında Antalya Mutasarrıflığı tarafından tahkikat yapılmıştır.⁴⁴

⁴² **Orta Anadolu'da Yunan Mezalimi**, III, Garp Cephesi 2. Şube Neşriyatından, Orhaniye Matbaası, 1337, s. 23-29.

⁴³ **Orta Anadolu'da Yunan Mezalimi**, I, II, III. (Muhtelif sayfalardan özetler).

⁴⁴ **BOA DH ŞFR**, 100/19-45.

Sonuç

Türkiye’de faaliyet gösteren Rum çeteleri, Mütareke Döneminde Yunanların İzmir’i işgali ile birlikte ortaya çıkmaya ve terör eylemlerini yürütmeye başlamışlardır.

Yunanistan, Mondros Mütarekesi ve sonrasında yaratılan uygun ortamı fırsat olarak görmüş, Türkiye’de yaşayan Rumları teşkilâtlandırarak bunları Türkiye ve Türklere karşı kullanma yoluna gitmiştir. İtilaf Devletleri temsilcilerinin de desteğini alan Yunanlar, ilk olarak İstanbul’u merkez tutmak üzere Rumları teşkilatlandırmaya başlamışlardır. Fener Rum Patrikhanesi’nin öncülüğünde gelişen bu teşkilatlanma çalışmalarında, Büyük Yunanistan konusunda yüreklendirilen yerli Rumlar da seferber olmuşlardır.

Yunanistan, işgal siyasetini Fener Rum Patrikhanesi ve onun aracılığı ile kurdurmuş olduğu örgüt ve teşkilâtlardan büyük ölçüde faydalanarak yürüttü. Görünüşte insanî amaçlarla Anadolu’ya gelen Yunan gemileriyle getirilen silâh ve cephane kiliselerde saklanmakta ve dağıtımı yapılmaktaydı. Silahlandırılan Rum çeteleri, kendilerini güçlü hissettikleri yerlerde meydana getirdikleri terör faaliyetleri ile bölgede yaşayan Türkleri tedirgin ederek yerlerini yurtlarını terk etmelerini sağlamaya çalışmışlardır. Anadolu’da ve Trakya’da faaliyet gösteren Rum çeteleri yapmış oldukları terör eylemleri ile Yunan işgal siyasetinin gerçekleşmesine yardımcı olmuşlardır.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi

II. Resmi Kaynaklar

TBMM Gizli Celse Zabıtları, II-III, Ankara, 1985.

İzmir Fecâyii – (Mülhakatta), Dersaadet. 1335.

Orta Anadolu’da Yunan Mezalimi, I, II, III, Garp Cephesi 2. Şube Neşriyatından, Orhaniye Matbaası, 1337.

III. Süreli Yayınlar

Askeri Tarih Bülteni

Hakimiyet-i Milliye

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Sabah

IV. Araştırma Eserler

ADIVAR, Halide Edip, **Türk’ün Ateşle İmtihanı**, Atlas Yay. İstanbul, 1994.

ASARKAYA, Halis, **Milli Mücadelede Tokat**, Tokat, 1936.

AYIŞIĞI, Metin, “Mütareke Başlangıcında Karadeniz Bölgesi’ndeki Rum Tahriklerine Karşı İstanbul Hükümeti’nin Aldığı Önlemler”, **Milli Mücadele’de Giresun Sempozyumu 6-7 Mart 1999 Bildirileri**, İstanbul, 1999, s.57-68.

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım**, V, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953.

- ÇAM, Yusuf, **Milli Mücadele’de İzmit Sancağı**, Gözlem Yay. İstanbul, 1993.
- ÇAPA, Mesut, **Pontus Meselesi/Trabzon ve Giresun’da Milli Mücadele**, TKAE Yay. Ankara, 1993.
- ERTÜRK, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, (haz.Samih Nafiz Tansu), İstanbul, 1957.
- GÖKBEL, Asaf, **Milli Mücadelede Aydın**, Aydın, 1964.
- GÖKBİLGİN, M.Tayyip, **Milli Mücadele Başlarken**, I, İş Bankası Yay,Ankara, 1959
- ÖZEL, Sabahattin, “Milli Mücadele’de Yunanistan ve Fener Rum Patrikhanesi’nin İstanbul’daki Faaliyetleri ve Atatürk’ün Patrikhane Konusundaki Görüşleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, S:40, (Şubat 1996), s.1-10.
- ÖZEL, Sabahattin, **Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922)**, Adapazarı Belediyesi, İstanbul, 1987.
- Pontus Meselesi**, (haz.Yılmaz Kurt), TBMM Hükümeti Matbuat Müdüriyet-i Umumîsi, Ankara, 1995.
- SELÇUK, İlhan, **Yüzbaşı Selahattin’in Romanı**, II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- SOFUOĞLU, Adnan, Kuva-yı Milliye Dönemi’nde Kuzeybatı Anadolu, ATASE Yay. Ankara, 1994.
- TANSEL, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, I-IV, MEB. Yay. İstanbul, 1991.
- TEMEL, Mehmet, **İşgal Yıllarında İstanbul’un Sosyal Durumu**, Dokuz Eylül Üniv. A.İ.İ.T.E. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1997.
- TOKER, Hülya, **Mütareke Döneminde İstanbul Rumları**, H.Ü.A.İ.İ.T.E, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004.
- YAZICI, Nuri, **Milli Mücadele’de Canik Sancağı’nda Pontusçu Faaliyetler (1918-1922)**, Çizgi Kitabevi, Ankara, 2003.
- YERASIMOS, Stefanos, “Pontus Meselesi (1912-1923)”, **Toplum ve Bilim**, S:43/44, (Güz 1988-Kış 1989), s.33-76.

BATI CEPHESİNDE DEMİRCİ AKINCILARI' NIN FAALİYETLERİ

Enes HANÇER*

ÖZET

İzmir' in 15 Mayıs 1919' da Yunanlar tarafından işgaline karşı Batı Anadolu' da millî kuvvetler (Kuva-yı Milliye) ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin Anadolu'yu savunmasız bırakması Türk milletinin bizzat kurtuluş çareleri aramasına sebep olmuştur. Bölgede kurulan müdafa-i hukuk cemiyetleri, toplanan Balıkesir ve Alaşehir kongreleri ve oluşturulan Kuva-yı Milliye, bu çarelere birer örnektir. Batı Cephesi'ndeki bu millî hareketlerden bahsederken Demirci Akıncıları için ayrı bir başlık açmak gerekir. Millî Mücadele döneminde Saruhan sancağına bağlı bir kaza olan Demirci, Kuva-yı Milliye ruhunun canlı olduğu bir yerleşimdir. Öyle ki Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey'in liderliği etrafında toplanmış milis kuvvetler, "Demirci Akıncıları" adıyla anılmıştır. İbrahim Ethem Bey'in yönettiği kuvvetlerin komutanları arasında Parti Pehlivan, Gördesli Makbule, Ustrumcalı Halil Efe gibi önemli isimler vardır. Demirci Akıncıları, 1.5 yıl cephe gerisinde Yunan işgal bölgesi içinde faaliyetlerini sürdürmüş olup düşmana önemli kayıplar verdirmiştir. Akıncılar, Yunan ordusuna ve sevkıyatlarına zarar vermiş, istihbarat faaliyetlerinde bulunmuş ve düzensiz savaş yöntemlerini kullanarak düşmanla mücadele etmiştir. Örneğin; Alaşehir' de Yunanlar'a ait mühimmat taşıyan tren, üzerinden geçtiği köprü ile birlikte havaya uçurulmuştur. Millî Mücadele' de kendine has özellikleriyle ortaya çıkan Akıncılar, bu işleri gerçekleştirirken Ankara ile irtibat halinde olmuştur. Ayrıca bulundukları bölgede Yunan işgalini zaman zaman kesintiye uğratmışlar ve eşkıyalık faaliyetlerini de önlemişlerdir. Günümüzdeki Balıkesir, Manisa ve Kütahya üçgeni yoğunlukta olmak üzere Batı Anadolu'da mücadele eden Akıncılar, halk için de bir güvence kaynağı olmuştur. Özellikle Demirci ve çevresindeki dağlık arazi şartları, millî kuvvetlere düşman karşısında avantaj sağlamıştır. Demirci Akıncıları, vatanseverlik ve fedakârlık gibi duyguların vücut bulmuş halidir. Halil Efe ve eşi Makbule evlenip akıncı faaliyetlerini sürdürmüştür. Makbule Hanım, yirmi yaşındayken Yunan kurşunuyla şehit olmuştur. Halil Efe ise eşinden iki ay sonra şehadet mertebesine ulaşmıştır. Bunun gibi birçok olayı yaşamış Akıncılar' ın kahramanlıkları, bizlere örnek olmalıdır. Ancak ders kitaplarında bile yer bulamamış bu vatansever topluluk ülke kamuoyunda yeterince bilinmemektedir. Son yıllarda Manisa' da, çoğunluğu ise Demirci özelinde yapılan etkinlikler, bilimsel çalışmalar ülke kamuoyunda tanınırlık açısından yetersiz kalmıştır. Bu bağlamda Kaymakam İbrahim Ethem Bey' in kaleme aldığı ve o dönemi anlatan önemli bir kaynak niteliğindeki *Demirci Akıncıları* isimli kitabın yeni ve sadeleştirilmiş baskıları yapılmalıdır. Sonuç olarak bu kahramanlık destanını milletimize özellikle de gençlerimize anlatmak ve Akıncı ruhunu aşlamak, tarihin bize yüklediği önemli bir sorumluluktur. Çalışmamız, bu sorumluluğu gerçekleştirmek için atılmış bir adım olarak görülmelidir.

*Sosyal Bilgiler Öğretmeni,MEB-Borlu Gazi Ortaokulu, Köprübaşı- Manisa, izmirli_hancer@hotmail.com

Anahtar Kelimeler

Batı Cephesi, Kuva- yı Milliye, Demirci Akıncıları, İbrahim Ethem Bey

ACTIVITIES OF DEMİRCİ AKINCIS ON THE WESTERN FRONT

ABSTRACT

Occupation of Izmir by the Greeks on 15 May 1919 resulted in the emergence of the natural forces in Western Anatolia. The fact that the Ottoman Empire left Anatolia defenseless led Turkish people to seek ways of gaining independence. Countrywide resistance organizations in the region, Balıkesir and Alasehir Congresses, and National Forces are some of the examples of these ways. It is essential to give coverage to Demirci Akıncıs when the national movements on the Western Front are the matter. Demirci, which had been a county within the boundaries of Saruhan Sanjak during the Turkish War of Independence, was a settlement in which the spirit of Natural Forces was alive. The militia forces gathered around the leadership of Demirci District Governor İbrahim Ethem Bey was even called as “Demirci Akıncıs”. Parti Pehlivan, Gördesli Makbule, Ustrumcali Halil Efe were some of the important commanders fighting in the forces commanded by İbrahim Ethem Bey. For more than a year, Demirci Akıncıs carried their activities behind the front line of the zone occupied by the Greeks, and they caused the enemy to suffer heavy losses. The Akıncıs damaged the Greek army and its shipments, engaged in intelligence activities, fought against the enemy using disorganized warfare methods. For instance, they blew up the bridge while a train which had been carrying the munitions of the Greeks was on it. The Akıncıs, who stood out during the Turkish War of Independence, were in contact with Ankara while doing these. Furthermore, they prevented the Greek occupation in the region from time to time and brigandages. The Akıncıs, who were fighting especially around Balıkesir, Muğla, and Kutahya, in Western Anatolia, reassured the public. Highland conditions of Demirci and its vicinity gave an advantage to National Forces over the enemy. Demirci Akıncıs were the embodiment of feelings like patriotism and sacrifice. Halil Efe and his wife Makbule got married and continued raiding activities. Makbule was martyred by the Greeks when she was 20. Halil Efe became martyr two months later his wife’s death. The heroism of Akıncıs who experienced many incidents like this should set an example for us. However, this patriotic community, which could not even take place in textbooks, is not known enough in public opinion. In recent years, the events done in Manisa and mostly in Demirci, and scientific studies fail to satisfy the public recognition. In this context, it is essential to publish a new and simplified edition of the book *Demirci Akıncıları*, which was written by Governor İbrahim Ethem Bey and a good source about that period. In conclusion, it is our primary duty to tell our people, especially the youth this heroic saga, and instill Akıncı spirit into them. Our study should be regarded as a step to fulfill this duty.

Keywords

Western Front, National Forces, Demirci Akıncıs, İbrahim Ethem Bey

Giriş

İzmir’ in 15 Mayıs 1919’ da Yunanlar tarafından işgaline karşı Batı Anadolu’ da milli kuvvetler ortaya çıkmıştır. Türk milleti, vatanının işgaline karşılık bu bölgede milli duygularla müdafa- i hukuk cemiyetleri kurmuş, bölgesel kongreler toplamış ve Kuva- yı Milliye’ yi oluşturmuştur. Batı Cephesi’ndeki bu milli ruhtan bahsederken adını Demirci¹ kazasından alan Akıncı teşkilatını ve bu teşkilatın başı olan Kaymakam İbrahim Ethem Bey’ i² de unutmamak gerekir.

Ankara Hükümeti, Demirci merkezli bölgeye özel önem vermiştir. Bu yöre hem coğrafi anlamda dağlık hem de askeri anlamda stratejik konumundan dolayı Kuva-yı Milliye için uygun özelliklere sahiptir.³ Bundan dolayı Ankara

¹ Demirci ve çevresi, Anadolu’ nun Türkleşmesi’ nden önce birçok farklı uygarlığa ev sahipliği yapmış olup Anadolu Beylikleri döneminde Türk egemenliğine girmiştir. Demirci, Saruhanogulları dönemini yaşamış hatta beylik merkezi Saruhan’ ın Osmanlı egemenliğine geçmesiyle vasal beylik olarak ortaya çıkmış Saruhanogulları’ nın Demirci kolunun merkezi olmuştur. Anadolu birliğinin ortadan kalktığı Timur istilasından sonra Saruhanogulları’ nın Demirci kolu, coğrafi şartların da etkisiyle güçlenmiştir. 15. yüzyılda sonlarına kadar Saruhanogulları beyleri ve aristokrat aileleri, yörede varlığını sürdürmüştür. Demirci, 16. yüzyılda Osmanlı taşra teşkilatı içinde Saruhan sancağına bağlı bir kaza merkezi olarak yer almıştır. 19. yüzyılda ise Aydın vilayetinin Saruhan sancağına bağlı bir kazadır. 20. yüzyıl başlarında Demirci kasabası, Aydın Vilayetine bağlı Saruhan sancağının “Demirci” adlı kazasının merkezi olup Milli Mücadele yıllarında da idari yönden bu durumunu sürdürmüştür. Günümüzde ise Demirci, Manisa ilinin Kütahya il sınırındaki ilçesidir. Demirci’ nin tarihi ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Mustafa Eravcı, “Saruhanogulları’nın Demirci Kolunun Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri Hakkında Bir Tetkik” **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VI, S. I, Afyon 2004, s. 55-63; Kadir Adamaz, **XVI. Yüzyılda Demirci Kazası**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Manisa, 2012; Ertan Gökmen, **Tanzimat’tan II.Meşrutiyet’e Demirci Kazası**, Demirci Belediyesi Kültür Yayınları I, Kuvvet Matbaacılık, İzmir, 2007.

² **İbrahim Ethem Akıncı** (doğum yeri ve tarihi: Selanik,1889 – ölüm yeri ve tarihi:Balıkesir,1950): Osmanlı döneminde Selanik Vilayeti’ nin Siroz Sancağı’ na bağlı Menlik kazasının Biliçe köyünde doğan İbrahim Ethem, farklı okullardaki eğitim hayatını Selanik Hukuk Mektebi (1908-1912)’ nden mezun olarak tamamlamıştır. Hukuk okurken öğretmenlik, geçici memurluk ve muhabirlik gibi farklı işlerde çalışmıştır. Ayrıca Rumeli’ deki karışıklık içinde komitacılık faaliyetlerinde bulunmuştur. Balkan Savaşları ile birlikte ailesiyle önce İstanbul’ a, 1914 yılında Balıkesir’ e göçmüştür. Balıkesir’ de bir süre lise matematik öğretmenliği yapmış olup daha sonra nahiye müdürlüğü görevinde de bulunmuştur. Sındırgı kazası Çorum (Düvertepe) nahiyesinde 3 yıldan fazla (07/08/1915 - 02/10/1918) görev yapmıştır. Bu görevi sırasında eşkıya takipleri nedeniyle Demirci, Gördes, Simav, Bigadiç ve Sındırgı çevresini tanıma imkanı bulmuştur. Bu görevde kazandığı tecrübenin yararını “Demirci Kaymakamlığı” sırasında görmüştür. Ardından kısa bir süre Şamlı nahiye müdürlüğü de yapmıştır. Memuriyetten istifa ederek Balıkesir’ de 1,5 yıl avukatlık yapmıştır. Balıkesir Kuva-yı Millyesi içinde yer alan İ.Ethem Bey, Ankara’ ya geçerek burada avukatlık yapmayı planlamışsa da önce İçişleri Bakanlığı’ nda memurluğa, bir süre sonra Demirci kaymakamlığı görevine tayin edilmiştir. Milli Mücadele’ deki gösterdiği başarıların ardından uzun yıllar yurdun çeşitli yerlerinde kaymakamlık ve valilik görevlerinde bulunmuştur. 1949 yılında Muğla Valisi iken emekli olmuştur. İbrahim Ethem Akıncı, 11 Mayıs 1950’ de vefat etmiş olup mezarı Balıkesir’ in Sındırgı ilçesindedir. Detaylı bilgi için bakınız: İsmail Oğuz, **Kuva-yı Milliyecilikten Valiliğe: İbrahim Ethem Akıncı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

³ Demirci ve çevresinin dağlık arazi yapısı, önemli yerleşim merkezlerine uzaklığı ve dolayısıyla askeri açıdan avantajlı konumda olması milli kuvvetlere fayda sağlamıştır. Demirci’ nin bu özelliği ile ilgili şu diyalog hayli ilginçtir: Kuva-yı Seyyare isyanının yaşandığı günlerde Gediz Kaymakamı Çerkez Lütfi Bey telgraf yoluyla İbrahim Ethem Bey’ den araba istemiştir. O da

Hükümeti bu yörenin üs olarak kullanılması ve askeri bir teşkilatlanmaya gidilmesi için Demirci' ye kaymakam olarak İbrahim Ethem Bey' i görevlendirecektir. 28 Aralık 1920 tarihinde Ankara Hükümeti' nin, Saruhan Mutasarrıflığı' na tayin ettiği Aziz Bey, Manisa işgal altında olduğu için Demirci' de göreve başlamıştır. Dolayısıyla Demirci, bir süreliğine sancak merkezi de olmuştur.⁴

Milli Mücadele döneminde Aydın vilayeti Saruhan sancağına bağlı bir kaza merkezi olan Demirci, daha önce değinildiği üzere coğrafi özellikleri ve stratejik konumundan dolayı önemli bir yerleşimdir. İbrahim Ethem Bey, Yunan işgal bölgesi dahilinde ve her an işgal tehdidi ile karşı karşıya olan Demirci' ye, 25 Kasım 1920 tarihi itibarıyla kaymakam olarak atanmıştır. Ankara' daki memuriyetinden ayrılarak 25 Aralık 1920' de Demirci' deki görevine⁵ başlamıştır. Daha önce Demirci, Yunan ordusu ile Kuva-yı Seyyare arasında birkaç kez el değiştirmişti. O tarihlerde ise kasabada Kuva-yı Seyyare birliği mevcuttur. Ancak bu birlik, Çerkez Ethem kuvvetleri ile düzenli ordunun karşı karşıya gelmesinden dolayı 30 Aralık 1920' de Demirci' den çekilmiştir.⁶

Bu çalışmada ülke kamuoyunda yeterince bilinmeyen "Demirci Akıncıları" ve kahramanlıkları anlatılmıştır. Bunu yaparken Kaymakam İbrahim Ethem Bey' in hatıralarından oluşan "Demirci Akıncıları" kitabından, Akıncılar ile ilgili yapılmış bilimsel çalışmalardan ve yerel tarih araştırmalarından yararlanılmıştır. İlk olarak Akıncılar ile ilgili genel bilgiler verilmiş olup ardından faaliyetlerine ilişkin detaylar, örnek olaylar ortaya konulmuştur.

Demirci Akıncıları

Kaymakam İbrahim Ethem Bey, 25 Aralık 1920' de Demirci' deki görevine başlamıştır. Oldukça hassas bir zamanda ve yerde göreve başlayan İbrahim Ethem Bey ilerleyen günlerde bir süreliğine Gördes kazasının kaymakam vekilliğini de üstlenmiştir. Ancak Kuva- yı Seyyare' nin dağılmasından dolayı yöre, düşman ve eşkiya saldırılarına açık hale gelmiştir. Bunun üzerine İbrahim Ethem Bey, Akıncı teşkilatını kurarak mücadeleyi başlatmıştır.

Kaymakam İbrahim Ethem Bey' in liderliği etrafında toplanmış milis kuvvetlere, "Demirci Akıncıları" denilmiştir. İbrahim Ethem Bey' in yönettiği

cevap olarak "Şeytanın değnekle gezdiği Demirci dağlarında araba ne gezer?" İbrahim Ethem Akıncı, **Demirci Akıncıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.25.

İbrahim Ethem Akıncı'nın Hatıraları, Demirci Akıncıları adıyla 1978, 1989 ve 2009'da Türk Tarih Kurumu'na yayımlanmıştır. Çalışmamızda kaynak olarak 1989 baskısı kullanılmıştır.

⁴ Oğuz, s. 78.

⁵ Ankara' da İçişleri Bakanlığı' nda şifre memuru olarak görev yapan İ.Ethem Bey, önce Demirci' ye gitmeyi pek istememiştir. Çünkü Demirci Kuva-yı Seyyare' nin kontrolünde ve o günlerde Ankara ile Çerkez Ethem' in arası açılmaya başlamıştır. Ayrıca Demirci işgal bölgesi içinde kalan bir yerdir. Ancak İçişleri Bakanlığı Memurin Müdürü Muhtar Bey' in "O dağları önceden biliyor, gitmesi ve hizmet etmesi münasiptir." demesi üzerine ve itiraz etmesinin korkaklık gibi algılanacağını da düşünerek İ.Ethem Bey, Demirci' ye gitmeyi kabul etmiştir. Halbuki İ. Ethem Bey, Ankara' ya gelirken aklında şifre memurluğu veya Demirci Kaymakamlığı değil avukatlık yapmak vardır. Akıncı, **a.g.e.**, s.12-13.

⁶ Akıncı, **a.g.e.**, s.19.

kuvvetlerin komutanları arasında Parti Pehlivan⁷, Gördesli Makbule⁸, Ustrumcalı Halil Efe⁹ gibi önemli isimler de vardır. Demirci Akıncıları, 25 Mart 1921¹⁰ - 30 Eylül 1922¹¹ tarihleri arasında yaklaşık bir buçuk yıl Yunan işgal bölgesi içinde faaliyetlerini sürdürmüş olup düşmana önemli kayıplar verdirmiştir.¹² Akıncılar, Yunan ordusuna ve sevkiyatlarına zarar vermiş, istihbarat faaliyetlerinde bulunmuş ve düzensiz savaş yöntemlerini kullanarak düşmanla mücadele etmiştir. Milli Mücadele’ de kendine has özellikleriyle ortaya çıkan Akıncılar, bu işleri gerçekleştirirken Ankara ile irtibat halinde olmuştur. Ayrıca bulundukları bölgede Yunan işgalini zaman zaman kesintiye uğratmışlar ve yörede güvenliği sağlamışlardır. Hatta bir ara işgal dahilinde Demirci merkez olmak üzere Demirci, Simav ve Gördes’ ten oluşan bağımsız bir Türk yönetimi oluşturulmuştur.¹³ Böylece yörede eşkıyalık yapanlar engellenmiş, telgraf hatları tamir edilmiş, Akıncı müfrezelerinin düzenlenmesi ve iaşelerinin temini gibi işler yapılmıştır. Eşkıyalara karşı yapılan mücadeleyi Yunan komutanı teşekkür ederek Akıncılar’ ın teslim olmaları halinde her türlü yardımın yapılacağını teklif etmiştir. Ayrıca orduya ilk rapor gönderilmiştir. Görüldüğü üzere İbrahim Ethem Bey’ in liderliğinde yörede bir süreliğine de olsa hükümet otoritesi kurulduğu çok açıktır.¹⁴

Demirci Akıncıları’ nın faaliyetleri çoğunlukla günümüzdeki Balıkesir, Manisa ve Kütahya üçgenindedir. Ayrıca Bursa, Çanakkale, İzmir ve Uşak kırsalına kadar da görev yapmışlardır. Özellikle Demirci ve çevresindeki dağlık arazi şartları, milli kuvvetlere düşman karşısında önemli avantaj sağlamıştır.

Demirci Akıncıları’nın Faaliyetleri

İbrahim Ethem Bey, Demirci’ ye geldikten sonra çevreyle ilgili durum değerlendirmesi yapmış, Sındırgı kazasında bulunan düşman hakkında bilgi almıştır. Kaymakam’ ın göreve başladığı günlerde Çerkez Ethem isyanı başlamıştır. Kasabada bulunan Kuva-yı Seyyare birliği ise 30 Aralık 1920’ de Demirci’ den çekilmiştir. Buradaki birliğin çekilmesi yöreyi asayiş bakımından sıkıntıya sokmuştur. İlerleyen günlerde Çerkez Ethem birlikleri, Türk ordusuna yenilmiş ve Kuva- yı Seyyare, Gediz taraflarından gelerek Demirci üzerinden Gördes’ e doğru gitmiştir. Çerkez Ethem, 17 Ocak 1921’ de Demirci’

⁷ Asıl adı Mehmet olan Parti Pehlivan Ağa, Yunan işgali öncesinde Manisa hapisanesinde gardiyanlık yapmıştır. Daha sonra işgale karşı çıkarak Kuva-yı Seyyare’ ye katılmıştır. Çerkez Ethem isyanından sonra ise Akıncılar’ a katılarak İ.Ethem Bey’ in emrine girmiştir.

⁸ Makbule, eşi Halil Efe ile birlikte Demirci Akıncıları’ nın içinde yer almıştır. 17 Mart 1922’ de Yunanlar ile girilen çatışmada başından vurularak şehit olmuştur.

⁹ Halil Efe, Kuva-yı Seyyare’ nin isyanından sonra Çerkez Ethem birliklerinden ayrılarak Demirci Akıncıları’ na katılmıştır. Gördesli Makbule ile evlendikten sonra mücadeleye devam eden Halil Efe için İ.Ethem Bey “Çarıklı Erkan-ı Harp” ifadesini kullanmıştır. Halil Efe, eşinin şehadetinden iki ay sonra 17 Mayıs 1922’ de şehit düşmüştür.

¹⁰ Akıncı müfrezelerinin kurulduktan sonra düşmana karşı yaptıkları ilk baskının tarihidir.

¹¹ Büyük Taarruz ile başlayan düşmanı takip hareketinin sona erdiği tarihtir.

¹² Akıncı, **a.g.e.**, s.38-398.

¹³ Sakarya Savaşı sırasında Yunan birliklerinin geçici de olsa bu yöreyi tahliye etmesi üzerine bu girişim gerçekleşmiştir. 1-2 Eylül 1921’ de Yunan ordusu Demirci’ yi tahliye edince Akıncılar kasabaya girmiştir. Ayrıca o günlerde Gördes ve Simav’ dan da işgal kuvvetleri çekilmiştir. Akıncı, s. 19, 84-88.

¹⁴ Akıncı, **a.g.e.**,s.84-88.

ye gelerek İbrahim Ethem Bey ile görüşmüş¹⁵, kaymakamın soğukkanlı tavrı sayesinde asayiş sorunu yaşanmadan 19 Ocak' ta Demirci' den ayrılmıştır. Ardından düzenli ordu birlikleri Demirci' ye gelmiş, birkaç gün sonra (24 Ocak'ta) ise buradan Simav' a dönmüştür. Sonuçta Kuva-yı Seyyare dağıtılmış ve Çerkez Ethem Yunanlılar' a sığınmak zorunda kalmıştır.¹⁶ Demirci – Gördes çevresinin savunmasız kalması üzerine İbrahim Ethem Bey, Güney Cephesi Komutanlığı' ndan aldığı emirle müzaheret bölükleri¹⁷ oluşturmaya başlamıştır. Ayrıca Çerkez Ethem ile yollarını ayıran Parti Pehlivan ve Ustrumcalı Halil Efe gibi isimler adamlarıyla birlikte İbrahim Ethem Bey' in emrine girmiştir. Böylece ilk Akıncı müfrezeleri oluşturulmuştur.¹⁸

Demirci Akıncıları' nın öncelikli görevleri düşman karakollarını basmak, köprüleri havaya uçurmak, telgraf hatlarını kesmek ve böylece düşman sevkiyat ve haberleşmesine zarar vermektir. 25 Mart 1921 tarihinde Pehlivan Ağa ve Halil Efe müfrezelerine Kula kazasını ve Salihli kazasının Adala nahiyesini basma görevi verilmiştir. Özellikle Adala' da düşmanın bir tabur askeri perişan edilmiştir.¹⁹ Demirci Akıncıları, köprüleri havaya uçurmak görevini de başarıyla gerçekleştirmiştir. İzmir – Uşak demiryolu hattını kullanarak cepheye mühimmat taşıyan Yunan ordusuna ait tren, Alaşehir' de üzerinden geçtiği köprü ile birlikte havaya uçurulmuştur.²⁰

10 Temmuz 1921' de düşmanın genel taarruza başlaması ve bu kapsamda Gördes – Demirci yöresine yönelmesi üzerine şehrin ve halkın zarar görmemesi için Akıncılar, 6-7 Ağustos 1921' de Demirci' yi boşaltmıştır. Böylece Demirci Akıncıları' nın 1 Ekim 1922' ye kadar sürecek olan dağ – çete hayatı başlamıştır. İ. Ethem Bey' in 10 Ağustos 1921' de Kula' nın Topuzdamları' nda müfreze kumandanları ile yaptığı toplantıda işgal bölgesi içinde kalarak mücadeleye devam kararı alınmıştır. Çünkü düşmanın müfrezelere pusu kurduğu ve Kütahya' nın Türk ordusu tarafından geri alındığı yönünde istihbarat alınmıştır. Ancak mevcudu 300²¹ ü aşan süvari ile hareket yapmanın zorluğu ve sakıncalarından dolayı Akıncılar ikiye ayrılmıştır. Bu iki grup Simav' daki Kocayayla' da tekrar buluşmak üzere harekete geçmiştir.²² O tarihlerde Akıncılar arasında firar konuşulmaya başlayınca Akıncı Müfrezeleri Genel Kumandanı İ.Ethem Bey, 17 Ağustos 1921' de Demirci –

¹⁵ İbrahim Ethem Bey, Çerkez Ethem ve kardeşlerini Şamlı nahiyesi müdürlüğü yaptığı dönemden bilmektedir. Çerkez Ethem' in yanındaki müfreze kumandanlarını ise eskiden beri tanımaktadır. Bkz. Akıncı, s.13.

¹⁶ Akıncı, s. 20-34.

¹⁷ Müzaheret: Yardım etme, arkalama, destekleme, arka çıkma. (www.tdk.gov.tr erişim tarihi:13/04/2019) Müzaheret bölükleri, kendi at ve silahı ile başvuranların memleketlerinde askerlik hizmetini yapmış sayılması şeklinde oluşturulmuştur.

¹⁸ Akıncı, **a.g.e.**, s. 34-38.

¹⁹ Akıncı, **a.g.e.**, s. 38.

²⁰ İbrahim Çiçek, **Kadın Efe Gördesli Mücahide Makbule ve Silah Arkadaşları**, (2. Baskı) (byy), Salihli, Ağustos 2016, s.120-131.

²¹ Demirci Akıncıları' nın sayısı savaşın genel ve cephe gerisindeki durumu, iklim şartları, dağ hayatının zorluğu ve taktik gereği gibi nedenlerden dolayı sürekli değişmiştir. Müfrezelerin mevcudu bazen 300' ü aşıyorken bazen de çok daha az sayıda Akıncı mücadeleyi sürdürmüştür. Müfrezeler genelde 25-30 kişilik olup birbirinden ayrı dolaşmıştır. Ayrıca Akıncılar' ın lider kadrosunun bir kısmı Rumeli doğumludur. İ.Ethem Bey, Parti Pehlivan, Halil Efe gibi... Müfrezelerin oluşturanlar ise daha çok Balıkesir, Manisa ve Kütahya çevresindendir. Müfrezelere dağ hayatı boyunca yöredeki halkın çok büyük yardımı dokunmuştur.

²² Akıncı, **a.g.e.**,s. 67-70.

Yağcı Dağı'nda müfrezelere yönelik bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada çete-dağ hayatının zorluklarından, savaşın ne zaman biteceğinin belirsizliğinden ve kendisinin sonuna kadar mücadeleye devam edeceğinden söz ederek *"Bana arkadaşlık yapmak isteyenlerin, benim ile dağlarda kalacakların ayrılmalarını ve söz vermelerini rica edeceğim: Var mı?"* diye sormuş ve Akıncılar'ın birçoğundan olumlu cevap almıştır. 150 mevcuttan geriye kalan 110 kişi, İ.Ethem Bey'in emriyle Kur'an-ı Kerim'e el basarak yemin etmiştir. Yemin metni:

"Gavur öldüreceğime, gavurdan başka bir şey düşünmeyeceğime, gavurları denize dökünceye kadar çalışacağıma, harpten kaçmayacağıma, arkadaşlarıma ihanet etmeyeceğime, bila sebep ahaliye zulüm ve tazyik göstermeyip lütfle muamele edeceğime ve hiçbir zaman gavura teslim olmayacağıma vallah ve billah..."

şeklindedir.²³

Düşman bazen civardaki işgal kumandanları bazen de yerli işbirlikçiler yoluyla İ.Ethem Bey'e teslim olması, işbirliği yapmasını teklif etmiştir.²⁴ 31 Temmuz 1922 tarihinde işgal kumandanının gönderdiği heyet artık savaşın bittiğini, işgal bölgesinde muhtariyet olacağını, İ.Ethem Bey'in isterse bu yönetimde görev alabileceğini, Akıncılar'ın ise bu yönetimin maaşlı kolluk kuvveti olabileceğini teklif etmiştir.²⁵ Kaymakam'ın bunlara cevabı olumsuz olmuştur. İşgal kuvvetleri, Akıncılar'a sadece teslim olma ve işbirliği yapma teklifi etmemiştir. Başta İ.Ethem Bey olmak üzere Akıncılar'ın önemli isimlerine yönelik suikast planlamıştır. Yunanlar'ın Akıncılar'ı zehirleyerek öldürme görevi verdiği Süleyman isimli genç aslında İ.Ethem Bey'e çalışmaktadır. Bu genç, söz konusu planı kaymakama anlatmıştır.²⁶

Düşman kuvvetleri Sakarya Savaşı'nın yaşandığı dönemde, 1-2 Eylül 1921'de, Demirci'yi tahliye etmişti. Gördes ve Simav'dan da düşman tamamen çekilmişti. Bu geri çekilmenin ardından yörede Akıncılar tekrar hakimiyeti sağlamış ve daha önce belirtildiği üzere müstakil bir Türk Hükümeti oluşturulmuştu.²⁷ Ancak düşmanın yöreyi tekrar işgal etmesi üzerine Akıncılar, 10-11 Ekim 1921'de Demirci'yi tekrar tahliye etmiştir. Bu çekilmeden dolayı İ.Ethem Bey'in duyguları ise şöyledir:

*"...Biz silahımızı almış, hayvanlara binmiş dağlara namütenahi bir ufka doğru gidiyor, düşman boyunduruğuna girmemek için kaçıyor ve buna muvaffak oluyorduk. Fakat arkamızda boynu bükük masum çocukları, bakire kızları, gözyaşı döken valideleri, beli bükülmüş nineleri, asil bir milleti, sevgili bir vatanı düşmana bil-mecburiye terk ediyorduk. Bunu düşündükçe ağlamamak mümkün mü?..."*²⁸

12 Ekim 1921'de Simav – Akdağ'da İ.Ethem Bey ve müfreze kumandanları, mücadeleye devam kararı almıştır. Türk ordusunun kışın hareket yapmayacağı düşüncesiyle cephe gerisinde düşmana zarar vermek ve böylece

²³ Akıncı, **a.g.e.**,s. 71-73.

²⁴ Akıncı, **a.g.e.**,s. 94-99, 132-133, 251-252.

²⁵ Akıncı, **a.g.e.**,s. 289-292.

²⁶ Akıncı, **a.g.e.**,s. 298-299.

²⁷ Akıncı, **a.g.e.**,s. 83-88.

²⁸ Akıncı, **a.g.e.**,s. 100-101.

ordunun bir parçada olsa cephedeki yükünü hafifletme amaçlanmıştır.²⁹ 13 Ekim 1921 tarihinde İ.Ethem Bey tarafından 300 kişilik Akıncı teşkilatının yapısını, görevlerini, sorumluluk bölgelerini, giyinme ve yeme içmesini, yapmaması gerekenleri ve cezaları içeren 40 maddelik “Akıncılar Yasası” isimli bir emir yayınlamıştır.³⁰ Kaymakam başka bir beyanname ile bölge halkına nasihatler etmiştir. Ayrıca bu nasihatlerin Balıkesir, Kütahya ve Manisa dahilindeki köylere ulaştırılmasını emretmiştir.³¹

Akıncı müfrezeleri dağlık arazideki halkın fakirliği ve mevsimin kış olması, hayvanların iâşesinde yaşanan zorluklar nedeniyle 2 Ocak 1922 tarihi itibarıyla süvarilikten piyadeliğe geçmiştir. Kaymakam İ.Ethem Bey hayvanları Simav’ ın Karacaören ve Balat’ ın (Dursunbey) Üçbaş köyüne teslim ederken halkı uyarmayı ihmal etmemiştir.³² Halil Efe, eşi Makbule yanında olduğu için piyadeliğe geçmeyerek süvari kalmıştır. Böylece Halil Efe müfrezesi diğer müfrezelerle irtibatla kalmak suretiyle onlardan ayrılmıştır.³³ Bu ayrılıktan sonra Halil Efe müfrezesi, hem eşkıya pususuna düşerek iki yaralı ve bir şehit vermiş hem de düşmanla çatışmaya girmiştir.³⁴ Halil Efe müfrezesi, 31 Ocak 1922 tarihinde ise müfrezelere piyade olarak tekrar katılmıştır.³⁵ Akıncılar arasında aileleri ile birlikte dağ hayatı yaşamak zorunda kalan başka isimler de olmuştur.³⁶ 1922’ nin Mart ayı başlarında Akıncılar, düşman kuşatmasından kurtulmak için küçük birliklere ayrılmıştır. O günlerde müfrezelerin yanında Gördesli Makbule dışında kadın ve çocuk toplam 18 kişi vardır. Akıncı aileleri, düşman eline geçmektense ölümü bile göze almıştır.³⁷ Aileler 15 günlük kuşatmadan bütün zorluklara ve açlığa rağmen kurtulabilmiştir.³⁸ Müfrezeler kışın geçmesi ile birlikte Mart ayının son günlerinde piyadelikten tekrar süvariliğe geçmiştir.³⁹

Akıncı müfrezeleri, işgal bölgesinde gezici oldukları için Yunan ordusu ile sürekli temas etmiş ve birçok defa çatışmaya girmiştir.⁴⁰ Müfrezeler, bazen Yunan ordusunun takibi ve kuşatması ile karşı karşıya kalmıştır. Demirci Akıncıları sadece işgalcilere karşı değil içerideki eşkıyalara, işbirlikçilere, hainlere, fırsatçılara karşı da mücadele etmiştir.⁴¹ Bunlara yönelik silahlı mücadele yapılmasının yanı sıra idam cezası da uygulanmıştır.⁴² Ayrıca zaman zaman müfrezelerin bazıları köylerden para toplamak, haraç kesmek

²⁹ Akıncı, **a.g.e.**, s. 105-109.

³⁰ Akıncı, **a.g.e.**, s. 111-117.

³¹ Akıncı, **a.g.e.**, s.118-120.

³² “Muhacir ve fakir olduğunuzdan, bize pek ziyade misafirperverlik gösterdiğinizden bu hayvanları size veriyoruz. Yalnız iki at müstesnadır. Diğer hayvanlar malınızdır. Sizden ricamız eyerleri muhafaza etmektir. Çünkü biz her zaman düşmandan hayvan alabilir fakat eyer bulamayız. Eğer düşman hissederse; hayvanları düşmana teslim etmeyecek, derhal öldüreceksiniz. Eğer öldürmez ve bizim hayvanlardan tesim ederseniz, cezası idamdır...” Akıncı, s. 166-167.

³³ Akıncı, **a.g.e.**, s. 165-168.

³⁴ Akıncı, **a.g.e.**, s. 174.

³⁵ Akıncı, **a.g.e.**, s. 179.

³⁶ Akıncı, **a.g.e.**, s. 198-199.

³⁷ Kadınlar, Akıncılar’ a “Bizi gavura teslim etmektense öldürün.” demiştir. Akıncı, **a.g.e.**, s. 199.

³⁸ Akıncı, **a.g.e.**, s. 198-200.

³⁹ Akıncı, **a.g.e.**, s. 215.

⁴⁰ Akıncı, **a.g.e.**, s. 128, 159-162, 204-207.

⁴¹ Akıncı, **a.g.e.**, s. 71-72, 127, 176.

⁴² Akıncı, **a.g.e.**, s. 141-142, 145, 162.

gibi uygunsuz davranışlar sergilemiştir. Müfrezelerin bu hareketi ve kurtuluşun gecikmesi o günlerde halkın ümidini iyice azaltmıştı. Bu yanlış hareketler, İ.Ethem Bey' in halka yazdığı emirler⁴³, aldığı tedbirler ve 3 Mayıs 1922 tarihli ordu emri⁴⁴ sayesinde sona ermiştir.⁴⁵

26 Ağustos 1922' de başlayan Büyük Taarruz' u takip eden günlerde Yunan ordusu, Demirci ve Simav yöresini boşaltmıştır. Yunan geri çekilişi sırasında Demirci Akıncıları' nın görevi halkı düşman saldırılarından korumak ve düşmana olabildiğince zarar vermektir. İşgalcilerin boşalttığı yerlerde Kaymakam İ.Ethem Bey idareyi ele alarak asayişi sağlamaya başlamıştır. Yunan ordusunu takip sırasında mevcut müfrezelere, kurtulan yerlerden de katılan birlikler olmuştur. 30 Eylül 1922 tarihine kadar başta Balıkesir ve ilçeleri olmak üzere Manisa, Kütahya dahilindeki birçok kasaba ve köy Demirci Akıncıları tarafından kurtarılmıştır. Kaymakam İ.Ethem Bey ve Akıncılar, yaklaşık bir ay süren Yunan takibi sırasında ordu ile sürekli haberleşmiş, gelen emirler doğrultusunda hareket etmiş ve halkı katliamdan korumuştur. Böylece kurtarılan yerlerde asayiş sağlanarak devlet otoritesi kurulmuştur.⁴⁶

18 Eylül 1922' de 2. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Balıkesir' e gelince İ.Ethem Bey ile görüşmüştür. Daha sonra Yakup Şevki Paşa, Akıncı müfrezelerine Batı Cephesi Kumandanlığı emriyle orduda görev teklif etmiştir. Ancak Akıncılar' ın büyük çoğunluğu bu teklifi reddederek terhisini istemiştir.⁴⁷ Kaymakam İ.Ethem Bey, 30 Eylül 1922 tarihinde Akıncılar' a yönelik *"Bilumum Dağ Arkadaşlarıma Son Hitabım ve Samimi Şikayetlerim"* başlıklı bildirisini yayınlamış ve müfrezeleri terhis etmiştir.⁴⁸ İ.Ethem Bey, Batı Cephesi Kumandanlığı' na, 2. Ordu' ya ve İçişleri Bakanlığı' na gönderdiği 1 Ekim 1922 tarihli telgrafta ise son müfrezelerin bugün itibarıyla tamamen terhis olduğunu ve Akıncı Müfrezeleri' nin ilga edildiğini yazmıştır.⁴⁹

Sonuç

Demirci Akıncıları, düşmana yaptıkları ilk baskından terhis oldukları güne kadar (25 Mart 1921' den 1 Ekim 1922' ye) bir buçuk yıl faaliyetlerini sürdürmüştür. Müfrezeler, düşmana 787 ölü, 151 yaralı, 137 hayvan, 2 hafif makinalı tüfek, bir top, 191 tüfek, 190 esir bıraktırmıştır. Kendileri ise 21 şehit, 2 esir, 22 yaralı, 45 hayvan vermiştir.⁵⁰ Akıncılar, yaptıkları mücadele boyunca ordu ile sürekli irtibatla olmuş, bulundukları yörede adeta devlet

⁴³ Kaymakam' ın halka yönelik yazdığı emirlerden örnek ifadeler: *"...Ahaliyi soymak isteyenler eşkıyadır..."* , *"...Orduya mensup müfrezeler hiçbir suret bahane ile para talep edemez..."* , *"...para talep edenler müfreze değil eşkıyadır. Bunların bizimle, orduyla irtibat ve alakaları yoktur."* Akıncı, **a.g.e.**,s. 260-264.

⁴⁴ Söz konusu emirde müfrezelerin nasıl davranması, düşman karşısında Müslüman halkın korunması gerektiği, düşmanın pek yakında vatan topraklarından atılacağı ve Akıncılar' dan beklenen hizmetler yazmaktadır: *"...Düşman gerilerinde akınlar, baskınlar yapmak ve bilhassa Manisa-Afyonkarahisar şimendifer hattı üzerinde tahribat ve tacizatta bulunarak düşman takibatını sekteye uğratmaktır."* Akıncı, **a.g.e.**,s. 266-267.

⁴⁵ Akıncı, **a.g.e.**,s. 258-268.

⁴⁶ Akıncı, **a.g.e.**, s. 311-398.

⁴⁷ Akıncı, **a.g.e.**,s. 394-397.

⁴⁸ Akıncı, **a.g.e.**,s. 397-399.

⁴⁹ Akıncı, **a.g.e.**,s. 399-400.

⁵⁰ Oğuz, **a.g.e.**,s. 108.

otoritesi tesis etmiştir. Yunanlar' a ait haberleşme ve ulaşım ağını kesmişler, düşman erzak, malzeme ve cephanelerine el koymuşlar, kısacası cephe gerisinde düşmana sürekli zarar vermişlerdir. Ayrıca yörede güvenliği sağlayarak eşkıyalıkla mücadele etmişler ve halkı korumuşlardır. Kaymakam İ.Ethem Bey, olağanüstü bir dönemde, zorlu bir coğrafyada Demirci Akıncıları' nın liderliğini üstlenmiştir. Kendisi bir asker değildir, hukuk mezunu bir idarecidir. Buna rağmen askeri teşkilat kurarak bunu bir buçuk yıl başarıyla yönetmiştir.

Demirci Akıncıları ve yaptıkları hizmetler, ülke kamuoyunda yeterince bilinmemektedir. Ders kitaplarında bile yer bulamamış Akıncılar' ı, insanımıza özellikle gençlerimize anlatmak önemli bir sorumluluktur. Son yıllarda Manisa' da, çoğunluğu ise Demirci özelinde yapılan etkinlikler, bilimsel çalışmalar bu anlamda yararlı olmuştur. 2015 yılında düzenlenen "İstiklal Harbi' nde Akıncılar Çalıştayı"⁵¹ bu etkinliklerden sadece biridir. Çalıştayı sonuç raporunda belirtilen önerilerin bir kısmı gerçekleştirilmiştir. Ancak ülke kamuoyunda tanınırlık açısından daha fazlası yapılmalıdır. Bu bağlamda Kaymakam İ. Ethem Bey' in kaleme aldığı ve o dönemi anlatan önemli bir kaynak niteliğindeki "Demirci Akıncıları" isimli kitabın özet şeklinde sadeleştirilmiş baskısı yapılmalıdır. Sonuç olarak bu kahramanlık destanını milletimize özellikle de gençlerimize anlatmak ve Akıncı ruhunu aşlamak, tarihin bize yüklediği önemli bir sorumluluktur. Çalışmamız, bu sorumluluğu gerçekleştirmek için atılmış bir adım olarak görülmelidir.

KAYNAKLAR

Adamaz, Kadir, **XVI. Yüzyılda Demirci Kazası**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Manisa, 2012.

Akıncı, İbrahim Ethem, **Demirci Akıncıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Çiçek, İbrahim, **Kadın Efe Gördesli Mücahide Makbule ve Silah Arkadaşları**, (2. Baskı) (byy), Salihli, Ağustos 2016.

Eravcı, Mustafa, "Saruhanogulları'nın Demirci Kolunun Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri Hakkında Bir Tetkik" **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VI, S. I, Afyon 2004.

Gökmen, Ertan, **Tanzimat'tan II.Meşrutiyet'e Demirci Kazası**, Demirci Belediyesi Kültür Yayınları I, Kuvvet Matbaacılık, İzmir, 2007.

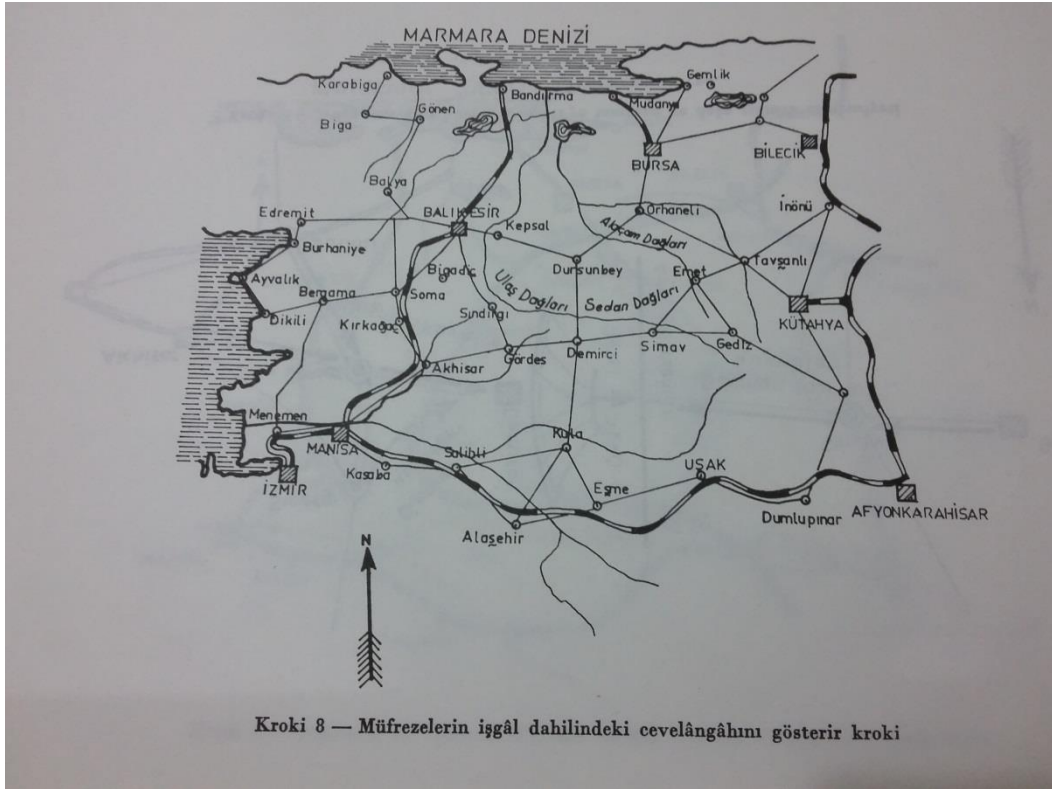
Gülmez, Nurettin (Editör), **İstiklal Harbi'nde Akıncılar Çalıştayı (21-22 Mayıs 2015) Sonuç Raporu**, Tarcan Matbaacılık, Demirci, 2015.

Oğuz, İsmail, **Kuva-yı Milliyecilikten Valiliğe: İbrahim Ethem Akıncı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

(www.tdk.gov.tr erişim tarihi:13/04/2019)

⁵¹ Nurettin Gülmez (Editör), **İstiklal Harbi'nde Akıncılar Çalıştayı**, 21-22 Mayıs 2015, Tarcan Matbaacılık, Demirci, 2015.

EKLER

Ek 1: Müfrezelerin faaliyet sahasını gösteren harita (Akıncı, a.g.e)

Ek 2: Akıncılar'ın karargah olarak kullandığı tarihi Kaymakamlık binası – Demirci (12/10/2017 – Enes Hançer arşivi)

Ek 3: Kaymakamlık binası önündeki Akıncı heykeli (soldan sağa: Parti Pehlivan, Kaymakam İ.Ethem Bey, Gördesli Makbule) (12/10/2017 – Enes Hançer arşivi)

Ek 4: Kaymakam İ.Ethem Bey' in Akıncı Müfrezeleri Kumandanı olduğu döneme ait fotoğrafı (www.demircitso.org.tr)

İTİLÂF DEVLETLERİ VE MİLLÎ MÜCADELE

İNGİLİZLER VE MUSTAFA KEMAL'İN ANADOLU'YA GEÇİŞİ SORUNU: YENİ BİR YORUM DENEMESİ

H. Seçkin ÇELİK*

ÖZET

Atatürk'ün fiilî olarak İngilizlerin de içinde olduğu müttefiklerin işgali altında bulunan İstanbul'dan Anadolu'ya geçişi tarihçilerin analiz etmeye çalıştıkları bir problem alanı olmuştur. Bununla birlikte dönemi (1918-1919) ele alan çalışmaların çoğunda konunun ayrıntılı bir şekilde ele alınmadığı da göze çarpmaktadır. Oysa bu konu çok daha etraflı bir incelemeyi hak etmektedir. İngiliz kontrolü altındaki İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa geniş yetkilerle nasıl Anadolu'ya geçebilmiştir? Böylesi bir araştırma için öncelikle şu noktaların saptanması gerekmektedir: İngiliz işgal kuvvetlerinin öncelikleri nelerdir? İngiliz işgal güçlerinin tehdit algılaması nedir? İngiliz istihbaratının Osmanlı ordusunun önde gelen subayları hakkında sundukları değerlendirmeler ve bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa hakkındaki değerlendirmeleri nelerdir? Bu sorulara verilecek cevaplar, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya nasıl geçebildiğini de açıklayacaktır. Bu doğrultuda yapılan araştırma sonucunda şu hususları saptamak mümkündür: İngiliz işgal gücünün önceliği, Mondros Mütarekesi sonrasında teslim olmayı reddeden ya da Mütareke koşullarını uygulamayı yavaşlattığı düşünülen komutanların görevden alınmasıydı. Bunların bir kısmı daha sonra Malta'ya sürüldü. Buna ek olarak, tehlikeli olduğu düşünülen İttihatçıların tutuklanması düşünülüyordu. Bunda Ermeni ve Rumların şikâyetleri etkili olmuştu. Bu konuyla İngiliz Yüksek Komiserliği'nde görevli Andrew Ryan özellikle ilgilenmişti. İngiliz görüşü, Mondros Mütarekesiyle İstanbul'un ve padişahın kontrol altına alınmasından sonra tek enerjik güç olarak görülen İttihatçı örgütçülerin yakalanmasını Türkiye'nin etkisiz hale getirilmesi açısından esas alan bir yaklaşıma dayanıyordu. Ordu içindeki milliyetçi subaylar hakkındaki değerlendirmelerinse aynı titizlikle yürütülmediği görülüyor. Lord Curzon'ın Türklerin Anadolu'nun bir kısmından da mahrum edileceklerini anlayınca direnişe geçecekleri yönündeki uyarıları etkili tedbirlerin alınmasına yol açmadı. İngilizlerin bir istihbarat raporunda tehlikeli kişiler arasında sayılmasına karşın Mustafa Kemal ise, padişah ve İngilizlerin onu, kendilerine düşman bir kişi olarak algılanmasını önleyecek telkinlerde bulundu. İngilizlerin uyarıları karşısında Anadolu'daki hareketleri İstanbul adına kontrol altına almak için oluşturulan ordu müfettişliklerine ilk atanan aslında Mustafa Kemal değildi. Buna karşın ancak onun atanmasından sonra direniş yönündeki faaliyetler iyice etkinleşti ve İngilizler gafil avlandıklarını fark ettiler. Bunda Mustafa Kemal'in padişahın güvenini kazanmış olması, İttihat ve Terakki'ye karşı eleştirel tutumu ve emperyalist kibir de büyük rol oynadı.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, 19 Mayıs, Milli Mücadele, Büyük Britanya, Samsun.

* Dr., H.Ü. Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, seckincelik2@gmail.com

THE BRITISH AND THE QUESTION OF MUSTAFA KEMAL'S DEPARTURE TO ANATOLIA: AN ATTEMPT AT A NEW INTERPRETATION

ABSTRACT

Atatürk's departure from Istanbul which was de facto under the occupation of Entente powers including Britain to Anatolia has been a question which the historians have been trying to analyze. Nevertheless, it's noticeable that most of the studies which deal with that period (1918-1919) don't have a comprehensive analysis of this question. However this subject deserves to be dealt with in a more comprehensive way. How could Mustafa Kemal Pasha depart from Istanbul -which was under the control of the British- to Anatolia, while having such an extensive authority? For such a research, one has to find out the following: What were the priorities of the British occupation force? What were the British intelligence's assessments of the prominent generals of the Ottoman Army including Mustafa Kemal Pasha? The answers of these questions would explain the departure of Mustafa Kemal from occupied Istanbul. In this research which is conducted in this direction these points can be determined: The priority of the British occupation force was to remove the commanders from their posts who refused to surrender after the Armistice of Mudros or tried to decelerate the application of the terms of the Armistice. Some of these commanders were exiled to Malta, thereafter. Moreover the British planned to arrest the Unionists who were considered as dangerous. The complaints of some Armenians and Roums had an effect on these arrests. Especially Andrew Ryan who worked for British High Commissioner in Istanbul dealt with this issue. British point of view was based on the assumption that after having the control of Istanbul and forcing the sultan for obedience by abusing the terms of the Armistice of Mudros it was needed to capture important Unionists who were regarded as the members of the sole energetic organisation of the country to subjugate Turkey. However it's understood that the nationalist commanders of the Ottoman Army weren't investigated with the same rigorous approach. Also Lord Curzon's remarks about a possible resistance after the Turks learned that they would lose not only Mesopotamia and European parts of their country but also some parts of Anatolia, didn't urge British authorities to take more effective measures. Although he was considered as one of the dangerous commanders in one British report, Mustafa Kemal tried to win sultan's confidence and refrained to be seen as an enemy of Britain. In fact, Mustafa Kemal was not the first commander that was appointed as an army inspector to control the movements in Anatolia for Istanbul, in the face of British warnings. But only after his appointment the resistance began and the British realized that they were caught unawares. Mustafa Kemal's success to win sultan's confidence, his criticism of Unionist's policies and imperialist arrogance of Britain played key roles in this fact.

Keywords

Atatürk, 19th May, National Struggle, Great Britain, Samsun.

Giriş

Mustafa Kemal Paşa'nın pek çok çevrede umutsuz görülen şartlar altında Anadolu'ya geçip tüm yurdu kapsayacak ölçekte bir mücadeleyi başlatması hem gerçekleştiği sırada hem de zaferden sonra ilgi çekmiş ve şaşkınlık yaratmıştır. Kuşkusuz bunda başlangıçtaki yaygın umutsuzluk, İtilaf Devletleri'nin göz korkutan gücü, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'da dayatılan anlaşmalara karşı bir askeri direnişin ortaya çıkmamış olması ve Milli Mücadele'nin Mustafa Kemal'in önderliğine doğrudan bağlı -ve en az askeri direniş kadar dikkat çekici- olan siyasi sonuçları etkili olmuştur. Bunun yanı sıra, yine çok açıktır ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya asi bir general olarak değil; fakat resmi makamlarca yetkileri kararlaştırılmış bir ordu müfettişi olarak ve İngilizler başta olmak üzere, İtilaf Devletlerinin fiili işgali altındaki İstanbul'dan geçmesi de çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda zihinleri en çok meşgul eden iki konudan biri, padişahın ve o sırada İstanbul'daki hükümetin Mustafa Kemal Paşa'ya ve bir askeri direnişe bakışı ise diğeri de İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik yaklaşımlarıdır. Bu çalışmada, işte bu ikinci konu İngiliz belgelerine, Harp Tarihi Vesikaları Dergisi'nde yer alan resmi belgelere, anılara ve konuya ilişkin araştırmalara dayalı olarak yeni bir yaklaşımla analiz edilecektir.

Bu konuyla bağlantılı daha önce yapılmış çalışmaları değerlendirmeden önce, konuya dönük kimi yaklaşımların altında yatan ana varsayım üzerinde durmak gerekmektedir. Yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü, Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizler'in kontrol ettiği bir yerden Anadolu'ya nasıl geçebildiği konusu, haklı olarak bir sorunsal şeklinde ortaya konulmalıdır. Ancak bunun yarattığı hayretin önemli bir kısmı, olaylar gerçekleştikten sonra yapılan, geriye dönük ve metodolojik açıdan hiç şüphesiz bir hayli sorunlu bir tarih okumasına dayanmaktadır.. Zira daha sonra ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi Mustafa Kemal Paşa Samsun'a giderken ne İngilizler onun ulusal çapta bir askeri direniş örgütleyeceğini bilebilirlerdi ne Vahideddin'in böyle bir hareketi destekleyeceğine dair kanaatleri mevcuttu -dolayısıyla böyle bir atamadan anında kuşkulananmalarını gerektirecek bir durum söz konusu değildi- ne de Vahideddin, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da padişahlığa son verecek bir rejim kuracağını düşünmekteydi. Daha sonra olayların başlangıçta tahmin edilmeyen bir çizgide gelişmesi, bu atamanın nasıl olup da gerçekleşebildiğine dair komplovari açıklamalar yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Bu ise, aktörlerin Mustafa Kemal Paşa'nın tam olarak ne yapmak istediğine dair kesin bir bilgiye sahip oldukları, kendi çıkarlarını gerektiren konularda kesin bir öngörü ve yanılmazlığa sahip oldukları, kısacası böyle bir hata yapamayacakları örtük varsayımına dayanır. Komplovari anlatılarda her şeyi öngörebilen aktörlere rastlansa da gerçek hayatta olaylar bu şekilde cereyan etmemektedir. Edebilmiş olsaydı, İngilizlerin "üzerinde güneş batmayan imparatorluk"larını kaybetmemeleri icap ederdi. Bu komplocu yaklaşımlar değinilmesi icap eden bazı anıları dışarıda bırakırsak, bu çalışmada ayrıca ele alınmayacaktır.

Bununla birlikte, Milli Mücadele dönemini, Atatürk'ün siyasi ve askeri kariyerini ele alan çok sayıda araştırma mevcuttur. Bunlardan bazıları ise doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi konusunu ele

almıştır. Ne var ki bu çalışmaların önemli bir kısmı İngiliz belgelerinin doğrudan incelenmesine dayanmamaktadır; dayanılan kaynaklar genellikle Bilal Şimşir'in yayımladığı belgeler, Jaeschke'nin çalışması¹ ile Salahi Sonyel'in belgelere dayalı olarak yürüttüğü çalışmalardır. Şimşir² ve Sonyel'in çalışmaları alana önemli katkılar sunmuş olmakla birlikte, konunun daha analitik bir incelemeyle ele alınması gerektiği de açıktır. Burada alandaki belli başlı eserler hakkında kısaca bilgi vermek de faydalı olacaktır.

Bu çalışmalardan Şerafettin Turan'ın Atatürk biyografisi, doğrudan İngiliz belgelerine müracaat edilen bir kaynak değildir, bu hususta Şimşir'in derlediği belgelerden yararlanılmıştır Turan kitabında bu hususta görece kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır;³ ancak kuşkusuz konu daha ayrıntılı ele alınmayı gerektirmektedir. Sina Akşin'in *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* adlı önemli çalışmasında Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi, çalışmanın geneline nazaran sınırlı bir kaynak incelemesine dayalı olarak ele alınmış ve ağırlık İstanbul'un niçin Mustafa Kemal Paşa'yı ordu müfettişi olarak atamayı tercih ettiğine verilmiştir.⁴ Yalçın ve Koca, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişine ilişkin bir çalışma yapmışlardır, ancak bu çalışma Türk arşivlerine dayalıdır; İngiliz belgeleri için temelde Jaeschke'nin çalışması ile Şimşir'in derlemesine başvurulmuştur ve dolayısıyla eserde ağırlık merkezi İstanbul'un olaya yaklaşımına verilmiştir. Ryan ve Bennett'in konuya ilişkin önem taşıyan anıları da kullanılmıştır.⁵ Stanford Shaw, İstiklal Harbi'ne ilişkin çok kapsamlı ve kanımızca tezleri halen yeterince tartışılmamış çalışmasında, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişini ele almıştır; ne var ki Shaw, İngiliz bakışının ayrıntılı bir incelemesini gerçekleştirmemiştir.⁶ Selahattin Tansel⁷ ve Tayyib Gökbilgin'in⁸ çalışmalarında da kapsamlı bir belge incelemesine dayalı olarak konunun ele alınmadığı söylenebilir. İngiliz arşivlerini yoğun biçimde kullanan tarihçilerden Salahi Sonyel, konumuzla bağlantılı birçok çalışma yapmıştır. Bu çalışmalarda çok sayıda önemli bilgi paylaşılmış olmakla birlikte örneğin *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*'da⁹ konuya ilişkin doyurucu bir analiz yer almamaktadır. *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin*

¹ Jaeschke'nin eserinin ilk cildi ele aldığımız dönemi içerebilecek mahiyettedir ancak bu konuya ilişkin doyurucu bilgi ve analizler içerdiği söylenemez.

² **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt 1 Nisan 1919-Mart 1920**, Haz. Bilâl N. Şimşir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

³ Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008, s. 199-213.

⁴ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-Cilt 1 [Mutlakiyete Dönüş 1918-1919]**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 289-308.

⁵ E. Semih Yalçın ve Salim Koca, **Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya Geçişi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005.

⁶ Stanford J. Shaw, **From Empire to Republic: Turkish War of National Liberation 1918-1923: A Documentary Study**, Vol 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 357-365.

⁷ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, 1. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.

⁸ M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

⁹ Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

*Türkiye'deki Eylemleri*¹⁰ adlı çalışması da, çok önemli veriler sunmakla birlikte, analiz açısından aynı mahiyettedir. *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı* adlı üç ciltlik çalışmasında ise konuya değinilmemiştir.¹¹ Analitik açıdan kanımızca Mango'nun Atatürk biyografisi de oldukça değerlidir; ne var ki Mango bu konuya ilişkin görüşlerini çok büyük ölçüde ikincil kaynaklara dayandırmıştır.¹² Ancak kanımızca sağlıklı bir kanaate varmak için izlenmesi gereken metot konusunda esas eksik, İngilizlerin diğer önde gelen Osmanlı generalleri ve politikacılarına dair tutumlarına ilişkin karşılaştırmalı ve ayrıntılı bir analizin yokluğudur. Bu eksiğin saydığımız araştırmalarda ortak bir özellik olduğu söylenebilir. Elimizde olan bilgilerinse, bir araya getirilip daha ayrıntılı ve analitik biçimde işlenmesi gerekmektedir.

Yukarıda belirtilen çalışmalar kuşkusuz döneme dair kavrayışımıza ve bilgilerimize önemli katkılarda bulunmuştur. Bu çalışmada ise bu eserlerden de yararlanmak kaydıyla, İngilizlerin Türkiye'ye dönük siyasetleri, bu siyasetin oluşumu ve problemleri, bu çerçevede önde gelen Türk komutan ve politikacılarına dönük tutumları yeniden analiz edilecek, bu hususta literatürde görülen sorunlara karşı yeni fikirler öne sürülecektir. İngiliz belgeleri, bazı Amerikan belgeleri, yayımlanmış Türk arşiv belgeleri (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi ve diğer yayımlanmış belgeler), döneme ilişkin yapılmış çalışmalar, Atatürk'ün yaptığı yazışmalar ve anılar, bu hususta başlıca kaynaklarımızı oluşturacaktır. Çalışmada öncelikle İngiltere'nin Türkiye'ye ilişkin genel politikası analiz edilecek, daha sonra önde gelen Türk komutan ve politikacılarına dönük tutumu yeni bir bakışla ele alınacaktır. Sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın izlediği yolun anlaşılması bakımından Mütareke sırasında onun içinde bulunduğu konum ve devamında verdiği tepkiler, yaptığı çalışmalar ortaya konulacaktır. Son olarak Anadolu'ya geçmesi sürecinde ve hemen sonrasında İngilizlerin konuya yaklaşımı değerlendirilecektir.

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Dönük Yaklaşımı

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına dönük ilgisi esas olarak Mezopotamya bölgesine yoğunlaşmıştı. Irak ve Filistin, onun esas ilgi alanını oluşturuyordu. İktisadi sömürü bir yana bırakılırsa, İtalya ve Fransa ile mukayese edildiğinde Anadolu'da toprak elde etme ihtirası en az olan devletin İngiltere olduğu söylenebilir. İngiltere'nin esas ilgilendiği konular şunlardı: Mezopotamya'nın kontrolü, Boğazlar'da İngilizler çıkarına bir düzenleme ve hatta doğrudan kontrol, Fransa ve İtalya gibi müttefiklere bırakılan kısımlar hariç Türklerden koparılacak parçalardaki güç vakumunun İngilizlerin sözünden çıkmayacağına inanılan Yunanistan tarafından doldurulması, iktisadi sömürü ve tam anlamıyla sömürge olmamış en güçlü Müslüman devletin mağlup edildiğinin açıkça ortaya çıkması, böylece kendi

¹⁰ Salâhi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

¹¹ Salâhi R. Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

¹² Andrew Mango, **Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Çev. Füsün Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 225-264.

sömürgelerindeki Müslümanların bağımsız olma hayallerine darbe indirilmesi.¹³

Mütareke imzalandığı sırada Filistin ve Irak zaten hemen tamamıyla İngiliz askeri denetiminde bulunuyordu. O esnada ele geçirilmemiş Musul vilayeti ise, Mütareke koşullarını hiçe sayarak işgal edildi.¹⁴ Böylece İngiltere için ilk amacına ulaşmak çok zor olmadı. Müttefikler, Rauf Bey'in iyimser açıklamalarına rağmen 13 Kasım 1918'de İstanbul önlerine 55 parçalık bir donanma gönderdiler. İstanbul bu tarihten itibaren yaklaşık 5 sene de facto işgal altında kaldı. İngilizler başlangıçta bu hususta da herhangi bir zorlukla karşı karşıya kalmadılar. Ancak diğer meseleler daha çetrefildi. Zira *"Birinci Dünya savaşı ve sonucu, muzafferler arasında emperyalist yayılma tutkusunu dizginsiz bırakmıştı."*¹⁵ İngiltere Türkiye ile yapılacak barışı tamamen kendi kontrolü altında tutmak istiyor ve Fransa ve İtalya'yı dahi Mütareke sırasında olduğu gibi zaman zaman süreçten dışlıyordu. Savaş sırasında yaptığı birbiriyle çelişik gizli antlaşmaları uzlaştırmaması, diğer güçlere kabul ettirmesi ve aynı anda Türkiye'ye karşı müttefikleriyle birlikte kendi istediği doğrultuda tek bir blok halindeki duruşu koruması gerekiyordu. Bütün bunları yaparken İngiltere, doğrudan askeri güç yerine dünyanın bir numaralı siyasi gücü olarak siyasi koalisyon kurma becerisine ve sahada onun adına faaliyet gösterecek küçük güçlere güvenmekteydi. Anadolu'nun batısında İngiltere, sözünden çıkabilecek güçlü İtalya yerine Yunanistan'ı tercih ediyordu. Bununla birlikte politikasında açmazlar vardı. Macmillan'ın anlatımıyla: *"(...) Osmanlı toprağındaki Musul'dan ayrıca İran'dan gelen petrol arzı artarak önem kazan(mıştı). İngiltere tüm sorumluluğu kendi üstüne almak istemiyordu, Yunanistan'ın da almayacağı ortadaydı, ama beri yandan, Fransa gibi bir başka ülkenin oralara sokulmasını da istemiyordu."* İngilizler, Fransız gemi ve üslerini Doğu Akdeniz'de görmeyi pek de istemiyorlardı.¹⁶ İngilizlerin bu tutumları, paradoksal olarak Anadolu'da toprak kazanma konusunda daha iştahlı olan İtalya ve Fransa'nın özellikle Ankara'da tutunan bir hükümet ortaya çıkınca, Türklerle uzlaşma konusunda daha evvel davranması gibi bir sonuç ortaya çıkaracaktır.

İngiltere, bölgeye ilişkin çok kapsamlı hedeflere sahip olsa da, tıpkı mağluplar gibi savaş yorgunuydu. Ekonomik darboğaz ve savaş yorgunluğu, savaş karşıtı hareketleri ortaya çıkarmıştı. Bu konuda çeşitli çevrelerden, İngiliz çıkarları kesin bir tehlikeye düşmediği halde savaşa gidilmesi durumunda genel bir greve gidileceğine dair uyarılar bile gelmekteydi. Öte yandan, savaştan sonra İrlanda milliyetçiliği daha da alevlenmiş, aciliyet kazanan bir sorun haline gelmişti. Tüm bu şartlar altında Ağustos 1919'da 10 Yıl Kuralı kabul edildi. Buna göre Savaş Kabinesi, Büyük Britanya'nın 10 yıl süreyle herhangi bir büyük savaşa katılmayacağı fikrini benimsiyordu.¹⁷

¹³ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 47-48.

¹⁴ Tevfik Bıyıklıoğlu ve diğerleri, **Türk İstiklal Harbi I: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962, s. 79-92.

¹⁵ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı...**, s. 1.

¹⁶ Margaret Macmillan, **Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi**, Çev. Belkıs Dışbudak, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 367.

¹⁷ Niall Ferguson, **İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı**, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 308; İsmail Ediz, **Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s. 101, 104-105.

Dolayısıyla İngiltere, Türkiye üzerindeki emelleri konusunda bir kara gücü olarak temelde Yunanistan'a dayandı. Gelişen milliyetçi hareket karşısında ise İstanbul hükümetini karşı koymaya teşvik edecek ve Anadolu halkını birbirine karşı savaştırmaya yönelterek iç savaştan yararlanmaya çalışacaktı. İleride Mark Sykes'tan bahsederken göreceğimiz gibi, Doğu Anadolu'da Ermeni ve Kürtler arasında ajanları aracılığıyla ilişki tesis ederek İngiliz kontrolünde onları Türk yönetimine karşı kullanmayı düşünecek; beliren Sovyet tehdidi karşısında pro-İngiliz tampon devletlerin kurulmasını, Bolşevizm karşısı Rus generalleri destekleyecek ve hatta Ermenistan mandasını üstlenmesini önermek kaydıyla Amerikalıları bölgeye çekmeye çalışacaktı.

O dönem sadece İngilizlere ait olmayıp genel bir nitelik gösteren kanaate göre, Türkiye mağlubiyeti kabullenmişti. İstanbul'daki Amerikan temsilcisi Heck, Türkler arasındaki genel eğilimin ümitsizlik olduğunu, bu şekilde Paris Barış Konferansı'ndan çıkacak sonucun beklendiğini yazıyordu.¹⁸ İngiliz yetkililer padişahın ve Damat Ferit'in çıkarlarını ancak İngilizlerin söylediklerini yaparak, onun güdümünü kabul ederek sağlayacakları yönünde samimi bir inanca sahip olduğundan hiç kuşku duymuyorlardı. İstanbul'da kontrol sağlandıktan sonra geriye sadece halen faal olduklarını düşündükleri İttihatçıların askeri ve sivil liderlerinin yakalanması kalıyordu. Bu noktada İngiliz bakış açısının anlaşılması bakımından bir noktaya daha temas etmekte yarar var. İngiliz Başbakanı Llyod George, birçok İngiliz liberali gibi Türklere olan düşmanlığını Gladstone'dan miras almıştı¹⁹ ve İtilaf Devletleri 'nin tamamının gözünde Osmanlı idaresi altında gayrı-Müslimlere büyük zulümler yapılmış, bunun son perdesi de İttihat ve Terakki yönetimi altında gerçekleşmişti. Böylece İtilaf Devletleri, gayrı-Müslimlerin, Lloyd George'un ifadesiyle *"ezici Türk tiranlığı"ndan kurtarıcısı olma rolüne de soyunmuşlardı.*²⁰ İttihatçılar, İtilaf Devletleri'nin gözünde, savaş esirlerine ve gayrı-Müslimlere yönelik eylemlerinden ötürü *"savaş suçlusu"* durumundaydılar ve bu sebeple yargılanmaları gerekiyordu. İngiliz yetkililerin ilk peşine düştükleri, bu çerçevede suçlu olduğunu düşündükleri sivil ve asker İttihatçılardı. Mütareke'nin uygulanmasını geciktiren komutanların ise görevden el çektilmesi isteniyordu. Bu genel bakış açısını belirttikten sonra, İngilizlerin Türk komutan ve siyasetçilerine dönük eylemlerini ele alabiliriz. Bu konu, İngiliz davranışının altında yatan fikirlerin anlaşılması bakımından çok önemlidir.

İngiltere'nin Türk Komutanlar Ve Önde Gelen Siyasi Şahsiyetlere Yaklaşımı

Burada öncelikle hatalı bilgiler ve temelsiz yorumları düzelterek başlamak gerekmektedir. Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul* isimli kitabında şöyle yazıyor:

"Türkiye'de birtakım insanlar işgale karşı direnmeye ve dayatılan barış şartlarına karşı bir mücadele örgütlemeye azimliydiler. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 5'inci maddesi sınır devriyesiyle ve iç güvenlikle görevli birlikler dışında, Türk

¹⁸ The American Commissioner at Constantinople (Heck) to the Ambassador in France (Sharp), Pera 4 January 1919, bkz. **FRUS**, "The Paris Peace Conference-Turkey", Vol II, s. 282

¹⁹ Macmillan, **a.g.e.**, s. 366.

²⁰ **A.g.e.**, s. 371.

ordusunun terhis edilmesi hükmünü getiriyordu. Ancak bazı ordu komutanları teslim olmayı reddettiler. İkinci Ordu Komutanı Nihat Paşa Çukurova'daki Türkleri silahla donattı; Irak'taki Altıncı Ordu'nun Komutanı Ali İhsan Paşa, tek bir silah bile teslim etmeden Diyarbakır'a hareket etti; o sırada Kafkasya'da bulunan Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, Erzurum'a geçmeden önce Kars, Ardahan ve Batum'daki Türk nüfusu silağla donattı; Mekke ve Medine Komutanı Fahrettin Paşa, Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, iki ay daha savaşmayı sürdürdü.”²¹

Ana kaynaklara dayanmayan bu yorumun hatasını göstereceğiz; ama ilk elde Mütareke'ye karşı bayrak açmakla halkın silahlandırılması konusunda önlem almak arasında büyük fark olduğunu saptamakla yetinelim. Nitekim ne Yakup Şevki ne de Ali İhsan Paşaların böyle bir iddiaları olmadığını göreceğiz.

Yalçın Küçük ise *İsyan* adlı kitabının birinci cildinde şunları ileri sürüyor: “Mondros Mütarekesi'ni boşa çıkartmak isteyen komutanlarımız vardı ve Kemal Paşa'yı bunlar arasında göremiyoruz. Bunlar arasından Şark Orduları Komutanı Yakup Şevki Paşa ile Musul Komutanı Ali İhsan Paşa'ya, Altıncı Ordu'nun başında idi, işaret edebiliyoruz.”²²

Buradaki yorum ve bilgi hatalarını anlamak için öncelikle 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin bazı hükümlerini hatırlamakta fayda var. Mütareke'nin 5. maddesine göre, “hudutların emniyeti ve dâhili asayişin idamesi için lüzumlu askerden maadasının derhal terhisi” isteniyordu. 10. madde “Toros tüneller siteminin işgalini”; 11. madde “İran'ın şimaligarbisindeki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harbden evvelki hudut gerisine alınması”nı öngörüyordu. 15. madde Batum'un işgalini ve Bakü'nün işgaline Osmanlı'nın karşı çıkmamasını içeriyordu. 16. maddede “Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan garnizonların en yakın İtilaf kumandanına teslim olması ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için muktezi miktardan maadasının”, 5. maddedeki şartlara göre geri çekilmesi istenmekteydi. Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı subaylarının en yakın İtalyan garnizonuna teslim olması ve bu emre itaat etmeyenlere Osmanlı hükümetinin yardımı tamamen kesmesi –dolayısıyla onları direnemez halde bırakması– 17. maddede hüküm altına alınmıştı. 20. maddeye göre “Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, cephaneye ve nakliye araçlarının” kullanım tarzına dair verilecek talimatlara uyulacaktı. Nihayet 24. maddede, “Vilayat-ı sitte'de iğtişas zuhurunda (karışıklık çıkması halinde) mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilâf Devletleri muhafaza ederler” deniyordu.²³ Bu maddelerin içerdiği coğrafyalardaki birliklerin başındaki Türk komutanlar, özellikle Ermeni nüfusun Müslüman ahaliye karşı taşkınlık gösterebileceği, İtilaf Devletlerinin koruması altında bölgenin onlara bırakılabileceği ve bu durumda Müslümanların savunmasız kalmaması gerektiği düşünülen bölgelerdeki komutanlar, silahların teslimi ve terhis konularında aceleci davranmıyorlardı. Nitekim tam olarak böyle bir konumda bulunan Ali İhsan

²¹ Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, Çev. Ahmet Kaçmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 17.

²² Yalçın Küçük, **İsyan 1**, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 210.

²³ Bıyıklıoğlu ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 42-43.

Paşa Mütareke'nin 16. ve 20. maddelerini işaret ederek şöyle yazmıştır: "Mütareke şartları arasında bu çeşit maddeleri görünce bunların tatbikine mani olmak ve düşmana bu hususlarda fırsat vermemek lüzumuna karar vermiştim. *Mütareke oldu diye*²⁴ düşman karşısında atıl ve mütevekkil kalmak, vatanseverliğe aykırı idi. Altı şark vilayetinin İngilizler tarafından işgali güya Ermenileri kurtarmak bahanesi altında, bu bölgenin muhtariyeti veya istiklal neticelerini doğurabilirdi."²⁵ Benzer endişelerin olduğu Erzurum'a gelmiş bulunan Yakup Şevki Paşa ile bölgede Ermeni tezlerine karşı Türklerin hakkını savunmak ve bölgenin Türk egemenliği altında kalması gerektiğini ortaya koymak için bir Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesine giden kişiler arasında yer alan Cevat Dursunoğlu, bu savunma hareketinin başına geçmesi için vatanseverliğiyle tanınan Yakup Şevki Paşa'nın düşünüldüğünü belirtir. Ancak paşanın eski arkadaşı Kazım aracılığıyla yapılan temas üzerine gözlerinden rahatsız olan Yakup Şevki Paşa, şu cevabı vermişti: "Yolunuz doğrudur. Sizlere başarılar dilerim. Ben de mütareke şartlarını görünce burada kalarak milletle çalışmağı düşündüm. Fakat şimdi İstanbul'a dönmek mecburiyetindeyim. Çünkü gözlerimden çok muztaripim. Burada kalsam size büyük bir yardımım olamaz. Belki de yük olurum." Kazım Bey'in paşaya İstanbul'a giderse tutuklanabileceğini hatırlatması dahi, paşayı kararından çevirmemişti.²⁶ Gerçekten de Yakup Şevki Paşa İstanbul'a dönmüştü. Tutuklanması daha sonradır ve Şimşir'in belirttiği gibi İngiliz tutsaklara kötü davrandığı²⁷ ve yine Ermenilere dönük kötü muamele ettiği iddia edilen kişilere öncelik verilmesi bu kararda etkili olmuştur.²⁸ Zira kara listelerin çoğu İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nde İngiliz baştercümanı olup buradaki Ermeni-Rum Şubesi'nin başında bulunan Andrew Ryan tarafından hazırlanmaktaydı.²⁹

Mondros Mütarekesi'ndeki şartlar kapsamında bazı komutanlar İngilizler tarafından Mütareke hükümlerinin uygulanmasını geciktirmek, bazıları da mütarekeye göre teslim olmaları gerekirken teslim olmamakla itham edilerek kara listelere dahil edilmişlerdir. Şimşir, İngilizlerin hazırladığı ilk kara listenin 15 Ocak 1919 tarihli bir liste olduğunu saptamıştır. Bu tarihte İngiltere Savunma Bakanlığı İstanbul, Kahire ve Bağdat'taki İngiliz Başkumandanlıklarına telgrafla dokuz generalin ismini bildirir. Bunlardan Nuri Paşa, Azerbaycan'a asker sokmak ve Ermenilere zulmetmekle, Mürsel Paşa Nuri Paşa'yı desteklemek ve ordunun geri çekilmesini yavaşlatmakla, Yakup Şevki Paşa, Ermenilere ve Ukraynalılara zorbalık etmek ve geri çekilmeyi yavaşlatmakla, Nihat Paşa mülki makamları isyana kışkırtmak ve Kilikya'yı boşaltmamakla, Ali İhsan Paşa Cerablus'taki İngiliz komutanına hakaret etmek ve yağmacılıkla, Fahri Paşa, Galip Paşa ve Tevfik Paşa, teslim olmamakla suçlanmıştır.³⁰

Bu generallerden Mondros Mütarekesi gereği teslim olmaları talep edilen Fahri, Galip ve Tevfik Paşaların durumuyla diğerlerinin durumu biraz

²⁴ İtalik yazım bize aittir.

²⁵ Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıraları: İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, Beşinci Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 25.

²⁶ Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum**, yayl. y., Ankara, 1946, s. 42.

²⁷ Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, t.y., s. 53.

²⁸ **A.g.e.**, s. 94.

²⁹ **A.g.e.**, s. 51.

³⁰ **A.g.e.**, s. 94.

farklıdır. Gerçekten de Yakup Şevki ve Ali İhsan Paşalar, ordularının başında oldukları müddetçe, geri çekilme ve silah teslimini yavaşlatmışlardır. Ancak 6. ve 9. Ordu komutanlarının mütarekeye karşı bayrak açtıklarını söylemek de mümkün değildir. Yakup Şevki Paşa gördüğümüz gibi bu konudaki öneriyi geri çevirmiş ve hükümetin talebi üzerine İstanbul'a dönmüştü. Ali İhsan Paşa ise mütarekeden sonra Enver Paşa'nın Kafkasya merkezli olarak bir direniş başlatmasını boşuna beklemişti.³¹ Sâbis'in kendisini bir direniş önderi olarak tasarlamadığı anılarında açıklıkla görülmektedir.

İngilizler bu bölgede mütareke hükümlerine aykırı olarak Musul'u ele geçirmek istiyorlardı. Ali İhsan Paşa'nın başında bulunduğu 6. Ordu'nun görevi, Basra üzerinden ilerleyen İngiliz kuvvetlerine karşı Irak cephesini savunmaktı. Ancak Ali İhsan Paşa, İngiliz taarruzu devam ederse Zaho istikametinde geri çekilmeyi düşünürken mütareke olduğu haberi gelmiş ve Ali İhsan Paşa çekilmeyi durdurmuştu. Böylece mütareke yapıldığı sırada Musul şehri ve Musul vilayetinin büyük kısmı Osmanlı kontrolünde kalmıştı. Ancak İngilizler bazı Arap aşiretlerinin de yardımıyla tecavüzkâr harekete girişmişlerdi. Ali İhsan Paşa Musul'u işgal etmek isteyen İngilizlere mütareke hükümlerinin gereğini Genelkurmay Başkanlığı'ndan soracağını bildirdi. Gelen yanıtta *"Musul'un elimizde kalması icabetmektedir"* denildikten sonra bir taarruz durumunda silahla karşılık verilmeyip protesto ile yetinilmesi istenmişti. Bu durumda 6. Ordu'dan kuzeye doğru çekilmesi isteniyordu. Ali İhsan Paşa 4 Kasım 1918'de verdiği cevapta *"İngiliz ilerlemesinin siyasi yoldan durdurulmasını"* istirham etmişti. Mütareke hükümlerine aykırılığı bilinmesine karşın İstanbul'dan gelen emir, Musul'un tahliyesi yönündeydi ve Ali İhsan Paşa da bir müddet siyasi çözümü beklemiş ve sonuç alınmadığını görmüş olarak, protesto etmek kaydıyla Musul'u terk etmişti. Bununla birlikte İngilizlerin ihlalleri bitmek bilmedi. 10 Aralık 1918'de 400 kişilik bir Arap grubu 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa'nın Adana Vilayeti'ni boşaltırken Cerablus'taki müfrezesini de geri çekmesinden faydalanmak isteyerek Çobanbey, Akcakoyunlu ve Cerablus'u işgal etmişlerdi. Açıkça tecavüzkâr olan bu harekete karşı Ali İhsan Paşa'nın halen başında olduğu 6. Ordu, buraya gönderilen tabura Arap tecavüzlerini kuvvetle menetme fakat İngilizlere karşı silah kullanmama talimatı almıştı. İngiliz Generali Mac Donald, Arap hücumlarından hemen sonra yanında 100 süvari ile Antep'e gelmiş ve yine mütareke hükümlerini ihlal ederek bu şehri 1 Ocak 1919'da işgal etmişti. Buradaki tabur kuşatılmış, ağır silahları da zorla alınmıştı. Üstelik buranın nahiye müdürü ve jandarmalar da aç bırakılmak kaydıyla beş gün hapsedilmişlerdi. İngilizler işgallerini sürdürüyor, Ali İhsan Paşa da hükümet nezdinde bu tecavüzlere bir çare bulunmasını istiyordu. Ali İhsan Paşa'nın bu tecavüzlere son verilmesini isteyen telgrafına General Mac Donald son derece sert bir üslupla yanıt vermişti. İstanbul Hükümeti'nin teslimiyetçi tarzı karşısında Ali İhsan Paşa'nın müracaatları, zafer sarhoşluğu içindeki İngilizlere büyük bir "küstahlık" olarak görünmüşe benzemektedir. Ali İhsan Paşa'nın ifadeleriyle söylersek, miskinlik göstermemenin her türlüşünün İngilizler ve İstanbul tarafından "kafa tutmak, uysallık göstermemek" olarak yorumlandığı bir dönemdi. 6. Ordu Komutanının Yarbay Keeling (Killing)'e

³¹ Sâbis, **a.g.e.**, s. 31.

karşı oldukça sert tutumu da bardağı taşırmıştı.³² İngilizler Ali İhsan Paşa'nın silahla karşı koymamasına karşın mütareke hükümlerinin ihlali karşısında sessiz kalmamasına artık "tahammül etmemeye" karar vermişlerdi. Bu sebeple General Allenby, Ali İhsan Paşa'nın görevine son verilmesini ve 6. Ordu'nun tüm silahlarının teslim edilmesini içeren taleplerde bulundu.³³ Bunun üzerine Ali İhsan Paşa 6. Ordu'nun komutasını Albay Ahmet Cevdet Bey'e terk ederek İngilizlerin Halep'ten gönderdikleri bir trenle 21 Şubat 1919'da İstanbul'a hareket etmişti.³⁴ İstanbul'a döndüğünde hiç beklemediği bir şekilde tutuklanacak ve Malta'ya sürülecek olan Ali İhsan Paşa'ya göre hükümet bu konuda kendisini iğfal etmişti. *"İstanbul'daki hain Padişah Vahideddin'in aciz ve kadit hükümeti, bu fenalığı önlemek için münasip çareler tertip ederek beni koruyacağı yerde, belki iğfal şeklinde İstanbul'a çağırmıştı."*³⁵ Daha sonra gafil avlandığı yönünde beliren eleştirilere cevap mahiyetinde olsa gerek, Ali İhsan Paşa anılarında, Allenby'nin şiddetli notası karşısında aklına iki çare geldiğini, bunlardan birincisinin İstanbul'a gitmeyerek saklanmak

³² Hayli enteresandır, Keeling'in anıları 1924'te yayımlanmasına karşın araştırmacıların dikkatini pek çekmemişe benziyor. Keeling, Ali İhsan Paşa ile yaşadıkları sorunları anılarında dile getirmiştir. Savaş sırasında Osmanlı'ya esir düşen Keeling Mütareke'den sonra serbest kalmıştı. Keeling'e göre Ali İhsan Paşa'nın İngiliz esirlere dönük muamelesi Mütareke'ye uygun değildi. Ancak esas sorun daha sonra çıkacaktı. Keeling'e göre Ermenilerin en ateşli dostlarından olan Mark Sykes, savaş sırasında Urfa, Diyarbakır, Mardin gibi yerlerdeki Ermenilere ne olduğunu ve Ermenilerle Kürtler arasındaki ilişkileri bir hayli merak ediyordu. Keeling'in anlattığına göre Kürt şeyhlerinden bir heyet Halep'e gelip bir dilekçeyle İngilizlere başvurmuşlar ve kendi korumaları altında olan Ermenileri, onlara yardım etmeyi arzulayan müttefiklere teslim etme konusunda işbirliği önermişlerdi. Heyete göre bu, Türklerin bölgeden çekilmesi ve yerlerini İtilaf Devletlerinin almasıyla sağlanabilirdi. Bu başvuru üzerine Mark Sykes, durumun Ermenileri sağ salim toplamak ve Kürtlerle Ermeniler arasında ilişkileri geliştirmek için bir fırsat sunduğu kanaatine varmış ve bu konuda bilgi toplamak ve temaslar yapmak üzere Keeling görevlendirilmişti. Keeling'in Ermenilere karşı işlendiği öne sürülen suçları araştırmak ve Kürtlerle Ermeniler arasında işbirliği yaratmak için hiçbir izin almaksızın bölgede faaliyetlere başlaması Ali İhsan Paşa'yı çileden çıkarmıştı. Ali İhsan Paşa, Keeling'e gönderdiği mesajda izni olmaksızın 6. Ordu tarafından müdafaa edilen Urfa'ya niçin geldiğini, kendisinin adının ve görevinin ne olduğunu sormuştu. Aldığı haberlere göre, toplumlar arası denge, faaliyetlerinden ötürü bozulmaktaydı. Bu yaptıkları Mütareke hükümlerine aykırıydı. Keeling gönderdiği cevapta Mütareke'nin uygulanmasını incelediğini, şikâyetlerini Halep'teki komutanlığa bildirmesi icap ettiğini belirtmiş ve kendisinden Arappınar'da sefil halde bulduğu yaklaşık yüz Ermeni'nin ulaşımı ve beslenmesi için bir şeyler yapmasını istemişti. Bunun üzerine Ali İhsan Paşa'nın tonu daha da sertleşmiş ve şu sözlerle başlayan cevabı göndermişti: *"Mesajınızı aldım. Siz kimsiniz? Nereden geliyorsunuz? Misyonunuz nedir? Açıklayın."* 6. Ordu Komutanı ile Keeling arasındaki gerginlik İngiliz makamlarına yansıtılmıştı. Bölgede yaptığı incelemeler sonucunda hazırladığı raporda Keeling, Ali İhsan Paşa'nın nüfuzunun çok fazla olduğu bu bölgede anti-Hristiyan olduğu kadar anti-İngiliz bir hissiyat oluşturulduğunu ileri sürüyordu. Keeling'e göre söz dinlemez yetkililerle birlikte yetkililer üzerinde baskı kuran İttihat ve Terakkici klikler de bölgeden uzaklaştırılmalıydı. Keeling, Ali İhsan Paşa'yı bölgedeki anti-Hristiyan faaliyetlerden sorumlu tutuyordu. Ayrıca göreceğimiz gibi yine Keeling tarafından paşanın Ermeni olaylarında payı olduğu da not edilmişti. İngilizlerin oldukça sert muamelesinde, Ali İhsan Paşa'nın Keeling'le ilişkilerinin ve hakkındaki suçlamaların önemli payı olduğu çok açıktır. Bkz. E. H. Keeling, **Adventures in Turkey and Russia**, John Murray, London, 1924, s. 208-226. Vartkes Yeghiayan, **Malta Belgeleri**, Çev. Julide Degirmenciler, Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 6-7.

³³ FO 406/41 No. 13, p. 19. Bu belgelerin teminindeki yardımından ötürü Dr. Yalçın Murgul'a teşekkür ederim.

³⁴ Bıyıkhoğlu ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 96-102.

³⁵ Sâbis, **a.g.e.**, s. 41.

diğerinin de hükümete isyan ederek Anadolu'nun istiklali için savaşmak olduğunu belirtmiştir. Ona göre bunlardan birincisini yapmak sadece nefsinin düşünmek olacaktı; diğeri ise çok iyi bir hareket olmakla birlikte henüz ne halk ne memurlar bunun için hazırlanmamıştı. Dolayısıyla henüz ortam uygun değildi.³⁶ Paşa, anılarında 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'yı bu açıdan yokladığını; ama istediği tepkiyi alamadığını da eklemektedir.³⁷ Bu vaziyet karşısında Ali İhsan Paşa İstanbul'a gitmek dışında bir yol bulamamıştı. Anılarında durumu nasıl değerlendirdiğini şöyle anlatıyor:

*“İstanbul'da olup biten işlerden haber alamadığımız için, İngiliz ultimatomu karşısında İstanbul hükümetinin bu kararını bir acz eseri telakki etmiş idik; henüz bu hükümete şiddetle kafa tutmak ve emirlerini dinlemeyerek isyan eylemek vaziyeti hasıl olmadığından hükümet merkezi olan İstanbul'a avdetle bir mahzur görmemiştik. Mustafa Kemal, Cevat, Fevzi, Mersinli Cemal Paşalar vesaire gibi birçok ordu kumandanları, ordularının lağvı üzerine İstanbul'a dönmüşlerdi ve orada hiçbir şahsi tazyike uğramadan vakit geçirmekte idiler; bir kısmı Genelkurmay Başkanlığı ve Birinci Ordu Müfettişliği gibi vazifeler bile deruhde etmişlerdi. Onlara ilışmeyen müttetiklerin İstanbul'da bana ilışeceklerini pek zayıf bir ihtimal gibi görmüştük.”*³⁸

Ali İhsan Paşa, hükümete karşı bir isyan durumuna geçmediği yahut silahla mukavemetle bulunmadığı için tutuklanmasını, diğerkomutanlardan farklı bir muamele görmesini beklemiyordu. Ancak Yarbay Killing'i (Keeling) tutuklaması, İngilizlerin kibirli tutumu bakımından kabul edilemez bulunmuş olmalıydı. Bu sebeple ilk kara listede en sert şekilde suçlanan Nihat Anılmış Paşa tutuklanmazken, Ali İhsan Paşa hem tutuklanmış hem de Malta'ya sürülmüştü. Kanaatimizce buradaki esas neden Ali İhsan Paşa'nın anılarında belirttiği³⁹ ve Küçük'ün de tekrarladığı⁴⁰ üzere İngilizlerin kendisini planları önünde esaslı bir engel olarak görmesinden ziyade Keeling'e kötü muamelesi ve Ermenilerle ilgili tutumuna dair iddialardı. Nitekim Allenby, 6. Ordu'nun başındayken yaptığı engelleyici hareketler dışında kendisinden bir şikâyeti olmadığını, Türkiye'ye gelmesinde bir sorun görmediğini belirtmiş; buna karşın E. H. Keeling hazırladığı notta mütarekenin uygulanmasını güçleştirmenin dışında “Ermenilere dönük mezalimde payı olduğuna dair rapor bulunduğunu”, Ocak 1919'da Albay Keeling'e kötü muamele ettiğini ve Hristiyanlık karşıtı duyguları körüklediğini belirtmiştir.⁴¹

Albay Mürsel (Bakü), Sovyet tehlikesinden endişelenen İngilizlerin işgal etmek istediği Kafkasya'daydı. Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa, tahliye sırasında komutayı ona bırakmış ve İstanbul'a dönmüştü. Albay Mürsel Yakup Şevki Paşa'ya İstanbul'a gitmemesini tavsiye etmişti; ama Nuri Paşa dahi İstanbul'a dönmüş ve dahası tutuklanmıştı. Diğerkomutanlar gibi o da halkı silahlandırmaya çalışmıştı ve Mütareke'nin uygulanmasını ağırdan

³⁶ O sırada tam olarak bu değerlendirmeyi yapmış olsun olmasın Ali İhsan Paşa'nın anılarındaki durum değerlendirmesinin daha sonraki romantik değerlendirmelerden çok daha sağlıklı olduğunu not etmek gerekmektedir.

³⁷ A.g.e., s. 42.

³⁸ A.g.e., s. 44.

³⁹ A.g.e., s. 39-40.

⁴⁰ Küçük, *İsyan 2*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 65.

⁴¹ Yeghiayan, a.g.e., s. 6-7.

almaktaydı. Kafkaslar konusunda sabrı çok az olan İngilizler Şubat 1919'da Albay Mürsel'i de tutukladılar.⁴²

Ulusun savunmasız kalmaması adına halka silah dağıtanlar arasında Nihat (Anılmış) Paşa da bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti emrine alındıktan yani Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olarak görevi son bulduktan sonra, elinde kalan birlikleri 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa'ya bırakmıştı.⁴³ Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a hareket etmeden önce Kasım 1918'de Şakirpaşa'da Aliye (Yerdelen) Hanım'a ait evde bazı önde gelen kişilerle toplantı yaptı. Bu toplantıya katılanlar arasında 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa, Ceyhan Askeri Fırka Komutanı Remzi Bey, Levazım Fırka Reisi Avni (Doğan) Bey ve Askeri İmalathaneler Müdürü Ahmet Remzi Bey de bulunuyordu. Toplantıda Ahmet Remzi Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben: "Paşa! Bu topraklarda doğduk, bu topraklarda ölmesini de biliriz. Nihat Paşa'ya emir ver, bize silah bıraksın." demişti. Mustafa Kemal Paşa da cesaretlendirici konuşmalar yapmış ve ayrılırken Adanalılara "bizim için harp bitmemiştir, asıl muharebe bundan sonra başlayacaktır. Silahlarınıza hâkim olunuz" demişti.⁴⁴ Bundan sonra Nihat Paşa da İngilizlerin işgal girişimleri karşısında bulunacak, elinden geldikince silahları iç bölgelere kaçırmaya çalışacaktı. Bu amaçla İngiliz komutanın İskenderun ve Adana'nın boşaltılması konusundaki taleplerine karşı 12 günlük bir ek süre daha tanınması ve elde önemli silahlar kalmadığından ve bir ordu için silah teslim etmenin çok ağır olduğundan bahisle bu talepten vazgeçilmesini içeren tekliflerde bulundu. Ne var ki sadece 12 günlük ek süre önerisi kabul gördü. Nihat Paşa'nın protestolarına rağmen, merkezi hükümetin emri çerçevesinde Nihat Paşa İskenderun ve Adana'yı boşaltmak durumunda kaldı. İngiliz işgali de Mersin'e kadar yayıldı. Nihat Paşa'nın merkezi hükümete siyasi girişimlerde bulunulması kaydıyla bu durumun önüne geçilmesi yönünde yazdıkları bir sonuç doğurmadı. Askeri bir direnişte bulunmamasına karşın Nihat Paşa'nın silah kaçırmakta ve halkı bilinçlendirmeye çalışmakta olduğunu öğrenen İngilizler, onun da görevden alınmasını istediler. Üstelik verilen notada en sert ifadeler de Nihat Paşa için kullanıldı. Harbiye Nazırı Cevat Paşa ilk başta bunların "sözde kalan isnatlar" olduğunu belirttiyse de ısrar karşısında 22 Ocak 1919'da Nihat Paşa İstanbul'a çağrıldı ve yerine Cemal (Mersinli) Paşa atandı.⁴⁵ Bununla birlikte Nihat Paşa İstanbul'a döndükten sonra tutuklanmayacak ve ileride Milli Mücadele'ye katılacaktır. Bu da cephe komutanlarının hepsine uygulanan önceden tasarlanmış bir politika olmadığını gösterir. Söz konusu durum komutanlara yönelik evvelen düşünülmüş bir planın bulunmasıyla⁴⁶ değil, işgalle ilk muhatap olan kişilerin hudutlardaki komutanlar olmasıyla ilgilidir.

İçinde bulundukları şartlar ve Mütareke hükümleri gereği durumları oldukça farklı olan komutanlar da vardı. Bu husus özellikle Hicaz ve

⁴² Nejdet Karaköse, "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Kafkasya'daki Gelişmeler ve Nuri Paşa'nın (Killigil) Kafkasya'daki Faaliyetleri", **100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslar arası Sempozyumu**, yay. Haz. Merve Uğur, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s. 462-465, Türk İstiklal Harbi, s. 228.

⁴³ **Türk İstiklal Harbi**, s. 63.

⁴⁴ Süleyman Hatipoğlu, **Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 91-92.

⁴⁵ **Türk İstiklal Harbi**, s. 64-74.

⁴⁶ Şimşir, **a.g.e.**, s. 21-22.

Yemen'deki komutanların yaşadıklarında gözlemlenebiliyor. Diğer komutanlardan farklı olarak burada silahların teslimi ve orduların terhisi yeterli değildi; onları bekleyen daha fazlası olacaktı. Komutanların ve askerlerinin İtilaf kuvvetlerine teslim olmaları ve bundan sonra da kuşkusuz esir kamplarına gönderilmeleri söz konusuydu. Savaş esnasında oldukça başarılı muharebeler gerçekleştirmiş buradaki komutanlar, teslim olma konusunda isteksizdiler. Yemen'de denklemin içinde Osmanlılarla aynı safta bulunan İmam Yahya da vardı ve o da İngilizler karşısında dayanaksız kalmak istemiyordu. Osmanlı birlikleri çekilse bile, silahların kendisine bırakılması arzusundaydı. Burada 7. Kolordu Komutanı Ahmet Tefik Paşa ve 40. Tümen Komutanı Yarbey Galip Bey, İmam Yahya'nın da telkinleriyle İngilizler tarafından kendilerine bildirilen mütareke olduğuna dair telgrafları "İngiliz oyunu" olarak değerlendirmişlerdi. Ancak zaman içinde bu, bilinçli bir kabullenmeme ve barış yapılarına kadar İngilizleri oyalama taktiğine dönüştü. İngilizler bunun oyalama olduğunu anladılar ve 7. Kolordu Komutanı'na Mütareke'nin uygulanmamasından doğrudan kendisinin sorumlu tutulacağına yönelik sert bir mesaj gönderdiler. Ufukta bir barış antlaşması da gözüküyordu. Tefik Paşa bu uyarı üzerine yumuşadı. Nihayet İstanbul'un ısrarlı talepleri ve İmam Yahya'nın da tutum değiştirmesi karşısında, buradaki komutanlar da teslim oldular. 25 Mart 1919'da 7. Kolordu Komutanı Ahmet Tefik Paşa, 40. Tümen Komutanı Yarbey Galip Bey, aileleri ve hizmet erleriyle birlikte Aden'e gönderildiler ve burada yedi ay esaret altında kaldıktan sonra Baronbeg adlı bir İngiliz yolcu gemisiyle İstanbul'a gönderildiler.⁴⁷

Hicaz'daki kuvvetlerin başında Medine müdafii olarak tanınacak olan Fahreddin Paşa bulunuyordu. Aslında henüz savaş devam ederken, askeri açıdan Sina cephesine asker kaydırma ihtiyacı ve Filistin'in savunması için takviye gereği aynı anda Hicaz ve Filistin'in savunması için elde olan imkânları aşan bir durum yaratmıştı. Kudüs'ün düşmesi durumunda Hicaz demiryolunun da kesileceği ve her ikisinin de kaybedileceği değerlendirmesi yapılmıştı. Ancak kesin karara bir türlü varılamadı. Fahreddin Paşa tahliye fikrini kabul edemiyordu.⁴⁸ Kuşkusuz Medine'yi tahliye eden ya da savaşmadan teslim eden komutan olarak bilinmek dindar bir kişi olan Fahreddin Paşa için kabullenilmesi çok zor bir durumdu. Kendisi anılarında "(...) *elbette Medine Müdafası askerlik ilmene, fennine uygun bir hareket değildi.*" demektedir.⁴⁹ Ne var ki teslim olmak fikrini kabul edemiyordu. Bunu askerce kahramanlığın bir gereği olarak kabul ediyordu. Yanındaki diğer subaylar gittikçe kötüleşen vaziyet karşısında Fahreddin Paşa'ya teslim olunması telkininde bulunmuşlar, Paşa da bir süre daha direttiyse de sonunda durumu kabullenmişti. Fahreddin Paşa bir İngiliz destroyeri ile altı ay esir olarak tutulacağı Mısır'a gönderildi. Ancak İngiliz makamları Fahreddin Paşa'nın Ermeni olaylarında mesuliyeti olduğunu düşünüyorlardı. O sebeple Malta'ya "savaş suçlusu" olarak sürgün edildi. Fahreddin Paşa,

⁴⁷ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt: Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978, s. 591-616.

⁴⁸ Ali Fuad Erden, **Çölde Son Türk Destanları: Suriye Hatıraları-II**, Derleyen ve Yay. Haz. Yusuf Turan Günaydın, Kopernik Kitap İstanbul, 2018, s. 316-342.

⁴⁹ **Yemen: Savaşanlar Anlatıyor**, Haz. Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 175-176.

Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Ankara yönetiminin İngilizlerle yaptıkları pazarlıklar sonucunda Malta'dan kurtarılan kişilerden biri olacaktır.⁵⁰

Görüldüğü gibi İngiliz belgelerinde adı geçen dokuz komutanın durumları ve tutumları çeşitli açılardan birbirinden farklılık gösterir. Mütareke'nin uygulanmaya konması hususunda ağır davranma bakımından aralarında bir ortaklık vardır. Özellikle Anadolu'da bir Ermenistan kurma emellerinin olduğu düşünülen yerlerde komutanlar halka silah dağıtmışlardır. Ancak hiçbir komutan Mondros Mütarekesi'ne karşı topyekûn bayrak açmış olmadığı gibi genel anlamda savaşı devam ettirecek bir milli mücadele başlatma teşebbüsünde de bulunmamıştır. Yine de tavırları zafer sarhoşluğu içindeki İngilizlerin kibrine dokunuyor ve "olumsuz" örnek oluşturmaları istenmiyordu. Bunun yanı sıra, bazıları Ermeni olaylarından sorumlu tutuluyordu. Dolayısıyla alınan kararların cephe komutanlarına yönelik bir planla ilgisi yoktur; Mütareke hükümleri ve İngilizlerin ihlalleri, Türk komutanların bunlara yönelik tutumları, Ermeni olaylarıyla ilgili iddialar bu listelerin içeriğini belirlemiştir. Bu listelerin nasıl ve hangi duygular içinde oluşturulduğu iyi analiz edilmelidir. Listeler, yetenekli ve direniş organize etme potansiyeline sahip üst düzey komutanların saptanması esasına göre değil; İttihatçılıkla ilişkili olma, İngiliz kaynaklarına göre Ermeni olaylarında mesuliyeti bulunma, İngiliz esirlere kötü muamele etme, Mütareke hükümlerinin uygulanmasını yavaşlatma önceliklerine göre belirlenmiştir.

İngilizler bu konuda sadece komutanlara değil sivil kişilere de yönelmişlerdir. Bu hususta öncelikli hedefi elbette İttihatçılar oluşturuyordu. Nitekim 18 Ocak 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Sadrazam ve Hariciye Nazırı'na İngiliz tutsaklara kötü muamele edenlerle Ermeni tehciriyle ilgisi olanların cezalandırılması konusunu açmıştı. Muhatapları da bu konuda harekete geçmeye hazır oldukları cevabını vermişlerdi. Yine de Damat Ferit, İttihatçıların örgütlü gücüne dikkat çekerek bu işi yapmaları durumunda İngiliz desteğinden emin olmak istemişti. İngiltere'den de bu konuda destek bildirildi. Ne var ki İngilizlerin destek talebini onaylaması 5 Şubat'ı bulmuşken tutuklamalar 30 Ocak'ta başladı ve aralarında Hüseyin Cahit (Yalçın), Kara Kemal, Mithat Şükrü (Bleda), Hüseyin Kadri, İsmail Canbolat ve Tevfik Rüştü (Aras) Beylerin de bulunduğu otuz kadar kişi tutuklandı.⁵¹ İttihatçılar daha sonra mahkemede de yargılanacaklardı.⁵² Savaş suçlusu olduğu düşünülen kişiler çeşitli tarihlerde Malta'ya sürüldüler. Buraya sürülen kişilerden önemli bir kısmı sivildi. Malta'ya sürülen kişilerin bir direniş örgütlenme yeteneğine göre gönderildiklerini öne sürmek anlamsız olacaktır; zira bu durumda Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Anadolu'ya geçmesinden çok kısa bir süre sonra Malta'ya sürgün edilen örneğin Divan-ı Muhasebat memuru, İttihat ve Terakki Erzincan delegesi Macit Bey'in, İngiliz planları açısından Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, hatta daha sonra sürgün edilen cemiyetin katib-i umumiliğini yapmış Mithat Şükrü (Bleda) Bey'den bile daha tehlikeli kabul ediliyor olması gibi mantıksız bir sonuç çıkarmak icap edecektir. Oysa yapılanlar, hem İngilizlerce hem de Hürriyet ve İtilafçılarca İttihatçılara karşı duyulan nefretle ve onları cezalandırma isteğiyle ilgiliydi. Komutanlarla ilgili

⁵⁰ **Birinci Dünya Harbinde...**, s. 375-388.

⁵¹ Akşin, **a.g.e.**, s. 154-157.

⁵² **A.g.e.**

değerlendirmelerde de İttihatçılık faktörü öne çıkıyordu. 8 Mart 1919 tarihli bir İngiliz istihbarat raporunda ordudaki tehlikeli İttihatçılar arasında Askeri Yargıtay Başkanlığı yapmış ve “oldukça tehlikeli” kabul edilen “emekli ve dönme” diye tarif edilen Remzi Bey, “Bandırma’daki 5. Ordu’nun ismen komutanlığını yapan”, Arap Kamil Paşa,⁵³ eski Deniz Bakanı Rauf Bey ve “genç subaylar arasında etkili olması nedeniyle tehlike oluşturması muhtemel” eski Kafkas Ordusu Komutanı Vehip Paşa gibi isimler sayılmaktadır.⁵⁴ Bu isimler hiç kuşku yok ki tesadüfi değildi. Enver Paşa Harbiye Nazırı iken Harbiye Nezareti Müsteşarlığı yapmış olan Mahmut Kamil Paşa, Ali İhsan Paşa⁵⁵ ve Vehip Paşa, Cavid Bey’in günlüğünde geçen ifadeyle söylersek Enver Paşa’nın etrafındaki “coterie”yi⁵⁶ oluşturuyorlardı. İngilizlerin İttihatçılara yönelik suçlamalarından bu isimler de nasiplerini almıştı.

Burada belirtilmeden geçilmemesi gereken bir nokta da şudur: Mustafa Kemal Paşa bir yana, bu listede İstiklal Harbi’nde komutan olarak öne çıkmış bir kişi bile yoktur. Askeri bir faaliyet yürütmeyen Rauf Bey ise tehlikeli İttihatçılar arasında sayılmasına rağmen, Anadolu’ya geçme konusunda bir engelleme görmüş değildir. Gerçi bu listeden önce hazırlanan başka bir listede Mustafa Kemal Paşa tehlikeli şahsiyetler arasında sayılıyordu; ancak ona sırası gelince temas edeceğiz.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan çıkardığımız sonuçları özetlersek: İngilizler bir tür milli direnişi örgütleyecek yetenekli komutanları alelacele tutuklama, cephe komutanlarını bir bahane ile yakalama gibi bir politika izlemiyorlardı; onlar, asker ya da sivil İttihatçıların - yakalanıp cezalandırılmalarıyla ve yaptıkları emr-i vakilere karşı çıkan komutanların görevden alınmasıyla ilgileniyorlardı. Yaptıkları eylemler ancak böyle bir okumaya imkân tanımaktadır. Mütareke’nin üzerinden geçen ilk aylarda, İngilizlerin Mütareke’nin sona erdirilmesi kaydıyla bir milli direnişin başlaması gibi bir beklentileri olmadığı gibi, o sırada Mütareke’ye doğrudan bayrak açıp bir ulusal direniş başlatmış kimse de yoktu. Ali İhsan Paşa’nın belirttiği gibi, böyle bir direniş için gerçekten de kamuoyunun hazırlanması ve askeri ve mülki yetkililerin dâhil olduğu bir örgütlenmeye gidilmesi gerekiyordu.

Bu saptamaları yaptıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa’nın Mütareke karşısındaki tutumunu incelemek gerekmektedir; ancak onun tutumunun anlaşılması için, 1918’de ordu içindeki konumunu ve genel anlamda siyasi etkisini değerlendirmek doğru olacaktır.

⁵³ Mahmut Kamil Paşa kastediliyor olmalıdır.

⁵⁴ Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde...**, s. 10.

⁵⁵ Nitekim Ali İhsan Paşa’nın Mütareke’den sonra Enver Paşa’dan bir hareket beklemesi de bu yakınlıkla alakalıdır.

⁵⁶ Coterie (Fr.), yani grup, klik. Günlüklerde bu kısımda Mustafa Kemal adı geçmekteyse de burada kast edilenin Mustafa Kemal Paşa mı yoksa Kara Kemal olarak da bilinen Mustafa Kemal Bey mi olduğu açık değildir. Cavid Bey’in Alman General Lossow’la yaptığı görüşmede konu Almanya’dan gelecek altınlar ve Falkenhayn’ın Bağdat orduları komutanlığına tayini olduğu ve Mustafa Kemal Paşa’nın da bu konuda itirazcılar arasında bulunduğu bilindiği için, kast edilenin Mustafa Kemal Paşa olduğu fikri akla yatkındır. Ne var ki Mustafa Kemal Paşa’nın Enver’in etrafındaki klikte olmaktan bir hayli uzak olduğu da açıktır. (Kara Kemal de Talat Paşa kliğindendir.) Dolayısıyla Lossow’un şikâyet ettiği isimleri sayarken kullandığı bu genel tabirin Mustafa Kemal’i de kapsamasının elimizdeki bilgiler açısından kesinlikle doğru olmadığını biliyoruz. Bkz. Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznâmesi**, Cilt 3, Haz. Hasan Babacan ve Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 373.

Mütareke Günlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu İçindeki Konumu Ve Siyasî Etkisi

Mustafa Kemal, 1908'deki Meşrutiyetçi hareketin içinde yer almış ve bu itibarla İttihatçı önderlerle yakından ilişkisi olan bir kişidir. Zaman içinde Fethi Beyle birlikte cemiyet içinde ayrı bir tür siyasi klik olmuşlarsa da 1913'te Enver'in yıldızının bir hayli parlamasıyla Fethi-Mustafa Kemal kliğinin konumu gerilemiştir. Nitekim Fethi Bey'in Sofya'ya elçi olarak gönderilmesinin akabinde (27 Ekim 1913) Mustafa Kemal de yine buraya ataşemiliter olarak atanmıştı.⁵⁷ Bu tarihten sonra Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki ile ilişkisi iyice zayıflamış ve Mustafa Kemal, kendini askeri meselelere vermişti. Mütareke zamanında İstanbul'da siyasi faaliyetler içine girinceye kadar, imparatorlukta siyasi açıdan öne çıkan isimlerden biri olmayacaktı.

Mustafa Kemal, yarbay olarak katıldığı Çanakkale Savaşlarında gösterdiği muazzam başarıdan ötürü önce albaylığa yükseltildi, kısa süre sonra da general olacaktı. Çanakkale'deki hizmetlerinden sonra Kafkas Cephesi'ne gönderildi. Burada II. Ordu Komutanlığına kadar yükselen Mustafa Kemal, Muş ve Bitlis'in Ruslardan geri alınmasını sağladı⁵⁸ ve 18 Nisan 1917'de bu cephedeki olağanüstü hizmetlerinden ötürü ödüllendirildi.⁵⁹ Ne var ki Mustafa Kemal Paşa ile Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın arası kesinlikle iyi değildi. Nitekim Enver Paşa, Çanakkale'deki başarılarına rağmen Conkbayırı'ndaki siperleri gezerken Anafartalar Grubu karargâhına uğramamıştı. Yok sayılmasına epeyce sinirlendiği anlaşılan Mustafa Kemal, 27 Eylül'de Grup Komutanlığı'ndan istifa ettiğini bildirmişti. Liman Paşa'nın "müstesna kabiliyetli" bu subayın istifasının kabul edilmemesi için araya girmesiyle Enver Paşa gönül alıcı bir telgraf çekmişti.⁶⁰ Yine de aradaki gerginliğin etkisiyle başarılarının büyüklüğü ölçüsünde kamuoyunda tanınır olamamıştı. Esasen Çanakkale'deki başarısının büyüklüğü basında daha ziyade 1918'de teslim edilecekti.⁶¹

Mustafa Kemal Paşa, savaşın başından itibaren Alman komutanların ordu içindeki nüfuzundan rahatsızdı. Bu konudaki belirgin itirazı ve Alman generallerle olan geçimsizliği, onu küçük rütbeli askerler de dâhil olmak üzere benzer rahatsızlığı hisseden komutanlar nezdinde takdir toplayan bir kişi haline getirdi. 1917'ye gelindiğinde artık 7. Ordu Komutanı olarak gördüğümüz Mustafa Kemal Paşa'ya göre Almanlar Arap aşiretleriyle ilişki

⁵⁷ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar KAYNAKLARlı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s. 27.

⁵⁸ Turan, **a.g.e.**, s. 147.

⁵⁹ **Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, Yay. Haz. Kemal Gurulcan ve diğerleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2007, s.296-297. Bu yayına şu adresten erişilmiştir:

<https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/OSMANLI%20BELGELERİNDE%20MİLLİ%20MÜCADELE%20VE%20MUSTAFA%20KEMAL%20ATATÜRK.pdf>.

⁶⁰ Turan, **a.g.e.**, s. 141.

⁶¹ Bkz. **A.g.e.**, s. 143-146, Mango, **a.g.e.**, s. 195., Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 116. Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 171. Mango'nun belirttiği gibi bu tutum daha ziyade ön plana çıkarmanın İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleriyle en rütbeli komutanlara mahsus olmasına ilişkin gözükiyorsa da tanıklıklar ilişkilerdeki gerginliğin etkisine de işaret etmektedir. Yine Enver Paşa'ya göre Mustafa Kemal hırslı ve idare edilmesi gereken biridir; hedefi en tepeye ulaşmaktır. O yüzden çok hızlı parlamasına izin verilmemelidir.

kurarak Osmanlı topraklarında kendi çıkarlarını ilerletmeye çalışıyorlardı ve artık müdafaa savaşı yürütebilecek Osmanlı ordusunun başında Türkler kadar vatanperverce davranması beklenemeyecek Almanların bulunması doğru değildi.⁶² O sebeple Falkenhayn'ın Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olmasına taraftar değildi. Bu husustan Cemal Paşa da rahatsızdı ve Mustafa Kemalle ilk etapta müttefikti.⁶³ Mustafa Kemal Paşa görüşlerini ayrıntılı biçimde anlatan raporunu Enver Paşa'ya gönderip istediği sonucu elde edemeyince, 7. Ordu Komutanlığından istifa etti. Mustafa Kemal Paşa savaş sırasında görüşme imkânı elde etmiş bir Alman Generali yıllar sonra bu kararı "şöhret elde edebilmekle" ilişkilendiren bir rapor yazmıştı.⁶⁴ Bir komutan istifa etmekle nasıl bir şöhret bekleyebilirdi? Almanların, Alman nüfuzunun artmasına karşı olan komutanların lideri olarak ön plana çıkma isteğini kast ettiğinden pek az kuşku duyulabilir.

Mustafa Kemal'in alternatif bir askeri lider olarak isminin ön plana çıkmasına dair bir başka örnek, kendisinin ilgisi dışında gelişmiş olmasına karşın zikretmeye değerdir: Yakup Cemil Olayı. Enver Paşa'ya tümen komutanı olarak terfi ettirilmemesinden ötürü içerleyen cemiyetin silahşörlerinden Yakup Cemil'in Temmuz-Ağustos 1916'daki tek taraflı barış yapma amacıyla hükümeti devirme planından bahsetmesi ve Esatlı'ya göre Talat-Enver çekişmesinin bir parçası olarak idam edilmesi hadisesi ilginç bir ayrıntı da barındırıyor. Yakup Cemil, sorgu yargıcının idareyi devirdikten sonra hükümetin başına kimi getirecektin sorusuna, Harbiye Nazırı ya da Sadrazam olarak Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve Fethi Beyleri düşündüğünü, birinin aldığı mevkiye göre diğerini de öbürüne getirmeyi planladığını söyleyecekti.⁶⁵ Ancak bu olayın Osmanlı kamuoyunda Mustafa Kemal Paşa'nın adının alternatif lider olarak duyulmasına yol açmadığı da belirtilmelidir. Yine de olasılıkla ordu komutanlığından istifa ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa'ya fikirlerini başka çevrelerde yayacak zaman ve imkân vermemek, ayrıca Almanya'nın gücünü yakından görmesini sağlamak amacıyla, Enver Paşa, Veliaht Vahideddin'in Almanya'ya yapacağı seyahat sırasında onun yanında görevlendirilmesini istemişti. Bu karar, hadiselerin daha sonraki gelişiminde ne Enver'in ne de bir başkasının öngöremeyeceği sonuçlar doğuracaktı.⁶⁶ Yapılan bu seyahat sırasında veliaht ile Mustafa Kemal arasında iyi bir ilişki gelişmiş ve veliaht genç general daha yakından tanıyıp takdir etme imkânı bulmuştu. Bu seyahatten yaklaşık yedi ay sonra Vahideddin tahta çıkınca, Mustafa Kemal Paşa da gördüğü takdirin etkisiyle umutlanmıştı. Vahideddin hiçbir zaman Mustafa Kemal Paşa'ya Harbiye Nazırlığı ya da sadrazamlık vermeyecek, Enver ve Talat yurtdışına çıkıncaya kadar onları karşısına almayacaktı. Ancak sahip olduğu takdir duygularını, Mustafa Kemal Paşa Suriye'de 7. Ordu Komutanı olarak yeniden

⁶² Rapor için bkz. **Atatürk'ün Bütün Eserleri -2 (1915-1919)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2018, s. 120-125.

⁶³ **Atatürk: Belgeler, Elyazısıyla Notlar, Yazışmalar**, Yay. Haz. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 14-54.

⁶⁴ Necmettin Alkan, "Almanlara Göre Müttefik Türk Komutanları ve Subayları", **Savaşın Güzüyle Türk-Alman İttifakı (1914-1918)** içinde, Haz. Necmettin Alkan ve Eyyub Şimşek, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.

⁶⁵ Olayın ayrıntıları için bkz. Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve "Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?"**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1975, s. 454-618.

⁶⁶ Turan, **a.g.e.**, s. 154-155.

görevlendirildikten kısa bir süre sonra, ona kendisinin “Fahri Yaveri” unvanını vererek gösterecekti.⁶⁷ Mustafa Kemal Paşa da harbin kötüye gittiğini gördüğü cepheden yazdığı telgrafta, padişah nezdindeki itibarından emin olarak Ahmet İzzet Paşa’nın sadrazam olduğu ve kendisinin de yer aldığı bir kabine kurulmasını önerecekti. 7. Ordu Komutanı’nın siyasî nüfuzuna olan güveni, Müşir Ahmet İzzet Paşa’nın zoruna gidecek boyuttaydı. Mütareke imzalandıktan bir gün sonra ise Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grubu komutanlığını Liman von Sanders Paşa’dan devralmıştı.⁶⁸

Dolayısıyla Mütareke imzalandığı sıralarda Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grubu Komutanı ve “Fahrî Yâver-i Hazret-i Şehriyârî” unvanına sahip, ordu üzerinde etkili ve yakın arkadaşları Fethi ve Rauf Beylerin Ahmet İzzet Paşa’nın sadrazamlığında kurulan yeni kabinde yer aldığı bir kişiydi. Gerçi kendisi arzu ettiği Harbiye Nazırlığı’na getirilmemişti; ama İstanbul’da hiçbir şey yapamayacağını düşünmesi için de bir neden yoktu. İtilaf Donanması, Mustafa Kemal Paşa’nın kente varışıyla aynı gün İstanbul önlerinde boy göstermişti (13 Kasım 1918). Mustafa Kemal Paşa, öncelikle devletin merkezinde gidişatı belirlemeye çalışacaktı.⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa’nın Mütareke’ye Tepkisi, İstanbul’daki Faaliyetlerinin Hedefi ve İngilizlerin Hakkındaki İlk İzlenimleri

Mütareke olduğu sırada Mustafa Kemal Paşa İngiliz hücumunu Katma’da durdurmuş bulunuyordu. Kendisinin kurulmasını arzu ettiği hükümetin içinde yer alan yakın arkadaşı Rauf Bey’in başkanlığındaki heyetçe imzalandığı için Mustafa Kemal Paşa, Mütareke’yi kamuoyu önünde eleştirmede. Ancak Mütareke ile ilgili gerçek fikirlerini, Harbiye Nazırı ve Sadrazam Ahmet İzzet Paşa’ya yazdığı telgraflarda dile getirdi. Ona göre bu Mütareke, çok müphem ifadeler içeriyordu, İngilizlerin maddelerin yazılışında bazı gizli maksatlar güttükleri anlaşıyordu. 5 Kasım 1918’de telgrafında “*pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki Mütareke şeraiti meyanında su’i telâkkiyat ve tefehhümatı izale edecek tedabir ittihaz edilmedikçe Orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak İngilizlerin ihtirasatının önüne geçmeye imkân kalmayacaktır.*” diye uyarıda bulunuyor; bir gün sonraki telgrafında ise İngilizlerin amacının İskenderun’u işgal olduğunu, İskenderun’a İngiliz askeri çıkmaya çalışırsa ateşle buna engel olunması emrini verdiğini yazıyordu. Aksi yönde bir uygulamayı yapamayacağından bahisle, gerekirse kendi yerine başka birinin atanmasını talep ederek rest çekiyordu. Ahmet İzzet Paşa’nın cevapları ise teslimiyetçi bir tondaydı. Yıldırım Orduları Grubu Komutanı’nın İngilizleri kızdıracak davranışlarda bulunmasını eleştiriyor, gönderilen emirlerin mağlubiyetin bir sonucu olduğu hatırlatılıyor ve İngilizlere ateş açmanın devlet politikasına aykırı olduğundan emrin geri alınması isteniyordu. Sadrazam ayrıca Yıldırım Orduları Grubu’nu dağıttığını da bildiriyordu. Mustafa Kemal Paşa ise cevabında, Mütareke’nin devletin muhafazasını ve selametini temin edecek mahiyette olmadığını tekrarlıyor ve Sadrazam ve Harbiye Nazırı’nın emri gereğince ateş açma emrini

⁶⁷ **Osmanlı Belgelerinde Milli...**, s. 303.

⁶⁸ Mango, **a.g.e.**, s. 228.

⁶⁹ Not etmek gerekiyor, Mustafa Kemal Paşa Mütareke ile başlayan süreçte hiçbir zaman lokal çareler ve bölgesel temelli hareketler düşünmemiş, hep kendisinin liderliği altında merkezi bir yapılanma peşinde olmuştur.

geri aldığını ifade ediyordu. Bu arada İngiliz işgaliyle tehlike altına girecek birlikleri de geri çekmişti. Yine de Mustafa Kemal Paşa, aktif komutanlık görevine nihayet verilerek Harbiye Nezareti emrine alındı ve İstanbul'a çağrıldı. Bu arada Ahmet İzzet Paşa İskenderun uğruna Mütareke'yi tehlikeye atmanın saçma olduğunu belirten bir telgraf daha yazmıştı. Rütbesini kullanmaksızın imzaladığı hiddetli cevabında Mustafa Kemal, İngilizlere savaşarak alacakları neticeleri kendi elleriyle verme yaklaşımını eleştirdi. Ancak amacının üstleriyle tartışmak olmayıp ülkenin iyiliğini istemekten ibaret olduğu şeklinde daha uzlaşıcı ifadelerle telgrafını tamamladı.⁷⁰ Burada önemli olduğu için muhakkak işaret edilmesi gereken nokta, yukarıda saydığımız komutanlar aktif komutanlık hizmetine devam ederken, Mustafa Kemal Paşa'nın oldukça erken bir tarihte görevine son verilerek İstanbul'a çağırılmış olduğudur. Bu, o sırada ne kadar önemli sonuçlar doğuracağı kestirilmeyen, şanslı bir tesadüftür.

Mustafa Kemal Paşa gerçi hükümetin emri gereği İstanbul'a gelmişti, ancak gelirken güttüğü hedefler de bulunmuyor değildi. Onun hedefi, her şeyden önce askeri hiyerarşinin başına geçerek olayları yönlendirebilecek bir pozisyona gelmekti. Bu rota ancak Mustafa Kemal'in kendine dair imgesi ve liderlik tarzı açıklığa kavuşturulursa anlaşılır hale gelir. Mustafa Kemal, bilhassa zor bir durumla karşılaşıldığında gücün kendi liderliği altında merkezileşmesini, kendisine geniş yetkiler tanınarak sorumluluğun onun liderliğine bırakılmasını isteyen bir komutandır. Çanakkale-Anafartalarda ve Suriye'de izlediği yöntem budur. Kendi fikirleri doğrultusunda üstleriyle tartışmaktan çekinmemesine karşın bu yetkilerin ona tanınması, önce yeteneğine duyulan güvenden sonra da dediğini gerçekleştirebildiğinin görülmesinden kaynaklanmıştır. Mustafa Kemal'in inancına göre muhakkak İstanbul'da liderliği ele alması gerekiyordu. Mevcut hükümetlerin her isteneni kabul eden yaklaşımı karşısında onun etkisi altındaki hükümet Türk ulusunun haklarını savunan bir tutum izleyecekti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Avrupalılar, "adamına göre" muamele ederlerdi. Böylesi bir tutum daha fazla saygı uyandıracaktı.⁷¹ Ancak Türklerin meşru haklarını tanımaya yanaşmayan bir tutum izleseler dahi, olayların gidişatını kontrol edecek bir pozisyona ihtiyacı olacağını, sahip olduğu yetkilerle gereken organizasyonu yapma fırsatı bulacağını düşünüyordu. Her durumda ülkenin istilasına karşı konacaktı; ama siyasetle de savaşla da olsa bunu engelleyecek örgütlenmenin lideri olmak niyetindeydi. Dolayısıyla İstanbul'daki faaliyetleri ilk önce bu hedefe orada varmaya yönelikti.

Atatürk'ün İstanbul'daki faaliyetleri üzerine çokça şey yazılmıştır, burada bu safhaya çok uzun bir yer vermek bu bakımdan faydasızdır. Ancak literatürün sorunlu görülen noktalarına temas eden bazı saptamalarla bu kısmı açıklamak yerinde olacaktır.

Öncelikle Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerini baştan aşağı padişahı ve İngilizleri kandırma faaliyeti olarak düşünmek doğru olmaz. Mustafa Kemal'in geldiği ve gelemeyeceği mevkiler, birçok etkenin etkileşimiyle

⁷⁰ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 14-23, Mango, **a.g.e.**, s. 233-234, Selek, **a.g.e.**, s. 170.

⁷¹ Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi sırasındaki nutku, bu bakışı pek güzel özetlemektedir. Bkz. Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 108.

bağlantılıdır. Mustafa Kemal Paşa, artık İstanbul'da muazzam bir nüfuzu olan İngiltere'nin ve elbette padişahın kendisini düşman gözüyle görmesini istememiştir; ne var ki Mustafa Kemal Paşa'nın milliyetçi ve meşrutiyet hareketine katılmış bir subay olduğu da meçhul değildir. Dahası, Ahmet İzzet Paşa hükümetinin çekilmesini doğru bulmadığından, padişahın onun yerine sadrazam yaptığı Tefik Paşa'ya güvenoyu verilmemesi için de mecliste kulis yapmıştı.⁷² Artık doğrudan doğruya politikaya girmişti. Bu girişimi başarılı olmadıysa da padişahça görevlendirilen bir sadrazamı düşürme hareketine girişmesi gözden kaçacak bir şey olmadığı gibi, sadece padişaha sadakat göstererek onu kandırmaya yönelmiş bir kişinin stratejisine de benzememektedir. Mustafa Kemal, artık politika sahnesine atıldığı için, kamuoyunda görünür hale gelmenin önemini bildiğinden, arkadaşı Fethi (Okyar) Beyle birlikte *Minber* gazetesini çıkarıyor, yerli ve yabancı askeri ve sivil kişilerle temasa geliyordu. Diğer taraftan memleketin kurtuluş çareleri üzerine Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve Albay İsmet Bey gibi kişilerle görüşmeler yapıyordu. Ne var ki daha evvel kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümetinde kendisine arzu ettiği Harbiye Nazırlığı verilmediği gibi,⁷³ Tefik Paşa hükümetini düşürmeyi de başaramamıştı. Birçok defalar görüştüğü padişah da onu İstanbul'da önemli bir mevkiye getirmeye yanaşmıyordu. Dolayısıyla bu hırslı generale İstanbul'da iktidar kapılarını açmaya kimsenin niyeti yoktu. Bununla birlikte hedefine ulaşmak için yerli-yabancı önemli şahsiyetlerle kurduğu temaslar birçok öngörülmeyle sonuç doğurmuş görünüyor. Öncelikle İngilizler, İstanbul'da etkili bir siyasi pozisyona gelmeye çalışan bu generalin siyaset sahnesinin diğer aktörleri gibi görmeye eğilimli hale gelmiş olmalıdırlar. İkinci olarak gerek İttihatçı karşıtı hükümet çevreleriyle gerek yabancı askeri ve siyasi kişilerle yaptığı görüşmelerde bir İttihatçı olarak görülmemekte samimi bulunmuş olması çok normaldir; zira gerçekten de Mustafa Kemal Paşa partiyle çok güçlü bağlara sahip olmadığı gibi bu partinin politikalarını eleştiriyordu ve Enver'le arasının bozuk olduğu kimse için bir sır değildi. Dolayısıyla bu yöndeki geçmişini çok fazla değiştirmesi gerekmecekti. Tahta çıkacak çok fazla zaman olmamış Vahideddin açısından bakılınca da, Enver ve Cemal Paşalar gittikten sonra, İttihatçı yönetime yakın olmayan üst rütbeli, ordu içinde etkili generaller içinde herhalde daha önceden en yakından temas kurmuş olduğu kişi Mustafa Kemal Paşa'ydı. Başkalarına güvenme konusunda son derece sakıngan olan Vahideddin'in, her şeye rağmen Mustafa Kemal Paşa'yı kendine yakın tutmaya çalışması ve İstanbul'da iktidar yolunu açacak kadar değilse de, daha ikincil yetkileri tanıma konusunda ona öncelikle güven duyması, bu açılardan anlaşılabilir. İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olumsuz bir tutum benimsemelerinin biraz zaman alması da, onların Mustafa Kemal Paşa'ya dair bağımsız kanaatlerinden çok, padişahın ona güveniyle ilgilidir ki buna tekrar döneceğiz.

⁷² Turan, **a.g.e.**, s. 180.

⁷³ Literatürde nedense yer bulmayan noktalardan biri de, eski husumetlerin burada da devreye girdiği ve İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasına razı olmadıkları bilgisidir. O sırada İstanbul'da halen güçlü olan İttihatçılar destek olsaydı, Mustafa Kemal Paşa kuşkusuz Harbiye Nazırı olurdu. Nitekim bu kabineye girmesi düşünülen Cavid Bey, günlüklerinde açıkça İttihatçıların Mustafa Kemal'in Harbiye Nazırı olmasına karşı olduklarını yazıyor. Bkz. Cavid Bey, **a.g.e.**, s. 85. Bu pek çok bakımdan önemli bir bilgidir; hem Mustafa Kemal'in yaşadığı zorluklar hem de onun İTC ile mesafesinin iyi bilinir olması bakımından.

Mustafa Kemal Paşa İttihatçılıkla arasına mesafe koymasına ve İngilizlere karşı kamuoyuna yaptığı açıklamalarda ılımlı bir ton benimsemesine karşın, vatanseverlikle ve onurla ilgili konularda kesinlikle açık bir tavır sergiliyordu. Örneğin *Nutuk*'ta temas kurduğu kişilerden biri olarak saydığı Papaz Frew ile yaptığı görüşmelerde İttihatçıların kusurları olmasına karşın vatanseverliklerinin inkâr edilemeyeceğini belirtmiş,⁷⁴ Mevlanzade Rifat'ın çıkardığı *Hukuk-ı Beşer* gazetesinde Osmanlı komutanlarına genel ifadelerle yolsuzluk ithamında bulunulmasına çok sert tepki vermişti. Tüm bir orduyu töhmet altında bırakan bu ifadeler karşısında Harbiye Nezareti'ne dilekçe vermiş ve bu dilekçe çeşitli gazetelerce de yayımlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya göre İttihatçı liderliği iğnelemek adına, tüm bir ordu karalanıyordu.⁷⁵ Dilekçede kullandığı ifadelerden ötürü kendisine hakaret davası dahi açılmıştı ki, Özel'in de belirttiği gibi büyük olasılıkla aleyhine sonuçlanacak bir davaydı bu.⁷⁶ Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, istediği konuma gelmesini sağlayacak şekilde geniş bir siyasi ağ oluşturmaya çalıştıysa da, hiçbir kliğe girmiyor, aksine kendisi bir eksen haline gelmek istiyordu. Birkaç aylık faaliyeti sonucunda geline noktası, İngiliz istihbarat raporlarında sakıncalı kişiler arasında isminin birinci sırada yer almasıydı ki, anılan hususlar düşünülmeden bu durumu açıklamak mümkün olmaz. Tüm manevralarına karşın bağımsız, hırslı ve vatanseverlikten ödün vermeyen bu komutana İstanbul'da iktidarı vermeye kimsenin niyeti yoktu. Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'da olayları yönlendirecek bir konuma gelme şansı kalmadığını gördüğü gibi, gittikçe daha çok dikkat çekiyor ve tutuklanma riski artıyordu.⁷⁷ Bu çerçevede, Anadolu'da bir merkez oluşturma fikri kafasında olgunlaştı ve bu konuda fikir alışverişlerinde bulunmaya başladı. Tam da bu ortamda, karşısına bir fırsat çıkacaktı.

⁷⁴ Turan, **a.g.e.**, s. 188.

⁷⁵ Mustafa Kemal Paşa dilekçesinde bazı üst düzey komutanların (Fevzi Paşa, Nihat Paşa, Yakup Şevki Paşa, Ali İhsan Paşa ve Cevat Paşa) isimlerini saymak suretiyle, böyle namusundan kuşku duyulamayacak komutanların bu duruma ne diyeceğini bilemediğini; ancak "vagon vagon altın teslim alan sefil ve haydut başlarından olmadığını" -ki burada Falkenhayn'la çekişmesi hatırlanmalıdır- kendi adına "bu namussuzca iftirayı" reddedip sahibini kınadığını belirtmişti. Dilekçede Mevlanzade'nin yaptığı iş için "rezilce" ve "namussuzca", kendisi için de "sefil iftiracı" tabirlerini kullanmıştı. Sabahattin Özel, **Mustafa Kemal Atatürk: Yeni Gerçekler Yeni Düşünceler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 47-48.

⁷⁶ **A.g.e.**

⁷⁷ Kont Sforza'nın iddiasına göre kendisi böyle bir risk ortaya çıktığını Mustafa Kemal'e haber vermişti. Kont Carlo Sforza, İngilizlerin İtalyan taleplerine set çekmesi ve İstanbul'da adeta rakipsiz konumlarına karşı, milliyetçilerle temas kurarak kartlarını oynamayı seçmiş İtalyan Yüksek Komiseriydi. Hem Mustafa Kemal'i hem de kimi İttihatçıları onlara yakın davranarak kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Anılarında bazen etkisini abartsa da İttihatçıların ifadelerinden anlaşıldığı gibi onlara yurtdışına kaçma konusunda bulunuyor ve Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geçtikten sonra, Ankara'yı İtalya'ya yaklaştırma konusunda ağızlarını yokluyordu. Mustafa Kemal Paşa üzerinde dikkate değer bir etkisi olmadığı, araçlarla ona ulaşmaya çalışmasından da bellidir. Kuşkusuz Mustafa Kemal Sforza'nın hayırhah tutumunun gerçek hedefini biliyordu. İttihatçılardan Azmi, Rusuhi, Cavid ve Dr. Nazım Beylerin mahkemedeki beyanları için bkz. Erol Şadi Erdinç, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları: Ankara İstiklâl Mahkemesi ve Siyasî Yargılama**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 108, 11, 239, 307-308, 342.

Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişi Olarak Atanması Ve İngilizlerin Tutumu

İngilizler iki şeye güveniyorlardı: İstanbul'u fiili işgal altında bulundurup padişahı sözlerinden çıkmaz bir hale getirmek ve bunun için gerekirse Mondros Mütarekesi'ndeki maddeleri öne sürerek tehdit etmek ve ülkenin en dinamik ve dolayısıyla tehlikeli unsuru olarak kabul edilen İttihatçıları etkisiz hale getirmek.⁷⁸ Bunun dışında yüzeysel bir gözlem, Türkiye'nin müttefiklere direnemeyecek kadar güçsüz olduğu intibasını veriyordu.⁷⁹ Paris Konferansı toplandığı yani Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtiği zaman dilimine denk gelen dönemdeki halet-i ruhiyeyi, İngiliz Yüksek Komiserliği'nde görevli Ryan, konuştuğu bir Türk'ten naklen anılarına şöyle geçirmiştir: *"İster manda olsun, ister öküç,⁸⁰ isterse de herhangi bir hayvan olsun; yeter ki çabuk gelsin."*⁸¹ Ne var ki bu teslimiyetçi, uysal yönetim anlayışı İtilaf Devletleri'nin işine gelse de, aynı zamanda avucuna aldığı hükümette yönetme kabiliyeti olmaması sonucunu da doğurduğundan Mütareke'nin tatbik edilmesi noktasında İstanbul'un emirlerinin hükmü Anadolu'nun içlerine pek geçmiyordu. İstanbul'daki Amerikan Komiseri Heck, 4 Ocak 1919'da Tefvik Paşa hükümetinin yetenekli idarecilerden tamamen yoksun, kötü organize olmuş vaziyetinden bahsediyor ve Anadolu'da verilen emirlerin pek bir etki yaratmadığına dikkat çekiyordu. Bu koşullar altında birkaç hafta içinde bir askeri işgalin sürpriz olmayacağını da ekliyordu.⁸² Dolayısıyla Anadolu'nun İstanbul adına kontrol altına alınması lazımdı. Bu ya İtilaf Devletleri'nin askeri işgaliyle sağlanacaktı ya da İstanbul, bunu kendi sağlayacaktı. Bu husus 16 Ocak 1919'da Foreign Office'den War Office'e yazılan bir telgrafta da gündeme getirilmişti.⁸³ İtilaf Devletleri, büyük çaplı bir askeri işgale kalkışamayacak kadar savaş yorgunuydu. Bunu daha ziyade İstanbul'un gözünü korkutarak, onun sağlamasını bekliyorlardı.

İngilizler padişahın kişisel güvenlik kaygısının yüksek olup kendisinin ve ülkenin selametini İngilizlere yanaşmakta bulduğu konusunda samimi olduğuna inanıyorlardı. Bunun dışında *"şayet bir kamuoyu var denebilirse"* diye yazıyordu Calthorpe, onun eğilimi İngiliz yanlılığıydı.⁸⁴ Bu koşullar altında İngilizlerin çok da kaygılanmaması anlaşılabilir bir şeydir. Bu noktada bir kişi istisna oluşturunuyordu ki o da zaten bölgeden en iyi anlayan kişilerin

⁷⁸ İstanbul'a debdebeli bir giriş yapan Fransız General Franchet D'Esperey'e göre *"gayretli olanlar sadece İttihatçılardı, gerisi bir güzel kalaylayabileceğim bir hadımlar sürüsünden başka bir şey değildi."* Bkz. Criss, **a.g.e.**, s. 89. Bu, İttihatçılara bir övgüden olmaktan ziyade, onların dışındaki idarecilere nasıl horlamayla bakıldığını gösteren bir ifadedir ve galip devletlerin psikolojisini iyi yansıtmaktadır.

⁷⁹ Bu, İtilaf Devletleri'ne ait basit bir yanılgıdan ibaret değildi. İttihatçıların meşhur Maliye Nazırı Cavit Bey, 16 Ekim 1918 tarihinde şunları not etmiş: *"Meclis içtima etti. Erkân-ı Harp Nuri Bey ahval-i umumiyemiz hakkında izahat verdi. Maatteessüf gördük ki, bir buçuk milyon askere mukabil bütün memalik-i Osmaniye'nin müdafaası için yalnız yetmiş iki bin tüfek var. (...) Bir avuç eşkıya ile bile memleketin istila edileceği hale geldik."* Cavid Bey, **Felaket Günleri: Mütareke Devrinin Feci Tarihi 1**, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 12.

⁸⁰ Konuşan kişi Fransızca "mandat" kelimesinin okunuşuyla kelime oyunu yapıyor.

⁸¹ Andrew Ryan, **Sonuncu Dragoman**, Çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 115.

⁸² **FRUS**, "The Paris Peace Conference-Turkey", Vol II, s. 280-281.

⁸³ **FO** 406/41 No. 7, p. 8.

⁸⁴ **FO** 406/41 No. 58, p. 131-133.

başında geliyordu:⁸⁵ Lord Curzon. Curzon ısrarlı bir biçimde tehlikeye dikkat çekiyordu. 24 Mart 1919'da yazdığı "A Note of Warning About The Middle East" başlıklı memorandumunda İstanbul'da bulunan donanmanın baskısı altında Türkiye'nin her isteneni yapacağı gibi bir yanılgı oluştuğuna dikkat çekiyor ve Mütareke'nin daha kapsamlı ve katı bir tarzda yapılmış olması gerektiğine işaret ediyordu. Ona göre Türkler Mezopotamya, Arabistan, kutsal yerler, Filistin ve Doğu Trakya'daki Avrupa topraklarının ellerinde kalmayacağını farkındaydılar. Fakat ya Ermenistan'dan da atılacaklarını,⁸⁶ İstanbul'dan kovulacaklarını, Anadolu'daki toprakların da başka devletler tarafından parselleneceğini ya da manda altına konacağını fark ettiklerinde ne yapacaklardı? Bu tehlike karşısında ne yapılacağı -Türklerin tabiriyle- "kısmet"e mi bırakılmıştı? Doğu'da ortaya çıkacak yeni sorunlar, en iyi biçimde hazırlanmış planların bozulmasına yol açabilirdi.⁸⁷ 22 Nisan'da Ortadoğu meselesiyle ilgili yazdığı notta ise benzer düşünceleri dile getiriyor ve Allenby'nin bulduğu çözümlerin Türk milliyetçiliğini arttırdığı eleştirisini yapıyordu. Ona göre Yunanların yeteneklerine güvenilmemeli ve askeri tedbirler de arttırılmalıydı.⁸⁸

İngilizler bazı karışıklıklar çıktığını haber aldıkları Anadolu'nun, emirleri altında olduğunu düşündükleri İstanbul tarafından kontrol altına alınması için 21 Nisan 1919'da Calthorpe aracılığıyla Osmanlı hükümetini uyardılar.⁸⁹ Bunun üzerine apar topar Anadolu üç ordu müfettişliğinin yetkisi altına verildi. 1. Ordu Müfettişi Fevzi (Çakmak) Paşa, 2. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa idi. 3. Ordu Müfettişi olarak Mustafa Kemal Paşa düşünüldü. 30 Nisan 1919'da bu teşkilatlanma Harbiye Nezareti tarafından kabul edildi.⁹⁰ Padişah, Anadolu'nun İstanbul'un kontrolü altına alınması işinde en büyük görevi üstlenecek 3. Ordu Müfettişliği'ne ordu içinde sözü geçer, milliyetçi subayları da etkileyebilecek ve kendisine yakın bulduğu bir komutanı atamak istiyordu şüphesiz. Doğrudan tanıyıp güven duymadığı bir kişiye bu görevi vermesi, tabiatı düşünüldüğünde mümkün değildi. Bu özelliklere sahip olup yakından tanıdığı ve güvendiği üst düzey komutansa Mustafa Kemal Paşa'ydı. Mustafa Kemal'in hem milliyetçi oluşu hem de sultanla olan geçmişe dayanan ilişkisi, onu ideal bir aday haline getirmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa da tabiat itibarıyla ismi büyük kendi önemsiz görevlere talip olacak biri değildi. Bu sebeple yetki sahasının geniş tutulması için Genelkurmay'daki ve Harbiye Nezareti'ndeki arkadaşlarından yardım aldı. Siyasi faaliyetler içinde olan ve daha önce Tevfik Paşa'yı düşürmeye çalışan, padişaha yakın bir general olan Mustafa Kemal'in iktidar merkezinden uzaklaşması, Damat Ferit'in de işine geliyordu. Mustafa Kemal Paşa, aslında olayın bu boyutunun farkındaydı, bu sebeptendir ki İstanbul'da kendisine bir mevki vermeyenlerin Anadolu'yu teklif etmelerini kendisini uzaklaştırma çabası olarak yorumlamıştı. Ama İstanbul'da da bir şey yapması mümkün değildi. Ancak işini sağlama bağlayan, planlı bir insan olduğu için, İstanbul'un çok büyük baskı altında

⁸⁵ Macmillan, **a.g.e.**, s. 428.

⁸⁶ Türkiye'nin doğu vilayetleri kast ediliyor.

⁸⁷ **FO** 406/41 No. 30, p.52-53.

⁸⁸ **FO** 406/41 No. 37, p. 82-85.

⁸⁹ Akşin, **a.g.e.**, s. 252.

⁹⁰ Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 105.

olduğu bu dönemde, geniş yetkileri koparmayı başardı. Bir varlık gösterilmesi fikri milliyetçi subaylarda belirdiyse de o sırada Anadolu’da geniş çaplı bir askeri mücadelenin yapılmasının merkezi olarak planlandığını söyleyecek tutarlı bir veri bütününe kesinlikle sahip değiliz. Dolayısıyla direnişin seyrini birinci derece olaylar karşısında Mustafa Kemal Paşa’nın aldığı kararlar ve liderliği belirledi. Şunu da belirtmek gerekir ki, Ali Fuat, Kazım Karabekir ve Mersinli Cemal Paşaların Anadolu’nun çeşitli yerlerine tayinleri daha evvel çıkmış olmasına karşın, İngiliz yetkililer bu paşaların geri çağırılması talebinde bulunmadılar. Söz konusu kişiler, daha sonra, Mustafa Kemalle işbirliği yapma yönünden sakıncalı bulundular. Hatta bunlardan Mersinli Cemal Paşa, kıdemce daha yukarıda olmasından ötürü olsa gerek, kendisi de ordu müfettişi olduğu halde, Mustafa Kemal Paşa’ya niçin bu kadar geniş yetki verildiğini dahi sordu.⁹¹

3. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa’nın beraberindeki subay ve erlerle Samsun’a hareket edeceği sırada İngilizlerden vize alması gerekiyordu. Bu vizeyi verecek olan İngiliz görevlisi Bennett, bu kalabalık askeri heyetten kuşkulandığını yazar; ancak Yüksek Komiserliğe danıştığında, şu cevabı almıştı: “*Sultan, Mustafa Kemal Paşa’ya tamamen güvenmektedir.*”⁹² Bu yanıt, aslında çok anlamlıdır: İngilizler, padişahın kendilerine karşı bir girişimde bulunmayacağına samimiyetle inanmaktadırlar. Mustafa Kemal’le ilgili görüşlerini padişahın verdiği teminat üzerine bina etmişlerdir. Gerek Lord Kidston⁹³ gerekse anılarında Andrew Ryan, Mustafa Kemal Paşa hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadıklarını söylemişlerdir. Ryan, Nisan ayında müfettişlik konusunda Damat Feritle konuştuklarında Mustafa Kemal’in sultana bağlılığı konusunda kendisine güvence vermişti. Ryan, kendisine aktarılanlar karşısında ikna olmuştu.⁹⁴ Gerçekten İngiliz istihbaratı, bu yetenekli general hakkında bu derece yanıltmış olabilir miydi? Cevabımız çok açık ve kısadır: Evet. Bu konuda Kazım Karabekir’in Anadolu’ya geçişi ve faaliyetleriyle bir kıyaslama aydınlatıcı olacaktır. İngilizlerin Kazım Karabekir’in Anadolu’da görev alması ve sonrasında olayları yorumlayışlarına baktığımızda, Türk çevrelerden edindikleri bilgileri esas aldıkları ve 1921 gibi geç bir tarihte bile bu görüşlerin etkisi altında oldukları görülüyor.

Karabekir Paşa, diğer bazı komutanlar hapse atılırken kendisinin nasıl olup da Erzurum’daki eski kolordusunun başına ve bütün bir Dokuzuncu Ordu kıtaatına kumandan tayin edildiğini anlatırken bunu, kendisine dair “*İttihatçı damgası vurulmamış olmasından*”, ve “*emre itaat eder, Şark halkının hürmetini kazandığından İstanbul’un emirlerini orada kolayca tatbik edebilir*” bulunmasından kaynaklanan bir “*budalalıkla*” ilişkilendirir.⁹⁵ Karabekir’e göre İngilizler de “*muhataplarının zeka ve basiretlerinin derecesini anlamak meziyetinden mahrum*” olacak kadar kibirliydiler.⁹⁶ Aslına bakılırsa Karabekir, Mustafa Kemal’e nazaran muhafazakâr yönleri çok daha belirgin bir

⁹¹ Mango, **a.g.e.**, s. 258.

⁹² John Godolphin Bennett, **Tanık: Bir Arayışın Hikayesi**, Çev. Çiçek Öztekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 45-46.

⁹³ Mango, **a.g.e.**, s. 281.

⁹⁴ Ryan, **a.g.e.**, s. 116-117.

⁹⁵ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 13.

⁹⁶ **A.g.e.**, s. 44.

komutandır ve İttihatçı kadronun çekirdeğinde de değildir. Siyasetle uğraşan bir kişi de değildir. Dolayısıyla hakkındaki bu algıyı iyi bildiği anlaşıyor. Bu algının aynen İngilizlere de Türk çevrelerden intikal ettirildiği, İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un 27 Nisan 1921'de Türkiye'ye ilişkin yıllık raporunda Karabekir'e dair verdiği bilgilerden kolaylıkla görülebilir. Çok tuhaftır ki Rumbold bu kadar geç bir tarihte bile Karabekir'in genel tavır ve fikirleri hakkında yazarken "*fazlaca malumatımız yoktur*" diyerek başlamakta ve hakkında "*Milli Mücadele hareketinin iç teşkilatlanmasında Ankara'dan bir şekilde farklı bir duruşa*" sahip olduğuna dair bilgiler olduğunu kaydetmektedir. Aldıkları duyumlardan bir kısmına göre Karabekir, "*padişaha bağlı bir asker ve Ankara'nın siyasetine güven duymayan bir şahıstır.*"⁹⁷ Dolayısıyla İngilizler 1921 Nisanı gibi geç bir tarihte dahi Karabekir'i padişaha bağlı bir asker olarak duymuşlardır. Bu duyum belirttiğimiz gibi, tamamen yanlış temellere dayanmasa da, padişahın güveni İngilizler için olumlu bir referanstır. Mustafa Kemal Paşa'nın Vahideddin'i ikna etmiş olması ve Hürriyet ve İtilafçı çevrelerde de kurduğu bağlantılar üzerinden olumlu bir imaj yaratması, kendisi hakkında İngilizlere iletilecek bilgileri elbette olumlu yönde etkilemiştir. Burada unutulmaması gereken bir diğer nokta, Anadolu'nun İstanbul adına kontrol altına alınmasıdır. Nasıl ki Karabekir'in atanması kendisinin de farkında olduğu gibi Doğu Anadolu'da sahip olduğu prestijle ilgiliyse, Mustafa Kemal Paşa'nın atanması da ordu nezdinde sahip olduğu prestijle ilgilidir. Aksi halde sözlerini geçirmeleri beklenemezdi. Vahideddin'in ordunun aleyhinde bir harekete girişip girişmeyeceği noktasında Mustafa Kemal Paşa'nın ağzını yoklaması ve "*siz akıllı bir kumandansınız. Arkadaşlarınızı aydınlatacağınızdan ve kendilerini yatıştıracağınızdan eminim*" diyerek ondan ordu üzerindeki nüfuzunu kullanmasını istemesi, Vahideddin'in de bunun farkında olduğunu gösteriyor.⁹⁸

Bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliği'ne tayinine dair irade 30 Nisan 1919'da çıkmıştır.⁹⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a giderken yanında kalabalık bir subay heyeti de götürdüğü elbette biliniyordu. Bu bilginin İngiliz Karadeniz Orduları Başkomutanı General Milne'e ulaşması üzerine 19 Mayıs 1919'da Milne, Dokuzuncu Ordu lağvedildiği halde bu kadar geniş bir kurmay kadrosuyla niçin Mustafa Kemal Paşa'nın gönderildiğini, vazifelerinin ne olduğunu sormuş, 24 Mayıs'ta cevaben ülkede dağılmış buluna orduların teftişi ve asayişsizliklerin önüne geçilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir. Bu arada İngiliz istihbaratı da Mustafa Kemal Paşa hakkında elbette bilgi topluyordu. General Milne 6 Haziran'daki yanıtında bu kadar önde gelen bir komutanın geniş maiyetiyle Anadolu'da dolaşmasının halkın heyecanını arttıracaklarını belirterek Kemal Paşa ve maiyetinin derhal İstanbul'a dönmesi için emir verilmesini istiyordu.¹⁰⁰ Bu sert uyarıda İngiliz istihbaratının Anadolu'daki hareketleri Mustafa Kemal Paşa'nın yönetmeye başladığına dair topladığı bilgi rol oynamıştı.¹⁰¹ Ancak

⁹⁷ **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920**, der. Ali Satan, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 159.

⁹⁸ Turan, **a.g.e.**, s. 185.

⁹⁹ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)**, Cilt 1, Sayı 1, Vesika no. 1, 1952, s. 29.

¹⁰⁰ **A.g.d.**, Vesika no. 15, 16,17, s. 85, 89, 93.

¹⁰¹ **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, s. 10-11.

İngilizlerin tehditlerinin sahadaki etkisi, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçtikten sonra azalacaktı; Yüzbaşı Hurst, 12 Haziran 1919'da mevcut durumda iki seçeneğin olduğunu belirtiyor ve ya yeterli miktarda İngiliz askerinin Anadolu'da kontrolü sağlamak için gönderilmesini ya da İngiliz temsilcilerinin hayatlarını korumak için bölgeden çekilmelerini öneriyordu.¹⁰² Çok büyük askeri birlikleri gerektiren bu operasyon, savaş yorgunu İtilaf Devletlerince göze alınabilir cinsten değildi. Bu aşamada tekrar İstanbul üzerindeki etkilerini denediler ne var ki Mustafa Kemal Paşa'nın dönmeyişi üzerine 2 Temmuz'da Calthorpe Osmanlı Hariciye Nezareti'den hiçbir gecikme olmaksızın Mustafa Kemal Paşa ve Mersinli Cemal Paşa'nın çağrılmasını istedi.¹⁰³ Cemal Paşa İngilizlerin talebi karşısında Mustafa Kemal Paşa'yı şaşırtarak İstanbul'a döndü.¹⁰⁴ Hükümet, Ali İhsan ve Yakup Şevki Paşaların başına gelenin kendi başına gelmeyeceğine dair Mustafa Kemal Paşa'ya güvence veriyse de Mustafa Kemal Paşa bu emre itaat etmedi ve askerlikten istifa etti.¹⁰⁵ Bundan sonra işler, İngilizlerin hiç istemedikleri biçimde gelişecekti.

Sonuç

Bu kısımda bazı ana tezlerimizi ortaya koyabiliriz. Öncelikle bazı eserlerde yer alan iddiaların aksine Mütareke'den sonra, ona karşı tümenden bayrak açan bir komutan olmamıştı. Bunun için o sırada kamuoyu hazır olmadığı gibi, komutanlar arasında bir koordinasyon sağlanmış da değildi. İtilaf Devletleri askerleriyle Türk ordusunun karşı karşıya geldiği noktalar Mondros Mütarekesi'nin maddelerine ilişkin olup cephe komutanlarına ilişkin önceden tasarlanmış bir stratejiyi de yansıtmıyordu. Mütareke'yi takip eden ilk aylarda İngiliz bakış açısı pek çok bakımdan oldukça "duygusal"dı. İngilizler zafer kazanmış olmanın getirdiği kibirle Osmanlı yetkililerini aşağılıyor, her taleplerinin kabul edileceğini umuyorlardı. Bu arada Gladstone'un fikirlerinin takipçisi olarak, Türk yönetimini gayrı-Müslimler üzerinde sürdürülemez bir zulüm olarak tanımlıyor, İttihatçıları da hem İngilizlere karşı "nankörlük" eden yöneticiler hem de gayrı-Müslimlere ve İngiliz esirlere zulmeden savaş suçluları olarak görüyorlardı. Bu bağlamda İttihatçıları cezalandırma ve Mütareke'nin uygulanmasını aksatan komutanların görevden el çektilmesini sağlama, ilk hedefleriydi. Türk kamuoyunun mağlubiyeti kabullendiğini ve küçümseyerek baktıkları bu kamuoyunun İngiliz yanlısı olduğu düşünüyorlardı. İstanbul'daki fiili işgal sayesinde padişahı ve hükümeti kontrol ettikleri ve her ikisinin de selameti samimiyetle İngilizlerle işbirliği yapmakta bulduğu yönünde güçlü bir kanaat mevcuttu. Bu şartlar altında İngilizlere tek direnmenin İttihatçılardan geleceği varsayılarak onları etkisizleştirme görevi İstanbul'daki hükümete verildi ve birçok İttihatçı tutuklandı. Mustafa Kemal Paşa ise İttihatçı bilinmediği için bu ilk tutuklamaların içinde yer almadı. Onun İngilizlerin dikkatini çekmesi,

¹⁰² **A.g.e.**, s. 22.

¹⁰³ **FO** 406/41, No. 71, p. 156-157. Shaw'un belirttiği üzere, İngilizler Temmuz 1919'a kadar Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki varlığını çok büyük bir tehdit olarak algılamadılar. Bkz. Shaw, **a.g.e.**, V. 2, s. 670.

¹⁰⁴ Mersinli Cemal Paşa için bkz. Dursun Gök, **Mersinli Cemal Paşa**, Gençlik Kitabevi Yayınları, Konya, 2015.

¹⁰⁵ **HTVD**, Cilt 1, Sayı 2, Vesika no. 28, 37.

İstanbul'daki hırslı siyasi faaliyetlerinden sonrasına denk gelmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya atanması, daha önceden hesaplanması mümkün olmayan birçok şartın bir araya gelmesiyle mümkün olabildi. Enver Paşa ile olan sorunlu ilişkilerinin onu İttihatçılardan uzaklaştırması, kimseyi bu konuda şüpheyi düşürmeyecek bir kişisel geçmiş olarak, eskiden dezavantajken şimdi avantaja dönüşmüştü. Ordu komutanlığından istifa etmesi ve Almanlara olan güvensizliği ona Vahideddin'in yanında Almanya seyahatine giden yolu açmıştı; kısa süre sonra Vahideddin'in padişah olması, aralarındaki hukuku önemli hale getirdi. Sultan Reşat vefat etmeyebilir ya da geleceğin padişahı başka bir üst düzey komutanla bu seyahate çıkıp Mustafa Kemalle hiç tanışmayabilirdi. Mustafa Kemal Paşa İngiliz emellerine karşı yazdığı telgraflara rağmen diğer bazı generaller gibi hemen İstanbul'a çağrılmayabilir ve İngilizlerin kara listesine erkenden girebilirdi. Padişahın güvendiği bir kişi olarak Tefik Paşa'yı düşürmeye çalışmasaydı Damat Ferit onun İstanbul'daki varlığını bu kadar rahatsız edici bulmayabilirdi. Yine de belirtmek gerekir ki Mustafa Kemal Paşa da hükümet çevrelerini kendisi hakkında olumlu yöne çevirerek işlerin seyrini etkileyen politik hamlelerde bulunmuştu. Ne var ki tüm bu olaylar göz önüne alınmadan, sadece kanma-kandırma şeklinde olayları okumak, eksik kalacaktır. Bu şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın geldiği ve gelemeyişi mevkiiler anlaşılamaz.

İngiliz tarafında ise elbette Osmanlı'nın paylaşımıyla ilgili çok karmaşık sorunlarla uğraşıyorlardı ve dikkatleri bu noktada yoğunlaşmıştı. Bu esnada Lord Curzon'dan gelen uyarılar dikkate alınsaydı, olaylar Mustafa Kemal Paşa'yı çok daha zor durumda bırakacak şekilde gelişebilirdi. İngilizlerin savaş yorgunu olmalarıyla kibirli tavırlarının tuhaf bileşimi, bu konuda etkin bir siyaset izlemelerini önledi. İstanbul'daki hükümetin samimiyetine inanmaları, birçok milliyetçi subayın Anadolu'ya geçmesine dair aktif bir müdahalede bulunma konusunda gecikmelerine yol açtı. Çok da iyi tanımadıkları Mustafa Kemal Paşa'dan ziyade, onun referanslarına güvendiler. Daha kuşkucu davrandıklarındaysa, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçmişti ve zafere ulaşınca kadar, dönmeye niyeti yoktu.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları ve Yayımlanmış Resmi Belgeler

(FO 406/41), Printed For the Use of the Foreign Office, Further Correspondence Respecting Eastern Affairs, Part II, 1920.

FO 406/41 No. 7

FO 406/41 No. 13

FO 406/41 No. 30

FO 406/41 No. 37

FO 406/41 No. 58

FO 406/41, No. 71

Foreign Relations of the United States (FRUS), "The Paris Peace Conference-Turkey", Vol. II, United States Government Printing Office, Washington, 1942.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi Vesika No. 1, 15, 16, 17, 28, 37.

Kitap ve Makaleler

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele [Mutlakiyete Dönüş 1918-1919]**, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

Alkan, Necmettin, Alkan, “Almanlara Göre Müttefik Türk Komutanları ve Subayları”, **Savaşın Gözüyle Türk-Alman İttifakı (1914-1918)** içinde, Haz. Necmettin Alkan ve Eyyub Şimşek, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.

Altay, Fahrettin, **On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

Atatürk: Belgeler, Elyazısıyla Notlar, Yazışmalar, Yay. Haz. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

Atatürk’ün Bütün Eserleri -2 (1915-1919), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2018.

Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Bennett, John G., **Tanık: Bir Arayışın Hikayesi**, Çev. Çiçek Öztekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Byıkkılıoğlu, Tefik ve diğerleri, **Türk İstiklâl Harbi I: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi-Cilt 6 Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1970.

Cavid Bey, **Felaket Günleri: Mütareke Devrinin Feci Tarihi 1**, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

....., **Meşrutiyet Ruznâmesi**, Cilt 3, Haz. Hasan Babacan ve Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Cebesoy, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014.

Criss, Nur Bilge, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, Çev. Ahmet Kaçmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Dursunoğlu, Cevat, **Milli Mücadelede Erzurum**, yayl. y., Ankara, 1946.

Ediz, İsmail, **Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu’da Yunan İşgali 1919-1922**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.

Erden, Ali Fuad, **Çölde Son Türk Destanları: Suriye Hatıraları-II**, Derleyen ve Yay. Haz. Yusuf Turan Günaydın, Kopernik Kitap İstanbul, 2018.

Erdinç, Erol Şadi, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları: Ankara İstiklâl Mahkemesi ve Siyasî Yargılama**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.

Esatlı, Mustafa Ragıp, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve “Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?”**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1975.

Ferguson, Niall, **İmparatorluk: Britanya’nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği**, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Gök, Dursun, **Mersinli Cemal Paşa: İkinci Ordu Müfettişliği ve Harbiye Nazırlığı**, Gençlik Kitabevi, Konya, 2015.

Gökbilgin. Tayyip, **Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesi’nden Büyük Millet Meclisi’nin Açılmasına**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Cilt 1, Cumhuriyet, 2001.

Hatipoğlu, Süleyman, **Filistin Cephesi’nden Adana’ya Mustafa Kemal Paşa**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.

İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)-Cilt 1 (Nisan 1919-Mart 1920), Haz. Bilal N. Şimşir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920, der. Ali Satan, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Karaköse, Nejdet, “Mondros Mütarekesi’nden Sonra Kafkasya’daki Gelişmeler ve Nuri Paşa’nın (Killigil) Kafkasya’daki Faaliyetleri”, **100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslar arası Sempozyumu**, yay. Haz. Merve Uğur, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.

Keeling, E.H., **Adventures in Turkey and Russia**, John Murray, London, 1924.

Koca, Salim ve Semih E. Yalçın, **Mustafa Kemal Paşanın Anadolu’ya Geçişi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005.

Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar KAYNAKLARlı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

Küçük, Yalçın, **İsyen 1**, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.

....., **İsyen 2**, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.

Macmillan, Margaret, **Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi**, Çev. Belkıs Dışbudak, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2004.

Mango, Andrew, **Atatürk: Modern Türkiye’nin Kurucusu**, Çev. Füsün Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, Yay. Haz. Kemal Gurulkan ve diğerleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2007.

Özel, Sabahattin, **Mustafa Kemal Atatürk: Yeni Gerçekler Yeni Düşünceler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.

Ryan, Andrew, **Sonuncu Dragoman**, Çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım: İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, Cilt 5-6, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Cilt 1, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1966.

Sforza, Carlo, **Makers of Modern Europe**, Elki Matthews&Marrot Publishers, London, 1930.

Shaw, Stanford J., **From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation 1918-1923: A Documentary Study**, Vol. 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Sonyel, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

....., **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

....., **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye’deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Şimşir, Bilal N., **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

Tansel, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977.

Turan, Şerafettin, **Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

Yeghiayan, Vartkes, **Malta Belgeleri**, Belge Yayınları, İstanbul, 2007.

Yemen: Savaşanlar Anlatıyor, Haz. Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007.

1919 YILI EKİM AYINDAN İTİBAREN TEMSİL HEYETİ İLE İSTANBUL HÜKÜMETİ İLİŞKİLERİNDE YUMUŞAMA DÖNEMİNE GEÇİŞ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA İADE-İ İTİBAR MESELESİ

Zekeriya TÜRKMEN*

ÖZET

III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan Erzurum'a gelişiyle birlikte İstanbul'daki hükûmetle olan münasebetlerde yaşanan gerginlik giderek artmıştır. Müfettişlik bölgesinde gerçekleştirdiği faaliyetler İngilizlerin dikkatinden kaçmamış, derhal İstanbul'a çağrılmasına yol açmıştır. Hükûmetin sivil ve askerî kanadından yapılan çağrılara kulak asmayan Mustafa Kemal Paşa, 8/9 Temmuz 1919 gecesini, çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa edip sine-i millete dönmüştür. İstifasından birkaç saat sonra da Damat Ferit Hükûmeti kendisini askerlik mesleğinden tard edip, nişan ve madalyalarının alınması yolunda Sultan Vahdettin imzalı bir irade yayınlamıştır. Erzurum Kongresi arefesinde gerçekleşen bu hadiseler, Milli Mücadelenin başlangıcında bir belirsizlik ortamı yaratmış olsa da, Kazım Karabekir Paşa başta olmak üzere Anadolu ve Trakya'daki kolordu komutanları, -askerlikten istifa etmiş olsa da- Mustafa Kemal Paşa'yı bir üst rütbeli komutan olarak tanıyacaklarına dair söz vermeleri üzerine Temsil Heyeti teşkil edilerek Milli Mücadele hareketinin planlandığı şekilde sürdürülmesi kararı alınmıştır.

1919 Yılı Eylül ayından itibaren Anadolu'da Temsil Heyeti denetimi ele almıştır. Temsil Heyetinin İstanbul ile bütün irtibatını kesmesi, diğer yandan Anadolu'daki kamuoyu baskısı Damat Ferit Paşa kabinesinin istifasına ve yerine Temsil Heyeti'ne ılımlı bakan bir kabinenin kurulmasına yol açmıştır. Yeni kabineyi Ferik Ali Rıza Paşa kurmuştur. Ali Rıza Paşa tarafından kurulan yeni kabinedeki Harbiye Nazırı Cemal Paşa da Mustafa Kemal Paşa gibi aslında Anadolu'ya ordu müfettişi olarak gönderilmişti. Yıldırım yani II. Ordu Müfettişi olarak Konya'da bir süre görevini sürdürmüştü. Bu dönemde Temsil Heyeti ile İstanbul hükûmeti ilişkilerinde gözle görülür bir yumuşama sürecine girilmiş, Kuva-yı Milliye'nin el altından desteklenmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın iade-i itibar meselesi gündeme gelmiştir. 1919 yılı sonlarına gelindiğinde Harbiye Nezaretince hazırlanan evraklarla Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten kendi isteğiyle istifa etmiş bir üst rütbeli general olduğu, nişan ve madalyalarının iade edildiği tekrar Sultan Vahdettin imzalı iradelerle yazılı olarak ilan edilmiştir.

Sultan Vahdettin, Damat Ferit Paşa kabineleri döneminde Mustafa Kemal Paşa hakkında alınmış kararları yok hükmünde kabul etmek zorunda kalmıştır. Keza, Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde gerçekleştirilen Amasya mülakatı ve benzeri gelişmelerle İstanbul hükûmetinin Mustafa Kemal Paşa hareketini kabul eden bir tavır içinde değil ama, meşru bir müdafaa hareketi olarak değerlendirme sürecine doğru yöneldiği görülür. Nitekim, 1920 yılı başında İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'da Misak-ı Millî kararlarının

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, zturkmenbeyi@gmail.com

alınmasında Temsil Heyetinin ve dolayısıyla da Mustafa Kemal Paşa'nın büyük etkisi ve rolü olmuştur.

Bu bildiride 1919 yılı son altı ayında Anadolu'da gerçekleşen siyasî, askerî, toplumsal gelişmeler ışığında Temsil Heyetinin İstanbul hükümetiyle olan münasebetleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın iade-i itibar meselesi dönemin belgeleriyle ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Mustafa Kemal Paşa, Amasya Mülakatı, Damat Ferit Paşa Kabinesi, Ali Rıza Paşa Kabinesi, Mersinli Cemal Paşa, Temsil Heyeti, Misak-ı Millî

THE DÉTENTE PERIOD BETWEEN ISTANBUL GOVERNMENT & THE DELEGATION OF REPRESENTATIVES FROM OCTOBER OF 1919 AND THE ISSUE OF 'RESTORATION OF HONOR' FOR MUSTAFA KEMAL PASHA

ABSTRACT

With the arrival of Mustafa Kemal Pasha, the IIIrd Army Inspector from Amasya to Erzurum, tension in the relations with the government in Istanbul had increased. Activities carried out in the Inspectorate Region drew the attention of the British commandment and immediately let him recall to Istanbul. Mustafa Kemal Pasha, who did not take these recalls into consideration, made by both civil and military organs of the government, resigned from his beloved military service in the night of 8/9 July 1919 and continued his activities as an ordinary man among the his people. A few hours after his resignation, Damat Ferit government issued a will signed by Sultan Vahdettin that ordered his dismissal from his military mission and removal of his ranks and decorations. Even though these incidents right on the eve of the Erzurum Congress created an atmosphere of uncertainty commanders such as Karabekir Pasha and the others in Anatolia and Thrace, stated that they would recognize Mustafa Kemal Pasha as the highest commander of the army. This is for the fact that a delegation of representatives were decided to be formed in order to adminisiter the National Struggle Movement as previously considered.

From September 1919 onwards, the referred Delegation took control in Anatolia. The delegation of the group cut off all contact with Istanbul, while the public pressure in Anatolia led to the resignation of the Cabinet of Damat Ferit Pasha and the establishment of a cabinet with a moderate view towards them. The new cabinet was established by Ferik Ali Rıza Paşa. Ali Rıza Pasha appointed Cemal Pasha as the minister of war who was previously sent as the IInd "The Lightning" Army Inspector to Anatolia in fact, who worked in Konya for a while. In this period, a significant détente process was seen in the relations between the Delegation and the government of Istanbul, and under huge public support Mustafa Kemal Pasha's issue of restoration of honor became the main issue. Thus in the end of 1919, Mustafa Kemal Pasha was declared as a resigned officer from military officer and he was given his titles and medals back through a will prepared by the Sultan Vahdettin.

On one hand, Sultan Vahdettin was obliged to recognize the decisions taken against Mustafa Kemal Pasha in the period of Damat Ferit Pasha as invalid. On the other hand, incidents such as bilateral talks in Amasya proved that Ali Rıza Pasha's cabinet was inclined to see the national movement as a legitimate self-defence process rather than the recognition of the movement. As a matter of fact, the Delegation as well as Mustafa Kemal Pasha himself had a great influence on the Assembly in taking the decision of the National Oath in the Parliament.

In this paper, in the light of political, military and social developments in Anatolia in the last six months of 1919, relations between the Anatolian Delegation with the Istanbul government and Mustafa Kemal Pasha's issue of restoration of honor will be issued.

Keywords

Mustafa Kemal Pasha, Meeting of Amasya, Cabinet of Damat Ferit Pasha, Cabinet of Ali Rıza Pasha, Cemal Pasha of Mersin, Anatolian Delegation, National Pact

Ali Rıza Paşa Hükümeti Döneminde Temsil Heyeti Ve Mustafa Kemal Paşa İle İlişkiler

Yunan işgali döneminde düzenli ordu birliklerinin yetersizliği karşısında, Anadolu'da yer yer teşekkül etmiş kuva-yı milliyenin düşman işgaline karşı kazandığı mevzi'i başarılar, bu kuruluşlara duyulan güvenin artmasına sebep olmuştu. Zayıf bulunan nizâmî kuvvetler yanında, sayıca büyük bir yekûna ulaşan kuva-yı milliye iâşe ve ikmalini tamamlamak için kimi zaman kanunsuz eylemlere başvurmakta idi. İşte Temsil Heyeti ile İstanbul hükümeti arasında birbirini anlamaya yönelik ilişkilerin başladığı bir dönemde bu gayr-ı kanunî hareketler iki taraf ilişkilerini de zedelemekte idi. Bundan dolayı Ali Rıza Paşa kabinesinin askerî kanadı -Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti- kuva-yı milliyeyi himayeleri altına almayı düşündü ve bu maksatla çalışmaları başlattı.¹

Ali Rıza Paşa hükümeti, Anadolu'daki kuva-yı milliye hareketini Damat Ferid Paşa gibi haince nitelemiyor;² aksine bu hareketi işgallere karşı halkın kendini savunmak için oluşturduğu millî bir refleks, meşrû ve ma'kul bir tepki olarak değerlendiriyordu.³ Bu yüzden kabinenin kuruluşundan hemen sonra Anadolu'da Temsil Heyeti ile irtibat kurulması konusunda faaliyete geçildi.⁴

¹ Bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001, s. 208 vdd.

² Örnek vermek gerekirse, Damat Ferid Paşa kabinesi Sivas Kongresini merkezî hükûmete karşı bir muhalefet ve fitne hareketi olarak yorumluyordu. Bk., **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS.)**, (Dosya) Ds: 53-3, (Numara) nr: 20, F: 1.

³ **İkdam** nr: 8172, 3 T.sani 1919; diğer taraftan Padişah Vahdettin, bir konuşmasında, "*Ben bu devlette iki adam gördüm. Biri Tevfik Paşa, diğeri Ali Rıza Paşa*" dediği halde O'nu, sadarete getireceği esnada; "*bu hüllecî bir kabine olacak, Tevfik Paşa son fişegimizdir*" cümlesini kullandığı belirtilir. Böylece Padişah bir sözü ile diğer bir sözünü nakzetmiştir. Bk. Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1940-1953, s. 2115.

⁴ Ali Rıza Paşa kabinesinin kuva-yı milliye hakkındaki fikirlerine bakılırsa, "*kuva-yı milliye hareketinin bir zaruretin sonucu ortaya çıktığı*" yolunda idi. Nitekim, halkın bu tür meşrû hak

Bu kabine millî hareketi meşru bir dava olarak tanımakla kalmıyor; bu hareketin liderleri ile de temasta bulunmaya gayret harcıyordu. Ali Rıza Paşa kabinesinin Dahiliye Nazırı Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey daha sonra hatıralarında da belirttiği üzere, sadrazamın bilgisi dahilinde Mustafa Kemal Paşaya adamlarını yolluyor, O'na, İtilaf Devletleri'nden gizli olarak her türlü yardımı yapmak için çabalıyordu.⁵ Temsil Heyetine muhalif olanların tavırlarına karşı çıkarak Ali Rıza Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa'nın mahkûm edilmesini talep edenlere karşı Sadrazam, "*ben, bu alçaklığı yapamam!*" diyerek açıktan tepkisini gösteriyordu.⁶ Bir yabancı yazarın görüşüne göre, "*Bâbüâli bu sırada iki taraflı oynuyordu. Görünürde millî hareketin karşısında, ama gizliden gizliye onun yanında idi. Nitekim bu ince düşünce tarzı, -o sırada- Türk diplomasisinin esaslarından biri idi.*"⁷ Yine bu dönemde Anadolu'nun silahlanması hızla sürdürüldüğü gibi, İstanbul'daki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlı askerî makamlar, kuva-yı milliye gruplarını kimi zaman açıktan desteklemekte beis görmüyorlardı.⁸ Ayrıca bununla kalınmıyor; Anadolu'ya asker, silah ve para gönderiliyor; İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerinin uyarılarına, protestolarına aldırış edilmiyor, işgalciler tarafından verilen direktifler yerine getirilmiyor, ya da savsaklanıyordu.⁹ Sadrazam Ali Rıza Paşa ve kabinesi sergilediği bu hareketleriyle milliyetçilere yakınlık duyduğunu açıkta ifade ediyordu.¹⁰

İstanbul ve Anadolu'da bütün bu olan bitenler karşısında aciz kalan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise, Londra'da yaptığı açıklamalarında; "*...İstanbul'da bizimle alay ediyorlar*" tarzında ifadeler kullanıyordu.¹¹ İstanbul'daki İngiliz istihbaratının verdiği bilgilerden yola çıkan İngiliz Amirali De Robeck, 17 Eylül 1919 tarihinde Lord Curzon'a gönderdiği raporunda, "*Mustafa Kemal Paşa hareketinin bağımsız bir cumhuriyete doğru gittiğini, -Osmanlı- Harbiye Nezaretince desteklendiğini ve veliaht Abdülmecit'in de bu işin içinde bulunduğunu*" ifade ediyordu.¹² Gerçekten de İngilizler, bu şüphelerinde haklı idiler. Ali Rıza Paşa ve kabine üyeleri Anadolu'yu açıkça ve samimice desteklemekte idiler.¹³ Kabinenin kuruluşundan sonra Anadolu, isteklerini İstanbul'daki hükûmete bildirince,¹⁴ hükûmet de Harbiye Nazırı

arama davası kadar normal bir davranış olamazdı." Bk., **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., Ankara 1982, Belge nr: 70, 72.

⁵ Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul 1982, s. 31-32.

⁶ İlhan Bardakçı, **Taşhan'dan Kadifekale'ye**, İstanbul 1975, s. 58.

⁷ Berthe Georges Gaulis, **Türk Milliyetçiliği**, (Çev. Cenap Yazansoy), İstanbul 1981, s. 83; ayrıca bk., Mareşal Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım, c. II**, İstanbul 1993, s. 143 vd; Zekeriya Türkmen, **Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa 1918-1919**, Bengi Yay., İstanbul 2010, s. 236.

⁸ Geniş bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuva-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşanın Kuva-yı Milliye'nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sy: 46, Ankara Mart 2000, s. 37-87.

⁹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, c.I**, Ankara 1975, vesika nr: 38 ; ayrıca bk. D.V.Mikusch, Gazi Mustafa Kemal, (Çev. Nermin Erendil), İstanbul 1981, s. 237 .

¹⁰ Arnold Toynbee, **Türkiye**, İstanbul, 1971, s. 104.

¹¹ Mikusch, Aynı eser, s. 238.

¹² Şimşir, **a.g.e.**, vesika nr: 39.

¹³ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali, c.I**, İstanbul 1987, s. 308-309. Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2002, s. 148.

¹⁴ Selek, **a.g.e.**, s. 310-311.

Cemal Paşa aracılığıyla yapabileceklerini sıralayarak karşılık vermekte idi.¹⁵ Bu arada hükûmet, İtilaf Devletleri'nin şüphesini çekmemek için ikili oynamak mecburiyetinde idi: Bu, görünürde millî hareketin karşısında olarak yansıtılacak, ama gizliden gizliye kuva-yı milliyeyi desteklemek ve yanında olmak şeklinde tezahür edecekti.¹⁶ Nitekim Ali Rıza Paşa kabinesi, Damat Ferid Paşa hükûmetlerinde olduğu gibi sadece intikam alma ve yargılama gibi işlerin yapılamayacağını belirten bir tavır içinde idi. Aslında hükûmet, bu politikası ile İngilizlerin şüphelerini devamlı arttırmakta ve üzerine çekmekte idi. ¹⁷ İngilizler bu sırada, giderek yayılan millî hareketi bastırmak için çeşitli hal çarelerini düşündüler. İstanbul'daki İngiliz Maliye uzmanı Adam Block tarafından Lord Curzon'a gönderilen bir yazıda; padişahın/saltanat merkezinin İstanbul dışında bir yere -Bursa veya Konya- taşınması ihtimali değerlendiriliyor ancak böyle bir durumda sultanın bir süre sonra millî kuvvetlerin denetiminde kalabileceğine dikkat çekilerek şimdilik İstanbul'da müttefik kuvvet komutanlığının kontrolü altında tutulmasının İngiliz çıkarlarına daha uygun olacağı ifade ediliyordu.¹⁸

İngilizlerin giderek artan şüphelerine rağmen Ali Rıza Paşa Hükûmeti, millî mücadeleye yardım için derhal gerekli faaliyetlere başladı, öncelikle Anadolu'ya doktor ve subay gönderme kararı aldı. Mütareke döneminde onuru kırılan Türk ordusunun maneviyatının yüksek tutulmasına gayret gösterildi.¹⁹ Kuva-yı Milliye yanlısı basına Damat Ferit hükûmetlerince uygulanan sansür azaltıldı.²⁰ Temsil Heyetine muhalefet eden ve Millî mücadele karşıtı görüş ve eylemlerde bulunan mutasarrıf, vali, kaymakam, olmak üzere diğer mülkî idarecilerin vazifelerine son verildi.²¹ Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere, Ali Rıza Paşa kabinesi iç siyasette ayrılığa meydan vermeyecek bir yol takip etmekte idi. Yine bu hükûmet zamanında İstanbul'da İkinci Sultan Ahmet Mitinginden sonra Damat Ferit Paşa zamanında yasaklanan işgali proteste mitinglerine yeniden izin verilmeye başlandı. Yüz binleri geçen kalabalıklarla işgalleri protesto mitingleri yapıldı. Öte yandan hükûmet, millî hareket adına yapılmakta olan iç ve dış müdahale ve taşkınlıklara tahammül edemeyeceğini de gösteriyordu. Bu arada, Cemal Paşa tarafından, millî mücadele liderlerine ve dolayısıyla Mustafa Kemal Paşaya yazılan telgrafta ülkede sanki iki hükûmet varmış gibi bir görüntü sergilenmemesi üzerinde de duruluyordu.²² Cemal Paşa, Temsil Heyeti'nin sık sık telgraflar göndererek aşırı isteklerde bulunmasını pek hoş karşılamıyor ve bunu hükûmete yönelik bir müdahale olarak değerlendiriyordu. Cemal Paşa, Temsil Heyeti tarafından hükûmetin bu sırada icraatlarına fazla

¹⁵ Selek, **a.g.e.**, s. 312-314. Ayrıca bk., Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 148.

¹⁶ Gaulis, **a.g.e.**, s. 83 ; ayrıca bk. Toynbee, **a.g.e.**, s. 104.

¹⁷ Miralay Mehmet Arif Bey, **Anadolu İhtilali: Milli Mücadele Anıları (1919-1923)**, (Yay. Hz., Bülent Demirbaş), İstanbul 1987, s. 37.

¹⁸ Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Ankara 2007, s. 71-72.

¹⁹ Şimşir, **a.g.e.**, vesika nr: 37, ek 38. Türkmen, **Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa**, s. 238.

²⁰ Şimşir, **a.g.e.**, vesika nr: 60, ek 2-3.

²¹ Kâmil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul, 1975, s. 256.

²² Mevlan-zade Rifat, **Türkiye İnkılâbının İçyüzü**, (Hz. Metin Hasırcı), İstanbul, 1993, s. 334 vd. ; ayrıca bk. Mehmet Tevfik (Biren) Bey, **II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi Hatıraları c.II**, (Yay. Hz. Fatma Rezan Hürmen), İstanbul, 1993, s. 316-317.

karışılmamasını talep ederken "...çekilir gideriz, sonunu siz düşünün." dercesine biraz da tehditvari açıklamalarda bulunarak, Temsil Heyetine, hükümet olarak içinde bulundukları kritik durumu izah etmeye çalışıyordu²³. Diğer taraftan Ali Rıza Paşa hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis-i Meb'usanın İstanbul dışında bir yerde toplanması talebini de hiç uygun bulmuyordu.²⁴

Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşanın Kuva-yı Milliye'nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir Ve Uygulamaları

Mersinli Cemal Paşa da, Mustafa Kemal Paşa ile aynı tarihlerde ordu müfettişi olarak (Yıldırım / II. Ordu Kıt'aatı Müfettişi) Anadolu'ya Konya'ya gönderilmiş; 1 Temmuz 1919 tarihinde İstanbul'a izinli olarak geldiği sırada görevine son verilmişti. ²⁵ Kuvayı Milliye hareketinin liderleri Ali Rıza Paşa kabinesinde kendilerine yukarıda da ifade edildiği üzere Mersinli Cemal Paşa'yı muhatap alıyorlardı. Gerçi Cemal Paşa, her ne kadar hükümette görev almışsa da, mesaisinin büyük bir kısmını kuva-yı milliye için harcamaktan geri kalmıyordu. Halbuki Mersinli Cemal Paşa'nın II. Ordu Müfettişliğinden ayrılıp İstanbul'a gitmesi²⁶ Mustafa Kemal Paşa tarafından hoş karşılanmamış, eleştirilmişti. ²⁷ Bütün bu olanlardan anlaşıldığına göre, Cemal Paşa siyasî yoldan faaliyetlerini yürütmek amacıyla İstanbul'a gitmiş ve bilahare de bu kabinede en aktif göreve getirilmişti.²⁸

Bununla beraber, Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nezaretine getirilmesi, Cevat Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine atanmasının ardından Temsil Heyeti başkanı Mustafa Kemal Paşa ile sık sık telgraflaştıkları da görülür.²⁹ Bu telgraflarda temel konu Yunan işgali karşısında kuva-yı milliye'nin hal ve hareketinin ne olacağı hususu olmuştur. ³⁰ Bu arada İstanbul hükümeti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin kontrolü altındaki bölgelerden Anadolu'ya silah kaçırılması olayları İstanbul ve Anadolu'daki İngiliz Kontrol Zabıtlarını harekete geçiren bir konu oldu. İngilizler tarafından ortaya atılan bir iddiaya göre, Bandırma'dan cephane sevk edildiği ve Türk Mevki Kumandanlarının da bunlara göz yumduğu belirtiliyordu. Bu sırada Konya'da bulunan Miralay Refet (Bele) Bey'in de mütareke hükümlerine karşı hareket ettiği belirtilerek silahların iç cephelere nakli olaylarına adı karıştığı belirtilmekte idi. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı, bu tarz hareketlerin engellenmesini hükümetten talep ederken, acilen önlemler alınmasını da talep ediyordu.³¹

İngilizler, bu sırada Anadolu'da Temsil Heyetinin lehine olabilecek her türlü gelişmenin önüne kesmek amacıyla harekete geçmişlerdi. İngiliz baskısıyla o sırada İstanbul'da kurulan divan-ı harplerde mütareke hükümlerine uymadıkları iddiasıyla bazı paşalarla yüksek rütbeli subaylar yargılanmaya

²³ Mevlan-zade Rifat, **a.g.e.**, s. 338.

²⁴ **BOA.DH.KMS.**, Ds: 57-1, nr: 61, F: 2-1.

²⁵ Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında...**, s. 150.

²⁶ **BOA., Babiâli Evrak Odası (BEO.)**, Harbiye Giden nr: 343557; Aynı arşiv, Dosya Usulü İrade Tasnifi, (DUİT.), nr: 68.

²⁷ Kemal Atatürk, **Nutuk, c.I**, s. 48-49.

²⁸ **BOA.BEO.**, İsti'zan-ı İrade-i Seniyye nr: 344453.

²⁹ Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuva-yı Milliye İlişkileri...", s. 43 vd.

³⁰ **Gnkur.ATASE Arşivi: 1-2**, Kls: 257, Ds: 8, F: 15, 17, 21-1, 31-1, 31-2.

³¹ **Gnkur.ATASE Arşivi: 1-1**, Kls: 25, Ds: 68, F: 10.

başlayınca, Harbiye Nezareti bu duruma sert bir şekilde karşı çıktı. Nitekim Cemal Paşa, 9 Ekim 1919 tarihli notasında Osmanlı ülkesinde işlenen bir suçun Osmanlı kanunlarına göre yargılanması gerektiğini ifade ederek, İngilizlerin bu tür müdahalelerini de hoş karşılamadıklarını ifade etmişti.³² İngiliz Yüksek Komiserliği ise, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği cevabî notasında yapılacak mahkemenin son derece adaletli olacağını ifade ederek, bu arada Yakup Şevki (Sübaşı) Paşanın kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdi.³³

Ali Rıza Paşa kabinesinin Temsil Heyeti denetimindeki orduyu gizliye desteklemesine rağmen, Anadolu'daki ordunun açıktan açığa kuva-yı milliye hareketine iştiraki İngilizleri endişeye sürüklemişti. Nitekim bir süre önce Damat Ferit Paşa hükûmetinin Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa, 14 Eylül 1919 tarihinde Sultan Vahdettin'in iradesini de alarak Eskişehir havalisinde bir asayiş livası (tugay) kurulması teklifinde bulunarak onayını da almıştı. Bu asayiş livası, Anadolu'dan İstanbul'a yönelik tehditleri azaltacak yönde faaliyette bulunacak ve personeli de halifeye sadakati tam olan kişilerden seçilecekti.³⁴ Süleyman Şefik Paşa bununla da kalmayıp 16 Eylül 1919 tarihinde 20. Kolordunun Eskişehir'e naklini kararlaştırıp, Ali Fuat Paşa'yı azlederek yerine Mirliya (Kiraz) Ahmet Hamdi Paşa'nın atanmasını sağlamıştı.³⁵ Ayrıca 20. Kolordunun numarası da 5. Kolordu olarak değiştirildi. Yazılan notada ise Ankara-Eskişehir hattının trenle 9-10 saat olduğu belirtilerek en geç 15 gün içinde bu birliğin Eskişehir'e naklinin gerçekleştirilmesi istenmişti. Mirliya (Kiraz) Ahmet Hamdi Paşa ise bu sırada basına yaptığı açıklamalarda -kendi fikrince- kuva-yı milliye hareketini bastıracağını ifade etmekte;³⁶ kendisine bir miktar para verilirse, bölgede asayiş tamamen sağlayacağını da belirtiyordu.³⁷ Ahmet Hamdi Paşa bundan başka, merkeze gönderdiği telgraflarda Ankara, Afyon, Niğde ve civarındaki kolordu ve karargâh subaylarının hepsini -hükûmete ve Harbiye Nezareti'ne karşı- âsîlikle suçlamıştı.³⁸ Temsil Hey'eti ise bu sırada, Ahmet Hamdi Paşa'nın derhal İstanbul'a dönmesini ihtar ederken³⁹ Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa ise, İstanbul'a gelmesine izin vermemiş, Eskişehir-Ankara demiryolu hattının korunması ve köprülerin tahribine meydan verilmemesi konusunda tedbirler almasını istemişti.⁴⁰

Bütün bu planlara rağmen Damat Ferit hükûmetinin 20. Kolordu'nun taşkınlıklar yaptığı gerekçesiyle Eskişehir'e nakli yolundaki düşünceleri kısa sürede iktidardan düşünce uygulamaya konulması mümkün olmadı. Çünkü

³² **BOA.BEO.**, Hariciye Giden nr: 344605, lef: 1.

³³ **BOA.BEO.**, Hariciye Giden nr: 344605, lef: 2. Zekeriya Türkmen, Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa 1918-1919, s. 242.

³⁴ **BOA.DUİT.**, nr: 77-1, F: 1-2 / 3, buna göre, beheri yüzer atlıdan mürekkep üç bölüklü bir süvari asayiş alayı ile, beheri yüzer piyadeden mürekkep ikişer makineli tüfek olan altı bölüklü bir piyade asayiş alayı teşkiliyle, bir asayiş livası kurulacaktı. Bu livaya bir cebel bataryası, telefon-telgraf, helyosto ve sıhhiye müfrezeleri de bağlanacaktı.

³⁵ **BOA.DUİT.**, nr: 77-1, F: 1-3 / 2 ; ayrıca bk. Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953, s. 197-198.

³⁶ **Gnkur.ATASE Arşivi**: 1-2, Kls: 86, Ds: 144(318), F: 56.

³⁷ **Gnkur.ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 17, Ds: 102(68), F: 33-2.

³⁸ **Gnkur.ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 17, Ds: 102, F: 39, 39-1.

³⁹ **Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (A.Ü.TİTE) Arşivi**: 114 / 52204 ; Bekir Sıtkı Baykal, **Hey'et-i Temsiliye Kararları**, Ankara 1974, s. 4.

⁴⁰ **Gnkur.ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 21, Ds: 143(82), F: 83.

Anadolu'daki kamuoyu baskısı ve kuva-yı milliye hareketinin giderek güçlenmesi, hükûmetin istifasını mecburi hale sokmuştu.⁴¹

Damat Ferit kabinesinin yerine geçen yeni hükûmet, kamuoyunun ve kuva-yı milliye'nin tepkilerine daha duyarlı bir tavır sergiledi. Nitekim Ali Rıza Paşa kabinesi sulh sağlanmadıkça, 20. Kolordunun Eskişehir'e naklinin askerî strateji açısından son derece mahzurlu olduğunu açıkladı. Çünkü, bu kolordu Batı Anadolu'da mevcut bulunan birlikler içerisinde silah-techizat, personel bakımından en güçlü ve eğitilmiş olan birlikti. Öte yandan 9 Kasım 1919 tarihli bir irade-i seniyye ile 20. Kolordunun başına kuva-yı milliye yanlısı olduğu bilinen Mirliya Ahmet Fevzi Paşanın tayini gündeme getirildiyse de ⁴² Ahmet Fevzi Paşa Temsil Heyetiyle yaptığı özel görüşmeden sonra söz konusu görevi kabul etmeyeceğini bildirmiştir.⁴³

Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulduğu gün (3 Ekim 1919) Mustafa Kemal Paşa, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'dan Harbiye Nezaretine çekmesini istediği telgrafta Temsil Hey'etinin isteklerini sıralamıştı. Bunlar arasında; tekrar iki ordu müfettişliği kurularak doğudaki kolorduların 13. Kolordu da dahil olduğu halde Kâzım Karabekir Paşa'ya, batıdaki kolorduların ise İstanbul ve Trakya'dakiler de dahil olduğu halde Ali Fuat Paşa'nın emrine verilmesini istemişti.⁴⁴ İngilizler tarafından bu konuda devamlı takip altında tutulduğunu belirten Ali Rıza Paşa, adı geçen paşaların böyle bir göreve getirilmesi durumunda İngilizlerin türlü engeller çıkartıp hükûmete baskı yapacaklarını ve milletin zor durumda kalacağını belirterek bu müfettişliğe şimdilik İstanbul'daki Cevat (Çobanlı) veya Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşaların getirilmesini Harbiye Nazırı Cemal Paşaya çektiği telgrafta izah etmişti⁴⁵. Ali Fuat Paşa ise, hatıralarında da ifade ettiği üzere mirliya rütbesine sahip bir asker olarak, Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı sıfatıyla aktif olarak görev yapmaktan yana olduğunu belirtmekte idi.⁴⁶

Ali Rıza Paşa kabinesinde Harbiye Nazırlığına getirilen Mersinli Cemal Paşa'nın ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa zamanında önemli gelişmeler olmuştur. 1919 yılı Kasım ayından (1919) itibaren, Anadolu'da ve Trakya'da henüz İtilaf Devletleri'nin kontrolüne girmemiş bölgelerdeki orduların iâşe, ikmal ve techizat konusunda desteklenmesine ağırlık verildi. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin 29 Kasım 1919 tarihli şifre telgrafında bu konuda şöyle deniyordu:

"Kuva-yı milliye'nin iâşesi hakkındaki emrin bütün memlekete yaygınlaştırılması çeşitli söylentilere sebebiyet vereceğinden kuva-yı milliye'nin nizamî birlikler tarafından iâşesinin zaruri olduğu görülmektedir. İtilaf Devletleri karşısında hükûmeti müşkil durumda bırakmamak için bütün faaliyetlerin gizlilikle yapılması düşünülmektedir. Nizamî birliklerce iâşe edilecek kuva-yı milliye yalnız İzmir (Batı) Cephesinde ve düşman karşısındakiler olursa iâşe

⁴¹ Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 152.

⁴² BOA.DUİT., nr: 77-1, F: 1-4 / 2.

⁴³ A.Ü.TİTE Arşivi nr: 114 / 51606, Forma 16, s. 10.

⁴⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 223-224 ; Atatürk, **a.g.e.**, s. 198-199.

⁴⁵ A.Ü.TİTE Arşivi nr: 114 / 51606 , Forma 10, s. 29.

⁴⁶ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 235.

*konusunda problem olmaz. Yalnız ilgililere bu konunun çok gizli olduğunun tebliğ edilmesi zaruridir."*⁴⁷

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, her ne kadar şimdilik desteğini sadece Batı Anadolu'daki kuva-yı milliye için olabileceğini ifade etmişse de, bu daha sonra tüm yurt geneline yaygınlaştırılacaktı. Böylece Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Temsil Heyeti'nin amaçları bir noktada birleşmiş olacaktı. Bundan başka, Trakya'da bulunan askerin ise jandarmaya dönüştürülmesi, ordunun terhis edilmemesi gereği dile getirilirken⁴⁸, 17. Kolordu komutanı Yusuf İzzet Paşa ise, eşkiya ile mücadele edebilmek -aslında Yunanlılarla savaşabilmek- için kurmayı planladığı ordusunun modernize edilmesini talep etmekte idi.⁴⁹

Diğer taraftan III. Kolordu bomba bataryalarının kurulmasını, 20. Kolordu bomba ve top temin edilmesini talep ediyordu.⁵⁰ Kolordulardan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine yazılan telgraflardan çıkan sonuca bakılırsa, İngilizlerin Kütahya ve Eskişehir depolarından alarak İzmit-Derince istasyonuna getirttikleri 99 vagon silah, cephane, top, her türlü askerî malzeme ve teçhizat, araç, gerecin çok iyi muhafaza edilmesi gerektiği de oradaki birlik komutanlarına şifreli yazılarla hatırlatılmıştı.⁵¹

27 Aralık 1919 tarihinde Harbiye Nezaretinden çıkan bir yazıda depolarda mevcut silah, cephane ve diğer malzemenin ileride kullanılabilecek şekilde korunması ve bir fişegine dahi zarar verilmemesinin çok önemli olduğu hatırlatılarak tedbir alınması isteniyordu. Askerî malzemenin depoların çok iyi muhafazası, İtilaf Devletlerine karşı açık vermeyecek memurların gözetiminde bulunmasının memleket menfaati için gerekli olduğu da ayrıca vurgulanıyordu. Bu arada depolara iş bilen memurların tayininde, vatansever askerlerin aracılık etmelerinin memleket çıkarlarına uygun olacağının hatırdan çıkarılmaması isteniyordu.⁵² Diğer yandan şayet lağv olunan birlikler varsa, bunların silahlarının makbuzla depolara tesliminin şart olduğu belirtiliyordu.⁵³

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, diğer taraftan birliklerde ne kadar silah mevcut olması gerektiği yolunda bir de emir neşretti. Buna göre; fırka karargâhında 40 tüfek ve 40 kasatura, piyade alayı karargâhında 14 tüfek, 14 kasatura; beher makineli tüfek bölüğünde 25 tüfek ve 25 kasatura, Alay makineli tüfek bölüğünde 100 tüfek, 100 kasatura, her piyade taburunda 295 tüfek ve kasatura bulunması gerektiği belirtildi. Bu hesaba göre, bir piyade alayında toplam üç piyade taburu, dört makineli tüfek bölüğü ve 999 mavzer ve kasatura bulunması gerekiyordu. İstihkâm bölüğünde 100'er tüfek ve kasatura bulunacaktı. Topçu alaylarında iki kudretli batarya, iki şinayder batarya ile 224 tüfek ve kasatura bulunacaktı. Telgraf Takımlarında 20 tüfek ve kasatura bulunması gerekiyordu. Eksiklikleri olan birlik varsa bunlar

⁴⁷ **Gnkur.ATASE Arşivi:** 1-1, Kls: 23, Ds: 78, F: 4. Bu dönem askerî yazışmalarda "çok gizli" gizlilik dereceli yazılarda genellikle yan yana çift hilal işareti kullanılırdı. Bu belgede de bu işaret bulunmaktadır. Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 154.

⁴⁸ **Gnkur.ATASE Arşivi:** 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 69.

⁴⁹ **Gnkur.ATASE Arşivi:** aynı dosya, F: 68, 68-1.

⁵⁰ **Gnkur.ATASE Arşivi:** aynı dosya, F: 65, 67.

⁵¹ **Gnkur.ATASE Arşivi:** aynı dosya, F: 64-1,2,3,4,5,6.

⁵² **Gnkur.ATASE Arşivi:** 1-1, Kls: 27, Ds: 41 / 108, F: 70.

⁵³ **Gnkur.ATASE Arşivi:** 1-1, Kls: 28, Ds: 35 / III, F: 12-16.

Harbiye Nezaretine bildirilecek, bilahare bu eksiklikleri temin yoluna gidilecekti.⁵⁴

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin bu yeni düzenlemeleri yanında, yurt içinde bulunan İtilaf Devletleri subaylarına karşı kuva-yı milliyeciler tarafından karşı bir harekette bulunulmaması da sık sık öğütleniyordu. Bu sırada Konya ve Adana arasındaki istasyonlarda bulunan Fransız subaylarına yapılan baskıların İtilaf Devletleri'nin karşı hareketine sebep olacağından onların sesini veya tepkisini yükseltecek hareketlerden kaçınılması isteniyordu.⁵⁵

Mersinli Cemal Paşa ayrıca Adana-Pozantı taraflarında Fransızlar'a karşı yürütülen kuva-yı milliye hareketinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin kesinlikle bir müdahalesinin olmadığını, halkın galeyana geldiğini ifade ederek meseleye açıklık getirmekte idi.⁵⁶ Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti aslında yukarıda da ifade edildiği gibi gizliden gizliye de olsa kuva-yı milliyeyi desteklemekte idi. Bu açıdan milis kuvvetlerin teşkilinde olsun, silah ve cephane açısından desteklenmesinde olsun bütün faaliyetleri gizlilikle sürdürdü. Nitekim yapılan bu desteğin, İtilaf Devletlerine açıktan açığa ifşa edilmesi memleket aleyhine bir durum yaratacağından her şey büyük bir gizlilikle yürütölmeye çalışıldı.⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa'ya İtibarının İade Edilmesi Ve İstanbul-Anadolu İlişkilerinde Yumuşama Dönemine Geçiş

Mersinli Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte ordu müfettişliği görevinde bulunmuş; memleketin içinde bulunduğu kritik durumu en iyi tahlil eden bir asker olarak kuva-yı milliye hareketine yukarıda da izah edildiği gibi olumlu bakarak gerekli desteği de sağlamıştı.⁵⁸ Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa, 28 Aralık 1919 tarihinde sadarete yazdığı bir tezkirede, III. Ordu Müfettişi iken görevine son verildikten sonra askerlik mesleğinden istifa etmiş bulunan Mustafa Kemal Paşanın, bazı siyasî sebeplerden dolayı askerlikten çıkarılarak sahip olduğu nişan ve madalyalarla, fahrî yaverlik rütbesinin Padişah buyruğu (iradesi) ile ⁵⁹ kaldırıldığını belirtiliyordu.⁶⁰ Cemal Paşa tezkiresine devamla, yapılan işlemin her hangi bir mahkeme kararına dayanmamasından dolayı kanuna da aykırı olduğunu belirterek, düzeltilmesi gerektiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın sahip olduğu nişan ve madalyalarla fahrî yaverlik rütbesinin geri verilmesini istemekte idi.⁶¹ Bundan başka, Harbiye Nazırı Mustafa Kemal Paşa'nın ordudan atılmış değil, istifa etmiş kabul edilmesini öneriyordu.⁶² Nitekim Mersinli Cemal Paşa'nın bu önerisi 29 Aralık 1919 tarihli Hey'et-i Vükelâ toplantısında yerinde bulunarak, gerekli

⁵⁴ **Gnkur.ATASE Arşivi: 1-1**, Kls: 14, Ds: 131 / 57, F: 4 - 5. Ayrıca bk., Türkmen, **Mütarekeden Millî Mücadeleye...**, s. 247.

⁵⁵ **BOA.BEO.**, Harbiye Giden nr: 345403. Zekeriya Türkmen, Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920), s. 156.

⁵⁶ **BOA.BEO.**, Harbiye Giden nr: 345403, lef: 2.

⁵⁷ Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuva-yı Milliye İlişkileri...", s. 49 vd.

⁵⁸ Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu...**, s. 212 vdd.

⁵⁹ Bu irade ve karar için bk. **BOA.DUİT.**, nr: 68 / 13 , 68 / 14, 68 / 16.

⁶⁰ **BOA.BEO.**, Harbiye Giden nr: 345546.

⁶¹ Türkmen, **Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa**, s. 249 vdd.

⁶² **BOA.BEO.**, Harbiye Giden nr: 345546.

düzeltilmelerin yapılabilmesi için Padişahın iradesinin de alınması lazım geldiği açıklanıyordu.⁶³

Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) da aynı gün Harbiye Nezaretine yazdığı bir yazıda bu konunun düzeltileceğini dile getirdi.⁶⁴ Aslında Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa, bu konuyu zaman aşımına uğratmadan kısa sürede çözüme kavuşturmak arzusunda idi. Bu yüzden 30 Aralık 1919'da sadarete yazılan bir yazıda III. Ordu Müfettişliğinden alındıktan sonra istifa ettiği halde hiç bir sıkıyönetim mahkemesi kararına dayanmaksızın, idarî kovuşturma sonucu askerlik mesleğinden çıkartılıp, nişan ve madalyaları geri alınan Mustafa Kemal Paşanın bu durumunun düzeltilmesi isteniyordu.⁶⁵

Öte yandan İstanbul'da, hükûmet merkezinde bu faaliyetler yürütülürken, Mustafa Kemal Paşa 27 Aralık 1919'da Ankara'ya varmıştı. Ankara vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderdiği şifreden anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları şehre girdikten sonra, doğruca Hacı Bayram-ı Veli türbesini ziyaret etmişler, daha sonra halkın alkışları arasında kurbanlar kesilmiş; halifelik ve Padişahın, devlet ve milletin mutluluğu için dua edilmişti. Heyet daha sonra Ankara Ziraat Mektebine giderek oraya yerleşmişti. Bu arada hey'etin, Ankara'ya gelene kadar uğradığı yerlerde, halkın tamamının Kuva-yı Milliye'den yana olduğu da müşahade edilmişti.⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa, 30 Aralık 1919 tarihinde İstanbul vilayetine çektiği telgrafında ise, Osmanlı Devletinin bağımsızlık ve kuruluş yıldönümünü tebrik etmişti.⁶⁷

Gelişmelere bakılırsa, bu dönemde Temsil Hey'eti ile İstanbul hükûmeti arasındaki münasebetler gayet olumlu bir şekilde yürütülmekte idi. Bu sırada Padişah'ın rahatsızlığı Ankara'da da duyulunca, Mustafa Kemal Paşa hatır sormak bahanesi ile ve hem de Damat Ferit Paşa döneminden beri devam eden kırıngnlığı gidermek üzere bir telgraf gönderdi. Bu telgrafında Padişah'a, rahatsızlığından dolayı Temsil Hey'etinin de üzöldüğünü ifade ettikten sonra, şifa dileklerinde bulundu.⁶⁸ Nitekim Damat Ferit kabineleri tarafından âsi ilan edilen, dilekleri kabul görmeyen Mustafa Kemal Paşa, bu kabine döneminde Padişah tarafından dahi muhatap kabul olunmakta idi. Paşanın 14 Ocak 1920 tarihli bu telgrafına karşılık olarak, saray tarafından da bir teşekkür telgrafi gönderildi.⁶⁹

⁶³ BOA., Meclis-i Vükela Mazbatası, (MVM.), nr: 217, s. 629 ; Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, Belge nr: 75.

⁶⁴ BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 345542.

⁶⁵ BOA.DUİT., nr: 68 / 18.

⁶⁶ BOA.BEO. Dahiliye Giden nr: 343585, telgraf 28 Aralık tarihli. BOA., Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, (DH.KMS.), Ds: 53-4, nr: 21, F: 4.

⁶⁷ BOA.DH.KMS., Ds: 53-4, nr: 21, F: 7. Telgraf şu şekilde idi: "Mahreci: Ankara, İstanbul Vilayetine, Bu gün yevm-i istiklal-i Osmanî olmak münasebetiyle arz-ı tebrikat eyler, bu vesile ile vatanımızın tamami-yi halâsı ve devlet ve milletimizi altı asırlık şanlı istiklaliyle mazhar-ı saadet eylesin. Cenab-ı Hak'tan dileriz. Bu yevm-i mübeccelin saadeti idrakini bilumum milletdaşların yekdiğerini tebrike şitâb eylemelerini temenni eyleriz. 30 Kânun-ı Evvel 1335 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal"

⁶⁸ Mustafa Kemal Paşanın bu telgrafi 14 Ocak 1920 tarihli. Bk. Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, belge nr: 79; Nitekim Mustafa Kemal Paşa daha önce de Vahdettin'e tebrik telgrafi göndermişti. 15 Aralık 1919 tarihinde gönderdiği telgrafında Padişah'ın mevlit kandilini tebrik ediyordu. Bk. Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, c.I, Ankara, 1989, s. 80.

⁶⁹ Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, belge nr: 80.

Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul hükûmeti arasındaki bu yazışmalardan da anlaşılacağı gibi, iki taraf arasındaki kırılganlık dönemi böylece sona erdi. Nitekim, 3 Şubat 1920'de çıkan irade-i seniyyede belirtildiği üzere, askerlikten idarî olarak uzaklaştırılmış olan Mustafa Kemal Paşanın askerlikten istifa etmiş sayılacağı, nişan ve madalyalarının geri verileceği açıklanıyordu.⁷⁰

Ali Rıza Paşa kabinesi bu sırada İtilaf Devletlerinin yoğun baskılarına rağmen, memleket için önemli kararlar aldı. Bunlardan en önemlisi de Mustafa Kemal Paşaya eski itibarının iade edilmesi idi.⁷¹

Nitekim, Ali Rıza Paşa kabinesinin böyle bir karar alması onun vatanseverliğinin en önemli delili sayılmalıdır. Çünkü, devlet merkezinde İngiliz baskı ve tazyikinin had safhaya ulaştığı bir dönemde öteden beri İngilizlerin de takip etmekte olduğu bir kumandana yeniden iade-i itibar kazandırılması küçümsenmeyecek bir hareket idi. Zaten Millî Mücadele'yi desteklemesi ve Mustafa Kemal Paşaya arka çıkmasından dolayı Ali Rıza Paşa kabinesi hiç bir zaman zan altından kurtulamadı. Bütün faaliyetleri İngilizler tarafından şüpheyile karşılandı. Olayların gelişimine bakılırsa, şu kanaat karşımıza çıkmaktadır: İstanbul hükûmeti sanki artık ömrünün sona erdiğini anlamışçasına, bayrağı Anadolu'daki kuva-yı milliye liderlerine teslim etmek için onları muhatap almış ve elinden gelen desteği sağlamaktan geri durmamıştı.⁷²

Öte yandan, hükûmetin bir takım icraatları yukarıdaki görüşlerimizi doğrular mahiyettedir. Ali Rıza Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı olarak yer alan Ebubekir Hazım Bey, Sadrazamın onayı ile Mustafa Kemal Paşaya gizli olarak İskân Şubesi Müdürü Marûf Bey'i göndererek ona şu tekliflerde bulundu: "1-) Kuva-yı Milliye'ye daha çok hizmet edebilmek için Rauf Bey hükûmetin işlerine daha az karışsın; 2-) Gönderdiğim valileri kabul edin, 3-) Aramızda bir yazışma şifresi düzenlensin!"⁷³

Diğer taraftan Ali Rıza Paşa hükûmetinin politikası, kuva-yı milliye ile uzlaşmaktan öteye gidip adeta Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'daki temsilcisi gibi davranması bir müddet sonra müttefikleri telaşa düşürerek harekete geçmelerine neden oldu ve kendi yerini Salih Paşa kabinesine bıraktı.

Harbiye Nezareti'nin Kuva-yı Milliye Hareketine Bakışı, Kuva-yı Milliye'nin Desteklenmesi Yolundaki Emir ve Uygulamaları

Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu'nun tamamına yakınında askerî ve mülkî yetkililer vasıtasıyla otoritesini kabul ettiren Temsil Hey'eti, kuva-yı milliye'nin desteği ile hakimiyetini memleket sathında pekiştirmekte idi. Nitekim kuva-yı milliye'nin ilk Yunan işgal hareketleri döneminde belirli bir teşkilatı yoktu. İhtiyaçlarının temininde hükûmetin bir desteği bulunmuyordu. Kısaca kendi başının çaresine bakmak mecburiyetinde kalan kuva-yı milliye teşkilatı, her hangi bir gelire sahip olmadığından bazı

⁷⁰ **BOA.DUİT.**, nr: 68 / 20 21.

⁷¹ Bu konu belgelerde olmasına rağmen, diğer kaynaklarda bulunmamaktadır. Bk., **BOA.BEO.**, Harbiye Gelen nr: 345542 ; **BOA.DUİT.**, nr: 68. Nitekim bu konu Nutuk'ta da işlenmemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan jest, daha doğrusu Milli Mücadele'ye verilen bu destek, İngilizlerden gizlenmek amacıyla basına da sızdırılmadığı gibi Takvim-i Vekayi'de de yayınlanmamıştır. Bk. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c.II**, Ankara, 1986, s. 31-32.

⁷² Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 159.

⁷³ Tepeyran, **a.g.e.**, s. 31-32.

mahallerde â'sâr gelirlerine el atıyor, bazı kanunsuz hareketlerle maişetini gidermeye çalışıyordu.⁷⁴

Mersinli Cemal Paşa, Harbiye Nezaretine geldikten sonra, kanuna aykırı hareketlerin birçok israf ve suistimallere yol açacağını ve keyfî uygulamalara sebep olacağını belirterek kuva-yı milliyenin hükûmet tarafından iâşe edilmesi gerektiği tesbit edildi. Nitekim Cemal Paşa'nın çok gizli (çift hilal işaretli) kaydıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Levazımât-ı Umumiye Dairesine gönderdiği 4 Aralık 1919 tarihli yazısında, Kuva-yı Milliye'nin hükûmetçe iâşe edilmesi durumunda İtilaf Devletlerinin baskısına maruz kalınacağı endişesi dile getirilmekte idi. Bu endişeye rağmen Paşa, Batı Anadolu Cephesinde bulunan kuva-yı milliyenin çok gizli olarak Bandırma'da bulunan 14. Kolordu ile Konya'da bulunan 12. Kolordular tarafından desteklenmesini emretti.⁷⁵ Cemal Paşa bir yandan bu emri verirken, diğer taraftan da Anadolu'daki idarî ve askerî erkân ile telgrafla irtibat kurarak, işbirliği yapmaktan çekinmedi.⁷⁶ Nitekim Cemal Paşa'nın yukarıdaki düşüncelerinden hareket eden Levazımât-ı Umumiye Dairesi, Konya'daki 12. Kolordu ile Bandırma'daki 14. Kolordulara bu yolda birer emir gönderildi. Bu emirde kuva-yı milliyenin nizamî birlikler gibi iâşe ve ikmalinin taahhüt edildiği belirtiliyordu. Öte yandan, bu emrin gizlilikle uygulanması gereği vurgulanmışken, 23. Fırka Komutanı Süleyman Sururî Bey'in, bu konuda açık telgrafla 25. Kolordu komutanlığına müracaatı iyi karşılanmadı. İşte bu yüzden, bu işlemlerin büyük bir gizlilikle İtilaf Devletlerinin dikkatini çekmeden yapılması isteniyordu. Emrin devamına bakılınca, sadece Batı Anadolu cephesindeki kuva-yı milliyenin iâşe ve ikmalinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷

Bu arada Harbiye Nezareti, kuva-yı milliyenin iâşe ve ikmalî konusunda bir de altı maddelik talimatname hazırladı. Çok gizli kaydı ile Levazımât-ı Umumiye Dairesi II. Şubesinden çıkan bu talimatnamede şunlar açıklıyordu:

"1-) Kuva-yı milliye teşkilatının iâşesi, muntkasında bulunduğu nizamî kuvvetler tarafından temin edilecektir.

2-) Kuva-yı milliye reisleri muntkasında bulunduğu nizamî kuvvet kumandanlarına mevcuduyla ihtiyacını bildirecektir.

3-) Nizamî kıt'a komutanları muntkasında bulunan kuva-yı milliye mevcutlarını yani iâşe ettikleri insan ve hayvan adedini, kadro noksanı varsa verecekleri iâşe maddelerini cetvelde neferlere masraf ve kayd gösterecek, kadro noksanı yoksa bütçeye düşen fazla tahsisattan karşılanmak üzere fazladan iâşe ettiği kuvveti kolordusuna bildirecek, kolordu tarafından bunlar o civarda bulunmayan diğer kıt'aların kadrosunda gösterilerek kıt'alar arasında hesaplar dengelenecektir. Kuva-yı milliye mevcudu kolordu kadrosundan dahi fazla olduğu takdirde, kadrosundan aldığı mevcuttan fazla olan insan ve hayvan iâşesini hesaplayıp Harbiye Nezaretine bildirecektir. Gerek tablolarla ve gerekse iâşe cetvel veya makbuzlarında kuva-yı milliye namı belirtilmeyecek, bu husus kesinlikle yazılmayacaktır. Bunlar kolordu veya kıt'aların misafiri olarak kaydedilecektir.

⁷⁴ Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 160.

⁷⁵ **BOA., BEO.**, Harbiye Gelen nr: 345518.

⁷⁶ **BOA. Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)**, nr: 104 / 78.

⁷⁷ **BOA.BEO.**, Harbiye Gelen nr: 345518, lef: 2.

4-) Kuva-yı milliye reisleri ve memurları hiç bir nam ile kendi hesaplarına mülkiye ve maliye memurlarından istekte bulunmayacakları gibi, ikide bir iâşe, â'sâr anbarlarına da el koymayacaklardı.

5-) Nizamî birlik komutanları kendi mıntıkasında bulunup iâşe ettiği kuva-yı milliye mevcudunu ve iâşe tarzını son derece gizli kaydıyla murakabe ve teftiş etmek hakkına sahip olacaktır.

6-) Nizamî birlikler, kuva-yı milliye iâşesi için verdikleri iâşe maddelerini başkalarının dikkatini çekmeyecek şekilde temin edecekler ve bu konudaki haberleşme vesika ve vasıtaları taraflarca daima çok gizli bir şekilde cereyan edecek ve saklanacaktır." ⁷⁸

İşte yukarıda maddeler halinde belirlenen bu talimat doğrultusunda kuva-yı milliye iâşe ve ikmal edildi. Bundan da anlaşıldığı gibi, Ali Rıza Paşa hükûmeti, kuva-yı milliyeye elbise, silah ve teçhizat bakımından her türlü yardımda bulundu.⁷⁹ Her halde bu yardımlar yetmiyordu ki, kuva-yı milliye Batı Anadolu'da â'sâr ambarları ile düyûn-ı umumiye sandıklarına da el atmakta, makbuz karşılığı para ve erzak almakta idi.⁸⁰ Bu olaylar üzerine Harbiye Nazırı Cemal Paşa, kolordulara gönderdiği bir başka yazısında, kuva-yı milliyenin bu tür uygunsuz hareketlere müracaat etmeyerek belirlenen talimat çerçevesinde hareket etmesini istedi. Nitekim bu doğrultuda yazdığı bir telgrafta Konya'daki 12. Kolordu komutanını uyarmakta idi.⁸¹

Öte yandan, Batı Cephesinde bu sırada Yunanlılar'la yapılan mücadelelerde büyük ölçüde paraya ihtiyaç duyulmakta idi. Bu amaçla Alaşehir mıntıkasında bulunan Kaymakam Ömer Lütfi Bey, 12. Kolordu komutanlığına yazdığı telgrafta, kuva-yı milliyenin sorumlusu "3157 NK"⁸² ile Alaşehir'e acele 20.000 lira gönderilmesini istedi. Tabii ki, bu parayı Harbiye Nezaretinin temin etmesi pek mümkün görünmüyordu. Bilahare bu meblağın makbuz karşılığı bankalardan temin edilmesi yoluna gidildi.⁸³ Bu arada 12. Kolordu komutanlığından Temsil Hey'etine yazılan 12 Ocak 1920 tarihli şifre telgrafta kuva-yı milliye için geri hizmette çalışanlara fazla maaş verilmemesi gerektiği vurgulanıyordu.⁸⁴ Kuva-yı milliyenin Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından iâşe ve ikmaline rağmen, â'sâr sandıklarına, düyûn-ı umumiye vs.ye müdahalede bulunması Harbiye Nazırının 8 Ocak 1920 tarihli şifre telgrafı ile 14. Kolordu komutanlığını uyarmasına sebep oldu. Cemal Paşa, kolordular görevini layıkıyla yaparlarsa, bu tür müdahalenin önünün alınacağını açıklamakta idi.⁸⁵ Öte yandan Maraş'taki Kuva-yı Milliyeciler'e de yardım yapılması gerektiği belirtilerek, Batı

⁷⁸ **BOA.BEO.**, Harbiye Gelen nr: 345518, lef: 3-4, 14 . 12 . 1335. Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu..., s. 224.

⁷⁹ Sarihan, **a.g.e.**, s. 222-223.

⁸⁰ **BOA.BEO.**, Harbiye Gelen nr: 345518, lef: 5 , bu belgedeki ifadelere bakılırsa, kuva-ıl milliye Gördes Düyûn-ı Umumiye sandığından makbuz karşılığı 2000 lira, Akhisar kazasından da zeytin â'sârını almıştı.

⁸¹ **Gnkur.ATASE Arşivi**: 5-2068, Kls: 306, Ds: 33, F: 8-2.

⁸² Milli Mücadele döneminde bu tür şifreli numaralar önemli mevkilerde görevli kişilere verilmiş, istihbarî açıdan böyle yapılmıştır.

⁸³ **Gnkur.ATASE Arşivi**: 5-2068, Kls:306, Ds: 33, F: 10, 11.

⁸⁴ **Gnkur.ATASE Arşivi**: 5-2068., Kls: 306, Ds: 33, F: 12.

⁸⁵ **BOA.BEO.**, Harbiye Gelen nr: 345833.

Anadolu'da hazırlanmış olan bu talimatnamede belirtilen hususların dışına çıkılması da isteniyordu. Çünkü talimata göre sadece Batı Anadolu kuva-yı milliyesine yardımda bulunulacaktı.⁸⁶ Bütün bu faaliyetlerden anlaşıldığı gibi, Damat Ferit hükûmetleri döneminden Anadolu ile kopma noktasına varan ilişkiler, Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde yeniden düzenlenerek olumlu şekle dönüştü.⁸⁷

Bu gelişmeler olurken, Harbiye Nezaretinin zaman zaman İngiliz İşgal Kuvvetleri komutanlığı ile muhatap olduğu da anlaşılmaktadır. İngiliz İşgal Kuvvetleri, Karadeniz Ordusu Başkomutanı sıfatına sahip olan General Milne, 3 Kasım 1919'da Cemal Paşa'ya gönderdiği bir notada Batı Anadolu'da Yunan ve Türk kuvvetleri arasında bir hat çizdiğini ifade ederek tampon bir bölge oluşturduğunu belirtti. Milne'ye göre, Osmanlı askerleriyle silahlı çeteler (yani kuva-yı milliye) bu hattın 3000 metre gerisine çekilecek, Batı Anadolu'daki bu yerleri İngiliz, Fransız ve Yunan birlikleri işgal ederek bir ara bölge (tampon bölge) oluşturulacaktı.⁸⁸

İngiliz generalinin bu sert ültimatomu karşısında Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa 5 Kasım 1919'da⁸⁹ verdiği cevapta, Paris Barış Konferansı kararlarına göre, Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettiklerine göz yumulduğunu, bu arada İzmir'le yetinmeyen Yunanlılar'ın daha da içerilere ilerleyerek katliamlar yaptıklarını;⁹⁰ böyle bir hattın (Milne Hattı) geçici dahi olsa iyi karşılanmayacağını ifade etti. Cemal Paşa ayrıca, bu hattın kabulü durumunda, pek çok Türk'ün muhacerete maruz kalacağını belirtti. Cemal Paşa, Milne'in verdiği notadaki istekler üzerine endişesini şöyle dile getirmekte idi: "...hükûmet tarafından sizin bu istekleriniz kabul edilse bile, kuva-yı milliye, hükûmetin emirlerini dinlemeden karşı harekete geçecektir!"⁹¹

Netice olarak belirtmek gerekirse, Damat Ferit hükûmetlerinin aksine, Ali Rıza Paşa hükûmeti kuva-yı milliye hareketine ılımlı bakan kişilerden oluşmuştu. Bu hükûmetin kuruluşundan itibaren Anadolu ile ve özellikle de Mustafa Kemal Paşa ile kopan ilişkilerin düzeltilmesi için gayret göstermiş, kuva-yı milliye hareketini milletin başlatmış olduğu meşru bir hareket olarak yorumlamıştı. Nitekim, ilişkileri daha da düzenlemek amacıyla Bahriye Nazırı Salih Paşa heyeti Amasya'ya gönderilerek milli hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa ile münasebete de geçilmiştir. Yine bu kabine döneminde, Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın Kuva-yı Milliye hareketinin desteklenmesi yolundaki gizli emir ve uygulamaları da son derece önemlidir. Mersinli Cemal Paşa ve Cevat Paşa İstanbul'da İtilaf Devletleri baskısına rağmen, Milli Mücadele hareketinin ilk safhasında Batı Anadolu'daki düzenli ordu birlikleri aracılığıyla kuva-yı miliyeyi desteklemiş; silah ve malzeme desteği sağlamıştır. Üçler Misakı ile aslında Mütareke Dönemi İstanbul'unda kararlaştırılan plan çerçevesinde

⁸⁶ **Gnkur.ATASE Arşivi**: 5-2068, Kls: 306, Ds: 33, F: 17,18,19; ayrıca bk. BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 345758.

⁸⁷ Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 164.

⁸⁸ **BOA.BEO.**, Harbiye Gelen nr: 344912.

⁸⁹ Belgede yanlışlıkla olsa gerek 5 T.evvel 1335 tarihi verilmiştir. Bk. **BOA.BEO.** Harbiye Gelen nr: 349690.

⁹⁰ Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları mezalim, asker ve sivil memurlar tarafından Harbiye Nezareti'ne Dahiliye Nezareti'ne sık sık rapor edilmiştir. Bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, **Belgelerle Yunan Mezalimi**, Ankara, 2000.

⁹¹ **BOA.BEO.**, Harbiye Gelen nr: 344912, 349690.

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen ve Temsil Heyeti etrafında birleşmiş olan Milli Mücadele hareketi her bakımdan desteklenmiştir. Yine bu kabine döneminde toplanan son Osmanlı Mebuslar Meclisi, Temsil Heyeti tarafından tespit edilen ve uzun tartışmalardan sonra kabul edilerek tarihe geçecek olan “*Misâk-ı Millî*”⁹² kararlarının alınmasında önemli görevler icra etmiştir. Nitekim, bu kararlar tam bağımsız, millî, demokratik Türk devletinin kurulmasına da zemin hazırlamıştır.

KAYNAKLAR

A. ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Babıalı Evrak Odası
Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdiriyeti
Dosya Usulü İrade Tasnifi
İradeler Tasnifi
Meclis-i Vükela Mazbatası

Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi

Türk İstiklal Harbi Fonu

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

B. YAYINLANMIŞ BELGELER

Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., Ankara 1982.

ŞİMŞİR, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, c.I**, Ankara 1975.

C. ARAŞTIRMA ESERLERİ

ATATÜRK, Mustafa Kemal , **Nutuk**, c.I, Ankara, 1987.

BARDAKÇI, İlhan, **Taşhan'dan Kadifekale'ye**, İstanbul, 1975.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Hey'et-i Temsiliye Kararları**, Ankara, 1974.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953.

ERDEHA, Kâmil, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul, 1975.

GAULİS, Berthe Georges, **Türk Milliyetçiliği**, (Çev. Cenap Yazansoy), İstanbul, 1981.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1940-1953.

JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, c.I**, Ankara, 1989.

Mareşal Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım, c. II**, İstanbul, 1993.

⁹² Misâk-ı Millî Kararları 28 Ocak 1920 tarihindeki Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kabul edildikten sonra, 17 Şubat 1920 tarihinde tüm dünyaya ilan edildi. Bu kararlar son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin Temsil Heyeti'nin yani Müdafaa-i Hukuk Gurubu üyelerinin fikirlerine istinaden almış olduğu ve tam bağımsızlığı ilke edinen maddeleri içermekte idi. Misâk-ı Millî o dönemin deyimi ile “ahd-i millî” olarak da ifade edilmektedir. (Y.N)

Mehmet Tevfik (Biren) Bey, **II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi Hatıraları c. II,,** (Yay. Hz. Fatma Rezan Hürmen), İstanbul, 1993.

Mevlan-zade Rıfat, **Türkiye İnkılâbının İçyüzü,** (Hz. Metin Hasırcı), İstanbul, 1993.

MİKUSCH, D.V., **Gazi Mustafa Kemal,** (Çev. Nermin Erendil), İstanbul, 1981.

Miralay Mehmet Arif Bey, **Anadolu İhtilali: Milli Mücadele Anıları (1919-1923),** (Yay. Hz., Bülent Demirbaş), İstanbul, 1987.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c.II,** Ankara, 1986.

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali, c.I,** İstanbul, 1987.

SONYEL, Salahi R., **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı,** Ankara, 2007.

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları,** İstanbul, 1982.

TOYNBEE, Arnold, **Türkiye,** İstanbul 1971.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuva-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşanın Kuva-yı Milliye’nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sy: 46, Ankara, Mart 2000, s. 37-87.

_____, **Belgelerle Yunan Mezalimi,** Ankara, 2000.

_____, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920),** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2001.

_____, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920),** Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2002.

_____, **Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa 1918-1919,** Bengi Yay., İstanbul, 2010.

Ç. GAZETELER

İkdam

MİLLİ MÜCADELEDE BİR İNGİLİZ PROJESİ OLARAK “KÜRTLERE ÖZERKLİK VERİLMESİ MESELESİ”

Veli Fatih GÜVEN*

ÖZET

Bu bildirinin amacı: Anadolu’da Batı emperyalizm ve işgaline karşı yürütülen Türk Milli Mücadele hareketini yerli işbirlikçi unsurlar kullanarak engellemek ve Anadolu’yu bölmek isteyen İngiliz görevlilerce oluşturulan “Kürdistan Projesi” ve bu proje doğrultusunda ve Milli Mücadelenin doğasına aykırı olarak üretilen Kürtlere özerklik verildiği iddialarının temelsizliğini dönemin tarihsel belgeleri ışığında ortaya koymaktır. Aynı zamanda; Milli mücadelenin temel belgeleri tahrif edilerek, çarpıtılarak ve Atatürk’ün millet tanımı göz ardı edilerek üretilen Kürtlere özerklik iddiaları ile bu konuda verilen sözlerin unutulduğu şeklinde yaygınlaştırılan propagandif söylemlerin dayandırıldığı yabancı zihniyeti deşifre etmek ve ülke bütünlüğümüze yönelik bölücü politikaların derinliğini ayrıntılı biçimde ortaya koymaktır.

Bu çalışmada, klasik İngiliz sömürge politikası doğrultusunda oluşturulan “Kürdistan Projesi” ve bunun doğal çıktıları/ ürünü işbirlikçi unsurların yürüttükleri bölücü faaliyetler ve bu faaliyetlere karşı Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Milli Mücadele kadrolarının almış oldukları tedbirler, olabildiğince açıklayıcı ve temel niteliklere ağırlık veren bir yöntemle izah edilecektir. Zamanlama açısından 1919-1922 yılları arasını kapsayacak çalışma konusu ilgili arşivler, eser ve makaleler ile dönemin ilgili kaynakları taranarak araştırılacaktır. Bir İngiliz sömürge projesi olan “Kürdistan Projesi” ve bu kapsamında üretilen Kürtlere özerklik verildi iddiaları Milli Mücadelenin genel hedefleri, stratejisi, uygulamaları, aldığı kararlar, yayınladığı genelgeler, Teşkilatı Esasiye kanunu, açıklamalar, telgraflar ve resmi yazışmalar ışığında incelenecektir.

Yukarıda belirtilen maksat ve izah edilen yöntem sonucunda; Türk Milletinin beka ve milli egemenlik ilkelerine dayalı yeni bir Türk Devleti kurma mücadelesini akamete uğratmak ve engellemek isteyen İngiltere’nin bir “Kürdistan Projesi” olduğunu, bu projenin hiçbir tarihi, hukuki, sosyal ve siyasi dayanağının bulunmadığı ve hayata geçirilmemesi için milli mücadele kadrolarının aldığı tedbirler sonucunda boşa çıkarıldığı anlaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan bazı açıklamalar ve alınan kararlar ile yapılan uygulamaların İngilizler ve işbirlikçiler tarafından bölücü taleplerin meşrulaştırma aracı yapılması ve bu yöndeki girişimleri, milli mücadelenin temel stratejisine aykırı olduğu izah edilmiştir. Bu vesileyle, milli bir devlet kurmak için yürütülen Milli Mücadelenin tarihi belgeleri yok sayılarak ileri sürülen iddiaların tam aksine milli mücadelenin bölünmeyi değil, milli birlik ve bütünlüğü esas alan, milli egemenliğe dayalı yeni bir Türk Devleti kurma savaşı olduğu gerçeği bir kez daha ortaya konmuş olacaktır.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, vfguven@hotmail.com

Anahtar Kelimeler

İngiltere'nin Kürdistan projesi, Kongreler Süreci, TBMM, Heyet-i Temsiliye, E. W. C. Noel ve Yzb. C. L. Woolley.

THE QUESTION OF AUTONOMY TO THE KURDS AS A BRITISH PROJECT IN THE NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

This paper aims to reveal that the “Kurdistan Project” of Britain, which was introduced under the name of “Kurdish autonomy” to divide Anatolia, was a separatist instrument of the British imperialism. This Project was prepared for preventing the Turkish national struggle in Anatolia against Western imperialism and occupation through local collaborative elements. Moreover, this paper aims to explain that the autonomy project was a proposal of the decision takers of the national struggle is a disinformation spread deliberately by these local collaborative elements.

These explanations in addition, the autonomy of the aforementioned project and the Kurds produced contrary to the nature of the National Movement is to reveal the baselessness of the claims in the light of the historical documents of the period. Meanwhile distorting the basic documents of the National Movement distorted and ignored Atatürk's definition of the nation and to explain to the Kurds that the claims of autonomy lacked historical facts. In addition, the promises made in this regard were forgotten that the propaganda is to decipher the alien mentality on which it is based. With this expression, our country integrity. Aim of this paper is to reveal the depth of the divisive policies in detail.

In this study, the “Kurdistan project” was created in line with the classical British colonial policy, and detailed information about natural outcomes will be given. In addition to this, the collaborationist elements carried out separatist activities and national struggle against these activities, especially Mustafa Kemal Pasha the measures taken by their staff are as revealing as possible and give weight to the basic qualities. it will be explained by Method. Subject of study to cover 1919-1922 in terms of timing related archives, articles and related resources of the period will be searched and investigated. An Englishman “Kurdistan project”, a colonial project and claims that autonomy was granted to Kurds produced under it general goals, strategies, practices, decisions taken, circulars published by the National Movement, The organization will be examined in the light of the ottoman law, explanations, telegrams and official correspondence.

Because of the purpose and method explained above, survival and national sovereignty of the Turkish Nation who want to obstruct and prevent the struggle to establish a new Turkish State based on the principles of the divisive project produced by Britain under the name of “Autonomy for the Kurds could not be realized. Concerned to ensure that the project has no historical, legal, social and political basis and is not implemented, It was understood that the National Movement was frustrated as a result of the measures taken by the administrative staff. Meanwhile some statements made by Mustafa Kemal

Pasha during the National Struggle and the decisions taken means of legitimizing divisive demands by British and collaborators. Their attempts in this direction are contrary to the basic strategy of the National Movement. On this occasion, the historical documents of the National Movement to establish a national state have been ignored. Contrary to the allegations put forward, the National Struggle relied on national unity and integrity, not division, the fact that there is a war to establish a new Turkish State based on national sovereignty.

Keywords

“Kurdish Project” of Britain, Congresses for Liberation, Turkish Grand National Assembly, Delegation of Representation, E.W.C Noel, Capt. CL Woolley.

Giriş

İngiltere, Mondros mütarekesinin ardından başlayan işgallerle birlikte Misak-ı Milli sınırlarımız içerisinde yer alan Musul-Kerkük dâhil, Güneydoğu Anadolu bölgemizin bir kısmını da içerisine alan bir bölge için “Kürt özerklik projesi” hazırlamıştır. İngiltere özellikle Mondros mütarekesinin 7. ve 16. Maddelerini işgalci mantıkla yorumlamak suretiyle bu projeyi hayata geçirerek, bölgenin petrol kaynaklarına sahip olmak ve bölgesel güvenlik stratejisini gerçekleştirmek istemiştir. İngiliz yöneticilerin sömürülerini devam ettirebilmek için ürettiği “özerklik projesi” bölücü çevrelerin faaliyetlerine bir gerekçe olmuştur. Bölücü çevreler İngiliz projesini savunma gerekçesi olarak ta Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Mücadele döneminde “özerklik vaat ettiği” ve bu hususun Milli mücadele kararları içerisinde yer aldığını iddia etmektedir. Oysa işgallerin devam ettiği, siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal açıdan büyük zorlukların yaşandığı bu dönemde, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere milli mücadele kahramanları vatanın düşman işgalinden kurtarılması, milli birlik ve bütünlüğün sağlanması, milli egemenlik ilkelerine dayalı tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurma mücadelesini yürütmüşlerdir. Milli mücadelenin doğası gereği milli birliği, bütünlüğü ve tam bağımsızlığı esas alan mücadelenin hiç bir ortamında ve hiçbir koşulunda bölücü çevrelerin iddia ettiği gibi ne “Özerklik” sözü verilmiş, ne de milli mücadelenin hiçbir belgesinde “özerklik” konusuna yer verilmemiştir. Aynı zamanda her türlü zorluklara rağmen İngilizler tarafından hazırlanan “özerklik projesi”nin hayata geçirilmesine engel olunmuştur. Bununla birlikte Türk milletinin çağdaş medeniyet tasavvuru ve dönem itibarıyla kurulması hedeflenen cumhuriyet yönetiminin bünyesinde Türk Milletinin hiçbir ferdini ve bölgesini ayırt etmeksizin demokratik, çağdaş ve kültürel hayatın gelişimini sağlayacak demokratik uygulamalara önem verilmiştir. Bu anlayış doğrultusunda kurtuluş ve kuruluş mücadelesinin sürdüğü bir dönemde yapılması planlanan birtakım idari, sosyal-kültürel düzenlemelerin “özerklik” olarak yorumlanması ise Milli Mücadelenin amacının, hedeflerinin ve ruhunun tam olarak anlaşılamadığını göstermektedir.

Esasen İngiliz görevliler tarafından sömürge politikasının doğal bir sonucu olarak üretilen ve ayrılıkçılığı esas alan, ekonomik ve siyasi içerikli “Kürt Özerklik Projesinin” temelleri 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren atılmaya

başlanmıştır. Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğü politikasını terk ederek, parçalama politikasına yönelen İngiltere, ilerleyen dönemde sömürgeci anlayışla hazırladığı “Kürt Özerklik Projesi”nin uygulanması görevini ülkemizde başta Kürt Teali Cemiyeti olmak üzere¹ İngiliz Muhipler Cemiyeti², Hürriyet ve İtilaf Fırkası³ ile tescilli yerli işbirlikçi örgüt ve kişilere vermiştir. Söz konusu örgüt ve şahıslar faaliyetlerini ağırlıklı olarak İstanbul ve Musul merkezli olarak yürütmüşlerdir. Türk halkının hiçbir zaman itibar göstermediği, sadece İngiliz görevliler ile adı geçen işbirlikçi örgüt ve yandaşı çevrelerce benimsenip hayata geçirilmeye çalışılan “Kürt özerklik projesi” tüm çabalara rağmen hükümsüz kılınan Sevr metninden⁴ daha ileriye götürülememiştir. Türk milletinin bekasına yönelik, en büyük tehditlerden biri olarak projelendirilen “özerklik projesi” Milli Mücadele döneminde tamamen ortadan kaldırılarak, Türk Milletinin gündeminden çıkarılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Milli Mücadele döneminde bir İngiliz projesi olarak üretilen “Kürtlere Özerklik Projesi” İngiltere’nin sömürgeci politikasının bir ürünüdür. İngiltere gibi birçok sömürgeci devlet doğrudan askerî güç kullanarak ele geçirdikleri ülkeleri tam bir sömürge olarak kullanmışlardır. Sömürgeci güçler, ülkelerin maddi ve manevi değerlerini yok ederek ortaya çıkardıkları felaket ve sefalet düzeni sömürgecilik sistemine yönelik tepkileri artırmıştır. Bu nedenle sömürgecilik sisteminin olumsuz imajını silmek için “Mandaterlik ve Himaye Sistemi” adıyla yarı sömürgecilik sistemi devreye sokulmuştur. Bu tür sömürgecilik faaliyetlerinin yeni döneme uyarlanmış hali ise özerklik uygulamalarıdır. Genelde özerklik yapılanmaları yarı sömürgecilik sisteminin farklı bir uygulama biçimidir. Bu sistem uzun süren arayış ve çalışmalar sonucu yasal zemine taşınarak milletlerarası hukuk sistemine dâhil edilmiştir. Bu konuda Milletlerarası hukukun uygulanmasında, manda altına konulacak ülke ahalisinin henüz kendilerini yönetecek ölçüde gelişmedikleri noktasından hareket edilmektedir.⁵ Dolayısıyla, “Demokrasi ve insan hakları” gerekçesi öne sürülerek yaşatılmaya çalışılan sömürgecilik sisteminin dünya kamuoyunda oluşturduğu olumsuz algıyı silmek maksadıyla, “Mandat/Himaye Sistemi” adıyla yeni bir sömürü sistemi geliştirilmiştir.

¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, II. Cilt Mütareke Dönemi(1918-1922)**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 87.

² Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti adıyla da bilinen Kürdistan Teali Cemiyeti 6 Teşrin Sani 1333 (6 Kasım 1917) teşekkül etmiştir. 17 Kanun-u evvel 1334 (17 Aralık 1918) te kurucular Dâhiliye Nezareti’ne başvurmuşlardır. Dâhiliye Nezareti’nin 19 Şubat 1919 tarih ve 74 sayılı kararıyla cemiyetin kuruluşuna müsaade edilmiştir. Bkz. Oğuz Aytepe, “Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Ekim 1998, s.58. Ayrıca İngiliz Muhipler Cemiyeti için bkz. Cengiz Dönmez, **İngiliz Muhipler Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 63.

³ Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın “Özerk Kürdistan” talebiyle ilgili olarak, Cemiyetin 22 Aralıkta aldığı karar 23 Aralık tarihli gazete haberlerine yansımıştır. Aynı gün Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın Kürdistan için özerklik talebinde bulunduğu kaynaklarda yer almıştır. Bkz. İsmail Göldaş, **Kürdistan Teali Cemiyeti**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991, s. 14.

⁴ Paul C.Helmreich, **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye’nin Taksimi**, Çeviren Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s.150.

⁵ Kadir Kasalak, “Manda Sistemi ve Irak İle Suriye’de Uygulaması”, **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Birinci Ortadoğu Semineri**, Elazığ, 29-31 Mayıs, 2003, s. 59. (59-81).

Birinci Dünya Savaşından sonra devreye sokulan bu sistemle kendilerini yönetmekten “aciz” ülke halkları olarak tanımlanan ülkeler kendilerini yönetecek düzeye gelinceye kadar, galip devletlerce vekâleten yönetilmeleri öngörülmüştür. Manda sistemi Milletler Cemiyeti Antlaşmasının 22. Maddesiyle düzenlenerek sömürgeciliği meşrulaştıran yasal bir kılıf hazırlanmıştır.⁶ Neticede sömürgeci güçler “Manda ve Himaye” sistemi ile ulaşamadıkları hedeflerine özerk yapılar ihdas etmek suretiyle ulaşma yolunu seçmişlerdir.

Dünyada sistematik sömürgeciliğin öncülüğünü yapan ülkelerin başında İngiltere, Fransa, Hollanda, Portekiz ve Belçika gibi batılı ülkeler gelmektedir. Bu kervana daha sonra Rusya, Almanya, İtalya, ABD ve Japonya katılmıştır. Dolayısıyla İngiltere sömürgecilik konusunda büyük deneyim ve birikime sahip ülkelerin başında gelmektedir. Ülkeler ve toplumlar için bir yıkım projesi olan ve dönemlere göre emperyalizm/kolonyalizm/sömürgecilik gibi farklı isimler altında yürütülen sömürü düzeni İngiltere’nin başını çektiği batı kaynaklı dolaylı bir işgal faaliyetidir.

İngiltere ve batılı sömürgeci güçler özellikle, 19. Yüzyılın son çeyreğinde öncelikli hedef olarak, jeopolitik, jeostratejik, jeoekonomik ve jeo kültürel önemi nedeniyle Türklerin sahip olduğu coğrafyayı seçmiştir. Hedef seçilen Türk coğrafyasında yaşayan Rum, Ermeni, Sırp ve Bulgar vb. Hristiyan unsurlar için önce muhtariyet/özerklik talepleri gündeme getirilmiş, ardından bağımsız olmalarına yol açacak ayaklanmalara destek verilmiştir. Farklı baskı araçlarının kullanıldığı bu süreçte bazı Türk ve Müslüman gruplar dâhil edilmeye çalışılmıştır. İngiliz yönetim kadrosunun zihin dünyasında tüm bu faaliyetleri organize edebilecek ve yürütecek birikimin olması, ayrıca kültür ve medeniyet tasavvurunda sömürgecilik anlayışının geniş bir yer tutması “böl-parçala ve yönet” gibi çok karmaşık ve uygulanması zor bir politikanın uzmanı haline gelmelerini sağlamıştır.⁷ Böyle bir tarihsel/geleneksel birikimlere sahip olan İngiliz yönetimi tarafından hazırlanan “Kürt özerklik projesi” Milli mücadele dönemi için ciddi bir tehlike oluşturmıştır. Dolayısıyla İngilizler için vazgeçilmez ve geleneksel bir davranışa dönüşmüş olan sömürgecilik, manda ve himaye sistemi “özerklik” şeklinde kısmen değişikliğe uğramış olsa bile “Kürtlere özerklik” projesi hem klasik sömürü yöntemlerden biri olarak hem de Şark politikasının devamı için güçlü bir sömürü mekanizması oluşturulmak istenmiştir.

2. Özerklik Projesinin Arka Planı Ve Türk-İngiliz İlişkileri

Türklerle ilk kez Selçuklular döneminde 1097 de Haçlı seferlerinde, ikinci kez de 1396 yılında Niğbolu’da bir savaş meydanında karşılaşan İngilizler, daha sonra XVI. Asrın sonlarından itibaren Akdeniz’de ticarete yönelmiş ve dönemin en büyük küresel gücü konumunda olan Osmanlı Devletinden

⁶ Mehmet Elibol, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, Ankara Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 1975, s. 108-110. İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu, Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel-Siyasal İnceleme**, Otopsi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2003, s, 83-84

⁷ Veli Fatih Güven, “Türk Milletini Ayrıştıran Yabancı Görevliler-1 Oyun Kurucular: Misyonerler, Gezginler ve Konsoloslara-1”, **Düşünce ve Tarih Dergisi**, Nisan 2018, Yıl:4, Sayı:43, s.12-23.

serbest ticaret için yardım istemiştir. İngiltere'nin yardım isteğini olumlu karşılayan Osmanlı Sultanı Kanuni Sultan Süleyman İngilizlere Türk Limanlarında serbest ticaret yapma imtiyazı/ "Safe Conduct" vermiştir. Ardından Osmanlı Padişahı adına 1579 da Kraliçe Elizabeth'e hitaben yazılan izin mektubuyla gelişen ilişkiler, İngiltere'ye büyük bir ekonomik ve diplomatik kazanç sağlamıştır. Bu imtiyazın ardından Turkey Company (Turkey Kumpanyası) adıyla şirket kurarak başlattığı ticari faaliyetler, Kraliçe Elizabeth'in İspanyaya karşı Osmanlı devletinden siyasi ve askeri yardım isteme aşamasına gelmiştir. Bu amaçla İstanbul'a elçiler gönderen İngiltere, karşılıklı elçilik atamalarıyla daha geniş haklar elde etmiştir. İspanya veraseti nedeniyle 1701'de İngiltere ile Fransa arasında yapılan savaşta Osmanlı Devleti İngiltere'ye yardım ederek, ilişkileri ekonomik ve siyasi alandan askeri alana taşınmıştır.⁸ Hızla gelişen yakınlaşma, İngiltere'nin 1770 yılında Rus donanmasının Çeşme Limanındaki Osmanlı Donanması'nın tahribine ve boğazlara taarruz etmesine destek vermesiyle duraklamıştır. Daha sonra 1791 yılına kadar inişli olarak devam ilişkiler Avusturya'nın Balkanlardaki, Rusya'nın ise Balkanlar, Kafkaslar ve özellikle İstanbul ve Boğazlara yönelik yayılmacı politikasını çıkarları için tehdit olarak algılayan İngiliz yönetimini Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmaya yöneltmiştir. Bu nedenle, İngiliz Başbakan William Pitt, 1791 yılından itibaren Osmanlı Devletinin "toprak bütünlüğünü savunma" politikasını başlatarak ilişkilerde yeni bir döneme girilmiştir.⁹ Uzun vadeli olmayan bu yakınlaşma politikası, İngiltere'nin Osmanlı toprağı Mısır'a yönelik işgal girişimi ilişkileri yeniden gerginleştirmiştir.¹⁰ İlişkilerdeki istikrarsızlık Boğazlar konusundaki Çanakkale Antlaşmasıyla (1809'de) yeniden düzelme eğilimine girmiştir.¹¹ Ancak 1827'de Rusya ve Fransa ile ittifak yaparak, Yunanistan'a bağımsızlık getiren Edirne Antlaşmasını Osmanlı Devletine dayatması ¹² Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanında Osmanlı Sultanına destek vermesi karşılığında Balta

⁸ Veli Güven, **Türk-İngiliz İlişkileri**, Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992, s. 1-3. Ayrıca bakınız. Hamit Dereli, **Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler**, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Anıl Matbaası, İstanbul, 1951, s.7. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ondokuzuncu Asrın Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebetine Dair Vesikalar", **Belleten Dergisi**, Cilt:13, Sayı, 51, Ocak-Ekim, TTK. Ankara, 1949, s, 573. Orhan Burian; "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", **A.Ü.D.T.C.F.D.** Cilt; IX. Sayı, 1-2'den ayrı basım. (Mart-Haziran 1951) TTK. Basım evi, Ankara, 1951, s. 2-3. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri, (1580-1838)** Birinci Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974, s. 6. Akdes Nimet Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)** A.Ü. D.T.C.F., Yayınları, Ankara, 1953, s. 36.

⁹ Veli Güven, a.g.t. s. 4-5. Ayrıca bakınız. Cavit Oral, **Akdeniz Meselesi**; Cilt, I, Bugün Matbaası, Adana, 1943, s.111. Ali İhsan Bağış, "III. George Döneminde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğundaki Ekonomik Siyaseti 1760-1815", **Türk-İngiliz İlişkileri, 400. Yıl** Başbakanlık Basın Ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1985, s.43. Albert Sorel, **Onsekizinci Asırda Mesele-i Şarkıyye**, Çeviren Yusuf Ziya, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1911, s. 113.

¹⁰ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)** Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, 1978, s.18. Nihat Erim, **Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt. I, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953, s.235-237.

¹¹ Cemal Tükin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, No: 34, İstanbul, 1947, s.121.

¹² Stanford Shaw- Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt .I, Çeviren Mehmet Harmanlı, E Yayınları, İstanbul, 1983, s.58-59.

Limanı Ticaret Anlaşmasıyla (16 Ağustos 1838) Osmanlı Devletini ekonomik çöküşe götürecek imtiyazlar alması,¹³ İngiliz Büyükelçisi Sir Hamilton Seymour'un, 1853'te Rus Çarı Nikola ile Osmanlı Devletinin Avrupa topraklarının güç dengesini bozmadan el değiştirmesi konusunda yaptığı antlaşmayla¹⁴ Rusya'yı "kutsal yerler" meselesi adıyla yeni sorunlar üretmesi konusunda cesaretlendirmesi¹⁵ İngiltere'nin güvenilmez bir ülke olduğu algısını güçlendirmiştir. Bununla birlikte 1854'de Kırım harbinde Fransa ile birlikte Osmanlı devleti yanında yer alarak Ruslara karşı savaşması ilişkileri olumlu bir alana taşımıştır. Ancak, bu savaştan yenik çıkan Rusya, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kürtcü, literatür oluşturma ve kışkırtma faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Söz konusu çalışmalar, İngiliz, Fransız ve diğer batılı ülke görevlilerinin kürtcülük çalışmalarını tetiklemiş ve bu tarihten sonra kürtcülük faaliyetleri ivme kazanmıştır.¹⁶ Ayrıca müttefiklerin desteğiyle kazanılan Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı Devletini mali tutsaklığa sevk eden ilk borç para alınmakla kalınmamış¹⁷ Osmanlı Devletini çöküşe götürecek gelişmeler artarda yaşanmıştır. Bu dönemde Rusya'nın savaş gerekçesi olarak ileri sürdüğü Ortodoks Rumları koruma iddialarını çürütmek maksadıyla "Islahat Fermanı" ilan ettirilmiştir. İngiliz Büyükelçisinin etkisiyle/baskısıyla Islahat Fermanı, Batılı ülkelerin Osmanlı devletinin içişlerine karışmasına yol açmıştır. Islahat Fermanının hükümleri 30 Mart 1856 tarihinde imzalanan Paris Anlaşmasına dâhil edilerek Hristiyan unsurlar konusu anlaşmanın 9. Maddesiyle iç hukuk konusu olmaktan çıkarılarak devletlerarası hukuk belgesi haline gelmiştir. Böylece imzacı devletler Islahat Fermanının hükümleri üzerinde söz sahibi olmuş ve müdahale hakkına kavuşmuşlardır. Osmanlı Devletini siyaseten, toprak, etnik ve mezhepsel açıdan parçalanmaya götüren sürecin mimarı olan İngiltere¹⁸ Anadolu coğrafyasının stratejik bölgelerine batılı sömürge öncüsü güçlerin "üşüşmesine" zemin hazırlamıştır. Tarihimize, coğrafyamıza ve kültürümüze ait derledikleri bilgi ve belgeleri çarpıtarak, ülkemizin bölünmesi için yeni kimlik ve coğrafya inşasında kullanmışlardır. Bölücü unsurlara model oluşturan söz konusu çalışmalar, İngiliz, Rus, Alman, İtalyan ve Fransız¹⁹ görevliler tarafından oryantalist anlayışla sürdürülerek derinleştirilmiştir. Bu ortamı fırsata dönüştüren sömürge öncüleri misyonerler, gezginler, konsoloslar ve çeşitli meslek gruplarına mensup yumuşak güç unsurların oluşturduğu "bölücü-stratejik program" askeri ve diplomatik güçlerin desteğiyle Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar sürdürülmüştür. Bu çalışmalar arasında 1760 lı yıllardan itibaren Şırnak /Şemdinli bölgesinde **Maurizio Garzoni** adlı Vatikan papazının yapmış olduğu ayrılıkçılığa öncülük eden

¹³ Ahmet Rasim, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları içinde Barış Evreleri**, hazırlayan H. V.Velidedeoğlu, İstanbul, 1987, s.186.

¹⁴ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi üzerine bir Deneme**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1987, s.116.

¹⁵ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, Cilt V. S. 222.

¹⁶ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, I Cilt, s. 68.

¹⁷ Rıfık Salim Burçak, **a.g.e.**, s. 29. Pavrus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, Çeviren, Muammer Sencer, May yayınları, İstanbul, 1977, s. 29.

¹⁸ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, II s.106-113.

¹⁹ Abdülhaluk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, 211, s.519-537. Suat Akgül, **Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası**, Yayınlanmamış çalışma, Ankara, 2001, s. 3-4.

gamer ve literatür çalışmaları son derece önem taşımaktadır.²⁰ Haçlı anlayışla örgütlü, planlı ve koordineli biçimde yürütülerek Osmanlı Devletinin maddi ve manevi değerlerini sömüren ve toplumsal yapısını yozlaştıran/bozan bu çalışmalar, ²¹ ayrılıkçılık fikrinin alt yapısını oluşturmıştır. Güneydoğu Anadolu bölgemizde ilk kışkırtılanlardan Bedirhan Bey ve Şeyh Ubeydullah isimli devletin sadık görevlileri de, bu derin kurgunun ve stratejik planların araçları haline getirilmişlerdir.²² Maalesef bölücü çevrelere model olarak gösterilen adı geçen şahıslar, ne yazık ki hem inancı gereği çatıştığı Hristiyan unsurların kontrolüne girmişler, hem de ellerindeki mevki ve makamları ve halk desteğini kaybederek her iki açıdan da büyük zarara uğramışlardır.

Devşirilmiş tescilli işbirlikçi unsurlarla bölgesel çıkarlarının devam ettirmeye çalışan İngiltere Bağdat demiryolu imtiyazını Almanlara verilmesi nedeniyle elde edememesi, Musul da petrol kuyuları açma isteklerinin kabul edilmemesi, 1875 tarihinde borçların ödenemeyeceğinin ilan edilmesi, Süveyş Kanalı ihalesi ve kontrolünün Fransızlara verilmesi hususlarını bahane ederek, Osmanlı Devletini parçalama politikasını uygulamaya koymuştur. Üstelik söz konusu kararların İngiltere'nin Hindistan ve Akdeniz deki stratejik çıkarlarını tehdit ettiğini ileri sürerek Osmanlı Devletine karşı düşmanlık politikasına ağırlık vermiştir.²³ Böyle bir politikanın gelişmesinde, Türk düşmanı W.E. Gladstone'nun Liberal Partisinin İngiltere de iktidara gelmesinin de önemli rolü olmuştur. W.E. Gladstone daha iktidara gelmeden önce, 1876 yılında; "Türklerin kötülüklerinin bitmesinin ancak bu toprakları terk etmesiyle mümkün olacağı" şeklinde tehditler savurarak, düşmanlık politikasının işaretlerini vermiştir.²⁴ Ayrıca İngiliz kamuoyunda Türkler aleyhinde olumsuz algının oluşmasında Avusturya'nın Bosna-Hersek politikası ile Rus Panslavistlerin desteklediği Bulgar isyanı etkili olmuştur. Bulgar isyanında Hristiyanlara baskı yapılıyor şeklinde Osmanlı Devleti aleyhinde başlatılan büyük kampanya Osmanlı Devletine destek vermeye çalışan Muhafazakârları zayıflatırken, Liberal Partiye güç kazandırmıştır. Güçlenen Liberal Parti, Osmanlı aleyhinde tehditler savurmaya devam ederek; "bütünlük politikasından vazgeçilmesi gerektiğini, Türkleri desteklemek yerine Ruslarla işbirliği yapılarak Osmanlı Devletinin ortadan kaldırılması ve Türklerin Anadolu'dan çıkarılması gerektiği" şeklinde Türk düşmanlığı açıkça ilan edilmiştir. İngiliz siyasetçiler arasında Osmanlı Devleti aleyhinde gelişen düşmanlık duygusu Rusya'yı, Osmanlı Devletine karşı savaş açma konusunda cesaretlendirmiştir. Böyle bir durumda, Osmanlı Devletinin yalnız kalacağını değerlendiren Rusya, 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmıştır. 1877/1878 Osmanlı-Rus savaşı ya da tarihimizde 93 Harbi olarak bilinen bu savaşta ağır bir yenilgi alınmıştır.²⁵ Savaşın

²⁰ Maurio Garzoni'nin çalışmaları için bkz. Bilal N. Şimşir, **Kürtçülük 1787-1923**, Bilgi Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2010, s.18-19.

²¹ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s.47-48.

²² Veli Fatih Güven, **a.g.m.**, s. 12-27.

²³ Akin Ağca, **Şark Meselesinde Kürtçülük**, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Bursa, 2012, s. 17-18.

²⁴ Yavuz, Nuri, "Şark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, c. 23, Ankara, 2003, s. 20. Ağca, **a.g.t.**, s.18.

²⁵ Abdurrahman Çaycı, "Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler", **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu(Dün-Bugün-Yarın)** Hacettepe Üniversitesi Atatürk

vahametini Sultan II. Abdülhamit Valililere gönderdiği emirde ifade etmiş ve özellikle “Düşmanın meramı istiklal ve hukukumuzu ve memleketimizi mahvetmek olduğundan bunla feda olunmadıkça arzusunu istihsal etmek mümkün değildir...Tarihler ispat eder ki, düşmanın bu hareketi devletimizin şimdiye kadar tesadüf eylediği müşkülâtın hiç birine kıyas ve nispet kabul etmez” diyerek savaşın Türk Milleti için büyük bir felaket olacağını vurgulamıştır.²⁶Ülkemiz için ağır sonuçları olan bu Savaş öncesinde düşmanlık algısıyla hareket eden İngiliz yönetimi, savaş sırası ve sonrasında imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla Osmanlı Devletinin ayakta kalamayacağı kanaatiyle hareket ederek, “toprak bütünlüğünü savunma politikasını” terk etmiş ve parçalama politikasını devreye sokmuştur.²⁷ Dolayısıyla Türk Coğrafyası üzerinde İngiliz- Rus rekabeti Türk-İngiliz ilişkilerini daha da istikrarsızlaştırmıştır. Özellikle İngiltere’nin dayatmasıyla ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla içyapının sarsılmaya başlaması ve Osmanlı-Rus Savaşı gibi kritik bir savaşta İngiltere’nin ihtiyaç duyulan desteği vermemesi parçalanma sürecini hızlandırmıştır. Milli Mücadele dönemine kadar devam eden yıkım bu süreci bir İngiliz sömürge projesi olan “Kürtlere Özerklik Projesi” yle tamamlanmak istenmiştir.

3. İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ni Parçalama Ve Kürt Politikası

İngiltere’nin Osmanlı Devletini parçalama politikası Liberal Partinin 1880’de iktidara gelmesiyle birlikte fiilen uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemde stratejik açıdan önemli görülen yerlerde işgal dâhil, Arap, Ermeni ve Kürt devletçikleri kurma ve bölgenin zengin petrol kaynaklarına sahip olma amaçlı faaliyetlere ağırlık verilmiştir. Önce şantajla Kıbrıs’ı ele geçirmiş, Mısır’a yerleşmiş ve Rusların Doğu Anadolu üzerinden güneye sarkarak Hindistan’a giden yolları ve petrol alanlarını tehdidine karşı Ortadoğu’da etkinliğini artırmıştır. Hindistan’a uzanan coğrafyanın Anadolu’daki stratejik sınırının Fırat Nehrinden başladığı düşüncesiyle hareket eden İngiliz yöneticiler, Osmanlı Devletine yönelik “böl-parçala ve yönet” siyaseti uygulayarak ve güç kullanarak” bölgede varlığını devam ettirme stratejisi izlemiştir.

İngiltere belirlenen strateji çerçevesinde hedef tahtası haline getirdiği Osmanlı Devletine karşı dışarıdan ve içeriden olmak üzere iki yönlü parçalama politikası yürütmüştür. İçeriden yürütülen politika çerçevesinde önce Hristiyan gruplar kullanılarak Doğu Trakya hariç Balkanlarda Türk hâkimiyetine son verilmiştir. Balkanlarda Slavcılığı Rusların, Ortadoğu’da/Mısır ve Suudi Arabistan’da İslamcılığı Türklerin elinden almaya

İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Ankara, 8-9 Mart 1990) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.36.

²⁶ Nuri Köstüklü, “93 Harbi Sırasında Sultan II. Abdulhamit’in Valilere Gönderdiği Bir Emri: Gayr-i Müslimlere Özellikle Ermenilere Yönelik Bazı Mesajlar”, **Dünden Bugüne Ermeni Meselesi Sempozyumu 823 Mayıs 2003**), Selçuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Konya, 2003, s.70-33. 18 Rebi’ul-ahir 1294 Tarihi Emr-i Ali **Mevlana Müzesi Arşivi, Hazine-i Evrak, Zarf no: 54, Belgeno:4**)’den alınmıştır.

²⁷ Osmanlı Elçisi Musurus Paşa değişen İngiliz politikasını gönderdiği raporunda bildirmiştir. Cevdet Küçük, “Bulgar İhtilalinin (1876) İngiliz Kamoyunda Uyandırdığı Tepki Bunun Osmanlı- İngiliz İlişkilerine Tesiri”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, (8-9), 1979-1980, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1980, s.122. Taha Niyazi Karaca, **Büyük Oyun**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s.154-196.

çalışan İngiltere Ermenileri desteklemiş²⁸ ve aşiretleri de kışkırtmaya başlamıştır. Balkanlardan sonra Anadolu ve Ortadoğu'da yoğunlaşan İngiltere, bölgede Arap, Ermeni ve Kürt grupları kullanarak Anadolu ve Ortadoğu'daki Türk hâkimiyetine son vermek istemiştir.²⁹ Şark Politikasının devamı olarak yürütülen bu saldırılarda Gayri Müslim unsurlara kürt gruplar eklenerek Anadolu'nun paylaşılmasına ağırlık verilmiştir.³⁰ İngiltere özellikle sömürge aparatı olarak kullandığı East India Company (Doğu Hindistan Şirketi)'nin Bağdat Şubesini bu amaca yönelik olarak örgütlemiştir. İngiltere'nin 1806'da faaliyete geçirdiği Bağdat şubesi, Güneydoğu Anadolu bölgemizin bir kısmını da içerisine alan bir bölgede özerk yönetim zemininin hazırlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu yapının etkin biçimde faaliyetlerini yürütülebilmesi için anılan şubede deneyimli asker, istihbaratçı ve diplomat gibi çeşitli mesleklere mensup uzmanlar görevlendirilmiştir. Hich ve Reine ile Basra'da görevli Kolkhan ve Hindistan/Midran'da görevli Mcdonald, J.M. Kinneir, Heine, Brother, Rich, Frazier, Sir Mark Syks, Getrude M.L ve E.B. Soane bu konuda önde gelen isimlerdir. Ayrıca İngiliz yönetimi, Harrison Andsons isimli uzmanı, Osmanlı toplumsal yapısının bozulmasında kullanmak üzere Osmanlı Devletinin etnik yapısına ilişkin raporlar hazırlattırmıştır.³¹ Adı geçen görevlilerin çalışmaları etnik ayrımcılığın ortaya çıkarılmasında ve bazı kürt grupların İngiltere'nin siyasi, askeri ve petrol çıkarlarının bir hizmet aracı haline getirilmesinde önemli roller üslenmişlerdir.

İngiliz yöneticilerin Osmanlı toplumsal yapısını çözmek için yürüttüğü yıkım projelerinin yanı sıra, konuyu 1907'de Reval'de diplomasi alanına taşıyarak, Osmanlı Devletinin parçalanması sürecine ısrarlı biçimde Rusya'yı da ortak etmek istemiştir.³² Bu yöndeki çalışmalarını sürdüren İngiliz yöneticiler, Sömürge/Savaş Bakanlığı vasıtasıyla Ortadoğu'da petrol çıkarlarına endekslediği kürtçülük faaliyetlerini aracı unsurlarla destekleyerek ve koordine ederek yeni sömürü modelleri oluşturmuştur.³³ Bu görevlerde Winston Churchill gibi etkili yöneticileri kullanarak Türk hâkimiyetini zayıflatma ve Ortadoğu'daki sömürsünü devam ettirme konusundaki kararlılığını sergilemiştir. İngiltere'nin etkili diplomatlarından Mr. Marling, 3 Eylül 1912'de Sir E. Grey'e gönderdiği gizli raporda; "...şimdiki durum yalnız Balkanlar'ı ve Avrupa'yı değil fakat Arapları, Ermenileri, Kürtleri ve diğer ırkları da imparatorluktan ayırmaya çalışmak olmalıdır." Diyerek, İngiltere'nin Osmanlı Devletini etnik unsurları kullanarak parçalama konusundaki kararlılığından vazgeçmediğini göstermiştir.³⁴ Rapor aynı

²⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, 8. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s.186.

²⁹ Mehmet Okur, "Milli Mücadele Yıllarında Ayrılıkçı Kürt Girişimlerine Karşı Doğu Vilayetlerinden Meclisi Mebusan'a ve TBMM'ne Gönderilen Protesto Telgrafları", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü 1917, Atatürk Dergisi** 4(4), 91-109. s. 97.

³⁰ Bilal N. Şimşir, **Kürtçülük 1787-1923**. Bilgi Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul, 2010, s. 47-49.

³¹ Abdülhaluk M. Çay, **a.g.e.**, s. 520.

³² Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, 272-273.

³³ İbrahim Baran, **Osmanlı Coğrafyasında İngiliz Derin Devleti**, Yeni Doğu Kültür Sanat Derneği, İstanbul, 2018, s. 69.

³⁴ Ulubelen, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009, s.113.

zamanda, İngiliz görevliler tarafından hazırlanan “Kürtlere Özerklik Projesi”nin anlamını açıkça ortaya koymaktadır.

İngiltere Ortadoğu’daki faaliyetlerine paralel olarak Balkanlarda da, Makedonya, Girit meselesiyle uğraşarak Osmanlı Devletine öldürücü darbeyi Balkan harbinde vurmuştur. Osmanlı Devleti için felaket olan Balkan harbinde İngiltere’nin etkin rolüyle ilgili olarak, Bulgaristan Başbakanı Geroff; bu harp Rus Çarının müzaheret, İngiltere ve Fransa’nın tasvip ve teşvikiyle olmuştur.³⁵ Diyerek Rusya ve Fransa’nın yanında İngiltere’nin de Osmanlı Devletine yönelik düşmanlık politikasını açıkça ortaya koymuştur. Aynı darbeyi Ortadoğu’da işbirlikçi etnik unsurları kullanarak vurmayı planlayan İngiliz yönetimi, Birinci Dünya Savaşı devam ederken 1915 yılında “Asya Türkiye’sini İnceleme Komisyonu” adıyla bir sömürge örgütünü faaliyete geçirmiştir. Bu örgüte hazırlattığı raporda; “Osmanlı Topraklarının Suriye, Filistin, Ermenistan, Anadolu/Türkiye ve Irak adıyla beş büyük bölgeye/özerk vilayete bölünmesi” önerilmiştir. Ayrıca Akdeniz’den Basra körfezine uzanan hat üzerinde stratejik noktaların doğrudan veya dolaylı yollarla kontrol altına alınması, Filistin ve Irak’ın tamamen işgal edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.³⁶ Bölgede işbirlikçi kürtçü unsurları kullanarak hâkimiyet oluşturma konusunda İngilizlerle açık ve gizli bir rekabet içerisinde olan Rusya, 12 Kasım 1912’de Bedirhanlardan Abburrezak’ı, aşiretleri Devlete karşı kışkırtması için teşvik etmiş ve bu şekilde sağlanan dış destekle bölücü faaliyetler devam etmiş ve bir yıl sonra Molla Selim isimli asi elebaşı, Bitlis’te İngiliz konsolosluğunun yardımıyla isyan girişimlerinde bulunmuş ancak, İngiltere’nin Ermeni yanlısı tutumu nedeniyle, beklediği desteği alamayan Molla Selim Rus konsolosluğuna sığınmıştır. Kasım 1914’e kadar asi elebaşını teslim etmeyen Rusya Doğu Anadolu Bölgesi üzerindeki işgal niyetini ortaya koymuştur. Osmanlı yönetiminin kararlı tutumu nedeniyle, Rusya Molla Selim’i teslim etmek zorunda kalmış ve asi teslim alındıktan sonra idam edilmiştir. ³⁷ Bu olayda da bariz biçimde de görüldüğü üzere kürtçü-bölücü unsurlar sürekli olarak Rusya ve İngiltere başta olmak üzere bir dış destek arayışı ve beklentisi içerisinde olmuşlardır. Bu arayışlar özellikle Devletin savaş durumunda olduğu dönemlerde daha da artmıştır. Seyit Abdulkadir ve kardeşi Seyit Taha’nın Birinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği 1917 yılında müstakil bir Kürdistan kurulması için önce Ruslarla ardından İngilizlerle görüşmeler yapması bu durumun tartışmasız örneklerini oluşturmaktadır.³⁸

İngiliz karar vericiler, savaş öncesinden itibaren Kürtçü unsurlara siyasi ve silahlı destek verilmesi konusunu uzun süre tartıştıktan sonra 6 Nisan 1915 tarihinde; “İngiltere’nin bölgedeki çıkarlarının devamı açısından kürtçü unsurlara kontrollü destek verilmesi” kararına varmışlardır. Aslında bu destek konusu savaş öncesinde bölge petrollerine sahip olma isteği üzerinden gündeme gelmiştir. İngiliz bankacısı tarafından kurulan Turkish Petroleum Company Şirketi 19 Mart 1914 günü Osmanlı Devletiyle yaptığı anlaşmada,

³⁵ Veli Güven, **a.g.t.**, s. 21.

³⁶ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, (Çev: Mehmet Harmanlı) İstanbul, 1994, s. 137-140; Selçuk Ural, “Mütareke Döneminde İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Politikası” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs 2007, s.39.

³⁷ Mim Kemal Öke, **İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel’in Kürdistan Misyonu 1919**, Boğaziçi Yayınları İstanbul, 1990, s.13-14.

³⁸ Basile Nikitin, **Les Kurdes, Etude Sociologique et Historique**, Paris, 1956, s. 336-337

D'Arcy grubuna %50, Deutsche Bank'a ve Anglo Saxon Company'e %25'er pay verilerek oluşan ortaklığın ardından İngiliz ve Alman Büyükelçileri Babıali'ye, Turkish Petroleum Company'ye Musul'da petrol imtiyaz verilmesi için başvurmuşlardır. Sadrazam Said Halim Paşa'nın 28 Haziran 1914 tarihinde olumlu cevap vermesine rağmen Birinci Dünya Savaşının başlaması imtiyazın yürütülmesini sürüncemede bırakmıştır. Ancak İngiltere vazgeçilmez bir ihtiyaç olarak gördüğü Musul petrollerine sahip olmak için bir "Kürt politikası ve özerk Kürt yönetim planı" hazırlamıştır. Hazırlanan bu planı askeri yollarla gerçekleştirmek üzere daha Osmanlı Devleti savaşa katılmadan önce Mezopotamya'ya yönelik olarak hazırlanmış olan askeri harekât planını devreye sokmuştur. Bu kapsamda Hindistan İstila Gücü 'D' Askeri Gücünü harekete geçirerek 23 Ekim 1914 de Bahreyn'i ardından Basra'yı işgal etmiştir. Musul bölgesine yaklaşan İngilizler Selman-ı Pakta/Kutul Amarede Türk Askeri karşısında tarihinin en büyük yenilgilerinden birini almış ve hedeflerine ulaşamamıştır. Ancak Çanakkale'den sonra Türklerin karşısında ikinci büyük yenilgiyi hazmedemeyen İngiltere sarsılan itibarını düzeltmek için Osmanlı Devletine yönelik saldırı ve parçalama faaliyetlerine ağırlık vermiştir. ³⁹ Bu kapsamda 1916 yazında "kışkırt, parçala ve böl" siyaseti doğrultusunda başlatmış oldukları Arap isyanını daha da yaygınlaştırmışlardır. Bu isyan unsurunu da kullanarak Bağdat'a kadar ilerleyen ve oradan "askerlerinin kanı kadar önemli gördükleri petrol" bölgesi Musul ve çevresine yönelerek Kürt Özerklik Projesini/Petrol Siyasetini hedefe ulaştırma aşamasına gelmiştir.⁴⁰ Kürtçü unsurlarla ilişkilerini özellikle 1917 yılında yoğunlaştıran İngiliz General Niessel, "Kürdistan Kürtlerindir" sloganı ile kürtçü unsurları tahrik etmiş ve Van'da bir komisyon kurarak faaliyetlerini örgütlü biçimde yürütmüştür.⁴¹ Ayrıca bölgede görevlendirdiği çok sayıda asker ve istihbaratçılar başta olmak üzere çeşitli mesleklere mensup görevliler vasıtasıyla "Kürt Özerklik Projesi/ Petrol projesini hayata geçirmek için siyasi ve silahlı faaliyetlere ağırlık vermiştir.

4. İngiltere'nin İstanbul Ve Musul Merkezli "Özerklik" Dayatma Stratejisi

A. Özerklik Projesinin Sömürge Araçları

İngiltere'nin "Kürtlere Özerklik Projesini " hayata geçirmek için kullandığı sömürge araçlarının ve vesayet mekanizmalarının başında işbirlikçi Kürtçü örgütler ile devşirilmiş tescilli şahıslar gelmektedir. İşbirlikçi örgütlerin kurulmasında ve bu şahısların devşirilmesinde İngiliz görevliler açık ve örtülü bir faaliyet yürütmüştür. Özellikle Mondros Mütarekesi sonrasında işgallerle birlikte hız verilen "özerklik çalışmalarında" Rawlinson ve Noel gibi sahada çalışmış İngiliz görevliler başta olmak üzere çok sayıda etki ajanı kullanılmıştır. Bu dönemde İngiliz görevlilere yardımcı olan işbirlikçi

³⁹ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele(1918-1919)** , C.I. Cem yayınevi, İstanbul, 1992, s.103.

⁴⁰ Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s, 3-5

⁴¹ Erol Kurubaş, **Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye**, Nobel, Ankara, 2004,s,31

örgütlerin başında Kürt Teali Cemiyeti,⁴² İngiliz Muhipler Cemiyeti⁴³ ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası⁴⁴ ile Sadrazam Damat Ferit Paşa ve işbirlikçi örgütler gelmektedir. Bu örgütlerin kurucu ve yöneticilerinden Seyit Abdulkadir, Bedirhanlardan Emin Ali, Celadet, Kamuran, Süreyya, Halil Ramî, Cemil Paşazadeler, Şerif Paşa ve Ali Galip olmak üzere bazı tescilli bölücü şahsı saymak mümkündür.⁴⁵

Kürt özerklik projesi adı altında İngiliz sömürü düzenine hizmet edecek olan örgütleri ve şahısları ortaya çıkaran, besleyen ve yetiştiren fikri sürecin temeli 19.Yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Dönem itibariyle Batıda gelişmeye başlayan milliyetçilik dâhil, çeşitli fikir akımları Osmanlı toplumuna, her farklı toplumsal yapının kendi devletine sahip olması gerektiği yönünde empoze edilmiştir. ⁴⁶ Oysa yaklaşık 10.5 milyon kilometre karelik Avrupa’da 40’ın üzerinde etnik unsur, Katolik, Protestan ve Ortodoks olmak üzere çeşitli Hristiyan gruplar ile Müslümanların bulunduğu çok parçalı Avrupa’da etnik unsurların kendi yönetimlerini kurmasından bahsedilmezken, yaklaşık aynı coğrafi genişliğe sahip Osmanlı coğrafyasında, Avrupa’dakinin yaklaşık ¼ kadar etnik unsur ile büyük bir İslam nüfusuyla (ayrıca az sayıda Hristiyan ve Yahudi grup yaşamaktadır.) homojen bir yapı oluşturan Osmanlı toplumu etnik gruplar vasıtasıyla ayrıştırılarak bölünmek istenmiştir.⁴⁷ Bu nedenle batılı entelektüeller sürekli olarak Osmanlı coğrafyasının çok parçalı olduğunu iddia ederek ve farklı kimlik inşasına yönelerek etnik ayrımcılığı körüklemişlerdir. Avrupa’da ortaya çıkan milliyetçilik dâhil çeşitli fikir akımları, farklı bir anlayışla yorumlanarak etnik ayrılıkçılığı tahrik eden bir akıma dönüştürülmüştür. Bu tahriklerin etkisiyle etnik, dini ve kültürel gruplar özellikle II. Meşrutiyetin sağladığı serbest ortamdan yararlanarak daha çok etnik temelli olarak örgütlenmişlerdir.⁴⁸ Nitekim II. Meşrutiyetin ilanının (1908) ardından ilk örgütlenmeyi "**El Munteda-ul Edebi**" adıyla Araplar gerçekleştirmiştir. Ardından Arnavutların "**Başkim (İttihat)**" isimli örgütü faaliyete geçirmesi kürtçü örgütlerin kuruluşunu teşvik etmiş ve ilk kürtçü örgütler 1908 yılı içerisinde İstanbul’da "**Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti**" ve "**Kürt Teavün ve Terakki Cemiyet**" adıyla faaliyete

⁴² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, II. Cilt Mütareke Dönemi(1918-1922)**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s, 87

⁴³ İngiliz Muhipler Cemiyeti için bkz. Cengiz Dönmez, **a.g.m.**, s. 63. Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti adıyla da bilinen Kürdistan Teali Cemiyeti 6 Teşrin Sani 1333 (6 Kasım 1917) teşekkül etmiştir. 17 Kanun-u evvel 1334 (17 Aralık1918) te kurucular Dâhiliye Nezareti’ne başvurmuşlardır. Dâhiliye Nezareti’nin 19 Şubat 1919 tarih ve 74 sayılı kararıyla cemiyetin kuruluşuna müsaade edilmiştir. Bkz. Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.58.

⁴⁴ Hürriyet ve İtilaf Fırkası Kürdistan özerklik talebinde bulunmuştur. Konuyla ilgili olarak, 22 Aralıkta Cemiyet tarafından alınan karar 23 tarihli gazete haberlerine yansımıştır. Aynı gün Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın Kürdistan için özerklik talebinde bulunduğu kaynaklarda yer almıştır. Bkz. İsmail Göldaş, **Kürdistan Teali Cemiyeti**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991, s. 14.

⁴⁵ Kürt Teali Cemiyeti kurucuları için bkz. İngiliz Muhipler Cemiyeti için bkz. Cengiz Dönmez, **a.g.m.**, s. 63.

⁴⁶ Şerif Mardin, “19.Yüzyıl’da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt,2, İletişim Yayınları, İstanbul,1985, s. 348

⁴⁷ M. Yavuz Alptekin, “Oryantalist Kışkırtma Ve Kürtler”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 7, Sayı 14, Aralık 2017, s, 375-379. Haydar Çakmak, **Avrupa Birliği’nin Etnik Yapısı**, Kripto Yayınları, Ankara 2012, s. 102-104.

⁴⁸ Tunaya, **a.g.e.**,I, s. 368-369

geçirilmiştir. Balkan Savaşının hemen öncesinde 1912’de kurulan diğer bölücü örgüt ise **Hevi Kürt Talebe Cemiyeti**’dir. Bu örgütün dışında İngiltere’nin Osmanlı coğrafyasındaki sömürgeci amaçlarına hizmet eden değişik isimlerle etkinliği olmayan çeşitli örgütler kurulmuştur.⁴⁹ Farklı içerik ve programlara sahip olarak faaliyete geçirilen söz konusu örgütler içerisinde etkili olanların başında 1908’de kurulan **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti** gelmektedir.⁵⁰ Bitlis, Diyarbakır, Musul ve Bağdat’ta şubeler açan ve bölgede ortak anlaşma dili olmayan diyalektleri Kürtçe adı altında bir konuşma ve yazma dili haline getirmeyi amaçlayan, bölgeye meşreplerine uygun vali atanması ve hizmet götürülmesini isteyen bu örgütün kurucu ve yöneticilerinin büyük çoğunluğu İngiliz ve kısmen Fransız istihbaratının kontrolünde hareket etmişlerdir. Örgütün üst kadrosunda ise Bedirhan ailesinden Mehmet Emin Ali ve çocukları, Şemdinan ailesinden Şeyh Ubeydullah’ın oğlu Seyit Abdulkadir ve Baban ailesinden Ahmet Naim Bey⁵¹ ile birlikte adı geçen ailelere mensup bazı şahıslar yer almıştır. Bu ailelerden devşirilerek İngiliz amaçlarına hizmet eder hale getirilmiş ve doğrudan ücretli İngiliz ajanı oldukları tescilli örgüt mensupları bulunmaktadır. Örgüt mensubu olan bu şahıslar kısmı söylemlerinde Osmanlı bütünlüğünü esas aldıklarını belirtirlerken, eylemlerinde tam tersi bir davranış sergilemişlerdir. Benzer şekilde Nizamnamelerinde Osmanlılık kimliğinden bahsetmelerine karşın, Osmanlı kimliğine aykırı şekilde Kürt kimliğini öne çıkararak ayrımcılık yapmışlardır.⁵² Esasen örgüt Nizamnamesinde yer alan maddelerden ziyade eylemsel yönüyle gerçek yüzlerini göstermiş ve ayrılıkçı olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle Kürtçülük faaliyetlerini yürüten lider ve ideologlar böyle bir kişilik yapısının oluşmasında yabancı etkilerin yoğun olduğu kozmopolit ortamlarda yetişmiş olmalarının etkisi büyük olmuştur. Söz konusu bölücü unsurlar genellikle, İngiliz ve Fransız etki ajanlarının yoğun olduğu İstanbul, Kahire, Beyrut ve Batı Avrupa (daha çok Paris, Londra ve Cenevre)’da yaşamış, bir şekilde oralarda kalmış ya da irtibatlı olmuş ve yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Dolayısıyla İngiltere’nin etki ve kontrolü altında bulunan şahısların örgütleyip, yönettiği ⁵³ Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, 1909 yılında zararlı faaliyetleri nedeniyle kapatılmıştır. Ardından

⁴⁹ Robert Olson, **The Second Time Around: British Policy Toward the Kurds (1921-1922)**, University of Kentucky, Die Welt des Islams XXVII(1987), s. 37. MartinVan Bruinnessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.141. Vedat Şadillili, **Türkiye’de Kürtçülük Hareketi ve İsyanlar**, Ankara,1980 s,153-154. Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Fırat Yayınları, İstanbul, 1991, s. 40-41; “Osmanlı Kürt Teavün ve Terakki Kulübü”, **İttifak**, No 22, s. 3-6, Eylül 1908. Tarık Zafer Tunaya. **a.g.e.**, s. 539. Bu dönemde Kurulan Arap Cemiyetleri için bkz. Zekeriya Kurşun, **Türk- Arap İlişkileri**, İstanbul, 1992, s. 88-93.

⁵⁰ MartinVan Bruinnessen, **a.g.e.**, s.141.

⁵¹ Babanzade Ahmet Naim bey’in inancı ve düşünceleri nedeniyle Kürtçülüğü reddettiği belirtilmektedir. Zira Arnavut ayrılıkçılık hareketlerini cinnet olarak nitelendirmiştir. Bkz. Selahattin Hilav, “Düşünce Tarih”, **Türkiye Tarihi** (Yayın Yönetmeni Sina Akşin). C.4, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997, s.358.

⁵² MartinVan Bruinnessen; **a.g.e.**, s. 6, Ayrıca bkz. Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s,154, İsmail Göldaş; **a.g.e.**, s. 23; Tarık Zafer Tunaya; **“Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi”** Madde. 5. Ayrıca, Kürtçe eğitim ve öğretim konusundaki istekler için bkz; **“Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi”nin** Cilt 1, No; 6 ve 8, s. 45, 60-61. Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 251.

⁵³ M.S Lazarev, **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**, Çeviren Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara, 1989. S. 98.

1912 yılında İstanbul'da faaliyete geçirilen **Hevi Kürt Talebe Cemiyeti** adlı örgüt ⁵⁴ ileride ayrı bir kürt yönetimin yolunu açabilecek içerikte **Roja Kürt** ve "**Hatavi Kürt**" adı yayın organlarıyla yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır.⁵⁵ Örgütün ideologlarından ve ateşli savunucularından biri olan Dr. Mehmet Şükrü Sekban, öz eleştiri mahiyetinde yazmış olduğu kitabında; örgütün kuruluşunda "bir kürt devleti kurulması amacının olmadığını, kendisinin de bir kürtçü ideolog olarak, Türkiye'den ayrılmayı asla hatırına getirmediğini belirttikten sonra, asıl amaçlarının bölgede ıslahat yapılması olduğunu" ifade etmiştir.⁵⁶ Sekban daha sonraki süreçte gerçeği fark ederek, kürtçülük adına yapılan faaliyetlerin dünya gerçekleriyle bağdaşmadığı kanaatine vardığını ifade ettikten sonra Türklerle Kürtlerin birbirlerinden ayrılmasının mümkün olmadığını vurgulayarak, bölücü unsurlar için ibret olacak nitelikte mesajlar vermiştir.⁵⁷ Bu mantıklı mesajların sahibi ve aynı zamanda birçok faaliyette bulunmuş örgüt lideri konumundaki söz konusu kişinin samimi ifadesi şunu göstermektedir ki; bu tür örgütleri ortaya çıkaran ve mensuplarını da ayrılıkçılığa zorlayan temel gücün ve etkenin başta İngiltere olmak üzere sömürgeci güçlerdir. Oluşumu, yapısı ve hedefleri itibarıyla böyle bir özelliğe sahip malum örgüt "Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Seyit Abdulkadir'in desteğiyle devam etmiştir".⁵⁸ Faaliyetleri sınırlı düzeyde de olsa da ayrılıkçı bir zihniyetin oluşmasında etkili olmuştur. Bu örgütlerin dışında etkinliği olmayan ve haklarında da fazla bilgi ve belge bulunmayan küçük çaplı örgüt isimlerinden de bahsedilmektedir. Dönemin toplumsal dinamikleri, ekonomik durumu, örgütlenme potansiyeli sınırlı düzeyde olmasına rağmen yerli ve yabancı çevreler tarafından bilinçli olarak ismi ve esamisi okunmayan bazı örgüt ve oluşumların gereğinden fazla abartıldığı görülmektedir. Bilinçli olarak yapılan bu tür abartılarla, örgütlerin sayıları ve mensupları fazla ve güçlü gösterilerek bir taraftan toplumsal alanda var oldukları algısı oluşturulmaya çalışırken, diğer taraftan da bölücü taleplerin kabul edilmesi gerektiği yönünde bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır. Gerçekte büyük çoğunluğu çeşitli vasıtalarla devşirilmiş, ya da zorla katılımı sağlanmış kişilerden oluşan ve İngiliz çıkarlarına hizmet eden bu tür örgütlere halk destek vermemiştir. Bu bağlamda kürtçü örgütlerle ilgili olarak tüm zamanların altı çizilecek en temel gerçek ortaya çıkmaktadır ki o da kürtçü örgütlerin istisnasız halk desteği alamamaları gerçeğidir. Zira halk bu tür örgütlerin kendilerini temsil etmediklerine inanmışlardır. Dolayısıyla halk desteği alamayan bölücü unsurların, sadece İngiltere'nin desteğiyle varlıklarını sürdürmeleri de mümkün olmamıştır. Bu kaçınılmaz gerçeği "Kürt Özerklik Projesi"adı altında İngiltere'nin bölgesel çıkarlarına hizmet etmeye çalışan bölücü örgüt mensupları da yaşamıştır.

B. İstanbul Merkezli Özerklik Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra İngiltere, savaş öncesindeki İstanbul'da bulunan İngiliz Büyükelçisi'nin yerine görev yapacak,

⁵⁴ Robert Olson, **a.g.e.**, s. 37. Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, I, s. 406. Ayrıca Hevi Kürt Talebe Cemiyetinin kurucuları için bkz. İsmail Göldaş, **a.g.e.**, s. 27.

⁵⁵ İsmail Göldaş, **a.g.e.**, s. 27.

⁵⁶ Mehmet Şükrü Sekban, **Kürt Meselesi**, Kon Yayınları, Ankara 1979, s. 28-29.

⁵⁷ Konuyla ilgili bkz. Mehmet Şükrü Sekban, **a.g.e.**, s. 29-31.

⁵⁸ Naci Kutlay, **a.g.e.**, s.181.

mütarekenin uygulanmasını denetleyecek ve menfaatlerini koruyacak bir makam yerine 6 Kasım 1918'de İstanbul'da Yüksek Komiserlik ihdas etmiştir.⁵⁹ Sömürge valisi gibi görev yapan Yüksek komiserlik görevlileri, hazırladıkları raporlarla İngiliz yönetiminin işgal baskılarını artıracak yönlendirmelerde bulunmuşlardır. Böylece, Osmanlı Devletinin payı tahtı, başkenti İstanbul işgal döneminde, “Kürt özerklik projesi” nin hayata geçirilmesi konusunda yürütülen faaliyetlerin merkezi haline getirilmiştir. Misak-ı Milli sınırlarımız içerisinde “Özerk yönetim” oluşturmayı hedefleyen İngiltere, Mondros Mütarekesi hükümlerini en ağır şekilde uygulamak için harekete geçmiştir. İngiliz hükümeti Mütarekeyi İngiltere adına imzalayan İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe’a 8 Kasım 1918 tarihinde gönderilen talimatta; mütarekenin uygulanması ve Türkiye’deki İngiliz çıkarlarının korunmasında görevli olduğunu bildirmiştir. Bir gün sonra Dışişleri Bakanı Lord Balfour tarafından gönderilen talimatta ise Mezopotamya, Suriye ve Arabistan’ın işgal altında bulunan Osmanlı topraklarının kesin olarak verilmeyeceği, Osmanlı hükümetinin bazı nazırlarının İngiliz taraftarı şeklinde gözükerek sizi kazanmalarına ve müttefiklerimiz arasında düşmanlık yaratma manevralarına dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu talimatın ardından Türk etkisinde kalmamaları için İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Yüksek Komiser Web ve Siyasi Müşavir Hohler’in Padişah dâhil, diğer yetkililer ile görüşmesi yasaklanmıştır.⁶⁰ İngiliz yönetiminin bu sert ve baskıcı tutumu Mondros mütarekesinin tavizsiz bir şekilde uygulanacağını göstermiştir.

Mütareke sonrasında işgalci güçlerin baskılarının yoğun biçimde yaşandığı bir ortamda, temeli II. Meşrutiyet döneminde atılmış olan İngiliz destekli **Kürdistan/ Kürt Teali Cemiyeti (KTC) /(Kürdistan Yükselme Derneği)** başta olmak üzere kürtçü-bölücü örgütler, yeniden ortaya çıkmıştır.⁶¹ İngiliz görevlilerin destek ve yönlendirmesiyle işgal ortamını fırsata dönüştüren ayrılıkçı örgütler, İstanbul’u bölücü örgütlerin bir üssü haline getirmiştir. Böylece “özerk yönetim” adı altında işgalci güçlere daha çok hizmet etme imkânı bulmuşlardır.

⁵⁹ Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s.24. Yüksek Komiserlik görevine önce Amiral Somerset Arthur Gough Calthorpe’u atamış ve bu görevde 5 Ağustos 1919’a kadar kalmıştır. Aynı zamanda İngiltere’nin Akdeniz Orduları komutanlığı görevini de yürüten Calthorpe bu görevi 26 Ağustos 1919 günü Amiral John de Robeck’e devretmiştir. Daha sonra bu göreve 17 Kasım 1920 tarihinde Horace Rumbold getirilmiştir. Barış antlaşması imzalanıncaya kadar İngiliz hükümeti ile Türk Hükümeti arasındaki resmi iletişim kanalı vazifesi gören bu yapı, Türk siyaseti üzerinde etkili olmuş ve özellikle gayri Müslim unsurlar ile kürtçü yapılarla ilgilenmiş ve desteklemişlerdir. Sömürge valiliği gibi görev yapmışlardır. Yüksek Komiserlikte yapılan görevlendirmeye göre; Richard Webb Yüksek komiser yardımcısı, T.B. Hohler politik personel şefi, Andrew Ryan ikinci politik memur ve W.S. Edmonds da Webb özel sekreteri olarak atanmıştır. Türkiye hakkında sahip oldukları tecrübeye göre seçilerek bu görevlere atanmışlardır. Adı geçen görevliler hükümetlerini Türkiye’nin geleceğini etkileyecek kararlar almasını sağlayacak detaylı raporlar hazırlamışlardır. Bkz. İsmigül Çetin, “Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği’nin Ermenilerin Yeniden İskânı, Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesindeki Rolü, **Yeni Türkiye**, Sayı:61, Ermeni Meselesi Özel Sayısı 2014, s. 1033

⁶⁰ Mehmet Okur, Murat Küçükuşurlu, **İngiliz Yüksek Komiserinin Gözüyle Milli Mücadele 1918-1920**, Serander Yayınları, Trabzon, 2006, s. 26-28.

⁶¹ Kürt Teali Cemiyeti’nin kuruluşu için bkz. Tarık, Zafer Tunaya, **a.g.e.**, Cilt 2, s.186-187.

Ülkemizin zor günler yaşadığı bir dönemde İstanbul'u bölücü örgüt üssü haline getiren ve Kürtçülük faaliyetlerine öncülük yapan örgütlerin başında **Kürt Teali Cemiyeti** gelmektedir. Bir İngiliz servis örgütü olan KTC, İstanbul/Cağaloğlu'nda "İçtihat Evi" olarak isimlendirilen bir mekânda 17 Aralık 1918'de kurulmuştur.⁶² KTC'nin başkanlığına, daha önce kurulmuş ancak zararlı faaliyetleri nedeniyle kapatılmış olan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyetinin başkanlığı ve Şura-yı Devlet Reisliği yapmış, aynı zamanda Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurucularından olan Seyit Abdülkadir getirilmiştir. İkinci başkanlığa Emin Ali Bedirhan ve Ferik Fuat Paşa, sekreterliğe Ferik Hamdi Paşa muhasipliğe Seyit Abdullah getirilmiştir. Üyeler arasında Mehmet Ali Bedirhan, Süleymaniyeli Mehmet Emin Bey, Hoca Ali Efendi, Mehmet Şükrü Sekban, Arvaslı Şefik, Babanzadelerden Şükrü ve Fuat ve tüccar Fethullah isimli şahıslar bulunmaktadır.⁶³

İşgal döneminde faaliyete geçirilen KTC'nin kuruluş tarihi hernekadar 17 Aralık 1918 olarak belirtilmiş ise de örgütün iç tüzüğünde kuruluş tarihi 19 Kasım 1918 olarak ifade edilmiştir. İşgalcilerin İstanbul'a gelişlerinden altı gün gün sonraya denk gelen bu tarih, işgal baskılarının çok yoğun olarak yaşandığı bir tarihtir. İşgalin ağır baskılarının yaşandığı bu dönemde Türkler varlık mücadelesi verirken, bölücü unsurlar örgüt kurabilecek, işgalci güçlerle istedikleri zaman görüşebilecek ve destek alabilecek kadar rahatlık ve geniş imkânlar içerisinde olmuşlardır. Bu durum, örgütün varlığının işgalin devamına bağlı olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda örgütün kuruluş tarihi de bu durumu teyit etmektedir. Dolayısıyla "Özerklik Projesi" adı altında, ülkenin toprak ve toplumsal bütünlüğünün bozulmasında bir araç olarak kullanılması düşünülen KTC'nin, ortaya çıkış süreci, kuruluş gerekçesi, zamanlaması, kurucuları ve aldığı dış desteğin boyutları dikkate alındığında, örgütün kürtlük kisvesi altında İngiliz işgalinin devamı ve Osmanlı Devletinin parçalanması için çalışan bir haçlı örgütü olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'da bulunan İngiliz işgalci güçlerden her türlü desteği alan KTC, bu özelliği ve bölücü örgütlere model olması açısından Türk toplumsal bütünlüğüne en çok zarar veren örgütlerin başında gelmektedir.⁶⁴

Türk milli bütünlüğü için büyük bir tehlike oluşturan KTC, işgalci güçlerin desteğiyle, kısa sürede Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde; Erzurum, Diyarbakır, Van, Bitlis, Malatya, Elazığ ve Muş'ta şubeler açmıştır. Bu şubeler vasıtasıyla ayrılıkçı faaliyetlerini bölgede yaygınlaştıran örgüt, özellikle Diyarbakır'daki etkinliği⁶⁵ ve kışkırtıcı faaliyetleri Diyarbakır halkı tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Diyarbakır halkı örgütün kendilerini temsil etmediğini vurgulamak için örgüte "Kürt Kulübü" adını vermişlerdir. Ayrıca Diyarbakır şubesi başkanı Ekrem Cemil ve arkadaşlarının işgalci güçlere işbirliği

⁶² İsmail Göldaş, **a.g.e.**, s.12. Wilson Prensipleri için bkz; "Cihana Hakim Olacak Yeni Akidler" Wilson'un 14 Maddesi Nedir?" **Akşam Gazetesi**, No 16, İstanbul, 5 Teşrin-i evvel 1334, s.1. Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s. 186-187.

⁶³Tarık Zafer Tunaya ile İsmail Göldaş'ın kaynaklarında KTC yöneticilerinden ikinci ve üçüncü başkanın ismiyle ilgili farklılık bulunmaktadır. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.186-187. Ercüment Kuran, "**Türkiye'de Kürtçülük Meselesi...**" Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi, Sayı 79, Ağustos, 1992, s.109. Uğur Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması**, 1919-1925, Ankara, 1996, s.1.

⁶⁴ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 267-270 ve 298.

⁶⁵ Oğuz AYTEPE, **a.g.m.**, s. 331.

yapmaları ve özerk yönetim oluşturma konusunda faaliyetlerini yoğunlaştırmaları Diyarbakır'da bulunan XIII. Kolordu Komutanını harekete geçirmiş ve yürütülen ayrılıkçı faaliyetlerle ilgili olarak 17 Ekim 1919 tarihinde Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği telgrafta: "Memleket dâhilinde ve özellikle İstanbul'da bulunan Kürt Teali Cemiyeti'nin camiya-yı Osmaniye'nin parçalanmasına hizmet eden..." bir örgüt olduğunu bildirilmiştir.⁶⁶

KTC'nin hem merkez yöneticileri hem de şube yöneticileri İngilizlerin desteğinde özerk yönetim oluşturulması için yoğun çaba göstermişlerdir. İstanbul'da bulunan merkez yöneticilerinin yaptıkları ilk iş, destek ve talimatlarını almak için İstanbul'da bulunan İngiliz, Amerikan ve Fransız komiserlerini ziyaret etmek olmuştur. Ziyaret sırasında destek taleplerinde bulunan örgüt mensuplarına Amerikan temsilcisi, Kürtlerin sahiplenmeye çalıştıkları yerlerin büyük bir kısmını da içine alacak bir alanda, Ermenistan'ın kurulması taraftarı olduğunu bildirmiştir. Bu konuşma üzerine Amerikan temsilcisinden bekledikleri ilgiyi göremeyen KTC yöneticileri, İngilizlere daha çok bağlanma gereğini hissetmişlerdir. Böylece İngilizlerin her istediklerini kabul edecek noktaya gelen KTC yöneticileri İngiltere'nin bölgedeki sömürü ve parçalama politikalarının tartışmasız bir aracı haline gelmişlerdir. İngiliz görevliler bu bağımlılığı Türk toplumsal bütünlüğü aleyhine sonuna kadar kullanmıştır.⁶⁷ Bu bağımlılığın derinliğinin görülmesi açısından Vilayeti Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti üyesi Cevat Dursunoğlu ile Süleyman Nazif'in 1919 yılı başlarında KTC yöneticileriyle yapmış olduğu görüşme büyük önem taşımaktadır. Cevat Dursunoğlu ve Süleyman Nazif, Doğu Anadolu Bölgesinin Ermenilere verileceği söylentileri üzerine bu tehlikeye karşı birlikte mücadele konusunu görüşmek için KTC merkezinde örgüt yöneticileriyle bir toplantı yapmışlardır. Toplantıda, Süleyman Nazif'in Ermeni tehlikesine dikkat çeken sözleri karşısında, Seyit Abdulkadir ve arkadaşları hayret verici biçimde sessiz kalmışlardır. Görüşme sırasında, Süleyman Nazif'in Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetinin Kürt-Türk ayırımı yapmaksızın bütün vilayetleri kapsadığını, KTC nin ise Kürtle Türkü birbirinden ayıracağını kuvvetli bir mantık ve canlı bir şekilde izah etmesi karşısında Seyit Abdulkadir'in cevap verecek söz bulamaması da dikkat çekici olmuştur. Ülkeye yönelen Ermeni işgal tehlikesi karşı işbirliği önerisine ise, "Seyit Abdulkadir ve arkadaşları İtilaf Devleti bize her türlü yardımı yapacak. Sizinle konuşacak bir şeyimiz yok. Siz başınızın çaresine bakın cevabını vermiştir". Süleyman Nazif, bu görüşmeden sonra Seyit Abdulkadir ve yanındaki zavallıların düştükleri dalaletten kurtulmalarına imkân olmadığını anladıktan sonra, Türklerden ayrılmanın ölüm demek olduğunu bilmek ve kürtlere bu gafleti gazetelerde yayınlamaktan başka çare kalmadığını söylemiştir.⁶⁸

İstanbul'da İngiliz görevlilerinin talimatları dışında kendi iradeleriyle hareket edemeyecek konuma gelen KTC, İngiltere himayesinde özerk yönetim oluşturma konusunda açık ve gizli şekilde İngiliz görevlilerle görüşmelerini

⁶⁶ Belgenin tam metni için bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükela Mazbataları**, 26/39.

⁶⁷ Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s.18.

⁶⁸ Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadele'de Erzurum**. TC. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara, 1946, s. 17-18.

İstanbul Merkez şube vasıtasıyla yürütmüştür. Şüphe bırakmayacak şekilde bir İngiliz örgütü konumuna gelen KTC yöneticileri kendilerine yönelecek tepkilerden korunmak için taktik bir yaklaşımla KTC'nin kuruluş ilkelerini dönemin siyasal ortamına uygun olarak hazırlayarak Osmanlı Anayasasına ve ideale bağlı bir hayır cemiyeti olduğunu vurgulamıştır. Oysa uygulamalar kuruluş ilkelerinin tam aksi istikametinde olmuş, Osmanlılık ideale ve anlayışına aykırı olarak ayrılıkçı kimlik tartışmaları başlatmıştır. Bu tür yöntemlerle, Osmanlı'nın parçalanması ve ayrı özerk yönetim oluşturmaya yönünde aleni olarak bölücü faaliyetlerde bulunmuştur. Nitekim İngiliz ajanı **Noel**'in kışkırtma faaliyetlerinin tehlikeli boyutlara ulaşması, İstanbul hükümetini de harekete geçirmiş ve kürtcü unsurların ileri gelenleri 10 Ekim 1919 günü İstanbul'a çağrılarak ikaz edilmişlerdir.⁶⁹

Gerçekte bir İngiliz vesayet mekanizması haline gelen **Kürt Teali Cemiyeti**, asıl amacını, isminin yanında "Autonomie du Kurdistan" ifadesini kullanarak göstermiştir. Başka bir mühründe ise "Comite General de la Ligue", "des Kurdes de Kurdistan" ve "Kurdistan Teali Cemiyeti Merkez-i Umumi", 1335-1337 ifadelerini kullanarak,⁷⁰ İngiliz desteğinde ayrı bir siyasi yönetim kurma, özerklik/otonomi niyetini açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca, mührüne Fransızca "Autonomic du Kurdistan" sözcüğünü koyarak İngiliz egemenliği altında Kürt devleti kurma niyetini açıkça ifade eden Kürt Teali Cemiyeti⁷¹ hedefini gerçekleştirmek için üst düzey devlet görevinde bulunmuş, sivil ve askeri üyelerin konumlarını bir baskı unsuru olarak kullanmak suretiyle bölge insanını amaçları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır. Benzer yöntemle bölgedeki ağa ve şeyh gibi bölgenin ileri gelen şahsiyetlerini devşirmeye, servet, makam ve para düşkünü insanları da ayrılıkçı faaliyetlere dâhil etmeye çalışmıştır. Bu arada ülkenin, devletin ve toplumun içinde bulunduğu zor durumdan istifade ederek, bölgenin sosyoekonomik geri kalmışlığını kışkırtma aracı olarak kullanmıştır.⁷² Aynı dönemde İngiliz görevlilerde boş durmamış ve savaştan çıkmış bir ülkenin yaşadığı zorlukları ve yerel sorunları istismar ve propaganda malzemesi yaparak bölgede etkinliği olan şahsiyetleri, devlet yöneticilerini ve hoşnutsuzluk içerisinde bulunan grupları kürtçülük faaliyetleri içerisine çekme siyaseti gütmüştür.⁷³

Kuruluşundan itibaren faaliyetlerine ivme kazandıran KTC, ülke içindeki başta İngilizler olmak üzere işgalci güçlerin temsilcileriyle, devletin yönetici kadrolarıyla, çeşitli siyasi parti ve örgütlerle, önde gelen şahsiyetlerle, ülke dışında güç odaklarıyla ve kürtçülük konusunu uluslararası platforma taşımaya çalışan kişi, grup ve örgütlerle ilişki kurma ve desteklerini alma çabası içerisinde olmuştur. Nitekim KTC kuruluşundan birkaç gün sonra 22 Aralık 1918 günü Hürriyet İtilaf Partisi ile bir özerklik sözleşmesi imzalamıştır. Anlaşmaya göre; "kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerde, İslam Halifeliğine ve Osmanlı Saltanatına bağlı kalmak şartıyla, bütün halkın çoğunluğunca seçilen bir yönetimin başkanlığı altında özerk bir yönetime sahip olacaktır". Şeklinde ortak bir karara varılmıştır. Anlaşmayı KTC adına Seyit Abdulkadir,

⁶⁹ Sina Akşın. **a.g.e.**, s. 537-538.

⁷⁰ Abdülhaluk M. Çay. **a.g.e.**, s. 286.

⁷¹ Cevat Dursunoğlu; **a.g.e.**, s.18.

⁷² Abdülhaluk M. Çay, **a.g.e.**, s. 434-435.

⁷³ **Boa.Dh. Eum.Emn** (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalem) No: 41/2.

Hürriyet ve İtilaf Partisi adına da Konya mebusu Zeynelabidin, Karesi mebusu Vasıf ve Mustafa Sabri imzalamıştır. ⁷⁴ Bu sözleşmeyle birlikte KTC Başkanı Seyit Abdulkadir özerklik çalışmalarında daha rahat hareket etme imkânına kavuşmuştur. Aynı zamanda içeriden verilen bu destek KTC'nin kurucularını daha pervasız hareket etmeye sevk etmiş ve sahip oldukları sıfatları adeta bir tehdit unsuru olarak kullanmışlardır. Osmanlı Devletinin üst düzey yönetiminde görev almış kişilerin Devlet adamı kimliğinden sıyrılarak bölücü bir örgüt üyesi kimliğine bürünmesi düşündürücü olduğu kadar işgalci İngiliz güçlerine etkisiyle yaşanan tehlikeli savrulmayı ve devlet yönetiminin içerisine düştüğü zafiyeti, siyasal, yönetsel ve toplumsal zayıflığı ortaya koymaktadır.

İngiliz vesayet mekanizması KTC paralelinde faaliyet yürüten ve “özerklik projesine” dışarıdan destek veren diğer bir örgüt ise İngiliz işgali altında bulunan Mısır/ Kahire’de, Bedirhanlardan Süreyya tarafından faaliyete geçirilmiş olan “Kürt İstiklal Komitesi” adlı örgüttür. İngiltere’nin sömürgeci amaçlarına hizmet eden söz konusu örgüt, KTC’nin merkez ve şube yöneticileriyle ilişki içerisinde olmuştur. Kürtçülük faaliyetlerinin Avrupa’dan sonra ikinci merkezi konumunda olan Kahire’de Mondros mütarekesinden sonra kurulan ve Kürdistan bağımsızlığını amaçlayan “Kürt İstiklal Komitesi” Kürt konusunu dünya gündemine taşımak için Avrupa’da bir kongre toplamaya çalışmıştır. ⁷⁵ İngilizlerin izni ve desteğiyle KTC ve Irak bölgesinde kürtçü unsurlarla 16 Aralık 1918 de görüşmelerde bulunduktan sonra Ocak 1919 ayı içerisinde İngilizlerden Kürt Devleti kurması talebinde bulunmuştur. Ayrıca, Paris Barış Konferansına katılması için görevlendirdiği Mardinizade Arif Paşa, Kürt Teali Cemiyeti ile ilişki kurmuş ve Şerif Paşa’yla birlikte Süleymaniyeli Şeyh Mahmut’un Paris’e gönderdiği heyetle birlikte çalışmalar yapmıştır. ⁷⁶ Faaliyetlerine aralıksız devam eden Komite 30 Nisan 1919 tarihinde Paris’te bulunan Şerif Paşa aracılığıyla konferans başkanlığına Mardinizade Arif Paşa imzalı bir yazı göndermiştir. Örgüt Konferansın devam ettiği 1920 yılı başlarında Konferansta bulunan Fransız hükümet yetkililerinin Mustafa Kemal Paşanın etkisi altında kaldığına dair şikâyet mektupları göndermiştir. ⁷⁷ Bu şekilde İngiliz yönetiminin kontrolünde hareket eden “Kürt İstiklal Komitesi” ile diğer kürtçü-bölücü örgütler KTC’nin İstanbul merkezli yürütülen faaliyetlerine destek vermiştir. Sonuç olarak İngiliz işgalci güçlerin ve tescilli işbirlikçi bölücü unsurların desteğiyle “Kürt özerklik projesini” hayata geçirmede İstanbul’u merkez olarak kullanma stratejisi ve faaliyetleri Milli Mücadele hareketinin başarısı karşısında çökmüş ve sonuçsuz kalmıştır.

C. Özerklik Projesine Karşı Mustafa Kemal Paşa’nın Talimatları

“Kürt Özerklik Projesi”nin hayata geçirilmesi konusunda kullanılan yerli işbirlikçi örgütlerin başında gelen KTC karşısında en büyük engel olarak Milli Mücadele hareketi ve bu hareketin önderi Mustafa Kemal Paşa’yı engel olarak

⁷⁴ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 313-314.

⁷⁵ Oğuz Aytepe, “Kürt İstiklal Komitesi”, **Tarih ve Toplum**, Ankara, Mayıs, 1998, Sayı 173, s. 301-302.

⁷⁶ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s. 303.

⁷⁷ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s. 304-305.

görmektedir. Bu nedenle işgalci güçlerin öncelikli hedefi Milli mücadele hareketinin akamete uğratılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın hayatına kast edilmesi olmuştur. Örgüt bu misyonu gereği işgalci ve sömürgeci güçlerin ve İngiltere'nin gözdesi haline gelmesi nedeniyle, bölücü unsurlar ile milli mücadele karşıtları İngiltere'ye şirin gözükme için bu örgütün destekçisi olmuşlardır. Dolayısıyla geniş bir bölücülük yelpazesine sahip olan KTC ve işbirlikçi unsurların özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde oluşturabileceği ayrılıkçılık tehlikesini önceden farkedenden Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan kısa bir süre sonra İngilizler tarafından tezgâhlanan bölücü oyunu bozmak için harekete geçmiştir. Bu çerçevede sivil ve askeri yetkililere yönelik yoğun bir bilgilendirme ve görevlendirme çalışması başlatmıştır. Bu durum karşısında KTC'nin İstanbul merkezi bir taraftan işgalci güçlerin temsilcileriyle ve bölücü unsurlarla yürütülecek faaliyetleri koordine ederken diğer taraftan şubeleri vasıtasıyla halkı kışkırtmaya yönelik çalışmalar yapmıştır. Bu şubeler içerisinde dış bağlantılı faaliyetleri nedeniyle Diyarbakır şubesi kışkırtıcılıkta ön plana çıkmıştır. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'nın talimatlarında daha çok Diyarbakır şubesine ve bölgeye yönelik olmuştur. Öte yandan bu talimatların içeriği bölgeye ilişkin ciddi bir bilgi birikim ve deneyime dayalı olarak hazırlanmış ve İngiliz projesinin akamete uğratılmasında etkili olmuştur. Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı döneminde (1916-1917 yılları arası) Mustafa Kemal Paşa Diyarbakır merkezli olmak üzere bölgede İngiliz ve Rus planlarını bozacak çalışmalar yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa bölgenin askeri ve sivil etkili ve yetkili şahsiyetleriyle İngiltere'nin özerklik projesi dâhil, memleketin maruz kaldığı tehditler ve alınması gereken tedbirler konusunda görüşmeler yapmıştır. Önce Diyarbakır'da XVI. Kolordu Komutanı, ardından II. Ordu Komutanı olarak Doğu Cephesinde görev yaptığı dönemde Bitlis ve Muş'u düşman işgalinden kurtarmak ⁷⁸suretiyle ülkeyi bölünmeye götürecek işgali başından önlemiştir. Ayrıca bölgedeki bir buçuk yıllık görevi sırasında, siyasi, askeri ve toplumsal gelişmeleri gözlemlemiş ve yabancı oyunların önlenmesi konusunda saha çalışmaları yapmıştır. Bu çerçevede Halep, Ceylanpınar, Mardin, Sason, Mutki, Silvan (Sofyan, Hasbat ve Zok köyleri) ve Ziyaret (Veysel Karani Türbesini ziyaret), Kulp, Bingöl, Duhan, Muş, Bitlis, (Şeyh Küfrevi'nin Türbesini ziyaret) ve Meşakkat köyü dâhil ⁷⁹gezi güzergâhlardaki yerleşim birimlerini ziyaret ederek, bölgenin ileri gelenleri, aşiret reisleri ve din adamları ile görüşmüş ve halkla güçlü ilişkiler kurmuştur. Bölge insanının Milli mücadeleye desteğinin sürmesinde ve İngiliz görevlilerin öncülüğünde sürdürülen kürtcü-bölücü faaliyetlerin akamete uğratılması, "özerklik projesinin" önlenmesinde ve neticede bölgeyle ilgili İngiliz planlarının bozulmasında Mustafa Kemal Paşa'nın bölgedeki faaliyetlerinin büyük etkisi olmuştur.⁸⁰ İngiliz görevlilerinin uzun süredir para ve silah dâhil her türlü desteği sağlamış olmalarına rağmen bölge insanını ülkeden koparma konusunda başarılı olamayacaklarını İngiliz Savaş Bakanlığındaki İstihbarat

⁷⁸ **Muş ve Bitlis Muharebeleri**, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATESE) Daire Başkanlığı Yayınları Ankara, 2016, s. 203-209.

⁷⁹ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.** s. 267-270 ve 298. İsmet Görgülü-İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaşın Günlüğü, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları** (Orgeneral İzzettin Çalışların Günlüğü) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

⁸⁰ Mim Kemal Öke; **a.g.e.**, s.116.

Yöneticisi, “Türk Milliyetçileri Kürtleri ellerinde tutmaktadır. Kürtçü unsurların Türkleri sıkıntıya sokmalarını beklemek boş hayalden başka bir şey değildir.” İfadesiyle ortaya koymuştur.⁸¹ Ancak İngiliz Savaş Bakanlığında böyle bir kanaat hâkim olmasına rağmen Noel gibi fanatik görevlilerin İngiliz hükümetlerini etkilemeleri ve yerli işbirlikçi unsurları kullanma konusunda geniş imkânlarla sahip olmaları nedeniyle, yürütülmekte olan bölücü faaliyetler bölge açısından tehlike oluşturabilecek aşamaya gelmiştir. Özellikle KTC’nin Diyarbakır şubesi diğer şubelere nazaran işgalci güçlerle daha çok temas ederek ciddi bir tehlike haline gelmiştir. Kürtlere Özerklik Projesi’nin sahadaki baş görevlisi olan **İngiliz ajanı Noel** ile temas kurularak temin edilen büyük miktardaki paralarla bazı aşiretler isyan için teşvik ve tahrik edilmiştir.⁸² Nitekim İstanbul’daki İngiliz elçiliğine bağlı çalışan Rahip Frew’un, bir yandan kürtçülük propagandası yaparken diğer taraftan kürtçü unsurlara silah, para ve malzeme tedarik ettiğine dair kayıtlar bulunmaktadır.⁸³ İngilizlerin bu tür faaliyetlerini rapor eden XIII. Kolordu Komutanlığı *“İngiliz parası ve propagandası ile Doğu Anadolu bölgesinde milli birlik duygusu yok edilerek, gençlere kürtçülük fikrinin aşılmasına çalışıldığı ve bölgede yürütülen bu tehlikeli faaliyetleri önleyebilecek Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine ihtiyaç olduğu”* nu belirtmiştir.⁸⁴ Bu destek talebi üzerine Mustafa Kemal Paşa, Kürt Teali Cemiyetinin zararlı faaliyetlerinin engellenmesi talimatını vermiştir.⁸⁵ Bölgedeki gelişmeleri başından beri takip eden ve daha Havza’da iken Diyarbakır’da faaliyette bulunan “Kürt Kulübü”nün oluşturacağı tehlikeye dikkat çekerek, söz konusu “kulübün” faaliyetlerini önlemek maksadıyla, 28 Mayıs 1919 tarihinde Diyarbakır Mebusu Kamil Bey’e mektup göndermiştir. Mektubunda özetle: *“Diyarbakır’da Kürt Kulübü’nün faaliyetlerinin elim sonuçları olacağını çok iyi takdir edersiniz. Aile meselemizin dış düşmanın milli haklarımızı, bağımsızlığımızı ayaklar altına almaya başladığı bugünlerde ortaya atılmış en büyük hıyanet olacağına dikkat çekerek, Kürt Kulübü’ne gerekli öğütlerde bulunulmasını memleket selameti adına rica ederim”* diyerek kurulan tuzağa düşülmemesi için gerekli uyarıların yapılmasını ve halkın bilgilendirmesini istemiştir. Bir gün sonra Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti’nden de, İngilizler’in bağımsız Kürdistan kurmak için kimlerle ilişkide olduğunun tarafına bildirilmesini istemiştir. Bu arada Mustafa Kemal Paşanın gerek bölgedeki bölücü tehlikeyi önlemeye yönelik faaliyetleri, gerekse halkın Milli Mücadeleye katılımını sağlamaya yönelik çalışmalarından rahatsız olan KTC başkanı Seyit Abdülkadir İngiliz Siyasi Müşavir Hohler’e *“Mustafa Kemal’in tehlikeli olmaya başladığını”* söylemiştir. Seyit Abdülkadir’in Mustafa Kemal korkusunu İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a gönderdiği raporda: *“Kürtlerin henüz Mustafa Kemal’e karşı ayaklanmadığını, Noel’un bu ayaklanmayı başaracağına emin olduğunu”*⁸⁶ ifade ederek hem Seyit

⁸¹ Robert Olson, **a.g.e.**, s. 98.

⁸² Mazhar Müfit Kansu, **a.g.e.**, Cilt 1. S. 255-258. Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s.163.

⁸³ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi- HTVD, Vesika No:130, sayı, 6.

⁸⁴ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber I**. Cilt TTK 1988 Ankara, s. 286.

⁸⁵ Mustafa Kemal Atatürk; **Nutuk III**, s, 937-940, **Vesika No. 47,48,49**. Tarık Zafer Tunaya; **a.g.e.**, II, s, 200-201. Konuyla ilgili görüşmeler için ayrıca bkz. Salahi R Sonyel; **a.g.e.**, I, s. 122.

⁸⁶ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.** s. 315-316.

Abdulkadir'in korkusunu gidererek kontrol etmeye, hemde ayaklanma yoluyla milli mücadelenin engellenebileceği mesajını vererek “özerklik” beklentisini canlı tutmaya çalışmıştır.

İngiliz görevlilerin bölücü niyetlerinin farkında olan ve çalışmalarını yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa 24 Haziran 1919'da 15'inci Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği şifreli mektupta bizzat Noel'in adını vererek yakından takip edilmesini istemiştir. Bu bağlamda, “*Mr. Noel isminde bir İngiliz Binbaşısının Urfa'dan Siverek yoluyla Viranşehir'e giderek Milli aşireti reisleriyle görüştüğünü ve Osmanlı hükümeti aleyhine pek fena propagandalar yaptığını*” bildirmiştir. Ayrıca benzer mahiyette Diyarbakır 13. Kolordu Erkânı Harbiye Reisi 'ne gönderdiği şifreli mektupta; “Diyarbakır çevresinde yürütülen İngiliz propagandasına ve faaliyetlerine darbe vurulması gerektiğini, zira İngilizlerin bölgeyi devletten ayırıp bir sömürge haline getirmek ve Kürtleri de esarete altına almak istediklerini” belirterek ⁸⁷dikkatli olmaları konusunda uyarmıştır.

İngiliz ajanı Noel ve yerli işbirlikçi unsurların ayrılıkçılık faaliyetlerine karşı uyarılarına ve alınması gereken tedbirlerle ilgili talimatlarına devam eden Mustafa Kemal Paşa, 15 Haziran 1919 tarihinde Diyarbakır Valiliğine gönderdiği yazıda: “Bütün milletin beka ve istiklalini kurtarmak için birleştiği şu tarihi günlerde bir ecnebi devletin himayesine sığınarak zelil ve esir yaşamayı tercih eden hertürlü içtihadın, memleketi tefrikaya düşürecek her nevi cemiyetin dağıtılması pek vatani ve zaruri bir vazife olmakla, Kürt Kulübü hakkındaki tarz-ı hareket acizlerince de pek muvafık görülmüştür.” Mahiyetindeki direktifi üzerine Kürt Kulübü kapatılmıştır.⁸⁸ Bölücülük ve bozgunculuk kaynağı olan, Mustafa Kemal Paşanın ifadesiyle “Türkün özkardeşi olan hiçbir kürdü temsil etmeyen Kürt kulübü”nün kapatılmasıyla İngiliz destekli bölücülük faaliyetlerine önemli bir darbe vurulmuştur. Ayrıca, özerklik adına yürütülen faaliyetlerin ise birkaç kendini bilmez girişimleri olduğunu belirten Mustafa Kemal Paşa vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı için her türlü fedakârlığa hazır olduklarını bildirerek ⁸⁹ Milli mücadele hareketinin kararlılığını göstermiş ve gücünü hissettirmiştir. Bu kararlılık ve uygulamanın önemli sonuçları olmuş ve bölgede milli mücadeleye yönelimde artış kaydedilmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşanın “kulübün” kapatılma kararından bir hafta sonra Sivas Valisi Reşit Paşa'ya çektiği telgrafta; “*İngiliz propagandasının etkisiyle Kürdistan'ın bağımsızlığını isteyenler, görüşmeler yoluyla ikna edilerek ve Sivas kongresine katılmaları için*” davet edilmişlerdir.⁹⁰ Böylece bölgenin ileri gelen şahsiyetleri İngiliz tuzağından kurtarılarak milli mücadele yanında yer almaları sağlanmıştır. Milli mücadeleye yönelim İngiltere'nin sömürge/özerklik projesine verilen bölücü desteği zayıflatmıştır.

Öte yandan, Kürtçülük faaliyetleri maskesi altında İngiltere'nin sömürge amaçları doğrultusunda bölücülük faaliyetlerinde bulunan İngiliz ajanı Noel, Bedirhanlardan Kamuran ve Celadet'in Malatya mutasarrıfı Halil ve Malatya

⁸⁷ Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s. 89.

⁸⁸ Vedat Şadillili; **a.g.e.**, s. 164-165; Örgütlerin kapatılmasıyla ilgili olarak bkz; Hasan Yıldız, **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, Koral Yayınları, İstanbul, 1991, s. 79.

⁸⁹ **Atatürk'ün Tamim ve Telgraf ve Beyannameleri**, s. 40.

⁹⁰ **Tarih Vesikaları Dergisi**, Ankara 1949, sayı 15, s. 162

Valisi Ali Galip, silahlı bölücü grupla Sivas'ta Mustafa Kemal'e suikast yaparak Sivas Kongresini ve neticede Milli Mücadeleyi akamete uğratma girişimi önlenmiştir.⁹¹ İstanbul hükümetinin kongreyi engelleme ve Türk-Kürt çatışması çıkarmaya yönelik hedefiyle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa 17 Eylül 1919 günü İstanbul'da Fuat paşaya gönderdiği telgrafta; Sadrazam Damat Ferit'in cinayetlerine ortak olan Dâhiliye ve Harbiye Nazırları da milletin sesini boğmak, meşru toplantısını (Sivas Kongresini) tanımayarak, Kürt'ü Türkü birbirine düşürerek Müslümanlar arasında çarpışmalara neden olmak gibi haince girişimlerde bulunduğunu belirterek⁹² milli mücadelenin engellenmesine yönelik olarak topyekûn bir saldırı yürütüldüğüne dikkat çekmiştir. Ancak tüm engellemelere rağmen çalışmalarına devam eden Kongre 9 Eylül 1919 tarihli toplantısında, *"...İngilizlerin maksadının, para ile memleketimiz de propaganda yapmak ve Kürtleri, Kürdistan teşkili vasıtasıyla aleyhimize ve bize karşı suikast icrasına sevk etmek olduğu"* hususu vurgulanarak⁹³ saldırıların ortak hedefinin "Kürt devleti" kurmak suretiyle ülkeyi parçalamak olduğu ifade edilmiştir. Bu değerlendirmenin ardından 15. Alay Komutanı İlyas Bey'den Noel ve yanında İngiliz çıkarlarına hizmet eden Vali Ali Galip ve Bedirhanlar'ın yakalanarak Sivas'a getirilmesi talimatını vermiştir.⁹⁴ Yakalanacaklarını öğrenen Noel ve yanındakiler önce Malatya'ya ve oradan da 10 Eylül 1919'da Halep'e kaçmışlardır.⁹⁵

Bu olaydan bir gün önce de, Mustafa Kemal Paşa aşiretlere yakınlığı ile bilinen eski milletvekili Halit Beye gönderdiği mesajda; Kürt özerklik projesine dikkat çekerek, Milli Mücadele boyunca aldatılmaya çalışılan aşiret ileri gelenlerinin uyarılmasını istemiştir. Ayrıca, İngiliz Binbaşı Noel ile milletini satmış Kürtlerden Ekrem, Kamuran ve Ali'nin Malatya'ya gelerek Elazığ valisi ve Malatya mutasarrıfı Halil'in silahlı Kürtleri toplama girişimleri, padişah ve millete karşı işbirliği yapma ve hainliğine kalkışarak bölgenin temiz yürekli Kürtlerinin, askerlerce öldürülmelerine, padişaha ve millete karşı başkaldırmış durumuna düşmelerine neden olan vatan hainlerinin alçaklıklarını Kürtlere en çabuk yoldan bildirip çağrıya uymalarının sağlanmasına çaba gösterilmesini önemle beklediğini ifade etmiştir.⁹⁶ Benzer uyarıyı sivil ve askeri yetkililer ile Mutki aşireti reisi Hacı Musa, Şırnaklı Abdürrahman Ağa, Derşevli Ömer Ağa, Muşaslı Resul Ağa, Şeyh Mahmut Efendi, Şeyh Ziyaeddin Efendi, Garzan reisi Cemil Çeto ve Şatzade Mustafa Ağa içinde yapmış ve İngiliz oyununa gelmemeleri konusunda mektup göndermiştir.⁹⁷ Ancak uyarıları yapılanlardan Cemil Çeto İngiliz tahriklerine kapılarak isyana elebaşılık yapmıştır.⁹⁸

Karşılaşılan bölücülük tehlikesinin boyutlarıyla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa Sivas'tan 1919 yılında Dersimli Esad Bey'e gönderdiği mektupta; *"şu*

⁹¹ Salahi R Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, TTK, Ankara 1987, s.120-121.

⁹² **Atatürk'ün Özel Arşivi'nden Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.71.

⁹³ Uluğ İğdemir; **Heyet-i Temsiliyle Tutanakları**, TTK, Yayınları, Ankara, 1975, s.78.

⁹⁴ **Atatürk'ün Bütün Eserleri ATABE, c.3, s, 381. Gazi Mustafa Kemal, Nutuk/Vesikalar, s, 74-75, Vesika:68.**

⁹⁵ Mustafa Kemal Atatürk; **Nutuk**,I, s, 11-137; **Nutuk-III**, s, 965, **Vesika No. 71**,s,971-975, **Vesika no.78-79-80-81**,

⁹⁶ **ATABE, c. 3, s, 375; Gazi Mustafa Kemal, Nutuk/Vesikalar, s. 72,Vesika:65 "Rauf Orbay'ın Hatıraları"**, Yakın Tarihimiz, Cilt 3, sayı 30, Belge no:1113.

⁹⁷ Mim Kemal Öke , **a.g.e.**, s, 87.

⁹⁸ **Türk İstiklal Harbi**, Cilt VI, s.135-136. Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 88.

tarihi hayat ve memnat anında mukadderatı birbirlerine bağılı özkardeş olan Türk ve Kürt arasına düşman parasıyla nifak sokmaya çalışan ve kendi dini ve vatanı aleyhine çalışan alçaklar her türlü nefrete layıktır. Zat-ı alileri gibi kıymetli vatanperver zevatın, himmet ve gayretiyle bu gibilerin kötülüklerini iyi göstermesine fırsat verilmeyeceğine şüphe” olmadığını belirtmiştir.⁹⁹ Mustafa Kemal Paşa, bu konudaki düşüncesini ve kararlılığını Samsun’a çıktıktan itibaren, Havza, Amasya, Erzurum ve Sivas’ta yapmış olduğu çalışmalarda, vermiş olduğu talimatlarda ve uyarılarında sıklıkla vurgulamıştır. Özellikle İngilizlerin işbirlikçi kürtcü unsurları kullanarak ve düşmanlık tohumları ekerek özkardeş olan Türk ve kürdü birbirine karşı kışkırtarak, İngiliz sömürüsüne hizmet edecek bir “özerk bir Kürt yönetim” oluşturma çabası içerisinde oldukları hususunu hatırlatarak, gerekli tüm tedbirlerim alınmasını ve karşı mücadelenin kararlıkla yürütülmesini istemiştir. İngiltere’nin bu konudaki rolüyle ilgili olarak, 24 Eylül 1919 günü ABD İnceleme Kurulu Başkanı General Harbord’a verdiği mektupta; “İngilizlerin kendi himayelerinde bağımsız bir Kürdistan kurma planı doğrultusunda kürtleri kışkırttıklarını, Türklerle Kürtler arasında kardeş savaşına yol açmaya çalıştıklarını, bu amaçla Noel gibi İngiliz subaylarını casus olarak kullandıklarını sonuç alamayınca, Bedirhanlar’ı da devreye sokarak girişimlerini yinelediklerini belirtmiştir. General Harbord’un Kurmay Başkanı Tuğgeneral McCoy, bu konuyu Hohler’e, aktararak, Mustafa Kemal Paşa’nın, İngilizlerin Urfa ve Musul’u bırakışma hükümlerine aykırı olarak işgal ettikleri ve ajanları aracılığıyla bağımsız bir Kürdistan kurmaya çalıştıkları yolundaki değerlendirmelerine katıldığını açıkça söylemiştir. Hohler bu açıklamaya karşılık, işgallerin, Mondros Bırakışması’nın 7. Maddesine dayanılarak ve Hristiyanları katliamdan korumak için işgal edildiğini belirtmiştir.¹⁰⁰ Ancak Hohler’in söylediklerinin gerçeği yansıtmadığı ve Mustafa Kemal Paşa’nın İngilizlerin kürtcü unsurları kışkırtma ve bölgedeki petrol hedefleriyle ilgili olarak General Harbord’a aktardığı hususların aradan yaklaşık 3 üç yıl gibi bir zaman geçmiş olmasına rağmen devam ettiğini ve İngilizlerin başlangıçtaki tutumlarından vazgeçmediklerini gösteren ve Mustafa Kemal Paşa’nın görüşlerini teyit eden bir raporu, ABD Deniz Kuvvetleri, Yüksek Komiseri, Tuğgeneral Mark.L. Bristol, ABD Dışişleri Bakanına göndermiştir. 20 Şubat 1922 tarihinde İstanbul’dan gönderilen raporda;

“... Şimdi Kürdistan’ın ünlü petrol yatakları nedeniyle, yabancı entrikalar kuşkusuz başladığı için, ciddi sonuçlar çıkabilir. İngilizler herhalde Kürdistan’ı denetim altına almak için Kürtleri Türklere karşı kullanmak isteyeceklerdir. Kürdistan’ı özel etki bölgesi sayan Fransızlar da Türk-İngiliz sürtüşmesinden çıkar sağlamakta bir an duraksamayacaklardır.”¹⁰¹

Dolayısıyla İngiltere işgallerine bahane olarak çarpıttığı 7. Maddeyi, aynı zamanda “Kürtlere özerklik Projesini” hayata geçirmek içinde istismar etmiştir. Ayrıca Wilson Prensipleri gerekçe gösterilerek üretilen özerk yönetim talepleri İngiliz çıkarlarına hizmet edecek hale getirilmesi için “Kürtlere

⁹⁹ Semih E. Yalçın, **a.g.m.**, s. 141-142.

¹⁰⁰ M.S. Lazerev , **a.g.e.**, s.166.

¹⁰¹ Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye’nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.156

özerklik” adıyla projelendirilmiştir. Bu proje hem İstanbul’da bulunan İngiliz Yüksek Komiserlik görevlileri vasıtasıyla, hem de Musul ve çevresinde faaliyette bulunan İngiliz istihbarat görevlisi Noel başta olmak üzere işgalci asker ve sivil işbirlikçi unsurlarca gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa ve Milli mücadele kadroları karşısında hedeflerine ulaşamamışlardır.

D. İngiliz Vesayet Aracı KTC’nin Ayrışması Ve Faaliyetlerin Sonu

İşgalci örgütlenmeler ile “özerklik” faaliyetlerinin yürütücüsü ve aynı zamanda İngiliz vesayet mekanizması KTC’nin kurucuları ve yöneticilerini aynı örgüt çatısı altında bir araya getiren güç İngiliz yönetimidir. Gerçekte örgütün kurucu ve yöneticilerinden Seyit Abdulkadir, Emin Ali Bedirhan ve Cemil Paşazadeler ile diğer mensupları arasında aşiret ilişkileri, yaşam tarzları, siyasal düşünceleri, politik tavırları ve beklentileri nedeniyle aralarında çekişme ve çatışmalar yaşanmıştır.¹⁰² Söz konusu unsurların bir araya getirilmesinin zorluğu çok sayıda İngiliz raporlarına yansımıştır. Böyle bir gerçeklik karşısında İngilizler, sömürge yönetimi taktikleriyle bu farklı kişi ve grupları bir araya getirmiş ve örgüt içerisindeki içindeki çekişme, çatışma ve ilişki düzeylerini kontrollü biçimde yönetmiştir. Esas itibarıyla 1919 yılı sonlarında belirginleşmeye başlayan örgüt içi rekabet ve çekişme ve 1920 yılı içerisinde ise artarak devam etmiştir. Özellikle Şerif Paşanın Paris Barış Konferansındaki tutumu, Sevr süreci, Ermenilerle yapılan anlaşma ve Seyit Abdulkadir’in “Kürtler istiklal istemiyor” şeklindeki açıklamasının basında yer alması çekişmeleri, çatışma noktasına taşımış ve örgütteki bölünme sürecini hızlandırmıştır. Özellikle örgütün şubelerinin kapatılması ve üyelerinin tutuklanarak sorgulanması örgüt içinde var olan huzursuzluğu artırmakla kalmamış KTC’nin bölünmesiyle sonuçlanmıştır. Bu bölünme örgütün faaliyetlerine önemli bir darbe vurmuş ve KTC’den ayrılan bölücü unsur İstanbul’da **Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti** isimli bir örgütü faaliyete geçirmiştir.¹⁰³ Başkanlığına Emin Ali Bedirhan’ın getirildiği ve kendisini bağımsızlık taraftarı olarak tanımlayan örgütün yönetiminde Ferit Bedirhan, Şükrü, Fuat, Abdullah Cevdet, Hikmet Baban, M. Şükrü Sekban Kemal Fevzi, Ekrem Cemil, Necmettin Hüseyin, Mevlanzade Rifat, Menduh Selim gibi radikal şahıslar yer almıştır. Örgüt Vakıf gazetesinin 7 Haziran 1920 tarihli sayısında bir bildiri yayınlamıştır. ¹⁰⁴ KTC’nin yayın organı olan **Jin Dergisi gazete olarak Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti**’nin yayın organı şeklinde devam etmiştir.¹⁰⁵ Örgütün bölücü fikirleri sadece Jin dergisinde değil Serbesti gazetesi gibi muhalif olan basında da yer almıştır.¹⁰⁶

KTC’den ayrılanlardan Necmettin Hüseyin, Memduh Selim, Kemal Fevzi ve Babanzade Aziz Bey’in kurucular arasında yer aldığı diğer bir örgüt ise “Kürt Millet Fırkası”dır. Özerklik taraftarı olarak faaliyete geçirilen örgütün ¹⁰⁷ kayda değer bir etkinliği olmamıştır. Bu örgütün dışında da KTC’ye bağlı olarak

¹⁰² İsmail Gölbaş, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁰³ **A.g.e.**, s. 192-196.

¹⁰⁴ **A.g.e.** s.197.

¹⁰⁵ Abdülhaluk M. Çay; **a.g.e.**, s. 308.

¹⁰⁶ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, II. s.190.

¹⁰⁷ İsmail Gölbaş; **a.g.e.**, s. 189. Oğuz Aytepe, “**Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti**”, s.333.

kürtlere yönelik yayın ve eğitim faaliyetlerinde bulunmak üzere önce Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti (Kürt Eğitim ve Yayınlarını Yaygınlaştırma Cemiyeti)¹⁰⁸ ardından da Mayıs 1919'da Kürt Kadınları Teali Cemiyeti(Kürt Kadınları Yükselme Cemiyeti) adıyla farklı örgütlenmelere gidilmiştir. Ayrıca daha önce kapatılan **Kürt Talebe Cemiyeti**, 1919 yılı içerisinde İstanbul'da tekrar faaliyete başlamıştır.¹⁰⁹ Bu şekilde bir taraftan İngiliz desteğiyle kimlik ve ayrı yönetim kışkırtıcılığı yapan örgüt sayıları artarken ¹¹⁰ diğer taraftan da söz konusu örgütlerde özerk ya da bağımsız yönetim istekleri konusunda iç çekişme ve çatışmalarda artmıştır. Öyle ki İngilizlerin en çok desteğini alan ve ayrılıkçı faaliyetlerin başı konumunda olan Seyit Abdulkadir'in bile Osmanlıdan ayrılma konusunda kafasının karışık olması, kendisine yapılan tüm baskılara rağmen Osmanlı toprak bütünlüğü içinde "özerkliği" savunması örgüt içi çekişmenin derinliğini göstermektedir. Öte yandan İngiliz yönlendirmesiyle "Müstakil/Bağımsız Kürdistan" taraftarı olan Bedirhanlar ve Cemilpaşazadeler arasında bile yönetimin biçimi ve beklentileri konusunda sürekli olarak çekişme ve görüş ayrılıkları yaşanmıştır.¹¹¹ Neticede İngiltere'nin kürtçülük politikası iki görüş olarak kategorize edilmiştir. Farklı zemin ve zamana göre uyarlanacak şekilde kategorize edilen düşüncelerden radikal grubu temsil eden Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti kendi içinde de ayrılmıştır. Ayrışmadan sonra örgüt mensuplarının bir kısmı İstanbul'da kalırken diğerleri zararlı faaliyetleri nedeniyle İstanbul'u terk ederek Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine gitme kararı almıştır. İstanbul'dan ayrılmayan örgüt mensubu ve yöneticileri ise ihanetle suçlanmıştır. Bölgeye giden bölücü örgüt mensuplarının İngiliz görevlilerin Van, Bitlis, Diyarbakır ve Muş'ta, aşiretler üzerinde Osmanlı Devleti aleyhinde yürüttükleri faaliyetlere destek olmaları üzerine Osmanlı yöneticileri örgüte vermekte olduğu desteği kesmiştir. Destek alamayan örgüt ise faaliyette bulunamaz hale gelmiş ancak, örgütün faaliyetlerini sona erdiren asıl gelişme Milli mücadelenin başarısı olmuştur. Bu başarı İngilizlerin örgütle olan ilişkilerini de daha kontrollü biçimde sürdürmesine neden olmuştur. Dolayısıyla iç ve dış desteği kesilen örgüt hızlı, bir çöküş sürecine girmiştir. Diyarbakır'da Ekrem Cemil'in (1921 yılı içerisinde) gizli olarak yürütmeye çalıştığı faaliyetler bile yakında takip edilmiş ve İstiklal mahkemesinde yargılanmasına neden olmuştur. Bu sıkı takip, "özerk ya da bağımsız Kürt yönetim" istekleriyle ortaya çıkan KTC'nin merkez ve şubeleri faaliyette bulunamaz hale getirmiştir. Benzer şekilde Merkez yöneticilerin de 1921 yılı içerisinde kayda değer faaliyeti bulunduğu dair bilgi bulunmamaktadır.¹¹² Dolayısıyla işgal ortamının konjonktürel örgütü KTC ve ondan ayrılan "Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti" ile aynı paralel de faaliyet yürüten diğer bölücü örgütler sahadan sessizce çekilmek zorunda kalmıştır. Örgütün yöneticilerinin bir kısmı Suriye'ye ve Irak'ın kuzeyine geçmiştir. Böylece İngiltere'nin taşeron örgütü KTC ve ondan bölünen örgütler, Milli Mücadelenin zaferi karşısından faaliyet imkânı bulamadıkları gibi İngiltere'den de

¹⁰⁸ Örgütün Kurucuları, amacı ve tüzüğü için İsmail Göldaş; **a.g.e.**, s. 70. Tarık Zafer Tunaya; **a.g.e.**, s. 214-215.

¹⁰⁹ Jin, Aded 21-22 (18 Haziran-2 Temmuz 1335).

¹¹⁰ İsmail Göldaş; **a.g.e.**, s. 77-80.

¹¹¹ İsmail .Goldaş; **a.g.e.**, s. 192-193.

¹¹²İsmail Göldaş; **a.g.e.**, s. 199-200.

bekledikleri yardımları alamaz duruma gelmişlerdir. Sonuçta “özerklik” projesini gerçekleştiremeyen bölücü unsurlar kamuoyu önüne çıkamaz hale gelmiştir. Örgüt mensuplarından bir kısmı ise Şeyh Sait olayında olduğu gibi İngiliz ve diğer yabancı güçlerin güdümünde bölücülük faaliyetlerine devam etmiştir.

E. İngiliz Raporlarına Yansımış Haliyle KTC’nin Değerlendirilmesi

İngiliz özerklik projesinin taşeron örgütü KTC’nin oluşumu, zamanlaması, amacı, kurucuları, yönetimi ve faaliyetleri kendi içinde birçok açıdan çelişkiler taşımaktadır. Örgütün başkanı Seyit Abdulkadir Osmanlı Devleti gibi büyük Devletin üst düzeyinde görev yaptıktan sonra devletle karşı karşıya gelebilecek şekilde genel teamüllere aykırı olarak kürtçü-bölücü faaliyetlere öncülük yapma görevini üslenmiştir. Sadece Seyit Abdulkadir’in konumu, ilişkileri ve faaliyetleri dikkate alındığında bile farklı yorumlar yapmaya müsait bir mevcuttur. İşgal döneminde bölücü faaliyetler yürütürken Bab-ı aliye ve Saltanat Şurası gibi Osmanlı Devletinin en üst karar mekanizması olan makamlara çağrılarak uyarılması, daha sonra 10 Temmuz 1919 günü tekrar Bab-ı Aliye çağrılarak özerklik yerine bağımsızlık yönünde çalışmalar yaptığı ve İngilizlerle görüşmelerde bulunduğu için ikaz edilmesi, önceden verilen talimatların yerine getirilip getirilmediği sorgulanmasının yapıldığı algısını akla getirmektedir. Görüşme sırasında KTC’nin kurucularından Emin Ali Bedirhan, Sadrazamı Damat Ferit’i Doğu Anadolu’yu Ermenilere peşkeş çekmeye kalkışmakla suçlarken, kürtçü beklentinin ötesinde adeta ülke topraklarını savunan bir tavır sergilemesi de ilginçtir. Bu arada bölgeye Kürt valiler atanması istenirken, Mevlanzade Rıfat’ın Wilson prensiplerinden bahsederek, Kürtlere özgürlük ve güvenlik sağlayacak tek devletin İngiltere olması nedeniyle İngilizlerle görüştükleri ifade edecek kadar ileri gitmesi, bu konuşmalar karşısında toplantıda bulunan eski Harbiye Nazırı Ahmet Abuk Paşa yerinden fırlayarak hiç kimseye bir karış toprağın verilmeyeceğini ifade etmek suretiyle bırakın özerkliği ülkeyi bölünmeye götürecek en küçük bir girişime bile izin verilmeyeceğini söylemesi Osmanlı Devletinin özerklik konusuna bakışını özetleyen bir açıklama niteliği taşımaktadır.¹¹³ Bu konuşmaları önemli kılan, farklı yorumlar yapılmasına ve sorgulanmasına neden olan en temel husus konuşmaların içeriği olduğu kadar toplantının Osmanlı Devletinin en üst makamında yapılmış olmasıdır. Bölücü örgütlerle böyle bir mekânda toplantı yapma geleneği olmadığına göre KTC yöneticilerinin üst mekânlarda muhatap alınması ileride de ifade edileceği üzere Seyit Abdulkadir başta olmak üzere bazı örgüt kurucusu ve yöneticisinin başlangıçta devletin kontrolünde olduğuna dair işaretlerdir. Tabi bu arada söz konusu unsurların bir kısmının daha sonra İngiltere’nin güdümüne girdiği de bilinmektedir.

Esasen Osmanlı yönetimi içerisinde özerklik taleplerine karşı çıkmayan küçük bir grup olmakla birlikte genelde Osmanlı yönetiminin ayrılıkçılığa izin vermeyeceği gösterilen tepkiden de anlaşılmaktadır. Buna karşın İngiliz görevliler, KTC içerisinde kontrolünde tuttuğu yönetici ve üyeler vasıtasıyla özerklik/bağımsızlık taleplerini gündeme taşıyarak ayrılıkçılığı körüklemeye çalışmıştır. İngiliz güdümlü bu yapıya karşı Devletin de örgütün kurucu ve

¹¹³ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 312-313.

üyeleri arasında kontrol ettiği bir kadro vasıtasıyla ayrılıkçılık faaliyetlerini kontrol etmeye çalıştığı değerlendirilmektedir. Örgüt içerisindeki örtülü ve açık bir çekişmenin yaşanmasının nedenlerinden biride İngiliz işbirlikçileriyle devletin kontrol ettiği yapının farklı biçimlerde çatışmalarıdır. Esasen örgütün yapılış biçimi, kuruluşu, amaçları, yönetimi ve üyelerinin durumları, ilişki ve söylemlerine bakıldığında, bu durum bariz biçimde fark edilmektedir. Genelde Devlet yönetimleri, savunma anlayışı çerçevesinde kendisine içeriden yöneltilen saldırılara karşı içyapıları harekete geçirmek suretiyle bu tür tehlikeleri bertaraf etme stratejilerini uyguladıkları bilinen bir gerçektir. Osmanlı yöneticilerinin KTC gibi bölücü bir örgütün yönetimini Babı-ı Ali de yani Devletin en üst yönetim merkezine davet ederek, varlığını tartıştıracak bir toplantı düzenlenmesi, normal şartlarda mümkün olmayan uygulamalardır. Burada belirli bir kurgu ve stratejiyle hareket edilerek, hedeflenen maksadı gerçekleştirmeye yönelik kontrollü bir uygulama yapıldığı görülmektedir. Bu durum KTC yönetiminin bir bölümünün Devlet kontrolünde hareket ettiği izlenimini vermektedir. Bu arada, İngiltere'nin sömürge amaçlı özerklik projesini destekliyor gözükerek örgütün faaliyetlerini yönlendirmeye çalıştığı düşüncesi de akla gelmektedir. Bu durumla çelişen, Damat Ferit'in özerklik vaatleri ve Hürriyet İtilaf Partisiyle yaptığı özerklik sözleşmesi dâhil, aleyhteki tüm söylem, eylem ve kararlara rağmen Devletin içerisindeki bir kadronun, durumu kontrol altında tutmaya, ayrılıkçı özerklik talepleri bütünlüğe kanallandırmaya ve İngiliz tuzağını bozmaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim Mondros Mütarekesi sonrasında Erzurum'a geldikten sonra Kürt konusuyla ilgilendiğini söyleyen ve bu süreçte İstanbul hükümetinde özerklik taraftarı gafillerin bulunduğunu ifade eden Kazım Karabekir Paşa, Fevzi Paşa'nın *"Şark Vilayetlerinin Ermenistan olmaması için Kürtlerin kıyam ile muhtariyet talep etmeleri halinde Kürtlerle meskün olan yerlerin kurtarılabilirliğini söylediğini"* belirtmesi aslında yukarıdaki değerlendirmeyi destekler mahiyette olduğu kadar İstanbul'un bölgedeki faaliyetlere bakışını da ifade etmektedir. Bu arada Karabekir Paşa Kürt bağımsızlığı için çalışanların düşmanlarımız olduğunu ve Kürtleri Türklerden ayırdıktan sonra Ermenistan kuracaklarını vurgulamıştır.¹¹⁴

İstanbul başta olmak üzere ülkemizde İngiliz işgal ve baskılarının giderek artması üzerine örgüt içindeki müzahir yapıların Devletin kontrolünden çıkarak tamamen İngiltere'nin kontrolüne girmesi, yönlendirme planının işletilemez hale geldiği görülmektedir. Bu düşüncüyü doğrulayacak tarzda çok sayıda ilişki, eylem ve söylem bulunmaktadır. Nitekim David Mc Dowall Modern Kürt tarihi isimli kitabında bu hususu dile getirmektedir. Şerif Paşa ve Seyit Abdulkadir başta olmak üzere, birçok Kürt ileri geleninin belirli ölçülerde de olsa, Osmanlı devletinin güdümünde hareket ettiklerini ve kurulan birçok kürtcü örgüte İttihat ve Terakki Cemiyetinin Türkçü ve Turancı üyesinin bulunduğunu ve bu örgütleri Türklerden ayrılmamaları yönünde etkilediklerini ifade etmiştir.¹¹⁵ Lazerev'de KTC'nin belirli ölçülerde Devletin kontrolünde hareket ettiğini teyit etmektedir. Ayrıca özerklik beklentisi ifade eden tüm söylem ve eylemlere rağmen KTC üyeleri Osmanlı yöneticilerinin kendilerine özerklik vermeyeceklerini bildiklerini hayal kırıklığı

¹¹⁴Kazım Karabekir, **Kürt Meselesi**, Emre Yayınları, Ankara, 1995, s. 9-10.

¹¹⁵ David, Mc Dowall; **a.g.e.**, s.136-140.

olarak ifade etmişlerdir.¹¹⁶ Osmanlı yöneticileri de başından itibaren özerklik konusunu mevcut olan Osmanlı bütünlüğünü bozmayacak bir sistem içerisinde düşünmüşlerdir. Nitekim Seyit Abdulkadir İngiliz Yüksek Komiserliği Müsteşarı T.B. Hohler ile görüşmesinde bu durumu açıkça ifade etmiştir.¹¹⁷ Esasen Osmanlı yönetimi hiçbir zaman ve koşulda Kürtleri Türklerden ayrı olarak düşünmemiş ve kendi bütünlüğü içerisinde görmüştür. Güçlü bir dış destekle çıkarılan bölücü isyanlara ve baskılara rağmen Devlet bölücü unsurlara karşı makul yasal ve idari uygulamaların dışında farklı sert bir tutum sergilememiş ve Kürtleri Türk Milletinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmiştir. Bu davranışın sebebinin, Türklerin tarihsel hafızasına kazınmış ve derinden/kökten gelen bir birliktelikten kaynaklandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla İngiliz görevlilerin sömürü ve işgal amacıyla hazırladığı “özerklik projesi” bağlamında üretilen bölücü talepler vesayet mekanizması KTC ve tescilli bölücü unsurların dışında desteklenmemiştir. Nitekim, Seyit Abdulkadir ve Emin Ali Bedirhan ile diğer kurucular, bölge halkı tarafından sevilmeyen, lider olarak görülmemen ve İngilizlerin kontrolünde kişisel hırslarının peşinde koşan ve kapasite yetersizlikleri bulunan kişiler olarak görülmektedir. Aynı şekilde, Şerif Paşa da olumsuz kişiliği ile ön plana çıkmıştır.¹¹⁸ Dolayısıyla “kürt özerklik projesini” hayata geçirmeye çalışan ve KTC’nin kurucu ve yöneticilerine bölge insanı olumsuz kişilik özellikleri nedeniyle ilgi göstermemiştir. Ayrıca görüş ayrılıkları nedeniyle aralarında ciddi çekişmeler yaşanmıştır. Bu ayrılıklar 1919 yılı başlarında, Türk taraftarlığı, müttefik taraftarlığı, özerklik ve müstakil oluşum taraftarlığı şeklinde belirginleşmiştir.¹¹⁹ Seyit Abdulkadir, Şerif Paşa ve Emin Ali Bedirhan arasında var olan görüş ayrılıklarına kişisel hırsları da eklendiğinde durumun karmaşıklığı daha net biçimde görülmektedir. Bir taraftan kendi aralarında sorunlarla uğraşırken diğer taraftan beklentilerini karşılayamayan bölücü unsurlar beklentilerinin karşılanmasında İstanbul’daki işgalci İngiliz temsilcilerini başvuru merkezi haline getirmişler, şikâyet, öneri ve yardım taleplerini İngiliz işgal gücü temsilcilerine iletmişlerdir. Bu konuda, İngiliz Yüksek Komiserliği Müsteşarı T.B. Hohler’in, 8 Aralık 1918 günü KTC Başkanı Şeyit Abdulkadir’i kabul ederek yaptığı uzun görüşmeyi özetle şu şekilde rapor etmiştir; Şeyh Abdulkadir’in kendisine, Damat Ferit’in, Kürtlere Türklerin himayesinde tam özerklik anlamına gelen vaatlerde bulunmasına rağmen, hiçbirini yerine getirmediğini, aynı şekilde Ali Rıza Paşa’nın da sözünü yerine getirmediğini, Hükümetinin de hem Kürtleri kazanmak hemde Mustafa Kemal’e katlanmak ve onu yatıştırmak gibi bir politika izlediğini ifade etmiştir. Bu arada Kürtlerin Mustafa Kemal’e karşı kışkırtılmak istendiğini, Hürriyet ve İtilaf Partisinin Mustafa Kemal’e karşı kuvvet kullanacağını, kendisinin ise İngiltere ile uyumlu hareket edeceğini ve Kürdistan’ın kaderinin müttefiklerden ziyade Büyük Britanya’nın politikasına bağlı olduğunu ve İngiltere’nin tam rızası ve onayı olmadan hiçbir şey yapmak istemediğini özellikle vurgulamıştır. Ayrıca Kürtlerle Ermenilerin Paris ve İstanbul’da anlaştıklarını bilgisini ve Bogos Nubar Paşa ile imzaladıkları belgenin bir örneğini kendisine verdiğini

¹¹⁶ Lazerev, **a.g.e.**, s.163-164.

¹¹⁷ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s.314-318. Sina Akşın, **a.g.e.**, s. 390.

¹¹⁸ İngiliz istihbarat raporlarına yansımıştır. Bkz. Bilal N Şimşir, **a.g.e.**, s. 318.

¹¹⁹ David, Mc Dowall; **a.g.e.**, s, 141.

belirtmiştir. Hohler ise, Wilson Prensipleri çerçevesinde istenecek bağımsızlık talebini sempati ile karşılayacaklarını ve kürtlerin isteklerini barış konferansına iletmeye hazır olduklarını söylemiştir. Son olarak Seyit Abdulkadir'in, Sevr'in Türklere kabul ettirilmemesi halinde Kürtlerin bağımsızlık emellerini gerçekleştirmekte güçlük çekeceği yönündeki sözlerini not etmiştir.¹²⁰ Hohler'in bu görüşmesini Yüksek Komiser J. De Robeck, 9 Aralık 1918 de Lord Curzo'a gönderirken "Kürt bağımsızlığı sorununun çok dikkatle incelemesi gereken bir konu olduğunu, istesekte, isteme sekte söz konusu unsurların umutlarını öncelikle İngilizlere bağlandığını belirtmiştir.¹²¹ Hohler, Şeyh Abdulkadir ile yapmış olduğu görüşmeyi ek bir raporla Lord Courzon'a iletmış ve raporunda; Seyit Abdulkadir'i, biraz da aşağılar mahiyette, kendisini kürtleri harekete geçirebilecekmiş gibi güç vehmine kapılmış yaşlı, hırslı ve hayal âleminde yaşayan bir kişi olarak tanıtmıştır. Ayrıca kendi aşireti içerisinde bile sözü geçmeyen, etkisiz, ailesini bir araya getiremeyen, yeğeni Seyit Taha'nın kendisine rakip, hatta hasım ve kavgalı olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, Seyit Abdulkadir'in öne çıkma sebebinin, İngiltere'nin Irak Komiseri olan Albay Wilson'un Şeyh Abdulkadir'in yeğeni Şeyh Taha ile kavgalı olmasından ve kısmen de yararlanılabilecek kişi olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmıştır. Aslında, İngilizler Seyit Abdulkadir'den daha çok Mehmet Emin Ali Bedirhan ve oğulları, Süreyya, Celadet ve Kamuran ile işbirliği içerisinde olmuşlardır. Bu ilişkileri Mondros mütarekesi sonrasında daha da yoğunlaştıran Mehmet Ali Bedirhan, 2 Ocak 1919'da Sait Molla ve Nemrut Mustafa ile birlikte İstanbul'da ki İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi görevlisi Andrew Ryan'ı ziyaret ederek İngiliz mandası altında özerklik talebinde bulunmuştur. Yüksek Komiser Amiral A. Calthorpe de bu görüşmeyi Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a Kürtlerin toprak taleplerinin Ermeni istekleriyle çatıştığı şeklinde bildirmiştir. Balfour'da Kürt çıkarlarının konferansta ihmal edilmeyeceğine dair Binbaşı Noel'in kürtçü unsurlara güvence vermesini istemiştir.¹²² Calthorpe'de, 10 Haziran 1919 günü Dışişleri Bakanı yardımcısı Lord Curzon'a Noel'un kürtçü şeflerle uzlaşmasının yararlı olacağını ifade etmiştir. "Özerklik" konusunda İngiliz yöneticilerin zihninde oluşmuş olan ortak fikrin uygulama safhasına sokulması için Seyit Abdulkadir ile Emin Ali Bedirhan'ın şüphe uyandırmadan Noel'den ayrı olarak bölgeye gitmeleri ve Mustafa Kemal'e karşı ayaklanma başlatmaları istenmiştir. Bu konuda Noel'e güvendiklerini ifade etmiştir. Bu arada özerklik projesinin hayata geçirilmesi konusunda aralarındaki yazışma ve görüşmeler devam etmiş ve neticede Calthorpe, Lord Curzon'a gönderdiği yazıda, Noel'in Güneydoğu'nun dağlık bölgelerindeki kürtçü unsurlara yardım edilmesinin yararlı olacağı yönündeki düşüncesinden bahsederek, bölgenin sınır güvenliğini sağlamanın "Kürt bağımsızlığı ve özerklik" anlamına geleceğini vurgulamıştır.¹²³ Böylece hem İngiltere için sömürge alanı hem de kendilerine hizmet eden Mehmet Emin Ali Bedirhan, çocukları ve diğer kürtçü unsurlar için güvenli bir faaliyet alanı hazırlanmış olacaktır. Nitekim

¹²⁰ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s.314-318. Sina Akşın, **a.g.e.**, s, 390.

¹²¹ Bilal. N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk-I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1992, s. 272. Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1967, s. 207.

¹²² Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış politika I**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 26-27.

¹²³ Bilal N.Şimşir, **a.g.e.**, s. 39-41.

İngilizlerin hizmetinde bulunan eden adı geçen aileden Süreyya'da 1908 den itibaren Mısır'da "Kürdistan Gazetesi" çıkararak" İngiliz amaçlarına hizmet etmiştir. Aynı zamanda Birinci Dünya Savaşında Mısırdaki "Casus maaşı" olarak İngiliz istihbarat elemanı olarak çalışmıştır. Ayrıca Kahire'de "Kürdistan İstiklal Komitesini" kurarak Ocak 1919 da İngiliz mandasında "Kürt Devleti" kurulması için yardım talebinde bulunmuştur. Dolayısıyla uzun yıllar doğrudan bir İngiliz elamanı İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına hizmet eden Süreyya daha sonra kardeşleri Celadet, Kamuran ve Malatya Mutasarrıfı Halil Rami ve Elazığ Valisi Ali Galip ile birlikte İngiliz istihbaratçısı Noel'in emrinde, Erzurum ve Sivas Kongresini basarak, Mustafa Kemal'e suikast yapmak ve Milli mücadeleyi engellemek istemiştir.¹²⁴ Diğer taraftan Damat Ferit, 27 Nisan 1919 tarihinde İngiliz Yetkili Andrew Ryan ve Kürt ileri gelenleriyle bir araya gelerek, Kürtlerle, Türklerin bağlarının kesinlikle koparılması ve Kürtlerin Türk İmparatorluğunu kurma savaşına katılmalarının engellenmesi hususlarını görüşmüştür.¹²⁵ Bu çalışmalar karşılığında müstakil bir Kürdistan'ın kurulması konusunda İstanbul Hükümeti ile İngiliz yetkililer arasında gizli bir anlaşma yapılmıştır.¹²⁶ Damat Ferit gibi İngilizlerle işbirliği yaparak Kürtlere İngiltere himayesinde özerk yönetim hakkı verilmesi taraftarı olan bir kısım yönetici olduğu kadar, aslında bu karara şiddetle karşı çıkan çok sayıda Osmanlı yöneticileri de bulunmaktadır.¹²⁷ Nitekim Özerklik konusunda ittifak eden Osmanlı yöneticileri, İngiliz işgal güçleri ile tescilli işbirlikçi bölücü unsurların tüm çabalarına rağmen milli iradenin temsil edildiği ne Erzurum ne de Sivas Kongresinde "özerkliğe" müsaade edilmemiştir. Üstelik ülkede kardeşlik duyguları daha çok güçlenmeye başlamış ve birçok yerde olduğu gibi özellikle Urfa'daki aşiret reislerinin Türk kardeşlerinden kesinlikle ayrılmayacaklarını bu uğurda ölüme hazır olduklarını ifade eden açıklamaları, İngiliz ajanı Noel'i ve bölücü unsurları hayal kırıklığına uğratarak¹²⁸ Sevr zihniyetinin önüne geçilmiştir.

F. "Özerklik Projesi"ni Antlaşma Zeminlerine Taşıma Girişimleri

İngiltere, bölgedeki hayati çıkarları için vazgeçilmez araç olarak gördüğü "özerklik" projesinin önce fikri zeminini hazırlamış ve "Hindistan Bakanlığı

¹²⁴ Bilal N. Şimşir, **Kürtçülük 1787-1923**, s.320- 322. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk, Cilt I** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983, s. 47. Salahi R Sonyel; **a.g.e.**, s. 94.

¹²⁵ Salahi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 29.

¹²⁶ Sina Akşın, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 590.

¹²⁷ Kürdistan Teali Cemiyetinin kurucuları: Ayan Üyesi Seyyid Abdulkadir, Eski Hicaz Valisi Babanzade Mustafa Zihni Paşa, Bediuzzaman Molla Said, Eski Harput Valisi Kemahlı Sabit, Eski Belediye Başmüfettişi Bedirhanzade Murat Remzi, Bedirhanzade Mehmet Ali, Bedirhanzade Hasan Remzi, Yarbay Emir (emekli) Şeyh Saffet, Binbaşı Mehmet Sıddık, Eski Muş Mebusu İlyas Sami, Şeyhulislam Haydarzade İbrahim, Bedirhan Emin Ali, Eski Malatya Mutasarrıfı Halil Rahmi Bey, Eski Akre Kaymakamı Abdulaziz, Babanzade Hikmet, Bedirhanzade Bedirhan, Abdullah gibi Kadılar, Mebuslar, Mutasarrıflar, Emekli Savcı, Emniyet Mensubu, Kaymakam, Medrese hocası, müftü ve tüccarlar bulunmaktadır. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.186-187.

¹²⁸ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.52.

Siyasî Bölümü 14 Aralık 1918 de, Dışişleri Bakanı Curzon'a, İngiltere'nin Paris Barış Konferansı'nda özerk bir devlet oluşturması önerisinde bulunmuştur.¹²⁹ Bu nedenle İngiliz yönetimi söz konusu projeyi hayata geçirmek için kontrolündeki KTC ve işbirlikçi unsurlar vasıtasıyla siyasi ve silahlı eylemleri devreye sokmuştur. Son aşama olarak projeyi, uluslararası antlaşma zeminlerine taşıyarak, hedefine ulaşmak istemiştir. Bu amaçla İngiliz aklı ve desteğiyle İngiliz çıkarları için hazırlanan "Özerklik projesini" bölge insanının isteği şeklinde takdim etmek için KTC başkanı Seyit Abdulkadir ve yandaşları bölücü unsurlar tarafından İngiliz Yüksek Komiserliğine başvurmuşlardır. Başvuruda Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Mezopotamya ve Güneybatı İran'ı içerisine alanda Kürdistan kurulması için destek istenmiştir. ABD Cumhurbaşkanı Wilson'un "14 Maddelik İlkesi"ne atıfta bulunularak hazırlanan "**Kürt istekleri**" adlı metin 2 Ocak 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliğine ve İstanbul'daki Düvel-i İtilafiye temsilcilerine verilmiştir.¹³⁰ Başvuru yapıldıktan sonra 12 Ocak 1919 da Paris'te toplanan Paris Barış Konferansı'na Osmanlı Devleti Heyet Başkanı olarak katılan Şerif Paşa kendisini Kürt Heyeti Başkanı olarak tanıtmış¹³¹ ve 20 Mart 1919 günü "**Kürt Halkının Hak Talepleri Üzerine Notlar**" başlığı altında Wilson Prensipleri çerçevesinde bir Kürt Devleti kurulması talebinde bulunmuştur.¹³² Kurulması hayal edilen özerk yönetimin sınırları Doğu Anadolu bölgemizde, Erzurum ve Erzincan'dan başlatılarak, güneyde Erbil, Kerkük ve Süleymaniye'yi içerisine alan ve oradan İran sınırına kadar uzanan bölge Kürdistan'ın sınırları olarak gösterilmiştir.¹³³ Şerif Paşa daha da ileri giderek 20 Aralık 1920 tarihinde Ermeni temsilcisi Bogos Nubar Paşa ile Osmanlı Devleti dışında bir devletin mandaterliğinde Ermenistan ile Kürdistan kurulması konusunda bir anlaşma yapmıştır.¹³⁴ Bu anlaşmayla tarihi Ermeni emellerinin gerçekleştirilmesine, Ermenilerin dahi hayal edemeyeceği bir desteği veren Şerif Paşa'nın bu girişimi büyük bir infiale yol açmıştır. "Kürtlük ve Türklük bir kül(tüm)dür. Her ikisi de müşterek bir vatan içinde yekdiğerinin öz kardeşidir." Anlayışının hâkim olduğu ve milli iradenin temsil edildiği mecliste Şerif Paşa ve KTC ağır biçimde suçlanmıştır. Babanzade Ahmet Naim Bey bile, hem KTC yi hem de Şerif Paşayı eleştirmiştir. Eski Dâhiliye Nazırı Adil Bey KTC'nin yasadışı bir örgüt olduğunu vurgulamak için KTC'nin kanuna aykırı olarak kurulduğunu ifade etmiştir.¹³⁵ Tarihi Ermeni emellerine alet olan Şerif Paşa'nın Ayan üyeliği görevinden düşürülmesi istenmiştir. Mebusan Meclisi, bölgedeki aşiret ileri gelenleri ve bölge insanı başta olmak üzere ülke genelinde büyük tepki

¹²⁹ F.O, 21.11.1918 19 FO/3713386, W 44/207981 Sina Akşin, a.g.e., s. 103-105'den.

¹³⁰ Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt 1.TTK, Ankara,1987, s. 26. Abdülhaluk M. Çay, a.g.e., s. 310.

¹³¹ Ercüment.Kuran; a.g.m., s.170. Abdülhalük M. Çay; a.g.e., s. 310. İsmail Göldaş; a.g.e., s.156-160. Şerif Paşa, devletin üst kademesinde görev yapmış, askeri ataşelik ve Stocholm Elçiliği görevinde bulunmuş, İttihat ve Terakki içinde siyaset yapmış daha sonra Osmanlıcılık fikrini savunmuş ve en sonunda Kürtçü örgütlerin kuruluşunda lider konumunda yer almıştır. Bkz; Şerif Paşa, **Bir Muhalifin Anıları- İttihat ve Terakki'ye Muhalafet**, Nehir Yayınları, İstanbul,1990, s. 9.

¹³² Şerif Paşa, a.g.e., s.13. Mim.Kemal Öke, a.g.e., s. 76

¹³³ Salahi R.Sonyel, a.g.e. ,I, s. 28. Sina Akşin; a.g.e., s. 540. Mim.Kemal Öke, a.g.e. s. 75.

¹³⁴ Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara,1970, s. 33. Mehmet Emin Zeki, a.g.e., s.163. Robert Olson; a.g.e., s. 48-50: Ercüment .Kuran, a.g.m., s.109.

¹³⁵ E. Semih Yalçın, a.g.m., s. 193-194.

gösterilen Şerif Paşa hain ilan edilerek ağır hakaretler yapılmıştır. Bölgede esasen olmayan itibarı yerle bir olmuştur. Şerif Paşa için “Boş Şerif ve Boş Herif” ayrıca, 10 Mart 1920 tarihli Yenigün Gazetesinde Siirt’li bir gazeteci “Na Şerif.” Yani “Şerefsiz Şerif” şeklinde ağır hakaretler eden bir yazı yayınlamıştır.¹³⁶ Şerif Paşanın ihanet girişimine karşı 26 Şubat 1920 tarihinde Mebusan Meclisinde, Erzincan, Bayezid, Erzurum, Diyarbakır, Siverek, Mardin ve Van’dan gönderilen vatana ve millete bağlılık telgrafları okunmuştur.¹³⁷ Dersim, Keçeli ve Eleşkirt aşiretlerinden benzer içerikte protesto telgrafları gelmiştir.¹³⁸ Balaban Aşireti reisi Hüseyin Paşa bey, Başuranlı aşireti reisi Yusuf bey, Bal aşireti reisi Eyüp bey, Medanlı aşireti reisi Çiçek bey, Görçeli aşireti reisi Yusuf bey, Abbas aşireti reisi Seyid Ali, Rol aşireti reisi Hasan Şad, Ahmet Yusuf, Zışanlı aşireti reisi Muhsin bey ¹³⁹ Ayrıca, Cizre ve civarından on altı aşiret reisi Türk devletinin yönetiminden başka bir yönetim altında yaşamalarının mümkün olmadığını bildiren telgraflar göndermiştir.¹⁴⁰ İngiltere’nin Osmanlı Devletini parçalama politikasını devreye sokmasından itibaren gerçekleştirmeye çalıştığı Ermenistan projesine kürtçü unsurları dâhil etme hedefine, Şerif paşayla kısmen ulaşmıştır. Ancak hem Türk halkının Şerif Paşa’ya kestiği fatura ağır olmuş, hem de kişilik zafiyetine uğrayan bir kişinin ülkemizin bütünlüğüne yönelik faaliyetlerine prim verilmeyeceği gösterilmiştir.

Türk milleti tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan bu öneri, Paris Barış konferansından da kabul edilmemiş ve sonuçta bölücü unsurların beklediği karar çıkmamıştır. Gösterilen tepkiler ve yapılan ağır hakaretler karşısında kendisini Kürt temsilcisi olarak tanıtan Şerif Paşa konferanstan çekilmiştir. Ayrıca şahsına yönelik yapılan ağır hakaretlerden çok etkilenen Şerif Paşa’nın eleştirildiği konularla ilgili olarak yabancı basına demeç vermediğine dair bir yazılı açıklaması Mecliste okunduğu belirtilmektedir.¹⁴¹ Bölge ayırt edilmeksizin Türk milletinin ülkemizin bölünmesine yol açacak şekilde Ermenilerle işbirliği yapılmasına gösterdiği tepkinin, şiddeti Ermeni amaçlarına alet olan Şerif Paşayı yaptıklarını inkâr etmesine ve pişmanlık duymasına neden olmuştur. Böyle bir durumun ortaya çıkmasına rağmen konferans üzerinde etkisini sürdürmeye çalışan İngiliz görevlilerden destek alan Seyit Abdulkadir, 17 Mayıs 1920 tarihinde konferansa; Kürtler temsil

¹³⁶ Harbiye Nazırlığı ve Şura-yı Devlet Reisliği yapan, Islahat-ı Osmaniye Fırkası kurucusu ve Başkanı ve Stockholm sefirliği yapmış ve İttihat Terakki Cemiyeti tarafından gıyabında Divan-ı Harpte yargılanarak idama mahkûm edilen Şerif Paşa hakkında Süleyman Nazif “Boş Herif” isimli bir kitapçık yazmıştır. Kitap 1910 yılında İstanbul’da basılmıştır Ayrıca Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 308. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s.323.

¹³⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, “ **Kürdistan Sulh Konferans**”, Sayı, 13, 3 Mart 1336, s, 2, Ayrıca bkz; Hayri Başbuğ, **Kürttürkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1984, s. 34-39. Ayrıca Erzincan’dan gönderilen ve mecliste okunan telgraf için bkz. **Meclis-Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre IV, Cilt I, Ankara, 1982, s.208.

¹³⁸ **İrade-i Milliye**, “**Türklük ve Kürtlük... Bir Aile Ocağıdır**”, Sayı 19, Sivas, 5 Kanun-u sani 1336, s,1-2; H.Başbuğ; **a.g.e.**, s, 35.

¹³⁹ Mehmet Okur, **a.g.e.**, s. 98. Şeyhmus Elçi, **Sevr ve Lozan Sürecinde Doğu Anadolu Aşiretleri**, Adım Yayınları, I. Baskı, Ankara, 1988, s. 29-30.

¹⁴⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, “**Aşairin Vatanperverliği**”, Sayı 9, Ankara, 16 Şubat, 1336, s. 3.

¹⁴¹ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, **Cilt II**. S.194-195.

edilmediği için kararın geçersiz olduğu iddialarını içeren bir telgraf göndermiştir.¹⁴²

İngiltere başta olmak üzere konuyu gündemde tutmak isteyen işgalci devletler, 18 Nisan 1920’de San Remo’da toplanan Yüksek Barış Konseyi toplantısında Kürt konusunu görüşmüştür.¹⁴³ Ardından konu Paris ve Londra konferanslarında, tekrar gündeme getirilerek Kürdistan olarak isimlendirdikleri bölgeyi Türkiye’den ayrı bir otonom idare haline getirmemin yolları aranmıştır.¹⁴⁴ Londra Konferansında, Lloyd George tehditlerini daha da ileri noktalara taşıyarak amaçlarının; Kürtler dahil, “*Türk İmparatorluğu’ndan Türk olmayan unsurların, yaşadığı tüm bölgelerin ayrılması olduğunu*” açıklamıştır.¹⁴⁵

Bölgede ve dünyada meydana gelen değişimlere rağmen Türkiye’yi parçalama ve Kürtlere özerk yapı oluşturma amacından vazgeçmeyen İngiltere 10 Ağustos 1920 tarihinde dayatılan Sevr Anlaşmasıyla kısmen hedefine ulaşmıştır. Antlaşmanın 62, 63 ve 64. Maddeler ile Kürtlerin çoğunlukta yaşadığı bölgeler için yerel özerklik imkânının ötesinde ¹⁴⁶ ileride bir müstakil Devlet kurulmasının yolunu açmıştır. ¹⁴⁷ Antlaşmanın 62. Maddesi ile bir yıl içinde bağımsızlık ilan edebilme imkânı garanti altına alınmıştır. Mondros mütarekesi sonrasında hız verdiği; Kürtleri kullanarak kürtlük kisvesi altında bir İngiliz sömürge alanı oluşturma politikasını, siyasi ve askeri zorlamalarla Sevr’de antlaşma zeminine taşımıştır. Bu desteği 1921 yılında kadar siyasi, askeri ve isyanları destekleme yoluyla, daha sonra Sevr sürecinde olduğu gibi diplomatik baskılarla sürdürmüştür. Neticede Sevr yürürlüğe girmese bile antlaşmanın psikolojik etkisinden cesaret alan Kürtçü unsurlar faaliyetlerine hız vermişlerdir. Ancak, Milli mücadelenin olağanüstü başarıları, Fransız ve İtalyanların Sevr’deki taleplerinden vazgeçmelerine neden olmuş ve ortaya çıkan bu durum doğal olarak, İngiltere’nin özerklik politikasını zayıflatmıştır.¹⁴⁸ Ayrıca Sevr’in 62-64 maddeleri Ermenistan’a sınır olacak yerel bir Kürt Devletinin kurulması fikri yabancı destekli küçük bir grup dışında Kürtler tarafından kabul görmemiştir. ¹⁴⁹ Böylece İngiltere büyük önem verdiği Kürt-Ermeni uzlaşmasını sağlayamamış ve bunun sonucu olarak özerk/bağımsız Kürt projesine desteğini azaltmak zorunda kalmıştır.

150

¹⁴² Hasan Yıldız, a.g.e., s. 86-87. E. Kuran, **a.g.m.**, s.170; Seyid Abdulkadir, Şeyh Sait isyanı sonunda idam edilmiştir.

¹⁴³ Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması**, Turhan Kitapevi, Ankara, 1986, s. 95-96

¹⁴⁴ Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru, (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara ilişkin belgeler)**, Ankara Üniversitesi SBF. Yayınları, Ankara, 1981, s.122.

¹⁴⁵ Taner Baytok, **a.g.e.**, s.109.

¹⁴⁶ Sevr Antlaşmasının “Kürdistan” başlıklı bölümü için bkz. Seha L., Meray- Osman Olcay; **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri, (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması ile ilgili Belgeler)** Ankara, 1977, s. 67-68. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C.I, Ankara, 1953, s. 551-552. Ayrıca bkz; İsmail Goldaş, **a.g.e.**, s. 155.

¹⁴⁷ Arnold Toynbee, **Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği(1867-1967)**, Belge Yayınları, Ankara, 1985, s. 138.

¹⁴⁸ Robert Olson, **a.g.m.**, s.11-13.

¹⁴⁹ Martin Van Bruinnessen, **Türkiye’de Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri ve Gelişimi** Berlin, Mukayeseli Sosyal Bilimler Enstitüsü B.V.S.P.OB.1125.D.1000 Berlin 30.

¹⁵⁰ Mim Kemal Öke; **a.g.e.**, s.119.

İngiltere'nin askeri ve diplomatik yollardan Kürtçü unsurları teşvik ve destekleme faaliyetleri 12-30 Mart 1921 tarihleri arasında yapılan Kahire konferansında yeni bir boyut kazanmıştır. Kahire'de bir araya gelen İngiliz görevlilerden Ortadoğu Bölümü Sömürgeler Dairesi Sekreter yardımcısı Hubert Young ve Binbaşı Noel tarafından desteklenen, Viston Churchill tarafından da, İngiliz Yüksek Komiseri kontrolü altında Irak'ın parçası olmayan bir kürt devletinin zaman geçirmeden kurulması gerektiği şeklinde bir teklif getirilmiştir. Bu öneri Sir Percy Cox tarafından kabul edilmemiş ve bun yerine Kerkük, Süleymaniye ve Musul'un kuzeyindeki bölgelerin dâhil olduğu Irak'ın parçası bir yönetim kurulmasını istemiştir. Cox ve Churchill arasındaki görüş farklılıkları daha sonra aralarında yapılan yazışmalar sonucu Cox'un görüşlerinin desteklenmesi yönünde giderilmiştir. İngiltere'nin özerk yönetim/bağımsız yönetim konusundaki politikasını değiştiren asıl gelişme, Koçgiri isyanının bastırılması, Milli mücadele hareketinin askeri ve diplomatik alanda başarılar kazanması sonrasında olmuştur. İngiliz yetkililere göre, ortaya çıkan yeni durum, İngiliz işgal bölgesi dışında kürt yönetimi kurulma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. İkinci olarak Kral Faysal'ın 21 Eylül 1921 tarihinde bahse konu bölgelerin Irak'a dâhil olması isteği İngiliz yönetimi tarafından 3 Ekimde 1921'de kabul edilmiştir. Ancak Ağustos ve Kasım 1921 aylarında İngiltere'nin Milliyetçilerle görüşmesi sonrasında Churchill, Iraktaki Kürtleri kullanarak Türkiye'de isyanları teşvik faaliyetlerini azaltmıştır. Aynı zamanda Cox'un kürtçü unsurları, Yunan kuvvetleriyle işbirliği yaptırma teklifi de reddedilmiştir. Bu görüşler, J.H. Hall, Reader Bullard, John Shuckburgh, Sir James Masterton Smith isimli İngiliz görevliler tarafından da desteklenmiştir. Bu anlayışın Lozan sonrasında da devam ettiği, özerk yönetim oluşturma faaliyetlerine ve Türkiye'deki isyanlara destek verilmediği belirtilmektedir.¹⁵¹ Oysa Robert Olson'un İngiltere'nin Lozan sonrası süreçte isyanlara destek vermediği şeklindeki değerlendirmesi İngilizlerin Nasturi ve Şeyh Sait isyanına verdiği destekle çelişmektedir. Ayrıca özerk yönetim tehdidinin devam ettiğine ilişkin olarak Mustafa Kemal Paşa, 6 Mart 1922 tarihinde yapılan bir gizli oturumda: "...Güneydoğumuzda, bir Kürdistan sorunu yaratmak, masum bölge insanının düşüncelerini teşviş ve ihlal etmek, milli bütünlüğümüzü bozmak için her türlü eyleme geçmişlerdir..."¹⁵² Şeklindeki ifadesiyle 1922 yılı itibarıyla kürtçü yönetim tehlikesine dikkat çekmiş ve kararlı tutumun devam etmesini istemiştir. Nitekim Milli mücadele kadrolarının bu konudaki kararlı duruşu, İngiltere'nin sömürge aracı olarak hayata geçirmek istediği "kürt özerklik projesi"ni, Sevr dâhil siyasi, silahlı, askeri ve diplomatik zeminde gerçekleştirme imkânı vermemiş ve konu Lozan gündemine bile alınmamıştır.

Esasen 1921 yılından yapılan Londra Konferansı'nda "Kürdistan" konusu gündemden düşmüştür. İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletlerinin Mart 1922'de Ankara Hükümetine ilettikleri yeni barış önerilerinde "Kürdistandan" bahsedilmemiştir. Lozan konferansında da "Kürdistan" konusundan söz ettirilmemiştir. Sadece azınlık konuları görüşülürken ve Musul sorunu tartışılırken gündeme gelmiştir. Görüşmelerde önce Müslüman Azınlık kavramını ortaya atarak Türk milletini parçalama amacı gütmüşlerdir.

¹⁵¹ Robert Olson, **a.g.e.**, s.100-102.

¹⁵² Sadi Borak, **Atatürk'ün Gizli Oturumlarda Konuşmaları**, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul, s. 243.

Reddedilen bu görüşlerin ardından Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgesini sınırlarımızdan koparmak için “Kürdistan” konusu gündeme getirilmiştir.¹⁵³ İsmet Paşa Lozan Barış Konferansında 23 Ocak 1923 tarihinde bu konuda yaptığı konuşmada; “Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemediği iddiası doğru değildir. Yüzyıllardır bu iki halk, soy, inanç, özlem ve töre bakımından olduğu kadar, gelenek ve görenek bakımından da ortak bağlarla birleşmiş olarak tam bir uyum içerisinde yaşamaktadırlar; Kürtlerin kendi istekleriyle Türk yönetimi altına geçtiklerini ve kaderlerini Türkiye’nin kaderine bağladıklarını tarih göstermektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerinde hükümetidir. Çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisine girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar”¹⁵⁴ Kanıtlarıyla yapılan bu ayrıntılı açıklamalar. TBMM hükümetinin ve Türk milletinin düşünce beklentileri ve tarihi gerçeklerini yansıtmıştır. Aynı zamanda önce Osmanlı Devletini ve ardından kurulmasına çalışılan yeni Türk Devletini ortadan kaldırmaya yönelik yapılan saldırılara karşı verilen yaklaşık on yıllık bir savaşın amacının ifadesi olmuştur.

G. İngiltere’nin Musul Merkezli Özerklik Faaliyetleri

İngiltere’nin, “özerklik/sömürge projesini” hayata geçirmede bir merkez olarak kullanmak istediği Musul kenti, Osmanlı Devleti’nin jeopolitik öneme haiz vilayetlerinden biri olduğu kadar tarihi bir Türk şehridir.¹⁵⁵ Musul ve çevresi sahip olduğu zengin petrol kaynakları nedeniyle Birinci Dünya Savaşı öncesinden itibaren İngiltere’nin stratejik hedeflerinden biri haline gelmiştir. İngiltere bu amaçla, Mondros mütarekesi hükümlerine aykırı olarak Musul’u işgal etmiştir. Mütareke öncesinden itibaren işgal planlarını hazırlayan İngiliz görevlilerden Arnold J. Toynbee, Birinci Dünya Savaşının son günlerinde bırakışma taslağına son biçimini vermekte olan Mark Sykes’a gönderdiği yazıda; Mezopotamya’da İngiliz himayesinde bir Arap Devleti kurulacaksa, güvenlik açısından bunun kuzeyinde, tıpkı Hindistan’ın kuzeybatı sınır bölgesinde olduğu gibi (Afganistan kastedilmektedir) bir tampon devletin kurulması gerektiğini belirterek, bölgede İngiliz koruması altında özerk bir Kürdistan oluşturulmasını önermiştir. ¹⁵⁶Bu istek Mondros mütarekesinin 7 ve 16. Maddeleriyle karşılanmıştır. İngilizler mütareke hükümlerini başlangıçta mutabık kalınan içeriğinden farklı olarak, işgal ve özerk yapıya zemin hazırlayacak mahiyette yorumlamışlardır. Benzer tutumu Mütarekenin Türkçe ve İngilizce metni hazırlanırken sergilenmiş ve Osmanlı kayıtlarına göre sınırları belirlenmiş olan Irak isminin yanında sınırları belirsiz olan Mezopotamya kavramı da ilave edilerek ikinci tuzak kurulmuştur. Tartışmalarda İngilizce metnin esas alınacağını bilen Mark Sykes, Musul’un Mezopotamya içerisinde olduğunu ileri sürmüştür. Daha da ileri gidilerek Ekim 1918 de İngiliz Dışişleri Bakanlığınca Osmanlı imparatorluğunun

¹⁵³ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, 485-503

¹⁵⁴ Mehmet Evsile, **Birinci Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kürt Politikası**, History Studies, Mayıs 2013, s. 64. Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 496-503.

¹⁵⁵ Remzi Kılıç, **Kerkük ve Musul’un Tarihi Coğrafyası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2015.

¹⁵⁶ **FO 371/3407**. David McDowall, **A Modern History of the Kurds**, London, New York, IB. Taurisand Co, Ltd., 1997, s. 118. 92.

paylaşılmasına ilişkin olarak hazırlanan haritada, birçok yerleşim yerinin yanı sıra Musul ve Diyarbakır vilayeti “Irak-Cezire- Kürdistan” adıyla İngiliz etkinlik alanı olarak gösterilmiştir. Ayrıca Eylül 1918 de Mütarekenin taslağını hazırlayan Mark Sykes, Bağdat demiryolu güzergâhında Kilikya’ya açılan dağ geçitlerinin, Amanos Tünelleri ve Toroslar üzerindeki stratejik Zeytun, Haçin, Sis (Süleymanlı, Saimbeyli, Kozan) kasabaları işgal edilirken, Musul’un da işgal edilmiş olacağından hem Ermenilere yardım edileceğini, hem de Kürtlerin yaşadığı bölgelerin Türk karşıtı harekete kazandırılabilceğini öngörmüştür. Plan öngörülen şekilde işlemiş ve Mütarekenin resmen yürürlüğe girdiği 31 Ekim 1918 günü A.T Wilson Bağdat’tan Hindistan Bakanlığına gönderdiği telgrafta; Musul’un ele geçirilmesinin zorunluluk olduğunu bildirmiş ve ardından Musul’u işgal emri verilmiştir. General Marshall bırakışmanın 7 ve 16. Maddeleri ve özellikle 16. maddedeki Mezopotamya’nın sınırlarını gerekçe göstererek Musul ve çevresinin işgal edilmesini istemiştir. Aynı gerekçeyle Diyarbakır vilayetinin de büyük bölümünü işgal etme niyetinde olan Marshall, ilginç biçimde Mezopotamya sınırları içerisinde gösterilen Süleymaniye-Köysancak-İmadiye hattını petrol olmaması nedeniyle Mezopotamya sınırları içerisinde saymamıştır. İngilizler Musul’u ardından Süleymaniye, Tel Afar, Sincar ve Zibar ve Akra’yı denetimleri altına almışlardır.¹⁵⁷ İşgalin ardından zengin petrol kaynakları üzerindeki sömürsünü devam ettirebilmek için yerel işbirlikçi güçlerden oluşan bir özerk yönetim oluşturma çabası içerisine girilmiştir. Bu amaçla Musul, siyasi ve silahlı kürtçülük faaliyetlerinin etkin merkezlerinden biri haline getirilmiştir. İşgal niyetiyle harekete eden İngiliz görevliler Musul’daki faaliyetleri İstanbul ile koordine ederek, iki cepheden saldırarak/faaliyetlerde bulunarak özerk/bağımsız yönetim oluşturma stratejisi izlemiştir. Anadolu coğrafyasında hiç bir tarihi, siyasi, fikri ve sosyolojik tabanı bulunmayan “özerk yönetim” konusu, petrol ve sömürge alanı ihtiyacı nedeniyle İngiliz özerklik projesi haline getirilmiştir. Bu proje özellikle İngiliz işgal baskılarının yoğun olduğu İstanbul ve Musul’dan desteklenmiştir. Bunun yanı sıra İngiliz işgali altında bulunan Mısır/Kahire, Bağdat ve Avrupa’da Paris ve Londra bölücü faaliyetlere kaynaklık etmiştir. Bölücülük faaliyetleri açısından kritik ve stratejik öneme sahip bu merkezlerden yoğun olarak kürtçülük fikri ve ayrı yönetim empozesi/baskıları yapılmıştır. Özellikle işgalci İngiliz asker ve sivil görevliler zor, para ve şantaj yöntemlerini kullanarak Musul ve çevresinde yürütülen faaliyetleri İstanbul’daki Kürtçü yapılarla koordine ve dayanışma içerisinde sürdürmüştür. İstanbul’da bulunan İşgal Kuvvetleri Yüksek Komiserlik İkinci Siyasi Memuru ve aynı zamanda istihbarat görevlisi olan Andrew Ryan, İstanbul’dan Bağdat’a gönderdiği bölücülüğe öncülük yapan kişilerin desteklenmesi konusunda talimatlar vermiş ve bölgede sürdürülen faaliyetlerini koordine etmiştir.¹⁵⁸ Dolayısıyla ayrılıkçı özerk yapı oluşturma faaliyetleri işgal altında bulunan başkent İstanbul ile Musul arasında karşılıklı dayanışma ve koordine içerisinde yürütülmüştür. Bölücü faaliyetler özellikle İstanbul’dan yönlendirilmiştir. İstanbul’da bulunan İngiliz Yüksek

¹⁵⁷ İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu, Petrol ve Kürt Sorunları İle Bağlantılı Tarihsele-Siyasal İnceleme**, Otopsi yayınları, Birinci baskı, İstanbul, 2003, s. 69-76.

¹⁵⁸ Bilal Şimşir, **a.g.e.**, s. 67. İsmail Göldaş, **a.g.e.**, s. 13-15. Abdülhaluk M. Çay, **a.g.e.**, s. 302.

Komiserlik görevlileri, ¹⁵⁹ Sadrazam Damat Ferit başta olmak üzere Osmanlı Devletinin üst düzeyinde görev yapmış kişilerin oluşturduğu Kürt Teali Cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti ve Hürriyet ve İtilaf Partisi bölücü faaliyetlerin baş aktörlüğünü üstlenmişlerdir. İstanbul’u bölücülük karargâhına dönüştüren bölücü şebekenin diğer ucu Musul’a uzanmıştır. Her iki merkezde bulunan işbirlikçi yapılar vasıtasıyla “Özerklik Projesini” hayata geçirmek için iki cepheli faaliyet yürütme stratejisi izleyen İngiliz yönetimi, Musul’da öncelikle Şeyh Mahmut’u kullanma yolunu gitmiştir. Şeyh Mahmut’u kullanarak bölgenin zengin petrol kaynaklarına sahip olabileceğini düşünen İngiltere, takip edilecek politikanın önce bağımsız bir Ermenistan ve ardından bir Kürt federasyonu kurulması olduğunu açıklamıştır. Birincisinin gerçekleşme şansının ikincisinin çabasına bağlı olduğu ifade edilerek Kürtçü unsurlar Ermeni Devletinin kurucuları haline getirilmek istenmiştir. Böylece İngiltere himayesinde, Musul’dan Van Gölüne kadar uzanacak bir Kürt yönetimin kurulabileceği belirtilerek, ¹⁶⁰ Kürtçü unsurlar Ermeni amaçlarına yönlendirilmişlerdir. İngiltere’nin asıl amaçlarından biri de kürt grupların yaşadığı yerlerde bir Ermenilere yurt temin etmek olmuştur.

Esasen İngiltere’nin sömürgecilik faaliyetlerinin doğal bir sonucu olarak üretilen Ermenistan ve Kürt özerklik Projesi, İngiltere’nin sömürgeciliğini merkezileştirdiği Hindistan politikası etrafında şekillenmiştir. Bu politika doğrultusunda, sömürgecilik ve işgal faaliyetlerini öncelikle olarak zengin petrol kaynakları nedeniyle Musul, Kerkük ve Süleymaniye’ye kaydırmış ve bu bölgeyi Hindistan dan getirdiği İngiliz askeri birlikleriyle işgal etmeye çalışmıştır. Kutulamarede Türk askeri karşısında aldığı ağır bir yenilgi üzerine hedefine ulaşamayan İngiltere ¹⁶¹ askeri faaliyetlerin yanı sıra bölgedeki aşiretleri yönlendirmek için çeşitli mesleklere mensup İngiliz yumuşak güç

¹⁵⁹ İngiltere’de 1919’da *Uluslararası İlişkiler Kraliyet Enstitüsü(RIIA)*’nde sonra da *Chatham House* içerisinde oluşturulan bir grubun amacı; İngiltere’nin Güney Afrika’dan Mısır ve Hindistan’a kadar olan sömürge mülklerini birbirine bağlamak olmuştur. Bu grubun üyelerinden İstanbul’a atanan elçiler ve ataşeler Osmanlı’nın kaderinde daha önemli roller oynamışlardır. İngiliz istihbaratının Osmanlı’nın en yüksek makamlarına yakın olması işlerini kolaylaştırmıştır. Lord Salisbury gibi. Birinci Dünya savaşı süresince İngiliz Politikaları Dışişleri Bakanlığı (Foreign Office), Bahriye Bakanlığı, Savaş Bakanlığı, Hint Hükümeti ve Mısır’daki Sömürge İdaresi tarafından yürütülmüştür. Birinci Dünya Savaşı başlayınca İtilaf Devletleri’nin İstanbul’daki diplomatları ülkelerine dönmüştür. Savaş süresince, sömürge bölgelerinde “Yüksek Komiserlik”ler ile diplomatik kurumlardan farklı olarak, işgal devrine uygun şekilde özel olarak yapılandırılmışlardır. Mısırdaki olduğu gibi İstanbul işgal edilince, İngiliz Dışişlerine bağlı bir Yüksek Komiserlik kurmuştur. Bu kurulun hazırladığı raporlar, “gizli” damgasıyla bakanlığa gönderilmiştir. Osmanlı imparatorluğu ile ilgili istihbarat Hint Bakanlığı ile Londra arasında bölüşülmüştür. Hint Ofis,(bakanlık);Akabe, Hicaz, Basra ve Yemen bölgelerinden sorumlu olmuştur. Londra’dakiler ise Suriye, Mezopotamya ve diğer Osmanlı toprakları ile ilgilenmişlerdir. İngilizlerin Arap politikaları Mezopotamya, Ürdün ve Hicaz olmak üzere üç ayrı mihverde yürütülmüştür. Sömürge Ofisi ve Hint Ofisi Ortadoğu politikalarında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Tahran, Kahire ve İstanbul’daki İngiliz diplomatlar genellikle birbirleriyle yer değiştirerek tecrübelerini paylaşmış ve geliştirmişlerdir. Bkz. Sait Yılmaz, **Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918 Ortadoğu’yu Nasıl Kaybettik**, Kripto Yayınları Ankara 2017, s. 48-50.

¹⁶⁰ Mim Kemal Öke; **a.g.e.**, s. 7-8.

¹⁶¹ Semih Yalçın; “Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, **Misak-ı “Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.155. Gökhan Çetinsaya, “Dünden Bugüne Kuzey Irak Üzerine Bazı Notlar”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 42, Eylül- Ekim 1996, s. 38.

unsurlarını devreye sokmuştur. Bu görevlilerden **General Mavde** Mart 1917'de Hanikin, Kifri ve Halepçe'deki aşiret reislerini kurulması planlanan Şeyh Mahmut Berzenci liderliğinde özerk yönetime ikna edilmiştir.¹⁶² Bölgede çok sayıda aşiret reisi Şeyh Mahmut'un liderliğinde oluşturulacak yönetime karşı çıkmasına rağmen İngiltere güç kullanarak ve baskı yaparak, aralarında Evrek, Mungur, Memiş, Dehuri, Moman, Begyadet, Piran, Kolçif, Tilçük, Gölbaki, Homsî, Yaryor, Mendumi, Cuanra ve Kelhur isimli kabile liderleri olmak üzere yaklaşık 60 aşiret reisini bir araya getirerek **Şeyh Mahmud Berzenci** öncülüğündeki yönetime karşı çıkmamalarını istemiştir.¹⁶³ Güç kullanarak Şeyh Mahmut yönetimini zorla kabul ettiren İngiltere, hukuk dışı uygulamalarına devam ederek halkının büyük çoğunluğu Türk olan, Süleymaniye, Kerkük, Tuzhurmatı, Kifri, Zaho, Revanduz, Erbil ve çevresinde yaşayan halkın itiraz ve tepkilerini dikkate almamıştır. Neticede 17 Kasım 1918'de İngiliz himayesinde **Şeyh Mahmut Berzenci** öncülüğünde oluşturulan İngiliz güdümlü "**özerk yönetim**" bölgede baskılarını öylesine artırmış ki Türkçe konuşulmasını yasaklayacak kadar¹⁶⁴ baskı ve zulmün uygulamasıdır.

İngiltere'nin sömürge politikasının doğrudan bir aracı haline gelerek, İngiltere'nin petrol bekçiliğini yapan Şeyh Mahmut, bu tutumu nedeniyle bölgenin büyük aşiretlerinden Caf, Kifri ve Hanikin'de ki aşiretler ile Urumiye'nin güçlü Şikak aşireti reisi İsmail Ağa Simko ve Şırnak aşiretlerinin tepkileriyle karşılaşmıştır.¹⁶⁵ Bu tepkiler karşısında bölgede giderek yalnızlaşan Şeyh Mahmut, hem İngiltere'nin sömürgeci yönetim sistemini işletemez hale gelmiş, hem de bölgedeki aşiretlerin uyarılarıyla İngilizlere karşı isyan etmiştir. Bu nedenle Hindistan'a sürgüne gönderilmiş ve idamla tehdit edilmiştir.¹⁶⁶ Daha sonra İngiltere'nin Şeyh Mahmut'u tekrar kullanma politikası ise başarılı olmadığı gibi ¹⁶⁷ Temmuz 1920'de Şeyh Mahmut, Surçiler ve Kusnavlarla birlikte İngilizlere karşı harekete geçerek, Türkiye'yi destekleyen faaliyetlerde bulunmuşlardır. Surçi aşireti lideri Ubeydullah İngiliz idaresine karşı çıkarak Türkiye'yi desteklediğini açıkça ifade etmiştir. Böylece, İngiltere Şeyh Mahmut'u kullanarak "özerklik/ bağımsızlık" adı altında oluşturmaya çalıştığı sömürge yönetim sistemi hayata geçirilememiştir. Ayrıca 1921 yılı sonlarına doğru Mahmut Han Dizli, Cabbari lideri Seyyid Muhammed, Hemavendli Fettah Bey ve Pizdarlar, Zibari, Barzani, Kusnav ve Kifri'li Türkmen aşireti Zagzana gibi çok sayıda aşiret ve reisleri Türkiye'nin yanında yer alarak İngilizlerin özerk yönetim planlarını bozmuştur. ¹⁶⁸ Böylece bölgede sömürge planlarını yürütemeyeceğini anlayan İngiltere, çok sayıda insanın ölümüne neden olacak şekilde bölgede aşiretlere yönelik hava saldırıları düzenlemiştir. Yaşanan bu katliamların, çatışmaların ve sıkıntıların baş sorumlusu İngiliz istihbarat görevlisi Noel, yerli işbirlikçi unsurlar ile uygulanmasına çalışılan "özerklik projesi olmuştur. Bilindiği

¹⁶² David Mc Dowall; **a.g.e.**, s. 133.

¹⁶³ Mim Kemal Öke. **a.g.e.**, s. 43.

¹⁶⁴ **Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü**, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, **Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri** 1529-1919, Ankara,1993, s. 37.

¹⁶⁵ E. Semih Yalçın, **a.g.m.**, s. 137-138.

¹⁶⁶ E. Semih Yalçın, **a.g.m.**, s. 173-175. Ayrıca bkz. Gökhan Çetinsaya, **a.g.m.**, s. 39-41.

¹⁶⁷ David Mc Dowall, **a.g.e.**, s. 175. Veli Fatih Güven; **a.g.t.**, s. 44.

¹⁶⁸ David Mc Dowall, **a.g.e.**, s. 177-179.

üzere Noel fanatik bir anlayışla, işbirlikçi unsurları kullanarak Musul merkezli olmak üzere Güneydoğu Anadolu bölgemizin bir kısmını da içerine alan bir bölgede sömürge aracı özerk yönetim oluşturmak için İngiliz işgal gücünü kullanmıştır. ¹⁶⁹ Ayrıca ayrılıkçı çatışmaları ve bölücü zihniyeti tahrik ederek İngiliz yöneticilerin bölge üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Noel'in bu çalışmalarına, İngiliz himayesinde **“Birleşik Kürdistan”** kurulması amacıyla çalışmalarda bulunan İngiltere'nin Siyasi Baş Komiser Albay A. T. Wilson'da destek vermiştir. İngiltere himayesinde geniş ölçüde özerk devletlerden kurulu bağımsız bir Kürdistan kurulması amacıyla görevlendirildiğini belirterek Noel'e destek veren A.T. Wilson, Noel'in önerdiği yöntemine ve Kürtleri abartan düşüncelerine karşı çıkmıştır. Wilson, Kürtlerin yönetim oluşturma konusundaki yetersizliklerine inanmakla birlikte Wilson ¹⁷⁰ birçok konuda bölgede Kürtleri kullanma konusunda Noel ile birlikte hareket etmiştir. Ayrıca İngiliz yönetimi Güneydoğu Anadolu bölgesinde Kürtçülük konusunda Noel'in çalışmalarıyla yetinmeyerek Mısır'da görevli bulunan Yüzbaşı C:L Woolley'i bölgede görevlendirmiştir. Dolayısıyla bölgeye ilişkin Wilson, Noel ve C.L Woolley'in çalışmalarının yanı sıra İngiltere'nin emperyalist politikaları için özel olarak yetiştirilmiş; bölgede uzun süre yaşamış ve çeşitli görevlerde bulunmuş, yöre halkını tanıyan, diyalektlerini ve geleneklerini bilen, halkla olduğu kadar ileri gelenlerle görüşebilen deneyimli uzmanlardan G. E. Leachman, E. B. Soane, W. R. Hay, S. H. Longrigg ve C. J. Edmonds'ın faaliyetleri de önemli bir yer tutmaktadır. Bu görevliler bölgenin dolaylı yollardan denetim altına alması için faaliyetlerde bulunmuşlardır. ¹⁷¹ Calthorpe ve Allenby gibi önde gelen İngiliz karar vericiler tarafından desteklenen Noel'de “özerklik projesi”ni gerçekleştirmek için sahada uzun süre görev alanıyla ilgili çalışma ve araştırmalar yapmıştır. Bölgede aşiret reisleri ve mensuplarıyla görüşmüş ve yönlendirme faaliyetlerinde bulunmuştur. Özellikle Kürtçülük konusunda abartılı, yönlendirici ve tahrik edici raporlar hazırlamıştır. Hazırladığı siyasi, askeri, ekonomik, tarihi, sosyal ve kültürel içerikli raporları Londra'da başta olmak üzere, İstanbul, Hindistan Sömürge Yönetimi, Bağdat ve Kahire'de bulunan İngiliz yönetim merkezlerine göndererek bölgeye yönelik ve özellikle kürt konusuna ilişkin İngiliz politikasının oluşumunda ve yönetimin gücünün bölgede yoğunlaşmasında etkili olmuştur. Ayrıca hayata geçirilmek istenen “özerklik projesi”nin gerçekleşmesine yönelik, karmaşık ilişkiler ağı oluşturmuş ve bölgeye çok yönlü bölücü desteğin aktarılmasını sağlamıştır. Özellikle bölgede ayrı yönetim isteklerinin artmasında kendisinden sonraki süreçleri etkileyen Noel'in Noel'in, bölgede görevlendirildiği 1 Kasım 1918- 21 Eylül 1919 tarihleri arasında yapmış olduğu araştırma, tetkik, tahrik, istihbarat, gözlem ve yönlendirme nitelikli siyasi-askeri faaliyetleri önem taşımaktadır. İngiliz emperyalizminin stratejik planlarını gerçekleştirmek için bölgedeki gezi trafiğinin, sıklığı ve karmaşıklığı da dikkat çekmektedir. İngiliz görevli Noel, Nisan-Eylül 1919 tarihleri arasında Musul'dan harekete ederek başlattığı

¹⁶⁹ Robert Olson, **a.g.e.**, s. 51-53. **Türk İstiklal Harbi cilt VI Türk İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, TC Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı Resmi yayınları seri No 1. Ankara, s, 40-42-178-181.

¹⁷⁰ Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,1992, s.13 95.

¹⁷¹ David McDowall, **a.g.e.**, s. 108.

yerleşim alanlarındaki araştırma, tetkik, tahrik, istihbarat ve yönlendirme nitelikli gezi programına Nusaybin, Mardin, Halep, Mardin, Midyat, Sur, Avire ve Mardin, Diyarbakır, Dirik, Arbete, Diyarbakır, Halep, Bağdat, İstanbul, Halep, Antep, Pazarcık ve Malatya/Kürecik'i gezerek devam etmiştir. Gezi esnasında görüşme ve tespitlerde bulunmuştur. Malatya'ya güvenlik kuvvetlerinin gelmesi üzerine Malatya'dan Beydağı'na kaçmış ve oradan Samsat ve Urfa'ya geçmiştir. 21 Eylül 1919 günü itibariyle de Urfa-Mersin ve İstanbul üzerinden Londra'ya dönmüştür. Gezilen il, ilçe ve yerleşim yerlerindeki aşiretlerden Miran aşiretleri, Dakori, Mahalmi, Habasbani, Sürgici, Şeykan, Şamar, Milli, Atmili ve Kürecik aşiretleriyle görüşmeler yapmıştır. Ayrıca asker ve sivil yetkililer, aşiret reisleri, bölücü unsur mensupları, Amerikan Misyonerleri, Keldaniler ile görüşmelerde bulunmuştur.¹⁷² Bu görüşmelerde Kürtler arasında ortak bir bağın ve birlikteliğin olmadığını,¹⁷³ bu farklılığın ve uyumsuzluğun her alanda belirgin biçimde sürdüğünü tespit etmiştir. Ayrıca Kürtlerin adeta İngilizleri her sıkıntının kaynağı olarak gördüklerini ve İngilizleri sevmediklerini gözlemlemiştir. Bu durum İngiliz çıkarlarına hizmet edecek olan Kürt özerk yapı oluşturma konusunda Noel'i umutsuzluğa sevk etmiştir. Bu zorlukları aşmak maksadıyla Kürt grupları birlikte değil, üç ayrı grup halinde yönetme yöntemini benimsemiştir. İngiliz yetkililer bu çerçevede, üç ayrı bölgeden oluşan özerk yapı kurma yoluna gitmiştir. Belirlenen plana göre, merkezi Süleymaniye olan Güney Kürdistan, merkezi Musul olan Merkezi/Orta Kürdistan, merkezi Diyarbakır olan Batı Kürdistan olmak üzere üç ayrı özerk yönetim/ sömürge alanı oluşturulmuştur. Savunma güçlüğü nedeniyle Diyarbakır merkezli İngiliz sömürge yönetiminden vaz geçmiştir.¹⁷⁴

Bölgeyle ilgili olarak, Kürt politikasının yanında bir de Ermenistan politikası bulunan ve Karadeniz' den Siirt'e kadar uzanan Doğu Anadolu'da bir Kürt-Ermeni Devleti kurmayı hedefleyen İngiltere, Sykes-Picot-Sazanof Antlaşmasında bölgede kendisi dışında bir gücün üstünlük sağlamasına izin vermemiş ve himayesinde Musul-Kerkük çevresi dâhil Güneydoğu Anadolu bölgemizin bir kısım topraklarını içerisine alan bir bölgede özerk/sömürge yönetim oluşturmaya çalışmıştır.¹⁷⁵ Ancak küçük devşirilirmiş işbirlikçi grupların dışında bölgedeki aşiretlerin tepkisiyle karşılaşması nedeniyle hedefine ulaşamayacağını anlayan İngiltere üç ayrı bölgeden oluşan "özerk/sömürge yönetimi" planını devreye sokmuş ve siyasi, askeri, diplomatik ve psikolojik güç unsurlarını bu konu üzerinde yoğunlaştırmıştır. Dönem itibariyle işgalci güç olarak orada bulunan İngiltere belirtilen hedeflerine ulaşamamıştır.

H. İngilizlerin İsyanlarla "Özerklik" Dayatması

İngiltere hedef seçtiği ülkelerde amaçlarına ulaşmak için işbirlikçi unsurları kullanarak isyan çıkarmayı ve isyanları desteklemeyi bir stratejik yöntem

¹⁷² Cengiz Kartın, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Edward Charles Noel'in Kürtler Üzerinde Yaptığı Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 09-10 Ocak 2014 Sempozyumunda Sunulan Bildiriler, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 206-207.

¹⁷³ A.g.m., s. 204.

¹⁷⁴ A.g.m., s. 206-207.

¹⁷⁵ Salahi. R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 27-28.

olarak benimsemiştir. Milli mücadele döneminde de “Kürt özerklik projesini” hayata geçirmek için benzer yöntemle isyanı bir stratejik baskı aracı olarak kullanmıştır. Bu amaçla, siyasi, askeri, diplomatik ve dolaylı güç kullanımının yanı sıra, devşirdiği işbirlikçi örgüt ve unsurları isyana teşvik etmiş, örgütlemiş ve sahaya sürmüştür. Bu konuda derin bir birikime sahip olan İngiliz yönetimi, Noel ve Rawlinson başta olmak üzere bölgede sahada çalışan görevlileri vasıtasıyla isyan hazırlıkları yapmış ve bunu raporlara dönüştürerek İngiliz karar vericileri isyanları desteklemeleri konusunda teşvik ve tahrik unsuru olarak kullanmışlardır. Bu konuda A. Rawlinson’un bir kürtçü isyanla ilgili hazırladığı ayrıntılı rapor dikkat çekici bir içeriğe sahiptir. Raporda; aşiret reislerinin nasıl kullanılacaklarına ve hâkim olacakları yerlere ilişkin hazırlanan harekât planlarına yer verilmiş, Türk askerinin Doğu ve Batı cephelerinde seferber edilmiş olduğundan ve bölgede zayıf durumda bulunan karakolların saldırılara açık hale geldiği ifade edilerek, az miktardaki para ve silah karşılığında, özellikle makinalı tüfek temini karşılığında asilerin saldırı için ikna edilebilecekleri değerlendirilmiştir. Yapılan görevlendirmeye göre; Oltulu Recep’in, Erzurum’u, Eleşkirtli Hüseyin’in, Karakilise veya Bayezid’i, hâlihazırda isyan durumunda bulunan Dersim aşiretlerinin de Erzincan’ı ele geçirebilecekleri belirtilmiştir.¹⁷⁶ Ayrıca Karadeniz’e çıkarılacak bir İngiliz muhribiyle isyancılara destek sağlanması teklifi yapılmıştır.¹⁷⁷ Kıyı kesimin (Karadeniz’de) bir kısım Pontuslu Rumlardan teşvik ve destek gören asi grubun elinde bulunduğu iddia edilerek, destek sağlanabileceği belirtilmiştir. Üstelik Rawlinson’un isyana katılacak aşiret reislerini bizzat tanıyan bir kişi olması nedeniyle, önerilerinin etkili olacağı ve Milliyetçi hükümetin tavrını değiştirebileceğine inanılmıştır. Bu rapor, 8 Martta Dışişleri Bakanlığı Sömürgeler Dairesi Müsteşar Yardımcısı olan John Shuckburg, Sömürgeler Dairesi Ortadoğu Bölümü üyesi Reader Bullard’a, Sömürgeler Dairesi Ortadoğu Askeri Danışmanı Albay Richard Meinertzhagen’e ve Sömürgeler Dairesi Orta Doğu Bölümü Araplarla ilişkiler Danışmanı olarak çalışan T.E. Lawrence’a gönderilmiştir. Bu konuda verilecek karar, daha önce bu tür önerilere birçok kez şiddetle karşı çıkan Mezopotamya İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox’a bırakılmıştır. Cox, aşiretlerin yeterli etkiye sahip olmadıklarını, Arap isyanını örgütleyen T.E Lawrence ise, bu isyanın Milliyetçilere önemli bir güçlük çıkaramayacağı, yapılacaksa büyük bir desteğin sağlanması ve uzmanların temin edilmesi gerektiğini belirtmiş ve isyanın zorluklarına dikkat çekerek uygun görmemiştir.¹⁷⁸ Ayrıca tek bir güce dayanarak isyan

¹⁷⁶ A. Rawlinson, 1918-1922 yılları arasında İngilizlerin Ortadoğu İstihbarat ve Siyasi ajanlığı görevinde bulunmuştur. Türkiye’deki görevi Ekim 1919’dan, İngilizler tarafından Malta’da hapsedilmiş olan Türk tutuklulara karşılık olarak hapisten salıverildiği Kasım 1921 tarihine kadar sürmüştür. İngiltere’ye döndükten sonra Lord Curzon ve Winston Churchill’e, Dışişleri ve Koloniler Bakanlarına, Savaş Bakanlığının Askeri istihbarat başkanına raporlar hazırlamıştır. Bu raporlar arasında Winston Churchill’in isteği üzerine Milli mücadelenin engellenmesi ve Kürtçülük faaliyetlerinin desteklenmesiyle ilgili rapor önemlidir. Raporda özetle Mili mücadeleyi zayıflatacak ve engelleyecek faaliyetlerden arasında Kürt aşiretlerin kullanılması konusunda hazırladığı raporlarla İngiliz yönetimini etkilemiştir. Bkz. Robert Olson, *a.g.e.*, s. 91-102

¹⁷⁷ Robert Olson, *a.g.e.*, s. 94-95.

¹⁷⁸ 1916-1918 yılları arasında Arap ayaklanması ve Sina ve Filistin Cephesinde Türklere karşı üstlendiği rol önemlidir. Bkz. Salahi R. Sonyel, **Lawrence, Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğu’na Karşı Nasıl Aldattı (İngiliz Gizli Belgelerine Göre)** www.ttk.gov.tr.

çıkarmasının da çılgınlık olacağını ifade etmiştir.¹⁷⁹ Bu görüşlerine ek olarak çıkarılacak isyanın silah ve mühimmat, asker, personel, para ve üsler açısından “Arap isyanıyla aynı boyutlarda olması” gerektiğini vurgulamıştır. Reader Bullard’da, isyanın zorluluğuna ve çıkarılacak isyanın istenilen noktada durdurulamayacağı ve Ermenilerin akıbetinden ders alınması gerektiği uyarısında bulunmuştur. Tüm bunlara ek olarak, kışkırtılmak istenen Kürtlerin Albay Rawlinson hakkında olumsuz düşüncelere sahip oldukları gerekçesiyle Rawlinson’un önerilerini kabul etmemiştir.¹⁸⁰ Sonuç olarak Bullard ve Albay Richard Meinertzhagen; intikam arzusu içinde bulunan Rawlinson’un, hem planının delice olduğunu ve hem de başarısız olacağını belirtmiştir. İngiliz Savaş Bakanlığı ’da Türk Milliyetçilerinin Kürtleri elinde tuttuğunu, çıkarılacak isyanın Türk Milliyetçilerini sıkıntıya sokacağını düşünmenin hayal kurmak olduğunu ifade ederek, Noel ve Bedirhanlardan Halil’i elde tutmanın gereksiz olduğu belirtilmiştir. Sömürgeler Bakanı Viston Churchill’de bu öneriyi onaylamıştır.¹⁸¹

Bu raporun içeriğinden de anlaşılacağı üzere her ne kadar koşullar uygun olmadığı belirtilerek A. Rawlinson’un isyan önerisine olumlu bakılmamış ise de, İngilizlerin isyan çıkarma konusunda ne kadar deneyimli ve istekli oldukları bariz biçimde görülmektedir. Dolayısıyla Milli mücadele döneminde Kürt özerklik projesinin gerçekleştirebilmesi için İngiltere isyanı bir araç olarak kullanmıştır. Bu arada İngiliz görevliler arasında yapılan uzun tartışmalar sonucunda büyük çaplı bir isyan çıkarmasının zorluğu değerlendirilmiş olmakla birlikte, Türk Milli Mücadele güçlerinin Doğuda ve Batıda düşmanlarla mücadele edildiği bir dönemde bölgede kaos çıkarmak suretiyle Milli mücadelenin başarısız kılınabileceğini ve ancak böyle bir ortamda “İngiliz sömürsüne hizmet edecek özerklik projesinin gerçekleştirilebileceği” kanaatine varılmıştır. Bu nedenle de Güney doğu Anadolu bölgemizde artarda isyanlar çıkartılmıştır. Dolayısıyla isyanlarla ilgili oluşan kanaatten hareketle, İngilizler, İstanbul Hükümeti ile anlaşarak ilk isyanı 11 Mayıs-18 Ağustos 1919 tarihleri arasında Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıktığı günlerde, Kürt Devleti kurmak amacıyla Mardin Midyat ve Cizre, Savur ve Nusaybin çevresinde Ali Batı Ayaklanması başlatılmışlardır.¹⁸² Güvenlik kuvvetlerinin müdahalesi sonucu 19 Ağustos 1919 günü Ali Batı’nın etkisiz hale getirilmesinden sonra olaylar bastırılarak, İngilizlerin bölücü planı engellenmiştir.¹⁸³ Bu başarısızlığa rağmen teşvik ve tahriklerine devam eden İngilizler, Milli Aşireti’ne mensup kişileri kışkırtmıştır. Haziran- 8 Eylül 1920 tarihleri arasında devam ve ¹⁸⁴ İngilizlerin desteğiyle Siirt’ten Tunceli’ye kadar olan alana hâkim olacakları hayaline kapılan asiler, 26 Ağustos 1920’de teslim olmaya başlamış ve isyanın elebaşları ise Suriye’ye kaçmasıyla ¹⁸⁵ ayaklanma sona ermiştir. Bölücü unsurları kullanarak bölgeyi

¹⁷⁹ Robert Olson, **a.g.e.**, s. 94-95.

¹⁸⁰ **A.g.e.**, s. 96-97.

¹⁸¹ **A.g.e.**, s. 98.

¹⁸² İ. Ethem Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, Kömen Yayınları, Ankara, 1977, s. 241. Hamdi Ertuna, **Türk İstiklal Harbi Cilt VI**, s. 40-43. Hıdır Gökteş, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁸³ Türk İstiklal Harbi Cilt 6, S. 40-43. Hıdır Gökteş, **a.g.e.**, s. 36. Suat İlhan, **a.g.e.**, s. 47.

¹⁸⁴ Suat İlhan, **a.g.e.**, s. 48. Veli Fatih Güven, **Türkiye’de Siyasi Kürtçülük Hareketleri 1923-1995**, Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 1999, s.88.

¹⁸⁵ **Türk İstiklal Harbi**,- Cilt VI, s.135; 180-181, Suat İlhan, **a.g.e.**, s. 48. Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 88.

sürekli kargaşa içerisinde bırakma stratejisiyle hareket eden İngiliz görevliler, Bitlis/Garzan bölgesinde **Cemil Çeto** elebaşılığında yeni bir ayaklanma başlatmıştır. Bu isyana, Raçkotan aşireti reisi karşı çıkmış ve İngiliz oyunlarına gelinmemesi konusunda halkı uyarmıştır.¹⁸⁶ KTC'nin etki ve yönlendirmesiyle Mayıs 1920'de Cemil Çeto (Pençinar aşireti) ve Haydaran Aşireti reislerinin birlikte başlattığı olaylar, aşiret ileri gelenlerinin teslim olmasıyla, Haziran 1920'de son bulmuştur.¹⁸⁷ Fransızların Haziran 1920' başlarında, Urfa'yı ikinci defa işgal etmelerinden destek ve cesaret alınarak çıkarılan bu isyan aynı zamanda Yunanlıların Uşak'ı işgal etmesine yardımcı olmak için gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁸ Asilerin Yunanlılarla görüşme yaptığı İngiliz raporlarına da yansımıştır. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lancelot Oliphant, 21 Nisan 1921'de İstanbul'daki Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'da gönderdiği gizli yazıda; Güvenilir bilgiye göre İstanbul'daki Yunan Yüksek komiseri Milliyetçilere baskı yapmak için kürtçülerle, ülkesi arasında bir anlaşma yapmak istediğini ve bu amaçla Yunan görevlilerin Mustafa Paşa ve Hakkı bey adlı iki kürtçü-bölücü şahısla görüştüğü, bu görüşmeye Sivas'taki Rum Metropolitinin aracılık ettiğini bildirmiştir. İngiliz-Yunan ve Kürtçü unsurlar arasında işbirliği sağlama görüşmelerinin Mayıs ayında da devam ettiği belirtilmektedir.¹⁸⁹ Bu şekilde Milli mücadele döneminde, İngiliz emperyalizmine hizmet için Batı Anadolu'ya saldıran Yunanlılara, İngiliz destekli kürtçü-bölücü isyanlarla destek sağlanmıştır. Aynı şekilde İngiltere "Kürtlere özerklik" vaatleriyle ayaklandırdığı kürtçü-bölücü asilerle Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgaline, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Ermeni yurduna dönüştürülmesi çabalarına destek verilmiştir. Neticede "özerklik/bağımsızlık" kisvesi altında yürütülen tüm faaliyetler İngiltere'nin Musul petrollerine sahip olma ve bölgede bir sömürü düzeni kurma hedefine, sonuç olarak İngiliz emperyalizmine hizmet etmiştir.

İngiliz yönetimi tarafından kesintisiz olarak sürdürülen bu politika doğrultusunda 2. İnönü Savaşı, Londra ve San Remo konferanslarının sürdüğü bir dönemde işbirlikçi yapılar vasıtasıyla Koçgiri aşireti kışkırtılarak, Sivas, Erzincan ve Tunceli bölgesinde 6 Mart-17 Haziran 1921 tarihleri arasında devam eden kapsamlı bir isyan başlamıştır.¹⁹⁰ Yunan Ordusunun, Bursa'ya doğru ilerlediği bir sırada Koçgirili asiler, Sivas'a saldırmıştır. Yunan saldırılarının yoğunlaştığı bir durumda Mustafa Kemal Paşa hiç tereddüt etmeden ve tüm riskleri göze alarak, önceliği "Kürt özerk yönetim" talebiyle başlatılan Koçgiri isyanının bastırılmasına vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın ülkemizin en kritik anında hiç tereddüt etmeden vermiş olduğu sadece bu kararı bile "Kürt özerkliği"ne müsaade ettiği şeklindeki tüm iddiaları kökünden çürütecek niteliktedir. Nitekim bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra TBMM'de özerklikten bir daha bahsedilmemiştir.¹⁹¹

¹⁸⁶ **Türk İstiklal Harbi**, Cilt VI, s.135-136. Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 88.

¹⁸⁷ **Türk İstiklal Harbi**, Cilt VI, s.180-181; Suat İlhan, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁸⁸ **Türk İstiklal Harbi**, Cilt VI, s.135.

¹⁸⁹ Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 170.

¹⁹⁰ **Türk İstiklal Harbi** Cilt VI, s. 260-261. Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 90.

¹⁹¹ Semih Yalçın, **Milli Mücadele Döneminde Kürtlere Özerklik Verilmesi**, İlmi Makaleler, Berikan Yayınevi Ankara, 15 Kasım 2009, Sayı 103, s. 20-27.

Sivas'tan Erzincan'a kadar uzanan bölgede Koçhisar, Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kangal, Kemah, Divriği, Ovacık ve Kuruçay çevresinde yaşayan alevi inancına mensup Koçgiri aşireti¹⁹² Horasandan gelmiş Türkmen kimliğine sahip olmalarına karşın¹⁹³ İngiltere'nin sömürgeci politikasının bir isyan aracı haline gelmesi, iç ve dış etkenlerle yaşanabilecek toplumsal savrulmayı göstermektedir. Özellikle aşiretin reisi Haydar'ın Mondros Mütarekesi sonrasında İngiliz güdümlü KTC'ye üye olması, İmranlı'da şubelerini açması ve örgütün yayın organı olan Jepin isimli gazetede "Kürt bağımsızlığı" söylemleriyle kışkırtıcı yayın faaliyetlerinde bulunması¹⁹⁴ İmranlı'yı adeta bölücülük faaliyetlerinin merkezi haline getirmiştir. Ayrıca Baytar Nuri (Nuri Dersimi)¹⁹⁵ ve Eğin kaymakamının halkı tahrik çalışmaları asileri isyana hazırlamıştır.¹⁹⁶ Bu faaliyetlere ek olarak Şerif Paşa'nın kışkırtıcı talimatları ve sağlanan silah ve para desteğinden cesaret alınarak "kürdistan bağımsızlığı" taleplerini içeren mücadele kararı alınmıştır. Alınan bu karar Ankara hükümetine bildirilerek özerklik/muhtariyet talebinde bulunulmuştur.¹⁹⁷ Kabul edilmesi mümkün olmayan bu talebin ardından İmranlı Bucak Müdürü Haydar ve Alişan öncülüğünde başlatılan isyan Ekim 1920-17 Haziran 1921 tarihleri arasında yayılarak devam etmiştir.¹⁹⁸ İsyanı bastırmak için görevlendirilen Nurettin Paşa,¹⁹⁹ başlattığı harekât ile Ekim 1920'den beri devam eden olayları 17 Haziran 1921 günü asi liderlerden Haydar ve Alişan ile birlikte olaylara katılan 500 eylemciyi teslim alarak isyanı tamamen bastırmıştır.²⁰⁰ İkinci İnönü savaşı sırasında Türk ordusuna cephe gerisinden saldırarak Yunan ordusuna destek veren asilerin ayaklanmasını bastıran Nurettin Paşa²⁰¹ hem Yunan işgalcilerine cephe gerisinden destek veren asileri etkisiz hale getirmiş, hem de İngiltere'nin sömürge projesi olan "kürtlere özerklik projesine" ve daha doğrusu Anadolu'nun göbeğinde kurulmak istenen sözde "bağımsız kürdistan" hayallerine son vermiştir.

Sonuç olarak, İngiltere'nin Musul ve Kerkük petrollerine sahip olmak amacıyla işbirlikçi unsurları kullanarak başlatmış olduğu isyanlar bastırılarak sömürü araçları ortadan kaldırılmıştır. Mondros Mütarekesinin ardından başlatılan ve Milli Mücadele döneminde başta damat Ferit, KTC, İMC, HİP, Noel ve Rawlinson başta olmak üzere yerli ve yabancı işbirlikçiler vasıtasıyla gerçekleştirilmek istenen "özerklik projesine" engel olunmuştur.

¹⁹²Türk İstiklal Harbi Cilt VI, s. 151.

¹⁹³ Suat İlhan, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁹⁴ Nazmi Sevgen, **"Yakın Tarihin Esrarla Örtülü Hadiseleri ve Koçgirili Alişir"** Türk Dünyası, Yıl, I, sayı, 9 (15 Ağustos 1950), s. 378. Nuri Dersimi, **Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım**, Özge Yayınları, Ankara, 1992, s. 32. Suat Akgül, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁹⁵ Baytar Nuri adıyla tanınan Nuri Dersimi, Koçgiri ve Şeyh Sait ve Ağrı Dersim isyanında fiilen yer almıştır. Dersim İsyanında Seyit Rıza ile Türkiye aleyhinde çalışmış, İngiliz ve Fransızların Türkiye aleyhindeki planlarına hizmet etmiştir. Bkz. Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 90-91.

¹⁹⁶Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 37. Suat Akgül, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler**, Boğaziçi yayınları, İstanbul, 1992, s. 33. Hasan Yıldız, **a.g.e.**, s. 100.

¹⁹⁷ Robert Olson, **a.g.e.**, s. 56-57; Uğur, **Mumcu, Kürt- İslam Ayaklanması 1919-1925**, İstanbul, 1994, s. 37.

¹⁹⁸ Nuri Dersimi; **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Halep, 1954, s. 128. Suat Akgül; **a.g.e.**, s. 33-34.

¹⁹⁹Hamdi Ertuna, **a.g.e.**, s. 263-264. Suat Akgül, **a.g.e.**, s. 34-37.

²⁰⁰ Suat Akgül, **a.g.e.**, s. 30-41. Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s. 36-39.

²⁰¹ Türk İstiklal Harbi, Cilt VI, s. 171. Vedat Şadillili. **a.g.e.**, s. 50.

Ayrıca Seyit Abdulkadir, Bedirhanlardan Halil, Rami, Celadet ve Kamuran Ali ve kardeşleri, Şerif Paşa ve Elazığ Valisi Ali Galip gibi baş işbirlikçi aktörleri ile ayaklanan Ali Batı, Cemil Çeto ve Milli Aşireti ve Koçgiri aşireti elâ başları etkisiz hale getirilmiştir. ²⁰² Neticede İngiliz yönetimi, içeriden ve dışarıdan çok geniş bir bölücü şebeke ağıyla siyasi ve silahlı faaliyetlerde bulunmasına rağmen “Kürtlere Özerklik Projesini” hayata geçirememiştir.

5. İngiliz “Özerklik Projesi” Üzerinden Yürütülen İddialar Ve Tarihî Gerçeklik

İngiltere, sömürü ve bölgesel güvenlik stratejisi çerçevesinde hazırladığı “Kürt Özerklik Projesi”ni Milli mücadele döneminde hayata geçirmek için harekete geçmiştir. İngiltere tarafından dayatılan söz konusu bölücü tehdit, tam bağımsız ve milli egemenlik ilkelerine dayalı, milli birlik ve bütünlüğü esas alan yeni bir Türk devleti kurma mücadelesi yürüten Milli Mücadele hareketinin önünde ciddi bir engel oluşturmıştır. Tüm zorluklara rağmen bu tehlikeyi bertaraf eden Milli Mücadele hareketinin başarısını gölgelemek ve bölücülüğe kapı aralamak için Mustafa Kemal Paşa Kürtlere özerklik sözü verdi iddiaları ileri sürülmektedir. Böyle bir iddia her şeyden önce Milli mücadelenin amacına, yöntemine ve ruhuna aykırıdır. Bu gerçeklere rağmen ileri sürülen iddiaları özetle sıralayacak olursak öncelikle Amasya Protokolünde, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunun da, TBMM’nin 1922 yılında yapılan gizli toplantısında ve Mustafa Kemal Paşa’nın 1923 yılında İzmit’te gazetecilerle yapmış olduğu mülakatta “özerklik” vaadinde bulunduğu iddialarını belirtmek gerekmektedir. ²⁰³

İleri sürülen bu iddiaların dışında pek fazla bilinmeyen, ancak konjoktürel bir açıklama olması nedeniyle istismar edilmeye müsait olan başka bir husus daha bulunmaktadır. Bu konu İngiltere ve Fransa’nın Sevr’de Irak ve Suriye’yi Türkiye’den koparma girişimlerine karşı alınabilecek önlemler bağlamında Mustafa Kemal Paşa’nın TBMM’de yapmış olduğu bir açıklamadır. Gazetelerin 22 Mayıs tarihli sayısında, Sevr görüşmelerinde Irak ve Suriye’nin Türkiye’den ayrılacağına ilişkin çıkan haberler üzerine, Mustafa Kemal Paşa TBMM’de yaptığı bir konuşmada, “idamımızı hükmeden düşmanlarımıza karşı daha azimkârane ve daha kuvvetli mukavemet çarelerini düşünmek için” oturumu tatil ettiğini ifade etmiş ve ardından TBMM hükümeti, Elcezire Cephesi komutanı olarak atanan Nihat Paşaya 5 maddeden oluşan bir talimat vermiştir. Nihat Paşa’nın görev alanı, yetki ve sorumluluklarını da içeren talimatta, ülke genelini kapsayan tedbirlerle birlikte “*Kürtlerle meskûn menatıkta ise hem siyaseti dâhiliyemiz ve hem de siyaseti hariciyemiz nokta-ı nazarından tedricen mahalli bir idare ihdasını iltizam etmekteyiz*”. Özellikle Irak’ta mahalli idare ihdası, Kürt reisleri, mülki ve askeri makamatla tavzif ederek bize merbutiyetlerini tarsin etmek gibi hututu umumiye ye kabul olunmuştur”²⁰⁴ şeklinde ifade edilen önlemlerden bahsedilmiştir. Burada

²⁰² Robert Olson, **a.g.e.**, s. 51-53. Abdulhalûk M.Çay, **a.g.e.**, s. 381-389. **Türk İstiklal Harbi VI** Cilt Türk İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, TC Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı Resmi yayınları seri No 1. Ankara, s. 40-42-178-181.

²⁰³ E.Semih Yalçın, **a.g.m.**, s. 134-139.

²⁰⁴ Milli Mücadele döneminde İngiliz kuvvetleriyle uzun süre doğrudan çatışmanın sürdüğü, tek cephe Elcezire Cephesidir. Bu cephenin komutanlığına uzun süre Dersim, Muş ve Bitlis bölgesinde Ermeni ve Kürt isyanlarıyla uğraşmış tecrübeli ve bölge insanı tarafından sevilen

alınması öngörülen tedbirlerde öncelikle İngilizlerin topraklarımızın (Irak'ın Kuzeyi) bir kısmını Irak sınırları içerisine dâhil ederek, sömürge yönetiminin bir parçası haline getirilmesini önlemek, insanımızın sömürgeci İngiliz kültürü içerisine yozlaşmasının önüne geçmek ve Türkiye ile bağlarını sağlam tutmak için mahalli idareler oluşturulmasından bahsedilmiştir. Dolayısıyla böyle bir yöntemle hem insanımızın İngilizlerin kontrol ettiği gruplardan ayrı tutulması, hem de İngiltere'nin kurmaya çalıştığı ayrılıkçı-sömürgeci “özerk yönetim projesiyle” topraklarımızı parçalama girişimlerinin önüne geçilmesi ve aşiretlerin Türkiye ile bağlarının daha kuvvetli tutulması hedeflenmiştir. Sonuç olarak İngiliz tuzak ve baskılarına rağmen Türkiye'den ayrılmak istemeyen Kürt vatandaşlarımızın ülkemize olan bağlılığını devam ettirmek ve bütünlüğümüzü korumak maksadıyla böyle bir tedbir üzerinde durulmuştur. Burada esas olan amaç, Misak-ı milli sınırlarımızın korunması ve İngiliz oyunlarının bozulmasıdır. Esasen Nihat Paşaya verilen talimatta da Misak-ı Milli esasları vurgulanarak, bölge ile ilgili verilecek kararı TBMM adına Nihat Paşa'nın vereceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla, gerek Mustafa Kemal'in konuşmasında, gerekse Nihat Paşaya verilen talimatlarda vatanın bölünmez bütünlüğü esas alınmıştır. Böylece doğrudan Misak-ı Milli çerçevesinde vatanın bütünlüğü ve milletin bölünmezliğinin korunacağı iradesi açık bir şekilde ortaya konulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele kadrolarının milli birlik ve bütünlük konusunda sergiledikleri sarsılmaz iradeye rağmen bölücü içerikli “özerklik” iddialar ileri sürülmektedir. Bu iddiaları sırasıyla şu şekilde özetlemek mümkündür. Bu noktada, iddialarının ilki olması açısından öncelikle Amasya Protokolü/görüşmeleri üzerinden yürütülen istismarı incelemekte fayda vardır. Söz konusu Protokol; İstanbul yönetimi ile Milli Mücadele kadrolarının ülke meseleleri üzerinde uzlaşa sağlayabilmek amacıyla 20-23 Ekim 1919 tarihlerinde Amasya'da gerçekleştirmiş oldukları bir siyasi metindir. İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa ve Padişahın başyaveri Naci(Eldeniz)Paşa ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Mustafa Kemal, Rauf(Orbay) ve Bekir Sami (Kunduh) paşaların katıldığı toplantıda, üçü kayıt altına alınmış, ikisi 'de gizli sayıldığı için kayıt altına alınmamış toplam beş protokol üzerinde uzlaşmıştır. “Özerklik” konusuna yer verildiği iddia edilen ikinci protokolle ilgili olarak Mustafa Kemal şu açıklamayı yapmıştır:

“Sivas Kongresi'nin 11 Eylül 1919 tarihli bildirisindeki maddelerin görüşülmesine başlandı. Bildirinin birinci maddesinde, tasarlanan sınırlar kabul edildi. Görünüşte, Kürtlere bağımsızlık kazandırmak amacı güder gibi yapılmakta olan bozguncu propagandaların önüne geçme hususu uygun bulundu. Bugün için düşman işgali altında bulunan bölgelerden Çukurova'yı (Kilikya), Arabistan ile Türkiye arasında bir tampon devlet kurmak üzere anavatanından ayrılma isteğinde bulunulduğundan söz edildi.

Nihat (Anılmış) Paşa atanmıştır. Nihat Paşa, İngiltere'nin bölgede aşiretleri kışkırtma, Musul ve çevresini Misak-ı Milli sınırlarımızdan koparma faaliyetlerine karşı mücadele etmesi için görevlendirilmiş en yetkin komutanlarımızdan birisidir. Nihat Paşa'nın Elcezire Cephe Komutanlığı için bkz. Sadık Erdaş, “Nihat (Anılmış) Paşa'nın Elcezire Cephe Komutanlığı ve Yargılanma Meselesi”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi CTAD**, Yıl 14, Sayı 28(Güz 2018) s, 2.

Anadolu'nun en yoğun Türk çevresi, en bereketli ve en zengin bir bölgesi olan bu parçanın hiçbir şekilde ayrılmasına razı olunmayacağı; Aydın ilinin de aynı kesinlikle ve öncelikle vatan topraklarından kopmasının mümkün olmadığı ilkesi kabul edildi.”²⁰⁵

Mustafa Kemal Paşa bu açıklamayla, İngiltere'nin “özerklik” propagandalarıyla milletimizin ayrılmaz parçası olan Kürtleri kışkırtmaya çalıştıklarını ve bunun önüne geçilmesi konusunda görüş birliğine varıldığını net biçimde ifade etmiştir. Bu açıklama İngilizlerin ve batılı güçlerin baskıları sonucu ortaya çıkan ve uzun süredir devam eden idari ve sosyo-kültürel sıkıntılara dikkat çekerek bölgenin gerekli “*gelişme serbestliğini sağlayacak şekilde hukuk ve sosyo- kültürel haklar bakımından desteklenmelerine, daha iyi duruma getirilmelerine izin verilmesi ve yabancı devletler tarafından Kürtlerin bağımsızlığını gerçekleştirme amacını güder gibi gözükerek yapılmakta olunan kışkırtıcılığın önüne geçmek için bu hususun şimdiden Kürtlerce bilinmesi hususu uygun görüldü*” şeklindeki tespit ve alınması düşünülen tedbir, doğrudan dış yönlendirmelerle Türk toplumunda ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesine yöneliktir. Burada Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Türklerle birlikte yaşayan Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılmasının imkânsız olduğu net biçimde vurgulanmıştır. Ayrıca ayrılıkçılığa birlikte karşı konulacağı, Misak-ı Milli esasları üzerinde kurulacak devletin sınırlarının Kürtlerin oturduğu araziye de kapsadığı belirtilerek milli, birlik ve bütünlüğe aykırı özerklik dâhil her türlü bölücü yapıya müsaade edilmeyeceği ortaya konulmuştur.

Kürtlere özerklik verilmesiyle ilgili olarak ileri sürülen ikinci iddia ise, 21.1.1921 tarih ve 85 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adını taşıyan, 23 Madde ve bir ayırık maddeden oluşan 1921 Anayasasının²⁰⁶ 11. Maddesine dayandırılmaktadır. Çerçeve anayasa niteliğinde olan belgenin 11. maddesi şu şekildedir:

“İller, mahalli işlerde manevi şahsiyeti ve muhtariyete/özerkliği haizdir. İç ve dış siyaset, şeriata, adalete, askerliğe ait işler, milletlerarası ekonomik ilişkiler ve hükümetin genel vergileri ile faydası birden çok ili kapsayan hususlar müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce konulacak kanunlar gereğince vakıflar, okullar, eğitim, sağlık, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetilmesi il meclislerinin yetkisi içerisindedir.”

Görüldüğü üzere bu maddeden tüm illerin mahalli işlerde manevi şahsiyeti ve özerkliğe sahip olduğu ifade edilmektedir. Burada belirli bölge değil, Tanzimat'tan itibaren farklı evrelerden geçerek milli düzeyde gelişen güçlü bir demokrasinin ülke geneline yayılması amaçlanmıştır. Bu nedenle burada kullanılan “muhtariyet/özerklik” kavramı bölücü çevrelerin iddia ettiği gibi bölgesel bir ayrılıkçılığı değil, doğrudan milli bütünlük içerisinde bütün il yönetimlerine kazandırılan demokratik hakları ifade etmektedir. Bu durum Anayasanın 10. Maddesi'nde belirtilen: “*Türkiye coğrafi durum ve ekonomik ilişki bakımından illere, iller ilçelere bölünmüş olup, ilçeler de bucaklardan*

²⁰⁵ E.Semih Yalçın, **a.g.m.**, s. 134-139.

²⁰⁶ 1921 Anayasasının orijinal metni için bkz. **3. Tertip Düstur, Cilt:1**, 196. Sayfasında Yayınlanmıştır. Ayrıca bkz. **www.tbmm.gov.tr**.

meydana gelmektedir.” ifadesiyle teyit edilmektedir. İdari durumla ilgili bu anlayış 11 ve 12. Maddelerle devam ettirilmiştir. 14. Madde de ise: “İl’de Büyük Millet Meclisi’nin vekili ve temsilcisi olmak üzere vali bulunur”.²⁰⁷ ifadesiyle devletin yapısının merkezi milli devlet olduğuna işaret edilmiştir. Bu madde ile ülke genelinde demokratik ilkelerin hakim kılınması, tabana yayılması ve “il özel idarelerin” kuvvetlendirilmesi öngörülmüştür. Osmanlı Devleti’nin tüzel kişiliğinin hukuken devam ettiği ve yeni devletin bütün unsurlarıyla oluşmadığı bir dönemde Osmanlı Devleti’nden devralınan idari taksimata sadık kalınarak 1921 yılı başında merkez ve taşra idaresiyle ilgili duyulan ihtiyaçları etkin biçimde gidermek için hazırlanan Teşkilat-ı Esasiye kanunda, bölücü unsurların iddia ettiği gibi ayrı yapıya izin verilmemiştir. 1921 Anayasası’nın 11. Maddesinde bahse konu olan özerklik; Osmanlı Devleti’nin mahalli idarelerde uygulanan adem-i merkeziyetçi yapısının devamı niteliğindedir.²⁰⁸ Üstelik 1921 Anayasası’nda mahalli idarenin başında merkezi hükümet tarafından tayin edilmiş bir “Vali” bulunmaktadır ifadesi, devletin merkezi ve milli yapısını tanımlamaktadır. Oysa özerkliklerde mahalli yönetimin başına tayinle değil, yerel seçimle gelinmektedir. Bu noktada 11 madde de asıl hedefin tüm illerin kendilerini yönetmesi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Öte yandan İl Genel Meclisleri üye çoğunluğunu oluşturmaları ise, halen işleyen mevcut sistemin doğal bir sonucudur. Dolayısıyla dönemin koşullarını dikkate almadan kelime ve kavramlardan zorlama yorumlarla Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 11. Maddesinden “özerklik” anlamı çıkarmak tarihi ve güncel gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Özerklik iddiaları, 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hazırlayan Kanuni Esasi Encümeni: “Devlet Türk’ten başka millet tanımaz Devlet dâhilinde hukuku müsaviyeyi havi başka ırktan gelen kimseler bulunduğundan, bunların ırk ayrılıklarını ayrı birer milliyet olarak tanımak caiz değildir.” Türk milletinin ayrılığını kesin olarak reddeden bu ifade Anayasanın 88. Maddesiyle daha da pekiştirilmiştir. “Türkiye ahalisine din ve ırk ayrımı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) itlak olunur... Türklüğe kabul olunan herkes Türk’tür.”²⁰⁹ içeriği bu şekilde belirlenmiş 88. Madde her ne şekilde olursa olsun Türk Milletini ayrıştırmayı ve bölmeyi hedefleyen “özerklik” ya da başka tür oluşumları kesin olarak reddetmektedir. Milli mücadeleyi yürüten kadro kurmayı hedeflediği devletin anayasal çerçevesini 1921 Anayasasıyla çizmiş bu çizgiyi 1924 Anayasasıyla da devam ettirmiştir. Milli mücadelenin ruhunu yansıtan bu Anayasalarda “özerkliğin” her çeşidi dâhil, bölücülüğe neden olabilecek düşünce ve yapılara izin verilmemiştir. Bu anayasalar, Türk Devletinin temel yapısını, organlarını ve bu organlar arasındaki ilişkileri düzenleyen ve temel hak ve hürriyetlerin korunması konusunda hukuk kurallarını belirleyen merkezi milli devlet

²⁰⁷ 1921 Anayasasının ilgili 11, 12 ve ayrıca konuya tam açıklık getiren 14. Madde de; “İl’de Büyük Millet Meclisi’nin vekili ve temsilcisi olmak üzere vali bulunur. Vali, Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından atanır, görevi devletin genel ve ortak görevlerini gözlemlemektir. Vali, yalnız devletin genel görevleri ile bölgesel görevler arasında çatışma olursa işe el koyar” ifadesi merkezi milli devlet yapısını tanımlamaktadır. İlgili maddeler için bkz. 1921 Anayasasının orijinal metni için bkz. 3. Tertip Düstur, Cilt:1, 196. Sayfasında Yayımlanmıştır. Ayrıca bkz. www.tbmm.gov.tr.

²⁰⁸ E.Semih Yalçın, **a.g.e.**, s. 134-139.

²⁰⁹ 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu/Anayasası için bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı www.anayasa.tbmm.gov.tr.

anayasası anlamını taşımaktadır. Bu nedenle ayrılıkçı yapılara izin vermemektedir.

Bölücü çevreler üçüncü olarak, 10 Şubat 1922 günü TBMM’de yapılan gizli toplantıda “Kürtlere özerklik” tanıyan bir yasanın kabul edildiği iddiasında bulunmaktadır. İddia, Mustafa Kemal Paşanın 16-17 Ocak 1923’ te İzmit’te basın mensuplarıyla yaptığı toplantıda, Vakıf Gazetesinden Ahmet Emin (Yalman)’ın sorularına verdiği cevaba dayandırılmaktadır. Daha doğrusu yapılmamış bir meclis toplantısıyla ilgili üretilen iddiaya göre; 10 Şubat 1922 günü TBMM’de yapılan gizli toplantıda “özerklik vaat edilmiştir”. Oysa iddia ettikleri tarihte TBMM’de gizli bir toplantı yapılmamıştır. Tatil gününe denk gelen ve Zabıt Ceridesi dâhil hiçbir resmi kayıta yer almayan iddia, sadece İngiltere’nin İstanbul temsilcisi Sir Horace Rumbold’un İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a gönderdiği bir resmi yazıya dayandırılmaktadır. Bu yazıya dayalı olarak hikâye edilen Sevr hayalleri, yapılmamış bir toplantı üzerinden kurgulanmaktadır. Sonuçta kaynaklarda olmayan toplantı kararları maddeler halinde özetle şu şekilde sıralanmıştır; Meclis, adalet, gümrük ve vergi, valilik, jandarma, Van, Bitlis, Diyarbakır vilayetleri ve Dersim sancağı ile çok sayıda kaza ve nahiye kapsayan sınırlar içerisinde bir Kürdistan, Türkçenin kullanımı, Kürtçenin eğitim dili olması ve bilim merkezleri, hukuk ve tıp fakülteleri kurulması gibi konuları içeren 18 Madde yer almaktadır. Yapılmamış bir toplantı üzerinden maddeler kurgulamak ancak, İngiliz sömürgecilik anlayışı ve teknikleriyle mümkün olmaktadır! Nitekim nüfusu, coğrafyası ve toplam gücüyle sınırlı kaynaklara sahip İngiltere kapasitesinin çok ötesinde dünya da büyük bir sömürü sistemi oluşturabilmiştir. Benzer şekilde, uzak bir coğrafyadan gelip, en az binyıldır aynı coğrafyada birlikte yaşayan Türk toplumunu “kürt özeklik projesiyle” bölmeye çalışması ve bunun için işbirlikçiler temin edebilmesi ancak, sömürgeci geleneğe sahip İngiltere’nin siyasi, askeri ve diplomatik gücünü ve kamu diplomasi sistemlerini ustaca kullanmasından kaynaklanmaktadır. İngiliz yönetimi belirtilen özelliklerini milli mücadele döneminde sömürgecilik aracı olarak ürettiği “Kürtlere özerklik projesi”ni hayata geçirmek için kullanmıştır. Dolayısıyla söz konusu proje bir İngiliz sömürge planıdır. Bu amaçla *“gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyeti dönemlerine yürütülen siyasi ve silahlı faaliyetler/ isyanlardaki bilinç; bir İngiliz akli ve öğretisinin ürünüdür.”*²¹⁰ Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa’nın, İzmit’te basın mensuplarıyla yaptığı toplantıda, “Kürtlere özerklik” vaat ettiği iddiası da aynı sömürgeci öğretilerden hareket edilerek üretilmiştir. Mustafa Kemal Paşanın 16-17 Ocak 1923’ te İzmit’te basın mensuplarıyla yaptığı toplantıya Vakıf’tan Ahmet Emin (Yalman), Tevhid-i Efkâr’dan Velit Ebuzziya, İleri’den Suphi Nuri (İleri), Tanin’den İsmail Müştak (Mayakon), Akşam’dan Falih Rıfkı (Atay), İkdâm’dan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), İzmit İleri’den Kılıçzade İsmail Hakkı ile Dr. Adnan (Adıvar) ve Halide Edip (Adıvar). Ayrıca Ankara’dan gelen dört din adamının yanı sıra TBMM’nin yeminli dört kâtibi katılarak konuşmaları zabıt altına almış ancak yayınlanmaması kararlaştırılmıştır.²¹¹

²¹⁰ E.Semih Yalçın, **a.g.m.**, s.138.

²¹¹ Toplantıya katılan gazeteciler şunlardır: Vakıf’tan Ahmet Emin (Yanman), Tevhid-i Efkâr’dan Velit Ebuzziya, İleri’den Suphi Nuri (İleri), Tanin’den İsmail Müştak (Mayakon), Akşam’dan Falih Rıfkı (Atay), İkdâm’dan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), İzmit İleri’den

Birçok farklı konunun konuşulduğu bu toplantıda, özerklik konusu gündeme gelince, Mustafa Kemal Paşa;

“Kürt meselesinden sadece Türk’ün çıkarı açısından bahsedilemeyeceği, Kürt, Türkiye’nin içinde çok yerde yerleşiktir ve Türklerle karışmıştır. Eğer biz bu bölgelerin Kürt oluşları için bir sınır koymak istersek o zaman bu bölgeleri Türk ve Türkiye olarak adlandırmalıyız. Örneğin: Kürtlerin sınırını çizmek için Erzurum, Erzincan ve Sivas’a kadar gitmeliyiz. Konya’nın etrafındaki kırsal alanlarda bulunan Kürt aşiretlerini de unutmamalıyız. Bundan dolayı, başlı başına bir Kürtlük düşünmektense bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür yerel özerklik oluşacaktır. Bu anlamda, içinde Kürdün olduğu her vilayetin otomatik olarak otonomileri olabilir ve kendilerini yönetebilirler. Türk halkından bahsedildiği her vakit, Kürt halkından da bahsedilmeli. Eğer bahsetmezsek, böylelikle Kürt meselesi her zaman bizim için sorun yaratacak. Şimdi, Büyük Millet Meclisi’nde Türk ve Kürt üyeler de vardır ve bu iki halkın kaderi birbirine bağlıdır. Yani onlar bilirler ki, bu ortak bir şeydir. Türk ve Kürdün Türkiye’de ortak kardeş olduklarını söyleyebiliriz. Aynı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olmaz. Bu yüzden onlar için ayrı bir devletin kurulması doğru değildir.”²¹²

Mustafa Kemal Paşa’nın burada yaptığı konuşmanın ana teması: Kürt meselesinden bahsedilememesi gerekir. Zira Türkiye’de Türklerle Kürtleri bir birinden ayırmak mümkün değildir. Kaderleri birbirlerine bağlıdır. Ayrı bir devlet kurma düşüncesi doğru değildir. Bu temel vurguların yanı sıra, 1921 Teşkilat-ı Esasiye kanununda bir nevi özerkliğin oluşacağı ifadesi de, Türkiye’nin milli bütünlüğü içerisinde Türkiye geneli için hedeflenen demokratik gelişmeye işaret etmektedir. Dolayısıyla bu konuşmada, özerklik dâhil ayrılmaya neden olacak tüm sistem açık bir şekilde reddedilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın tüm illerde, birer “Tüzel Kişilik” olarak “Mahalli İdareler” kurulacağı ve bu idarelerin vakıflar, okullar, eğitim, sağlık, tarım, bayındırlık gibi konularda özerk olacağı, bağımsız kararlar alabileceği ifadesi, daha 1920’li yıllarda milli bütünlük içinde günümüzde uygulanan sisteme benzeyen demokratik bir yönetimi tanımlamaktadır. Dolayısıyla sözkonusu hakların kullanılmasına imkân veren günümüzdeki demokratik sistem nasıl özerklik /otonomi değilse o dönem için de özerkliği/ otonomiyi değil, demokratik yönetimi ifade etmektedir. İzah edilen hususlar bağlamında Milli mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa’nın bahsettiği özerklik/otonomi ifadeleri bölücü çevrelerce çarpıtıldığı gibi ayrılıkçı sistemi değil, tamamen milli bütünlük içerisinde gelişmiş demokrasiyi/demokratikleşmeyi tanımlamaktadır. Halen üzerine çeşitli anlamlar yüklenen ve farklı uygulama biçimleri olan “özerklik” konusu İngiltere için tamamen bir sömürü aracı olarak kullanmak için üretilmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa ve milli

Kılıçzade İsmail Hakkı ile Dr. Adnan (Adivar) ve Halide Edip (Adivar). Ayrıca Ankara’dan gelen dört din adamı da toplantıya katılmıştır. Bkz. Semih Yalçın, **a.g.e.**, s. 139.

²¹² İzmit Basın Toplantısı Tutanağı ve 16/17 Ocak 1923 tarihinde Gazetecilerle İzmir Kasrında Mülakat için bkz. **ATABE, c.14**, s.273-274; Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları(1923)**, Hazırlayan: Sadık Perinçek, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 1993). **Atatürk’ün Kaleminden Kürtler**, Kaynak Yayınları, Ankara, 2018, s.130-131.

mücadele kadroları, milli mücadelenin ne kongreler safhasında, ne meclisin açılında ve çalışmalarında, doğu ve batı ve güney cephesinde sürdürülen savaşlarda, ayaklanmalarda, siyasi, askeri ve hukuki alanlarda İngiliz projesi olan “Kürtlere özerklik” talep ve faaliyetlerine izin vermemiştir. Hiçbir koşulda bu mücadeleden vaz geçmemiştir. Dolayısıyla zor koşullarda yürütülen milli mücadelenin esası kavranılmadan ve mücadelenin ruhunu tam olarak anlaşılmadan konjoktürel olarak dile getirilmiş kelime ve kavramlar üzerinden “Özerklik sözü” verildi şeklindeki iddialarda bulunmak hem tarihi hem de gerçeklerle örtüşmemektedir.

Sonuç

İngiliz yönetimi, Milli mücadele döneminde Misak-ı Milli sınırlarımız içerisinde bulunan Musul ve Kerkük çevresindeki petrol kaynaklarına sahip olmak ve bölgesel güvenlik stratejilerini gerçekleştirmede bir araç olarak kullanmak üzere “Kürtlere özerklik” adı altında bir sömürge projesi üretmiştir. Mondros mütarekesi sonrasında işgallerle birlikte hız kazanan ve milli mücadele döneminde de hayata geçirilmek istenen proje, daha çok İstanbul ve Musul merkezli olarak yürütülmüştür. İstanbul’da bulunan İngiliz Yüksek Komiserlik görevlileri, Damat Ferit ve bağlı unsurları ile Kürt Teali Cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti ve Hürriyet ve İtilaf Partisi yönetimi, Musul’da ise İngiliz askeri işgal gücü, Noel ve Rawlinson başta olmak üzere istihbarat görevlileri ile bazı aşiret reisleri birlikte hareket ederek, işbirliği, dayanışma ve koordine içerisinde “özerklik projesini” faaliyete geçirmeye çalışmışlardır.

Türk Milletinin işgallere karşı Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Milli İstiklal Harbini yürüttüğü ve beka mücadelesi verdiği bir dönemde, yukarıda isimleri belirtilen ve doğrudan İngiliz çıkarlarına hizmet eden yerli ve yabancı kurum, kuruluş, örgüt ve mensupları, Musul ve Kerkük ve çevresi dâhil Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgemizin bir kısım topraklarını içerisine alan bir bölgede İngiltere himayesinde “özerklik ” adı altına bir sömürge yönetimi oluşturmak için siyasi ve askeri faaliyetlerde bulunmuşlardır. Doğrudan ülkemizin parçalanmasını hedefleyen İngiliz politikasını yürüten işgalci İngiliz güçlere ile yerli işbirlikçi unsurlar karşılarında en büyük engel olarak gördükleri Milli mücadele hareketini akamete uğratmak ve önderine suikast düzenlemek dâhil, siyasi, diplomatik ve silahlı faaliyetleri/isyanları devreye sokmuşlardır.

Misak-ı Milli sınırlarımız içerisinde milli egemenlik ilkelerine bağlı tam bağımsız, milli birlik ve bütünlüğü esas alan yeni bir Türk Devleti kurma mücadelesini yürüten Milli Mücadele’nin önderi Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere, milli mücadele kadrosu, mücadelenin her safhasında “Özerklik Projesine” izin vermemiştir. Mustafa Kemal Paşa Samsun’a çıktıktan itibaren, Amasya’da, Erzurum ve Sivas Kongresi, Amasya toplantısı ve TBMM çalışmalarında Kürtçü-bölücü faaliyetlere, isyanlara, siyasi, askeri ve diplomatik saldırılara karşı önlemler almış ve bölücülük faaliyetlerine karşı kararlı bir duruş sergilemiştir. Mustafa Kemal Paşanın mücadelesi sonucunda, bölücülüğü İngilizlerin desteğinde uluslararası platformlara taşıyarak ve Sevr anlaşması gibi uluslararası antlaşma metinleri haline getirerek, ülkemizi bölme çabaları sonuçsuz bırakılmış ve bu konuda hazırlanan antlaşma metinleri de hükümsüz kılınmıştır. Ayrıca, Doğu, Batı ve

Güney Cephesinde sürdürülen savaşlar ve çıkarılan karşı ayaklanmalar dâhil, Milli mücadelenin her safhasında ve her koşulunda İngiliz yönetiminin desteği ve himayesinde oluşturulmaya çalışılan “Kürt özerklik projesi” tavizsiz biçimde reddedilmiş ve önlenmeye çalışılmıştır. Böylesine bir tarihi gerçeklik karşısında bile bazı kelime ve kavramlar çarpıtılarak ve amaç dışı yorumlar yapılarak Mustafa Kemal Paşa’nın Kürtlere özerklik vaat ettiği ve konunun milli mücadele kayıtlarında yer aldığı iddiaları ileri sürülmektedir. Oysa bu iddiaları doğrulayacak ne ikna edici bir açıklama nede bu iddiaları doğrulayacak her hangi bir belge bulunmamaktadır. Esasen bu konuda alınacak devlet kararları kapalı kapılar ardında alınabilecek, gizli saklı söylenebilecek ya da ima edilecek konular ve kararlar değildir. Dünya’ya ilan edilmiş bir Milli Mücadele hareketinin böyle bir karar alması, mücadelenin kendisini inkâr etmesi anlamına gelmektedir.

Esasen Osmanlı yöneticileri arasında küçük bir grubun dışında hiçbir Osmanlı yöneticisi “Özerklik” taleplerine olumlu cevap vermezken, milli birlik ve bütünlüğü esas alan Milli mücadele kadrolarının özerklik sözü verdiğini düşünmek ancak abesle iştigal etmek demektir. Öte yandan “özerklik” taleplerini yüksek perdeden dile getirenlerden başta KTC başkanı Seyit Abdulkadir olmak üzere örgütün kurucu ve yöneticileri bile kendi aralarında fikir birliğine varamadığı ve halkın desteklemediği İngiliz “özerklik projesini” Milli Mücadele kadrolarının kabul ettiği düşünmek milli mücadelenin esasına ve ruhuna aykırıdır. Doğrudan milletimizin ve ülkemizin bütünlüğünü hedef almış, İngiliz yönetimi tarafından devşirilen 5-6 kişilik çekirdek kadronun teşkil ettiği ve onlara bağlı yaklaşık yüz kişiden oluşan İngiliz destekli sınırlı sayıdaki bölücü grubun faaliyetlerini bölge insanının talepleri şeklinde tanımlamak en azından sömürgeci zihniyeti desteklemek anlamına gelmektedir. Üstelik söz konusu bölücü grubun bir kısmının Devletin kontrolünde olduğu yönündeki değerlendirmelerde dikkate alındığında devşirilen işbirlikçisi sayısının daha düşük olduğu görülmektedir. Konunun asıl taşıyan olan bir İngiliz servis örgütü olan KTC özellikle Diyarbakır başta olmak üzere bölgede güçlü olduğu ve destek gördüğü şeklinde yapılan abartılı değerlendirmeler örgütün yapısı, birikimi ve kapasitesiyle örtüşmemektedir. İsyanlardan hareketle böyle bir abartı yapmak doğru değildir. Zira tetikçileri devreye sokarak çıkarılan isyanlara katılımlar iradi değil, zoraki bir katılımdır. Dolayısıyla doğrudan İngiltere’nin desteği ve kontrolünde harekete eden KTC nin “özerklik” faaliyetleri Kürt adı kullanılarak İngiltere’nin sömürge amaçlarını gerçekleştirmek için yapılmış çalışmalardır. Sonuç olarak bölgede İngiltere adına vekâleten yürütülen İngiliz “Sömürge Planı/Kürt Özerklik Projesi” Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yürütülen Türk İstiklal harbinin zaferle sonuçlanmasıyla tarihin çöplüğüne atılarak İngiltere’nin ülkemiz üzerindeki bölücü planları bozulmuştur.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Boa.Dh. Eum.Emn (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi) No: 41/2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükela Mazbataları, 26/39.

18 Rebi'ul-ahir 1294 Tarihi Emr-i Ali Mevlana Müzesi Arşivi, Hazine-i Evrak, Zarf no: 54, Belge no:4)

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri 1529-1919, Ankara, 1993.

Kitaplar

Atatürk'ün Tamim ve Telgraf ve Beyannameleri. Atatürk Araştırma Merkezi 1991.

Atatürk'ün Kaleminden Kürtler, Kaynak Yayınları, Ankara, 2018.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Atatürk'ün Özel Arşivi'nden Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yayınları,

Atatürk'ün Bütün Eserleri ATABE, C.3,

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk/Vesikalar,** Vesika:68.

Abdurrahman Çaycı, "Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler", **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu(Dün-Bugün-Yarın)** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Ankara, 8-9 Mart 1990) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992

Abdülhaluk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası,** İlgili Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, 2011

Ali İhsan Bağış, "III. George Döneminde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğundaki Ekonomik Siyaseti 1760-1815" **Türk-İngiliz İlişkileri, 400. Yıl** Başbakanlık Basın Ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1985.

Albert Sorel, **Onsekizinci Asırda Mesele-i Şarkıyye,** Çeviren Yusuf Ziya, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1911.

Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi,** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2009

Akın Ağca, **Şark Meselesinde Kürtçülük,** Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Bursa, 2012.

Akdes Nimet Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)** A.Ü. D.T.C.F., Yayınları, Ankara, 1953.

Ahmet Rasim, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları içinde Barış Evreleri,** hazırlayan H. V.Velidedeoğlu, İstanbul, 1987.

Bilal. N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk I,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

Bilal N. Şimşir, **Kürtçülük 1787-1923,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010.

Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadele'de Erzurum.** TC. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara, 1946

„Muş ve Bitlis Muharebeleri“, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,** Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATESE) Daire Başkanlığı Yayınları Ankara, 2016,

Cengiz Dönmez, **İngiliz Muhipler Cemiyeti,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Cavit Oral, **Akdeniz Meselesi; Cilt, I,** Bugün Matbaası, Adana, 1943.

Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi,** İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, No: 34, İstanbul, 1947.

Cevdet Küçük, "Bulgar İhtilalinin (1876) İngiliz Kamoyunda Uyandırdığı Tepki Bunun Osmanlı- İngiliz İlişkilerine Tesiri", **Güney-Doğu Avrupa**

Araştırmaları Dergisi, (8-9), 1979-1980, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1980.

Cengiz Kartın, “İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Edward Charles Noel’in Kürtler Üzerinde Yaptığı Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 9-10 Ocak 2014 Sempozyumunda Sunulan Bildiriler, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış** (Çev: Mehmet Harmancı) İstanbul, 1994,

Ercüment Kuran, "Türkiye'de Kürtçülük Meselesi..." **Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi**, Sayı 79, Ağustos, 1992.

E.Semih Yalçın, “Milli Mücadele Döneminde Kürtlere Özerklik Verilmesi”, **İlmi Makaleler**, Berikan Yayınevi Ankara, 15 Kasım 2009, Sayı 103

E. Semih Yalçın, “Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, **Misak-ı “Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1967.

Erol Kurubaş, **Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye**, Nobel, Ankara, 2004.

Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907), 8. Cilt**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

Gökhan Çetinsaya, “Dünden Bugüne Kuzey Irak Üzerine Bazı Notlar”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 42, Eylül- Ekim 1996..

Hasan Yıldız, **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, Koral Yayınları, İstanbul, 1991,

Hamit Dereli, **Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler**, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Anıl Matbaası, İstanbul, 1951.

Hayri Başbuğ, **Kürttürkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1984.

Hamdi Ertuna, **Türk İstiklal Harbi Cilt 6. İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)** Genkur. Basımevi, Ankara, 1974.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Ondokuzuncu Asrın Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebetine Dair Vesikalar”, **Belleten Dergisi**, Cilt:13, Sayı, 51, Ocak-Ekim, TTK. Ankara, 1949.

İsmigül Çetin, “Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği’nin Ermenilerin Yeniden İskânı, Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesindeki Rolü”, **Yeni Türkiye**, Sayı:61, Ermeni Meselesi Özel Sayısı 2014.

İsmail Göldaş, **Kürdistan Teali Cemiyeti**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.

İ. Ethem Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, Kömen Yayınları, Ankara, 1977.

İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu, Petrol ve Kürt Sorunları İle Bağlantılı Tarihsel-Siyasal İnceleme**, Otopsi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2003.n, **Osmanlı Coğrafyasında İngiliz Derin Devleti**, Yeni Doğu Kültür Sanat Derneği, İstanbul, 2018,

İsmail Göldaş, **Kürdistan Teali Cemiyeti**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.

Kadir Kasalak, “Manda Sistemi ve Irak İle Suriye’de Uygulaması”, **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi**

Kazım Karabekir, **Kürt Meselesi**, Emre Yayınları, Ankara, 1995,

Mehmet Okur, Murat Küçükkuşurlu, **İngiliz Yüksek Komiserinin Gözüyle Milli Mücadele 1918-1920**, Serander Yayınları, Trabzon, 2006.

Meclis-Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre IV, Cilt,I, Ankara, 1982,

Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk, Cilt I** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.

Mehmet Okur. "Milli Mücadele Yıllarında Ayrılıkçı Kürt Girişimlerine Karşı Doğu Vilayetlerinden Meclisi Mebusan'a ve TBMM'ne Gönderilen Protesto Telgrafları", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü 1917 Atatürk Dergisi** 4(4).

Mim Kemal Öke, **İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu 1919** Boğaziçi Yayınları İstanbul, 1990.

Mehmet Elibol, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, Ankara Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı. 1975, s. 108-110. İhsan Şerif

Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri, (1580-1838)** Birinci Cilt, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974.

Martin Van Bruinnessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

M.S Lazarev, **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**, Çeviren Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara, 1989.

Mehmet Şükrü Sekban, **Kürt Meselesi**, Kon Yayınları, Ankara 1979.

M. Yavuz Alptekin, "Oryantalist Kışkırtma Ve Kürtler" **Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 7, Sayı 14, Aralık 2017.

Haydar Çakmak, **Avrupa Birliği'nin Etnik Yapısı**, Kripto Yayınları, Ankara 2012.

Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I. Cilt** TTK, 1988, Ankara.

Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992.

Martin Van Bruinnessen, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri ve Gelişimi", **Sosyal Bilimler Enstitüsü B.V.S.P.OB.** 1125.D.1000 Berlin 30.

Mehmet Evsile, "Birinci Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kürt Politikası", **History Studies**, Mayıs 2013.

Nihat Erim, **Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt. I**, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953.

Nuri Köstüklü, "93 Harbi Sırasında Sultan II. Abdulhamit'in Valilere Gönderdiği Bir Emri: Gayr-i Müslimlere Özellikle Ermenilere Yönelik Bazı Mesajlar". **Dünden Bugüne Ermeni Meselesi Sempozyumu** (23 Mayıs 2003), Selçuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Konya, 2003.

Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Fırat Yayınları, İstanbul, 1991, "Osmanlı Kürt Teavün ve Terakki Kulübü", İttifak, No 22, , Eylül 1908.

Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi üzerine bir Deneme**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1987

Orhan Burian, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", **A.Ü.D.T.C.F.D.** Cilt; IX. Sayı, 1-2'den ayrı basım. (Mart-Haziran 1951) TTK. Basım evi, Ankara, 1951.

Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, 1978.

Pavrus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, Çeviren, Muammer Sencer, May Yayınları, İstanbul, 1977.

Paul C.Helmreich, **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, Çeviren Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996,.

Robert Olson, **The Second Time Around: British Policy Toward the Kurds (1921-1922)**, University of Kentucky, Die Welt des Islams XXVII(1987).

Remzi Kılıç, **Kerkük ve Musul'un Tarihi Coğrafyası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2015.

"Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, Cilt 3, Sayı 30, Belge no:1113

Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele(1918-1919)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995

Salahi R. Sonyel, **Lawrence, Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Nasıl Aldattı (İngiliz Gizli Belgelerine Göre)** www.ttk.gov.tr.

Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası" **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs 2007.

Stanford Shaw- Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt .I**, Çeviren Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 1983.

Suat Akgül, **Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası**, Yayınlanmamış Çalışma, Ankara, 2001.

Suat Akgül, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

Sait Yılmaz, **Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918 Ortadoğu'yu Nasıl Kaybettik**, Kripto Yayınları Ankara 2017.

Sadık Erdaş, "Nihat (Anılmış) Paşa'nın Elcezire Cephe Komutanlığı ve Yargılanma Meselesi", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi CTAD**, Yıl 14, Sayı 28(Güz 2018)

Sadi Borak, **Atatürk'ün Gizli Oturumlarda Konuşmaları**, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul,

Seha L., Meray- Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri, (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması ile ilgili Belgeler)** Ankara, 1977.

Selahattin Hilav, "Düşünce Tarih", **Türkiye Tarihi C.4**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997.

Şerif Mardin, "19.Yüzyıl'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 2**, İletişim Yayınları, İstanbul,1985.

Şerif Paşa, **Bir Muhalifin Anıları- İttihat ve Terakki'ye Muhalafet**, Nehir Yayınları, İstanbul,1990,

Şeyhmus Elçi, **Sevr ve Lozan Sürecinde Doğu Anadolu Aşiretleri**, Adım Yayınları, I. Baskı, Ankara, 1988.

Türk İstiklal Harbi VI cilt Türk İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, TC Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı Resmi Yayınları Seri No 1. Ankara.

- Taha Niyazi Karaca, **Büyük Oyun**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.
- Tarık Zafer Tunaya; “Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi” Madde. 5
- Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, II. Cilt Mütareke Dönemi (1918-1922)**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.
- Uğur Mumcu, **Kürt- İslam Ayaklanması 1919-1925**, İstanbul, 1994,
- Uğur Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması, 1919-1925**, Ankara, 1996,
- Ulubelen, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009
- Uluğ İğdemir; **Heyet-i Temsiliyle Tutanakları**, TTK, Yayınları, Ankara, 1975,
- Vedat Şadillili, **Türkiye’de Kürtçülük Hareketi ve İsyanlar**, Ankara, 1980.
- Veli Güven, **Türk-İngiliz İlişkileri**, Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992,
- Veli Fatih Güven, **Türkiye’de Siyasi Kürtçülük Hareketleri 1923-1995**, Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 1999,
- Veli Fatih Güven, “Türk Milletini Ayrıştıran Yabancı Görevliler-1 Oyun Kurucular: Misyonerler, Gezginler ve Konsoloslar-1”, **Düşünce ve Tarih Dergisi**, Nisan 2018, Yıl:4, Sayı:43,
- Yavuz, Nuri, “Şark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, c. 23, Ankara, 2003
- Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması**, Turhan Kitapevi, Ankara, 1986.
- Zekeriya Kurşun, **Türk- Arap İlişkileri**, İstanbul, 1992.
- Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.

Dergiler

- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi- HTVD**, Vesika No:130, sayı, 6.
- Tarih Vesikaları Dergisi**, Ankara 1949, sayı 15,

Gazeteler

- İrade-i Milliye**, “Türklük ve Kürtlük... Bir Aile Ocağıdır”, Sayı 19, Sivas, 5 Kanun-u sani 1336.
- Hâkimiyet-i Milliye**, “Aşairin Vatanperverliği”, Sayı 9, Ankara, 16 Şubat, 1336.
- Hakimiyet-i Milliye**, “ Kürdistan Sulh Konferans, Sayı, 13, 3 Mart 1336.
- Akşam Gazetesi**; “Cihana Hâkim Olacak Yeni Akidler” Wilson’un 14 Maddesi Nedir?”, No 16, İstanbul, 5 Teşrin-i evvel 1334.
- Jin**, Aded 21-22 (18 Haziran-2 Temmuz 1335).
- Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi** Cilt 1, No; 6 ve 8, s. 45, 60-61.
- İnternet**
- www.tbmm.gov.tr.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı** www.anayasa.tbmm.gov.tr.

TÜRKİSTAN'DAKİ ATATÜRK ALGISI

VIEWPOINT OF LEADERS OF ALASH MOVEMENT ON POLITICAL-SOCIAL REVOLUTION IN 1917

Talas OMARBEKOV*

ABSTRACT

The article presents the national views and position of the Kazakh (Alashorda) intelligentsia on the events and revolutionary coups in 1917 in Russia. 1917 was a critical and rather controversial period in the history of the activities of the national intelligentsia of Kazakhstan. Two revolutions - February and October are perceived by the national intelligentsia in different ways. The intelligentsia could not understand why after the first followed the second revolution. This is eloquently expressed by the statement of A. Baitursynov in an article published in the pages of the magazine "The Life of Nationalities": "As far as the February revolution was clear to the Kyrgyz, the October (social revolution) seemed so incomprehensible to them. With what joy they met the first revolution, with the same horror they had to meet the second. Such an attitude of the Kirghiz to the one and the other revolution is very natural and understandable to those who are familiar with the Kyrgyz people. "

A. Baitursynov explained the similar, non-Bolshevik point of view as follows: *"The first revolution was clearly and joyfully received by the Kyrgyz because, first, it freed them from the oppression and violence of the tsarist government and, second, strengthened their hope to realize their cherished dream is to manage yourself. "* At one time, Soviet historiography was one-sided and tendentiously silent about what was expressed by A. Baitursynov. Judging objectively, even some representatives of the Bolsheviks recognized that Turkestan was not ready for revolutionary changes. In particular, Georgy Safarov in his work "The Colonial Revolution (Experience of Turkestan), published in 1921, noted the following: *"... before the revolution of 1917, there was no revolutionary ideology connected with the conditions of Turkestan ... Between the oppressed nations of Russia and the alien population - an impassable wall of mutual misunderstanding on the basis of national inequality. Turkestan entered the revolution of 1917 quite "primitively" ... Nazir Torekulov, one of the Bolsheviks of the Kazakhs of Turkestan, recognized this in his work "Kokand Autonomy", released in 1920. "The wave of the October Revolution," he noted, "the unorganized and politically unattended mass has reached the bourgeoisie as well as the working people that reached Turkestan ..."*

This topic for historical research is relevant because in today's historiography there is still no objective assessment of the revolutionary transformations of 1917 in Russia. In particular, the Kazakh historians on this issue note the following: in the publications of historians of recent years there is a kind of idealization of February 1917, as an alternative way to the October revolution. At the same time, the most important factor that has

* Prof. Dr., Al-Farabi Kazakh National University Faculty of History, Archeology and Ethnology, Almaty/Kazakhstan talas_1948@mail.ru

determined the practical development of Kazakh society — the colonial status of the region — falls out of the researchers' field of vision. Kazakhstan as an object of influence of political processes taking place in the former Russian Empire, in our opinion, did not have the opportunity to independently determine its historical perspective.

Of course, although such a conclusion is not controversial, but in our article we briefly and specifically set out and explain the complex and contradictory views and their causes for the national Kazakh intelligentsia in 1917.

Keywords

Alashorda, February and October revolutions, national intelligentsia, bolshevik.

ALAŞORDA AYDINLARININ 1917'DEKİ SOSYAL VE SİYASİ DEVRİMLE İLİŞKİN TARİHSEL GÖRÜŞLERİ

ÖZET

Sunulan bu araştırmanın konusu, günümüzdeki tarih biliminde Rusya'da gerçekleşen 1917 Devrimci dönüşümlerinin nesnel bir değerlendirmesinin yapılmadığı için önem kazanmaktadır. Özellikle, bu konuda Kazakistan tarihçileri: son yıllarda araştırmacıların çalışmalarında, Ekim darbesinin alternatifi olarak Şubat 1917'deki Devrimin bir tür idealleşme yaşandığını öne sürmektedir. Aynı zamanda, Kazak toplumunun gelişimini belirleyen en önemli faktör, yani bölgenin sömürge statüsü araştırmacıların görüş alanı dışında kalıyor. Bu araştırmadaki yazarın ele aldığı önemli meselelerden biri de, eski Rus İmparatorluğunda meydana gelen siyasi süreçlerin etkisinin bir nesnesi olarak Kazakistan'ın tarihsel geleceğinin bağımsız olarak belirleme fırsatına sahip olmadığı yönündedir.

Makalede, Kazak (Alaşorda) aydınlarının Rusya'daki 1917'deki olaylara ve devrimci darbelere ilişkin ulusal görüşlerini ve konumları sunulmaktadır. 1917 yıl Kazakistan'ın milli aydınlarının faaliyetlerinin tarihinde, oldukça kritik ve tartışmalı bir dönemdi. Şubat ve Ekim devrimleri milli aydınlar tarafından farklı algılandı. Milli aydınlar, arka arkaya gelen devrimleri anlayamadı. Bu hakkında, A.Baytursynov'un "Milletlerin Yaşamı" dergisinin sayfalarında yayınlanan bir makalesinde güzel bir şekilde anlatılmaktadır: "Şubat devrimi Kırgız'a açık bir şekilde anlamlı geldiyse, Ekim devrimi onlar için çok anlaşılmasız görünüyordu (sosyal devrim)". Birinci devrimi ne kadar sevinçle karşıladıysa, aynı korkuyla ikinci devrimi karşıladı. Kırgızın birinci ve diğer devrime karşı böyle bir tutumu çok doğal ve açık olduğunu Kırgız halkı ile yakından tanıyanlar anlar".

Kendi "bolşevik olmayan" fikrini A. Baytursynov şu şekilde açıkladı: "İlk devrimi Kırgızlar büyük sevinç ve coşkuyla karşılama sebebi, ilk olarak onları çarlık hükümetinin baskı ve şiddetinden kurtardı, ikinciden, değerli hayallerini gerçekleştirmek için umutlarını pekiştirdi, yani bağımsız yönetmek". Zamanında A.Baytursynov'un bu ifadesi, Sovyet tarihçiliğinde bilerek gizlenmişti. Objektif olarak değerlendirildiğinde, Türkistan devrimci

dönüşümlere hazır değildi. Bu gerçeği Bolşeviklerin bazı temsilcileri bile kabul etmişlerdi. Özellikle, Georgi Safarov, 1921'de yayınlayan "Sömürge Devrimi (Türkistan'ın Deneyimi)" adlı eserinde şöyle yazıyor: "...1917 devrimine kadar, Türkistan'ın koşulları ile ilgili hiçbir devrimci ideoloji olmadı... Ezilen milletler ile iskân edilen Rus nüfusu arasında, milli eşitsizliğe dayanan karşılıklı yanlış anlama duvarının geçilmez bir engeli vardı. Türkistan bu devrime "aciz" sürüklendi ... Bunu bolşeviklerden biri olan Türkistanlı Kazak Nazir Törekulov "Hokand Otonomisi (1920) çalışmasında kabul etmişti". Bu konuda yazar "Ekim devriminin dalgası burjuvazinin ve işçilerin örgütlenmemiş ve politik olarak kötü niyetli kitlesi Türkistan'a kadar ulaştı..." dedi.

Anahtar Kelimeler

Alaşorda, Şubat ve Ekim devrimleri, ulusal aydınlar, Bolşevik.

In 2017 it must be noted the anniversary of historical dates of revolutions took place in 1917. What we are talking about is mainly related to two revolutions. First of them is February revolution in 1917 which collapsed monarchy structure in Russia, and second one is its continuation, which is called October revolution, took place on October 25. These revolutionary changes in the history science of Soviet Union period were described as progressive changes. In fact, these two revolutions cannot be considered as continuation of historical processes only. According to viewpoint of Kazakh national intellectuals, first revolution - February revolution on February 25, 1917 was evaluated positively, because this historical change brought down Romanov dynasty, which took the throne of Russia along centuries. This opened the path for national regions such as Kazakhstan to the new era of democratic independence period. After this February event, Kazakh intellectuals who participated in historical movement of Alash made new plans for the future of Kazakhstan. Thus, Alash party was formed. It had to prepare Kazakh people for General Russian Assembly which was hoped to be the basis for democratic political changes. However, the situation changed suddenly. Bolsheviks dismissed General Russian Assembly and took the power using military terror in October. This caused misunderstanding among Kazakh people.

The history of Kazakhstan has some information on 1917 October revolution and its causes in Kazakh country. Certain special works has been done at that time as well.¹ These works were first steps in establishing historiography of this issue and first directions in determining works related to it, as well as analyzing. However, class and open communist methodology, active domination on history science of Communist party didn't let to conduct true and detailed analysis of causes of October revolution in Kazakhstan and Turkistan. It can be proved by historiographic analysis of works written after

¹ Zevelev A.I. **Istoriografija Sovetskogo Turkestana**. Tashkent, 1966; Dahshlejger G.F. **Istoriografija Sovetskogo Kazahstan**. Alma-Ata, 1969; Aldamzharov Z. **Pobeda Velikoj Oktjabr'skoj socialisticheskoy revolyucii v Kazahstane**. Alma-Ata, 1983; Grigor'ev V.K. **Bol'sheviki Kazahstana v treh revolyucijah. V kn. Istoriko-partijnaja nauka v Kazahstane: nekotorye problemy istoriografii**. Alma-Ata, 1988.

independence of Kazakhstan.² Opinions delivered during the last years of independence are mainly formed to analyze and based on theories of Kazakh national intellectuals, who were called “nationalists”, “Alashorda supporters”, and “enemies of people”, of first decade of 20th century.

Abovementioned issues in history include research and various theories. Noting its amount we will choose following important issues:

How did Kazakh intellectuals accept February and October revolutions in 1917?

- Viewpoint of Kazakh intellectuals towards political and social situation in Kazakh Steppe after October revolution.

In analyzing these issues first of all opinion of Akhmet Baitursynov, who was the leader of persecuted by official system intellectuals, captures attention. In his famous article published in Russian language in 1919 in the magazine “Life of nationalities” called “Revolution and Kirgiz people” he states the following: “As far as Kyrgyz understood the February revolution, the October (social revolution) seemed so incomprehensible to them.

With what joy they met the first revolution, with the same horror they had to meet the second. This attitude of the Kirghiz to the one and the other revolution is very natural and understandable to those who are familiar with the Kyrgyz people.”³

His unique viewpoint which does not comply with the term of Bolshevik, A.Baitursynov explained it further more detailed and in a simple way. On the reason of the issue he noted the following:

*“The first revolution is understandably and joyfully greeted by the Kyrgyz because, firstly, it freed them from the oppression and violence of the tsarist government and, secondly, it reinforced their hope to realize their cherished dream - to manage independently. One of them is that the second revolution seemed to Kirghiz incomprehensible. The explanation is simple: the Kyrgyz have no capitalism on class differentiation; even their property is not as sharply delimited as that of other nations: many of the objects of demand are considered as public property.”*⁴

Such opinions which shows clearly the historical truth was said by I.Borisov, G.Broido ect.⁵ Nazir Torekulov who admitted in his work called “Kokand autonomy” published in 1920, that they weren’t ready for revolution of 1917 in Turkistan. He stated the following:

“The wave of the October Revolution, reaching as far as Turkestan, touched both the bourgeoisie and the working people, unrestricted and not politically educated. It is quite natural that the bearer of the idea of the national "whole" and the slogans of "autonomy", under which the bourgeoisie could hide with its class ideals and objectives, was the Muslim intelligentsia, which is a raft

² Nurpejiso K. **Alash ham Alashorda**. Almaty, 1955; Kojgeldiev M. **Alash kozgalysy**. Almaty, 1995; Bisenbaev A.K., Kenzhebaev N.T. **Kazahi v 1917 godu. V kn. Kazahstan v nachale XX veka: metodologija, istoriografija, istochnikovedenie**. Almaty, 1994.

³ Bajtursunov A. **Revoljucija i kirgizy. V kn. «Zhizn' nacional'nostej»**, 1919.

⁴ Bajtursunov A. **Revoljucija i kirgizy. V kn. «Zhizn' nacional'nostej»**, 1919.

⁵ Borisov N. **Oktjabr' v turkestone. Zavoevanie Oktjabr'skoj revoljucii**. Tashkent, 1922:22-23; Brojdo G. **O vosstanii kazah-kirgizskogo naroda v 1916 godu**. Kyzyl Kazakstan, 1925.

*from the flesh of the native bourgeoisie. And from this period, organizations begin to emerge, which laid the foundation and impetus to that movement, which later became known as the "autonomous movement ..."*⁶

Despite clearness of class opinion, N.Torekulov shows that October revolution was coincidence for Turkistan and led to autonomous movement.

Not only people, active political leaders such as Mustafa Shokai who is educated, erudite, was not ready to support revolution of 1917 in sufficient level. Mustafa Shokai, fighter for independence of Turkistan noted the following:

*"Revolution seemed as if it gave us independence and showed a way to national activity. However, as a person who can't see clearly after coming out from dark place, when we come out to light which was given by revolution, after being under colonization politics through long years, it wasn't easy for us to find right way straightaway. Having blind mind, we were confused long time. Our powerlessness forced one group of us to join Russian revolutionary democracy... Another group believed to reach political success; however, both of them were wrong."*⁷

Local national intellectuals were optimistic from February revolution in 1917. The most important of them was, for sure, autonomous administration included in Russian Federation democratic country. Mustafa Shokai in his book called "Extract from memories of 1917" notes the following:

"We understood autonomy as following at that time: "We thought that Turkistan must have its own independent government institutions and governing bodies, legislative Parliament and executive government. We believed that foreign policy, finance, logistics, military issues are General Russian Federation government's affairs. We considered that education system, local logistic issues, local institutions, law and land issues are in competency of autonomous government. Especially we paid attention to land issues. We wanted to make significant changes to military issues. For example, along with being included into military commission formed for General Russian, we wanted to form military service in Turkistan and keep people from Turkistan to serve there.

*This was our main plan at that time. We did not start everything at the same time. We paid more attention to national staff issue..."*⁸

In general such autonomation plan had nothing threatening Russian Central, Russian Social-Democrats, and Russian Bolsheviks. Yet, unfair accusation of local intellectuals, who participated in autonomation movement which took place before collapse of USSR, continued. For example, in the first volume of "History of Kazakh SSR" published in 1957 we can find the following lines:

"Kazakh bourgeois nationalists hold the position of active support of colonizing politics of Temporary government. They run

⁶ Torekulov N. **Shygarmalary**. Almaty, 1997:25.

⁷ Shokaj M. **Tandamaly**. Almaty, 1999: 293.

⁸ **Ibid**. Shokaj M.

“Kazakh meetings” organized by them, with majority of feudal rich elements and reactive Muslim religious servants, preparing protocol with congratulations of Temporary government by bourgeois nationalists.”⁹

We can see from opinions of Kazakh intellectuals that these theories, which give neglect estimation for national intellectuals’ viewpoint, have no basis and contradict the historical truth. *“Because of our failures of 1917, this exam seem like testing first awkward steps of a baby, who is falling down and getting up”*. 1917 was a year of our political year. Autonomy was our first national political step.”¹⁰

Lack of experience, softness of Kazakh intellectuals caused failures. One of the main mistakes was reliance of local nationalist intellectuals on Russian Democratic intellectuals. However, during the events of 1917 *“Russian revolutionary democrats failed the test when they came to power. Despite dislike of representatives of other nationalities but Russian during Emperor’s period, they kept them in distance when they came to power.”*¹¹

In general, if the Russian intelligentsia did not make mistakes, 1917 revolutions would not take place. In the winter of 1915, the Russian intelligentsia began to consider the ways of removing Nikolay Romanov, organizing the palace revolution with the participation of the military. But there was no unanimity between revolutionaries. The chief of the Supreme Commander-in-Chief, General M.V.Alekseev's revolutionary group, wanted to overthrow the emperor's spouse Alexandra Fyodorovna, who was the first powerful state power. This would allow the monarchy to be abolished peacefully. However, on the eve of the revolution, Alexeev was seriously ill, and the plan failed. Another group of assassins persuade Nikolai II to relinquish of power for sake of his younger son. The king's brother, Michael, had to sit on the throne until Alexei grew up. However, it was impossible to implement the plan. The progressive blog of the Russian intelligentsia was not able to implement their plans in time. And they made the decision so late¹². This undoubtedly deprived intellectuals of the possibility of the peaceful settlement of the state political system in Russia without any revolution. As already mentioned, the Kazakh national intelligentsia has lost their way because they trusted to the Russian intelligentsia.

However, we do not think that history should blame the national intelligentsia for such trust. The failure of the Russian democrats to overthrow the chauvinism and the extraordinary and random nature of the 1917 events in the fate of the Kazakh or Turkestan peoples have aggravated the sacred struggle for liberation of the local national intelligentsia. In this regard, M. Shokai said:

“It is important to note the fact that Turkistan national figures have not been able to use the opportunity provided by the 1917 Revolution. Further, there are many reasons for this failure. The first objective reason is that Turkestan, which had been overwhelmed by the colonialism of imperialism for more than half a

⁹ **Kazak SSR tarihiy.** Almaty, 1957: 623.

¹⁰ Shokaj M. **Tandamaly.** Almaty, 1999: 287.

¹¹ **Ibid.** Shokaj M.: 255.

¹² Saharov A.N. **Novejshaja istorija Rossii: uchebnik.** Moskva, 2016: 480.

*century. We started not by the choice of the struggle, but by the perception of the situation during the Russian Revolution. The second subject, that is, our own cause: knowing the need to fight on the way of national interests, did not create a powerful unity for Turkestan people. We consider the subjectivity of this objective and subjective reason to be the most dangerous.”*¹³

It is possible to understand the description of M. Shokai that the most dangerous thing that the national intelligentsia can not unite together. Because, as he pointed out, the disintegration of the national intelligentsia would have to do with the future “common national affairs”. It should not be forgotten that such a conclusion of the great fighter is not only a realistic estimation of the historical period in which he lived, but also a great historical reference for today's independent Kazakhstan and his intellectuals.

For our historians today, we have said that the events of 1917 still have a lot of expectations for researchers. When comparing the February and October Revolutions in 1917, the last one to blame and the first one for unilateral fame. Of course, the February Revolution of 1917 had a historic significance, which dropped the “White King” from the throne and drove Russia from the path of building a monarchic state. Now Russia has been able to follow the bourgeois-democratic direction. And the “mass” under the control of the Russians began to think of self-governance. However, in such a situation, the democratic intelligence of the Russian revolution, as described by M. Chokai, In Russia, non-Russians were removed from state control and obstructed their noble ideals aimed at gaining autonomous control of their peoples and then lost faith in others.

In this regard, it is important to note the shortcomings in our historiography. So researchers A.Bisenbaev and N. Kenzhebayev's views are as follows:

*“For many years, Soviet historiography persistently created a picture of prosperity and welfare of Kazakhstan in the happy family of fraternal Soviet republics, justifying the “historical choice” made by the Kazakhs in October 1917. At the same time, a kind of idealization of February 1917, as an alternative to the October revolution, takes place in the publications of historians. At the same time, the most important factor that has determined the practical and all-subsequent development of Kazakh society, the colonial status of the region, falls out of the field of view of researchers. All social cataclysms that took place in the metropolis, should have been reflected in one form or another in the colonies. Kazakhstan as an object of influence of political processes taking place in the former Russian Empire, in our opinion, did not have the opportunity to independently determine its historical perspective.”*¹⁴

It is possible to argue with each of these authors. However, there is no doubt that this statement is true. In general, we must really avoid to overestimate the February Revolution of 1917. However, this February Revolution was the

¹³ Shokaj M. **Tandamaly**. Almaty, 1999: 293.

¹⁴ Bisenbaev A.K., **Kenzhebaev N.T. kazahi v 1917 godu. V kn. Kazahstan v nachale XX veka: metodologija, istoriografija, istochnikovedenie: Sb. Statej. Vyp. II.** Almaty, 1999: 84.

beginning of a historic era which would lead to the completion of the Kazakh nation's formation process. This is not our opinion, but the opinion of the historian M.K. Kojeldiev, who is studying this subject in depth¹⁵. As we have already noted, M.Chokai also admitted that such opportunities could lead to such a new era, but he also mention that the Kazakh intelligentsia could not use it and show the reasons. Today, Russian historians openly state the mistakes of the Russian democratic intelligentsia, which carried out the February Revolution of 1917. The most important thing is that the Provisional Government, allowed to the Bolshevik Party to move from underground and work openly. At that time, only 24,000 of the Bolsheviks were members of the party. So they sought to unite with the Mensheviks and the Essers. However, such a view had ended when the leader of the Bolshevik Party Lenin return to Petrograd. In his April speech titled "Theses of April", Lenin offered a new program. The main principle there was a proposal to implement the socialist revolution. At the Bolshevik Conference held on April 24-29, N.I. Bukharin, G.A. Zinovev, L.V. Kamenev and others criticized the April Theses of Lenin, it was proven that there was no objective situation for the socialist revolution in the small bourgeois country like Russia. In their opinion, such a move was not supported by the people. The leader of the Mensheviks G.V. Plekhanov noted that in addition to the bourgeois-democratic revolution in Russia, no additional revolution could take place. That is why Lenin's thesis on the creation of a socialist revolution was described as *"insane and extremely harmful attempt to sow anarchic turmoil on Russian land."* But Lenin persuaded the Bolsheviks to pursue a socialist revolution. But the Bolsheviks in the predominantly overwhelmingly rejected the idea of creating a Soviet republic. Many Bolshevik delegates who came to the April conference considered the Councils only as a temporary body that was the center of revolutionary forces. However, in June 1917 at the All-Russia Congress of Soviets, the Bolsheviks declared their willingness to seize power. By that time the Bolsheviks' party had reached 240,000. The big mistake of the non-Bolshevik parties in Russia that they give allow to Bolshevik party had left the All-Russian congressional assembly and later would allow them to invite their third All-Russian Soviet Congress on January 13. Indeed, representatives of the Russian democratic parties, not Bolshevik, were the most at the constituent assembly at the congressional meeting. The right-wingers and Mensheviks had won 237 votes in the constituent assembly, while in the Bolsheviks and the left-wingers were only 146 votes. However, Russian democratic intelligents did not take advantage and allowed the Bolsheviks to seize power¹⁶. The formation of the Alashorda state structure was a real attempt by the Kazakh intelligentsia to achieve national-territorial autonomy during the February Revolution.

Unfortunately, in the historical literature, the view that *"Alashorda was caused by the desire to fight with the Bolsheviks"* still exists¹⁷. The groundlessness of this approach is proven by the article "Alash Orda"

¹⁵ Kojgeldiev M.K. **Otpeli zhane mangi kundylyktar zhoninde. KazMU habarshysy**, 2000: 26.

¹⁶ Saharov A.N. **Novejshaja istorija Rossii: uchebnik**. Moskva, 2016: 171-172.

¹⁷ Poznanskij V.S. **Iz istorii proivlechenija nacional'noj intelligencii k sovetskemu stroitel'stvu. V kn. Istorija Kazahstana: belye pjatna**. Sb. St. Alma-Ata, 1991: 156.

published by M. Dulatov (Madiyar) in "Kazakh" newspaper. "Last year in Orenburg", – we read,

*"On July 21-26, when the first Kazakh-Kyrgyz Congress examined the forms of government, the Kazakh-Kyrgyz region decided to become autonomous. But the time of publishing the autonomy was not mentioned. Because at that time there was a strong belief that the state congress would be fast."*¹⁸

We can see that the Kazakh intellectuals have put on the agenda long before the October revolution in declaring the autonomy. Historian M. Koygeldiev considers the formation of Alashorda as "a prerequisite for the achievement of the completion of the Kazakh nation's formation process"¹⁹. We also support this argument.

Historical truth requires recognition. The Alash-Orda were not interference to Bolsheviks, but Bolsheviks prevented to Alash-Orda. For example, in his article, M. Dulatov wrote:

*"... Alash Orda was elected to the temporal Kazakh-Kyrgyz affairs until the autonomy was officially announced at the December congress. The temporary residence of Alash-Orda was Semei. But because of the Bolsheviks, Alash Orda could not start the process."*²⁰

Here is a real historical situation.

The October Revolution of 1917 had a great impact on the Kazakh steppes. In our opinion, statements like "The October bypassed the Kazakh village" and "The village did not see the October" are wrong and inaccurate²¹. However, the October Revolution was a tragedy for the Kazakh village. In the above article, A. Baytursynov wrote:

*"... The horror of the October Revolution inspired the Kirghiz people with its external manifestations. How the Bolshevik movement took place in the central parts of Russia was not known to the Kyrgyz. On the outskirts, it was accompanied everywhere by violence, robbery, abuse and a kind of dictatorial power. In short, the movements on the outskirts often did not represent a revolution (as is usually understood) but a complete anarchy ..."*²²

This opinion is supported by the opinions expressed in the newspaper "Kazakh":

*"... the Bolshevik era has begun, we read the roads, "he people cried. They were robbed. Its men is dead, wife is raped, world is damaged. There weere some Bolsheviks, from us, which also robbed many people, complaining about our citizens, and doomed to death and shelling the others."*²³

"If earlier a bunch of people", – wrote A. Baitursynov,

¹⁸ Madiyar. **Alash Orda. «Kazak» gazetii**. Almaty, 1998: 444.

¹⁹ Kojgeldiev M.K. **Otpeli zhane mangi kundylyktar zhoninde**. KazMU habarshysy, 2000: 26.

²⁰ **Ibid.** Madiyar.

²¹ Goloshhekin F.I. **Kazahstan na putjah socialisticheskogo pereustrojstva**. M., 1931.

²² Bajtursunov A. **Revoljucija i kirgizy. V kn. «Zhizn' nacional'nostej»**, 1919.

²³ **«Kazak» gazetii**: 442.

“under the name of tsarist officials, irresponsibly oppressed and repaired all sorts of violence over the Kyrgyz, then the same activity was shown on the outskirts by a bunch of the same and other people behind the name of the Bolshevik-communists. Me and my like-minded people who did not put up with such a position earlier under the tsarist government could not tolerate even now, thinking that such cases are happening everywhere in Soviet Russia, were against the recognition of the Soviet authorities.”²⁴

Here is a bitter truth about the victory of the October Revolution in Kazakhstan! It is known that Soviet historiography has been silent for years. In addition, where do we put the historical truths to a great extent?

Today, it is one of the main tasks of realizing, analyzing and achieving truth based on the views of the national intelligentsia of the 20-30s, who have received their field of historiography in Kazakhstan.

In conclusion, the following is a conclusion from the foregoing:

- Representatives of the Kazakh national intelligentsia have revealed in their works that the Kazakh people suffered unprepared, unexpectedly for the revolutionary tensions of 1917;

- However, they pointed out that the February Revolution of 1917 was acknowledged by the people;

- The October Revolution of 1917 was regarded as a political tragedy by the national intelligentsia;

- The national intelligentsia did not take full advantage of the opportunities given by the February Revolution of 1917. This has impeded objective and subjective reasons.

In spite of the difficult situation, representatives of the Kazakh intelligentsia were able to overcome the Bolsheviks' wounds in the locality due to the October Revolution of 1917. And this is of great importance for the formation of our today's rewritten history.

REFERENCES

«Kazak» gazeti: 442.

Alash Orda. «Kazak» gazeti. Almaty, 1998.

Aldamzharov Z. **Pobeda Velikoj Oktjabr'skoj socialisticheskoy revoljucii v Kazahstane**. Alma-Ata, 1983;

Bajtursunov A. **Revoljucija i kirgizy. V kn. «Zhizn' nacional'nostej»**, 1919.

Bisenbaev A.K., Kenzhebaev N.T. **kazahi v 1917 godu. V kn. Kazahstan v nachale XX veka: metodologija, istoriografija, istochnikovedenie: Sb. Statej. Vyp. II**. Almaty, 1999.

Borisov N. **Oktjabr' v turkestane. Zavoevanie Oktjabr'skoj revoljucii**. Tashkent, 1922:22-23;

Brojdo G. **O vosstanii kazah-kirgizskogo naroda v 1916 godu**. Kyzyl Kazakstan, 1925.

Dahshlejger G.F. **Istoriografija Sovetskogo Kazahstan**. Alma-Ata, 1969;

²⁴ Ibid. Bajtursunov A.

Goloshhekin F.I. **Kazahstan na putjah socialisticheskogo pereustrojstva.** M., 1931.

Grigor'ev V.K. **Bol'sheviki Kazahstana v treh revoljucijah. V kn. Istoriko-partijnaja nauka v Kazahstane: nekotorye problemy istoriografii.** Alma-Ata, 1988.

Kazak SSR tarihy. Almaty, 1957: 623.

Kojgeldiev M.K. **Otpeli zhane mangi kundylyktar zhoninde. KazMU habarshysy,** 2000.

Kojgeldiev M. **Alash kozgalysy.** Almaty, 1995Madijar.

Nurpejisov K. **Alash ham Alashorda.** Almaty, 1955.

Poznanskij V.S. **Iz istorii proivlechenija nacional'noj intelligencii k sovetskomu stroitel'stvu. V kn. Istorija Kazahstana: belye pjatna. Sb. St.** Alma-Ata, 1991.

Safarov G. **Kolonial'naja revoljucija. Opyt Turkestana.** – M., 1921.

Saharov A.N. **Novejshaja istorija Rossii: uchebnik.** Moskva, 2016.

Shokaj M. **Tandamaly.** Almaty, 1999

Torekulov N. **Shygarmalary.** Almaty, 1997.

Zevelev A.I. **Istoriografija Sovetskogo Turkestana.** Tashkent, 1966.

ATATÜRK REFORMLARININ BAĞIMSIZ KAZAKİSTAN'I OLUŞTURMADAKİ ROLÜ

Kuralay MUKHAMADI*
Kalamkas KALIBAEVA**

ÖZET

Günümüz Türkiye memleketinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ismi aynı kökten gelen bütün Türk dünyasının gururudur.

Bundan yaklaşık 90 yıl önce kurulmuş Türkiye Cumhuriyetinin ulusal tarihini oluşturma esnasında yaptığı çalışmaları şu anda Kazakistan da başından geçirmektedir. Kardeş iki ülkenin bu çerçevede yaptığı çalışmalarının hem amaçlarının aynı olduğunu görmekteyiz. Mesele, Atatürk o dönemlerde “Nutuk’u” yazdıysa Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev de “Adaletin Ak Yolu”, “Kritik On Yıl”, “Tarihin Akışında”, “Asırlar Kesişmesinde”, Avrasya Kalbinde“ eserleriyle bağımsız Kazakistan'ın tarihini oluşturan ilk Cumhurbaşkanı olarak onun tarihinin de yazılmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte kültürel miras programını gerçekleştirip Kazak bilim adamlarının Kazak tarihiyle ilgili çok büyük çalışmalarının yayınlanmasında destek olmuştur. 2008 yılında Astana'da Devlet Tarih Enstitüsünün oluşturulmasıyla ilgili kararnamesi de buna bir örnektir. Çünkü kendi döneminde Atatürk Türk halkları tarihini akademik seviyede araştırmayı amaç etmiş, Mayıs 1935'te Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya fakültesini kurmuştur. Ondan tam 75 yıl sonra Mayıs 2011'de Astana Türk Akademisi kurulmuştur. Demek, Atatürk'ün başlattığı tarih reformu günümüzde bütün Türk halklarının tarihini oluşturma sırasında geniş çapta gerçekleştirilmektedir. 8 Ekim 2009 yılında Kazakistan'ın başkenti Astana'da Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından Gazi Mustafa Kemal Atatürk anıtının açılışı gerçekleştirilmiştir. Anıtın bulunduğu park “Atatürk parkı” olarak adlandırılmıştır. Anıtın açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı Atatürk'ü Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, Türk milletinin yeniden kalkınmasını gerçekleştiren, devlet yönetiminin özel modelini gösterebilen etkili devlet adamı, tüm dünyaya ünlü bir kişilik olduğunu belirtmiştir (1).Gerçekten de Kemal Atatürk reformlarının en büyük önemi bu reformlar aracılığıyla o Türk halkının yeni yüzünü, Türk halkının kendine has ulusal bilincini oluşturabildi. Kazakistan halkı Sovyet döneminde Mustafa Kemal Atatürk hakkında Moskova'da “Mükemmel İnsanların Hayatı” serisinde yayınlanmış Rusça yazılar aracılığıyla tanımıştır. Birde onun Cumhuriyet Halk Partisinin (o dönemdeki Kemalistlerin kurduğu idare partisi) konferansında 15-20 Ekim 1927 yılında yaptığı ünlü 36 saatlik bildirisinin (Nutuk) tam metni Atatürk henüz hayattayken “Yeni Türkiye Yolu” başlığıyla dört cilt halinde Moskova'da yayınlanmıştır (2). Oysa Atatürk'le ilgili 1950-1980 yıllardaki Rusça belgelere kritik açıdan bakmamız lazım. Çünkü onlarda Atatürk'ü eleştirme, onun büyük kişiliğini karalama gibi davranışlarını da görebiliriz. Çünkü Rusların, komünist ideolojinin Atatürk'ü pek sevmediği bir gerçektir. Atatürk hakkında Kazakça yazılmış belgeler pek az. 1998 yılında Türkiye Cumhuriyetinin 75 yıldönümü sırasında Almatı'da İsrail İsmail'in “Atatürk”

* Prof.Dr, El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Almatı, Kazakistan, kuralay.mukhamadi@gmail.com

** Prof.Dr, Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi, Almatı, Kazakistan, azkal2015@bk.ru

adlı 130 sayfalık (resimlerle süslü) kitabı yayınlanmıştır (3). Bu, Atatürk hakkında Kazakça yazılmış ilk kitaptır. Kazak radyosu ile Kazak televizyonunda Atatürk ile ilgili haberler yayınlanıyor. Atatürk'ün gerçekleştirdiği büyük çalışmalar günümüz bağımsız Kazakistan halkı için benzeri bulunmayan örnek olacağı bir gerçektir. Bu yüzden Atatürk kişiliğinin araştırılması Kazakistan tarafından ele alınıp, onun hayatının gelecek nesil için geniş bir çapta propaganda edilmesi lüzüm kanısındayız.

Anahtar Kelimeler

Türk Dünyası, Atatürk Reformları, Türkiye Cumhuriyeti, Ulusal Tarih, Bağımsız Kazakistan.

THE ROLE OF ATATURK REFORMS IN THE CREATION OF INDEPENDENT KAZAKHSTAN

ABSTRACT

Today's Turkey's hometown was founded by Mustafa Kemal Ataturk's name is the pride of the whole Turkish world cognate. It was founded about 90 years ago during the creation of the national history of his work at the beginning of the Republic of Turkey is undergoing currently Kazakhstan. We see that both the brother and sister countries have the same goals in this respect. If the issue was written by Atatürk at the time, the President of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, was also the first President to form the history of independent Kazakhstan with his works "Ahead of Justice," as a major contributor to his history. In addition to this, he realized the cultural heritage program and helped Kazakh scientists to publish their great works on Kazakh history. An example is the decree of the State Institute of History in Astana in 2008. Because in his own time Atatürk aimed to investigate the history of Turkish peoples at the academic level. In May 1935, he founded the faculty of Ankara Language, History and Geography. 75 years after that, Astana Turkish Academy was established in May 2011. Thus, the reform of history initiated by Atatürk is now being carried out widely during the creation of the history of all Turkish peoples. In October 8, 2009, the opening of the Gazi Mustafa Kemal Atatürk monument by President Nursultan Nazarbayev was held in Astana, the capital of Kazakhstan. The park is named as Anıt Atatürk Park Anıt. President Atatürk Monument in the opening speech of the founder of the Republic of Turkey, performs the re-development of the Turkish nation, state statesman effective management of the special model that can show, stated that a famous personality to the whole world (1). Indeed, the greatest importance of the reforms of Kemal Atatürk was to create the new face of the Turkish people and the national consciousness of the Turkish people through these reforms. The people of Kazakhstan were introduced to Mustafa Kemal Atatürk in the Soviet period through Russian texts published in the series The Life of the Perfect People in Moscow. One of his Republican People's Party (that the administration party founded by the Kemalists in the period) made in 15-20 years in October 1927 in the conference famous 36-hour notice of (speech) The full text of Ataturk International still alive "New Turkey Road" published in Moscow was in four volumes under the title (2).

However, we should take a critical look at the Russian documents from 1950 to 1980. Because we can also see their behavior such as criticizing Atatürk and doodling his great personality. Because it is a fact that the Russians, Communist ideology does not like Atatürk very much. There are a few documents written in Kazakh about Atatürk. During the 75th anniversary of the Republic of Turkey in 1998, Almaty in Israel Ishmael "Lincoln" has 130 pages (decorated with picture) has published a book (3). This is the first book written in Kazakh about Atatürk. Kazakh radio and Kazakh television news about the news are published. It is a fact that the great works carried out by Atatürk will be an unmatched example for today's independent people of Kazakhstan. Therefore, we believe that the research of Atatürk's personality should be handled by Kazakhstan and that his life should be widely disseminated for the next generation.

Keywords

Turkish World, Atatürk's Reforms, Turkey, National History, Independent Kazakhstan

Giriş

Bağımsız ülke kuruluşunun temeli olan asker komutanı, bugünkü milletin kahramanına dönüşen kişiliğin ismi gelecek neslin aklında sonsuza dek kalacaktır. Onun stratejik planı ise Türkiye Cumhuriyetinin ana yönüdür. Osmanlı Devletinin çöküşünden sonra ulusal kurtuluş hareketini yöneten Mustafa Kemal Atatürk, sadece Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı değil, aynı zamanda dünyanın en büyük isimlerinden biridir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Vasiyeti

Tarihte silinmez bir iz bırakan büyük kişilikler az değildir. Zaman adlı katı eleştirici her şeye tanıktır. Bugün siz ve biz, bazı bilge insanların, düşünürlerin zaman geçte toplum tarafından eleştirildiğine ve yaşadıklarına tanık olmaktayız. Ancak, arada ne kadar zaman geçse bile onurunu kaybetmeden halkın samimi saygı ve sevgisine layık görülen kişiler de vardır. Onlardan biri Türk halkının gözde oğlu, dünya çapında önder olan Mustafa Kemal Atatürk'tür. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'nin siyasi yönünün oluşturulması gibi büyük işlerle beraber Türk kültürünün yeni gelişimlerini öğrenmek için de zaman ayırabilmiştir. Örneğin, Alaşorda'nın Aydını Mirjağıp Dulatoğlu'nun "Uyan, Kazak" eseri dikkatini çeker. Bu şiiri ilk okurken Atatürk şiir kafiyelerindeki vatanseverlik duygularından derin bir izlenim alıyor. Hemen belli bilim adamı, Profesör Tayır Çağatay'a şiiri Türkçeye çevirmesini emreder.

Aslında Mustafa Kemal Atatürk Alaş Aydınları ile yakın bir iletişimde olmuştur. Alaş Aydınlarının fikirlerini destekleyerek birleşik Türk fikrine inanmıştır. Ve Türk birliğinin ilerisine tüm ruhuyla hizmet etmiştir.

Alaş Aydınlarından biri Barlıbek Sırtanoğlu'nun "Kazak Halkının Anyasası" adlı Kazak halkının ilk anayasa çalışmasında:

"Kazak Halkının kendi bayrağı var. Bayrağı yeşil, kırmızı hem sarı yatay şeritlerden yapılır. Başköşesinde ay ve yıldız görüntüsü var. Yeşil- İslam ülkesi için özveri sembolü, kırmızı- ülkeyi savunma

altında dökülen kan, sarı- Kazak halkının bozkır toprağı ve özgürlüğün sembölü”

diye açıklanmıştır. Ve bugün Türkiye Cumhuriyeti bayrağı kırmızı, ay ve yıldız görüntülerine sahiptir. Bu durumda, fikirdeki uyum, düşüncedeki süreklilik, fikir bütünlük ideali hakkında söylenemez kanıt. Bu tesadüf yakınlık belirtisi değil mi! Zamanında tarihçi Justin McCarthy:

“Yeniden ayakta durmak için büyük bir komutan ve büyük bir politikacı olmak gerekiyor. Halkına büyük bir sevgi, ona sınırsız saygı ve şef güçlü ve iradeli niteliklere sahip olmalıdır. Bu niteliklere sahip kaç kişi var? İnsanlık tarihinde bunun gibi kaç kişi vardı? Atatürk büyük bir adamdı. Eğer Atatürk olmasaydı, Türk Halkı bugünlerde olmazdı”- demişti, bundan daha değerli ne olabilir!”

Bağımsızlığı kazandıktan sonra Kazak-Türk kültür ilişkileri her dal üzerinde düzene girmeye başladı. Mustafa Kemal Atatürk’ün 1933 yılında yaptığı bildirisinde:

“Bugünkü Sovyetler Birliği dostumuz, komşumuz, müteffikiğimiz. Ancak onu ileride ne beklediğini bugün kimse, kesin olarak söyleyemez. Tıpkı Osmanlı veya Avusturya-Macaristan İmparatorlukları gibi parçalanarak bölünebilirler. Eskiden yumruklarında tuttıkları halklar avucundan çıkabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte, o sırada Türkiye ne yapacağını bilmeli. Bu dostumuzun boyunduruğu altında dili, dini, kaderi aynı kardeşlerimiz var. Onlara el uzatmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak, o günü beklemek değil. Hazırlanmalıyız. Halklar buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri koruyarak. Dil bir köprüdür. ... İnanç bir köprüdür...Tarih bir köprüdür...

*...Kökümüze geri gelip, değişik olaylarla sökülmiş tarihimizi yoklamalıyız. Onların(dış Türkler) bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Biz onlara yaklaşmalıyız”.*¹

Atatürk’ün vasiyetinden 58 yıl sonra, 70 yıldan fazla bir süredir var olan Sovyetler Birliği tarihten silindi. Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk’ün vasiyeti sayesinde 16 Aralık 1991’de Kazakistan’ın bağımsızlık ilanını devlet olarak ilk kabul etti. O zamandan beri Kazakistan ile Türkiye arasındaki siyasal, ekonomik, ticaret, eğitim ve bilim, kültür ve sanat alanındaki ilişkiler ve işbirliği karşılıklı olarak gelişmektedir.

Kazakistan’da Atatürk’ün Hayatı ve Faaliyetleri Hakkında Bilgiler

Kazakistan ile Türkiye arasında siyasal, ekonomik, eğitimsel ve bilimsel, kültürel ve sanat alanlarında işbirliğini güçlendirmenin nedenleri de var: her şeyden önce, en önemli faktörler ortak tarihin, ortak dilin ve ortak kültürün sağlam temelidir. İkincisi, iki ülkenin siyasal görüşleri ve reformları arasında yüksek derecede benzerlik var. Reform ve görüşlerinin birçoğu, Türk halkının oğlu Mustafa Kemal Atatürk’ün fikir ve reformlarının izlerine sahiptir. Üçüncüsü, iki ülke arasındaki ilişkileri genişletmek için geniş fırsatlar var.

¹İsmail İ. **Atatürk**. Almatı.1998, s.7.

Ancak Kazakistan halkı, ideolojik güçlerin ve diğer ideolojik güçlerin hâkim etkisi göz önüne alındığında, Sovyetler Birliği ve Atatürk döneminde Mustafa Kemal'in yaptığı büyük değişiklikleri hafife almadılar. Önceki Sovyet döneminde yayınlanan eserlerde Atatürk, yüzeysel gerçeklerle sunuldu. Sovyet dönemi ansiklopedisinde sunulan verileri sunmaya karar verdik. Bu yüzden ansiklopedide bir bakımdan özel bir ülkenin, halkın kendine ait yaradılış şekli açıklanırsa öbür taraftan o halkın farkındalığı, dünya uygarlığına görüşü yansıdığından çok önemli bir çalışma olarak sayılır. Buna örnek olarak Sovyet döneminde yazılan ansiklopedideki şu fikri örnek vererek verilerin çok az olduğunu ve kuru açıklama şeklinde olduğunu farkediyoruz: "Atatürk Mustafa Kemal"(1881, Selanik- 10.11.1938 İstanbul). Türk Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı(1923-38), askeri komutan, Halk Cumhuriyet partisinin başkanıdır. Atatürk(Türk atası) anlamı taşıyan soyadı ona Türkiye'nin Büyük Millet meclisinde vermiştir(1934). Selanikteki tüccar bir aileden çıkmıştır. İstanbul Harf okulundan mezun olmuştur(1904). Genç Türkler inkılabına(1908), İtalya-Türkiye savaşına(1912-13) katılmıştır. I.Dünya savaşında Dardaneli savunmada(1915) önemli rol oynamıştır. Kafkas(1916-17), Suriye-Palestina(1917-18) savaşlarında üst makamlarda hizmette bulundu 1916 yılında jeneral rütbesine ve padişah nakamına sahip oldu. 1919 yılında Türkiye'nin Kemalcılar inkılabı yönetti. İnkılap sonucunda İngiliz-Yunan istilacıları ülkeden kovuldu(1922), sultanlık kaldırıldı(1922), Türkiye cumhuriyet olarak ilan edildi(1923), Atatürk'e marşal, Gazi (Yenen)adı verildi. O yasa, kültür ve yaşam alanında birkaç reformlar yürüttü. Türkiye'nin kapitalist yolla bağımsız olarak gelişmesini sağlamaya çalıştı. 16 Mart 1921 yılında RSSCB ile Türkiye atasında doztluk ve akrabalık hakkında anlaşma, 17 Aralık 1925'te SSCB ve Türkiye arasında tarafsızlık hakkında anlaşma yaptı.²

Bağımsız Kazakistan tarihinde Atatürk hakkında yazılmış olan çalışma "Atatürk"başlığıyla ortaya çıktı. Bu kitap yazarı S.Smayıl'ın 1998 yılında yazdığı 128 sayfalık eseridir. Yazar kitabın giriş kısmında şöyle yazar:

*"... Türk verileri gereğince Atatürk'in hayatı ve faaliyetleriyle ilgili esas dönemler ve başlıca olaylar üzerinde durarak günümüzle bağdaştırmaya çalıştık. Kazakistan ile Türkiye arasında gün geçtikçe gelişen iletişimi de kapsamak niyetiyle Kazak yayınlarında yayınlanmış birkaç makaleleri de eklemekteyiz"*³

Yukarıda Sovyetler döneminde çıkmış ansiklopedide Atatürk ile ilgili bilgiler az ve basit açıklamalarla verilmiş ise Kazakistan bağımsızlığını aldıktan sonra yazılmış ansiklopedide bilgi biraz kapsamlı verilmiş ve Atatürk hakkında olumlu fikirler yazılmış, yazılanı tamamıyla makaleye almak çok yer alacağından kısmen vermeyi doğru bulduk:

"...Atatürk bütün hayatını vatanının bağımsızlığı ve bütünlüğü, ana dili ve ulusal kültürünün gelişmesi ve ilerlemesi yolundaki mücadeleye adadı. Atatürk'ün doğrudan yönetmesiyle Türkiye'de siyaset, hukuk, eğitim, ilim, askeri işler v.s. alanlarda çoğu reformlar yapıldı. ... Atatürk tarih ilmleri ile dilbilimi alanına çok dikkat çekti. 1931 yılında Türk tarih kurumu kuruldu, kendisi "Türk tarihinin esas yönleri" adlı eser yazdı. Türkçeyi arapça,

² Kazak Sovyet Ansiklopedisi. Almatı, 1972. 1.cilt, s. 648.

³ İsmail İ. **Atatürk**. Almatı.1998, s.8.

farsçadan giren sözlerden temizlemek, dili halka daha da yakınlaştırmak amacıyla 1932 yılında Türk Dili Kurumu düzenlendi, dil siyasetinin temeli oluştu. Atatürk'ün başkanlığıyla Türkçenin kullanım alanı genişledi. Atatürk Türk kökenli halkların birlik ve beraberliğine inandı, Sovyetler Birliğindeki Kazak, Özbek, Kırgız v.s. Türk halklarına bağımsızlık yolundaki mücadelede el uzatılması gerektiğini vasiyet etmiştir.”⁴

8 Ekim 2009 yılında Kazakistan'ın başkenti Astana'da Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından Gazi Mustafa Kemal Atatürk anıtının açılışı gerçekleştirilmiştir. Anıtın bulunduğu park “Atatürk parkı” olarak adlandırılmıştır. Anıtın açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı Atatürk'ü Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, Türk milletinin yeniden kalkınmasını gerçekleştiren, devlet yönetiminin özel modelini gösterebilen etkili devlet adamı, tüm dünyaya ünlü bir kişilik olduğunu belirtmiştir(1).Gerçekten de Kemal Atatürk reformlarının en büyük önemi bu reformlar aracılığıyla o Türk halkının yeni yüzünü, Türk halkının kendine has ulusal bilincini oluşturabildi. Kazakistan halkı Sovyet döneminde Mustafa Kemal Atatürk hakkında Moskova'da “Mükemmel İnsanların Hayatı” serisinde yayınlanmış Rusça yazılar aracılığıyla tanımıştır. Birde onun Cumhuriyet Halk Partisinin (o dönemdeki Kemalistlerin kurduğu idare partisi) konferansında 15-20 Ekim 1927 yılında yaptığı ünlü 36 saatlik bildirisinin (Nutuk) tam metni Atatürk henüz hayattayken “Yeni Türkiye Yolu” başlığıyla dört cilt halinde Moskova'da yayınlanmıştır (2). Oysa Atatürk ile ilgili 1950-1980 yıllardaki Rusça belgelere kritik açıdan bakmamız lazım. Çünkü onlarda Atatürk'ü eleştirme, onun büyük kişiliğini karalama gibi davranışlarını da görebiliriz. Çünkü Rusların, komünist ideolojinin Atatürk'ü pek sevmediği bir gerçektir. Atatürk hakkında Kazakça yazılmış belgeler pek az. 1998 yılında Türkiye Cumhuriyetinin 75 yıldönümü sırasında Almatı'da İsrail İsmail'in “Atatürk” adlı 130 sayfalık (resimlerle süslü) kitabı yayınlanmıştır (3). Bu, Atatürk hakkında Kazakça yazılmış ilk kitaptır. Buna yukarıda da değinmiştik. Kazak radyosu ile Kazak televizyonunda Atatürk ile ilgili haberler yayınlanıyor. Atatürk'ün gerçekleştirdiği büyük çalışmalar günümüz bağımsız Kazakistan halkı için benzeri bulunmayan örnek olacağı bir gerçektir. Bu yüzden Atatürk kişiliğinin araştırılması Kazakistan tarafından ele alınıp, onun hayatının gelecek nesil için geniş bir çapta propaganda edilmesi lüzüm kanısındayız.

Atatürk Reformlarının Bağımsız Kazakistan'daki Görünüşü

23 Nisan 1920'de yasa oluşturan, ortaya çıkaran ve gerçekleştiren mahkeme yönetimini biriktiren o zamanki yönetimin direk üyesi olan Türkiye'nin Büyük Millet Meclisinin açılması Türk Cumhuriyetinin oluşmasına ilkadım oldu. Türkiye'nin Büyük Millet Meclisinin başkanı Mustafa Kemal Atatürk'tü. Atatürk ideolojisine göre Türk halkının oluşunu ve birliğini geliştiren esas faktörler aşağıdakiler olarak sayılır:

- Ulusal anlayışla ilgili bir gerçek;
- Ulusal terbiye;
- Ulusal kültür;

⁴ “Kazakistan” milli ansiklopedisi, Almatı. 1998, s. 720,508,509

- Dil, tarih ve kültürün birliği;
- Türkün bilinci ve duygusu;
- Maneviyat

Atatürk reformlarının güncelliğini günümüze kadar Türkiye devletiyle birlikte akraba Türk memleketleri kanıtlamaktadır. Elbette bir memleketin gelişme, oluşma yolunu değişik yapmaksızın aynı şekilde tekrarlamak mümkün değil. Uygarlığa doğru ilerleyen ülkenin siyasi, toplumsal, ekonomik, kültürel gelişmesinde kendine has özelliklerine bakılacağı söz konusudur. Ancak bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye memleketinin esasını oluşturan reformlarını gerçekleştirmektedir. Yukarıda söylenen Atatürk'ün ideolojisi bağımsız Kazakistan'ın stratejik gelişme yönündeki esas faktörler diyebiliriz. Yukarıda adı geçen ulusal anlaşıma, ulusal terbiye, ulusal kültür, maneviyat, türklük bilinç ve duygu çok önemli faktörler olduğundan N.Nazarbayev kendinin “Geleceğe Doğru Yol: Manevi Yenilenme” nakalesinde XXI asırdaki ulusal bilinç, ulusal kültürel mirası öğüt etme, Latin alfabesine geçme hakkında meseleyi ortaya koydu. “Ulu bozkırın yedi yönü” başlıklı makalesinde “Türk dünyasının oluşumu” meselesine özellikle dikkat edilerek “Türk uygarlığı: kökeninde günümüze kadar” adlı projeyi ele almak gerektiğini belirtti. Hatta bu proje çerçevesinde Astana’da Türkologların dünya kongresini düzenlemeyi akraba Türk halklarının müzelerine eski Türk yadigarları konulacak Türk halklarının kültürel günlerini geçirme teklifinde bulundu⁵.

Yukarıda Atatürk'ün özel olarak dikkat ettiği mesele ulusal kültürü canlandırma çalışmaları olduğuna değindik. Bu Atatürk'ün önemli saydığı ulusal kültür bağımsız Kazakistan için de çok önemli bir yön olmuştur. Çünkü uzun bir süre komünist ideolojinin baskısında olan Kazak ülkesinin kültür de kendi seviyesinde tanınmamıştır. Bu yüzden Kazakistan’da da ulusal kültüre dikkat etme yönünde çalışmalar yapılmıştır. Genç bir ülkenin esas stratejik yönlerinden biri ulusal kültürü derleme, yeniden yapma ve nasihat etme gibi önemli çalışması “Kültürel Miras” adlı devlet programını ortaya çıkarmaktı. Bütün Türklük öneme sahip bu program çerçevesinde yapılan çalışmalar az değildir.

UNESCO çapında Türkistan şehrinin 150.yıldönümü kutlandı. Bağımsızlık dönemindeki kültürü geliştirmedeki en önemli etkinliklerden yine biri 2004-2009 yıllara yönelik “Kültürel Miras” adlı devlet programıydı. 2003 yılın sonunda geniş çaptaki “Kültürel Miras” başlıklı devlet programı kabul edildi.

«Kültürel Miras» programının amacı, ülkenin tarihi ve kültürel mirasını araştırmak, kalkındırmak ve saklamak, yabancı ülkelerde Kazakistan'ın kültürel mirasının propagandasını yapmaktır. Program dört madde üzerinde çalışma yapacaktır:

- 1.milli kültüre özgü önemi olan tarihi-kültürel ve mimari anıtları yeniden yapmak;
- 2.arkeolojik araştırmalar yapmak;
- 3.kültürel mirasa göre bilimsel çalışmalar yapmak;
- 4.milli edebiyat ile yazılar tecrübesini paylaşmak, genişletilmiş görüntü ve çalışma sıralarını oluşturmak.

⁵(https://www.inform.kz/kz/elbasy-makalasy-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru_a3016293).

Çin, Türkiye, Moğolistan, Rusya, Japonya, Mısır, Özbekistan, Ermenistan, bununla birlikte ABD ve Batı Avrupa'ya bilimsel araştırma ekipleri sonucunda 5 bini aşkın değerli tarihle, etnografiyle, Kazakistan sanatıyla ilgili arşiv dosyaları, el yazıları ve matbaa yayınları alınmıştır. Kazakistan'daki "Kültürel Miras" programı hakkında özel olarak yazılan «Kültürü geliştirmeye yönelik "kültürel miras" programı ve onun tarihi önemi» adlı makalemize göre 1-5 Ekim 2018 yılında düzenlenmiş olan 18 Türk Tarihi kongresinde yaptığımız bildiride tam bilgiyi sunduğumuzdan onunla ilgili bilgilere bu makalemizde değinmedik.

Bundan yaklaşık 90 yıl önce kurulmuş Türkiye Cumhuriyetinin ulusal tarihini oluşturma esnasında yaptığı çalışmaları şu anda Kazakistan da başından geçirmektedir. Kardeş iki ülkenin bu çerçevede yaptığı çalışmalarının hem amaçlarının aynı olduğunu görmekteyiz. Mesele, Atatürk o dönemlerde "Nutuk'u" yazdıysa Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev de "Adaletin Ak Yolu", "Kritik On Yıl", "Tarihin Akışında", "Asırlar Kesişmesinde", "Avrasya Kalbinde" eserleriyle bağımsız Kazakistan'ın tarihini oluşturan ilk Cumhurbaşkanı olarak onun tarihinin de yazılmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte kültürel miras programını gerçekleştirip Kazak bilim adamlarının Kazak tarihiyle ilgili çok büyük çalışmalarının yayınlanmasında destek olmuştur. 2008 yılında Astana'da Devlet Tarih Enstitüsünün oluşturulmasıyla ilgili kararnamesi de buna bir örnektir. Çünkü kendi döneminde Atatürk Türk halkları tarihini akademik seviyede araştırmayı amaç etmiş, Mayıs 1935'te Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya fakültesini kurmuştur. Ondan tam 75 yıl sonra Mayıs 2011'de Astana Türk Akademisi kurulmuştur. Demek, Atatürk'ün başlattığı tarih reformu günümüzde bütün Türk halklarının tarihini oluşturma sırasında geniş çapta gerçekleştirilmektedir.

Başkent'in bir yerden başka bir yere, bir şehirden diğer şehre taşınması, tüm dünyada ve tüm ülkeler tarihinde sıkça uygulanmamasına rağmen dünyada varolan bir fenomendir. Tek bir grup veya tek bir bölge ile ilgili mesele değil, bütün bir ülke ve bütün bir millet ile ilgili mesele olduğundan dolayı, bu tür bir göç etmenin hem en temel hem en önemli nedeni de, ulusal çıkar ve bir milletin kaderidir. Başkenti dış tehlikelerden korumak amacıyla, coğrafi durumları dikkate alarak yaşam için rahat ve uygun veya bol nehir ve deniz kıyılarına taşımak, dünyadaki hem küçük hem de büyük başkentlerin tarihinde vardır. Kazakistan, bu durumları dikkate alarak kardeş ülkemiz olan Türkiye Cumhuriyetinin tecrübesinden faydalanmıştır. Geçmişte Ankara, devlet başkenti ve yönetim merkezi olmadan önce, "*Ankara, hükümet merkezidir. Sonsuz merkez olarak kalır*" demişti Atatürk. Buna benzer şekilde, Kazakistan'da ekonomik zorluklara rağmen, başkent'in değiştirilmesinde neden olan durumlardan biri, 20. yıllarda Türkiye'yi telaşlandıran coğrafi özellikleri de büyük önem taşımıştır. Ayrıca, Kazakistan'ın ilk cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in başkenti değiştirme teklifinin nedeni, yüzyıllardır bağımsızlığı hayal eden ve yakın zamanda ulaşan halkın, uzun zamandan beri oluşan, ancak şu ana kadar çözülmemiş ulusal çıkar söz konusudur. Yukarıda da değinildiği gibi, Atatürk'ün 20. yıllardaki coğrafi durumu, yani başkenti ülkenin coğrafi merkezine taşınması ilk nedendir. Avrasya uzayının ülkenin bir parçasını atayurt olarak yapması büyük bir onurdur, ancak başkent'in, ülkenin başka bir ucunda olması, onun güvenliği hakkında,

ülkenin bütünlüğü hakkında ve iç yol iletişimin avantajı hakkında düşünmeyi gerektirmektedir. O zamanlar Akmda, yalnızca Kazak topraklarının değil, aynı zamanda Avrasya kıtasının coğrafi merkeziydi, yukarıda belirtilen gereksinimlere uygun ya da bunları gerçekleştirmeye fırsat sunmakla eşsiz bir bölgeydi. Astana'nın ülkenin diğer bölgeleri ile aynı mesafede olması, kamu yönetim sisteminin çalışması, altyapı ve yol ilişkileri açısından avantajlıydı. Ülkedeki demografik durumun doğru yönde gelişmesine büyük etkisi oldu. Nursultan Nazarbayev:

“Şehri (Almatı) batı, doğu ve güney yönünde geliştirmede doğal sınırlamalar çoktur, yani bunlar başkentte inşaat yapmada engel olur. Almatı'daki yüksek sismik tehlike nedeniyle inşaat maliyetleri pahalıdır. Almatı'yı daha fazla geliştirmek, devlet için uygun değildir. İkinin arasındaki inşaat farklılığı 2,5 katıdır. Almatı'nın ekolojik durumu tehlikeydedir. Akmda'nın ekolojisi istikrarlıdır”

diye başkenti değiştirmenin başka nedenlerini söylemiştir. Geçmişte Kazakistan'ın ilk cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Türkiye Cumhuriyetinin cumhurbaşkanı olan rahmetli T. Özal, Almatı şehrinde beş yıldızlı olan “Ankara” otelini yaptırtmıştır. Şehrin merkezinde yerleşen bu mimari binaya “Ankara” isminin verilmesi, Kazakistan'ın Türkiye Cumhuriyetinin başkentine olan gerçek saygı duymasını ifade etmektedir.

Türkiye'deki Mustafa Kemal Atatürk'ün reformlarından biri, arap alfabesinden latin alfabesine geçmesidir. Bu, hem Türkiye hem de Türkler için ulusal kimliği tanıtmak ve onların ayrı bir devlet olduklarını anlamaları için gerekliydi. Ayrıca, Avrupa mirasının bir parçası olduğunu anlamak da gerekliydi. Bağımsız Kazakistan'ın günümüzde Kazak alfabesinin Latin alfabesine geçişi, Atatürk'ün reformlarıyla bağlıdır. Kazakistan'ın Latin alfabesine geçmesi, Kazak dilinin Türk temelini korumasına, Kazak halkının uluslararası seviyesinin yükselmesine, Türk akraba halklarının bir araya gelmesine, Kazak dilinin dünya bilgi alanına geçmesine güçlü bir şekilde fırsat sağlayacaktır.

Kazakistan'ın Latin alfabesine geçmesi hakkında cumhurbaşkan'ın kararnamesini resmi isteyen akademisyen A. Kaidar, “Kazak halkına Latin yazısı lazım mı, değil mi?” diye makale yazmıştır (A. Kaidar, “Kazak halkına Latin yazısı lazım mı, değil mi?”, Egemendi Kazakistan, 06.01.1996). Gerçekten, bilim adamı A. Kaidar'ın Latin alfabesine geçme teklifi, Türk akraba halklara ortak alfabe, ortak yazı yapma niyetiyle meydana çıkmaktadır. Ancak maalesef, bilim adamı tarafından sunulan Kazak- Türk alfabesindeki 34 sembolün, ortak Ankara projesinden ikisini- Azerbaycan, onunu- Özbek, sekizini- Türkmen yeni alfabesinde kullanmamıştır. Böylece, maalesef Türk halklarının yeni alfabesinde harf farkı artmıştır.

Bağımsızlığın özel yolunu tutan Kazakistan halkı günümüzde kendine has ulusal görünümünü oluşturmada sürekli bir arayış içerisinde. Böyle tarihi bir dönemde Türk memleketinin kurucusu Kemal Atatürk'ün tarihle birlikte dil meselelerine çok önem vermesi günümüz bağımsız Kazakistan için benzeri bulunmayan bir model olmaktadır. Evet, Kazak ülkesi 300 yıl Rusya'nın sömüresinde olması sonucunda Kazakçanın Rus sözleriyle büyük ölçüde karışması, dil temizliğinden uzaklaşmasına şahit olmaktadır. Özellikle Kazak yazısını Kiril alfabesine geçirmeye ilgili Kazakçanın ses sistemine büyük zarar gelmiştir. Çarlık Hükümet bilgili olmanın ölçüsü Rusça okuma ve yazma

görüşünü Ruslaştırma siyasetine dönüştürdü. Sovyet Döneminde de Ruslaştırma siyaseti devamını bulmuştur. Dolayısıyla Sovyet Döneminde 98 dil tamamen yok oldu, Kazakça da az kalsın yok olacaktı. Ülkemiz bağımsızlığını kazanalı Kazakçanın devlet dili mertebesi Anayasamızda tam olarak belirlemiştir(1)

Desek de, çok uluslu memleket olarak tanınmış Kazakistan durumunda dil politikasını bir taraflı yürütmek olasılığı eksiktir. Sonuçta bağımsızlığını kazanalı 25 yılı geçse de Kazakça henüz devlet dili seviyesine yükselememektedir. Günümüzde dilimizin mertebesini yükseltmeyle ilgili ülkemizde değişik faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Bu yolda N.A. Nazarbayev Kemal Atatürk'ün dil reformunun tarihi sonuçlarını rasyonel kullandığını görüyoruz. Döneminde Kemal Atatürk:

“... Her şeyden önce yüce Türk halkına...kolay okuma yazma anahtarını vermek gerekir. Yüce Türk halkı cehaletten az çalışmayla, kısa yolla sadece kendinin hem güzel hem asil diline kolay uyum sağlayan araç aracılığıyla çıkabilir. Bu okuma-yazma anahtarı sadece Latinceyi esas tutan yeni Türk alfabesidir”

demiştir (2). İşte, günümüzde Kazakistan da çıkmaz sokaktan kurtulmanın yeni yoluna yönelmiş, Latin esaslı Kazak yazısını oluşturmaya yüz tutmuştur. Cumhurbaşkanımız “Geleceğe Doğru Yol: Manevi Yenilenme” başlıklı makalesinde “Ulusal kod, ulusal kültür korunmazsa hiçbir yenilenme olmaz. ilerlemek için ulusun gelişmesine engel olan geçmişin steoratiplerinden vazgeçmek gerekir” der (3). Geçmişin gerici görünümülerinden biri Kiril yazısına uyması sonucunda Kazakların ses ahengini kaybetmesi, yabancı dilden geçen sözlere hakim olma imkanından ayrılması idi. 1929 yılındaki reform gereğince Rusçadan geçen eşya adlarının Kazakçanın ses ahengine, ulusal görünümüne uyarlanıp yazıldığı hepimize bellidir. Örneğin, bätenke (botinka), ärtis artist), kirpiş (kirpiç), türme (tyurma) v.s.. 1940 yılından itibaren Sovyet ideolojisinin etkisinden hakim olmanın bu mekanizmalarının durdurulması anlaşıldı. 6 Aralık 2018 yılında Ulusal heyetin onayladığı Latin yazısına geçişle ilgili yeniden yapılmış Kazakçanın esas imla kurallarının projesinde Kiril alfabesi esasında Rusçadan girmiş olan, dilimizde olmayan ц, ю, я, е, ъ, ѓ işaretleri kullanımdan çıkarılmıştır.(3) Sonuçta, imla kurallarına artık yabancı dilden geçmiş sözleri kendi dilimize uydurarak yazmaya imkân verilmiştir. Kazakistan'ın latin harfine geçmesiyle ilgili Cumhurbaşkanının kararnamesini resmi olarak soran akademisyen A.Haydar “Kazaklara Latin harfi lazım mı, değil mi?” makalesini yazdı.(A.Haydar “Kazaklara Latin harfi lazım mı, değil mi?” Egemen Kazakistan, 06.01.1996). Gerçi bilim adamı A.Haydar'ın Latin yazısına geçmesiyle ilgili teklifi akraba Türk halklarına ortak alfabe, ortak yazı oluşturma isteğinden ortaya çıkmıştır. Fakat, maalesef âlimin teklif ettiği Kazak-Türk alfabesindeki 34 sembolün, ortak Ankara projesinin ikisini Azerbaycan, onunu Özbek, sekizini Türkmen yeni latin alfabelerine kullanmamıştır. Böylece, maalesef Türk halklarının yeni alfabesinde harf farkı artmıştır.

Astana'da Atatürk Anıtı'nın açılış törenine katılan Kazakistan'ın o dönemdeki cumhurbaşkanı N.Nazarbayev şöyle demiştir:

“Küçük Asya'da yaşayan Türk kardeşlerimiz hakkında söz ederken ta orta asırda büyük bozkırdan medeniyet örneklerini Anadolu topraklarına götüren kardeşimiz aklımıza gelir.

Günümüzde Türkiye gibi kardeş ülkeyle aradaki işbirliği ilişkisinin farklı düzeylerde geliştiğini hepimiz biliyoruz. Günümüzde bu barışın simgesi olarak Astana şehrinde Türkiye Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün anıtının açılış töreninin kanıtı olduğuna tanıklık ediyoruz. O, dünyaya tanınan 20. yüzyılın insanı olarak sayılır. Mustafa Kemal Atatürk, zor zamanlarda Türk devletini tehlikeden koruyabilmek, ülkesini birleştirebilmek ve çok kısa süre içerisinde Türkiye'yi zorluklardan çıkarabilmek için çok çaba harcamıştır. O, sivil toplum değerlerinin oluşumu ve yeni alfabenin getirilmesi gibi sosyo ve ekonomik reformlar gerçekleştirerek Türkiye'yi medeni ülke listesine ekleyebilen ve onun fikirleri bu güne kadar devam etmektedir. Günümüzdeki bu anıtın açılması, ulu bireye olan saygı göstergesidir. Bu olay, kardeş ülke Türkiye ile güçlü dostluk ve işbirliğinin gelişmesine yeni bir katkı sağlayacağına inanıyorum.”

Sonuç

Sonuç olarak Menter Şahinler'in "Atatürkçülüğün Kökeni, Etkisi ve Güncelliği" adlı 1998 yılında Fransızcadan Rusçaya çevrilip yayınlanmış olduğu kitabının giriş bölümünde: *"Günümüzde Atatürkçülük meseleleri ve onun kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili 3000'i aşkın eserler yayınlanmıştır"* demiş. Şu anda Atatürk hakkında yazılan eser daha çoktur. Atatürk Türkiye Cumhuriyetinin kurucusudur. O çağdaş ulusal Türk devletini yalnız kurdu diyebiliriz. Günümüz insanları ve yeni kuşaklar için bu bir mucize gibi görünebilir. Devlet laikti ve aslında çok derin otoriter kalmasına rağmen Batı demokrasilerinin birçok özelliğine sahipti. Kemal, Batı etkileri için ülkeyi keşfetmiştir. Avrupa ile iletişimi kolaylaştırmıştır. Türk alfabesini Latinceye çevirmiş, fes'i şapkalarla değiştirmiş ve bütün Türklere soyadı getirmiştir. Ayrıca demokratik özgürlüklerin ve demokratik seçimlerin ortaya çıkması için ön koşulları yaratmıştır.⁶ Atatürk'ün bu reformları ders kitaplarına alınmıştır, bunun bağımsız Kazakistan için örnek olabilecek, öğretebilecek yönleri de az değildir.

XXI. asır – çağdaş teknolojiler devridir. Bütün dünyada küreselleşme süreci görülmektedir, Türk halklarının ulusal gelenekleri ile kültürünü kırıyacak tek bir yol vardır, o nesillerin bağlılığı, birlik ve beraberliği, dostluk ilişkileridir. Yaşadığımız karışık bir dönemde Türk halkları birbirine destek göstermeli, birbirini savunmalı ve birlik içerisinde yaşamaları lazımdır. Bununla, Atatürk gibi millet önderinin ileri görüşlü siyaseti, Türk halkları için yaptığı yaratıcı işleri ve entelektüel toplum oluşturma işinde derin dünya görüşü de, bilgili görgülü nesilleri eğitmeye bütün ömrünü adayabilen, dünyaca tanınmış büyük önderin çalışmaları devam edecektir.

⁶ Vladimirovskiy, A.V. Velikiy Atatürk. «**Otets Naroda**», «**Çelovek Sudbıy**». – M.: Eksmo. 2014.s.6

KAYNAKLAR

1. "Kazakistan" milli ansiklopedisi, Almatı. 1998, s. 720.
2. Atatürk M.K. Put Novoy Turtsiy: 1919-1927: Reprintnoye İzdaniye 1929-1943 –SP6: Alfaret. 2016 (Serya "İstoriya Vostoka")
3. Fadlı Ali (2011) Atatürk jane Til// Ana Tili gazetı № 1102,3-Şubat
4. İsmail İ. (1998) Atatürk. Almatı.
5. Kazak dilinin negizgi emle erejelerinin jobası -Almatı, 2018.-s.33
6. Kazak Sovyet Ansiklopedisi. Almatı, 1972. 1.cilt, s. 648.
7. Kazakistan Respublikasında tilderdi damıtuv men koldanuvdın 2011-2020 jıldara arnalğan memlekettik bagradlması turalı. 2011 jılǵı 29 mausımdaǵı №110 Kazakstan Respublikasınıń Jarlıǵı (e-kaynak)- Almatı, 2015
8. Nazarbaev, N.(2017) Bolaşakka bagdar: ruhani janıruv (statı, intervıyu, vıstupleniya, ekspertniye kommentari i spraviçnoanalitiçeskiye materiyalı)) – Astana: Kazakistan Cumhurbasıkanı yanındaki Araştırma ve Strateji Enstitüsü
9. Vladimirovskiy, A.V. Velikiy Atatürk. «Otets Naroda», «Çelovek Sudbıy». – M.: Eksmo. 2014.s.6
10. Şahinler, Menter. Kemalizm: Zarojdeniye, Vliyaniye, Aktualnost. Fransızcadan Çev. Moskova, 1998.
11. <https://www.inform.kz/kz/astanada-elbasynyn-katysuymen-mustafa-kemal-ataturikke-arnalğan-eskertkish-ashyldy> (06.04.2019)
12. https://www.inform.kz/kz/elbasy-makalasy-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru_a3016293 (06.04.2019).

BXSR (BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ) GAZETELERİNDE ATATÜRK'ÜN FAALİYETLERİNİN YER ALMASI

Gülnaz SATTAROVA*

ÖZET

1918'in sonunda Türk halkının büyük oğlu Mustafa Kemal Paşa, "Ankara'nın Geçiş Hükümeti" sömürgecileri Vatan'dan kovdu. Türkiye'deki siyasi karışıklık döneminde BSR (1920-1924) aktif iç ve dış politikasını yürütüyordu. Buhara'nın perspektif planı, yabancı ülkelerle dostça diplomatik, ekonomik ve kültürel işbirliğinin kurulmasına ve geliştirilmesine özel önem vermiştir. 20. yüzyılın başında, Türkiye'nin "Genç Türkleri" ve Buhara ceditleri ile, dostça, eğitimsel ve kültürel ilişkiler kurdu. 1920'lerde, BSR kurulduğunda, Türkiye'nin siyasi yaşamında bağımsızlık mücadelesi patlıyordu. Ankara hükümeti ve kurucusu Mustafa Kemal, "Buhara Ahbori" gazetesinde yayımlandı: "16 Temmuz 1921'de Türkler, Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde tüm cephelelere karşı Rumlara sert ve ortak davranmaya başladı." "Buhara Ahbori" Türkiye'nin bağımsızlık yolundaki başarıları hakkında yazılar yayınladı. Bunlardan biri de "Devrimci Türkiye için yardıma ihtiyacım var" makalesi. Özellikle, "Doğu'da Türkiye Ulusal Meclisine kim seçildi?", "Türkiye-Polonya Anlaşması", "Türkiye'de Arnavutluk Konseyi", "Türkiye'de Yeni Amerikan Şirketi", "Türkiye'de Ulusal Meclis", "Türk Hükümeti'nin Kuzey Amerika'ya Temyizi", "Türkiye-Ermenistan İlişkileri", "İstanbul Yayımlandı", "Türkiye'ye Uzman Çekmek", "Türkiye Savaşmaya Karar Verdi", gibi düzinelerce haber ve yazı var. Makalelerde Mustafa Kemal, devlet adamı olarak övgüyle karşılandı.

"Buhara Ahbari" gazetesinin 103. sayısında 19 Ekim 1922, Mustafa Bin Paşa hakkında "Binlerce yaşa! şiir yayımlandı.

H. Olmash Mustafa Kemal hakkında:

"Ey Abdur Kamal Paşa

Sen ezilenlerin baskısı sensin

Doğu'nun Kurtarıcısı

Binlerce Yıl Katılıyorum Onlarla Yaşayın! " diye yazdı.

"Buhara Axbori" gazetesi, yirminci yüzyılda Türkiye ile Buhara arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi ve yeni bir düzeye çıkması konusunda en değerli bilgi kaynaklarından biri. Gerçekten de, "Doğu ve Buhara" tarihi araştırma sorununun gelecekteki çözümünün kaynaklarından biri. Kamal Paşa'nın kişiliğine gelince, hayatı boyunca Türk halklarına duyduğu saygıdan daha yüksektir. "Yer yuzi" Dergisi'nde Atatürk hakkında makaleler de yayımlandı. 1925 3-sayısında "Gazi Paşa Süleydir" başlıklı makale Atatürk hakkındadır. Bu tür makaleler 20. yüzyıl basınında sıkça bulunur.

Anahtar Kelimeler

BXSR hükümeti, basın, "Buhara Axbori" gazetesi, Türkiye'nin Ulusal Bağımsızlığı, Türkiye Büyükelçiliği, Türk-Yunan Savaşı.

*Doç. Dr., Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Özbek Dili, Edebiyatı ve Folkloru Enstitüsü Üst Düzey Araştırmacısı, noza1969@mail.ru.

APPEARANCE OF OPERATIONS OF ATATURK IN THE BXSR(BUKHARAN PEOPLE’S SOVIET REPUBLIC) NEWSPAPERS

ABSTRACT

From the end of 1918, the political struggle was rising in the country when the "Ankara Temporary Government" established and led by Mustafa Kemal Pasha, the great-grandson of the Turkic peoples, during the years between 1920 and 1923 started their provocative actions against the colonialists (mostly British and Italian military forces). At the same time, the Republic of Bukhara started its partnership with Turkey, which was originally established centuries ago. These relationships have been especially highlighted in newspapers "Bukhara Axbori" (1920-1923) and "Ozod Bukhara" (1923-1924), which is the publishing house of the Bukhara National Soviet Republic (BNSR). Generally, at the beginning of the 20th century friendly, educational and cultural relations between the "Young Turks" and the Bukhara Jadids (initiators of modernization) of Turkey were established. The role of periodical press in the formation of these relations was incomparable. The Jadids in Bukhara used to read "Siratul Mustaqim" (The Right Way) magazine published in Turkey. In Turkistan that is the Turkic peoples' original motherland, the focus of the BNSR's attention was mainly devoted to the internal affairs in Turkey and the condition of giving a helping hand to the Turkic people in the period of the war, the First World War years as well as provided the Turks with the moral and material support.

In the newspaper of "Bukhara axbori", there was given an article about the "Government of Ankara" and its founder Mustafa Kemal, who entered the life-and-death struggle. It says as following: "On the 16th of July, 1921, the Turks began to undertake strong and joint actions against the Greeks on the entire front under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. In the meantime, the Turks will fight against the 3-4 times more enemy forces and stop the attack. May God bless the heroic and energetic efforts of the Turkish soldiers in their home country, fighting against European threats (Greece and England) and winning a joint victory in the West Bank."

During this period, besides social political articles in Turkistan newspapers, poetic works about Atatürk's heroism were also published.

In this article, in the beginning of the 20th century "Bukhara Axbori" and "Ozod Bukhara" published comparative analysis of articles and information about Mustafa Kemal Atatürk

Keywords

BXSR government, the press, "Bukhara Axbor" newspaper, Turkey's National Independence, Embassy of Turkey, the Turkish-Greek war

Bağımsızlığını ilân ettikten sonra Özbekistan’da tarihin araştırılması konusunda önemli adımlar atıldı. Milli tarihimiz birçok yönüyle yeniden gözden geçirildi. Daha önce yasaklanan ve araştırılmayan kaynakları tarafsızca değerlendirme imkânı sağlandı. Hususıyla, Özbeklerin

vatanlarından edilip başka ülkelere iltica etmeye mecbur bırakılmaları meselesi de yeni dönemin ruhuyla incelemeye tabi tutuldu.

Sovyet rejimi döneminde Özbek göçleri kitlesel boyuta ulaştı ve 1917-1924, 1925-1930, 1939-1945 yıllarında kademeli olarak gerçekleşti.

Özbek mülteciliği ile ilgili makale ve araştırmalar, esas itibarı ile, XX. Yüzyılın 90'lı yıllarında ortaya çıkmaya başladı.

Ş.Turdiyev, T.Kahhar, A.Şerefiddinov, Ş.Hayitov gibi uzmanlar bu alandaki ilk çalışmaları gerçekleştirdiler. Şirali Turdiyev "*Ular Germaniyada o'qigan edilar*" (*Onlar Almanya'da Okumuşlardı*) adlı kitabında ve birçok makalesinde XX. Yüzyılın 20'li yıllarında Türkistan'dan Almanya'ya eğitim almak üzere gidenlerin kaderi, ülkelere dönemeyen Özbek mültecileri hakkında bilgiler sunulur. Kitapta, Türkistan'dan Almanya'ya gönderilen 70'i aşkın gençten 14-16'sının ülkeye dönmediği ve yurt dışında kalarak profesör, doktor unvanlarını kazandıkları birincil kaynaklara dayandırılarak beyan edilir. Tarih uzmanı Dr.Hayitov'un 2008 yılında yayımladığı Özbek Muhacirliği Tarihi adlı bilimsel çalışmasında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti (BHSC) döneminde siyasi istikrarsızlık sonucu göç eden Özbeklerin tarihi, onların dünya boyunca dağılımı meseleleri arşiv dokümanları ve birincil kaynaklara dayandırılarak beyan edilir. Kaynaklarda yurt dışındaki Özbeklerin sayısı, meşgalesi, sosyal yapısının yanı sıra onların Özbekistan'a yaklaşımı da kaydedilir. BHSC'nin yayın organı olan Buhara Ahbarı (1920-1923) ve Azad Buhara (1923-1924) gazetelerinde yayımlanan makale ve yazılar o döneme ışık tutan önemli kaynaklardır. Söz konusu gazetelerde BHSC hâkimiyetinin kurulması sürecinde ve 1920-1924 yılları zarfında meydana gelen göçler, bu göçlerin istikameti, sebepleri ve akıbetleri, bu konuda hükümetin izlediği siyaset ortaya atılır.

1920'li yıllarda siyasi ve ekonomik bunalımı yaşayan Türkistan ülkesine merkezi ilçelerden yüz binlerce aç göçmenlerin gelmesiyle zaten zor durumda olan ahalinin hayatı daha da çetinleşir. Bunun neticesinde yurt dışına göçme süreci aralıksız devam eder. Yaşam mücadelesi veren sıradan vatandaşlar, din adamları ikamet ettikleri şehir ve köylerdeki saygın kişilere katılarak Afganistan, Doğu Türkistan (Çin) topraklarına kaçmaya başlarlar.

1920-1924 yıllarında Sovyet rejiminin uyguladığı zorba siyasetin mağduru olan ve son şanslarını mültecilikte gören Özbekler önce Doğu ülkelerini seçerler. Afganistan, Çin (Doğu Türkistan), İran gibi ülkeler muhacir Özbeklerin yerleştikleri ilk topraklar olup dünyanın diğer ülkelerini bu topraklardan dağılırlar. Özbek diasporasının bu ülkelerde meydana gelişi şu etkenlerle ilintilidir: bunlar vatanlarıyla sınırı bulunan komşu ülkeler olup Türk halkları ile çok eski dönemlerden beri ekonomik, ticari, elçilik ve kültürel ilişkilerini sürdürmekteydiler. 1920'li yıllarda Afganistan'a göç eden Özbek mültecileri olan Kadı Hacı, Kari Abdulla, Nurkul Batır, Daniyarbek'ler Feyzulla Hocayev'e özel mektup yollayarak: "*Buhara'nın bağımsızlığı sadece sözde bağımsızlıktır, aslında ise Buhara Cumhuriyeti'nin reisi olduğunu düşündüğünüz yaşlı devrimcilerden olan kahraman Osman Hoca Rusların konsolosudur ve o size karşı savaş ilân etti. O, zulme dayanamadan o (Afganistan) tarafa geçmeyi tercih etti.*" Diye yazmıştı. Osman Hoca komşu ülke olan Afganistan'a geçip orada asker toplayarak vatanını kurtarmaya gelecekti. Onu vatanından uzaklaştıran etken de Sovyetlerin devletçilik ve zorbalık siyaseti idi. Bazı kaynaklarda Afganistan topraklarına geçen Osman Hoca'yı

1923 yılında Afgan amiri Amanullahan (1892-1960; 1919-1929) huzuruna çağırarak onu etkili ve yurtsever insan olarak sevip saydığını ama Sovyetlerin baskısı üzerine BHSC liderinin 2-3 gün içinde Afganistan'dan çıkması gerektiğini söylediği kaydedilir. Özel Sovyet idarelerince sıkı takibe alınan Osman Hoca'nın sınırlara yakın bir ülkede bulunmasına doğal olarak Sovyet hükümeti göz yumamazdı. Her ne ise, Osman Hoca'nın Afganistan'daki serüveni uzun sürmez ve Hindistan vasıtasıyla Türkiye'ye doğru yola koyulur. Osman Hoca ile birlikte Ahmed Zeki Velidi Doğan da Afganistan'daki Buhara elçiliğinden temin ettiği Buhara pasaportu ile Türkiye'ye, oradan da Avrupa'ya geçmeyi planlar. 1923 yılının ortalarından itibaren Türkiye'de Osman Hoca'nın mültecilik hayatı başlar.

1920-1924 yılları BHSC'nin iç ve dış siyasetini çok etkin bir şekilde devam ettirdiği yıllardır. 1918 yılının sonlarına doğru Türkiye'de başlatılan kurtuluş savaşına büyük Mustafa Kemal Atatürk önderlik ederek 1920-1923 yıllarında kurulan Ankara Muvakkat Hükümeti sömürgecileri (İngiliz ve İtalyan askerlerini) vatan topraklarından püskürttüklerinde siyasi süreç kızışmaya başlar. İşte bu yıllarda Buhara Cumhuriyeti asırlardır ilişkilerini sürdürdüğü Türkiye ile münasebetlerini pekiştirme gayretine düşer. Özetle, XX. Yüzyılın başlarında Türkiye Genç Türkleri ile Buhara Cedidleri arasında dostluk ilişkileri, eğitim ve kültürel ilişkiler kurulur.

Osman Hoca Türkiye'ye gelmeden bir sene önce, yani 1922 yılının Mart ayında BHSC'nden Mahmud Nazar ile Mahmud Receb başkanlığındaki heyet Ankara'ya gelirler. Onları karşılayan Ankara Muvakkat Hükümeti dış işleri nazırının yardımcısı Ziyad Bey ile dış işleri temsilcisi Yusuf Kemal Beyler Mustafa Kemal'in huzurunda resmi müzakere düzenlerler. Buhara elçileri hediye olarak Amir Timur döneminde yazılan Kuran-ı Kerim'i, Türkiye askerleri için de Buhara tasvirinin işlendiği nişanları, Buhara tarzı kıyafet, üç adet altın saplı kılıç götürmüşlerdi. Altın saplı kılıcın biri Mustafa Kemal'e, ikincisi İsmet Paşa'ya ve üçüncüsü de İzmir'in geri alınmasında cesaret sergileyen Türk subayı Şerif Bey'e verilir. Ayrıca vatanından ayrılan Türkistanlılar için Türkiye'nin ikinci vatan olmasını Mustafa Kemal doğal bir durum olarak kabul etmiştir. Mustafa Kemal'in atalarının yurdu olan Türkistan'a karşı büyük bir sevgisi vardı. Onun mezar taşına: *"Biz de Türkistan'ın çocuklarıyız"* sözleri boşuna yazılmamıştır. Merhum mülteci yurttaşımız Seid Mübaşırhan Kâsanî'nin Anılar'ına göre 1930'lu yıllarda Şura hükümetinin talebi üzerine Afganistan'daki Özbek göçmenlere zulüm uygulandı. Mülteci Özbekler yaşam koşullarının zor olduğu, yazın çok yakıcı, kuru sıcak rüzgârın estiği Helmand'a tahliye edilirler. Bunun sonucunda aralarında daha çok yaşlıların ve çocukların bulunduğu binlerce Türkistanlı hayatlarını yitirir. Bu zulümden haberdar olan Mustafa Kemal Türkiye'deki Afgan elçi Feyz Ahmedhan'ı huzuruna çağırarak: *"Eğer ülkenizde Türkistan Müslümanlarına yer yoksa onları bize gönderiniz!"* diye şart koşar. Türkiye hükümeti Türkiye'ye gelen Türkistanlıları 5 yıllık vergilerden muaf tutar. Onlara ucuz ücretle barınak, toprak ve hayvanlar sağlar.

Mustafa Kemal mülteci Özbeklerin havası, doğası ve örf-âdetleri yakın olduğu için Türkiye'yi seçtiklerini gayet iyi biliyordu. Yeni devletin önündeki zorluklara rağmen misafirlerine uygun koşullar yaratmaya çalışır. Onun Ankara'daki Afgan elçiye söyledikleri hayata geçirilir. Türkiyeli mülteci, 1930'lu yıllarda ülkesini terk eden Cora Kâri Botaköz'ün *"Türkiye hükümeti*

birçok ülkede yaşayan ve Türkçe konuşan halkı ülkesine davet ediyordu, onlara ucuz ücretlerle toprak, mal ve hayvanlar veriyordu” sözleri fikrimizin delilidir. Mustafa Kemal’in kendi vatanına sığınan Osman Hoca gibi tarihî şahsiyetlere karşı ilgisiz kalması düşünülemezdi. Osman Hoca’yı misafir eden Mustafa Kemal ona yeni şekillenmekte olan Türkiye Cumhuriyeti’nde önemli bir görev teklifinde bulunur. Sohbetlerden birinde yurt dışındaki Özbekler Mustafa Kemal’in Osman Hoca’ya dış işleri bakanı görevini teklif ettiğini söylemişlerdir. O döneme ait ve daha sonraki yayınlarda Osman Hoca’nın Türkistan kültürü meseleleri ile ilgilenme isteğinde bulunduğu kaydedilir. Mustafa Kemal, kendisine manevî ve maddi yardım sağlayacağını söyleyerek Osman Hoca’ya devlet nafakası tahsis eder. Bu nafaka Osman Hoca’ya hayatının sonuna kadar verilecek, vefatından sonra ise karısına ayrılacaktı. Osman Hoca’nın yurt dışındaki siyasi ve kültürel faaliyeti üzerinde durmadan önce onun vatanı ile ilişkileri meselesini ele almayı faydalı buluyoruz. Osman Hoca mülteci hayatı yaşamasına rağmen ve bütün zorluklara bakmaksızın Türkistan ile ilişkilerini korumuştur. Konuyla ilgili bağımsızlık yıllarında gerçekleştirilen bilimsel çalışmalardan detaylı bilgi edinilebilir.

Özetle, 1920 yılında Buhara Amirliği ile Hive Hanlığı’nda monarşi düzeninin kaldırılmasıyla hükümetin Bolşeviklere karşı olan üyeleri, eski düzen yanlıları ve bunlara uyan sıradan insanlar yurtlarını terk ederek mülteci oldular. Mülteciler arasında Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TÖSSC), BHSC ve Hive Halk Sovyet Cumhuriyeti (HHAC) tarafından Almanya, Türkiye ve diğer ülkelere tahsil için gönderilen, viraneye dönüştürülen vatanlarına dönmek istemeyen öğrenciler de vardı. Daha önce BHSC ile HHSC üst makamlarında görev yapan kimi devlet adamları da mülteciliği tercih ederler. Bu tarihî süreçte Özbek mültecilerinin sosyal-siyasal yapısı çeşitliydi. Mülteciler arasında toplumun farklı kesimlerine ait kişilere rastlamak mümkündü. Her kesim için önemli olan kendi hayatını ve yakınlarının hayatını korumak ve aileleri için gelir kaynağı bulmaktı. Mültecilerin özel ve önemli kısmı “Basmacılık harekâtı” olarak adlandırılan ve karşı koyan gücün “koruma” amaçlı geride bıraktığı kısmını teşkil ediyordu. Bunların büyük bir kısmı Kabil’de olup Amir Alimhan’ı destekliyorlardı. Geri kalan kısmı ise Afganistan ve Türkiye’nin muhtelif illerine yerleşmişlerdi.

Buharalı Cedidler Türkiye’de yayımlanan Sırat-ul Müstakim (Doğru Yol) dergisini takip ediyorlardı. Bu dergide ele alınan meseleler halk arasında teşvik ediliyordu. Buhara Cedidlerinden olan Abdurauf Fıtrat, Abdulvahid Munzim, Hamidhoca Mihri, Ubaydulla Polathocayevler 1908-1910 yıllarında Türkiye’ye eğitim almak üzere gönderilmişlerdi. “Türkistanlılar Birinci Dünya Savaşı arifesinde ve savaş yıllarında Türkiye’ye kardeşlik yardımı yapmak üzere meblağ toplarlar. 13 Nisan 1913 yılında Türkiye için 28000 sumluk “hayır” toplanır.” diye kaydeder kaynaklardan biri.

Hayat memat savaşına giren Ankara hükümeti ve onun lideri Mustafa Kemal hakkında Buhara Ahbarı gazetesinde şöyle bir haber yayımlanır:

“16 Temmuz 1921 yılında Türkler Mustafa Kemal önderliğinde bütün cepheelerde Yunanlara karşı kati ve genel savaşı başlatırlar. Ol vakit Türkler düşmanın kendisinden 3-4 kat daha büyük ordusuyla savaşarak onların saldırısını durdururlar. Yaşasın kahramanlıkları ve gayretleri sayesinde Avrupa tehlikesine

(Yunanistan ve İngiltere'ye) karşı durarak Batı meydanında galip gelen, vatanını koruyan Türk askerleri!"

Osman Hoca Polathocayev 1926 yılında Türkiye'de Yeni Türkistan adlı dergi yayımlamaya başlar. Daha sonra Türk Kültür Enstitüsü'nü kurar. Yeri gelmişken vurgulanmalıdır ki Türkiye'de devlet adamları ve saygın kişiler vefat ettiğinde onlar Türk milli bayrağına sarılarak defnedilirler. Osman Hoca Polathocayev de böyle bir şerefe layık görülmüş insanlardandır. Mustafa Kemal atalarının yurdu olan Türkistan'a büyük bir ihtiramla bakardı. Bundan dolayıdır ki kurulacak yeni devlete Türkistan adını verme teklifine karşı: "Köhne Türkistan atalarımızın yurdu, bizim devletimiz Türkiye olacak" demişti. Mustafa Kemal Türkistan'daki gelişmeleri dikkatle takip ediyordu. Bilindiği üzere 1922 yılı sonuna kadar Türkistan'dan 47 erkek ve bir kız öğrenci Almanya'ya gönderilmişti. Yalnız, bu hayır işleri kesilerek yurttaşlarımız Özbekistan'a geri dönerler. Yurtlarına dönenler "Alman ajanı", "casus" yaftaları ile idama hükmedilir veyahut Sibirya'ya sürülür. Özbekistan'a dönmeyen 14-16 öğrenci Türkiye yüksekokullarında çalışarak bilim adamı, politikacı, hukukçu, mühendis olarak yetişirler. Türkiye Cumhuriyeti kurulunca (29 Ekim 1923) yeni devletin istiklal marşını yazma görevi ortaya atılır. 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin istiklal marşı yazılır. Marşın yazarı Mehmet Akif Ersoy'dur. Kaynaklara göre şairin babası müderris Mehmet Tahir ve annesi Amine Buhara asıllı olup XIX. Yüzyılın sonlarında Türkiye'ye gelmişlerdi.

Mustafa Kemal Atatürk döneminde Türkistanlı aydın mülteciler Türkiye'nin ünlü yüksekokullarında faaliyette bulunurlar. Örneğin, Prof. Ahmed Zeki Velidi Doğan İstanbul Üniversitesi "Genel Türk Tarihi" bölümüne başkanlık yapar. Türkiye'de ikamet ederek Timur ve Timurlular tarihine ait çalışmayı gerçekleştirir. Mustafa Kemal mülteci yurttaşlarımızın yayın organları, bilimsel merkezleri serbestçe açmaları, istedikleri faaliyette bulunmaları için imkan sağlar. Onun insanseverliği ve ilgisi sayesinde mülteci Özbeklerin büyük bir kısmı hayatlarını yeniden düzene sokabildiler. Bu yurttaşlarımız şu anda hayatta değiller ama onların evlatları Türkiye'nin gelişmesi için katkı sağlamaktadırlar. Mustafa Kemal ileri görüşlü, geleceği idrak eden devlet adamıydı.

Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti topraklarında ikamet eden 150-170 bin civarındaki Türkistanlı Mustafa Kemal'e karşı büyük minnettarlık hissinin duymaktadır. Bunların birçoğu XX. Yüzyılın 20'li-30'lu yıllarında mülteciliğe hükmedilenlerin evlatlarıdır.

KAYNAKLAR

1. "Gazi Paşa Süleydir" "Yer yuzi" Dergisi'. 1925 3-sayısı.
2. Ergashev F. Yangi Turkiyaning otasi // Jahon adabiyoti, 1998, № 8; B 103
3. Abdurahmon Zohidiy/ Mustafo Kamol Otaturk // Fan va turmush, 2001. № 1. B. 26-28.
4. Usmonov B.A. Amit Temur hayoti va davlatchilik faoliyatining Rossiya tarixshunosligida yoritilishi (XVIII-XX asrlar). Diss. Avtoreferati. Toshkent-2004, -B. 14.
5. Said Mubashshirxon Kosoniy. Xotiralar // Dunyo, 1993, -B. 29.

6. Irisov. Vatan Mehri // Guliston, 1995, № 4. –B. 45
7. Buxoro hay'ati. Mustafa Kamol Posho huzurida // Buxoro axbori, 77-son, 1922, 4 aprel.
8. Hayitov Sh., Rahmonov K. Buxoro xalq respublikasi va Sharq mamlakatlari. Buxoro – 2004, -B. 11
9. Nasrulloh To'ra. Mmustafo Kamol Otaturkning Amir Temur haqida yozganlari // Millatning dardiga darmon bo'lib... Navoiy – 2008, -B. 7-9.
10. Mehmet Saray. Atatürk'ün Sovyet politikası, İstanbul-1985, 135s.

MİLLÎ MÜCADELE'NİN DIŞ YANKILARI
FOREIGN REPERCUSSIONS OF TURKISH NATIONAL STRUGGLE

ORTAK KADER, FARKLI TEPKİLER – BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRK VE MACAR ULUS-İNŞA SÜRECİNDEKİ BENZERLİK VE FARKLILIKLAR

Péter KÖVECSI-OLÁH*

ÖZET

1919 yılı sadece Türkiye için değil, aynı zamanda Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için de bir dönüm noktasıdır. Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’ndaki müttefiki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla yeni ulus-devletler ortaya çıktılar ya da hâlihazırda var olan devletler sınırlarını genişlettiler. Bu süreç büyük devletler tarafından da kabul edildi ve çeşitli yollardan desteklendi. Bu durum sadece topraklarının üçte ikisini kaybetmesinden ötürü Macaristan tarafından bir trajedi olarak addedildi. Yine de Budapeşte üç yüz yıldan daha fazla bir sürenin ardından yeniden bağımsız bir devletin başkenti oldu. Barışı hazırlayanlar Osmanlı İmparatorluğu için de benzeri bir gelecek tasarladılar, ancak Mustafa Kemal Paşa’nın ortaya çıkışıyla siyasî atmosfer değişti ve Macaristan’ın aksine, çağdaş Türk devleti esas olarak çoğunlukla Türklerin yaşadığı topraklarını korumayı başardı. Böylece, Macar karar alıcıların nezdinde Türk Kurtuluş Savaşı’na yönelik büyük bir sempati doğdu. Pek çok düşünür ve siyasetçi Macarların ve Türklerin mücadelelerinde sayısız benzerlikler olduğu kanaatindeydi. Hatta Budapeşte’deki karar alıcılar Batı Avrupa’da yaşananlara odaklanmalarına rağmen Anadolu’nun uluslararası siyasetteki “yeni düzen”e örnek teşkil ettiğini düşünüyorlardı. Macaristan’da muhafazakâr siyasî bir rejim inşa edilmesine rağmen Türk-Macar ilişkileri en azından 1930’lu yılların ortalarına kadar gelişmiştir. Atatürk 1938’de vefat ettiğinde, sağ veya sol farketmeksizin Macar gazetelerinin tümü Atatürk’ün büyük bir siyasetçi olduğunda hemfikirlerdi ve Atatürk’ü Türk milli kahramanı olarak addetmişlerdir. Muhafazakâr bakış açısına göre, kendisi Macaristan Krallığı için de örnek olabilecek biçimde büyük devletler tarafından bölünmesine karar verilen topraklar için savaşmıştı. O dönemde Macar propagandasının vurguladığı üzere, Budapeşte mevcut sınırları onaylamıyordu. Sol bakış açısına göre ise, “Büyük Önder” “feodal” Macaristan için örnek olabilecek bir çağdaşlaşma süreci başlatmıştı.

Anahtar Kelimeler

Macaristan, Trianon Antlaşması, Atatürk, Ekonomi, Türk-Macar İlişkileri

COMMON FATE, DIFFERENT REACTIONS – SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN THE TURKISH AND HUNGARIAN NATION-BUILDING PROCESS AFTER THE WORLD WAR I

ABSTRACT

The year 1919 was a turning point not only in the history of Turkey, but also in several Central and Eastern European countries as well. With the collapse of Austria-Hungary, the former ally of the Ottoman Empire during the World War I, new nation-states emerged or previously-established states

* Dr., Eötvös Loránd Üniversitesi, Budapeşte-Macaristan

extended their borders. This process was also accepted and supported in many ways by great powers. Only Hungary regarded this fact as a tragedy, as it lost two thirds of its territory. Nevertheless, Budapest became the capital of an independent country after more than three hundred years. The peacemakers planned a similar future for the Ottoman Empire as well, but with the appearance of Mustafa Kemal Pasha, the political atmosphere changed and unlike Hungary, the modern Turkish state mainly managed to protect its territories where mostly the Turks had been living. Therefore, a strong sympathy occurred among the Hungarian decision makers towards the Turkish war of independence. Many thinkers and politicians were of the opinion that there were numerous similarities between the the struggle of the Turks and the Hungarians. They also thought that even though the decision makers in Budapest focused on the incidents happening in Western Europe, Anatolia served as a good example against the „new order” in the international politics. Despite the fact that in Hungary a conservative political regime was built, Turkish-Hungarian relations were flourishing at least until the middle of 1930's. When Atatürk died in 1938, each Hungarian newspaper from right to left totally agreed that Atatürk was a great politician, they regarded him as a Turkish national hero. According to the conservative perspective, he fought for the territories decided to be splitted among the great powers, which could have been an example for the Hungarian Kingdom as well. As the Hungarian propaganda emphasized those times, Budapest will not approve the present borders. While from leftist point of view, „Büyük Önder” started such a modernization process, that would be a model for „feudal” Hungary as well.

Keywords

Hungary, Treaty of Trianon, Atatürk, economy, Turkish-Hungarian relations

Macar tarihinde Türklerin ve Türklüğün özel bir rolü vardır. Bunun sebebi de Osmanlı döneminden değil, daha çok 4. ve 9. yüzyıllar arasında Macarların Türk kavimleriyle geçirmiş olduğu çağdan kaynaklanmaktadır. Bu birlikte yaşayışın masallarımızda, eski geleneklerimizde, kıyafetimizde, at kültürümüzde ve dilimizde izini bıraktığı miras, 18.-19. asırlarda tekrar güç kazanmıştır. Burada vurgulanması gereken bir husus, Macar tarihçilerin Osmanlı dönemini bir işgal olarak değerlendirdikleridir. Bunun sebebi, sadece milliyetçi perspektif değildir. Bozkır kültürünü taşıyan Macar kavimler Karpat Havzası'na girip devlet kurduktan sonra 12. asıra kadar tamamen Avrupalılaştı; Batı Hristiyan kültürünü benimsemiştir. Dolayısıyla Balkanlar'dan gelen Osmanlı fetihlerini tehdit olarak algılamışlardır. Kanuni'nin Mohaç zaferi ve daha sonra Budin'i ele geçirmesi Macar bakış açısıyla bir yenilgi demektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesine girmiş topraklar 1541 ve 1686 arasında Avrupa standartlarına göre geri kalmıştır. Habsburg İmparatorluğu ve Macar kralları ile Osmanlılar arasında süren savaşların neticesinde Karpat Havzası'nda yaşayan Macarların sayısı da 18. yüzyılın başına kadar ciddi bir şekilde azalmıştır. Hatta Macar nüfusunda görülen kayıp, etkisini Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar hissettirmiş; yani Trianon Antlaşması'na da kısmen sebep olmuştur. Öte yandan, şunu da belirtmek gerekmektedir: Osmanlıların gelişi ile üçe bölünmüş Karpat

Havzasında çağdaş, yani 16-17. yüzyılda kullanılan terminoloji ile ‘iki Macar vatani’ ortaya çıkmıştır: Birincisi, Habsburg kralının himayesi altında varlığını sürdüren Macar Krallığı; diğeri ise dış politikasında Osmanlılar’a bağlı, ancak iç siyasetinde bir noktaya kadar bağımsız Erdel Prenslığı. Erdel Prenslığı’ndeki Macar kültürü – dönemin tüm çelişkileriyle birlikte – altın çağını yaşamıştır. Macar kültürü ve edebiyatı Protestanlığın yayılmasına paralel olarak Erdel’de parlamaya başlamıştır. Dolayısıyla sonraki çağlarda da Macar milli hafızasında millî varlığının korunması açısından Erdel’in olağanüstü rolü olmuştur ve bu rolü hala sürdürmektedir Hâlâ sıklıkla kullanılan ‘*Millet dilinde yaşar*’ atasözümüzün de söz konusu dönemde doğmuş olması tesadüf değildir.

Osmanlılar geri çekildikten sonra Avrupa’nın siyasi dengesi değişirken Osmanlı-Macar ilişkileri de önceki yüzyıllara göre kökten değişmeye başlamıştır. Habsburgların yönettiği Macar Krallığı idaresinin altına giren Macar topraklarında geniş çaplı ayaklanmalar başlamıştır. Memnuniyetsizlik hem Viyana’nın tavırlarından hem de Protestanlara karşı sergilenmiş Katolik hamlelerden dolayı ivme kazanmıştır. Bunun arkasından Fransız Devrimi ile doğan milliyetçilik de etkisini hissettirmeye başlamıştır. Macar bağımsızlığı için silahlanan prens II. Rákóczi Ferenc ve sonra da gelişme adına reform isteyen ‘48’lilerin büyük bir kısmı Osmanlı topraklarına sığınmış ve Osmanlı topluluğuna Leh sığınmacılarla birlikte olumlu katkıda bulunmuştur. Dinî ve siyasî değişikliklerin dışında bilimsel bir unsurdan da bahsetmek gerekir; çünkü modern, bilimsel tarihi araştırmalarının da aynı dönemde ortaya çıkmasının ardından Macarlar eski göçebe kültürlerine odaklanarak, eski Türk ve bozkır dünyası ile ilgilenmeye başlamışlardır.

Böylece Türk-Macar ilişkileri farklı bir boyut kazanmış; Rusların ve Panslav hareketinin güçlenmesi Türkleri ve Macarları birbirlerine doğru itmeye başlamıştır. Balkan üzerindeki nüfuz alanı için süren Rus-Osmanlı Savaşları sırasında Macar kamuoyu artık açık bir şekilde Osmanlıları desteklemiştir. Dostluğun bir simgesi olarak, Sultan II. Abdülhamit Macar milli kültürü açısından kıymet taşıyan Korvina kitaplarını 1877 yılında Macar devletine iade etmiş; Osmanlılar’dan gelen heyet Macaristan’da sevgi ve saygıyla karşılanmıştır.⁷

1910 senesinde Macaristan’da kurulmuş Turan Cemiyeti de Osmanlılar, diğer Türk toplulukları ve Balkanlar ile irtibata geçmek amacıyla organize edilmiştir. Fakat cemiyet çağdaş düşüncelere de sahip olduğu için bazılarına göre Avusturya-Macaristan elinde – bugünkü terim ile – ‘soft power’ olarak da kullanılıyordu. Ayrıca, Turancılık, bir ideoloji olarak Türk dünyasında da yaygınlaşmış ve Ziya Gökalp’tan Hüseyinzade Ali’ye kadar pek çok aydını etkilemiştir.

Asıl konumuza dönecek olursak, Birinci Dünya Savaşı’ndaki gelişmelere bakalım: 1914 sonbaharında savaşa katılan Osmanlı Devleti Galiçya’da ve doğu cephelerinde Avusturya-Macaristan’ın askerleriyle omuz omuz vererek mücadele etmiştir. Harp bittiğinde, her iki devlet tarihi topraklarının büyük kısmından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Ancak, burada vurgulanması gereken önemli bir husus mevcuttur: 1920 senesinde Misak-ı Milli’nin hedeflediği hudutların gerçekleştirilememesi ile birlikte, hem Ankara hem de

⁷ Erödi Béla, “Csok Jasa!”, **Tarih ve Toplum**, Kasım 2001. cilt 36, s. 6–7.

İstanbul imparatorluğun kesinlikle dağılacağını anlaştırmışlardır: Sevr Antlaşması'na karşı çıkan Milli Mücadele, İmparatorluğu değil; çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu ve stratejik bölgeleri kontrol altına almak istemiştir. Millet Meclisi'nin amacı İmparatorluğu kurtarmak değil; ulus devleti kurmak idi. Mustafa Kemal'in 1920 baharında ifade ettiği sözleriyle:

*'Ulusumuzun, güçlü, mutlu ve sağlam bir düzen içinde yaşayabilmesi için, devletin bütünüyle ulusal bir siyasa gütmesi ve bu siyasanın iç örgütlerimize tam uyumlu ve dayalı olması gereklidir. Ulusal siyasa demekle anlatmak istediğim şudur: Ulusal sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup ulusun ve ülkenin gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak; gelişigüzel, ulaşamayacak istekler peşinde ulusu uğraştırmamak ve zarara sokmamak; uygarlık dünyasının uygarca ve insanca davranışını ve karşılıklı dostluğunu beklemektir.'*⁸

Macaristan'da ise durum farklıydı. İki önemli ayrımdan bahsetmemiz gerekmektedir: Birincisi, savaş bitince Macaristan'a geri dönen askerler savaştan bıktıkları için normal hayatlarına devam etmek istemişlerdir. Bununla birlikte, bazı bölgelerde ülkeyi savaşa sokan siyasetçilere ve genel olarak hükümete karşı ciddi toplumsal öfke vardı ve bu durum gerginlik yaratıyordu. Bu atmosferden 1918 sonbaharında Macaristan'da *Yıldız çiçekli devrim* ortaya çıkmış ve yeni hükümet kurulmuştur. Cumhuriyet – o zamanki terminoloji ile *halk cumhuriyeti* – ilan edilmiştir. Savaş esnasında başbakanlık yapan, eski sistemin sembolik ismi olan liberal muhafazaker István Tisza kimliği belirsiz kişiler tarafından kendi evinde katledilmiştir.

Yeni başbakanı Kont Mihály Károlyi olan hükümet zor bir mirasla karşı karşıya kalmıştır; çünkü 1918 Kasımı'nda Avusturya-Macaristan da dağılmıştır. Tarihi Macar devleti çökmek üzere idi, hükümet istikrarı sağlayabilmek için çabalıyordu. Sosyaldemokratların bir kısmı hükümeti desteklemiş; ancak o dönemde güçlenen komünistler protestolar ile işçileri organize etmeye çalışmıştır. İç siyasetteki karmaşa ve özellikle Fransızlar'ın taleplerine dayanamayan demokratik hükümet istifa etmiştir. Ülkenin sınırları içinde yabancı – çoğunlukla Çekoslovak ve Rumen – askerler vardı ve Macar Ordusu sadece kağıt üzerindeydi. İktidar komünistlerin eline geçtikten sonra İtilaf Kuvvetleri Macar hükümetini Versailles'da yapılacak barış konferansına da davet etmemişlerdir. İşgalci olarak nitelendirilen yabancı güçlere karşı komünistler başarı kazanmışlar ve özellikle bugünkü Slovakya'da önemli şehirleri geri almışlardır.

Kazanılan askerî başarılarla rağmen İtilaf Kuvvetleri'nin ve Macar sağ-muhafazakâr gruplarının baskısı nedeniyle Macaristan'da komünist rejim 133 gün sonra sona ermiştir. 1 Mart 1920'de Macaristan tekrar krallık olmuştur. Muhafazakâr güçler Amiral Miklós Horthy'nin liderliğinde iktidara geçmişler ve 1945'e kadar tüm hükümetleri onlar kurmuşlardır. Macar Dışişleri'nin asıl amacı 1920'de imzalanmış olan Trianon Antlaşması'nı revize etmek olmuştur. Macaristan bağımsız ancak yeni düzende bayağı izole edilmiş bir ülke halindeydi. Macar nüfusunun üçte biri, Macar topraklarının ise üçte ikisi

⁸Mustafa Kemal Atatürk, "Türk Ulusunun İzleyeceği İlke", **Nutuk**, Kültür Bakanlığı E-Kitap, <<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-81785/turk-ulusunun-izleyecegi-ilke.html>> (Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2019)

komşu ülkelere bırakılmıştır. Çağdaş düşünürler ve kamuoyu için bu kabul edilebilecek bir durum değildi.

Pekiyi, bu süreçte Türkiye Macaristan için ne ifade edebildi? Milli Mücadele'ye Macaristan'da nasıl baktılar? Macaristan'da kamuoyunda Kemal Paşa'nın başarıları, Türk dostluğunu, kardeşliğini güçlendirdi ve genel olarak iki ülkenin durumunu birbirlerine oldukça benzetildi. Ancak bu benzetmeler doğru mu? İki ülkenin o zamanki durumu birbirine benziyor muydu? Bu sorulara cevap verebilmek için Macaristan'daki olayları değerlendirdikten sonra Türk tarafını da incelemek gerekmektedir.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a giden Kemal Paşa, üç sene içerisinde ciddi zaferler elde etmiştir. Ancak, Macaristan'daki durumun aksine, Mustafa Kemal, bir Osmanlı subayı olarak iki sağlam orduyu kullanarak savaşı başlatabilmiştir. Diğer önemli fark da şudur: 1920'den sonra iktidara gelen hükümetler Macar topraklarına giren yabancı işgalcilere karşı savaş açmamışlardır. İşgale karşı sadece komünistler silahlı mücadeleye girişmişler ve bu meşrulaştırma sürecinde daha sonra da sıkıntı yaratmıştır.

Bunun dışında ülkenin ekonomik durumunun gözden geçirilmesinde de fayda vardır: Osmanlı dönemindeki ekonomik krizleri Batılı ve Rus güçleri fırsatı kaçırmamak için işi kendi çıkarlarına çevirmeye çalıştıklarını unutmamak gerekir. Bu sürecin ve metodun en iyi örneği kapitülasyonlardır. Gelişmiş ülkeler ve hatta daha küçük boyutta ama Avusturya-Macaristan için de Osmanlı İmparatorluğu iktisadi açıdan bir hazine gibiydi. Askeri, siyasi ve ekonomik güçleriyle Avrupalı ülkeler Osmanlı topraklarını hem maddi hem de manevi anlamda kendi çıkarlarına kullanmaya çalıştılar.⁹ Elbette, bu durumun sadece Jöntürkler değil; Mustafa Kemal de farkındaydı ve bu yüzden önceki denemelere göre daha etkili ve kararlı bir şekilde işe başlamıştır. 1923 Şubat ayında İzmir'de toplanan Ekonomi Kongresi bu açıdan bağımsız ekonomiye doğru atılmış ilk adımlardan biri olmuştur, keza bağımsız ekonomiye sahip olmadan askeri ve siyasi kazançlar muhafaza edilemezdi.

Lozan Antlaşması kapitülasyonları ortadan kaldırmıştır. Fakat antlaşmayı imzalayanlar, ayrıca ABD, Polonya ve Avusturya, Türkiye ile yapmış olduğu ticari sözleşmelerle diğer ülkelere göre ciddi üstünlük sağlayabilmişlerdir. Bununla birlikte, o zamanki raporlara göre Türk diplomatları sadece kağıt üzerindeki güçlerle değil, Türkiye Cumhuriyeti açısından kıymetli herkes ile işbirliği yapmaya hazırdı. Bu tavır özellikle mağlup olan eski müttefikler, Almanya ve Macaristan için de bir fırsat sağlamıştır; çünkü böylece iki ülkeden gelen uzmanlar ve sermaye Türkiye ekonomisinin canlanmasına katkıda bulunmuşlardır. Lozan Antlaşması'nın üzerinden bir sene ve Türk-Macar Dostluk Antlaşması'nın üzerinden altı ay geçmesinin ardından Macar Elçisi László Tahy, Budapeşte'ye aşağıdaki raporu yazmıştır: *"Şimdiki Türk hükümeti ile o kadar güçlü bağlantılarımız var ki, diğer ülkeler bizi kıskanmaya başladılar."*¹⁰

Türkiye Cumhuriyeti'nin o zamanki ekonomik durumuna bir göz atarsak, şunları kaydedebiliriz: Tarım sektörü başta olmak üzere Ziraat Bankası ve özel girişimcilere kredi sağlamak amacıyla İş Bankası kurulmuştur. Her iki banka

⁹ Bozkurt Güvenç, „Türk Kimliği“, **Kültür Tarihinin Kaynakları**. İstanbul, 1995, s. 32–33., 54.

¹⁰ **MNL (OL) K 69 761. cs. 1924–1935 I-a.** 29/pol. számú jelentés. Konstantinápoly, 1924. július 28.

1924'te faaliyete başlamış ve özellikle tarım alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1922'deki istatistiklere göre 1929'a kadar tarım için harcanmış para 25 kat artmıştır.¹¹ 1927'ye kadar alkol, sigara ve tuz tekeli devletin elinde değildi. İstanbul'un elektrik sistemine Belçikalı, telefon sistemine de İngiliz şirketler sahiplerdir. Aynı şekilde, limanların çoğu da yabancı sermayenin elindeydi. Demiryollarını devletleştirmek için sadece Fransız devletine Ankara 52 milyon lira ödemişti. Rus kredisi ile gerçekleştirilmiş sanayileştirme sürecinin bir örneğini, Kayseri'de açılan tekstil fabrikası konusunda 1935'te Macar diplomat György Barkóczi düşüncelerini aşağıdaki gibi aktarmıştır: *"Yakından bakılırsa, Türk tekstil sanayii henüz sağlam gözüküyor."*¹²

Türkiye Cumhuriyeti'nin o zamanki ekonomik durumunu Macaristan'ın durumu ile kıyaslamanın mümkün olmadığını ifade etmek isterim; çünkü her iki ülke savaşı kaybetmesine rağmen Macar ekonomisi, özellikle 1867'den sonra ortaya çıkan gelişmeler sonucunda daha sağlam bir hale gelmiştir. 1890'da Macaristan'ın kişi başına düşen milli gelir Avusturya'nın yüzde 60,3'ü idi. Bu sayı 1938'a kadar yüzde 74,6'ya yükselmiştir.¹³ Aynı zamanda bu farklar Dışişleri'nde de göze çarpan gerçek idi. Türkiye kendi milli ekonomisini oluştururken Macaristan, yeni topraklarında kalmış sanayii kapasitesini kullanamaz olmuş ve aynı zamanda hammadde açısından ciddi sorunlara karşı karşıya kalmıştır. Yeni hudutlar içinde yaşamak zorunda kalan, iyi eğitim almış mühendislerin, belli bir mesleğe sahip insanların bir kısmı kendi vatanında iş bulamamışken ya Batı'ya ya da Doğu'ya doğru ülkelerini terketmişlerdir. Bunların bazıları Türkiye'de önemli projeler üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Türkiye eğitim sistemini 1908'den sonra Türk unsarları daha kapsayıcı şekilde genişletse dahi 1920'de yeterli eğitilmiş insan gücüne sahip olamamıştır. İyi örnekler varsa bile, Batılı eğitim merkezlerinde okuyan Türk asıllı gençlerin sayısı azdı. Örnek olarak, 1908'de Robert Koleji'nde eğitim gören öğrencilerin sadece yüzde 3-5'i Türk asıllıydı.¹⁴ Dolayısıyla Türkiye Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra ustalara, mühendislere ve iyi eğitilmiş insanlara ihtiyaç duymuştur.

Hatta Osmanlı ve Türk siyaseti yabancı sermayenin ülke içindeki payını azaltmak için yıllardır çaba göstermekteydi. Macaristan'daki durum bu açıdan da fark göstermiştir; çünkü 1867 ile 1914 arası dönemde Macar milli burjuvazisi ulusal çapta başarılar elde edebilmiştir. milli ekonomi açısından önemli rol oynayan ve hâlâ var olan – ağır sanayiden bira fabrikasına ve gıda sektörüne kadar – şirketlerin büyük çoğunluğu o dönemde faaliyet göstermeye başlamıştır. 1867'den beri hızlı bir şekilde büyüyen Macaristan ekonomisi galip güçler ve onların yeni müttefikleri için büyük ve o zamana kadar dokunulmamış bir piyasa idi.

Belki bu yüzden de Büyük Harp bittikten sonra ortak kadere sahip olduğu düşünülen iki millet – Türkler ve Macarlar – farklı tepkiler vermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu dağılmış; Arapların ve Balkanlar'daki milletlerin

¹¹ Z. Y. Hershlag, **Turkey, the Challenge of Growth**, Leiden, E. J. Brill, 1968, s. 45-49.

¹² „Közlelöl nézve tehát a török textilipar fejlödése egvelöre nem nyújt nagyon rózsás képet.” **MNL (OL) K 69. 766. cs.** 143/biz. számú jelentés. Sztambul, 1935. szeptember 26.

¹³ Tomka Béla, „Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon”, Gyáni Gábor–Pritz Pál–Romsics Ignác–Szarka László–Tomka Béla (ed.) **A mi 20. Századunk**, Komp-Press Kiadó Korunk, Kolozsvár, 2011, s. 128.

¹⁴ Roderic H. Davison, **Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923 Batı Etkisi**, Alfa Yayınları, 2017, s. 241.

yaşadığı bölgeler Osmanlıların elinden alınmıştı. Misak-i Milli karşı taraflar için her ne kadar kabul edilemez ise, Fransız ve İngilizler, özellikle Musul meselesinin çözümünün sonra genelde memnun kalmışlardır. Anadolu için daha fazla riske girmeyi istemeseler de o topraklarda da onyıllardır önemli ekonomik pozisyonlara sahip oldukları da bir gerçektir. Üçüncü olarak, Sovyetler Birliği Kemal Paşanın komşusu olarak Kurtuluş Savaşı sırasında çok ciddi bir destek sağlamıştır.

Burada da önemli bir fark söz konusudur. Macaristan'da toplumun büyük kitleleri iktidara gelen Bolşevikleri desteklemedi ve 1920 sonrası kurulan hükümetler Sovyet rejimi ile resmi ilişkiler için 1934'e kadar girişimde bulunmadılar. Ayrıca, savaşın sonunda zaten yenilgiye uğramış ve sonra komünistlerin hükmettiği Macaristan uluslararası arenada izole edilmiştir. Bu noktada bir unsurdan daha söz etmek gerekiyor.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda – ve şimdi azınlıklardan daha bahsetmedik –1920'li yıllarda oluşan yeni Avrupa düzeninde Macarlar ve Türkler arasında doğal bir işbirliği ve bunun arkasında toplumlarda uzun yıllardır mevcut olan bir sempati söz konusu olmuştur. Kurtuluş Savaşı Macaristan'da olumlu tepki yaratmıştır, çünkü Budapeşte için her ne kadar hayali bir düşünce bile olsa Anadolu'daki zaferler var olan yeni Avrupa dengesine karşı güzel bir örnek olarak nitelendirilmiştir. Hatta 1920'lerin sonuna kadar hâlâ izole konumdaki Macaristan için İtalya'nın dışında dostane bir ülke olarak Türkiye de sayılmalıdır. Ancak Budapeşte'nin o dönemde dış politikasını hala Batı Avrupa'ya odaklanarak yönettiğini de vurgulamamız gerekir. Trianon Antlaşması'ndan sonra Batı devletlerinden uzaklaşan bazı düşünürlerin Doğu'ya sıcak bakmalarına rağmen üst düzey yetkililerin hepsi Batı medeniyetini tercih ediyordu. Turancılığın etkisi bu yüzden de Macaristan'da sınırlı kalmıştır. Ancak propaganda seviyesinde Batı'ya Trianon için küsmüş, bilinçli, orta sınıfa ait Macar milliyetçilerinin bir kısmı için Turancılık duygusal bir mesele olarak kalmıştır.¹⁵

Atatürk ve yeni Türkiye Cumhuriyeti tüm siyasî gruplardan alkış almıştır. Bunun sebebi kısaca şu şekilde izah edilebilir: Sağ kesimlerin gözünde Türkler kendi topraklarını koruyabilmişlerdi ve bundan dolayı onlara saygı gösterilmeliydi. Türk milliyetçiliği ve vatan için gösterilmiş Türk fedakârlığı sağ kesimdeki Macarlar için çok yoğun duygular yaratmıştır. Her komşusuyla savaşan, hatta büyük güçleri de yenen Atatürk, Küçük İtilaf Devletleri tarafından sarılmış Macaristan'da bazı siyasetçiler tarafından heves ile takip ediliyordu. Öbür taraftan, sosyaldemokratların gözünde Atatürk'ün uyguladığı reformlar farklı boyutlarda, ama Macaristan için de gerekli olabilirdi. Ve gerçekten de, 1945'e kadar topraksız ve dolayısıyla ekmeksiz kalan Macar çiftçileri istediklerini almayınca ve milletten dışlandıklarını hissedince 1945'ten sonra Sovyet Ordusu ile birlikte geri gelen komünistlerin en büyük destekçisi olmuşlardır.

Herşeyi hesaba katarak şunları ifade edebiliriz: Türkler ve Macarlar arasında ciddi bağlantılar ve ortak tarihi yol bulunmasına rağmen Budapeşte ve Ankara – birbirlerine hep sempati besleyerek ve saygı göstererek – özellikle 1934'ten sonra esasen farklı yollara yönelmiştir. Önceki, yarıda kalmış deneyimlerin ardından Türkiye Cumhuriyeti yeni bir millet ve kimlik yaratmış

¹⁵ Ayrıca bakınız Ablonczy Balázs, **Keletre, magyar! - A magyar turanizmus története**, Jaffa Kiadó, 2016.

ve Atatürk'ün oluşturduğu ulus düşüncesi – diğer devlet felsefeleri ile birlikte, ama – bugünün Türkiyesinde de etkisini hissettirmektedir. Ekonomik anlamda Türkiye sömürgeleikten çok uzaklaşarak bugüne kadar uzun bir yol yapmış oldu. Öbür taraftan, milli bilince daha erken varmış olan Macarlar Trianon'un yarattığı milli şoktan zorla uyanmış ve coğrafyadan kaynaklı olarak 1945'e tekrar yenilgiye uğrayıp yabancı işgal altına girmişlerdir. Ancak bununla birlikte ve olumsuz şartlara rağmen, tarihi anlamda Macarlar Karpat havzasının sayısal olarak hala en büyük ve bundan dolayı da en etkili milleti olarak ayakta kalabildiler.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

MNL (Hungarian National Archive) K 69 761. cs. 1924–1935 I-a. 29/pol. számú jelentés. Konstantinápoly, 1924. július 28.

MNL (Hungarian National Archive) K 69. 766. cs. 143/biz. számú jelentés. Sztambul, 1935. szeptember 26.

Kitaplar Ve Makaleler

ABLONCZY Balázs: Keletre, magyar! - A magyar turanizmus története. Jaffa Kiadó, 2016.

AHMAD Feroz, **The Making of Modern Turkey**. Taylor and Francis e-Library, 2003.

ATATÜRK Mustafa Kemal, "Türk Ulusunun İzleyeceği İlke", Nutuk, Kültür Bakanlığı E-Kitap, <<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-81785/turk-ulusunun-izleyecegi-ilke.html>> (Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2019)

DAVISON Roderic H., **Osmanlı-Türk Tarihi 1774–1923 Batı Etkisi**, Alfa Yayınları, 2017.

ERŐDI Béla, "Csok Jasa!", **Tarih ve Toplum**, c. 36 (Kasım 2001).

GÜVENÇ Bozkurt, **Türk Kimliği. Kültür Tarihinin Kaynakları**. İstanbul, 1995.

HERSCHLAG Z. Y., **Turkey, the Challenge of Growth**, Leiden, E. J. Brill, 1968.

TOMKA Béla, „Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon” **A mi 20. századunk**, Gyáni Gábor–Pritz Pál–Romsics Ignác–Szarka László–Tomka Béla (Haz.), Komp-Press Kiadó Korunk, Kolozsvár, 2011.

TOPRAK Zafer, **İttihat-Terakki Cemiyeti ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik 1914-1918**. 2. Basım: Kasım 2016.

THE TREATY OF TRIANON: AN ASSESSMENT WITH REGARD TO THE MUDROS ARMISTICE

Csaba KATONA*

ABSTRACT

On October 30, 1918, through the Armistice of Mudros, First World War's struggle between the Ottoman Empire and the powers of Antant ended. Turkey has adopted severe conditions when it signed this armistice. The Allies invaded the Dardanelles, the Bosphorus, several strategic points of the Ottoman Empire, railway junctions, ports, and roads too. The Turks also had to hand over the remaining garrison to the antennas at several points in the Empire. However, a few days later, on November 3, 1918, Hungary signed a truce in Padova, Italy. Both sides belonged to the losing powers, so it is quite understandable that the Hungarian Allied action towards Mudros Armistice was attentive. Originally I would like to show how and what kind of resonance caused by the crash in Mudros was caused by the drifting in Hungary. How did Hungarian press and the public reflect on their important allies putting their arms down? Have you seen a similarity between the fate of the two countries? But unfortunately there were very few articles in the Hungarian press about the Armistice of Mudros. Yet the Armistice of Mudros, and later the Treaty of Sèvres, in many ways resemble the Treaty of Trianon that has struck Hungary.

Keywords

Armistice of Mudros, Treaty of Trianon, Hungary, Turkish-Hungarian Relations, Hungarian Reflections

TRIANON BARIŞ ANTLAŞMASI: MONDROS MÜTAREKESİ BAKIMINDAN BİR DEĞERLENDİRME

ÖZET

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğu ve İtilaf Devletleri arasında Birinci Dünya Savaşı'nın mücadelesi sona ermiştir. Türkiye mütarekeyi imzalarken zorlu koşulları da kabul etmiştir. İtilaf güçleri Boğazlar'ı, İmparatorluğun pek çok stratejik noktasını, demiryolu bağlantı yollarını, limanları ve yollarını istila etmişlerdir. Türkler ayrıca ellerinde kalan garnizon ve telsizleri de teslim etmek zorunda kalmışlardır. Bundan bir kaç gün sonra, 3 Kasım 1918'de Macaristan da İtalya - Padova'da mütareke imzalamıştır. İki ülke de kaybeden taraftaydı; dolayısıyla bir Müttefik olarak Macarların Mondros'a yönelik eyleminin nazik olması gayet anlaşılır bir durumdur. Bu sunumda Mondros çarpmasının sürüklenen Macaristan'da ne tür ve nasıl bir yankı yarattığını göstermek istiyorum. Önemli müttefiklerinin silah bırakması Macaristan basını ve kamuoyunda nasıl yankılandı? İki

* Dr., Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary, katona.cheva@gmail.com

ülkenin akıbeti arasında bir benzerlik var mıydı? Ne yazık ki Macar basınında Mondros Mütarekesi'ne yönelik çok az makale neşredilmiştir. Ancak Mondros Mütarekesi ve daha sonra imzalanan Sevr Barış Antlaşması, Macaristan'ı vuran Trianon Antlaşması'na pek çok yönden benzemektedir.

Anahtar Kelimeler

Mondros Mütarekesi, Trianon Barış Antlaşması, Macaristan, Türk-Macar ilişkileri, Macar yansımaları

On October 30, 1918, through the Armistice of Mudros, First World War's struggle between the Ottoman Empire and the powers of Antant ended. Turkey has adopted severe conditions when it signed this armistice. The Allies invaded the Dardanelles, the Bosphorus, several strategic points of the Ottoman Empire, railway junctions, ports, and roads too. The Turks also had to hand over the remaining garrison to the antennas at several points in the Empire. However, a few days later, on November 3, 1918, Hungary signed a truce in Padova, Italy. Both sides belonged to the losing powers, so it is quite understandable that the Hungarian Allied action was attentive. Originally I would like to show how and what kind of resonance caused by the crash in Mudros was caused by the drifting in Hungary. How did Hungarian press and the public reflect on their important allies putting their arms down? Have you seen a similarity between the fate of the two countries? But unfortunately there were very few articles in the Hungarian press about the Armistice of Mudros. Yet the Armistice of Mudros,¹ and later the Treaty of Sèvres, in many ways resemble the Treaty of Trianon that has struck Hungary. However, Turkey succeeded in modifying the Treaty of Sèvres, and the Treaty of Lausanne was much more favorable to it in 1923. Hungary had no chance of doing so. It is all the more interesting to know the fate of Hungary at the end of the First World War.

World War I began when Austria-Hungary declared war on Serbia on 28 July 1914, one month after the assassination of Archduke Franz Ferdinand, heir to the throne of Austria, and his wife by Serbian anarchist Gavrilo Princip. The assassination served as a casus belli for the invasion that started World War I, although even contemporaries were well aware that the prevailing structure of power already entailed the risk of a major military continental conflict occurring in Europe with the involvement of the great powers of the continent such as Germany, Austria-Hungary, France, Great Britain, Russia, Turkey and Italy. It was also patently obvious that such a war would not only intensify their demands for territorial expansion to the detriment of their neighbours, but would also mark the onset of a political chess game between various small states.

Of all these powers, the Austro-Hungarian Monarchy proved to be the most fragile with a large number of minorities living within its borders. And

¹ Hasan Ali Polat, "Mondros Mütarekesi'ni Mütetkip, İşgallere Karşı Marmara Ahalisinin Tepkisi", In: **The Journal of International Social Research**, 3. (2010) 2. 478-487.; Polat, Gülsüm Ümmü: "İstanbul İşgal Edilince: 1915-1916 Müttefik Planları ve Mondros Mütarekesi Sonrasında Değişim", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, 17. (2018) 1. 123-146.

although Count István Tisza, then Prime Minister of Hungary, did not support this tragic decision at the outset of the war, Hungary did become a belligerent party of the Central Powers.²

Just which side would emerge victorious from this extremely serious military conflict was possible to predict from 1915 onwards. On 26 April that year Italy met the Entente Powers in London and agreed to enter the war on the side of the Allies in return for new territories.³ As a result, a new front opened up in October near the River Isonzo with clashes between the Monarchy and Italy. In the same October, when the Central Powers brought in Bulgaria as an ally, the Allied Powers landed near the Greek Salonika opening another front in Macedonia. Approximately one year later, on 26 August 1916, Italy issued a declaration of war on the Central Powers and just one day later, on 27 August, Romania chose to side with the Allies after a secret treaty was concluded on 17 August in Bucharest, in which the Entente powers promised that Romania would gain Bukovina and Banat; as well as the eastern part of Hungary extending to the Tisza River in the line of Vásárosnamény, Debrecen and Szeged.⁴ The fact that both Italy and Romania joined the Allies foreshadowed the situation that Austria-Hungary's territory would be severed if the Central Powers were to lose. And although the dissolution of the dual monarchy was originally not planned by the rival powers, both Italy and Romania became engaged with the Allies in return for particular territories they would gain from the Monarchy.

This turbulent political situation was weighed up and judged correctly at a very early stage by some minority politicians such as the Czech Tomas Garrigue Masaryk who later became President of Czechoslovakia. He and his followers lobbied in London, while another group of Croatian politicians vigorously campaigned in Paris for the dismantlement of the Austro-Hungarian Monarchy right from the very beginning of World War I. These small groups of expatriates (Czechs, Serbs, Croats and Romanians) recognized that their idea of establishing small nation states and the interests of the Entente Powers (France, Great Britain and Italy) coincided exactly. Masaryk also campaigned actively in the United States and did achieve some (delayed) results such as the Pittsburgh Manifesto signed on 30 May 1918 (preceded by an agreement signed on 17 May 1915 in Cleveland).⁵ In this document, the parties (American, Czech and Slovak bodies) signalled their agreement with the programme of the Czech National Council and also with the concept envisaging a federative union of the Czechs and the Slovaks: this agreement guaranteed that this new state would be a republic, that Slovakia would have considerable autonomy and that both Czech and Slovak would be official languages.

It came as no surprise then that Great Britain, which had adopted a more permissive attitude to this issue in comparison with France (it was, for

² Szarka, László: "Tisza István, a háborús miniszterelnök", In: **Tisza István, két korszak határán**. Ed. Iván, Bertényi, jr. Budapest, 2016. 143–144. p.

³ The text is based on the documents of following volumes: **Sub clausula**, 1920, 1947.

Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből. Eds. Gecsényi, Lajos–Máthé, Gábor–Baráth, Magdolna–Katona, Csaba. Budapest, 2008. 1138. p.

⁴ Sztáray, Zoltán: "Románia szerződése az antanthatalmakkal". In: **Új Látóhatár**, 1980. 1. 78–80.

⁵ **Československá vlastivěda. Díl v. Stát**. Praha, 1931. 99.

example, even prepared to sign a separate peace treaty at the end of 1917), acknowledged the Czechoslovakian National Council on 9 August 1918 preceding France's similar decision. By this time, the Supreme War Council, operating from the end of the war in Versailles, and now including the representatives of Britain and the USA, who had previously maintained a far weaker position, had already committed itself to the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy. Another document played a key role in this process: the Central European Declaration of Independence signed on 18 October 1918 in Philadelphia,⁶ one of whose major framers was Masaryk. In his letter to American President Woodrow Wilson dated 1 November, Masaryk described the federation of small nation states as the token of Central Europe's stability.

On the front, however, Austro-Hungarian troops were still winning; they launched a successful breakthrough near Gorizia and with German help they drove Romanian troops out of Transylvania in the autumn. On 21 November 1916, the ageing emperor, Franz Josef, passed away and was succeeded by King Charles IV (the last Hungarian king). Charles, encouraged and assisted by his brother-in-law Prince Sixtus of Bourbon-Parma, made a feeble attempt at a peace initiative as early as March 1917. His plan, however, fell through and on 6 April he had to come to terms with the fact that the greatest overseas power, the USA, had also joined in the war.⁷

Aware of his political failure and wavering public faith, Hungarian Prime Minister Count István Tisza resolved to resign on 23 May 1917 at a unique venue: on his way to the fire-stricken town of Gyöngyös, aboard the ruling party's train. His successor in the PM's chair was Count Móric Esterházy, but six months later, a more seasoned and weathered politician of the Monarchy, Sándor Wekerle, came to replace him and formed his third cabinet.⁸ At the same time, Serbia and the Yugoslav Committee, also representing the Croats, signed the Corfu Declaration on 20 July, which provided for the establishment of a single Serbian-Croatian-Slovenian state, Yugoslavia, under the Karageorgevich dynasty; an agreement posing immediate danger to the unity of the Monarchy.⁹

In the meantime, the number of Entente supporters was continuously growing, after Greece also decided to side with the Allied Powers. The end of 1917 saw far-reaching changes taking place in Russia, when the Bolshevik "revolution" broke out on 7 November. And although soon after this, on 5 December 1917, the Central Powers signed an armistice with Russia, Austria-Hungary's situation grew ever more alarming as the USA declared war on the Monarchy on 7 December.

On 8 January 1918, President Woodrow Wilson's peace programme was published. Known as the 14 Points, the so-called Wilsonian Principles, also included the principle of peoples' self-determination. Only a few weeks later,

⁶ **Declaration of independence of the Czechoslovak nation: by its provisional government.** New York, 1918.

⁷ V. Fodor, Zsuzsa: "IV. Károly király visszatérés kísérletei". In: **Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 19–20.** Veszprém, 1993–1994. 557. p.

⁸ **Gróf Tisza István összes munkái.** Bd. VI. Budapest, 1937. 278–279. p.

⁹ Hornyák Árpád: "A délszláv egység első hivatalos manifesztuma – A korfu nyilatkozat". In: **Minden Egész eltörött... A Nagy Háború emlékei.** Ed.: Katona, Csaba. Balatonfüred, 2018. [Tempevölgy Könyvek, 28.] 84–98. p.

on 3 March, the Central Powers signed a peace treaty with Bolshevik Russia in Brest-Litovsk.¹⁰

Russia discontinued warfare only at the expense of great territorial loss, which deluded the Central Powers in the false hope that they might emerge victorious. On 8 April, the emigrant leaders of the Monarchy's minorities met in Rome to declare their demand for independence for their peoples. On 7 May, Romania concluded a separate peace treaty with the Central Powers in Bucharest. The document stipulated that Romania could keep Besarabia, which it had occupied in the previous January, but had to return Dobrudza to Bulgaria, and most importantly had to give up parts of Hungary it had been promised in August 1916.¹¹

The second half of 1918 brought a series of military failures for the Central Powers: in mid-July, led by the powerful Marshal Ferdinand Foch, the Allied Forces put into operation a successful counter-offensive on the western front along the Marne and Aisne Rivers, while the beginning of August saw British troops breaking through the German defensive line near the French Amiens. In September, the French and Serbian forces launched an offensive in the Balkans, which led to the successive surrender of Bulgaria in Salonika on 29 September and the signing of an armistice, which compelled the Bulgarian troops to withdraw from Greek and Serbian territories previously under Sofia's control.¹²

By October 1918, events had gathered speed. On 6 October Germany sought an armistice from American president Woodrow Wilson and Turkey soon followed suit (15 October) as a result of continued British victories. On 21 October, Austria's Interim National Assembly declared the country independent. At the same time, Hungary was also beginning to realise that the war had been lost, a fact announced by Count István Tisza, chair of the National Assembly, on 17 October, days after the resignation of the Wekerle Cabinet. On 24 October, when the Austro-Hungarian troops were defeated by Italy in the decisive battle of the Piave, Count Mihály Károlyi set up the Hungarian National Council in Budapest. The organisation incorporated different political platforms from leftist independents, through liberal radicals to social democrats, and its manifesto was drawn up by Oszkár Jászi. This programme, among other points, included a plan for an immediate peace agreement to be concluded by an independent Hungary. A few days after this, on 27 October, Austria-Hungary asked for an armistice from the Entente Powers.

From that time onwards, momentous Hungarian and international events started to come in even quicker succession. On 28 October 1918, the Czech National Committee declared an independent Czechoslovak Republic in Prague, and on the very same day, the Transylvanian National Council was established in Cluj. On the 29th, the Croatian National Assembly proclaimed its independence from Hungary, a day later the Slovakian National Council

¹⁰ **Proceedings of the Brest-Litovsk Peace Conference. The Peace Negotiations between Russia and the Central Powers.** Washington, 1918.

¹¹ Balla, Tibor: "Ausztria–Magyarország részvétele a megszállt Románia katonai kormányzásában, 1916–1918". In: **Honvédségi Szemle**, (2017) 1. 115. p.

¹² Juhász Nagy Sándor: **A magyar októberi forradalom története.** Budapest, 1945. 136. p.

announced its accession to Czechoslovakia in Martin.¹³ Virtually at the same time, on 30 and 31 October, a protesting crowd demanded the appointment of Count Mihály Károlyi as prime minister,¹⁴ the events later turning into an insurgency, a series of incidents that went down in Hungary's history as the 'Aster Revolution'. During the riots, former Prime Minister Count István Tisza was killed by a group of unidentified armed soldiers.¹⁵

In the Italian Padova, on 3 November, the Austro-Hungarian Monarchy and the Entente Powers concluded an armistice thereby de facto withdrawing from the war and,¹⁶ a few days later, on 7 November, the actual peace negotiations commenced in Belgrade. As a result, Foreign Minister Béla Linder signed the so-called Belgrade Convention, which did not remain valid even though the contents of this paper reflected the genuine situation of the ethnic minorities living in the area in the most accurate manner.¹⁷ During the negotiations in Belgrade, the Károlyi Cabinet did its utmost to give the impression that they were representing a "new" Hungary. Károlyi secretly cherished hopes that his cabinet's loyalty to the Entente Powers and the democratic reforms introduced in the country might win the victors' benevolence.¹⁸

This incredibly naive thought was very quickly and firmly dispelled by General Franchet d'Espérey, in command of the Eastern Army Group of the Allied Powers, who unequivocally declared that the victors would severely punish Hungary for its involvement in the war.

On 7 November, the independence of the new Polish state was proclaimed, and shortly after, on the 10th, that of the Republic of Germany. One day later, on 12 November, Germany and the Entente Powers concluded an armistice in Compiègne Forest, France.

On 12 November, Austria's Interim National Assembly proclaimed "German-Austria" a democratic republic, and on the 14th, the Czechoslovak National Assembly elected Tomáš G. Masaryk president of the republic. On 16 November, the Hungarian People's Republic was proclaimed in Budapest,¹⁹ and on 1 December, a new Balkan state was formed: the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, proclaimed by Serbian Regent Alexander in Paris.

Events taking place late November and early December—despite the proclamation of the Republic of Hungary—indicated clearly that the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy including Historic Hungary was final and irreversible. On 25 November, the Slavonic National Assembly gathered in Novi Sad and proclaimed the secession of Bačka, Banat and

¹³ Szarka, László: "A szlovák önrendelkezés vitás kérdései". In: **História**, 2009. 5–6. 41. p.

¹⁴ Recently on the topic: Hatos, Pál: **Az elértkezett köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története**. Budapest, 1918.

¹⁵ Maruzsa Zoltán: "Gróf Tisza István utolsó hónapja" In: **1918 – A Nagy Összeomlás**. Eds. Hermann, Róbert-Ligeti, Dávid. Budapest, 2019. [Tudományos konferenciák az Országházban. Sorsfordító Évek I.] 9.

¹⁶ United States Department of State. **Papers relating to the foreign relations of the United States, 1919. The Paris Peace Conference. Vol. II.** (1919). Washington, 1942. 175–182.

¹⁷ Raffay Ernő: **Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal...** Ed.: Damenija, Csaba. Budapest, 1990. 10–12.

¹⁸ **Hungarian premier Count Mihály Károlyi's letter to American president Woodrow Wilson** (Budapest, 14 November 1918). New York Public Library. Manuscript Division. Schwimmer-Lloyd Collection. A 128.

¹⁹ Hajdu, Tibor: **Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom**. Budapest, 1968. 147–149. p.

Baranya from Hungary, and on 1 December, the annexation of Eastern Hungary (Transylvania and the Partium [Parts]) by Romania was declared at the assembly of ethnic Romanians in Alba Iulia. At the end of the month, Romanian troops entered Cluj and, at Christmas, they declared Transylvania's union with Romania according to the resolutions of the Alba Iulia Assembly. In the north, Czech troops occupied Presov, on 26 December, Kosice, on 29 December then Bratislava, on 1 January 1919. On 30 December, Szeged and its environs came under the occupation of French colonial (Senegalese) troops previously fighting in the Balkans.

In the meantime, the Interallied Military Mission, set up by the Entente Powers, began operating on 27 November. At the beginning of 1919, Count Mihály Károlyi was elected president of the republic by the executive committee of the Hungarian National Council, and replaced as prime minister by Dénes Berinkey. Nevertheless, Károlyi managed to retain his power to exercise political control over the country.

* * *

On 18 January 1919 the Peace Conference assembled in Paris to conclude World War I. The conference was theoretically headed by the Supreme Council, but it was the Council of Four, American President Woodrow Wilson, British PM David Lloyd George, French PM Georges Benjamin Clemenceau, and Italian premier Vittorio Emanuele Orlando, which in effect controlled events. During the negotiations, there was a decision made on 26 February by the Council of Foreign Ministers that a neutral zone should be established between the Hungarian and Romanian troops, but this tentative demarcation line was soon replaced by another, which meant much more serious territorial losses. This new demarcation line was specified in the Vyx Note which was officially handed to the Hungarian Government at the Paris Peace Conference on 20 March 1919.²⁰ (The Note was named after the head of the Interallied Military Mission, French Colonel Lieutenant Ferdinand Vyx). The demands of the note were utterly unacceptable for any Hungarian cabinet partly because they ordered the Hungarian troops to pull back 5 kilometres from where they were stationed (on a line between Debrecen, Gyoma, Orosháza and Hódmezővásárhely), and also because the Arad–Oradea–Satu Mare line was planned to be supplemented with a 50-km-wide neutral zone. Unwilling to obey the orders of the Vyx Note, the Berinkey Cabinet resigned, and power was seized the next day by a combined party of Hungarian social democrats and communists. A Republic of Councils based on the Soviet model called the Hungarian Soviet Republic was formed under the formal leadership of Sándor Garbai, but real power was held by the Revolutionary Governing Council headed by the people's commissar for foreign affairs, Béla Kun. This Council also refused to accept the Vyx Note and set out to organise (following the Soviet example) a Red Army, with the key objective of defending the frontiers of Historic Hungary. And while the Paris Peace Conference accepted the Covenant of the League of Nations (a document then believed to be the token of lasting peace), two days before the signing, Romanian troops launched an all-out offensive on the borderline between the two countries and by the end

²⁰ **A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai.** Ed. Gábor, Sándorné-Fehér, András. Budapest, 1956. Vol. V. 667–669.

of the month had advanced as far as the River Tisza. At the same time, Czech troops invaded the north of Hungary and occupied Miskolc on 1 May.²¹

It was in this rather chaotic situation that Count Gyula Károlyi set up a counter-government in Arad on 5 May, which moved to Szeged in a few weeks' time, and which featured leading political figures, who were to play a key role in the country's history in the imminent future, such as Count Pál Teleki and Rear-Admiral Miklós Horthy. From 21 May, according to the decision of the Revolutionary Governing Council to reject the Paris Treaties, the Red Army launched a counter-attack in the north under Colonel Aurél Stromfeld and soon captured Miskolc, Sátoraljaújhely, Kosice, and Bardejov and, by 10 June, had almost reached the Polish frontier near Presov.²² In the meantime, Foreign Minister and commander in chief Miklós Horthy set out to organise the Hungarian National Army. This was the general situation in Hungary when Versailles handed another note to the Revolutionary Governing Council (the so-called Clemenceau Note) which held out the prospect of Romanian withdrawal provided Hungary evacuated the Slovak areas they had occupied in the north. Since the National Assembly of Councils accepted this condition on 19 June, the Red Army's successful Northern Military Expedition had proved pointless. They started their withdrawal from Slovakia on 30 June retreating to the demarcation line. This decision later turned out to be unwise because Romania chose to ignore the requirements stipulated in the Clemenceau Note. For this reason, the Red army opened a new front on 20 July to recapture the territory beyond the River Tisza causing the Romanian troops to launch a counter-attack on 27 July and surge forward towards the centre of Hungary.²³

On 1 August, the Revolutionary Governing Council resigned after acknowledging the prevailing untenable position, and handed over power to a new cabinet, led by social democrat Gyula Peidl, and referred to as the trade union government.²⁴ But this cabinet was also destined to be short-lived and had very limited power over the forthcoming events: Romanian troops kept marching west, occupying first the area between the River Danube and the River Tisza, then the territories lying north of the Tisza, and eventually entering Budapest on 4 August. For Romania, fighting against Bolshevism was an excellent pretext, even though the Republic of the Councils had long been a thing of the past.

Peidl's brief tenure came to an end in a week's time. And although he was very much against the Hungarian Soviet regime and restored the form of a republic, the leaders of the Versailles Peace Conference refused to recognise

²¹ Notes taken at the meetings of the Council of Four (Paris, 10 June 1919). United States Department of State. *Papers relating to the foreign relations of the United States, 1919. The Paris Peace Conference, Vol. VI. (1919)*. Washington, 1946. 281–289.

²² About the Hungarian Army in 1918–1919: Révész Tamás: **Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben**. Budapest, 1919 [Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok, 4.]

²³ Summary for the Peace Preparation Office of Hungary's Foreign Ministry entitled The structure of the 1919 peace conference, its principles and activities regarding the Hungarian issue, undated [1946–1947]. **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Külügy. Külügyminisztérium. Békeelőkészítő osztály**. XIX-J-1-a. 34.

²⁴ Pritz Pál: "Kun Béla után – Horthy Miklós előtt. Magyarország és az Antant 1919 nyarán". In: **Múltunk**, 2010. 3. 26. p.

him as a negotiator. He attempted to enter into negotiations with the Romanian military leaders with the intention of preventing Hungary's complete military occupation, but his initiative never came to fruition.

Peidl's successor, István Friedrich was also in no position to exercise considerable power, owing partly to Romania's military control over the majority of Hungary, and also to the fact that the troops of the Szeged-based counter-government, under the commandship of Miklós Horthy, were becoming ever more active and gaining control over larger and larger territories.²⁵ On 9 August, Horthy moved his seat to Siófok, near Lake Balaton, and ordered his troops to the capital. On 18 August, the Szeged Cabinet dissolved, Archduke Joseph August of Austria, filled with fresh confidence since his appointment as governor in 1918 and returning to politics with renewed vigour, asked to be released from his oath of allegiance; another move signalling the complete disintegration of the old structure of power.

In the meantime, Germany and the Entente Powers concluded a peace treaty in Versailles on 28 June, and on 10 September the Treaty of Saint Germaine was signed declaring the Austro-Hungarian Empire dissolved. This was the first time that a Hungarian loss of territory was ratified: according to the peace treaty, concluded with Austria, the western part of Hungary was awarded to German-Austria. Meanwhile, the Paris Peace Conference was beginning to accept Miklós Horthy as post-war Hungary's leader with considerable support from other western countries. On 5 November, British Ambassador to Prague Sir George Russel Clerk, representing the Entente Powers, was sent to Budapest to make an arrangement for Horthy to enter Budapest. Between 14 and 16 November, the occupying Romanian forces left the capital and the area between the Rivers Danube and Tisza; and on 16 November, Horthy and his men arrived in Budapest.²⁶ In consequence, a new coalition cabinet was formed with Prime Minister Károly Huszár on 24 November. Meanwhile, the Paris Peace Conference was progressing, and Bulgaria also made peace with the representatives of the Allied forces in Neuilly.

* * *

It was a significant step for the USA, growing increasingly dissatisfied with the host country France's insistence on setting out the terms single-handedly at the peace conference, to leave Paris and the entire conference. As a direct consequence of this, the American Senate voted against the ratification of the Versailles Treaty on 19 March 1920 and the USA concluded separate peace pacts with each of the countries it had been at war with.

When the Entente Powers eventually showed an inclination to accept Miklós Horthy as a competent political figure representing Hungary, they were no more in the position to exclude Hungary from the negotiations. On 29 December 1919, the Hungarian Council of Ministers discussed a motion filed by the Peace Preparation Office, established in August, as to what common position Hungary's peace delegation should adopt. One of the key figures in these preparations was Count Pál Teleki, subsequent Prime Minister and

²⁵ Ibid, 40. p.

²⁶ Note taken at a meeting of the Council of Heads of the Delegations (Paris, 16 October 1919). United States Department of State. **Papers relating to the foreign relations of the United States, 1919. The Paris Peace Conference. Vol. VIII. (1919).** Washington, 1946. 669–678.

Foreign Secretary, as well as eminent geographer. Under Teleki's supervision, the Office prepared different studies, statistics and maps, including the Red Map (Carte Rouge) indicating Hungarian population with red—hence the name—based on which the Hungarian Peace Delegation would attempt to protect and safeguard the country's interests from the beginning of 1920. There was also quite a great deal of naivety in the final official stance which maintained that, theoretically, Hungary should attempt to save the territorial integrity of Historic Hungary, but, at the same time, in light of the points proclaimed by President Wilson, a plebiscite should be conducted about the disputed areas. No less unrealistic was the concept that any decision made as a result of a compromise would not be treated as void.²⁷

The Hungarian Peace delegation, headed by Count Albert Apponyi (a highly respected elderly politician and a fluent speaker of a great many languages), set out to Paris on 5 January,²⁸ at a time when the American delegation had already left the conference. (Undoubtedly, despite his virtues, selecting Apponyi may not have been a wise decision because his name hallmarked „Lex Apponyi”, an Act on Education passed in 1907, during his term as Minister of Public Education and Religion, which had a very distinguished anti-ethnic tone.) Meanwhile, Hungary held its elections on 25 January, and on 1 March, with the National Assembly electing Miklós Horthy as Regent of the kingless Hungarian Monarchy. Roughly a week later, on 15 March, following the decisions made at the elections in January, Sándor Simonyi-Semadam formed a cabinet, but during its whole term, this government's only substantial task was to sign the peace pact. At the end of the month, on 30 March, Romanian troops commenced withdrawals from the occupied areas beyond the River Tisza.

The Hungarian delegation, led by Apponyi, basically had to accomplish an impossible mission when attempting to strike a reasonably even bargain for Hungary, based on the arguments they considered plausible and persuasive. Not that they ever had the chance of a fair deal: the victors took full advantage of their position. In fact, the term ‘peace pact’ is not entirely valid here: in Trianon, the parties signed a ‘peace dictate’ which most severely punished Hungary for its involvement in the war. Instead of genuine negotiations, the representatives of the defeated countries, including Hungary, had to put up with the fact that, although they were allowed to put forward their argumentation, what they presented was completely disregarded, and very serious, predetermined sanctions were imposed on them without their opinions being listened to. Apponyi's arguments, relying heavily on the Wilsonian principle of self-determination, did not and could not bear fruit. He argued, to no avail, that the disputed areas had been historically part of Hungary; he suggested, to no avail, that the fate of these territories, to safeguard the principle of self-determination, should be decided with a plebiscite; and he pointed out, yet again in vain, that in these ethnically mixed new states, the proportion of minorities would be just as high as, or even

²⁷ Beszámoló a magyar béke delegáció tevékenységéről (Bp., 1920–1921). **A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttségről Neuilly-sur-Seine-ben. Budapest, 1920–1921.** Ed. Cholnoky, Jenő. Vol. I. XIX–XXII. p; vol II. VII–VIII. p.

²⁸ **A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttségről Neuilly-sur-Seine-ben. Budapest, 1920–1921.** Ed. Cholnoky, Jenő. Vol. I.

higher, than in Hungary under the current circumstances. But the substantial questions had already been tackled in the negotiations of the Council of Ten, the Council of Four and the Council of Foreign Ministers, made up of the various prime ministers and foreign secretaries of Great Britain, France, Italy, Japan and the USA (in the latter's case, the president) and the decisions were not reached along such elevated principles but according to the actual political interests of the victors.

At an earlier stage of the peace preparations, president Wilson, the author of the famous 14 points,²⁹ was also present but the argumentations of the rather idealistic president were regularly torpedoed by the fierce determination of the very practical-minded French premier George Benjamin Clemenceau. The latter's negotiating position was further reinforced by being the representative of the host country. Clemenceau firmly believed that "settling matters" in Eastern and Central Europe should be subordinated to French interests for safety reasons to protect his own country. Because France's expansion to the west, and consequent increase in power, was fiercely opposed by both Britain and the USA, and because France could not rely on Russia as an ally owing to the prevailing Soviet rule, Clemenceau assigned a very important role to the successor states emerging as a result of the dismemberment of the Monarchy. This is how the interests of Czechoslovakia, Romania, and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes happened to coincide with those of the Great Powers, necessarily pushing ethnic considerations into the background. And just how much this was true is well exemplified by the fact that, during the period between 1918 and 1919 in Hungary, whoever was in power (the premiers of the Monarchy, Count Mihály Károlyi of the new republic, the Revolutionary Governing Council, the prime ministers replacing one another in quick succession, or the Regent, Miklós Horthy) it was fatally naive to ever imagine that they could possibly influence the decision of the Great Powers. In fact, even Károlyi's long-established pro-Entente reputation was becoming somewhat inconvenient for the victors only concerned with their own interests.

There were three stages to the decision making regarding the annexed territories. One particular stage where substantial decisions were reached was at the level of Regional Committees, positioned at the very bottom of the hierarchy. These bodies started their operations from early 1919 and each committee was chaired, quite typically, by a French officer. These bodies submitted their proposals to the Central Regional Committee, originally established along the principle of ethnic rights, but later quite clearly subordinated to the strategic aspects of smaller allies. At the meetings of the Regional Committees, the representatives of these allies very often went as far as to make gross overstatements and unfounded assertions, while always enjoying the unswerving support of their French chairmen.

The submitted proposals were approved by the Central Regional Committee in May 1919 and in June by the Supreme Council. There was only a single point they agreed to reconsider: the annexation of the Csallóköz on the River Danube, with its overwhelmingly Hungarian population, to Czechoslovakia, but yet again, following the false reasoning of Czech Foreign Minister Eduard

²⁹ **Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból 1000–1956.** Ed. Tóth, Béla. Bp., 2003. 380–381.

Beneš, even this dispute was resolved at the expense of Hungary. On 3 May, first the Council of Foreign Ministers, then on 5 May, the Czechoslovak Regional Committee revisited the Csallóköz issue, and on 8 May, the Council of Foreign Ministers finalised the Hungarian borders; a decision criticised only by the American Secretary of State as an inappropriately harsh punishment for Hungary.³⁰

Some time later, Lloyd George also pointed out to the Supreme Council that Hungary had received a far more severe punishment, but the French were relentless. The Romanian, Czechoslovak and Yugoslav delegations firmly held to the territories they had been promised, so eventually Britain retreated, the Americans having already left the conference by then. The final text of the peace treaty was handed to the Hungarian peace delegation on 6 May 1920, by the new French Premier Alexandre Millerand, acting on behalf of the Great Powers. In “response” to the treaty upon its reception, Albert Apponyi handed in his resignation.³¹

The actual signing ceremony of the peace pact, to go down in history as The Treaty of Trianon, took place on 4 June 1920. As a consequence of the treaty, large territories were annexed by allies of the Great Powers. Czechoslovakia was confirmed in possession of Slovakia (the vast northern area of Hungarian “Upper Land” and Carpathian Ruthenia). Austria received the western part of Hungary, Burgenland. Yugoslavia (the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes) obtained Croatia, Slovenia, and a large part of the Bačka and Banat region. Romania was awarded Transylvania; the eastern part of Hungary called the Partium, and a section of the Banat. Hungary lost over two-thirds of its former territory under the treaty. Not counting Croatia, its territory dropped from 283,000 km² to 93,000 km², the number of its inhabitants from 18.2 million to 7.6 million. In percentage terms, this meant that it had lost 67% of its territory and 64% of its population.³²

The Treaty of Trianon was signed on June 4, 1920, by Ágoston Bénárd, Minister of Labour and Welfare, and Alfréd Drasche-Lázár, Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary representing Hungary.³³ This duty should have been assigned to Count Pál Teleki, once Apponyi had handed in his resignation, but since he was a prospective candidate for premiership, it would have been a rather unwise political move to make him bear the odium of signing the treaty.

A few days later Simonyi-Semadam’s cabinet left office. After so many premiers, who earned their position solely as a result of ephemeral political constellations between 1819 and 1919, for the first time in post-war Hungary,

³⁰ Articles on Hungary’s new borders to be included in the peace treaty with Hungary, formulated by the Council of Foreign Ministers) (Paris, 8 May 1919) **United States Department of State. Papers relating to the foreign relations of the United States, 1919. The Paris Peace Conference. Vol. IV. (1919).** Washington, 1943. 505–507.

³¹ Chairman of the Supreme Council of the peace conference Alexandre Millerand’s letter to Head of the Hungarian peace delegation, Count Albert Apponyi (Cover Letter) (Paris, 6 May 1920). **Sorsdöntések. A kiegyezés – 1867. A trianoni béke – 1920. A párizsi béke – 1947.** Ed. Gerő András. Budapest, 1990. 163–165.

³² Romsics Ignác: **A trianoni békeszerződés.** Budapest, 2007.

³³ Vizi László Tamás: “A trianoni békediktátum aláírói az első világháborúban.” In: **Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára.** Ed. Majoros, István. Budapest, 2015.

the country at last had a prime minister, Count Pál Teleki, who had earned considerable respect as the former head of the Peace Preparation Office and the Foreign Minister in Semadam's cabinet.

Regarding the negotiations still progressing in Paris, the reports sent by Iván Praznovszky, ambassador to Paris and former chief secretary of the Hungarian Peace Delegation, are particularly revealing. It comes to light from these documents that the diplomatic chess games were not yet over: some countries (later referred to as the Little Entente states) were doing their utmost to make Hungary face an even graver situation, while Hungarian diplomacy was struggling hard to shatter the bonds of isolation. One month after these events, on 10 August, Turkey signed its peace treaty with the Entente Powers, as one of the last episodes in the aftermath of the Great War. The Treaty of Sévres, however, was vigorously rejected by Kemal Pasha (who successfully fought the Turkish War of Independence and forced its wartime allies to (partially) revise the treaty and to ratify the superseding Treaty of Lausanne on 24 July 1923).³⁴

Almost immediately after the signing of the Trianon Treaty, from mid-June, the successor states of the Monarchy, afraid of Hungary's demands for revision and/or Habsburg restoration, seemed keenly intent on keeping a very tight grip on the mutilated country. On 14 August, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes concluded an agreement with Czechoslovakia, laying the foundations for an alliance later dubbed The Little Entente.³⁵ This move was followed by another agreement, this time concluded between Romania and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, making the Little Entente complete with this final pact signed on 7 July. The fears of these states, that the Monarchy might be restored and the Habsburgs return, were fuelled by the last Hungarian king, Charles IV's two successive attempts to return.³⁶ On the occasion of his first return, taking place at the end of March, the former ruler had a meeting with Premier Pál Teleki, who did not openly provide his support for Charles' endeavours, but did not report these talks to Regent Miklós Horthy either. This fact later played an indirect but significant role in the fall of the prime minister. His post was taken by Count István Bethlen, one of the most remarkably charismatic politicians in the period between the two World Wars, capable of staying in office until 1931, and taking great credit for stabilizing the situation in Hungary.³⁷ It was during his premiership that the National Assembly ratified the Trianon Peace Dictate on 26 July 1921, and that Hungary and the United States concluded a separate treaty on 29 August.³⁸

In the meantime, Hungary set up an office named the Border Commission to implement the provisions of the Trianon Treaty. Four such commissions were put into operation: the Austrian-Hungarian,³⁹ the Czechoslovak-

³⁴ Kövecsi-Oláh Péter: „Sévres-től Lausanne-ig. Törökország harca a békediktátum ellen.” In: **Rubicon**, 2017. 7–8. 150–157. p.

³⁵ Ádám Magda: **Magyarország és a Kisantant a harmincas években**. Budapest, 1968.

³⁶ V. Fodor, Zsuzsa: “IV. Károly király visszatérés kísérletei”. In: **Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei**, 19–20. Veszprém, 1993–1994.

³⁷ About him: Romsics Ignác: **Bethlen István**. Budapest, 2019.

³⁸ **Magyarország századai**. 222–234. p.

³⁹ Summary for the Peace Preparation Office of Hungary's Foreign Ministry entitled The history of operation of the Hungarian-Austrian Border Commission for Trianon, undated [1946–

Hungarian,⁴⁰ the Romanian-Hungarian⁴¹ and that arranging border matters between the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and Hungary.⁴² The commissions theoretically consisted of 7 members, out which 5 represented the Entente Powers (in practice, the USA did not have representation), and two stood on behalf of the concerned states. The chair of each commission was selected from among the Entente Powers. The first such commission, the Czechoslovak-Hungarian, was established in Brno, and started its operations on 27 July 1921. Just how long the activities of these commissions dragged on is neatly illustrated by the fact that its closing session took place on 15 May 1925. The composition of the commissions was determined in a way that ensured Hungarian interests could not be promoted by any means. Any Hungarian proposal put forward to alter the border in a more reasonable way than stipulated in the Treaty of Trianon met with steadfast refusal. And even though a document, written by French Premier Millerand on 6 May 1920,⁴³ and referred to as the Cover Letter, included the possibility of facultative border rectifications, such changes were never realised in practice. Instructions as to how to proceed in the implementation of the border changes were further obscured by a Direction issued by the Ambassadors' Conference on 22 June 1920, and by the subsequent Additional Directive published on 3 July 1921.

To conclude the account of territorial disputes after World War I, there are a few significant events in the western part of Hungary that deserve mention. Irregulars under Pál Prónay occupied the region, and on 4 October in Felsőőr (Oberwart), declared the area to be an independent province called 'Lajtabánság', but a week later a conference in Venice called for an internationally supervised plebiscite to determine the destiny of Sopron and its hinterland.

In late October and early November, King Charles IV made another attempt to return to Hungary and restore the monarchy (this time supported by armed forces) but his enterprise failed once again. Partly for this reason, the Hungarian National Assembly passed the Habsburg Dethronement Act on November 6, 1921. (A little while later, King Charles IV, in exile on Madeira, unexpectedly died on 1 April 1922.) In mid-December of 1921, the citizens of

1947]. **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Külügy. Külügyminisztérium. Békeelőkészítő osztály.** XIX-J-1-a. 34. doboz

⁴⁰ Summary for the Peace Preparation Office of Hungary's Foreign Ministry entitled The history of operation of the Hungarian-Czechoslovak Border Commission for Trianon, undated [1946–1947]. **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Külügy. Külügyminisztérium. Békeelőkészítő osztály.** XIX-J-1-a. 34. doboz

⁴¹ Summary for the Peace Preparation Office of Hungary's Foreign Ministry entitled The history of operation of the Hungarian-Romanian Border Commission for Trianon, undated [1946–1947]. **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Külügy. Külügyminisztérium. Békeelőkészítő osztály.** XIX-J-1-a. 34. doboz

⁴² Member of the Hungarian-Serb-Croatian-Slovene Border Commission colonel Károly Vassel's report to Hungarian defence minister Sándor Belitska (Paris, 2 August 1921). **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Miniszterelnöki levéltár. Határmegállapító Központi Iroda. Miniszterelnökségtől átvett iratok.** K 479 7.

⁴³ Chairman of the Supreme Council of the peace conference Alexandre Millerand's letter to Head of the Hungarian peace delegation, Count Albert Apponyi (Cover Letter) (Paris, 6 May 1920) **Sorsdöntések. A kiegyezés – 1867. A trianoni béke – 1920. A párizsi béke – 1947.** Ed. Gerő, András. Budapest, 1990. 163–165

the Western Hungarian border town of Sopron⁴⁴ and eight surrounding communities voted in a plebiscite as a result of which they remained a part of Hungary. On 18 September 1922, Hungary was admitted to the League of Nations. In the subsequent decade, the economic and political consolidation, supervised by PM István Bethlen's cabinet, stabilised the situation in the country but the gross injustices suffered as a result of Trianon Treaty left deep and incurable wounds. And because the Paris Treaties, for different reasons, gave rise to dissatisfaction even in some of the beneficiary states, it was becoming increasingly perceptible that the status quo, created to become a basis of stability, entailed the terrible danger of another conflagration.

REFERENCES

Archival documents

New York Public Library (New York) Manuscript Division. Schwimmer–Lloyd Collection. A 128.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest). Miniszterelnöki levéltár. Határmegállapító Központi Iroda. Miniszterelnökségtől átvett iratok. K 479.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest). Külügy. Külügyminisztérium. Békeelőkészítő osztály. XIX-J-1-a.

Books – Articles

„Magyarok maradtunk”. 1921–1996. Ed. Turbuly, Éva. Sopron, 1997.

A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttségről Neuilly-sur-Seine-ben. Budapest, 1920–1921. Ed. Cholnoky, Jenő. Vol. I XIX–XXII.;. vol II. VII–VIII.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Ed. Gábor, Sándorné–Fehér, András. Budapest, 1956. Vol. V. 667–669.

Ádám, Magda: Magyarország és a Kisantant a harmincas években. Budapest, 1968.

Balla, Tibor: Ausztria–Magyarország részvétele a megszállt Románia katonai kormányzásában, 1916–1918. In: Honvédségi Szemle, 2017. 1. 115.

Beszámoló a magyar békedelegáció tevékenységéről (Bp., 1920–1921).

Československá vlastivěda. Díl v. Stát. Praha, 1931. 99.

Declaration of independence of the Czechoslovak nation: by its provisional government. New York, 1918.

Gróf Tisza István összes munkái. Bd. VI. Budapest, 1937. 278–279.

Hajdu, Tibor: **Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom.** Budapest, 1968. 147–149.

Hatos, Pál: **Az elétkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.** Budapest, 1918.

⁴⁴ „Magyarok maradtunk”. 1921–1996. Ed. Turbuly, Éva. Sopron, 1997.

Hornyák, Árpád: "A délszláv egység első hivatalos manifesztuma – A korfu nyilatkozat." In: **Minden Egész eltörött... A Nagy Háború emlékei**. Ed.: Katona, Csaba. Balatonfüred, 2018. [Tempevölgy Könyvek, 28.] 84–98. p.

Juhász Nagy, Sándor: **A magyar októberi forradalom története**. Budapest, 1945. 136. p.

Kövecsi-Oláh, Péter: "Sèvres-től Lausanne-ig. Törökország harca a békediktátum ellen". In: **Rubicon**, 2017. 7–8. 150–157. p.

Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból 1000–1956. Ed. Tóth, Béla. Budapest, 2003. 222–234. p.

Maruzsa Zoltán: „Gróf Tisza István utolsó hónapja.” In: **1918 – A Nagy Összeomlás**. Eds. Hermann, Róbert–Ligeti, Dávid. Budapest, 2019. [Tudományos konferenciák az Országházban. Sorsfordító Évek I.] 9.

Papers relating to the foreign relations of the United States, 1919. The Paris Peace Conference. Vol. II. (1919). Washington, 1942. 175–182.

Papers relating to the foreign relations of the United States, 1919. The Paris Peace Conference. Vol. IV. (1919). Washington, 1943. 505–507.

Papers relating to the foreign relations of the United States, 1919. The Paris Peace Conference. Vol. VIII. (1919). Washington, 1946. 669–678.

Papers relating to the foreign relations of the United States, 1919. The Paris Peace Conference. Vol. VI. (1919). Washington, 1946. 281–289.

Polat, Gülsüm Ümmü: "İstanbul İşgal Edilince: 1915–1916 Müttefik Planları ve Mondros Mütarekesi Sonrasında Değişim" (When Istanbul was Occupied: 1915–1916 Allied Plans And Change After the Armistice of Mudros), **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, 17. (2018) 1. 123–146.

Polat, Hasan Ali: "Mondros Mütarekesi'ni Müttekip, İşgallere Karşı Marmara Ahalisinin Tepkisi" (Reactions of Marmara Community to Invasions Subsequent to the Armistice of Mudros). In: **The Journal of International Social Research**, 3. (2010) 2. 478–487.;

Pritz, Pál: Kun Béla után – Horthy Miklós előtt. "Magyarország és az Antant 1919 nyarán." In: **Múltunk**, 2010. 3. 26. p.

Proceedings of the Brest-Litovsk Peace Conferenc. The Peace Negotiations between Russia and the Central Powers. Washington, 1918.

Raffay, Ernő: **Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal...** Ed.: Damenija, Csaba. Budapest, 1990. 10–12.

Révész, Tamás: **Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben**. Budapest, 1919 [Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok, 4.]

Romsics, Ignác: **A trianoni békeszerződés**. Budapest, 2007.

Romsics, Ignác: **Bethlen István**. Budapest, 2019.

Sorsdöntések. A kiegyezés – 1867. A trianoni béke – 1920. A párizsi béke – 1947. Ed. Gerő, András. Budapest, 1990. 163–165.

Sub clausula, 1920, 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből. Eds. Gecsényi, Lajos–Máthé, Gábor–Baráth, Magdolna–Katona, Csaba. Budapest, 2008. 1138. p.

Szarka, László: "A szlovák önrendelkezés vitás kérdései". In: **História**, 2009. 5–6. 41. p.

Szarka, László: "Tisza István, a háborús miniszterelnök", In: **Tisza István, két korszak határán**. Ed. Iván, Bertényi, jr. Budapest, 2016. 143–144. p.

Sztáray, Zoltán: "Románia szerződése az antanthatalmakkal". In: **Új Látóhatár**, 1980. 1. 78–80.

V. Fodor, Zsuzsa: "IV. Károly király visszatérés kísérletei". In: **Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei**, 19–20. Veszprém, 1993–1994. 557. p.

Vizi, László Tamás: "A trianoni békediktátum aláírói az első világháborúban." In: **Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára**. Ed. Majoros, István. Budapest, 2015.

ATATURK AND TURKISH-UKRAINIAN RELATIONS

Nataliia ZUB (RUDENKO)*

Oksana VASYLYUK**

ABSTRACT

Mustafa Kemal Atatürk, the Head of the Turkish government clearly saw the new vector of his country's future foreign policy. The principle "Peace at Home, Peace in the World" became the ideological foundation for its construction.

The government of the Grand National Assembly of Turkey and the Ukrainian Socialist Soviet Republic signed the treaty "On Friendship and Brotherhood" on January 02, 1922 in Angora. However, the government of the Bolsheviks in Moscow allowed only the post of adviser on Ukrainian affairs in the diplomatic mission of the Russian Socialist Federative Soviet Republic (RSFSR) in Turkey. The representatives of Turkey and Ukraine continued their active interaction in many areas of state relations (culture, education, trade, re-evacuation of prisoners of war).

The principles of interstate relations, established by Atatürk, which were built on the basis of reciprocity and friendship, gave rise to the stability and high-level relations between the Republic of Turkey and Ukraine.

Keywords

Mustafa Kemal Atatürk, Peace, Republic of Turkey, Ukraine, Ukrainian SSR, RSFSR, USSR

ATATÜRK VE TÜRKİYE-UKRAYNA İLİŞKİLERİ

ÖZET

Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, ülkenin dış politikasının yeni çizgisini açıkça belirledi. Dış politikasının inşası için ideolojik temel ilkesi: "*Yurtta Barış, Cihanda Barış*" idi.

2 Ocak 1922'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti hükümeti arasında "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalandı. Fakat, Moskova'daki Bolşeviklerin hükümeti, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (RSFSC) Türkiye'de diplomatik misyonu bünyesinde sadece Ukrayna İşleri üzere danışman görevinin oluşturulmasına izin verdi. Türkiye ve Ukrayna temsilcileri, devletler arasındaki birçok ilişki (kültür ve eğitim, ticaret, askeri esirlerin yeniden tahliyesi) alanında aktif işbirliğine devam ettiler.

Atatürk'ün temelini koyduğu hükümetlerarası ilişki ilkelerinin karşılıklılık ve dostluk bünyesinde inşası ve uygulanması, Türkiye ile Ukrayna arasındaki istikrar ve üst düzey ilişkilerle devam etmektedir.

* PhD (History), A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine, rudenkonatalie@yahoo.com

** PhD (History), A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine, o_vasylyuk@yahoo.com

Anahtar Kelimeler

Mustafa Kemal Atatürk, Barış, Türkiye Cumhuriyeti, Ukrayna, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, RSFSC, SSCB

We would like to start our research with the following words:

*“It is possible to say that Ukraine and Turkey are two neighboring countries. Look at the North. There is a sea there. But if you imagine for a moment, that there is no sea, you will see, that Turkey and Ukraine are the nearest countries to each other...”*¹

These lines, it seems, no longer need to mention the author, but live separately. The statement made by Kemal Ataturk was one of the favorite quotes in the works of Ukrainian researchers on the history of Ukrainian-Turkish relations in the first half of the 20th century. There is no need to explain the reason for its popularity. The brightness and directness of words, and at the same time the depth of thought that the author put into them speak for themselves. In the neighborly relations between Turkey and Ukraine, these words were confirmed by actions.

Modern scholars have been studying this important stage in the development of bilateral cooperation between Turkey and Ukraine for many decades.

The research by Dr. Igor Chernikov, devoted to Mustafa Kemal Ataturk, the construction and development of the Republic of Turkey and its relationship with the Ukrainian SSR is a fundamental one. It is important to note that the study of the problem has still been relevant in the works of historians in recent years, where the issues of diplomatic cooperation between the governments of Ukraine during the liberation struggle and Soviet Ukraine (1917–1923) are considered together (Irina Matyash); of particular interest and importance are the works devoted to the Ukrainian-Turkish relations in 1920–1930 (Yaroslav Dashkevych, Volodymyr Sergiychuk, Bogdan Sergiychuk). The peculiarities of the negotiation process in 1920–1922 are also studied, archival materials on the preparation and laying of the Turkish-Ukrainian peace Treaty of 1922 are being investigated (Oleg Kupchik). Thus, it confirms the significance of this period and the relevance of the study today. It is possible to distinguish two main directions in the existing studies on the period between 1910 and 1930: 1) building and developing relations between Turkey and the UPR and the Ukrainian State (Hetmanat), and 2) forming the nature of relations between the Turkish Republic and the Ukrainian SSR.

The main objective of this study is to analyze the situation during which the system of international relations between young Turkish Republic and Ukraine was born, the characteristics of the main priorities and interests in the general system of building relationships, and to find new sources and materials that complement the unknown pages of our common history.

The first decades of the twentieth century were fundamental to the history of modern Turkey. It was then, in the 1920s, when Turkey began a new page

¹ Сергійчук Б., Сергійчук В. **На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині XVI – на початку XXI ст.** Київ, 2012. С. 3, 272; Черніков І.Ф. **Мустафа Кемаль Ататюрк – засновник і будівничий республіканської Туреччини.** Київ, 2015. С. 42.

in its history-transformation from a monarchical state to a young democracy. Ukraine was going the same way.

The beginning of the twentieth century, especially its first decades, became difficult, and at the same time important years of struggle for many countries. The changes affected virtually the entire political map of the world. In 1914, the world was broken and got the first big shock of the twentieth century. The confrontation of the Quarter Union and the Entente affected 36 states – from large empires to small countries. Thus, the World War entered the foreign policy of many states.

The Brest-Litovsk peace treaty, signed in March 1918, stopped hostilities in some world powers. The final point was made in the Versailles Peace Treaty in 1919. It became the main final document of the First World War. The victory was won by the Entente.

At the same time, these events showed that the internal situation in many states did not withstand political changes or served as a certain detonator of impending radical changes.

Turkey expressed friendly attitude to the neighboring country and its sovereignty in 1918. The Brest Peace Treaty (March 3, 1918) laid the foundation for diplomatic relations between Ottoman Turkey and the Ukrainian People's Republic. The Ottoman Empire and the Ukrainian People's Republic exchanged embassies.

In the middle of July 1918, the Turkish Consul General was appointed to Kyiv (the Sultan's decree). In the autumn of that year, the Ukrainian side confirmed the authority of the consuls of the Ottoman government. Ahmed Farid Bey occupied the position in Kyiv, Evuriz Namik Bey in Odessa, and Ruyi Abdulhadi in Kharkiv.² In addition, in Istanbul for the period 1918–1922, there were four ambassadors on behalf of the leadership of Ukraine.³ It is important to note here that even after a change of political regimes in both states, for several more years, many Ukrainian political figures found their home in Turkey. Besides, for example, the well-known historian Y. Dashkevych pointed out that it was this pleiad of figures that had developed *“informational links for a long time – the spread of information about Ukraine in Turkey and about Turkey in Ukraine.”*⁴ Volodymyr Mursky, a representative of the government of Ukraine in exile, published the book *“Ukrayna ve istiklal mücâhedeleri”* (*“Ukraine and its struggle for independence”*, 1930, Istanbul). The author presented a copy of the book to the head of the Turkish Republic, Mustafa Kemal Pasha.⁵ It is known that the leader of the Turkish Republic was benevolent towards the leaders of the Ukrainian diplomatic mission.⁶ However, any other diplomatic relations were in no way possible. Since Soviet

² Сергійчук Б., Сергійчук В. **На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині XVI – на початку XXI ст.** Київ, 2016. С. 183-184; Матяш І.Б. **Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії.** Київ, 2016. С. 376-377.

³ Дашкевич Я. Турецько-українські взаємовідносини в першій половині XX ст. Інформаційні стосунки: національний аспект // **Україна: Наука і культура.** 2009. Вип. 35. С. 66.

⁴ Ibid. С. 63.

⁵ Ibid. С. 68.

⁶ Черніков І.Ф. **Мустафа Кемаль Ататюрк – засновник і будівничий республіканської Туреччини.** Київ, 2015. С. 26.

Russia in every way tried to protect the leader of Turkey from such sympathies. It will become clear very soon. Indeed, in the provisions of the Ankara Treaty, created on the model of the Moscow Treaty, there will be the sixth article containing requirements that were supposed to prevent this. The article stated that: “... *the parties undertake not to allow the formation or stay on their territory of an organization or groups claiming to be the government of another country...*”⁷.

However, the desire to continue to develop relations with the neighboring people was always a priority for Mustafa Kemal. Accordingly, the appearance on the political map of a new state – the Ukrainian Socialist Soviet Republic, did not diminish such a desire of the future head of the Turkish Republic.

Further historical realities made changes in the political structure of both states. Those years passed in the bitter struggle with foreign interventionists and choice of the political system and the course of life, both in Turkey and Ukraine. The struggle was not for power, but, first of all, for territorial integrity and the preservation of the national state. The people of Turkey gave all their strength to the national liberation movement, which began in Anatolia.

After difficult but victorious tests, the general of the Ottoman Empire, Mustafa Kemal Pasha, became the president of a new country that emerged on the political map of the world – the Turkish Republic. The state declared the course of building a new life and a new country.

It was the struggle against the “imperialists” that became the connecting link that, to a certain extent, pushed Turkey towards friendship with Russia. Soviet Russia had managed to make a number of bright statements by that time, which also did not go unnoticed in international political society. Its main messages and slogans were: new principles in relations between nations and countries; Lenin’s decree “On Piece” (“*without annexations and indemnities*”);⁸ appeal of the Soviet leadership “*To all working Muslims of Russia and the East*” (1917) (“*Russia against the seizure of foreign lands – Constantinople must remain in the hands of Muslims*”);⁹ the Soviet state is a support for the peoples of Asia. At that time, given the difficulties that participants of the national movement under the leadership of Mustafa Kemal underwent, Russia looked like a worthy contender as an ally.

In the spring of 1920 M. Kemal wrote a letter to V.I. Lenin proposing a joint struggle against imperialist governments. The answer was yes, with supporting intentions. In the summer of 1920, a draft treaty was drawn up between Soviet Russia and Turkey. In addition, an agreement on assistance was reached, which Turkey urgently needed at that time. The forces of the national liberation movement needed weapons, which were transferred from the Russian side. In September, about 200 kg of gold bullion was transferred to the Turkish side in Erzurum.¹⁰

⁷ **Документы внешней политики СССР.** Том 5. Москва, 1961. С. 11.

⁸ Черніков І.Ф. **Дружня підтримка і співробітництво. Українська РСР у відносинах Радянського Союзу з країнами Близького і Середнього Сходу (1922–1939).** Київ, 1973. С. 6.

⁹ Черніков І.Ф. **Радянсько-турецькі відносини у 1923–1935 рр.** Київ, 1962. С. 11.

¹⁰ Резников А.Б. Советская Россия – Турция: от первых контактов до заключения Московского договора (16 марта 1921 г.) // **Теория и практика общественного развития.** 2014. № 3. С. 186.

February 1921 was spent in preparations for the Russian-Turkish conference, which opened on February 26. The result of diplomatic agreements was the signing of the “Treaty of Friendship and Fraternity” on March 16, 1921 in Moscow (Preamble, 16 Articles and 3 annexes) between Soviet Russia and Turkey.¹¹ As stated above, Moscow became the place for signing the contract, therefore in history it is also known as the Moscow Treaty. In July 1921 both parties ratified the treaty. One of the key issues covered in the document, apart from the general struggle, was the issue of territorial delimitation.

Both then and now, it's obvious that this was a necessary reciprocal and right action for both parties to the peace agreement. Representatives of the Turkish Grand National Assembly needed material and financial assistance, and Soviet Russia needed political recognition as the beginning of a way out of international isolation. This aspect was equally important for the Turkish Republic.

That is why, today, some researchers believe that “the Moscow Treaty was signed under pressure from the Turkish side”¹², for which this agreement was very beneficial. This also raises the issue of the legitimacy of the agreement and its legal validity.

The next step towards the establishment of diplomatic contacts between Turkey and the Ukrainian SSR was also made in the spring of 1921 shortly after the signing of the Moscow Treaty. Plenipotentiary Representative of the Great National Assembly of Turkey Ali Fuad appealed to the leadership of the Ukrainian SSR with a proposal to sign an international agreement between countries. The People's Commissariat of Foreign Affairs (NKID of the Ukrainian SSR) founded the main body in the Ukrainian SSR, which was entrusted with international political functions, on March 16, 1920. It was proposed to hold preliminary talks in Kharkiv. However, a proposal from the Turkish side was soon received to transfer the negotiations to Ankara.¹³ Initially, on September 17, 1921, the Ukrainian and Turkish ambassadors to the Russian SFSR the Convention “*On the repatriation of military and civilian prisoners*” (13 Articles), concluded between the Government of the Grand National Assembly of Turkey and the Government of the Ukrainian Socialist Soviet Republic was also signed. Ali Fuad Pasha, the Turkish Ambassador to the Russian Socialist Federative Soviet Republic, represented the Government of Turkey. The government of Ukraine was represented by Yuriy Kotsyubinsky – representative of the Ukraine at the government of the Soviet Russia.¹⁴ Immediately afterwards, the Turkish side appointed the ombudsman for repatriation. It was Riza Bey, attache of the Turkish diplomatic mission in the RSFSR.¹⁵

¹¹ Ibid. С. 187.

¹² Шамарина О.А. Московский договор 1921 г.: «Договор о дружбе и братстве»? // **История и историческая память**. Саратов, 2015. Вып. 11. С. 146.

¹³ Сергийчук Б., Сергийчук В. **На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині XVI – на початку XXI ст.** Київ, 2012. С. 270.

¹⁴ **ДАКО**, Р-4205, 1, 126, р. 78-79.

¹⁵ Дмитрасевич Н.О. Репатріаційні угоди Раднаркому УСРР як інструмент міжнародної легітимізації Української радянської держави // **Часопис Київського університету права**. 2010/2. С. 66.

It is important to note that today the aspect of the Turkish-Ukrainian relations of the early 20s of the XXth century, which is the least illuminated in the scientific literature, is related to the study of the implementation of agreements on the re-evacuation of prisoners of war. The archives of Ukraine (for example, the State Archive of the Kyiv region etc.) contain documents that reveal the process of implementing the above-mentioned convention.

There should be a small excursion into the background of the problem. Turkish prisoners of war appeared in Kiev in the early fall of 1916, where they were brought by rail from Galicia. Newspapers in dim tones described this fact and the prisoners themselves: "On the Galician front, Arabs from Syria appeared who arrived in Europe together with the Anadolu Turks. <...> Turks were also delivered in the protective color of fezes..."¹⁶

The battles died down, peace treaties were signed, the long-awaited peace came. However, as it turned out, the war is not over for everyone. Such a cruel phenomenon as a war brought a lot of grief to the civilian population and ordinary soldiers. Years after the end of hostilities, many of them were away from their homeland, cut off from their homes, without hope of a better life.

In December 1923, a special circular was sent to all provincial centers of Ukraine. The circular read:

*"Under the agreement with the Turkish Government, the Moscow Convention of September 17, 1921, was prolonged, as a result of which the Turkish prisoners of war (that is, the officers of the Turkish army) and civilians detained during the war by Russian troops in Turkish territory or by the Russian authorities on the territory of former Russia, enjoy the right to return to their homeland."*¹⁷

To accomplish this mission, the Turkish Repatriation Commission arrived in Moscow.

Under the action of this document were those who arrived in the USSR before March 28, 1921. Only Turkish citizens had the right to return to their homeland. Those who were or became a citizen of the USSR were not subject to repatriation. The decisions guaranteed the voluntariness of the re-evacuation of Turkish citizens and members of their families. To do this, it was necessary to collect a number of documents and obtain a conclusion of the commission. In the absence of some documents, it was necessary to have witnesses who would confirm the information about the individual.¹⁸

The circular was accompanied by instruction No. 452 "About the Re-evacuation of Turkish Prisoners of war" dated December 6, 1923.¹⁹ For example, on July 16, 1924, a special commission examined six questionnaires (Sadedin Ali-Ogly, Emir-Abas-Ibrahim, Younis-Idris Okumysh-Ogly, Khasan-Huseyn, Ali Khasan, Mahmed Huseyn)²⁰. On August 10, 1924, three questionnaires were reconsidered (Khasan-Huseyn, Ali Khasan, Mahmed

¹⁶ Раненые австрийцы, германцы, турки и арабы // **Киевлянин**. 1916. 20 сентября (№ 261). С. 2.

¹⁷ **ДАКО**, P-4205, 1, 126, p. 69; **ДАЧО**, P-63, 1, 96.

¹⁸ **ДАКО**, P-4205, 1, 126, p. 70-72.

¹⁹ **ДАКО**, P-4205, 1, 126, p. 70.

²⁰ **ДАКО**, P-4205, 1, 126, p. 114.

Huseyn).²¹ It is quite obvious that the local authorities did not know the exact number of such citizens. Therefore, the People's Commissariat of Internal Affairs issued circulars where it raised the issue of registering former Turkish prisoners of war.²²

After passing the commission, the Turkish subjects were given a ticket for the train. The dispatch to Turkey was made from the port of Novorossiysk²³. Then they went to their shore of the Black Sea.

Also, the documents partially provide us with information about how these people lived before they got the opportunity to return to their homeland. For example, in Kiev, some of them worked in bakeries owned by their compatriots²⁴ – subjects of the Ottoman Empire, who arrived in Ukraine before the start of the First World War. Baking and selling bread is one of the most common crafts and occupations of the Ottoman Turks in Ukraine at the beginning of the XXth century.

Modern researchers who study the legal framework of interstate treaties of the period of the 20's of the twentieth century, consider that the so-called *"repatriation agreements"* were *"one of the most effective tools in the way of diplomatic recognition of the Ukrainian SSR."*²⁵ This concerned, first of all, the countries that took part in the First World War, and afterwards, they sought to return their fellow citizens. Since, as the analysis of such documents showed, usually, before concluding such a treaty, certain political agreements were first reached on the recognition of the Soviet leadership of the Ukrainian SSR by the leadership of foreign powers.²⁶ Only after the conclusion of the convention, the authorized representatives proceeded to the issues of preparing the signing of a peace treaty between the parties.

The next after the Moscow Treaty was the Kars Treaty between Turkey and the Soviet republics of the South Caucasus (Transcaucasia) – the Armenian SSR, the Azerbaijan SSR and the Georgian SSR (October 13, 1921).

After it was the Treaty of Angora – between Turkey and the Ukrainian Socialist Soviet Republic. This agreement was the third (and last) among the agreements signed between Turkey and the Soviet republics. In November 1921 a delegation headed by Mikhail Frunze left to Angora resolve the issue of signing the Ukrainian-Turkish treaty. At that time, M. Frunze was in the position of commander of the Armed Forces of Ukraine and Crimea. Modern historians consider such an appointment not accidental. It was probably dictated by the interests of providing advisory assistance to Turkey, which at that time was fighting with the troops of Greece. An indirect confirmation of the assistance provided is the fact that already in the summer of the same year, the Turkish army achieved significant success. Soon the army and completely won, which brought the liberation of Anatolia.²⁷

²¹ ДАКО, P-4205, 1, 126, p. 130.

²² ДАОО, P-1915, 1, 35.

²³ ДАКО, P-4205, 1, 126, p. 71.

²⁴ ДАКО, P-4205, 1, 128, p. 340.

²⁵ Дмитрасевич Н.О. Репатріаційні угоди Раднаркому УСРР як інструмент міжнародної легітимізації Української радянської держави // **Часопис Київського університету права**. 2010/2. С. 65.

²⁶ Ibid. С. 66.

²⁷ Купчик О. Встановлення дипломатичних відносин між УСРР і Турецькою Республікою (1920–1922) // **Вісник Київського національного університету імені Тараса**

The Ukrainian-Turkish Conference began in Angora in the last decade of December 1921. The Ukrainian side was represented by M. Frunze, the adviser to the People's Commissariat of Foreign Affairs A. Zhdan-Pushkin, also attended by P. Sokolov, P. Korotygin and others. On December 21, Mikhail Frunze had a personal meeting with Mustafa Kemal. From the Turkish side, the authorized representatives were the head of the Ministry of Foreign Affairs Yusuf Kemal Bey, his deputy Munir Bey, as well as Yusuf Angor Bey, Hinkled Bey, Mustafa Abdul-Khalik Bey and Kasim Bey.²⁸ The text of the treaty itself was almost the same as the Moscow Treaty, which was its basis. However, amendments were made that related exclusively to the interests of the Ukrainian SSR. Soon the test was over. The conference was awaiting the final step.

The result of the work of the Ukrainian-Turkish conference brought to the republics a bilateral document – the treaty *“On Friendship and Fraternity”* (introductory part and 16 articles; in French).²⁹ Since then, the date of January 2, 1922 has become an important and memorable date in history and modernity for the Turkish Republic and Ukraine.

The key problems that found their solution in this document were: on the mutual recognition of Turkey and Ukraine, where the Ukrainian Socialist Soviet Republic was recognized as “an independent and sovereign state created by the will of the workers and peasants” (Article 2); all previous agreements lost their validity and were declared invalid (Article 3); on holding a conference to resolve the issue of the international status of the Black Sea (Article 4); obligations of the parties were taken to prevent the emergence or stay on their territory of organizations and groups that seek to form a new government of another country (Article 6); on economic and financial conventions (Article 13); the establishment of diplomatic relations between States (Article 15).³⁰ This document begins of active cooperation between Turkey and Ukraine in the trade, economic and cultural spheres.

On March 16, 1922, the Treaty of Ankara was ratified by the Grand National Assembly of Turkey. The Ukrainian government ratified the treaty on March 23, 1922. In June 1922, an exchange of instruments of ratification took place in Kharkiv. The organ of the government of the Ukrainian Socialist Soviet Republic newspaper “Visty VUCVK” (All-Ukrainian Central Executive Committee) published a report on this important international event.³¹

And as a result of the diplomatic process, the next stage of international cooperation was opening of consular missions. In Kharkiv, which was the capital of the Ukrainian SSR in the autumn of 1922, the embassy of the

Шевченка. Історія. Київ, 2007. № 91-93. С. 104-105; Черніков І.Ф. **Мустафа Кемаль Ататюрк – засновник і будівничий республіканської Туреччини.** Київ, 2015. С. 28.

²⁸ Купчик О. Встановлення дипломатичних відносин між УРСР і Турецькою Республікою (1920–1922) // **Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія.** Київ, 2007. № 91-93. С. 104.

²⁹ **Документы внешней политики СССР.** Том 5. Москва, 1961. С. 9-14.

³⁰ Ibid. С. 9-14.

³¹ Обмін ратифікаційними грамотами УСРР і Туреччини // **Вісти ВУЦВК.** 1922. 24 червня. С. 1; Kupchik O. 1920'lerin Başında Türkiye'deki Sovyet-Batı Mücadelesinde Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti / **Karadeniz Arastirmaları Merkezi.** 2011. Sayı 31. S. 88.

Republic of Turkey to the Ukrainian SSR opened and began its work.³² Everything was done in compliance with the diplomatic protocol. Accordingly, the leadership of the Ukrainian SSR was supposed to take the same steps. However, its full orientation and subordination to the RSFSR did not give the Ukrainian SSR an opportunity to speed up this process. It was necessary to get permission from Moscow. Such a situation indicated that the Ukrainian SSR, under the influence of the RSFSR, was gradually becoming a formal subject of international law.

Contrary to all expectations, the opening of mutual representation was not followed. The authorities of the Bolsheviks in the Moscow allowed only the post of the adviser on Ukrainian affairs at the diplomatic mission of the RSFSR in Ankara.³³

However, if in the foreign policy Bolshevik Russia retreated from the ambitions of the Russian empire, then in domestic policy the situation was different. Soviet Russia sought to preserve its territories and power within the old boundaries of the Russian empire. And it managed to do it. At the end of 1922, the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) was formed. Thus, the five republics that existed at that time were united together: the Russian SFSR, the Ukrainian SSR, the Byelorussian SSR and the Transcaucasian SFSR.

After 1923, the Ukrainian SSR ceased to be an independent subject of foreign policy, the main function and leadership in such matters passed into the hands of Moscow. That is, in fact, the independence of the diplomatic functions of the leadership of the Ukrainian SSR was reduced only to the specific role assigned to it by the USSR government. Nevertheless, Ukraine remained an effective participant in the treaties and provisions laid down in the international arena. This is clearly seen from the relationship between the Republic of Turkey and the Ukrainian SSR. However, for the Turkish side, these contacts have always been important.

Considering the prevailing political circumstance, the contractual framework between the Republic of Turkey and the Ukrainian SSR at certain stages should be considered in the context of interstate relations between Turkey and the USSR. In this regard, it is obvious that the main diplomatic contacts were entirely dependent on the will and "preferences" of the Moscow government.

Having strengthened his state in territorial and external political issues, Ataturk embarked on internal reforms. Therefore, after 1923, the main cooperation with the USSR, and at the same time the Ukrainian SSR, was focused on trade, economy (industrial development), culture, science, education and healthcare.

In November 1926, negotiations were held in Odessa, where the USSR was represented by the People's Commissar of Foreign Affairs of the USSR Georgy Chicherin. The Turkish side was represented by Turkish Foreign Minister Tefvik Rushdie. Alexander Schlichter, authorized by the NKID of the USSR at the Council of People's Commissars of Ukraine, was here. Diplomatic

³² Купчик О. Встановлення дипломатичних відносин між УРСР і Турецькою Республікою (1920–1922) // **Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія**. Київ, 2007. № 91-93. С. 106.

³³ Ibid. С. 106.

negotiations ended with the signing of the Soviet-Turkish trade agreement (1927).³⁴ The Soviet leadership made every effort to support trade with Turkey. In the middle of 1920s, the Ukrainian-Eastern Chamber of Commerce was established in Kharkiv (with branches in Kyiv and Odessa).³⁵ Merchants received benefits of a different nature: customs, transport, tariff, currency, etc. Turkish goods were present at all exhibitions in the Soviet republics. A similar situation was observed at fairs and exhibitions in Turkey. To carry out trade and economic operations, all the major Black Sea ports of Ukraine were involved: Odessa, Mykolayiv, Kherson. However, there was no longer any representative on foreign trade issues in the Ukrainian SSR.

Unprecedented success and development at that time was achieved in the cultural sphere of cooperation between the countries. In the Ukrainian SSR the organization “*All-Ukrainian Association of Cultural Relations with Foreign Countries*” (the “subsidiary” of the All-Union Association) worked very effectively. The reforms, that Mustafa Kemal carried out, required additional experience and support. One of the active forms of cooperation between the Ukrainian SSR and the Republic of Turkey became frequent exchange visits of delegations of cultural and scientific representatives, as well as members of the government. It should be noted that such cooperation brought together not only countries, the main result of it was the rapprochement of people. It allowed the neighboring nations to become even closer through communication and rapprochement of scientific communities. In 1926 the All-Ukrainian Scientific Association of Orientalists (VUNAV) was founded and started its progressive activity in Kharkiv. The Turkological Commission, headed by Academician Agatangel Krymsky, was also active.

The Kyiv and Republican press of that time always responded with publications about the arrival of distinguished guests. Photos were attached to the notes.

In 1926, the Turkish delegation arrived in Kyiv to get insights into the education system of Ukraine. Its delegates received such instruction from Atatürk.³⁶ The reforms that were carried out in Turkey implied the significance of education and writing reforms. Nafi-Atuf Bey, Deputy Minister of Public Education in Turkey, and Reedwon Nefis, Inspector General of Public Education, were among the members of the delegation. First, they visited the Ukrainian Academy of Sciences, the National Library of Ukraine, which gave rise to their particular interest, and only after all, they went to the District Executive Committee to “*report about the purpose of their visit to the USSR.*”³⁷

At the end of April 1932, members of the Turkish government visited Kyiv on their way to Moscow. The delegation included the Prime Minister of the Republic of Turkey, Ismet Pasha, the Minister of Foreign Affairs Tevfik Ryushtu Bey, the Secretary General of the Turkish People’s Party Redzhed Bey and the Turkish ambassador to the USSR, Ragib Bey. The authorized

³⁴ Черніков І.Ф. **Дружня підримка і співробітництво. Українська РСР у відносинах Радянського Союзу з країнами Близького і Середнього Сходу (1922–1939).** Київ, 1973. С. 28-29.

³⁵ Ibid. С. 26-27.

³⁶ Черніков І.Ф. **Мустафа Кемаль Ататюрк – засновник і будівничий республіканської Туреччини.** Київ, 2015. С. 30.

³⁷ Турецька делегація в Києві // **Глобус.** 1926. № 14. С. 293.

representative of the USSR in Turkey, Yakov Surits, and other representatives of the Ministry of Foreign Affairs of the USSR arrived with them. Ismet Pasha greeted everyone in Russian. They were greeted very solemnly: *“On the way from the station to the city, triumphal arches were built with greeting Turkish-language inscriptions...”*³⁸ The route usually was the same: first of all, the Ukrainian Academy of Sciences, then – excursions to museums. To meet the delegates of a friendly country was the only function that remained in the Ukrainian SSR from the provisions functions, declared in the international treaties. The Ukrainian SSR always fulfilled its obligations with dignity and honor. In the early 1930s, there were rumours, that Atatürk would visit a number of cities, including Odessa and Kyiv. However, this did not happen.³⁹

In the relations of the Turkish Republic with the USSR, there were also periods of *“cooling relations”*. This happened when the President of the Turkish Republic demonstrated the independence of his political views on the international and domestic life of the state entrusted to him. He understood perfectly well that relations with the Soviet Union were good and pragmatic, but he did not forget about the powers of the West. Periods of exacerbation of *“misunderstanding”* with the USSR happened just when the President of the Turkish Republic began to intensify activities in international bilateral cooperation with European states (treaty with Italy (1928), France (1930), meeting with the King of Great Britain (1936) and the USA (1927).

It is important to note, that Mustafa Kemal always acted for the good of his state, and preferred to calculate in advance the prospects for possible cooperation. He sought to act prudently and deliberately, as a wise leader of the nation. He did not succumb to the influence of the USSR, for example, in building socialism and communist ideology, which *“sometimes”* tried to impose on him. The well-known practiced principle of rendering friendly assistance to fraternal peoples in the vision of the USSR was presented as one of the ways to increase political influence. Aspirations and actions under the slogan of *“exporting revolution”* also no longer had anything to do with the Turkish Republic.

Analyses of historical events of the past and clauses of contracts fixed not only by signatures, and most importantly by deeds and time, once again confirms the importance and correctness of the development of the state and the principles of its activities chosen by Mustafa Kemal Atatürk. Atatürk's words from his solemn speech in connection with the signing of the Treaty of Ankara also turned out to be prophetic: *“Ukraine and Turkey are closer to each other than other countries. It also concerns friendship between the peoples of these two countries.”*⁴⁰

³⁸ Члени Турецького уряду в Києві // **Глобус**. 1932. № 9. С. 15.

³⁹ Черніков І.Ф. **Мустафа Кемаль Ататюрк – засновник і будівничий республіканської Туреччини**. Київ, 2015. С. 30-31.

⁴⁰ Quot.: Черніков І. З глибини століть. Про миротворчу тенденцію у взаєминах України і Туреччини в контексті історії // **Політика і час**. 1994. № 7. С. 82.

REFERENCES

Дашкевич Я. Турецько-українські взаємовідносини в першій половині ХХ ст. Інформаційні стосунки: національний аспект // **Україна: Наука і культура**. 2009. Вип. 35. С. 63-72.

Державний архів Київської області (ДАКО/ДАКО) / The State Archive of the Kyiv region. Fond P-4205, opis 1, sprava 126. 174 p.

Державний архів Київської області (ДАКО/ДАКО) / The State Archive of the Kyiv region. Fond P-4205, opis 1, sprava 128. 695 p.

Державний архів Одеської області (ДАОО/ДАОО) / The State Archive of the Odessa region. Fond P-1915, opis 1, sprava 35. 12 p.

Державний архів Чернігівської області (ДАЧО / ДАЧО) / The State Archive of the Chernihiv region. Fond P-63, opis 1, sprava 96. 6 p.

Дмитрасевич Н.О. Репатріаційні угоди Раднаркому УСРР як інструмент міжнародної легітимізації Української радянської держави // **Часопис Київського університету права**. 2010/2. С. 65-67.

Документи внешней политики СССР. Том 5. Москва, 1961.

Купчик О. Встановлення дипломатичних відносин між УСРР і Турецькою Республікою (1920–1922) // **Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія**. Київ, 2007. № 91-93. С. 104-106.

Матяш І.Б. **Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії**. Київ, 2016. 482 с.

Обмін ратифікаційними грамотами УСРР і Туреччини // **Вісти ВУЦВК**. 1922. 24 червня.

Раненые австрийцы, германцы, турки и арабы // **Киевлянин**. 1916. 20 сентября (№ 261). С. 2.

Резников А.Б. Советская Россия – Турция: от первых контактов до заключения Московского договора (16 марта 1921 г.) // **Теория и практика общественного развития**. 2014. № 3. С. 185-189.

Сергійчук Б., Сергійчук В. **На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині ХVІ – на початку ХХІ ст.** Київ, 2012. 320 с.

Турецька делегація в Києві // **Глобус**. 1926. № 14. С. 293.

Черников И.Ф. **В интересах мира и добрососедства (о советско-турецких отношениях в 1935–1970 гг.)**. Киев, 1977. 199 с.

Черніков І.Ф. **Дружня підтримка і співробітництво. Українська РСР у відносинах Радянського Союзу з країнами Близького і Середнього Сходу (1922–1939)**. Київ, 1973. 124 с.

Черніков І.Ф. **Мустафа Кемаль Ататюрк – засновник і будівничий республіканської Туреччини**. Київ, 2015. 56 с.

Черніков І.Ф. **Радянсько-турецькі відносини у 1923–1935 рр.** Київ, 1962. 136 с.

Черніков І. З глибини століть. Про миротворчу тенденцію у взаєминах України і Туреччини в контексті історії // **Політика і час**. 1994. № 7. С. 78-82.

Члени Турецького уряду в Києві // **Глобус**. 1932. № 9. С. 15.

Шамарина О.А. Московский договор 1921 г.: «Договор о дружбе и братстве»? // **История и историческая память**. Саратов, 2015. Вып. 11. С. 144-150.

Kupchik O. 1920'lerin Başında Türkiye'deki Sovyet-Batı Mücadelesinde Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti / **Karadeniz Arastırmaları Merkezi**. 2011. Sayı 31. S. 85-92.

SANATSAL VE EDEBÎ YÖNÜYLE MİLLÎ MÜCADELE

PEYAMİ SAFA'NIN MİLLİ MÜCADELE ÖNCÜLERİ BİYOGRAFİLERİ: REFET PAŞA BİYOGRAFİSİ ÖRNEĞİ

Sadık ERDAŞ*

ÖZET

20.yüzyıl Türk edebiyatı ve düşünce dünyasının önemli ve üretken temsilcilerinden biri olan Peyami Safa hakkında yapılan çalışmalarda, onun eserleri detaylı bir şekilde değerlendirilmekle birlikte biyografi yazarlığı yönü ve biyografileri üzerinde yeterince durulmamıştır. Peyami Safa aynı zamanda, *Süngülerin Gölgesinde*, *Mahşer*, *Sözde Kızlar*, *Biz İnsanlar* gibi Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemini ele aldığı birçok eserini basan ve Orhaniye Matbaası tarafından yayımlanan Millî Mücadele önderlerinin biyografilerini kaleme almıştır. Başta Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, İsmet Paşa, Fevzi Paşa ve Rauf Bey gibi Millî Mücadele'nin öncüsü on kişiye ait olan bu biyografiler, Millî Mücadele duygularının henüz soğumadığı bir sırada kaleme alınmış ve türünün ilk örnekleri olması açısından önemli olduğu gibi yazarın savaş temalı eserleri ile eş-zamanlı yazılması açısından da ayrı bir değer taşımaktadır. Bu biyografi çalışmalarından biri de Refet Paşa hakkında olup *İstanbul'un İlk Şerefli Mümessili Refet Paşa* başlığı ile yayımlanmıştır. 1923 sonu veya 1924 başlarında yayımlandığını tahmin ettiğimiz bu biyografide Peyami Safa, Refet Paşa'nın hizmetlerini ve kişiliğini izah ederek başladığı çalışmasına Paşa'nın orduda ve Anadolu'daki hayatına değinir. TBMM hükümetinin İstanbul temsilciliğini yaptığı dönemi bizzat katıldığı bazı anıları ile ele alarak kişiliği ve hizmetlerine ele almaktadır. Özellikle Refet Paşa'nın komutanlığı ve idare adamlığı hakkında yaptığı yorumlara ve onun Millî Mücadele'nin özellikle iç cephesinde verdiği hizmetlere değinir. Gözlemlerini de katarak, TBMM hükümetinin İstanbul'da hâkimiyet tesisi ve “bu kansız ve sarsıntısız inkılâbı Refet Paşa ve karargâhına borçlu olunduğu” üzerinde durur ve tedbirli ve uyanık şahsiyetiyle her buhranlı zamanda Türk'e atfedilen “idare ve teşkilât kabiliyetsizliği” iddiasını başlı başına çürüttüğünü ifade eder. Refet Paşa'nın İstanbul'da gazetecilerle konuşmalarında ele alınan konulara değinerek onun, mutedil ve mantıkî bir inkılâpçı ruhu taşıdığını, yeni inkılâbın üçayağı mahiyetinde olan milliyet, asrılık ve dindarlık arasındaki dengeyi korumayı başarmış olmanın pek az aydına nasip olduğunu bildirir. Genellikle bu dengenin ihlâl edilerek, üç prensipten biri lehine diğerlerinin ihmal edildiğini söyler. Refet Paşa'nın bu dengeye önem verenlerden biri olduğunu, Türk'ün aynı zamanda milliyetperver, dindar ve terakkiperver olabileceğini anlamış olduğunu açıklar.

Anahtar Kelimeler

Peyami Safa, Refet Bele, Biyografi, Millî Mücadele, Millî Mücadele Liderleri

* Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
serdas@hacettepe.edu.tr

PEYAMI SAFA'S BIOGRAPHIES OF TURKISH NATIONAL STRUGGLE PIONEERS: HIS BIOGRAPHY ON REFET PASHA

ABSTRACT

In his works about Peyami Safa, who was one of the important and productive representatives of 20th century Turkish literature and intellectual world, his works were evaluated in detail and his biographies and biographies were not considered enough. Peyami Safa has also published the biographies of the National Struggle leaders published by Orhaniye Printing Press, which has published many works in the Shadow of the Sunnis, the Judgment, the Pseudo-Girls, the First World War and the National Struggle. These biographies belonging to ten people, especially Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, İsmet Pasha, Fevzi Pasha and Rauf Bey who are the forerunners of the national struggle, were written in a period when the national struggle emotions were not yet cooled down and it was important for being the first examples of his genre. It has a special value in terms of time writing. One of these works is about Refet Pasha and it was published with the title of olup Refet Pasha, Istanbul's first honorary representative. In this biography, which we predicted to be published in the end of 1923 or the beginning of 1924, Peyami Safa starts his work by explaining the services and personality of Refet Pasha and touches on the life of the Pasha in the army and in Anatolia. He refers to the personality and services of the TGNA government in his memoirs in Istanbul. Especially Refet Paşa's comments on the command and administrative manhood and Paşa's national struggle, especially on the internal side of the services provided. He added his own observations and stated how the Turkish Grand National Assembly established Dominion in Istanbul, that this bloodless and unshakable revolution owes to Refet Pasha and his headquarters, and that he disproved the claim of "administration and organization incompetence" attributed to Turk in every crisis. In his speech with journalists in Istanbul, Refet Pasha stated that he was a moderate and logical revolutionary spirit, and he stated that it was only a small part of being able to maintain the balance between nationalism, nobility and religiosity, which is the triumphant nature of the new revolution. In general, this balance is violated and one of the three principles is neglected in favor of others. He explains that Refet Pasha was one of those who cared about this balance and that he understood that the Turk could be nationalist, pious and progressive at the same time.

Keywords

Peyami Safa, Biography, National Struggle, National Struggle Pioneers, Refet Bele

Giriş

En eski edebi türlerden biri olan biyografi, aynı zamanda bir tarih türü, bir açıklama usulü, külli tarihin bir parçasıdır.¹ Zira biyografiler, tarihte ün kazanmış, iz bırakmış şahısların hayatlarına ayna tutan bir edebî tür olmakla birlikte, geçmişin insanlarını anlatarak bugüne aktarmaları bakımından tarihin kaynakları arasındadır. Bir şahsı, doğumundan, hatta atalarından vefatına kadar tüm tarihçesi ile ele alan, sadece bilgi vermek değil, aynı zamanda şahsın duygu, düşünce ve tecrübelerini de aktarmak amacıyla yazılan, tarihin akışıyla bu duygu, düşünce ve tecrübeler arasında sebep sonuç ilişkisi kurulan çalışmalar “biyografik eserler” olarak tanımlanmaktadır.²

Tarihi olayları kişiler etrafında anlatmanın yöntemlerinden biri olarak görülen biyografi, “her ne kadar tarihin üvey evladı olarak değerlendirilse de günümüzde edebi türler arasında yerini almıştır.”³ Türk edebiyatında, menakıbnâme, tezkire, tercüme-i hal, (teracim-i ahval) gibi farklı adlarla anılmakla birlikte köklü bir biyografi geleneği vardır ve bunlar aynı zamanda “tarihi tetkiklerde müracaat edilecek” ilk mercilerdir.⁴

Biyografiler, geçmişte yaşamış ya da halen yaşayan kişilerin geçmişini konu edinmesi bakımından tarih çalışmalarının da ilgi alanı içerisine girmektedir. Özellikle biyografi konusu olan kişilerin geride bıraktıkları iz kadar, biyografileri kaleme alan yazarların kimliği de bu gibi kaynaklara ve çalışmalara ayrı bir kıymet ve önem kazandırmaktadır. Biyografi türünün en önemli vasfı, çalışmanın merkezine oturtulan şahsiyetin toplumsal ve tarihsel değeri olmuştur. Tarihsel biyografi; yalın bir Tercüme-i Hâl olmayıp, şahsın hayatını ortaya koymaktan ziyade başlı başına tarihi bir dönemi yansıtan yapıdır. Bu yapının teşkilinde vesikaya bağlı doğruluk, biyografi yazarının vazifesi olmalıdır.⁵

Peyami Safa ve Biyografi Yazarlığı

20.yüzyıl Türk edebiyatı ve düşünce dünyasının önemli ve üretken temsilcilerinden biri olan Peyami Safa hakkında yapılan çalışmalarda, onun eserleri detaylı bir şekilde değerlendirilmekle birlikte, biyografi yazarlığı yönü ve kaleme aldığı biyografiler üzerinde yeterince durulmamıştır. İkinci Dünya Savaşı sıralarında Tasvir Neşriyatı arasında “Kimdir Nedir” serisi olarak Peyami Safa’nın kaleme aldığı 8 kitap yayınlamakla birlikte, Onun ilk biyografi çalışmaları, 1923-1924 yıllarında yayımlandığını düşündüğümüz ve tarihi biyografi türünün örneklerinden olarak gösterilebilecek milli mücadele öncüleri hakkında kaleme aldığı kısa çalışmalardır.

Peyami Safa’nın yazı ve makalelerinden bir derleme olan ve Ötüken yayınevi tarafından kitaplaştırılan eserde⁶ bu biyografilerden herhangi birine yer

¹ Leon E. Halkın, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, Çeviren; Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989, s. 55

² Nihal Şahin Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 44 (2013/1), s. 265.

³ Muhsin Macit, “Modern Biyografi Yazımında Tezkireciliğin İzleri”, **Mustafa İsen Adına Uluslararası Sempozyum, Klasik Türk Edebiyatında Biyograf.**, **Bildiriler Kitabı**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2011, s.491

⁴ Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 57

⁵ Ortaylı, İlber, (Editör; Sıddık Çalık), **Tarih Yazıcılık Üzerine**, Cedit Neşriyat. Ankara 2009, s.140.

⁶ Peyami Safa, **Yazarlar, Sanatçılar, Meşhurlar**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012.

verilmemiş, hakkında yazılan eserlerde de daha ziyade eksik olarak belirtilmiştir.

Ergun Göze tarafından kaleme alınan çalışmada⁷ bu biyografilerin sekizi liste halinde verilmekle beraber, Köprülü Kazım Paşa ve Muhiddin Paşa hakkında olanlarının yer almadığı görülmektedir. Nevzat Köseoğlu⁸ ve Beşir Ayvazoğlu tarafından kaleme alınan biyografik eserlerde⁹ de Köprülü Kazım Paşa biyografisi zikredilmemiştir.

Peyami Safa'nın, **Süngülerin Gölgesinde**,¹⁰ **Mahşer**,¹¹ **Sözde Kızlar**¹² gibi¹³ Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemine ait olayları ele aldığı birçok eserini basan Orhaniye Matbaası¹⁴ tarafından yayımlanan söz konusu biyografilerde, Milli Mücadele önderlerinin tercüme-i halleri, orduda ve milli mücadele zaferlerine katkılarını ele alınmış ve kişilikleri değerlendirilmiştir.

Başta Mustafa Kemal olmak üzere, milli mücadelenin öncüsü on bir kişiye ait olan bu biyografiler,¹⁵ mili mücadele dönemi duygularının henüz tazeliğini koruduğu bir sırada kaleme alınmış olması ve bu alanda yapılmış çalışmaların ilk örneklerini teşkil etmesi açısından önemli olduğu kadar, yazarın savaş temalı eserleri ile eş zamanlı yazılması ve yayınlanması açısından da ayrı bir değer taşımaktadır.

Peyami Safa tarafından kaleme alınan Muhiddin Paşa ve Köprülü Kazım Paşa biyografileri sonunda, "tab ve nâşiri" sıfatıyla Orhaniye Matbaası, "Büyük Kumandanlarımız" başlığı altında, "bütün kumandanların tercüme-i hâllerini neşrettiğini" açıklayarak,

⁷ Ergun Göze, **Peyami Safa, Hayatı, Şahsiyeti, Tesiri**, Kültür Bakanlığı Yayını, Türk Büyüklükleri Dizisi, No:31, Ankara, 1987, s. 17.

⁸ Nevzat Köseoğlu, **Peyami Bey. Hayatı ve Düşünce Dünyası**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 483-493.

⁹ Beşir Ayvazoğlu, **Peyami. Hayatı, Sanatı, Felsefesi, Dramı**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 524.

¹⁰ Peyami Safa, **Süngülerin Gölgesinde**, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1340.

¹¹ Peyami Safa, **Mahşer**, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1340 (1924), 390 sayfa. 2.Baskı Ötüken Neşriyat, İstanbul 1973, 325 sayfa.

¹² Peyami Safa'nın bu eseri, 1922 yılında yazılıp aynı yıl içerisinde Sabah gazetesinde tefrika edilirken gazetenin kapanmasıyla yarıda kalmış ve daha sonra Orhaniye Matbaasında 1924'de basılmıştır. 403 sayfalık bu eser aynı yıl Muhsin Ertuğrul tarafından filme çekilmiştir. (Seçkin Sevim, "Muhsin Ertuğrul: Türk Sinemasının Kurucusu mu Yoksa Günah Keçisi mi?" İnsan ve İnsan, Yıl; 3, Sayı;10, Güz 2016 s. 70.). Sözde Kızlar gördüğü ilgi dolayısıyla 1925'te ikinci baskı olarak ve yine aynı yayınevi tarafından basılmıştır. (406 sayfa).

¹³ Peyami Safa'nın özellikle sayılan bu eserlerinin ve diğerlerinin milli mücadele açısından değerlendirilmesi için bakınız; Orhan Söylemez, **Peyami Safa'nın Romanlarında Milli Mücadele**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1986.

¹⁴ Hicri 17.05.1324 tarihli bir belgeye göre, Hamidiye Hicaz Demiryolu yararına yapılan sözleşme ile Kuran-ı Kerim basma hakkının sadece bu matbaaya verildiği görülmektedir.(Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Dönemi Arşivi, Fon Kodu; Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Defterleri (MF. MKT), Kutu;940, Gömlek;11, Sıra;0. Böyle bir imtiyaza sahip olması matbaanın, devlet nazarında makbul bir kurum olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. Orhaniye matbaası aynı zamanda Peyami Safa'nın Server Bedii adıyla kaleme aldığı, Asri Hikâyeler Külliyyatı ve Cingöz Recai serilerine ait pek çok kitabın da yayıncısı durumundadır.

¹⁵ Biyografi çalışmaları on kişi ile sınırlı tutulmakla birlikte Ali Fuad(Cebesoy) Paşa biyografisi sonunda, Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa hakkında da, "Esbak Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa Merhum" başlıklı kısa bir biyografi bulunmaktadır. Bakınız; Peyami Safa, **Güzide Serdarımız Ali Fuad Paşa ve Pederi Merhum İsmail Fazıl Paşa. Tercüme-i Halleri, Orduda ve Büyük Zaferimizde Hizmetleri ve Tesirleri**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz, s. 16-21.

“Bugün, her yerde isimlerini işittiğimiz bu büyük simalar, nerede doğdular, nasıl büyüdüler, nasıl tahsil ettiler, hangi tarihlerde, nerelerde hizmet gördüler, Anadolu’nun büyük kurtuluş cidalı’ne nasıl atıldılar, o harikaları nasıl yarattılar, bütün bu meraklı ve ehemmiyetli malumatı” bu kitaplarda bulunacağını açıklayarak, “bu tercüme-i halleri neşretmek suretiyle Millî Mücadeleye naçiz bir hizmette bulunmak istediklerini”

belirtir.¹⁶

Yine Muhiddin Paşa biyografisi sonunda yayınevi, bu güne kadar neşrettikleri tercüme-i halleri sıralarken M. Kemal,¹⁷ İsmet Paşa,¹⁸ Fevzi Paşa,¹⁹ Refet Paşa,²⁰ Kazım Karabekir Paşa,²¹ Ali Fuat Paşa,²² ve Köprülülü Kazım Paşa²³ isimleri verilmiş olup, Yakup Şevki Paşa²⁴ ve Rauf Bey’in²⁵ isimlerinin karşısında “Derdest Tab” karşılığı bulunmaktadır.²⁶ Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi biyografiler peyderpey basılmış olup bunlardan en son baskıya verilenler de yukarıda sayılan eserlerdir.

Peyami Safa’nın bu biyografik eserlerinde, biyografi konusu olan Milli Mücadele öncülerinin tercüme-i halleri gibi resmi belgeye dayalı bilgilerin yanı sıra, hakkında biyografi kaleme alınanların kişiliklerini aydınlatmaya ve anlatmaya yönelik “izah” ve “şahsiyeti” başlıkları ile haklarında bilgiler verilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmalar, bilimsel biyografi türünün ucu açık bir alan olduğu gerçeğinden hareketle, biyografisi kaleme alınan kişilerin hayatı hakkında yazıldığı döneme kadar olan bilgileri içermektedir.

¹⁶ Peyami Safa, **Güzide Serdarımız Muhiddin Paşa, Orduda ve Anadolu’daki Hayatı, Resmi Tercüme-i Hali ve Şahsiyeti**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz,. s. 21; Peyami Safa, **Değerli Kumandanlarımızdan Köprülülü Kazım Paşa. Çocukluğu ve Gençliği, Anadolu’daki Hayatı, Resmi Tercüme-i Hali ve Şahsiyeti**, İstanbul, Tarihsiz, s. 23.

¹⁷ Peyami Safa, **İlk Reis-i Cumhuriyet Mustafa Kemal Paşa, Çocukluğu, Gençliği-Siyasi-Askeri Hayatı**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.(24 s.)

¹⁸ Payemi Safa, **Muhterem Hariciye Vekilimiz İsmet Paşa, Çocukluğu ve Gençliği, Orduda ve Anadolu’daki Hayatı**, Orhaniye Matbaası, İstanbul Tarihsiz.(22 s.)

¹⁹ Peyami Safa, **Mübeccel Serdarımız Fevzi Paşa, Anadolu Gazalarındaki Mühim Hizmetleri, Resmi Tercüme-i Hali ve Şahsiyeti**, Orhaniye Matbaası, İstanbul Tarihsiz.(22 s.)

²⁰ Peyami Safa, **İstanbul’un İlk Şerefli Mümessili Refet Paşa, Orduda, Anadolu’da ve İstanbul’da Faaliyeti, Tercüme-i Hal-i Resmisi**, Orhaniye Matbaası, İstanbul Tarihsiz.(22 s.)

²¹ Peyami Safa, **Şark Cephesi Serdarımız Kazım Karabekir Paşa, Ordudaki Hayatı, Türk Yetim Yavrularıyla İştigali, Ermeni Akınını Tenkili**, Orhaniye Matbaası, İstanbul Tarihsiz.(23 s.)

²² Peyami Safa, **Güzide Serdarımız Ali Fuad Paşa ve Pederi Merhum İsmail Fazıl Paşa. Tercüme-i Halleri, Orduda ve Büyük Zaferimizde Hizmetleri ve Tesirleri**, Orhaniye Matbaası, İstanbul Tarihsiz.(23 s.)

²³ Peyami Safa, **Değerli Kumandanlarımızdan Köprülülü Kazım Paşa. Çocukluğu ve Gençliği, Anadolu’daki Hayatı, Resmi Tercüme-i Hali ve Şahsiyeti**, İstanbul Tarihsiz.(22 s.)

²⁴ Peyami Safa, **Değerli Kumandanlarımızdan Yakup Şevki Paşa, Anadolu’daki Büyük Hizmeti, Resmi Tercüme-i Hali ve Şahsiyeti**, İstanbul Tarihsiz.(18 s.)

²⁵ Peyami Safa, **Muhterem Heyet-i Vekile Reisimiz Rauf Bey. Çocukluğu ve Gençliği, Hususi ve Resmi Hayatı, Bahriyede ve Anadolu’da Faaliyetleri ve Şahsiyeti**, Orhaniye Matbaası, İstanbul Tarihsiz.(19 s.)

²⁶ Peyami Safa, **Güzide Serdarımız Muhiddin Paşa**, s. 20.

Diğer taraftan bu eserlerde, Milli Mücadele dönemi diplomasisinin iki önemli belgesi olan Kars Ahidnamesi²⁷ ile Türkiye ve Fransa arasında yapılan Ankara İtilafnamesi'nin²⁸ metinleri bulunmaktadır. Ayrıca Ali Fethi Bey'in biyografisinde babası İsmail Fazıl Paşa'nın biyografisinin ve Florinalı Nazım'a ait iki şiirin bulunması²⁹ bu biyografilere ayrı bir değer katmaktadır.

Refet Paşa Biyografisi

Peyami Safa tarafından kaleme alınan biyografi çalışmalarından biri de Refet Paşa hakkında olup, "İstanbul'un ilk şerefli mümessili Refet Paşa. Orduda, Anadolu'da ve İstanbul'da Faaliyeti. Tercüme-i Hal-i Resmisi " başlığı ile ve 22 sayfa olarak yayınlanmıştır. Genel olarak bu biyografilerde kullanılan bazı ifadelerden, yayınevi tarafından biyografiler sonunda ilanı verilen eserlerin baskı tarihlerinden ve kullanılan takvim gibi bir takım verilerden yola çıkarak 1923 sonu veya 1924 başlarında yayınlandığını tahmin ettiğimiz bu biyografide Peyami Safa, Refet Paşa'nın hizmetlerini ve kişiliğini izah ederek başladığı çalışmasına Paşa'nın orduda ve Anadolu'daki hayatına ve TBMM temsilcisi olarak bulunduğu İstanbul faaliyetlerine değinir.

Mustafa Kemal ile birlikte Samsun'a çıkanlar ve Milli Mücadele'ye ilk katılanlar arasında yer alan, Amasya Genelgesi'nin hazırlanmasında bulunan ve Sivas Kongresi'nde Canik temsilcisi olan Refet Paşa, bu kongre sonrasında oluşturulan Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiştir. 1919 sonlarında Heyet-i Temsiliye tarafından³⁰ Batı Anadolu'daki durumu yerinde görmek, 23 ile 57. Tümenlerin idaresini eline almak üzere görevlendirilmiş³¹ ve daha sonra özellikle iç isyanların bastırılmasında büyük yararlılıklar göstermiştir.³²

9 Kasım 1920'de Batı Cephesinin ikiye ayrılmasının ardından Cenup Cephesi Komutanlığına atanmış;³³ 1. ve 2. İcra Vekilleri Heyetinde Dâhiliye ve

²⁷ Peyami Safa, **Şark Cephesi Serdarımız Kazım Karabekir Paşa, Ordudaki Hayatı, Türk Yetim Yavrularıyla İştigali, Ermeni Akınına Tenkili**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz, s.21-23

²⁸ Peyami Safa, **Güzide Serdarlarımızdan Muhiddin Paşa, Orduda ve Anadolu'daki Hayatı, Resmi Tercüme-i Hali ve Şahsiyeti**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz, s. 15-20.

²⁹ Peyami Safa, **Güzide Serdarımız Ali Fuad Paşa ve Pederi Merhum İsmail Fazıl Paşa. Tercüme-i Halleri, Orduda ve Büyük Zaferimizde Hizmetleri ve Tesirleri**, Orhaniye Matbaası, İstanbul Tarihsiz, s.22-23. Florinalı Nazım hakkında bakınız; Beşir Ayvazoğlu, **Florinalı Nâzım ve Şaşaalı Edebî Hayatı**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.

³⁰ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1974, s.31

³¹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt II. Kısım, (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), Ankara 1991, s.140; Sıtkı Aydın, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 275; Şefik Aker, **İstiklal Harbinde 57.Tümen ve Aydın Milli Cidali**, "104 sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, 1 Mart 1937, 11. Yıl, Sayı 45" den Ayrı Baskı, İstanbul, 1937, s. 9-13; Bekir Sıtkı Baykal, **a.g.e.**, s.58

³² Bu konuda bz.; Mehmet Özdemir, **Refet Bele**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992, s. 50 vd.; Halit Kaya, **Refet Bele'nin Askerî ve Siyasi Hayatı (1881-1963)**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 56 vd.

³³ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt III. Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri, (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921), Ankara, 1966, s. 42; Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 212.

3. İcra Vekilleri Heyetinde Fevzi Paşa'dan sonra Müdafaa-i Milliye Vekilliklerinde bulunmuştur.³⁴

Bununla birlikte Refet Paşa, Nutuk'ta 160 kez³⁵ olmak üzere en fazla bahsi geçen ve eleştirilen kişiler arasında yer almaktadır. Mustafa Kemal, Refet Paşa'nın Amasya Genelgesi'ni imzalamak istemediğini, ısrar üzerine de belirsiz bir işaret koymakla yetindiğini ifade ve 3. Kolordu Komutanlığını İstanbul hükümetinin emrine uyup terk etmekle itham etmektedir.³⁶ Yine Sivas Kongresi'nin toplanmasını tehlikeli bulmasını ve kongrede sergilediği “manda” görüşünü savunmasını hoş karşılamamıştır.³⁷ Bu çerçevede Nutuk'ta Paşa'nın cephedeki karar ve uygulamaları eleştirilmekte ve Demirci Efe'nin emri altına girmekle suçlanmakta;³⁸ İkinci İnönü Savaşı'nı izleyen harekâta Yunan ordusunun taarruz planındaki belirgin hatadan faydalanma imkânını kaçırmakla, yok yere yenilmekle ve muharebe sonucunu yanlış değerlendirmekle itham edilmektedir.³⁹

Bu gibi nedenlerle Refet Paşa cepheden alınarak Ankara'ya çekilir ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne getirilir. Ancak bu görevde de uzun süreli kalamaz ve Paşa bu görevinden de kısa bir süre sonra ayrılır.⁴⁰

³⁴ T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipier Genel Müdürlüğü, **Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler**, Ankara 1998,s.37-47

³⁵ M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, Bu günkü dille yayına hazırlayan; Zeynep Korkmaz, Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılı'nı Kutlama Koordinasyon Kurulu, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984. Rakamlar,78'i I. Cilt, 92'si II. Cilt olmak üzere tespiti yapılanlar olup III. Ciltte yer alan belgeler dikkate alınmadan hesaplanmıştır.

³⁶ **A.g.e.**, Cilt I, s.24,35-36. Refet Paşa'nın adı geçen ordu komutanlığından alınması hakkında bakınız; Adnan Sofuoğlu, “Refet Bey'in (Bele) Üçüncü Kolordu Kumandanlığından Alınışına Dair Bir Vesika Üzerine”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 422, Haziran, 1998, s. 342-352.

³⁷M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt I,s.74-75

³⁸ **A.g.e.**,s.195. Bu kanaatin oluşumunda muhtemeldir ki Refet Paşanın TBMM'de yapmış olduğu şu konuşmanın etkisi vardır: “... Demircinin yanına gittim. O zaman, İstanbul'dan Demirci'nin yanına gelen bir zabıt Şarkın kuvvetleriyle Demirci'nin kuvvetlerini zıd bir hale koymak istiyordu. Çünkü o zaman İstanbul Demirci'ye çalışınız diyordu... Onun için ben bil mecburiye başka bir yol tuttum ve bunlar da bu suretle iyi bir yol tutmuş oldular. Yunan karşı hareket edebilirdi... Ben kolordu komutanı iken geldim Demirci'nin yanında tek başıma elimde tek silah olduğu halde, her biri binlerce kan dökmüş zeybek içerisinde, onların yanına gittim ve orada Demirci'ye emir zabıtlığı yaptım. Kolordu komutanı olan ben, onun emir zabıtlığına tenezzül ettim. Orada hiçbir kuvvetim olmadığı halde manevi kuvvetimle, Allah'ıma, Peygamberime imanım ile muvaffak olacağıma emin idim ve tekmil manevi mesuliyeti üzerime aldım ve her hangi bir kimsenin burnu kanasa Refet Bey niçin mani olmuyorsun diyorlardı. O vakit Refet Beyin nesi vardı? Sadece imanı vardı..”, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 2,17 Mart 1337 (1921)-25 Şubat 1337 (1922), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 885.

³⁹ M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt II, s. 397 vd.

⁴⁰ Paşa bu görevden ayrılması konusunda şu açıklamayı yapmaktadır: “Sakarya Muharebesi'ni takip eden günlerin birinde Meclis icra işinde bulunanlara karşı tarizkâr bulunduğu bir günde kabine sistemini ve Erkan-ı Harbiye Reisinin Heyet-i Vekile'den hariç kalması lüzumunu serd ve müdafaa ettim. Bunun aksi terviç edildi. Ben fikrimde çok ileri gitmiştim, Müdafaa-i Milliye Vekâletinden çekildim. O gün istifamı icap ettiren sistemi bilahare Gazi Paşa hazretleri terviç ettiler ve kabul ettirmekte muvaffak oldular.” Bakınız; **Akşam**, 2 Mayıs 1924, nr. 2001'den aktaran; Erol Akcan- Recep Murat Geçikli, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluş Sürecinde Refet Paşa'nın Tarihi Bir Demeci ve Yankıları”, **Atatürk Dergisi**, 6,2017, s. 51.

Refet Paşa, Milli Mücadele'nin başarı ile kazanılmasını takiben imzalanan Mudanya Mütarekesi'nden sonra Trakya'nın teslim alınmasıyla⁴¹ görevlendirilmiştir. Paşa'nın bizzat basına verdiği demeçlere bakılırsa⁴², *"vazifesinin iki kısma ayrıldığını; birinin, Yunanlılardan tahliye edilen Trakya'yı teslim almak, diğerinin ise, Trakya'da TBMM Hükümeti'ni tesis etmek olduğunu"* görmekteyiz. Ancak kısa bir süre sonra saltanatın kaldırılması gibi siyasal gelişmeler üzerine Paşa bu defa, TBMM Hükümeti tarafından, idaresine el konulan İstanbul'un durumu ile ilgili İtilaf Devletleri ile TBMM hükümeti ve Başkumandanı adına temas ve müzakerelerde bulunmak ve İstanbul'u idare etmek üzere görevlendirilmiştir.⁴³

Bu sıralarda Padişah Vahideddin'in İngilizlere sığınarak ülkeyi terk etmesi, yeni bir siyasal durum ortaya çıkarmış ve gözlerin yeniden İstanbul'a çevrilmesine neden olmuştur. Meclisin Abdülmecid Efendi'yi halife olarak seçmesi ve bu süreçte Refet Paşa'nın önemli rol oynaması, bazı mebusları rahatsız etmiş görünmektedir. Çünkü yeni halifenin Refet Paşa aracılığı ile varılan mutabakat sonucu seçilmiş olması, TBMM adına İstanbul'da bulunan Hamit Bey'in sulh konferansına gitmesi üzerine Hariciye Vekâletini ilgilendiren konularda da yetkilendirilmesi;⁴⁴ onun İstanbul'daki "tek adamlık" pozisyonunu daha da kuvvetlendirmişti. Ali Fuat Paşa'ya göre, Refet Paşa'ya İstanbul'da yapılan *"büyük istikbal merasimi ve Paşa'nın fazla heyecana kapılarak sık sık irat ettiği hitabeler, Ankara'da ve bilhassa Meclis mahfilinde bazı kimselerin lüzumsuz ve aynı zamanda manasız kıskançlığına sebep olmuştu."*⁴⁵ Bu gibi neden ve endişelerle, Refet Paşa hakkında İcra Vekilleri Heyeti, Dâhiliye, Hariciye ve Maliye Vekâletlerinden "istizah

⁴¹ **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB), Cumhuriyet Dönemi Arşivi (CDA)**, Fihrist; 30-18-1-1,Kutu; 5,Gömlek; 30, Sıra;15; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1,Cilt 23,İçtima Senesi 3,117. İçtima,11.10.1922, TBMM Basımevi, Ankara, 1959 s. 341-342. Hükümetin Refet Paşa'yı Trakya'ya neden Komutan veya Vali olarak atamadığına dair gerekçelerinin Başbakan Rauf Bey tarafından izahı için bakınız; **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 3, s. 1073.

⁴² **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Ekim 1922, Numara 635.

⁴³ **CDAB, CDA**, Fihrist; 30-18-1-1,Kutu; 6,.Gömlek; 34,Sıra;18. Ayrıca bu konuda Mecliste yaşanan tartışmalar için bakınız, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt III, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.1010 vd.

⁴⁴ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt III,s.1075

⁴⁵Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, Cilt I, İstanbul 1957, s.108.

takrirleri”⁴⁶ birbirini takip etti ve İstanbul’da bir “Heyet-i Vekilecik” kurmakla suçlandı.⁴⁷

Başbakan Rauf Bey, Meclise verdiği bilgilerde dönemin hassasiyeti konusunda şu açıklamaları yapmaktadır:

*“... iktisadiyatı %85, % 90 derecesinde Hristiyanlar elinde bulunan ve mütarekeden beri denebilir ki %100 tamamen ecnebi ve Hristiyan murakabesinde bulunan İstanbul’un her an onların arzusuna ram olabilecek bir vaziyette bulunuşu ilk nazara aldığımız bir şekildir. Yani ecanip, istedikleri anda İstanbul’u herhangi bir noktayı nazardan tehye, tekdir ve içzap edebilirlerdi. Bir fesat ika edip halk arasında bir kıtal icra edebilirlerdi. Ahaliyi açlığa mahkûm ederek isyan ettirebilirlerdi.”*⁴⁸

Gerçekten de böyle bir ortamda ve henüz işgal güçlerinin bütün kuvvet ve kudretleriyle İstanbul’da bulundukları bir sırada, eski payitahtı Türkiye Büyük Millet Meclisi adına devrilmek ve idare etmek, saltanatın sonlandırılması ve yeni bir halife seçilmesi gibi hayli önemli, siyasal ve sosyal sarsıntı ve sıkıntıları olması muhtemel bir süreçte, bu süreci en iyi şekilde idare etmek ve geçiş dönemini her hangi bir kargaşaya uğramadan atlatmak oldukça önemlidir.

Peyami Safa, Refet Paşa hakkında kaleme aldığı biyografide, Paşa’nın TBMM hükümetinin İstanbul temsilciliğini yaptığı hizmetlerine değinmektedir. Özellikle Refet Paşa’nın komutanlığı ve idare adamlığı hakkında yorumlarda bulunur ve Paşa’nın Milli Mücadelenin, özellikle iç cephesinde verdiği hizmetlere değinir. Yazar, şahsi gözlemlerini de katarak ele aldığı bu eserinde, TBMM hükümetinin İstanbul’da hâkimiyet tesisini kast ederek, kansız ve sarsıntısız inkılabın Refet Paşa ve karargâhına borçlu olduğunu belirterek, “tedbirli ve uyanık şahsiyetiyle her buhranlı zamanda

⁴⁶ İstanbul ve Trakya’nın yönetiminin Refet Paşa’ya verildiğine dair gazete haberleri üzerine Çankırı Milletvekili Neşet’in soru önergesi; **CDAB, CDA**, Fon Kodu; 30-10-0-0,Kutu; 5, Gömlek; 29,Sıra;4.

İstanbul’un yönetim birimlerinde Refet Paşa’nın yetkisinin ne olduğu ile halktan ve tüccardan alınan vergilere dair İstanbul Milletvekili Habip Bey’in soru önergesi; **CDAB, CDA**, Fon Kodu; 30-10-0-0, Kutu;5, Gömlek; 29, Sıra; 6.

Ordu komutanı olarak Edirne’ye gönderilen Refet Paşa’nın görevi dışında bir takım işlere müdahale ettiğine dair Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü’nün soru önergesi; **CDAB, CDA**, Fon Kodu; 30-10-0-0,Kutu; 5, Gömlek; 29, Sıra; 8. İstanbul’un yönetiminde Refet Paşa’nın yetkisinin ne olduğuna dair Bayezid Milletvekili Şevket Bey ve arkadaşları tarafından verilen önerge; **CBDA, CDA**, Fon Kodu; 30-10-0-0,Kutu; 5,Gömlek; 29,Sıra; 9.

Refet Paşa’nın İstanbul’daki durumu ile ilgili Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Bey’in verdiği önerge; **CDAB, CDA**, Fon Kodu; 30-10-0-0,Kutu; 204, Gömlek;393, Sıra; 21.

Bu takrirler meselenin hassasiyetine binaen Mecliste gizli oturumlarda ele alınmıştır. Erzincan Mebusu Hüseyin Bey ve arkadaşları ile Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey’in İstanbul ahvaline ve Refet Paşa’nın hareketına dair İcra Vekilleri Heyeti Reisi ile Hariciye, Dahiliye ve Maliye Vekillerinden istizah takriri için bakınız; **TBMM, Gizli Celse Zabıtları**, Cilt III, s.1068-1091, 1094-1123. Bu kaynak eserde Hacı Şükrü Bey sehven Bursa Mebusu olarak gösterilmiş ve bu yanlış bir kaç yerde tekrarlanmıştır.

İstanbul’un durumu ve Refet Paşa hakkında Bitlis ve Diyarbakır milletvekilleri Yusuf Ziya ile Hacı Şükrü Bey’in verdikleri gensoru önergesinin mecliste reddedilerek Refet Paşa’ya güvenoyu verilmiştir. **CDAB, CDA**, Fon Kodu; 30-10-0-0, Kutu;13, Gömlek; 77, Sıra; 5.

⁴⁷ Bu konuda bakınız, Dursun Ali Akbulut, “Heyet-i Vekilecik”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1,Yıl 1992, s.1-10.

⁴⁸ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 3,s,1074.

Türk'e atfedilen idare ve teşkilat kabiliyetsizliği iddiasını başlı başına çürüttüğünü" ifade eder.

Peyami Safa, Refet Paşa'nın İstanbul'da gazetecilerle yaptığı konuşmalarında ele aldığı konulara değinerek onun, "*mutedil ve mantıkî bir inkılapçı ruhu taşıdığını*", yeni inkılabın uçayağı mahiyetinde olan milliyetperverlik, asrılık ve dindarlık arasındaki dengeyi korumayı başarmış olmanın pek az aydına nasip olduğunu bildirir ve genellikle bu dengenin ihlal edilerek, üç prensipten biri lehine diğerlerinin ihmal edildiğini söyler. Refet Paşa'nın bu dengeye önem verenlerden biri olduğunu, Türkün aynı zamanda milliyetperver, dindar ve terakkiperver olabileceğini anlamış olduğunu açıklar.

Refet Paşa hakkında yapılan yüksek lisans⁴⁹ ve doktora⁵⁰ tezlerinde ve biyografi denemelerinde⁵¹ kullanılmayan bu biyografiyi önemine binaen yeni harflere çevrilerek yayınlanması kanaatiyle aşağıya alıyoruz.

Peyami Safa tarafından kaleme alınan Refet Paşa biyografisinin tam adı **İstanbul'un ilk şerefli mümessili Refet Paşa. Orduda, Anadolu'da ve İstanbul'da Faaliyeti. Tercüme-i Hal-i Resmisi** başlığını taşımakta olup, Refet Paşa'nın renkli bir fotoğrafı, iç kapak, izah (sayfa 3-5), Orduda Anadolu'da Refet Paşa (sayfa 6-9), Tercüme-i Hal-i Resmisi (10-13), İstanbul'da Refet Paşa (sayfa 14-15) ve Şahsiyeti (sayfa 16-22) alt başlıklarından oluşmakta ve toplamda 22 sayfa tutmaktadır. Kitapçığın arkasında iki sayfalık 6 kitaptan oluşan "Çocuklara Hikâyeler" serisinin reklamı bulunmaktadır.

İç kapakta Fihrist başlığı altında kitabın içendekiler sayfa numaralarıyla belirtilmiş, muharriri olarak P.S. kısaltması kullanılmış ve tâb ve nâşiri olarak Orhaniye Matbaası adı verilmiştir.

İzah

Bu risalenin şerefli ve yüksek mevzuunu teşkil eden Refet Paşa hazretleri, İstanbul halkı için birkaç cihetten muhterem ve sevimli bir şahıstır. Evvela bir kahramandır. Orduda şecaatiyle maruftur. En buhranlı zamanlarda itidal ve itimâd-ı nefsin harikalarını göstermiş, arkadaşları ve maiyeti arasında haklı bir muhabbet ve hürmete layık olmuştur.

Sonra bir idare adamıdır. Denilebilir ki, Anadolu'da dâhili müdafaa cephesini tesis ile sarsılmaz bir şekilde muhafaza eden odur. İmansızlarla mütereddilerin beyinsiz başlarına bir yıldırım gibi inmiş, asilerin bel

⁴⁹ Halit Kaya, **Refet Bele'nin Askerî ve Siyasi Hayatı (1881-1963)**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008. Bu tezin kitaplaştırılmış hali, Halit Kaya, **Refet Bele. Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010. Ayrıca yazarın hazırlamış olduğu bu tezden ürettiği uzun bir makalede de söz konusu hatıratın kullanılmadığı görülmektedir. Bakınız; Halit Kaya, "Milli Mücadele ve Refet (Bele) Paşa", **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, Cilt: 23, Sayı 2, 2013, s. 21-59.

⁵⁰ Mehmet Özdemir, **Refet Bele**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992.

⁵¹ Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1971, s.17-108. 300 sayfa tutan bu eserin yaklaşık 90 sayfası Refet Bele üzerinedir. Tevetoğlu, "İlk hükümetlerde ve çeşitli cephelerde büyük hizmetleri geçmiş bu kahraman Türk evladının, bu güne kadar tam ve doğru bir hal tercümesi yayımlanmamış; hizmetleri belirtilmemiş, aziz hatırası şükranla anılmamış" olduğunu bildirir. (A.g.e., s.19). Buradan ve KAYNAKLARda Peyami Safa'nın kaleme aldığı biyografiye yer vermediği cihetten anlaşılmaktadır ki, Tevetoğlu da bu biyografiden haberdar değildir.

kemiklerini kırmış, millî vahdet bozguncularını bir daha kımıldayamayacakları derecede yüzükoyun yere sermiştir. Ve nihayet büyük kumandanlarımız arasında zaferden sonra İstanbul'a ilk kurtuluş müjdesini getiren, İstanbul cemiyetinin muhtelif zümrelerine, münevverlere ve halka karşı o ince tatlı hatırnevazlığından hiç ayrılmayan, hararetli ve belîğ nutuklarıyla İstanbul'un yüksek ilmi mahfillerinde bile takdir ve tebci edilen, hülâsa yavrulardan ihtiyarlara kadar her yaşta ve her zümrede halkın prestîşlerini kazanan Refet Paşa hazretleridir. Hakikatleri değıştirmeden iddia edebiliriz ki, eğer her zaferin biraz hasar istediğı doğru ise Refet Paşa bu hasara hiç meydan vermemek dirayetini göstermiştir. Bâb-ı âli'nin ansızın yıkılan bina-yı şevketi enkazından hiçbir tarrâka duyulmadı.

*“Göçüyorsun da arş-ı ferşinle
Yok, civarında bir inilti bile
Bilakis, her taraftan kahkahalar
Kızbe yalnız riya ve humk ağlar”⁵²*

Hiçbir mazlumun burnu kanamadı, bir el silah patlamadı. Son on beş senenin akıllara hayret verici teakub-ı şuuuyla idrakini tehzip eden halk, bu inhidamı da kayıtsız ve asude bakışlarla istikbal etti. Yeni Türk tarihi, bu kansız ve zelzelesiz inkılabı, İstanbul'da Refet Paşa ve karargâhına borçlu olacaktır.

Refet Paşa tedbirli ve kiyasetli şahsiyetiyle her buhranlı zamanda Türk'e atfedilen “idare ve teşkilat kabiliyetsizliği” iddiasını başlı başına yaralamış ve paralamıştır.

İstanbul'da yıkılan “kara kuvvet” yalnız çenesi düşük bir sarsak idare değildir. O inhidamı, bir müstevliler bozgunu takip etti. Refet Paşa, kayıtsız ve şartsız, kontrolsüz ve müdahalesiz bir Türk idaresini İstanbul'da ilk tesis eden insandır. Parlak üniformalı omuzlarında başları dik, göğüsleri gururlu dolaşan o yabancı müstevliler artık Türk'ün idare işlerine İstanbul'da da karışamayacaklarını anladılar, hepsinin üniformaları söndü, gözleri küçüldü, başları eğildi.

Bu gün İstanbul'un her sınıf halkında Refet Paşa'dan kalan hatıra pek aziz ve pek değerlidir. Bu hatıradâ şerefli bir kurtarıcıya, yüksek bir idare adamına, mütevazı ve hatırşinas bir insana, yeni Türk tarihinin kudretli bir yapıcısına karşı koyulan takdir, tebci, hürmet ve muhabbet duyguları gizlidir.

Mamafih, İstanbul Paşa'nın ilk geldiğı gün bu hayırlı atiyi ne iyi keşfetti ve aziz halaskarını layık olduğı tazim ve tevkirleriyle, samimi ve coşkun bir tezahür suretinde ne iyi tes'id eyledi.

Ordu ve Anadolu'da Refet Paşa

Gazze'nin Kahramanı- Anadolu'nun Kıymetli Rüknu- Fesat Ocaklarının Tenkili- Asilerin ve Casusların Köklerinden İmhası

Refet Paşa hazretleri orduda “seciye resaneti” ile maruftur. Gerçi her kumandan buhranlı zamanlarda itidalini kaybetmemek için bu seciye resanetine muhtaçtır. Fakat Refet Paşa'da Frenklerin “Energie”: enerji=sebat

⁵² Peyami Safa'nın Namık Kemal ve Mehmet Akif ile beraber vatan şiirinin üç büyük zirvesinden biri olarak gördüğü Tevfik Fikret'in 1905'te kaleme aldığı, Meşrutiyet sonrasında yayınlanan ve ünlenen “Tarih-i Kâdim” şiirinin son dördlüğü. Ancak şiirde yer alan “Yok tabiatda bir inilti bile” satırı yerine “Yok civarında bir inilti bile” ifadesi ve buradaki 4.satırda yer alan “ancak” ifadesi yerine “yalnız” kelimesi kullanılmıştır.

kudreti tabir ettikleri hassa ve diğer bütün kabiliyetlerinden fazla mazhar-ı tekemül olmuştur.

Anadolu milli kavgasından evvel, Refet Paşa bu kudretin açık ve keskin bir misalini Harb-i Umumide ibraz etmiştir. 1333 Nisan ortalarında “İkinci Gazze” Meydan Muharebesinde orduyu öyle korkunç bir çevrilme vartasından kurtarmış, hiç umulmadık bir sırada öyle mükemmel bir zafer kazanmıştır ki, o harbe ait sahneleri gözleriyle görmüş yahut o menkıbeleri yakından dinlemiş olanlar Refet Paşa’daki askeri rüştü hayran hayran hikâye etmekten geri kalmıyorlar.

Orduda cidden kıymetli bir rükn olan Refet Paşa’nın Ankara hareketine karışması⁵³ bütün Anadolu’ya itimad-ı nefis kazandırdı. Refet Paşa’nın şahsiyle Anadolu ordusu mühim bir muvaffakiyet amili elde ettiğini biliyordu. Hiç şüphe yok ki, yine o ordunun teşkilatını tamamlamasına en çok çalışanlardan biri de Refet Paşa hazretleridir. Muhtelif ve dağınık çete kuvvetlerinin zapt-u rapt altına alınmasında, bazı fırkalarla kolordu teşkilatının tertip ve tanziminde Refet Paşa’nın reyinden ve dirayetinden hayli istifade edilmiştir. Kezalik, sevkiyat, menzil hidematı gibi henüz yeni hal-i teşekkülde olan bir ordunun tesisinde ehemmiyet-i mutlakayı haiz mesailin tasfiyesinde de Refet Paşa hazretlerinin büyük hizmetleri mesbuktur.

Bundan başka Refet Paşa bütün Yunan taarruzlarında meşhur olan seciyye resânetini göstermiş, en tehlikeli anlarda tecrübeli bir serdar liyakatini ibraz etmiştir. Büyük kavgalardan birkaçında Başkumandanlık ve Büyük Millet Meclisi tarafından kendisine tebriknâmeler ısdar edilmiş ve uhdesine Feriklik rütbesi tevcih olunmuştur.

Refet Paşa’nın Misak-ı Milli’mizin tahakkukuna en mühim hizmetlerinden biri de yer yer zuhur eden isyanları tenkilde gösterdiği kudret ve dirayetidir.

Hepimiz için en elim bir hatıradır ki, mütarekeden, bilhassa “ Sevr” muahedesinin bize tebliğinden sonra bütün Türk milletinin müttehit bir cephe ile müstevlilere mukavemeti icab ederken, aramızda yine bozgunculuğa çalışan beyinsizler ve ahlaksızlar vardı. Bu mütereddilerin kaynadığı merkez, fesad ocağı yalnız İstanbul değildi. Ahmakça muhalefet yalnız burada türememişti. Muhtelif tesirler ve telkinler altında Anadolu’nun saf ve mübarek şehirlerinden bazılarında da bozguncu hareketleri başlıyordu. Bu karanlık başlı insanlar, dâhili cephenin mukavemetini kırmak, düşmana mükemmel istila fırsatları hazırlamak için küstahlığın ağılatıcı derecelerine varmışlardı. Anadolu recülleri, bu âsiyane hareketlerin tenkiline Refet Paşa’yı memur

⁵³ TBMM Albümüne göre Refet Paşa’nın Meclise iltihak tarihi 18 Ağustos 1336’dır. **(Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bir Tarihçe İle Meclis Azayı Kirâmının Tasvirlerini Muhtevi Albüm, Himaye-i Etfal Cemiyeti Nam ve Hesabına Ankara’da Yeni Gün Matbaasınca Tertib ve Tab Edilmiştir. Tarihsiz, s. 43.)** Refet Paşa 2 Mayıs 1924’te Akşam gazetesi adına Ali Naci Bey’e verdiği mülakatta, Mustafa Kemal ile olan ilişkisini ve Anadolu’ya geçişini şu cümlelerle anlatır: “Gazi Paşa hazretleriyle Anadolu’ya geçmek ve orada bir mukavemet tesis etmek kararını vermiştik. Bunun suret-i tatbikini düşünüyorduk. O günlerde Ferit Paşa ve Mehmet Ali Bey, Gazi Paşa hazretlerine bütün başka bir fikirle Anadolu’daki müfettişliği teklif ettiler. 1335 senesi Mayıs’ının 15. günü Yunanlılar İzmir’i işgal etmişler, vazifesi hakkında son talimatı almak üzere o gün Babalı’ye giden Mustafa Kemal Paşa, İzmir’in işgalinden haberdar olmuş, davetleri üzerine o gün akşamüzeri Harbiye Nezareti’ne kendilerine mülaki oldum. Teklifleri üzerine ben de Sivas’taki kolordunun kumandasını deruhte ederek ertesi günü hareket kararını verdik.” **Akşam**, 2 Mayıs 1924, nr. 2001’den aktaran; Erol Akcan-Recep Murat Geçikli, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluş Sürecinde Refet Paşa’nın Tarihi Bir Demeci ve Yankıları”, **Atatürk Dergisi**, Cilt; 6, Yıl;2017,Sayı 1, s. 46.

ettiler. Bu tercihteki isabet, o isyanlar kısa zaman içinde ekmel bir tarzda kökünden imha edilmiş olmalarıyla sabittir.

Tasavvur edilmeli ki, bu harekât-ı tenkile memur olan Refet Paşa hazretlerinin taht-ı emrinde mühim kuvvetler de yoktu. Bütün kuvva-yı mevcude, cephede düşman karşısında çalışıyordu. İçimizdeki düşman kafalarını uçurmak için lazım gelen ezici kuvvete malik değildik. Fakat bu noksan Refet Paşa'nın bir kaplan cesaretiyle iş başına atılmasına mani olmadı. Bu cesarete biraz zekânın da müstesna refakatini ilave edelim. Filhakika Refet Paşa girdikleri şehrin asilerini mevhum kuvvetlerle tehdit etmiş ve şahsındaki icazkâr tesir ve nüfuz ile asilerin elebaşlarını yakalamıştır. Her isyanda olduğu gibi birkaç köşe başına dikilen üçayaklı tedip ağacı altında sallanan melun cüsselerin saçtıkları ibret dersi sayesinde o şehirlerin isyan arzularını söndürmüş, mütereddileri de teşebbüslerinden vaz geçirmiştir. Bu harekât esnasında Refet Paşa hazretlerinin şahsından küçücük bir zaaf, bir tahmin hatası sadır olmuş bulunsa idi, askeri cephemiz düşmana karşı çözülmeden dahili cephemiz parçalanacak, müstevililere kendi memleketimizi kendi ellerimizle teslim etmiş olacaktık. Bu itibarla milli yeminimizin tahakkukunda başlıca amillerden biri de bizi askeri ve siyasi muvaffakiyetlerimize ulaştıran saf ve nezih muhitin ihzar edilmiş olmasıdır. Bu suretle mübarek ve temiz Anadolu topraklarına akrepler gibi sokulan casuslardan, meş'um başlardan zamanında kurtulmuş olduk. O vaziyette adi bir tehhür bize mühim şeyler kaybettirebilirdi. Bu tehlikeden kurtulmuş olmayı da Refet Paşa hazretlerinin nüfuz-u nazarına, cesaret ve dirayetine borçluyuz.

Tercüme-i Hal-i Resmisi

Jandarma Kumandanlıkları- Fırka Kumandanlıkları- Büyük Zaferlerde İhraz Ettiği Madalyalar ve Nişanlar- Terfileri

Refet Paşa İstanbullu'dur.⁵⁴ Doğduğu ev hala duruyor. Bazı kadirşinas İstanbullular tarafından bu ev bulunmuş, sokağına Refet Paşa'nın namı izafe edilmiştir. Evin cephesine de büyük halaskarın orada doğduğuna dair bir levha asılmıştır.

Refet Paşa hazretleri 1 Mart 1312 (13 Mart 1896) tarihinde Piyade Mektebi Harbiyesi'ne dâhil olmuş, 1314 senesinde Piyade mülazım-ı sânilîği ile oradan neşet ederek atık⁵⁵ Üçüncü Taburunun İkinci Bölüğüne memur edilmiş ve

⁵⁴ Refet Bele hakkında yapılan doktora tezinde, Paşa'nın sicil dosyasına atfen (Mehmet Özdemir, **Refet Bele**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992, s. 8 ve s. 10) ve **Atatürk'ün Silah Arkadaşları** (Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, **Atatürk'ün Silah Arkadaşları**, Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s. 63.) ile Genelkurmay tarafından hazırlanan **Komutanların Biyografileri** (Hülya Toker-Nurcan Aslan, **Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Cilt II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 562) gibi çalışmalarda Paşa'nın 1881'de Selanik'te doğduğu belirtilmektedir. Ancak, Paşa'nın bizzat kaleme aldığı TBMM arşivinde bulunan tercüme-i hal kâğıdına, TBMM kayıt ve yayınlarına bakılırsa İstanbul doğumlu olduğu açık bir şekilde görülür. (**TBMM Arşivi**, Milletvekilleri Tercüme-i Hali, Dönem 1, Sıra No;227; **TBMM Albümü**, 1920-1991, Ankara, 1994, TBMM Genel Sekreterliği Yayınları No;1, s.26.). Fethi Tevetoğlu da, Refet Bele'nin yaverliğini yapan emekli General Hikmet Gerçekçi'nin verdiği bilgilere atfen Paşa'nın İstanbul veya Filibe doğumlu olduğunu yazmaktadır. (Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, s.24-26).

⁵⁵ Burada kastedilen ordu, 3.Ordu 67. Alay'dır. Bakınız; Halit Kaya, **a.g.t.**, s.7; Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, **a.g.e.**, s. 63.

1315 senesi Ağustosunda 65. Alay'ın İkinci Taburunun Dördüncü Bölüğüne nakil olunmuştur. 16 Kanun-u evvel 1319 tarihinde mülazım-ı evvelliğe tefi ederek Üçüncü Ordu Yüzyedinci Alayın Üçüncü Taburu Üçüncü Bölüğüne tayin ve 30 Kanun-u sâni tarihinde Selanik Merkez Jandarma Taburu'nun "Vodina" Bölüğüne nakilleri icra edilmiştir.

1321 senesi 28 Kanun-u sani'sinde Yüzbaşılığa tayin edilmiş ve Jandarma tensikatına memur olmuştur.

Refet Paşa hazretleri Meşrutiyetin ilanından sonra erkân-ı harp olmuştur. 1325 senesi Teşrin-i evvelinde Erkân-ı Harbiye Mektebine devam ederek 13 Teşrin-i evvel 1328'de Büyük Karargâh-ı Umumi Erkânı Harbiyesine tayin ve 25 Kanun-u evvel 1328'de Erkân-ı harp Binbaşılığına nasb edilmiştir.

1329 senesinde Edirne Jandarma Alay Kumandanlığı'na, Ordu Sahra Jandarma Kumandanlığı'na ve sonra Heyet-i Islahiye-i Askeriyye Erkân-ı Harbiyesine memur edilmişler ve 2 Kanun-u evvel 1329'da muharebedeki hüsnü hizmet ve gayreti takdir olunarak "Dördüncü Rütbeden Osmanlı Nişanıyla"⁵⁶ taltifleri icra kılınmıştır. Kezalik 2.Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiyesine memur edilmekle beraber "esnayı muharebede sebmeden fedakârane hizmetlerine binaen" kademelerine bir sene zam edilmiştir.

1330 senesi 15 Mayıs'da memuren İstanbul'a avdet etmiş ve 21 Temmuz 1330'da kıdemlerine bir sene hazarî kıdem zammı icra ve 4. Ordu Erkân-ı Harbiyesi İstihbarat Şubesi Müdiriyyetine tayin olunarak 15 Şubat 1331 tarihinde Sağ Cenah Müfrezesi Kumandanlığında ibraz-ı şecaat etmelerinden dolayı rütbeleri Kaymakamlığa terfi' edilmiş ve 22 Şubat 1330 tarihinde onuncu Fırka Kumandanlığına tayin olunmuştur.

1331 senesi 17 Kanun-u evvelinde Üçüncü Fırka Kumandanlığına tayin ve sefer esnasında güzel ve fevkalade hizmetlerine binaen "Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası"⁵⁷ ile taltifi icra kılınmıştır.

1322 senesi 5 Mayıs'da "Alman 2. Sınıf Demir Salıp" nişanı ile ve Temmuz 1332 tarihinde 6 ay seferî kıdem zammı ile ve 10 Ağustos 1332'de "Katıya"⁵⁸ muharebesindeki harikulade yararlılığından dolayı "Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası"⁵⁹ ile ve 9 Teşrin-i evvel 1332'de iki sene kıdem zammı ile taltif edilmiş ve 11. Fırka Kumandanı Kaymakam Mustafa Edip Bey ile becayişleri

⁵⁶ Sultan Abdülaziz tarafından 9 Aralık 1861 tarihli İrade-i Seniye ile çıkarılan "Osmanlı Nişanı" nizamnamesinde; *"her türlü devlet hizmetlerinde üstün başarılar göstermiş olanlara iftihar ve imtiyaz olmak üzere"* çıkarıldığı yazılmakta olup, Nişanın 1., 2., 3. ve 4. olmak üzere dört derecesi vardır. Bakınız, Ayten Denisenko, **Askeri Müze Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Madalya ve Nişanlar Kataloğu**, Askeri Müze, İstanbul, 2001 s.53-54; **Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları**, Hazırlayan: Nusret Baycan, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 65.

⁵⁷ Gümüş ve altın versiyonları bulunan Liyakat madalyası, Osmanlı tebaasından bağlılık ve kahramanlık gösterenlere verilmek üzere, Padişah II. Abdülhamit tarafından ve kendi alanında bir ilk olan nizamname ile ihdas edilmiştir. Bakınız; Edhem Eldem, **İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2004, s. 281; Nusret Baycan, **a.g.e.**, s. 99; Denisenko, **a.g.e.**, s. 36.; **Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları**, s. 83.

⁵⁸ Bazı kaynaklarda Katya olarak da adlandırılan, El-Ariş Sancağına bağlı kaza merkezi.

⁵⁹ *Liyakat Madalyası*: Sultan II. Abdülhamid'in emriyle 1890 yılında, Osmanlı uyruğundan bağlılık ve kahramanlık gösterenlere verilmek üzere çıkarılmıştır. Madalyanın altın ve gümüş olmak üzere iki çeşidi vardır. Bakınız, Denisenko, **a.g.e.**, s.40-41; **Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları**, s. 99.

icra edilerek 1 Kanun-u evvel 1332'de Miralaylığa terfi ve birinci Kanal Seferinden dolayı "Harp Madalyası" ile taltif olunmuş ve bilahare Kudüs Menzil Müfettişliğinde çalışmışlardır.

1333 senesi zarfında 53. Fırka Kumandanlığında istihdamı için emir verilmiş ve 17 Nisan 1333'den beri devam eden 2.Gazze Meydan Muharebesini parlak bir zaferle tetviçe muvaffak olduğu için "Muharebe Altın Liyakat Madalyası" ile taltif ve 22. Kolordu Kumandanlığı Vekâletine tayin edilerek "Avusturya Macaristan 3. Rütbeden Askeri Liyakat Muharebe Madalyası"na mazhar olmuştur. 25 Ağustos 1333'te Alman İmparatoru tarafından "1.Rütbeden Demir Salip" ve 23 Eylül'de vuku bulan muharebelerdeki fevkalade hizmetlerine binaen "Yeni Kılıçlı İkinci Mecidi Nişanı"⁶⁰ ile taltifleri icra edilmiş ve 9 Teşrin-i evvel 1333'te 20. Kolordu kumandanlığına asaleten tayinleri tesbit olunmuştur.

1334 senesi evailinde Avusturya ve Macaristan "Muharebe Alametli İkinci Rütbeden Liyakat-ı Askeriye" nişanıyla taltif ve 17 Teşrin-i evvel 1334'de Umum Jandarma Kumandanlığına tayin edilmişlerdir.

1335 senesi 19 Kanun-u evvelinde Umum Jandarma Kumandanlığından azledilerek 3. Kolordu Kumandanlığına tayin olunmuş ve badehû yerine diğerinin tayini üzerine kayıtları açığa alınmıştır.

Yıkılan Osmanlı İmparatorluğuna bu derece hizmeti sebkedten Refet Paşa hazretleri, yeni Türk tarihinin dinç ve taze ordusunun başında çalışmak üzere Anadolu'ya iltihak etmiş ve Ferit Paşa tarafından silk-i askeriyeden tardıyla idama mahkûm edilen 28 zat meyanında bulunmak saadetine nail olmuştur.

İstanbul'da Refet Paşa

Refet Paşa İstanbul'a geldiği gün⁶¹ onun şahsından muzafferlere mahsus gururu ve hodbinliği bekleyenler vardı. Bu intizar haksızda değildi. Bu zavallı

⁶⁰ Mecidi Nişanı, Abdülmecit tarafından 1851 yılında çıkarılmıştır. Bu nişanı alabilmek için "saltanat-ı seniye'ye iyi hizmet etmiş olmak" zorunlu olup Nişanın 1., 2., 3., 4. ve 5. olmak üzere beş ayrı rütbesi bulunmaktadır. Savaş esnasında üstün cesaret ve fedakârane çalışma ile iyi işler yapmış erkân, ümera, subay ve erlere verilecek nişanların üzerine "çifte kılıç" eklenirdi. Bakınız; Denisenko, **a.g.e.**, s.52-53; **Atatürk'ün Nişan ...**, s. 49.; İlhan Akbulut, "Osmanlı Madalya ve Nişanları", **Askerî Tarih Bülteni**, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Sayı; 52, Şubat 2002, s.183-186.

⁶¹ Refet Paşa'nın Trakya'yı teslim almak için TBMM tarafından görevlendirildiği ve Paşa'nın 19 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'dan İstanbul'a geçeceği açıklanınca, İstanbul'da oluşturulan bir karşılama heyeti Mudanya'ya kadar gelmişlerdi. Paşa, onların geldiği Gülnihal vapuruyla 19 Ekim 1922'de saat 15:00 sıralarında, Kabataş İskeleyi'nden İstanbul'a çıktı. Burada kendileri için bir karşılama programı hazırlanmıştı. (Bakınız; **Kabataş iskelesine gelecek olan Refet Paşa'nın karşılama programı**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Sıra;154, Kutu;32, Belge No; 29, Adet;1) Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi hakkında Paşa'nın bu sıralarda yaverliğini yapan Arif Hikmet Gerçekçi'nin günlüğü üzerinde yapılan bir çalışmaya bakılabilir. Erdal Aydoğan, "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılama ve İstanbul'daki İlk Günleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı; 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 253-261. Ayrıca Fethi Tevetoglu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, s.76 vd. Paşa'nın Kabataş iskelesinde karşılanması törenlerinde kendisine karşı yapılan konuşmalar ve bunlara verilen cevaplar için Mehmet Özdemir, **Refet Bele**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992,,s. 89-90'a ve Alev Gözcü, "Refet Paşa'nın İstanbul'a Girişi ve Tıbbiyelilerce Karşılması", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 34,Yıl 2015, s. 49-60'a bakılabilir.

halk kimi sevmiş kimi beğenmiş kimi alkışlamışsa onun tarafından çirkin bir mukabeleye uğramış, tahkir edilmiş, tezlil edilmişti. Beş altı senelik mazide bunun acı hatta korkunç misalleri vardı.

Refet Paşa'yı karşılamak için taklar kurulur merasimler hazırlanırken bu endişe en az vesveseli zihinlerde bile az buçuk belirmişti.

Refet Paşa İstanbul'a gelişiyle evvela bu haklı endişeyi mükemmel bir tarzda izale etti. Bütün halk sınıflarına anlattı ki, buraya halis bir arzu ile gelmiştir ve gayesi avam ıstılahıyla “caka yapmak” değildir. Bilakis küçücük yavruların, kundura boyacılarının, her nevi esnafın ve ahali zümrelerinin en mütevazı bir med'uvvusu şiarını göstermiştir.

Refet Paşa'nın bu tevazuu maksatsız değildir. Bu mükemmel idare adamı halkın her tabakasıyla temasa girerek onları şahsi tesir ve nüfuzuyla vekayi hakkında aydınlatmak istemiştir. Biliyordu ki, ağızdan çıkacak sözlerin bu heyecanlı zamanlarda büyük bir tesir-i terbiyevîsi vardı. Ahaliye öğretmek lazımdı ki, biz kürre-i arzın büyük milletlerindeniz ve tarihimizin yepyeni bir devresinde bulunuyoruz. Mademki milyarlarca insan kitlelerinin parmaklarını ağızlarında bırakan muazzam bir zafer kazandık, bugünden sonra benliğimize itimadımızı hiç hiç kaybetmemeliyiz. İstikbalimize emniyetle işimizin başına geçmeliyiz, bıkmadan yorulmadan çalışmalı uğraşmalıyız⁶².

Refet Paşa İstanbul'daki vazifenin yalnız siyasi ve askeri değil içtimai olduğunu da pekiyi takdir etmiş ve binlerce ciltlik eserden fazla tesirli nutuklarıyla halkın tabakalarını tehzibe çalışmıştı. Bu suretle İstanbul'un yalnız muhabbetini değil, derin hürmetini kazandı ve bundan dolayıdır ki, Refet Paşa'nın metin elleri altında yıkılan Bab-ı âli'nin enkazından hiçbir inilti çıkmadı, bundan dolayıdır ki, Büyük Millet Meclisi hükümeti İstanbul'un mahlût muhitinde de çabucak ve eksiksiz bir surette teessüs etti.

Şahsiyeti

Metanet ve sürat-i kararı- Nufuz-u Nazar-ı-Sûrat'î İntikali

Refet Paşa orduda ve idaredede faaliyetlerine göre iki büyük kabiliyetin sahibidir. Orduda metaneti ve sürat-i kararıyla meşhurdur. Tasavvurâtını hayret verici bir çeviklik ve cevvaliyetle fiil haline geçirir. Vahim anlarda zaaf nedir bilmez. Tehlikeyi sever. Büyük vartalardan kurtulduktan sonra o korkunç hatıraları tahayyül etmek en büyük zevkidir. Bu meziyetinden dolayı bütün zabitler Refet Paşa'dan bahsettikleri zaman, “mükemmel kumandandır” derler. Filhakika bir kumandanın en büyük kemali, şahsında ve iradesinde tecelli eder.

⁶² Refet Paşa'nın 21 Ekim'de, ağırlıklı olarak milli egemenlik kavramı üzerinde durduğu ve TBMM idaresinin temel yaklaşımını açıklamaya çalıştığı, Üniversite ve Belediye'de yapmış olduğu konuşmalarda dile getirdiği fikirlere, basından tepkiler de gelmeye başlamıştır. Bu tepkilerden en bilineni, o dönem İstanbul Baro Başkanı olan Lütfi Fikri Bey tarafından kaleme alınan “Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mes'ûliyyet ve Tefrik-i Kuvâ Mesâ'ilî” başlıklı risaledir (İstanbul, 1338). Bu risale ve risalenin yarattığı tartışmalar için bakınız, Mehmet Özden, “Saltanat Kaldırılmadan Önce Rejim Tartışmaları: Lütfi Fikri Beyin “Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuvva Mesaili” (1922) Başlıklı Risalesi ve Polemikler”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi - Journal of Faculty of Letters** Cilt-Volume 29 Sayı/Number 1 (Haziran-June 2012), s. 231-246 ; Suat Güven, **Lütfi Fikri Bey'in Siyasi Görüşleri ve İki Risalesi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 1998.

Refet Paşa'nın ordudaki bu ehemmiyetli kabiliyeti idari işlerde de muvaffakiyetinin esaslı amilidir. Bir idare adamının şahsında özlenen hassa bu idari meziyet değil de nedir?

Ancak, idare işlerinde bu meziyete mühim bir diğer kabiliyet daha ilave etmelidir: nüfuz-u nazar. Refet Paşa'nın bir diğer hassası da budur. Bu tahminlerinde ekseriya isabet vardır. Vahim akıbetleri çok evvelden anlar, ona göre hazırlanır. Yalnız şurası şayan-ı dikkattir ki, Refet Paşa tasavvurâtını uzun uzadıya tertip ve ihzar etmekten hoşlanmaz. Büyük iş adamlarında olduğu gibi, fikirlerinin neticesini süratle hesaplar ve onları hemen tatbik eder. Binaenaleyh kararı ile icrası arasında fasıla yoktur. Taallülden hoşlanmaz, hiçbir kararını talik etmez. Müşarünileyhin tabiatında “uzun uzadıya tasavvur”dan ziyade “mevkii fiile koymak” arzusu galiptir. Muhakemelerinde sürat, isabete hiç mani olmamıştır. Bu sürat, faaliyet-i zihniyenin en kısa tariklerle cereyanına delildir.

Refet Paşa'nın idare işlerinde harikulade zekâsı meşhurdur. Bu zekânın en birinci alameti karşısındaki adamları tanımasındadır. Refet Paşa etrafındakilerin telkinleri altında kalmaz. Kendisine söylenen veya tavsiye edilen şeylerin zımnındaki maksadı mutlaka keşfeder. Sû-i niyetle hulûs-i niyet arasındaki farkı anlar. Binaenaleyh, her büyük devlet adamında etrafını saran tufeylilerin Refet Paşa üzerinde hiç bir etkisi yoktur ve olamaz. Müşarünileyh İstanbul'un böyle birkaç tufeylisini sükût-ı hayale uğratmış olmalıdır. İsterse bu tufeyliler bazı mahfillere mensup olsunlar.

Refet Paşa, İstanbul'un muhtelif müesseselerini ziyaretlerinde bir büyük hassa daha ibraz etmiştir; Talakat! Bütün muharrirler, kendisinin muntazam, selis ve hararetli söz söyleyişine şahit olduk. İstanbul'un o ilk coşkun günlerinde davetten davete koşan müşarünileyh, her müessesenin gayesine göre mevzularını değiştirerek irticalen mükemmel nutuklar irad etmiştir. Bu nutukların bazıları fikir itibarıyla kıymetli olduğu gibi ekserisi de bir hitabe harareti ve sanatıyla mümtazdı.

Refet Paşa hazretlerinin mekteplerde ve müesseselerde irad ettiği nutuklara dikkat edilince görülür ki, müşarünileyh yalnız siyasi ve idari değil, içtimai ve fikrî bir inkılâba da şiddetle taraftardır.

Paşa, İstanbul'un âli mekteplerini ziyaret ettiği zaman en fazla ticaret mektebine ehemmiyet vermiştir. Birçok yeni inkılapçılarımız gibi Refet Paşa için de Türk bünyesinin en mühim kurtuluş yolu iktisadidir. Fikri telakkilerinde garbe meyilli olan müşarünileyh Avrupa'nın bize tetefevvukuna birinci sebebi pek iyi anlamıştır. Filhakika hinfette ve sanatta eserler ve şaheserler yaratan Türk dehasının en büyük zaafı, ticari zihniyete layık ile tesahüb edememiş olmaktır.

Refet Paşa içtimai bir inkılabın projesini tasavvur ettiği zaman ilk safta iktisadi kurtuluşa yer veriyor, asırlardan beri müstehlik vaziyetinde olan Türk unsurunun artık tam bir istihsal zihniyetiyle yaşamaya mecbur olduğuna kani bulunuyor. Bu kanaatini her vesile ile izhar etmiş, bütün nutuklarında tekrar tekrar anlatmıştır.

Refet Paşa hazretlerinin garbe kıymet verişini onu hiçbir zaman ifrata yahut tefrite düşürmemiştir. Fikir adamlarından beklenen itidal Refet Paşa'da da vardır.

Refet Paşa hazretlerinin kadın meselesini ne suretle telakki ettiğini öğrendik. Yevmi gazete başmuharrirleri bir gün Paşa'nın yanında içtima

etmişlerdi. Matbuata ait bazı müzakerelerden sonra, başmuharrirlerimizden biri, Paşa hazretlerine kadın meselesi hakkındaki fikrini sordu, dedi ki;

- Paşa hazretleri, İstanbul'da bazı insanlar var ki, hükümet-i milliye burada tamamıyla tesis ve takarrür ettikten sonra Türk hanımlarına hiçbir serbesti verilmeyeceğini iddia etmektedir. Büyük Millet Meclisi Hükümeti hanımlarımızın kıyafetlerinden başlayarak birçok şahsî ahval ve hareketine müdahale edecekmiş, doğru mu bu?

Paşa hazretleri tebessüm etti, kat'i bir şive ile;

- "Böyle bir karar mevcut değildir" dedi.

Başmuharririn suali üstüne kendiliğinden meydana çıkan müzmin kadın meselesi Paşa hazretlerini düşündürdü. Müşarünileyh, metin bir silsile-i efkârı nakleden yavaş bir tekellüm ile fikirlerini söyledi:

- "Şuna emin olunuz ki, kadınla erkek arasında bir fark bulunduğuna inananlardan değilim. Esasen bu fark Anadolu'da mevcut olmadığı için, orada müzmin bir kadın meselesi yoktur. Belki bu mesele yalnız İstanbul'a münhasırdır. Bilirsiniz ki, Anadolu'da kadın erkeğin daima yanı başında çalışır. Birbirlerinden ayrıldıkları görülmez. Ailede ve dışarı hayatta beraberdirler. İstanbul'un büyük şehirlere mahsus müstesna vaziyeti bir kadın meselesi ihdas etmiştir. Bence erkekle kadın arasında fark olduğu iddia edilemez ve bu iddia zail olunca kadın meselesi kendiliğinden halledilir."

O başmuharrir, Türk hanımlarının sinemaya ve Tiyatroya erkekleriyle beraber gidip gidemeyeceklerini sorunca Paşa hazretleri şu cevabı verdi;

- "Bizde nezih bir tiyatro var mıdır? Sinemalar saf muhitler midir? Bunu bilmek lazımdır. Mahzursuz yerlere kadının erkeği ile gitmesine mani tasavvur edemiyorum."

- Ya balolar?

- "Balolar fena yerlerse oralara erkeklerimizde gitmemelidirler."

Paşa hazretleri fikirlerini bu surette ihtisar etikten sonra maruf bir karikatür gazetesinin genç sahibine dönerek dedi ki;

- "Ben Anadolu'da iken gazetenizde bazı İstanbul hanımı karikatürleri gördüm. Bunlar pek açık ve gülünç mahlûklardı. İstanbul'a gelince merak ettim, bu kadınlar benzerlerini aradım, tek tük gördüm. Herhalde bu nevi kadınlar çok değildir. Ekseriyetle hanımlarımız sade, zarif giyiniyorlar. Uzun ve kapalı mantolara rast geliyorum. Bunlar hem bedii hem de şer'i kıyafetlerdir."

Refet Paşa mutedil ve mantıki bir inkılapçı ruhu taşıdığı bu fikirlerden pekiyi anlaşılabilir. Esasen yeni inkılabımızın üç ayağı mahiyetinde olan milliyet, asrîlik ve zühdilik arasındaki muvazeneyi muhafazaya muvafık olmak pek az münevver başlara müyesser olmuş gibidir. Ekseriyetle bu muvazene ihlal edilir ve bu üç umdenin biri lehine diğeri ihmal olunur. Refet Paşa hazretleri bu muvazeneye ehemmiyet verenlerdendir. Bir Türkün aynı zamanda milliyetperver, dindar ve terakkiperver olabileceğini anlamıştır.

Fransızca lisanını güçlük çekmeden konuşuyor. Anadolu'dan mahzun İstanbul'a ilk zafer müjdesini getiren Refet Paşa hazretlerine biz, bütün millet, münevverler ve ahali hafızamızda en yüksek ve müstesna yeri tahsis ettik. İstanbul'da yeni Türk tarihinin ilk sayfalarını açan büyük şahsiyeti samimi ve coşkun selamlamakta payansız bir haz duyuyoruz.

Sonuç

Bu biyografilerde resmi tercüme-i hallerin yanı sıra Refet Bele örneğinde görüldüğü gibi bizzat katıldığı toplantılarda elde ettiği gözlemlerine de yer verdiği görülmektedir. Bu biyografiler konu edindikleri kişiler hakkında kaleme alınan ilk örnekler olması açısından ayrı bir önem taşımakta, bu çalışmalarla yazarın Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemini konu alan tarihi romanlarıyla eş zamanlı yazılması/yayınlanması açısından da farklı bir kıymet barındırmaktadır.

Peyami Safa oldukça erken bir dönemde kaleme aldığı tarihi biyografilerde, klasik biyografi yazarlığı kalıpları dışına çıkarak ele aldığı milli mücadele önderlerinin kişilik analizlerine de girmiş ve “şahsiyeti” başlığı altında onların duygu, düşünce ve özelliklerine yer vermiştir.

Peyami Safa tarafından kaleme alınan Refet Paşa biyografisinde Paşa, milli mücadelenin dâhili cephesini tesis ve muhafaza etmekle değerlendirilir ve “imansızlarla mütereddilerin başlarına yıldırım gibi” inen, asilerin bel kemliğini kırarak milli birlik bozguncularını bertaraf eden kişi olarak tanımlar. Aynı zamanda Paşa’nın bir idare adamı olarak öne çıktığını ve bu özelliğini de İstanbul’u TBMM adına devraldığı dönemde uygulama ve konuşmalarıyla gösterdiğini ve böylece siyasal ve sosyal açıdan oldukça sancılı geçmesi beklenen sürecin her hangi bir olumsuz durumun ortaya çıkmadan atlatıldığını bildirir.

Peyami Safa, yeni inkılabın üçayağı mahiyetinde olarak gördüğü “*milliyet, asrîlik ve zühdilik arasındaki dengeyi muhafaza*” konusunda çok az kişinin başarılı olduğunu, ekseriyetle bu muvazenenin ihlal edilerek bu üç umdenin biri lehine diğerlerinin ihmal edildiğini belirterek Refet Paşa’nın bu muvazeneye ehemmiyet verenlerden biri olduğunu açıklar. Paşa’nın inkılapçılığını, kadın meselesi konusunda kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplarla açıklamaya çalışır.

Birçoğunun yeni baskısı bulunmayan bu biyografiler en kısa sürede günümüz diline aktarılmalı ve akademik çalışmalara toplu halde sunulmalıdır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Sıra;154, Kutu;32, Belge No; 29, Adet;1

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Dönemi Arşivi, Fon Kodu; Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Defterleri (MF. MKT), Kutu; 940, Gömlek;11, Sıra;0.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Dönemi Arşivi (CDA) Fihrist; 30-18-1-1,Kutu; 5,Gömlek;30,Sıra;15.

CDA, Fon Kodu; 30-18-1-1, Kutu; 6, Gömlek; 34, Sıra;18.

CDA, Fon Kodu; 30-10-0-0, Kutu; 5, Gömlek; 29, Sıra;4.

CDA, Fon Kodu; 30-10-0-0, Kutu; 5, Gömlek; 29, Sıra; 6.

CDA, Fon Kodu; 30-10-0-0, Kutu; 5, Gömlek; 29, Sıra; 8.

CDA, Fon Kodu; 30-10-0-0, Kutu; 5,Gömlek; 29, Sıra; 9.

CDA, Fon Kodu; 30-10-0-0, Kutu; 13, Gömlek; 77, Sıra; 5.
CDA, Fon Kodu; 30-10-0-0, Kutu; 204, Gömlek; 393, Sıra; 21
TBMM Arşivi, Milletvekilleri Tercüme-i Hali, Dönem 1, Sıra No; 227.

Kitap ve Makaleler

Akbulut İlhan, “Osmanlı Madalya ve Nişanları”, **Askerî Tarih Bülteni**, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Sayı; 52, Şubat 2002, s. 183-186.

Akcan Erol – Geçikli Recep Murat, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluş Sürecinde Refet Paşa’nın Tarihi Bir Demeci ve Yankıları”, **Atatürk Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, 2017, s. 23-54.

Aker Şefik, **İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, “104 sayılı Askeri Mecmua’nın tarih kısmı 1 Mart 1937 11. yıl sayı 45” den Ayrı Baskı, İstanbul, 1937.

Apak Rahmi, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990.

Atatürk M. Kemal, **Nutuk**, Bu günkü dille yayına hazırlayan; Zeynep Korkmaz, II Cilt, Atatürk’ün Doğumunun 100.Yılı Kutlama Koordinasyon Kurulu, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1984

Aydinel Sıtkı, **Güneybatı Anadolu’da Kuva-yı Milliye Harekâtı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Aydoğan Erdal, “Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi’nin Günlüğünde Refet Paşa’nın İstanbul’a Gidişi, Karşılması ve İstanbul’daki İlk Günleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı; 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 253-261.

Ayvazoglu Beşir, **Peyami. Hayatı, Sanatı, Felsefesi, Dramı**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.

Ayvazoglu Beşir, **Florinalı Nâzım ve şaşaalı edebî hayatı**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.

Baycan Nusret, **Atatürk’ün Nişan ve Madalyaları**, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

Baykal Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1974.

Carlyle, **Kahramanlar**, çev. Reşat Nuri Güntekin, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1943.

Denisenko Ayten, **Askeri Müze Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Madalya ve Nişanlar Kataloğu**, Askeri Müze, İstanbul, 2001.

Eldem Edhem, **İftihar ve İmtiyaz. Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2004.

Gözcü Alev, “Refet Paşa’nın İstanbul’a Girişi ve Tıbbiyelilerce Karşılması”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 34, Yıl 2015, s. 49-60.

Göze Ergun, **Peyami Safa, Hayatı, Şahsiyeti, Tesiri**, Kültür Bakanlığı Yayını, Türk Büyükleri Dizisi, No; 31, Ankara, 1987.

Güven Suat, **Lütfi Fikri Bey’in Siyasi Görüşleri ve İki Risalesi**, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Halkın Leon E., **Tarih Tenkidinin Unsurları**, Çeviren; Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989.

Kaya Halit, **Refet Bele'nin askerî ve siyasi hayatı (1881-1963)**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Kaya Halit, **Refet Bele. Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963**, Bengi Yayınları, İstanbul 2010.

Kaya Halit, Milli Mücadele ve Refet (Bele) Paşa, **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, Cilt:23, Sayı 2, 2013, s. 21-59.**

Kösoğlu Nevzat, **Peyami Bey. Hayatı ve Düşünce Dünyası**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011.

Macit Muhsin, "Modern Biyografi Yazımında Tezkireciliğin İzleri", **Mustafa İsen Adına Uluslararası Sempozyum. Klasik Türk Edebiyatında Biyografi. Bildiriler Kitabı**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2011.

Ortaylı İlber, (Editör; Sıddık Çalık), **Tarih Yazıcılık Üzerine**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009.

Özdemir Mehmet, **Refet Bele**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992.

Özden Mehmet, "Saltanat Kaldırılmadan Önce Rejim Tartışmaları: Lütfi Fikri Beyin "Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuvva Mesaili" (1922) Başlıklı Risalesi ve Polemikler", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi - Journal of Faculty of Letters Cilt-Volume 29 Sayı/Number 1 (Haziran-June 2012), s. 231-246.**

Safa Peyami, **Mahşer**, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1340 (1924), 390 sayfa.

2. Baskı Ötüken Neşriyat, İstanbul 1973,325 sayfa.

Safa Peyami, **Süngülerin Gölgesinde**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1340.

Safa Peyami, **Sözde Kızlar**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1340.

Safa, Peyami **İlk Reis-i Cumhuremiz Mustafa Kemal Paşa, Çocukluğu, Gençliği-Siyasi-Askeri Hayatı**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.

Safa Peyami, **Muhterem Hariciye Vekilimiz İsmet Paşa, Çocukluğu ve Gençliği, Orduda ve Anadolu'daki Hayatı**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.

Safa Peyami, **Mübeyyit Serdarımız Fevzi Paşa, Anadolu Gazalarındaki Mühim Hizmetleri, Resmi Tercüme-i Hali ve Şahsiyeti**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.

Safa, Peyami **İstanbul'un İlk Şerefli Mümessili Refet Paşa, Orduda, Anadolu'da ve İstanbul'da Faaliyeti, Tercüme-i Hal-i Resmisi**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.

Safa Peyami, **Şark Cephesi Serdarımız Kazım Karabekir Paşa, Ordudaki Hayatı, Türk Yetim Yavrularıyla İştigali, Ermeni Akınını Tenkili**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz,

Safa Peyami, **Güzide Serdarımız Ali Fuad Paşa ve Pederi Merhum İsmail Fazıl Paşa. Tercüme-i Halleri, Orduda ve Büyük Zaferimizde Hizmetleri ve Tesirleri**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.

Safa Peyami, **Değerli Kumandanlarımızdan Köprülülü Kazım Paşa. Çocukluğu ve Gençliği, Anadolu'daki Hayatı, Resmi Tercüme-i Hali ve Şahsiyeti**, İstanbul, Tarihsiz.

Safa Peyami, **Değerli Kumandanlarımızdan Yakub Şevki Paşa, Anadolu'daki Büyük Hizmeti, Resmi Tercüme-i Hali ve Şahsiyeti**, İstanbul, Tarihsiz.

Safa Peyami, **Muhterem Heyet-i Vekile Reisimiz Rauf Bey. Çocukluğu ve Gençliği, Hususi ve Resmi Hayatı, Bahriyede ve Anadolu'da Faaliyetleri ve Şahsiyeti**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.

Safa Peyami, **Güzide Serdarımız Muhiddin Paşa, Orduda ve Anadolu'daki Hayatı, Resmi Tercüme-i Hali ve Şahsiyeti**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.

Safa Peyami, **Yazarlar, Sanatçılar, Meşhurlar**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012.

Sevim Seçkin, "Muhsin Ertuğrul: Türk Sinemasının Kurucusu mu Yoksa Günah Keçisi mi?" **İnsan ve İnsan, Bilim, Kültür, Sanat ve Düşünce Dergisi**, Yıl/Year 3, Sayı/Issue 10, Güz/Fall 2016, s. 64-83.

Sofuoğlu Adnan, "Refet Bey'in (Bele) Üçüncü Kolordu Kumandanlığından Alınışına Dair Bir Vesika Üzerine", **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 422, Haziran 1998, s. 342-352.

Söylemez Orhan, **Peyami Safa'nın Romanlarında Milli Mücadele**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1986.

Süslü Azmi – Balcıoğlu **Mustafa, Atatürk'ün Silah Arkadaşları. Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999.

Tevetoğlu Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1971.

Toker Hülya – Aslan Nurcan, **Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt II**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Togan Zeki Velidî, **Tarihte Usûl**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Bir Tarihçe İle Meclis Azayı Kirâmının Tasvirlerini Muhtevi Albüm**, Himaye-i Etfal Cemiyeti Nam ve Hesabına Ankara'da Yeni Gün Matbaasınca Tertib ve Tab Edilmiştir, Tarihsiz.

TBMM Albümü, 1920-1991, TBMM Genel Sekreterliği Yayınları No;1, Ankara, 1994.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, 17 Mart 1337 (1921)-25 Şubat 1337 (1922), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipier Genel Müdürlüğü, **Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler**, Ankara, 1998.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, II. Cilt II. Kısım, (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)**, Ankara, 1991.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, II. Cilt III. Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri, (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)**, Ankara, 1966.

Utku Nihal Şahin, "Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 44 (2013/1), s. 263-290.

AZERBAIJAN EDEBİYATINDA TÜRK ASKERİ KARAKTERİNE BAKIŞ

Salide ŞERİFOVA*

ÖZET

Tarihin farklı dönemlerinde, Azerbaycan edebiyatındaki Türk askerlerinin tanımı farklı özelliklere sahipti. Türk askerlerinin Azerbaycan edebiyatındaki imajını temsil etme dinamikleri, bir yandan mevcut siyasî durum ve diğer yandan Azerbaycanlıların millî kimliği ile şartlandırılmaktadır. Azerbaycan edebiyatındaki Türk askerlerinin tanımı birkaç aşamadan geçti. 20. yüzyılın başlarında kendini göstermeye başladı ve zirveye Bağımsızlık döneminde ulaştı. Türk şehitinin imajı, Azerbaycan edebiyatının özelliği ve kısaca, Türk askerinin sevgisinden farklıdır. Yazarlar, duyguları ve heyecanlarıyla birlikte şehit bir Türk asker imajıyla tarihe gerçek değeri sunmayı başardılar. Türk şehit askerinin mezarı, Bahtiyar Vahabzade'nin “Yalnız mezar”da imaj seviyesine yükseltilmiştir. B.Vahabzade, Türk mezarında uyananların halkımızın bağımsızlığı için hayatlarından vazgeçtiğini aktarmayı başarmıştır. Türk askerinin kurtarıcı karakteri Azerbaycan edebiyatında yüksek duyguları olan bir görüntü olarak gösterildi ve övüldü. Hüseyin Cavid'in “Türk Mahkumları”, Salman Mümtaz'ın “Enveriyye”, Ummugülsümün “Yolunu bekliyorum”, Muhammad Hadin'in “Kahraman Türk askerlerine”, Ahmed Cevad'ın “Şehitlere”, Nazim Hikmet'in “Şehitler” gibi birçok şiir, Türk askeri için sevgi ve saygıyı yansıtıyordu. Mesela, “Niçin böyle geciktin?” şiirinde Abdulla Şaikin Türk askerinin kurtarıcı imajı tüm incelikleriyle ortaya çıktı. 30 Mart 198 akşamında başlayan ve neredeyse bir hafta devam eden, katliamlardan Azerbaycanlıları kurtarmak amacıyla Osmanlı devleti Azerbaycan için karargah kurmuş, Kafkas İslâm ordusunun kumandanı görevine ise 29 yaşındaki komutan Nuri Paşa'nın atanmasıyla da onun Azerbaycan edebiyatında parlak imgesini oluşturdu. Nuri Paşa'nın görüntüsü, Azerbaycan dramasında farklıdır. Nuri Paşa'nın, “Yıldız veya Trablus Savaşı” ve “Edirne Fethi” adlı tarihî dramalardaki imajını ve ayrıca Türk imajının Türkçe versiyonunun Sovyet döneminde Cafer Cabbarlı'ya teslim edildiğini görüyoruz. Bölgesel bütünlüğü taklit eden bu dramatik çalışmalarda, Türkiye'nin emperyalist güçlere karşı amansız mücadelesini, İtalya'nın 29 Eylül 1911'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilanını ve Türkiye'nin Kabile Savaşına katılmaya devam eden mücadelesini gösterdik. Cafer Cabbarlı, edebiyat literatüründe ilk kez Nuri Paşa'yı yaratan, Azerbaycan'a Batı Cephesi'nden gönderilen, “Yıldız veya Trablus Savaşı” dramalarında vahşice öldürülen on binlerce Azerbaycan Türkünün katledilmesinden iki ay sonra Azerbaycan'a gönderilen Azerbaycanlı bir adam. C. Cabbarlı'nın “Edirne'nin fethi” dramı, işgalcilerin doğal topraklarının yıkılmasını içeren “Yıldız veya Trablus Savaşı” drama planının devamı olarak kabul edilir. Enver Paşa'nın Cafer Cabbarlı'nın “Edirne'nin fethi”nde yaratılan imgesi, Azerbaycan edebiyatındaki Türk askerlerinin resimlerinden biri olarak resmedildi. Enver Paşa'nın “Edirne fethi” kahramanlarından biri olarak en son monoloğu okurların gözünde karakterinin mükemmelliğini canlandırıyor. Enver Paşa'nın “Avrupa talebine rağmen bugün Edirne'nin kurtaran kim? Nedir biliyor musun? Türk milletinin kalbinde Rönesans! Reenkarnasyon, rönesans,

* Prof. Dr., Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Nizami Genjavi Edebiyat Enstitüsü, salidasharifova@yahoo.com, sharifovasalida@rambler.ru

gerçek bir insan olarak yaşamak! Yaşayacak ve tüm Avrupa susturulacak ve tüm dünya onu susturamayacak ” gibi fikirleri ise geleceğe çağırış olmakla beraber, Türk halkının rönesans dönemini yaşamasını doğru görüp değerlendirmesidir. Enver Paşa'nın mükemmel görüntüsü, Cafer Cabbarli'nin “Trablus Savaşı veya Yıldız” adlı oyununda yaratıldı. Genel olarak, C. Jabbarli'nin “Edirne fethi” (1917) ve “Trablus savaşı veya Yıldız” (1918) oyunları Asim Hacı Abdurrahmanzadeh'in “Edirne Savaşı veya Kahraman Şukur Paşa”, Rahim Mammadzade “Enver Bey veya Kamil Paşa kabini” nin konusu Namık Kemal'in “Osmanlı Savaşı”, Memmedbagir Aliyev'in “Kamil Paşa ve Yeni Türkler”, Türk askerlerinin temalarıyla, sanatsal kelimelerin uygunluğunun bir göstergesi olarak yakından ilgili. Azerbaycan göçmen edebiyatı Türk askerlerinin imajının bir açıklaması değildir. Bu nedenle, göçte tasvir edilen bazı çalışmalarda, Türk askerlerinin imgeleriyle karşılaştık. Bu, Türkiye'nin Azerbaycan'a olan iyi niyetinden ve bir Türk askerinin kurtarıcısı olma rolünden gelen ilk şey. Mesela, yazar Abai Dağlı'nın “22. Sakarya Günü”, “Sakarya” (1965), “Sakarya Çetesi” (1969), “Sakarya'dan Malazgirt” (1971), dünya savaş tarihinin en uzun meydan okuma olarak adını yazdı. 23 Ağustos - 12 Eylül tarihleri arasında, Türk halkının tarihinde önemli bir rol oynayan Sakarya savaşına dikkat çekiyor. Bu oyunlarda Türk edebiyatının önde gelen konularından biri olan Sakarya'nın bağımsızlığını tanımlayarak, Türkiye ve Sakarya'daki büyük savaşın kahramanı Atatürk görüntüsünü yaratabildi.

Anahtar Kelimeler

Türk askeri karakteri, Türk şehiti karakteri, Osmanlı İmparatorluğu, Bağımsızlık

A VIEW TO THE IMAGE OF TURKISH SOLDIERS IN AZERBAIJANI LITERATURE

ABSTRACT

In different periods of history, the description of Turkish soldiers in Azerbaijani literature had different characteristics. The dynamics of representation of the image of Turkish soldiers in the literature of Azerbaijan are conditioned by the current political situation and the national identity of the Azerbaijanis on the other side. The description of Turkish soldiers in Azerbaijani literature has gone through several stages. It started to show itself in the early 20th century, and the peak of the Independence period reached in the Azerbaijani literature. The image of the Turkish martyr differs from the peculiarity of the Azerbaijani literature and, in short, the love of the Turkish soldier. The writers, along with their feelings and excitements, have been able to present the real value to history with the image of a martyr Turkish soldier. The tomb of the Turkish martyr soldier was raised to the image level of in Bakhtiyar Vahabzade's “Lonely Tomb”. B. Vahabzadeh has managed to convey that those who give up their live for independence of our people. The rescue of the Turkish soldier was portrayed and praised as an image with high high feelings in Azerbaijani literature. Hussein Javid's “Turkish Prisoners”, Salman Mumtaz's “Enveriyye”, Ummugulsum's “I'm waiting for your way”, Mohammad Hadin's “To heroic Turkish soldiers”, Ahmad Javad's “To Martyrs”, Nazim Hikmet's “Martyrs” and many other poems in Turkish, Turkish soldiers

reflected love and respect. For example, in the poem Abdulla Shaig's "Why are you late" describes in full detail the image of the savior of the Turkish soldiers. The Ottoman Empire decided to rescue Azerbaijan from the slaughter of the Azerbaijanis on March 30, 1918 and actually settled on March 30, 1918 and appointed Nuri Pasha, the 29-year-old commander of the Caucasus Islamic Army, and this was created his brilliant image in Azerbaijani literature. The image of Nuri Pasha differs from his drama in Azerbaijani drama. We observe the image of Nuri Pasha in the historical dramas called "Star or Trablis War" and "The conquest of Edirne" as well as the delivery of the Turkish version of the Turkish image to Jafar Jabbarli during the Soviet era. In these dramatic works, which imitate territorial integrity, we have shown the cruel struggle of Turkey against the imperialist forces, Italy's declaration of war on the Ottoman Empire on 29 September 1911 and the persistent struggle of Turkey joining the Tribalist War. Jafar Jabbarli is the Azerbaijani man who created Nuri Pasha for the first time in literary literature, sent to Azerbaijan from the Western Front, two months after the massacre of the tens of thousands of Azerbaijani Turks, who had been brutally murdered in the "Star or Trablis War" drama. J. Jabbarly's "Edirne conquest" drama is regarded as the continuation of the "Star or Trablis War" drama plot, which includes the demolition of the native land from the invaders. Enver Pasha's image of Jafar Jabbarli's "Edirne conquest" was portrayed as one of the images of a Turk soldier in the Azerbaijani literary literature. One of the heroes of "Edirne conquest", Enver Pasha's latest monologue, Enver Pasha's revives her perfection in the eyes of the reader. Enver Pasha "Who today is the victim of Edirne despite the European demand? What do you know? Renaissance in the heart of the Turkish nation! Reincarnation, renaissance, living as a real person! It will live and all Europe will be silenced and the whole world will not silence it," he said, nothing that the future of the Turkish people is a correct estimate of the survival of the Renaissance. Enver Pasha's perfect image was created at Jafar Jabbarli's play "The Trablis War or the Star". In general, C. Jabbarli's plays "Edirne conquest" (1917) and "Trablis war or the stars" (1918) are the subject of Asim Haji Abdurrahmanzadeh's "War of Edirne or Hero Shukur Pasha", Rahim Mammadzade's "Enver Bey or Kamil Pasha booth" Namik Kemal's "Ottoman War", Mammadbagir Aliyev's "Kamil Pasha and New Turks" are closely related to the themes of the Turkish soldiers as an indication of the relevance of artistic vocabulary. Azerbaijani immigrant literature is not a description of the image of Turkish soldiers. Thus, in some of the works depicted in the emigration, we come across images of Turkish soldiers. This is the first thing that comes from Turkey's goodwill towards Azerbaijan and its role as a savior of a Turkish soldier. For example, playwright Abai Dagli's "The 22nd Day of Sakarya", "Sakarya" (1965), "Sakarya gang" (1969), "From Malazgirt to Sakarya" (1971) wrote the name of world war history as the longest challenge, the year of August 23rd - 12th September, and draws attention to the Sakarya fight that has played a crucial role in the history of the Turkish people. Describing the independence of Sakarya, one of the leading topics of Turkish literature in these plays, he was able to create the image of Ataturk, the protagonist of the great war in Turkey and Sakarya.

Keywords

The image of Turkish soldiers, the image of Turkish martyr, the Ottoman Empire, Independence

Azerbaycan Edebiyatı'ndaki Türklerin ve Türk askerinin tanımı kendi dinamikleriyle seçilmektedir ve tarihin farklı dönemlerinde farklı özelliklere sahiptir. Türklerin ve Türk askerinin Azerbaycan Edebiyatı'na yansımaları birkaç aşamada olmuştur; yirminci yüzyılın başlarında, kendilerine yeniden yer bulurken, Bağımsızlık Dönemi Azerbaycan Edebiyatı'nda varlıkları sona erdi. Türklerin ve Türk askerinin Sosyalist Dönem literatüründe tanımları epizodik olmasına rağmen, edebiyatta kendisini göstermemiş olması birçok politik ve sosyal faktörle yakından ilişkiliydi. 28 Mayıs 1918'de, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve toplam 23 ay var olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne yardım amacıyla 15 Eylül'de Bakü'nün birleşmiş Türk - Azerbaycan Ordusu Kuvvetleri'nin serbest bırakılması, Azerbaycan edebiyatına gerçek değer vermekle birlikte, Türk ordusunun ve Türk askerlerinin şanlı görüntüsünü yaratmaktaydı. Örneğin, Ahmet Cevad'ın Ermeni-Rus işgalinden kurtarılan Türk askerleri alkışlayan "Ey asker", "Türk ordusu", "Şehitler" ve diğer şiirleri Türk askerlerinin kurtarıcı olmasını anlatmaktaydı. Sosyalist Dönem ise bir kaç aşamadan oluşmaktadır; Stalin döneminde, Azerbaycan edebi toplumu kitlesele baskılarla karşı karşıya kaldı: edebi ulusal seçkin seçkinlerin bir kısmı ya vuruldular (örneğin, A. Cevad, M. Müşfik, S. Mumtaz) ya da sürgün edildiler (örneğin H. Cavid). Ancak, ulusal bağımsızlığı savunan müsavat fikirler tarafından eğitilen yaratıcı seçkinler, "büyük kardeş" imajını ve sosyalist doğmasının büyük tanımını kabul etmedi. Çalışmalar resmen komünist sisteme adanmış olmasına rağmen, ulusal kimliğin korunması ve ulusal kültürün gelişimi için çağırışlar okunuyordu. Yazılmış eserler resmi olarak komünist sisteme adanmış olmasına rağmen, ulusal kimliği ve ulusal kültürün gelişimini koruma zorluğu arsa çizgisinde ve propaganda fikrinde gösterilmiştir. Azerbaycan Edebiyatı'ndaki modern çağ, kendisini bir Türk askerinin tutumu olan Türkiye'ye göstermiştir. Bahtiyar Vahabzadenin "Azerbaycan - Türkiye" şiiri tek bir millettten olmayı yansıtmaktadır:

*"Bir milletik, iki dövlət
Eyni arzu, eyni niyyet.
Her ikisi cümhuriyyet
Azerbaycan-Türkiye."*¹

Yirminci yüzyılın başlarında, Türklerin ve Türk askerinin tanımlarının ikili, bazen de çelişkili bir özelliği vardır. Azerbaycanlı yazarların amacı, bir yandan, Kafkasya ele geçirme sürecini, özellikle de Azerbaycan'da meydana gelen tarihi olayları değerlendirmeye çalışmaktır. Öte yandan, Azerbaycanlı eğitimciler, Türkiye ile bilimsel ve kültürel ilişkilerin genişleme faktörüne özel önem vermek için çalışmayı savundular. Türklerin ve Türk askerinin Azerbaycan edebiyatındaki sunumu, yazarlar tarafından ulusal devlette bir gurur

¹ Bəxtiyar Vəhəbzadə. **Azərbaycan - Türkiyə** // Bir ömür yuxu. Bakı: "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1998, s. 164.

duygusuyla kaleme alınmıştı. Ulusal bağımsızlık fikirleri, yurtseverlik ve kahramanlık gibi ulusal duygularla yakından ilişkiliydiler. Tüm bu faktörler, her tür edebi yazın, nesir, hukuk ve drama üzerine yansımıştır. En ilginç anlardan biri, sadece son yıllarda değil, aynı zamanda geçmiş yüzyıl edebiyatında olmasıdır. Yirminci yüzyılın başında Ahmet Cevad, Cafer Cabbarlı, Muhammed Hadi, Abdulla Şaik, Ali Şövgi, Ümgülsüm Sadıqzade, Emin Abid Güntekin gibi yazarlar bulmak mümkündür.

İlginç bir şekilde, tarihsel döneme bakılmaksızın, Azerbaycan edebiyatının tarifindeki Türk ve Türk askeri, şehitlerine, kurtarıcı rollerine, bir dizi Türk subayının görüntüsünün açıklanmasına özellikle dikkat etmektedir (örneğin, Nuri Paşa ve Enver Paşa). Azerbaycan Edebiyatı'nda Türk şehidinin imajı, Türk şehitlerine duyulan sevgiden farklıdır. Yazarlar, duyguları ve heyecanlarıyla birlikte şehit Türk askeri imajıyla tarihe gerçek bir değer sunmayı başardılar. Örneğin, şehit Türk askerinin görüntüsü ile birlikte, Qabil İmamverdiyev, Türk askerinin mezarını "Türkün mezarı" (1993) şiirinde imgesel bir seviyeye yükseltti:

*"Türkün mezarı
Qedim Şirvan yollarının
Üstündedir.
Azerbaycan torpağının,
Altında yox,
Sinesinde,
Köksündedir,
Kollarının üstündedir."* ²

Türk şehit askerinin mezarı Bahtiyar Vahabzade'nin "Tenha mezar" şiirinde de imgeselleşti ve şair Türk mezarında uyuyanların, halkın refahı uğrunda kendi canlarından vazgeçmesini aktarmayı başardı:

*"Yolun kıyısında تنها bir mezar
Üstünde ne adı, ne soyadı var.
Yolcu, arabayı durdur bu yerde
Bir sor, kimdir yatan تنها kabirde?
O bir Türk askeri, kahraman, metin!
O öz kardaşına yardıma geldi.
Kurşuna dizilen milletimizin,
Haklı savaşına yardıma geldi."* ³

15 Eylül 1918 tarihinde Nuri Paşa'nın ordusuyla birlikte Bakü'ye ilk girenler arasında yer alan Ahmet Cevad'ın "Şehitlere" şiiri, Osmanlı şehitlerine sonsuz saygıyı yansıtıyor. "Azerbaycan'daki Osmanlı şehitleri"ne ithafında Ahmet Cevad, şehitlerin kanının sadece topraklarda değil aynı zamanda hafızalarda da yer edindiğini de vurgulamaktadır:

² Qabil İmamverdiyev, **Türkün qəbri** // Çağdaş Azərbaycan poeziyası. Şair Qabilin şeirləri (elektron kitab): 15 (45 - 2013).- 652 s. səh. 137-138 // <http://www.kitabxana.net/files/books/file/1365708335.pdf>.

³ Bəxtiyar Vahabzadə. **Tənha məzar** // Ağıl başqa ürək başq. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı. - 2009, s.44.

*“Kalk! Kalk! Sarmaşıqlı mezar altından,
Gelmiş ziyarete kızlar, gəlinlər.
Ey kervan keçidi yollar üstündə,
Her gələn yolcuya yol soran əskər!
Sənin kəvdəklərin yabancılardan,
Kurtardı ölkəmi dökdüyün kanlar,
Bak, nəsil öpməkdə tozlar, dumanlar,
Gərib mezarını bənlə bərabər!”*⁴

Şəhit Osmanlı əskərləri üçün Bakü'də yapılan anıtın təməl atma tərəfində, yəni, 10 Mayıs 1919 günü yazdığı “Şəhitlərə” adlı şiirində Ahmet Cəvad, həkım, şəhit bir Türk əskərinin mezarına verdiği dəğəri, fedakərliklərinə verilən bir təşəkkür olaraq göstərməkdədir:

*“Çarılı kərəşin, sədədil köylü
Gəldi mezarına bir örək ördü.
Toplanıb baş-başla hər üçü-dördü
Her gün köylü kızlar dərđini dinlər.”*⁵

Məhməd Emin Rəsulzadə, Ahmet Cəvad'ın yazdığı şiirdə, Azərbaycan topraklarında şəhit olmuş Türk əskərlərinin fedakarlığını təkdır etti: “... Sonra mənhus bir ixtilal sonucunda mezarları münsi qalan Anadolu məhmətçikləri Baküdəki şəhadətliylə Türklüğə yəni bir vücud etə ediyordı, Maddəten münsi, fakat mənən tüm kalblərdə mədfun bulunan bu kəhrəman şəhitlər yalnız Baküdəmirdilər? Nəhçivandan, Kərabəğdan, Şamahlıdan, Gəncədən tə Baküyə kədər bir yər varmı ki, orada böyləsinə bir fedakar uyumasın? Evət, Azərbaycanın hər yönündə şairin təsvir etdiyi gibi “Sarmaşıqlı bir mezar” bulursunuz ki, “kızlar,gəlinlər” tərəfindən ziyarətgah halına gətirilən bu mezar, kərəş imdadına koşan “TÜRK” mezarıdır.”⁶

Ramiz Duyğun'un Azərbaycan topraklarına gömülən bir Türk şəhidinə səsləndiği “Bayraq xilaskarısən” şiirində, Türk əskərinin kərəşliğinə duyduğu dərın şükranlık dilə gətirilmişdir:

*“Sənin uca ruhunu
Bayraqıma bükürəm.
Mən bir ordu adından
Türk əskəri önündə
Qatlanır, diz çökürəm.”*⁷

⁴ Əhməd Cəvad. **Şəhidlərə** // Anar. Min bəş yüz ilin oğuz şiiri. Antologiya. I kitab. Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999. səh. 729;

⁵ Aynı yər.

⁶ Məhməd Əmin Rəsulzadə. **Azərbaycan Cümhuriyyəti**. Bakı, Elm, - 1990. 116 s. səh. 35-36.

⁷ Ramiz Duyğun, **Bayraq xilaskarısən** // Məhməd Süleymanov, Nuri Paşa və silahdaşları. Bakı. – 2014. 360 s. səh.154

Türk askerinin kurtarıcılığı, Azərbaycan Edebiyatı'nda yüksek duyğularla yansıtılarak övüldü. Hüseyn Cavid'in "Türk Mahkumları", Salman Mümtaz'ın "Enveriyyə", "Övün, Millet", Ümgülsümün "Yolunu Beklerdim", Muhammed Hadin'in "Şühedayı hürriyetimizin ervahına ithafen", "Kahraman Türk askerlerine", Ahmet Cevadin "Şehidlere", Nazım Hikmet'in "Şehitler" gibi diğer birçok şiir de Türkiye'ye ve Türk Ordusu'na Türk saygı göstermektedir. Mesela, Türk askerinin kurtarıcı imgesi Abdulla Şaik'in "Niçin böyle gecikdin?" şiirinde bütün incelikleriyle ortaya çıkmaktadır:

*"Sen gelmezsen, dolumsanmış yürekler
Sen gelmezsen, harabeye dönen kalp âbâd olmaz.
Sen gelmezsen, güneş doğmaz, ümit gülüm açılmaz
Dudaklarım gülmez, sönük bahtıma nur saçılmaz.
Başkasını istemem de, Ey Türk, çabuk sen gel, sen
Beklemekten yoruldum, ah, işte geç kaldın neden?"*⁸

Ümgülsüm tarafından Türk ordusuna adanan "Yolunu beklerdim!" şiirinde ordunun kurtarıcıları ve kartalları yansıtıldı:

*"Nerde benim ardı-önü düşmen kesen kılıncım?
Nerededir, yigit kardeş, nerde beklediğim?
Niçin susmuş bileklerim, nerde benim o gücüm?
Niçin gelmez büyük ordu, niçin gelmir sevdigim?
Yuca dağlar, arzumuzun salamin egilin,
Beni kurtarmaya gelen arkadaşlarıma yol verin."*⁹

Ümgülsüm'ün "Beni kurtarmaya gelen arkadaşlarıma yol verin" dizesinde geçen "arkadaşlar"ın Türk askerleri olduğu anlaşılmaktadır. Yazar Türk ordusunun kurtarıcı olduğunu aktarmaktadır:

*"İşte geldin, gözlerimin yaşını kurutdun.
Nevazişin ovunmayan qerib ruhu oxşadı.
Heç ölçüyə sığınmayan derdlerimi ovutdun,
Qara günüm hilalıyn işığıyla parladı.
Artıq bana nesib degil şadlıq, sevinc, - diyerken
Geldin, aldın yuregimi – aqlama, gül, - dedin sen."*¹⁰

Belirtildiği üzere, Türk ordusu, ulusal ordu ve yerel halktan çok sayıda profesyonel gönüllüden oluşan Kafkas İslam Ordusu'nun görevi ve kahraman Türk askerinin kurtarıcı imajı Azərbaycan Edebiyatı'nın ayrılmaz parçaları haline geldi. Kafkas İslam Ordusu ve Türk Milli Savunma Bakanı Komutanı Miralay Cahid Toydemir Bey 1946-1947 yılları arasında Kazaxlı şair Abbas Ağa Gayibovun "Miralay Cemil Bey'in medhinde" şiirinde okuyucu olarak Türk ordusu ve onun kamil imgesiyle karşılaşmıştır:

⁸ Abdulla Şaik, **Neçin böylə gecikdin?** // Bayramoğlu A. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə ədəbiyyat. - Bakı: «Elm», 2003. - 276 səh. səh. 152;

⁹ Ümgülsüm, **Yolunu bəklərdim** // Bayramoğlu A. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə ədəbiyyat. - Bakı: «Elm», 2003. - 276 səh. səh. 146-147;

¹⁰ Ümgülsüm, **a.g.e.**- 276 səh. səh. 147.

*“Edibsen dörd sene millet yolunda himmetü-qeyret,
Sene, ey canlı millet, merhabalar sed hezer olsun.
Çekibsen rencül zehmetler, eziyyetler, meşeqqetler,
Bu niyyetle ki, qövmi-türk sahibi-iqtidar olsun.
Daha göstər hemiyyet, erşə yükselt türk növrağın,
Senin için şövketü izzet, bizim için iftixar olsun.”¹¹*

Prof. Dr. Alkhan Bayramoğlu (Memmedov), bu şiirin kendisine Albay-Teğmen Şemistan Nezerli tarafından sunulduğunu, Abbas Ağa Gayibovunsa bir şair olarak “Türk ordusunun, ulusunun ve devletinin kurtuluşu ve gücü için savaşa atıldığını” vurgulamaktadır.

Genel olarak Türk ordusunun yüceltilmesi, Sovyet Dönemi öncesinde çok daha etkindi. Bu nedenle, bilgili Türk şairinin Azerbaycan Edebiyatı’ndaki özverisini İbrahim Şakir tarafından yazılan “Türk ordusu” adlı manzumesinde görülmektedir:

*“Şanlı Türk ordusu, cavan erler,
Her bir işde eceb mahirler.
Fethiniz qıldı bizleri dilşad,
Cümleyi-islama sizsiniz imdad,
Sizi görcek şu firqeyi-üdvən,
Bax nasıl oldu dehrde nalan.”¹²*

20. yüzyıl başlarında ve özellikle 1918 yılında gerçekleşen olaylar, Azerbaycan halkının tarihi ve Azerbaycan Edebiyatı için önem arz etmektedir. Azerbaycan Edebiyatı’nın, Bakü’yü 36 saatin içinde kurtaran Nuri Paşa’ya yaklaşımı ve onun için mükemmel imajı tanımlaması, Türklerin ve Türk askerinin imajının zekice ve tam olarak geliştiğinin bir göstergesidir. Osmanlı Devleti, 1918 Mart’ında yaklaşık bir hafta süren katliamlar sırasında Azerbaycan’ı kurtarmaya karar vermiş, 29 yaşındaki Nuri Paşa’yı Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı’na atamıştır. Nuri Paşa’nın Azerbaycan şiirindeki ilk imgesi de bu şekilde gerçekleşmiştir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nin üyesi olan Nasib Bey Yusifbayov, 1918 Kasım’ında askeri okulun açılış töreni sahnesinden Nuri Paşa’nın babası Hacı Ahmet Paşaya “Zaati alileri, büyük atalarınız Enver Paşa ve Nuri Paşa her zaman sadece Azerbaycanın değil, aynı zamanda tüm türk halklarının düşüncelerinde kalıcaktır” fikri günümüzde de kendisini doğrultmaktadır.

Kurtuluş Dönemi’nde, Türk ve Türk asker karakterleri şiir, drama veya nesirlerde yaygın olarak kullanılmıştır. Mesela, Neriman Hasanzaden’in “Nuri Paşa” (2009) adlı şiiri, Türk kurtarıcısına adanmış en etkileyici eserlerinden biridir:

¹¹ Abbas Ağa Qayıbov, **Miralay Cəmil Cahid bəyin mədhində** // Alkhan Bayramoğlu. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə ədəbiyyat. - Bakı: «Elm», 2003. - 276 səh. səh. 138-139;

¹² İbrahim Şakir, **Türk Ordusuna** // Bayramoğlu A. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə ədəbiyyat. - Bakı: «Elm», 2003. - 276 səh. səh. 194;

*“Türk can verdi bu toprağa
Azerbaycan diye diye
Tarih, seni okuyorum
Ben Türk’e “Can” diye diye...”* ¹³

Neriman Hasanzade, on beş serbest şiirinden oluşan bu eserinde, Nuri Paşa’nın Azerbaycan’daki kurtarma görevine dikkat çekerek, övmektedir:

*“Nuri Paşa at belinde
Türkiye’den,
Kars’tan gelir
Azerbaycan diye diye,
yaralanmış
arslan gelir.”* ¹⁴

Şair, onun kurtarıcı imajını göstermektedir:

*“Bu damara o damardan,
Bak, o kandan
bu kan gelir.
Sen gelende Nuru Paşa
sen yaşında
civan gelir...”* ¹⁵

Neriman Hasanzade, Nuri Paşa’nın fatihliğinin insanların özgürlüğüne kavuşma umuduna dönüşmesini ifade etmektedir:

*Azerbaycan! Senin için
gör nice bin
Şehit gelir!* ¹⁶

Mustafa Nuri’nin Nuri Paşa olarak tanınması, Türk dünyası tarihinde özelliği olan 15 Eylül tarihi asıl olarak Nuri Paşa’nın komutasındaki Türk koşunlarının Baküyü bolşevik, ermeni - taşnak birleşmelerinin işgalinden kurtarma tarihidir. Bakü’nün kurtuluşuna 6 bin Azerbaycan askerinin ve gönüllülerinin, 8 bin Türk askerinin ve memurunun katıldığı belirtilmektedir.

“Karabekir Efsanesi”, “Kalbali Han” gibi tarihi romanların yazarı Güllü Memmedova’nın “Kandaki Işık” ¹⁷ adlı romanında da Nuri Paşa imgesi yer almaktadır. “Nuri Paşa’nın ve askerlerinin hatırasına” adanan bu eserde, Azerbaycan’ın demokratik cumhuriyetinin kuruluşu olan 1918’de Taşnakların birçok kent ve köyde işlediği soykırımlar ele alınmıştır. Eserde ayrıca, Nuri Paşa’nın Kafkas İslam Ordusu’ndan istifası, Taşnak - Bolşevik güçleri ve İngiliz askerî birliklerine karşı kurtuluş savaşı ve tarihi olaylara dikkat çekilmektedir. Bakü’nün 15 Eylül 1918’deki yansıması, Gence, Göyçay,

¹³ Nəriman Həsənzadə, **Nuri Paşa**. Poema. Bakı, “Oğuz Eli”, 2010, 104 s.

¹⁴ Həsənzadə, **a.g.e.**, səh.13.

¹⁵ **A.g.e.**, səh.32.

¹⁶ Nəriman Həsənzadə, **Nuri Paşa**. Poema. Bakı, “Oğuz Eli”, 2010, 104 s. səh.30.

¹⁷ Güllü Məmmədova, **Qan içində işıq**: tarixi sənədli roman. Bakı, Zərdabi LTD. 2018, 460 s.

Şamaxı və digər Azərbaycan topraklarındakı Kafkas İslam Ordusu kahramanı Nuri Paşa'nın askeri yeteneği sayesinde, Nuri Paşa imajının dolgunluğu sağlanıyor. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in dediği gibi Güllü Memmedova və digər yazarlar Nuri Paşa və Kafkas İslam Ordusu askerlərinin hatırasını yaşatacaktır: *“Kafkas İslam Ordusu Nuri Paşa, kahramanlık, dostluk və kardeşlərimizin tümünün kardeşliği unutulmaz; daima kalbimizde yaşayacak.”*¹⁸ Güllü Memmedova, Nuri Paşa'nın kahramanca, kurtarıcı bir görüntüsünü yaratmaktadır: *“2018'de Bakünün işgalinden 100 yıl geçmiş olucak. 100 yıl geçti, ancak Nuri Paşa, Halil Paşa, Mursal Paşa, General Eliğa Şihlinski, Hebib Bey Selimov, Cemil Cahid Bey ve Süleyman İzzet Bey'in kahramanlık izleri silinmeyecek.”* “Kandaki Işık” adlı romanında Nuri Paşa'nın yanı sıra, Osmanlı sultanları Mehmed Reşad ve Mehmet Vahdeddin, Talat Paşa, Enver Paşa, Rüştü Bey Türker, General Eliğa Şihlinski, Nağı Bey Şeyhzamanlı Hebib Bey Selimov, Feteli Han Hoyski, Nasib Bey Yusifbeyli, Ahmet Cevad, Ahmet Ağaoğlu, Hacı Zeynalabdin Tagiyev kimi şahsiyetlərin də imgeleri okuyuculara sunulmuşdur.

Nuri Paşa'nın genç bir komutan olması mevzusu çok fazla abartılmıştır. Özellikle General Denstervil'in mağlup oldukları komutanın 29 yaşında olduğuna inanmak istememiştir:

“Densterville ateşi olan bir adam gibi kendine söylendi:

- Bakü'den ayrılmamız gerekiyor. Gitmeliyiz. Türklerle baş edemedik.

Anlıyormusun Keyvort? Biz Nuri Paşa ve Halil Paşa'ya kaybettik.

General aniden sustu ve sonra Keyworld'a sordu:

- Acaba Nuri Paşa kaç yaşında?

- Yirmi dokuz, dedi Keithworth aceleyle.

- Şaka yapıyorsun değil mi, Albay?

*- Hayır, hayır”*¹⁹

Cafer Cabbarlı, Azərbaycan'a Batı Cephəsi'nden geri göndərilən Nuri Paşa'yı yaratan və on binlərcə Azərbaycan Türk'ü Nuri Paşa'nın canlandırdığı Trablis Savaşı'nda acımasızca öldürölən Nuri Paşa'yı yaratan Azərbaycanlı bir adam. Cafer Cabbarlı'nın “Edirne fethi” dramı, içerik açısından “Trablis savaşı veya Yıldız” dramasının devamı olarak görölüyor. Bu dramatik eser aynı zamanda yerli toprakların istilacılarından arındırılmasını da yansıtmaktadır.

Halkın ilgisini çeken Yüzbaşı Mustafa'nın görüşleri, Türkiye'nin sonsuz yaşamının sesi ile yankılanıyor: “Efendiler! Bugün, Türkiye alemi tek bir vücut olarak “Ya Edirne veya Ölüm” diye bağııyor... Hükümet millet içindir ve milletin arzusuna emel etmelidir... Düşmanlarımıza göstermeliyiz ki, Türkiye ölmemiş, onu korkaklar bu hala salmışdır. Türkler daha da ciddi felaketler görebilir ve Türkler uçurumun derinliklerine inebilir.”²⁰ Çalışmalarında seçkin olan Kamal Paşa, halkını dikkatli olmaya çağırıyor:

“Bir Avrupa otoritesi olduğunu hatırlamalıyız. Zaten Bulgaristan, Karadağ ve Yunan harbi ittifakını deyil, Avrupa siyasetini yeniyoruz. Mesele, Müttefiklerin Edirne savaşında ve partizan olmayan Bulgarlarda veya Yunanlılarda kalmaları gerçeğiyle bitmemeliydi. Tüm bu konular gelecekte çölülecek ve her dakika

¹⁸ Güllü Məmmədova, **Qan içində işıq**: tarixi sənədli roman. Bakı, Zərdabi LTD. 2018, 460 s.

¹⁹ Güllü Məmmədova, **Qan içində işıq**. tarixi sənədli roman. Bakı: Zərdabi LTD, 2018. 460 s.

²⁰ Cəfər Cabbarlı, **Əsərləri**. Dörd cildə. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”. – 2005. 360 s. səh.169-170.

*çözülecek. Ancak, şimdiye kadar ülkeyi ön plana çıkarmanın faydası yoktur.”*²¹

Belirtmek gerekir ki, tarihi edebiyatda “Trablis kahramanı” olarak şöhet kazanmış Nuri Paşanın komutanlığı ile Kafkas İslam Ordusunun Genceden Baküye kadar olan 362 km mesafenin ermeni-bolşevik birleşmelerinden kurturulmasında hizmetleri olmuş Nuri Paşanın askeri hadim ve şahsiyet olarak zafer ve kahramanlıklarıyla Cafer Cabbarlının bağımsız Azərbaycan devletini alkışlayan “Bakü savaşı” eserinde geniş tesvirinin olduğu bildiriliyor. Eserin 1919-cu yılda sahneleştirilmesi hakkında bilgi bellidir, yalnız arşivlerde sadece bahsedilen eserin program ve afişleri kalmıştı.

Kafkas İslam Ordusunun hisseleri ile Genceye gelmiş komutan Nuri Paşaya ithaf edilmiş Salman Ahmedlinin “Er Paşam Nuri” şiirindeyse 16 yaşlı gencin türk ordusunun şerefli dövüş yolu ve reşadetine yüksek kıymet verilmesi sırf o zamanenin gençlerinin Kafkas İslam Ordusunun şanlı harp tarihini, siyasi ve tarihi olayları doğru bir şekilde kavrayıp kabul ettiklerinin bir göstergesidir. Daha sonralar Salman Ahmedlinin “Er Paşam Nuri” şiirine bestekar Meşedi Cemil Emirerozun müzik yazmasıyla şiir ilk ordu marşlarımızdan biri olur:

*“İstanbuldan geldin Genceye doğru,
Haydı, gavurlara anlat bu zoru.
Genceden Bakıya zeferdir yolu,
İreli, ireli, er paşam Nuri!”*²²

Böylece, Mayıs-Aralık 1918 arasındaki dönemde, 1) Türk birliklerinin Azərbaycan’a gelişi, Kafkas İslam Ordusunun kuruluşu (Mayıs-Haziran 1918); 2) Bolşevik-Taşnak güçlerine karşı savaşlar (Haziran-Temmuz 1918); 3) Bakü’yü kurtuluş operasyonları (5 Ağustos - 15 Eylül 1918); 4) Karabağ Hareketi (15 Eylül - 17 Kasım 1918), 5) Kafkas İslam Ordusu’nun kaldırılması ve Azərbaycan’ın terk edilmesi gibi tarihsel olaylar gerçekleşti. Görüldüğü gibi, Türk askerinin Azərbaycan Edebiyatındaki imajı, Bakü’nün Türkler tarafından kurtarılması ve Nuri Paşa’nın halka bir kurtarıcı olarak sunulması şiir, nesir ve dramada kendini göstermiştir.

Cafer Cabbarlının “Edirne fethi”nde Enver Bey, Azərbaycan Edebiyatı’nda cesur Türk askeri imajlarından biri olarak resmedildi. Böylece, Enver Bey’in “Edirne fethi” nin ana kahramanlarından Enver Bey’in son monoloğunun okuyucunun gözünde mükemmel imajını ortaya koyuyor:

*“Ey kahraman Türklerin cesur çocukları! Üç günlüğüne savaşa girmeden yürüdüğünüz sürece görkemli Türk çocukları olduğunuzu kanıtladınız!”*²³ Karakter, ayrıca “Bugün Avrupa talebine rağmen Edirne’yi kim kurtardı? Ne biliyorsun Türk milletinin kalbinde Rönesans! Reenkarnasyon, Rönesans, gerçek bir insan olarak yaşamak! Üzerinde yaşayacak ve tüm Avrupa ve tüm dünya sessiz kalacak”

sözleriyle de Türk halkının geleceğinin Rönesans’ın devam etmesine bağlı bir değerlendirmesi olduğunu belirtti.

²¹ Cabbarlı, a.g.e., səh. 174.

²² Salman Əhmədli, **Ər paşa Nuri** (ilk ordu marşı)

// http://anl.az/down/meqale/ayna/ayna_fevral2009/70993.htm.

²³ Cəfər Cabbarlı, **Əsərləri**. Dörd cildə. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb” – 2005. 328 s. səh.32.

Enver Paşa'nın mükəmmel imgesi, Cafer Cabbarlı'nın "Trablis savaşı veya Yıldız" adlı oyununda yaratılmışdır. Genel olaraq, Cafer Cabbarlı'nın "Edirne fethi" (1917) və "Trablis savaşı və ya Yıldız" (1918), Asim Hacı Abdurrahmanzadə'nin "Edirne Savaşı və ya Kahraman Şukur Paşa", Rahim Məmmədşadə'nin "Enver Bey və Cemil Paşa Kabinəsi"nin konusu, Nəmiş Kəmal'in "Osmanlı Savaşı", Məmmədşəhər Əliyev'in "Kamil Paşa və Yeni Türklər" konuyla yaxından ilgilidir və Türklərin və Türk əsgərinin cəsarətinin sənətsal ifadədə olduğunu göstərməkdir. Enver Bey'in imajı şiirə də yansımışdır. Folklor bilimçisi, baskıya məruz qalan Şəhər Məmmədşəhər, 30 Ekim 1918'də "Azərbaycan" qəzetəsində Enver Paşa və Nuri Paşa'ya adanmış şiirlərini yayınlamışdır. Şəhər Məmmədşəhər'in "Enveriyə" şiirinə Enver Paşa, kurtarıcı Türk əsgəri imgesi ilə yansımışdır:

*"Səmədə yıldırım tək parlayan dəm tığının bərki
Işıqlandırdı şemsəyə sərəsər ələm-i Şarkı,
Nisər-i hak-i payınçün düzöldü bən gəzəl şarkı;
Bənəm nəçiz şiirimlə vətəni var onların farkı -
Mübarək vətəni görək tapar eşarımız zivər,
Yaşə, ey gəzi-yi azəm, yaşə, ey mühtəşəm Enver!"* ²⁴

"Övün millət" şiirini isə, Nuri Paşa Şəki'yə girərkən qarşılaşma təyərində bizzat şair səsləndirilmişdir:

*"Kızılğül tək açıl, gül, gör ki Türkün şanlı ordusu
Revak-ı arşə nəsbətmiş böyük Osmanlı unvanın.
Səməyə doğru tuğrul tək sən, ey Türk oğlu, uç, yüksəl
Ki, sən sən şanlı evladi şərəfli əski Turanın."* ²⁵

Əliabəs Müznibin'in yazdığı Gəzi Enver Paşa, "Hürriyyət Kəhramanı, Edirne'nin Fətihi və Dardanel müdafi" adlı kitabında, Təşək-Bolşevik kitleləri katliamına məruz qalan Şaumyan'dan qaçmaya zorlayan "Türk küvvəti" olaraq görələn Enver Bey imgesi yaratılmışdır:

*"Türkün qolu, türkün gücü, türkün kılıncısan,
Bənlər yaşə bu şən ilə, ey səvgili Enver."* ²⁶

Enver Müznib'in "Gəzi Enver Paşa" şiirində isə Enver Paşa Türk dünyasının kurtarıcısı olaraq sunulmuşdur:

*"Güldü üzü türk ələminin, oldu fəreknək,
Buldu qədəmi-pəki ilə tərək əli zivər.
Enver paşa, ey cəlisi-örneyi-rəşadət,
Enver paşa, ey qəhiri-dəyi-sitemkər.
Ey Şərqi münevver ədən Enver zəfərle,
Ey türki ədən qüdrətü qüvvətlə müxəffər."*

²⁴ Ədalət Təhərzadə, **Türkiyəmizdə 10 gün**. Bakı, "Ləman Nəşriyyat Poliqrafiya" MMS. - 2011. səh. 111.

²⁵ Təhərzadə, **a.g.e.**, 112.

²⁶ Əliabəs Müznib, **Səçilmiş əsərləri**. Bakı, "Şərq - Qərb". - 2006. 256 s. səh. 41.

*Tariximizi şanlıdan, ey şanlı igid türk,
Afaqımızı parlada, ey şöleyi - ezfer.”*²⁷

1991 yılında Turan dergisinin bir yayıncısı olan Alisa Nicat, derginin üçüncü sayısında Enver Paşa hakkında bir doğu yazısı açıklamaktan gurur duyuyor. Bu doğuda kurtarıcı Enver Paşa'nın fedakarlığını da görüyoruz. Enver Paşa ile gurur duyan insanların sevgisi ve saygısı da müellifi anonim olan bu şarkıya yansdı:

*“Nece fexr eylemesin
Sen kimi serdarı olan,
Askerinle yaşa ey
Ruhi-revan, Enver bey.”*²⁸

Değerli çalışmalarımızın yazarı Enver Paşa, Alisa Nicat'ın çalışmalarına övgüde bulundu. Alisa Nicat, 1990'daki Enver Paşa'nın şiirinde Enver Paşa'nın sonsuz sevgisini ve tutkusunu dile getirdi. Alisa Nicat'ın bu şiirinde Enver Paşa'nın özgürlük uğruna fedakarlıklarına tanıklık ediyoruz:

*“Sen girib son döyüşə
Bir aslan kimi öldün!
Tarixde görünmeyen
Kahraman kimi öldün!
Bilen azmı, ya çokmu?
Senin sayende varıq!
Kılıncının, qeyretinin
Kölgesinde yaşarıq!”*²⁹

Azerbaycan göçmen edebiyatı, Türklerin ve Türk askerinin imajının bir açıklaması değildir. Bu nedenle, göçte tasvir edilen bazı çalışmalarda, Türklerin ve Türk askerinin imgeleriyle karşılaşmıştır. Bu, Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik iyi niyetinden ve Türk askerinin kurtarıcı olma rolünden gelen bir durumdur. Örneğin, Yazar Abay Dağlı'nın “Sakarya” (1965), “Sakarya Çetesi” (1969), “Sakaryada 22nci Gün” (1971) ve “Malazgirt'ten Sakarya'ya” (1971) adlı eserlerinde Sakarya Savaşı, en uzun meydan savaşı olarak dünya askeri tarihine yazılmıştır. 23 Ağustos - 12 Eylül 1921 tarihleri arasında geçen Sakarya Savaşı, Türk halkının tarihinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu oyunlarda Türk Edebiyatı'nın önde gelen konularından biri olan Sakarya'nın bağımsızlığı tanımlanmış, Türkiye ve Sakarya Savaşı'nın kahramanı Atatürk imgesi yaratılmıştır.

KAYNAKLAR

- I. “Azərbaycan” qəz., 30 oktyabr, 1918.
- II. “Azərbaycan” qəz., 8 təşrin-i sani (noyabr) 1918.

²⁷ Əliabbas Müznib, **Seçilmiş əsərləri**. Bakı, “Şərq - Qərb”. - 2006. 256 s. səh. 40.

²⁸ **Ənvər Paşa şərqişi (1910-cu illərdən yadigar)** // <https://teleqraf.com/news/yazarlar/182931.html>.

²⁹ Əlisa Nicat, **Ənvər paşaya** // <https://teleqraf.com/news/yazarlar/182931.html>.

- III. Abay Dağı, **“Malazgirt’ten Sakarya’ya”**. İstanbul, Minnetoğlu yayınları, - 1971, 72 s.
- IV. Abay Dağı, **“Sakarya çetesi”**. Adapazarı, Sakarya Halkevi Yayını, 1969, 29 s.
- V. Abay Dağı, **“Sakarya”**. Adapazarı, Işık basımevi, - 1965, 56 s.
- VI. Abay Dağı, **“Sakaryada 22nci Gün”**. İstanbul, Minnetoğlu yayınları, - 1971, 79 s.
- VII. Alxan Bayramoğlu, **Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə ədəbiyyat**. Bakı, «Elm», - 2003. 276 səh.
- VIII. Anar, **Min beş yüz ilin oğuz şeiri**. Antologiya. I kitab. Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999. səh. 729;
- IX. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu. Bakı, - 2008. 696 s.
- X. Bəxtiyar Vahabzadə, **Ağıl başqa ürək başqa**. Bakı, Azərbaycan neşr., 2009.
- XI. Bəxtiyar Vahabzadə, **Bir ömür yuxu**. Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1998.
- XII. Cəfər Cabbarlı, **“Əsərləri”**. Dörd cildə. II cild. Bakı, “Şərq - Qərb”, - 2005, 360 s.
- XIII. Cəfər Cabbarlı. **Əsərləri**. Dörd cildə. I cild. Bakı, “Şərq - Qərb” - 2005. 328 s.
- XIV. Ədalət Tahirzadə. **Türkiyəmizdə 10 gün**. Bakı, “Ləman Nəşriyyat Poliqrafiya” MMS. - 2011.
- XV. Əhməd Cavad, **Seçilmiş əsərləri**. Bakı, “Şərq - Qərb”, - 2005. 296 s.
- XVI. Əliabbas Müznib, **Seçilmiş əsərləri**. Bakı, “Şərq - Qərb”. - 2006. 256 s.
- XVII. Əlisa Nicat, **Ənvər paşaya** // <https://teleqraf.com/news/yazarlar/182931.html>.
- XVIII. Elman Mustafa, **“Şeirimizdə Trablis qərb və balkan savaşları”**. Xəzər Universitetinin mətbəəsi. Bakı, 2007. 53 s.
- XIX. **Ənvər Paşa şərqisi (1910-cu illərdən yadigar)** // <https://teleqraf.com/news/yazarlar/182931.html>.
- XX. Güllü Məmmədova,. **“Qan içində işıq”**: tarixi sənədli roman. Bakı, Zərdabi LTD, 2018. - 460 s.
- XXI. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, **Azərbaycan Cümhuriyyəti**. Bakı, Elm, - 1990. 116 s.
- XXII. Mehman Süleymanov, **Nuri Paşa və silahdaşları**. Bakı. – 2014. 360 s.
- XXIII. Minaxanım Təhləli, Mehmet Rıhtım, **“Qafqaz İslam ordusunun xronologiyası.”** Bakı, “NURLAR” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2008, 104 s.
- XXIV. Nəriman Həsənzadə, **Nuri Paşa**. Poema. Bakı, “Oğuz Eli”, 2010, 104 s.
- XXV. Nəsiman Yaqublu, **“Bakının Qurtuluşu”**. Bakı, “Elm və təhsil”, 2010. - 200 s.
- XXVI. Qabil İmamverdiyev, **Türkün qəbri** // Çağdaş Azərbaycan poeziyası. Şair Qabilin şeirləri (elektron kitab): 15 (45 - 2013).- 652 s.
- XXVII. Salman Əhmədli, **Ər paşa Nuri** (ilk ordu marşı) // http://anl.az/down/meqale/ayna/ayna_fevral2009/70993.htm.
- XXVIII. TÜRKSÖY’ün 12 Mayıs 2012 120. Yıl Kutlama Töreni için bastırdığı 16 sayfalık broşür. - 16 s.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ YURTDIŞINA GÖNDERİLEN RESSAMLAR VE KURTULUŞ SAVAŞI KONULU ESERLERİ

Seyfi YILDIRIM*
İsmail AYHAN**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Batı'nın bilim ve teknolojisini almaya yönelik en önemli projelerinin başında, yurtdışı eğitim uygulamaları gelmektedir. Yurtdışı eğitim, 19. yüzyılda devletin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasî koşullardan en çok etkilenen alan olmasına rağmen, resim alanında da eğitim almak için öğrenciler Avrupa'ya gönderilmişlerdir. Gönderilen ilk öğrenciler, yurda döndüklerinde Türk Resim Sanatı'nın çağdaş çizgilerde gelişmesini sağlayacak adımlar atmışlar ve resim alanında önemli isimler yetiştirmişlerdir. II. Meşrutiyetin ilânı ile oluşan özgürlük dalgası, yurtdışı eğitim uygulamalarında da kendini göstermiş ve binlerce öğrenci, yetenekleri doğrultusunda tıp, mühendislik, öğretmenlik, ziraat ve güzel sanatlar gibi birçok alanda eğitim almaya Avrupa'ya gönderilmişlerdir. 1908-1922 yılları arasında 11'i kız 24'ü erkek olmak üzere toplamda 35 öğrencinin resim alanında eğitim görmek üzere yurtdışı eğitime gönderildikleri tespit edilmiştir. Bu öğrencilerin büyük bir bölümü, I. Dünya Savaşı nedeniyle 1914 yılında geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bu çalışmada, yurtdışı eğitimli ressamların kimler olduğu, hangi eğitim düzeyinden geçtikleri, aile ve sosyal yapılarının ne düzeyde olduğu ve hangi Avrupa ülkesinde eğitim aldıkları prosopografik metotla ele alınıp tablo ve grafiklerle açıklanmıştır. *14 Kuşağı* olarak adlandırılan bu öğrencilerin, sosyokültürel özellikleri ortaya konularak Milli Mücadele'ye katkıları ve bu dönemdeki faaliyetleri, arşiv belgeleri ve ilgili kaynaklar doğrultusunda ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler

II. Meşrutiyet, Yurtdışı Eğitim, Türk Ressamlar, Milli Mücadele

PAINTERS WHO WERE SENT TO ABROAD IN THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD AND THEIR WORKS ON THE WAR OF INDEPENDENCE

ABSTRACT

One of the most important projects of Ottoman Empire about taking the science and technology of the West is the foreign educational practices. Although foreign education was the area most affected by the economic and political conditions of the state in the 19th century, students were sent to Europe to study in the field of painting. When the first students returned, they took steps to develop Turkish Painting Art in modern lines and they trained important names. The liberty wave, which started with the announcement of

* Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, ahiseyfi@hotmail.com.tr

** Arş.Gör., Dicle Üniversitesi, ayhan.ismail@dicle.edu.tr

the second constitutional period, showed itself in foreign educational practices and thousands of students were sent to Europe to take education in accordance with their abilities in many fields such as medicine, engineering, teaching, agriculture and fine arts. Between 1908 and 1922, it was determined that a total of 35 students, 11 of them were female and 24 were male, were sent to abroad for education in the field of painting. Most of those students had to return in 1914 due to World War I. In this study, it is explained who are the foreign educated painters, which education levels they passed, the level of their family and social structures and in which European countries they took education, with the charts and graphs by the prosopographic method. These students', called 14 Generation, sociocultural characteristics, their attributions to Liberty War and their activities in this period have been put forward in the light of archival documents and related sources.

Keywords

II. Constitutional Period, Foreign Education, Turkish Painters, Liberty War

Giriş

Osmanlı resim sanatında, Batı'nın somut etkilerinin görülmesi 19. yüzyılda başlasa da Batılı ressamın Osmanlı'ya gelerek eserler vermesi, çok eskilere kadar gitmektedir. Padişahların ve bazı ileri gelen devlet adamlarının resim sanatına yönelik olumlu bakış açıları ve özel ilgi duymaları, çağdaş resim anlayışının Osmanlı'ya kök salmasında önemli etkileri olmuştur. Batılı resim sanatının Osmanlı saray duvarlarında yer almasını sağlayan ve Batı'dan bu konuda uzman getiren ilk padişah, Fatih Sultan Mehmet'tir. ¹

Sonraki dönemlerde Padişah III. Ahmet, III. Selim ve II. Mahmut'un, tahta çıkışları münasebetiyle yapılan resimleri kabul etmeleri, Batı'nın önemli ressamı olan Gerome, Harpignies, Aivazovsky ile Fromenti'in İstanbul'a getirtilerek tablolar yaptırılması ve ilerleyen süreçte resim eğitimi için Batı'ya öğrenci gönderilmeye başlanmasıyla çağdaş resim anlayışı, Osmanlı'ya hızla adaptasyon sağlamıştır.²

Artan Batı etkisini, 1795'te açılan Mühendishane-i Berri-i Hümayun ile 1834'de kurulan Harbiye Mektebi'nin öğretim programlarında "Teknik Resim" derslerinin konmasıyla da görmektediriz. Bu okulların askeri kurumlar olması nedeniyle mezunlarının askeri alanlar ve mühendislik dalında uzmanlaşmaları hedeflenmiştir. Dolayısıyla teknik resim eğitimi, mühendislik eğitimi için verilen bir derstir.³ Fakat bu okullarda yetişen askeri öğrenciler, Avrupa'da teknik resim anlayışından ziyade sanatsal üsluba kayan çağdaş

¹ Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul'u fethiyle başta Venedik olmak üzere Batı ile kurduğu kültürel etkileşimler vardır. Fatih'in ünlü İtalyan sanatçı Gentile Bellini'ye kendi portresini yaptırtması kurulan kültürel ilişkilerin önemli bir göstergesidir. Bkz. Meliha Elgün, **1923-1950 Yılları Arası Türkiye'de Batılılaşma (Modernleşme) Süreci Ve Türk Resim Sanatına Etkisi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Resim-İş Eğitimi Bilim Dalı, Konya 2010, s. 49.

² Seyfi Başkan, **Ondokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türk Ressamları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.1.

³ Mustafa Cezar, "Kuruluşundan Bugüne Akademi", **Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Dergisi 1883-1973**, Renkler Matbaacılık, 1973, Taha Toros Arşivinden PDF olarak indirilmiştir.

Bkz. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/16897>. (15.03.2019).

resim alanına ilgi duymuşlardır. Asker ressamı, Avrupa'daki eğitimleriyle yeteneklerini pekiştirmişler ve Türk modern resim sanatının ilk kuşağı olmuşlardır. Bunlardan Ferik İbrahim Paşa, Mühendishane'den mezun olduktan sonra 1835'te Paris'te "Academie des Beaux Arts" stüdyosunda eğitim alan grup içinde yer alarak, ilk Türk Ressamı olarak bilinmektedir.⁴

Asker Ressamların ilk öncüleri arasında Hüsnü Yusuf Bey, Ferik İbrahim Paşa ve Ferik Tevfik Paşa yer almaktadır. Şeker Ahmet Paşa, Süleyman Seyyid Bey ve Hüseyin Zekai Paşa ikinci kuşak içinde gösterilirken, Hoca Ali Rıza ve Halil Paşa ise üçüncü kuşak ressamı olarak görülebilir. Çoğu asker kökenli olan bu isimler ile birlikte 1883 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'nin de açılmasıyla yeni sanatçıları yetiştirilmiş ve Türk resim sanatının gelişmesine katkı sağlamışlardır.⁵ Dördüncü kuşak ressamı ise "14 Kuşağı" olarak nitelendirilen kişilerdir.⁶ Bu kişiler, 1910 yılında Sanayi-i Nefise'de açılan sınavı kazanarak güzel sanatlar eğitimi için Avrupa'ya gönderilen öğrenciler teşkil etmektedir. II. Meşrutiyet döneminde Avrupa'ya gönderilen öğrencilerden bazıları cephelerde savaştıkları gibi savaş temalı resimler de yaparak, Anadolu insanının azmini, fedakârlıklarını ve kahramanlıklarını tüm dünyaya göstermişlerdir. Bu öğrencilerin kimler olduğu, yurt içinde ve dışında nasıl bir eğitim sürecinden geçtikleri ve Kurtuluş Savaşı'na nasıl katkı sundukları, çalışmamızın ana evrenini oluşturmaktadır.

II. Meşrutiyet Dönemi ve Türk Resim Sanatı

Türk resim sanatının çağdaş bir görünüm almasında "Asker Ressamlar" ile birlikte sivil eğitim veren iki kurumun açılması önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bunlardan ilki, II. Abdülhamit döneminde 1883 yılında eğitime başlayan Sanayi-i Nefise Mektebi'dir. İkincisi ise II. Meşrutiyet döneminde 1914 yılında eğitime başlayan Kız Sanayi-i Nefise Mektebi'dir. Bu kurumlar hakkında kısaca bilgi vermekte fayda vardır. Güzel Sanatlar Akademisi, eski adıyla Sanayi-i Nefise Mektebi, ülkemizde uzun yıllar sanat eğitimi veren tek kurum olması nedeniyle eğitim tarihimize büyük öneme sahiptir. Güzel Sanatlar Eğitimi'nin Osmanlı'da resmi olarak başlamasına ön ayak olan, ilk müze müdürü olarak bilinen ve Paris'te hukuk ve resim öğretimi gören Osman Hamdi Bey'dir.⁷

⁴ Oğuz Yurtttadur, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yurtdışına Gönderilen Ressamların Türk Resim Eğitime Etkileri", **İdil Dergisi**, Cilt:1, Sayı:5, 2012,s.363.

⁵ İlk kuşak içerisinde yer alan bu ressamı, İstanbul'dan doğa resimleri ve mimari betimlemelere ağırlık vererek porte ve figür'den kaçınmışlardır. İlk dönem ressamıların insan figüründen kaçmalarının sebepleri arasında bu alanda eğitim almamış olmaları ve İslami kimliği ön plana çıkaran geleneksel yönetim ve toplumsal anlayışın etkileri gösterilebilir Aytül Papila, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma Döneminde Resim Sanatının Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Kimliğinin Resimsel Anlatımı", **Sanat ve Tasarım Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 1, Yıl 2008, s. 121.

⁶ Gaye Numanoglu, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Resim Sanatı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2008, s.98.

⁷ Osman Hamdi Bey, 15 yaşında iken Paris'e gönderilmiş resim sanatını Gérôme ve Boulanger gibi usta isimlerden öğrenmiştir. Kendisi, müzecilik tarihimize ilk milli kazı çalışmalarının yapıldığı Nemrud Dağı'nda bizzat bulunmuştur. 1884 yılında çıkartılan "Asar-ı Atika Nizamnamesi" Osman Hamdi'nin girişimleriyle hazırlanmıştır. Bkz. Ferit Edgü, "Osman Hamdi Bey Olgusu", Mustafa Cezar, Ferit Edgü, **Osman Hamdi Bilinmeyen Resimleri**, Ada Yayınları, İstanbul, 1986, s. 15.

1881 yılında Müze Müdürlüğü ve kendisine 1882 yılında bu görevine ek olarak, Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şâhâne'nin de müdürlüğü görevinin verilmesiyle bugünkü Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Ticaret Bakanlığı'na bağlı bir kurum olarak kurulmuş ve 1883 yılında faaliyete başlamıştır.⁸ İlk dönemde 20 öğrenci ile eğitime başlanan mektebin ilk hocaları arasında yabancı uyruklu kişiler çok sayıdadır. Osgan Efendi, Valluri, Salvator Valen, Womia Zarzecki, Aristoklis Efendi, Kaymakam Hasan Fuat Bey, Kolağası Yusuf Rami Efendi ve Napier, okulun ilk hocalarıdır. Öğrenci sayısı iki yıl sonra üç katına çıkan Sanayi-i Nefise Mektebi, 1886 yılında Ticaret Nezareti'nden ayrılarak Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır.⁹ Sanayi-i Nefise Mektebi'nin eğitime başladığı ilk yıllarda mezun öğrencilerden bazılarının Avrupa'ya gönderilmeleri planlanmıştı. Mimarlık Bölümünden mezun Feyzi ve Nizameddin ile heykel bölümünden mezun İhsan Bey, 1891 yılında Avrupa'ya gönderilen ilk akademililer olduğu belirtilmektedir.¹⁰ Osman Hamdi Bey'in Şubat 1910 yılında vefat etmesiyle yerine kardeşi Halil Ethem Bey getirilmiştir.

İkinci önemli kurum ise Kız Sanayi-i Nefise Mektebi'dir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kız çocuklarının eğitimi konusunda büyük atılımlar olmuştur. Bunlardan biri de dönemin Maarif Nazırı Şükrü Bey'in gayretleri ile 1 Kasım 1914 yılında Kız Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılmasıdır. Mektebin ilk müdürü, Avrupa'da eğitim görmüş ressamlarımızdan Mihri Müşfik Hanım'dır. Ondan sonra Ömer Âdil Bey okulun müdürlüğünde bulunmuştur. Feyhaman Duran, Avrupa'daki eğitimini tamamlamasının ardından Kız Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Resim Bölümü'nde hocalığa başlamış önemli bir ressamdır. Kendisi daha sonra Ömer Bey'den boşalan müdürlüğe getirilmiştir. Kız Sanayi-i Nefise Mektebi, Bezmiâlem Valide Sultan Mektebi olarak bilinen şimdiki İstanbul Kız Lisesi binasında eğitime başlamıştı. Daha sonra Gedikpaşa'da, Sıbyan Mektebi olarak inşa edilmiş bir binaya taşınmıştı. Cemil Bey'in müdürlüğünde kız ve erkek Sanayi-i Nefise Mektepleri birleşmiş fakat kız ve erkek öğrenciler ayrı salonlarda ders görmekteydiler. Mektebin Fındıklı'daki binaya taşınmasıyla kız ve erkeler aynı sınıfta ders almaya başlamışlardır.¹¹

Sanayi-i Nefise Mektebi'ni bitirdikten sonra Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine empresyonist (izlenimcilik)

⁸“Devlet Güzel Sanatlar Akademisi 85 Yaşında”, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/16874/001510912006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (15.03.2019).

⁹ Sanayi-i Nefise'nin Ticaret Nezareti'ne bağlı olması hakkında iki görüş bulunmaktadır: İlki, Batı'nın üstyapı kuramlarının alındığı ve Düyun-u Umumiye İdaresi (Genel Borçlar Yönetimi) yoluyla Batılı devletlerin Osmanlı politikasıyla ekonomisi üzerinde geniş ölçüde söz sahibi oldukları bir dönemde bu okulun Ticaret Bakanlığına bağlı olarak kurulması oldukça anlamlı bulunmuştur. İkinci görüş ise Osman Hamdi Bey'in o tarihlerde Ticaret

Nazırı olan Raif Paşa ile yakın arkadaş olmaları hasebiyle ondan yardım görmüş, bu sebeple mektep, Ticaret Nazırlığına bağlanmıştı. Feridun Fazıl Tülbentçi **“Güzel Sanatlar Akademisinin Açılışı”**

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/23049/001512790006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Giriş tarihi (15.03.2019).

¹⁰ Cezar, a.g.m. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/16897>. (15.03.2019)

¹¹ Mustafa Cezar, “Kız Sanayi-i Nefise Mektebi”, **Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Dergisi 1883-1973**, Renkler Matbaacılık, 1973, Taha Toros Arşivinden PDF olarak indirilmiştir. Bkz. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/16897>. 15.03.2019.

akımın temsilcileri olarak yurda dönmüşlerdir. İbrahim Çallı, Hikmet Onat, Nazmi Ziya ve Feyhaman Duran gibi yurtdışı eğitimliler, 1914 - 1920 arasında akademinin resim bölümüne hoca olarak girmişler ve çok önemli öğrenciler yetiştirmişlerdir. Avrupa eğitimi bu ressam, Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı'nda sınırlı imkânlar altında yaptıkları resimler ile Anadolu insanının kahramanlığını Türkiye'ye ve Dünya'ya göstermişlerdir.

Batı'ya Gönderilen Öğrenciler ve Sosyokültürel Özellikleri

II. Meşrutiyetle oluşan özgürlük dalgası ile eğitim alanındaki birçok kısıtlamalar kaldırılarak, okulların ıslah çalışmalarına hız verilmiştir. Bu kapsamda başta Darülmualimin olmak üzere birçok kurum, resim derslerinde ihtiyaç duyulan öğretmenler için Sanayi-i Nefise'den yetenekli öğrencilerden seçmeler yapıp, Avrupa'ya gönderilmesi hususunda taleplerde bulunmuşlardır.¹² Nezaretler, yoğun talep karşısında alelacele hangi branştan kaç öğrenci gönderileceği ve öğrencilerin hangi şartlara bağlı olacakları konusunda tüzükler hazırlayarak gazetelere ilanlar vermişlerdir. 17 Ağustos 1909 tarihli *Tanin Gazetesi'nde*, farklı alanlardan 70 kişinin yurtdışına gönderileceği ve Avrupa'ya gönderilecek öğrencilerin bağlı olduğu koşullar kısaca şu şekilde belirtilmiştir:¹³

- 1) Öğrencilerin yaşının 17'den küçük 25'ten büyük olmaması,
- 2) Eğitime mani olacak sakatlığı ve bulaşıcı hastalığının olmadığına dair ilgili kurumdan alınacak sağlık raporu,
- 3) Öğrencilerin seçiminde çalışkan, gayretli, hal ve hareketinin güzel olanların okul idaresince tasdik edilmesi ve Maarif Nezareti'nin de onaylaması,
- 4) Eğitimlerini tamamlayanlar döndükten sonra Maarif Nezareti'nin belirlediği şartlara uygun olarak 5 sene hizmet edecekleri,
- 5) Zorunlu hizmeti kabul etmeyenlerden kendisine verilen maaş ve yol harcırahları geri alınacak olup uygun bir kefil ile bunu taahhüt altına almaları,
- 6) Gönderilecek öğrencilerin gidecekleri okullara veya kurumlara devam edip etmedikleri, derslerde çaba gösterip göstermedikleri nezaretin görevlendireceği görevliler tarafından teftiş ve gözetim altında bulundurulacağı, başarısız olanların yol masrafları da dâhil ödeneklerinin kesileceği gazetede ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

Öğrenim alanları içerisinde, Sanayi-i Nefise tahsiline 4 kişilik kontenjan ayrıldığı anlaşılmakta olup bu kişilerin, Sanayi-i Nefise müdürü ile eğitim heyetinin gerçekleştireceği müsabaka imtihanına girecekleri de belirtilmiştir. Gazetede verilen rakamlardan kaçının kesin olarak gönderildiği bilinmemekle birlikte araştırmalarımız neticesinde, 1909 yılında İbrahim Hulusi ile Mehmed Ruhi (Arel) efendilerin Maarif Nezaretince, 300 frank maaşla Fransa'ya gönderildikleri ve kendilerinin Ağustos 1329'da eğitimlerini tamamlayacakları bilgisi mevcuttur.¹⁴ Hikmet Onat, anılarında İbrahim Çallı, Ruhi Arel ve

¹² Sanayi-i Nefise Mektebi'ne gönderilen Kasım 1908 tarihli belgede, aylık 400 Frank burs karşılığında yetenekli bir öğrencinin seçilip Avrupa'ya gönderilmesi talep edilmektedir. BOA. MF. MKT. 01078. 00059. 001.

¹³ "Avrupa'ya Talebe İ'zamu", **Tanin**, 17 Ağustos 1909.

¹⁴ BOA. MF. ALY. 00045. 000060. 001. 001.

kendisinin sınavı kazandıklarını ve 1910 yılında Paris'te eğitime başladıklarını söylemektedir. Arşiv belgelerinde Onat'ın ismi tespit edilememiş olup bu konuda ikincil kaynaklardan bilgi edinmekteyiz.¹⁵ Hüseyin Avni Efendi'nin ise Velihaht Abdülmecit Efendi tarafından gönderildiği tespit edilmiştir.¹⁶

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde resim alanında ihtiyaç duyulan kadroların temini için 35 kişinin Avrupa'nın çeşitli merkezlerine gönderildikleri tespit edilmiştir. Bu öğrencilerin sosyal arka planları görebilmek için hazırladığımız tabloda öğrencilerin doğum yerleri, tarihleri, doğdukları coğrafya, mezun oldukları okul ve baba meslekleri hakkında bilgiler gösterilerek analizler yapılacaktır.

Tablo 1: II. Meşrutiyet Döneminde Resim Eğitimi İçin Yurt Dışına Gönderilen Öğrencilerin Bilgileri¹⁷

Adı ve Soyadı	Doğum Tarihi	Doğum Yeri	Mezun Olduğu Okul	Baba Meslek Kategorisi	Baba Meslek Bilgisi
Celal Esat Arseven	1876	İstanbul	Harp Okulu	Üst Düzey Devlet Memuru	Sadrazam Müşir Ahmet Esad Paşa'nın oğludur.
Belkıs Mustafa Hanım	1896	İstanbul	İnas Sanayi-i Nefise Mektebi	Üst Düzey Devlet Memuru	Maliye Müsteşarlığı ve Tüccarlık yapan Mustafa Bey
Emine Fuad Tugay	1897	İstanbul	Özel Eğitim	Üst Düzey Devlet Memuru	Mahmud Muhtar Paşa
Hale Asaf	1905	İstanbul		Üst Düzey Devlet Memuru	Baba tarafından Sadrazam Halil Hamit Paşa'nın, Anne Tarafından Çerkez Mehmet Rasim Paşa'nın torunu
Hikmet Onat	1882	İstanbul	Heybeli Ada Bahriye Mektebi, Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi	Askeri personel	Deniz Binbaşı Kanlıcalı Murat Bey

¹⁵ Berk-Özsezgin, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁶ İslimyeli, **a.g.e.**, Cilt:1, s. 282-284.

¹⁷ **Tablo 1** ve **Tablo 2**'nin hazırlanmasında kullanılan bazı kaynaklar şunlardır: BOA. Tedrisât-ı Âliye Dairesi (MF. ALY). 00045. 000060. 001. 001, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO). 004675. 350604. 005. 001 ve Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD). 00229. 00032. 026-033 numara aralığındaki belgeler. Ayrıca İstanbul Şehir Üniversitesi **Taha Toros Arşivi**'nden istifade edilmiştir.

Celile Hikmet Enver	1880	Selanik	Özel eğitim	Askerî personel	Polonya Kökenli Enver Paşa
Mihri Müşfik Hanım	1886	İstanbul		Askerî personel	Dr. Çerkez Ahmet Rasim Paşa
Melek Celal Sofu	1899	İstanbul	Özel Eğitim Sanayi Nefise'de konuk öğrenci	Askerî personel	Babası Miralay Ziya Bey
Ali Ragıp Efendi				Askerî personel	Dr Kaymakam Aziz Bey
Nazire Osman Hanım				Askerî personel	Dr Merhum Osman Paşa
Sabiha Rüştü Bozcalı	1903	İstanbul	Güzel Sanatlar Akademisi	Askerî personel	Rüştü Paşa
Feyhaman Duran	1886	İstanbul	Galatasaray Sultanisi	Devlet Memuru Şair ve Hattat	Rüsumat Emaneti Muavin Refiki Süleyman Hayri Bey
Süleyman Nazmi (Ziya Güran) Efendi	1881	İstanbul	Mekteb-i Mülkiye	Devlet Memuru	1884'de Dâhiliye Nezareti Muhasebecisi olan Ziya Bey
Namık İsmail	1890	Samsun	Sanayi-i Nefise Mektebi	Devlet Memuru	Tophane Veznedarı Hattat İsmail Zühtü Bey
Ali Avni Çelebi	1904	İstanbul	Sanayi-i Nefise Mektebi	Devlet Memuru	Suphi Bey
Mukbile Reşad Hanım				Devlet Memuru	Ziraat Nezareti Tahrirat ve Encümen Kalemi Müdürü Mütakaiddi Mehmed Reşat Beyin
Zeki Kocamemi	1900	İstanbul	Sanayi-i Nefise Mektebi	Devlet Memuru	Babası Evkaf Müfettişi Suphi Paşa

Ali Sami Yetik	1878	İstanbul	Harp Okulu ve Sanayi-i Nefise Mektebi	Tüccar	Hacı Raşit Efendi
Ali Sami Boyar	1880	İstanbul	Sanayi-i Nefise Mektebi	Mesleki Uzman	Mühendis Hüseyin Hüsnü Bey
İhap Hulusi Görey	1898	Kahire		Mesleki Uzman	Mimar, Ahmet Hulusi.
Mehmed Ruhi (Arel) Efendi	1880	İstanbul	Bahriye-i Şahaneden Yüksek Gemi İnşaiye Mühendisi	Din adamı	Piyale Paşa Kadiri Tekkesi Şeyhi Diyarbakırlı Hacı Ali Baba dedesidir.
İbrahim Çallı	1882	İzmir	Sanayi-i Nefise Mektebi	Esnaf ve Zanaatkar	Kasap Osman Efendi
Hasan Salahaddin	1885	Selanik	Mekteb-i Mülkiye		
Hüseyin Anvi Lifij	1886	Samsun	Sanayi-i Nefise Mektebi		Kafkasyalı Abdullah Efendi
Şerif Renkgörür	1887	İstanbul	Harp Okulu		
Hayri Çizel (Hasan Hayrettin Çizel)	1891	Dimetoka	Sanayi-i Nefise Mektebi	İleri gelen ailelerden	Mehmet Emin Efendi
Kenan Temizan	1895	İstanbul			
İsmail Hakkı Tonguç	1897	Bulgaristan	İstanbul Darülmuallemi	Çiftçi	İdris Efendi
İbrahim Safi	1898	Nahcivan	Moskova Güzel Sanatlar Akademisi	Ozan	
Fikret Mualla	1903	İstanbul		Düyunu Umumiye İkinci Müdürü	Ekrem Bey

Ahmed Mikdat Efendi					
Arnif (Aznif Mehderyan) Hanım					
Fazlı Şah Hanım					
İbrahim Hulusi Efendi					
Mehmed Muhsin Efendi					

Tablo 1'deki verilere göre öğrencilerin 1876 ile 1905 yılları arasında, II. Abdülhamid döneminin siyasi atmosferi içerisinde dünyaya geldikleri anlaşılmaktadır. Bu tarih aralığında, yaşanan siyasi gelişmelere baktığımızda 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, devletin içine düştüğü ekonomik sıkıntılar neticesinde Muharrem Kararnamesi ile 1881 yılında Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması, İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı toprakları üzerindeki sömürgeci politikaları nedeniyle Osmanlı'nın Almanya ile yakın ilişkiler kurması ve Rusya'nın Balkan milletleri arasındaki milliyetçi hareketlenmeleri dikkatleri çekmektedir.¹⁸ Bu siyasi atmosfer içerisinde eğitim alan öğrencilerin algısında, Osmanlı siyasal ilişkilerinde İngiltere, Fransa ve Rusya gibi ülkelere karşı önyargılı olma; Almanya'ya ile de dost olma bilincinin hâkim olduğu bir anlayış oluşması düşünülmektedir.

Öğrencilerin sosyokültürel alt yapısını anlamak adına doğdukları yerlerin bilinmesi önemlidir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin sınırlarının hızla daraldığı 19. ve 20. yüzyıl içinde yaşanan savaşlardan ve siyasi çalkantılardan şehirler de etkilenmiştir.¹⁹ Tablo 1'deki veriler incelendiğinde 8 farklı yerleşim yerinde doğdukları anlaşılan öğrencilerden 5'inin günümüz itibari ile Türkiye sınırları dışında kalan merkezlerde doğdukları anlaşılmaktadır. Resim eğitimi için gönderilenlerden 2 kişi Selanik, 1'er kişi ise Dimetoka, Kahire, Bulgaristan ve Nahcivan gibi merkezlerde dünyaya gelmişlerdir. Bu kişiler eğitimlerinin bir bölümünü doğdukları merkezde aldıktan sonra Osmanlı Devleti'nde eğitimlerine devam edip, resmi veya özel olarak yurt dışı eğitimine gönderilmişlerdir. Tablo 1'den anlaşılabileceği üzere çoğunluğu 18 kişi ile İstanbul doğumlular oluşturmaktadır. İstanbul, dönemin bilim, sanat ve kültür merkezi olarak Avrupa'ya gitmeden önce öğrencilerin eğitimleri için tercih ettiği en önemli şehir konumundadır. Ayrıca öğrencilerin babalarının

¹⁸ Aynur Erdoğan, Yurtdışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi, **(Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı**, İstanbul, 2013, s. 114.

¹⁹ 1908-1922 yılları arasında resim eğitimi için yurtdışına gönderilen 35 kişiden 27'sinin doğdukları şehirler belirlenebilmiştir. Bilgiler, arşiv belgelerinden elde edilmiş olup eksik kalanlar biyografik ansiklopediler, hatırat ve internet kaynaklardan elde edilmiştir.

üst düzey memur, bürokrat, asker, hukukçu, gazeteci, mebus veya doktor olarak görev yapmaları ve de dönemin en kaliteli yerli ve yabancı özel okulların İstanbul'da yer alması nedeniyle yurt dışına gönderilecek öğrencilerin büyük kısmının İstanbul'da dünyaya geldiği veya buraya göç ettiği anlaşılmaktadır. Öğrencilerden 2 kişi Samsun, 1 kişi ise İzmir doğumludur.

Mezun oldukları okul bilgisine baktığımızda, gönderilen öğrencilerden Celal Esat Arseven, Şerif Renkgörür ve Ali Sami Yetik efendilerin Harp Okulu, Mehmet Ruhi Arel'in ve Hikmet Onat'ın ise Bahriye kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Bu öğrencilerden Ali Sami Yetik Harp Okulu'ndan sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'nde de eğitim almıştır. Hikmet Onat ise Bahriye Mektebi'nde iken Sanayi-i Nefise Mektebi'nin varlığından haberdar olunca buraya geçiş yapmıştır. Gönderilenlerden 8 kişi Sanayi-i Nefise Mektebi mezunudur. 2'ser kişinin Mektebi Mülkiye, 1'er kişinin Galatasaray Sultanisi, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, İstanbul Darülmualimini ve Moskova Güzel Sanatlar Akademisi mezunu olduğu anlaşılmaktadır. 3 kişi ise özel eğitim almıştır. 14 kişinin ise mezun oldukları okullar tespit edilememiştir. Genel olarak baktığımızda öğrencilerin yarısından fazlasının yüksekokul kademesinde eğitim veren okullardan mezun oldukları görülmektedir. Kademesi tespit edilemeyenlerin baba meslek bilgilerinden yola çıkarak ya özel ders aldıkları ya da yükseköğretim kademesinden mezun oldukları düşünülmektedir.

Öğrencilerin baba meslek bilgilerini tespit edebildiğimiz 26 kişiden 7'sinin askeri personel, 6'sının devlet memuru, 4'ünün üst düzey devlet memuru, 2'sinin mesleki uzman, 1'er kişinin çiftçi, din adamı, müdür, ozan, tüccar, esnaf ve zanaatkâr ve ileri gelen aile kategorisinde yer aldıkları tespit edilmiştir.

Babası üst düzey devlet memuru kategorisi olanlar arasında Sadrazam çocuğu ile torunu olanlar ile babası müsteşar ve bürokrat olan 4 kişi bulunmaktadır. Celal Esat Arseven, Sadrazam Müşir Ahmet Esad Paşa'nın oğludur.²⁰ Hale Asaf, baba tarafından Sadrazam Halil Hamit Paşa'nın anne tarafından da Çerkez Mehmet Rasim Paşa'nın torunu olarak bilinmektedir.²¹ Belkıs Mustafa Hanım'ın babası, maliye müsteşarlığı ve aynı zamanda tüccarlık da yapan Mustafa Bey'dir. Belkıs Hanım, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nden mezun olduktan sonra 3000 kuruş burs alarak Almanya'ya gönderilmiş ve Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim eğitimi almaya başlamıştır.²² Birçok öğrencinin ikinci bir ülkede eğitimlerini pekiştirdiği veya tamamladığı gibi Belkıs Hanım'da eğitiminin bir bölümünü İsviçre Zürih'de tamamlamıştır.²³ Emine Fuad Tugay, bir kökü Mısır Hanedanı'na bir kökü de Osmanlı son dönemi önemli devlet adamlarına dayanan köklü bir aileden gelmektedir. Emine Hanım, Osmanlı-Rus Harbi'nde önemli başarılar göstermiş Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın torunu ve Bahriye Nazırlığı ile diplomatlık yapmış olan önemli devlet adamlarından Mahmut Muhtar (Katircioğlu), Paşa'nın kızıdır.²⁴

²⁰ Seyfi Başkan, **Ondokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türk Ressamları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 18.

²¹ <http://www.biyografya.com/biyografi/10506..>

²² BOA. BEO. 004624. 346766. 002. 001. (27 Mart 1920).

²³ BOA. MF. ALY. 00145. 000015. 013. 002.

²⁴ Emine Fuad Tugay, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/52675/001553416007.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (15/02/2019)

Babası askeri personel kategorisinde yer alanların bilgilerine baktığımızda dikkatimizi çeken husus, babası “paşa” olan 5 kişinin tamamının kız öğrenci olmasıdır. 1880 yılında Selanik’te doğan Celile Hanım, dedeleri bakımından, Alman ve Polonyalı kişilerin soyundan gelmektedir. Babası, Polonya ihtilalinde Türkiye’ye sığınıp Müslüman olan ve Türk ordusunda hizmetleri sırasında şehit edilen Mustafa Celalettin (Borcenski) Paşa’nın oğlu ve Sultan Abdülhamit’in yaveri Enver Paşa’dır.²⁵ Mihri Müşfik Hanım’ın babası, Askeri Tıbbiye’de hocalık yapmış ve "Tıbbiye Nazırı" olarak da bilinen Dr. Çerkez Ahmet Rasim Paşa’dır.²⁶ Paşa kızı olanlardan biri de Melek Celal Sofu’dur. Ressam Melek Celal Sofu’nun Babası Miralay Ziya Bey, Tepedelenli Ali Paşa’nın soyundan gelmekte olup Sadrazam Topal Osman Paşa, Namık Kemal ve Abdülhak Şinasi ile akrabalığı bulunmaktadır.²⁷ Hatice Sabiha Bozcalı, gerek baba gerekse anne tarafından çok sayıda paşaların bulunduğu kültürlü bir ailenin tek kızıdır. Babası Rüştü Paşa, öğrenimini İngiltere’de yapmış bir amiraldi. Annesi yabancı dile aşina ve sanatkâr, Zeliha Handan Hanım’dır.²⁸ Abdülmecid Efendi’nin Başyaveri Osman Paşa’nın kızlarından biri olan Nazire Osman Hanım, 2000 kuruş burs almayı hak etmiş ve kardeşi Behice Hanımla aynı tarihlerde Paris’te bulunarak resim alanında eğitim almış ressamlarımızdandır.²⁹ Deniz Binbaşısı Kanlıcalı Murat Bey’in oğlu olarak dünyaya gelen Hikmet Onat, Maarif Nezareti’nce 1910 yılında Fransa’ya resim eğitimine gönderilmiştir.³⁰ Doktor Kaymakam Aziz Bey’in oğlu Ali Ragıp Efendi, Ticaret ve Ziraat Nezareti’nce 1916 yılında Teknik Resim ve Tezyinat (süsleme) alanında eğitim görmek üzere Hollanda’ya gönderilmiştir. Kendisine 3800 ila 5600 kuruş arasında maaş verilmiştir.³¹ Ali Ragıp Efendi’nin bu dönemde teknik resim alanında eğitime gönderilen tek kişi olması dikkatimizi çekmektedir.

Babası devlet memuru kategorisinde yer alan 6 kişi bulunmaktadır. Süleyman Nazmi (Ziya Güran), Fâtih Sultan Mehmet’in Hocası Molla Gürani soyundan gelmektedir. Divan-ı Muhasebat Mektubu Mümeyyizlerinden, ilk Nüfus Umum Müdürlerinden ve 1884’de Dâhiliye Nezareti Muhasebecisi olan Ziya Bey’in oğludur.³² Paris’te Julién Akademisi’nde eğitim gören Feyhaman Duran, Empresyonist (izlenimcilik) espride realist çalışan önemli bir ressamımızdır. Babası Rüsumat Emaneti (gümrük) Muavin Refiki Süleyman Hayri Bey’dir.³³ Tophane Veznedarı Hattat İsmail Zühtü Bey’in oğlu Namık

²⁵ Özay Erkılcı, “İlk Kadın Ressamlarımızdan Celile Hanım”, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/11244/001581241010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (15/02/2019)

²⁶ Yaşar Öztürk, “İlk Kadın Ressamız Hale Asaf ve Mihri Müşfik ve Acınası Yaşamları”, **Bütün Dünya Dergisi**, Mart 2001, s. 53.

²⁷ Meltem Yakın, **Türk Resmi’nde Melek Celal Sofu’nun Yeri ve Önemi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 37.

²⁸ Sabiha Bozcalı, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/15001/001507750006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (10,02,2019)

²⁹ BOA. BEO. 004675. 350604. 004. 001. / BEO. 004624. 346766. 002. 001.

³⁰ Nüzhet İslimyeli, **Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedisi**, Ankara Sanat Yay., Cilt: II , 1967, s. 527-531.

³¹ BOA. BEO. 004675. 350604. 007. 001.

³² İslimyeli, **a.g.e.**, Cilt: 1, s. 238-240.

³³ İslimyeli, **a.g.e.**, Cilt: 1, 151-154.

İsmail de özel bursla yurtdışı eğitime gönderilen öğrencilerden biridir. Namık İsmail, İstanbul Merkez Kumandanı Ahmet Feyzi Paşa tarafından masrafları karşılanmak üzere 1911 yılında Fransa'ya resim alanında ihtisas yapmaya gönderilmiştir. Julian ve Cormon Atölyeleri'nde özellikle süsleme sanatları dalında çalışmıştır.³⁴ Namık İsmail, Türkiyeli Spartakistler arasında yer almış ressamımızdır.³⁵

Devlet memuru kategorisinde yer alan bazı kişiler Türk Ocağı tarafından masrafları karşılanarak, Avrupa'ya gönderilmişlerdir. Bu öğrencilerden biri Zeki Kocamemi'dir. Babası evkaf müfettişliği yapan Kocamemi'nin köklü bir ailesi vardır. Dedesi 1818-1889 yılları arasında yaşamış olan Abdurrahman Sami Paşa'nın oğlu Suphi Paşa'dır. Zeki Kocamemi'nin ailesi 17. yüzyılın ilk yarısında çeşitli devlet hizmetlerinde, Sancak Beyliği ve Eğriboz muhafızlığında bulunmuş, Beylerbeyi unvanlı Gazi Kocamemi'ye kadar ulaşır. Abdülatif Suphi Paşa'nın diğer bir oğlu olan Hamdullah Suphi Tanrıöver, Zeki Kocamemi'nin amcasıdır.³⁶ Türk Ocakları tarafından 1922 yılında Almanya'ya resim alanında eğitim almak için gönderilerek 1924 yılında kendisine devlet bursu bağlanan diğer bir ressamımızda Ali Avni Çelebi'dir.³⁷ Ali Avni Çelebi'nin babası Bağdat Mektupçuluğu'ndan emekli Suphi Bey'dir. Mukbile Reşat Hanım, Ziraat Nezareti Tahrirat ve Encümen Kalemi Müdürü Mehmed Reşat Bey'in kızı olup, Maarif Nezareti'nce 1914 yılında gönderildiği İsviçre ve Fransa'da resim alanında eğitim almıştır.³⁸

Babası esnaf ve zanaatkâr kategorisinde yer alan çok önemli ressamlarımız bulunmaktadır. İbrahim Çallı, fakir bir ailede doğmuş olup Kasap Osman Efendi'nin oğludur.³⁹ Köy enstitülerinin kurulmasında ve Gazi Eğitim Enstitüsü Resim Bölümü'nün açılmasında büyük pay sahibi olan İsmail Hakkı Tonguç, çiftçi İdris Efendi'nin oğludur. Kendisi, Maarif Nezareti'nce 1918 yılında gönderildiği Almanya Ettlingen öğretmen okulunda 7 ay süren

³⁴ İslimyeli, **a.g.e.**, Cilt: 2, s. 504-508.

³⁵ 1918 yılının ortalarından itibaren Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi'nin kurulması ve 1918 sonlarında Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht'in önderliğindeki Spartakistlerin bu partiden ayrılıp bağımsız hareket etmesiyle 1919 yılında Alman Komünist Partisi Kurulmuş ve akabinde Spartakist ayaklanma patlak vererek tüm Avrupa'yı etkilemiştir. Bolşevik Devrimi'nin de yönünü tayin eden bu ayaklanma, Luxemburg ve Liebknecht'in öldürülmesiyle sonuçlanmış ve bu kargaşa ortamı 1923 yılına kadar devam etmiştir. İşte bu ortamda Almanya'da eğitim alan Osmanlı öğrencilerinden bazıları, Spartakist akımdan etkilenerek "İlk Türk Sosyalistleri" olarak nitelendirilmektedir. Namık İsmail'in de yer aldığı bu isimler arasında: Ethem Nejat, Vedat Nedim Tör, Mümtaz Fazlı Taylan, Mehmet Sadık Ahi (Eti), Servet Berkin ve Nafi Atuf Kansu gibi önemli isimler yer almaktadır. Stefo Benlisoy, **"Türkiyeli Spartakistler ve Kurtuluş Savaşı"**, Mete Tunçay'a Armağan, Der: Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk, İletişim Yay., s. 464.

³⁶ İslimyeli, **a.g.e.**, Cilt: 2. s. 419-420. Ayrıca Bkz.

http://turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=334_
(10/02/2019)

³⁷ Önder Küçükerman, "1930'lu Yıllarda Güzel Sanatlar Akademisi'nde Bir Kubizm Ustası: Ressam Zeki Kocamemi ve Mobilyaları", **Erken Cumhuriyet Döneminde Mobilya, Der: Umut Şumnu**, TMMOB İçmimarlar Odası Yayınları, İstanbul, 2013, s. 36.

³⁸ BOA. MF. ALY. 00145. 000015. 013. 002. / MF. ALY. 00148. 000004. 043. 001.

³⁹ İslimyeli, **a.g.e.**, Cilt:1, s. 114-115. Ayrıca Bkz.

http://www.turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=239.
(15/02/2019)

bir eğitim almıştır.⁴⁰ Tüccar Hacı Raşit Efendi'nin oğlu Ali Sami Yetik, Harp Okulu ve ardından Sanayi Nefise Mektebi'nden mezun olduktan sonra Maarif Nezareti tarafından 1910 yılında Fransa'ya resim eğitimine gönderilmiştir. Julian akademisinde eğitim gören Yetik, asker ressamlar kuşağının önemli bir temsilcisidir.⁴¹

Mühendis Hüseyin Hüsnü Bey'in oğlu Ali Sami Boyar Sanayi-i Nefise Mektebindeki eğitiminin ardından 1910 yılında Paris Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim eğitimine başlamış ve Cormon Atölyesi'nde çalışmalar yapmıştır. Kendisi ilk pullarımızın ve paralarımızın resimlerini yaparak bunların Londra'da basılmasını sağlamıştır.⁴²

Fikret Mualla, Düyun-u Umumiye İkinci Müdürü Ekrem Bey'in oğludur. Ailesinin mühendislik eğitimi alması için 1920 yılında Almanya'ya göndermesine rağmen, kendisi resim alanında uzmanlaşmış bir isimdir.⁴³ Resim alanında eğitim alan diğer öğrenci ise İbrahim Safi'dir. 1898 yılında Nahcivan'da doğan Safi'nin babası "ozan"dır. Moskova Güzel Sanatlar Akademisi'nde eğitim almıştır. Kendisi, İngiliz Ressam Johson Baker'in hocalığını yapmıştır.⁴⁴

Öğrencilerin yurtdışı eğitime gönderilmeden önceki bilgilerine genel olarak baktığımızda, İstanbul'dan gönderilenlerin çoğunlukta oldukları görülmektedir. İstanbul'un yoğunlukta olması, kültür ve sanat ortamının sağladığı imkânlar ve İstanbul'da yer alan Sanayi-i Nefise Mektebi'nin güzel sanatlar alanında eğitim veren tek okul olması bu durumu anlaşılır kılmaktadır. Üst düzey devlet memuru, askeri personel ve devlet memuru olarak görev yapan ailelerin çocuklarının çoğunluğu oluşturmaları, bu ailelerin kendi kültürel anlayış ve yaşam tarzlarının çocuklarınca devam ettirilmesinin istenmesinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Baba mesleği tespit edilemeyen 9 ressam bulunmaktadır. Resim eğitimi için önceleri sadece askeri okullardan mezunlara ağırlık verilirken; II. Meşrutiyetle birlikte okul çeşitliliğinin arttığını görmekteyiz. Meşrutiyetle gelen özgürlük ortamında, öğrencilerin ilgi duydukları ve yetenekleri doğrultusunda eğitim veren kurumlara geçiş yapmalarının daha kolay hale geldiğini söyleyebiliriz. Askeri kurumlardan, Sanayi-i Nefise'ye geçiş yapanlardan Hikmet Onat, anılarında bu durumu şu şekilde dile getirmiştir:⁴⁵

"Ben ve Ruhi Arel Heybeliada'daki Bahriye Mektebinde iken, resim yapma, ressam olma isteğimiz benliğimizi kaplamıştı. Tuhafır, İstanbul'da bir Sanayi Nefise Mektebi olduğunun farkında değildik. Bir gün Ruhi duymuş. Hemen askerlikten vazgeçerek gidip park içindeki mektebe yazıldık 1905'te. Bir de baktık ki

⁴⁰ Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri, Ed: Hüsnü Ciritli-Bahir Sorguç, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara, 1987, s. 514. **Ayrıca Bkz.** Cengiz ASLAN, **Erken Cumhuriyet Döneminde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu (1923-1940)**, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2014, s. 45.

⁴¹ İslimyeli, **a.g.e.**, Cilt:3, s. 839. Ayrıca Bkz.

http://turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=458. (15/02/2019)

⁴² İslimyeli, **a.g.e.**, Cilt:1, s. 97-98.

⁴³ Başkan, **a.g.e.**, s. 50.

⁴⁴ İslimyeli, **a.g.e.**, Cilt:3, s. 659-660.

⁴⁵ Nurullah Berk, Kaya Özsezgin, **Cumhuriyet Dönemi Türk Resmi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1983, s. 18-19.

bizden önce gelen hevesli gençler varmış. Nazmi Ziya (Güran), Sami Boyar, Sami Yetik, daha başkaları. Az sonra Çallı İbrahim’de bize katıldı. İbrahim, doğduğu Çal kazasından İstanbul’a gelince iş aramış, sonunda Adliyede bir kâtiplik bulmuştu. Hocalarımız Salvatore Valery, Warnia Zarzecki, idiler. Warnia değil ama Valery iyi bir hocaydı, ondan çok faydalandık.”

Aşağıda yer alan Tablo 2’de, II. Meşrutiyet dönemi resim eğitimi alanında yurtdışına gönderilen öğrencilerin yurtdışı eğitim bilgileri gösterilmektedir. Buradan yola çıkarak, öğrencilerin hangi tarih aralığında gönderildiklerini, hangi kurum veya kuruluş tarafından masraflarının karşılandığı, en çok hangi ülkenin tercih edildiği ve hangi okullarda eğitim gördükleri daha anlaşılır olacaktır.

Tablo 2: II. Meşrutiyet Dönemi Gönderilen Öğrencilerin Yurt Dışı Eğitim Bilgileri

Adı ve Soyadı	Gönderildiği Tarih	Gönderen Kurum	Gönderildiği Ülke	Üniversite/ Kurum Bilgileri
Celal Esat Arseven	1908	Harbiye Nezareti	Fransa	
Hasan Salahaddin	1908	Maarif Nezareti Hesabına	Fransa	
Hüseyin Avni Lifij	1909	Veliaht Mahmud Efendi Tarafından	Fransa	Ulusal Güzel Sanatlar Yüksek Okulu(l'Ecole Nationale Superieure des Beaux-Arts) Fernand- Anne Piestre Cormon Atölyesi
İbrahim Hulusi Efendi	1909	Maarif Nezareti Hesabına	Fransa	
Mehmed Ruhi (Arel) Efendi	1909	Maarif Nezareti Hesabına	Fransa	Paris Güzel Sanatlar Akademisi
Ahmed Mikdat Efendi	1910	Maarif Nezareti Hesabına	Fransa	
Ali Sami Boyar	1910	Bahriye Nezareti Hesabına	Fransa	Paris Güzel Sanatlar Akademisi ve Cormon Atölyesi
Ali Sami Yetik	1910	Maarif Nezareti Hesabına	Fransa	Julian Akademisi

Arnif (Aznif Mehderyan)Hanım	1910	Maarif Nezareti Hesabına	Fransa	Sanayi Nefise Mektebi
Feyhaman Duran	1910	Özel Bursla (Abbas Halim Paşa Tarafından)	Fransa	1911 Paris Güzel Sanatlar Akademisi, 1912 Paris Süsleme Sanatları Akademisi, 1913-1914 Paris Ulusal Güzel Sanatlar Akademisi
Hikmet Onat	1910	Maarif Nezareti Hesabına	Fransa	Paris Akademisinde 4 yıl okuduktan sonra Cormon Atölyesinde Çalıştı
İbrahim Çallı	1910	Maarif Nezareti Hesabına	Fransa	Julian ve Cormon Atölyelerinde çalıştı
Süleyman Nazmi (Ziya Güran)Efendi	1910	Maarif Nezareti Hesabına	Fransa	
Namık İsmail	1911	(Özel Bursla) İstanbul Merkez Kumandanı Ahmet Feyzi Paşa Tarafından	Fransa	Julian ve Cormon Atölyelerinde çalıştı
Şerif Renkgörür	1913		Almanya, Fransa	
Mehmed Muhsin Efendi	1914	Maarif Nezareti Hesabına	Avusturya-Macaristan	Peşte Sanayi-i Nefise Akademisinde
Mukbile Reşad Hanım	1914	Maarif Nezareti Hesabına	İsviçre-Fransa	
Ali Ragıb Efendi	1916	Ticaret ve Ziraat Nezareti Hesabına	Hollanda	Politeknikum Resim ve Tezyinat
Fazlı Şah Hanım	1916	Maarif Nezareti Hesabına	İsviçre	
Belkıs Mustafa Hanım	1917	Sonradan Maarif Nezareti	Almanya-İsviçre	Berlin Güzel Sanatlar Akademisi

		Hesabına Geçmiş		
Hayri Çizel (Hasan Hayrettin Çizel)	1918	Maarif Nezareti Hesabına	Almanya	Münich Hofman Atölyesi
İsmail Hakkı Tonguç	1918	Maarif Nezareti Hesabına	Almanya	Ettlingen Öğretmen Okulu 7 ay kalabilmiş
Sabiha Rüştü Bozcalı	1918		Almanya, Fransa, İtalya	
Nazire Osman Hanım	1919	Maarif Nezareti Hesabına	Fransa	
Celile Hikmet veya Celile Enver	1920		Almanya	
Fikret Mualla	1920	Kendi Hesabına	İsviçre-Almanya	1921 de Münih Güzel Sanatlar Akademisi'ne geçer
Hale Asaf	1920	Kendi Hesabına	Fransa-Almanya	Montparnesse'de Namık İsmail'in öğrenci olan Asaf, Berlin Güzel Sanatlar Akademisini kazandı
İhap Hulusi Görey	1920	Kendi Hesabına	Almanya	
Ali Avni Çelebi	1922	Türk Ocağı Hesabına iken Sonradan Devlet Hesabına Geçti	Almanya	Münih Güzel Sanatlar Akademisi
Zeki Kocamemi	1922	Türk Ocağı Hesabına iken Sonradan Devlet Hesabına Geçti	Almanya	
Emine Fuad Tugay		Maarif Nezareti Hesabına	İsviçre-Almanya	Zürich Güzel Sanatlar Okulu'nda ve Almanya'da resim eğitimi gördü
İbrahim Safi		Kendi Hesabına	Rusya	Moskova Güzel Sanatlar Akademisi

Kenan Temizan		Maarif Nezareti Hesabına	Almanya	1920'li yıllarda Berlin Güzel Sanatlar Akademisini bitirmiştir.
Melek Celal Sofu			Fransa	Julian ve Ranson Akademisi
Mihri Müşfik Hanım		Kendi Hesabına	Fransa	

Tablo 2'de gösterildiği gibi 1908'de 2 kişi, 1910'da 8 kişi, 1911'de 1 kişi ve 1913 yılında da 1 kişi resim eğitimi için gönderilmiştir. 1908-1913 yılları arası, 15 kişi ile en yoğun gönderimin olduğu dönemdir. Bu tarih aralığında çoğunluğun devlet kurumlarınca gönderildikleri görülmektedir. Gönderilenlerden 9'u Maarif Nezareti, 1'Harbiye ve 1'i de Bahriye Nezareti tarafından gönderilmişlerdir. Gönderilen öğrencilerden 14'ü Fransa'da eğitim görürken, Göndereni bilinmeyen Şerif Renkgörür'ün, Almanya'dan sonra eğitimini devam ettirmek için Fransa'ya geçtiği anlaşılmaktadır.⁴⁶

Bu grupta yer alan öğrenciler arasında kız öğrenci sayısı 1'dir. Aznif Mehderyan, 1910 yılında Maarif Nezareti tarafından Fransa'ya resim eğitimi için gönderilmiştir. Kendisinin yurtdışından 1330 yılında döndüğü belirtilmektedir.⁴⁷ Güldane Çolak, Aznif Hanım'ın Avrupa'ya aslı olarak gönderilen ilk talebenin olduğunu belirtmektedir.⁴⁸ 1908-1913 tarih aralığında Paris'te resim eğitimine gönderilen öğrenciler, Ecole Nationale Speciale des Beaux-Art, Paris Güzel Sanatlar Akademisi ile Julian ve Cormon gibi dönemin en tanınmış okul ve atölyelerinde çalışarak eğitim görmüşler ve deneyim kazanmışlardır.

I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı süreç olan 1914-1918 arasında, resim eğitimi için 8 kişi gönderilmiştir. Bu süreçte dikkatimizi çeken ilk husus, öğrencilerin gönderildikleri ülkeler arasında Fransa'nın yer almamasıdır. II. Meşrutiyetin ilk yıllarında resim eğitimi için Fransa tercih edilmişken; I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın en yakın müttefiki olan Almanya tercih edilmiştir. Sadece Mukbile Reşat Hanım⁴⁹ ile Sabiha Rüştü Bozcalı,⁵⁰ eğitimlerinin bir kısmını ikinci ülke olarak Fransa'da yapmışlardır. Bu durum uluslararası ilişkilerin, yurtdışı eğitim üzerindeki bariz bir göstergesidir. II. Meşrutiyet döneminde genel olarak en çok öğrenci gönderilen ülkelerin başında Almanya gelmektedir.

Dikkatimizi çeken diğer bir husus ise gönderilen 8 kişiden 4'ünün kız öğrencilerden oluşmasıdır. Mukbile Hanım, İnas Sanayi-i Nefise'den mezun olduktan sonra Maarif Nezareti namına 1914 yılında gönderildiği Cenevre ve Paris'te resim-heykeltıraşlık alanında eğitim almıştır.⁵¹ Fazlışah Hanım'da resim eğitimi için Cenevre'yi seçenler arasında olup Maarif Nezareti'nce 1916

⁴⁶ İslimyeli, **a.g.e.**, Cilt: 3, s. 650-651.

⁴⁷ BOA. MF. ALY. 00045. 000060. 001. 001. / Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD). 00229. 00032. 026

⁴⁸ Güldane Çolak, **Avrupa'da Osmanlı Kızları**, Heyemola Yayınları, İstanbul, 2013, s. 23.

⁴⁹ BOA. BEO. 004675. 350604. 004. 001. / MF. ALY. 00145. 000015. 013. 002.

⁵⁰ İslimyeli, **a.g.e.**, Cilt:1, s. 99.

⁵¹BOA. BEO. 004624. 346766. 002. 001. / MF. ALY. 00148. 000004. 043. 001. / MF. ALY. 00145. 000015. 013. 002.

yılında gönderildiği anlaşılmaktadır⁵². Belkıs Mustafa Hanım, üst düzey bir aileden gelmiş olup 1917 yılında resim eğitimi için Almanya'ya gönderilmiştir. Kendisi sonradan devlet bursu almaya hak kazanmış öğrencilerdendir. Belgeden anlaşıldığı üzere kendisi mütareke döneminde yurda dönmüş, tekrardan eğitimini tamamlamak üzere 5 Eylül 1335 tarihinde yurtdışına gitmiştir.⁵³ Kim tarafından gönderildiği bilinmeyen Sabiha Rüştü Bozcalı, Almanya, Fransa ve İtalya'da eğitim görmüş ressamımızdır. Kendisi Sanayi-i Nefise'de hocalık yapmıştır.⁵⁴

Öğrencilerin eğitim aldıkları okullar arasında Peşte Güzel Sanatlar Akademisi, Berlin Güzel Sanatlar Akademisi, Hollanda Politeknikum Resim ve Tezyinat Münih Hofman Atölyesi ve Ettlingen Üniversitesi gibi okullar yer almaktadır.

Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı süreç olan 1919-1922 arasında ise 7 öğrencinin gönderildiği tespit edilmiştir. Gönderilenlerden sadece Nazire Osman Hanım'ın devlet tarafından masraflarının karşılanması dikkatimizi çekmektedir. 3000 kuruş maaş bağlanan Nazire Hanım, Abdülmecid Efendi'nin Başyaveri Doktor Osman Efendi'nin kızıdır.⁵⁵ Diğer öğrencilerden Ali Avni Çelebi ve Zeki Kocamemi, Türk Ocakları tarafından masrafları karşılanmak üzere gönderilmişler fakat sonradan devletten burs almaya hak kazanmış ressamlarımızdandır. Fikret Mualla, Hale Asaf, İhâp Hulusi Görey ve Nazım Hikmet'in annesi Celile Hanım kendi imkânları ile eğitime gitmişlerdir. Bu gruptaki 4 öğrenci Almanya'ya, 2 kişi Fransa'ya ve 1 kişi de İsviçre'ye resim eğitimine gönderilmişlerdir. Fikret Mualla ve Ali Avni Çelebi, Münih Güzel Sanatlar Akademisi'nde, Hale Asaf⁵⁶ ise Montparnesse'de Namık İsmail'in öğrencisi olmuş daha sonra Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'ni kazanmıştır. Gönderildiği tarihi tespit edilemeyen 5 ressamımız hakkında Tablo 2'de gerekli bilgiler bulunmaktadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalarla öğrencilerin sosyokültürel özellikleri, gittikleri ülkeler ve hangi kurumlarda eğitim aldıkları anlatılmıştır. Gönderilen öğrencilerin Kurtuluş Savaşı'na katkıları eldeki veriler doğrultusunda açıklanacaktır.

Yurtdışı Eğitimli Ressamların Kurtuluş Savaşı'na Katkıları

I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine sefaretlerden gelen bazı yazılarda gerek askeri gerek sivil öğrencilerin savaş nedeniyle başıboş kalabilecekleri, kontrollerinin mümkün olmayacağı ve masrafların boşa gideceği hususu bildirilmişti.⁵⁷ Bunun üzerine Osmanlı Devleti, sefaretlere gönderdiği yazılarda zabitan ve talebelerin yurda dönmelerini istemiştir. Bu yazılarda gösterilen gerekçeler arasında, kurulan ittifaklar gereği Osmanlı öğrencilerinin zor durumda kalmamaları, savaşın devlete ağır bir yük getirmesiyle öğrencilere ayrılan ödeneklerin kısıtlanması ve askere alınacak olanların

⁵² BOA., ŞD. 00229. 00032. 026.

⁵³ BOA. MF. ALY. 00145. 000015. 013. 002. / BEO. 004675. 350604. 005. 001. **Ayrıca Bkz. Çolak ,a.g.e., s.77.**

⁵⁴ İslimyeli, **a.g.e.** Cilt: 1, s. 99.

⁵⁵ BOA. Mektubi Kalemî (MF. MKT). 01240. 00107. 001. 001.

⁵⁶ Hale Asaf, İtalya'da yaşayan ilk kadın ressamımızdır. Sanayi Nefise Mektebinde çalıştıktan sonra 1926 yılında tekrar Avrupa'ya eğitime gönderilmiştir. Yaşar Öztürk, "Hale Asaf-Mihri Müşfik ve Acınası Yaşamları", **Bütün Dünya Dergisi**, Mart 2001, s. 51-56.

⁵⁷ BOA. Hariciye Siyasi Kısmı (HR. SYS). 02653. 00001. 055. / HR_SYS. 02653. 00001. 062.

belirlenmesi gibi sebepler yer almaktadır. Bu doğrultuda resim eğitimi için gönderilen öğrenciler de 1914 yılı itibariyle yurda dönmek zorunda kalmışlardır. “14 Kuşağı”, “Çallı Kuşağı” ve “Türk Empresyonistleri” olarak adlandırılan bu grup içinde Çanakkale ve Kurtuluş Savaşları’nda cephelede savaşanlar, yaralananlar ve esir düşenler olmuştur. Ali Sami Yetik, esir düşen yurtdışı eğitimli ressamlarımızdandır.⁵⁸ Ayrıca Hikmet Onat, Mehmet Ali Lâga ve Cemal Tollu gibi isimler de hem savaşarak hem de savaş resimleri çizerek, eserleriyle gelecek kuşaklara model olmuşlardır.⁵⁹

I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla, dönemin asker ve sivil ileri gelenlerinin desteğiyle “Şişli Atölyesi” kurulmuştur. Kendisinin de kara kalem çalışmaları bulunan Harbiye Nazırı Enver Paşa, Şişli Atölyesi’nin açılmasına ön ayak olarak, yurt içinde ve dışında sergilenen çok önemli resimlerin yapılmasına imkân sağlamıştır.⁶⁰ Bu sergi sayesinde Osmanlı’nın, ittifak kurduğu Almanya ve Avusturya gibi devletlere, Osmanlı’nın sanatsal açıdan zenginlikleri de gösterilmiş olacaktı. Bu doğrultuda 1917 senesinde Şişli’de Bulgar Çarşısı olarak bilinen yerde, üstünkörü bir baraka kurularak çalışmalara başlanmıştır. Şişli Atölyesi’nde, İbrahim Çallı, Mehmet Ruhi Arel, Hikmet Onat, Sami Yetik, Ali Sami Boyar ve Namık İsmail gibi yurtdışı eğitimli sanatçılar yer almışlardır. Şişli Atölyesi’nin diğer bir amacının da Osmanlı Devleti’nin propagandasını yapmak olduğu anlaşılmaktadır. Celal Esat Arseven, Namık İsmail’in biyografisini anlattığı eserinde bu durumu şöyle açıklamıştır:⁶¹

“Harbiye Nezareti’nce propaganda hakkında verdiğim bir rapor üzerine bu işe memur edilmiş ve Şişlide inşa ettirilen büyük atölyede belli başlı ressamlarımız tarafından yapılan tablolar Viyana’da teşhir edilmişti. Ne yazık ki bunlardan yapılan ve Halil Ethem Bey’in zamanında müzeye gönderilen renkli klişeler müzede hala bulunamamıştır.”

Atölyeye destek veren Velihaht Abdülmecit Efendi’nin eserinin de içinde bulunduğu diğer sanatçıların eserleri, 1918 yılında Türk resim sanatının yurtdışında gerçekleştirilen ilk sergisi olan Viyana Sergisi’nde gösterilmiştir. Viyana Sergisi’nin, Türk ressamlarının çağdaş resim anlayışında nasıl ilerlediklerini göstermesinin yanında; propaganda amacı da taşıyan bu eserlerin ilk sergilendiği yer olması nedeniyle de önem arz etmektedir.⁶²

⁵⁸ Sami Yetik, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C.3, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 1942.

⁵⁹ Candaş Keskin, “I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye’de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmi”, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt.: 7, Sayı: 14, 2014, s. 270-271.

⁶⁰ Songül Saydam, “Cumhuriyetin Kurucularının ve Kuruluş Yıllarının Ressamı İbrahim Çallı”, **Bütün Dünya Dergisi**, Ekim, 2001, s. 19.

⁶¹ Celal Esat Arseven, **Türk Sanatı Tarihi, Menşinden Bugüne Kadar Heykel, Oyma ve Resim**, C. 3, Fasikül III, MEB Yayınları, (Tarihsiz), İstanbul, s. 205.

⁶² Celal Esat Arseven, Viyana’da bir sergi açılmasına yönelik düşüncesini dönemin Osmanlı İstihbarat Dairesi Başkanı Seyfi Paşa’ya iletmış ve bu serginin gerekliliğini şu şekilde belirtmiştir: “Asırlardan beri Türkler aleyhinde yapılan neşriyatın tesiriyle müttefik olduğumuz milletler bile bizi hala iptidai bir kavim olarak telakki ediyorlardı. Bu telakkinin yanlışlığını, medeniyetimiz, kabiliyetimizi ispat etmek üzere, müttefik devletlerin başşehirlerinde sergiler açmak ve konserler vererek göstermişlerdir.” İsmail Erim Gülaçtı, Osmanlı Resim Sanatında Propaganda: Padişah Resimleri ve Şişli Atölyesi, **Yıldız Journal Of Art And Design** Volume: 4, Issue: 1, 2017, p. 58-59. (29-65)

Fotoğraf 1’de gösterildiği gibi Ressam Abdülmecit Efendi atölyeyi ziyaret ederek çalışmaları incelemiş ve ressamalara destek vermiştir. Bu fotoğrafta dikkatimizi çeken husus, ressamalar ile birlikte bulunan askerlerdir. Ressamların, cephedeki Türk askerlerinin yaşadıklarını daha iyi hissedebilmeleri için Enver Paşa tarafından gönderilen bu askerler, model olarak kullanılmış ve ressamaların savaşı daha iyi resmedebilmeleri için barakanın etrafına siper kazılarak atlı asker ve top arabası konulmuştur.⁶³ Şişli Atölyesi’nde yapılan çalışmalar, dönemin birçok yerel ve yabancı gazeteleri ile dergilere gönderilerek çok önemli bir propaganda aracı olmuştur. Kaya Özsezgin, “14 Kuşağı” sanatçılarının önemini şu şekilde açıklamıştır:⁶⁴

“Yurt dışında aldıkları eğitim ve yenedünya görüşüyle, Türk Resim Sanatı’nda yeni bir sayfa açmışlar ve Şişli’de 1917’de kurdukları bir atölyede daha çok büyük boy savaş resimleri yapmışlardır. “1914 Kuşağı Ressamları”, I. Dünya Savaşı’nın yaşandığı yıllarda, savaş içindeki insanları ve insanların içinde bulunduğu perişanlıkları resmederler. Özellikle, Çanakkale Savaşı üzerinde önemle durmuşlardır. İlk Cumhuriyet kuşağı ressamlarının sanatçı kimliği kazanmalarında, hem hoca hem de öncü olarak önemli bir işleve sahip olan 1914 Kuşağı, Osmanlılıktan Cumhuriyet Türkiye’sine geçişin ara dönemini oluşturmaları bakımından, kendisinden öncekilerle kendisinden sonrakiler arasında, belirleyici bir özelliğe sahiptir.”

Şişli Atölyesi’nde Çanakkale Zaferi’ni konu alan çalışmalarda gerek komutanların gerekse halkın kahramanlıkları resmedilerek, Kurtuluş Savaşı’na giden süreçte halkın milli şuurunun artması sağlandığı gibi askeri başarılarıyla öne çıkan komutanların resimlerinin yapılarak halk tarafından bilinmesi de sağlanmıştır. Gazi Üniversitesi bünyesinde Seda Genç tarafından hazırlanan “*Kurtuluş Savaşının Resim Sanatına ve Sanat Eğitime Etkisi (1917–1940)*” adlı yüksek lisans tezi Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı’na yönelik çalışmaları bulunan tüm ressamlar hakkında bilgiler verilmektedir.⁶⁵ Genç, Ulusal Kurtuluş Savaşı’nı betimleyen 31 resmin teknik analizini, uzman görüşlerine dayanarak yapmıştır. Bu araştırmada ise yurtdışı eğitim alan resamlardan 9’unun Kurtuluş Savaşı’na yönelik 17 çalışması tespit edilebilmiştir. Kurtuluş Savaşı temalı resimler diğer ressamlarla birlikte kuşkusuz artacaktır. Kurtuluş Savaşı’nı betimleyen yurtdışı eğitilmiş ressamlar ve eser sayıları aşağıdaki Tablo 3’te gösterilmiştir.⁶⁶

⁶³ Merve Gürşen, “Türk Resminde Savaşın Betimi ve Bir Savaş Cephesi Olarak Şişli Atölyesi”, <http://arsizsanat.com/turk-resminde-savasin-betimi-ve-bir-savas-cephesi-olarak-sisli-atolyesi/>

⁶⁴ Kaya Özsezgin, **Türk resmi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.17.

⁶⁵ Seda Genç, **Kurtuluş Savaşının Resim Sanatına ve Sanat Eğitime Etkisi (1917–1940)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mesleki Resim Bölümü Ana Bilim Dalı, Ankara, 2006.

⁶⁶ Tablo 3’ün hazırlanmasında Genç’in çalışmasında yer alan tablodan istifade edilmiştir. Bkz. Genç, **a.g.t.**, s. 85.

Tablo 3: Kurtuluş Savaşı’nı Betimleyen Yurt Dışı Eğitimli Ressamların Eser Sayıları

Yurt dışı Eğitimli Sanatçılar	Eser Sayısı
Ali Sami YETİK	4
Hüseyin Avni Lifij	3
Ali Avni ÇELEBİ	2
İbrahim ÇALLI	2
Hikmet ONAT	2
Feyhaman DURAN	1
Mehmet Ruhi AREL	1
Nazmi Ziya GÜRAN	1
Zeki Kocamemi	1
TOPLAM	17

Kurtuluş Savaşı temalı resimlerin en fazla 1919-1923 tarih aralığında yapıldığı anlaşılmaktadır. 1919 yılında 1, 1921 yılında 1, 1923 yılında 5 olmak üzere toplamda 7 resim yapıldığı tespit edilebilmiştir. 1926 yılında 2, 1932 yılında 1, 1934 yılında 1 ve 1935 yılında da 1 tablo yapıldığı tespit edilebilmiştir. Yapım yılını tespit edemediğimiz 5 tablo vardır. Ali Sami Yetik ve Hüseyin Avni Lifij, Kurtuluş Savaşı ile ilgili en fazla esere sahip sanatçılardır. Yetik’in diğer ressamalara nazaran fazla eser yapmasını asker kökenli olmasının verdiği avantajla açıklayabiliriz. Kendisi, Mekteb-i Harbiye’de Hoca Ali Rıza’dan dersler almıştır. Balkan Savaşlarına katılmış ve Kurtuluş Savaşı’nın sonuna kadar subay olarak görev yapmıştır. Cephede resim yapmayı da bırakmamıştır⁶⁷. Kendisi savaşın içinde bulunarak Türk askerinin ve halkının mücadelecı ruhunu çok iyi görmüş ve eserlerinde bunu yansıtmıştır. Hüseyin Avni Lifij, düşman tarafından tahrip edilen köyleri ve halka yapılan mezalimi yerinde görmesi için bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından görevlendirildiği belirtilmektedir. Bu sayede Lifij, Anadolu insanının tüm zorluklara rağmen gösterdiği kahramanlıkları bizzat gözlemlene imkânı bulmuştur.⁶⁸ Bu gözlemler sayesinde Lifij, “Akgün”(Resim 10) ve “Karagün” (Resim 11) tablolarını yaklaşık bir yıl süren çalışmalar sonucunda 1923 yılında tamamlayabilmiştir.

⁶⁷ Osman Kunduracı, **Cumhuriyet Dönemi Türk Resim Sanatında Çallı Kuşağının Yeri Ve Önemi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk Ve İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2011, s.87.

⁶⁸ Ahmet Taşkiran, **Savaş ve Sonrası Türk Resim Sanatında Savaş Konulu Resimlerde Figür İfade Analizleri (1913-1937)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Resim-İş Eğitimi Bilim Dalı, Sivas, 2010, s.3.

Ali Sami Yetik “Aydın Önlerinde” (Resim 1), “Topçular” (Resim 2) ve “Cephane Taşıyan Köylüler” (Resim 3) adlı çalışmalarında görüldüğü gibi tüm olanaksızlıklara rağmen vatan savunmasında asker ve sivil dayanışması ve ulusal birlikteliğin önemi, vurgulanmak istenen en önemli duyguların başında gelmektedir. Yetik’in eserlerinde ayrıca askerlerin son teknolojiye dayalı silahlar kullanmamasını ve kağını arabalarıyla cepheye top ve mermi taşıyanların zorlu ulaşım koşullarında gösterdikleri çabayı resmetmesi, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve fiziki şartları göstermesi bakımından önemlidir. Eserlerinde, ölüm korkusuna hiç rastlanmamış olup bilakis ölüme severek koşan Türk askerinin ve halkının ruh hali net bir şekilde vurgulanmıştır.

Heybeli Ada Bahriye Mektebi’ni bırakarak eğitimine Sanayi-i Nefise Mektebi’nde devam eden Hikmet Onat, Resim 14’te, Kurtuluş Savaşı’nın planlanmasında Mustafa Kemal Atatürk’e en büyük destek veren isimlerden Mareşal Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü’yü aynı portrede göstermiştir.

Asker arkadaşlıkları, yardımlaşma ve dayanışma Türk askerinin en belirgin karakteri olarak başarılı bir şekilde resmedilmiştir. Ali Avni Çelebi’nin 1932 yılında yaptığı “Yaralı Asker” adlı (Resim 5) çalışması bu duyguyu betimlemiştir.

Birçok çalışmada vatan savunmasında sadece askerin değil sivillerin de sorumlulukları gösterilmiştir. İbrahim Çallı’nın “Kurtuluş Savaşı’nda Zeybekler” (Resim 12), Yetik’in “Aydın Önlerinde” (Resim 1), “Topçular” (Resim 2) ve “Cephane Taşıyan Köylüler” (Resim 3) adlı resimleri bu duyguyu çok güzel bir şekilde göstermektedir.

Düşman askerlerinin kaldığı zor durumlar da eserlerde vurgulanan önemli bir temadır. Yetik’in, 1919 tarihli “Yunan Topçularına Baskın” (Resim 4) adlı eserlerinde düşmanın acizliği vurgulanmıştır. Türk halkının el ele vererek ve onca zorluklara göğüs gererek, şerefiyle kazandığı haklı zaferi resmeden iki eser de çok önemlidir. Mehmet Ruhi Arel’in “İzmir’e Giriş” (Resim 16) adlı eserinde, düşmanın Anadolu toprağından temizlenmesiyle halkın coşkulu bir şekilde karşıladığı Türk askerlerinin İzmir’e girişi gösterilmektedir.

Hüseyin Avni Lifij, diğer eserlerden farklı olarak savaşlardan en çok zarar gören kadın ve çocuk temaları ile dikkatleri çekmektedir. Savaşlardaki tecavüzün temelinde, cinsel arzulardan ziyade düşmanın üzerinde zor kullanabilme, iktidar yapısı oluşturabilme, hükmedebilme ve hükmedebildiğini hem gücünü yönelttiği kişiye hem de gücünü yönelttiği kişinin ait olduğu topluluğa gösterme ihtiyacından kaynaklandığı belirtilmektedir.⁶⁹ Lifij’in, 1923 yılında yaptığı “Akgün” ve “Karagün” (Resim 10 ve 11) adlı eserlerinde kadın bedenine yönelik tecavüzü resmederek savaşın en acı boyutunu anlatmaya çalışmıştır. Kendisinin 1917 yılında yaptığı “Savaş ve Alegori” resmi de içinde birçok anlam barındıran bir eserdir. Bu resimde yaşlı kadının ve iki kızın çıplak olarak yerde yatar bir şekilde durmaları, ailenin dramını hüznü bir şekilde göstermektedir. Sanatçı, ailesinin tecavüze uğramasına rağmen yarı çıplak haldeki yaşlı adamın güneşe bakışıyla ümidini koruduğunu göstermek istemiştir.⁷⁰ “Karagün” (Resim 10)

⁶⁹ Züleyha Özbaş, “Cinsel Silah ve “Grbavica”, **Marmara İletişim Dergisi**, Cilt: 13, Sayı:13, Ocak 2008, s. 172.

⁷⁰Avni Lifij’in Kurtuluş Savaşı temalı tabloları üzerine uzman analizleri için **bkz.** Ufuk Alkan, Mehmet Emin Kahraman, “Hüseyin Avni Lifij’in Kurtuluş Savaşı Temalı Resimlerinin

adlı eserde ise Anadolu'nun en önemli simgeleri arasında yer alan kadın, çocuk, cami ve kilim motifleri gösterilmiş olup düşmanın tüm değerlerimizi yok etmeye çalıştığı vurgulanmıştır. “Akgün” tablosu ile sanatçı, yaşanan tüm bu acılara rağmen Türk askerinin yeniden huzur ve güveni sağladığını göstermeye çalışmıştır. Ayyıldızlı uçak, kazanılan zaferin ve bağımsızlığın sembolü olarak gökyüzünde uçmaktadır.⁷¹

Sonuç

1908-1922 yılları arasında güzel sanatlar eğitimi için gönderilen öğrencilerden 35 kişi, resim alanında eğitim alarak çağdaş resmin Türk temsilcileri olmuşlardır. 1917’de kurulan Şişli Atölyesi’nde savaşın ağır şartlarından dolayı kadın ressamların olmaması anlaşılır kılınmaktadır. Yurtdışı eğitilmiş kadın ressamlarımızın, Kurtuluş Savaşı temalı resimleri tespit edilememiştir. Diğer ressamların, “14 Kuşağı” olarak adlandırılan grupta ve atölyede yer almamalarının bir nedeni de Tablo 2’de gösterildiği gibi Kurtuluş Savaşı’nın yaşandığı süreci de barındıran 1917-1922 yılları arasında 11 kişinin Avrupa’da eğitimde olmalarıdır. Şişli Atölyesi’nde yer alan sanatçılardan babası üst düzey devlet memuru kategorisinde bulunan kimse yoktur. Babası askeri personel olan sadece Hikmet Onat’tır. Babası devlet memuru olanlar çoğunlukta olup sayıları 5’tir. Geriye kalanların baba meslekleri ise tüccar, esnaf, zanaatkar ve diğer meslek gruplarından yer almaktadır. Bu durum göstermektedir ki Kurtuluş Savaşı temalı tabloları yapan ressamların neredeyse tamamı orta ve alt düzey ailelerden gelen kişilerden oluşmaktadır.

Bu çalışmada, yurt dışı eğitilmiş Türk ressamlarının kimler olduğu, eğitim durumlarının ve baba mesleklerinin neler olduğu, gittikleri ülkelerin ve okulların hangileri olduğu listeler halinde sunulmuş olup ressamların, sosyokültürel özelliklerini anlamamız noktasında fayda sağladığı düşünülmektedir. Eldeki veriler doğrultusunda oluşturduğumuz bu tablo ve yaptığımız analizler, ilgili araştırmacıların farklı metotlar uygulayarak yapacakları araştırmalar doğrultusunda değişmesi muhakkaktır. Farklı yıllarda eğitime gönderilen bu öğrenciler, yurda döndükten sonra askeri okullarda, Sanayi-i Nefise ve İnas Sanayi-i Nefise mekteplerinde hocalık yapmışlar ve Türk resim sanatının modern seviyelere yükselmesini sağlayan talebeler yetiştirerek Cumhuriyet dönemine önemli miras bırakmışlardır. Ressamlar arasında tabloları ile öne çıkanlar olduğu gibi eğitimci ve devlet adamlığı yönüyle öne çıkanlar da vardır. Örneğin İsmail Hakkı Tonguç, resim ve iş eğitimi için gönderilen öğrencilerdendir. Kendisi Almanya’dan döndükten sonra birçok ilde öğretmenlik ve müdürlük yapmıştır. Tonguç, Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-Elişleri Bölümü ve Köy Enstitülerinin açılmasını sağlayarak binlerce öğrencinin yetişmesine vesile olan değerli bir eğitimci, bilim insanı ve devlet adamıdır.

İkonolojik ve İkonografik İncelenmesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:: 10, Sayı:: 48, Şubat 2017. s. 243.

⁷¹ Alkan-Kahraman, **a.g.m.**, s. 249.

KAYNAKLAR

Osmanlıca Arşiv Belgeleri

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO). 004624. 346766. 002. 001.
BEO. 004675. 350604. 004. 001.
BEO. 004675. 350604. 005. 001.
BEO. 004675. 350604. 007. 001.
Hariciye Siyasi Kısmı (HR. SYS). 02653. 00001. 055.
HR_SYS. 02653. 00001. 062.
Tedrîsât-ı Âliye Dairesi (MF. ALY). 00145. 000015. 013. 002.
MF. ALY. 00045. 000060. 001. 001.
MF. ALY. 00148. 000004. 043. 001.
Mektubi Kalemi (MF. MKT). 01240. 00107. 001. 001.
MF. MKT. 01078. 00059. 001.
Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD). 00229. 00032. 026.
Yıldız Arşivi Perakende Evrak (Y.PRK. ASK). 93-5.

Gazete

“Avrupa’ya Talebe İ’zamı”, **Tanin**, 17 Ağustos 1909.

Kitap Ve Dergi

ALKAN, Ufuk- KAHRAMAN, ,Mehmet Emin, “Hüseyin Avni Lifij’in Kurtuluş Savaşı Temalı Resimlerinin İkonolojik ve İkonografik İncelenmesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 48, Şubat 2017, s. 240-252.

ARSEVEN, Celal Esad, **Türk Sanatı Tarihi**, MEB Yayınları, Cilt: III, Fasikül IV, (Tarihsiz), İstanbul.

..... **Türk Sanatı Tarihi, Menşeyinden Bugüne Kadar Heykel, Oyma ve Resim**, C. 3, Fasikül III, MEB Yayınları, (Tarihsiz), İstanbul.

ASLAN, Cengiz, **Erken Cumhuriyet Döneminde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu (1923-1940)**, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2014.

BAŞKAN, Seyfi, **Ondokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türk Ressamları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

BENLİSOY, Stefo, **“Türkiyeli Spartakistler ve Kurtuluş Savaşı”**, Mete Tunçay’a Armağan, Der: Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk, İletişim Yay., s. 464. (461-497)

BERK, Nurullah- ÖZSEZGİN, Kaya, **Cumhuriyet Dönemi Türk Resmi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1983.

Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri, s. 514.

ÇOLAK, Güldane, **Avrupa'da Osmanlı Kızları**, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2013.

ERDOĞAN, Aynur, Yurtdışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi, **(Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı**, İstanbul, 2013

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, C:1-3, İstanbul, 1997.

ELGÜN, Meliha, **1923-1950 Yılları Arası Türkiye’de Batılılaşma (Modernleşme) Süreci Ve Türk Resim Sanatına Etkisi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Resim-İş Eğitimi Bilim Dalı, Konya 2010.

GENÇ, Seda, **Kurtuluş Savaşının Resim Sanatına ve Sanat Eğitimine Etkisi (1917-1940)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mesleki Resim Bölümü Ana Bilim Dalı, Ankara, 2006.

GÜLAÇTI, İsmail Erim Osmanlı Resim Sanatında Propaganda: Padişah Resimleri ve Şişli Atölyesi, **Yıldız Journal Of Art And Design** Volume: 4, Issue: 1, 2017, pp. 29-65.

İSLİMYELİ, Nüzhet, **Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedisi**, Ankara Sanat Yay., C. II , 1967.

KESKİN Candaş, “I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye’de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmi”, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 7, Sayı 14, 2014, s. 263-279.

KÜÇÜKERMEN, Önder, “1930’lu Yıllarda Güzel Sanatlar Akademisi’nde Bir Kubizm Ustası: Ressam Zeki Kocamemi ve Mobilyaları”, **Erken Cumhuriyet Döneminde Mobilya, Der: Umut Şumnu**, TMMOB İçmimarlar Odası Yayınları, İstanbul, 2013.

NUMANOĞLU, Gaye, **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Resim Sanatı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2008.

ÖZBAŞ, Züleyha “Cinsel Silah ve “Grbavica”, **Marmara İletişim Dergisi**, Cilt:13, Sayı:13, Ocak 2008, s.171 – 185.

ÖZSEZGİN, Kaya, **Türk Resmi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

ÖZTÜRK, Yaşar, "Hale Asaf-Mihri Müşfik ve Acınası Yaşamları", **Bütün Dünya Dergisi**, Mart 2001, s. 51-56.

ÖZTÜRK, Yaşar, “İlk Kadın Ressamız Hale Asaf ve Mihri Müşfik ve Acınası Yaşamları”, **Bütün Dünya Dergisi**, Mart 2001, s. 53.

PAPİLA, Aytül, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Batılılaşma Döneminde Resim Sanatının Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Kimliğinin Resimsel Anlatımı”, **Sanat ve Tasarım Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2008, s. 117-134.

SAYDAM, Songül, “Cumhuriyetin Kurucularının ve Kuruluş Yıllarının Ressamı İbrahim Çallı”, **Bütün Dünya Dergisi**, Ekim, 2001, s.16-20.

TAŞKIRAN, Ahmet, **Savaş Ve Sonrası Türk Resim Sanatında Savaş Konulu Resimlerde Figür İfade Analizleri (1913-1937)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Resim-İş Eğitimi Bilim Dalı, Sivas, 2010.

YAKIN, Meltem, **Türk Resmi’nde Melek Celal Sofu’nun Yeri ve Önemi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

YAYLA, Rumeysa Işık, “Kültür Ve Sanat Adamlığından Ressamlığa Uzanan Bir Portre: Celal Esad Arseven”, **Uluslararası Amisos Dergisi**, Cilt:2, Sayı:3, 2017, s.146-174.

YAZICI, Nurcan, “Türkiye’de Sanat Tarihinde İlkler/Öncüler”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 7, Sayı 14, 2009, s. 571-608.

YURTTADUR, Oğuz, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yurtdışına Gönderilen Ressamların Türk Resim Eğitimine Etkileri”, **İdil Dergisi**, Cilt 1, Sayı 5, 2012.

İnternet Kaynakları

“Devlet Güzel Sanatlar Akademisi 85 Yaşında”, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/16874/001510912006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (15/03/2019).

BOZCALI, Sabiha, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/15001/001507750006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (10/02/2019).

CEZAR, Mustafa, “Kuruluşundan Bugüne Akademi”, **Devlet Güzel Sanatlar Akademisi 1883-1973**, Renkler Matbaacılık, 1973, Taha Toros Arşivinden PDF olarak indirilmiştir. Bkz. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/16897>. (15/03/2019).

ERKİLİÇ, Özay, “İlk Kadın Ressamlarımızdan Celile Hanım”, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/11244/001581241010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (15/03/2019).

GÜRŞEN, Merve, “Türk Resminde Savaşın Betimi ve Bir Savaş Cephesi Olarak Şişli Atölyesi”, <http://arsizsanat.com/turk-resminde-savasin-betimi-ve-bir-savas-cephesi-olarak-sisli-atolyesi/> (15/03/2019).

http://turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=334_ (04/02/2019)

http://turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=458. (04/02/2019).

<http://www.biyografya.com/biyografi/10506>. (04/02/2019)

<http://www.fikretmualla.com/hayati.html>. (04/02/2019)

<http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/fikret-mualla-kimdir-15302372>. (04/02/2019)

http://www.turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=240. (03/12/2018)

http://www.turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=239

<https://kimdirkimdir.com/ali-avni-celebi-kimdir/>. 03/12/2018.

<https://www.iskulttur.com.tr/yazarlar/emine-fuat-tugay>. 8.01.2019.V

MUALLA, Fikret,
<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=1062>. 04/02/2019.

TUGAY, Emine Fuad

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/52675/001553416007.pdf?sequence=1&isAllowed=y> 15.02.2019.

TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl **“Güzel Sanatlar Akademisinin Açılışı”**
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/23049/001512790006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (15.03.2019)

EKLER: FOTOĞRAF VE RESİMLER

Fotoğraf 1: Son Halife ve Ressam Abdülmecid Efendi Şişli Atölyesi'nde Ressamlar ve Askerler İle Birlikte

Resim 1: Ali Sami Yetik "Aydın Önlerinde" Resmi/1921

Resim 2: Ali Sami Yetik “Topçular”/1926

Resim 3: Ali Sami Yetik “Cephane Taşıyan Köylüler”

Resim 4: Ali Sami Yetik: “Yunan Topçularına Baskın”/1919

Resim 5: Ali Avni Çelebi “Yaralı Asker”/1932

Resim 6: Ali Avni Çelebi “Vatanı Müdafaa Eden Türk Askeri”

Resim 7: Feyhaman Duran “Osman Çavuş”/1934

Resim 8: Zeki Kocamemi “Mekkare Erleri”/1935

Resim 9: Hüseyin Avni Lifij “Mareşal Fevzi Çakmak” , 1923

Resim 10: Hüseyin Avni Lifij “Karagün”/1923

Resim 11: Hüseyin Avni Lifij “Akgün”/1923

Resim 12: İbrahim Çallı “Kurtuluş Savaşı’nda Zeybekler”/1923

Resim 14⁷²: Hikmet Onat “ Atatürk” Resmi (Ressamlar Birliği’nin açtığı resim sergisinde sergilenmiştir.)

⁷²Taha Toros Arşivi,
[http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/40577/001521190006.pdf](http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/40577/001521190006.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
(15/03/2019)

Resim 15⁷³: Hikmet ONAT'ın 30 Ağustos Zaferi'nden Önce Mustafa Kemal Paşa, İsmet İnönü ve Mareşal Fevzi Çakmak'ı Harita Üzerinde Çalışırlarken Gösteren Tablosu.

Resim 16: Mehmet Ruhi Arel “İzmir’e Giriş”

⁷³Taha Toros Arşivi,
[http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/40709/001562418008.pdf](http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/40709/001562418008.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
?sequence=1&isAllowed=y (15/03/2019)

Resim 17: Nazmi Ziya Güran “Atatürk” Resmi, 1926

MİLLÎ MÜCADELE'DE KADININ ROLÜ

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ ANADOLU MİTINGLERİNDE TÜRK KADINI

Ayten SEZER ARIĞ*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'na Almanya yanında katılan Osmanlı Devleti savaştan yenik olarak çıkmış ve İtilâf Devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kalmıştır. Anlaşmanın hemen ardından Mütareke hükümlerini tatbika koyulan İtilâf Devletleri ülkenin çeşitli bölgelerini işgale başlamışlardır. Bütün bu gelişmeler karşısında teşkilatlanmış Türk Milleti asker, sivil, erkek, kadın, yaşlı ve genciyle topyekûn bir Millî Mücadele hareketini başlatmıştı. Bu tepkiler özellikle İzmir, Urfa, Antep, Maraş, Adana ve İstanbul'un işgali karşısında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurmak, Kuva-yı Milliye birlikleri oluşturmak, işgalleri protesto eden mitingler düzenlemek ve yurdun tehdit altında olan bölgelerinde kongreler tertip etmek şeklinde ortaya konmuştur. Anılan çalışmalar özellikle kadınlar arasında da kendini göstermiş ve onların örgütlenerek mücadeleye katkı yapmalarına vesile teşkil etmiştir. Daha önce yaşanan Balkan Savaşları (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) esnasında da olduğu gibi Kuva-yı Milliye ruhu içinde gerek cepheye gerekse cephe gerisinde faaliyetlere katılan bu kadınlar tepkilerini çeşitli şekillerde ortaya koymuşlardır. Bunlar; protesto ve mitinglerle kamuoyunun dikkatini çekmek, cepheye silah taşımak, cemiyetler kurmak, cephe imalathanelerinde çalışmak, ordunun, askerin yiyecek giyecek ihtiyacını karşılamak, bu amaçla yardım toplamak, göçmenlere, kimsesizlere ve yetimlere yardım etmek ve silahlı mücadeleye bizzat katılmak şeklinde olmuştur. Bu çalışmada 1918-1922 yılları arasında Türk kadını Anadolu'da yaşanan tecavüz ve işgallere karşı gerek çeşitli çevreler tarafından düzenlenen mitinglerde, gerekse bizzat kendilerinin tertip ettikleri mitinglerde söz almışlardır. Kadınların burada yaptıkları konuşmaları, bu konuşmaların içeriği ve dikkat çektikleri konular ile gösterdikleri dirayet ve cesaretleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Konu, bazı çalışmalarda Millî Mücadelede mitingler şeklinde ele alınmış olup, bu mitinglerde kadınların rolü ve etkisi ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Bu konuda döneme ait gazeteler, yazılmış anılar ve diğer araştırmalardan yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Milli Mücadele, Türk kadını, Anadolu, Mitingler

TURKISH WOMEN IN ANATOLIAN PUBLIC DEMONSTRATIONS WITHIN THE PERIOD OF NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

Allying with Germany in the First World War the Ottoman State had been defeated in 30th October 1918 and was forced to sign the Armistice of Mudros. Allied states that have put armistice regulations into effect started to occupy the different regions of the country. Contrary to the developments taking place Turkish nation gathering with soldiers, civil citizens, men, women, old people and teenagers started national movement. Due to the occupying of İzmir, Urfa, Antep, Maraş, Adana and İstanbul regions some reactions were given

* Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, aytens@hacettepe.edu.tr

such as establishing Müdafai Hukuk Cemiyeti and national forces, gathering meetings to protest the occupancies and forming meetings in the regions that are under threat. These reactions started to be demonstrated by women also and they started gathering together and contributing to the national struggle. Turkish women both front and out the front have have attended the activities and demonstrated their reactions in certain ways in a similar way as they had done before within the Balkan wars (1912-1913) and the First World War (1914-1918) These reactions were taking the attention of public through meetings and protests, carrying weapons to the front, setting up organizations, working in weapon factories, providing the food of soldiers and the army, collecting donation, helping refugees,orphans, and attending armed struggle. In this study, Turkish women and Turkish women's role who have acted as presenters both in the meetings organized by themselves and by others concerning the rapes and occupancies in Anatolia region that have been experienced between the years 1918-1922. Therefore, this study will uncover Turkish women's role by analyzing the speeches in these meetings and the contents of the speeches and their courage and the points highlighted in the conversations. In order to carry out this study period newspapers, memories and other researches on this subject will be used.

Keywords

National Struggle, Turkish women, Anatolia, Demonstrations.

Giriş

Dünyada 20.yüzyılın ilk çeyreğinde dört yıl süren ve adına dünya savaşı denilen bir savaş yaşandı. Bu savaşta Almanya, Avusturya –Macaristan ve Rusya gibi imparatorlukların yanında Osmanlı'nın da yıkıldığına şahit olundu. 1914-1918 yıllarında yaşanan bu savaş sonunda yıkılan imparatorlukların yerine pek çok yeni millî devletler kuruldu. Bu devletlerden biri de dört yıl daha verdiği mücadele sonunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir.

Son on yılını sürekli savaşlarla geçiren Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya yanında katılmış ve 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile savaştan yenik olarak çıkmıştı. 17. yüzyıldan itibaren katıldığı pek çok savaştan 1853-54 Kırım, 1877-78 Osmanlı-Rus, 1911 Trablusgarp, 1912-13 Balkan ve nihayet 1914-18 Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan Osmanlı, Avrupa ve Asya'daki topraklarının büyük kısmını kaybetmişti. Mütareke sonrası ise İstanbul ve Anadolu'da yaşanan işgaller ve 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr anlaşması, ülkenin parçalanması tehlikesini ortaya çıkarmıştı. Zira, ateşkes olmasına rağmen İtilaf Devletleri Mütareke hükümlerini ileri sürerek yurdu işgale başlamışlardı. Mütareke sonrası ilk işgal Musul'da gerçekleşmiş, bunu İngilizlerin Urfa, Antep, Maraş ve civarını, Fransızların Antakya ile Adana ve havalisini, İtalyanların Antalya'yı işgaliyle devam etmiştir. İtilaf donanması 13 Kasım 1918'de İstanbul'a demirlemişti. İşgaller sanılanın aksine geçici olmayıp ülkenin birlik ve bütünlüğünü yok etmeyi amaçlıyordu. Özellikle 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ile azınlıklar korunup desteklenmiş ve işgalcilerle azınlıkların birlikte

yürüttükleri işbirliği ile Türk ve Müslümanlara zulüm, eziyet ve katliamlar yapılmaya başlanmıştı.¹

İşgaller karşısında ilk tepkiler askerlerden gelmiş ve bunlar arasında yer alan komutanlardan biri Musul bölgesinde Ali İhsan (Sabis) Paşa, diğerleri ise Kafkas cephesinde Yakup Şevki Paşa ile II. Ordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa'dır. Komutanlardan başka milli mücadeleye inanan Müslüman Türk halkı da büyük bir direniş göstermiştir. Bu direnişin ilk örneklerinden biri özellikle işgale uğrayan yerler başta olmak üzere ülkede işgallerin protesto edilmesi ve mitingler düzenlenmesidir. Ayrıca Müdafaa-i Hukuk adıyla cemiyetler kurulması ve Osmanlı ordusunun terhisıyla silahlı Kuvay-ı Milliye birliklerinin oluşturulmasıdır. Böylece teşkilatlanan halk haklarını savunmak, işgallerin haksızlığını gerek ülke içinde gerekse ülke dışında kamuoyuna anlatmak ve kendi kaderini kendisi tayin etmek istemiştir. Bütün bu gelişmelere paralel olarak Kongreler toplanmış, kongrelerde alınan kararlar ülkenin geleceğini belirlemiş ve nihayet siyasi ve askerî alanda yürütülen faaliyetlerle yeni bir devletin kuruluşuna şahit olunmuştur.

Bu çalışmada, yeni Türkiye devletinin kuruluşuna giden süreçte vatanın ve milletin bütünlüğüne kasteden İtilaf Devletleri ve onlarla işbirliği yapan Rum ve Ermeni gibi unsurlara karşı gösterilen tepkilerden biri olan mitingler üzerinde durulmuştur. Özellikle Anadolu'da gerçekleşen kadınların da aralarında olduğu mitingler ile bizzat kadınlar tarafından tertip edilen mitingler ele alınmış, mitinglerin gayesi ve etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Mütareke Sonrası Ülkede Yaşananlar

Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imzalanması haberi başlangıçta ülkede sevinçle karşılanmış, bir ferahlık yaratmış, hatta Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın vilayet, müstakil sancak ve ordulara gönderdiği tamime göre, çeşitli unsurlar arasında iyi bir ahenk, toprak kardeşliği ve huzurun devamının sağlanacağına inanılmıştı.² Mütarekeyi imzalayan Rauf (Orbay) İstanbul'a döndüğünde sevinçlidir ve bir gazeteciye İngilizlerin Türk ulusunu yok etmek hevesinde olmadığını, tahminlerin aksine ülkenin işgal edilmeyeceğini, bir tek düşman askerinin bile İstanbul'a ayak basmayacağı konusunda güvence verebileceğini ve mütareke koşullarının umut edilenden daha iyi olduğunu ifade etmiştir.³ O'na göre Amiral Calthorpe, açık sözlü dürüst ve güvenilebilir bir kişiydi ve İngiltere'nin Türkiye'yi yok etmek istemeyeceğine inanılıyordu.⁴ Kısacası, Mütareke ülkede bir ferahlık yaratmıştı ve Wilson İlkelerine olan inanç devam ediyordu.

¹ Bu konuda bkz., **Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar ve Anadolu'da Yunan Mezalimi II, Anadolu'da Yunan Mezalimi**, Yayına Hazırlayanlar: Uğurhan Demirbaş vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1996; M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, Birinci Kitap, TTK Yayını, Ankara, 1959, s. 4-6, Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt:1, Ankara, 1973, s. 201 vd.

² Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 3.

³ Gwynne Dyer, "The Turkish Armistice Of 1918", **Middle Eastern Studies**, 2 ve 3, 1972'den aktaran Andrew, **Atatürk**, Türkçesi Füsun Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul 2000, s. 188.

⁴ 22 İngiliz, 17 İtalyan, 12 Fransız ve 4 yunan gemisinden oluşan donanma ile Dolmabahçe önüne demirlenmesiyle Amiral Calthorpe'un sözünün güvenilir olmadığı görülmüştü. Bkz., **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, 3üncü baskı, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1999, s. 60.

Ne var ki, bütün bu beklentiler çok kısa zamanda boşa çıkmış, İtilaf devletleri ve onlarla işbirliği yapan Rum ve Ermeniler Türk'e ve Türkiye'ye karşı olan hesaplarını birer birer uygulamaya koymaya başlamışlardı. Yukarıda ifade ettiğimiz işgallerle beraber Türk ve Müslümanlara olan saldırılar artmış, saltanat ve hilafet merkezi olan İstanbul, 13 Kasım 1918'de İtilaf donanmasının şehre gelmesiyle birlikte fiilen işgale uğramıştı. İstanbul'un işgalini Adana, Urfa, Antep, Maraş illerinin işgali izlemiştir. Bu işgaller arasında özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Milli Mücadele hareketinin adeta fitilini ateşlemiştir.

İzmir'in İşgali Üzerine Düzenlenen Mitingler

İstanbul ve diğer illerin işgalini müteakip 15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edilmişti. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği haberinin alınması üzerine İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti öncülüğünde Redd-i İlhak komitesi kurulmuştu. Komite tarafından el ilanları ile halk Yahudi mezarlığında büyük bir mitinge davet edilmiş ve bütün vilayet, sancak, kaza ile nahiyelere gönderilen telgraflarda, İzmir'in ilhak edileceği, işgalin başladığı, toplantılar yapılması, vatan ordusuna girmek için hazır olunması, sükûnet ve vakarın korunması, hiçbir kimsenin (Hristiyan) incitilmemesi istenmişti. 14 Mayıs tarihli Redd-i İlhak Komitesi'nin bu telgrafi çok etkili olmuş ve bütün Anadolu'daki halkı elektriklendirmiş, Calthorpe ise şahsen bir iki günde 675 yerden protesto telgrafları almıştı.⁵

Milli Mücadeleyi başlatan bu olay, bütün yurttaki derin bir üzüntü, heyecan ve infial yaratmıştı. Zira, 15 Mayıs Yunan kıtalarının İzmir rıhtımına çıkmağa başlamalarıyla şehrin yerli Rum ahalisi Eczun taburlarını coşkun gösterilerle karşılamış, İzmir Metropolitini sevinç gözyaşları arasında gelenleri takdis etmişti. Bütün bu davranışlar işgalin geçici olmadığını, daimi olduğunu ve bir ilhak niteliği taşıdığını gösteriyordu.⁶ Yerli Rumların da yardımıyla şehirde bir katliam hareketine girişilmiş ve işgal gününün bilançosu bir görüşe göre beş bini aşkın ölü ve yaralı olmuştur.⁷ Korkunç mezalim ve katliamın başlamasıyla birlikte o günlerde olanları Jaeschke, şöyle anlatmaktadır: Tek suçları sırf feslerini çıkarmayıp ve 'yaşasın Veniselos' dememek olan pek çok Türkün öldürüldüğünü, yağma ve kıyımın ertesi gün de devam ettiğini, telgraf yasağına rağmen haberin tüm Türkiye'de bir şimşek hızıyla yayıldığını, Damad Ferid'in haberleri yasaklamasından dolayı 15-16 Mayıs'ta İstanbul'da halkın sakin bulunduğunu, kendisinin ise şaşkına döndüğünü, Hükümetin halkı sükunete davet ettiğini ve gazetelerin İzmir hakkındaki haberleri yaymasından sonra İstanbul'da da fırtınaların koptuğunu ifade etmektedir.⁸

İzmir'in işgali konusunda Karabekir ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır; İstanbul'un ihanetinden bahseden Karabekir, "Ali Nadir Paşa gibi bunamış acizi Kolordu Kumandanı, İzzet gibi bir vatan haini de vali yaptılar. Telgraflar,

⁵ G. Jaeschke, "İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlıların İzmir Çıkartması", **Belleten**, Cilt: XXXII, Sayı:128, Yıl:1968, Çeviren: Mihin Eren, s. 573.

⁶ Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", **Belleten**, 33/132, 1969, s. 522.

⁷ Baykal, a.g.m., s. 523. Bu dönemde İzmir'de yaşanan olay ve gelişmeler için bkz. Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Olayları**, Ankara, 1973. Sıtkı Aydınel; **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yi Milliye Harekatı**, Ankara, 1990, s. 31 - 34. O günkü olaylar için bkz. **İkdâm**, 12 Eylül 1338/ 12 Eylül 1922, No: 9154, s. 1.

⁸ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türkçeye Çeviren: Cemal Köprülü, TTK Yayını, Ankara, 1971, s. 81, Jaeschke, a.g.m., s. 573-574.

mitinglerin ne faidesi olacak? Hariçte feryattan ziyade dahilde milli birlik ve milli kuvvet tesisine uğraşmalı. Bugün İzmir'e vurulan bu darbe, yarın daha başka yerlere de vurulacaktı. Felaketlere ve bunlara karşı silahla mukabeleye kani olmayanlarımıza İzmir'in işgali bir ders oldu" dedikten sonra, 14 Mayıs'ta İlhak-ı Red Hey'et-i Milliyesi tarafından bütün vilayet, sancak, kaza, nahiye ve Belediye bakanlıklarına hitaben yazılan yazıya da değinerek 18 Mayıs'ta Erzurum'da büyük bir miting olduğunu ve miting heyeti tarafından İtilaf devletleri temsilcilerine şiddetli protestolar yazıldığını belirtmektedir.⁹

Bütün bu yaşananlara karşı gösterilen ilk tepki İzmir'de başlamış ve tertip edilen mitingle¹⁰ Yunan işgali protesto edilmiştir. Maşatlık denilen Musevi mezarlığında yapılan mitingdeki konuşmalarda işgale silahla karşı konulmasına ve Redd-i İlhak Heyeti'nin kurulmasına ve heyetin Yunan işgalinin kabul edilemeyeceğinin İtilaf devletlerine bildirilmesine ve memleketin dört bir yanına telgraflar çekilerek yardım istenmesine karar verildi.¹¹ O günleri Özalp anılarında şöyle anlatmaktadır:

*"... halkın bu gece Yahudi maşatlığında toplanması suretiyle büyük bir miting tertibi uygun görüldü. Bu mitingde ateşler yakılarak nutuklar söylenecek ve ellerinde silahı olanların silahlı bir müdafaaya iştirakleri teklif olunacaktı... O akşam, memleketin hamiyetli ve coşkun gençleri bağıarak, tekbirler getirerek, heyecanlı sözler söyleyerek İzmir sokaklarını dolaşıyor ve halkı toplantı yeri olan Yahudi maşatlığına davet ediyorlardı. Evimizin kapısına gelen memleket gençleri heyecanlı sesleriyle haykırıyorlardı: "Vatanını seven Yahudi maşatlığına gelsin". Evde bulunan bütün kardeşlerimle beraber maşatlığa gitmek üzere ayrılırken, annemiz ağlayarak bizleri gitmeye teşvik ediyordu. Kadın-erkek, büyük-küçük bütün İzmir halkı bir nehir gibi sokaklardan akıyor, ağlayarak, haykırarak gece karanlığında maşatlığa koşuyorlardı... Yahudi maşatlığı halk ile dolmuş, ateşler yakılmıştı. Nutuklar söylenmeye başlanmıştı...halkın bir kısmı... silah deposuna hücum ettiler... silah ve cephaneleri aldılar. Oradan hapishaneye giderek... siyasi görüşten tevkif edilmiş olan münevverleri tahliye ettiler."*¹²

İzmir'de bunlar yaşanırken işgalin bütün yurttan ve özellikle haberin alınmasından sonra İstanbul'da büyük bir heyecan ve infial yaşanmıştır. İzmir'den sonra ilk ve en etkili, katılımın yüksek olduğu mitingler işgal altındaki İstanbul'da yapılmıştır. 18 Mayıs'ta Türk Ocaklarının Darülfünunda tertip ettiği toplantıya katılan profesörlerin işgali protesto konuşmalarından

⁹ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Genişletilmiş Yeni Baskı, Merk Yayınları, İstanbul, 1988, s. 24

¹⁰ TDK göre miting "Gösteri amacıyla veya bir olaya dikkati çekmek için genellikle açık yerlerde yapılan toplantı" b kz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_yanlis&view=yanlis&kelimez=298 (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2019).

¹¹ Mehmet Şahingöz, "Milli Mücadelede Protesto ve Mitingler", **Türkler**, Cilt:15, Editör: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayını, Ankara ,2002, , s. 726-744. Gelişmeler için b kz. Mehmet Şahingöz, "İzmir'de Yapılan Maşatlık Mitingi ve İzmirliilerin İşgale Tepkisi", **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1,1989, s. 53-60.

¹² Kazım Özalp, **Milli Mücadele I**, 2.Baskı, TTK Yayını, Ankara, 1985, s. 6-7.

sonra İnas Darülfünunu adına konuşan bir hanım çok üzüntülü olduklarını belirtmiş ve “Kim demiş bir kadın küçük şeydir. Bir kadın belki en büyük şeydir” sözleri ile görüşlerini dile getirmiştir. Bundan sonra değişik zamanda peş peşe Kadıköy, Fatih, Üsküdar ve Sultanahmet mitingleri düzenlenmiştir.¹³ Kadınli erkekli binlerce kişinin katıldığı bu mitinglerde pek çok hanım konuşma yapmıştır. Bunlardan Meliha Hanım 19 Mayıs’taki Fatih mitinginde, “Asrî Kadınlar Cemiyeti” adına Sabahat ve Naciye Hanımlar 20 Mayıs’taki Üsküdar Doğancılar’da yapılan mitingde, Şukufe Nihal 30 Mayıs’taki İkinci Sultanahmet mitinginde, Halide Edip Adivar ve Münevver Saime Hanımlar ise 22 Mayıs’taki Kadıköy mitinginde konuşmuşlardır.¹⁴

Kadınli-erkekli, genç ve ihtiyar her kesimden geniş bir katılımı ile işgal altında gerçekleşen miting ve toplantılar İşgalci Güçler’in baskısıyla yasaklanmıştır. Buna rağmen etkinlikler devam etmiştir. Mitinglerin yurt çapında yapılmasında Reddi İlhak cemiyetinin telgrafları ile Mustafa Kemal Paşa’nın 28 Mayıs 1919’da valilere ve müstakil mutasarrıflıklara, Erzurum’da On Beşinci Kolordu, Ankara’da Yirminci Kolordu ve Diyarbakır’da On Üçüncü Kolordu Kumandanlıklarına, Konya’da Ordu Müfettişliğine Havza’dan gönderdiği mitinglerin yapılmasını ve işgallerin protesto edilmesini isteyen tamiminin¹⁵ etkili olduğu görülür.

Anadolu’daki Mitinglerde Türk Kadını

Yukarıda kısaca sözünü ettiğimiz İzmir ve İstanbul’daki mitinglerden başka gerek İstanbul’un gerekse İzmir’in işgaline karşı Anadolu’nun pek çok şehir ve bölgesinde yüzün üzerinde miting yapıldığı görülmektedir.

Bütün bu milli galeyan ve heyecan İngilizleri ürkütmeye yetmişti. Zira İngilizler, hükümete baskı yaparak, mitinglerin yasaklanmasını sağlamışlardır. Bunun üzerine 25 Mayıs’ta Beşiktaş ve Beyazıt’ta yapılması kararlaştırılan mitingler iptal edilmiştir. Ancak bu yasaklama kararı mitingleri engelleyememiş ve mitingler Anadolu’ya kaymıştır.

İzmir’in işgaline karşı ilk tepkiler bölgeden gelmiştir. 15 Mayıs’ta Denizli, Muğla, Aydın ve Zonguldak’ta, 16 Mayıs’ta Acıpayam, Sarayköy ve Afyon’da, 15-16 Mayıs’ta Konya’da¹⁶, 17 Mayıs’ta Kilis¹⁷ ve Eskişehir’de, 23 Mayıs’ta Çorlu, 24 Mayıs’ta Adapazarı’nda¹⁸, 25 Mayıs’ta Ankara’da, 2,3,4 Haziran’da Hasankale’de ve Haziran’ın 11 ve 19’unda Isparta’da gerek İtalyanların gerekse Yunanlıların işgallerini protesto eden mitingler yapılmıştır. Bursa’da da olayın duyulması üzerine 20 Mayıs ve 10 Ekim’de mitingler düzenlendi. Mustafa Kemal Paşa’nın da konuşma yaptığı bir diğer miting Amasya’da, 28 Haziran’da Balıkesir’de miting yapılmıştır. 17 Mayıs 1919’da Eskişehir Odun

¹³ İstanbul’da düzenlenen mitingler ve yapılan konuşmalar için bkz. Kemal Arıburnu, **Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri**, 2.Basım, Ankara, 1975.

¹⁴Hanımların konuşmaları için bkz. **İleri**, 23.05.1919, s. 1-2, **İkdam**, 23.05.1919, s. 1. Ayrıca bkz., Afetinan, **a.g.e.**, s. 108-122, Zekeriya Türkmen **Milli Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016.

¹⁵ Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt: I, Dokuzuncu Basılış, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 22-23.

¹⁶ Konya’da daha sonra birkaç miting daha yapılmıştır. Bunlardan biri 16 Mart 1920’de İstanbul’un resmen işgalini protesto etmek maksadıyla Alaaddin tepesinde yapılan Büyük Konya Mitingi’dir.

¹⁷ Burada Ermenilerin bölgeye olan saldırıları protesto edilmiştir.

¹⁸ Eskişehir’de çok sayıda insanın katıldığı ikinci miting 7 Haziran’da yapılmıştır. Mitingler için bkz. Ömer Akdağ, “İstiklal Savaşının İlk Safhasında Mitingler (Kasım 1918-Haziran 1919)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:138, Haziran 2002, s. 121-137.

pazarında yapılan mitinge 10.000 kişinin katıldığı şehirde ahalinin dükkânlarını açmadığı ve İzmir'in işgali milli matem olarak kabul edilmiştir.¹⁹

Bodrumlu kadınlar da 30 Mayıs'ta bir miting düzenlemiş ve mitingden sonra Bodrum Kadınları Miting Heyeti Başkanı Emine Ferid ve Kadınlar Yüksek Heyeti Başkanı Netice ile 100 üyenin imzalarının yer aldığı bir mektubu İtalya, İngiltere, Fransa ve Amerika Yüksek Komiserlerine; İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya Hükümetleri Yüksek Komiserlerine göndermişlerdir: Mektupta

“Kazanın bütün kadınları; bu dakikada büyük bir acı içerisinde bir araya gelerek bir miting düzenledik. Vatanımızın ayrılık kabul etmez parçası olan güzel İzmir'imizin Yunanlar tarafından haksız yere işgali milli haklarımıza büyük bir darbedir. Bu işgali şiddetle protesto ediyoruz...” derken, Milas'tan İkdâm gazetesine gönderilen bir telgrafta da *“Burada şehirli, köylü 5 bini aşkın Türk bir miting yaptık. Millî emellerimizin İtilâf Devletlerine bildirilmesine karar verdik. Millî emellerimizin İtilâf devletlerine bildirilmesine karar verdik. İtilaf devletlerinden Wilson prensiplerine uygun hareket etmeleri rica olunur.”*

görüşlerine yer verilmiştir.²⁰

İzmir'in işgali haberinin Erzurum'a iletilmesiyle birlikte bu şehirde de miting yapılması kararlaştırılmıştır. “Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti” üyeleri bir miting heyeti kurmuşlar ve 18 Mayıs'ta düzenlenen mitinge Erzurumlular kitle halinde katılmışlar; İzmir'in başına gelenlerin Ermeniler tarafından da kendileri için olacağını dile getirerek, protestoda bulunmuşlardır. 2, 3 ve 4 Haziran'da düzenlenen mitinglerden sadece ilkinde beş bin kadar kişi katılmış ve halk kendi başının çaresine bakmanın gerekliliğine inanılmıştır.²¹

Trakya'da işgal haberinin duyulmasıyla birlikte Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi, işgali tel'in etmek üzere resmi makamlara telgraflar çekmiş, İzmir'in işgali olayını protesto etmek için Trakya'nın birçok kasaba ve köylerinde mitingler düzenlenmiştir. Bu mitinglerin en önemlisi ve en büyüğü Edirne'de Sultan Selim Mitingi olarak bilinen mitingdir. Bu mitinge on binlerce halk ve binlerce kadın katılmıştır. Saat 10.00'da başlayan mitinge sabah saat 9.00'dan itibaren halk Sultan Selim Camiine akın akın gelmeye başlamış, kürsü siyah bezle kaplanmıştı. Kürsünün her iki yanına iki şanlı sancağımız konulmuş, kürsünün önünde de Trakya-Paşaeli Cemiyeti ve miting tertip heyeti bulunmaktaydı.²² Siirt'te de Erzurum'da olduğu gibi Ermeni tehdidi tehlikesiyle şehirde bir miting yapılır. 19 Mayıs'ta Ulu Camiinde yapılan ikinci mitinge kadın-erkek kırk bin kişi katılmış ve İzmir'in işgali ile mezalim protesto edilmiş, vatani ve dini korumak için bütün varlıklarıyla savunmağa

¹⁹ Fahri Yetim, **Milli Mücadele Döneminde Mitingler (1918-1920)**, T.C. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1994, s. 76-80.

²⁰ Mevlüt Çelebi, “Menteşe Sancağı'nda İtalyan ve Yunan İşgallerine Tepkiler”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Güz 2008, Sayı 21, s. 94-95.

²¹ Baykal, **a.g.m.** s. 531-532.

²² Bkz., Zekai Güner, “İzmir'in İşgali Olayının Trakya'daki Tepkileri”, **AAMD**, Cilt: IX, Temmuz-Kasım 1993, Sayı: 27, s. 559-568.

hazır olunduğuna dair yemin edilmiştir.²³ 22 Mayıs'ta Diyarbakır'da, 16 Mayıs'ta Kastamonu, Edirne ve Trabzon'da, 17 Mayıs'ta Giresun'da, 18 Mayıs'ta Havza'da ilk miting düzenlenmiştir. Mustafa Kemal'in 25 Mayıs'ta Havza'ya gelmesiyle 30 Mayıs Cuma günü mevlüt okunmuş ve ikinci bir miting yapılmıştır. ²⁴ Sinop'ta da 3 Haziran 1919'da büyük bir miting yapılarak işgal protesto edilmiştir.²⁵

İzmir'in işgalini öğrenen Konya yöresi halkı da işgalleri telgraf ve mitinglerle protesto etmiştir. Seydişehir'de yapılan mitingle beraber Konya'da iki protesto mitingi daha gerçekleştirilmiştir. İzmir'in işgalinin protestosundan sonra, Konya'da gerçekleşen İngiliz-İtalyan işgallerine karşı da 12 Eylül 1919'da, *Öğüd* gazetesinin İtalyanlar tarafından kapatılması üzerine 13 ve 28 Ocak 1920'de ve İstanbul'un işgaline karşı da 22 Mart 1920'de mitingler yapılmıştır. Konya'da Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin önderliğinde 8 Ocak 1920 tarihinde bir miting daha yapılmıştır. Şerafettin Camii'nde şehitler için okunan Kur'an ve Mevlit'ten sonra 5 bin Türk kadını, Wilson Prensiplerinin harfiyen tatbik edilmediği tespitinden hareketle memleketin kurtarılması ve bağımsız bir Türkiye'nin kurulması için İtilâf Devletlerine yönelik olarak bir beyanname yayınlamıştır.²⁶

İstanbul ve İzmir'in yanı sıra Urfa, Antep ve Maraş'ın işgali de tepki çekti. Fransızların 30 Ekim 1919'da Maraş'ı işgal etmeleri üzerine halk silahlandırıldı, işgaller protesto telgrafları ile kınandı ve mitingler düzenlendi. Kayseri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti büyük bir miting yapılacağını duyurdu. Tekbir sesleriyle başlayıp tekbir sesleriyle biten mitingde halkta manevi duygular uyandırmıştır. Sakarya Savaşı esnasında da 29 Ağustos 1921'de saat kulesi meydanında binlerce halkın katılımıyla büyük bir miting yapıldı ve zafer bizimdir dendi. Zaferle birlikte de yine meydanlarda mitingler ve camilerde hutbelerle durum hakkında bilgiler veriliyordu.²⁷ Antep'in işgaline karşı da 23 Kasım 1919'da Antep'in %90'nının Türk ve Müslüman olduğunun dile getirildiği büyük bir miting yapılmıştır.

Kastamonu'da İzmir'in işgali üzerine şehirde 16 Mayıs'ta "Milli Matem" ilan edildi ve halk, okullar, asker, sivil memurlar, medreseler, hocalar ve şeyhler Samanpazarı'nda toplanarak büyük bir miting yaptılar. Mitingde dualar okundu ve İtilaf devletlerine protesto telgrafları gönderildi.²⁸

Kastamonu'da yapılan bir diğer miting ilk kadın mitingi olarak bilinmektedir. Bu miting Zekiye Hanımın başkanlığında oluşturulan miting düzenleme heyeti tarafından tertip edilmişti.. Kız Muallim Mektebinin bahçesinde 10 Aralık 1919 tarihinde yapılan bu mitinge üç binden fazla kadın katılmıştır. Sadece kadınların tertip ettiği bu mitingde Padişaha, Sadrazama, Amerika ve Fransa cumhurbaşkanlarının eşlerine İngiltere ve İtalya kraliçelerine Hindistan İmparatoriçesine telgraflar çekilmiştir. Telgraflarda

²³ Yetim, **a.g.t.**, s. 83. Siirt'te İzmir'in işgaline karşı 23 Haziran'da bir miting daha yaparlar. Bkz., Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1986, s. 221.

²⁴ Yetim, **a.g.t.**, s. 89.

²⁵ Şahingöz, **a.g.t.**, s. 151.

²⁶ Konya'daki mitingler için bkz. Necmi Uyanık, "İzmir'in İşgaline Karşı Konya Yöresinden Gelen Tepkiler" **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research**, Volume 1/5, Fall 2008, s. 837-868.

²⁷ Zübeyr Kars, **Milli Mücadelede Kayseri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 38.

²⁸ Şahingöz, **a.g.t.**, s. 143-144.

yurdun parçalanmasına izin verilmeyeceği ifade edilmiştir. Yapılan konuşmalarda Zekiye Hanım işgaller, işlenen vahşetler ve haksızlıklar ile erkeklerle aynı safta din ve istiklal için ölüneceği dile getirilmiştir.²⁹

Mitinglerde söz alan kadınların konuşmalarını incelediğimizde Milli Mücadele ruhunu daha iyi tahlil etmek mümkündür. Bu yazının kapsamına girmese de en geniş katılımlı ve etkili olan İstanbul mitinglerinde konuşma yapan kadınlarımızın sözleri bu durumu en açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu konuda birkaç örnek vermek gerekirse, 19 Mayıs'ta yapılan Fatih mitinginde söz alan Halide Edip (Adivar) şunları ifade etmiştir: *"Müslümanlar, Türkler, Türk ve Müslüman bugün en kara gününü yaşıyor. Gece, karanlık bir gece... Fakat insanın hayatında sabahı olmayan gece yoktur... Hanımlar, bugün elimizde top, tüfenk denilen alet yok, fakat ondan daha büyük, ondan daha kuvvetli bir silahımız var: Hak ve Allah var..."*³⁰ 22 Mayıs'ta Kadıköy mitinginde konuşan Münevver Saime ise, *"... oğlum bana 'ben neyim?' diye sorduğu gün ona semalardan haykıran bir melek gibi 'büyük tarihli bir Türk'sün' diye hitap edeceğim"* demiştir.³¹ Kastamonulu hanımların 10 Aralık'ta yaptığı mitingde konuşan Zekiye Hanım da *"Kardeşler, hemşireler"* diye başladığı konuşmasına:

"Daha bir sene evvel kırmızı rengi ile başımızda dalgalanan ulu sancağımız görüyorsunuz ki siyahlara, matemlere büründü. Muharebe meydanlarında vatan ve din uğrunda binlerce evladımızı gömdükten sonra, haktan, adaletten bahseden Avrupalıların bir seneden beri yenildik diye başımıza açmadıkları felaket kalmadı...Hayır Hanımefendiler! Mağlubuz, silahımız yok. Fakat göğsümüzde imanımız, bütün dünyayı halk eden Allah'ımız var...Eğer onlar hakkımızı teslim etmezlerse, evlatlarımızın kanlarına kendi kanımızı karıştırarak erkeklerimizle bir safta, dinimiz ve istikbalimiz için ölecek; haksızlıklara, zalimlere tarihin lanetlerini terk ederek şehadetle öleceğiz."

diyerek mücadeledeki kararlılıklarını ortaya koymuşlardı.³²

Görüldüğü gibi, kadınların konuşmalarında en çok vurguladıkları konu Türklük, Müslümanlık, iman, inanç ve güven duygularıdır. İşgalci güçlere karşı eleştirel ve medeni bir tavır gösterilmiş ve gerekirse bu uğurda canlarını seve seve vereceklerinin altını çizmişlerdir. Ülkenin dört bir yanında yapılan her mitingde söz almasalar da mitinglere katılarak destek vermişlerdir. Ayrıca, kadınlar fiilen gerek ev içinde ve dışında, gerekse cephede mücadelelerini sürdürmüşler ve ülkenin işgalden kurtulması için çalışmışlardır. Bundan dolayıdır ki, Atatürk, "Dünyada hiçbir milletin kadını; Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim diyemez" sözleri ile Türk kadınının hakkını teslim etmiştir.

²⁹ Mustafa Eski, "İlk Kadın Mitingi", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, 10-11 Aralık 1994 Kastamonu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1996, s. 39-42.

³⁰ Arıburnu, **a.g.e.**, s. 13.

³¹ Arıburnu, **a.g.e.**, s. 36.

³² Eski, **20.Yüzyılda Kastamonu Kadınları**, Ankara, 2008, s. 45.

Sonuç

Tarih boyunca Türk kadını eski Türklerden itibaren ailede, yönetimde ve her alanda özellikle vatanın ve milletin kurtuluşu için erkeği ile birlikte yan yana dayanışma ve mücadele içinde olmuştur. Son yüzyıllarda Balkanlar'da, Ortadoğu'da, Kafkaslarda ardı ardına yaşanan savaşlar kadınların dul ve çocukların yetim kalmasına neden olmuş, yaşanan savaşlar kadını evin dışına çıkarmıştır. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mütareke hükümleri, Birinci Dünya Savaşı galiplerinin Osmanlı Devleti'ni parçalamaları için uygun bir zemin yaratmıştı. İşgallere karşı oluşan tepki ve direniş hareketleri ile Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basması Milli Mücadele hareketinin başlamasını sağlamıştı. Bu hareket kongrelerde alınan kararlar ve yürütülen askeri harekâtlar sonucunda başarıyla sonuçlanmıştır.

Milli Mücadele döneminde Türk kadını, yurdun işgali karşısında yabancı ülkelere protesto telgrafları göndermiş, fabrikalarda silah, mermi ve gıyecek imalatında görev almış, cepheye malzeme taşımış ve özellikle düzenlediği mitinglerle kamuoyunu etkileyerek halkın bilinçlenmesine katkı sağlamıştır. Özellikle düzenlenen mitinglerin kamuoyu oluşturmadaki rolü inkâr edilemez. Zira mitinglerin amacı, işgallere karşı kamuoyu oluşturulmasının yanı sıra, vatanın ve milletin milli birliğini sağlamaya yönelik olmuştur. Mitinglerin ortaya koyduğu en önemli sonuç milli birlik ve iradenin oluşmasının sağlanmasıdır. Ayrıca mitinglerde alınan kararlar ile kararlı duruşun ve protestoların İtilaf devletleri temsilcileri ile işgal altındaki İstanbul'da bulunan hükümetlere iletilmesi ile onların etkilenmeleri sağlanmıştır.

Mitinglerdeki ana fikir olarak, 'İzmir'in Türklüğü ve Türk kalacağı'nın dile getirilmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca dile getirilen bir diğer konu Türk'ün İzmirsiz olamayacağı, silaha sarılmak gerektiği, anavatanın düşmana teslim edilmeyeceği, bütün bu tecavüzlere hareketsiz kalmanın din ve devlete ihanet olacağının vurgulanması idi. Mitingler bir meşruiyet içinde izin alınarak yapılmıştır. Mitinglerin düzenlenmesinde genellikle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Türk Ocakları ve Darülfünun hocaları ile öğrencileri, müftülükler, ordu komutanları ve kadın öğretmen ile yazarların rolü olmuştur. Mitinglerin büyük kısmı 1919 yılı içinde ve İzmir'in işgali üzerine yapılmıştır. Mitinglere katılım konusunda verilen sayılar abartılı gibi göründe de etkileri bakımından önem arz etmektedir.

Ülkenin içinde bulunduğu duruma karşı işgaller ve Müslüman Türk halkına yapılan tecavüz, öldürme, aşağılama vb. insanlık dışı olaylara karşı başlangıçta yerel düzeyde il ve ilçelerde ortaya konulan miting ve protestolar, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesiyle birlikte 1919 yılı Mayısından itibaren artmıştır. Amasya Tamimi (21-22 Haziran), Erzurum (23 Temmuz-7 Ağustos) ve Sivas (4-11 Eylül) Kongrelerinde alınan kararlar sonucunda da bu tepkiler birleştirilmiş ve Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması sağlanmıştır. Heyeti Temsiliye başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yürütülen bu hareket ile İtilaf Devletleri ve onlara inanan azınlıkların niyetleri boşa çıkarılmıştır. Protesto ve mitinglerle başlayan tepkiler, askeri ve siyasî kararlarla desteklenmiş ve böylece 23 Nisan 1920'de Ankara'da milli iradeye dayalı yeni bir devletin temelleri atılmıştır.

KAYNAKLAR

Akdağ, Ömer, “İstiklal Savaşının İlk Safhasında Mitingler (Kasım 1918-Haziran 1919)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:138, Haziran 2002, s.121-137.

Afetinan, A. **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.

Arıburnu, Kemal, **Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri**, 2. Basım, Ankara,1975.

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar ve Anadolu’da Yunan Mezalimi II, Anadolu’da Yunan Mezalimi, Yayına Hazırlayanlar: Uğurhan Demirbaş vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1996.

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, Cilt:I, Dokuzuncu Basılış, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969

Aydinel, Sıtkı **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yi Milliye Harekatı**, Ankara, 1990.

Baykal, Bekir Sıtkı, “İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Olayın Doğu Anadolu’daki Tepkileri”, **Belleten**, 33/132, 1969, s. 517-575.

Çelebi, Mevlüt, “Menteşe Sancağı’nda İtalyan Ve Yunan İşgallerine Tepkiler”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Güz 2008, Sayı 21, s. 81-96.

Eski, Mustafa, “İlk Kadın Mitingi”, **Kastamonu’da İlk Kadın Mitingi’nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, 10-11 Aralık 1994 Kastamonu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1996, s. 35-46.

Eski, Mustafa, **20.Yüzyılda Kastamonu Kadınları**, Ankara, 2008.

Jaeschke ,Gotthard., “İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlıların İzmir Çıkartması”, **Belleten**, Cilt:XXXII, Sayı:128, Yıl:1968 , Çeviren: Mihin Eren, s. 567-576.

Jaeschke, Gotthard., **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türkçeye Çeviren: Cemal Köprülü, TTK Yayını, Ankara, 1971.

Gökbilgin M.Tayyib, **Milli Mücadele Başlarken**, Birinci Kitap, TTK Yayını, Ankara, 1959.

Güner, Zekai, “İzmir’in İşgali Olayının Trakya’daki Tepkileri”, **AAMD**, Cilt: IX Temmuz-Kasım 1993, Sayı: 27, s. 559-568.

İkdâm, 12 Eylül 1338/ 12 Eylül 1922, No: 9154, s. 1.

Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Genişletilmiş Yeni Baskı, Merk Yayınları, İstanbul, 1988.

Kars, Zübeyr, **Milli Mücadelede Kayseri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

Moralı, Nail, **Mütarekede İzmir Olayları**, Ankara, 1973.

Özalp, Kazım, **Milli Mücadele I**, 2.baskı, TTK Yayını, Ankara, 1985.

Şahingöz, Mehmet, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1986.

Şahingöz, Mehmet, "Milli Mücadelede Protesto ve Mitingler", **Türkler**, Cilt:15, Editör: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayını, Ankara ,2002, , s. 726-744.

Şahingöz, Mehmet, "İzmir'de Yapılan Maşatlık Mitingi ve İzmirliilerin İşgale Tepkisi", **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1,1989, s. 53-60.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt:1, Ankara, 1973.

Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 3üncü Baskı, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1999.

Türkmen, Zekeriya, **Milli Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016.

Uyanık, Necmi, "İzmir'in İşgaline Karşı Konya Yöresinden Gelen Tepkiler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**,(The Journal of International Social Research), Volume 1/5 Fall 2008, s.837-868.

Yetim, Fahri, **Milli Mücadele Döneminde Mitingler (1918-1920)**, T.C. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1994.

MİLLÎ MÜCADELE’NİN İSTİKLÂL MADALYALI KADIN KAHRAMANLARI

Nuray ÖZDEMİR*

ÖZET

Millî Mücadele’ye yapılan katılım ve desteğin en somut göstergesi zafer kazanıldıktan sonra asker, milletvekili ve sivil halka verilen istiklal madalyası olmuştur. Milletvekillerine yeşil, cephede bulunanlara kırmızı ve cephe gerisinde çalışan sivil halka beyaz şeritli madalya verilmiştir. Ancak milletvekili olup da aynı zamanda cephede bilfiil hizmette bulunanların madalya şeritlerinin yarısı yeşil diğer yarısı da kırmızı olmuştur. İstiklal madalyasıyla taltif edilenler arasında gerek cephede gerekse cephe gerisinde çalışan kadınlar da bulunmaktadır. 1926 yılına kadar madalyalar Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce verilmiş ve bu süre içinde 6920 madalya dağıtılmıştır. 1926 yılından sonra madalyalar Milli Savunma Bakanlığı’nca ve yalnız kırmızı şeritli olarak verilmiştir. İlk olarak, daha Milli Mücadele devam ederken TBMM’de on iki yaşında onbaşı rütbesi alarak cephede savaşan Nezahat Hanım’ın istiklal madalyası ile ödüllendirilmesine dair bir karar alınmıştır. Kırmızı şeritli madalya ile taltif edilen kadınlara örnek olarak, Maraş’ta Fransızlara karşı yapılan direnişte öne çıkan Bitlis Defterdarı Hakkı Bey’in haremi Merzuka Hanım, Güney Cephesi’nde Fransızlara karşı gösterdiği başarılarından dolayı Osmaniye’li şehit Rahime Hatun gösterilebilir. Millî Mücadeleye yaptığı katkıdan dolayı beyaz şeritli istiklal madalyası verilen kadınlara ise, Bursa’nın işgali sırasında casusluk yapıp orduya bilgi akışı sağladığı ve evinde Türk askerlerini sakladığı için Yunanlılar tarafından Selanik’e sürgüne gönderilen öğretmen Zehra Hanım, Konya’da Türk askerlerini evinde saklayarak kahramanlık gösteren Şehime Hanım örnek olarak gösterilebilir.

Bu çalışmada, istiklal madalyalı kadınların Millî Mücadele’ye verdiği katkı incelenecektir. TBMM Arşivi’ndeki İstiklal Madalyası Defterleri ve TBMM Zabıt Cerideleri incelenerek madalya verilen kadınlar tespit edilecektir. Ayrıca Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nden elde edilen belgeler ve dönemin basını da kaynak olarak kullanılacaktır. Kadınların ülkenin kurtuluşu için cephede ve cephe gerisinde yaptığı faaliyetlerin Millî Mücadelenin kazanılmasındaki yeri ve önemi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele, İstiklal Madalyası, kadın, savaş

HEROINES WITH MEDAL OF INDEPENDENCE IN THE NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

The most obvious sign of attendance and support to the National Struggle is medal of independence that was awarded to soldiers, deputies and the civilians after the victory. The medals were green ribbon for deputies, red ribbon for those in the front and white ribbon for the civilians behind the front. Besides the deputies who also served in the front actively were given a medal of half green and half red ribbon. Among those honoured by medal of independence were women struggling both in front and behind it. The Grand

* Doç.Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bolu, ozdemir_n@ibu.edu.tr.

National Assembly of Turkey (TBMM) had given the medals until 1926 and 6920 medals were given within this period. From this time on the medals were given only in red ribbon by the Ministry of Defence. However, totally how many women were awarded the medal is not clear. First while the National Struggle was still lasting, a decision was made in the TBMM to honour Nezahat Hanım with the medal for she was fighting in the front as a corporal at the age of twelve. As examples to women honoured with red ribbon medal are Merzuka Hanım (wife of Bitlis Provincial Treasurer Hakkı Bey), who came to the fore during the resistance to French in the city of Maraş; Martyr Rahime Hatun from Osmaniye, for her success in the face of French in the Southern Front. And as examples to women honoured with white ribbon medal for their contributions in the National Struggle are Zehra (Budunç) Hanım the teacher, who spied for the army during occupation of Bursa and was exiled to Selanik by the Greek as she had hidden Turkish soldiers at home and Şehime Hanım, showing heroism by hiding Turkish soldiers at home in Konya. In this research, the contribution by the women with medal of National Struggle is analysed. *Medal of Independence Reports* in the TBMM Archive and *Journal of Proceedings of TBMM* has been analysed and the medal awarded women has been identified. Documents from the Prime Ministry Republic Archive and the press of the time are among the resources as well. The place and importance of activities carried out by women for the liberation of the nation in the National Struggle both in the front and behind have been evaluated in this research.

Keywords

National Struggle, Independence medal, Woman, War

Giriş

İtalyanca “medaglia” kelimesinden gelen madalya; genellikle unutulmaması gerekli görülen bir başarının ya da bir savaşın hatırası olmak üzere verilen altın, gümüş, bakır ya da nikelden yapılmış mükâfat ve şeref armağanıdır.¹ Müsabakalarda mükâfat, ya da sanat eserleri için takdir nişanesi olarak verilen ödüllere de madalya denilmektedir. Devlet tarafından hizmette yararlılığın artırılması, moralin geliştirilmesi bakımından önemli bir araç olup, yerli veya yabancı askerlere, devlet adamlarına ve kişilere verilen ya da bir olayı veya yeri anmak için çıkarılan madeni plakalardır.²

Eski Yunan ve Romalılarda madeni para da madalya olarak adlandırılmıştır. Ancak daha sonra madalyanın bir tür kıymetli takı aracı olduğu ve paradan ayrı bir nitelik kazandığı görülmektedir. Romalılarda tunç ve başka alaşımlardan madalyalar yapıldığı biliniyorsa da, tarihte ilk kez madalya sanatı 1438’de Bizans İmparatoru VII. İoannes Palailogos’un tunçtan madalyası ile başlamıştır.³ Madalya verme zamanla Avrupa kültürünün bir geleneği haline gelmiştir.

Madalya sadece Batı’da değil İslam dünyasında da sıkça kullanılan bir başarı armağanı olarak ön plana çıkmıştır. Bunlar, daha çok dönemin hükümdarlarının adını ve baş kabartmasını taşıyan bir çeşit madeni para

¹ “Madalya Maddesi”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:27, Ankara 2003, s.3011.

² Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt:2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s.377.

³ “Madalya Maddesi”, s.3011.

özellği göstermektedir. Abbasiler ve Anadolu Selçukluları döneminde bu tür madalyalar basılmıştır. Madalya zamanla, özellikle askeri başarıları takdir amacıyla göğse takılan ve çeşitli şekillerde hazırlanmış olan bir tür nişan haline gelmiştir. Madalyalar, Osmanlı Devleti'nde batılılaşma hareketinin bir yansıması olarak 18. yy'dan itibaren görülmeye başlanmıştır.⁴ Patrona Halil İsyanı sonrası 1730 yılında çıkarılan altın “ferahi” madalyası Osmanlıdaki ilk madalyadır. Önceleri sadece savaşta ve barışta üstün hizmet gösterenlere verilen madalyalar daha sonraları toplumsal bir olayı sürekli gündemde tutabilmek amacıyla hatıra madalyaları ya da devletin felaketli anlarında yardım edenlere bağış madalyaları olmak üzere de çıkarılmıştır. Madalyalar genellikle altın, gümüş, bronz ve bakır olarak imal edilmişlerdir. Onları nişanlardan ayıran fark görünüm olarak daha küçük ve iki taraflı olmalarıdır. Madalyaların ön yüzünde çoğunlukla olayı vurgulayan rölyefler veya bazen Osmanlı arması bazen de hükümdarın tuğrası konulmuş, arka yüzleri ise verilen kişinin adının yazılacağı ince bir şerit ile olayı açıklayıcı yazılara ayrılmıştır.⁵ Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma ve Avrupa ile uyum sürecinde madalyalar önemli birer sembol olmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da madalya verme geleneği devam ettirilmiştir.

1- İstiklal Madalyası Kanunu ve Uygulanışı

Cumhuriyet döneminin ilk madalyası daha Milli Mücadele yıllarında fedakârlık gösteren halkı savaşmaya teşvik etmek, insanüstü çaba gösterenleri takdir ve yüceltmek amacıyla asker, mebus ve sivil halka verilmesi öngörülen “İstiklal Madalyası” olmuştur.⁶ TBMM'nin 23 Nisan 1920 tarihinde açılışından sonra, uzunca bir zaman devam edeceği öngörülen savaşın başarı ile sonuçlandırılması amacıyla savaşa katılanlara, kazanılmasında emeği geçenlere, milletvekillerine verilmek üzere Saruhan milletvekili Mustafa Necati Bey madalya ile ilgili yasa tasarısını hazırlamakla görevlendirilmiştir. Milli Mücadele'ye katılanlara bir ödül verilmesi konusunda 2 Ağustos 1920 günü yaptığı teklif üzerine Meclis'te müzakereler açılmış ve nihayet 29 Kasım 1920 günü İstiklal Madalyası adı altında bir ödülün ihdasına dair bir kanun kabul edilerek 4 Nisan 1921 günü Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.⁷

Kanunun 1. Maddesinde İstiklal Madalyasının bilfiil ve kıta başında cephede veya iç isyanları bastırmada kahramanlık ve fedakârlık gösteren subaylara, askerlere, milli kahramanlara ve cephe gerisinde bu yüce amaca ulaşabilmek için çalışanlara, istiklal-i milli uğrunda şehit düşenlerin büyük oğluna veya ailesine verileceği açıklanmıştır. Ayrıca kanunun 2. Maddesinde ulusal dava uğrunda savaşan ve savunan TBMM üyelerine de birer madalya verileceği ifade edilmiştir. Kanunun 5. Maddesine göre milletvekillerine verilecek madalyanın şeridi yeşil, cephede bulunanların kırmızı ve cephe gerisinde çalışanların beyaz olacaktır. Ancak mebus olup da aynı zamanda cephede bilfiil hizmette bulunanların madalya şeritlerinin yarısı yeşil diğer

⁴ Edhem Eldem, **İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004, s.24; “Madalya Maddesi”, s.3011.

⁵ T. Nejat Erarp, “Osmanlılarda Nişan ve Madalya”, **Türkler**, C.13, Ankara, 2002, s.685-686.

⁶ **İstiklal Madalyası Tarihçesi ve Tanımı**, Türkiye Muharip Gaziler Derneği Yayını, Ankara, 1983, s.17.

⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt:6, İçtima:1, Yüz Beşinci İçtima, 29 Kasım 1920, s.120.

yarısı da kırmızıdır.⁸ Sarı renkte olacak madalyanın 10 binin üzerinde basımının yapılması kararlaştırılmıştır.⁹

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra madalya yapımı için ilk girişim 9 Ocak 1923 tarihinde çıkarılan 2145 sayılı kararname ile olmuştur. Bu kararname ile Darphane Müdürlüğü tarafından bir yarışma düzenlenmesi ve bunun sonucuna göre yapımına geçilmesi öngörülmüştür. Madalyanın bir yüzünde Misak-ı Milli sınırları dâhilinde Türkiye haritası, diğer yüzünde TBMM'nin açılış tarihi ve madalyanın basım tarihinin bulunması uygun görülmüştür.¹⁰ Darphane'nin açtığı 200 lira ödüllü yarışmayı heykeltıraş Mesrur İzzet Bey kazanmıştır. 35X40 mm çapında, oval şekilde, parlak sarı renkte, 15,55 gr ağırlıkta ve bronzdan 10 bin adet yapılacaktır. İlk basılan madalyalarda tarihler eski yazılı, harf devriminden sonra basılanlarda yeni Türk harfleriyledir. İstiklal madalyası kurdele ve madeni kısım olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Madeni kısım değişmemekle birlikte kurdele dört renklidir. Bu farklı renkler İstiklal Madalyası Kanunu'nun 5. Maddesinde belirtildiği gibi madalyayı hak edenlerin hak ediş şekillerinden kaynaklanmaktadır.¹¹

Madalyanın ön yüzünde, tam ortada Büyük Millet Meclisi Binası, yanlarında o zamanki Ankara şehrinin cami ve evlerinin resmi bulunmaktadır. Meclisin arkasındaki güneş ve ışınları zafer ve barışı ifade etmektedir. Meclisin sağ altında Meclis'in açılış tarihi olan (23 Nisan), sol altında ise İstiklal Madalyası yasasının çıkış tarihi olan (1336-1921) tarihi bulunmaktadır. Meclis binasının altında yer alan dünya haritası bilgiyi, orak ve tırpanlar tarıma önem verileceğini, iki taraftaki meşe dalları ise barışı ifade etmektedir. En altta kağnısı ile görülen Ankara köylü kadını, savaşta Türk kadının erkeklerle birlikte mücadele verdiğini, fedakârlık gösterdiğini belirtmektedir. Madalyanın diğer yüzünde, ay yıldız içerisine alınmış Türkiye haritası bulunmaktadır. Türkiye'nin merkezi ve Büyük Millet Meclisi'nin bulunduğu Ankara şehri, Türkiye'nin kalbi olarak bir yıldız şekliyle ifade edilmiştir. Buradan çıkan altı ışın, Kars ve Edirne gibi sınır şehirlerini göstermekte ve Ankara'dan çıkacak ışığın Misak-ı Milli sınırlarına kadar her yeri aydınlatacağı anlamını taşımaktadır. En altta 1 Teşrinisani 1338 (1 Kasım 1922) yazılı olup saltanatın kaldırılmasını ilan eden kanunun Meclis'teki kabul tarihidir.¹²

⁸ **Ceride-i Resmiye**, 4 Nisan 1921, Sayı:9, s.3.

⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30.18.1.1./7.29.6./22.08.1922.

¹⁰ **BCA**, 30.18.1.1./6.44.5/09.01.1923.

¹¹ **İstiklal Madalyası Tarihçesi ve Tanımı**, s.64; Derya Uzun, "Sanatsal Göstergeler Bağlamında Az Tanınan Bir Heykeltıraş ve İstiklal Madalyası Tasarımcısı Mesrur İzzet (Ahmet Mesrur Durum)", **Sanatsal Göstergeler**, Yay. Haz. Kıymet Giray, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2013, s.52.

¹² **İstiklal Madalyası Tarihçesi ve Tanımı**, s.65.

Kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası

İstiklal Madalyası almaya hak kazananlara madalyanın ne zaman, ne amaçla ve kime verildiğini belirten “berat” adı verilen belge de verilmiştir. İlk İstiklal Madalyası 21 Kasım 1923’te Mustafa Kemal Paşa’ya taktim edilmiştir. Ayrıca Meclis kararı ile savaşta gösterdiği topyekûn direniş karşısında Maraş şehrine de kırmızı şeritli İstiklal Madalyası verilmiştir. Maraş kalesindeki Türk bayrağına törenle asılmıştır. 1926 yılına kadar madalyalar TBMM’ce verilmiş ve bu süre içinde 6920 madalya dağıtılmıştır. 1926 yılından sonra madalyalar Millî Savunma Bakanlığı’nca ve yalnız kırmızı şeritli olarak verilmiştir.¹³

2-İlk İstiklal Madalyasının Nezahat Hanım’a Verilmesi Önerisi

Millî Mücadeleye katılanları ödüllendirmek için istiklal madalyası verilmesine dair TBMM’de 29 Kasım 1920’de alınan karar sonrasında daha savaş bitmeden ilk madalya Nezahat Hanım’a verilmek istenmiştir. Nezahat Hanım 70. Alay Komutanı Hafız Halid Bey’in 12 yaşındaki kızıdır. Hafız Halid Bey eşi ölünce başka da kimsesi olmadığından küçük yaştaki kızı Nezahat’ı yanına alarak I.Dünya Savaşı’na katılmıştır. Babasının yanında cepheden cepheye koşan küçük Nezahat savaşın içinde büyümüştür. Zamanla ata binmeyi ve silah kullanmayı öğrenmiş, askerler arasında Nezahat Onbaşı olarak anılmıştır.¹⁴

Bursa Mebusu Operatör Emin Bey tarafından çeşitli cephelerde özellikle de Gediz ve İnönü savaşlarında bilfiil çarpışmalara katılan 12 yaşlarındaki Nezahat Hanım’ın İstiklal Madalyası ile taltif edilmesine dair 30 Ocak 1921 tarihli TBMM oturumunda bir takrir vermiştir. Halit Bey’in kahraman bir asker olduğuna dikkat çekerek kızının da küçük yaşta “*kendi eliyle yüzü mütecaviz düşman öldürdüğünü*”, cephede askerlere cesaret verip mücadeleye teşvik ettiğinden dolayı bu küçük kızın madalya ile taltifini istemiştir. İlk istiklal madalyasının askerler arasında “Türk Jan Dark”ı olarak anılan bu kıza verilerek kadirşinaslık gösterilmesini istemiştir. İzmit mebusu Hamdi Namık

¹³ Eldem, **a.g.e.**, s.490; **İstiklal Madalyası Tarihçesi ve Tanımı**, s.117; Erhan Alpaslan-Sadi Gedik, “TBMM Tarafından Maraş’a İstiklal Madalyası Verilmesi ve Şair Mehmet Nadi Bey’in Madalya Kasidesi”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:15, Sayı 1, 2018, s.273.

¹⁴ Ferhat Uyanıker, **Millî Mücadele’de Türk Kadını**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.82.

Bey söz alarak babasını ve Nezahat hanımı çok iyi tanıdığını ancak çok değerli addedilen istiklal madalyalarının Yunan madalyalarına benzetmemek için 12 yaşındaki bir çocuğa verilmesini uygun görmediğini belirterek karşı çıkmıştır. Meclis tarafından İstiklal madalyası yerine büyüdüğünde kendisine çeyizi için bir hediye taktim edilmesinin daha uygun olacağını öne sürmüştür. Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey ise sadece madalya değil bir de rütbe verilmesini istemiş Osmanlı tarihinde ilk defa olarak bir paşa hanım görmek istediğini, kendisine mirmiran (tuğgenerallik) rütbesinin verilmesini teklif etmiştir. Hamdi Namık Bey yeniden söz alarak istiklal madalyası verilmesine Meclisin doğrudan doğruya karar veremeyeceğini, Başkanlık Divanının araştırma yapması ve kanun gereği Ordu Komutanlığına sorulması gerektiğini belirmiş bunun üzerine Meclis Başkanın yaptığı oylama sonrasında teklif Divan-ı Riyaset'e havale edilmiştir.¹⁵

Savaş yıllarında Nezahat Hanım'ın madalyası unutulmuştur. Milli Mücadele sona erdikten sonra madalya dağıtımına başlandığında gündeme gelmemiştir. Nezahat Hanım'a İstiklal Madalyası verilmemiştir Nezahat Hanım'dan da hiçbir zaman madalya isteme yönünde bir talep olmamıştır. Ancak 1986 yılında bu konu yeniden gündeme gelmiş ve TBMM başkanlığı 78 yaşındaki Nezahat Hanım'a bir teşekkür plaketi sunarak onu unutmadığını göstermek istemiştir.¹⁶

3-İstiklal Madalyalı Kadınlar

3.1. Rahime Hatun (Tayyar Rahmiye)

Milli Mücadele'de Güney Cephesi'nde Fransız işgalleri karşısında Osmaniye'nin Kaypak nahiyesi Raziyeler (Kayalı) Köyü'nden 25 yaşlarında genç bir kadın olan Rahime (Rahmiye) Hanım "Kırmızı Müfreze" adı verilen Hüseyin Ağa'nın Kuva-yı Milliye birliğine savaşçı olarak katılmıştır. Köye çete toplamak için gelen Hüseyin Ağa Rahime Hatun'un ısrarı karşısında onun çetelere katılmasına izin vermiştir. "Kösenin Kızı" diye çağrılan bu kadın tüfeği ile daima bölüğün önünden yürümüş ve bütün muharebelere katılmıştır.¹⁷ Cesaretini "*Allah bana nusret verse (yardım etse), yalnız başıma düşmanı kırarım*", "*Ölürsem şehit kalırsam gaziyim.*" sözlerini sıklıkla tekrarlayarak da göstermiş Osmaniye çete savaşlarına damgasını vurmuştur.¹⁸

Dokuzuncu Tümen'in 1920 Şubat'ında Hasanbeyli civarındaki Fransız kuvvetleri ile savaşında müfrezesiyle yer almıştır. Bu çarpışmada Fransızlardan 80 tüfek, 2 de makineli tüfek ele geçirilmiştir. Ateş hattında kalan iki arkadaşını korumak için, gösterilen tereddüde aldırmaksızın ileriye atıldığından, çevikliğinden dolayı kendisine Tayyar (Uçan) Rahime lakabı verilmiştir. Başarılarından dolayı onbaşılık rütbesine yükseltilmiştir.¹⁹

Halide Edip Adıvar Türkün Ateşle İmtihanı adlı kitabında Kurtuluş Savaşı'nda cepheye çarpışan kadınlara Rahime Hatun'u örnek olarak göstermekte ve 1920 Haziran'ında Osmaniye'de Fransız istihkamlarına

¹⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:I, Cilt:7, İçtima:1, Yüz Kırkinci İçtima, 30.01.1921, s.440-441; Zeki Saruhan, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, Cem Web Ofset, Ankara, 2006, s.320.

¹⁶ Uyaniker, **a.g.e.**, s.83-84.

¹⁷ Fevziye Abdullah Tansel, **İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991,s.43; **Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.83.

¹⁸ Ferhat Uyaniker, **a.g.e.**, s.78.

¹⁹ Tansel, **a.g.e.**, s.43, **Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi**, s.83.

yapılan hücumla önderlik ettiğini yazmaktadır.²⁰ Alibeyli Mahallesinde Fransız karargâhı olarak kullanılan ve çok iyi tahkim edilen Hacı Ökkeş Ağa'nın evinde dalgalanan Fransız bayrağını indirmek için Rahime Hatun'un da bulunduğu müfreze görevlendirilmiştir. Fransız karargâhına taarruz edecek olan bu müfreze 1 Temmuz 1920 sabahı harekete geçmiştir. Ancak karargâh çok iyi korunduğundan bir türlü ilerleyemeyen birliği duraklamıştır. Bunun üzerine çetesini harekete geçirmek ve yeni bir taarruz hızı verebilmek için sarf ettiği bütün gayretlerin boşa çıktığını görünce saldırı hattına fırlamış *"Ben kadın olduğum halde ayakta duruyorum da siz erkek olduğunuz halde yerlerde sürünmekten utanmıyor musunuz?"* sözleri ile erkekleri cesaretlendirici sözler söylemiştir. Bunun üzerine hücum yeniden başlamış ve karargâh binasını saran müfreze birliği hedefine ilerlerken Rahime Hatun şehit olmuştur.²¹

Osmaniye'li şehit Rahime Hatun'un cephede gösterdiği başarılarından dolayı Milli Müdafaa Vekâleti'nin önerisiyle 24 Mayıs 1926 tarihli TBMM oturumunda varislerine kırmızı şeritli 6045 numaralı İstiklal Madalyası verilmesi kabul edilmiştir.²²

3.2. Bitlis Defterdarı Hakkı Bey'in Eşi Merzuka Hanım

Bitlis Defterdarı Hakkı Bey'in eşi Merzuka Hanım Maraş'ta Fransızlara karşı yapılan direnişte önce çıkan isimlerden biri olmuştur. İrade-i Milliye Gazetesi'nin 2 Şubat 1920 tarihli haberinde Bitlis Defterdarı'nın eşinin yaptıkları şu şekilde yer almıştır:²³

"Maraş dahilinde Kayabaşı mahallesinde yapılan müsademedede Bitlis Defterdarı Bey'in haremî hanım evinde ihzar ettiği mazgala yanaşarak akşama kadar kemal-i metanetle harb ve sekiz düşmanı telef ettikten sonra akşam üzeri erkek elbiseleri labis (giymiş) olarak sokaktaki mücahedin -i islamiyeye iltihak etmiştir."

Merzuka Hanım'ın dönemin basınında ve belgelerinde adı verilmemiş sadece Bitlis Defterdarı'nın eşi olarak bahsedilmiştir. Maraş'taki Türk-Ermeni vuruşmalarında cesaretle ortaya atılması, Maraş'ta yaşananları büyük bir heyecanla izleyen Türk kamuoyunda büyük bir yankı yapmış milli mücadeleye katılmaya teşvik etmeye ve halkın moralini yükseltmeye yönelik propaganda amaçlı da kullanılmıştır. Mustafa Kemal Paşa da Maraş'ta ortaya çıkan bu kahraman kadına özellikle dikkat çekmek istemiştir. Antep Mutasarrıflığının verdiği bilgiye dayanarak bütün Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri merkez kurullarına ve idarelerine, Sivas, Kayseri ve Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyetlerine çektiği telgraflarda Maraş'ta yaşanan bu olayla ilgili bilgi verilmiştir.²⁴

²⁰ Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1992, s.159.

²¹ Cahit Çaka, **Tarih Boyunca Harp ve Kadın**, As.Fb. Matbaası, Ankara, 1948 s.59-60; Neşet Dinçer, *"Osmaniye Kurtuluş Savaşı'nda Rahime Hatun"*, **Bütün Yönleriyle Osmaniye 1.Sempozyum** 15-18 Kasım 1993, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, 1995, s.49-51.

²² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:II, Cilt:25, Yüz Yedinci İçtima, 24.5.1926, s.470; **TBMM Arşivi**, *İstiklal Madalyası Defteri*, C:V, Madalya No:4839-6920.2.5.1926- 7.5.1932.

²³ **İrade-i Milliye**, "Maraş Havadisleri Kahraman Bir Türk Kadını", 2 Şubat 1920, s.1.

²⁴ Sarıhan, **a.g.e.**, s.284-285.

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa imzasıyla Sivas Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti Reisliği Heyeti'ne gönderilen 3 Şubat 1920 tarihli yazıda Bitlis Defterdarının eşinden şöyle bahsetmiştir:²⁵

“Maraş’ın Kayabaşı Mahallesi’nde sakin Bitlis Defterdarı’nın haremi Hanım, İslamlar’ın hun-ı masumunun na-hak yere akıtılmasından ve birçok hanmanların söndürülmesinden galeyana gelerek, hanesinden açtığı mazgaldan din dindaşlarımızı imha için İslam mahallatına saldıran düşmanlara ateş açarak, akşama kadar sekiz düşmanı telefe muvaffak olduğu ve akşamüzeri erkek elbisesiyle ve kemal-i cüretle muhafaza-ı ırz ve can kaygusu ile silaha sarılmış bulunan mücahidin-i İslamiye sınıfına iltihakla bilful müsademata iştirak eylemekte bulunduğu bildirilmiştir.”

Anadolu basınında da isim verilmeden Bitlis Defterdarının eşinin kahramanlığına dair haberlere yer verilmiştir. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nin 6 Şubat 1920 tarihli sayısında “Kahraman Bir Hanım” başlığı altında haber şu şekildedir: ²⁶

“Maraş’ın Kayabaşı mahallesinde sakin Bitlis Defterdarının haremi hanım, Maraş’ta Avrupalıların ve yerli Ermenilerin iştirakiyle açılan mukatelede (vuruşma) birçok Müslüman hanımlarının sönmekte olduğu hanmanlarının (ocak) sönmekte olmasından ve zavallı Müslüman ailelerinin her nevi tecavüz ve taarruz altında kan dökmeye mecbur kalmasından mütevellid efrat- ı tesirle hanesinden açtığı mazgallardan İlam mahallatına hücum eden düşman üzerine ateş açarak sabahtan akşama kadar müsademe etmiş ve sekiz kişiyi telef etmeğe ve bir hayli mecruh verdirmeye muvaffak olmuştur. Akşamüzeri karanlıktan istifade ile erkek elbisesiyle hanesini terk etmiş ve kemal-i celadetle mücahidin-i islamiye safları arasına karışarak Maraşlı kardeşlerimizin teşkil ettiği abide-i hamiyet ve besaletini (yiğitlik) tetvic (taçlandırma) eylemiştir. Osmanlılığın bu ulvi ve fedakâr kahramanını, Kuva-yı Milliye’nin bu büyük be mukaddes hemşiresini bütün mevcudiyetimizle tebcil ederiz.”

Dönemin en etkin kadın örgütlenmesi olan ve Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti yönetimi Şefika Kemal ve Melek Reşit imzasıyla 13 Şubat 1920 tarihinde Merzuka Hanım’a gösterdiği büyük cesaret için kutlama ve övgüler bildiren bir telgraf göndermiştir. Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti’nin Anadolu’daki diğer şubelerden de Maraş’a kutlama telgrafları çekilmiştir. Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa hukuk Cemiyeti Şubesi’nin gönderdiği kutlama telgrafında “Türk mücahidesi” unvanını verdiklerini belirterek takdirlerini sunmuşlardır. Yozgat Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti de Sivas’ta bulunan genel merkeze gönderdiği 16 Şubat 1920 tarihli telgrafta Maraş için yardım toplanmaya başladığı Maraş’ta

²⁵ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyeti Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.116.

²⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, Kahraman Bir Hanım”, 6 Şubat 1920, s.4. Aynı haber için bkz: **Açıksöz**, “Hanımlarımızın Kahramanlığı”, 8 Şubat 1920, s.2.

Bitlis Defterdarının eşinin kahramanlığından ve yaptıklarının kadınlar üzerinde bıraktığı derin etki anlatılmıştır.²⁷

Ali Fuat Cebesoy Milli Mücadele hatıralarında Maraş mücahit kadınlarından övgüyle anlatırken Merzuka Hanım'dan da bahsetmektedir. Maraş'ta yaşananlarla ilgili ise şunları yazmıştır:²⁸

“Kahraman müfrezelerimizle beraber halk devamlı bir surette Fransızların işgalinde olan kilise ve mekteplere hücum ederek bir kısmını ele geçirmiş ve bu esnada iki top ile on kadar mitralyöz almış ve bunları düşman aleyhine kullanmışlardı. Maraş kadınları da ellerinden geleni yapıyorlar. Başlarında Bitlis Defterdarının zevcesi vardı.”

Merzuka (Selcanoğlu) Hanım'ın bundan sonraki faaliyetleri hakkında bilgiye ulaşamamıştır. Ancak Kurtuluş Savaşı'na verdiği destekten dolayı 26 Mayıs 1927 tarihli TBMM oturumunda Müdafaa-ı Milliye Encümeni'nin sunduğu mazbata onaylanarak Bitlis Defterdarı Hakkı Bey'in haremî Merzuka Hanım'a 6799 numaralı kırmızı şeritli İstiklal Madalyası verilmesi kararı kabul edilmiştir.²⁹

3.3. Aydınlı Emir Ayşe Kadın

Binbaşı Ayşe olarak da bilinen ancak daha çok kaynaklarda Ayşe Çavuş olarak geçen Emir Ayşe Hanım 1864 yılında doğmuştur. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgali karşısında Kuva-yı Milliye'ye katılmıştır. Köy köy dolaşarak gönüllüler toplayıp dağa çıkmıştır. İki oğlu da onunla cepheye savaşmıştır. Ancak İzmir Yunanlıların eline geçince Aydın'a gitmiştir. 27 Mayıs 1919'da Aydın da işgal edilince Demirci'deki savaşlara katılmış 28 yaşındaki oğlu Ahmet burada şehit olmuştur. Salihli, Demirci, Simav, Gediz'de Yunanlılara karşı mücadele vermiş, Salihli'deki savaşları esnasında çavuşluk rütbesini almıştır. Gediz'deki bir çarpışmada diğer oğlu şehit olmuştur. İnönü Savaşları, Kütahya-Eskişehir Savaşı ve Sakarya Savaşlarında Yunanlılara karşı kahramanca savaşmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmış Haymana bölgesinde çok sayıda at toplamıştır. Bir gazete röportajında Sakarya'da çok şiddetli çarpışmalara katıldıklarını “*koca dere Yunan ölüleri ile doldu*” sözleriyle ifade etmiştir. Ayşe Çavuş, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Ankara'da bulunan üç kızını Mustafa Kemal Paşa'ya emanet etmiştir. Ayşe Çavuş'un kızları Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini güvenliklerini sağlamak için Kayseri'ye gönderme isteğine karşı çıkıp “*anamız şehit olursa yerine biz geçeceğiz*” diyerek kabul etmemişlerdir. Ayşe Çavuş bu savaşlar sırasında biri omzundan diğeri diz kapağından üçüncüsü de ayağından olmak üzere üç kez yaralanmıştır. Kaynaklarda Ayşe

²⁷ Bekir Sıtkı Baykal, **Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1996, s.62-64; Cengiz Şavklı, “Maraş Milli Mücadelesinde Kadın Kahramanlar,” **III.Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu**, 26-28 Ekim 2017, Kahramanmaraş, s.217-218

²⁸ Tansel, **a.g.e.**, s.41.

²⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:II, Cilt:32, İçtima Senesi:IV, Yetmiş İkinci İçtima, 26.5.1927, s.573; **TBMM Arşivi**, *İstiklal* Madalyası Defteri, C.V, Madalya No:4839-6920, 22.5.1926-7.5.1932.

Çavuş ile ilgili birbiriyle çelişen ifadeler yer alsa da Aydın ve çevresinde büyük kahramanlıklar gösterdiği bir gerçektir.³⁰

TBMM'nin 19 Mayıs 1926 tarihli oturumunda Aydın vilayeti İmam Köyü karyesinden Emir Ayşe kadına 4618 numaralı kırmızı şeritli İstiklal Madalyası verilmesi kararı alınmıştır.³¹ 1960 yılında vefat eden Çete Emir Ayşe Efe'nin mezar taşında şu sözler yazılıdır:³² *“O günlerin ben de iki hatırası kaldı: Biri, milletimin ve Atatürk'ün göğsüme taktığı istiklal madalyası; öteki de heyecanlı kalbimde yaşattığım vatan hizmetidir.”*

3.4. Gül Hanım

Milli Mücadele döneminin kahramanlığı kadar esrarengizliği ile de dikkat çeken kadın kahramanlarından biridir. Gül Hanım hakkında en geniş bilgiyi Halide Edip Adıvar'ın Millî Mücadele dönemi anılarını anlattığı *Türkün Ateşle İmtihanı* eserinde bulabilmekteyiz. Gül Hanım 20 yaşında iken Erzurum'da gördüğü garip bir rüyanın etkisinde kalmıştır. Hz. Ali'yi rüyasında görmüş, o da kendisine orduya katılmasını söylemiştir. Bu rüya üzerine Kazım Karabekir Paşa'ya mektup yazarak askere alınmasını istemiştir. O da Atatürk'e yazmıştır. Evini barkını bırakıp on beş yaşındaki oğlu ile savaşmak için orduya başvurmuştur. Batı Cephesi'ne gönderilmiştir. Yunanlılarla savaşmak isteyen Gül Hanım Halide Edip Hanım'a rüyalarını anlatmıştır. Kendince eğer savaşa girerse Yunanlıların hemen yenileceğine inanmaktadır. Halide Edip Hanım İsmet Paşa'dan Gül Hanım'ı cepheye göndermesini istemiştir. İsmet Paşa ise Gül Hanım'ın başındaki örtünün ürkütücü olduğunu söyleyerek onu çıkartmasını istemiştir. Gül Hanım'ı hastanede ya da Tetkik-i Mezalim işlerinde görevlendirmeyi önermiştir. Bir ay sonra Genel Kurmay Başkanı, Halide Edip Hanım'a Gül Hanım'ın köyü karıştırdığı, köylünün elindekileri askere verdiğini ve rüyalarıyla halkı korkuttuğunu sitemle karışık bildirmiştir. Sakarya Savaşı sonrasında askerin maneviyatını yükseltmek için Halide Edip Hanım ve Gül Hanım askerlerle görüşmüş, onlarla ağlamışlardır. Kadın sözünün, kadın gözyaşının etkisi fazla olmuştur. *“Eğer vatani kurtarmadan gelerseniz kadın olarak size lanet edeceğiz.”* gibi uyarılarda bulunmuşlardır. Gül Hanım Büyük Taarruz'dan bir gün önce bütün fırkaları gezerek askerlere zafer için birer birer yemin ettirmiştir.³³

TBMM'nin 27 Nisan 1927 tarihli oturumunda İzmir Bornova'da sakin Gül Hanım'a (Yurdaköle) beyaz şeritli İstiklal Madalyası verilmesi kararlaştırılmıştır. Millî Mücadele'de gösterdiği kahramanlık ve fedakârlıklardan dolayı Gül Hanım'a 6713 numaralı İstiklal Madalyası verilmiştir.³⁴

³⁰ Yavuz Aslan, “Türk Bağımsızlık Savaşının Kadın Kahramanlarından Ayşe Çavuş ve Onunla Yapılan İki Mülakat”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:6, Sayı:37, Aralık 2006, s.217; Tansel, **a.g.e.**, s.39; Sarıhan, **a.g.e.**, s.305.

³¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:II, Cilt:25, İçtima Senesi:III, Yüz Üçüncü İçtima, 19.05.1926, s.274; **TBMM Arşivi**, İstiklal Madalyası Defteri, C.IV, Madalya No:3321-4839, 15.2.1926-22.5.1926.

³² <http://imamkoy.com/index.php/koyumuzun-kadin-kahramani-cete-ayse/> 16.05.2019.

³³ Uyaniker, **a.g.e.**, s.125-126.

³⁴ **TBMM Arşivi** İstiklal Madalyası Defteri, C.V, Madalya No:4839-6920, 22.5.1926-7.5.1932.

3.5. Bursa'da Bizim Mektep Müdürü Zehra Budunç

Zehra Budunç, 1896 yılında Selanik'te doğmuş ve Üsküp Rüştîyesi'ni bitirdikten sonra çok küçük yaşlardan itibaren öğretmenlik yapmıştır. Balkan Savaşlarının çıkması üzerine göç ederek Bursa'ya yerleşmiştir. Burada çeşitli okullarda öğretmenlik yaptıktan sonra 1919 yılında Bizim Mektep adında bir özel okul açmıştır. Milli Mücadelenin başlamasıyla ülkenin kurtuluşu için çalışmıştır. Yunanistan'ın 8 Temmuz 1920 tarihinde Bursa'yı işgal etmesi üzerine istihbarat faaliyetlerinde bulunarak ordu için hizmet etmiştir. Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından gönderilen Yüzbaşı Tahir Bey ile çalışmıştır. Okulu Bizim Mektep Milli Mücadele sürecinde Bursa'da adeta bir üs olmuştur. Zehra Hanım okulunun bodrum katında asker ve silah saklamıştır. Ancak Zehra Hanım'ın bu faaliyetleri Yunanlıların gözünden kaçmamış ve 7 Eylül 1922 tarihinde yakalanarak Yunanistan'a sürgüne gönderilmiştir. Zehra Hanım önce Selanik Hapishanesine oradan da Milos Adası'na sevk edilmiş ve bir seneye yakın esir hayatı yaşamıştır. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması üzerine 7 Mayıs 1923 tarihinde sürgünden kurtulmuş ve Bursa'ya dönmüştür. Yeniden Bizim Mektep'deki görevinin başına geçmiştir.³⁵

Zehra Hanım 1930 yılında kadınlara belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanınması üzerine CHF'nin Bursa'daki ilk kadın üyelerinden biri olmuştur. 1930 Belediye seçimlerinde Bursa Belediye meclis üyeliğine, 1946 yılında da Bursa Milletvekilliğine seçilmiştir.³⁶ 1950 yılında yapılan seçim sonucu meclise giremeyen Zehra Hanım siyasi hayattan çekilmiş ve İstanbul'a yerleşmiştir. 25 Mayıs 1956 tarihinde vefat etmiştir.³⁷

Millî Mücadele'de cephe gerisinde istihbarat faaliyetlerinde bulunan Zehra Hanım'a Millî Mücadeleye verdiği destek ve katkı üzerine TBMM'nin 28 Mart 1927 tarihinde oturumunda 6389 numaralı beyaz kurdeleli İstiklal Madalyası verilmesi kararı alınmıştır.³⁸ Zehra Hanım bu madalyayı Millî Mücadele'ye yaptığı hizmetin "en şerefli mükâfatı" olarak görmüştür.³⁹

3.6. Konya'dan Şehime Hanım

Şehime Hanım, Konya'nın Zincirlikuyu Mahallesi'nde mukim Sultaniye kazası bidayet Mahkemesi Başkatibi Ahmet Efendi'nin zevcesidir. Şehime Hanım'ın Millî Mücadeleye verdiği destek ve katkı hakkında oldukça sınırlı bilgiye sahibiz. Konya'nın işgali sırasında Türk askerlerini evinde saklamış ve bundan dolayı 28 Mart 1927 tarihli TBMM oturumunda beyaz şeritli İstiklal Madalyası verilmesi kararlaştırılmıştır. Şehime Hanım'a 6328 numaralı İstiklal Madalyasını Konya'da yapılan bir törende Mereşal Fevzi Çakmak'ın yaveri General Asım Gündüz takmıştır.⁴⁰

³⁵ **BCA**, 490-1-0-0 / 294-1184-2

³⁶ **TBMM Arşivi**, Zehra Hanım'ın Hal Tercümesi.

³⁷ Yılmaz Akkılıç, **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa**, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa 2008, s. 707.

³⁸ **TBMM Arşivi** İstiklal Madalyası Defteri, C.V, Madalya No:4839-6920, 22.5.1926-7.5.1932; **TBMM Zabıt Ceridesi** Devre:2, İçtima:47, 28 Mart 1927, s.244.

³⁹ **BCA**, 490-1-0-0 / 294-1184-2.

⁴⁰ **BCA**, 196-345-9, 232, 15.11.1927, Nevin Korucuoğlu, "Kurtuluş Savaşı'ndaki Kadın Kahramanlarımız", **Millî Kültür Dergisi**, Sayı:78, Kasım 1990, s.54; Uyaniker, **a.g.e.**, s.94; **TBMM Arşivi**, İstiklal Madalyası Defteri, C.V, Madalya No:4839-6920, 22.5.1926-7.5.1932,

3.7. Ulaş Bey'i Mehmet Efendi'nin Haremi Emine Hanım

Tarsus'da Ulaş Beyli ailesinden Emine Hanım 22 Temmuz 1920'de yapılan Gudubes Savaşı'nda su ve erzak taşımak, savaşanları teşvik etmek suretiyle büyük çaba göstermiştir. Savaş boyunca cepheden ayrılmamıştır. Mersin Ulaş Karyesinden Ulaş Bey'i Mehmet Efendi'nin haremi Emine Hanım 4485 numaralı beyaz şeritli istiklal madalyası ile taltif edilmiştir.⁴¹

3.8. Erzurumlu Ayşe Çavuş

Kaynaklarda Millî Mücadeleye katkı veren kadınlar arasında çok sayıda Ayşe Çavuş ismi geçmektedir. Ancak Erzurumlu Ayşe Çavuş'a dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. TBMM'nin 24 Mayıs 1926 tarihli oturumunda Millî Mücadele'de gösterdiği kahramanlık ve fedakarlıktan dolayı Erzurumlu Ayşe Çavuş'a 6128 numaralı kırmızı şeritli İstiklal Madalyası verilmesi kararı alınmıştır.⁴²

Sonuç

Millî Mücadele'nin her aşamasında kadınlar da yer almış, zaferin kazanılmasından sonra öne çıkan bazı kadınlar İstiklal Madalyası ile taltif edilmişlerdir. Cephe savaşarak, mücadelenin içinde yer alan kadınlara kırmızı, cephe gerisinde özellikle istihbarat ya da orduya yardım amaçlı faaliyetlerde bulunan kadınlara da beyaz şeritli istiklal madalyası verilmiştir. Kadınlar gerek cephe silahlı mücadele içinde gerekse cephe gerisindeki istihbarat ve orduya yönelik yardım faaliyetlerinde canı pahasına yer almışlardır. Kadınların bu mücadelesi erkekleri cepheye gitmeye özendirici ve cesaretlendirici bir etki de yapmıştır. Ancak çarpışmalara katılan, çeteler içerisinde yer alan, yaralanan, sürgüne gönderilen İstiklal Madalyalı kadınların hayatından da görüleceği üzere kadınların Millî Mücadeleye katkısı sembolik olmamıştır.

Bu çalışmada TBMM Arşivi'nde yer alan madalya defterlerinde yapılan tarama sonucunda 1926 yılına kadar TBMM tarafından verilen 6920 madalyadan 8'inin kadınlara verildiği saptanmıştır. Kadınların Millî Mücadeleye yaptığı katkı ve desteğin büyüklüğü düşünüldüğünde çok az sayıda madalya verildiği görülmektedir. Millî Mücadele'nin kadın kahramanı olarak ilk akla gelen Erzurumlu Fatma Seher (Kara Fatma) Hanım, Halide Edip Adıvar Hanım Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdafaa Vatan Cemiyeti Başkanı Melek Hanım, Sultan Ahmet Mitingi hatibi Muallimler Cemiyeti Başkanı Nakiye Hanım, Kastamonu'da Zekiye Hanım gibi isimlere madalya verilmemiştir. Çok sayıda kadın kahraman zamanla unutulmuştur. Nezahat Hanım örneğinde olduğu gibi madalyanın dağıtıldığı Cumhuriyetin ilk yıllarında kadınlar herhangi bir talepte de bulunmamışlardır. Kanaatkâr Anadolu kadını devletin kendisini onurlandırmasını beklemiştir.

Millî Mücadele'nin sembolü haline gelmiş Erzurumlu Fatma Seher (Kara Fatma) Hanım ile Halide Edip Adıvar Hanım'ın İstiklal Madalyası sahibi olduğuna dair pek çok kaynakta bilgi yer alsa da TBMM Arşivi'nde taranan

⁴¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:II, Cilt:25, İçtima Senesi:III, Yüzüncü İçtima, 16.05.1926; **TBMM Arşivi**, İstiklal Madalyası Defteri, C.IV, Madalya No:3321-4839, 15.2.1926-22.5.1926.

⁴² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:II, Cilt:25, İçtima Senesi:III, Yüz Yedinci İçtima, 24.05.1926, s.473; **TBMM Arşivi** İstiklal Madalyası Defteri, C.V, Madalya No:4839-6920, 22.5.1926-7.5.1932.

madalya defterlerinde ve Millî Savunma Bakanlığı Arşivi'ndeki dosyalarında herhangi bir kayda rastlanamamıştır. Diğer taraftan Erzurumlu Ayşe Çavuş, Konya'dan Şehime Hanım, İzmir'den Gül Hanım gibi isimlere de madalya verildiği saptanmış ancak Millî Mücadele dönemi kadın konulu çalışmalarda bu kadınların faaliyetleri ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır.

İstiklal Madalyası Millî Mücadele'ye yapılan katılım ve desteğin en somut göstergesi olmasının yanında Yeni Türk devletinin ulus-devlet kimliğinin inşasında da önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile sosyal yaşamda kadının statüsünde bir değişim başlarken istiklal madalyalı kadınlar topluma rol-model olarak da sunulmuştur.

KAYNAKLAR

1-Arşivler:

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

30.18.1.1./7.29.6./22.08.1922

490.1.0.0 / 294-1184-2

196-345-9, 232, 15.11.1937

030.10.197, 349,20/26.06.1944

TBMM Arşivi

İstiklal Madalyası Defterleri

Zehra Budunç'un Hal Tercümesi.

2-Süreli Yayınlar

Ceride-i Resmiye

İrade-i Milliye

Hakimiyet-i Milliye

3-Kitap ve Makaleler

ADIVAR, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihani**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1992.

AKKILIÇ, Yılmaz, **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa**, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa 2008.

ALPASLAN, Erhan-GEDİK, Sadi, "TBMM Tarafından Maraş'a İstiklal Madalyası Verilmesi ve Şair Mehmet Nadi Bey'in Madalya Kasidesi", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:15, Sayı 1, 2018, s.253-284.

ASLAN, Yavuz, "Türk Bağımsızlık Savaşının Kadın Kahramanlarından Ayşe Çavuş ve Onunla Yapılan İki Mülakat", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:6, Sayı:37, Aralık 2006, s.215-234.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Heyeti Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.

ÇAĞA, Cahit, **Tarih Boyunca Harp ve Kadın**, As.Fb. Matbaası, Ankara, 1948.

DİNÇER, Neşet, “Osmaniye Kurtuluş Savaşı’nda Rahime Hatun”, **Bütün Yönleriyle Osmaniye Sempozyumu**, 15-18 Kasım 1993, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana 1995, s.46-57.

ELDEM, Edhem, **İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004.

ERALP, T. Nejat “Osmanlılarda Nişan ve Madalya”, **Türkler**, C.13, Ankara 2002, s.683-686.

İstiklal Madalyası Tarihçesi ve Tanımı, Türkiye Muharip Gaziler Derneği Yayını, Ankara, 1983.

“Madalya Maddesi”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:27, Ankara, 2003, s.3011.

KORUCUOĞLU, Nevin, “Kurtuluş Savaşı’ndaki Kadın Kahramanlarımız”, **Milli Kültür Dergisi**, Sayı:78, Kasım 1990, s.52-54.

MISIROĞLU, Aynur, **Kuva-yı Milliye’nin Kadın Kahramanları**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994.

PAKALIN, Mehmet Zeki **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt:2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul. 1993.

SARUHAN, Zeki **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, Cem Web Ofset, Ankara, 2006.

ŞAVKILI, Cengiz, “Maraş Millî Mücadelesinde Kadın Kahramanlar,” **III.Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu**, 26-28 Ekim 2017, Kahramanmaraş, s. 209-227.

TANSEL, Fevziye Abdullah, **İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt:6, İçtima:1, Yüz Beşinci İçtima, 29.11.1920.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:I, Cilt:7, İçtima:1, Yüz Kırkinci İçtima, 30.01.1921.

TBMM Zabıt Ceridesi, .Devre:II, Cilt:25, İçtima Senesi:III, Yüz Üçüncü İçtima, 19.05.1926,

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:II, Cilt:25, Yüz Yedinci İçtima, 24.5.1926.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:II, Cilt:32, İçtima Senesi:IV, Yetmiş İkinci İçtima, 26.5.1927.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:IX, Cilt:98, İçtima:4, Kırk Dördüncü İnkat, 17.02.1954.

Türk İstiklal Harbi IV’üncü Cilt Güney Cephesi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

UYANIKER, Ferhat, **Milli Mücadele’de Türk Kadını**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

UZUN, Derya, “Sanatsal Göstergeler Bağlamında Az Tanınan Bir Heykeltıraş ve İstiklal Madalyası Tasarımcısı Mesrur İzzet (Ahmet Mesrur Durum)”, **Sanatsal Göstergeler**, Yay. Haz. Kıymet Giray, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2013, s.49-58.

<http://imamkoy.com/index.php/koyumuzun-kadin-kahramani-cete-ayse/16.05.2019>.

YUNANLILARIN AYDIN SANCAĞINI İŞGALİ VE DİRENİŞ: KUVAYI MİLLİYE’NİN AYDINLI KADINLARI

Müslime GÜNEŞ*

ÖZET

Türk Kurtuluş Savaşı yılları Türkiye Tarihinin en önemli dönemidir. Emperyalizme karşı 20.yy da başarıya ulaşan ilk bağımsızlık savaşı olan Kurtuluş Savaşı, ulusal bir seferberlikle kazanılan , kadının ve erkeğin güçlerini birleştirmesiyle hem kurtuluşu hem de yeniden bir uyanışı sağlayan savaşıdır. Milli Mücadele yıllarında emperyalist işgalin altındaki yerlerde, işgalcilerin yaptığı tecavüz ve benzeri saldırılar karşısında Aydınli kadınların duydukları öfkenin ve feryadın Aydın'daki mücadele ruhunu nasıl kamçıladiğı, göç yollarında kadın çocuk ve yaşlıların yaşadıkları hayatta kalma mücadelesi bu araştırmanın konusudur. Aydınli kadınlar milli mücadele yıllarında yalnızca cephe gerisini tutmakla kalmamış, yeri gelmiş ellerine silahı alarak ön safta da çarpışmıştır. Bu mücadelede cepheye ve yiyecek taşıyan, elinde mavzeriyle çarpışmalara katılan Türk kadını vardır. Kuvai Milliye birlikleri ve efelerin arasında çete reisi kadınlar da vardır. Bu araştırma Aydın' daki kadınların Milli Mücadeledeki toplumsal rollerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türk Kadını, Milli Mücadele, Aydın, Kuvai Milliye .

GREEK MILITARY OCCUPATION OF THE AYDIN PROVINCE AND RESISTANCE: WOMEN OF AYDIN FIGHTING FOR THE NATIONAL FORCES

ABSTRACT

The years of Turkish War of Independence are the most important era in Turkish history. As the first war of independence fought against the 20th Century imperialism, it is one of the victorious wars which was won by uniting the strengths of both men and women leading to independence and awakening of the whole nation. The scope of this study aims at depicting the rage and sufferings of women of Aydın for the women, children and the elderly on the way of migration who were subjected to the rapes, assaults and abuses of the imperial invaders and how the spirit of existential struggle during the war times was affected by this fury. Women in Aydın did not only acted as the rare guard supporters, but they also literally fought in the frontiers.

Throughout this war, we see, Turkish women carrying food to the soldiers in the frontiers, and fighting for independence with their mauser rifles as well. It is usual to see Turkish women as the gang leaders and **efes** among the national forces. This study aims at analyzing the social roles of women in Aydın during the National War of Independence.

Keywords

War of Independence, Aydın, Turkish Revolutionaries, Turkish Woman

* Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, mgunes68@gmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşını kaybedip İtilâf Devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihinde şartları oldukça ağır Mondros Mütarekesi'ni imzalamakla yeni bir döneme girdi. Mütarekeyle birlikte Anadolu'nun işgali süreci de başladı. Mondros ve Sevr Antlaşmalarını imzalayarak yıkılışını dünyaya duyuran Osmanlı Devleti, Anadolu'da İstiklal Savaşını başlatan Türk halkını işgal, salgın, yoksulluk ve cehalet içinde bırakarak tarih sahnesinden çekildi. Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'nun işgali sürecinde yaşanan olaylar bilim dünyasında çok çeşitli boyutlarıyla ele alınmış ve alınmaktadır.

Osmanlı döneminde Batı Anadolu tarımsal üretim potansiyeli nedeniyle yabancıların kontrolünde bölgede yapılan demiryolu hattıyla İzmir limanına bağlanmış ve XIX. yüzyıl sonlarında oldukça gelişmiş bir vilayet durumuna gelmiştir. Ancak XIX. sonlarında yaşanan yıkıcı şiddetteki depremler ve 1919–1922 arasındaki Yunan işgalinin bölgede yarattığı tahribat şehrin sosyal kültürel ve ekonomik gelişmesinde büyük ölçüde darbe etkisi yapmıştır. Özellikle işgal yıllarındaki bu yıkımlar tüm Batı Anadolu'da olduğundan daha fazla Aydın kentinde hissedilmiş şehir bir harabeye dönmüştür.¹

1919 yılında Anadolu'da işgallerin başladığı süreç, Anadolu halkı için sancılı bir dönemin başlangıcı anlamına geliyordu. Batı Anadolu'nun işgali acele alınmış bir karar değildir. Bu işgal, kökeni geçmişe dayanan planların, büyük kavgaların ve bitmeyen paylaşımların en son noktasıdır. Batı Anadolu gerek Osmanlı İmparatorluğu gerek batılı güçler tarafından önemi yadsınamaz bir bölgedir.² Bölgenin coğrafi ve ekonomik önemini keşfeden güçlerin bu yöreyi işgalleri de XX. Yüzyılın ilk çeyreğine rast gelir. Nitekim 15 Mayıs'ta Yunanlıların İzmir'e çıkmasıyla başlayan işgallerle birlikte Yunan kuvvetleri 18 Mayıs akşamına kadar İzmir ve Urla yarımadasındaki duruma hâkim oldular. Yunanlılar daha sonra bir mukabele görmeden Manisa istikametine ilerlediler. 26 Mayıs'ta Manisa işgal edildi. Bu şekilde Yunan kuvvetleri Gediz Havzası istikametinde ilerlemeye başladı. Takip eden günlerde Turgutlu, Tire, Saruhanlı Yunanlıların eline geçti. Ancak Yunan kuvvetleri Aydın- Denizli istikametinde işgallerini genişletmeyi tercih ettiler.³

Venizelos 300.000 Yunan muhacirini yerleştirmek için Menderes ovasına büyük önem veriyordu. Bu arada Kuşadası'ndaki İtalyanlardan önce Aydın'a ulaşmak istiyorlardı. Oysaki müttefikler konseyi Yunanlıların Selçuk ve Ortakların doğusuna geçmesini engellemişti. Venizelos Aydın'daki işlerin kötü gittiğine dair belgeler uydurarak ve İngiliz temsilcisinin onayını alarak,⁴ bu yörenin işgaline giden süreci açmış oldu. Yunan işgalinin mahdut bir daire içinde kalmaması gerektiği, iktisadi ve ticari önemi olmayan bir işgalin kıymetinin olmayacağı görüşünde olan Venizelos, işgallerini genişletmeye ve Aydın'ı işgale karar verir.⁵ Bu karışık durumun hâkim olduğu günlerde 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker de, Aydın'da işgale karşı koymak için

¹ Günver Güneş, **Atatürk ve Aydın**, Aydın, 2006, s.1

² Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, "Yunan İşgali Öncesi Aydın Sancağı'nın Sosyo- Ekonomik Yapısı", **Milli Mücadelede Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe**, Aydın, 2007, s.31.

³ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, Cilt:I, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.237.

⁴ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C. II**, Kısım: 1, Ankara, 1965, s.89.

⁵ Mustafa Turan, Yunan Mezalimi, İzmir, Aydın, Manisa ,Denizli, ,1919-1923, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s.144.

uyarılarda bulunmak ve tertibatta bulunmak için çaba harcamıştır. 27 Mayıs 1919 'da Yunan kuvvetleri biri şehrin güneyinden Tellidede istikametine, diğeri kuzeyinden Topyatağı istikametine, üçüncüsü de ulu yoldan şehrin merkezine olmak üzere üç koldan Aydın'a girmiştir.⁶ İşgal sırasında herhangi bir olay olmamış, yerli Rumların alkışları arasında işgal gerçekleşmiştir.⁷ 27 Mayıs 1919'da⁸ Yunanlıların işgaline uğrayan Aydın şehir merkezi 30 Haziran 1919'da Kuvayı Milliye tarafından kurtarılmasına karşın, 4 Temmuz 1919'da yeniden işgale uğramış ve bu işgal 7 Eylül 1922'ye kadar sürmüştür.⁹

Aydın ve çevresi bu dönemde Yunan işgalinin dışında bir de İtalyan işgalini yaşamıştır. İtalyanlar, Kuşadası ve Selçuk İstasyonunu 14 Mayıs 1919 da işgal ettiler. Milli Mücadele döneminde İtalyan işgalleri gündeme geldiği zaman, o döneme ait kaynaklarda ve İtalyan işgali altındaki bölgelerde yaşamış insanların buluştukları ortak nokta, İtalyanların Türklere çok iyi davrandıklarıdır. İtalyan işgallerine karşı mukavemet edilmemesi üzerinde durulması gereken bir noktadır. Yunan işgallerine karşı bölge insanı varını yoğunu ortaya koyarak direnirken; İtalyan işgallerine karşı direnmek bir yana, Yunan işgali tehlikesine karşı İtalya'yı bir kurtarıcı olarak görmesi iki ülkenin işgal politikaları, halka karşı tutumları ve Anadolu toprakları hakkında besledikleri niyetlerle yakından ilgilidir. Halk ile İtalyan askerleri arasında kurulan iyi ilişkiler 1919 yılı ile ve Yunan işgal tehlikesine karşı sınırlı kalmamıştır. Halkı böyle bir yola sürükleyen temel nedenin canlarını koruma isteği olduğu açıktır. Öte yandan İtalyanlar, halkın zayıf noktalarını çok iyi tespit etmişler, bundan da yararlanmak istemişlerdir. Okul, Hastane, postane gibi kurumlarla gibi kurumlarla halka hizmet verirken kendi propagandalarını da yapmışlardır.¹⁰ İtalyan işgali yukarıda belirtmiş olduğumuz nedenlerden ötürü farklılık arz etmektedir. Bu tarihte Aydın ile Muğla arasında Yunan ve İtalyan işgal bölgeleri arasında bir şerit işgal dışındaydı.

İşgal , Göç ve Direniş

15 Mayıs 1919 günü başlayan Yunan işgali , işgali takip eden süreçte yerli Rumlarla¹¹ işbirliği yapan Yunan ordusu insanlık dışı faaliyetlerine de

⁶Asaf Gökbek, **Milli Mücadelede Aydın**, s.130.

⁷ Günver Güneş, "İzmir'in İşgali ve İzmir'deki Yankıları", **Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı:9**, (Şubat 2007), Ankara, 2007, ss.23-56.

⁸ İşgal günü, çarşı Yunan bayraklarıyla donatılmıştır. Sultani Mektebine 'de Yunan bayrağı ekilmiştir.Yunan işgal kuvvetleri komutanı işgali müteakip bir beyanname yayınlayarak, akşamdan sonra dışarı çıkanların idam edileceklerini duyurmuştur.İlk tecavüz Topyatağı mevkiindeki Askeri Hastaaneye yapılmıştır.Hastanede asılı olan Hilal i Ahmer bayrağı parçalanarak ayaklar altına alınmıştır,Türklere ve Osmanlı hükümetine küfürler edilerek hakarete bulunulmuştur.Topyatağındaki Sultani Mektebi, Yunan Topçu askeri tarafından işgal edilmiştir.Burada kalan 123 çocuk dışarı atılmış ve okulda masalar kırılmıştır.Müslime Güneş,"Mütareke ve İşgal Döneminde Aydın Sancağında Eğitim ve Eğitim Kurumları,Kuvayı Milliye'nin **90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, II. Kitap, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları,İzmir 2010, s.121-137

⁹ **Genelkurmay Başkanlığı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu ,ATASE, İSH, K-18, G-41, B-41-1.**

¹⁰ Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002, ss.95,131-132,138.

¹¹ "İstatistiklere göre Aydın Kentinde 1919 yılının Mayıs ayında, 30 bin Türk ahaliye karşı ancak 5 bin kadar Rum bulunmaktaydı. Bu Rumlar yakın zamanlarda adalardan, Yunanistan'dan gelerek yerleşmişlerdi, Osmanlı Devleti'nin azınlıklara karşı uyguladığı hoşgörü politikasından faydalanarak mahalli ticareti ellerine almışlar ve mal mülk sahibi

ulaşmış gözüküyordu. Milli Mücadelenin Aydın'da güçlü bir örgütlenmesi olmadığı gibi; yönetim ve örgütlenme açısından uyum ve düzen yoktu. İzmir'in işgali, Kuva-yı Milliye ruhunun canlanmasında büyük bir etki yaptı. Aydın'da, işgalcilere karşı ancak Kuvva-yı Milliye teşkil edilerek mücadele edilmesi gerektiği fikrini ilk ortaya atan Albay Şefik Aker'dir. Albay Şefik Aker'le birlikte diğer subayların ve mutasarrıf vekili ile Aydın eşrafından bazılarının bulunduğu bir toplantıda Aydın'da bir protesto mitingi yapılması yönünde bir karar alınmıştır¹². İşgallere karşı duyulan öfke ve tepkiler sonucunda Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri ve Heyet-i Milliyeler oluşmaya başladı. Aydın'daki Heyet-i Milliye¹³ üyelerinden bir bölümü de Denizli ve Nazilli'de çalışmalarına devam etmişlerdi. 6-9 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Birinci Nazilli Kongresi ile, 19 Eylül 1919 tarihinde toplanan İkinci Nazilli Kongresi'nde,¹⁴ Aydın'ın savunulması konusunda önemli kararlar alınmıştı.

Türk Kurtuluş Savaşı, ulusal bir seferberlikle kazanılabilmektedir. Bu seferberliğin içine toplumdaki tüm sınıflar, inanç gurupları, kültürler, siyasetler, meslekler yaş gurupları, cinsiyetler girer. Kurtuluş Savaşında ulusal birliği kurmak kolay olmamıştır. Özellikle Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türk toplumu, bir dinleme ve anlama devresi geçirdi. Daha sonra öncüler öne geçti ve halkı bağımsızlık hedefleri doğrultusunda birleşmeye ve harekete geçirmeye çalıştı. Önderler bunda önemli ölçüde de başarılı oldular.¹⁵ Anadolu'nun işgalini protesto etmek için düzenlenen mitinglere kadınların erkeklerle beraber iştirak ettiği görülmektedir. Bu da kadınların ülkenin içine düştüğü durumu ve işgallerin önemini kavrandığını belirleyen bir özelliktir. İşgalcilerin yaptığı tecavüz ve benzeri saldırılar karşısında duydukları öfkeyi ve mücadele arzularını dile getiren kadınlar, tepkilerini mitinglere ve mücadeleye katılarak göstermişlerdir.¹⁶

1919-1923 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen facia, Yunanlar tarafından başlatılan, Türk'ten arındırma sürecinin zirve noktasına çıktığı olaylardan ibarettir. Kullanılan yöntemler, asimilasyon ve katliam metotları

olmuşlardı. Refah içerisinde yaşamalarına rağmen Osmanlı'nın yıkılmasını, yerine Yunan idaresinin kurulmasını istiyorlardı" Asaf Gökbek, **a.g.e.**, s. 104-105. Rumların Aydın ve çevresinde ekonomik ve sosyal alanda üstünlüğü ele geçirme süreçleri için bkz. Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.s. 18-19, s.s. 149-158

¹² Saadettin Demirayak, "Kuva-yı Milliye'nin Aydın'da Doğuşu", **Milli Mücadelede Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe**, Aydın, 2007, ss. 61-62., Sıtkı Aydın, Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı 1990, s.s..82

¹³ Mehmet Başaran, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ve Aydın Kuva-yı Milliyesi", **Tarihsel Süreçte Aydın**, Editör: Günver Güneş, Aydın Belediyesi Kültür Yayını, Aydın 2012, s.257-277

¹⁴ Esin Dayı Derinsu, Nazilli Kongresi", 85. **Yılında Nazilli Kongrelerinin Milli Mücadele Tarihi İçinde Yeri ve Önemi**, İstanbul 2007, Esin Dayı, **Nazilli Kongreleri (1919)**, Erzurum 1998

¹⁵ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, Cumhuriyet Kadınları Derneği Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2010, s.13

¹⁶ 1920-1921 yılları arasında İstanbul ve Anadolu'da düzenlenen mitinglerde, özellikle Milli Mücadele ruhunun oluşmasında kadınların rolü dikkate değerdir. Kadın konuşmacıların vatan sevgisini anlatan konuşmaları özellikle halk üzerinde büyük tesir uyandırmıştır. Ayrıca orduya destek olmak amacıyla başış kampanyaları düzenlenmiş, dikimhaneler ve cephan imalathaneleri açılması teşvik edilmiştir. Gülay SARIÇOBAN, " Milli Mücadele'de Anadolu Kadını ", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2017 21(4):1331-1346

içermektedir.¹⁷İşgali takiben Yunan ordusu bu politikasını uygulamaya başladı.¹⁸ Aydın'da Yunan işgalinin yaratmış olduğu katliam ve yağmanın nasıl oluştuğu Aydın Merkez Komutanlığının 57. Tümen komutanlığına göndermiş olduğu 3 Temmuz 1919 tarihli raporla, 57. Tümen Komutanı'nın aynı olaylarla ilgili olarak II. Ordu Müfettişliğine sunduğu rapor ve diğer raporlardan ayrıntılı bir şekilde öğrenilmektedir. Yunanlılar Aydın'ı işgal etmekle kendilerinin kontrolüne bırakılmış bölgenin dışına çıkmış bulunuyorlardı. Yunanlılar artık nüfusunun büyük bölümünün Türk olduğu tartışma götürmeyecek bir bölgede faaliyet göstermeye başlamışlardı.¹⁹

İşgal hareketlerinin sonuçlarından biri olan göç olgusu²⁰, bölgede Rum nüfusunun yaşaması nedeniyle kaçınılmaz bir hal aldı.Yunan işgali nedeniyle Aydın Sancağında yaşanan işgali ayrıntılı bir şekilde inceleyen araştırmalar, Yunan zulmünü tüm yönleriyle ortaya koymaktadır. Aydın vilayetinin 30 Temmuz 1919 tarihli raporuna göre; işgalin başlangıcında yaşananlar korkunçtur.Aydın kazasında 96. 000 kişiden 83.000 i İslam idi Bunlardan 63.000 Müslüman hicret etmiş ve Yunan mezalimine uğrayan kalan 18. 925 kişiden pek çoğu şehit olmuş yaralanmış ve dövülmüştür. Evvelce Müslüman nüfusu 30.000 olan Aydın merkez Kazasında bu gün 375 kişi kalmıştır. 59 yaralı vardır. pek çok kadın ve kızın ırzına geçilmiştir.²¹İşgale uğrayan yerlerden daha güvenli bölgelere doğru kitlesel göçler de başlamıştır.

“Aydın Vilayetinin Yunan işgaline uğramasıyla yapılan mezalim ve baskılar karşısında kaza ve köylerde yaşayan on binlerce halk, kitleler halinde İtalyan işgal bölgelerine sığınmaya başladılar. Muhacirlerin hemen hepsi altlarında ve üstlerinde bir şeyleri olmayan çıplak insanlardı. Büyüklü küçüklü ve kadınlı erkekli düşmandan kaçan insanlardı. Çiftçiler tarla ve bahçelerindeki mahsullerini bırakırken esnaflar ise dükkânlarını kapamak

¹⁷ Salim Gökçen,"Milli Mücadele'de Yunan İşgallerinin Genel Karakteri", **CTAD**, Yıl 12, Sayı 23, (Bahar 2016), s. 89-111.

¹⁸Aydın Merkez Komutanlığının 57'nci Tümen Komutanlığına göndermiş olduğu raporda Aydın'da cereyan eden olaylar şöyle anlatılmaktadır: "...Hava karardıktan sonra bir büyük evin kapısı kırılarak 14 kadar Yunan Efzun askerleriyle birkaç yerli Rum içeriye girip odada bulunanları soyduktan sonra 10-14 yaşlarında bulunan kızların dördünü ayırıp götürmek istediler. Kızların annelerinin yalvarmalarına karşılık Türkçe olarak edepsizce ve münasebetsiz sözler sarf ederek katliama başladılar. Üç kadınla iki erkeği öldürürken üç kız ve bir erkeği de yaraladılar... Çocukları anneleriyle birlikte kesmek ve bunların mahrem yerlerini açmak, burun, kulak el ve ayaklarını kesmek gibi vahşet ve cinayetler bu canavarların nazarında hiçbir şey değildir... Aydın'da şehri terk etmek üzere olan Yunan kuvvetleri ve Yerli Rumlar 205 kişiyi daha şehit etmişlerdir. Yunan işgalinden kurtularak özgürlüğe kavuşmanın bedeli maalesef Aydın'da da çok ağır olmuştur. Kentte 1500 ev, 50 cami ve mescit 400 kadar mağaza ve dükkân 130 yağ ve pamuk fabrikası, 160 okul ve 20 resmi bina yakılmış ve yıkılmıştır. Metin Ayışığı, "Unutulan Soykırım: Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi", **Yeni Bin Yıla Girerken Türk- Yunan İlişkileri Sempozyumu Tebliği**, Samsun, 5-6 Haziran 2002, s.23

¹⁹ Justin Mc Carty, **Ölüm ve Sürgün**, (Çev:Bilge Umar), İnkılap Yayınevi, İstanbul 1998, s.306.

²⁰ Milli Mücadele döneminde Batı Anadolu'da meskun olan; ancak Yunan işgali sebebiyle iç vilayetlere çekilmek zorunda kalanlar için Garp Mültecileri tabiri kullanılmıştır.Yunan işgali sırasında Batı Anadolu'da 634'ü kısmen,414'ü tamamen olmak üzere toplam 1.048 köy ateşe verilmiştir. Yine 5.701'i kısmen 57.903'ü tamamen olmak üzere 62.904 ev Yunanlılar tarafından yakılmıştır. Nasrullah Uzman, **Türkiye'nin Mülteci ve Muhacir Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,Ankara 2018,s.10.

²¹ Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi, 1919-1923**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları , Ankara 1990, s.140-174.

zorunda kalmıştı. Gelir ve geçim vasıtalarının tamamından mahrum vaziyetteydiler. Bu durumda olan on binlerce muhacir ilk etapta İtalyanlar tarafından işgal edilen Çine'ye akın etmişti."²²

İşgal bölgelerindeki yaşanan olayları incelemek amacıyla bölgeye gelen Uluslararası Tahkik Komisyonunun Köşk ve Nazilli'de²³ kadın, erkek çocuklarla yapmış oldukları görüşmeler tüm gerçeği yalın bir şekilde ortaya koyuyordu. Tahkik Komisyonunun temsilcileriyle görüşen Hacı Şükrü Beyin 11 Eylül 335 tarihindeki uzun konuşmasında en ilgi çeken bölüm "..Türk ve Müslümanlar için bağıryorum ve yine tekrar ediyorum. Hayatlarını ağaçlar arasında iş eyliyecek olan zavallılar için imdad....olmuştur. Halkın bütün ifadeler, Yunanlıların aleyhine delil teşkil eden birtakım hadiseleri anlatmaktan ibaretti.²⁴

Ege Bölgesi'nde göçmenlerin sefaleti gazeteci Arif Oruç Ekim 1919 Ocak 1920 tarihleri arasında 'Tasvir-i Efkar' da yayımlanan bir yazı dizisinde²⁵ bütün açıklığı ile dile getirmektedir.²⁶ Göçmen sorunu iki bakımdan kadınları ilgilendirmektedir. Birincisi göçmenler arasında en çok sefalet çekenler iş bulma olanakları en kısıtlı olan kadınlardır. İkincisi göçmenlere sıcak bir barınak bulmak onları yedirmek giydirmek ve hatta onlara iş sağlamak için birinci derecede kadınlar uğraşmışlardır.²⁷ Onun saptamalarına göre, Yunanlıların işgal ettiği yerlerden daha iç bölgelere kaçan nüfus buralarda açlık içinde ve çok kötü koşullarda barınmakta kısacası sürünmektedir. 22 bölüm halinde yayınlanan bu Ege Bölgesi gözlemlerinde anlatıldığına göre Bergama'dan 10.000'i Rumeli göçmeni olmak üzere 30.000 kadar Müslüman halk Soma Balıkesir yönüne göçmüştür. Hepsi mazlum dul kadınlar kimsesiz çocuklar harap ve karanlık dört duvar arasında hasta bir halde inlemektedirler. Aydın kasabası kenarında bayır eteklerinde çadırlarda ve medrese köşelerinde Aydın göçmenlerinden üç bin kişi yaşamaktadır ve bunların durumu yürekleri sızlatmaktadır. Sandıklı'da da göçmenler medresede barınmaktadır ve Askerlik Şubesi başkanı bunlara yardım etmese soğuktan öleceklerdir. Hasta ve sıksa kadınlar titreyerek, millete padişaha duacı olduklarını söylemektedirler. Nazilli'den Denizli'ye gelen bir göçmen kadın çekilen sıkıntıyı barınacak yer ve ekmek bulamadığını ayrıntılı olarak gözler önüne sermiştir. Nazilli' de de hastaneler yeterli değildir.²⁸ Üç yüz göçmen öğlen ve akşam yemeklerini Mehmet Efendi'nin yemekhanesinde yemektedirler. Aydın'dan 64.617 göçmen gelmiş bunlardan 3.000'i Nazilli'ye

²²Celâl Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş**, Cilt:7, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997, s.17

²³Yunanların milli ve dini değerlere hakarete bulunmaları, evlere zorla girerek kadınlara tecavüz ettikleri ile ilgili olarak Nazilli Kaymakamının telgrafı için bkz. **BOA DH KMS, 52-3/10 (1-2)**.

²⁴Turan Akkoyun, **Milli Mücadelede Aydın Kuva-yı Milliyesi**, Afyonkarahisar 2014, s.104.

²⁵**Tasvir-i Efkar**, 6 Ocak 1920

²⁶"İzmir'in işgalinden sonra bu bölgede durum öyle bir hal almıştır ki Rumlar dönerken Türkler bölgeden kitleler halinde göç etmeye başlamıştır. Yalnız Bergama çevresinden 80 bin kişi yerini yurdunu terk etmiştir.. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında Balkanlardan kaçıp gelenleri barındırmaya çalışan İstanbul bir yandan da Yunan işgali ile İzmir ve çevresinden kaçıp gelenlerle dolmuştur."²⁶

²⁷Z. Sarıhan, **a.g.e.**, s.180.

²⁸"Mektepler hastahane ittihaz edilmiş, üç hususi hastanenin dört doktoru var, hükümet burada ber mutad hiç bir şey yapmamış, hep heyet-i merkeziyenin himmeti."**Tasvir-i Efkar**, 27 Eylül 335.

gerisi Pazar Söğüt Çine Koçarlı Kuşadası , Antalya ve diğer yerlere yerleşmişlerdir. Köşk'te çok sayıda halsiz göçmen bulunmaktadır. Aydınli göçmenler cami köşelerinde kilise kapılarında taş basamaklarda çuvalların içinde darı ekmeği yiyerek yaşamaktadırlar. Açlıktan ölenlerin sayısı az değildir. Her yerde olduğu gibi Nazilli'de de hastahane yeterli değildir. Hilal-i Ahmer 9150 hastaya kinin ve ilaç vermiştir. Köşk'te son derece zayıf, halsiz göçmen bulunmaktadır. Aydınli bir genç kız, "*gömlekle kaldıklarını, el avuç açmak istemediklerini, hükümetten yardım gelmediğini belirterek durumlarının kötülüğünü*" dile getirmiştir.²⁹

"*Afyonkarahisar'da kasaba kenarında bayır eteklerinde Doğu göçmenleri ayrıca çadır han ve medreselerde talihsiz üç bin Aydın göçmeni yaşamaktadır. Çadırlar önünde epeyce çıplak bacaklı , sıksa çocuk kirli saçlarını kaşıyarak huçkurmaktadır.*" Arif Oruç 'un bu yazı dizisinden sonra Tasvir-i Efkar'da göçmenlere yardım sağlanması için yazılar çıkmaya başlamış, az da olsa bazı para yardımları olmuştur. Bunu için piyango da tertip edilmiştir.³⁰ Arif Oruç göçmenlerin durumunu çeşitli yazılarında etraflı bir şekilde kamuoyuna ve hükümete yansıtmıştır.³¹

İşgal altındaki bölgelerde, Türk kuvvetlerince kurulan milli cephelerin ardına geçen Türk göçmenlerden çoğu can korkusuyla, Yunan ordusu Anadolu'yu boşaltıncaya kadar yurtlarına dönmekten kaçınmışlardır.³²

Arif Oruç'un Demirci Efe ile görüşmesi neticesinde Efe'nin anlattıkları da yukarıdaki bilgileri desteklemektedir. Arif Oruç'un "*Bizim muhacirler nasıl efem*" sorusuna efenin verdiği yanıt şöyledir:

*"Eh onları hiç soruverme bana, İç yarası kardeşim. Hükümet düşünmez, Üstte başta yok, Aç, çıplak, hastalıktan hummadan kırılı kırılıveriyorlar. Çine öyle, Koçarlı'da yirmi binden ziyade var. Nazilli muhacirlerine yemek dağıtıyorduk. Biraz yatak yorgan buluversem, gayrı düşüncem olmayacak..."*³³

İzmir ve Aydın bölgelerinin işgal edilmesinin ardından resmi raporlara yansıyan rakamlara göre 140.000 Müslüman Türk memleketlerini terk etmek zorunda kaldılar. Ancak Kuva-yi Milliye birliklerine katılan ve farklı bölgelere göç ederek kayıt altına alınamayanlarla birlikte bu rakamın 400.000 civarında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.³⁴ 2. Ordu Müfettiş Vekili tarafından Harbiye Nezareti'ne 6 Ağustos 1919'da gönderdiği telgrafta; "*Yunan mezalimi Aydın ile beraber elli kadar karye halkının civar yerlere firar ve iltica ettikleri bu durumun insanları sefalet maruz bıraktığı, Yunan gaddar ve şımarıklığının önüne geçilmesinin ancak Aydın'ın Yunan işgalinden kurtarılması ile mümkün olabileceğinden*"³⁵ bahsedilmektedir.

İşgal döneminde, Yunan işgal bölgelerinde Kuva-i Milliye yardım eden cephe gerisinde faaliyet gösteren, göçmenlerin ve askerin ihtiyaçlarını

²⁹ Y. Özkaya, **a.g.e.**, CI, s.18

³⁰ **Tasvir-i Efkar**, 22-24 Teşrin-i Sani 1919, ' Kanun-i Evvel 1919.

³¹ Yücel Özkaya, Milli Mücadelede Ege Çevresi I, Cumhuriyet Yayınları, 2001, s.11.

³² Bölgenin Yunan ordusunca boşaltılmasının ardından, kara, deniz ve demiryollarını kullanarak akın akın evlerine dönmeye başlamışlardır. Engin Berber, **Sancılı Yıllar, İzmir 1918-1922**, Ayraç yayınları, I. Baskı, Ankara 1997, s.241.

³³ Y. Özkaya, **a.g.e.**, C.II, s.37

³⁴ Süleyman TEKİR, Selçuk URAL, " Batı Anadolu'da Yunan İşgali ve Aydın Muhacirleri (1919-1920)", **CTAD, Yıl 13, Sayı 26 (Güz 2017)**, s. 140.

³⁵ **ATASE Arşivi İSH., K: 22, G: 63, B: 63-1 .**

karşıl原因 ,Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin yanında, Anadolu'nun pek çok yerinde şubeler açarak, halkı mücadeleye çağıran Hilal Kadınları Cemiyeti(Hilali Ahmer), Mali Sandıklar, Aydın Muaveneti Hayriye Cemiyeti ve yardım komiteleri de bu dönemde benzer amaçlar için çalışan kadın teşkilatlarıdır.³⁶

İşgali korkunç boyutlarıyla yaşayanların göçmen hale gelmeleri sonucu on binlerce göçmenin bulunduğu yerlerde bulaşıcı hastalıkların görülmesi çok doğaldı.Göçmenlerin sağlık sorunlarının giderilmesinde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin ve bölgedeki Heyet-i Milliyelerin önemli katkıları oldu. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin çabalarıyla Nazilliye hareket eden “Beşinci Nazilli İmdâd-ı Sıhhi Heyeti”, 14 Ağustos'ta Akhisar'dan hareket ederek Salihli, Alaşehir, Sarayköy yoluyla 24 Ağustos'ta Nazilli'ye geldi.28 Nazilli'de bir dispensar açıldı, ayrıca göçmenlere giyecek ve erzak dağıtıldı. Bu arada, Kuvâ-yı Milliye müfrezelerine ilaç yardımında bulunuldu. Kızılay heyetinde bulunan doktorlar gönderdikleri raporlarda, iç kısımlarda toplanan 100 bine yakın göçmenin sıtma ve sefaletle içiçe olduklarını yazmışlardı.³⁷ Dr. Behçet Bey, 27 Ağustos tarihli yazısında gördüğü sefalet manzarasını şöyle tasvir etmektedir:

“...Nazilli'ye muvâsalatımız günü derhal Aydın müftüsü efendinin riyâset ettiği Aydın Muhâcirîni İstimdâd Cemiyeti ile temas edilerek muhâcirînin mikdarı ve sâkin oldukları mahaller öğrenilerek, ertesi gün de derhal icâb eden muâvenete başlanıldı. Nazilli, Sarayköy, Denizli,Çine taraflarında mevcûd olan muhâcirîn, Aydın ve civarının Yunan kuvvetleri tarafından işgal ve ihrâkı üzerine firar eden ahâli-yi İslâmiyeden ibarettir. Aydın'ın üçte ikisi ile civarında mevcud 60'ı mütecâviz karyenin tamamıyla ihrâk ve tahrîb olduğu, yetmiş bini mütecâviz ahâli-yi Müslimenin Nazilli, Denizli, Dinar, Yenipazar, Dalama, Çine'ye hicret ederek bunlardan on bin kadar biçarenin açlık ve hastalıktan vefat ettiği İstimdâd Cemiyeti'nin tanzim etmiş olduğu rapordan ve azâsının ifâdâtından müstebân olmakla, ateş ve kurşun yağmuru altında katliamdan firar eden ahâli her manası ile çırlıçıplak. Yalnız üzerlerindeki elbiseleriyle evlerini, köylerini, mallarını terederek kurtulabilmişti... Belediyede, hükûmette para yok, ahâli-i belde tamamıyla lâkayd. Velhâsıl, muhâcirîn için istimdâd edilecek hiçbir yer yok... Çine, Koçarlı, Yenipazar, Köşk³⁸ ve Balyanbolu'da faaliyete geçen hastane ve dispensarlerde sağlık hizmeti verilmeye başlandı. Çok geçmeden ortaya çıkan yeni gelişmeler cephe karargahının iç kısımlara alınmasını zorunlu kıldığından, heyet de göçmen kafîlelerini takip ederek merkezini Dinar'a nakletti.³⁹

³⁶ Leyla Kırkpınar,Türk Kurtuluş Savaşında Türk Kadını, **Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Ankara Genelkurmay Basımevi 2001,s.111

³⁷ Mesut Çapa, **Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, 2. Baskı, Ankara 2010, s.144-145.

³⁸ "Köşk ahalisi,hastalıklı kadınlarıyla,cılız çocukları hariç tutulursa, hepsi çamur siperlerde .Bedbaht memleketin ihmal edilmiş sükkânı.Mamur bahçelerinin münbit topraklarından,köhnne kubbelerinin çatlak duvarlarına kadar,bu memlekette birer heyula gibi salınıp gezen frengili kadınlar,öyle papuçsuz ve çorapsız yalınayak çamurları çiğniyorlar.690 frengiliyi tedavi ettiğinisöyleyen doktor, bezgin, sendeleyerek önümde gidiyordu...."**Tasvir-i Efkâr** 27 Eylül 335.

³⁹ M. Çapa, **a.g.e.**, s.145

Yaşamsal İhtiyaçlarının karşılanması gerekenler yalnızca göçmenler değildi. Kuvayı milliye birliklerinin ihtiyaçları ulaştıkları ilçe ve köy halkı tarafından iâşe ediliyordu.Cephe genişleyince iâşe ikmalî ve diğer ihtiyaçları Heyet-i Merkeziyeler ve Heyet-i Milliyeler tarafından yapılmaya başlandı.⁴⁰ Cephe savaşı askerî gıyâ ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında para yetersizliğinden kaynaklı sorunlar yaşanmaya başlayınca; kışın gelmesiyle hava koşullarına uygun gıyâ tedariki için millî taburların bölge halkı tarafından donatılıp cepheye gönderilmesi istenilmiştir.⁴¹ Bu görevin yerine getirilmesinde cephe gerisinde görev yapan, cepheyi besleyen Türk kadınının rolü oldukça önemlidir.

Direnîş Ve Aydınî Kadınlar

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinden sonra Yunan ordusunun ilerleyişi ve işgal ettiğı yerlerde Türklere yönelik gerçekleştirdiğı insanlık dışı davranışlar karşısında,Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye hareketi hızla yayılarak genci, kadını ve yaşlısıyla giderek güçlenmişti. Millî Mücadeleyle ilgili anılarda ve edebiyatta sırtlarında cephe ve erzak taşıyan kadın motifi çok işlenmiştir.Bunun nedeni, bu olayın gerçekten Türk köylü kadınlığının gösterdiği özveriye temsil etmesidir.⁴²Kurtuluş Savaşı edebiyatında , kadınların erkekleri cepheye, savaşımaya teşvik ettiklerine dair bir çok metin vardır. Halide Edip'in 1920 yılı başlarında yayınlanan "Efe'nin hikayesi" adlı öyküsünde,Aydın'da efeleri işgalcilere karşı harekete geçiren şeyin kadınların feryadı olduğu anlatılmaktadır.⁴³ Savaşın en masum ve en mağdur kesiminden biri çocuklarla birlikte kadınlardır. Kadın ve savaş yan yana gelmemesi gereken iki kavram olmasına rağmen, edebî eserler çoğu zaman kadını birtakım gerekçelerle erkeğin yanında ve savaşın içinde kurgular.Ancak cephe gerisinde fişek dolduran kadımız olduğu gibi, cephe hattında muharebe eden kadın kahramanlarımızın yanı sıra; erkeklerin de bulunduğu büyük kıt'alara komuta eden kadın liderlerimiz de azımsanamayacak sayıdadır. İstiklal Savaşı, kadınların ateşin altında, topçulara gülle taşıdıkları kahramanlık devri idi.⁴⁴

Millî Mücadele döneminde Türk kadınlarından Halide Edip, Münevver Saime gibi hanımlar, mitinglerle Millî Mücadeleye gönül desteğini artırmışlardır. Öte yandan Fatma Seher, Kara Fatma, Tayyar Rahmiye, Gördesli Makbule, Ayşe Çavuş (Ayşe Binbaşı), Nezahat Onbaşı gibi kadınlar bizzat cephe mücadele ettikleri gibi Millî Mücadele'nin komuta kadrosu içerisinde yer almışlardır.⁴⁵

⁴⁰ Sevgi Balaban-Sezgi Mürtezaoğlu, "Yörük Ali Efenin Evraklarında Kavayı Milliye Birliklerinde İâşe ve İkmal Sorunu", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu, C.I**, Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara 2014, s.404.

⁴¹ **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler(15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, C.VII, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1975, s.72-73.

⁴² Z. Sarıhan, **age**, s.219

⁴³ Mehmet Kaplan, **Devrin Yazarlarının Kalemîyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal**, C.II, s.s.696-697

⁴⁴ L. Nikulin,"İstanbul, Ankara, İzmir, Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si," s.111

⁴⁵Cemile Şahin, Mustafa Şahin,"Osmanlı Son Dönemi İle Millî Mücadele Yıllarında Türk Kadınının Sosyal, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri", **Nevşehir University Journal of Social Sciences 2 (2013) 53-72**.

Tasvir-i Efkâr yazarı Arif Oruç, Batı cephesinde gözlem ve söyleşilerine dayanarak bir dizi haberler yapmıştır. Bu haberler içinde karargâhı Nazilli'de bulunan Demirci Mehmet Efe'nin nezdine giderek yaptığı söyleşilerin özel önemi vardır. Demirci Mehmet'in maiyetindeki üç kadın mücahide, efeye ilişkin olanları oldukça enteresandır.⁴⁶ Arif Oruç, üç kadın savaşçıya ilişkin:

„Narin omuzlarında hatt-ı harbe cephe ulaştırıcılardan kaç tane şehit olmuş, fakat şimdi kendileriyle görüştüğüm zeybek elbiseli Türk kadınları ateş ve kan sahasında birer harika kesilip düşman saflarını herc ü merc edenlerdendi. Onlar masum gururlarının çiğnendiğini görmekten ise, ölüme, ateşe saldıranlardan bir zümre idi.“⁴⁷

demektedir.

"Aydın Kuva-yı Milliyesi Mücahidleri", Tasvir-i Efkar, 30 Kasım 1919(335)

Bu süreçte Yunan ordusuyla birlikte hareket eden yerli Rumların Müslüman ahaliye karşı giriştikleri mezalim ibret vericidir. *Bu vahşet karşısında Arif Oruç'un , muhacir kadınlardan almış olduğu yanıt; "Gitmiyorlar gitmeyecekler ihkakı hak edinceye kadar da birer birer sefaletten ölmeye razı oluyorlar" şeklindedir.* Anadolu kadınının bu mücadelenin içine atan en önemli faktör tanık oldukları ve işittikleri olaylar karşısında kayıtsız kalamayacak bir erdeme sahip olmalarıdır. Nitekim Yunan saldırılarının giderek acımasızlaştığı süreçte kadınlarımızın askere alınmak için gönüllü akıncı defterlerine isimlerini yazdırma girişimleri, bu mücadelenin topyekun bir mücadele olduğunu göstermektedir.⁸ Eylül 1920 tarihli İkdâm'da Söke'de yayımlanan

⁴⁶ Y. Özkaya, **a.g.e.**, C.II, s.37.

⁴⁷ **A.g.e.**, s.38-39.

bir gazeteden(Işık Gazetesi)⁴⁸ aktarıldığına göre; "burada gönüllü akıncılar defterine yazılmak için erkekler yarış ederken,ertesi gün kızlar da askerlik şubelerine gelerek kendilerinin de akıncı yazılmasını istemişlerdir.Yazar, erkek ve kadın kahramanlığının hiç bu derecesinin ve benzerinin görülmediğini yazarak heyecanını şu sözlerle ifade ediyor: "Yaşasın Türk milleti,yaşasın bu asil milletin aslan yürekli evlatları."⁴⁹Benzer bir haber Yeni Gün⁵⁰ ve Işık Gazetesinden naklediliyor: Askerlik Şubelerinin açtıkları gönüllü akıncı defterlerine yazılmak isteyen bazı kadınlar⁵¹ ile Söke havalisinde 70 yaşındaki bir kadın da başvurdu.⁵²

Ulusal Kurtuluş Savaşı'na silahlarıyla katılarak kahramanlık gösteren kadın efelerin katkıları oldukça önemlidir. Bu kadın efelerin savaşa katılmaları ilk başlarda kişisel nedenlerden kaynaklanmış olmakla birlikte, sonradan sosyal bir gerçeklik halini almıştır.⁵³

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın en zorlu safhası olan Batı cephesindeki mücadelede önemli roller üstlenen mücahit Aydınli kadınlarımız saatlerce süren çarpışmalara katılıp, kendi tabirleriyle "çakmak çalıp"⁵⁴ sonra düşmanı nasıl söküp çıkardıkları hiç bir zaman unutulmayacak kahramanlık örneklerindendir. Büyük Taarruzda cephe gerisinde çoluk, çocuk ve yaşlılar da silaha sarılarak cepheye koşmuşlardır.⁵⁵ Yalnızca işgal sürecinde değil, Büyük Taarruzun ardından Yunanlıların Anadolu'dan sürülmesi esnasında da kadınlara yönelik vahşet ve tecavüzler devam etti. Yunanlılar rica'atleri esnasında Türk köylerini yakmışlardır. Aydın mutasarrıflığının 5 eylül 1922 tarihli telgrafına göre Yunanlılar Nazilli'den Aydın'a kadar Menderes kıyısında bulunan köyleri ve nahiyeleri yakarak çekilmişlerdir. Aynı telgrafta Yunanlıların Pazar köyde halkı camilere toplayıp para için baskı yaptıkları köyü yakmağa başladıkları ve toplanmış halkın üzerine ateş ettikleri halkın büyük bir kısmını katledip ve bir çok kızın ırzına tecavüz edildiği ifade edilmektedir.⁵⁶ Yunanlıların kaçarken de yapacakları tecavüz ve zulümleri önlemek için Mustafa Kemal Atatürk, 1 Eylül 1922 'de yayınlamış olduğu bildiride "*kadınlarımızı ve çocuklarımızı düşman kaçarken dağlara ve emin yerlere saklayınız*" emrini vermiştir.⁵⁷ Bu mücadelenin isimsiz kahramanlarıyla birlikte Aydınli mücahit kadınlarımızla ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır.

İmamköylü Emir Ayşe (Çete Ayşe)

İmamköylü Emir Ayşe, diğer adıyla Çete Ayşe milli mücadele döneminde Aydın'ın savunulmasında öne çıkan kadın kahramanlardandır.Yunanlıların

⁴⁸ Bkz. Günver Güneş, "Meşrutiyetten Cumhuriyete Aydın'da Basın Yayın Hayatı", **Ankara Üniversitesi, Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2007.

⁴⁹ "Gönüllü Akıncı Taburları Teşkili İçin Anadolu'da Kadın ve Erkeklerin Hamiyet Yarışı", **İkdam**,28 Eylül 1920'den aktaran Z. Sarıhan, **age**, s.261.

⁵⁰ **Yenigün**, 27 Eylül 1920,

⁵¹Bolu 'da Hopa'da Tosya'da da akıncı defterlerine yazılan kadınlardan bahsedilmektedir.**Hakimiyet-i Milliye**, 23 Temmuz 1920.

⁵² Z. Sarıhan, **a.g.e.**, s.262.

⁵³ Mustafa Oral, Aydın'ın Kadın Efeleri: Binbaşı Ayşe Aliye(Altuntaç), **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Sonbahar 2017, Y. C. 9, Kadın Özel Sayısı, s.351-364.

⁵⁴ Y. Özkaya , **a.g.e.**, s.41.

⁵⁵ **Türk İstiklal Harbi, C.II**, &. Kısım, 3. Kitap, s.45

⁵⁶ M. Turan, **a.g.e.**, s. 170 -173 .

⁵⁷ **Atatürk ün Bütün Eserleri**, C.13,s.231.

Batı Anadolu topraklarını işgale başladıkları zaman, 23 yaşında bir gelin olan Emir Ayşe'nin Hafize ve Hatice adlı iki kızı vardır. Kocasını I. Dünya Savaşı yıllarında şehit vermiştir. İşgalle birlikte köyünden hiçbir yere gitmemiş, vatan savunmasında yer almıştır. Sancakdarın Ali Efe'nin çetesine katılmasından sonra, kendisine efe elbisesi verilmiştir. Şimdiye kadar bir kadın Efe elbisesi giyip, düşmanlarla savaşmamış efelik tarihinde böyle bir olay yaşanmamıştı.⁵⁸ Yunanlıların ikinci defa geri gelmeleri üzerine mavzerini alarak Yörük Ali'nin karargâhına gitmiş, birinci bölüğün dördüncü mangesine verilmiştir.⁵⁹ Çete Ayşe'nin Leman Kısa'ya anlattığına göre;Gökçen Efe'de kendisini ziyarete gelmiş, iyileştikten sonra tekrar cepheye dönmek istediye de Ali Efe onu evine gönderince silahını Efe'ye teslim etmiştir.Leman Kısa'nın kitabında Çete Ayşe'den "avcı eri" diye bahsedilmekte olup;⁶⁰ İmamköy'lü Emir Ayşe'nin namı diğer Çete Ayşe, Soyadı Kanununun çıkmasıyla "Çetin" soyadını almıştır.

Ayşe Çavuş

Onunla ilk görüşmeyi Arif Oruç yapmış ve bu görüşme İstanbul'da yayınlanan Tasvir-i Efkar'ın 30 kasım 1919 tarihli sayısında yayınlanmıştır Arif oruç bu arada görüştüğü üç kadının adını Salihli de iken duymuştur.Üçü de zeybek elbisesi giymişlerdir. Nasıl tüfek kullandıklarını gece karanlıklar içinde kayalıklarla nasıl pençeleştiklerini kızarak utanarak çekinerek anlatmaktadırlar. Dinlemeye değmez diye itiraz etmektedirler. Emir Ayşe bir erkekte bulunmayan şecaatle Aydın'da düşman ve kanları içinde çiğnenmemek için boynundaki ziynet altınını satarak bir tüfek tedarik etmiştir.⁶¹Binbaşı Ayşe aslen Selaniklidir. Büyük harp'te Kafkas cephesinde yaralanarak ölen kocasının intikamını almak için yenim etmiştir. 15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edilince ilk karşı koyma hareketine o da silahla katılmıştır. Yunanlılar İzmir'e hakim olunca Aydın'a geçmiş, çete kurmuş sonra da çetesıyla birlikte Köpekçi Nuri Çetesi'ne katılmıştır. Aydın'daki çarpışmalardan sonra Koçarlı'ya çekilmiş ve bundan sonra devamlı Milli Mücadele'de görev almışlardır.⁶² İlk yaralanması Sakarya Savaşı sırasında olmuştur. Seyyar hastanede tedavisinden sonra yeniden müfrezesine katılmıştır.Vakit Gazetesi'nin 1922 yılı Şubat başlarında onunla yaptığı bir görüşmede Yunanlıların İzmir'e girmesinin ardından köy köy dolaşan ve Kasaba ve Demirci'de düşmana mühim darbeler indiren kahraman kadın nitelmesi öne çıkarılmıştır. ⁶³Büyük Taarruz'da Mürsel Paşa Fırkası'nın kuruluşuna katılmış, İzmir'e ilk giren kıtalar arasında bulunmuştur. Bu arada bir misketle sol bacağı kırılmış, İzmir Hastanesi'nde yatarak tedavi olmuştur. Savaştan sonra ise vatana ve ulusa hizmetlerini belgeleyemediği⁶⁴ için gerekli ilgiden mahrum kalmıştır.⁶⁵ Büyük Oğlu Demirci, Küçük oğlu da II. İnönü

⁵⁸ Sabahattin Burhan, **Çete Ayşe I** , Nesli Yay, Ekim 1999, S. 81-155.

⁵⁹ Zeki Sarihan, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, Remzi Kitabevi, Mart 2007

⁶⁰ Leman Kısa, Aydın Tarihi ve Coğrafyası, Aydın 1960, s.95.

⁶¹ Y. Özkaya, **a.g.e.**, s.41-42.

⁶² Z. Sarihan, **a.g.e.**, s.291-292.

⁶³ **Vakit**,5 Şubat 1922.

⁶⁴Aynur Mısıroğlu, **Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları**, İstanbul, Sebil, 1994, s.93-96.

⁶⁵ Cahit Çaka, **Tarih Boyunca Harp ve Kadın**, Ankara 1948,s.72.

savaşlarında şehit⁶⁶ olmuştur.. Okuması olmadığından 1942'de Merkez Bankası'na hademe olarak girmiştir. Soyadı yasası çıkınca Altuntaç soyadını almıştır.⁶⁷ Ayşe Hanım, bir muhacir kızıdır ve kendisi için son vatan toprağını savunmak için önemli savaşlara katılmış, birkaç kez yaralanıp hastanelerde yatmıştır. Fakat savaştan sonraki dönemde hak ettiği ilgiden yoksun kalmıştır. Buna karşın, kadın efeler, vatan savunması konusunda erkeklerle hiçbir ayırım kabul etmemiş, her tehlikeyi göze alıp savaş alanına atılıp kendilerinden beklenen her türlü çabayı da eksiksiz göstermişlerdir.⁶⁸

Çiftlikli Kübra (Şerife Ali Kübera)

Çete Ayşe gibi savaşkan efeler anlatılırken, Çiftlikli Kübra'dan bahsetmeden geçilemez. Kübra Çiftlik köyündendir. Sadece babası vardır, anası sağ değildir. 17 yaşındadır. Savaşçı kadınlar, Arif Oruç'un 1919 yılı sonbaharında Tasvir-i Efkâr'da yayımladığı röportajlarında da yer almaktadır. Demirci Mehmet Efe'nin karargâhında görüştüğü kadınlardan Binbaşı Ayşe ve Çete Ayşe'den sonra son Şerife Ali Kübera'dır. Arif Oruç'un yazı dizisinde Şerife Ali Kübera olarak bahsedilen bu kız *"henüz 17 yaşındadır. Tıknaz, alçak boylu, sıtmanın tesirinde sararan uçuk çehresinde manevi bir asalet vardır. Yakındaki Çiftlik köyündendir. Yalnız babası vardır. Aydın savaşından sonra Köşk'te asker olmuştur."*⁶⁹ Kendisinin Kepez Savaşlarından önce Çete Ayşe ve kızanlarına katıldığı yönünde bilgiler de vardır. Ama genel olarak elde edilen bilgiler çerçevesinde bu üç kadın (Çiftlikli Kübra, Çete Ayşe ve Binbaşı Ayşe) cephede bir arada görüldüğü yönündedir.⁷⁰ Köyden bir delikanlıya nişanlıdır, fakat düşmanın Aydın'a doğru geldiğini, geçtikleri her yerde kadınlara, kızlara tecavüz ettiklerini, göğüslerini kesip sokaklarda sürüdüklerini, çocukların karınlarını destiklerini duyunca ürperir. İmamköy'e gelerek Çete Ayşe'yle birlikte çarpışmalara katılan Kübra Aydın'a saldırı kararının alınmasından sonra köyüne giderek beraberinde nişanlısıyla, yirmi üç genci gönüllü olarak getirir. Çiftlikli Kübra, Umurlu'da, Köşk'te Kepez sırtlarında düşmanla durmadan çarpıştı. Ayşe Aliye ise Kepez baskınına Ayşe Çavuşla birlikte ve Savaklı Halil İbrahim, Sancaktarın Ali Zeybek ile birlikte katıldığını, Dokuzun Mehmet Efe'yle üç gün süren Zindan Deresi baskınına yaptığını, düşman yeniden Aydın'a gelince Yörük Ali'nin Koçarlı tarafına geldiğini, sonra Eğrikavak'a izinli geldiğini de belirtmiştir.⁷¹ Üç yol savaşında, Eğrikavak'ta, Mendegüme'de hiç durmadan koşturduktan sonra yeri gelmiş köylü kadınlarla cepheye erzak taşımıştır. Köy köy dolaşmış insanların yaralarına merhem olmaya, onların morallerini yükseltmeye uğraşmıştır. Düşman

⁶⁶ İstikbal gazetesinin bir sayısında onunla yapılan bir görüşmeye göre, sağ kolunda çavuşluk rütbesinin işareti olan iki kırmızı şerit takılıdır. neşeli ve güleç bir yüzle gazete idaresindeki herkesin elini sıkmış ve oturarak anlatmaya başlamıştır. Demeci sırasında, 28 yaşındaki oğlunun Demirci savaşlarında şehit düştüğünü naklederken, gözlerini sanki o levhayı canlandırıyormuş gibi bir noktaya dikerek bir süre düşünmüştür. -A, Keşke birkaç oğlum daha olsaydı da, onlar da şehit düşseydi. Vatan yaşasın yoksa! demiştir. Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, S.294-295

⁶⁷ Fevziye Tansel, **İstiklâl Harbi'nde Mücâhit Kadınlarımız**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991, s.40.

⁶⁸ M.Oral, a.g.m., s.360.

⁶⁹ Y. Özkaya, **a.g.e.**, CII, s.42-43.

⁷⁰ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, Remzi Kitabevi, Mart 2007, S.290.

⁷¹ **Tasvir-i Efkar**, 22 Eylül 1335.

kuvvetlerinin yurttan arındırılmasından sonra, cepheden dönen Mustafa'sıyla evlenmiştir.⁷²

Baltaköylü Kadınlar

Baltaköy kadınlarının bu savaştaki kahramanlıkları hakkında ve buradaki savaşa ilişkin önemli bigileri Albay M. Şefik Aker'den öğreniyoruz.⁷³ Aydın'ın işgali sonrası Aydın'lı insanlar Ermez Köy ve Baltaköy civarına göç eder. Aydın'ın güneyindeki Telsiz Tepe yamaçlarında patlayan silah sesleri çevre köylüleri ürkütür. Yunan kuvvetleri bütün güçleri ile saldırıya geçmiştir. Askerler ve milisler korkusuzca düşmanın üzerine doğru yürümektedir. Bunlardan Baltaköylü Arşın Teyze köyün yamacındaki ağaç dibine Baltaköylü kadınları toplar ve:

"Büyük Harpte, Çanakkale'de, Galiçya'da, Irak'ta, Kafkasya'da, Filistin'de savaşıarak canlarını feda eden evlatlarımız, kardeşlerimiz, kocalarımız, babalarımız değil mi? O yıllardan beri rahat yüzü gördük mü? Kimimizin babası, amcası kimimizin de kocası oralarda kalmadı mı? Şimdi de Aydın ovasında savaşanları görüyorsunuz. Kurşun seslerinden kulaklarımız sağır olacak, güneşin sıcağında, rüzgarın tozunda savaşanlar bizim evlatlarımız değil mi? Biz de gidelim yanlarına. Onlarla birlikte savaşalım" diyerek kadınları gayret getirmesi üzerine;⁷⁴ "zaten heyecanlanmış ve bir işarete bakan bütün köyün genç kız, kadın, ihtiyar ne kadar dişi arslanı varsa ayran çömleklerini, su testilerini, saç ekmeklerini omuzlarına vurarak kafile kafile muharebe meydanına doğru yürürler. Düşman ateşi altında, muhtemel bir ölüm karşısında, vatanın, Türk ve Müslüman namus ve istiklâlinin kurtulması uğruna hemen gözleri önünde muharebe eden erkeklerine maddî ve manevî kuvvet, kudret ve gayret vermişlerdir."⁷⁵

Esir yaşamaktansa ölmeyi düşünen kadınlarımızın, Baltaköylü kadınların en çok güvendikleri de asker ve milislerin başında tanıdıkları Yörük Ali Efe, Kılıoğlu Hüseyin Efe, Mesutludan Mestan Efenin bulunmuş olmasıdır. Baltaköylü kadınların ateş hattına kadar sokulmaları, siperlerdeki Kuva-yı Milliyecileri teşvik ettiği gibi cesaretle vermiştir. Bu olay emsali görülmemiş bir davranıştır. Başka hiçbir ülkenin kadınında görülmeyecek cesaretle ateş hattına giren Baltaköylü kadınlar, kızlar yeniden Baltaköy'e dönmeden, Aydın'ın kurtuluşunu göremeden efeleri, askerleri ile birlikte Aydın Ovası'nda vatanları için şehit olmuşlardır. Toprak için, bayrak için, namus için, Türklük için savaşan Baltaköylü kadınlar hakkında savaşın kumandanı Albay Şefik Aker tarafından kaleme alınan düşünceler şu şekildedir:

"Baltaköyün kahraman kadınları bütün gün, akşama kadar bu fedakarane hizmeti düşman ateşinden hiç korkmayarak ifa ettiler. Bu aslan kadınların birçoğu vuku bulan engellere rağmen ateş hattına kadar dahi sokularak savaşçılara, su, ekmek ve

⁷² Etem Oruç, **Şu Ege'nin Efeleri**, Kolalı matbaası, Şubat 2006, S.72.

⁷³ M. Şefik Aker, "Aydın Milli Cidâli", **Askerî Mecmua**, .45 (1 Mart 1937), s.112.

⁷⁴ Sadettin Demirayak, **Aydın'ın Üç Efesi**, Aydın 2011,

⁷⁵ C. Çaka, **a.g.e.**, s.69.

gayret verdiler. Baltaköy gibi Umurlu istikametinden ilerleyen kuvvetlerimize de köylü Türk kadınlarımızın aynı fedakarlıkları gösterdikleri başka Ayşe, Emine, Fatma gibi genç ve hatta kız köylü kahramanlar silahlanarak kim bilir hangi savaş meydanında şehit olan kocalarını, babalarının intikamını almak üzere yetimlerini komşulara bırakarak Aydın Harbi'ne filen iştirak ettiler. Savaş alanına girmeyen diğer Aydın köylü Türk kadınlarımız da savaşın başlamasıyla beraber savaşçılara kendiliklerinden ekmek ve yiyecek yetiştirmek için kollarını sıvadılar, pişirdiler ve köyün ihtiyaç erkekleriyle dağıtmak üzere köprübaşına gönderdikleri gibi Aydın'ın doğusundaki savaşçılara da aynı biçimde gönderdiler. Varlıklarıyla iftihar ettiğimiz köylü Türk kadınının Aydın Muharebelerindeki hizmetini iftiharla anarım."⁷⁶

Nihaî zafer elde edilinceye kadar Aydın'lı kadınların, işgal altında mücadele eden tüm Anadolu kadınlığının gösterdiği fedakârlıklar Türk İstiklal Harbi açısından kayda değerdir. Menderes kıyılarında düşmana kaşı ilk silahı çekenler, bu bölgenin çekingen varlıkları değil, dağdan inmiş zeybeklerle birleşen muvazzaf ve yedek subayları⁷⁷, kadını, çocuğu ve yaşlısı olmuştur. Bu süreçte Yunan ordusuyla birlikte hareket eden yerli Rumların Müslüman ahaliye karşı giriştikleri mezalim ibret vericidir. Dünyanın gözü önünde gerçekleşen bu olaylar karşısında bir şeyler yapma zorunluluğu hisseden, Şevket Süreyya Aydemir'in Tek Adam adlı eserinde belirttiği üzere;

*"İstiklal Savaşı'nın adsızları,...muharebelerin mihnetlerine alın terleri ve gözyaşları ile katılmış yarı aç, yarı tok, lime lime kıyafetli analar, gelinler, kızlar, çocuklar ve ihtiyaçlardı. Hep birbirlerine sokularak, hep birbirlerini kendilerine siper ederek, önlerinde hayal meyal kağnıları, böğürleri birbirlerine geçmiş öküzleri, inekleri ve ellerinde üvendi releri ile uçsuz bucaksız bir kadınlar, çocuklar ve ihtiyaçlar ordusu... işte asıl Kuva-yı Milliye buydu."*⁷⁸

Sonuç

İzmir'in işgali ile başlayıp Aydın Sancağını da içine alarak genişleyen Yunan işgali ve onların yerli işbirlikçileri karşısında, İtilaf Devletlerinin baskılarına ve İstanbul Hükümetinin duyarsızlığına karşın, Aydın'daki yurtseverler, Kuva-yı Milliye'yi örgütleyerek bağımsız yaşama inanç ve ülküsü ile haksız işgale karşı tam bağımsız Türkiye'yi kurma yolunda onurlu bir savaş verdiler. Bu onurlu mücadelede bölge insanı varını yoğunu ortaya koyarak direnirken, işgalcilerin yaptığı tecavüz ve benzeri saldırılar karşısında Aydın'lı kadınların, öfke ve feryadı Aydın'daki mücadele ruhunu kamçıladı. Kuvai Milliye birlikleri ve efelerin arasında çete reisi kadınlar yer aldığı gibi, Yunan vahşeti karşısında yurdunu terk etmek zorunda kalan göçmenler arasında en çok sefalet çekenler iş bulma olanakları en kısıtlı olan kadınlardır. Cepheye ateş hattında çarpışmaktan bir an bile imtina etmeyen Aydın'lı kadınlar göçmenlere sıcak bir barınak bulmak onları yedirmek giydirmek ve hatta onlara iş sağlamak için işgal bölgelerinde aynı özveriye gösteren diğer Anadolu kadınları gibi, birinci derecede görev üstlendiler.

⁷⁶ Ş. Aker, **a.g.e.** s.112.

⁷⁷ M.Oral, **a.g.m.**,s.361.

⁷⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Remzi, 1981.

KAYNAKLAR

- ATASE Arşivi** İSH., K: 22, G: 63, B: 63-1 .
- Aker, M. Şefik, „Aydın Millî Cidâli”, **Askerî Mecmua**, 45 (1 Mart 1937).
- Akkoyun,Turan, **Milli Mücadele’de Aydın Kuva-yı Milliyesi**,Afyonkarahisar 2014.
- Atatürk ün Bütün Eserleri**, C.13.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, Remzi, 1981
- Aydinel,Sıtkı **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı 1990.
- Ayışığı,Metin “Unutulan Soykırım: Batı Anadolu’da Yunan Mezalimi”, **Yeni Bin Yıla Girerken Türk- Yunan İlişkileri Sempozyumu Tebliği**, Samsun, 5-6 Haziran 2002.
- Balaban Sevgi - Mürtezaoğlu Sezgi, "Yörük Ali Efenin Evraklarında Kavayı Milliye Birliklerinde İaşe ve İkmal Sorunu", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu, C.I**, Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara 2014.
- Başaran,Mehmet, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ve Aydın Kuva-yı Milliyesi", **Tarihsel Süreçte Aydın**, Editör: Günver Güneş,Aydın Belediyesi Kültür Yayını, Aydın 2012.
- Bayar,Celâl, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş, Cilt:7**, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Berber Engin, **Sancılı Yıllar, İzmir 1918-1922**,Ayraç Yayınları,I. Baskı, Ankara 1997.
- BOA DH KMS**, 52-3/10 (1-2).
- Burhan, Sabahattin, **Çete Ayşe I** , Nesli Yay, Ekim 1999.
- Çaka, Cahit, **Tarih Boyunca Harp ve Kadın**, Ankara 1948.
- Çapa, Mesut, **Kızılây (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, 2. Baskı, Ankara 2010.
- Çelebi,Mevlüt, **Milli Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.
- Demirayak, Saadettin “Kuva-yı Milliye’nin Aydın’da Doğuşu”, **Milli Mücadelede Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe**, Aydın, 2007.
- Derinsu, Esin Dayı “Nazilli Kongresi”, **85. Yılında Nazilli Kongrelerinin Milli Mücadele Tarihi İçinde Yeri ve Önemi**, İstanbul 2007,
- Dayı Esin, **Nazilli Kongreleri (1919)**, Erzurum 1998.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C. II, Kısım: 1**, Ankara, 1965 .
- Genelkurmay Başkanlığı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu ,**ATASE, İSH**, K-18, G-41, B-41-1.
- Gökbel,Asaf Milli Mücadelede Aydın
- Gökçen, Salim, "Milli Mücadele’de Yunan İşgallerinin Genel Karakteri",**CTAD**, Yıl 12, Sayı 23, (Bahar 2016).
- Güneş,Günver **Atatürk ve Aydın**, Aydın, 2006.
- Güneş,Günver “İzmir’in İşgali ve İzmir’deki Yankıları”, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:9, (Şubat 2007), Ankara, 2007.
- Güneş,Günver "Meşrutiyetten Cumhuriyete Aydın'da Basın Yayın Hayatı", **Ankara Üniversitesi, Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2007.

Güneş Müslime, "Mütareke ve İşgal Döneminde Aydın Sancağında Eğitim ve Eğitim Kurumları, **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, II. Kitap**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2010.

İkdam, 28 Eylül 1920

Kaplan, Mehmet **Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, C.II**,

Kırkpınar, Leyla, „Türk Kurtuluş Savaşında Türk Kadını“, **Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Ankara Genelkurmay Basımevi 2001.

Kısa, Leman, **Aydın Tarihi ve Coğrafyası**, Aydın 1960.

Kurmuş, Orhan, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

Mc Carty, Justin **Ölüm ve Sürgün**, (Çev: Bilge Umar), İnkılap Yayınevi, İstanbul 1998.

Mısıroğlu, Aynur, **Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları**, İstanbul, Sebil, 1994.

Nikulin, L. **İstanbul, Ankara, İzmir, Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi**.

Oral, Mustafa, „Aydın'ın Kadın Efeleri: Binbaşı Ayşe Aliye(Altuntaç)“, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Sonbahar 2017, Y. C. 9, Kadın Özel Sayısı.

Oruç, Etem, **Şu Ege'nin Efeleri**, Kolalı matbaası, Şubat 2006.

Özkaya, Yücel, **Milli Mücadelede Ege Çevresi I, II** Cumhuriyet Yayınları, 2001.

Pullukçuoğlu Yapucu, Olcay, “Yunan İşgali Öncesi Aydın Sancağı'nın Sosyo- Ekonomik Yapısı”, **Milli Mücadelede Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe**, Aydın, 2007.

Sarıçoban, Gülay, “Milli Mücadele'de Anadolu Kadını”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 2017 21(4).

Sarihan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, Cumhuriyet Kadınları Derneği Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2010.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilâli, Cilt: I**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976

Şahin, Cemile - Şahin Mustafa, "Osmanlı Son Dönemi İle Milli Mücadele Yıllarında Türk Kadınının Sosyal, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri", **Nevşehir University Journal of Social Sciences** 2 (2013) .

Tansel, **Fevziye İstiklâl Harbi'nde Mücâhit Kadınlarımız**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991.

Tekir, Süleyman, Ural, Selçuk, "Batı Anadolu'da Yunan İşgali ve Aydın Muhacirleri (1919-1920)", **CTAD**, Yıl 13, Sayı 26 (Güz 2017).

Tasvir-i Efkar, 6 Ocak 1920

Tasvir-i Efkar, 27 Eylül 335.

Tasvir-i Efkar, 22-24 Teşrin-i Sani 1919, ' Kanun-i Evvel 1919.

Tasvir-i Efkar 27 Eylül 335.

Turan, Mustafa, **Yunan Mezalimi 1919-1923**, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları , Ankara 1990.

Turan, Mustafa, **Yunan Mezalimi, İzmir, Aydın, Manisa ,Denizli, ,1919-1923**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler(15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), C.VII, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1975.

Türk İstiklal Harbi, C.II, 6. Kısım, 3. Kitap.

Uzman, Nasrullah, **Türkiye'nin Mülteci ve Muhacir Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018.

Vakit, 5 Şubat 1922.

Yenigün, 27 Eylül 1920.

MÜTAREKE VE MİLLÎ MÜCADELE

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN UYGULANMASI VE İSTANBUL'UN İTİLÂF KUVVETLERİNCE İŞGALİ (13 KASIM 1918)

Mustafa ÖZYÜREK*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imzalanmasından sonra İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti topraklarını paylaşmaya dair planlarını artık uygulama alanına koymaya başlamışlardı. Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti fiilen yıkılmış, padişah ve hükümet, İtilâf Devletleri'nin her türlü baskı ve tazyikine boyun eğmek durumunda kalmıştı. İtilâf Devletleri, özellikle mütarekenin 7. maddesine istinaden, stratejik öneme sahip Türk topraklarını yer yer işgale başlamışlardı. 13 Kasım 1918'de İtilâf Devletleri'nin 55 parçalık donanmasından İstanbul'a 3500 asker çıkarılmış, İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar, bu güçleri takip etmiş ve 465 yıllık başkente ilk kez yabancılar askeriyle girmiş, millet esaretle tanışmıştı. İstanbul'da bulunan okullar, kışlalar, resmî ve özel binalar yabancı askerler tarafından işgal edilmişti. Mütareke hükümlerinin uygulanması hususunda İtilâf Devletleri, öncelikle Türk ordusunun silah ve cephanesini, deniz ulaşım vasıtalarını, demiryollarını, kurumları ve önemli mevzileri işgal etmişlerdi. İstanbul'un işgalini yaşayan kişilerin verdiği bilgilere göre azınlıkların yoğun olarak yaşadığı Beyoğlu'nun adeta bir mahşer yeri gibi olduğu ve gayrimüslim ahalinin Galata'ya toplanarak İtilâf donanmasına ait gemilere bakıp nümâyişlerde bulunduğu bilinmektedir. Birçok mağazanın vitrinlerinde Yunan kral ve kraliçelerinin resimlerinin asıldığı, leblebici bir çocuğun bile elindeki işportanın dört kenarını Yunan bayraklarıyla süslediği, evlerin hepsinden Yunan bayraklarının asıldığı aktarılmaktadır. Kaldırımlarda yürüyen okul çağındaki çocukların göğüslerinde kokartların, kızların ellerinde mavi beyaz bayrakların, hatta kitapçı dükkânlarının camlarında Averof gibi Yunan savaş zırhlılarının resimlerinin bulunduğu da gözlemlenmekteydi. Sokaklara sığmayan gayrimüslim halkın coşkun tezahüratlarda bulunarak eğlendiği 13 Kasım 1918 günü, aynı zamanda Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a vardığı gündür. Mütareke'nin ilk günlerinden itibaren, galip devletlerin her dediğine kayıtsız şartsız boyun eğmenin yanlış olduğu gibi felaketlere de yol açacağı fikrinde olan M. Kemal Paşa'ya göre, Mondros Mütarekesi yeni bir başlangıç demektir. Özellikle İstanbul'un işgali ile ilgili bilgi veren arşiv belgeleri ve süreli yayınlar taranmıştır. *Vakit*, *Tanin*, *Tevhid-i Efkâr*, *Akşam*, *İkdam*, *Hadisat*, *Minber ve Söz* gazetelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca konu hakkında bilgi veren hatıratlar ve diğer temel eserler de incelenerek, işgal günlerinde İstanbul'daki siyasî, askerî, idarî, iktisadî ve sosyal durum hakkında orijinal bir eser ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Mondros Mütarekesi, İstanbul, İşgal, Propaganda

* Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mozyurek25@gmail.com

IMPLEMENTATION OF THE ARMISTICE OF MUDROS AND OCCUPATION OF ISTANBUL BY THE ALLIED FORCES (13 NOVEMBER 1918)

ABSTRACT

After the signing of the Armistice of Mudros on October 30, 1918, the Entente States now began to put their plans to share the lands of the Ottoman Empire. With the signing of the armistice, the Ottoman State had actually been demolished, and the sultan and the government had to bow to any pressure and pressure of the Entente. The Entente States, in particular, under Article 7 of the Armistice, began to occupy the Turkish territory with strategic importance. On November 13, 1918, 3500 soldiers were removed from the 55-piece fleet of the Allied Powers, followed by the British, French and Italians, followed by foreigners for 465 years. The schools, barracks, official and private buildings in Istanbul were occupied by foreign soldiers. Regarding the implementation of the armistice provisions, the Entente States occupied primarily the Turkish army's weapons and ammunition, sea transportation vehicles, railways, institutions and important positions. According to the information given by people living in the occupation of Istanbul; it is known that Beyoğlu is a place of grief for the minorities and that the non-Muslim people gathered in Galata and looked at the ships belonging to the Entente fleet. Many stores showcase the paintings of the Greek king and queen, and even a child of a leblebici is decorated with Greek flags on the four sides of the pontoon in his hand; all Greek houses are hung from the houses. It was also observed that school-aged children who were walking on the sidewalks had cloaks in their breasts, blue-white flags in girls' hands, and even paintings of Greek warfare armories such as Averof on the windows of the bookstore. On the 13th of November 1918, when the non-Muslim people entertained Istanbul, the Commander of the Lightning Armies, Mustafa Kemal Pasha arrived in Istanbul. From the first days of the armistice, according to M. Kemal Pasha, who believed that unconditional submission to the victorious states would lead to disasters as well as wrongs, the Armistice of Mondros was a new beginning. In particular, archive documents and periodicals providing information on the occupation of Istanbul were scanned. Turkish newspapers *Vakit*, *Tanin*, *Tevhid-i Efkâr*, *Akşam*, *İkdam*, *Hadisat*, *Minber* and *Söz* were used. In addition, the memories and other basic works that give information about the subject were examined and an original work on the political, military, administrative, economic and social situation in Istanbul was tried to be revealed on the days of the occupation.

Keywords

Mudros Armistice, İstanbul, invasion, propaganda

Giriş

29 Eylül 1918'de Bulgaristan'ın Selanik Mütarekesi'ni imzalayarak I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesi üzerine İttifak Devletleri arasındaki kara bağlantısı ortadan kalkmış ve birçok cephede mağlup olan Osmanlı Devleti de mütareke istemek zorunda kalmıştı. I. Dünya savaşı sırasında gerçekleşen Kutülamara muhasarasında Osmanlı kuvvetlerine esir düşerek Büyükkada'da kendisine tahsis edilen bir köşkte esir hayatı yaşayan İngiliz Generali Townshend, Sadrazam İzzet Paşa'ya sulh için aracılık yapmakta faydalı olabileceğini arz etmişti. General, 19 Ekim 1918 günü refakatinde Tevfik Bey adında bir deniz subayı olduğu halde İzmir'e gelmişti. Bu sırada İngiliz Hükümeti mütareke için 22 Ekim 1918'de Amiral Calthorpe'ye yetki verdiğini İstanbul'a bildirmiş, böylece Osmanlı hükümeti, resmen mütarekeye davet edilmişti.¹

Mütareke görüşmelerine 27 Ekim 1918'de saat 09:00'da Mondros Limanı'nda, İngiliz Agamemnon Gemisi'nde başlanmıştır. Görüşmelerde General Townshend'in bulunmayışı, İngiliz General Calthorpe, Seymour, Dickson ve Labens gibi denizci bir ekiple masaya oturulması, Türk delegeler üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır. İlk toplantı Mütareke proje metninin okunmasıyla başlamıştı.²

Konuşmalara İtilaf Devletleri adına, Mütarekenameyi imza etmeğe yetkili olduğu anlaşılan, İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Visamiral Calthorpe başkanlık etmişti. 27 Ekim 1918 sabahından başlanarak, dört gün muhtelif saatlerde yapılan, beş oturumda bitirilen Mütareke esnasında Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışılmayacağına dair bir kayıt konmasını isteyen Osmanlı Heyeti'ne, mütarekeye siyasi hükümler konulmayacağı cevabı verilmişti. Saat 21:00'da imza veya reddetmek şartıyla, konuşmalar sona ermişti.³

Türk Heyeti, İtilaf Devletleri'ne kendi güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıktığı takdirde herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı veren 7. Maddeyi kabul etmemek için çok direnmiştir. Bu madde görüşülürken Amiral Seymour söze karışıp:

“Maksadımız Türkiye’de her lüzum göreceğimiz noktayı işgal etmek değildir. Fakat, mesela, on bin kişilik bir tümenin askeri vaziyetimiz ve ulaştırma yollarımızı tehlikeye düşürecek surette aleyhimize harekete geçerse o vakit biz, hükümetin arzu edip etmediğini düşünmeden o yeri derhal işgal ederiz” demiştir. Bunun üzerine söz konusu 7. Madde şu şekli almıştır: *“Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek vaziyet çıktığından herhangi sevkülceyş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır”*.⁴

Rauf Bey, 7. Maddeyi İstanbul'un istisna edilmesi şartıyla kabul edeceğini söylemiş, Amiral Calthorpe ise: *“Müttefikler hiçbir zaman İstanbul’u işgal etmek fikrinde değillerdir. Lakin İstanbul’un işgalini istisna eder bir fıkra*

¹ Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş, I**, İstanbul, 1997, s. 25-26

² Ali İhsan Sabis, **Türk İstiklal Harbi, I**, İstanbul, 1943, s. 32-35

³ Mustafa Özyürek, **Milli Mücadele Döneminde Gazetecilik Yönüyle Necmeddin Sadık (Sadak) (1918-1923)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2015, s. 81

⁴ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım, I**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 124-125

eklenmesi de düşünölmeye değer. Yarın hükümet düşer ve durum karışır da vuruşmalar, kırışmalarla kan dökölmeye başlarsa, böyle bir fıkrada tebaamızın hayatını korumak için bizim müdahaleimize mani olur. Bu sebeple, İstanbul işgal edilemez şeklinde mutlak bir kaydın konulmasını mümkün görmüyorum” demiştir. Bunun üzerine Rauf Bey, -“Hükümetim İstanbul’un işgalden istisnasında ve Yunan gemilerinin İstanbul’a getirilmemelerinde ısrar ediyor” deyince, Amiral Calthorpe: -“İstanbul’un işgal olunmayacağına eminim. Yunan gemilerinin İstanbul’a getirilmemesi lüzumuna da kaniyim. Yunan gemilerinin İstanbul’a sevklerine dair bir kayıt yok ki silelim” demişti. Amiral ayrıca, “İstanbul işgal edilmeyecektir” suretinde bir fıkra eklenmesini hükümetinden isteyemeyeceğini, çünkü o takdirde İngiltere’nin tek başına karar veremeyeceğinden bu işi müttefikleri ile görüşerek bir karara bağlanması için vakit kaybedilerek müzakerelerin bir hayli daha uzayacağını belirtmiştir. Dahası: -“Kargaşalık çıkmadığı takdirde İstanbul işgal olunmayacaktır” diyerek, mütarekenamenin hemen imzalanmasını istemiştir.⁵

Bu durum üzerine Rauf Bey, saat 21:00’da imza edilmediğı takdirde münasebetlerin kesileceğini İstanbul’a bildirerek saat 18:00’a kadar emir beklediğini ilave etmişti. İstanbul ile haberleşme sağlanamamış olup cevap alınamamıştı. Rauf Bey İstanbul’dan haber alınamamasıyla ilişkili olarak:

“İstanbul’dan haber gelmeyince gözlerimin önüne yedinci madde geliyordu. Bu maddeyi olduğı gibi kabûle imkân görmemiştik. Maddenin düzeltilmiş şeklinde Yunanlıların kıskırtmaları ile vukuu bulabilecek kargaşalıklarda İtilaf Devletleri tebaasının hayatları tehlikeye düşebilir. Bu da vesile yapılarak İstanbul ve İzmir işgal edilebilirdi. Bu da bizim için çok azap veren bir endişe idi. Hükümetin talimatıyla bu endişeden dolayı bekliyordum”⁶

şeklinde düşüncesini belirtmiştir. Osmanlı Heyeti üyeleri, kendi aralarında konuştuktan sonra, İstanbul’dan izin almadan imzalamaya karar verdiler. 16. Maddeye Kilikya için kabul edilen kaydın ilavesi ve 24. maddenin ikinci fırcasının çıkarılmasıyla Mondros Mütarekesi 31 Ekim 1918 öğle vaktinden itibaren yürürlüğe girmek üzere 30 Ekim 1918’de saat 20:03’te imza edildi.⁷

Böylece Wilson prensiplerinden umutlanan ve İtilaf Devletleri’nin hoşgörölü hareket edeceklerini sanan Osmanlı delegeleri, mütareke imzalamak suretiyle I. Dünya Savaşı’na son veriyordu.⁸ Ancak İzmir ve İstanbul başta olmak üzere Türk vatanının birçok yeri bu maddeye dayanılarak işgal edilecektir.⁹

⁵ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım, I**, s. 129-137

⁶ Rauf Orbay, **Hatıralar**, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 2005, s. 101-105

⁷ **Hadisat**, 3 Teşrin-i Sâni 1918/3 Kasım 1918, S. 15, s. 1; **Hadisat**, 16 Mayıs 1919, S. 136, s. 1; **Vakit**, 2 Teşrin-i Sâni 1918/2 Kasım 1918, S. 369, s. 1; **Vakit**, 7 Teşrin-i Sâni 1918/7 Kasım 1918, S. 343, s. 1; **Yenigün**, 1 Teşrin-i Sâni 1918/1 Kasım 1918, S. 58, s. 1; **Yenigün**, 3 Teşrin-i Sâni 1918/3 Kasım 1918, S. 60, s. 1; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I**, TTK Yay., Ankara, 1993, s. 1; Seha L. Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Faköltesi Yayınları No. 409, Ankara, 1977, s. 1-5; İsmail Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, I**, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 12-14

⁸ Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ankara, 2008, s. 69

⁹ Nurdogan Taçalan, **Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 36-37

Mondros Mütarekesi ile yıllar önce başlayan ve Osmanlı Devleti topraklarını paylaşmaya dair planlar, artık uygulama alanına konulmaya başlamıştır.¹⁰ Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti fiilen yıkılmış, padişah ve hükümet, İtilaf Devletleri'nin her türlü baskı ve tazyikine boyun eğmek durumunda kalmıştı. Bu fiili durumun arz ettiği tehlikeleri idrak edemeyen padişah ve hükümet, çareyi Türk vatanına giren işgalci durumundaki İtilaf Devletleri ile anlaşmada, devlet ve milletin istikbalini onların insafına terk etmekte bulmuştu.¹¹

Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı görevinde bulunan Mustafa Kemal Paşa ise Mondros Mütarekesi'nin ilk günlerinden itibaren kendi fikrini büyük bir cesaretle ifade ederek, galip devletlerin her dediğine kayıtsız şartsız boyun eğmenin yanlış olduğu gibi felaketlere de yol açacağını belirtmişti.¹²

İtilaf Devletleri Donanması'nın İstanbul'a Gelmesi

Vakit Gazetesi'nin 13 Kasım 1918 tarihinde duyurduğuna göre; Çanakkale bölgesinde son birkaç gündür devam eden torpil toplama faaliyetleri sona ermiş olup, İstanbul'a gelmek için yola çıkan İtilaf Donanması boğazdan geçmeye başlamıştır. Öncelikle torpidolar boğazdan geçmiş, zırhlı gemiler ile kruvazörler de bunları takip etmiştir. Donanmanın 13 Kasım sabahı İstanbul Limanı'na varması beklenmektedir. Söz konusu donanma yaklaşık 60 kadar gemiden oluşmakta ve birkaç dretnot ile zırhlılar ve kruvazörler de bulunmaktadır. Bu gemilerin demirleyebilmeleri için İstanbul Limanı'nda şamandıralar hazırlanmıştır. Ayrıca bir gün önce, bir general ile on beş İngiliz askeri trenle İstanbul'a gelmiş ve Pera Palas Oteli'nde konaklamaya başlamışlardır.¹³

Hadisat Gazetesi'nin 13 Kasım 1918 tarihindeki haberine göre; İtilaf Devletleri'ne ait donanmanın aynı gün İstanbul limanına giriş yapacağı belirtilerek, bu donanmanın rahatça manevra yapabilmesini sağlamak ve herhangi bir istenmeyen kazaya sebebiyet verilmemesi için sabah saat 08:00'dan öğlen 14:00'a kadar İstanbul Limanı'nda her türlü deniz nakil taşıtlarının geçişinin yasaklandığı bildirilmiştir.¹⁴

Amiral Calthorpe'nin İstanbul'a Gelişi

İtilaf Devletleri'nin Akdeniz'deki Deniz Kuvvetleri Kumandanı Amiral Calthorpe, 14 Kasım 1918 günü Superb Dretnotu ile İstanbul'a gelmiştir. Dretnot saat 14:30 sularında İstanbul'a ulaşarak Kabataş'a demirlemiş ve general rıhtıma çıkmıştır. Kendisini, Osmanlı Devlet erkânından oluşan kalabalık bir heyet karşılamıştır. Amiral buradan otomobillerle İngiliz Elçiliği'ne gitmiştir. Burada da özel bir mızıka heyeti tarafından karşılanan General, daha sonra Bâb-ı Âli'ye giderek Sadrazam Tevfik Paşa ile görüşmüştür.¹⁵

¹⁰ Celâl Bayar, "Batı Cephesinde Kuvay-ı Milliye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", **BTTD**, S. 15, İstanbul, Mayıs 1986, s. 8

¹¹ Bayram Kodaman, "Amasya Protokolü", **BTTD**, S. 16, İstanbul, Haziran 1986, s. 20

¹² Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, ATAM Yay., Ankara, 2002, s. 87

¹³ "İtilaf Donanması Bugün Geliyor", **Vakit**, 13 Teşrin-i Sâni 1918, S. 380, s. 1

¹⁴ "Son Haberler, İtilaf Donanması Bugün Geliyor", **Hadisat**, 13 Teşrin-i Sâni 1918, S. 25, s. 2

¹⁵ "Amiral Calthorpe'nin Şehrimize Muvasalatı", **Vakit**, 15 Teşrin-i Sâni 1918, S. 382, s. 1

General Franchet d'Esperey'in İstanbul'a Gelişi

18 Kasım 1918 tarihli bazı İstanbul Gazetelerinin haberine göre; General d'Esperey'in özel bir trenle İstanbul'a geleceği ve Fransız Elçiliği'nde misafir edileceği duyurulmuştur. Vakit Gazetesine göre, General d'Esperey'in bu ziyarette resmi bir sıfatı bulunmayacaktır. İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da resmi sıfatı haiz temsilcisi olarak Amiral Calthorpe bulunduğu için d'Esperey, Karadeniz'e yapılması düşünülen sevkiyat meselesi ile meşgul olacaktır. Generalin kumandası altında bulunan İtilaf kuvvetleri, Sırbistan'ın tahliyesi üzerine serbest kaldığından bu kuvvetlerin Karadeniz'den Rusya'ya sevk ve Bolşevik cereyanının izalesi düşünülmektedir.¹⁶ Vakit Gazetesi'nin 23 Kasım'da duyurduğu haberde ise İtilaf Şark Orduları Kumandanı General d'Esperey'in aynı gün sabah saat 09:00'da İstanbul Limanı'na varması beklenmekte idi. General, Sarayburnu'nda karaya çıkacak ve burada kendisini birer bölük Fransız ve İngiliz askeri ile bir bölük de Osmanlı askeri ve bir mızıka kuvveti karşılayacaktır. Buradan doğrudan Fransız Elçiliği'ne gidecek ve burada da kendisi bir tören heyeti ile 84. Piyade mızıkası tarafından karşılanacaktır.¹⁷

General d'Esperey'i taşıyan zırhlı gemi 22 Kasım gecesi Ortaköy açıklarına ulaşmış, ancak kendisi 24 Kasım sabahı karaya çıkmıştır.¹⁸ General'in İstanbul'a gelmesi ise 24 Kasım 1918 tarihli Vakit Gazetesi'nde duyurulmuştur. Buna göre; General d'Esperey 23 Kasım sabahı saat 09:30'da limana vararak Beşiktaş'ta demirlemiş ve general karaya çıkmıştır. Bu esnada askeri selam vaziyeti alınarak mızıka kuvveti de Fransız milli marşı çalmıştır. Osmanlı hükümeti adına Galip Kemal Bey ile Fahreddin Beyler, Harbiye Nezareti Adına Cevad Paşa, Bahriye Nezareti adına Ali Rıza Bey kendisini karşılayanlar arasında yer almıştır. Ardından otomobil ile Fransız elçiliğine gitmiştir.¹⁹ Söz konusu gazeteye göre General d'Esperey, Rumca bir gazeteyle demeye: -“*Buraya ancak kumandam altındaki kıtaatın sevkülceys noktalarıyla boğaz istihkamatını işgal etmelerine nezaret maksadıyla geldim. Bu vazife ise birkaç gün içinde hitap bulacak ve İstanbul ziyaretim kısa sürecektir*” demiştir.²⁰

İstanbul'daki İtilaf Kuvvetleri

Mondros Mütarekesi'nin uygulanmasına, mukavele hükümlerine aykırı birtakım hareketleri meydana geldiği son günlerdeki İstanbul basınında sıkça dile getirilmekteydi. Bu uygulamaların bir kısmını Osmanlı hükümeti de mütarekeye aykırı bulmaktaydı. Bu amaçla hükümet, İtilaf Devletleri'ne defalarca müracaatta bulunmuştur. Söz konusu müracaatlarda, mütarekeye aykırı uygulamalara meydan verilmemesi istenmiş, fakat İngiliz ve Fransız heyetleri tarafından bu müracaatlara kesin ve açık bir cevap verilmemiştir. Vakit Gazetesi'ne göre; Mütarekenin uygulanmasına Osmanlı hükümetinden seçilecek bir heyet de nezaret etmelidir. Uygulamalar sırasında önce bu heyete

¹⁶ “General Franchet d'Esperey Geliyor”, **Vakit**, 18 Teşrin-i Sâni 1918, S. 385, s. 1

¹⁷ “Havadis-i Dâhiliye”, **Hadisat**, 23 Teşrin-i Sâni 1918, S. 35, s. 2; “Franchet d'Esperey Bugün Geliyor”, **Vakit**, 23 Teşrin-i Sâni 1918, S. 390, s. 1

¹⁸ “Şehrimizde İtilaf Kuvvası”, **İkdam**, 24 Teşrin-i Sâni 1918, S. 7825, s. 1

¹⁹ “General d'Esperey Şehrimize Geldi”, **Hadisat**, 24 Teşrin-i Sâni 1918, S. 36, s. 1; “General (Franchet d'Esperey) Geldi”, **Vakit**, 24 Teşrin-i Sâni 1918, S. 391, s. 1

²⁰ “General (Franchet d'Esperey) Şehrimizde”, **Vakit**, 25 Teşrin-i Sâni 1918, S. 392, s. 1

müracaat edilmeli ve heyetin vereceği kararlar İngiliz ve Fransızlar tarafından da kabul edilmelidir.²¹

15 Kasım 1918'de bir Yunan torpidosu gelerek Dolmabahçe önünde demir atmıştır. Ayrıca Galata gümrüğü önüne bir İngiliz vapuru yanaşmış ve 5-10 kişilik bir süvari kuvveti karaya çıkmıştır.²² 17 Kasım 1918'de akşam saat 19:30'da Makri Köy'e iki tren Fransız askeri gelmiş, ayrıca Karadeniz'e sevk edilmek üzere bir vapur Fransız askeri daha gelerek boğazdan geçmiştir. 18 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a bir miktar işgal kuvveti gelmiş ve kışlalara yerleşmişlerdir. Oysaki Mondros Mütarekesi'ne göre İstanbul'a asker çıkarılmayacak, yalnız boğazlardaki istihkâmlar işgal edilecekti. 22. Ve 27. İngiliz Fırkalarının da geleceği söylenmekteydi. İtilaf Kuvvetleri Baş Kumandanlığı, kendi askerlerinin İstanbul'da iskanları için Alman askerlerinin kaldığı otelleri uygun görmüştü. İhtiyaç halinde diğer çeşitli binalar da işgal edilecekti. Beyoğlu'nda bulunan otellerin tamamı bir gün öncesine kadar işgal edilmişti. Pangaltı'da bulunan Rus hastanesi boşaltılarak İngiliz askerleri tarafından işgal edilmiştir.²³ Sirkeci istasyonu ile Haydarpaşa istasyonu bir grup Fransız kuvveti tarafından işgal edilmiş, ayrıca Fransız kuvvetleri, Osmanlı ordusuna ait levazım depolarına giderek mevcut erzakları kayıt altına almışlardır.²⁴

İstanbul'a gelen İngiliz ve Fransız askerlerinin şehir içinde dolaşmaları halk arasında, İstanbul'un işgal edildiği söylentilerinin dolaşmasına neden olmuştu. Ancak İtilaf Devletleri ise İstanbul'u işgal etme niyetinde olmadıklarını belirtmekteydiler. İstanbul'a gelen kuvvetler, Karadeniz boğazındaki istihkamları, demiryolu ve limanları işgal etme vazifesiyle yükümlüydüler. Bunun amacı ise mütarekenin uygulanmasını kontrol etmek ve Rusya'ya yapılması düşünülen sevkiyat için hazırlanmaktı.²⁵ Aynı günlerde, Mondros Mütarekenamesi'nin 23. Maddesi gereğince Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki posta ulaşımı da durdurulmuştur.²⁶

Ayastefanos (Yeşilköy) İstasyonu'na sahra topları, otomobiller ve istihkam kuvvetleri sürekli getirilmekteydi. Köyün haricinde bir de topçu meydanı meydana getirilmiştir. Getirilen askerler çiftliklere ve civardaki binalara yerleştirilmekteydi. Sadece 18-25 Kasım tarihleri arasında Makri Köy'e getirilen Fransız askerlerinin sayısı yaklaşık 15 bin idi. Monitör Gazetesi'nin haberine göre ise Yunan Averof zırhlısı Kasım ayı ortalarında İstanbul'a gelecektir.²⁷

Gayrimüslimlerin Faaliyetleri

İtilaf Donanmasının İstanbul'a gelerek şehri işgal edileceği önceden bilindiğinden, bu durum şehirde yaşayan Rumları harekete geçirmişti. Onların esas gayesi, şehirde karışıklık çıkararak şehrin fiilen ve tamamen işgal edilmesini sağlamaktı. Böylece şehrin ileride Yunanistan'a ait olacağını düşünmekteydiler. Ayrıca gelecek olan işgal donanması içinde Yunan savaş

²¹ "Şehrimizdeki İtilaf Kuvvetleri", **Vakit**, 18 Teşrin-i Sâni 1918, S. 385, s. 1

²² **Minber**, 16 Teşrin-i Sâni 1918, S. 15, s. 2

²³ "Mütareke Ahkâmının Tatbiki", **Vakit**, 19 Teşrin-i Sâni 1918, S. 386, s. 2

²⁴ "Şehrimizdeki İtilaf Kuvvetleri", **Vakit**, 18 Teşrin-i Sâni 1918, S. 385, s. 1

²⁵ "Mütareke Ahkâmının Tatbiki", **Vakit**, 21 Teşrin-i Sâni 1918, S. 388, s. 1

²⁶ "Mütareke Tatbikatı", **Vakit**, 20 Teşrin-i Sâni 1918, S. 387, s. 1

²⁷ "Şehrimizde İtilaf Kuvvetleri", **İkdam**, 25 Teşrin-i Sâni 1918, S. 7826, s. 1

gemilerinin de olacağını bilmeleri, onların heyecanını daha da arttırmıştı.²⁸ Bu Rumlar, gelecek olan İtilaf Donanmasını büyük gösterilerle karşılamayı planlayarak, elbiselerine Yunan bayrağını temsil eden rozetler yaptırmışlardı.²⁹

İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'u işgal etmelerini bizzat gözlemleyen, vahim olduğu gibi bir o kadar da üzüntü verici bu duruma şahitlik eden Necmettin Sadık Bey, azınlıkların yoğun olarak yaşadığı Beyoğlu'na giderken Karaköy'ün adeta bir mahşer yeri gibi olduğunu ve gayrimüslim ahalinin Galata'ya toplanarak İtilaf donanmasına ait gemilere bakıp nümâyişlerde bulunduğunu bildirmiştir. Birçok mağazanın vitrinlerinde Yunan kral ve kraliçelerinin resimlerinin asıldığını, leblebici bir çocuğun bile elindeki işportanın dörtkenarını yunan bayraklarıyla süslediğini, yan sokaklardaki evlerin hepsinden Yunan bayraklarının asıldığını aktarmıştır. Dün fes ile bugünse şapkayla dolaşan insanların doldurduğu İstanbul kaldırımlarında yürüyen okul çağındaki çocukların göğüslerinde kokartlar, kızların ellerinde mavi beyaz bayraklar, kitapçı dükkânlarının camlarında Averof gibi Yunan savaş zırhlılarının resimlerinin bulunduğunu da gözlemlemiştir. Sokaklara sığmayan gayrimüslim halkın coşkun tezahüratlarda bulunarak eğlendiğini belirterek bir İtilaf askerinin “*kurtulduk*” diye haykırdığını da sözlerine eklemiştir.³⁰

Söz Gazetesi'nin 17 Kasım 1918 tarihli nüshasında yer alan bir habere göre; Ermenice “Turkiyank” Gazetesi'nde yer alan “İtilaf Hükümetinin Muteber Mümessillerine” başlıklı bir Fransızca makalede, Türklerin Ermenilerin en güzide dallarını kırarak çiğnediklerini, bugün istasyondan istasyona sürünenlerin o Ermenilerin kırıntıları olduklarını belirterek şu ifadelere yer vermiştir: “*Sizin halaskâr bayraklarınızın önünde secde ediyoruz. Biz sizden ancak adalet istiyoruz*”.³¹

İstanbul'un fiilen işgali üzerine bazı Rumca gazeteler, İstanbul'a gelen İtilaf heyetlerini, Türkler aleyhine tahrik etmek için zihin ve hayallerinden geçen her şeyi gazete sütunlarına geçirmeye başlamışlardı. Bir örnek vermek gerekirse “Nevelopos” Gazetesi “İtikafın Vazifesi” başlığı altında yaptığı haberinde, Türklerin tarih boyunca Rumları katlettiklerini iddia ediyorlardı. İstanbul basınına göre, bunu yapan Rumca gazeteler Rum kamuoyunu temsil ediyor olamazdı. Bunlar ancak bulanık suda balık avlamak isteyen birtakım kimselerin entrikasından başka bir şey olamazdı. Bunlara karşı Türk ve Müslümanların sükûn ve vakarlarını muhafaza etmeleri gerekmekteydi.³²

Hadisat gazetesinin yazarlarından biri, İngiliz devlet ricalinden bir görevli ile 19 Kasım 1918'de yaptığı bir röportajda, İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'a gelmesi üzerine Osmanlı Rumlarının tezahürat ve şemateti hakkındaki düşüncelerini sormuştur. Bu soruya cevaben İngiliz kişi, bunların önemsiz

²⁸ Gürkan Fırat Saylan, **1918-1923 Yıllarında İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve Çevresindeki Faaliyetleri**, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2010, s. 53

²⁹ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi**, Dahilliyeye Kalem-i Mahsus, 49/1-34, s. 1

³⁰ Necmeddin Sadık, “Vatandaşlık Nezaketi”, **Akşam**, 15 Teşrin-i Sâni 1918/15 Kasım 1918, S. 57, s. 1

³¹ “Hristiyan Vatandaşlarımızın Mü'lim Tezahürlerinden”, **Söz**, 17 Teşrin-i Sâni 1918, S. 5, s. 2

³² “Münasebetsiz Bir Manevra”, **Vakit**, 23 Teşrin-i Sâni 1918, S. 390, s. 1

hadiseler olduğunu, sulh antlaşmasına etki etmeyeceğini ve Rumların biraz sevindikten sonra yorulup susacaklarını ifade etmiştir.³³

Rum ve Ermenilerin bu tür davranışlarına bir cevap olmak üzere İkdam gazetesi şu satırlara yer vermiştir:

“Bizans bile çöküşü sırasında bu derece ahlak düşkünlüklerini görmemiştir. Hırs, intikam, husumet anlaşılabilir, fakat bunun terbiyeye, nezakete, siyasi bir ciddiyete tevfikane icrası icap eder. Mütarekenin akdinden itibaren Rumların, din ve lisanlarını 400 yıldır rahatça yaşamalarını sağlayan Türklere reva gördükleri terbiyesizce taşkınlıkları görüp de nefret etmemek mümkün değildir”.³⁴

Mustafa Kemal Paşa İstanbul’da

Mondros Mütarekenamesi’nin imzalanması üzerine, Yıldırım Orduları Grup Kumandanı vazifesinde bulunan Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine alınmıştı. Bunu okurlarına duyuran Vakit Gazetesi, M. Kemal Paşa hakkında kısa bilgi vererek, O’nu “Anafartalar Kahramanı” olarak nitelemiştir. Habere göre; “O olmasaydı 1330 yılında Çanakkale’ye hücum eden Fransız ve İngiliz kuvvetleri İstanbul surlarına kadar gelecek ve daha o vakit Harb-i Umumi’nin neticesi pek acıklı bir surette Türkiye’nin aleyhine takarrür edecekti. O, vatanımızın en tehlikeli anında büyük hizmetler etmiş bir kahramandır. Son vazifesi Yıldırı Ordusu Kumandanlığı idi. Bu grubun lağvı üzerine kendisi Harbiye Nezareti emrine verilerek İstanbul’a gelmiştir”.³⁵

Aynı gazetenin muhabirlerinden biri 17 Kasım günü M. Kemal Paşa ile bir mülakat yapmıştır. Muhabir, Mondros Mütarekesi hükümlerinin mütarekeye aykırı olduğundan bahsetmiş, M. Kemal Paşa ise şu şekilde cevap vermiştir:

–“İngiliz Hükümetinin Osmanlılara karşı iyi niyetinden şüphe etmek istemem. Uygulamada bir takım sıkıntılar görülüyorsa muhataplarımızla anlaşmak lazımdır. Bu da hükümetin vazifesidir. Benim bildiğime göre hükümetimiz bu konuda gerekli teşebbüslerde bulunmuş, bulunmaktadır”.³⁶

Rauf Bey, M. Kemal Paşa’nın bu sözleri ile İngilizleri övdüğünü ileri sürse de, M. Kemal Paşa’nın asıl gayesi, ileride Anadolu’ya geçebilmek için İngiltere’nin tepkisini çekmemektir.

Sonuç

İstanbul, Mondros Mütarekenamesi’nin 7. Maddesine dayanılarak ve haksız olarak işgal edilmiştir. Mütarekenameyi imza ettiren İngiliz Amiral ve Generaller her ne kadar İstanbul’un işgal edilmeyeceğini belirtmiş olsalar da, bu konuda herhangi bir yazılı hüküm olmadığı için bu maddeyi istedikleri zaman kendi menfaatleri için kullanacaklardır. Rauf Bey’in bu sözlü teminatlara itimad etmemesi gerekirdi. Neticede İtilaf Devletleri, Çanakkale muharebelerinde geçmeyi başaramadıkları Boğazları bu defa hiçbir mukavemet görmeden geçecekler ve Osmanlı Devleti’nin 465 yıllık başkenti ilk defa düşman eline geçmiştir.

³³ “Mülakat”, **Hadisat**, 20 Teşrin-i Sâni 1918, S. 32, s. 1

³⁴ “Mütareke ve Rumlar”, **İkdam**, 25 Teşrin-i Sâni 1918, S. 7826, s. 2

³⁵ “Mustafa Kemal Paşa”, **Vakit**, 16 Teşrin-i Sâni 1918, S. 383, s. 1

³⁶ “Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat”, **Vakit**, 18 Teşrin-i Sâni 1918, S. 385, s. 1

Osmanlı Başkenti 13 Kasım 1918’de fiilen işgal edilince İtilaf Kuvvetleri karaya asker çıkarmak suretiyle okul, hastane, kışla, demiryolu istasyonları ve limanlar gibi kamu binalarının yanı sıra, ihtiyaç duydukları tüm otel ve binaları da işgal ederek buralara kendi askerlerini yerleştirmişlerdir. Getirdikleri askerlerin sayısı birkaç hafta içerisinde on binlere ulaşmıştır. Onların bu işgalini büyük bir hevesle bekleyen başta Rum ve Ermeni gibi azınlıklar da durumu fırsata çevirerek çeşitli nümayişlerde bulunmuşlardır. Özellikle azınlıkların yoğun olarak yaşadığı Beyoğlu’ndaki dükkanların vitrinlerine ve evlerin pencerelerine Yunan bayrakları asılmış, insanlar elbiselerinin üzerine Yunan kokartları takmışlardı. Karaya çıkarılan İtilaf kuvvetlerini karşılamak için binlerce gayri müslim limanlara ve yollara dökülmüşlerdi. İşgal edilen binaların önlerine ise İtilaf Devletleri ile Yunan bayrakları asılmıştı. Bunlar yaşanırken Osmanlı hükümeti, mütarekeye aykırı uygulamalara kısmen itiraz etse de bunlar yeterli olmamıştı. İstanbul’un işgal edildiği gün aynı zamanda Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı olan ve Anafartalar Kahramanı olarak tanınan M. Kemal Paşa’nın İstanbul’a geldiği gün idi. M. Kemal Paşa, İtilaf Donanması’nın Boğazı geçişine bizzat tanıklık ederken “geldikleri gibi giderler” demek suretiyle o tarihi sözünü söylemiş ve adeta dört yıl sonra olacakları ifade etmiştir.

KAYNAKLAR

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Sürelî Yayınlar

Akşam
Hadisat
İkdam
Minber
Söz
Vakit
Yenigün

Lisansüstü Tezler

ÖZYÜREK Mustafa, **Millî Mücadele Döneminde Gazetecilik Yönüyle Necmeddin Sadık (Sadak) (1918-1923)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2015

SAYLAN Gürkan Fırat, **1918-1923 Yıllarında İtilaf Devletleri’nin İstanbul ve Çevresindeki Faaliyetleri**, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2010

Kitaplar

BAYAR Celal, **Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş, I**, İstanbul, 1997
ÇAKMAK Haydar, **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ankara, 2008
ÇAYCI Abdurrahman, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, ATAM Yay., Ankara, 2002

MERAY Seha L., OLCAY Osman, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 409, Ankara, 1977

ORBAY Rauf, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım, I**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993

ORBAY Rauf, **Hatıralar**, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 2005

SABİS Ali İhsan, **Türk İstiklal Harbi, I**, İstanbul, 1943

SARIHAN Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I**, TTK Yay., Ankara, 1993

SOYSAL İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I**, TTK Yayınları, Ankara, 2000

TAÇALAN Nurdoğan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971

Makaleler

BAYAR Celâl, “Batı Cephesinde Kuvay-ı Milliye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, **BTDD**, S. 15, İstanbul, Mayıs 1986, s. 8-17

KODAMAN Bayram, “Amasya Protokolü”, **BTDD**, S. 16, İstanbul, Haziran 1986, s. 20-23

ALİ SABRİ'NİN 'TRABZON MEKTUPLARI'NDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI ANADOLU'DA TOPLUMSAL DURUMLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

Könül HACIYEVA *

ÖZET

Tebliğ sunmakta amacımız Azerbaycanlı Türk aydın Ali Sabri'nin şimdiye dek incelenmemiş olan *Trabzon Mektupları* dizi makalelerine dayanarak Birinci Dünya Savaşı sonrası Anadolu'da toplumsal durumu değerlendirmek, Azerbaycan Türklerinin Anadolu ahalisine yardımını yansıtan bilgilere değinmektir. Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin toplantısında Anadolu Türklerinin ağır durumu, onlara yardım yapılması gerektiğinin önemi göz önünde bulundurularak dokuz kişilik yardım komitesi oluşturulmuştur. Azerbaycan'ın her yerinde ahali "kardeş yardımı" adının verildiği bu harekâta gönüllü olarak katılmış, kardeş Türk halkına yardım için büyük meblağda para toplanmıştı. O dönemde Mehmed Ali ve Mehmed Emin Resulzadeler ilk olarak *Gardaş kömeyi* dergisini yayına hazırladılar. Bu derginin satışından elde olunacak paranın Kars çevresinde savaştan zarar görmüş insanlara verilmesi amaçlanmıştı. Bakü'de yayınlanan *Açık Söz* gazetesinin 18 Eylül 1917 tarihli sayısındaki "Hususî telegraf" başlıklı haberden Bakü Müslüman Cemiyet-i-Hayriyesi'nin Trabzon bölgesinde faaliyet gösteren kadrosunun başında Ali Sabri'nin durduğunu öğreniyoruz. Ali Sabri'nin *Trabzon Mektupları* başlıklı seri makaleleri bu açıdan önemlidir. Günümüze dek araştırılmamış olan bu makalelerde o zaman kardeş Türk halkının başına gelen vahşetin özü ve ölçeğinden somut gerçeklere dayalı olarak bahsediliyor. Ali Sabri'nin sahadan, canlı olarak gözlemlediği olaylara hassasiyet göstermiş, çeşitli yıkıcı kuvvelerin iç yüzünü de açmaya çalışmıştır. *Trabzon Mektupları*'nda dikkati bölgenin ağır durumuna yönelik Ali Sabri yerli ahali ile teması sonunda kardeş ülkeden gelen yardım ekibini umut yeri olarak görüldüğünü, kendilerinin ise müracaatlara operatif ve duyarlı yaklaşım göstermeleri bağlamında bazı saha gerçeklerini de mesafelenip kaleme almıştır.

Anahtar Kelimeler

Birinci Dünya Harbi, Anadolu, Ali Sabri, Azerbaycan

ALİ SABRİ'S TRABZON LETTERS ON SOCIAL CIRCUMSTANCES OF ANATOLIA AFTER THE WORLD WAR I

ABSTRACT

The aim of writing this article is to appreciate social circumstances in Anatolia after the World War I on the base of the continuous articles untitled *Trabzon Letters* by the Azerbaijani Turkish intellectual Ali Sabri, and to deal with the support toward the Anatolian Turkish people by Azerbaijani Turks. In World War I which began in 1914 years Turkey had taken quite heavy blows. In the vast regions of the South-Western Caucasus, where Eastern Anatolia had been inhabited by Turks for centuries, then the bloody battles

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü, konulhaciyeva75@gmail.com

came to a halt. As a result ten thousands Muslim Turks, lost their nests, were killed, wounded and had been taken prisoner. At the meeting of the Bakü Muslim Charity Society, with charity committee composed of nine member and the leadership of the famous statesman Mirza Esedullayev, taking into account the serious situation of Ottoman Turks and the need to help them. All over Azerbaijan, the people joined to this movement which was called "Brother Aid" and a large amount of money was gathered to help the Turkish people. On the other hand some aid gathered by the Baku Muslim Charity Society began, to help to the populations of Kars, Erzurum, Ardahan, Trabzon and they provide financial aid to those in need by going to Rize and other regions. Ali Sabri was at the head of committee and was active in Trabzon, as a delegate of Baku Muslim Charitable Society. His reported articles deal with misfortunes happened with brotherly Turkish people. Ali Sabri notified his attitude to the events as a observer and wrote the facts from the core. His writings are the firm first source for studying the social circumstances of that period in Turkey.

Keywords

World War I, Anatolia, Ali Sabri, Azerbaijan

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda Güney Batı Kafkasya'nın, Doğu Anadolu'nun asırlardan beri Türklerin yaşadığı geniş bölgelerinde o zaman kanlı savaşlar baş vermiş, neticede, on binlerce Müslüman Türk yurt-yuvasını yitirmiş, en ağır mahrumiyetlere katlanmak zorunda kalmış, öldürülmüş, yaralanmış, esir alınmıştı. Böyle bir zamanda Azerbaycan Türkleri soydaşlarına yardımda bulunmayı kardeşlik borcu saydılar. Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin oluşturduğu yardım ekipleri Türkiye'nin Kars, Erzurum, Ardahan, Trabzon, Rize ve diğer yörelerine giderek ihtiyacı olanlara yardım yapılmasını sağlıyorlardı. Müslüman Türk ahalisi için sığınma yerleri yapılıyor, onlar yiyecek ve giyeceklerle temin ediliyor, hasta ve yaralılara tıbbi yardımlar gösteriliyordu. Türkiye'ye yardım hareketinde en çok çaba gösteren aydınlar sırasında Ali Sabri'nin ismini özellikle belirtmek gerekir.

Ali Sabri Kimdir?

Sabri mahlasıyla tanınan Ali Cemal oğlu Kasımov geçen asrın başlarında yaşamış ve faaliyet göstermiş Azerbaycanlı yazar, gazeteci ve araştırmacıdır. 15 Nisan 1892'de Nahçıvan'ın Babek ilçesinin Nehrem köyünde doğan Ali Sabri 1899 - 1906 yıllarında Nahçıvan şehir Rus Tatar Mektebi'nde okumuş, daha sonra babasının iflas etmesi yüzünden eğitime devam edememiştir. Kafkasya'nın o dönem için en önemli eğitim merkezlerinden olan Zagafgaziya Gori Muallimler Seminaryası'na dahil olmak üzere sınavlara katılan Ali Sabri başarılı bir şekilde sınavlardan geçerek bu öğretmen okulunda devlet hesabına eğitim alma hakkı kazanmış ve 1913 senesinde Seminarya'yı bitirerek Bakü Dokuzuncu Rus Tatar Mektebi'nde öğretmenliğe başlamıştır. Daha sonra Bakü İkinci Realnı Mektebi'nde öğretmen olarak çalışan genç aydınımız Harkov Üniversitesi'ni kazanmak için ciddi şekilde sınavlara hazırlanmıştır. Bu işte ona Azerbaycan'ın ünlü hayırsever zengnlerinden Hacı Zeynel Abidin Tağıyev maddi yönden yardım etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Ali Sabri'nin üniversiteyi kazanmak isteğini gerçekleştirmesine

engel olmuş ve o Nahcivan'a dönerek soydaşları ile beraber ordaki Ermeni Daşnak mezalimine karşı mücadele etmiştir.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Ali Sabri'nin yazar, muhabir, mütercim olarak faaliyetleri de vardır. Birçok öykü ve hatırat yazıları kaleme alan yazarın 1914'de "Solgun Çiçek" isimli kitabı yayınlanmıştır. Onun Tağı Yuniszade imzası ile yazdığı hicivleri de dönemin aksiliklerini, sorunlarını, toplumdaki kötü huylu insanları hedef alan kıymetli eserlerdir. Ali Sabri'nin A. P. Çehov, İ. S. Turgenev, V. Shakespeare ve R. Tagore'den ettiği çevirileri, Azerbaycan edebiyatından yaptığı çeşitli edebi tercümeleri bulunmaktadır. Yemut Elli imzası ile yazdığı makaleleri ise yazarı iyi bir gözlemci ve araştırmacı olarak nitelendirmek için yeterlidir. Hatta A. Sabri'nin L. N. Tolstoy ile görüşmek için 1910 senesinde onun ata yurdu olan "Yasnaya Polyana"ya kadar gittiği de bilinmektedir.¹ Farklı dönemlerde "Molla Nasreddin" dergisinin köşe yazarı, "Maarif işçisi" dergisinin ise editörü olarak çalışan Ali bey Birinci Dünya Savaşı yıllarında mühabirlik yaparak bölgelerden haberler hazırlamış ve yayınlamıştır. Ali Sabri vatanını ve milletini çok seven bilgili ve yetenekli bir aydın olarak Azerbaycan basın ve edebiyat tarihinde önemli yere sahiptir. Bu soydaşımızla ilgili okuyoruz:

*"Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemimin aydınları sırasında Ali Sabri Kasimov'un özel yeri var. Yazar, gazeteci, tercüman olarak tanınan bu görkemli şahsiyet milli-azatlık mücadelesinin cefakeşlerinden biri olsa da, bu gün onun ömrünün açılmamış sayfaları kalmaktadır."*²

O aynı zamanda Nahcivanda kandaşları ile beraber Ermeni Daşnak tecavüzüne karşı mücadeleye kalkmış, gönüllü halk gruplarının yaratılması için girişimde bulunmuştur. Şöyle ki, 1917 yılı Kasım ayında Horazyantsın başkanlığı ile Nahcivan'da Ermeni Milli Komitesi yaratılmışdı. Onun başlıca amacı ve vazifesi terör eylemleri ile Nahcivan ahalisi arasında korku yaratmak ve yerli yöneticiliği ele geçirmek idi. Şunu da önemle belirtmek gerekir ki, o dönemde Nahcivan'da "Müciddin" adlı siyasi dernek faaliyet gösteriyordu. Ali Sabri derneğin diğer üyeleri olan Eyneli bey Sultanov, Ömer Faik Nemanzade, Aziz Şerifle beraber Nahcivan halkının kurtuluşunu Rusya ile değil, Türkiye ile birlik olmakta görüyordu. Onlar Nahcivan'daki harbi kuvvetleri umumi düşmana karşı seferber etmeyi başardılar.³ Şöyle ki, 1917 yılının sonu, 1918 yılının başlarında Nahcivan camiasının başlıca vazifesi artan Ermeni vahşiliklerinin karşısını almak idi. Bu amaçla Türkiye Silahlı kuvvetlerinin Doğu Anadolu'daki komutanlığına müracaat edilmiştir. 16 Mayıs 1918'de Nuri Paşa küçük heyet ile Nahcivana gelmiş, Kazım Musa Karabekir Paşa ise 7 Ağustos'ta Nahcivan'da kendi karargahını kurmuştur. Türkiye Silahlı Kuvvetlerinin yardımı ve gayreti ile Andronik'in Şuşa şehrine saldırısı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1918 yılı Temmuz ayında Türk askerleri Nahcivana dahil olmuş ve onların yardımı ile yerli halk toplu soykırımdan kurtulmuştur.

12 Ekim 1918'de Orconikidze Lenin'e telgraf çekerek Andronik'in Karabağ'da öldürülmesi ve Ermenilerin toplu soykırıma maruz kalması ile ilgili

¹ http://calilbook.musigi-dunya.az/ye/ali_sabri.html

² Dr. Nail Aliyev. "Ali Sabri Kasimov – unutulmakta olan diplomat, savaşçı, yazar"

525. gazete 2 şubat , Bakü, 2010, s. 6.

³ a.g.m.

yalan içerikli bilgiler vermiş ve Rusya'yı yardıma çağırmıştı. 1918 yılının ortalarında Andronik'in çeteleri İrevan-Nahçıvan-Culfa demiryolu ve karayolu boyunca İran'a taraf hareket etmiş, o anda Tiflis Ermeni İttifakı Horazyants'ı Nahçıvan'a göndermişti. Amaç Culfa cephaneliğinin silahlarını ele geçirerek, silahlı çeteler yaratmak ve Andronik'in saldırılarını desteklemek idi.

9 Eylül 1919'da Ali Kasımov heyet üyesi olarak Nahçıvan halkının 17 maddeden oluşan taleplerini Nahçıvan ve Şerur-Dereleyez kazalarında Nahçıvan general-gubernatorluğu yaratılmasını planlayan "*Haskel projesi*"nin yaratıcısı, Antanta devletlerinin Ermenistan'daki ali komiseri, Amerikalı Albay V. Haskel'e takdim etmiş ve bu taleplerin kabul olunmayacağı takdirde, Nahçıvanlılar'ın ellerinde silah kendi istiklalini koruyacaklarını belirtmiştir. 9 Eylül 1919'da Nahçıvan, Ordubad, Şerur, Sürmeli, Vedibasar illerinin ahalisi adından Ali Sabri Kasımov'un iştiraki ile imzalanıp Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin başkanlığına gönderilen belgede Nahçıvan'ın Azerbaycana bağlı tutulması, Zengezur'a giden yolun açılması, sebatsızlık ve kararsızlık sergileyen İrevan'daki diplomatik üye Memmed Bey Tekinski'nin yerine yeni diplomatın gönderilmesi hakkında talepler ileri sürülüyordu.⁴ 1 Ekim 1919 yılında Rahim Hanın evinde düzenlenen toplantıda ve 25 Ekim'de kabul edilen Müslüman Milli Şurasının kararında Haskel, Robinson, Devi ve diğer yüksek rütbeli diplomatlara Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olduğu belirtilmiştir.

Nehrem köyünde ağır darbe alan Andronuk Nahçıvan üzerine saldırıya geçmek istese de Turşsu semtinden Türk toplumlarının açtığı ateş Ermeni çetelerini Zengezur'a geri çekilmeye zorladı. Andronik geri çekilirken Şihmahmut, Didivar, Zeynettin, Gahab ve diğer köyleri yağmalamış, ahaliyi kılıncıdan geçirmiştir.⁵ Andronik'in Türk ahaliye yaptığı mezalime, Ermeni çetelerinin yıkıcı eylemlerine karşı mücadelede yerli vatandaşlardan Kerbelayı Muhtar, Hacı Mehdiyev, Hacı İbrahim Farzalı Oğlu, Meşedi Haydar Dünyamalıyev, Haydarkulu Hasanov, Müseyib ve Müslüm kardeşleri, Muhtar Allahverdiyev, Hacı Mehti, topçu Yaver, Kazım Nağdaliyev ahalinin ayaklanarak seferber olmasını sağlamış, özel kahramanlık sergilemişler.

Ali Sabri'nin de tanıdığı olduğu bu olaylarla ilgili dönemin şairleri duygularını şiirlerde bu şekilde yansıtmışlardır:

*Kuduz alayını deste-deste,
Kafileten yerittin Nehrem'in üste.
Rahm etmedin ne uşağa, ne şikeste,
Kentimize hücum ettin, Andronik.*⁶

Aslen Nahçıvan'ın Nehrem köyünden olan Yusif Tağı Oğlu'nun kaleme aldığı bu şiirde Andronik'in yaptığı vahşetlerden bahsediliyor. Çocuklara ve engelli insanlara bile acınmadığı şiirde açık şekilde bildiriliyor. "*Müslüm sağdan vurdu, Müseyib soldan. Mert oğullar sana vermedi aman*" diye kahraman vatan oğullarının sayesinde düşmanın yenilgiye uğradığını yazan şair daha sonra bu saldırı sırasında Andronik'in tarafdaşlarının bile onu bırakarak kaçtıklarını şu satırlarda anlatır:

⁴ <http://khatai.cls.az/more/text/60369>

⁵ Dr. Nail Aliyev. "Ali Sabri Kasımov – unutulmakta olan diplomat, savaşçı, yazar"

525. gazete 2 şubat , Bakü, 2010, s.6.

⁶ Aliyev, a.g.m., s. 6.

*Dro ile Japon kaldı arkada,
Sarkisle Ncde de çatmadı dada.
Koşunu Nehremde sen verdin bada,
Çok kanı kanlara kattın, Andronik.⁷*

Şairin “*Lanetleme*” adı verdiği bu şiirde Ermeni’lerin Azerbaycan’da ve Anadolu’da, Türk topraklarını ele geçirmekle ilgili tarih boyu kurdukları boş hayallerden, ellerini kana bulayan Andronik’in bu haksız davada yalnız kalmasından bahsediliyor. Şiirin devamında okuyoruz:

*Denizden denize hayala daldın,
Daşnak şahlığını ortalığa saldın.
Kerzon’dan hemişe talimat aldın,
Bes ne oldu firar ettin, Andronik.⁸*

1917-1921 senelerinde Nahcivan’da Ali Sabri Kasımov’la beraber Eyneli bey Sultanov, Behram Han ve Aziz Han Nahcivanskiler, Hüseyin Cavid, Behbud Şahtatinski, Mir Bağır Mirhaydarzade, S. Askerhanov, Bağır Rızayev, S. Cemilinski, Kelbalı Han, Kerim Han ve diğer aydın kişiler faaliyet göstermiş ve hep birlikte Vatan uğrunda mücadeleye katılmışlar. Onlar Ermeni ideologlarını her yönden destekleyen Batılı siyasetçilerle zor ve karmaşık müzakerelerde zafer kazanarak, yerli halkın mücadele ruhunu, kararlılığını arttırmışlar. “Şark kapısı” gazetesinde yayınlanan bir makalede okuyoruz:

“1918-1919 yıllarında Ali Sabri Kasımov ve Nahcivan’ın diğer vatanseverleri ölüm kalım mücadelesini başlatmasalardı, amerikalı generallere yönetici değil, harpçi, asker olduklarını hatırlatmasalardı, muhtemelen, 1924 senesi özerkliğinin elde edilmesi hakkında konuşmak bir az zor olurdu. Kendi istikbali uğrunda savaşmayan halk için hiç bir uluslararası kuvvet özerklik talep edemezdi.”⁹

Şunu da belirtmemiz gerekir ki, 1919 yılının yazında İngiliz-Daşnak harbi hükümetinin Şerur-Nahcivan arazisinde gerçekleştirdiği toplu hapisler zamanı demokratik görüşlü kişilerle beraber Ali Sabri de tutuklanarak, Aleksandropol’a (Gümrü) sürgün edilmişti.

Azerbaycan’da Sovyet Hakimiyeti kurulmasının ardından beraat alan A. Sabri 1923-1928 yılları arasında Halk Tahsili İşçileri İttifakı’nda müfettiş olarak çalışmış, aynı zamanda Bakü Devlet Üniversitesi’nin filoloji bölümünde okumuştur. Sonraki yıllarda “*Maarif işçisi*” dergisinin editörlüğünü yapan yazar 1937 senesine dek Pedagoji Enstitüsünde de çalışmıştır. Lakin 1938’de Ali Sabri Kasımov yeniden tutuklanmıştır. Beş yıl sonra serbest kalan yazar 1948’de yeniden tutuklanarak Krasnoyarsk vilayetine sürgün edilmiştir. Nihayet, 17 Kasım 1955’de beraat alan Ali Sabri “*Azerneşr*” yayın evinin bedii edebiyat bölümünde editör, daha sonralar ise Azerbaycan Yazarlar İttifakı Edebiyat Fonunun başkanı olarak çalışmıştır. Doksan bir yıl ömür süren Ali Sabri 19 Şubat 1983 senesinde Bakü’de vefat etmiştir. Ali Sabri örnek bir

⁷ Aliyev, a.g.m., s. 6.

⁸ Aynı yer.

⁹ Elnur Kelbizade. “Nahcivan’ın “*tayin-i-mükaddaratı*” uğrunda Ali Sabri Kasımov’un diplomatik faaliyeti” **Şark kapısı** gazetesi, 6 Mart, Nahcivan, 2014, s. 2.

ömür yaşamış, milleti, vatani uğruna her zorluğa katlanarak karşısında duran engellerden korkmazsınızın mücadelesini etmiştir. Onun ve diğer aydın dostlarının Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve savaş sonrası Anadolu ahalisi ile görüşmeleri, yardımlar götürmeleri ve tanıdığı oldukları olaylar hakkında makaleler yazmaları ise hem tarihi açıdan, hemde manevi açıdan büyük önem arz eder.

Birinci Dünya Savaşı Ve Anadolu'nun Durumu

Birinci Dünya Savaşı'nın başlanmasının müsebbibleri Almanya, İngiltere, Avusturya, Macaristan ve Rusya idi. Küresel önem taşıyan bu savaşa dünyanın 38 ülkesi katılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın sebepleri ve sonuçları ile ilgili araştırmalarda şu değerlendirmelere rastlıyoruz:

“Osmanlı Devleti'nin ‘Harbi Umumi’, Batıların ‘The Great War’ dedikleri ve 1914’de başlayan 1918’de sona eren bu büyük savaşın etkileri, aradan geçen bir yüzyılın ardından güncelliğini korumaktadır. 1939 yılında başlayan ikinci büyük çatışmaya bakan tarihçiler bunun aslında yeni bir savaş olmaktan çok 1918’den geriye kalan sorunların yeni bir tezahürü olduğu kanısına vardılar.”¹⁰

Osmanlı Devleti İran'dan Hazar denizine kadar olan arazide yaşayan Müslüman-Türk halklarını istiladan kurtarmak istiyordu. Türkiye Rusya ile savaşta Kafkasya ve Dağıstan'daki Müslüman halkların desteğine ümid ediyor, büyük ordu birimlerini Kafkasya'da yerleştiriyordu. Tabii, Türklerin bu niyeti İngilizlerin işine gelemezdi. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda rolü ile ilgili okuyoruz: *“Avrupalı devletlerin ekonomik anlamda Pazar paylarına itiraz ve yeni arayışları neticesinde başlayan I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti önce tarafsız kalma kararı almış ve fakat bu imkanını uzun süre koruyamamıştır”¹¹. 29-30 Ekim 1914’de Alman-Türk donanması Sevastopol, Odessa, Feodosya, Novorossiysk limanlarını hedef aldı. Bir kaç Rus gemisi, iki askeri gemi ve bir Fransız ticaret gemisi vurularak batırıldı.. 29 Ekim 1914’de Rusya Osmanlı Devleti ile tüm diplomatik ilişkileri kesti ve Kafkasya cephesindeki ordularına sınırı geçerek, Türk ordusu üzerine saldırmak emri verdi. 2 Kasım’da Rusya Osmanlı Devletine karşı savaş ilan etti. 3 Kasım’da Güney Kafkasya’da askeri hareket başlatıldı. 11 Kasım’da ise İstanbul’daki Fatih Sultan Mehmet Camii’nde Şeyhülislam Hayri Efendi Müslümanları Antanta devletlerine karşı cihada davet etti. Bu olay, “Cihad-ı Ekber” fetvası olarak tarihe geçti. “Evkaf Nezaretine vekalet eden Şeyhülislam Hayri Efendi, harbin gerekliliğini savunanlardandı... Şeyhülislamlığını anlamlı kılan da Birinci Dünya Savaşı'nda verdiği ‘Cihad-ı Ekber’ fetvasıdır.”¹² Ancak cihad istenen sonuçları vermedi. Çünkü bu dönemde İslam dünyası sosyal ve*

¹⁰ Alev Gözcü. “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler”

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi. Journal Of Modern Turkish History Studies. XVI/32 , İzmir, 2016-Bahar/Spring, ss. 133-169, s.134.

¹¹<https://www.academia.edu> Nevin Meriç. “Siyaset Fetva İlişkisi: Birinci Dünya Savaşında Cihat Fetvası” Akdeniz Üniv. Birinci Dünya Savaşının 100. Sempozyumunda tebliğ olarak sunulmuştur. **Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin gözüyle 100.yılında I Dünya Savaşı-Akdeniz Üniversitesi online yayını C.2,** s 1002. <http://tarama.akdeniz.edu.tr>

¹² www.muskarahaber.com Ahmet Belada. “Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi ve Cihad-Ekber Fetvası Bağlamında”

ekonomik kriz içerisinde idi. Farklı ırklardan ve milletlerden olan Müslümanlar arasında birlik ve dayanışma yoktu. Ayrıca İran ve Afganistan İngilizlerin ve Rusların siyasi etkisi altındayken, Osmanlı Devleti de Almanya ile müttefik idi. Gözden geçirdiğimiz bu sebepler yüzünden cihad başarısızlıkla sonuçlandı. Sonuçta Birinci Dünya Savaşı bütün cephelerde devam etmesine rağmen 24 Ekim 1918’de Mondros Limanı’nda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında “Mondros Ateşkes Antlaşması” gerçekleştirildi. Büyük Önder Atatürk’ün bu antlaşma ile ilgili değerlendirmeleri hakkında okuyoruz:

“Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım orduları Grubu kumandanı sıfatıyla çektiği bir telgrafta imzalanan bu antlaşma hakkında şunları söyler:“...Acz ve zaafımızın derecesini pek iyi bilirim. Bununla beraber devletin yapmağa mecbur olduğu fedakarlığın derecesini de tayin ve tahdit etmek lazım geleceği kanaatini muhafaza eylerim. Yoksa Almanya ile müttefikinin sonuna kadar harbe devam etmek halinde büsbütün münhezim olduğuna göre, İngilizlerin istihsal edebilecekleri neticeyi, onlara kendi yardımımızla bahsetmek, Osmanlı Tarihinde Osmanlılık işin ve şimdiki hükümetimiz için pek kara bir sahife vücuda getirir...”¹³

Gazi Mustafa Kemal Paşa bu sözleri ile, Almanya ile müttefiklik yüzünden devam etmeli olduklarından, ancak yenilgi olursa bile İngilizlerin her dediğini de yapmanın elzem olmadığından bahsediyordu. Atatürk bu değerlendirmesi ile yapılan antlaşmayı eleştirerek aynı zamanda çözüm de sunuyordu. İngilizlerle anlaşma gerçekleşmezse savaşımaya hazır olmak gerektiğini söyleyerek Kurtuluş Savaşı’nın sinyallerini de vermiş oluyordu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu’da askeri-toplumsal durumla ilgili okuyoruz:

“Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’na girince düşman taarruzuna açık bulunan Batı ve Güney Anadolu sahillerinde bir dizi savunma tedbirleri aldı. Bu tedbirler, tehlikenin zamanla gösterdiği değişikliklere bağlı olarak çeşitlendi. Aynı zamanda sahillerin savunmasında görülen idari, askeri ve teknik aksaklıklar düzeltilmeye çalışıldı.”¹⁴

Savaşın sonlarına doğru Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu sahillerdeki vahim durumdan bahsedilen kaynaklarda “İtilaf Devletleri’nin, sahilleri fütursuzca bombardıman ederek bir çok sivilin ölmesine ve yaralanmasına, büyük miktarda maddi zararın meydana gelmesine sebep olduğu” belirtiliyordu.¹⁵ Anadolu’nun Akdeniz kıyıları da İtilaf Devletleri’nin güçlü donanmaları tarafından ablukaya alınmıştı. Bir çok önemli yerler savaş gemileri ile bombardıman edilmişti. Diğer bir taraftan ise Rum çetelerinin

¹³ Güray Kırpık, Abdülkerim Erdoğan, Mevlüt Çam, Ali Kılıcı, Yrd.Doç.Dr. Abdurrahman Yağmur Topraklı. **Şehr-i kadim Ankara. Cilt 3**, Ankara Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı Ankara, 2016, s.108

¹⁴ Kerim Sarıçelik . “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletlerine Karşı Anadolu’nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler.” **Türkiyat Araştırmaları Dergisi** 173, Konya, 2007, s.180.

¹⁵Sarıçelik, a.g.m. s. 186.

kıyılardaki kasaba ve köylere baskınlar yapması Türk Müslüman ahalinin durumunu daha da ağırlaştırıyordu.

Belirtildiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk dönemlerinde savaş cephelerinden biri Kafkasya cephesi idi. Şöyle ki, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaş Güney Kafkasya bölgesinde gerçekleştiriliyordu. Türk ordusu birkaç cephede savaşmak zorunda kalmıştı. Kafkasya cephesindeki askeri operasyonlar devamlı değildi. 1915-1916 yılları arasında, ön cephede durum bir hayli derecede sakindi. Şubat 1916'da Ruslar Erzurum'u, ilk baharda ise Trabzon'u işgal ettiler. Savaşın ilk aşamasında, Kafkasya cephesinde dört büyük operasyon gerçekleştirildi. Birincisi Sarıkamış, ikincisi Alaşkert, üçüncüsü Aknut ve son olarak da Muş operasyonları. 1914 senesinin Aralık ayında Sarıkamış savaşı Rusların Osmanlı ordusu üzerinde zaferi ile sonuçlandı. Altmış binden fazla Türk askeri soğuktan ve mermi yarasından hayatını kaybetti. Rusya ve İngiltere, Osmanlı Devleti'ni onun arazisinde yaşayan insanları kullanarak parçalamak istiyordu. Rusya bunun için Ermenileri kullanıyordu.¹⁶ Savaş başladığında, Ermeni komiteleri "*Büyük Ermenistan*" hayallerinin gerçekleşmesi için gönüllü alaylarını örgütlediler ve Rusya ordusunun Güney Kafkasya cephesinde Türkiye'ye karşı harekete geçtiler. Ruslar bölgeye gelir gelmez, bir yandan Taşnaksutyun çeteleri, diğer yandan da Hınçak grupları erkekleri savaşta olan Türk köylerine baskın düzenleyerek kadınlara, çocuklara ve yaşlılara işkence verdiler, katle yetirdiler. Rusya'dan gelen "*gönüllü Ermeni alayı*"nın da katılması ile Türkiye arazisinde faaliyet gösteren silahlı Ermenilerin sayısı 30.000'e ulaşmıştı. Rusya'da yaşayan Müslüman Türkler askere alınmıyordu. Bundan başka Çar hükümeti Azerbaycan Türkleri'nin cephelerde Osmanlı ordusuna karşı vuruşmayacağını bildiği için onları orduya almıyordu. Lakin zengin bey soyundan gelenlerin orduya alınmasına izin veriyordu. Birinci Dünya Savaşı zamanı Rus ordusunda Azerbaycan Türkleri'nden ibaret küçük bir süvari alay vardı. O zamanlar Azerbaycan Türkleri Ruslar tarafından Tatar adlandırıldığından bu alaya "*Tatar süvari alayı*" adı verilmişti. Çar generalleri ve Rus milliyetçileri tarafından bu alay hakaretle "*vahşi divizyon*" adlanıyordu. Böylece, Azerbaycan Türkleri kandaşlarına karşı savaşmadılar, Çanakkale'de kardeş Türklerle omuz omuza umumi düşmana karşı mücadele ettiler. Bu konuda araştırmacı Mehmet Arslan yazar: "*Çıkan ayaklanmaların yanı sıra Libya, Mısır, Tunus, Afganistan, İran, Gürcistan, Azerbaycan, Kırım gibi ülkelerden gönüllü olarak gelenler, Çanakkale Cephesi'nde Osmanlı Devleti'nin saflarında savaşa katıldı.*"¹⁷

1917 yılı Ekim ayında Rusya'da hakimiyete gelen Bolşevikler Çarizmin harp siyasetini devam ettirmediler. 1917 yılında 2 Aralık'ta Brest-Litovsk'da Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın devamı olarak 5 Aralık 1917'de Erzincan'da Türk komutanlığı ile Güney Kafkasya üyeleri arasında 14 maddeden oluşan barış antlaşması imzalandı. Bu sözleşmenin ardından Kafkasya cephesindeki Rus askeri birlikleri geri çekildiler. Bütün bunların

¹⁶ Musa Kasımlı. **Birinci Dünya Müharebesi Yıllarında Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti**. Bakü, 2000, s.9

¹⁷ Mehmet Arslan. "Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri". **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl 13, Çanakkale, 2015 Bahar, Sayı: 18, ss. 219-248, 100. yıl s.240.

yanı sıra savaştan çıkmış ülkedeki toplumsal ortam, halkın sosyal durumu son derece açıklı ve trajik şekil almıştı. Savaşın olumsuz etkilerinden en çok nasibini alan ise kadınlar ve çocuklardı dersek, yanılmış olmayız. Açlık ve sefalet kadınların ve çocukların büyük ölçüde iş hayatına atılması ile sonuçlanmıştı.

Doğu Anadolu'nun Kars, Erzurum, Ardahan bölgesinde savaşın saçtığı vahşetlerden evsiz barksız kalmış insanlar Güney Kafkasya'ya, Azerbaycan'a doğru yüz tutmuşlardı. Anadolu Türkleri sadece göçmenlik ve mültecilik hayatı yaşamadılar, Sarıkamış etrafında gerçekleştirilen operasyonlarda esir olarak alınan Türkler'in bir çoğu Rusya'nın çeşitli toplama kamplarına götürüldüğü gibi, bazıları da Hazar denizinde Bakü'ye yakın yerde yerleşen Nargin adasına sürüldü. Bu olay dönemin aydın insanların kaleme aldıkları çeşitli yazılara, Azerbaycan'ın vatansever ve milliyetçi şairlerinin eserlerine de yansdı. Anadolu'nun Ruslar tarafından işgalinde etken rol oynayan "Şark Meselesi" şu şekilde değerlendiriliyor:

*"Avrupa siyasetinde Osmanlı Devletine ve genel anlamda Türklere karşı geliştirilen "Şark Meselesi" bir müddet sonra Çarlık Rusya ile Osmanlı Devletini karşı karşıya getirmiştir. Çarlık Rusya'nın "Şark Meselesi" I. Dünya Savaşında başta Erzurum olmak üzere Doğu Anadolu'nun önemli bölgelerinin Ruslar tarafından işgal edilmesi de bu politikanın bir sonucu olması açısından çok önemlidir."*¹⁸

Belirtmek gerekir ki, o dönemdeki sosyal ve siyasi kurumların, milli basın siyasi eğitimcilik işi milli kimlik ve düşüncenin oluşmasında, Türk dayanışmasının gelişmesinde müstesna role sahipti ve etkisini göstermekte idi. Müslümanlık duygusu, gelişen milli kimlik düşünceleri Azerbaycan Türkleri'nde kardeş Türkiye Türkleri'ne karşı rağbeti daha da arttırmıştı. O dönemde Rusya'nın kolonisi olan Azerbaycan da savaşın acı sonuçları ile yüz yüzeydi. 1887 yılından itibaren Çarizm Azerbaycanlılara karşı "askeri vergi" uygulamakta idi. Savaş sanayinin bütün alanlarında gerilemeye neden olmuştu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan'ın ekonomisi, Rus İmparatorluğunun savaş politikasının şartlarına uyarlanmıştı. Rusya'nın ana yakıt kaynağı olan Bakü madenlerinde petrol imali gerilemişti.¹⁹ Böyle bir zamanda kendileri de bir sıra sorunlarla yüz yüze kalan Azerbaycan Türkleri soydaşlarına yardımda bulunmayı kardeşlik borcu saydılar. 26 Ocak 1915'de Baküde Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin toplantısında Osmanlı Türkleri'nin ağır durumu, onlara yardım yapılması gerektiğinin önemi göz önünde bulundurularak ünlü devlet adamı Mirza Esedullayev'in yöneticiliği ile dokuz kişilik yardım komitesi yaratıldı. Yardım işlerinin gerçekleştirilmesi yolunda bir sıra engeller karşıya şıktı. Şöyle ki:

"Cemiyetin Müslümanlara yapacağı yardım için Çar'dan izin almasından sonra Moskova'da çıkan Rus gazetelerinde, Bakü Cemiyeti'nin yardımlarını sadece Hristiyanlara yapması gerektiğini bildiren yazılar çıkmaya başladı. Bunun üzerine

¹⁸ Mevlüt Yüksel. **I. Dünya Savaşında Erzurumun Rus İşgaline Düşüşü**. Yüksek Lisans Tezi. Tez Yöneticisi Yrd.Doç.Dr.Cemil Kutlu. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Erzurum, 2006, s.30.

¹⁹ Süleyman Aliyarlı. **Azerbaycan tarixi**. "Azerbaycan" neşriyatı. Bakı, 2009, s. 123.

Moskova'daki Türk talebeler, Kazan Tatarlarından olan Baybekof'un evinde toplanarak Rus gazetelerine bildiri gönderdiler...Uzun uğraşlar sonucunda RusHükümeti'nden yardım konusunda izin alınabilmiş ve yardım faaliyetlerine başlanmıştır.”²⁰

Azerbaycan'ın her yerinde ahali “*Kardeş yardım*”ı adının verildiği bu harekate gönüllü olarak katılmış, kardeş Türk halkına yardım için çok büyük meblağda para toplanmıştı. Diğer taraftan Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin oluşturduğu bir sıra yardım ekibleri Türkiye'nin Kars, Erzurum, Ardahan, Trabzon, Rize ve diğer yörelerine giderek ihtiyacı olanlara yardım yapılmasını sağlıyorlardı. Bu konuda Araştırmacı Betül Aslan'ın “*I Dünya Savaşı esnasında Azerbaycan Türkleri'nin Erzurum ahalisine yaptığı “kardaş kömeği” (yardımları)*” başlıklı makalesi dikkatimizi çekiyor. Makalede okuyoruz:

“İşte Anadolu halkının bu sıkıntılı günlerinde, onlara kardeş elini uzatan Azerbaycan Türkleri ve bu maksatla buralara göndermiş olduğu Cemiyet-i Hayriye temsilcileri, Türk kardeşlerine yardım için ellerinden gelen her yardımı yapmışlar.”²¹

Evleri yıkılmış, yada mülteci düşmüş Müslüman-Türk ahalisi için sığınma yerleri yapılıyor, onlar yiyecek ve giyeceklerle temin ediliyor, hasta ve yaralıları tıbbi yardımlar gösteriliyordu. Araştırmacı Betül Aslan bu konuda yazar:

“Baku Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Kafkas Cephesinde Türk-Rus savaşının başlamasından hemen sonra, Rus işgaline düşen ve savaştan zarar gören Müslüman Türklere büyük bir yardım çalışması başlatmış, Karsda, Ardahanda, Kağızman'da, Batum ve Iğdır bölgelerinde binlerce insanı sefalet ve felaketlerden kurtarmışlardır.”²²

O dönemde Mehemed Ali ve Mehemed Emin Resulzadeler ilk olarak “*Gardaş kömeği*” dergisini yayına hazırladılar. Bu derginin satışından elde olunacak paranın Kars çevresinde savaştan zarar görmüş insanların ihtiyaçları için harcanması amaçlanmıştı. Husrev bey Sultanov Bakü'de. Mayıs 1917'de çıkan “*Gardaş kömeği*” (Kardeş yardımı) adlı topluda yayınlattığı “*Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi harpzedelere yardım şubesinin faaliyeti*” adlı rapor nitelikli makalesinde 1915 yılından başlayarak Kars, Trabzon, Erzurum, Bayazıt ve diğer arazilerde yapılan yardım işlerinin yerli ahali tarafından büyük minnetdarlıkla karşılanmasının kurul üyelerini daha da ruhlandırdığını vurgulamıştır. Erzurum bölgesinde gerçekleştirilen yardım işleri ile ilgili Araştırmacı Mevlüt Yüksel yazar:

²⁰ Mevlüt Yüksel. **I. Dünya Savaşında Erzurumun Rus İşgaline Düşüşü**. Yüksek Lisans Tezi. Tez Yöneticisi Yrd.Doç.Dr.Cemil Kutlu. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Erzurum, 2006, s.261.

²¹ Betül Aslan. **Birinci Dünya Savaşı Esnasında “Azerbaycan Türkleri”nin “Anadolu Türkleri”ne “kardaş**

kömeği (yardımı)” ve Baku Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi . Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s.283

²² a.g.e. s. 269-270

*“Erzurum’a bağı Hasankale, Hınıs, İspir gibi bölgelerde de yoğun bir şekilde yardım faaliyeti ile uğraşan Cemiyet-i Hayriye Rusların 1917 yılında çekilmesiyle şiddetlenen Ermeni mezalimi sırasında da yardım faaliyetlerini sürdürmüştür: Cemiyet 1918 yılı başlarında Ermenilerden temizlenen bu bölgede yaptığı yardımlarla çok sayıda Türk ve Müslüman’ın yaralarını sarmıştır.”*²³

Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi tarafından Kars’ta organize edilmiş “*Sihhiye destesi*” (Sağlık ekibi) çok sayıda Müslüman-Türk ahalisine büyük ölçekte tıbbi yardımlar yapmıştır.²⁴ Tıbbi personelin faaliyetine ilk dönemde doktor Firuz bey Ordubadski başkanlık yapmış, daha sonralar ise onun yerine Bahadır bey Aliverdibeyov gelmiştir. Yazılanlardan Firuz Bey ve eşi Gülsüm Hanımın Ardahan bölgesinde yardım işlerinin organize edilmesinde önemli role sahip olduklarını öğreniyoruz. O yıllarda Tiflis basınında Türkler’e kardeş yardımı ile ilgili bir sıra makaleler yayınlamış ünlü yazar-gazeteci Eynali bey Sultanov “*Zakafkasskaya reç*” gazetesinin 1915 yılındaki 57. sayısında “*Savaştan muzdarip Müslümanlara*” başlıklı makalesinde doktor Sultanov’un basında verdiği bilgilere dayanarak Ardahan yöresine ait Hanlar köyünde on yataklı hastanenin ve insanlara medeni hizmet veren sağlık ocağının açılışı hakkında yazmıştır. Ali Sabri Kasimov’un başında durduğu heyet üyelerinin 1916-1917 yıllarında Müslüman-Türk ahaliye yardım işlerine aktif olarak katıldığını, bütün Anadolu savahilinde 53000 pud mısır dağıttıklarını da öğreniyoruz.

Trabzon Mektupları

Bildiğimiz üzere, 18 Nisan 1916’da Trabzon Rus Silahlı Kuvvetleri tarafından işgal edildi. İşgal sonucu bu bölgede durum oldukça ağırlaştı. Böyle bir zamanda bölgenin Türk-Müslüman ahalisine yardım işlerini daha düzenli şekilde organize etmek için Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyyesi’nin ordaki ekibi büyük işlere imza atıyordu. Kurumun gerçekleştirdiği işlerle ilgili okuyoruz: “...*Cemiyet-i Hayriye Rusların 1917 yılında çekilmesiyle şiddetlenen Ermeni mezalimi sırasında da yardım faaliyetlerini sürdürmüştür: Cemiyet 1918 yılı başlarında Ermenilerden temizlenen bu bölgede yaptığı yardımlarla çok sayıda Türk ve Müslüman’ın yaralarını sarmıştır.*”²⁵ Cemiyet-i Hayriye’nin bölgeye gönderilen yardım ekibi Batum, Trabzon ve diğer şehir ve kasabalarda olmuş, mültecilere çeşitli yardımlarda bulunmuşlar. Onlar Batum’da Cemiyet-i Hayriye’nin özel karargahını kurmuş, karargahın vasıtasıyla göçmen ve mültecilere giysi ve mısır dağıtmışlar. Yardım ekibinde on bir kişinin çalıştığı bilinmektedir. Mevlüt Yüksel’in, Refik Savaşçı’nın hatıratlarından getirdiği örneklerde Anadolu’ya yapılan yardımlar şöyle değerlendiriliyor:

²³ Mevlüt Yüksel. “I. Dünya Savaşında Erzurumun Rus İşgaline Düşüşü. “**Yüksek Lisans Tezi.** Tez Yöneticisi Yrd.Doç.Dr.Cemil Kutlu. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Erzurum, 2006, s.263

²⁴ Prof. Hüseyin Heşimli. “Nahcivanlı ziyalılar Birinci Dünya Müharebesi illerinde Türkiye’ye yardım hareketinde faal iştirak edibler” makalesi, “**Şark kapısı**” gazetesi, Nahcivan, 21 Nisan 2018, 09:32, s. 3.

²⁵ Mevlüt Yüksel. **I. Dünya Savaşında Erzurumun Rus İşgaline Düşüşü.** Yüksek Lisans Tezi. Tez Yöneticisi Yrd.Doç.Dr.Cemil Kutlu. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Erzurum, 2006, s.263.

“Refik Savaşçı Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi’nin Azeri temsilcilerine Erzurum halkının tutumunu ise şu şekilde açıklıyor: ‘Halk o zamana kadar ne Azerbaycan diye bir memleket ne de Azeri Türk’ü diye bir şey işitmişti. Bunlara şüpheli gözlerle bakıyordu. Azerbaycanlı gençler güler yüzlü tatlı sözlü insanlardı. Kendilerinin kim olduğunu halka anlatmaya çalışıyorlar, rast geldiklerine ihtiyar genç kim olursa olsun selam veriyor hatır soruyorlardı.’”²⁶

Türkiye’ye yardım hareketinde en çok çaba gösteren aydınlar sırasında Ali Sabri’nin ismini özellikle belirtmek gerekir. Bakü’de yayınlanan “Açık söz” gazetesinin 18 eylül 1917 tarihli sayısındaki “Hususi telegraf” başlıklı haberden Bakı Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi’nin Trabzon bölgesinde faaliyet gösteren kadrosunun başında Ali Sabri’nin durduğunu öğreniyoruz. Azerbaycan’ın ünlü aydınları sırasında daha önce de ismini belirttiğimiz Eyneli Bey Sultanov’un “Trabzon’dan haberler” başlıklı yazısı A. Sabri’nin adı geçen seri makalelerine dayalı olarak hazırlanmış ve Sultanov’un “Publisistika” adlı kitabına dahil edilmiştir. Kitapdaki mevzubahis yazıdan Trabzon’un o dönemdeki kültürel, sosyal ve toplumsal durumu hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Yukarıda belirtildiği üzere A. Sabri’nin hayata geçirdiği işlerden biri de yardım ekibi olarak gittikleri yerlerdeki durumla ilgili rapor hazırlayarak Bakü’ye göndermesi olmuştur. “Açık söz” gazetesinin 14, 15, 16 ve 17 Ağustos 1917 tarihli sayılarında yayınlanmış “Trabzon mektupları” başlıklı seri makaleleri bu anlamda ilgi çekiyor. Yeni araştırılmaya başlanmış bu makalelerde o zaman kardeş Türk halkının başına getirilen facialar hakkında gerçeklere dayalı olarak geniş şekilde bahsedilmiştir. Trabzon’da milliyetçi kuvvetler tarafından Türklere yönelik yıkıcı eylemler sırasında dört bine yakın evin yıkıldığını öğreniyoruz. Mondros Mütarekesi’nden (30 Ekim 1918) sonra, Pontus Rum Cemiyeti’ne karşı kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nde çalışmasından dolayı Trabzonda bulunan ünlü hukukçu ve Siyaset Adamı Refik Koraltan Trabzon’un savaş sonrasındaki durumunu yazılarında şöyle anlatır:

“Karadeniz’in en önemli kentlerinden olan ve Osmanlı Devleti’nin Doğu kesimleriyle irtibatını sağlayan Trabzon, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rusların işgaline uğramıştı. İşgal döneminde özellikle Trabzon’da halkın büyük bir kısmı dağlara kaçarak sefil olmuş evlerini ve ocaklarını terk etmek zorunda kalmışlardı.”²⁷

Kendi evlerini ve topraklarını terk etmemiş ahali ise hakarete, teröre ve hapse maruz kalıyor, esir alınıyordu. Makaleden anlaşıldığı üzere, Trabzona geldiğinde Ali Sabri’nin ilk olarak dikkatini çeken husus buradaki camilerin yıkılması olmuştu. Rusların buraya gelişinin ardından 46 camiden sadece bir yıkık sökülük cami kalmıştı. A. Sabri bu içler acıtan durumu büyük üzüntü ile ifade etmiştir. O bir çok camilerin ruslar tarafından kapatıldığını, bazılarının ise depo olarak kullanıldığını yazıyordu. Bütün bunların ardından okuyoruz:

²⁶ Yüksel, **a.g.t.**, s. 263.

²⁷ Refik Koraltan. “Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali’ne Demokratlar DP’nin Kurucusu Anlatıyor.” (Yayına Hazırlayan: Kamil Maman), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.58-60.

*“Camilerin bütün emlakı, dekorasyonu, eski dini eşyalar yağmalanmış yahut mahvedilmişti. Bu azmış gibi, çok sayıda eski ve kıymetli Kur’an nushaları ve diğer değerli elyazmalar da çöpe atılmış ve yok edilmişti.”*²⁸

Mektuplarda Trabzon halkının Çarşı Camii olarak adlandırdığı bir mimari eserin de rus saldırılarından sonra talanarak sefil görünüş aldığı belirtilmekte. Camilerle beraber eski mimariye sahip binlerle evin yerle bir edildiğini yazan A. Sabri bazı evlerin kapı ve pencere çerçevelerinin indirilerek götürüldüğünü, bazılarının ise yakılarak yerinde kül bırakıldığını büyük üzüntü ile ifade ediyor. *“Trabzon mektupları”*nda dikkati bölgenin ağır durumuna yönelden A.Sabri yerli ahalinin yardım ekibini umut yeri olarak görmesini, kendilerinin ise müracaatlara operativ ve duyarlı yaklaşım göstermeleri ile ilgili birtakım hususları da kaleme almıştır. Ali Sabri yazdığı hatıralarında ekip üyelerinin Türk kardeşlerimize yapılan yardım hareketinde büyük coşku ve zevkle çalıştıklarını, her kese vicdanla, itina ile dikkat gösterdiklerini önemle vurguluyor. Mağdur olan kardeşlerimize yardım elini uzatmayı vazife olarak gören A.Sabri yazıyor :

*“At üzerinde giderek köyleri çok dolaştığımızdan bizi görünce hemen tanıyorlardı. Üç-dört ay ara verdikten sonra bir köye yeniden ayak bastığımızda yaşlı kadınlar yüksek sesle “kurban olduğum yine geldi” diye sevinçlerini ifade ediyorlardı. O zaman bu kelimeyi duymak herşeye değerdi.”*²⁹

Bakü’den yardıma giden aydın insanlarımızın Trabzon’da Müslüman-Türk ahali ile Rus askerleri arasında tercümanlık yapması, onlarla sık sık konuşmalar gerçekleştirmesi bazı güçlerin kıskançlık ve gazabına sebep oluyordu, hatta Milliyetçi Gunaris halkla sıkı ilişkisi olan A.Sabri’nin haps edilmesi için gerekli tutuklama emri de hazırlatmıştı. Araştırmacı Betül Aslan yazar: *“Zaten, Cemiyet temsilcilerinin halkı teşkilatlandırma ve uyanık tutma faaliyetleri gerek Ermeniler, gerekse Ruslar tarafından hissediliyor ve bu durumdan rahatsız oluyorlardı.”*³⁰ Ahali yardım için Rusya’nın bölgedeki resmilerinden olan general Lyahov’a muracaat ettiğinde, o *“böyle ufak, küçük meselelerle uğraşmaya vaktim müsaid değildir”* diye yanıt veriyordu ki, A. Sabri bu hususu üzülerek belirtmiştir.³¹ Verilen raporda bu meselelerle ilgili bilgiler de yer alıyor. Makalede Trabzon’un değişik bölgelerinde bir kaç Rus askerinin öldürüldüğü, bazı kışkırtıcı güçlerin bunu Türklerin yaptığı konusunda yalan söylentiler yaydığı belirtiliyordu. Bu olayla ilgili okuyoruz:

²⁸ Eyneli Bey Sultanov. **Publisistika**. (Toplama ve derleme Akademik İsa Habibbeyli’ye aittir) “İlim ve tahsil” neşriyatı. Bakü, 2016, s. 330

²⁹ Prof. Hüseyin Heşimli. “Nahcivanlı ziyalılar Birinci Dünya Müharebesi illerinde Türkiye’ye yardım hareketinde faal iştirak edibler” makalesi, **“Şark kapısı” gazetesi**, Nahcivan, 21 Nisan 2018, 09:32.

³⁰ Betül Aslan. Birinci Dünya Savaşı Esnasında “Azerbaycan Türkleri”nin “Anadolu Türkleri”ne “kardaş kömeği (yardımı)” ve Baku Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi . Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s.272

³¹ Prof. Hüseyin Heşimli. “Nahcivanlı ziyalılar Birinci Dünya Müharebesi illerinde Türkiye’ye yardım hareketinde faal iştirak edibler” makalesi, **“Şark kapısı” gazetesi**, Nahcivan, 21 Nisan 2018, 09:32.

“14 Mayıs’ta Tarbzon Soğuksu Yaylası’nda beş Kazak askerinin, diğer bir yerde ise dört denizcinin katledildiği ile ilgili söylentiler çıktı. Bunun hemen ardından ise Türklere karşı saldırıya geçildi. Nerde bir Türk görseler tutuklayıp hapishaneye gönderiyorlardı. Bazen gözü kızmış kalabalığın katliam yapacağını zannettiğimiz anlar oluyordu.”³²

Bu yüzden A. Sabri Türklerin hapsedilişini çoğu zaman onlar için kalabalığın elinden kurtuluş olarak gördüğünü yazıyordu. Onun yazdığına göre, böyle bir anda Gürcüler kalabalığı sakinleştirerek masum Türkleri savunmak için bildiri kabul ettiler. Makalede bu olaylardan haftalar geçmesine rağmen hala Trabzon sokaklarında yüzü ve gözü şişmiş, hertarafı morluklarla dolu, vücudunda kan ve yara izleri olan Türk vatandaşlara rastlamak mümkün olduğundan bahsediliyordu. Ali Sabri daha bir olay hakkında şöyle yazar:

“Aşağı yukarı 3 ay önce provokatörler Arsin köyünde 500 kişilik Türk çetelerinin rus askeri güçlerine karşı ayaklandığı hakkında söylentiler yaydılar. Köy gece kuşatıldı, hiçbir çete veya silahlı şahıs bulunmamasının yanı sıra, üstelik köy halkına eziyet edildi. Onlardan Trabzon şehir belediyesinin memuru Hasan Kemrihcioğlu’nun evi yakıldı, ablası yaralı bırakıldı, kendisi, kardeşi ve damadı ise öldürüldü.”³³

Ali Sabri, Trabzon’da rastladığı ünlü araştırmacı Kırımski’nin de yıkıcı eylemlere ve onların sonuçlarına üzüldüğünü ifade ediyordu. Makalede şöyle yazar:

“21 Temmuz sabah saat 9’da iki Türk vatandaş korkmuş, renki bembeyaz olmuş şekilde kendilerini benim evime yetirerek “efendim, katlettiler, geliniz!” diye dışarı çıktılar. Arkalarından koştum. Benim yardımcılarım da akabimce geldiler.”³⁴

Ali Sabri olay yerine yetiştiklerinde evin ortasında hırpalanmış bir ceset gördüklerini yazıyor. Onun yazdığına göre, öldürülen 75 yaşında ihtiyar bir erkekti. Yanındaki masada ise yarım kalmış yemek vardı. Daha bir vahim olayın Pir Ahmet köyünde yaşandığı ile ilgili hatıralarını yazan Ali Sabri tanıdığı olduğu vahşeti şu sözlerle ifade eder:

“24 Haziran’da 18 Türk kargocu Gümüşhane’nin Pir Ahmet köyüne resmi kargo götürüyorlardı. Geri dönerken yolda onlara bir saldırı yapılması sonucu 14 kişi katledilmiş, 2 kişi ağır yaralanmış, 2 kişi ise kaybolmuştu. 7 at kaçırılmış, kaçırılan atlardan birinin boğazı kesilmişti.”³⁵

Makalede belirtildiği üzere bu ve buna benzer olayların sık sık yaşanması yüzünden insanların içinde bitmeyen bir korku hissi vardı ve onlar

³² Eyneli Bey Sultanov. **Publisistika**. (Toplama ve derleme Akademik İsa Habibbeyli’ye aittir) “İlim ve tahsil” neşriyatı. Bakü, 2016, s. 331

³³ Sultanov, **a.g.e.**, 332

³⁴ **Aynı yer**

³⁵ **Aynı yer**

soygunculara rastladıklarında ellerinde avuçlarında ne varsa veriyor, tüm acılara ve zulümlere boyun eğiyorlardı. Ali Sabri'nin kaleme aldığı vakalardan birinde ise mağdur durumda olan kişi bir kadındır. Okuyoruz:

*“Bu satırların ve yazıların bir gün öncesinde benim idarehaneme gayet temkinli, muazzap, zavallı, genç bir kadın geldi. Bu kadına başka bir yaşlı kadın eşlik ediyordu. ‘Efendim! Beni kurtarınız! Siz bilirsiniz, efendim’, diye kadın derdini bana anlattı”*³⁶

Bu satırlardan kadının şiddet ve eziyet görmüş çok sayıda kadın vatandaşlardan biri olduğu görünüyor. Bellidir ki, tüm savaşımlardan en çok kadınlar hüznü ve acıklı nasibini almışlardır. Eşini, oğlunu, veya kardeşini kayb eden kadınlar bu acıların üzerine bir de çalışarak ailenin ağır yükünü taşımak zorunda kalıyorlardı. Savaşın toplumsal durumu nasıl etkilediği ve ne gibi sosyal sorunlara sebep olduğu şu kanaatta ifade edilmiştir:

*“Üretici nüfusun silahaltına alınmış olması iş gücü açığını ortaya çıkardı. Toplumun yarısını oluşturan kadınlar, savaşta aktif olarak çalışma hayatına girdiler. Savaşla birlikte cephe gerisinde örneğin köylerde, kazalarda ilçelerde ve özellikle kent merkezlerinde hayat pahalılığı, karaborsacılık, açlık, fuhuş, hırsızlık olağan vakalar haline geldi. Ülkede sosyal hayatı etkileyen olumsuzlukların içinde salgın hastalıkları anımsamak gerekir.”*³⁷

Ahalinin açlık ve sefalet içinde kıvrınması ise Anadolu'daki zor durumun daha da vahim şekil aldığını göstermekte idi. Yaşanan bütün bu olaylar o dönemde Anadolu halkının içler acısı durumu, gergin toplumsal sosyal ortam hakkında genel fikir oluşturulmasını sağlıyor. Durumla ilgili okuyoruz: *“Savaş yıllarında ordunun beslenmesi için ayrılan ve depolanan gıda ürünlerini asker, sivil halkla paylaşmak durumunda kalmıştı. Ancak sonuçta cephe savaşı ordusu da sırf bu paylaşım yüzünden erzaksız kalarak açlıkla mücadele etti.”*³⁸

Ali Sabri'nin Trabzon'da faaliyet gösterirken kaleme aldığı *“Trabzon mektupları”*nda yaşanan olaylardan bahsedilmekle beraber hem de duruma eleştireci yaklaşım sergileniyor. Yazar Türk Müslüman ahaliye karşı Ermeniler ve Ruslar tarafından gerçekleştirilen saldırıları şiddetle kınıyor ve bağımsız bir devlet olan Rusya'da böyle acımasızlıkların, utançverici olayların yaşanmaması gerektiğini önemle vurguluyordu. Söyle ki, halk devlete güvenmek, ondan büyük destek ve yardım görmeyi arzu ederken tam tersi ile karşılaşılıyor, hakarete, saldırıya, hapse, açlığa ve diğer mahrumiyetlere maruz kalıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda Bakü'den Anadolu ahalisine yapılan yardımlarla ilgili bilgilerin yer aldığı kaynaklardan bahsederken tarihi gerçeklerin dönemin edebi eserlerine de yansıdığını önemle vurgulamak

³⁶ Eyneli Bey Sultanov. **Publisistika**. (Toplama ve derleme Akademik İsa Habibbeyli'ye aittir) “İlim ve tahsil” neşriyatı. Bakü, 2016, s. 332

³⁷ Alev Gözcü. “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler”. **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi. Journal Of Modern Turkish History Studies**. XVI/32 (2016-Bahar/ Spring), ss. 133-169, s.163

³⁸ Gözcü, a.g.m., s.153

gerekir. Şöyle ki, Hüseyin Cavid'in "Kars ve Oltu etrafında sebepsiz olarak alçakçasına katl ve yağma edilen mazlumlar için" şiiri Türk kardeşlerimize yardım hakkındadır. Şair "*Verin!.. Verin de, evet, susdurun şu feryadı, Aman, esirgemeyin merhametle imdadı*" diyerek yurtdaşlarımızı savaştan zarar gören kardeşlerimize yardım yapmaya, Türk soydaşlarımızı ise ruhdan düşmemeye, mücadeleye devam etmeye çağırıyordu.

*Verin! Verin!.. Gözü yollarda bir yığın beşerin,
Ne hayret, ah! Eversiz mi bunca ahüenin!?
O çırpınan, ezilen, kahr olup giden fükara
Değilmi? Yoksa o sizden değil midir acaba!?*³⁹

Sivil insanların katledilişi, mağdur durumda kalması her türlü yardıma muhtaç oluşu her bir merhametli insan gibi hassas kalpli şairimizi de manen incitiyor, derin düşüncelere daldırıyor.

Sonuç

Görüldüğü gibi, Birinci Dünya Savaşı sonrası Anadolu'nun ve Nahçıvan'ın zor günlerinde Azerbaycan ve Türkiye Türklerinin karşılıklı yardımlaşması dönemin yazar ve aydınlarının hatıralarına, birçok ünlü şairlerin şiirlerine yansımıştır. Bu eserler dönemin toplumsal sorunlarından bahseden önemli tarihi kaynaklar olarak araştırmalarımıza ışık tutuyor. Yazar, Gazeteci ve Araştırmacı Ali Sabri Kasımov'un kaleme aldığı "Trabzon mektupları" ve ona dayalı olarak Eyneli Bey Sultanov'un yazdığı "Trabzon haberleri" ise tarihi gerçeklerden oluşan önemli eserlerdir. Bu makaleler dönemin sosyal, tarihi, siyasi, kültürel yönden incelenmesine imkan sağlayan bilgileri içermekle beraber önemli tarihi kararların alınmasında role sahip milletperver, yurtsever bir aydının eleştiri ve kanaatlarını barındırması açısından da dikkat çekiyor. A.Sabri'nin "Trabzon mektupları" Birinci Dünya Savaşı sonrası Anadolu'da toplumsal durumu yansıtan belgesel yazılar olarak konuyu değerlendirmekte büyük önem taşıyor.

KAYNAKLAR

- I. Süleyman Aliyarlı. **Azerbaycan tarixi**. "Azerbaycan" neşriyatı. Bakı, 2009
- II. Dr. Nail Aliyev. "Ali Sabri Kasımov – unutulmakta olan diplomat, savaşçı, yazar" **525. gazete** 2 şubat , Bakü, 2010
- III. Mehmet Arslan. "Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri". **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl 13, Çanakkale, 2015 Bahar, Sayı: 18, ss. 219-248, 100. Yıl
- IV. Betül Aslan. **Birinci Dünya Savaşı Esnasında "Azerbaycan Türkleri"nin "Anadolu Türkleri"ne "kardaş kömeği (yardımı)" ve Baku Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi** . Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000
- V. Hüseyin Cavid. **Eserleri**. 5 ciltte, 1.cilt, "Lider" neşriyatı, Bakü, 2005

³⁹ Hüseyin Cavid. **Eserleri**. 5 ciltte, 1.cilt, "Lider" neşriyatı, Bakü, 2005, s. 72

VI. Alev Gözcü. “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler” **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi. Journal Of Modern Turkish History Studies.** XVI/32 , İzmir, 2016-Bahar/ *Spring*

VII. Hüseyin Heşimli. “Nahcivanlı ziyalılar Birinci Dünya Müharebesi illerinde Türkiye’ye yardım hareketinde faal iştirak edibler” makalesi, “**Şark kapısı**” gazetesi, Nahcivan, 21 Nisan 2018

VIII. Musa Kasımlı. **Birinci Dünya Müharebesi Yıllarında Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti.** (1914-1918.yıllar) 1.hisse. “Kanun” neşriyatı. Bakü , 2000

IX. Elnur Kelbizade. “Nahcivan’ın “tayin-i-mükaddaratı” uğrunda Ali Sabri Kasimov’un diplomatik faaliyeti” **Şark kapısı**” gazetesi, 6 Mart, Nahcivan, 2014

X. Doç. Dr. Güray Kırpık, Abdülkerim Erdoğan, Mevlüt Çam, Ali Kılıç, Yrd.Doç.Dr. Abdurrahman Yağmur Topraklı. **Şehr-i kadim Ankara.** Cilt 3, Ankara Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2016

XI. Refik Koraltan. “Tek Parti Devrinden 27 Myıs İhtilali’ne Demokratlar DP’nin Kurucusu Anlatıyor.” (Yayına Hazırlayan: Kamil Maman), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013

XII. Kerim Sarıçelik . “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletlerine Karşı Anadolu’nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler.” **Türkiyat Araştırmaları Dergisi** 173, Konya, 2007

XIII. Eyneli Bey Sultanov. **Publisistika.** (Toplama ve derleme Akademik İsa Habibbeyli’ye aittir) “İlim ve tahsil” neşriyatı. Bakü, 2016

XIV. Mevlüt Yüksel. “I. Dünya Savaşında Erzurumun Rus İşgaline Düşüşü.” **Yüksek Lisans Tezi.** Tez Yöneticisi Yrd.Doç.Dr.Cemil Kutlu. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Erzurum, 2006

XV. <https://www.academia.edu> Nevin Meriç. “Siyaset Fetva İlişkisi: Birinci Dünya Savaşında Cihat Fetvası” Akdeniz Ün. Birinci Dünya Savaşının 100. Sempozyumunda tebliğ olarak sunulmuştur. Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin gözüyle 100.yılında I Dünya Savaşı-Akdeniz Üniversitesi online yayını C2 s 1002 1 <http://tarama.akdeniz.edu.tr>

XVI. [www. muskarahaber.com](http://www.muskarahaber.com) Ahmet Belada. “Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi ve Cihad-Ekber Fetvası Bağlamında”

XVII. http://calilbook.musigi-dunya.az/ye/ali_sabri.html

XVIII. <http://khatai.cls.az/more/text/60369>

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI OSMANLI ORDUSU'NUN YENİDEN TEŞKİLÂTLANDIRILMASI

Mehmet ÇANLI*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu, dört yıl boyunca değişik cephelerde savaştıktan sonra, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekildi. Mütareke gereğince askerlerini terhis etmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu, İtilâf Devletleri'nin bazı bölgeleri işgal etmesi üzerine bu bölgelerdeki birliklerini iç bölgelere çekti. Bu çekilmeyle birlikte, 2 Nisan 1919'a kadar tüm ordu karargâhları lağvedildi ve ordu birlikleri kolordular şeklinde yeniden teşkilâtlandırıldı. Bu teşkilâtlanma sonucunda kurulan yeni birlikler ülkenin çeşitli bölgelerine konuşlandırıldılar. Bu teşkilâtlanma ve konuşlandırma faaliyetleri icra edilirken, yapılan tehdit değerlendirmesi ve ülke coğrafyasının askerî açıdan değerlendirmesi esas alındı. Buna göre, mevcut ve muhtemel her tehdiye karşı bir kolordu görevlendirildi. Bu kolordular, ülkenin iç kesimlerini ve stratejik bölgelerini koruyacak şekilde, bu bölgelere gelen yaklaşma istikametleri üzerinde tertiplendirildiler.

Anahtar Kelimeler

Yaklaşma İstikameti, Stratejik Mihver, Stratejik Bölge, Yeniden Teşkilatlanma, Yeniden Tertiplenme.

THE REORGANIZATION OF THE OTTOMAN ARMY IN THE AFTERMATH OF THE MUDROS ARMISTICE

ABSTRACT

After fighting four years on many fronts during The World War I, Ottoman Empire signed The Mudros Armistice on 30 October 1918 and withdrew from the war. When Allied forces occupied some regions, Ottoman Empire, which began to demobilize its troops in accordance with the armistice, started to withdraw its troops from these regions to inland areas. During this withdrawal, all army headquarters had been disbanded until 2 April 1919 and army troops were reconstituted as army corps. The new units, that had been reconstituted as a result of this reorganization, were deployed to various parts of the country. Carrying out of these reconstitution and redeployment activities were based on the threat assessment and the assessment of the geography of the country from a military point of view. According to these assessments, one army corps was commissioned against every present and possible threat. These army corps, redeployed on the direction of approaches, coming to the inner parts and the strategic areas of the country, in a way that protects these areas.

Keywords

The Direction of Approach, Strategic Pivot, Strategic Area, Reconstitution, Redevelopment.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, mehmetcanli1967@hotmail.com

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, 29 Ekim 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı'na girdi.¹ Dört yıl boyunca birçok cephede savaştıktan sonra topraklarının çoğunu kaybetti. 1918 yılının Eylül ayında ise İngiliz ordusunun Suriye'deki taarruzu üzerine Yıldırım Ordular Grubu dağıldı. Bu sırada Bulgarlar da, İtilaf Devletleri'nin 15 Eylül'de Makedonya Cephesi'nde başlayan taarruzunu durduramadılar ve 26 Eylül'de ateşkes teklifinde bulundular. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı İmparatorluğu için savaştan çekilmekten başka çare kalmadı. Çünkü Bulgarların savaştan çekilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefikleri ile irtibatı kesildi.²

Almanya'nın bahar aylarında Batı Cephesi'nde başlattığı taarruz da başarısız olmuştu. 8 Ağustos'ta İtilaf Devletleri karşı taarruza geçince, Alman ordusu kısa süre içinde çözüldü.³ Bu durum karşısında Alman hükümeti, 3/4 Ekim 1918'de ateşkes için ABD'ye bir nota gönderdi.⁴

Almanların ardından, 5 Ekim'de de Osmanlı hükümeti ateşkes için ABD'ye başvurdu. Fakat bu başvuruya ve yapılan diğer başvurulara bir cevap alınamadı.⁵ Bu gelişmeler sebebiyle 7 Ekim 1918'de Meclis-i Mebusan'da güvensizlik oyu alan Talat Paşa hükümeti, 8 Ekim'de istifa etti.⁶ Padişah hükümet kurma görevini Tevfik (Okday) Paşa'ya verdi ama Tevfik Paşa hükümeti kuramadı.⁷ Bunun üzerine hükümet kurma görevi, Ahmet İzzet (Furğaç) Paşa'ya verildi.⁸

Ahmet İzzet Paşa, Wilson Prensipleri esaslarına göre bir an önce barış yapılması için çalışmalara başladı. Çünkü Trakya sınırı İtilaf Devletleri ordularının tehdidi altına girmişti ve bu tehdidi bertaraf etmek için Trakya'da yeterli askerî birlik yoktu.⁹ Irak ve Suriye'deki birlikler İngilizlerle çarpışıyordu. İran'ın kuzeyindeki ve Kafkasya'daki birlikler ise İstanbul'a vaktinde yetişemeyecek kadar uzaktaydılar. Osmanlı donanması İtilaf Devletleri donanmalarına karşı koyamayacak kadar zayıf olduğundan;

¹ Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 83.

² **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklal Harbi, C. 1, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1962, s. 11-13; Ayrıca bkz. Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz, C. 1**, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014, s. 1-2.

³ Jeremy Black, **Savaş ve Dünya, Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi, 1450-2000**, Çev.: Yeliz Özkan, İstanbul, 1998, s. 406-407.

⁴ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?, 1914-1922**, Çev.: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınevi, İstanbul, t.y., s. 306-307.

⁵ **TİH, C. 1**, s. 27.

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal, 1881-1919, C. 1**, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul, 1991, s. 333.

⁷ **TİH, C. 1**, s. 28.

⁸ Hükümet değişikliği ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet İzzet Paşa, **İstiklal Harbi'nin Gerçekleri, Feryadım, C.2**, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017, s. 16-19; Ayrıca bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları: 7, Ankara, 1948, s. 28.

⁹ Geniş bilgi için bkz. Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. 2, s. 24-25; Ayrıca bkz. Charles V. F. Townshend, **Mezopotamya Seferim, Kurna, Kutulamare ve Selmanıpak Muharebeleri**, Çev.: Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 629-630.

İstanbul, denizden yapılabilecek saldırılara karşı da savunmasız durumdaydı.¹⁰

Bu olumsuz koşullara rağmen, Osmanlı devlet adamlarının çoğu, İtilaf Devletleri ile makul bir barış anlaşması yapılabileceğine inanıyordu. Çünkü İngiltere Başbakanı Lloyd George'un 5 Ocak 1918'de yaptığı bir konuşmada ve 8 Ocak 1918'de yayımlanan Wilson Prensiplerinin 12. Maddesi'nde Anadolu ve Trakya'da nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu toprakların Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılacağı belirtiliyordu.¹¹

Bu açıklamalardan cesaret alan hükümet, Kut'ül Amare'de esir alınmış olan İngiliz General Townshend, Bern Askerî Ataşesi Halil (Sedes) Bey, Hahambaşı Hayim Naum Efendi ve bankacı Marcev Savoie vasıtasıyla İtilaf Devletleri nezdinde girişimlerde bulundu.¹² General Townshend'in teşebbüsü sonucunda 23 Ekim'de, İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe tarafından bir Osmanlı heyetinin Mondros Limanı'na gönderilmesi bildirildi.¹³ Bunun üzerine, Rauf (Orbay) Bey başkanlığındaki bir heyet Limni Adası'na gitti. 26 Ekim'de başlayan müzakereler sonucunda 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı.¹⁴

25 maddeden oluşan mütareke metninde kayıtsız şartsız teslim anlamına gelen açık bir ifade kullanılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, mütareke maddelerinin İtilaf Devletleri'nin daha önce kendi aralarında yaptıkları gizli anlaşmalara göre düzenlendiği ve genel olarak İngiliz çıkarlarına göre hazırlandığı anlaşılmaktadır.¹⁵ Bunun en büyük göstergesi, mütarekenin yedi maddesinin denizcilikle ilgili hususları ihtiva etmesidir. Bu durum, İtilaf Devletleri arasında en büyük deniz gücüne sahip olan İngilizlerin, denizcilik alanında özel çıkarlarını elde etmeye büyük önem verdiklerini göstermektedir.¹⁶

Mütareke maddelerinde ayrıca; haberleşme hatlarının ve demiryolu ulaştırmasının İtilaf Devletleri kontrolüne verileceği, lojistik tesislerin İtilaf Devletleri denetimine gireceği, Alman ve Avusturyalıların yurt dışına çıkarılacağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Merkezi Devletlerle ilişkilerini keseceği, esirlerin durumunun nasıl çözümleneceği ve mütarekenin başlama saati gibi hususlar belirtilmektedir.¹⁷

Bunların dışında kalan maddeler ise, Osmanlı ordusunun terhisi ve teslimi ile ülkenin bazı kısımlarının işgal edilmesine zemin hazırlayan maddelerdir. Örneğin 5. Madde'ye göre; sınır güvenliği ve iç güvenlik ihtiyacı dışındaki tüm askeri birliklerinin terhis edilmesi gerekmektedir. 11. Madde'ye göre, Kuzeybatı İran'daki birlikler savaş öncesindeki sınırın gerisine çekilecektir. 16. Madde'ye göre, Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki birlikler en yakın Müttefik Komutanlığı'na teslim olacak ve iç güvenlik için gerekli olanlar hariç

¹⁰ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2009, s. 91-92.

¹¹ **TİH, C. 1**, s. 22; R. Orbay, **a.g.e.**, s. 82-83.

¹² Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım, C. 2**, s. 25-26.

¹³ **TİH, C. 1**, s. 29.

¹⁴ Görüşmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. R. Orbay, **a.g.e.**, s. 131-197.

¹⁵ **TİH, C. 1**, s. 44; Ayrıca bkz. İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yay. Haz.: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2009, s. 158.

¹⁶ Paul C. Helmreich, **From Paris To Sevres**, Ohio State University Press, Columbus, 1974, s. 4.

¹⁷ Mütareke'nin tam metni için bkz. **TİH, C. 1**, s. 41-43.

Kilikya'daki tüm birlikler bölgeden ayrılacaktır.¹⁸ 17. Madde'ye göre Trablus ve Bingazi'deki Türk birlikleri en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacaktır.

Mütareke'nin en tehlikeli iki maddesi ise, Müttefiklerin güvenliklerini tehlikede gördükleri herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceğini belirten 7. Madde¹⁹ ve altı vilayetde (Vilâyat-ı Sitte) karışıklık çıkarsa bu illerin herhangi birinin işgal edileceğini belirten 24. Madde'dir.²⁰ Bunların dışında; 1. Madde'de boğazların, 10. Madde'de Toros Tünellerinin ve 15. Madde'de ise Batum'un işgal edileceği belirtilmektedir.²¹

Görüldüğü gibi mütareke, Osmanlı İmparatorluğu'nu barış masasına tamamen çökmüş olarak getirmeyi amaçlamaktadır.²² Bunu sağlayacak olan vasıtalara ise ordunun teslim ve terhisini öngören maddelerle, yeni işgallere izin veren maddelerdir. Çünkü bu maddeler, ordunun direnemeyecek kadar zayıflatılmasına ve İtilaf Devletleri'nin savaş sırasında kendi aralarında yaptıkları gizli anlaşmalara göre ülkenin geri kalan kısmını paylaşmalarına imkân vermektedir.²³

Bu mahzurlarına rağmen Mondros Mütarekesi, resmi makamlarda ve ülke genelinde memnuniyetle karşılandı.²⁴ Fakat başta İngilizlerle temas halinde olan ordular olmak üzere tüm ordu komutanları mütareke maddeleri hakkında endişeliydiler.²⁵ Çünkü Rusya'da gerçekleştirdikleri darbenin ardından 7 Kasım 1917'de iktidarı ele geçiren Bolşevikler,²⁶ İtilaf Devletleri arasındaki gizli anlaşmaları gazetelerde yayınlanmışlardı.²⁷ Bu gizli anlaşmalardan haberdar olan ordu komutanları, mütareke maddelerinin İtilaf Devletleri tarafından, ülkenin geri kalan kısımlarının da işgal edilmesi için kullanılabileceğini düşünüyorlardı.

Kısa süre içinde, ordu komutanlarının bu şüphelerinin doğru olduğu ortaya çıktı. Ülkenin henüz işgal edilmeyen bazı bölgelerinin de işgal edileceğine dair ilk hareketler Musul, Boğazlar ve İskenderun bölgesinde

¹⁸ İtilaf Devletlerinin 7 Ekim 1918'de yaptıkları toplantıda alınan kararlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kilikya'yı boşaltacağı belirtiliyordu. İngilizlerin, Mütareke'de bu maddeyi Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki kanun ve düzeni sağlayacak kadar birlik bırakabileceği şeklinde değiştirmesi, bölgeyi ele geçirmeyi planlayan Fransa'nın çıkarlarına karşı yapılmış bir hareket olarak kabul edilebilir. P. C. Helmreich, **a.g.e.**, s. 4-5.

¹⁹ 7. madde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iç gelişmelere müdahale etmenin yanında, başta Bolşevizm olmak üzere dış tehditlerin Osmanlı topraklarına yayılma ihtimaline karşı müdahale edebilmek maksadıyla da kullanılabilecek bir maddedir. Bkz. P. **a.g.e.**, s. 4.

²⁰ Bu maddede belirtilen altı vilayet, Ermenilere verilmesi planlanan vilayetlerdir. İngiltere, Rusya ile ortak sınırlara sahip olmak istemiyordu. Bu sebeple, daha savaş sırasında Ortadoğu'da kontrolü altına girecek topraklarla Rusya arasında Ermeni ve Kürt tampon devletleri kurmayı planlamıştı. Bkz. M. Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, ATAM Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2015, s. 83.

²¹ **TİH, C. 1**, s. 41-42.

²² Bülent Tanör, **Türkiye (1918-19), Kurtuluş**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 31.

²³ Gizli anlaşmalar hakkında geniş bilgi için bkz. İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 1-4.

²⁴ İ. İnönü, **a.g.e.**, s. 158.

²⁵ **TİH, C. 1**, s. 50-54.

²⁶ Mustafa Sarı, **Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)**, TTK Yayınları, 2014, s. 53.

²⁷ E. H. Carr, **Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi, C. 3, 1917-19**, Çev.: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015, s. 22.

ortaya çıktı. Bunun ardından İtilaf Devletleri; Irak, Suriye, Kafkasya, Boğazlar ve Trakya istikametlerinden ülkeyi işgal etmeye başladılar.²⁸

Mondros Mütarekesi İmzalandığı Sırada Osmanlı İmparatorluğu Ordularının Durumu

Mütareke imzalandığı sırada Osmanlı ordusu, sekiz ordu komutanlığı ve bazı müstakil birliklerden oluşuyordu.²⁹ Bu ordulardan, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın komutasındaki Yıldırım Ordular Grubu'nun karargâhı Adana'da konuşlanmıştı. Yıldırım Ordular Grubu'nun kuruluşunda 2. ve 7. Ordular bulunuyordu.

Nihat (Anılmış) Paşa'nın komutasındaki 2. Ordu'nun karargâhı Adana'daydı. Bu ordunun birlikleri; Adana (12. Kolordu Karargâhı), Tarsus (23. Fırka), Ceyhan (15. Kolordu Karargâhı ve 44. Fırka) ve İskenderun'da (41. Fırka) tertiplenmişlerdi.³⁰ Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın vekâleten komuta ettiği³¹ 7. Ordu'nun karargâhı Raco'da bulunuyordu. Bu ordunun birlikleri; Kışla (3. Kolordu Karargâhı), Kefrşil (24. Fırka), Kelcebrin (43. Fırka), Katma (20. Kolordu Karargâhı), Şuvarga (11. Fırka) ve Kefrhaş (1. Fırka) bölgelerinde tertiplenmişlerdi.³²

Yıldırım Ordular Grubu'na bağlı bazı birlikler mütareke imzalandığından habersiz bir şekilde Hicaz, Asir ve Yemen'de İngilizlere ve Araplara karşı bulundukları yerleri savunmaya devam ediyorlardı. Bunlar; Fahrettin Paşa komutasında bulunan Medine'deki ve Muhittin Paşa komutasında bulunan Asir'deki birlikler ile Tevfik Paşa komutasında bulunan Yemen'deki 7. Kolordu'dan oluşuyordu.³³ Trablusgarp'ta ise Şehzade Osman Fuat Efendi bulunuyordu.³⁴

Irak'ın kuzeyinde bulunan Ali İhsan (Sabis) Paşa komutasındaki 6. Ordu'nun karargâhı Musul'daydı. Bu ordu kuruluşundaki 2. Fırka, 5. Fırka, Süvari Tugayı ve orduya bağlı diğer birlikler; Rakka, Deyrizor, Miyadin, Sincar, Telafer, Hamamalil, Büyük Zap mansabı, Güveyr Köprüsü, Dibeke, Kadıhane, Taktak, Cemcemal, Süleymaniye ve Halica hattı üzerinde tertiplenmişlerdi.³⁵

3. ve 5. Ordular, Trakya ve Boğazlar bölgesinde konuşlanmışlardı. Ayrıca, doğrudan Umumi Karargâh'a bağlı bir Boğazlar Umum Kumandanlığı vardı. Karargâhı ile İstanbul'da bulunan 3. Ordu; Çatalca mevzilerine dayanarak İstanbul'u ve İstanbul Boğazı'nı savunmakla görevliydi. 3. Ordu karargâhı Batum'dan yeni getirilmiş ve birliklerinden sadece bir alay intikalini tamamlayabilmişti. Bu sebeple, Ordu Karargâhı görevi devralana kadar, 25. Kolordu ve Çatalca Müstahkem Mevki Kumandanlığı doğrudan Umumi

²⁸ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I, (Açıklamalı Kronoloji), Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, ATAM Yayınları, Ankara, 1993, s. 9, 22-23.

²⁹ TİH, C. 1, s. 48, Kroki No: 2, 2/A

³⁰ TİH, C. 1, s. 57, 63;

³¹ 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, asli görevi uhdesinde kalmak üzere 7. Ordu Komutanlığı'na da vekâlet ediyordu. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar, Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü**, Temel Yayınları, İstanbul, 2011, s. 3.

³² TİH, C. 1, s. 57.

³³ TİH, C. 1, s. 46-48.

³⁴ Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, (1918-1920)**, TTK Basımevi, Ankara, 2011, s. 58-59.

³⁵ TİH, C. 1, s. 78-79; Bu bölgede bulunan 14. Fırka, 31. Ekim'de İngilizlerce esir alındı. 4. Kolordu Karargâhı ise 1 Kasım'da Musul'da lağvedildi. Bkz. TİH, C. 1, s. 104, Kroki No: 3, 3/A.

Karargâh'a bağlanmıştı. Trakya'da, hudut ve hat muhafaza taburları ile Kafkasya'dan getirilen bir alaydan başka kuvvet bulunmuyordu.

5. Ordu Bolayır mevzilerine dayanarak Çanakkale Boğazını korumakla görevliydi. 1. Kolordu (Gelibolu'da) ve 14. Kolordu (Yahşiköy güneyinde Çiftlik'te)'dan oluşan 5. Ordu'nun birliklerinin çoğu Gelibolu Yarımadası'nda (49. Fırka Yahşiköy, 55. Fırka Gelibolu civarında ve 60. Fırka Bayat'da), bir fırka ise (61. Fırka Pınarbaşı kuzeyinde) Anadolu tarafındaydı.³⁶

Batı Anadolu'da, Ekim ayında Suriye Cephesi'nden nakledilen 8. Ordu Komutanlığı'na bağlı birlikler bulunuyordu. Karargâhı İzmir'de bulunan ve birlikleri Ayvalık'tan Antalya'ya kadar yayılmış olan bu ordunun komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa'ydı.³⁷ Bu orduya bağlı 17. Kolordu Karargâhı ve 56. Fırka İzmir'de, 21. Kolordu Karargâhı Aydın'da ve 57. Fırka Antalya'daydı.³⁸

Doğu'da Kafkas İslam Ordusu ve 9. Ordu bulunuyordu. Kafkas İslam Ordusu'nun Komutanı Nuri (Killigil) Paşa'ydı. Ordu karargâhı ve 5. Kafkas Tümeni Bakü'de, 15. Tümen Petrovsk'taydı. Bu ordunun lağvedilmesi ve 5. Kafkas Fırkası ile 15. Fırka'nın İstanbul'a intikal etmesi emredilmişti. 3. Ordu'ya katılmak üzere İstanbul'a nakledilecek olan 36. Fırka Gümrü'de ve 10. Kafkas Fırkası ise Batum'da bulunuyordu. 36. Fırka'nın bazı birlikleri 5. Kafkas Fırkası ve 15. Fırka emrinde Petrovsk ve Bakü'deydi. 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa ve ordu karargâhı ise Kars'ta bulunuyordu. Bu orduya bağlı 3. Kafkas Fırkası Ahıska'da, 9. Kafkas Fırkası Kamarlı'da, 11. Kafkas Fırkası Hoy'da ve 12. Fırka Serdarabad'daydı.³⁹

Yukarıda belirtilen sekiz ordu ve müstakil birliklerden oluşan Osmanlı ordusunun muharip ve cephe gerisi birliklerinin toplam personel miktarı 400 binden fazlaydı.⁴⁰ Bu da, oldukça önemli bir askerî gücü ifade ediyordu. Savaş Osmanlı ordusunu silah, teçhizat ve teknoloji açısından da geliştirmişti. Örneğin, savaşın başında altı olan askerî uçak sayısı, savaş sonunda 300'e yükselmişti.⁴¹ Ordunun elindeki silah ve mühimmat ise; 1936 top, 4490 ağır makineli tüfek, 904.394 tüfek, 2.066.300 top mermisi ve 299 milyon tüfek mermisinden oluşuyordu.⁴²

Osmanlı İmparatorluğu Topraklarının Jeopolitik, Jeostrateji ve Askeri Coğrafya Açısından Değerlendirilmesi

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Osmanlı İmparatorluğu, iki kıtada toprağı olan oldukça büyük bir ülkedir. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu ve Trakya yarımadalarından oluşmaktadır. Asya ve Avrupa arasında bir köprü durumunda olan bu iki yarımada, kuzey-güney uzanımındaki boğazlar ve doğu-batı uzanımındaki kara ülkesi ile iki kıta arasındaki bir kilit durumundadır. Bu topraklar üzerinde, kuzey-güney

³⁶ **TİH, C. 1**, s. 107-108, 128, Kroki No: 5.

³⁷ R. Orbay, **a.g.e.**, s. 126.

³⁸ **TİH, C. 1**, s. 152, Kroki No: 6.

³⁹ **TİH, C. 1**, s. 152-154, 176, Kroki No: 7, 9.

⁴⁰ **TİH, C. 1**, s. 49.

⁴¹ Güray Alpar, **Uluslararası İlişkilerde Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi**, Palet Yayınları, Konya, 2015, s. 301.

⁴² Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, ATAM Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2013, s. 28.

istikametinde Asya kıtasını sıcak denizlere ve Afrika'ya bağlayan; ikisi karadan, biri denizden geçen üç stratejik mihver bulunmaktadır.⁴³

Bunlardan biri olan ve boğazlardan geçen deniz yolu, Süveyş Kanalı'yla birlikte Orta Avrupa ve Karadeniz Havzası'ndan Hint Okyanusu'na çıkan en kısa yoldur. Balkanlar üzerinden gelip Edirne, İstanbul, İzmit, Eskişehir, Afyon, Konya, Adana ve Halep istikametinde giden stratejik mihver ise Avrupa'yı Ortadoğu'ya bağlayan ana yoldur.⁴⁴

Bu iki mihver ile kara, deniz ve hava yollarının kesişim noktası durumundaki boğazlar bölgesi, çok önemli bir stratejik bölgedir.⁴⁵ Boğazlar bölgesi ayrıca, Almanların Baltık, İstanbul ve Basra istikametinde Akdeniz ve Hint Okyanusu'na inme planlarının merkezinde bulunmaktadır. Almanların bu planı, Rusların sıcak denizlere inme planları ile bu bölgede kesişmektedir.⁴⁶

Üçüncü stratejik mihver, Rusların tarih boyunca sıcak denizlere inmek için takip ettikleri istikametlerden biri olan, Kafkasya üzerinden gelerek Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan geçen mihverdir. Bu mihver daha sonra İskenderun Körfezi veya Ortadoğu ve Hint Okyanusu istikametinde uzanmaktadır.⁴⁷

Bu mihverler sebebiyle kıtalar, denizler ve okyanuslar arasındaki bir köprü durumunda olan Osmanlı İmparatorluğu, etrafı kısmen denizlerle ve kısmen karalarla çevrili bir kenar devleti konumundadır. Bu sebeple hem denizden, hem de karadan gelebilecek tehditlere karşı hassas durumdadır. Onun için hem deniz, hem de kara parçaları askerî açıdan önem arz etmektedir.⁴⁸

Kara ülkesini çevreleyen denizlerden Karadeniz'in güney kıyıları, Batum'dan Bulgaristan'a kadar uzanan en uzun sahil kesimini oluşturmaktadır. Bu sahil kesiminin Batum'dan Karadeniz Ereğlisi batısına kadar olan kısmı, kıyıya yakın yüksek dağlarla çevrilidir. Bu sebeple çıkarmaya elverişli değildir. Bu bölgedeki Sinop-Samsun-Çarşamba bölgeleri çıkarmaya uygundur fakat dik ve yüksek dağlar kıyından iç kesimlere ilerlemeyi zorlaştırır. Karadeniz Ereğlisi batısından Midye'ye kadar olan sahil kesimi ise çıkarma harekâtına uygundur.

Anadolu kıyılarında, Sakarya Nehri hariç diğer çay ve dereler yüksek dağlardan indikleri için, kıyıya çıkan birliklerin iç bölgelere yapacakları harekâta elverişli vadiler bulunmamaktadır. Denize paralel olarak uzanan sıradağlar, sahilten Anadolu içlerine doğru ilerleyecek birlikler için engel teşkil ederler.

Bununla birlikte, Karadeniz sahilinde askerî açıdan önemli bazı stratejik mevkiler vardır. Bunlar; Karadeniz kıyılarını Geyve Boğazı'na bağlayan Sakarya ağzı, Ankara'ya bağlayan İnebolu, Sivas'a bağlayan Samsun, Erzurum'a bağlayan Trabzon ve demiryolu vasıtasıyla Bakü ve Kars'a bağlayan Batum bölgeleridir. Bu stratejik mevkileri iç kesimlere bağlayan yollar aynı zamanda bölgedeki yaklaşma istikametlerini teşkil ederler.

⁴³ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, 72. Baskı, İstanbul, 2011, s. 116.

⁴⁴ Kamil Günel, **Coğrafyanın Siyasal Gücü**, Çantay Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1997, s. 32.

⁴⁵ Cemal Akbay, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C.1, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi**, ATASE Yayınları, Ankara, 1991, a.g.e., s. 77.

⁴⁶ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), C. 5, II. Kitap**, ATASE Yayınları, Ankara, 2012, s. 1.

⁴⁷ A. Davutoğlu, a.g.e., s. 116.

⁴⁸ Türkiye'nin jeostratejik özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mert Bayat, **Millî Güç ve Devlet**, Belge Yayınları, Ankara, 1986., s. 360-363.

Osmanlı İmparatorluğu açısından, bu stratejik mevkilerden en önemlisi Samsun'dur. Çünkü Samsun, Anadolu'nun merkezinde bulunan Uzunyayla'ya en kısa yoldan el atan ve Karadeniz'i en kestirme yoldan İskenderun Körfezi'ne bağlayan yolun çıkış noktasındadır. Bu sebeple Samsun, Anadolu'yu kontrol etmek isteyen bir dış güç için ilk önce el atılması gereken bir yerdir. Trabzon limanı da, Şark Yaylası'nın dayanak noktası olan Erzurum Yaylası'na en kısa mesafeden el attığından, önemli bir stratejik mevkidir.

Batum Limanı ise kara ve demiryollarından faydalanarak Kafkasya'ya, Hazar Denizi havzasına ve İran'a el atma imkânı sağlar. Batum, Sarıkamış'a kadar giden demiryolu hattı sayesinde Doğu Anadolu'ya ve Hopa üzerinden Rize ve Trabzon'a el atmaya da imkân verir. Bu sebeple; Kafkasya, Doğu Karadeniz kıyıları ve Doğu Anadolu'yu kontrol etmek isteyen bir dış güç, Batum limanını ele geçirmek zorundadır.⁴⁹

İstanbul Boğazı, Karadeniz'e kıyısı olan devletler için ve Tuna Nehri sayesinde Orta Avrupa devletleri için Akdeniz'e çıkış yolu ve Anadolu veya Trakya'nın birinden diğerine ilerleyecek ordular için uygun geçiş yeri olmasından dolayı stratejik bir öneme sahiptir. Bu bölgenin önemi, haberleşme ve barınma imkânları fazla olan İstanbul şehri sebebiyle daha da artmaktadır. İstanbul, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentidir. Bu sebeple ülkeyi kontrol etmek isteyen bir gücün en önce kontrol altına alması gereken bir mevkidir.

Boğazın ve İstanbul şehrinin savunması için, boğazın iki yakası mutlaka elde bulundurulmalıdır. Ayrıca, Karadeniz sahillerinin Şile'den Terkos Gölü'ne kadar olan bölümü, İstanbul Boğazı'nın emniyeti için çok önemlidir. Karadan yapılacak taarruzlara karşı Kocaeli ve Çatalca Yarımadaı da tutulmalıdır.

Marmara Denizi'nin Anadolu kıyılarındaki Haydarpaşa, İzmit, Gemlik, Mudanya, Bandırma, Biga iskeleleri ile Trakya yakasındaki Ereğli, Tekirdağ ve Şarköy iskeleleri, iki kıta arasında geçiş yapmak açısından önemlidir. Bu iskeleler ayrıca, dışarıdan deniz yolu ile gelecek orduların çıkarma yapabilecekleri stratejik noktalardır.⁵⁰

Çanakkale Boğazı da, İstanbul Boğazı gibi büyük bir stratejik öneme sahiptir. Çünkü bu boğazı geçen bir dış güç, İstanbul ve Trakya'nın Anadolu ile irtibatını keser. Ayrıca, Marmara Denizi'nin Anadolu kıyılarına çıkarma yaparak Bursa ve Eskişehir istikametinden kısa sürede Anadolu içlerine el atabilir.⁵¹ Bu sebeple, Çanakkale Boğazı'nı savunmak, Anadolu savunması için de önemlidir.⁵² Çanakkale Boğazı'nın savunulması için, boğazın iki yakası elde bulundurulmalıdır. Ayrıca; Saroz Körfezi, Gelibolu Yarımadası, Biga Yarımadası, Edremit Körfezi ve Ayvalık bölgesi önem arz etmektedir.

Ege Denizi'nde Saroz Körfezi, çıkarma harekâtına uygundur. Ancak buraya çıkan birlikler Balkan Savaşı'ndan beri tahkim edilen mevzilere çatarlar. Anadolu kıyılarında bulunan Dikili, Çandarlı, Foça, İzmir, Çeşme, Sığacık, Kuşadası ve Güllük Körfezleri ile Büyük Menderes ağzı da çıkarma harekâtına

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. İ. Hakkı, **Türkiye Askerî Coğrafyası, Sevkulceyş, Tabiye ve Harp Tarihi Bakımından Tetkik**, Necmistiklal Matbaası, 2. Basılış, İstanbul, 1934, s. 30-32.

⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 14-15.

⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Hakkı Erdem, **Yunanlılarla İstiklal Harbi, Tabiye ve Sevkulceyş Bakımından Tetkik**, Necmistikbaal Matbaası, Üçüncü Basılış, İstanbul, 1935, s. 6.

⁵² İ. Hakkı, a.g.e., s. 19.

uygundur. Bu yerler, akarsuların doğu batı istikametinde açtığı vadiler sayesinde Anadolu içlerine bağlanırlar.

Bunlardan İzmir Limanı, Anadolu içlerine giden kara ve demiryollarının başlangıcında bulunduğu için, Ege Denizi kıyılarındaki en önemli limandır. İzmir şehri ise, gemilerin barınmasına uygun bir limanın bulunması ve ikmal imkânlarının fazla olması sebebiyle önemli bir stratejik mevkidir. Bu sebeple, Anadolu'yu batı istikametinden işgal etmek isteyen ordular, ilk önce İzmir limanına el atmak ve şehri kontrol altına almak zorundadır.

Akdeniz kıyılarının batı kesiminde bulunan Gökova, Marmaris, Fethiye ve Antalya Körfezleri gemilerin barınmasına uygun limanlara sahiptirler. Bunların en önemlisi, Antalya Körfezi'dir. Antalya Körfezi, Anadolu içine doğru girinti yaptığından, buradan karaya çıkacak kuvvetler en kısa süre içinde Orta Anadolu'ya el atabilirler. Çünkü Afyon, İzmir'den 285 kilometre fakat Antalya'dan 210 kilometre mesafededir. Antalya'dan Afyon'a el atan bir kuvvet, kısa sürede Murat Başyaylası'nı ele geçirerek Batı ve Orta Anadolu'yu birbirinden ayırabilir.

Antalya'nın doğusunda bulunan Silifke'ye çıkarma yapan bir birlik ise, Konya üzerinden İç Anadolu'ya el atabilir. Daha doğudaki Mersin, Karataş, Yumurtalık ve İskenderun limanları da çıkarma harekâtına elverişlidir. Bu bölgelerden Anadolu içlerine giden yollar, bu limanların önemini artırmaktadır.

Bu limanlar ayrıca; Güneydoğu Anadolu ile Irak ve Suriye'nin kuzeyine giden yaklaşma istikametlerinin çıkış noktalarıdır.⁵³ İskenderun Körfezi, İstanbul'u Ortadoğu'ya bağlayan demiryoluna dışarıdan en kolay müdahale edilebilecek bir yer olması açısından da önemlidir.⁵⁴

Üç tarafı denizlerle çevrili olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kara ülkesine bakıldığında, iki yarımadaadan oluştuğu görülmektedir. Bunlardan Trakya yarımadasının, küçük bir toprak parçası olması ve savunmaya uygun arazi arızalarının bulunmaması sebebiyle savunulması oldukça zordur. Anadolu yarımadası ise; İran platosunun devamı olan yüksek bir yayla durumundadır. Bu sebeple savunmaya elverişlidir.

Anadolu yarımadasının dikdörtgene benzer şekli, batı veya doğudan yapılacak taarruzlara karşı, ülke derinliklerinde oyalama muharebeleri yaparak birbiri gerisindeki mevzilerde savunmaya imkân sağlar. Bu durum, düşman kuvvetlerine denk yeni birliklerin teşkil edilmesi için zaman kazandırır. Öte yandan, batı ve doğu bölgeleri arasında oldukça uzun bir mesafe olması, bu iki istikametten herhangi birinden taarruz eden orduların ikmal hatlarını uzatır.

Bununla birlikte, Anadolu'nun coğrafi yapısı birden fazla istikametten taarruza imkân verdiği için, çok cepheli muharebeler verilmesini gerektirebilir. Cephe sayısının çokluğu ve birbirinden uzaklığı ise, ulaştırma yollarının ve taşıma vasıtalarının yetersiz olması sebebiyle, cephelerin birinden diğerine kısa süre içinde kuvvet kaydırılmasını zorlaştırır.⁵⁵

⁵³ Geniş bilgi için bkz. **a.g.e.**, s. 14-30.

⁵⁴ James Barr, **Kırmızı Çizgi, Paylaşılamayan Toprakların Yakın Tarihi**, Çev.: Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016, s. 24-25.

⁵⁵ İ. Hakkı Tümerdem, **Başkomutan Atatürk'e Değin; Türk Orduları Başkomutanları ve Yaptıkları Büyük Meydan Muharebeleri Üzerine Araştırma**, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul, 1953, s. 40-41;

Bununla birlikte Anadolu toprakları, 1130 metreye ulaşan ortalama rakımıyla etrafı su engeliyle güçlendirilmiş bir kale gibidir.⁵⁶ Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına paralel olarak uzanan ve sahilden itibaren kale surları gibi birdenbire yükselmeye başlayan sıradağlar, Anadolu'nun iç kesimlerine yapılacak harekâtı belli yollara ve bu yolların geçtiği boğaz, geçit ve gediklere bağımlı kılar.⁵⁷ Boğaz, geçit ve gedikler, küçük birliklerle savunulabildiklerinden, Anadolu yarımadasını güney ve kuzeyden gelecek taarruzlara karşı savunmak kolaydır.

Osmanlı İmparatorluğu iki yarımadaadan oluşmakla birlikte, askerî coğrafya açısından genel olarak üç bölüme ayrılarak incelenir. Bunlar; Trakya Yaylası, Anadolu Yaylası ve Doğu (Şark) Yaylası isimleriyle ifade edilirler. Trakya Yaylası, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı ile Anadolu Yaylası'ndan ayrılır. Anadolu ve Şark Yaylası ise; Ordu-Koyulhisar-Kemaliye-Fırat Nehri-Ceylanpınar-Resulayn hattı ile birbirinden ayrılır.

Bu yaylalarda askerî harekâtlar genellikle nehirlerin oluşturduğu havzaları takip eder. Bu sebeple, havzaları birbirine bağlayan yaylalar stratejik açıdan önemli bölgelerdir. Birden fazla havzayı birbirine bağlayan yaylalar başyayla olarak adlandırılırlar. Anadolu'daki başyaylalar, boğazlar bölgesi ile birlikte askerî harekâtlarda en belirleyici bölgelerdir. Bu başyaylalar; Murat ve Erzurum Yaylası ile Uzunyayla'dır.

Murat Yaylası; Marmara, Ege ve Karadeniz havzalarını iç bölgelere bağlar. Murat, Zafer, Emir ve Demirci Dağları bu bölgede birbiri ile birleşir. Bu sıradağlar arasında bulunan Kütahya ve Afyon Yaylaları ile Altıntaş, Sandıklı, Banaz, Uşak ve Örencik Ovaları da Murat Yaylası'nın içindedir. Murat Yaylası'nı kontrol altında bulunduran bir ordu, Ege Denizi sahillerinden Orta Anadolu'ya gelen tüm yaklaşma istikametlerini tıkayabilir. Orta Anadolu'yu arkasında saklayan Murat Yaylası, Batı Anadolu'nun kalesi durumundadır.

Uzunyayla; Yukarı Kızılırmak'ın doğusu boyunca Sivas, Kangal, Kayseri ve Gürün bölgelerini kapsar. Kızılırmak, Seyhan, Ceyhan, Fırat Nehirleri ve daha küçük birçok akarsu bu bölgeden doğar. Uzunyayla Karadeniz, Akdeniz ve Fırat havzalarını birbirlerine bağlar. Kop, Çimen, Tecer ve Toros Sıradağları ile Antitoros Dağları bu bölgede birleşirler.

Uzunyayla, Anadolu'nun doğusunda veya batısında savunma yapan kuvvetlerin en son çekilebilecekleri bölgedir. Çünkü Uzunyayla'yı kontrol eden bir ordu; Kafkasya, İran, Irak, Suriye, Akdeniz, Karadeniz, Ege Denizi ve Marmara Denizi'ne doğru giden stratejik yaklaşma istikametleri kontrol edebildiğinden savunmaya devam edebilir. Bu sebeple Uzunyayla, tüm Anadolu'nun iç kalesi durumundadır.

Erzurum Yaylası ise; Karadeniz, Hazar Denizi ve Fırat Havzasını birleştirir. Çoruh, Oltu, Tortum, Karasu, Aras, Murat akarsuları buradan doğarlar. Kafkasya'dan, akarsu vadilerini takip ederek gelen yollar bu bölgeden geçerler. Bu özelliklerinden dolayı Erzurum Yaylası, İran ve Kafkasya'dan gelen

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. M. Bayat; **a.g.e.**, s. 358.

⁵⁷ Anadolu coğrafyası hakkında geniş bilgi için bkz. Füzûzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 1-6.

taarruzları durdurmak ve ülke içlerine girmesini engellemek için en uygun yerdir. Erzurum Yaylası, Doğu Anadolu'nun kalesi durumundadır.⁵⁸

Bu üç yalya, Anadolu'yu işgalci güçlere karşı savunacak kuvvetler için temel dayanak noktalarıdır. Anadolu'yu, bu yaylaları elde tutmadan savunmak veya bu yaylaları ele geçirmeden işgal etmek mümkün değildir. Bu sebeple, her istila ordusu da asıl kuvvetleri ile bu üç kaleyi hedef alan yaklaşma istikametlerini takip etmek zorundadır.

Anadolu ve Trakya komşu bölgeler ile birlikte değerlendirildiğinde, bu yaylalar aynı zamanda kıtalar arasındaki ana yaklaşma istikametlerinin Anadolu'daki kesişim noktaları durumundadır. Bu sebeple, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada henüz işgal edilmemiş olan Osmanlı toprakları üzerinden geçen stratejik yollar, boğazlar bölgesi ile bu başyaylaların oluşturduğu stratejik bölgeleri takip etmektedirler. Bu stratejik yollar; biri denizden, beşi karadan olmak üzere toplam altı stratejik yaklaşma yolundan oluşmaktadır.

Bunların ikisi; Sofya-Filibe-Edirne-Çorlu ve Selanik-Gümölcine-Dimetoka-Çorlu üzerinden İstanbul'a gelen yaklaşma istikametleridir. Karadan giden diğer üç yolun ikisi İstanbul'dan başlayarak İzmit üzerinden Eskişehir'e ulaşmaktadır. Eskişehir'den sonra bu yolar; Konya, Adana ve Halep istikametinde veya Ankara-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum-Kars, Gümrü ve Tiflis istikametinde gider.

Halep'e giden yol, Ortadoğu ile Anadolu arasında; Tiflis'e giden yol ise Kafkasya ile Anadolu arasında yapılacak askeri harekâtlarda ana yaklaşma istikametini oluştururlar. İzmir'den başlayan üçüncü bir yol ise Manisa ve Uşak'tan Afyon'a gelir ve buradan Ankara veya Konya istikametinde giden diğer yollarla birleşir. Bu yol, Ege kıyılarından başlayacak bir askeri harekâtı Orta Anadolu'ya ve buradan da diğer ana yaklaşma istikametlerine bağlar.⁵⁹

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, Kırklareli ve Edirne'den İstanbul'a ve İstanbul'dan İzmit-Eskişehir-Kütahya-Afyon-Konya-Adana-Halep yoluyla Nusaybin'e giden bir demiryolu vardır. İzmir-Manisa-Uşak-Afyon arasında uzanan demiryolu, burada bu demiryolu hattıyla birleşir. Ayrıca, Bandırma-Balıkesir-Manisa-İzmir; İzmir-Söke-Burdur-Çivril ve Burdur-Eğirdir; Eskişehir-Ankara arasında da demiryolu hatları vardır.⁶⁰

Bu demiryolları, yukarıda açıklanan ana yolların değerlerini daha da artırır. Dolayısıyla, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada henüz işgal edilmemiş olan Osmanlı topraklarını kontrol altına almak isteyen herhangi bir ordunun, bu demiryolu hatları üzerindeki istasyonları, geçitleri, tünelleri ve köprüleri mutlaka kontrol altına alması gerekir. Çünkü yapılacak askeri harekâtlar, bu demiryolu hatlarını takip etmek zorundadır.

Bu yapılmazsa, kara yolları yetersiz olan geniş Anadolu topraklarında araç, silah ve askerî birliklerin bir bölgeden diğer bir bölgeye hızla taşınması mümkün değildir. Bu geçit ve tünellerden en önemlileri ise Orta Toros Geçitleri

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. Suat Ener, **Türkiye'nin Sıradağları, Havzaları, Ana Yolları, Türkiye'nin Coğrafi Engbelerine Genel Stratejik Bakış**, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1937, s. 9-17.

⁵⁹ İ. Hakkı, **a.g.e.**, s. 4-5.

⁶⁰ Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarih Encümeni, **Türk İstiklal Harbi Hülasası, 1919-1922**, Askerî Matbaa, İstanbul, 1937, s. 2, Kroki No-1.

bölgesinde bulunmaktadır. Dolayısıyla istila amacı güden herhangi bir dış güç, ilk önce bu bölgeyi ele geçirmek isteyecektir.

Askerî coğrafya açısından genel hatlarıyla incelediğimiz Osmanlı topraklarındaki üç yayladan biri olan Trakya yaylası; Anadolu'dan oldukça farklı bir askerî özellik taşır. Bu sebeple Trakya'da başlayan bir harekâtın Anadolu'ya atlaması, harbin yeni bir devrinin başlaması anlamına gelir.⁶¹

Trakya'da; Selanik ve Dimetoka'dan Gelibolu Yarımadası'na gelen bir yaklaşma istikameti vardır. İstanbul'a giden yaklaşma istikametleri ise; Sofya-Filibe-Edirne-Çorlu-İstanbul ana yaklaşma istikameti ile Yanbolu-Gaipler-Kırklareli-Vize-Saray-Çatalca-İstanbul yolları ve Gümülcine-Kırcaali-Edirne-Kırklareli-Vize-Saray-Çatalca-İstanbul; Selanik-Gümülcine-Dedeoğlu-Dimetoka-Babaeski-Çorlu-Silivri-İstanbul; Gümülcine, Dedeoğlu-Ferecik-İpsala-Keşan-Malkara-Tekirdağ-Silivri-İstanbul yaklaşma istikametleridir.⁶²

Bu yaklaşma istikametleri üzerinde savunmaya uygun olan ilk hat, bu günkü Türk-Yunan sınırı hattıdır. Bu hattın güneyi Enes bataklığına, cephesi Tunca ve Meriç Nehirlerine ve kuzeyi Istranca Dağlarına dayanır.⁶³ Ayrıca Ergene Nehri'nin kolları, Trakya'nın orta kısmında kuzey-güney uzanımında savunmaya elverişli hatlar oluşturur.⁶⁴ Trakya, doğuya doğru gidildikçe daraldığından, bu bölgelerde az kuvvetle savunma yapılabilir. İstanbul'u savunmaya en uygun hat, Terkos Gölü ve Büyükçekmece Gölü arasında savunma mevzileri bulunan Çatalca hattıdır.⁶⁵ Gelibolu yarımadasını savunmak için en uygun yer ise Kuru Dağları bölgesidir.⁶⁶

Anadolu Yaylası; etrafı dağlarla çevrili ve ortası yayvan olan bir yayladır.⁶⁷ Bu yayla; Batı Anadolu, Akdeniz, Karadeniz ve Suriye istikametlerinden gelebilecek tehditlere karşı tek bir harekât alanı olarak kabul edilir. Batı Anadolu harekât alanı, Şaphane Dağları ile ikiye ayrılır. Bunlardan biri Ege, diğeri Marmara harekât alanını oluşturur. Ege Bölgesi, Ege Denizi'nden başlayıp Gediz ve Menderes Nehirleri ile Afyon ve Kütahya yaylalarına uzanan bölümdür.

Marmara Bölgesi; Bandırma, Kemalpaşa, Orhaneli, Tavşanlı hattı ile Adapazarı, Mudurnu, Beypazarı, Ayaş hattı arasından Kütahya, Eskişehir ve Ankara'ya doğru uzanan harekât alanıdır. Bunlardan biri Boğazlarla Marmara'yı, diğeri ise Ege Denizi'ni Orta Anadolu'ya bağlar.⁶⁸

Ege Bölgesi, dağlık bir bölgedir. Ege kıyılarında sıfır olan rakım, Afyon Yaylası ile Ege havzasının birleştiği bölgede 2000 metreye yükselir. Bu bölgedeki dağlardan Gediz, Büyük Menderes ve Küçük Menderes Nehirleri doğar. Ege Bölgesi'ndeki nehirler; Çandarlı, İzmir ve Kuşadası sahillerinden Afyon yaylasına giden yollar açarlar. Ege kıyılarına çıkarma yapacak olan ordular, bu yolları takip ederek Orta Anadolu'ya el atabilirler.⁶⁹

⁶¹ S. Ener, **a.g.e.** s. 14.

⁶² Suat Ener, **Türkiye'nin Havzaları, Ana Yolları, C.2, Türkiye'nin Coğrafi Engebelerine Genel Bir Bakış**, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1937, s. 11-12.

⁶³ İ. Hakkı, **a.g.e.**, s. 12-13.

⁶⁴ C. Akbay, **a.g.e.**, s. 74.

⁶⁵ Mahmut Belig Uzdil, **Balkan Savaşı'nda Mürettep 1. Kolordu'nun Harekâtı**, Yay. Haz.: Ahmet Tetik ve Şeyda Büyükcan, ATASE Yayınları, 2006, s. 4.

⁶⁶ C. Akbay, **a.g.e.**, s. 75.

⁶⁷ S. Ener, **a.g.e.** s. 9.

⁶⁸ S. Ener, **Havzalar ve Sıradağlar, C.2**, s. 6.

⁶⁹ C. Akbay, **a.g.e.**, s. 75.

Ege Bölgesi'nde İzmir'den başlayan üç yaklaşma istikameti vardır. Bunlardan büyük kuvvetlerin ilerlemesine en uygun olan; İzmir-Manisa-Uşak-Afyon istikametidir. Diğer istikametlerden biri; İzmir-Manisa-Balıkesir; diğeri Kuşadası veya İzmir'den Aydın-Denizli istikametidir.⁷⁰ Bu üç yol ayrıca; Ayvalık, Dikili, Çandarlı ve Kuşadası'ndan başlayan daha sınırlı yaklaşma istikametleriyle birleşir.

Ege Bölgesi'nde savunmaya uygun ilk hat, sahilden sonraki ilk hâkim sırtlar hattıdır. İkinci savunma hattı, bütün cephenin yan yollarla birbirine bağlandığı ve Millî Mücadele'de Milne Hattı⁷¹ olarak bilinen hattır. Murat Yaylası ise bölgenin en son ve en önemli savunma bölgesini oluşturur. Bu bölgedeki sıradağlar, İç Anadolu'yu kuzey ve batıya karşı örter.⁷²

Marmara Bölgesi'nde Balıkesir; Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı, Biga Yarımadası ve Edremit Körfezi'nin merkezinde olduğu için, bu bölgedeki en önemli stratejik mevkiilerden biridir. Edremit Körfezi'ne çıkarılacak bir ordu, Balıkesir, Bandırma ve Karacabey istikametiyle Bursa'ya ilerleyebilir. Bu yaklaşma istikameti, Marmara sahillerinin kısa yoldan kontrol edilmesine imkân sağlar.

Marmara sahilleri kontrol edilince; Bandırma, Mudanya veya Gemlik Körfezi'nden Bursa-Eskişehir istikametinden ilerlemek, Ege Bölgesi'nden Anadolu içlerine ilerlemeye göre daha avantajlıdır. Çünkü İzmir-Eskişehir arasındaki mesafe 450-500 kilometre iken, Mudanya-Eskişehir arasındaki mesafe 150 kilometredir.

İzmit ise, İstanbul'dan kara veya denizyolu ile gelen birlikler için bir toplanma bölgesi ve Anadolu içlerine ilerlemeye imkân veren yaklaşma istikametlerinin başlangıç noktası durumundadır. İzmit'e çıkan bir ordu, buradan Adapazarı-Bolu ve Ankara istikametinde ilerleyebilir. İzmit'e çıkan kuvvetler Adapazarı-Mudurnu-Nallıhan-Beyazıt üzerinden de Ankara'ya ulaşabilir. Diğer bir yaklaşma istikameti ise İzmit-Geyve-Eskişehir istikametidir. İstanbul'dan gelen demiryolu hattı da bu istikameti takip eder. Bu yaklaşma istikameti, Marmara Bölgesi'ni Orta Anadolu'ya bağlayan asıl yaklaşma istikametidir.

Gemlik veya Mudanya'ya çıkacak birlikler ise; Bursa-İnegöl-İnönü-Eskişehir stratejik yolu ile ilerleyebilirler. Bu yol üzerinde harekâtı engelleyecek önemli arızalar yoktur. Bu istikamette ilerleyen, bazı yan yollar

⁷⁰ İ. Hakkı, **a.g.e.**, s. 24.

⁷¹ Temmuz 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Yüksek Konsey, İngiliz General Milne'i, Türk ve Yunan tarafları arasında, iki tarafın da aşamayacağı bir hat tespit etmekle görevlendirmiştir. Bunun üzerine, Milne tarafından Ayvalık kuzeyinde sahilden başlayarak Hacıosman, Yaylacıkdağı, Madra Dağı, Kestane Dağı, Akmaz Dağı, Döşeme Köyü, Bakırçay ve Cumali Deresi birleşme noktası, Fuğracık batısı, Örpekkaya, Karasilli, Yenice, Tepecik, Tatarköy, Yeni Çiftlik, Papazlı (Halitpaşa), Belen Dağı güneydoğusu, Kestelli, Sart, Bucak, Çaylı, Bademiye, İzmir Sancağı güney sınırı, Umurlu, Büyükmenderes Nehri, Muşlukdere'nin Büyükmenderes Nehri'ni kestiği nokta, Aydın demiryolunun Selçuk yakınlarında İzmir Sancağı sınırını kestiği nokta ve İzmir Sancağı'nın Yunan işgal bölgesi ile kesiştiği noktada Ege denizi ile birleşen hat tespit edilmiş ve 3 Kasım 1919'da Harbiye Nezareti'ne bildirilmiştir. **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 2**, Haz.: Tefik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s. 120-122.

⁷² C. Akbay, **a.g.e.**, s. 75.

da vardır. Ayrıca Mudanya'dan Bursa'ya kadar demiryolu hattı bulunması ikmal ve birlik intikallerini kolaylaştırır.⁷³

Orta Anadolu Bölgesi'nde dağlar, kuzey ve güneyde Karadeniz ve Akdeniz'e paralel olarak uzanmaktadır. Bölgenin doğu ve batısında ise iki başyayla bulunmaktadır. Bu sebeple Orta Anadolu, kenarları dağlık ve ortası düz bir yayla özelliği gösterir. Orta kesimlerde yükseklik 900-1000 metre civarında, Uzunyayla bölgesinde ise 1000 metrenin üzerindedir. Uzunyayla bölgesindeki yükseltiler Doğu Anadolu dağlarıyla birleşir. Bölgedeki havzaları; Sakarya, Kızılırmak, Yeşilirmak, Seyhan ve Ceyhan Nehirleri oluştururlar.⁷⁴

Karadeniz Dağları, Toros ve Antitoros Dağları ile göller bölgesi engellik vasfı taşıdıklarından Orta Anadolu'yu kuzey ve güneye karşı korurlar.⁷⁵ Bu engeller, Karadeniz ve Akdeniz sahillerinden Orta Anadolu'ya yapılacak sızmalara karşı savunma mevzii teşkil ederler. Anadolu'nun merkezinde bulunan Orta Anadolu, bu korunaklı yapısıyla bütün cephelerin destek, ikmal ve geri bölgesi durumundadır.⁷⁶ Bu yüzden Orta Anadolu, istilacı orduların mutlaka kesin sonuçlu muharebeler yapmak zorunda oldukları bir bölgedir.⁷⁷

Akdeniz harekât alanında bulunan Göksu, Manavgat Çayı, Aksu, Alakız Çayı, Kocaçay ve Dalaman Çayı kuzeyden güneye doğru aktığından, bu akarsuların vadileri Akdeniz'den Orta Anadolu'ya çıkan yolları oluştururlar. Hamidiye Yaylası ile Göller Bölgesi'nde de harekâta uygun şeritler vardır.

Güllük-Milas-Muğla-Tavas-Denizli yolu, Muğla-Akyaka-Marmaris yolu ile birleşerek Denizli'ye bağlanır. Antalya-Dinar-Isparta-Burdur-Afyon yolu ile Antalya-Acıpayam-Denizli yolu da önemlidir. Manavgat-Akseki-Konya yolu ise, Orta Anadolu'ya doğrudan el attığı için çok önemlidir. Manavgat-Konya yolundan Çumra'da ayrılarak Karaman'a gelen ve buradan Sivas-Kayseri-Niğde-Karaman yolu ile birleşerek Göksu havzası boyundan Silifke'ye inen yol Akdeniz'le Sivas, Ankara ve Afyon'u birbirine bağlar.

Suriye harekât alanı, Halep'in kuzeyinden başlar. Kuzey-güney istikametinde uzanan Amanos Dağları, doğu ve batısındaki büyük ovaları birbirinden ayırır. Suriye harekât alanında belli başlı akarsular; Asi, Fırat, Ceyhan ve Seyhan'dır. Asi Nehri dışında bütün akarsular kuzey-güney istikametinde aktıklarından, Anadolu içlerine doğru ilerlemeye elverişli yolları oluştururlar.⁷⁸

Anadolu-Suriye tarihi kervan yolu üzerinde bulunan Çukurova, Anadolu'nun kilit noktalarından biridir. Çukurova'yı kara ve demiryolu ile Anadolu içlerine bağlayan Orta Toros geçitleri önemli stratejik noktalardır.⁷⁹ Suriye'den Anadolu'ya gelen yaklaşma istikametlerinin en önemlileri Orta Anadolu'ya en kısa yoldan el atan ve Gülek Boğazı'ndan geçen istikametlerdir. Bunlar; Halep-İslâhiye-Fevzipaşa-Osmaniye ve Antakya-İskenderun-Dört Yol

⁷³ İ. Hakkı, **a.g.e.**, s. 19-26.

⁷⁴ C. Akbay, **a.g.e.**, s. 81.

⁷⁵ S. Ener, **Havzalar ve Sıradağlar, C.2**, s. 8.

⁷⁶ C. Akbay, **a.g.e.**, s. 82.

⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. Suat İlhan, **Türk Askerî Kültürünün Tarihi Gelişmesi, Kutsal Ocak, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999**, s. 129-140.

⁷⁸ S. Ener, **Havzalar ve Sıradağlar, C. 2**, s. 13-15.

⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2001, s. 3-4.

istikametlerinden Adana'ya gelir ve Mersin Körfezi'nden gelen yol ile Tarsus yakınlarında birleşir.⁸⁰

Tarsus yakınlarında birleşen bu yollar, bundan sonra Gülek Boğazı vasıtasıyla Suriye ve Akdeniz bölgesini Orta Anadolu'ya bağlar. Bu yoldan bir kol, Ulukışla'da Niğde istikametine ayrılarak Kayseri ve Sivas'a ulaşır. Ulukışla'dan sonra da; bir kol Konya-Afyon istikametine, bir kol da Tuz Gölü-Ankara istikametine gider.

Bu üç istikamet, Orta Anadolu'ya en kısa sürede el atmaya imkân verdikleri için stratejik açıdan birinci derecede önemlidir.⁸¹ Bu yaklaşma istikametlerinin geçtiği Toros Dağları, kuzeye doğru ilerlemeyi Gülek Boğazı'na bağlı kıldığından savunmaya uygundur. Ayrıca, Niğde'nin kuzeybatısındaki dağlar ile Tuz Gölü ve Kızılırmak engel niteliği taşır.⁸²

Suriye'den gelen diğer yaklaşma yollarının son hedefleri Diyarbakır, Sivas ve Ankara'dır. Deyrizor-Mardin, Rakka-Harran-Urfa-Siverek ve Halep-Urfa-Siverek üzerinden gelen yollar Diyarbakır'a ulaşır. Halep-Kilis-Antep-Besni-Malatya yolu Sivas'a, Halep-Kilis-Antep-Maraş-Göksun-Gürün-Aziziye-Kayseri yolu ise Ankara'ya gider.⁸³

Şark yaylası; Kafkasya, İran ve Irak'a karşı tek bir harekât alanı durumundadır. Fakat Kafkasya ve İran ile Irak coğrafya açısından farklı özellikler taşıdığından, burada Doğu Anadolu ve Irak harekât alanı ayrı ayrı ele alınacaktır. Doğu Anadolu harekât alanında en önemli stratejik mevki Erzurum Yaylası'dır.⁸⁴ Bu bölgedeki dağlar, kuzeyden itibaren birbirine paralel sıradağ silsileleri olarak doğu-batı istikametinde uzanırlar. Bu sıradağlar yer yer birbirlerine düğümlenirler ve doğuya karşı büyük engeller teşkil eden sıradağ kümeleri oluştururlar.⁸⁵

Bu sıradağ silsileleri sebebiyle, askeri harekâtlar ancak belli geçit, gedik ve yollardan faydalanılarak yapılabilir. Ayrıca, cephe doğuda oldukça geniş olmasına rağmen batıya doğru daraldığından, daha az kuvvetle savunma yapmak mümkündür.⁸⁶

Sıradağ silsilelerinin arasında bulunan Çoruh, Kelkit, Karasu, Aras ve Murat Nehirleri birbirlerine paralel olarak uzanırlar. Murat Nehri doğu-batı, diğerleri batı-doğu istikametinde akar. Bu bölgedeki Dicle Nehri ise güneye doğru akar. Bu nehirlerin oluşturduğu vadiler temel yaklaşma istikametlerini oluştururlar ve bazı bölgelerde yan istikametlerle birleşirler.

Bu bölgenin en kuzeyinde, Batum-Hopa-Rize-Trabzon sahil yolu bulunmaktadır. Bu yol ve güneyindeki Tiflis-Ahılkelek-Ardahan-Artvin-Çoruh Vadisi-İspir-Bayburt yolu büyük kuvvetlerin harekâtına uygun değildir. Kura (Kür) Nehri vadisini takip eden Tiflis-Ardahan-Göle-Oltu-Tortum-Gürcü Boğazı-Erzurum yolu da geniş cepheyle harekâta uygun değildir fakat ana yaklaşma istikameti üzerindeki savunma mevzilerini kuzeyden tehdit ettiği için önemlidir.

⁸⁰ İ. Hakkı, **a.g.e.**, s. 40.

⁸¹ S. Ener, **Havzalar ve Sıradağlar**, C. 2, s. 13-14.

⁸² İ. Hakkı, **a.g.e.**, s. 29-30.

⁸³ **A.g.e.**, s. 39-40.

⁸⁴ Geniş bilgi için bkz. S. Ener, **a.g.e.**, s. 10-12.

⁸⁵ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Osmanlı-Rus Kırım Harbi, Kafkas Cephesi (1853-1856)**, ATASE Yayınları, 1986, s. 13.

⁸⁶ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı-Rus Kırım Harbi**, s. 28.

Aras Nehri havzasını takip eden Tiflis-Gümrü-Kars-Sarıkamış-Köprüküy-Hasankale-Erzurum yolu ana stratejik yaklaşma istikametidir. Kars Kalesi ve Erzurum müstahkem mevkileri bu yol üzerindedir. Ayrıca bu yol, Anadolu derinliklerine giden en kestirme yoldur. Bu yaklaşma istikametinde savunmaya uygun yerler; Arpa Çay; Kalecik Dağı, Kars-Çalkavur Dağları, Kumru Dağı; Soğanlı Dağları-Sarıkamış-Allahüekber Dağları; Palandöken-Erzurum-Deveboynu-Kargapazarı Dağı-Gürcü Boğazı-Gâvur Dağı hatlarıdır.

Diğer önemli bir yaklaşma istikameti de Tiflis-Erivan-Kağızman-Velibaba Geçidi-Köprüküy-Hasankale-Erzurum yoludur. Bu yol ana mihverin güneyden desteklenmesini sağlar. Erivan-Iğdır-Beyazıt-Karaköse-Tahir Geçidi-Köprüküy-Erzurum yolu ise Erzurum'u doğudan tehdit eder. Bu yolların tamamı doğu-batı istikametinde uzanmaktadır.

Güneye doğru ilerleyen yollar; Erivan-Iğdır-Beyazıt-Karaköse-Tutak-Malazgirt-Muş-Kulp-Diyarbakır veya Muş-Bingöl-Elazığ, Beyazıt-Muradiye-Erciş-Ahlat-Bitlis-Diyarbakır ve Beyazıt-Muradiye-Van Gölü Doğusu-Van yollarıdır. Bu bölgeye İran üzerinden de bazı yollar gelmektedir. Bunlar; Tebriz-Hoy-Makü- Doğu Beyazıt-Ağrı-Köprüküy-Erzurum yolu, Hoy-Saray-Van-Bitlis yolu, Hoy-Başkale-Hakkâri veya Urmiye-Başkale-Hakkâri yoludur.⁸⁷

Bu yol durumuna göre Kafkasya'dan Doğu Anadolu'ya yapılacak bir taarruzun harekât mihveri; Murat Havzası'nda Eleşkirt-Ağrı bölgesinde, Kars-Sarıkamış bölgesinde ve Artvin-Ardahan bölgesinde olmak üzere başlıca üç noktada düğümlenir. Denizden yapılacak bir harekâta ise bu düğümlenme Trabzon bölgesinde gerçekleşir. Bunların gerisinde merkezi bir durumda olan Erzurum, Doğu Anadolu harekât alanının kilit noktasını teşkil eder.⁸⁸

Şark Yaylasının güneyindeki Irak harekât alanında; Bağdat'tan Diyarbakır'a kadar olan bölgeye El cezire veya Yukarı Mezopotamya denir.⁸⁹ Bu bölgedeki harekât sahasını Dicle Nehri havzası teşkil eder. Diyarbakır yaylası ile Dicle Nehri'nin geçtiği arazi ana harekât sahasıdır. Eskişehir-Kars ana yolundan Sivas'ta ayrılarak bu bölgeye bağlanan Elazığ-Diyarbakır-Savur-Midyat-Cizre-Musul-Bağdat yolu bu cephenin ana stratejik yolunu oluşturur ve Irak Cephesi'ni Orta Anadolu'ya bağlar.

Dicle'nin kolları ise operatif seviyede yaklaşma istikametlerini oluşturur.⁹⁰ Bu yollar; Musul'dan başlayarak İmadiye-Hakkâri-Başkale-Van; Zaho-Silopi-Cizre-Şırnak-Siirt; Zaho-Midyat-Diyarbakır ve Nusaybin-Mardin-Diyarbakır istikametlerini takip eder.⁹¹ Bu bölgede Diyarbakır, Suriye ve Irak istikametinden gelen birçok yaklaşma istikametinin kesişim noktasında bulunması ve Dicle Vadisi'nden Doğu Anadolu içlerine giden yolları kontrol eden bir bölgede bulunması sebebiyle stratejik bir mevkidir.

İşgaller Ve Ordu Komutanlıklarının Lağvedilmesi

Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından İtilaf Devletleri, ülkenin henüz işgal edilmemiş olan bazı yerlerini de işgal etmeye başladılar. Başlangıçta, işgallerin üç önemli hedefi vardı. Bunlardan birincisi Boğazlar ve İstanbul,

⁸⁷ İ. Hakkı, **a.g.e.**, s. 32-38.

⁸⁸ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı-Rus Kırım Harbi**, s. 25.

⁸⁹ C. Akbay, **a.g.e.**, s. 86.

⁹⁰ S. Ener, **Havzalar ve Sıradağlar**, C. 2, s. 12.

⁹¹ İ. Hakkı, **a.g.e.**, s. 38.

ikincisi mütarekede Kilikya diye tarif edilen bölge ve üçüncüsü Musul vilayeti idi.

İngilizler, 1 Kasım 1918'de Osmanlı hükümetine, bir inceleme heyetinin 2 Kasım'da Seddülbahir'e çıkacağını bildirdiler.⁹² Fakat Irak ve Suriye bölgesinde, herhangi bir uyarıda bulunmadan, 1 Kasım'da Hamamalil (Hammam al-Alil)⁹³ ve Reyhanlı'yı, 2 Kasım'da ise Köysancak'ı işgal ettiler.⁹⁴ Bundan sonra da İskenderun'a yöneldiler.⁹⁵

Boğazların işgal edileceği mütarekede açıkça belirtildiği için, Müstahkem Mevki Kumandanlığı tarafından, büyük gemilerin geçebilmesi için 2 ve 3 Kasım 1918'de Çanakkale Boğazı'ndaki bazı engeller kaldırıldı.⁹⁶ Diğer bölgelerdeki işgaller ise, ordu komutanları tarafından dirençle karşılandı. Fakat hükümetin verdiği emirler sebebiyle bu direnç, fiili bir direnişe dönüşemedi.

Öte yandan, mütareke gereğince askerlerin terhis edilmesi işlemlerine başlandı. Askerler terhis edilince birliklerin personel mevcutları hızla azaldı. Ordu komutanlıkları da birer birer lağvedildi. Lağvedilen ordulara bağlı birlikler ise işgal edilen bölgelerden iç bölgelere çekildiler ve yeniden teşkilatlandırıldılar. Cevat Paşa, 3 Kasım 1918'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olarak görevlendirildiğinden, bu faaliyetler onun tarafından planlandı ve yürürlüğe konuldu.⁹⁷

Cevat Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olduğu 3 Kasım'da, Yıldırım Ordular Grubu bölgesinde bir Fransız gemisi İskenderun Limanı'na girdi ve mayın araması yapılacağını bildirdi. 4 Kasım'da beş İtilaf gemisi limanı taramaya başladı. 5 Kasım'da ise, İngilizler Halep bölgesindeki Osmanlı birliklerinin teslim olmasını istediler ve Halep'teki birliklerine ikmal yapmak için İskenderun'u işgal edeceklerini bildirdiler.

Mustafa Kemal Paşa, bu taleplerin 7. Ordu'nun kuşatılarak teslim alınmasına yönelik bir adım olduğunu değerlendirdiğinden, ordu karargâhını Adana'ya ve 20. Kolordu Karargâhı'nı İslâhiye'ye çekmeye başladı.⁹⁸ İskenderun'daki birliklere de İngilizlerin karaya asker çıkarması durumunda ateşle karşılık verilmesini emretti. Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa'ya bir telgraf çekerek bu durumu belirtti. ⁹⁹ Fakat 6 Kasım 1918'de Ahmet İzzet Paşa tarafından İngiliz işgalinin sadece protesto etmekle yetinilmesi emredildi.¹⁰⁰ 7 Kasım'da da, Yıldırım Ordular Grubu ile 7. Ordu'nun lağvedildiği bildirildi ve Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çağırıldı.¹⁰¹

⁹² **TİH, C. 1**, s. 110.

⁹³ **TİH, C. 1**, s. 80;

⁹⁴ Z. Sarıhan, a.g.e., s. 5-6.

⁹⁵ Geniş bilgi için bkz. Kemal Çelik, **Millî Mücadelede Adana ve Havalisi**, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 39.

⁹⁶ **TİH, C. 1**, s. 110.

⁹⁷ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 32.

⁹⁸ **TİH, C. 1**, s. 58-61; Ayrıca bkz. K. Çelik, a.g.e., s. 39-40.

⁹⁹ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.4**, ATAM Yayınları, Ankara, 2006, s. 19-20.

¹⁰⁰ Z. Türkmen, a.g.e., s. 47-48.

¹⁰¹ **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 1, Gn. No.:060, Ankara, 1982, Belge: 18, s. 21.

Bunun ardından, 9 Kasım 1918'de İngilizler¹⁰² ve 10 Kasım'da Fransızlar İskenderun'a asker çıkardılar.¹⁰³ Osmanlı birlikleri de, 9 Kasım'da İskenderun'u ve 10 Kasım'da Payas'a kadar olan bölgeyi boşalttılar.¹⁰⁴ Lağvedilen 7. Ordu'nun kuruluşundaki 20. Kolordu, 13 Kasım'da 2. Ordu'ya bağlandı. 3. Kolordu'nun karargâhı ise Sivas'a gönderildi. Bu kolorduya bağlı 43. Fırka lağvedildi ve 24. Fırka 20 Kolordu kuruluşuna dâhil edildi. Ayrıca, 2. Ordu kuruluşundaki 15. Kolordu'nun karargâhı Erzurum'a gönderildi. Bu kolorduya bağlı 44. Fırka lağvedildi ve 41. Fırka 12. Kolordu kuruluşuna verildi.¹⁰⁵

6. Ordu bölgesinde ise İngilizler, 1 Kasım'da Kerkük'ün kuzeyindeki Köysancak'a ve Musul'un 20 km. güneyindeki Hamamalil'e kadar ilerlediler. 2 Kasım'da da; Musul'un işgal edileceğini bildirdiler ve Osmanlı birliklerinin şehrin 5 mil kuzeyine çekilmesini istediler.

İngiliz General Cassel, 3 Kasım 1918'de Musul'a geldi. Irak sınırı olduğunu iddia ettiği Süleymaniye, Erbil, Akra, İmadiye, Siirt, Silvan, Osmaniye ve Siverek hattının güneyindeki birliklerin teslim olmasını istedi. Ali İhsan (Sabis) Paşa, bu sınır iddiasını ve birliklerin teslim olma talebini reddetti. Hükümet şehrin boşaltılması yönünde emir verince, 8 Kasım'da birliklerini kuzeye doğru çekmeye başladı. 15 Kasım'a kadar tüm birlikler Musul Vilayeti'ni terk etti ve Diyarbakır Vilayeti sınır hattında tertiplendi.¹⁰⁶

Bu sırada 9. Ordu bölgesinde İran ve Kafkasya'daki birlikler hiçbir düşman baskısı olmadan geri çekiliyorlardı. Çünkü Ahmet İzzet Paşa, Brest Litovsk Anlaşması'yla kazanılan Batum, Kars ve Ardahan'ı elde tutabilmek için, mütareke imzalanmadan önce bu birliklerin geri çekilmesini emretmişti.¹⁰⁷

Geri çekilme başlayınca, bölgede yaşayan Müslümanlar, kendi yaşadıkları yerlerin Ermenilere verilmesini önlemek için örgütlenmeye başladılar. Bu örgütlenme Osmanlı birlikleri tarafından da desteklendi.¹⁰⁸ Bu gelişmeler üzerine, İngilizler, 11 Kasım 1918'de Elviye-i Selase'nin bir an önce boşaltılmasını istediler.¹⁰⁹

Bu üç bölgenin aksine, Boğazlar bölgesi, Osmanlı hükümeti ile koordineli bir şekilde işgal edildi. Fakat burada da İngiliz ve Fransız mücadelesi vardı. İngilizler, Çanakkale Boğazı'nı işgal etmek için harekete geçince, Fransızlar da 6 Kasım'da Bulgaristan'dan Uzunköprü'ye bazı subaylar gönderdiler. 10 Kasım 1918'de 100 kişilik bir kuvvet ve daha sonra da bir alay Uzunköprü'ye geldi. Bu birlikler 16 Kasım'da trenle İstanbul'a hareket ettiler ve Bakırköy'deki Reşadiye Kışlası'na yerleştiler.¹¹⁰

İngilizler ise, Çanakkale Boğazı'nın iki yakasına asker çıkardılar ve 10 Kasım'da bölgenin kontrolünü Osmanlı birliklerinden devraldılar.¹¹¹ Aynı gün Çanakkale Boğazı'na giren 61 parçalık İtilaf Devletleri donanması ise 13 Kasım

¹⁰² Z. Türkmen, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁰³ K. Çelik, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁰⁴ Z. Türkmen, **a.g.e.**, s. 48-50.

¹⁰⁵ **TİH, C. 1**, s. 67-68, 72, Kuruluş 1, Kuruluş 2; Ayrıca bkz.

¹⁰⁶ Geniş bilgi için bkz. **TİH, C. 1**, s. 80-92.

¹⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. **TİH, C. 1**, s. 153-154.

¹⁰⁸ Ahmet Ender Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s. 35.

¹⁰⁹ **TİH, C. 1**, s. 157.

¹¹⁰ Geniş bilgi için bkz. **TİH, C. 1**, s. 120-121.

¹¹¹ Z. Türkmen, **a.g.e.**, s. 29.

1918'de İstanbul'a ulaştı. Gemilerden karaya çıkarılan 3500 İngiliz ve Fransız askeri, 15 Kasım sabahından itibaren boğazdaki tabyaları işgal etmeye başladı.¹¹² İtilaf Devletleri askerlerinin boğazlara yerleşmesi üzerine, birlikleri bu bölgelerden çıkarılan 3. ve 5. Ordu karargâhları lağvedildi. Suriye'den Ekim sonlarında İzmir'e nakledilmiş olan 8. Ordu Karargâhı da 13 Kasım 1918'de lağvedildi.¹¹³

24 Kasım'da İngiliz General Allenby, Çukurova'nın da işgal edileceğini Osmanlı hükûmetine bildirdi. Bunun ardından İngilizler, Mersin'e iki tabur asker çıkardılar ve işgal sahasını Adana'ya kadar genişlettiler.¹¹⁴ Bu işgaller üzerine 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa, 13 Aralık 1918'de, karargâhı ile birlikte Adana'dan ayrılarak Konya'ya gitti. Fakat hükûmet, 15 Aralık'ta 2. Ordu'yu lağvetti ve Nihat Paşa'yı Adana vali vekilliğine atadı.

2. Ordu'ya bağlı kolordular ise 26 Aralık tarihine kadar Pozantı kuzeyine çekildiler. 12. Kolordu Karargâhı Ereğli'ye, bu kolordu kuruluşundaki 11. Fırka Bor'a ve 41. Fırka Karaman'a yerleşti. 20. Kolordu Karargâhı ve bu kolordu kuruluşundaki 1. Fırka Ulukışla'ya, 23. ve 24. Fırka Konya'ya yerleşti.¹¹⁵

İngilizlerin Kilikya bölgesinde ilerlemesi üzerine, Fransızlar da harekete geçti. 11 Aralık 1918'de bir Fransız taburu Dört Yol'u işgal etti. 17 Aralık'ta ise 1500 Fransız askeri Mersin'e çıktı ve bunların bir kısmı Tarsus, Adana ve Misis'e gönderildi. Fransızlar, 27 Aralık'ta da Pozantı'yı işgal ettiler. 3 Şubat'ta Akköprü ve Çiftehan'ın işgal edilmesinin ardından Fransız birliklerinin ileri harekâtı sona erdi.¹¹⁶

Bu sırada Cevat Paşa, 19 Aralık 1918'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğinden ayrıldı ve Harbiye Nazırı oldu. Bundan sonra ordunun yeniden teşkilatlandırılması ve konuşlandırılması faaliyetlerine, 24 Aralık 1918'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olan Fevzi (Çakmak) Paşa tarafından devam edildi.¹¹⁷

Bu sırada 6. Ordu Karargâhı ve ordu kuruluşundaki 5. Fırka Nusaybin'de, 2. Fırka Cizre'de, Süvari Tugayı Resulayn'da konuşlanmıştı. İngilizler, bu hattı aşarak Diyarbakır Vilayeti sınırlarına giremediler, fakat 2. Ordu'nun boşalttığı Kilis'i 27 Aralık 1918'de, Antep'i 1 Ocak 1919'da ve Carablus'u 3 Ocak'ta işgal ettiler. 14 Ocak'ta da Arappınar ve Siftek demiryolu istasyonlarını kontrol altına aldılar.¹¹⁸

¹¹² Gotthard Jaeschke; **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev.: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, 3. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2011, s. 29; **ATASE ARŞ.**, K.7, D.83; K.7, D.83AA; Boğazların işgali hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. **TİH, C. 1**, s. 111-116.

¹¹³ Z. Türkmen, **a.g.e.**, s. 29-30.

¹¹⁴ S. Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 37-38.

¹¹⁵ **TİH, C. 1**, s. 69.

¹¹⁶ Geniş bilgi için bkz. **TİH, C. 1**, s. 70, 73.

¹¹⁷ Mütarekeden, en son lağvedilen ordu olan 9. Ordu'nun 2 Nisan 1919'da lağvedilmesine kadar geçen beş ay içinde, asil ve vekil olarak dokuz farklı Harbiye Nazırı görev yapmıştır. Harbiye Nazırları çok kısa sürelerde görevde kaldıklarından, ordunun yeniden teşkilatlandırılması ve konuşlandırılması üzerinde fazla bir etkilerinin olmadığı değerlendirilmektedir. Fakat aynı dönem içinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olarak sadece Cevat ve Fevzi Paşalar görev yapmıştır. Bu sebeple, yukarıda açıklanan ordunun yeniden teşkilatlandırılması ve konuşlandırılması faaliyetleri Cevat ve Fevzi Paşalar tarafından yerine getirilmiştir. Geniş bilgi için Bkz. Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, s. 32-33.

¹¹⁸ **TİH, C. 1**, s. 95-97.

Bu işgaller sırasında Ali İhsan Paşa'nın tavrı ve 6. Ordu'nun varlığı İngilizleri rahatsız ediyordu. Bu sebeple General Allenby, 7 Şubat'ta İstanbul'a geldi. Harbiye ve Hariciye Nazırlarını elçiliğe çağırarak Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması ve 6. Ordu'nun lağvedilmesini istedi. 9 Şubat'ta 6. Ordu lağvedildi ve yerine 13. Kolordu kuruldu.¹¹⁹ Bunun ardından İngilizler, 22 Şubat'ta Maraş'ı ve 27 Şubat'ta Birecik'i işgal ettiler.¹²⁰

9. Ordu bölgesinde ise, İngilizlerin karşısına halkın kurduğu teşkilatlar çıktı. 9. Ordu da bu teşkilatları destekledi.¹²¹ Mütarekenin 24. Maddesinde, altı vilayetde (Vilâyat-ı Sitte) karışıklık çıkarsa, bu illerin herhangi birinin işgal edileceği belirtiliyordu. Bu sebeple Harbiye Nezareti, 4 Aralık 1918'de, bu bölgedeki askeri birliklerin asayişin sağlanmasında jandarmaya yardımcı olması için bir emir yayımladı. Bu emirle; doğu hudut bölgesi, altı doğu vilayeti, Trabzon ve doğusu, Samsun, Amasya ve Sivas'tan oluşan dört bölge belirlendi ve bu bölgelerin sorumluluğu ordu birlikleri arasında paylaştırdı.¹²²

Bu sırada İngilizler, bölgeye müdahale etmek için ilk olarak 1 Aralık 1918'de Batum'a bir kruvazör gönderdiler.¹²³ 7 ve 18 Aralık'ta birer İngiliz harp gemisi daha Batum'a geldi. 24 Aralık 1918'de bu gemilerden karaya asker çıkaran İngilizler, iki gün sonra şehrin yönetimini ele aldılar.

Bunun ardından, 7 Ocak'ta da General Walker'i Kars'a gönderdiler. Yakup Şevki Paşa ile görüşen Walker, üç sancağın 25 Ocak 1919'a kadar boşaltılmasını istedi. 13 Ocak'ta da 200 kişilik bir İngiliz birliği Kars'a geldi. Bu sırada birliklerin geri çekilmesi ve olabildiğince fazla silah, erzak ve cephanenin geri bölgelere taşınması için çalışan Yakup Şevki Paşa, İngilizler Kars'a girmeden önce 9. Ordu Karargâhı ile birlikte Erzurum'a hareket etti.¹²⁴

İngilizler, 9 Mart 1919'da da Samsun'u işgal ettiler ve 30 Mart'ta Samsun'dan Merzifon'a bir miktar asker gönderdiler.¹²⁵ Doğu Anadolu'da ise, bölgeyi Ermeni işgaline hazırlamak için mevcut şuraları etkisiz hale getirmek istiyorlardı. Fakat Yakup Şevki Paşa komutasındaki 9. Ordu'nun varlığı İngilizleri bunu yapmaktan alıkouyordu.

Bu sebeple İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği, Şubat ayı sonlarında hükümetten Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a çağırılmasını istedi. Paşa, gözlerinden rahatsız olduğunu öne sürerek bunu reddetti fakat İngilizler bu isteklerini 29 Mart'ta tekrarladılar.

Bunun üzerine, 2 Nisan 1919'da 9. Ordu lağvedildi ve Yakup Şevki Paşa İstanbul'a çağırıldı. 9. Ordu birlikleri 15. Kolordu'ya bağlandı. 3 Nisan'da da 15. Kolordu ve Sivas-Samsun bölgesindeki 3. Kolordu doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlandı.¹²⁶ Böylece bütün ordu komutanlıkları lağvedilmiş oldu.

Ordunun Yeniden Teşkilatlandırılması ve Konuşlandırılması

Mütareke imzalandıktan sonra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, bir yandan birliklerin geri çekilmesi ile lağv ve tensik faaliyetlerini yürütürken,

¹¹⁹ Z. Türkmen, **a.g.e.**, s. 41-45.

¹²⁰ **TİH, C. 1**, s. 104.

¹²¹ Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri**, ATAM Yayınları, Ankara, 2002, s. 89-90.

¹²² **TİH, C. 1**, s. 171.

¹²³ M. Sarı, **a.g.e.**, s. 196.

¹²⁴ Geniş bilgi için bkz. **TİH, C. 1**, s. 161-164.

¹²⁵ **TİH, C. 1**, s. 174.

¹²⁶ Geniş bilgi için bkz. **TİH, C. 1**, s. 169-170.

bir yandan da ordunun yeniden teşkilatlandırılması çalışmalarına başladı. Zaten Karargâh-ı Umumi 7 Ekim 1918'de lağvedilmiş ve 27 şubesi bulunan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti yedi şubeli hale getirilmişti.¹²⁷ Mütarekenin ardından, ordu komutanlıkları da birbiri ardına lağvedildiler ve askeri birlikler doğrudan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlı kolordular şeklinde yeniden teşkilatlandırıldılar.

Mütareke imzalandığı sırada Osmanlı ordu birliklerinin mevcudu 400 bin kişi civarındaydı. Müttefikler bunun 50.000'e düşürülmesini istiyorlardı. Kuruluş çalışmalarına başlayan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, 2 Ocak 1919'da orduyu; dokuz kolordu, 20 fırka ve dört süvari alayı şeklinde teşkilatlandıracağını İngilizlere bildirdi. Bu teşkilatlanmadan, mütarekede birlik miktarı belirtilmediği için, mevcutları az da olsa mümkün olduğu kadar çok birliğin muhafaza edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.¹²⁸

Savaş sona erdiği sırada sekiz adet Ordu Komutanlığı bulunuyordu. Bu orduların kuruluşunda (Hicaz, Asir, Yemen ve Trablusgarp'ta bulunan ve mütareke gereğince İtilaf Devletlerine teslim olacak olan birlikler hariç) toplam 10 Kolordu ve 24 Fırka vardı. Bunlardan 4. Kolordu karargâhı¹²⁹ 1 Kasım 1918'de Musul'da lağvedilmiş, 6. Ordu'ya bağlı 14. Fırka ise 31 Ekim günü İngilizlere esir düşmüştü.¹³⁰

7. Ordu'ya bağlı 3. Kolordu'nun kuruluşundaki 43. Fırka ve 2. Ordu'ya bağlı 15. Kolordu'nun kuruluşundaki 44. Fırka ise, terhisler sebebiyle personel sayıları çok azaldığından, Torosların kuzeyine çekilmeden önce lağvedildilmişlerdi.¹³¹ 3. Ordu'ya bağlı 36. Fırka da Aralık 1918'de lağvedildiğinden¹³² geriye toplam dokuz kolordu ve 20 fırka kalmıştı. Bu durumda, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti sadece ordu karargâhlarını lağvediyor fakat aynı miktarda kolordu ve fırkayı muhafaza ediyordu.

Hükümet bu planı, 9 Ocak 1919'daki komiserler toplantısında dile getirdi. Herhangi bir itirazla karşılaşmayınca, birliklerin personel ve silah kadrolarının belirlenmesi çalışmalarına başladı ve bu çalışmalarını 21 Ocak 1919'da tamamladı. Buna göre orduda; 40.801 piyade tüfekli er, 632 top, 756 makineli tüfek bulunacaktı. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, belirlenen teşkilat ve kadroları 27 Ocak'ta General Milne'e sundu. İngilizler, kadrolara dokunmadan sadece top miktarını 256'ya ve makineli tüfek miktarını 240'a indirdiler.¹³³

Bu planın kabul edilmesi üzerine ordu birliklerinin yeniden teşkilatlandırılması ve konuşlandırılması faaliyetlerine planlandığı şekilde devam edildi. Buna göre; 1. Kolordu'nun karargâhı Edirne'de; 49. Fırka, Bulgaristan hududunu örtecek şekilde Kırklareli ve Edirne bölgelerinde; 60. Fırka, Yunanistan hududunu örtecek şekilde Şarköy-Malkara-Keşan bölgelerinde tertiplendi.

¹²⁷ Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2002, s. 39.

¹²⁸ Z. Türkmen, **a.g.e.**, s. 78-80; Ayrıca bkz. **TİH, C. 1**, s. 49, 175.

¹²⁹ 4. Kolordu, 9. Ordu'ya bağlıydı. Bölgenin boşaltılması yönünde verilen emir gereğince Revandiz Üzerinden Musul'a çekilmiş ve 6. Ordu emrine girmişti. Bkz. **TİH, C. 1**, s. 154.

¹³⁰ Bkz. **TİH, C. 1**, s. 104, Kuruluş 2.

¹³¹ **TİH, C. 1**, s. 67-68, 72, Kuruluş 1, Kuruluş 2.

¹³² **TİH, C. 1**, s. 154.

¹³³ Z. Türkmen, **a.g.e.**, s. 80-81; Geniş bilgi için ayrıca bkz. **TİH, C. 1**, s. 175-180.

Boğazlar bölgesi için iki kolordu görevlendirildi. Bunlardan İstanbul Boğazı'ndaki 25. Kolordu'nun karargâhı ve 10. Kafkas Fırkası İstanbul'a, 1. Fırka Kocaeli Yarımadası'na; Çanakkale Boğazı'ndaki 14. Kolordu'nun karargâhı ve 55. Fırka Tekirdağ'a, 61. Fırka Bandırma ve Balıkesir'e yerleştirildi.

Geriye kalan kolordular ise Anadolu toprakları üzerinde konuşlandırıldılar. Ayvalık'tan Antalya'ya kadar olan bölgeden sorumlu 17. Kolordu'nun karargâhı İzmir'de; 56. Fırka İzmir, Menemen, Manisa ve Ayvalık'da; 57. Fırka Aydın ve Antalya'da tertiplendi. Bu bölgede yapılan tek değişiklik, 21. Kolordu lağvedildikten sonra, Antalya'da bulunan 57. Fırka karargâhının Aydın'a taşınmasıydı.

12. Kolordu'nun karargâhı Konya'ya, 11. Fırka Niğde'ye ve 41. Fırka Karaman'a tertiplendi. 13. Kolordu'nun karargâhı Diyarbakır'da, 5. Fırka Nusaybin'de ve 2. Fırka Cizre'de konuşlandırıldı. Daha sonra 5. Fırka Diyarbakır bölgesinin güvenlik ve savunmasını sağlayacak şekilde Mardin'e, 2. Fırka ise Silvan'a çekildi.

15. Kolordu'nun karargâhı ve 9. Kafkas Fırkası Erzurum'da, 3. Kafkas Fırkası Erzincan'da, 11. Kafkas Fırkası Van'da ve 12. Fırka Harput bölgesinde görevlendirildi. Fakat daha sonra ortaya çıkan gelişmeler üzerine 12. Fırka Hasankale ve Horasan bölgesinde bırakıldı. 3. Fırka ise Trabzon'a intikal ettirildi.

3. Kolordu'nun karargâhı Sivas'ta, 5. Kafkas Fırkası Amasya'da ve 15. Fırka Samsun'da tertiplendi. Adeta bir stratejik ihtiyat gibi Anadolu'nun ortasında tertiplenmiş olan 20. Kolordu'nun karargâhı ve 24. Fırka Ankara'da, 23. Fırka ise Afyon'da konuşlandırıldı.¹³⁴ Böylece, Osmanlı ordusunun tamamı yeniden teşkilatlandırılmış ve konuşlandırılmış oldu.¹³⁵

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin ardından ordunun yeniden teşkilatlandırılmasına bakıldığında, ordu karargâhları ile geri çekilme esnasında lağvedilen birlikler hariç, mevcut 9 kolordu ve 20 firkadan oluşan yapının aynı şekilde muhafaza edildiği görülmektedir. Bu durum, Osmanlı askeri makamlarının, mütarekeden sonra barış yapılacağı ve savaşın sona ereceği beklentisinden ziyade mücadeleye devam edilebileceği beklentisi içinde olduklarını göstermektedir.

Ordunun yeniden tertiplendiği yerler de, askeri yetkililerin bu düşüncede olduklarını teyit eder niteliktedir. Çünkü muhtemel tüm tehditlere karşı birer kolordu ile tedbir getirilmeye çalışılmış ve birlikler bu tehditlerden ülke içlerine gelen yaklaşma istikametlerini tıkayacak şekilde stratejik bölge, mevki ve noktalarda tertiplenmişlerdir.

Ordu birliklerine, iç güvenlik konusunda jandarmayı desteklemek için bazı bölgelerin sorumluluğu tahsis edilmiş olmakla birlikte, birliklerin bu bölgelerdeki tertiplenme şekline, dış tehditlere daha büyük bir öncelik verildiği anlaşılmaktadır.

¹³⁴ **TİH, C. 1**, s. 176-177; Ayrıca bkz. **TİH. C. 2, Ks. 1**, s. 37; Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında...**, s. 37.

¹³⁵ Osmanlı ordusunun 14 Mayıs 1919 itibarıyla konuş durumu için bkz. **TİH, C. 2, Ks. 1**, s. 36, Kroki No.: 2.

Yapılan tehdit değerlendirmesine göre, Ermenilerin en yakın ve en büyük tehdit olarak kabul edildiği görülmektedir. Çünkü diğer tehditlere karşı zayıf ikişer fırkalı birer kolordu tahsis edilirken, doğuda nispeten daha güçlü dört fırkalı bir kolordu kurulmuştur.

Bu durumun, ulaştırma imkânlarının kısıtlı olmasının bir sonucu olduğu da söylenebilir. Çünkü bu bölgeyi Anadolu içlerine ve ülkenin diğer kesimlerine bağlayan herhangi bir demiryolu hattı bulunmamaktadır. Bu sebeple, ihtiyaç duyulduğunda diğer bölgelerden bu bölgeye kısa süre içinde birlik kaydırmak mümkün değildir. Bu zafiyeti telafi edebilmek için 15. Kolordu, mevcut tehdide karşı koyabilecek ve kendi kendine yeterli olabilecek büyüklükte teşkilatlandırılmıştır.

Mütarekenin hemen ardından lağvedilen 7. Ordu'nun kuruluşundaki 3. Kolordu'nun, hiç zaman kaybedilmeden Sivas bölgesine gönderilmesi ise, muhtemel bir Yunan- İngiliz müdahalesi ile daha da güçlenebilecek olan Samsun merkezli Pontus hareketinin de yakın ve önemli bir tehdit olarak görüldüğünü göstermektedir. Nitekim Kafkasya'dan çekilen 5. Kafkas Fırkası ve 15. Fırka da Samsun ve Amasya'ya konuşlandırılmıştır. 15. Kolordu'ya bağlı 3. Fırka'nın bir süre sonra Trabzon'a gönderilmesi de aynı tehdit değerlendirmesi ile bağlantılıdır.

Bunun dışında, mevcut tüm birliklerin Anadolu ile Trakya ve Boğazları çepeçevre örtecek şekilde konuşlandırıldıkları görülmektedir. Mevcut 20 fırkanın üçte birinin Trakya, Boğazlar ve İstanbul'un savunmasına, üçte birinin Anadolu Yaylası'na, üçte birinin de Şark Yaylası'na tahsis edilmesinden, bu üç yaylanın üç ayrı harekât alanı olacağının değerlendirildiği anlaşılmaktadır. İki fırka ise stratejik bir ihtiyat gibi Anadolu'nun merkezine yerleştirilmiştir.

Bu üç yaylanın en küçüğü olmasına rağmen, Trakya ve boğazlar bölgesinin savunması için altı fırkanın tahsis edilmesinden, ülkenin en stratejik bölgesi olan İstanbul'u korumanın en önemli amaç olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim iki fırkalı bir kolordu Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelen yaklaşma istikametlerini örtecek şekilde tertiplenirken, İstanbul'un son savunma hattı olarak Çatalca Savunma Hattı'nın kullanılması planlanmıştır. İkişer fırkalı iki kolordu da Karadeniz ve Ege Denizi'nden İstanbul'a gelen su yolunu emniyete alacak yerlere konuşlandırılmıştır.

Anadolu'daki birlikler ise, tamamen coğrafi faktörler dikkate alınarak konuşlandırılmışlardır. Anadolu, üç tarafı su engeliyle çevrili bir kale gibidir. Bu kalenin kuzey ve güneyinde adeta kale surları gibi sahilden itibaren birdenbire yükselen sıradağlar bulunmaktadır. Murat ve Erzurum yaylaları bu kalenin doğu ve batısındaki savunma kuleleridir. Bu iki kuleden doğuya ve batıya doğru bir elin parmakları gibi açılarak uzanan sıradağlar bulunmaktadır. Uzunyayla ise Anadolu kalesinin iç kalesidir.

Anadolu'daki birliklerin konumlarına bakıldığında, bu birliklerin tertiplenmelerinde, kuzey ve güneydeki surlar ve doğu ve batıdaki kuleler arasında kalan topraklar ile iç kalenin savunulmasının esas alındığı görülmektedir. 3., 12. ve 13. Kolordular, kuzey ve güneydeki surlardan iç bölgeye açılan kapıları (boğaz, geçit ve gedikleri takip eden yaklaşma istikametlerini) tutacak şekilde tertiplenmişlerdir.

Doğudaki 15. Kolordu, bir fırkası ve bağlı birlikleriyle Erzurum yaylasını tutarken, kolordunun diğer fırkaları dış tabyalar konumundaki sıradağlar

arasındaki yaklaşma istikametlerini kapatmaktadırlar. Batıda ise, 17. Kolordu sahilden itibaren konuşlandığı birlikleriyle Anadolu içlerine giden yaklaşma istikametlerini örterken, Murat Yaylası ve geri bölgesi 20. Kolordu tarafından tutulmuştur.

Mevcut birlikler tertiplenirken ayrıca, stratejik mihverler, ana yaklaşma istikametleri ve mevcut demiryolları da dikkate alınmıştır. Ülkenin şekli de dikkate alındığında, mevcut toprakların savunulmasına uygun iki ana mihver olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, Edirne-Çorlu-İstanbul-İzmit-Eskişehir-Konya-Adana-Halep mihveri; diğeri ise, İzmir-Manisa-Uşak-Afyon-Ankara-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum-Kars-Gümrü mihveridir.

Birinci mihver ülkeyi ikiye bölerek parçalama potansiyeli taşıyan bir mihverdir. İkinci mihver ise Anadolu'nun savunmasının mümkün olup olmayacağını belirleme potansiyeline sahip olan mihverdir. Bu sebeple birlikler, bu iki mihvere dayanacak ve bu iki mihverin dışarıdan bir müdahale ile kesilmesini önleyecek şekilde tertiplenmişlerdir.

Birinci mihverin Trakya'daki ucunda 1. Kolordu bulunmaktadır. Trakya'daki diğer birlikler, birinci mihverin Trakya'daki kısmını koruyacak şekilde konuşlanmışlardır. Bu mihverin Orta Anadolu'dan çıkış yerinde ise 12. Kolordu bulunmaktadır.

Anadolu'nun savunması esas olarak ikinci mihvere bağlıdır. Bu mihverin iki ucunda birer kolordu (15. ve 17. Kolordu), bu mihvere Karadeniz sahillerinden gelebilecek tehditlere karşı 3. Kolordu, Akdeniz sahilleri ve Suriye'den gelebilecek tehditlere karşı 12. Kolordu ve Irak'tan gelebilecek tehditlere karşı da 13. Kolordu görevlendirilmiştir. 20. Kolordu ise iki mihverin birbiriyle kesiştiği bölgede konuşlanmıştır.

Bu genel yapı çerçevesinde askeri birliklerin, ülkenin dört stratejik bölgesine ve bu bölgelerden geçen mihverlere el atabilecek tehditleri durdurabilecek şekilde; stratejik bölgelere, mevkilere ve noktalara konuşlandırıldıkları anlaşılmaktadır. Bu tertiplenme, ileride yapılacak olan Milli Mücadele için de bir altyapıyı oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV BELGELERİ

A. Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

ATASE ARŞ., K. (Klasör) 7, D. (Dosya) 83; K. 7, D. 83AA

B. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:1, Gn. No.:060, Ankara, 1982.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.4, ATAM Yayınları, Ankara, 2006.

2. KİTAPLAR

Ahmet İzzet Paşa, **İstiklal Harbi'nin Gerçekleri, Feryadım, C. 2**, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017.

AKBAY, Cemal; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C.1, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi**, ATASE Yayınları, Ankara, 1991.

ALPAR, Güray; **Uluslararası İlişkilerde Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi**, Palet Yayınları, Konya, 2015.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam, Mustafa Kemal, 1881-1919, C. 1**, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul, 1991.

BARR, James; **Kırmızı Çizgi, Paylaşılamayan Toprakların Yakın Tarihi**, Çev.: Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016.

BAYAT, Mert; **Millî Güç ve Devlet**, Belge Yayınları, Ankara, 1986.

BAYUR, Hikmet; **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), C. 5, II. Kitap, ATASE Yayınları, Ankara, 2012.

BLACK, Jeremy; **Savaş ve Dünya, Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi, 1450-2000**, Çev.: Yeliz Özkan, İstanbul, 1998.

CARR, E(dward) H(allett); **Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi, C. 3, 1917-19**, Çev.: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2015.

CEBESÖY, Ali Fuat; **Bilinmeyen Hatıralar, Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü**, Temel Yayınları, İstanbul, 2011.

ÇELİK, Kemal; **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi**, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

DAVUTOĞLU, Ahmet; **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, 72. Baskı, İstanbul, 2011.

ENER, Suat; **Türkiye'nin Sıradağları, Havzaları, Ana Yolları, Türkiye'nin Coğrafi Engebelerine Genel Stratejik Bakış**, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1937.

.....; **Türkiye'nin Havzaları, Ana Yolları, C. 2, Türkiye'nin Coğrafi Engebelerine Genel Bir Bakış**, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1937.

ERDEM, Hakkı; **Yunanlılarla İstiklal Harbi, Tabiye ve Sevkulceyş Bakımından Tetkik**, Necmistikbaal Matbaası, Üçüncü Basılış, İstanbul, 1935.

FROMKİN, David; **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?, 1914-1922**, Çev.: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınevi, İstanbul, t.y.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarih Encümeni, Türk İstiklal Harbi Hılasası, 1919-1922, Askerî Matbaa, İstanbul, 1937.

GÖKDEMİR, Ahmet Ender, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

GÜNEL, Kamil; **Coğrafyanın Siyasal Gücü**, Çantay Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1997.

HATİPOĞLU, Süleyman; **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2001.

HELMREICH, Paul C.; **From Paris To Sevres, The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920**, Ohio State University Press, Columbus, 1974.

İ(smail). HAKKI, **Türkiye Askerî Coğrafyası, Sevkulceyş, Tabiye ve Harp Tarihi Bakımından Tetkik**, Necmistiklal Matbaası, İkinci Basılış, İstanbul, 1934.

İLHAN, Suat; **Türk Askerî Kültürünün Tarihi Gelişmesi**, Kutsal Ocak, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.

İNÖNÜ, İsmet; **Hatıralar**, Yay. Haz.: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2009.

JAESCHKE, Gotthard; **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev.: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, 3. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2011.

KARABEKİR, Kâzım; **İstiklal Harbimiz, C. 1**, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014.

KILINÇKAYA, M(ehmet) Derviş; **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, ATAM Yayınları, Ankara, 2004.

KINAL, Füzuran; **Eski Anadolu Tarihi**, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1987.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, ATAM Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2013.

ORBAY, Rauf; **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2009.

ÖZTOPRAK, İzzet; **Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele**, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

SARI, Mustafa; **Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)**, TTK Yayınları, 2014.

SARIHAN, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji), Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, TTK Basımevi, Ankara, 1993.

.....; **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

TANÖR, Bülent; **Türkiye (1918-19), Kurtuluş**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997.

TOWNSHEND, Charles V. F.; **Mezopotamya Seferim, Kurna, Kut'ülamare ve Selmanıpak Muharebeleri**, Çev.: Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

TÜMERDEM, İsmail Hakkı; **Başkomutan Atatürk'e Değın; Türk Orduları Başkomutanları ve Yaptıkları Büyük Meydan Muharebeleri Üzerine Araştırma**, K.K.K. İstanbul Askerî Basımevi, İstanbul, 1953.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat; **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları: 7, Ankara, 1948.

TÜRKMEN, Zekeriya; **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2002.

.....; **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, (1918-1920)**, TTK Basımevi, Ankara, 2011.

Türk İstiklal Harbi, C. 1, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Yay. Haz.: Tevfik Bıyıkoglu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1962.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 2, Yay. Haz.: Tevfik Bıyıkoglu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Osmanlı-Rus Kırım Harbi, Kafkas Cephesi (1853-1856), ATASE Yayınları, 1986.

UZDİL, Mahmut Belig; **Balkan Savaşı'nda Mürettep 1. Kolordu'nun Harekâtı**, Yay. Haz.: Ahmet Tetik ve Şeyda Büyükcan, ATASE Yayınları, 2006.

YEL, Selma; **Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri**, ATAM Yayınları, Ankara, 2002.

MİLLÎ MÜCADELE, BASIN VE PROPAGANDA

**MİLLÎ MÜCADELE VE ‘MUSTAPHA KÉMAL’ ALEYHİNDE SİYASÎ
PROPAGANDANIN “UNUTULMUŞ” BİR ÖRNEĞİ: ÖMER KÂZIM’IN
‘KEMALİST MACERA’ (1921) VE ‘ANKARA VE BERLİN’ (1922)
KİTAPLARI**

Saime Selenga GÖKGÖZ*

ÖZET

Bu bildiride ÖMER KÂZIM’ın ‘unutulan kitaplar’ sınıfına alınabilir ve pek de hacimli olmayan iki kitabı tartışıldı. Bu iki kitap, aktüel ‘siyasî ahval’i yani I. Dünya Savaşı ertesi, 1917 Ekim Devrimi ve etkilerinin Anadolu’da, İslâm dünyasında ve Batı’da yarattığı ortam ve Anadolu’nun savaşın ‘galipleri’nce işgali ile bu işgal karşısında başlayan Kuva-yı Milliye ve Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesi, nihayet Millî Mücadele zemini tarif eder. Söz konusu iki kitap, Türk Millî Mücadelesi’nin lideri Mustafa Kemal Paşa’nın (Atatürk) 19 Mayıs’ta uygulayacağı milliyetçi siyaset ve bu mücadeledeki rolü, gücü ve taşıdığı değer aleyhindeki içeride ve dışarda biçimlenmiş bir tarih mühendisliğinin ürünü de sayılabilir. Bu noktada Mondros Mütarekesi sonrası kamuoyu inşasının malzemesi olan Türk (İstanbul ve Anadolu) ve yabancı siyasî neşriyatın (tarih, dış politika vd. konulu), daima gazeteciliğin, kitaplaştırılan gazete dizi yazılarıyla öne çıkan dış politika muhabirliğinin ve yazarlığının da bir parçasıdır.

Türk veya Türk olduğu izlenimini zayıf veya güçlü bir biçimde verenler yanında yabancı yazarların (tarihçi, gazeteci-muhabir, diplomat, asker vd. mesleklerden) gerçek veya müstear adlarla kaleme aldıkları, hedefi Millî Mücadele ve özellikle onunla özdeş ‘Mustapha Kémal’ aleyhine (lehine veya ‘gözlemci’ özelliğiyle) siyasî edebiyat (dolayısıyla neşriyat) üzerine Cumhuriyet dönemi Türk tarihçiliğinin Millî Mücadele tarihi ve 1923 sonrası Atatürk devri üzerine kamuoyu, basın-yayın alanına yerleşen incelemeler vardır. Prof. Yahya Akyüz’ün önemli çalışmasında *Ömer Kâzım*’ın (?) bu iki kitabı zikredilir. Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) aleyhine Türk veya yabancı siyasî edebiyat kendi içinde bu bildiri çerçevesinde sınıflandı: yazar, Türk mü yabancı mı? Eserin ve yazarın hangi zamana yerleştiği, siyasî kimliği/mesleği, yayın yılı; eserin tartışarak gönderdiği kronoloji (hangi yıllar: ‘Şark Meselesi’, ‘Türk Meselesi’ döngüsü, 1908-1918, 1917 ve sonrası, 1914-1918, 1918-1922, 1923’ten 1940’ların sonuna) ve atıf eserlerin anlatı türü (kitap/makale/risale/röportaj/hatırat) ve hangi dilde kaleme alındığı da önemsendi. Ömer Kâzım’ın gerçek bir kişi, yani muhayyel bir yazar olup olmadığı, gerçek adının Ömer Kâzım mı olduğu, ‘sahte’ bir kişi değilse müstear ad mı kullandığı gibi sorular soruldu. Her iki kitabın içeriği üzerine bilgi verildi, değerlendirmeler dönem kaynaklarıyla ve referans tarih incelemeleriyle de tartışıldı. Her iki kitabın tezin oluşturan kaynaklara; yazarın tezini güçlendiren yabancı veya Türk gazete yazıları ve kitaplara da ulaşılmaya çalışıldı. Millî Mücadele aleyhinde kendi devrinde de “uçuşmuş” ve kalıplaştırılmış, söylem alanı da yaratmış tarih mühendisliğinin imalatı siyasî tezler Ömer Kâzım’ın kitaplarında da serilmiştir. İç ve dış; uluslararası, doğrusu I. Dünya Savaşı sonrası ‘yeni düzen’ bağlamında Avrupa iç kamuoylarını yönlendirici, Millî Mücadele’yi ve Mustafa Kemal’i, temsil ettiği

* Doç. Dr, Hacettepe Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, E-posta: ssgokgoz@hacettepe.edu.tr

siyasî düşüncüyü ve faaliyetini ('Milliyetçilik', 'Türkçülük', 'İstiklâliyet) karalamaktan ayrı, bu mümkün değilse, doğrunun yerine yanlışın geçtiği, sözcük oyunu ile da "bulanıklaştırıcı", manipülatif-operatif söylem oluşturma, İtilâf güçlerinin ve İstanbul hükümetinin ayrı ayrı ve fakat çıkarları doğrultusunda birleşen siyaset metodolojisi idi. Kitaplar açısından değerlendirme yapılırken görüldü ki Ekim 1917 (Bolşevik) devriminde devrimcilerin erken iktidarını ve kuracakları 'Yeni Rusya'yı ideolojik olarak kalıplayan 'Bolşeviklik' (Bolchévisme) ve Devrim'e Avrupa ve Asya açısından anlam yükleyişler, 'kendi kaderini tayin hakkı'nın yarattığı bu elverişli ortama ve beklentilere bağlı olarak, Devrim ('milliyetçi' mi 'sosyalist' mi) düşüncesinin Asya başta olmak üzere Avrupa sosyalist (geniş açılır) çevrelerde yankısı, heyecanı ve sömürgecilik-emperyalizmin Avrupa kapitalizminin bir sonucu olarak Asya'daki yeşeren devrim düşüncesinin sömürge karşıtlığı-emperyalist karşıtlığına bürünüp ihracı ilk eksendi. Almanya'nın savaştan yenik çıkması ve Paris Barış Konferansı düzlemi (Sevr), Londra Konferansı (21 Şubat-12 Mart 1921) ve Cenova (Ceneviz) Konferansı (10 Nisan-9 Mayıs 1922) ikinci ekseni oluşturunuyordu. Kitaplar bu iki eksende Millî Mücadele aleyhinde kurgulanmıştı. Bu iki kitap Prof. Dr. Durmuş Yılmaz tarafından Türkçeye çevrilmiş, yayımlanmış ve deskriptif olarak ele alınmıştır (1993). Bildiride orijinal nüshalardan yaptığım çeviriyi kullandım.

Anahtar Kelimeler

Ömer Kazım, "Kemalist Macera", "Ankara ve Berlin", Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele aleyhinde siyasî propaganda, Antikemalizm, Mustafa Kemal Paşa

A “FORGOTTEN” SAMPLE OF POLITICAL PROPAGANDA AGAINST THE NATIONAL STRUGGLE AND ‘MUSTAPHA KÉMAL’: OMER KIAZIM’S BOOKS ‘L’AVENTURE KÉMALISTE’ (1921) AND ‘ANGORA ET BERLIN’ (1922)

ABSTRACT

In this paper, Omer Kiazım's two ‘antikemalist’ political propaganda books entitled ‘*L’Aventure Kémaliste*’ and ‘*Angora et Berlin*’ were discussed. The author describes, the current ‘political ahval’ (situation) in the aftermath of the First World War, the October 1917 Revolution and its effects in Anatolia, the Islamic world and Paris Peace Conference process, following the Mudros Armistice as a political opponent to the Turkish National Struggle and side by side with the Occupation forces in Anatolia. These two books in question, largely criticise in a sarcastic tone, the whole policies of Mustafa Kemal Pasha (Atatürk), the leader of the Turkish National Struggle, and the role and impact of the Turkish National Struggle. These two books written as sample of historical engineering in time of Turkish National Struggle, may also give chance to make a comparison with other political literature (history, foreign policy, etc.), journalism, foreign policy reporting and writing, which has always been prominent in book series, during the Turkish National Struggle. In addition to those who give the impression that they are written by a Turkish or not Turkish citizen in authorship identity, weakly or strongly, but foreign writers (historian, journalist-reporter, diplomat, soldier, etc.) written by real or pen names on Turkish National Struggle and Turkey. These sources were part of post-war foreign and western literature on the history of National Struggle and the post-1923 period of Atatürk to make a good and bad impression or ideological image-making on the recently born Turkish republic in the eyes of the public opinion.

Keywords

Omer Kiazım, ‘*L’Aventure Kémaliste*’, ‘*Angora et Berlin*’, political propaganda against Mustafa Kemal Pasha and the national struggle, anti-Kemalism, Mustafa Kemal Pasha

Giriş

Bu çalışmada, **Ömer Kâzım**’ın “*Kemalist Macera*” (1921) ve “*Ankara ve Berlin*” (1922)¹ adlı siyasî propaganda kitapları bildiri sınırları içinde değerlendirildi. Her iki Fransızca kitap, I. Dünya Savaşı ve sonrası, Osmanlı devletinin yıkılışı ve mirasının tasfiyesi üzerine biçimlenmiş özel ve genel bir bibliyografya içinde ele alındı. Bunlardan özel bibliyografya Millî Mücadele devri ve Cumhuriyet sonrası Batı dillerinde kaleme alınmış siyasî propaganda/kara propaganda kitaplarından oluşmaktadır ve başlı başına bir inceleme konusudur. Yazı ve yayın dili olarak Fransızca olanlar dahi, Fransız

¹ Omer Kiazım, **Angora et Berlin. Le Complot Germano-Kémaliste contre le Traité de Versailles**, L’Edition Universelle, 43 Rue Caumartin, Paris, 180 s. (Kitabın adının Çev. Ömer Kâzım, **Ankara ve Berlin. Versay Andlaşmasına Karşı Alman-Kemalist Komplosu**). Bkz. Ek 2.

ve Türk kamuoyu (Osmanlı ve sonrası, 1914-1918/19, 1919-1922, 1922-) açısından en azından İngiliz ve Alman ile Rus Sovyet karakteriyle henüz karşılaştırmalı ele alınmış değildir. Her iki siyasî propaganda kitabının devri içinde tartışmaya açtığı konular, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'nın tasfiyesini de yüklenici bir ulus-devlet olarak kuruluşunun siyasî tarih sorunlarına bağlanıyordu. Dolayısıyla hem konuların hem de kitapların kendisinin bu alana dair siyasî söylem ve eylem üretken ulusal/uluslar arası tarih mühendisliği açısından referans değerini koruduğu görülmüştür. Kitapların içerikleri, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşunu en erken 100 yıl içinde tahrik ederek hazırlayan ve sonuca götüren siyasî ve toplumsal düşünce olarak (modern) ulusçuluk, ulusçu devrimcilik ve Türkçülük, önderi Mustafa Kemal Atatürk ve onunla özdeşleşen 19 Mayıs 1919 tarihi, bu günü de Türk Millî Mücadele (İstiklâl Harbi, Kurtuluş Savaşı) tarihinin başlangıcı sayarak 100. Yılı münasebetiyle yeniden dikkate sunulmaya değer bulundu. Bu bakımdan da kitapların yazarının yaklaşımı, iddialar ve tarihsel hesap işlerinin devamlılık modellemesi önemli idi. Yazarın değerlendirmeleri açısından, Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk ile Türkiye Cumhuriyeti özdeşliğinde, Millî Mücadele sonrası da yayınları devam edecek olan telif ve tercüme siyasî kara propaganda kitaplarının bibliyografyası dikkate alınmalıydı. Bu iki kitap erken tarihli olarak, I. Dünya Savaşı'nda İtilâf güçlerinin serdiği tezler form değiştirerek yeniden tedavüle sürülebilir olduğundan numune idi.

Eserin ve yazarın hangi zamana yerleştiği, siyasî kimliği ve mesleği, kitapların basım veya yayın yılı; yazarın kendi tezini tartışarak geriye ve ileriye dönük gönderdiği kronoloji, kitaplarındaki atıf eserler, iddialarını ve görüşlerini desteklemek için başvurduğu devrin Avrupa, Türk, İstanbul ile Ankara ve Anadolu matbuatını değerlendirmesi ve bakışı önemli idi. Kitapların yayımlandığı tarih ve çağdan ayrı, bu devri (I. Dünya Savaşı ve sonrası ulus tarihler, devletler arası ilişkiler, diplomasi ve dış politika tarihi) inceleyen tarih incelemelerinde ve zaten devrinde hazırlanan bibliyografyalarda atıf alması yine kayda değerdi. Atıfların hangi bağlamda ve ne sebeple yapıldığı, bu tip propaganda kitaplarının tarihsel olaylarda fail tanıklığı için kullanılması ve hangi başka tarih kaynak türleriyle beraber atıf aldığıyla beraber işaretlenebilirdi.²

² Nitekim Türk tarih okur ve tarihçilerince de pek iyi bilinen Ermeni tarihçi Richard G. Hovannisian'ın 'tezli' önemli incelemesinde Millî Mücadele devrinin özellikle asker ve diplomatlarının hatıratlarındaki tanıklığı Bolşevik Rusya; Moskova-Ankara ilişkilerinin Ermeni boyutunda Ermeni yazarlardan (Kafkas Ermeni) ayrı önemseddiği (Hovanassian, giriş, s. xiv) belirtilmelidir. R. G. Hovanianissian'ın çalışmasında Ömer Kâzım'ın kitaplarına, hem İttihadçı liderliğin Almanya'ya kaçtığı (Talât, Enver ve Cemal Paşalar vd.), Savaş öncesi ve sonrası Alman istihbaratının ve genelkurmayının Bolşevik siyasî çevreleri ile ilişkileri bahsinde, Ermeni matbuatı bir tarafa asıl İtilâf devletlerinin istihbaratınca İttihadçı liderliğin faaliyetinin takibe alındığı da belirtilerek yer verilmiştir. Hovannasian'ın incelemesinde, bu üçlünün Anadolu'da başlamış Kuva-yı Milliye (veya Millî Mücadele) hareketine 'dışardan' dâhil olup müdahale etme, her üçünün de Bolşeviklerle temas kurduran kişi olarak Karl Radek'le Talât Paşa görüşmelerine, bu bağlamda nihayet *Talat Paşa-Mustafa Kemal Paşa Mektuplaşmaları* da bilindikte, Mustafa Kemal Paşa ve İttihadçı firari liderliğin "kimi lider" bildiği ve tanıdığı noktasında tereddütlerin olduğu politik güvensizlik ortamı betimlenirken, Ankara'nın Bolşeviklik kartının istismarını Ermeni bahsine bağlayarak ele aldığı kısımlarda, her iki kitaba atıf yapılmıştır. Ömer Kâzım'ın tezleriyle uygunlaşan bu atıflar yani "Kemalistlerin macerasını" bir "Alman-Türk-Bolşevik ittifakı"na dayandığı, bunun bir

Ömer Kâzım'ın kitapları da benzerleri gibi, yazıldığı devir ve sonrası yapı-söylem işaretleyicileri, motif ve imge-simgeleri peşinen *sübjektif* olarak taşımaktadır; bu kitaplara düşünce ve duygu ifadelerinde kalıplaştırma ve basmakalıplaştırma yapıldığı ve çeşitli kavramlarda dizinlenmeye imkân vererek hem stereotipik hem de arketipik referans oldukları için neden sübjektiftir, hangi *objecti* tartışmaktadır sorusunu sormak gerekmektedir. Yazarı elbette her bakımdan, bir veya birkaç merkezi işaretleyerek ve hedef alarak tarafların politikalarına kaynak olan düşünceleri *zarar X yarar* zıtlığında çözümlemektedir. Ömer Kâzım perakende tezini savunur, tüm *işaretlediği düşmanlarla* kalem gücüyle çatışır. Yalnızca kendi tezini güçlendiren 'görüntü'yü çeker, diğer görüntülere kendi gözünü kapatır ve başkalarınınkini de perdelemek ister, tutumları etkiler, eyleme dönük sair aktörlerin de karar alma sürecini etkilemeye çalışır. Kitaplarının basım yılları, yazıp bitirdiği tarihler (önsözlerde belirtilmiştir) göz önünde bulundurulduğunda, zaten inanmadığı ve 'isyan, başkaldırı' ve 'önderi'ne de şüphesiz alayla, güya yergi dilinde hem 'millî kahraman' hem de 'şaki, haydut, asi' dediği bir ulusal kurtuluş mücadelesinin "sonunu" da beklememesi, yani Milli Mücadele'nin hem askerî hem de siyasî diplomatik zafere ulaşabileceğini tahayyül edememesi, aksini kitaplarında iddia etse bile Ömer Kâzım ve benzerlerinin de göz hastalıklarını tarif etmiştir. Yazar, zaten 'Konstantinopolis' hem de 'Angora' kodlu yazdığı için siyasî kördür, Savaş sonrası dünya ahvalini, 'Türkiye' ahvâlini (daima doğru olarak Osmanlı devleti ile denk kullanım) ve 'Kemal'in Türkiye'si'ni "okuma" bahsinde, *dun-madun* kişilik tipikliği 'güçlü ve galip tarafın yanında yer almak tercihiyle beraber yazım karakter özellikleriyle bunu örterek çizmesinden ayrı başka göz hastalıklarına da tutulmuştur denilebilir: 1919-1922 arası, Sevr öncesi ve sonrası³ Avrupa ahvâlini, 'Doğu'da Barış' parametresinde asimetric değerlendirirken ve İstanbul ile Anadolu (sonra Ankara) belirgin ayrımını saklarken, işgal güçleri arasındaki rekabeti -Anadolu'nun işgalini 'işgal olarak' görmeme peşinen- dikkate almakla beraber saf tuttuğu anlaşılabilir. Almanya, Bolşevik Rusya ve 'Kemalist Türkiye' ile Antant Kordial'in ilişkilerini ölçeklendirirken *Ömer Kâzım* takma adını kullandığı anlaşılan bu yazar,

"illusion" olmadığı tezine oturtularak, Ankara'nın iki mühim (Sovyet) Rusya işleri diplomatı olarak Ali Fuad Cebesoy'un ve Galip Kemali Söylemezoğlu'nun hatıratları ile beraber zikredilmiştir. Bkz. R. G. Hovanassian, **The Republic of Armenia**, Vol. 1, The First Year, 1918-1919, University of California Press, Berkeley&LA&London, 1971, ss.441, 442 vd. *Talat Paşa-Mustafa Kemal Paşa Mektuplaşmaları* elbette bağımsız okunmalıdır. Üç İttihadçının da, az-çok ihyacı romantik çizgileri vardı ve bu boyutun Mustafa Kemal Paşa'nın hareket tarzınca, iktidarını güçlendirdiği aşamada, söylem düzeyi ile eylem düzeyi arasındaki farkı, olayların ancak dakik takibinde kritik edildiği takdirde benimsenmediği bilinmelidir. Ermeni boyutlanmasında Bolşevik faktörünün taraflarca aldatici olsun olmasın değerlendirildiği vakıadır. Kafkas Ermenistan'ı ve Doğu Harekâtı ile erişilen siyasî hudut çizilmesi ve tasdiki süreci Ömer Kâzım'ın kitaplarında bahis edilmemiştir. Ayrıca bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Kurtuluş Savaşı'nda Talât Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", **Belleten**, Cilt XLIV, Nisan 1980: 301-346. Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, Galip Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya, 1918-1922**, İstanbul, 1939. Talât, Enver ve Cemal Paşalar arasındaki rekabet konusu, yurt dışına çıkışları ve faaliyetleri, mektuplar üzerine de bir değerlendirme için bkz. Hasan Babacan, **Mehmed Talât Paşa (1874-1921) Siyasî Hayatı ve İcraatı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005, ss. 178-210 vd.

³ Bkz. Ek 5.

deniz-aşırı sömürgeleri üzerinde ekonomik ihtiraslarının beslediği çatlak ve yarıkların gitgide kendi aralarında dillendirildiği ve kamuoyuna yansıtılarak birden çok ağzın aynı dilde konuşmaya doğru biçimlendiğini de görüyordu; ‘İtilâfta da İngiliz’i ‘iyi çoban’ olarak kabul ederek İngiliz muhıblığını ‘Doğu İşleri’nde, son kertede ‘Küçük Asya’da Yunan kozunda üstün kılarak ve asıl Fransız kamuoyuna hitaben çoğunca, hipermetropi, astigmatizm ve miyopinin özelliklerini sergiliyordu. Hipermetrop yakını göremez, bulanık görür, Astigmat uzağı ve yakını göremez, ışık kırılırken, retinada odak parçalanır, bulanık, çarpık ve çift görür. Miyop ise uzağı göremez, görmek için gözünü kısar. İddia ettiği gibi Ankara’nın mağlubiyeti, bu “büyük tehlike”nin; yani “Kemalizm”in Türkiye’den defedilmesi gerekiyordu. Doğu: İslâm dünyasına, topyekûn olarak Asya’ya, Türk dünyasına takıntı yaptığı ‘Kemalizm’in, yine takıntı yaptığı ‘Pangermanist’ ve yenik güç Almanya ile Bolşevik Rusya cephesinin gücü ve desteğinde etkisini erkenden gösterdiğini “gören” bu yazar, kaygılıdır, “selâmet”i ve “sulh”u, “Doğu Sorunu”nun nihaî olarak hallinde cephesini peşinen İngiliz ile Fransız gücünün “dostluğu”nun *bozulmaması*, sürüp güçlenmesi, bu iki müttefikin “Kemalistler” karşısında takip ettiği siyasetlerin açmazları üzerine değerlendirmelerini peşinen inşa etmiştir. Ömer Kâzım’ın kitaplarında da, yazar olarak, çağ tanığı “tarafgir” ve zaten önemli olan bu boyutu ve neticede Milli Mücadele ile Mustafa Kemâl’i ‘maceracı’ diyerek, o devir edebiyatını da tarif ederek *takliden* bu biçimde yaftalamasının sebepleri, doğrusu, ‘Kemalist hareket’ dediği Millî Mücadele’yi pangerman-bolşevik tezgâhı, kendi tabiriyle “komplo”su olduğu tezini nasıl ördüğü, saf ve taraf tuttuğu işgalci İtilaf güçlerinin barış havarileri olduğuna inanıp da Anadolu’nun bu havarilerce mütareke şartlarınca haksız işgalini nasıl tasdik edebildiği, ‘büyük güçler’in sahaya sürdüğü ve zaten gönüllü de olan Yunan devletinin ‘Küçük Asya macerası’nı da nasıl makulleştirdiği, meşrulaştırdığı çözümlenebilir. Millî Mücadele ahvali ve bir türlü imzalanırsa bile “uygulatılmayan” ‘Barış’ (Paris Barış Konferansı süreci ve Sevr’in reddi), nihayet Batı’nın hayaleti olmaktan gerçeğe dönen Bolşeviklik üzerine, bu kutbun ‘Kemalistler’le ilişkisi, Almanya ile Bolşevik Rusya’nın ‘Kemalistler’e “yardımı”, her iki siyasî gücün sahnelediği “oyun” olarak “Kemalizm”, her şeyin Bolşevik-Alman komplosu olduğu üzerine iddialarını hangi “gerçekleri” önererek tartıştığı yine de mühimdir. Ömer Kâzım’ın tartıştığı konular üzerine nasıl an-tarih kendisi sorup önce kendisini ikna edişi, sonra muhatap okurlarına cevap verirken ikna ve telkin edişine bakmak gerekir. Hem içeriye (Ankara, İstanbul yazar-çizer ve politika faaliyeti, kamuoyu) hem de dışarıya (başta Fransız kamuoyuna ve Avrupa geniş yelpazede alınarak Alman, İtalyan, İngiliz) propaganda amaçlı neşredildiği anlaşılırsa kitapların yapısı ve kurgucu söyleminin analizi metodolojik düşünmelerle de bu tip benzer Türk ve yabancı siyasî propaganda kitaplarına da uygulanır.

Her iki kitabın da elektronik ortamda “tezleri”nden ötürü satışta tutularak rağbet gördüğü tespit edilmiştir. Bu iki kitap, *Amazon* elektronik kitabevinin Fransız şubesi tarafından tam metinleri bir arada olarak ağ sitesinde 2014 yılı itibarıyla, 1915 Tehciri’nin 100. yılı dolayısıyla satışa sunulmuştur.⁴

⁴ Bkz. <https://www.amazon.fr/Laventure-k maliste-Angora-Ömer-K zim/dp/2917329688>, Erişim:13/04/2019. **L’aventure k maliste: elle est un danger, pour l’Orient, pour l’Europe, pour la paix ; Angora et Berlin : le complot germano-k maliste contre le Trait  de Versailles** / Ömer K zim [i.e. Kiazim] Edition: M moires-T moignages (16 juin 2014)

2000'lerde Ermeni "soykırımı" propagandasını besleyen tek taraflı, basmakalıp, güya bilimsel Batılı ve Ermeni kaynaklı ve yazarlı yeni yayınların artışı bir tarafa eski yayınların tekrar basımları da yapıldı. Her iki kitap hem yazı hem de dolayısıyla yayın dili açısından (telif dili Fransızca) özellikle Fransız diaspora Ermeni örgütlerinin ağ site ve sayfalarında açılmış çok dilli elektronik kütüphanelerinde; tematik olarak oluşturdukları bibliyografik listeler içinde yerini bulmuştur. I. Dünya Savaşı eksen alınarak (daha gerilere giderek, kronolojik olarak), **olayların ateşi içinde ve dumanı tüterken yayımlanmış belge** değerindeki her tür anlatıya yer veren bu bibliyografik listelerden bir ikisi verilebilir: *Association Culturelle Arménienne de Marne-La-Vallée* (Ağ sitesi: acam-france-org, Fransa, *Marne-La Vallée Ermeni Kültür Derneği*) ağ sitesinde yer verilen 'Ermeni Bibliyografyası' içinde Ömer Kâzım'ın, "kimliği" ile bu iki kitabının künye bilgileri "objektif" bir kısa bir tanıtımayla beraber verilmiştir.⁵ Künye bilgilerine göre, bu kitaplar *Editions Le Cercle d'Ecrits Caucasiens* yayınevinde *reprint* edilmiştir. Bu bibliyografyada aynı yayınevinin, asıl yayınevlerinin baskılarında en yakın ve en uzak yayın yılına göre yeniden bastığı 34 eski kitabın listesi vardır.⁶ Diasporalarda veya siyasi veya siyasi olmayan toplu göç ve sürgünlüklerde ortaya çıkan edebiyat bilindikte, tek tek kişiler de dava tutunumu, geçmiş hayatı ve hatıralarda büyüyerek travmatik olarak faaldir. Denis Donikian adlı Ermeni'nin *Ecritsateurs* başlıklı blog sayfasında 'Ermeni Soykırımı' etiketinde, 29 Haziran 2014 tarihinde, Ömer Kâzım'ın *Ankara ve Berlin*'i asıl baskısının kitap kapak fotoğrafıyla beraber tanıtılmıştır. Ömer Kâzım'ın iki kitabın yine SIGEST yayınevi tarafından (uzantısı verilerek) tekrar basılacağı duyurulmuştur. Fransa, Marsilya'da "Ermeni Davası'nın militanı", Tehcir'den "sağ kalmış" bir ailenin çocuğu olarak Fransa/Marsilya'da doğmuş Jean Garbis Artin (1930-2012) tarafından 1997'de kurulmuş, sonraları belediyenin de desteğini almış ARAM'ın (Ermeni Belleğini Araştırma ve Arşivleme Derneği / L'Association pour la recherche et l'archivage de la mémoire arménienne) sitesinin bibliyografya ağ sayfasında, tarama motoruyla kütüphane/arşivinde bu iki kitap reprintleri ile kaydedilmiştir.⁷ Modern Yunan Çalışmaları için hazırlanmış bir elektronik kütüphanede (*The Digital Library of Modern Greek Studies: Anemi*, 2006) *Kemalist Macera*'nın künyesi, bu dijital kütüphanenin

Publication Alfortville : SIGEST, impr. 2014. Bu yeniden basımın kapağında Mustafa Kemal Paşa'nın mareşal kıyafetinde çekilmiş ünlü fotoğrafı vardır (Sakarya Meydan Muharebesi sonrası 19 Eylül 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya gazi unvanı ve mareşal rütbesi verilmiş, bu münasebetle ilk kez giymiştir).

⁵Bkz. <http://www.acam-france.org/bibliographie/auteur.php?cle=kiazim-omer>, Erişim: 13/04/2019.

⁶ Bkz. <http://www.acamfrance.org/bibliographie/editeur.php?cle=cercledecritscaucasiens> , Erişim: 13/04/2019.

⁷Bkz. <https://webaram.com/biblio/livre/laventure-kemaliste-angora-et-berlin>, Erişim: 13/04/2019. Ağ sitesinden ayrı toplumsal ağ mecralarından da yayın yapan (instagram, facebook hesapları) ARAM'ın kuruluş amacı şöyle belirtilmiştir: "Osmanlılarca 1894-96, 1909 katliamları ile "Jön-Türk" hükümetince gerçekleştirilen 1915 Soykırımı öncesi, sürerken ve sonrası Ermenistan ve Anadolu Ermenileri tarihi, özellikle Fransa ve Avrupa'daki Ermeni diasporasının kültürü ile ilgili kitaplar, haritalar, elyazmaları, tanıklıkları, fotoğrafları, her cins belgeyi derleme-toplama, arşivleme ve numaralandırma için" kurulduğu belirtilmektedir.

kaynağını oluşturan Girit Üniversitesi kütüphanesine bağlantı kurularak verilmiştir.⁸

Ömer Kâzım Takma Ad mı Yoksa Gerçek Yazar Adı mıdır? Yazarın Gerçek Kimliğini Gizlemesi⁹ Örneği Olarak Kitapların İçeriğine Bakış

Bu iki kitabın kullandığı ‘yazar adı’ ile Ömer Kâzım’ın ‘gerçek’ (bir kişi) olduğundan emin olunabilirse bile gerçekte kim olduğu muammadır. Propaganda siyasî metinleri bakımından ‘Ömer Kâzım’ ve kitapları, yazar adı olarak ‘takma ad’ (*pseudonymat*) kullanım örneğidir. Bu durum, onun gerçek kimliği üzerine ilk kez Yahya Akyüz’ün çalışması¹⁰ ve daha sonra her iki kitap

⁸Bkz. <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/6/3/4/metadata-205-0000004.tkl>, Erişim: 13/04/2019. İlgili kitap bu siteden pdf olarak indirilebilir.

⁹ Yazar adının da Fransızca biçimiyle yani *Omer Kiazım* yazıldığı dikkat çekici gelebilir. Bu durum yazarın gerçek ve Türk olup olmadığı sorgusunda yine önemsiz olup, yabancı bir dilde kültürlenmiş (hedef dile vakıf olarak o dildeki matbuat dünyasına da girerek yazacak düzeyde olma) olduğunu gösterdiği ölçüde yazar/yayıncı, bununla hem statü işaretleyici gizleme tasarrufunu bu kez Türk ve diğer Batılı olmayan modern aydın seçkinleri örneğinde de kuvvetlendirir. Aslında dış kamuoyuna yazarın kendisi veya yayıncı tarafından da destelenerek yabancı; İslâm ve İslâm Türk olduğu, iki ayrı Müslüman erkek isminde bildirilir. Yazarın adında Türk ortamında iki ayrı erkek adı olarak bilinen *Ömer* ve *Kâzım* yan yana gelir, lakap verilmez. Bu da çift ad (kadın, erkek) kullanımı Osmanlı döneminde Türk ad verme geleneği bakımından yaygındır. Yine adlardan ‘Ömer’de arabizm yapılmaz yani *Omar* değil Türkçe biçimli yazılmıştır. *Kâzım*’daki a harfinde seslendirmenin yumuşak olduğu latin harfli karşılığında iki işarete bırakılmıştır; *Kiazım* yazılmıştır; Fransız fonetik ve yazım bilgisine hakim olunduğunu gösterir ve bu sebeple ‘Cazım’ yazılmamıştır (Arap elifbasındaki kaf, kef farkı bilinmektedir). Kitaplardaki Türk Müslüman veya Arap soylu adlar Türk fonetiğinde verilmiştir. Erken tarihli olarak (Abdülmecid devri) Osmanlı sahasındaki Fransızlar tarafından (çünkü Osmanlı gayrimüslimlerinin de kaleme aldığı Fransızca-Türkçe sözlükler vardır, farkın belirtilmesi bu sebeptir.) yazılmış Fransızca-Türkçe sözlüklerde fonetik, morfoloji ve özellikle yazım biçimi ile telaffuz problemleri belirtilmiştir. Bu açıdan şu yapının önsözü. Bkz. T. X. Bianchi, **Dictionnaire français-turc à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commercants, des navigateurs et autres voyageurs dans le Levant**, Tome I: A-F, Typographie de Mme Ve Dondey-Dupré, Paris, 1843, Préface, ss. I-VI. Ünlü Fransız sözlükçü Thomas Xavier Bianchi’nin (1783-1864) 2 ciltlik *Dictionnaire Français-Turc* eserinin (ayrıca *Vocabulaire Français-Turc* yapıtı, 1831) 1835-1837 tarihli ilk baskısından sonra yapılan 1843’teki 2. baskısının I. cildi. Bu sözlük, Fransız Şark kütüphanesi oluşturulurken Fransız meslek insanlarına (diplomatlar, konsoloslar ve tüccar vd. için) rehberlik etmiştir.

¹⁰ Hem Moskova (16 Mart 1921) hem de Ankara Andlaşması’ndan (İtilâfnâmesi, 21 Ekim 1921) sonra neşredildiği malum olan *Kemalist Macera* ve *Ankara ve Berlin* (kitapta maddeleri veriliyor) tepki kitapları idi, aynı zamanda. Yahya Akyüz de böyle değerlendiriyor. “Yerli” yazar sınıfına da alabileceğimiz Ömer Kâzım kitaplarının tezlerini örnekleme yoluyla vermek mümkündür. Yahya Akyüz, Fransız kara propagandasının azılı iki yazarının; İstanbul’da tutanamayan ve burada bir Fransız gazetesinin idaresinde bulunmuş Michel Paillarès ile (Bir İstanbul gazetesi, Y. Akyüz’ün belirtmediği ‘Bosphore’dur) ve yine hakkında bilgi bulamadığını belirttiği E. Nicol’un kitaplarının adlarını verir. Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s. 150 ve dipnot 46. Her iki Fransız yazarın ‘Şark Meselesi’ daima ‘Crise’ üretirken ‘Küçük Asya’ ile ‘Yakın Şark’ı büyüteçle de gördükleri haritalar için kitaplarının konu yaptığı meselelere göre ölçeklendirdikleri anlaşılabilir, hacimleri 100-150 sayfadan 400-500’e çıkabilir. Mugalata dilinin hâkim olduğu bu tip sıcağı sıcağına yazılmış, hakaretimiz ifadelerinde yer alabildiği (“Ankara’nın sırtlanları, Moskova’nın kaplanları, ve Berlin’in çakalları ne de iyi çiftleşiyorlar”, Akyüz, s.171) bu ve diğer kitaplar, Türk tarihçiliğinde, özellikle Türk-Fransız ilişkileri tarihi açısından, 1918-1939 (Hatay meselesini de içine alarak), ‘Şark Meselesi’, ‘Bon Pour L’Orient’, ‘Hasta Adam’ (L’Homme Malade), ‘Bon Turc’ ve ‘Kémalisme’ söylem işaretleyicileriyle bile incelenmemiştir. M. Paillarès’in zikrettiği ve zikretmediği, savaşmış ve savaş sonrası muhasebesini de yapan Fransız asker ve diplomatlar da dikkatle izlenerek (yazıları,

üzerine *Millî Mücadele Döneminde (1918-1922) Ankara Hükümeti Aleyhinde Bazı Faaliyetler* (1992) adlı tarih doktora tezinin yazarı Durmuş Yılmaz için de geçerlidir.¹¹

Dolayısıyla bu kitapların yazarı olduğu kabul edilen Ömer Kâzım hakkında siyasî kimliği dışında, o dahi sorunlu olup (yani şu veya bu partinin bir kalemlşörü olduğu) başka kimlik ihtimâllerine dayanarak araştırmasına girilmemiştir. Ömer Kâzım'ın gerçek bir kişi olup olmadığı sorusu daha çok

hatıratları, günlükleri, gezi notları, görev not ve raporları, varsa arşiv fon evrakı), Fransız kamuoyunda Millî Mücadele'nin mühim iç-dış politika tartışma alanlarından biri olduğu görülecektir. Bu tip neşriyatın Türkiye'de analitik değerlendirmelerinin neden yapılmadığı şaşırtabilecektir. 'Kemal hayranlığı' (*Kémalophilie*) ile 'Kemal saplantısı, takıntısı' arasında (*Kémalomanie*) sıkışmış (?) yazarlar arasında negatif saplantı kısmında yerini depressif olarak alan M. Paillerès'in kitabında her türlü bildik yaftalama, uydurma ve Millî Mücadele tarihçiliğinin rasyonel bakışlarına hakim olmayan kastî efsanevî çelişmezler vardır, burada sıraladıklarımın birçoğu Ömer Kâzım'ın kitaplarında da izlenebilir, ortaklaşabildikleri görülür: Kemalizmin "Enverciliğin" (Enverizm) devamı olduğu ("Pan-Türk", "Pan-Turancı"), "yeniden", Osmanlı topraklarını ihya edeceği, Arapları ve diğer ulusları isyana kışkırtacağı, "Türkiye Türklerindir" olup Rumlardan başlayarak Ermeniler ya da beriki öteki Anadolu'da "Türk olmayanlara" hayat hakkı tanımayacağı, Fransa'nın ve İngiltere'nin "Doğu'nun Kurtarıcıları", "düşman"ın Almanya ve Rusya olduğu, elbette Fransa'nın "bir dış politikası"nın olmadığı (çünkü Kemalistlerle "anlaşmıştır", İngiltere ile işbirliğinde aldatmıştır), Fransa'nın Doğu'daki "medeniyet dağıtıcı" rolü ve tabi ki "basınımız"ın Türkiye hakkında "kötü bilgilendirildiği", "Bolşevizm" in de "Kemalizm" in de "Almanya'nın icadı olduğu", Rus bolşevizmi ile Türk milliyetçiliğinin ortak amacının Müttefiklerin kurduğu "küçük devletler" üzerinde nüfuzuna karşı mücadele olduğu, Enver'in de Sovyetlerce Ankara hükümetine "bırakıldığı", "Bolşevizmin ve Germanizmin düşmanı iseniz Kemalizmin de düşmanı olunuz", "Hristiyanların" katilleri ve yıkıcıları "bu maceracılar", "Genç Türkiye"nin devamı "bu milliyetçiler" in politikaları yönünde uzun uzun tarafgir değerlendirmeler vardır. Elbette kitapta hem Pierre Loti hem de Claude Farrère'e atıf alaycı dille ihmal edilmemiştir (Bölüm başlıklarını veriyorum: "Türkiye'nin uzun bir nekahete ihtiyacı vardır" (1. Bölüm), "Antant Kordial [İngiltere ile Fransa kasdedilir] ve Şark Meselesi" (2. Bölüm), "Türkiye'deki Fransa" (3. Bölüm) Bkz. Michel Paillarès, **Le Kémalisme Devant Les Alliés Entrée en Scène du Kémalisme, Le Traité de Sevrès, L'Accord d'Angora Vers la Paix d'Orient**, Edition du "Bosphore", Constantinople&Paris, 1922, 494 s., Bkz. EK 3. Yalnızca Bolşevizm'le ilgili saptamalar için bkz. ss. 63, 122, 145, 345-46, Moskova andlaşmasının maddeleri, s.353, 355, 462, 475, 481. Ayrıca bkz. E. Nicol, **Les Alliés et La Crise Oriental**, Edition Universelle, Paris, 1922. E. Nicol'ün adı geçen ve Ömer Kâzım'ın kitaplarının aynı yayınevinden çıktığını belirtmek gerekir. Sanırım, bu tip kitapların incelemesinde kitabevi-basımevi, yazar (gerçek ile takma ad, anonimlik), asıl ve çeviri dili ve kitap tarihçiliği, Fransız-İngiliz-Alman üçlüsünde basın-yayın faaliyetinin etkileşerek gelişimi sorun başlıklarını da dikkate alarak araştırmak şarttır. E. Nicol'ün Ankara İtilâfnâmesi üzerine reddiye niteliği de taşıyan diğer bir kitabı: E. Nicol, **Angora et La France. Une Réponse à M. Franklin Bouillon** (1922). Bkz. Ek 4.

¹¹ Durmuş Yılmaz, **Millî Mücadele Döneminde (1918-1922) Ankara Hükümeti Aleyhinde Bazı Faaliyetler**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Konya, 1992. D. Yılmaz'ın doktora tezi, Önsöz+Giriş, 1. Kısım, 2. Kısım, Genel Sonuç ve Bibliyografya, Ekler ile 220 sayfadır. Ömer Kâzım'ın kimliği üzerine bkz. Yılmaz, s.9-10 Daha sonra tezde yer verdiği çevirilerini aynı yayın evinden kitap olarak bastırmıştır: **Kemalist Macera**, Alagöz Yay., Konya, 1994; **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı** adıyla, Alagöz Yay., Konya, 1994. Durmuş Yılmaz'ın, bu propaganda kitaplarını Türkçeye ve tarihçiliğe kazandırması övgüye değerdir fakat her çeviri yapıtta olduğu üzere asıllarıyla karşılaştırma yapmak yeğlenir. Önemli olan tarafı, devri içinde de herhangi bir başka dile çevrilmemiş bu propaganda kitaplarının asıl dillerinden çevrilmiş olmasıdır. Yılmaz, doktora çalışmasının ilk kısmında okura bu devrin tarihyazımında başvurulması elzem bibliyografyayı ihmal etmeyerek değerlendirmeli ön bilgilerini vermiştir. Doktora tezinin birinci kısmı, önsöz dışında, girişle beraber 31 sayfadır (ss. 6-31). Yılmaz'ın doktora tezi aslında bir kaynak neşri sayılabilir. Tezin ikinci kısmı, her iki kitabın çeviri metinlerine ayrılmıştır (ss. 32-194).

edebiyat biliminin özel bir alanı olan yazarlar/yazılar veya basılı yapıtları bağlamında *takma ad/müstear* incelemelerinin bir konusu olarak görülmelidir. Yazarın tarafı ve merkezi sabittir. Siyasî yorumlarından ötürü, Mütareke sonrası, Anadolu'nun işgalini izleyen tüm olaylar karşısında inançları ve düşünceleri ile aktüel, içinde olsun veya olmasın, gözlemlediği olaylar karşısında pozisyon alışı kitaplarından ötürü açıktır. I. Dünya Savaşı ve Sonrası, özelleşilerek Millî Mücadele ve Cumhuriyet (Atatürk devri) **Türk ve 'Yeni Türkiye' muhipliği** ve **Türk korkusu** (*turcophobie*) ve *anti-turc* (siyasî propaganda) yayın ve basın, kamuoyu tarihi incelemelerine imajolojik bakışlar açısından (Osmanlı devirleri de eksen alınarak) da önemli olan kitapların bu özelliğidir. Kitaplar ve yazarı, Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) aleyhinde, liderinde özdeşleşmiş hareket ve yapı karşısında bir siyasî düzenek olarak inşa edilmiş 'müfrit muhalefet' içine dahil edilebilir. Çok boyutlu iç-dış siyasî propaganda makinesinin aletleri olarak Ömer Kâzım'ın iki kitabı ve benzeri başka tip basın ve özellikle propaganda evrakı üzerine tarih incelemeleri (Mütareke veya Millî Mücadele devri (1918, 1919-1922) ile Cumhuriyet devri ayırımında, 1923-) Türkiye'de artık geniş bir alan olarak oluşmuştur.¹²

¹² Burada ancak bir seçki verildi. Bkz. Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1943; Orhan Koloğlu, **Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara, 1994; **Anadolu Ajansı, Kuruluşu, Tarihçesi ve Safahatı (1925-1935)**, Ankara 1935; Ahmet Ali Gazel&Şaban Ortak, "İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7 (1), 2006: 223-256; Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988; Ergün Aybars, "Millî Mücadele'de İngiliz Basını I-II", **10. Milli Egemenlik Sempozyumu: Büyük Taarruz ve Sonuçları**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 1996, ss. 79-151; İzzet Öztoprak, "Birinci İnönü Savaşı'nın Anadolu, İstanbul ve dış basında karşılanışı ve yorumu", **Atatürk Yolu**, No. 21, Mayıs 1998: 81-96; İzzet Öztoprak, "Büyük Taarruz ve dış kamuoyu", **10. Milli Egemenlik Sempozyumu: Büyük Taarruz ve Sonuçları**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 1996, ss. 152-166; İzzet Öztoprak, "Millî Mücadelenin başlarında dış kamuoyunun Türkiye'ye bakışı", **Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu**, Ankara, 1989, ss. 227-236; İzzet Öztoprak, "Sakarya Savaşı'nın dış basında karşılanışı ve yorumu", **Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler II**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, Ankara, 1983, ss. 285-295; İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921) Türkiye ile İlgili Dış Haberler ve Bunların İç Basındaki Tepkileri**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1981; İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989; Bilal Şimşir, **Dış basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999; Osman Ulagay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1974; Cemal Enginsoy, "Batı Yayın Dünyasında Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1985: 831-846; Cemal Güven, **Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancı Asker, Siyasi Temsilci ve Gazetecilerle Temas ve Görüşmeleri**, Eğitim Kitabevi, Konya, 2017. Servet Avşar, **Millî Mücadele'de Propaganda Faaliyetleri (1918-1923)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2010. Mustafa Kemal Paşa'nın imgesini I. Dünya Savaşı ve sonrasında zayıflatmak üzerine İngiliz propagandasının çalıştığı da bilinmektedir, bu kez Türk karşı-propagandasında Mustafa Kemal'in kartpostallarının etkisi üzerine bkz. Ü. Gülsüm Polat, "Savaş, Propaganda ve Kartpostallar", **Avrasya İncelemeleri Dergisi** (AVID), I (2), 2012: 243-268; Türk Millî Mücadelesi'nin modellenmesi, örnek alma ve hayranlıkla izleme, takdir etme, her bakımdan üzerinde düşünme ve analize bağlı olarak, ulusçuluk, ilerleme, geri kalmışlık, sömürge karşıtlığı olgularının hepsi birer motif ve değer işaretleyici olmuş özellikle Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) üzerinde toplanmıştır. Kültürel ve politik geçmiş ve aktüel çıkarlar itibarıyla de yekpâre olmayan Avrupa'da devletler ve kültürler arası rekabette, batıdan doğuya doğru

Ömer Kâzım'ın siyasî pozisyonunu yani Hürriyet ve İtilâf (Fırka) cânibinden oluşu doğal olarak yalnızca bildirip geçilebilir. Bu fırkadan devşirilen uzak-yakın hükümet üyelerinin de (Mütareke hükümetlerinin profili) İttihad ve Terakki Fırkası'nı, Savaş'ın müsebbibi saydıkları siyasetlerinin muhasebesini yaparak cadı avına çıkmaları ve Millî Mücadele karşısında konumlanışını, işgalcilerle ile işbirliği yapmış ve onlar tarafından güdülen bu ideolojik çevrenin siyaset söylemine taraftar toplamak üzere kalemini kullanması üzerinden yaklaşılmaya da şaşırtıcı olmaz. *İttihad ve Terakki ile Jön Türklük ve Kemalizm: Kemalist Türkiye: Anadolu: Ankara hükümeti* arasında dolaysız bağılı ilişki özdeş tutularak kurulmuştur. Nitekim, her iki kitabının bağlamsal olarak değil yalnızca, kitap bölümleri çerçevesinde ve içerik-bağlamları dikkate sunularak bu ideolojik bakış verilebilir.

Yazarın yerdiği ve reddettiği tüm argümanlarda *sabit fikri* (Pangerman, Pangermanist) Berlin – (Bolşevik) Moskova eksenidir. Bu iki kod, bir nevi devrin yansıması olarak Batı Kapitalist devlet ve kamuoyunu besleyen sermayenin (üstelik emperyalizmlerin haritası yeniden çizilirken) paranoyak yansımasıdır. Bu paranoya 'Kemalizm'e de doğal olarak kasten sıçratılmıştır. Her iki başkentinde de mecazlaşarak, Savaş sonrası Anadolu ve "mazlum" Doğu'nun kurtuluşu için kurdukları "ittifak" (*alliance*) ve "cephe" (*front*), "yenik güçler" olarak nitelenecek, her ikisi Avrupa "barışına" **tehdit** ve **tehlike** olarak 'kıvılcık' rengine bulanacaktır: Avrupa barışının imkânı, hatta doğrudan, olmazsa olmaz kaydıyla "Doğu'da barış"ın sağlanmasıdır. 'Doğu derken dar ve geniş anlama atıfta bulunur; hem *Şark/Doğu* Meselesi/Sorunu'ndaki 'Doğu', örtülü indirgemedi 'Hasta Adam' Osmanlı'nın, "Türkiye" olarak kaderinin I. Dünya Savaşı'ndan sonra hesaplaşılmasıdır. Barış, Barış Antlaşmaları, şartları ve uygulanması, önündeki engelleri ile anlatılırken, Ankara: Anadolu: Mustafa Kemal, "Kemalist macera"nın "kötü çobanı" sahneye Barış'ın önündeki, hem Sevr hem de Versay için "engel" olarak çıkarılır. Osmanlı devletinin parçalanıp paylaşılmasında 'geri kalan' topraklar olarak 'Anadolu Türkiye'si'nin de paylaşılması, yani "işgal" sözcüğünün geçmediği iki kitapta da, İngiliz-Fransız ittifakı karşısında Bolşevik Rusya ile Pangermanist Almanya'nın kurdukları "Kemalist komplo", her ikisinin izlediği politikalar da "entrika, plan" ile tarif edildiğinden, her fırsatta Millî Mücadele ve lideri Mustafa Kemal Paşa'yı kötülemek/karalamak, şeytanileştirmek üzere kodlanmıştır. Millî Mücadele; "milliyetçi" bir siyasî harekettir, "Kemal" ise "önderi"dir ve "fakat"sız

haritada kayıldıkça "küçük ve büyük halklar" ayrımında hegemonik ırkçı bakışlar karşısında Lehlerden Macarlara Rumenlere, Balkan uluslarına değin ulusal ve siyasal tepkiler bağlamında Fransız, İngiliz veya Alman kültürleri karşısında üstünlük ve aşağılık psikozları karşısında Türkiye: Mustafa Kemal Paşa temsilinde imgelem çalışmaları çeşitlenmiştir. Bkz. Müjdat Karagülmez, "Macarların Gözüyle Millî Mücadele ve Türk İmajı", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 17, Sayı 3 (Eylül 2019): 494-518. Mustafa Yılmaz, "Kurtuluş Savaşı sırasında iç ve dış basın", **Türk Yurdu**, Cilt 17, No. 122, 1997: 71-74; Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın**, ATAM Yay., Ankara, 1989; Yücel Özkaya, "Millî Mücadele'de Anadolu Ajansı'nın kuruluşu ve faaliyetine ait bazı belgeler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1985 Mart, Cilt 1, Sayı 2 (Ayrı basım); Yücel Özkaya, "Millî Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal'in Basınla İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1985: 871-911; Süleyman Hilmi Bengi, "Ülkelerin Bağımsızlık Hareketleri ve Haber Ajansları İlişkisi: Anadolu Ajansı Örneği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XXXV, Sayı 100, Güz (2019): 449-477; Halil Özcan, **Atatürk'ün Özel Şifre Hattı PR Gizli Telgraf Merkezi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019.

- Jön Türklüğü,
- İttihad ve Terakki Fırkası ve liderliğini (dolayısıyla Jön Türklük düşüncesini),
- Mustafa Kemal ile onun Anadolu'da başlattığı Millî Mücadele hareketini,

birbirine bulama yapılır ve Millî Mücadele'nin, İttihad ve Terakki kendisini ilga etmiş bile olsa, liderliği ve düşüncesi “canlı” olup yaşadığından, Avrupa (Berlin)'de, firar edip kurmuş oldukları komite, ajans, birlik ve dağıldıkları her yerde örgütlü olarak, “dışardan içeri” doğrultulu ilişki ağıyla varlıklarını sürdürmektedirler. Kitaplarda, “Kemalizm”in, İttihadçılığın bir “devam”ı olduğu tezi sürekli işlenir. Bu “teslim” olmuş Osmanlı hükümetlerinin (Damat Ferid'in temsil ettiği karakter ve hükümetler) ve İngiliz İtilâf tezinin baş argümanıdır. Doğal olarak Anadolu'daki TBMM açılmadan önce başlamış, önce mahallî ve daha sonra örgütlü ve merkezleşerek millî siyasî bağımsızlıkçı bu hareketten ve liderinden ötürü çağında, denilebilir ki işgalci siyasî edebiyatta (resmiyetten kamuoyuna) icâd edilmiş bir siyasî kavram/olgu (yani metinden doğan kavram, terim) olarak “Kemalizm, Kemalist” ile birleştirmesi ve bütünleştirmesini, kitaplarında hangi kavram ve olay-olgu örgüsü içinde yaptığını örneklendirmek, yazarın devrin dünya ahvalini (I. Dünya Savaşı'nın mağlupları ve galipleri arasında) değerlendirirken pozisyonel kimliklendirilmesi, Millî Mücadele'yi ve Mustafa Kemal Paşa'yı daima doğrudan işaretleyerek “düşman” pozisyonu alışını daha da, indirgeyerek açıklayıcı olacaktır.

Millî Mücadele, Kurtuluş Savaşı veya *İstiklâl Harbi* biçiminde bu devre dönük Türk tarihçiliğinin kullanımları bilinmektedir. Saf alış, propagandif siyasî işaretleme/yaftalama sözcüğü olarak, 1918 Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgal Anadolusu'ndaki Kuva-yı Milliye ile Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ve sonrası tüm olay-olgular (onun lider olarak harekete geçtiğini işaretleyerek), ilk kitabına ad olmuş “macera” (*aventure*) sözcüğü ile nitelenmiştir. Bu ifade doğrudan, İttihad ve Terakki (Parti Union et Progrès) ve Jön Türklük: Milliyetçi: Türkçü düşünce (Jeune-Turquisme, Turquisme) düşmanlığından (*ennemi*) hareketle, I. Dünya Savaşı'na “Türkiye”yi sürükleyen “bu maceracılar” (*aventurier*) ile denkliğin otomatik olarak kurulmak istendiğini de ortaya koyar.¹³ Bu tercih, dönemin politika okurunu en başından kavram eşleştirmesi yaparak çarpıp yönlendirir. “Kemalist Macera, Eğilimleri, Kökleri, Amaçları” başlığı altında, *Kemalist Macera*'nın ilk bölümünün ilk alt-bölümünde, bu “macera”nın hemen “Alman-Bolşevik siyasetinin hedefi”, “Müttefikler arasındaki kopuş ve dünyanın düzensizliği”, “bu aynı politika ile Anadolu'ya biçilen rol”ün anlatılacağı özetlenir.¹⁴ Yazara göre Anadolu da artık “entrika alanı” olmuştur. Entrikanın oyuncularını ve oyuncağı bellidir. “Pan-German rüyası” ile “Kemalist macera” birleşirken, “dünya hegemonyası için Almanya kendi siyasî hesaplarında Türk imparatorluğunu baş faktör yapmışsa da”, bu imparatorluk yenik düşmüş ve

¹³ **L'Aventure Kémaliste**, s. 7, kitabın bütün “macera, maceracılar” üzerinden anlatılacağına “uyarısı” yapılır. Bir diğer bağlam zikri, “Kilikya'nın” Fransızlarca terk edilmesinden sonra, “bu maceracıların” oraya “hemen yerleşecekleri” ve hiç de Fransa'nın beklentisini karşılamayacak bir biçimde Suriye ve diğer Fransız sömürgelerinde “Kemalist propaganda”ya yol verildiği bahsinde geçer, s.100.

¹⁴ **L'Aventure Kémaliste**, s.11,

yok olma noktasına gelmiştir. Anadolu, Müttefiklerin mutlak tahakkümüne girmiştir. Kemalist, Kemalizm'in öznesi olan "Kemal, Mustafa Kemal" asıl "macera"nın lideri olarak öne çıkarılarak onun da "kimliği" atanır. Mustafa Kemal'in soyu en mühimdir. İngiliz (-İtilâf) tezi ve ondan yürüyen, Savaş sonrası İslâmcı vd. tarih çarpıtmalarında rastlanabilen, "Türk olmadığı", "Selânikli" kodundan ötürü "Yahudi olduğu", Yahudi olmasından ayrı "dönme" olduğu, sonra formasyonu verilir; "ortalama kültürlü", "muhteris", "becerikli", "kurnaz", "imansız, vicdansız" fakat "enerjik ve sert", "Alman düşüncesinin ateşli bir savunucusu", "Enver'e karşı da tarifsiz bir kin besleyen", "sonradan görme"dir (*arriviste*).

Bu tarz Atatürk'e yönelik kişilik, özel hayat, ittifadçı liderlikle anlaşmazlıkları ve soy-sop uydurmaları ve bunlardan doğan *anti-kemalist* (çağı ve çağından hareketle çoğaltılan ve tekrarlanan) klişelere bakıldığında, onun "nasıl olur da, zayıf karakterine karşın", "lider" olabildiği ise "onun hazır, elverişli durumu istismar edebilme" kabiliyetine bağlanır. Çanakkale'deki, Osmanlı genelkurmayını yöneten Liman von Sanders'in hatıratına atıfla, Alman hezimetini ve Alman ekseninde İttihadçı kurmaylığı temsilen bu ad hep zikr edilecekse de, Musfata Kemal Paşa'dan hayranlıkla ve heyecanla bahsetse bile "karanlık bir kişi" olduğunu da söylediğine yer verilecektir. Yazara göre işte "*geleceğin millî kahramanı*" budur. "*Kemalist hareket*; Alman-Bolşevik entrikalarının bir sonucu olduğu için Anadolu'nun derinliklerinden Hindistan'a uzanarak Doğu'ya anarşi tohumlarını ekmek, bununla Müttefiklere sonu gelmeyen zorluklar çıkarmak amacıyla" Berlin-Moskova ekseninde "Kemal" ile yürütülecek bir "plan"dır.¹⁵ Ankara'yı merkez yapınca "artistik itkilerle" bu köyü, "modern" bir kente dönüştürmek istediği için "Almanlara" başvurmuş (Osmanlı modernleşmesinde üç çizgi: İngiliz, Fransız ve Alman rekabetine de alttan alta gönderip), "Budapeşteli bir Alman mimarı" çağırılmış, inşa edeceği bu "yeni" şehri *Berlin* gibi olmasını istemiştir. Dolayısıyla her iki kitapta, hem hareket, hem lideri ve "yeni" kent (Angora) de Alman eseridir. Pangermanistler, Ankara'da, her yerde olduğu gibi cirit atmaktadır, öyle ki, "Kemalist ordu" için "savaş planları" Alman genelkurmayının kucağında Ankara'ya getirilmiştir.. Berlin de "Kemalist ordunun canlandırıldığı merkezdir." Enver ile Talat'ın patronajında bu mesai sürmektedir. Napoli, Brindisi ve Cenova'da başka ajanslar olsa da, Türk ve Rus teknisyenlerden oluşmuş bir umumî ajans (Komite) Roma'dadır, bu ajanslar subay ve askerî teçhizat toplama işiyle ilgilenmektedir. Berlin ile İsviçre hattında propaganda faaliyeti de Doğu'ya yönelik kurulmuş bir Türk matbaası ile başlamıştır. Alman etkisi o derecededir ki, Ankara'da 'meclis'te, hükümetin tam ortasında bir Alman siyasî bürosu vardır. Bütün bunlar, ilk Yunan yenilgilerinden önce "Kemalist ordu" için yapılanlardır. Engel Scheidemann, Savaş'tan önce Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi'nde çalışmış bu mühendis şimdi, *Angora* için çalışmaktadır.

"*Kemalist Macera'nın zaferi için*" Alman "*eski*" yenik genelkurmayı, askerî aklı işbaşındadır. Yazar, Moskova-Berlin "*komposu*"nda önceliği Berlin'e, "Alman entrikaları"na da verdiği için isimleri şöyle sıralar: "*Liman von Sanders'in kurmaylarından albay Widecke, binbaşı Krauss, binbaşı Dreusen ve baron von*

¹⁵ **L'Aventure Kémaliste**, s.23-25 vd. "Kemalist Hareket ve German-Bolşevik Planının Öngörülerine Göre Rolü" alt-bölümünde.

Andretten ve daha başkaları “Kemal’in en yakın müşavirleri” olup, ordunun ihtiyaçlarını mühendislerle beraber bizatihi “sahada” teftiş etmektedirler.”¹⁶

Ömer Kâzım’ın “gerçekte” kim olduğu dolayısıyla aslında siyasî olarak kim olmadığı her iki kitabında fakat en çok Jön Türklük ile onu taşıyan fırka/cemiyet ve liderliği ile önde gelen üyeleri ve Mustafa Kemal Paşa ve etrafında birleşen siyaset ve askerî elit yönetici sınıfı bir/aynı görmesi, amaç-program ve kullandıkları siyaset metodolojisi itibariyle hiçbir farklarının olmadığı tezine kuvvetle inanmış olarak ispatlamaya çalışmasından anlaşılır. Jön Türklük, İttihad ve Terakki ile (Türk) ve Milliyetçilik ve Kemal/Kemalist temsili kompozantlarına cümle/argüman içinde atıf verirken hem her birine dönük olarak ayrı hem de beraber hakkında küfre varsın varmasını kullandığı şiddet / nefret dilindeki aşırılık mutlak bir ölçüttür.

Suçlayıcı, yargılayıcı, önyargılı yaftalayıcı ve elbette manipülatif-operatif olması, her iki kitabın propaganda metin karakterinde çözülebilirse de Ömer Kâzım bunu, hareket ve liderinin faaliyetini, yürüttüğü siyaset (iç-dış) ve diplomaside, an-tarih “zihin parçalayıcı” işlevsellik kazandırmak için yapar, mevcut parçalanmış veya çok-parçalı siyasî kamuoyunu ‘işaretlenmiş düşman’ın (Kemal ve temsili) aleyhine onu doğrudan merkezî kişi (kahraman değil ‘kötü adam’) alınarak kuşatılıp yönlendirmek üzere, tüm “kötülüklerin, belaların kaynağı” kılar; daima tümü teke indirgeyicidir. Anlatıcı olarak merkezî kıldığı oyuncunun karakteri tasarlanmıştır: gerçek “iyi”yi, “asıl kahramanı”, “kötü adam” yapma usulüyle, yani tutarsızlıklar ve zıtlıklarla (sıfatlar) yer değiştirme metodu uygulanır. Gerçek ile muhayyelin geçişgenliği istenirse de yazarın karakter tretmanında kurgucu tarihsöylemsel aklı/duygu yoğun dilde yapılır. *Kemalist Macera*’da, yukarıda kendi fikrinde Mustafa Kemal Paşa’nın kişiliğine ve formasyonuna dönük söyledikleri ciddiye alınır cinsten değildir. Ancak ortak kaynaktan beslenen; İtilâf güçlerinin ve İstanbul hükümetlerinin (hilâfet, saltanat ve hanedan sacayağı), Sevr Andlaşması imzalanmış olsa bile Paris Barış Konferansı sürecinde, bu andlaşmayı reddeden Ankara ile “boyun eğen”, kabul eden “meşru hükümeti” İstanbul’u (kentlerin temsili) da hain sayan aynı Ankara arasında ve temsilen her şey: kavram: olay: kişi: oyuncu repertuarı tarafgir karşıtlık ilişkisinde çözülmeye çalışılmıştır. Yazar, Millî Mücadele’yi, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki hareket tarzını ve ideolojisini nitelemeye, ‘Türk halkı’nın (?) tek arzusunun “milliyetçilik maskesi”ni takmış “bu Kemal’in İtilaf devletlerinin “Barış şartları”nı kabul ettiği takdirde, “rahat bir nefes” alacağını rahatlıkla Fransız bir muhabir (?) ağzından söyletirirken, “bu Türk halkı’nın kim olduğunu, kitaplarında da açmamaktadır (**L’aventure Kémaliste**, avertissement, ss. 8-9). Onun adına konuşmanın şartlarını kayıtsız-şartsız kabûlün adı, hem İngiliz hem de Amerikan mandaterliği tartışmaları da sürerken “barış” ile “savaş” karşıtlığının “uzun sürmüş ardı arkası kesilmeyen savaşlardan yorgun, usanmış Türk halkının” barışa susamışlığı tarif edilecektir. Ne ilginçtir “bu Türk” halkının bir bölümü de Rum, Ermeni vd. unsurların çeteleri ile işgal güçleri beraber hareket edince “savaşmak” mecburiyetinde mi kalmıştır? Her şeyi “Bu Kemal” kışkırtmıştır.

¹⁶ **L’Aventure Kémaliste**, ‘Berlin-Angora’ kısmındaki “kaynaksız” bilgiler, ss.50-54. Kaynaktan kasıt, olay-olguları, siyasetleri yererken veya överken atıf yaptığı matbuattır. Yoksa bu tür bilgiler için denetleme yapabilecek herhangi bir kaynak göstermemektedir.

Paris-Londra hattından İstanbul'a ile dönerek Ankara'ya: Anadolu'ya doğrultulan kara propagandanın etkisinin olabileceği, kitaplarını çok muhtemeldir ki İstanbul'da yazıp Paris'te bastırmasıyla anlaşılabilir. Erzurum-Sivas kongre süreci, Müdafaa-i Hukuk çizgisinin hayata geçmesi ve Ankara'da Meclis'in de açılmasından sonra "Kemalistler"ın etkisinin İslâm dünyasını ve Türk dünyasını, İngiliz ve Fransız "Müslüman" sömürgelerinde "milliyetçi" düşünceyi uyandırması, bu sistemli karalamanın, işgale karşı mücadele ve mukavemeti kırma ve zayıflatmanın, Paşa'nın ve Meclis'in iktidarını sarsmanın -Yunan İlerleyişi ve İç İsyanlar- sık tekrarı, düşman işgal propagandasının metin-içerik karakterinin bir parçasıdır. Yazarın 1921 sonuna kadar Türkiye'de, İstanbul'da kaldığına hükmedilebilir, belki 1922 baharını da içine alabilir, bu süre.

Yazar, güya bütün bu iddialarını Avrupa matbuatı ile İstanbul ve Ankara matbuatının haberlerine, "Kemalist kaynaklara" göre, İstanbul'daki "Kemalist propaganda"ya karşın "gösteriyordu". Kitaplardan *Kemalist Macera*, yazarın taraf uyarısıyla düşülen nota göre 30 Ekim (1921, Konstantiniyye: Constantinople); *Ankara ve Berlin* ise 31 Temmuz (1922, Konstantiniyye: Constantinople) yazılmış veya bitmişti. Her iki kitap Sevr andlaşmasının (10 Ağustos 1920), Moskova andlaşmasının (16 Mart 1921) ve Ankara itilâfnâmesinin (21 Ekim 1921) imzalanması sonrası kaleme alınmıştı. *Ankara ve Berlin*'e ise daha telaşlı bir dil hakim oluyordu. Nihayet Berlin-Moskova eksenini, her ikisi tarafından "ayaklandırılan Ankara" için birbirlerine daha da yaklaşma fırsatını değerlendirmişlerdi. Cenova Konferansı (10 Nisan 1922) toplanmıştı. Boğazlar'ın iktisadî ehemmiyeti, "Küçük Asya' gibi bütün dünyanın en mühim coğrafî mevkiinde" bulunan Türkiye, Sovyet Rusya'ya ısrarına karşın "Avrupalı" değil bir "Asya devleti" olduğu için davet edilmese de (Fransız Başbakanı H. Poincaré), acaba Japonya "Avrupa devleti" olduğu için mi davet edilmişti?

Doğrusu, Fransa için de, İngiltere için de "Yakın Şark'ta "henüz Barış imzalanmamıştı." TBMM ise, Cenova Konferansı'na davet edilmemesini oturumunda heyecanlı konuşuyordu:

*"Dünyanın iktisadi perişanlığına çare olmak üzere milletlerarası bir konferans toplanıyor. Bu konferansa **Türkiye hariç** bütün milletler davet edilmişlerdir. **Gerek harpler, gerek inkılaplar tesiriyle ve gerek istilacı siyasetler eseri yeryüzünde en fazla tahribata maruz kalan ve bulunduğu coğrafyanın ehemmiyeti sebebiyle asla ihmal edilmeyecek bir hammadde satıcısı ve büyük iktisadi varlığı olan Türkiye bu konferansa davet edilmemiştir.** Bu, Türkiye'nin haiz olduğu mühim iktisadi vaziyetini ve istiklalini hakkıyla ispat etmiş bir milletin haklarına tecavüzdür. Ayrıca Cenova'da yapılmak istenilen iktisadi iyileştirmelerin yarım kalmasına ve medeni milletlerin karşılıklı menfaatler temin edilmemesine de sebep olacaktır. **Doğu kapılarında mühim bir mevki işgal eden Türkiye'nin bu konferansa davet edilmemesini şiddetle protesto etmek** hususunun hükümete havalesini teklif..."¹⁷*

¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi (8 Nisan 1922), 1. Dönem, Cilt 19, s. 60-72, <http://www.tbmm.gov.tr>.

Cenova, Llyod George hükümetinin marifetiyle “sulh için” için, “Avrupa’yı yeniden kurmak” ve SSCB ve Almanya’nın “sorunları”nı görüşmek üzere toplansa da, hesaplanan Berlin-Moskova arasının açılması amacıyla sonuçsuz kalmıştı. Bu durum, TBMM’de Cenova Konferansı üzerine yapılan oturumda Türkiye açısından tartışılrsa da Ömer Kâzım hep kaygılı idi. Rusya fırsatı, bu Konferans’ta yakalamış 16 Nisan 1922’de Rapallo Andlaşması’nı Almanya ile imzalamış, iki “yeni” devlet arasında “normalleşme” de başlamıştı.

Yazarın büyük korkusu, Anadolu’da İttihad ve Terakki’nin Anadolu’da yeniden doğacağı idi ve her iki başkent de zaten “Anadolu’nun komünist” olması için uğraşıyordu. Dış ve iç, çıkarlar çatışacak olsa bile tek merkezden, tek tek şahıslarla şube ilişkisinde İstanbul ve hükümetlerince güdümlü üretilmiş-yürütülmüş ve “revizyon”a tâbi tutulacak bu siyasî tezleri de *bütüncül* olarak bu kitaplar açıkça gösteriyordu. Ömer Kâzım, bu tezleri kesin bir inanır olarak *savunuyordu*. Sevr projesini külliye reddetmiş Ankara veya TBMM hükümeti’nin siyasetlerine ve zaten Millî Mücadele aleyhinde kendi devrinde de kalıplaştırılmış, tarih ve siyaset mühendisliğinin imalatı İtilâfçı, ‘saltanatçı’, ‘hanedancı’, ‘hilâfetçi’, ‘islâmçı’, ‘meşrutiyetçi’ neticede hepsinin yolu bir denize akarak Sevr paradigmasında savunulup ilerletilmişti. Ömer Kâzım’ın kitaplarında devrin Avrupa matbuatında savaşılan devletlerin ‘Şark Meselesi’ sözel kalıbı yerini bağlamsal olarak ‘Yakın Şark’a bırakırken Anadolu’nun paylaşılması ve dolayısıyla Türkiye’nin siyasî kaderi etrafında fikirlerin çatallaşması içinde bu tezler, İttihadçı düşmanlığında ve ‘Kemalizm de İttihadçılığın bir devamı’ olduğu sabit fikri üzerinde tartışılıyordu. Avrupa ahvali, bu kez ikinci kitabın kronolojisinde Cenova konferansının önemi etrafında da yakından takip ediliyordu.

Her iki kitap, Savaş sonrası dünyada, siyasî hegemonyaların devamlı yönetilmesinde etki çapı geniş iki büyük korku üzerine Batı kamuoyunu zaten egemen tehdit algısını takviye ederek kurgulanmıştı: Ekim 1917 (Bolşevik) devriminde devrimcilerin erken iktidarını ve kuracakları ‘Yeni Rusya’yı ideolojik olarak kalıplayan ‘Bolşeviklik’ (Bolchévisme) ve dünyayı değiştiren bu ‘Devrim’e her görüşten anlam yükleyişlerin karmaşası sürüyordu. Wilson’un ilkelerinden de önce, ‘kendi kaderini tayin hakkı’nın yarattığı elverişli ortama ve beklentilere bağlı olarak, her ‘yer’de “devrim” tohumunun ekildiği endişesi egemendi. Henüz Yeni Rusya’da ne olduğunun haberlerinin düzenli akmamasına bağlı olarak *Eski Rusya* gibi *Yeni Rusya* da ‘bilinmeyen toprak’tı fakat kordiplomatikte askerlerden meselâ, Moskova’da kalanlar ve kalmayanlardan daha sonra haberler, notlar, mektuplar, kitaplar akıyordu¹⁸.

¹⁸ Sıcaklığı sıcaklığına, dumanı tüterken herkes “nedir bu Bolşevik devrimi” sorusunu sormaktadır. Antant’ın siyasî körlüğü ve gelecek öngörüsünün zayıflığı üzerine yazdıklarıyla ve ayrıca Fransız aydınlarının (bürokrat, asker, sivil ve bilgin, yazar-çizer) Devrim üzerine erken tarihli, 2 Savaş Arasında yoğunlaşan siyasî edebiyatının ayrıksı bir parçası olarak, dönmeyip Moskova’da kalan sosyalist yüzbaşı Jacques Sadoul’un (Moskova, Fransız Askerî Misyonu) notları okunabilir. Bkz. Capitaine Jacques Sadoul, **Notes sur la Révolution Bolchevique (Octobre 1917-Janvier 1919)**, Edition de la Sirène, Paris, 1919. Karşılaştırmak için bkz. John D. Smele, **Russian Revolution and the Civil War 1917-1921, An Annotated Bibliography**, Continuum, London&NY, 2003. Ayrıca, çağı içinde daima ‘Rusya’ (Rossica) ile ‘Sovyet’ (Sovietica), ‘Sovyet Rusya’ ayrımının yapıldığı/yapılacağına da işaret eden bir bibliyografya özellikle belirtilmelidir. Ekim Devrimi’ni, eserlerin basım yılı için başlangıç alsa bile, iki devrim arasını, Rusya ve I. Dünya Savaşı ve asıl 1871-1914 Savaş öncesi Avrupa dünyasını Doğu

Batı'nın deniz-aşırı sömürgelerinde, manda sistemiyle güçlendirdiği vesâyet rejimleri, kapitalizmin *ezdiği* her yerde ve doğal olarak 'eski' Osmanlı dünyasında da devrim tohumları ekilmiş olabilirdi. Soru, siyasî devrimciliğin 'ulusçu' mu 'sosyalist' mi, bu iki kutup düşüncede, ulusal mı sınıfsal mı karakter taşıyacağı idi. *Jeune* Türkiye derken 1908 işaretleniyor, İttihad ve Terakki Cemiyeti ve iktidarları milliyetçi ve devrimci yönelimi ile kavranıyordu. Bu fırkanın da bir dünya tasavvuru vardı, o da tehditkârdı, kiminle dost veya düşman olacağı tayin edilmek üzereydi. Avrupa sosyal demokrat, sosyalist ve marksist çevrelerdeki komünist heyecanı ve umudu, Lenin'in görüntüsü kişi kültürünü de başından beri inşa ederek beslemekteydi. Bu çerçevede mümbit tarlalara ekilmiş devrim tohumları başak verecekse, siyasî ve toplumsal sonuçları olacak devrim düşüncesinin önce daima sömürge karşıtlığı-empyralist karşıtlığına evrilebileceği düşünülmekteydi. Nitekim bunun ilk deneyinin Bolşevikler marifetiyle 'geri kalmış' Anadolu'da, İslâm *yeşiline* bürünümlü yapılacağı, *ulusal* komünizmlerin yeşereceği ve Mustafa Kemal Paşa'nın buna örnek olacağı korkusu İngiliz hükümetinin başta olmak üzere hem Avrupa hem de Asya'nın geleceği için en büyük kaygısı olmuştu. İngiliz siyaseti bu kaygıda kilitlenirken, asıl korku Anadolu'da örgütlü, 'istiklâlcı', Batı (Medeniyeti) karşıtı olmasa da, politikaları karşısında 'şüphe'nin mütemadiyen canlı tutulduğu ulusçu başkaldıran bir *siyasî ve askerî mücadele* hareketinin periferide kopyalanabilir ve ihraç edilebilir özelliğe kavuşma gücü ürkütücü bulunuyordu. Yani Bolşevik Devrimi ile Türk Devrimi iki ayrı ve fakat ortak düşmana doğrultulu paradigma olarak, Batı Medeniyeti'nin empyralizmle kurulan anlam birliğinde periferik olarak kapitalist ekonomik ve siyasî geleceği, güç dengesi için tehdit olarak algılanıyordu. Savaş'ın galipleri olarak 'yeni haritalama'nın eski-yeni politikacıları ve yönlendirilen bir siyasî kamuoyu tarafından başta Mustafa Kemal Paşa kişiliği ve hareketinin, Bolşevik Rusya ile ilişkileri ve Bolşevik Rusya'nın Batı ile ilişkilerinin yönelimi anlaşılmalıydı. Bu sebeple de sıcağı sıcağına haberler, kitaplar, Türkiye, hem 'Yakın Şark'ın geleceği hem de doğrudan, bu coğrafya kodunda Millî Mücadele, Anadolu'daki 'devrim', Mustafa Kemal Paşa'nın hareket tarzı, Ankara diplomasisi, savaş durumu takip ediliyordu. Kitapların tarafgir olması, Avrupa politika işlerinin karar vericileri açısından ancak kendi tezlerini desteklediği çerçevede belki önemli idi. Siyasî analizinde uzgörüsü zayıf, önyargılı bir yapı sunsa da her açıdan sıcak düşünceler olması sebebiyle Ömer Kâzım'ın Türkiye işlerini takip eden Avrupa matbuatı ile İstanbul-Ankara/Anadolu matbuatını birbirine iliştirerek nasıl değerlendirdiğine ilişkin görüşler hem İngiltere hem de Fransa siyasî

Avrupa ile Balkanlar ve Türkiye'yi de konu yapan çalışmaları (yalnızca siyaset ve tarih eserleri, basılı diplomatik evrak değil, politikacı ve diğer aktörlerin yazmış oldukları günlük, hatırat formları, edebiyat ve sair disiplinlerdeki pek çok tanıklık eser) da dahil eden bu 1917-1930 arasında Fransa'da ve Fransa dışında Fransızca yeni neşriyatı (telif ve tercüme kitaplar, Fransız dergiler dahil edilmeyerek, bu ikinci cilde bırakılmıştır.) derleyen önemli bir bibliyografik rehber için bkz. V. Victoroff-Toporoff, **Rossica et Sovietica, Bibliographie des Ouvrages en français de 1917 à 1930 Inclus Relatif à la Russie et à l'U.R.S.S.**, Editions Documentaires et Bibliographiques, Paris, 1931. Bu bibliyografyada *Ankara ve Berlin* eserine de 'Almanya' konusu içinde verilmiştir. Bkz. Victoroff-Toporoff, **a.g.e.** 73. Bu bibliyografyada, 'Pays Balkaniques, Turquie' (bibliyografik rehber, hem ülke/bölge hem de türlere göre tasnif edilmiştir) kısmında belirtilen yapıtlarda, 'Mustafa Kemal'in 'devrim'le işaretlendiğini söylemekle yetiniyorum.

çevreleri tarafından 'yerli' parametin olarak dikkate alınabilirdi. Bolşevik Rusya'da henüz sağlamlaşmamış rejim aygıtı, ne olursa olsun içerden dışarıya 'devrim'in ihracına da girişecek olsa bile, iç savaş hâlinde idi. Bu ortamda Batı, Rusya'yı siyaseten yalıtma istemiş ancak başaramamıştı. Kitapların ikinci tezi ise, Osmanlı devletinin müttefikleri Almanya'nın savaştan yenik çıkması, Paris Barış Konferansı sürecinde, Versailles ile Almanya'nın 'yeni düzen'de, eski-yeni periferisinde (Doğu Avrupa ile Asya, Afrika, kıtalar arası yayılmacılığı) kapitalist endüstriyel, kültürel varlığının dizginlenmesi ve içerilmesinin şartlarını inşa etmek ve bunu da Bolşevik Rusya ve Türkiye'nin 'yeni rejim'leriyle gelecekteki konumu sorununa eklemli oluşu tartışması idi. Yazarın, dogmatik bakış bile olsa, kitapları okunduğunda, devrin Ankara-İstanbul hattındaki savaş bağlamını, İşgal Anadolu'su üzerine Avrupa matbuatını sıkı, aktüel, günlük, haftalık takip etmiş olması dikkate değerdir.

Bu noktada içerde bu tip yerli bir propaganda metninin dışa doğrultulması da kaçınılmazdır. *Kemalist Macera*'yı daha yakından kadrajlamak mümkündür:

Jön Türklük: İttihad ve Terakki Cemiyeti/Fırkası, hariçteki faaliyeti ve liderliğinin Mustafa Kemal Paşa ile ilişkisine, *Kemalist Macera*'da, bir bölüm alt-başlığı açılmış ve her iki siyasî yapının birbiri yerine kullanılması kurgusu oluşturulmaya çalışılmıştır: *Kemalistler Jön Türklerle önce zihinde ve sonra gerçekte hâldeki akış için aynılaştırılmıştır*: "Kemalistler ve Jön Türkler". Şablon resminin çekiminde *Kemalistler*, *Kemalist hareket* (*kémaliste*, *kémalistes*, *le mouvement kémaliste*, *nationaliste*) "Ankara devleti" (*l'état d'Angora*)¹⁹ ve sıklıkla 'Kemalist devlet' (*l'état kémaliste*)²⁰, "Türk milliyetçileri"dir (*les nationalistes turques*, *nationalisme turc*), 'Ankara milliyetçileri'dir (*nationalistes d'Angora*)²¹, hareket başlı başına "milliyetçi"dir (*nationaliste*), hareketin sadece yöneticileri değil herkes "milliyetçidir"²²,

¹⁹ **L'Aventure Kémaliste**, s.40. Bu kullanımda imtina edildiği aşikârdır, onun yerine Ankara referanslı, 'hükümet' ve hareket (*mouvement*), mücadele (*lutte*) ve 'Türk' sıfatı mutlaka eklenerek kullanım tüm kitaba yayılarak verilir.

²⁰ **L'Aventure Kémaliste**, s. 28, 55, 67.

²¹ **L'Aventure Kémaliste**, s.67. Milliyetçiler ifadesi "Kemal'in milliyetçileri" tamlamasında da (*Les nationalistes de Kémal*) ve tek başına 'Kemalistler' ile 'Milliyetçiler', 'şahıs'ta indirgeyici şahsileştirilir, 'millet' (Türk) üzere yükselen bir siyasî davanın önderinin "dava"ya tutunumu bilindikte (Türk milliyetçiliği kodlaması sabittir) kasten bu ifade tasarrufunun yapıldığı malumdur, o ve muhteris 'Kemalistler' ve çıkarlarına, "macera"ya da gönderilir. Burada, otomatik olarak Jön Türklerin de milliyetçi olarak kodlanmasıyla paralellik kurulur.

²² **L'Aventure Kémaliste**, alt-bölüm başlığı "Kemalist Hareket ve Müttefikler" kısmının "savaş" ile "milliyetçi" (*La Guerre "nationaliste"*) (niteleyen sözcük milliyetçi çift tırnakta yani yazarın kendi anlam yükleyişi işaretlenerek verilir. Bu hareketi "Kemalistlerin" dışında (kendi kendilerini), tüm başkalarının; 'düşman' kodlu İtilaf güçlerinin, İstanbul'un, muhalif her kim ise, basın-yayın organlarının, yazarların, iç ve dış kamoyunun, hareketi anlamak ve yorumlamak isteyenlerin, metinlerinin "metin dilinde" doğan sıfat olduğu için de çift tırnak vurgusuna bırakılmıştır. "Bu "mücadele", Germano-Bolşevist ittifakın "Antant"a karşı "sağır mücadelesi"dir. *Kemalist hareket yalnızca Yunanistan'a karşı değil, tek taşına Hellad'la da sınırlandırılmayarak [Hellad: Antik ve Kutsal kitap kullanımı olarak Akdeniz adaları ve Yunanistan'ın güneyi, İskender'in ilk "fethettiği" topraklar, ssg.] tamamiyle yabancı düşmanı elbisesini giymek suretiyle, Antant'ın tüm güçlerine dönerek, Anadolu'dan Rumları defetmek ve etkisini yok etmek için mücadele etmektedir. Doğu'da savaşı ebedi kılmak, orada çözülme ve yıkıcı anarşiyi dikmek, bu germano-bolşevistlerin tek amacı budur.*" Hellad antik kullanımının Türk-Yunan savaşında, Yunanistan'ın "irredentizmi" ve "Küçük Asya" rüyası ile birleştirildiğinde Ömer Kâzım'ın, Milli Mücadele'nin son perdesini de (Yunan İşgali, İngiliz ve

“Pantürk”dürler, “Panislâmcı”dırlar (*Panislamiste, Panturquiste*), “Panislâmcı Milliyetçi”dirler (*Panislamiste nationalistes*).²³ Bir belirgin yafta ise “bu maceracılar” tâbirinin, Ömer Kâzım ve benzeri kara propaganda yayınlarında sık tekrar edildiği üzere, ‘Kemalistler’ ile onun liderinin zaten “asi, başkaldıran, haydut, eşkiya” ile “kötü çoban” olduklarıdır, çıkardıkları “Ankara yangınının” (*incendie d’Angora*) alevleri (mecaz: isyan: milliyetçilik ateşi, ocak: merkez: Ankara) önce Anadolu’yu sonra her yeri (Hindistan, Balkanlar, Müslüman koloniler) kaplayacaktır.²⁴ ‘Millî Mücadele’ (veya Kurtuluş savaşı, İstiklâl Harbi) tarihyazımında bilindiği üzere, anti-propaganda metinlerinde (yerli-yabancı) ayrımı olmaksızın Millî Mücadele, bu biçimde, meşru otoriteye (: Osmanlı hükümeti, devlet) “isyan” ve türevi kavramlarla (*révolte, rébellion, insurrection*)²⁵ küçülterek ve hafifletilerek kalıplanır, zira “bu devlet” (ile ‘Bu İtilâf’) güçlüdür, “isyan” ise bastırılacaktır. ‘İsyan’ın ve “millî” mücadelenin neye ve kime karşı olduğu elbette örtülüdür, “işgal” kuvvetleri (Mütareke) ve teslim olmuş payitaht Konstantinopolis “barış” için uğraşmaktadır. Millî Mücadele’nin (olay-olgu ile hareketin örgütçüleri, üyeleri, topyekün “halk” veya “millet”, “Türk milleti”), “isyan”, “başkaldırma” olarak nitelendiği bağlamlar ile hareketin/mücadelenin bütünü’nün ‘milliyetçi’ karakterine vurgu önemlidir, özel bir bölüm başlığı açılmıştır.

diğer müttefiklerinin Yunan ordusuna verdiği kuvvet) nasıl gördüğü ve imgeleştirilmesine hizmet ettiği anlaşılır. (s. 61 vd.)

²³ Bu sıfatlar, Bolşeviklerin ihya edecekleri Rusya Çarlığı’nın Asya’da parçasındaki Müslümanlar, Müslüman Türkler ile İngiltere ve Fransa’nın egemenliğindeki Müslüman milletlerde (Mezotopamya ile Suriye işaretlenerek), yükselen “milliyetçiliği”, ideolojisinin temelindeki “sınıf savaşı ve çelişkileri”ni siyasetinde öteleyerek “‘Asya’da milliyetçi ve Panislamcı”, Rusya’da vatansever, Almanya’da emperyalist” olduğu” hükmünü veren Fransız yazar Maurice Pernot’ya atıfla kullanılır. **L’Aventure Kémaliste**, s. 17. Almanya’da Bolşeviklerin emperyalist olması “kızıl” oluşu ve devrimin Avrupa’ya ihracında ateşin yakıldığı saha olacağı içindir. Kemalistlerin “Panislamcı” oluşu, “sömürgeler”in kurtuluşu tezinde İttihad ve Terakki’nin Almanya ile I. Dünya Savaşı’nda İngiliz-Fransız ittifakının “egemen olamadığı” topraklarda “milliyetçi uyanış” ve “isyan”ın tahrik motifi olarak her iki kitabın söylemine hakim tezdır.

²⁴ **L’Aventure Kémaliste**, 33, 63-64, 77, 95. ‘bu ateşin tüttüğü ocak’ Ankara, Türkiye, Mustafa Kemal Paşa’nın 4 Haziran 1921’deki nutkundan çoğaltılarak “Türk halkına” yayılmıştır. Dipnot metninde bu nutuk çevrilmiştir. “..Anadolu’nun mücadelesi Müslüman dünya için öyle kutsaldır, yaktığı ateşi ufukta ve istikbalde Hindistan’ın ve Müslüman ülkelerin istiklaline taşıyacaktır.”, s.64.

²⁵ *Révolte* kullanımı: İzmir’e Yunan donanmasının çıkışı ile fitil ateşlendi, yoksa “isyan” olmayacaktı, “mücadele”yi lokal olarak daraltma ve işgali ‘Yunan’a bağlama, Antant’ın stratejik hatası olarak tefsir edilir, Kemalist hareketin “anarşist” (yani meşru devleti yok saymaya dönük hareketi) karaktere bürünmesi böylece başlamıştır. Moskova’ya atıfla “Anadolu’yu isyan ettirdi” (“Bolşevik planı Anadolu’yu isyan haline sokmaktı, Kemal yalnızca bu planı geliştirdi”, **L’Aventure Kémaliste**, s.25, 30. *Rébellion*: “Kemalist hareket, Konstantinopolis’teki resmî hükümete karşı açık bir asiliğe kalkıştı”, s.33. *Insurrection, insurrectionnelle* (Kemalist hareket nitelenirken): İsyan, **L’Aventure Kémaliste**, s.7, 22, Kemal’e göndererek “isyanın şefi” (chef de l’insurrection), “en azından İtilaf devletleri tarafından isyan olarak telakki edilen Kemalist hareket”in isyan olmaktan çıkarak Ankara hükümeti olarak resmen tanınmasına doğrultulması ve temsilci göndermesinden de önce, Bekir Sami beyin Londra-Paris-Roma arasında her üçünü temsilen Briand ile Sforza ile görüşmelerde geçen zamanda ve Londra konferansında bu kimlikten çıkarak “Ankara’nın muhatap alınarak tanınması” da olacağı (Ankara’nın Avrupa’daki mahir diplomasi tecrübesinin ‘Osmanlı’ya da bağlanması), bunun Anadolu’daki Bolşevik prestijini ve propagandasını kuvvetlendireceği bağlamda zikredilir. **L’Aventure Kémaliste**, s.84.

Şu başlangıç nitelermeleri de yazarın kimliği ve duruşu hakkında doğrudan fikir vermektedir:

*“Ankara (Angora) Kemalistleri ve Selânik (Salonique) Jön-Türkleri tamamen aynıdır. Aynı zihniyeti, aynı eğilimlere sahiptirler, aynı amaçları takip ederler, aynı taktiği uygular ve aynı vasıtaları istismar ederler, yalnızca Antant için değil dünya **barışı** için de tehlikeli olan **az veya çok şüpheli karanlık** kılavuzların hizmetindedirler.”²⁶*

Ömer Kâzım iki kitabında elbette bağ-bağlantı ve uzantı başkent ve kentleri mecazlara ve sembollere Kemalist hareket ve geleceği bağlamında ilişkilendirerek bırakmış, bunu başta Berlin/ Moskova ile yaparken, yukarıdaki başlık “öz”ünde yaptığı gibi Ankara’yı da Selânik’e bağlamıştır. Bu basit değil şedid bir göndermesel anlam çağrıştırmadır ve bilinçlidir; Selânik: Yahudi: Dönme: Jön Türk: Kemalist: Mustafa Kemal (doğduğu kent ve cemiyetin referans kenti) çağrışımları, hepsi tek bir cümlede (devri tarih incelemelerinden okuyanlar kadar, çağı içinde bu temsili bilenler için) toptancı bir bakışla ima edilir. Ankara-Berlin-Moskova hat ve eksenleri kurulurken, kentler imaj ve temsili olarak dizilir: Her iki çalışmada İstanbul/Der Saadet yerine (Konstantiniyye), ‘Konstantinopolis’ (Fransızca biçimi), Paris/Fransa, Roma/İtalya, Londra/İngiltere/Büyük Britanya, Cenova/İtalya, İzmir/Smyre, Erzurum, Sivas gibi simge kentler de daima siyasî bağlamlarında yerini alır. Devletler ve onları temsil eden hükümetler, politika adamları ve kurum-kuruluşlar faaliyet, ideolojik bakış, görüş ve daima politikaların uygulanış sürecinde mutlak surette zaten, anlatım gereği verilir, kentler söz konusu olduğunda (mekân-yer bildirimi sabit olduğunda) bağlamlar devreye girer. Üç başkent örneklenebilir:

PARİS

Paris 1: Paris, kitapların bakışında daima, Kemalistler lehine Alman-Bolşevik bir koldan yürütülen propagandanın matbuatta yöneldiği, yani İngiliz-Fransız ittifakının zaten çatlak olduğu bilindikte Anadolu siyasetinde de parçalanması ve Fransa’nın siyaseten Avrupa’da İtalya ile yalnızlaştırılarak bu ikisinin Kemalizm’e çekilmesi, Versay’ın (ve sair I. Dünya Savaşı’nın diğer mağluplarına dikte edilen andlaşmaların) tartışıldığı süreçte German-Bolşevik cephe olarak hazırladıkları **komplonun** Kemalistler üzerinden işleyen planın uygulandığı, kamuoyunda bu propagandanın yürütüldüğü merkez olarak öne çıkarılır: “Wilhemstrasse’nin gizli ajanları”, “enerjik olarak çalışmak üzere” yalnızca Paris’e değil diğer Avrupa merkezlerinde de demir atmışlardır, ‘diplomatik bazlar’ kurarak ‘kamuoyunu’ etkilemek suretiyle ‘kimi Fransız çevreleri’nin Kemalist sempatilerini de istismar etmişler”dir.

Paris 2: Alman istihbaratının faaliyeti güya sonuç vermiş ve Fransa, Ankara ile yakınlaşarak Ankara itilâfnamesini imzalamıştır, dolayısıyla Ankara İtilâfnamesi’nin sonuçlarının değerlendirildiği bağlamda, Franklin-Boullion heyeti, Briand hükümetinin ‘Doğu Siyaseti’nin eleştirisinde başkent, Fransız resmî ve gayriresmî çevrelere de göndererek adı geçer (postscriptum, kitabın sonunda bu andlaşmanın değerlendirmesi, **L’Aventure Kémaliste**, ss. 99-103).

²⁶ **L’Aventure Kémaliste**, s.35.

Paris 3: Ayrıca Paris, önemli bir bağlamda diğer ‘müttefik’ başkentler yanında sıralanır. Bekir Sami Bey’in Londra konferansı (Şubat-Mart 1921) sürecinde yürüttüğü Ankara’dan ayrı, onayı olmaksızın yaptığı demarşa bağlı “düzenlemeler” (İngiltere, Fransa ve İtalya, “arrangements”) ve döndükten sonra “azlini”, Londra, Roma hattında Paris’in beraber zikredilmiştir. Bunu *Agence Stefani* kanalından aktarır, Ankara meclisinden kendi başına karar vermesini sert bir biçimde tenkid edildiği yönünde” telgraf haberiyle verir. Bekir Sami’nin hariciye vekili olarak Sakarya’nın doğusuna çekilmeyi zorlayan Eskişehir-Kütahya muharebelerinden de önce başlayan (10-24 Temmuz 1921) “ılımlı milliyetçi”, hatta “mandacı” bir kanadın Meclis’teki varlığında Bekir Sami’ye de atıfla onun ‘Avrupa başkentleri’nde yürüttüğü misyonunun da başarısız olması (I. Misyonu Moskova’ya gönderilmesi ve orada da yürüttüğü faaliyetler, heyetin diğer üyeleri İktisat Vekili Yusuf Kemal bey ile Rıza Nur’dur, 11 Mayıs 1920’den heyet hareketi, 31 Ocak 1921’e dönüş tarihi), Ömer Kâzım’ın Bekir Sami’yi öne çıkardığı tüm kısımlarda üzmüştür. Bekir Sami Bey’in yürüttüğü diplomasinin Ömer Kâzım anlatısında yine “Moskova”ya (bolşevizme) yaklaşmanın ve güdümüne girilmiş olmanın (Ömer Kâzım’a göre Çiçerin’in Yusuf Kemal Bey’i “seçtiği” belirtilir, Bekir Sami’den sonra hariciye vekilidir) bir sonucu olduğu ve “Kemalist inadın” Britanya’nın “Barış” konferansındaki (Londra) tutumunun sürekli olarak sorumlu tutması (genel olarak Sevr revizyonu sorunu) açıklanır. ‘Suçlu uzlaşmaya yanaşmayan’ Ankara’dır. Bekir Sami bey “günah keçisi” yapılmıştır.²⁷

ROMA

Roma 1: Daha önce de belirtildiği üzere Roma’nın emperyalist ve işgalci İtalya temsilinden, ayrı, Berlin’in İttihadçı ve Kemalist propagandayı ajanslar kurarak yürüttüğü merkezler bahsinde (s.51, **L’Aventure Kémaliste**, diğer İtalyan kentleri, Brindisi, Napoli, Cenova) geçtiği tekrarlanabilir.

Roma 2: *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde İtalya’nın siyasetini kritik ederek ele alan makalede (21 Mart 1921 tarihli), “Kemalist yabancı düşmanlığı” (*xénophobie kémaliste*), Bekir Sami beyin I. Misyonu bağlamında, Briand-Bekir Sami anlaşmasından on gün sonra kaleme alınmış bir yazı olması sebebiyle; İtalyan emperyalizmine gönderildiği bağlamda önemlidir. Yani, “iki latin kızkardeş”ten İtalya’nın kasasının boşaldığı, Arnavutluk’un yarısını işgal etmiş etmesi, boşaltmaya ve bağımsızlığını tanımaya mecbur kalışı, Fiume’de tutunamayacağı, I. Dünya Savaşı’nda da asıl “derdi”nin bu liman olduğu, Araplarca, Libya’dan Sudan’a bilindiği, yani İtalya’nın “irredentizmi”nin bile kimseyi memnun edemediği, bırakınız “uzakları” istila etmeyi “*Roma istila edilse*” acaba savunup savunamayacağı” biçiminde “Roma” kent imgesi İtalyan zayıflığında alayla geçirilir. Elbette sömürgeci/emperyalist İtalya’nın

²⁷ **L’Aventure Kémaliste**, s. 21, 32; **L’Aventure Kémaliste**, s.86-87. Bekir Sami Bey’in bu iki misyonunu tartışması ve onun hem Kafkasya’nın geleceği hem de İngiliz-Fransız ittifakını tahkime yarayan demarşının eleştirisini Meclis’teki tartışmalardan, İngiliz belgelerinden ve Moskova’nın Bekir Sami’nin Londra’daki “güçlü Kafkas Federasyonunun kurulmasının hem İngiltere hem de Türkiye’nin çıkarları lehine” olduğu yönündeki, bağımsız, talimatlara uygun da olmayan, anti-bolşevik kodlu faaliyetine karşın “İzmir” ile Grek projesi fikrinde ısrarlı İngiliz aklını ikna edemese de, Bekir Sami Bey’in yarattığı kuşkunun (Lloyd George ve Lord Curzon nezdindeki hafi müzakerat) Moskova için yeterli olduğunu Moskova-Ankara ekseninde veren bir çalışma için bkz. İzzet Öztoprak, “Dışişleri Bakanı Bekir Sami Beyin İstifası meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt IX, Kasım 1992, ss.96 -107.

maceracı dediği devrim ateşini hiç hesaba katmadığı da aynı makaleden zikredilirken, Ömer Kâzım, İtalyan-Fransız rekabeti şöyle dursun, aynı makaleyi bu iki devlete yönelik “Kemalist düşmanlığı”nı kanıtlamak için, anti-kemalist imaj inşası için yer vermiştir.²⁸

LONDRA

Londra 1: Kemalist gazetelere atıfla, başta yine *Hâkimiyet-i Milliye*’den 19 Haziran 1921 tarihli makalede ‘Kemalist yabancı düşmanlığı’nı imaj repertuarıyla verilir: İngiltere “Manş buldoğu”dur ve buldoğun içerde yani “İrlanda”da, ve deniz-aşırı Hindistan’nda, nihayet Mısır, Irak’ta kendi felaketlerine adım adım yaklaşmaktadır; “İngiliz boyunduruğu” ve “Britanya tiranisi” (le joug anglais, la tyrannie britannique) altında “boyun eğmiş” ülkelerin lehine meseleler halledilirse imparatorluk, süzerenleri her ne yaparlarsa yapsınlar git gide içinden çıkılmaz güç bir ahvalin içindedirler. “İnşallah”, Rabbim sizin kesin yıkılışınızı görmeyi nasip etsin!²⁹

Londra 2: Bekir Sami Bey’in I. Misyonu çerçevesinde İngiliz ve Fransız ittifak siyasetinin kopuşuna da gönderme yaparak zikredildiği tüm siyasî bağlamlar.

Berlin-Moskova güdümünde bile olsa yazara göre, “Bu Kemal”, “Kemal kendi oyununu kurmak için” Ankara hükümeti ile “resmî Türkiye” arasında yani “Bâb-ı Âli” ile kopuşunu ifşa etmelidir, zira:

“Müttefikleri aldatmayı ancak bu yolla başaracaktır”... “Jön Türklerin sermayesi, doğrusu ahlâken düşmüştü, Hristiyanların ve Müslümanların cellatları olan liderlerinin şöhreti tehlikeye düşmüştü, ayrımın yapılması kaçınılmazdı. Bu bir diplomasi meselesi idi: “Yeni Türkiye” (La Nouvelle Turquie): “Le Kémalistan”, “Yeniden türeyen Türkiye” (“La Turquie régénérée”) eskisinden farklı olacaktı. 1908 Devrimi’nin adamlarının bilincinde ağırlık yapan bu cinayetlerden kendisini kurtarmalı, medenî dünyanın gözünde hatadan bağışık, masum ve hemen hemen “erdemli, iyi” görünmeliydi”

Dolayısıyla “Kemalist matbuat, “Enver ve uşakları” hakkında “kasten”, “sanki aralarından bir farklılık varmış gibi” (Enver-Kemal rekabetinin istismarı) yazıp durmuş, “Jön Türk devrim düşüncesine ihanet etmemişler” gibi “Jön Türklerle hiçbir ortak tarafları olmadığını...“Kemalist Anadolu’yu”, “güya Enver’in Kemalist hükümeti devirmek üzere” “ajanları”yla harekete geçtiği” biçimindeki³⁰ aşırı-anlam yükleyici ifadeler (Savaş sonrası İttihadçıların faaliyetine dönük değerlendirme sınıfından), Ömer Kâzım tarafından, “sahte saldırı” (*pseudo-attaque*) olarak aldatıcı bulunmaktadır. Kemal-Enver rekabetinin dahi bir örtme hareketi olduğunu (*setr*) düşünmektedir. Jön-Türklük: İttihadçılık: Kemalizm (ideoloji, hareket ve komite) ve biri derken diğerini kast etmek için bu cins yapılandırma şartlandırıcıdır. Bu bildik yapılandırma, Ömer Kâzım ve benzeri kara-propaganda metinlerinde iddia meşrulaştırıcı, girdap etkisinde aynı kavram kodunda anlamı şartlandırma biçimidir. Zaten “kötü” olan resim (Jön Türklük, devleti yıkıma götüren’ İttihad ve Terakki ve muhtemel her zihinde güdümlü olumsuz imgelemi),

²⁸ *L’Aventure Kémaliste*, s.69.

²⁹ *L’Aventure Kémaliste*, s.69, 70.

³⁰ *L’Aventure Kémaliste*, 36 vd. Kemal-Enver rekabeti iki paragrafa sıkıştırılıp anlatılır.

müstakbel “kötü” (Kemalizm, Mustafa Kemal ve Türk Milliyetçiliği, ulusal devrim) ile birleştirilir. Ankara ile Anadolu matbuatına atıflı-atıfsız Milli Mücadele’ye karşıt bu güçlü ve faal politik tipleştirme ile kategorik olarak ve yalıtarak, daima indirgeyici, sembolik karşıtlık kurucu anlam-sıfat çoğaltıcı (iyi-kötü, cennet-cehennem, güzel-çirkin) üretken yapıyla örgüt ve İttihadçılık karakterini öne çıkarmak, Mustafa Kemal Paşa ve liderliğinin gerek eski İttihadçılarla kişisel ve dolaylı-dolaysız organik bağını, saf olarak harice çıkmış/firar etmiş olsalar bile daima “içerdekiler”le sürekli bağ-ilişkinin de sürdüğüne dair vurgular, Milli Mücadele’nin güdümlü olduğunu, güdümlenerek dizinleyenlerin ise İttihadçılar ve onları “yöneten”leri sezdirmek ve sonra açıkça belirtmek içindir: İttihadçılara yapılan vurgunun gerisinde Versay’la “aşağılanan” Almanya’nın (Pangermanizm’in) “Kemalistler”le de bağının doğrudan olduğunu belirtmek istemenin dolaylı yoludur, aslında, her iki kitapta da Milli Mücadele’nin milliyetçi ve bağımsızlıkçı “özünü”, anlam ve değerinin içini boşaltmak, etkisini zayıflatmak üzere yine, “Kemalizm”i (Türkçü: Milliyetçi mücadele/mukavemet özdeşliği daima kurularak; ‘milliyetçi’ sıfatı sık tekrar), ‘Ankara hükümeti’nin izlediği siyasetler, “önceden inceden inceye planlı” bir “Alman-Bolşevik komplosu” olduğu için, I. Dünya Savaşı’nda müttefik olan Osmanlı devleti ile Almanya; Savaş öncesi ve sonrası İttihad ve Terakki’nin Almancılığına bağlanarak, Kemalistler: Türk Milliyetçileri Anadolu’nun işgali karşısındaki siyasî ve askerî mücadele isim, olay, kurum-kuruluş ve faaliyet eksen alınarak Milli Mücadele’nin örgütlülüğü bahsinde zikredilir. Yalnızca sembolik üçlü yoktur: Talat, Enver ve Cemal (triumvirat) değil bağlam içinde hariçteki diğer önde gelenler de zikredilir ve ‘Ankara’daki meclisi oluşturanlar, Ankara diplomasisinin ve askerî yöneticilerin Jön Türk olarak İttihad ve Terakki ile bağları, komite’nin mensupları olmaktan ayrı, üyelikleri ve ideolojik duruşlarıyla, Savaş’taki “cinayetler”de, binlerce Ermeninin celladı da olup ‘savaş suçlusu’durlar. Londra Konferansı sonrası Malta’dan dönenler de Ankara’ya gelmişler, onlar da İttihadçıdır. Cavid Bey, Yunus Nadi, Bekir Sami, Rıza Nur, Yusuf Kemal, Ahmet Nesimi bey, Sami bey, Hacı Adil bey isimleri (önceki ve şimdiki pozisyonları ile) sıralanır.³¹

Şartlar gereği (‘meşru’ ile ‘Ankara’, hükümet, muhalefet, basın-yayın rejimi, propaganda makinesi, toplumsal baskı) gerçek kimlik ve imzasını gizleme, başka bir siyasî kisve taşıyarak, ‘yazar adı’ için takma ad kullanımını benimsenmesi şaşırtıcı değildir. ‘Yazar adı’nda bildirilen ad, açık ad: gerçek ad ve bu ‘aynı kişi’ ise, şahsiyeti kadar, ailevî çevre emniyetini, itibarını garanti altına almak düşüncesi de yazar kişiyi şartlandırır. Ömer Kâzım için de betimlenen bu faktörlerin hepsi söz konusu olabilir. Avrupa’da yazmak (Paris veya başka başkentler), izafî olarak, daha güvenli bir limanda yazmaktır. İstanbul veya Anadolu ahvali açısından haricî iklimlerde bile olsa takma adla yazmak, politik etkileşme hesap edilebilir olduğunda, propaganda makinesi açısından kimliğin açığa çıkma ihtimali vardır. Sipariş, bir gün, bir yazı dizisi için ‘politika icabı’ yazılarda takma ad kadar anonima yolu³² - bu kez meslek adıyla bile- tercih edilebilir.

³¹ **L’Aventure Kémaliste**, s.39-41.

³² İlginç bir örnek olması itibarıyla ‘bir diplomat’ imzalı kitap varyasyonlu düşünmeye imkân veriyor; Sevr Andlaşması’nın revizyonunun, ‘İttifak’ın Doğu’daki itibarı için şart hatta kaçınılmaz olduğunun “bir diplomat” imzasıyla (gerçekten diplomat mı?) neşredilmiş bir

Ömer Kâzım örneğinde, bu kitapları, açık ve gerçek yazar adıyla İstanbul'da Fransızca yazmış ve yine burada basmış olsa idi, işgal İstanbul'u ve İngiliz ve ortakçı olarak zaman içinde (1920, 1921, 1922) çıkarları çatışacak bile olsa İtilâf tezleri (Osmanlı hükümetinin benimseyip uyguladığı) açısından sorun olmasa da 'manevî' ve daha önce belirtilen politik ruhsal baskının temsilcilerini, Millî Mücadele taraftarlığını göğüslemek ve cevap vermek gerekebilirdi. Ömer Kâzım gibiler için, ister açık/gerçek adıyla ister takma adla olsun, biricik faktör 'korku duygusu' ile 'itibar' kaygısının bir yazarı yönetebileceği gerçeğidir. O dönemde İstanbul'da tersine işleyen bir hâl vardı; Millî Mücadele'yi desteklemek 'sansür' ve 'müeyyide' getiriyor, aksine hicvetmek, saldırmak, ödüllendiriliyordu. Kitaplar okunduğunda anlaşılacağı üzere 'o zaman', 'Hürriyet ve İtilâfçı algısı, işbirlikçi algısı, İngiliz muhibbi, müfrit Mustafa Kemal muhalifi oluş da peşin olduğu için tepkileri rahatlıkla 'diğer taraf'tan çekebilirdi. Tüm bu yazı faaliyetini düzenleyen kurallar ve kurumlarının sağlam olduğu ülkelerde, kendi gerçek adını veya kimliğini

risâlede, yalnızca meslekî kisvenin belirtilmesine karşın yazarın tezini kendisini gizleyerek fakat anı anına, hitap hedef kitlesinde (diplomatlar, konferansın ve bu andlaşmanın imzacı tüm tarafları) özelleşilerek hemen görüş bildirme, ikna etme tercihidir, "Bu diplomat"ın kim olduğu, yani İngiliz mi, Fransız mı, İtalyan mı veya Osmanlı (Türk) olduğu, hatta Ermeni, Grek vs. ihtimâli, hatta gerçekten diplomat olup olmadığı, ister İtilâf tezlerini Sevr andlaşması bağlamında topyeküncü ya da "revize edilerek" savunsun önemsizdir. Mesele, daima bu anonim yazarlı kitabın tezli içeriğinin, o yıl, bu andlaşmanın imza edildiği an-zaman içinde başlayan ve sürececek olan yankıları izlenerek ve karşılaştırmaya açılarak çözümlenir. (açık/gerçek adlı resmî siyasî evrak grubu içinde diplomatik belgeler, resmî kisvesini çıkararak, görevden ayrıldıktan sonra bile olsa resmî söylemi de içine alan gayriresmî yayınlar) Bkz. **La Révision du Traité de Sèvres: fatale pour le prestige de l'Entente en Orient, par un diplomate**, M. Rivière, Paris, 1921, 31 s. Örneğin karşılaştırsın şu gerçek yazar diplomatların - an-zaman (1918-1922) neşirleri: **La Question du Proche Orient: Mémoire sur les déclarations faites et les décisions prises par les Puissances alliées et associées**, par A.- F. Frangulis, Boaniche, Paris, 1922, vii-50 s. (Milletler Cemiyeti'nde Yunanistan delegeşi, 1920-1922, Yunan hukukçu diplomat ve akademik Frangulis'in (A. P. Phrangoules, 1888-1975) Yunanistan siyaseti üzerine **La Grèce et la crise mondiale** (Paris: F. Lacan, 1926) çalışması ile karşılaştırılabilir. Özellikle şu yayınlara da karşılaştırsın: Grek projesi ve Millî Mücadele'de Türk-Yunan Harbi, Sevr Osmanlı hükümetince imzalanırsa bile Ankara hükümetinin diplomatik muhatap alınmak zorunda kaldığı ve başta Yunan arzuları üzere Sevr'in 'revizyonu'nun yapılması için de toplanan Londra Konferansı sırasında (21 Şubat 1921-12 Mart 1921, İstanbul hükümeti: Tevfik Paşa, Ankara hükümeti: Bekir Sami bey delegasyonu çifte temsil) Helen delegasyonu'nu temsil eden Yunan Başbakanı Nikolaos Kalogeropoulos'a A. P. Phrangoules tarafından takdim edilen Sevr andlaşması üzerine *mémoire* yazısı (7 s.): **Mémoire sur le traité de Sèvres présenté à S.E.M.N. Calogeropoulos**, G.S. Vellonis, London, 1921; Yunan Başbakanı Nikolaos Kalogeropoulos'un Ankara'nın davet edilmesine sinirlendiği bilinmektedir.. 17 Şubat'ta Londra'ya gelen heyet (17-18 Şubat'ta) İngiliz Başbakanı Llyod George ile ön görüşme yapmış, fakat daha önce İngiliz başbakan, demarş hâlindeki Yunan eski başbakan E. Venizelos'la da görüşmüş, İngiliz-Yunan İzmir'in statüsü ve 'statükonun korunmasından daha ileri atakla Yunan irredentizmini sürdürme' konusunda ikna ve fikir birliği sağlanmak istenmiştir. N. Kalogeropoulos'un 'rüya hâlini' yani Türk ordusunu ve siyasetini gerçekte canlandıramadığını Konferans sırasında Fransız basınına verdiği demeçler yanında Fransız başbakanı A. Briand'ının da Yunan başbkana büyük altı istihza ile yaklaştığı belirtilmelidir. Londra Konferansı'nda Yunan Heyeti'nin politikasını, İtilâf güçleriyle (Fransız, İtalya ile arasının çoktan kara kedi girdiği) ve asıl İngiltere'ye yanaşma durumunu ve tavrını analitik ve karşılaştırmalı inceleyen kapsamlı bir makale için bkz. Çağla D. Tağmat, "1921 Londra Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)**, Yıl 9, Sayı 18 (Güz 2013): 29-54. Ayrıca Yunan delegasyonunun tavrını dolaylı anlatım için bkz. Erkin Tan, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Londra Konferansı (21 Şubat-12 Mart 1921)", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Yıl 16, Bahar 2018, Sayı 24: 245-267.

gizleme (ve kisve değiştirme) yöntemi basın-yayın faaliyetinin yazar, gazeteci üyeleri kadar saf edebiyat çevrelerinin üyeleri tarafından, matbaanın icâdından da önce benimsenmiştir. Bu durum, meslekten yazar/şair/gazeteci olsun olmasın her iki kitabın yazarı Ömer Kâzım için de kestirilebilir bir değerlendirmedir.³³

Sonuç Yerine

Çağı içinde *Kemalist Macera* ve *Ankara ve Berlin* birkaç açıdan önemli idi: Milli Mücadele'ye topyekûn, Ankara'daki Meclis hükümetinin Anadolu'da kendisini muktedir kılan siyasetlerine; diplomatik ve askerî hareketine, felsefesine zaten düşmanca tavır almıştı. Yazar, başta Kurtuluş Savaşı'nın önderinin Müslüman, Müslüman olmayan Asya, yakın, uzak ve iç Asya ayrımında da Doğu Müslüman ulusları ve Türk Dünyası için *anti-emperyalist* ve *anti-kolonyalist* temsili etki gücüne İttihadçı düşmanlığı ile Kemalist düşmanlığını birleştirmiş tipik bir sestti. Doğrusu 'Jöntürk' tümünden şeytan idi ve 'Kemalistler' de Jöntürk olup 'Jöntürk Kemalist milliyetçiliği' yazarı çileden çıkarıyordu. Yazarın zihninde 'milliyetçi olmak', 'milliyetçilik' sorundu. Otomatik olarak İttihad ve Terakki de "Çete" idi ve İttihad ve Terakki nefrete doğrultulu olarak duygusal şiddetiyle gözünü ve zihnini karartmıştı. İttihadçı: Kemalist eşleştirmesi açıkça her iki kitabın kurgusuna hükmediyordu. Eski Osmanlı sahası, 'Yakın Şark işaretle olarak, açık-gizli Batılı emperyalist:

³³ Yazar-Yazı, yazar adı, yazar adının bilinmemesi/bilinmemesi, gizlenmesi, müstear/takma ad, remiz kullanımı, gerçek adı değilse izlenen süreçler, kadın yazarın cinsiyetini de gizlemek üzere erkek adı kullanması, bu tip yazma tasarrufları üzerine bazı saptamalar yapılabilir. Bir yazarın birden fazla takma ad kullandığı veya aynı takma adın farklı birkaç yazar tarafından benimsendiği, hatta bir başka gerçek şahsın adının kullanıldığı da görölmektedir. Bu durumlarda takma adın gerçek sahibine ulaşmak için bazen uzun araştırmalar gerekmektedir, buna rağmen takma adın sahibinin bulunamadığı da olmaktadır. Konu üzerinde en çok çalışanlardan Fevziye Abdullah Tansel takma ad tespiti için bir metodoloji de önermektedir. Bkz. Fevziye Abdullah Tansel, "Türk Edebiyatında Müstear Adlar ve Bunların Tesbiti Metodları", **II. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (4-9 Ekim 1976) Tebliğ Özetleri**, İstanbul. Ayrıca bkz. Etem Çalık, **Türk Edebiyatında Müstear-Mahlas ve Tapşirmalar**, Erzurum, 1999. Yazma/Yazı işinin kuramcılardan Gérard Genette'in sınıflaması içinde anonim veya müstearlı (pseudonim) yazılar da *paratexte* (parametin) faaliyetidir, bu faaliyet de tüm diğer metinler gibi bir metnin hangi sebeple okurlarına hitap ederek ne önerdiğiyle, daha geniş bakılarak halka ne takdim ettiğiyle, amacıyla ilgilidir; bir önsöz, resimler, ithaflar, yazar adı, başlıklar vs. vardır. Genette, çağlara, kültürlere, anlatı biçimleri/türleri, yazarlara, eserlere, bir tek eserin bile çeşitli baskılarına, hissedilen tüm baskılara göre parametinin yapısının, yöntem ve araçlarıyla beraber biçimden biçime girebileceğini belirtir. 19. yüzyılda, müstear kullanımı, hatta aşırı kullanımı, 1830'lara doğru başlamış, bunun sebepleri arasında özellikle edebiyat ya da yazı eyleminin ürünlerinin simgesel değerinden ziyade maddi değer vurgusunun, dolayısıyla yazı-yazar ilişkisinde şeref ve erdem yitiminin etkili olduğu belirtilmektedir. Bu yeni pratik yani müstear kullanma eğilimindeki artış, basın ve okur kitlesinin gelişimiyle, hatta özelleşerek rafine oluşuna koşut biçimlenmiştir. Yazarların yüzyıl başından sonuna yazarların sekizden on ikiye farklı adlar altında müstearla yazdıkları bile görölmüşür, edebiyat pazarı gerçeği ile edebi veya her tarz/üslup ve içerikte yazının (matbu) simgesel değeri gibi iki değer ölçütü doğmuştur. Dolayısıyla müstear adla yazma pratiği, edebiyatın kurumlaşma sürecinde yazar, yazı, okur ve sermaye ilişkisinde istismarı da işaretleyci bir tavır olmuştur. Bkz. Manon Brunet, "Anonymat et pseudonymat au XIXème siècle: l'envers et l'endroit de pratiques institutionnelles", **Voix et Images**, Vol. 14, Nu. 2 (41), hiver 1989, s. 170, 171, 175-176; Gérard Genette, «Le nom d'auteur», **Seuils**, Paris, Seuil, 1987, s. 38-53; yazı/yazma eyleminde müstear/takma ad tipolojisi üzerine de bkz. Maurice Laugaa, **la Pensée du pseudonyme**, Paris, PUF, 1986.

kolonyalist, mandacı paradigmayı tarif eden İtilâf tezlerine, siyaseten körlükle de açıklanamayacak derecede “Barış” taraftarı bir yazardı. Aslında bir müfrit ve tarafgir siyasî bir portre kalem idi. Kraldan çok kralcı bulunabilirdi. Almanya “bu Ankara Milliyetçileri”ni kullanıyor, “Kemalistler”, Versailles’ı ortadan kaldırmak amacına hizmette Almanların ve Bolşeviklerin “kölesi ve uşakları” oluyorlardı.

Türk veya Türk olduğu izlenimini zayıf veya güçlü bir biçimde veren kitaplar/yapıtlar ile yanında tarihçi, gazeteci-muhabir, diplomat, asker vd. mesleklerden yabancı yazarların gerçek veya takma adlarla kaleme aldıkları, hedefi veya meraklı analiz konusu Millî Mücadele süreci ve özellikle onunla özdeş yazar Mustafa Kemal aleyhinde, lehinde veya ‘gözlemci’ özelliğiyle siyasî edebiyat, 1918-1938 arasında birikmiştir. Türk tarihçiliğinde Millî Mücadele tarihi ve 1923 sonrası Atatürk devri üzerine kamuoyu, basın-yayın tarihi alanına yerleşen incelemelerde bunların hepsi kaynak olarak kullanılabilir. Sorun, kaynakların kritik edilerek kullanılabilmesidir. Ömer Kâzım’ın siyasî propaganda ve onun kara propaganda kategorisine yerleşen bu kitaplarını da, bir devrin incelenmesinde şart olan ‘o devirde, o devrin tanıkları ve aktörleri’ tarafından kaleme alınmış ne varsa bu çerçevede ‘kaynak’ sınıfına almak mümkündür. Mütareke ahvalinde, Millî Mücadele başından sonuna kadar, daha dar bir zaman ekseninde bu tip kara propaganda veya “tezli”, *güya muhalif* ve ‘barış taraftarı’³⁴ kitapların I. Dünya Savaşı sonrası da istihbarat örgütlerince iç kamuoylarına dönük olarak yazdırılıp yazdırılmadığını özellikle sorgulamak gerekir. Bu sorgu, Sevr Projesi veya ‘Sevr Barış Andlaşması’nın imza süreci, imzası ve imzası sonrası siyasetler için de geçerli olup doğrudan Millî Mücadele tarihinin, İstanbul ile Ankara arasında ilişkilerin, kamuoyu, basın, propaganda ve karşı-propaganda boyutlanmasının da mühim bir inceleme konusudur.

Ömer Kâzım’ın kitaplarının da ‘Mavi Kitap’ları ile meşhur İngiliz istihbaratının mı bir mahsülü olup olmadığı sorusu cevap beklemektedir. Kitaplar anonim yazar mahsülü değildir, ‘yazar ad’lı neşredilmiştir. Kitaplar anonim olmadığı gibi muhayyel bir yazar tarafından da yazılmamıştır. Kesin olarak ‘gerçek bir kişi’nin elinden çıkmıştır. Yazar adının da gerçek olmadığı, ‘takma ad’ kullandığı sonucuna varılmıştır; bu adla, ne savaş öncesi ne de savaş sonrası herhangi bir başka yayın yoktur. Dolayısıyla kitapların “sipariş kitap” olduğunu, İstanbul matbuatından fakat Avrupa’ya gidip-gelen İtilafçı, saltanatçı ve hanedancı, nihayet İttihadçı karşıtı “yerli” ve milliyetçilik karşıtı bir yazar (gazeteci) olduğu belirgindir, yani ‘içerden’ bir kalemşöre yazdırılmış olabilir. İngiliz muhibbi oluşundan ayrı İngiliz-Fransız ‘antant’ının mutlak surette sürmesini, anti-german ve anti-bolşevik oluşuyla da İngiliz bakışında kuvvetlendirdiği görülmüştür. Almanya ve Bolşevik Rusya’nın kendi aralarında yakınlaşmasını ve her ikisinin ayrı ayrı hesaplarla değil de ortak bir amaç için *güya*, Ankara Hükümeti ile ‘Türkiye’ olarak yakınlaşmasını dolayısıyla, ilişkiye geçmiş olduğunu ispatlamaya çalışması bu sebeptendir. Her üç hükümetin yakınlaşmasının İngiliz-Fransız antantını parçalayacağından

³⁴ I. Dünya Savaşı’nda galiplerin mağluplara dikte ettiği diğer barış andlaşmaları ve ‘sözde barış’ın çıkardığı, savaş sonrasında devam eden barış hükümleri ve uygulamalarının yarattığı iç muhalefetler ve hükümetlerin politika söylemleri kasd edildi. Revizyonist çizgi ile diktat çizgisi karşılaştırmaları içinde Versay ile Sevr mukayesesi de iç Alman ve Fransız kamuoyu tartışmaları bağlamında yapılmalıdır.

ciddi endişe duymakta, Ankara İtilafnamesi'nden sonra yükselen Fransız kamuoyundaki 'Kemal hayranlığı' veya 'Kemal muhipliği'ni kırmak üzere 'Milli Mücadele'yi mesafelenerek, İngiliz propagandasından kurtularak anlamaya çalışan çevrelerin zihnini bulandırmak veya çelmek üzere, çıkar birliğinin; İngiliz-Fransız 'dostluğu'nun Yakın Şark'ta sürmesinin önemini daima vurgulamaktadır. 'Barış' dediği Sevr'i, herkes gibi Osmanlı devleti: Türkiye denkliğinde kavramakta, Sevr'i imzalayan 'meşru hükümeti' tanıyan ve tanımayan ayırımında, Fransa'nın Milli Mücadele'de izlediği siyaseti "yanlış" bulmakta, bir "sapma" olarak değerlendirmektedir. Yunan/Rum ve Avrupa Ermeni kamuoyunun, sair 'azınlıklar'ın hukuku konusunda Sevr projesinde yürütülen İngiliz ve Fransız uyumunu (ve muhtemel çatlağın görüldüğü bir seviyede, İngiliz-Fransız anlaşmazlığının su yüzüne çıkışı) başından itibaren kabul eden, dolayısıyla İtilafçı bir kişiye yazdırılmış olduğu yine kuvvetlidir. Bu kişi Türk müdür değil midir, önemsizdir. Yazarın milliyeti ile yazdıkları, görüş veya iddiaları arasında bağ kurmak problemlidir. Politik duruşu, tezleri, bakışını taraflar arası konumlanışta terazisi önemlidir. Propaganda kitaplarında ise terazi bir tarafa ağır basmak zorundadır. Türk olması ihtimali kuvvetlidir, açıkçası İngiliz istihbaratınca 'bir Türk'e (?) yazdırılmış olması daha kuvvetlidir. Fransız istihbaratının bir 'yerli'ye, yerli 'bir Türk' (?) yazara sipariş bir kitap yazdırmak üzere vakit ve emek harcayacağını ileri sürmek zordur, Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele aleyhtarı Fransız (dilli) kara propaganda kitapları, gazete ve dergi yazıları, anonim, gerçek veya takma Fransız vs. adlarla, hatta Fransız Ermeni, Fransız dilinde Rum matbuatı da bu dönemde zaten kamuoyunu yönlendirmektedir, mesele bu Fransız kamuoyunun ve politika yönünün tayininde "Türk Barışı", "Türk Meselesi" halinde (Sevr, Sevr'in "revizyonu" ve 1922 Ekimi Mudanya ve sonrası) Ermeni, Rum azınlık için 'insan hakları davası' açısından parçalanmış olmasıdır. Kitaplar, şüphesiz hem yazıldığı devir hem de sonrası Türkiye tarih yazımlarının parçalayıcı Ermeni ile Rum tezlerini besleyen tarih mühendisliğini göstergelerini taşımaktadır, rağbet görmesi ve yeni baskılarının da yapılması bu sebeptedir.

KAYNAKLAR

AKYÜZ Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975.

BABACAN Hasan, **Mehmed Talât Paşa (1874-1921) Siyasî Hayatı ve İcraatı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005.

BRUNET Manon, **"Anonymat et pseudonymat au XIXème siècle: l'envers et l'endroit de pratiques institutionnelles"**, Voix et Images, Vol. 14, Nu. 2 (41), hiver 1989.

CEBESÖY Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953.

ÇALIK Etem, **Türk Edebiyatında Müstear-Mahlas ve Tapşırmalar**, Erzurum, 1999.

FRANGULIS A.- F., **La Grèce et la crise mondiale**, F. Lacan, Paris, 1926.

FRANGULIS A.- F., **La Question du Proche Orient: Mémoire sur les déclarations faites et les décisions prises par les Puissances alliées et associées**, Boaniche, Paris, 1922, vii-50 s.

GENETTE Gérard, **«Le nom d'auteur»**, Seuil, Paris, Seuil, 1987, s. 38-53;

HOVANASSIAN R. G. **The Republic of Armenia**, Vol. 1, The First Year, 1918-1919, University of California Press, Berkeley&LA&London, 1971.

La Révision du Traité de Sèvres: fatale pour le prestige de l'Entente en Orient, par un diplomate, M. Rivière, Paris, 1921, 31 s.

LAUGAA Maurice, **la Pensée du pseudonyme**, Paris, PUF, 1986.

Le Bolchevisme en Russie Livre Blanc Anglais, Berger-Levrant, Librairies Editeurs, Nancy-Paris-Strasbourg, 1919. SMELE John D., **Russian Revolution and the Civil War 1917-1921, An Annotated Bibliography**, Continuum, London&NY, 2003.

Mémoire sur le traité de Sèvres présenté à S.E.M.N. Calogeropoulos, G.S. Vellonis, London, 1921;

NICOL E., **Les Alliés et La Crise Oriental**, Edition Universelle, Paris, 1922, 100 s.

OMER KIAZIM, **L'Aventure Kémaliste Elle est un danger: Pour l'Orient Pour L'Europe Pour La Paix**, L'Edition Universelle, 43 Rue Caumartin, Paris, 1921, 104 s.

OMER KIAZIM, **Angora et Berlin. Le Complot Germano-Kémaliste contre le Traité de Versailles**, L'Edition Universelle, 43 Rue Caumartin, Paris, 180 s.

ÖZTOPRAK İzzet, "Dışişleri Bakanı Bekir Sami Beyin İstifası meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt IX, Kasım 1992, ss.96 -107.

PAILLARÈS Michel, **Le Kémalisme Devant Les Alliés. Entrée en Scène du Kémalisme, Le Traité de Sevrès, L'Accord d'Angora Vers la Paix d'Orient**, Edition du "Bosphore", Constantinople&Paris, 1922, 494 s.

SADOUL Capitaine Jacques, **Notes sur la Révolution Bolchevique (Octobre 1917-Janvier 1919)**, Edition de la Sirène, Paris, 1919.

SÖYLEMEZOĞLU Galip Kemalî, **Başımıza Gelenler Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya, 1918-1922**, İstanbul, 1939.

TAĞMAT Çağla D., "1921 Londra Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)**, Yıl 9, Sayı 18 (Güz 2013): 29-54.

TAN Erkin, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Londra Konferansı (21 Şubat-12 Mart 1921)", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Yıl 16, Bahar 2018, Sayı 24: 245-267.

TANSEL Fevziye Abdullah, "Türk Edebiyatında Müstear Adlar ve Bunların Tesbiti Metodları", **II. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (4-9 Ekim 1976) Tebliğ Özetleri**, İstanbul.

TBMM Zabıt Ceridesi (8 Nisan 1922), 1. Dönem, Cilt 19, shttp://www.tbmm.gov.tr.

TEKELİ İlhan-Selim İLKİN, "Kurtuluş Savaşı'nda Talât Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", **Belleten**, Cilt XLIV, Nisan 1980: 301-346.

VICTOROFF-TOPOROFF V., **Rossica et Sovietica, Bibliographie des Ouvrages en français de 1917 à 1930 Inclus Relatif à la Russie et à l'U.R.S.S**, Editions Documentaires et Bibliographiques, Paris, 1931.

YILMAZ Durmuş, **Millî Mücadele Döneminde (1918-1922) Ankara Hükümeti Aleyhinde Bazı Faaliyetler**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Konya, 1992.

<https://www.amazon.fr/Laventure-k maliste-Angora-Ömer-K zim/dp/2917329688>, Erişim:13/04/2019.

<http://www.acam-france.org/bibliographie/auteur.php?cle=kiazim-omer>, Erişim:13/04/2019.

<http://www.acam-france.org/bibliographie/editeur.php?cle=cercledecritscauciens>, Erişim: 13/04/2019.

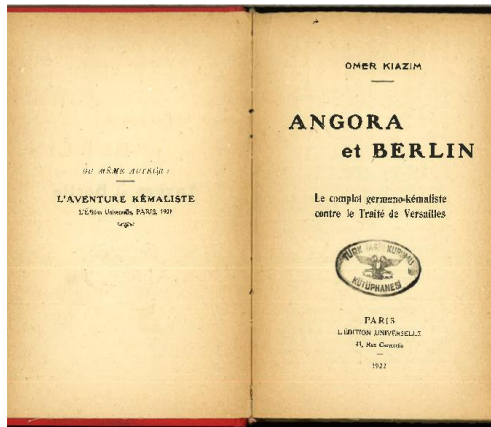
<https://webaram.com/biblio/livre/laventure-kemaliste-angora-et-berlin>, Erişim: 13/04/2019.

<https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/6/3/4/metadata-205-0000004.tkl>, Erişim: 13/04/2019.

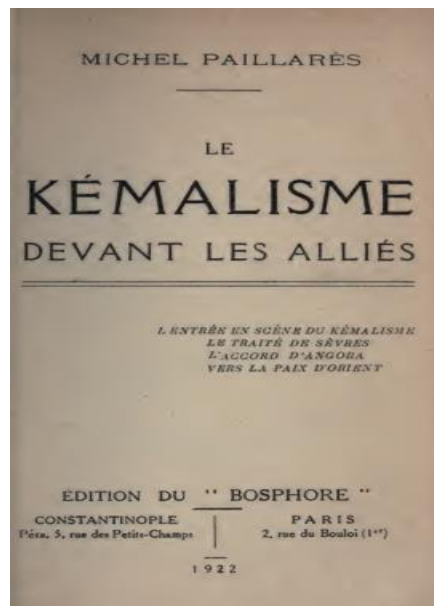
EKLER

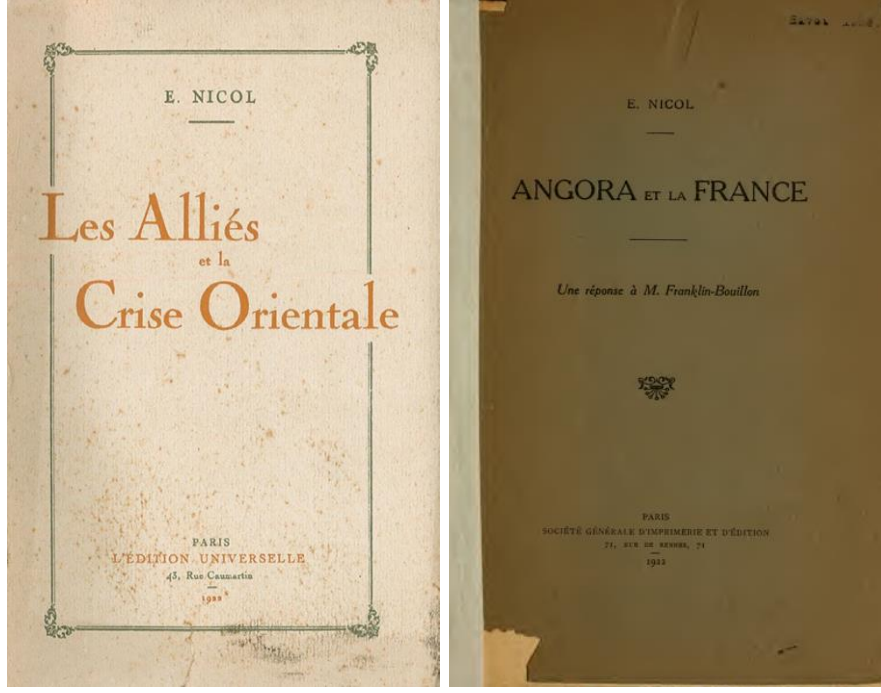
Ek-1: *Kemalist Macera* kitabının dış kapağı.

Ek-2: Ankara ve Berlin kitabının iç kapağı

Ek-3: Michel Paillarès'in kitabının iç kapağı

Ek-4: E.Nicol'ün kitaplarının dış kapakları

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Ek 5: “Türk delegeler Sevr Andlaşması’nın (Barış Andlaşması) imzalanmasının ardından dönerlerken”

Le Petit Parisien, 11 Aout 1920, s.1. (Basın fotoğrafı, Agence Rol.)
(<https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb42712174g> Erişim: 30/11/2019)

YENİ BULGULAR IŞIĞINDA MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN SAMSUN’A ÇIKIŞI ÖNCESİ KAMUOYUNDA TANINMASI KONUSU (1912-1917)

Mehmet Emin ELMACI*

ÖZET

Mustafa Kemal Çanakkale’deki başarılarından itibaren tanınmaya başlamış ve daha sonra da ülkenin kurtarıcısı ve çağdaş dünyaya adım attıran kişi olarak tarihe geçmiştir. Ancak o, daha tarih kitaplarına geçmeden önce tarihe geçmiş bir kişiliktir. Mustafa Kemal’in, 1912 yılından itibaren ama özellikle de Çanakkale Savaşı’ndaki başarılarından sonra da daha yaygın bir şekilde, basında fotoğraflarının yayımlandığı, isminin geçtiği ve 1919’a gelindiğinde onun kamuoyunda tanınan ve bilinen bir kişilik olduğu bilinmektedir. Bu çalışmamızda Mustafa Kemal Atatürk’ün 1912 ile 1919 arasında iç ve dış basında isminin ve fotoğraflarının kronolojik bir tanıtımı yapılacak ve onun kamuoyunda tanınan bir kişi olduğu ortaya konulacaktır. Özellikle basında ondan söz eden ve fotoğrafının basıldığı ilk yayınlar yeni bulgular eşliğinde değerlendirilecek ve Mustafa Kemal’in basında yayımlanan bilinen en erken fotoğrafları ve haberleri ilk kez tarih dünyasına tanıtılacaktır. Ayrıca, 1918 Kasım ayında İstanbul’a geldiğinde de birçok gazetede Mustafa Kemal’in İstanbul’a geliş haberleriyle fotoğrafları, Vahdettin ile görüşme haberlerinin basına nasıl yansıdığı da görsel malzemeler eşliğinde basından aktarılarak, Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkışına ortam hazırlayan gelişmeler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Trablusgarp, Çanakkale, Atatürk

IN THE LIGHT OF NEW FINDINGS RECOGNITION OF MUSTAFA KEMAL PASHA BEFORE HIS ARRIVAL IN SAMSUN (1912-1917)

ABSTRACT

Mustafa Kemal started to be known since his successes in Çanakkale and later became the savior of the country and the person who stepped into the contemporary world. However, he is a person who has gone down in history before he has entered into historical books. It is known that in 1919 he was known in public. In this study, a chronological presentation of the names and photographs of Mustafa Kemal Atatürk in the internal and external press will be made between 1912 and 1919 and It will be revealed that Mustafa Kemal is a known person in the public opinion. Especially the first publications that mention the Mustafa Kemal in the press and whose photograph is printed, will be evaluated with new findings and Mustafa Kemal's earliest known photos and news published in the press will be introduced to the world of history for the first time.. In addition, when Mustafa Kemal came to Istanbul in November of 1918, news and photos about him in newspapers and interviews with Vahdettin will be conveyed to the press through visual materials.

Keywords

Tripoli, Galipoli, Atatürk

* Dr. Öğretim Üyesi, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, emin.elmaci@deu.edu.tr

Giriş

Cumhuriyetimizin kurucusu, Türkiye'ye çağ atlatan Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı ve başarıları doğumundan ölümüne kadar belgeleriyle, tanıkların anlatımlarıyla ve fotoğraflarıyla bugüne kadar birçok alanda ortaya çıkarılmıştır. Özellikle Çanakkale savaşlarında Mustafa Kemal'in başarılarının tarihe geçtiği de ortadadır. İşte bu noktada özellikle Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki başarılarının o dönem nasıl tarihe geçtiğini ortaya koymak için başlayan çabalarımız zamanla Mustafa Kemal ile ilgili yazılı ve görsel basına yansıyan ilk örneklerle kadar gitti.

Sonuçta geldiğimiz nokta ise; daha bir İstiklal Savaşı'nı vererek, yurdu düşman işgalinden kurtarıp, halkın gönlüne koparılamayacak şekilde girmesinden ve ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine çıkartıp, geri bırakılmış, dışlanmış ve ezilmiş halkın zihnine de devrimleriyle yer etmesinden yıllar önce, tanınan bir kişi olduğunu ve bilindiğini ortaya koymak oldu.

Bu süreçte bizim için en önemli çıkış noktası; tarihçi Prof.Dr. Zeki Arıkan'ın belirttiği gibi Mustafa Kemal'in halk tarafından tanınıp tanınmadığı sorunsalı olacaktı.¹ Arıkan'ın gazeteleri tarayarak Mustafa Kemal'in nasıl tanındığını ortaya koyduğu çalışması bizim için bir ilk örnek oluşturmuştu. Arıkan, çalışmasında Eric J. Zürcher'in, Mustafa Kemal ile ilgili onun Çanakkale öncesi İttihatçı subaylarca tanındığını belirtmesine rağmen "*ama halk onu tanımıyordu*"² cümlelerine de karşı çıkmıştı. Bu çalışmamızın çerçevesi de bu nedenlerden dolayı Mustafa Kemal'in 1918 tarihine kadar halk ve kamuoyu tarafından tanınıp tanınmadığı olacaktır.³

Trablusgarp Günlerinde

Mustafa Kemal (Atatürk)'ün ilk kez bir Türk basınında çıkan fotoğrafları Trablusgarp Savaşı yıllarında çekilenler olacaktır. İtalya'nın 1911'de Trablusgarp'ı işgal etmesiyle başlayan bu savaşta, Osmanlı Devleti adına "*gönüllü mücahit*" adıyla birçok arkadaşı ile birlikte bulunan Mustafa Kemal'in iç ve dış basında ama bu kez adı ile birlikte çıkan ilk fotoğraflarının merkezi olacaktı.

Mustafa Kemal'in akrabalarından ve Cumhuriyet döneminde Rize milletvekilliği de yapan⁴ ve onunla Trablusgarp'ta bulunan Fuat Bey'in anlatımına göre; Trablusgarp'a gidişi tartışmak için Enver' in evinde Mustafa Kemal de olmak üzere 10 kişi "*Ali Fethi, Eşref, Mümtaz, Süleyman Askeri, İstihkam Hamdi, vs*" toplanılmış ve gizlilik kararı alınmıştı. Enver Bey;

¹ Bu konu ile ilgili bkz. Zeki Arıkan, "Yenî Gün'ün Müsabakâsı'nda Mustafa Kemal Paşa" **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 11, 1993, s.243.

² Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İletişim Yayınları - İstanbul - 3. Baskı 2005.

³ Arıkan, "Mustafa Kemal'in Çanakkale'den önce halk arasında tanınmadığı acaba doğru mudur? Doğru değilse, Zürcher'in iddiasını çürütecek belgeler, kanıtlar var mıdır? Varsa, bunlar nelerdir? Halkın Mustafa Kemal'i tanıyıp tanımadığını anlamak için dönemin basın-yayın organlarının sistimli bir biçimde taranması gerekmez mi? Bir gazetenin kösesine sıkışmış bir haber, bir dergide çıkan resim bu bağlamda şüphesiz çok şey ifade etmektedir. Dönemin gazete ve dergileri bu açıdan incelenmemiştir. Ancak birçok yayının günümüze ulaşmadığı, elde var olan gazete ve dergilerin de çok dağınık yerlerde bulunduğu göz önüne alınırsa, böyle bir çalışmanın zorluğu kendiliğinden ortaya çıkar." Arıkan, **a.g.m.**, s.243 Diyerek bu çalışmasında önemli bulgular vermiş ve tarihçilere de yol göstermiştir.

⁴ Orhan Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı (1911-12) ve Türk Subaylar**, Basın Yayın Genel Md. Ankara 1979, s.67

“Şimdi lütfen sizler görüşlerinizi söyleyiniz” deyince Ali Fethi “Mustafa Kemal... Sen daha evvel Trablus Garb'de bulunmuştun, fikrin ne?”⁵ demiş Mustafa Kemal de: “Ben İtalyanların istila hareketinin kolaylıkla, donanmalarının atış sahasını aşacağına kani değilim. Eğer bizler zaman kaybetmeden, yerli halkı vatanlarını savunma konusunda maddeten ve manen teçhiz edersek düşmanın özellikle çöl içerlerine nüfuzu hiç de kolay olmaz.”⁶

diyerek fikrini söylemişti. Böylece 13 Ekim 1911 tarihinde İtalyanların Trablusgarp’a saldırdıkları sırada İstanbul’da olan Mustafa Kemal⁷, arkadaşlarıyla birlikte Trablusgarp’a geçişe karar vermişlerdi.

Trablusgarp’a gidenlerin anılarından anlaşıldığına göre; hükümet Trablusgarp’a resmen bir ordu gönderecek güçte değildi ve oraya gidecek olan subaylara da başta Mahmut Şevket Paşa olmak üzere, gizli olarak her türlü yardımın yapılacağı da vaat edilmişti.⁸ Böylece, Gazeteci Mustafa Şerif takma adıyla İstanbul’dan 15 Ekim 1911 tarihinde arkadaşları Ömer Naci, Hakkı ve Yakup Cemil ile yola çıkan Mustafa Kemal⁹, yolda hastalanınca Mısır İskenderiye’ye geri dönmüş ve iki hafta süren hastahane süreci sonrası, Nuri (Conker) ve Fuat (Bulca) ile birlikte¹⁰ 9 Aralık 1911 tarihinde Mısır’dan Libya topraklarına girmişti.¹¹ Bu arada da 27 Kasım 1911 de de kolağalığından binbaşılığa terfi ettirilmiş¹² 12 Mart 1912’de de tüm Derne kuvvetleri komutanlığına atanmıştı.¹³

⁵ Mustafa Kemal, çok daha önce Eylül 1908-Ocak 1909 arasında İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle anlaşamaması nedeniyle “onu harcamak amacıyla” Trablusgarp’a gönderilmişti. Bknz. Sedef Tunçağ, **Kaya Bengisu, Koca Doktor Mustafa Bengisu**, BAB Yayınları, İzmir, 1993, 2. Baskı, 2006, Trablusgarp’ta Vali olan Recep Paşa’nın meşrutiyet ilanı sonrası Harbiye Nazırı olarak hükümette yer alacağının beli olmasından sonra İstanbul’a dönmesi ve bu sırada bir kalp krizi sonrası ölmesi üzerine, Trablusgarp’ta “hürriyete karşı bir isyan” olmuştu. İttihat Terakki merkezi bunun üzerine Mustafa Kemal’i oraya göndermeye karar vermişti. Afet İnan, “Trablusgarp’ta Hürriyete Karşı İsyan”, **Belleten**, Cilt VIII, Sayı.31, 1944, s. 387.

⁶ Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s.68. 1918’de Mustafa Kemal ile bir mülakat yapan Ruşen Eşref Ünaydın, 1956 yılında bu mülakatını anlattığı yazısında; Mustafa Kemal’in, Trablusgarp’a gitme fikrini ilk kendisinin öne sürdüğünü, Enver Bey’in “bu teşebbüse pek de yemiş verir gözüyle bakmadığını” ancak ertesi günü Enver Paşa’nın habersiz yola çıktığını söylediğini, anlatmıştı. Ruşen Eşref Ünaydın, “Hatıralar: Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat” **Türk Dili Dergisi**, 1 Haziran 1956, Cilt.5. Sayı 57, s. 535.

⁷ Münir Aktepe “Atatürk’ün Sofya Ateşeliğine kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan Münasebetleri ve bu Hususla Alakalı Bir Belge” **Belleten**, Cilt: XXXVIII – Sayı: 150 – Yıl: 1974 Nisan s.272.

⁸ Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı Ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, TTK Yayınları, Ankara, 1989. s.73.

⁹ Hüsnü Özlü, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı İtalya Harbi’nde(1911-1912) Trablusdarp’ın İşgali ve Derne Muharebelerinde Binbaşı Mustafa Kemal” **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.5, Sayı.16, 2014, s.251.Trablusgarp’a gidenler hakkında bknz. Nevzat Köseoğlu, **Şehit Enver Paşa**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

¹⁰ Hale Şıvgın, **a.g.e.**, s. 188.

¹¹ Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s..9. Mustafa Kemal Trablusluları “buradaki vatandaşlar” ve “kendisi için her türlü tehlikeyi göze alan evlatlar” olarak nitelemiş ve onlar sayesinde vatanın esenliğe kavuşacağı inancını da belirtmişti. Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam Ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004., s.104.

¹² Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.107

¹³ Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s..12

Enver Bey, Bingazi Bölge komutanlığı ile valiliği de üstüne almış, Mustafa Kemal'e de ikiye ayrılan Derne kuvvetlerinin Doğu kolu verilmiş, böylece Enver'in emri altına girmişti¹⁴. Bu iki önemli liderin çatışmaları ve anlaşmazlıkların başlangıcı da burası olacaktı.¹⁵ Mahmut Şevket Paşa da anılarında buradaki üç önemli subay ve çatışmaları hakkında bilgi vermişti. Mahmut Şevket Paşa; “*namuslu ve metin bir zabit*” olarak nitelediği Fethi Bey'in müfrit bir kişilik olmadığını belirtirken, Mustafa Kemal Bey'in de Trablusgarp'ta Enver Bey'le geçinemediğini haber aldığını anılarında aktarıyordu. ¹⁶ Aynı şekilde bu iki önemli subay ile Enver Paşa arasındaki bu sürtüşmelerin olduğu süreçte gazetelerin de Enver Bey'i daha fazla tuttuğunu ve İttihat Terakki'nin Enveri daha fazla istediğini de belirtiyordu.¹⁷

Mustafa Kemal'in Türk Basınında Bilinen İlk Fotoğrafı

Bizim tespit ettiğimiz Mustafa Kemal'in Türk basınındaki adının da verildiği, bilinen ilk fotoğrafının tarihi, Rumi 15 Mayıs 1328 yani Miladi 28 Mayıs 1912 idi.¹⁸ Trablusgarp Savaşında çekilmiş olan bu ilk fotoğraf, İttihat Terakki'nin yayın organlarından olarak bilinen ve 15 günde bir çıkan Şehbal gazetesinin 53.sayısında idi.¹⁹ Daha ilginç ise aynı fotoğrafın iki üstünde; sıralamada adının geçtiği ama fotoğrafının benzemediği bir fotoğrafın da kullanılmasıydı²⁰. Derginin Mustafa Kemal'i “*Derne kumandanı Erkan-ı Harp Binbaşısı Mustafa Kemal Bey*” olarak tanıttığı sayısının²¹ önemini artıran ise fotoğrafların olduğu sayfada yayınlanan ve Mustafa Kemal'in adının da geçtiği

¹⁴ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.107

¹⁵ Trablusgarp'ta Mustafa Kemal ilginç bir an da yaşamıştı. Kehanetleriyle bilinen bir falcı Mustafa Kemal'in falına bakmış ve “On yıla varmayacak, ikbal merdivenlerinden tırmanıp başa geçeceksin” demişti. Aktaran, Murat Bardakçı, **Şahbaba**, Pan yayıncılık, 1999, 6.Basım, İstanbul, s.66.

¹⁶ **Sadrızam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba yayınları, İstanbul, 1988, s.22

¹⁷ **A.g.e.**, s.22. Yine Ruşen Eşref'in belirttiğine göre; Mustafa Kemal, Enver'in burada kendi adına bir devlet kurma niyetinde olduğunu, ama kendisinin ise İstanbul'da meşru devlet adına çalışmanın bir vatan ve namus borcu olduğunu söyleyerek Enver Bey'in bu düşüncelerini önlemeye gayret ettiğini anlatmıştı. Ünaydın, **a.g.m.**, s. 535.

¹⁸ **EK.1**, Bu fotoğraf şu ana kadar Mustafa Kemal Atatürk'ün bilinen adı olmadan ilk fotoğrafı olmaktadır. Bugüne kadar bilinen Türk basınındaki ilk fotoğrafları, yine **Şehbal**'de 1912 Haziran ayındakilerdi.

¹⁹ **Şehbal**, 15 Mayıs 1328, Sayı 53, s.83. Şehbal 1 Mart 1909'dan başlayıp 15 Temmuz 1914 tarihine kadar çıkan, 15 günde bir yayımlanan II. Meşrutiyet'in önemli kültür ve magazin dergilerindendi. “Her şeyden bahseden” derginin sahibi ve müdürü H.Sadeddin Arel'dir. Bknz. Bora Uymaz, **Şehbal'de Musiki Yazıları**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005.

²⁰ Yunus Nadi “*Şehbal idaresine arz ettiğim*” diyerek kendisinin verdiğini belirttiği fotoğraflardan en üsttekinde “*Yerde oturanlardan (sağdan itibaren sıra ile; Süvari yüzbaşısı Reşit Bey, Piyade Mülazımı Murad Bey, Erkan-ı Harp Reisi Yüzbaşı Nuri Bey, Derne Kumandanı Erkan-ı Harp Binbaşısı Mustafa Kemal Bey, Jandarma Bölük Kumandanı Ali Bey, gönüllü mücahid Meclis-i Ayan katiplerinden Saadetin Bey, ayaktaki pantolonlu zevat; sağ köşedeki Topçu Yüzbaşısı Şükrü Bey, sol taraftaki Topçu Mülazımı Sadık Bey*” şeklinde Mustafa Kemal'in adı geçmesine rağmen, fotoğrafın Mustafa Kemal'in o dönemdeki haline benzemediği görülmektedir.

²¹ **Şehbal**, 15 Mayıs 1328, Sayı 53, s.83. Şehbal, sayfanın en altında ek olarak fotoğrafların net olmadığını “*Şu sayfadaki makaleye ait olan resimlerin aslı donukça olduğu için klişeleri pek vazih (açık) çıkmamıştır.*” şeklinde açıklamıştır.

bir makale ve o makalenin sahibinin de o zaman Aydın mebusu olan Yunus Nadi olmasıydı.²²

Yunus Nadi, “Osmanlı Hamasetinden Levhalar” başlıklı makalesinde “*yedi ayı mütecaviz bir zamandan beri Trablusgarp ve Bingazi kazalarında, bütün insaniyet alemini hayran bırakan*” olayların olduğundan söz ederek, konumuz açısından önemli bir bilgi vermektedir. Yunus Nadi, “*Bu ulvi maceranın hayretbahşa [hayret veren] tafsilatını bilmeyen Osmanlı kalmamıştır. Yabancılar ise, vaka-yı cariyeyi [olan olayları] her gün daha ziyade müttehir [şaşkın] ve daha ziyade hayran olarak takip ediyorlar*”²³ diyerek Trablusgarp’da bulunan ve bu sayıda fotoğraflarının verildiği Enver Bey ve Mustafa Kemal Beylerin herkes tarafından tanınmış olduğunu vurguluyordu.

Daha önemlisi Yunus Nadi,

“Osmanlılığın, Trablusgarp ve Bingazi kazalarında imkânın tabii hudutlarını geçerek ispat ve ibraz eyleyebildiği müthiş celadet ve satvet [büyük ve kuvvetli] eserlerini mümkün olduğu kadar çok, mümkün olduğu kadar mükemmel bir surette anlamalıyız. Çünkü Osmanlılık hayatımızın, hususiyle genç Osmanlılık hayatımızın sırları, hep bu kabil azim ve mekanet [güçlü] tecelliyatında mündemiçtir.” Diyerek kendisini “Trablusgarp ve Bingazi’deki Osmanlı kahramanlık maceralarına ilgili biri” olarak gösteren Yunus Nadi, Bingazi’deki olayların “kağıt üzerine tespit edilmiş birkaç gölgesine sahip olmakla bahtiyar olduğunu” belirtmiş ve “*bu nedenle istedim ki, Osmanlılığın en güzide ve müstesna resimli gazetesi olan ‘Şehbal’, bunları da, bu gölgeleri de-Trablusgarp ve Bingazi muharebelerine ait maddi ve hakiki ufacık bir fikir verebilmek üzere- sahifelerine naklederek teşhir eylesin*”

diyerek de elindeki fotoğrafları kendisinin gazete idaresine verdiğini de açıklamıştı.²⁴

Yunus Nadi’nin “Şehbal idaresine arz ettiğim” dediği, teslim ettiği ve Mustafa Kemal’in adının da bulunduğu bu sayfadaki en üst fotoğrafta bulunanların tümü, Şehbal’de şu şekilde tanıtılmıştı.

“Yerde oturanlardan (sağdan itibaren sıra ile; Süvari yüzbaşı Reşit Bey, Piyade Mülazımı Murad Bey, Erkan-ı Harp Reisi Yüzbaşı Nuri Bey, Derne Kumandanı Erkan-ı Harp Binbaşı Mustafa Kemal Bey, Jandarma Bölük Kumandanı Ali Bey, gönüllü mücahid Meclis-i Ayan katiplerinden Saadetin Bey, ayaktaki pantolonlu zevat; sağ köşedeki Topçu Yüzbaşı Şükrü Bey, sol taraftaki Topçu Mülazımı Sadık Bey”²⁵

Aynı sayfanın en altındaki bilinen en erken fotoğrafı olacak olan fotoğrafta; yerde mitralyöz ve toplar arasında oturan askerler “*Düşmandan ahiren alınan mitralyözler ve toplardan bir kaç*” başlığıyla verilmiş ve o fotoğrafta da Mustafa

²² Yunus Nadi, 1911’de Aydın Mebusu olarak Meclis’e girmiştir. Emel Akal, **Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm: Milli Mücadelenin Başlangıcında**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 118.

²³ **Şehbal**, 15 Mayıs 1328, Sayı 53, s.82.

²⁴ Yunus Nadi, “Şehbal idaresine arz ettiğim” dediği fotoğrafların görüntüsünün pek iyi alınmış olmadığını da belirtmiş ve bunu da “*bu savaş ortamında fotoğraf alma merasimi işinden çok vatanın muhafazası işine özen gösterilmesine*” bağlayarak belagatla açıklamıştı.

²⁵ Mustafa Kemal’in adı burada oturanlardan sağdan dördüncü sıradaki olarak verilmesine rağmen fotoğrafın o dönemki haline benzemediği de ortadadır.

Kemal'i yerde otururken görmekteyiz. “Derne’de derbeder düşmana derd ve ders veren bahadır safdarlara bir nazar.” alt başlığı ile verilen fotoğrafta Mustafa Kemal, adı verilmeden resmedilmişti.

Yunus Nadi kendisinin verdiği fotoğraflarla yazdığı makalesinde fotoğrafların hikayesini ve kendisine bunları kimin verdiğini de

“Oradaki kahramanlarımızın dur-i diraz [uzun uzadıya] fotoğrafı ile iştilal etmeye ne imkanları ne zamanları vardı. Onlar daha ziyade İtalyanları makhur ve perişan etmek gayesini takip ediyorlar. Ve buna her gün ve her hatvede kahr ve mütezaid[artan] bir muzafferiyetle muvaffak olup gidiyorlardı. Mükemmel fotoğraflar almak için belki aletleri ve lazimleri kabil olmaz idi. Çünkü Trablus ve Bingazi’nin kum çöllerinden, dağlarından, taşlarından ordular çıkaran kahramanlarımız, daha ziyade bu orduları tanzim, tensik ve techiz eylemeyi en büyük vazife biliyorlardı. Trablusgarb ve Bingazi’de güzel istimal olunacak bir fişenk ile bu fişenkin yerini iki fişenk ile doldurmak meselesi, hayat ve memat meselesi addolunacak ehemmiyeti haizdir. Buraları böyle olmakla beraber işte bizim Trablus ve Bingazi’deki ordularımızın ruhunu teşkil eden kıymetli ve kahraman kardeşlerimiz biraz namükemmel fotoğraf aletlerini de hamil bulunuyorlardı. Ve bize mektuplar göndererek oradaki hareketleri nakl ve tasvir ederek ara sıra bu şan ve şehamet levhalarından kendi tabirlerince ‘bir iki gölge de’ gönderiyorlardı. Nevbet, dilaver ve bahadır muhariplerimizin bize gönderdikleri fotoğraflar için kendi mektuplarında istimal ettikleri “gölge” tabirini biz aynen kabulde tereddüd etmeyiz. Bu tabir fennen ne kadar hakikat ise fiilen de o kadar hakikattir. Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyetinin teşkil ettiği ‘Trablusgarb Muavenet-i Milliye Şubesi’ tarafından Bingazi’ye izam olunan Seyyar Sıhhiye Heyeti Reisi Doktor Tahir Bey pederimiz ki maatteessüf irfan ve selabet-i muşahhas olan nuriye ve püruvakar [nur ve vakar dolu] çehresini Şehbal’e verdiğimiz fotoğraflar içinde görememekten müteessiriz.”²⁶ Diyerek bu kişinin Seyyar Sıhhiye Heyeti Reisi Doktor Tahir Bey olduğunu açıklıyordu.²⁷ Yunus Nadi, aynı zamanda Şehbal’ın fotoğrafları yayınlama yöntemini de beğenmiş ve “fotoğrafların olduğu gibi nakl edilerek altılarına üç beş kelimelik taarif ve izah vaz olunmamış olsa idi onların içindeki kahramanları hiç kimse belki o kahramanların anaları ve babaları da tanımaz idi. Ya bu bahadır kardeşlerimiz harbe gitmezden evvelki fotoğrafları ile bu klişelerde

²⁶ Şehbal, 15 Mayıs 1328, Sayı 53, s.82.

²⁷ Trablusgarb’te doktor olarak bir Tahir Bey yoktur. Tek Tahir Bey vardı, Orhan Koloğlu, Tahir Bey’i Tunus’tan Trablusgarb’a geçen kurmay bir subay olarak göstermişti. Koloğlu, **a.g.e.**, s. 60, Bir başka kaynakta ise; Erkan-ı Harp subayı olan Tahir Bey’in soyadı, Yanya olarak verilmiş ve Vahdettin’in Avrupa’ya kaçışında onunla birlikte olduğu bilgisi verilmişti. Ahmed Bedevî Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 348, Murat Bardakçı da Miralay Yanyalı Tahir Bey’i Damat Ferit Paşa’nın 1920 yılında istifa sonrası yurtdışına gidişinde ailesini emanet ettiği kişi olarak gösterdiği gibi (Bardakçı, **a.g.e.**, s.227) Sedat Bingöl de Vahdettin’in yaverlerinden olan Erkan-ı Harp subayı Miralay Tahir Bey’i 6.sıradan 150 likler listesinde göstermiştir. Sedat Bingöl, **150likler Meselesi, Bir İhanetin Anatomisi**, Bengi Yayınları, 2010, İstanbul, s.135

görülen tasvirleri umumen ve aynen neşr olunabilse idi, muhteşem kari ve karilerimiz ne kadar hayrete düşeceklerdi. Bingazi darülharekatından fotoğrafları yeddimize [elimize] vasıl olan dilaverlerimizden bazılarının harbden mukaddemki [önceki] fotoğrafları bizde mevcut ise de filhal elimizde yok idi. Onları bilahare daha ziyade izahat vererek ayrıca neşredeceğiz.”²⁸

demıştır.

Şehbal’ın bu sayısının konumuz açısından en önemli kısmında ise; ilk kez Mustafa Kemal’den adıyla da söz edilmesidir. Yunus Nadi; bu önemli yazısında Trablusgarp’taki bu kahramanlara örnek olarak, Mustafa Kemal’den özellikle söz etmiştir. Yunus Nadi yazısında “*Mesela Osmanlı ordusunun gözbebeklerinden Erkan-ı Harbiye zabitlerinden Mustafa Kemal ve Nuri Beyler*²⁹*haklarında malumat-ı müstakile vereceğiz.*”³⁰ Diyerek onun tanıtımını yapmıştı. Yunus Nadi, 3 yıl sonra Çanakkale Savaşı sırasında da başarılarından dolayı, aynı şekilde Mustafa Kemal’i tanıttak gazetenin başında olacaktı. Sonuçta Mustafa Kemal’in hem adı hem de fotoğrafı en erken tarihte bir Türk basınında yer almış oluyordu.

Mustafa Kemal’in Yabancı Basındaki Bilinen İlk Fotoğrafı

Mustafa Kemal’in Türk basınında ilk kez isminin ve resminin Şehbal’de yayınlanması sonrasında Batı’daki bir gazetede de ilk kez hem de ismi ile ilk fotoğrafı, Fransız L’Illustration gazetesinin 22 Haziran 1912 tarihli sayısında yine Trablusgarp’daki fotoğraflarından yayımlanmıştı. ³¹ L’Illustration, bu 3617.sayısının 564. Sayfasında, Şenusi Şeyhlerinin Enver Bey’i çadırında selamladıkları 27 Nisan (Rumi 17 Nisan) tarihli karşılama töreni görüntülerini vermiş ve orada da dört fotoğrafın ortasında Mustafa Kemal Bey ile Enver Bey’i birlikte resmederek altına da “*Enver Bey ve Mustafa Kemal*” yazısını yazmışlardı. ³²

Gazete “*Derne Önünde Ayn El Mansur Kampında Sultan’ın Töreni*”³³ alt başlıklı resimde Senusi şeyhlerinin Enver Bey’i selamlamalarını verirken “*Cyrenaica’da yol ve savaş notları*”³⁴ başlığının altında da ana başlık olarak;

²⁸ **Şehbal**, 15 Mayıs 1328, Sayı 53, s.82. İlerleyen sayıları incelememize rağmen Yunus Nadi’nin belirttiği gibi karşılaştırmalı bir fotoğraf paylaşımı olmamıştır.

²⁹ Nuri Conker.

³⁰ Yunus Nadi bu kısımda özellikle İbrahim Süreyya’dan çok daha ayrıntılı söz etmiştir. Süreyya Yiğit, Amasya, Erzurum ve Sivas’ta Mustafa Kemal’in yanında yer alacak ve I.TBMM’nde de milletvekili olacaktır. Bknz. Nuyan Yiğit, **Atatürk’le 30 Yıl, İbrahim Süreyya Yiğit’in Öyküsü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

³¹ **L’Illustration**, Samedi 22 Juin 1919, No.3617.s. 546. “Enver Bey et Mustapha Kamel”

³² **EK.2**, Burada Mustafa Kemal’den “*Mustapha Kamel*” olarak söz edilmiştir. Fotoğrafların çekiminin de Kamil Efendi’ye ait olduğu eklenmiştir. L’Illustration’un bu fotoğrafı, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk kez Koçak Yayın Grubu tarafından çıkartılan “**Basında Mustafa Kemal Atatürk (1912-1938)**” Haz. Şefik Memiş, İsmail Şen, Murat Arslan, 3.Baskı, 2016. Bu kitaba ulaşmamızı sağlayan Şefik Memiş’e ve ilk kez bu kitapta yayımlanan L’Illustration gazetesinin orijinalini görebilmemde katkıları olan Onur Okur’a teşekkürlerimi sunuyorum.

³³ **L’Illustration**, Samedi 22 Juin 1919, No.3617.s. 546. “*La fête du Sultan au camp d’Ain el Mansour, devant Derna*”.

³⁴ **L’Illustration**, Samedi 22 Juin 1919, No.3617.s. 546. “*Notes de route et de guerre en Cyrénaïque*”. Cyrénaïque Libya’nın doğu bölgesine verilen ve Altın Diyar diye nitelendirilen bir isimdir. Bu konuda geniş bilgi için bakınız. Orhan Koloğlu, “Un Projet de Colonisation de la

“Enver Bey’in Kampında” başlığını vermiş ve ayrıntılara da girmişti.³⁵ Enver Bey’in Meşrutiyet’in oluşmasındaki etkisinin daha ağırlıklı verildiği bu bölümde Mustafa Kemal’in ismi tören sırasında “*subayların delegasyonu eşliğinde, Kızılay Başkanı ile birlikte komutan Mustafa Kemal’in de Enver Bey ile selamlaşmaya geldiği*” şeklinde geçmişti.

Gazete iki sayfa sonra bu kez de 27 Nisan töreninde Senusilerin Osman Efendi³⁶ önderliğinde yaptıkları geçit törenini geniş olarak paylaşmış ve Derne önlerinde Ayn El Mansur’da Türk-Arap kampındaki törenden izlenimleri verirken de Enver Bey ile geçit resminde fotoğraflanan Mustafa Kemal’i “*Başkomutan Enver Bey ve ekibi*”³⁷ içerisinde göstermişti.³⁸ Daha önemlisi ise; sol alt tarafta, geçit törenini bir adım önde at üzerinde izleyen Enver Bey ile bir adım arkasında Mustafa Kemal’in ve onun bir adım gerisinde duran Nuri (Conker) Bey’in isimlerinin verilmiş olmasıydı.³⁹

Kitabını Mustafa Kemal’in akrabası da olan ve Trablusgarp’ta onun yanında olan Fuat Bulca’nın ve yine Trablusgarp’ta bulunan Kuşçubaşı Eşref’in anılarına dayandıran Cemal Kutay⁴⁰ bu geçit resmindeki fotoğrafı yıllar sonra kitabında paylaşmış ve hikâyesini de anlatmıştı. Kuşçubaşı Eşref’ten bizzat dinlediğini belirttiği yazısında aynı fotoğrafı “*Sanırım ki elinizdeki kitabın en dikkate değer fıkrası şimdi okuyacağınız hâtıradır*” diyerek paylaşan Kutay; bu fotoğraf hakkında Kuşçubaşı’nın;

«— Size verdiğim bu resmî bizzat ben, Eşref Kuşçubaşı, Derne’de çektim. O zaman yerli, yabancı birçok gazete ve dergilerde çıkan bu fotoğrafın aslında, kendisine İngiliz Osman dediğimiz Sudan’da Müslüman olmuş, hakiki hüviyeti usta bir İntellicens Servisçi olan bölük kumandanı da vardı.⁴¹ Yanda görülen tüfekli zabıt ilk tayyare şehitlerimizden Sadık’tır. İngiliz Osman, cesur ve vazife sever bir zabıttı. Keşif savaşlarından birisinde vuruldu, İtalyanlar ölüsünü merasimle kaldırmışlardı. Resmin solundaki iki atlıdan / birkaç adım ileride olan Enver, hemen arkasındaki ve klişeye göre

Cyrénaïque a la Fin 19e siècle et la Creation du Mythe D’Eldorado” **Arap Historical Review for Ottoman Studies**, Ağustos 1994, No.9/10. Ss. 153-160

³⁵ **L’Illustration**, Samedi 22 Juin 1919, No.3617.s. 546. “*Au Camp De Enver Bey*” Gazetenin, Enver için “*Bey*” unvanını kullanması dikkat çekicidir. Bu da Enver Bey’in Halife ile akraba olacağının bilinmesinden ve Halifeyi teslim etmesinden kaynaklanmaktaydı. Zira Enver Bey hanedandan biriyle nişanlı idi.

³⁶ Senusiler arasında Osman Mehdi olarak bilinen ama aslında The Daily Chronicle’da gazeteci olan İngiliz John Warren Stuart Smallwood, bu fotoğrafın en sağ altında L’Illustration tarafından Osman Efendi ve parantez içinde de gerçek kimliği olan (J. W. Stuart Smallwood) olarak tanıtılmıştı. Osman Mehdi, Kodak kamerasıyla fotoğraflar çektirerek L’Illustration gazetesine göndermiştir. Daha sonra Trablusgarp’ta çatışmada öldürülmüştü. Bknz, Charles Stephenson, **A Box of Sand; The Italo-Ottoman War 1911-1912**, The Tattered Flag Press, England, 2014 s.s. 238- 239.

³⁷ **L’Illustration**, Samedi 22 Juin 1919, No.3617.s. 548-549. “*Le commandant en chef Enver Bey et son état-major*”

³⁸ **L’Illustration**, Samedi 22 Juin 1919, No.3617.s. 548-549. “*One Grande revue au camp Turco-Arabe d’Ain el Mansur, Devant Derna*”

³⁹ Yine burada ilginç olan Halifelîği temsil eden Enver’den ve Nuri’den “*Bey*” olarak söz edilmesine karşılık “*Mustafa Kemal*” denilmesi ve “*Chef de Corps*” yani Kolordu Komutanı anlamındaki “*C*” kısaltmasının kullanılmasıydı. **EK.3**

⁴⁰ Cemal Kutay, **Trablusgarp’da Bir Avuç Kahraman**, Tarih Yayınları, İstanbul, 1963.

⁴¹ Cemal Kutay’ın verdiği fotoğrafta sağdaki İngiliz Osman görünmemekteydi. Aslı denilen L’Illustration’un fotoğrafında ise söylendiği gibi İngiliz Osman görülmektedir.

ilk olan da Mustafa Kemal'dir. Arada başı görünen Erkânı harb Reisi Nuri Bey (rahmetli Nuri Conker), arkasındaki Süleyman Askerî ve Mümtaz'dır. Resmi, Ayn-ı Mansur karargâhındaki geçit resmi sırasında almıştım.”⁴²

şeklinde bilgi verdiğini belirtmişti.

Mustafa Kemal'in Türk basınında Şehbal'in 28 Mayıs tarihli ilk fotoğrafından sonra ikinci fotoğrafı, 14 Haziran 1328 yani 27 Haziran 1912 tarihli Ahmet İhsan'ın Servet-i Fünun dergisinde ancak isimsiz olarak yayımlanmıştı.⁴³ Mustafa Kemal'in, Türk basınında ikinci isimsiz fotoğrafı olarak da tarihe geçecek bu fotoğraf “L'Illustration” gazetesinde yayımlanmış geçit töreni fotoğrafının aynısı idi.

Servet-i Fünun aynı fotoğrafı, “*Bingazi'de Ayn'el Mansure'de Mücahidin-i İslamiye ve Asker-i Osmaniye'nin Enver Bey ve Erkan-ı Harbiyesi Önünde Resm-i Geçidi*”⁴⁴ alt başlığı ile vermiş ve L'Illustration'da Mustafa Kemal'in adının da verilmesine rağmen sadece Enver Bey'in adını sayfasına yansıtmıştı. Burada derginin, bu fotoğrafı L'Illustration'dan aldığını belirtmesine rağmen ve “*Mustafa Kemal*” ismini kullanmayıp “*Enver Bey*”i kullandığı dikkati çekmekteydi. Sansürün bu tarihte bile olduğu anlaşılmaktadır

Zira; bu Servet-i Fünun'da da yayımlanan ancak sadece Enver Paşa'nın adının geçtiği aynı fotoğrafla ilgili daha önce belirttiğimizi gibi bu fotoğrafı kendisinin çektiğini söyleyen Eşref Bey'in anlattıkları önemlidir. Eşref Bey;

“Aradan seneler geçti. Tarih 1916 ortaları. Enver, artık PAŞA⁴⁵, harbiye nazırı ve Başkumandan vekilidir. Naciye Sultanla evlenmiş, Ortaköy'deki yalıda oturmaktadır. Birinci Dünya Harbinin en buhranlı günlerindeyiz. Teşkilât-ı Mahsusa'nın üzerine yığılan işlerden Enver Paşa ile halledilmesi şart olanlar çıktıkça, kendisi ile buluşabildiğimiz buhranlı, dertli günler.,,

Böyle bir günde görüşürken, bana, Yalı'da kendisine hediye edilen silâhlarla bir ev müzesi yapmak. istediğini söyledi ve beraberce, Harem'deki geniş salonlardan birisine geçtik. İçerde, genç denecek yaşta, zarif, sivrice sakallı, hal ve kıyafetinden yabancı olduğu anlaşılan bir zat, paleti önünde, yağlı boya büyük bir tablo üzerinde çalışıyordu. Enver, tanınmış bir İtalyan olan sanatkârı bana tanıtti. Tabloya dikkat edince irkildim: Bu, benim 1911 de, Ayn-ı Mansur karargâhında çektiğim, fotoğrafın tablosuydu. Biraz daha dikkat edince, Enver'in hemen birkaç adım, yâni yarım at boyu arkasında olan Mustafa Kemal'in tablodan çıkartılıp, onun yerine, daha sonra Başkumandanlık yaveri olan ve o fotoğrafla daha gerilerde bulunan Mümtaz'ın yerleştirildiğini görmez miyim. Hem hayret ettim, hem üzüldüm. Enver Paşaya dedim ki:

⁴² Kutay, **a.g.e.**, s. 106. Fuat Bey de “Eşref Beyin fotoğraf makinesi ne kadar da işe yaramıştı... Teşkilât-ı Mahsusa Reisinin İskenderiye'deki dostlarının cömertçe hediye ettikleri paket paket fotoğraf camları —çünkü o zaman şimdiki gibi rulo filmler yoktu,— sadece bizim matbuatin değil, yabancı basının da sütunlarında yer alıyordu.” Şeklinde anlatmıştı. S. 117.

⁴³ **Servet-i Fünun**, (27 Haziran 1912) 14 Haziran 1328-12 Recep 1330, No.1099, fotoğrafın altında “İllustrasyon'un muhabir-i mahsus fotoğrafından” yazılmıştır.

⁴⁴ **Servet-i Fünun**, 14 Haziran 1328, 12 Recep 1330.(27 Haziran 1912) Sayı.1099. s. 149.

⁴⁵ Cemal Kutay'ın eserinde bu kelime büyük harfle yazılmıştır.

«— Biliyorsunuz ki bu fotoğrafı ben çekmiştim. Fakat aslı değiştirilmiş...» Hayret etmiş gibi yüzüme baktı. Anlamamış gözüktü:

«— Ne gibi değiştirilmiş, anlamadım Eşref Bey...»

«— Fotoğrafın camı hâlâ bendedir: İşte, hemen arkanızda, Mümtaz Bey'in yerinde Mustafa Kemal Bey vardı. Tabloda yer değiştirmişler. Doğrusu mâna veremedim, Sizi ikaz etmek benim vazifemdir.»

Sesimin tonundan cidden müteessir olduğumu anladı mı ne, bilemiyorum, yine şaşırmuş gibi yüzüme bakmakta devanı ediyordu:

«—Allah, Allah... Söylediklerinizden bir şeyler anlıyamıyorum azizim... O, Trablus Garb'de var mıydı?»

«— (O) dediğiniz kim efendim?»

«— Kim olacak? Mustafa Kemal?»

Enver, çok ciddî, şakası olmayan, vakur bir insandı. Bu sefer gerçek bir hayret ve tereddüd sırası bana gelmişti:

«— Paşa Hazretleri... Şurada bir tablo var, bunun aslı olan fotoğrafı ben çektim. Bu fotoğrafta Mustafa Kemal, sizin hemen üç dört adım, nihayet yarım at boyu gerinizde idi. Şimdi burada ise...»

Sözümü bitirmeme imkân yemedi, Gülmiye başladı:

«— Hah, şimdi işin can alacak noktasına geldiniz. Mustafa Kemal, benden yarım at boyu geride mi idi? Siz bilmez misiniz ki, O, yarım at boyu, bir metre değil, iki santim bile kimsenin ardında, gerisinde olmaya tahammül edemez. Bu tabloyu görür de üzülmür diye düşündüm ve bu tedbiri aldım.» Enver, tebessüm ediyordu. Bu tebessümün sakladığı birçok hakikatler vardı.»⁴⁶

şeklinde anlatmıştı. Eşref Bey'in bu anlatımından da anlaşılacağı üzere daha 1912'de bile bir sansürün olduğu düşünülmelidir⁴⁷.

Mustafa Kemal'in Batı kaynaklı Fransız L'Illustration gazetesinde çıkan fotoğrafından bir hafta sonra İngiliz Illustrated London News gazetesi de 29 Haziran 1912 tarihli 1024.sayısında L'Illustration'da kullanılan aynı fotoğrafları farklı bir düzenlemeyle kullanmıştı.⁴⁸

Batı'da Mustafa Kemal'in fotoğrafının ikinci kez yayımlandığı Illustrated London News gazetesi "On The Turkish Side In Cyrenaica" başlığıyla Trablusgarp cephesini anlattığı sayfasında büyük boy olarak birkaç fotoğraf yayınlamıştı. Bunlardan üstte verdiği sağdaki fotoğraf, L'Illustration'da ve Servet-i Fünun'daki Enver Bey ile Mustafa Kemal'in at üzerinde geçit törenini izledikleriyken, hemen onun solunda da yine L'Illustration'daki Enver Bey ile Mustafa Kemal'in olduğu fotoğraf bulunmaktaydı. Fotoğrafın altına "Cyrenaica'daki Osmanlı birliklerinin Başkomutanı Enver Bey, Derne komutanı

⁴⁶ Kutay, **a.g.e.**, s. 106-108. Kutay da "Eşref Beyin teşhisi doğru idi: Bu «tebessüm» ün sakladığı birçok hakikatler vardı ki, bunlar, daha sonraki hâdiselerin mihveri oldu.." şeklinde yorum yapmıştır..

⁴⁷ Cemal Kutay, Mustafa Kemal'in Derne'de yaptığı saldırı ile İtalyanlara püskürttüğü Kasr-ı harun taarruzu sonrası başta Enver Bey olmak üzere bütün erkandan tebrik aldığını da eklemiştir..

⁴⁸ **Illustrated London News**, June 29, 1912, N.1014.

olan Türk subayı Mustafa Kamel ile görüşmede”⁴⁹ diye yazan gazete, böylelikle daha önceki gazeteler gibi Mustafa Kemal’in tarihteki yerini ortaya koyacak şekilde tarihe notunu düşüyordu.

Aynı fotoğraf üçüncü olarak Resimli Kitap’ın Temmuz 1328 (1912) sayısında yine Mustafa Kemal’in adı olmadan yayımlanmıştı.⁵⁰ Aynı fotoğraflarda, Batı’daki basın organlarında Mustafa Kemal’in de adı verilirken Resimli Kitap da bu aynı fotoğrafı sansür uygulayarak “*Derne’de 14 Nisan (27 Nisan) merasiminde milli taburlarından birinin resmi geçidi- Önde bargir (beygir) üzerinde bulunan kumandan büyük Enver’dir*”⁵¹ şeklinde Enver Bey merkezli vermişti ancak Mustafa Kemal de net olarak görülmekteydi.

Türk basınında Mustafa Kemal’in ilk fotoğrafını 28 Mayıs 1912 tarihinde hem de ismiyle birlikte yayınlayan Şehbal gazetesi, Yunus Nadi’nin makalesinin de olduğu bu sayısından 7 sayı sonra yine Trablusgarp’ta çekilmiş askerlerimizin fotoğraflarını yayımlamıştı. Özellikle de bu sayısında Mustafa Kemal’e daha çok önem verildiği de görülmüştür. Zira bizim konumuz için de oldukça önemli olan bu sayıda 4 kez Mustafa Kemal’in fotoğrafına hem de adıyla birlikte yer verilmişti. Böylece Mustafa Kemal’in Türk basınındaki ismiyle birlikte verilen ikinci fotoğrafı yine Şehbal dergisinde, bu kez 1 Eylül 1328 (14 Eylül 1912) tarihli 60.sayısında yer almıştı.⁵²

Şehbal bu 60.sayısında Trablusgarp’daki “*mücahidlerin*” fotoğrafları arasında Mustafa Kemal’in fotoğraflarını bir kez daha adıyla birlikte yayınlamıştı. Şehbal’in 230.sayfasında, dört adet fotoğrafın ortasında Mustafa Kemal’in arkadaşı Fuat Bey ile fotoğrafı “*Derne de iki mühim kumandan. Sağdaki Şark Kolu Kumandanı Fuat Bey, soldaki Derne Kumandanı Mustafa Kemal Bey*”⁵³ alt başlığıyla verilmişti

Mustafa Kemal, Şehbal’in bu aynı sayısında, 2 sayfa sonra da hem adı ile hem de fotoğrafı ile 2.kez yer bulmuştu. Savaş alanındaki insani örneklerden olarak açılan hastanenin 3 resim ile alıntılandığı sayfada en üstteki “*Derne’de bir Hilal-i Ahmer Hastahanesinin resm-i küşadı: 1) Mutasarrıf ve Umumi Kumandan-ı Kahraman Enver Bey, 2) Derne Kumandanı Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Mustafa Kemal Bey.*”⁵⁴ Alt yazısı ile verilen fotoğrafta, ortadaki 7 kişi önemli görülerek rakamla işaretlenmiş ve Mustafa Kemal de Enver Bey’den sonra 2. olarak isimlendirilmişti⁵⁵.

⁴⁹ “The commander in chef of the Ottoman Troops in Cyrenaica, Enver Bey in conversation with Mustafa Kamel the Turkish officer who is commanding the Derna division”

⁵⁰ **Resimli Kitap**, Temmuz 1328 (1912) Cilt.7, Numara 42. II. Meşrutiyet Dönemi’nin önemli ve dikkat çekici süreli yayımlarından olan Resimli Kitap Dergisi ilk kez Eylül 1324/1908 tarihinde, son olarak da Teşrin-i evvel 1329/1914 tarihinde yayımlanmıştır. 51 sayı yayımlanan Resimli Kitap’ın imtiyaz sahibi 6.sayıya kadar Faik Sabri (Duran), sonra ise Ubeydullah Esad idi. (Tayfun Barış, **Resimli Kitap Dergisi’nin İncelenmesi (9–16. Sayılar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne 2010, s. 45.)

⁵¹ **Resimli Kitap**, Temmuz 1328 (1912), Cilt.7, Numara 42. s.436.

⁵² **Şehbal**, 1 Eylül 1328. Sayı.60. (14 Eylül 1912) s.230. “*Harb-i Hazırın Tarihinde Mürtesim [Resmi görülen]Simalardan Birkaçı*” Bu fotoğraflar Arıkan tarafından görülmüş ancak görüntüleri olmadan ayrıntısıyla anlatılmıştır. Bknz. Arıkan, **a.g.m.**,

⁵³ **Şehbal**, 1 Eylül 1328. Sayı.60. (14 Eylül 1912) s.230. **EK 4.**

⁵⁴ **Şehbal**, 1 Eylül 1328. Sayı.60. (14 Eylül 1912) s.232. “Saha-yı Harbdeki Faaliyet-i İnsaniyetkâranenin Temasil-i Cedidiyesinden”

⁵⁵ Fotoğraftaki diğer sıralamadaki kişiler;“3.Bingazi Mebus-u Sabıkı Binbaşı Abdülkadir Bey, 4. Bingazi Meclis-i İdari Başkatibi Mahmut Zeki Bey, 5.Tunuslu Şeyh Salih Efendi, 6.Cebeli Lübnan eşrafından Emir Şekip Arslan Bey, 7. Bahriye Yüzbaşılardan mücahid Muhittin Bey.”

Derginin bu sayısında 3.kez Mustafa Kemal'in fotoğrafı ve ismi bir sayfa sonra bir kez daha kullanılmıştı. Yine Trablusgarp'taki "mücahidlerin" fotoğraflarının verildiği büyük boy sayfada en üstteki fotoğrafta "Cihan-ı cihadda cevval-i cephelelerden: Ortadaki nasiye-i necip[necip alın], meşagil-i harp sebebiyle haledar-ı lihye [sakallı] olan Kahraman Enver Beydir. Sağında bastonlu zat, Derne Kumandanı Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Mustafa Kemal Bey. Enver Bey'in solunda duran gözlüklü zat da Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Nuri Beydir."⁵⁶ şeklinde verilen alt yazıyla Mustafa Kemal Bey, Enver ve Nuri (Conker) Beyler ile resmedilmişti.

Şehbal'in aynı sayısında iki sayfa sonra 4.kez fotoğrafı ve ismi ile Mustafa Kemal yeniden resmedilmişti. Sayfada yine Trablusgarp'teki "gönüllülerin" fotoğrafları arasında "Derne'de Erkân-ı Zabitandan Birkaç Mücahit" başlığı ile verilen kalabalık bir grubu içeren fotoğrafta 5 kişiye rakam verilmiş ve Mustafa Kemal ise 1. olarak rakamla işaretlendirilerek "1-Derne Kumandanı Mustafa Kemal Bey" olarak da altına not düşülmüştü.⁵⁷

Şehbal, 2 sayı sonra Trablusgarp fotoğraflarına devam etmişti. Gazete, 1 Teşrinievvel 1328 tarihli (14 Ekim 1912) sayısında⁵⁸ da aynı şekilde Mustafa Kemal'in fotoğrafını kullanmıştı. Renkli bir mizansen içinde "Bir hücumdan evvel kumandanın kaydettirdiği mühim noktalar." başlığı ile ve "Derne'de Erkân-ı Harp Binbaşısı Mustafa Kemal Bey, yaveri Fehmi Bey'e emirlerini zabt ettiriyor. Bir müfreze-i mücahidin de teşne-i hücum bir vekar-ı arabî ile infaz-ı evamire müheyya duruyorlar" alt yazısıyla verilen bu fotoğrafta da Mustafa Kemal Türk basınında üçüncü kez ismen bir fotoğrafı verilerek tanıtılmıştı.

Mustafa Kemal İzmir'de

Mustafa Kemal ile ilgili Trablusgarp Savaşı sonrası Türk gazetelerindeki bir başka haberin yılı da 1913'tür. İzmir gazetesi Anadolu, Mustafa Kemal'in İzmir'e gelişini 22 Eylül 1913 tarihli sayısında "Vilayet Havadisleri" kısmında "Mustafa Kemal Bey" başlıklı küçük bir haber olarak vermişti.⁵⁹ Bu İzmir ziyareti, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele öncesi son İzmir seyahatiydi⁶⁰ ve Yusuf Hikmet Bayur'a göre de bu gezide daha sonra onunla birlikte çalışacak ve onun son Dışişleri Bakanı olacak olan Tevfik Rüştü Bey (Aras) de bulunmaktaydı.⁶¹ Gazetenin daha 1913 gibi erken bir tarihte Mustafa Kemal'den söz eden bir haber vermesi önemlidir ve onun en azından kamuoyunda tanındığının bir göstergesidir. Zira daha önce söz ettiğimiz gibi

⁵⁶Şehbal, 1 Eylül 1328. Sayı.60. (14 Eylül 1912) s.233. "Muharebe Meydanından cabeca [yer yer] inkisalar [yansımalar] "

⁵⁷Şehbal, 1 Eylül 1328. Sayı.60. (14 Eylül 1912) s.236. "Sahife-yi Harbin İdare-yi Harekatıyla Müştakil Nasîyeler". Fotoğrafta diğer 4 kişi de şunlardı. "2. Berasa Kolu[Berasa Aşireti bölgesi] kumandanı kolağası Ziya Bey, 3. Ubeydat Kolu [Ubeydat Aşireti bölgesi] kumandanı Yüzbaşı Ali Bey, 4. Hasse Kolu kumandanı Mümtaz bey, 5. Derne Kolu kumandanı Emin Efendi".

⁵⁸Şehbal, 1 Teşrinievvel 1328, (14 Ekim 1912), 62.sayı s.266. "İtalyanların Yalanlarına zemini ihtira olan Osmanlı Hakikatlerinden"

⁵⁹ Anadolu, 22 Eylül 1913(9 Eylül 1329- 20 Şevval 1331) Pazartesi. Bu önemli haber de ilk kez Zeki Arıkan tarafından ortaya konulmuştu. Anadolu Gazetesinde ki bu haber Mustafa Kemal'in dördüncü kez İzmir geliyordu. Ancak bu geliş ile hiçbir yerde kaynak olmadığı gibi Mustafa Kemal de bu İzmir seyahatinden söz etmemiştir. Arıkan, a.g.m.

⁶⁰ Melih Tınal, "Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri Ve Vefatının İzmir'deki Yankıları" ÇTTAD, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s.21

⁶¹ Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Mustafa Kemal'in Trablusgarp fotoğrafları hem dış hem de iç basında adından da söz edilerek kamuoyuna yansımıştı. Bu nedenle bu haberin yayımlanmış olması kadar haberin içeriği de önemlidir.

Anadolu gazetesi Mustafa Kemal'in İzmir'e gelişini aynen şu şekilde vermişti:

*"Bingazi muharebatı esnasında Derne ve Tobruk kumandanlığı vazifesini kemal-i muvaffakiyet ve celadetle ifa edip bilahare Bolayır Ordusu Erkân-ı Harbiye riyasetine tayin buyrulup harekât-ı ahirede fevkalade ibraz-î faaliyet eyleyen erkan-ı harb binbaşısı Mustafa Kemal Bey'in bera-yı tedbil-i hava şehrimizi teşrif eyledikleri istihbar olunmuştur. Gazetemiz bu muhterem askere beyanı hoşamedî eylemeği vicdanı bir vazife, telakki eyleriz."*⁶²

Denilen haberde öncelikle Mustafa Kemal'in Trablusgarp Savaşı'nda Derne ve Tobruk kumandanlığındaki görevini tam bir başarı ve kahramanlıkla tamamladığı belirtiliyordu⁶³. Ardından Mustafa Kemal'in Bolayır Ordusu Erkan-ı Harbiye Başkanlığına tayin edilişi ve sonraki harekette de fevkalade bir faaliyet gösterdiği ekleniyordu.

Anadolu, haberinde görüldüğü gibi Mustafa Kemal, Derne'deki başarıları ile tanınıyor ve önemli olarak görülüyor ki gazetede İzmir'e gelişinde bu muhterem askere "*beyan-ı hoşamedî eylemeyi*" yani "*hoş geldin demeyi*" bir vicdani görev olarak düşünmüştü. Aynı şekilde Mustafa Kemal, Sofya Ataşemiliteri olduğu döneme kadar Dimetoka ve Edirne'nin geri alınışında da hizmetleri olmuştu ki gazete haberindeki "*Bolayır Ordusu Erkân-ı Harbiye riyasetine tayin buyrulup harekât-ı ahirede fevkalade ibraz-î faaliyet*" te bulunduğunu belirttiği o "*sonraki hareket*"ın Edirne'nin kurtuluşu olduğunu tam olarak anlayabilmemiz için kronolojik olarak gitmemizde fayda vardır.

Mustafa Kemal, Tobruk ve Derne bölgesinde Tobruk savaşını kazanarak İtalyanlara karşı başarılar elde etmiş, ardından 6 Mart 1912 tarihinde Derne komutanlığına atanmıştı.⁶⁴ Balkan Savaşı'nın başlaması nedeniyle İtalya ile yapılan 18 Ekim 1912 tarihli Uşi Antlaşması sonrası ise Trablusgarp İtalya'ya bırakılınca, 24 Ekim'de Derne'den ayrılmış⁶⁵ ve Gelibolu ve Bolayır'daki birliklerle Balkan Savaşı'na katılmıştı.⁶⁶ 11 Kasım 1912'den itibaren görevi ise, 14 Ekim 1913'e kadar Gelibolu yarımadasında Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetleri Şubesi Müdürü idi.⁶⁷ Gücün kumandanı Bahri Sefid Kuvayi Mürettebe Kumandanı olan Fahri Paşa, Erkan ı Harbiye Reisi (Kurmaya Başkanı) Mustafa kemalin arkadaşı Binbaşı Ali Fethi (Okyar) Bey⁶⁸, Harekât

⁶² **Anadolu**, 22 Eylül 1913(9 Eylül 1329- 20 Şevval 1331) Pazartesi.

⁶³ Mustafa Kemal'in Derne'de gözüne kireçtaşı kaçması sonrası tek gözünü kapatarak büyük bir saldırı ile İtalyanlara püskürttüğü Kasriharun Taarruzu...

⁶⁴ Hakan Uzun, "Yazdığı Eserlerde Atatürkü Tanımak Ve Anlamak; M.Kemal Atatürkün Karlsbad Hatıraları", **AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 59, Güz 2016, s.170.

⁶⁵ Şerafettin Turan "*Mustafa Kemal Maddesi*" **İslam Ansiklopedisi**. S.311.

⁶⁶ Hakan Uzun, **a.g.m.**, s.170.

⁶⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt 1, Remzi Yayınevi, 18.Basım, 1999, İstanbul s. 153.

⁶⁸ Andrew Mango, **Atatürk**, 1998, Sabah Kitapları, İstanbul, s.114. Mango bu görevin Fethi Bey tarafından verildiği tahmininde bulunmuştu.

Şube Müdürü ise Binbaşı Mustafa Kemal (Atatürk) Bey'di.⁶⁹ Mustafa Kemal'in bu göreve tayin tarihi 25 Kasım 1912'dir

Mustafa Kemal'in basında adı kullanılarak hakkında haberin yapıldığı Anadolu gazetesi haberinin tarihinin 22 Eylül 1913 olduğunu düşünürsek; İzmir'e bu gelişi Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetleri Şubesi Müdürü görevindeyken ve 27 Ekim 1913 tarihinde atanacağı Sofya Ateşemiliterliği görevinden⁷⁰de hemen önceki bir tarih olduğu görülmektedir.

O dönemde Edirne'nin kurtarılması için bir taarruz yapılması gerektiğini ilk düşünen ve tasarlayan Mustafa Kemal olduğu için, Edirne'nin alınışında onu öne çıkartmak istemeyen ve Enver Paşa'yı destekleyen İttihatçıların planlamasıyla Edirne'ye ilk girme şerefi de Enver Paşa'ya bahşedilmiştir⁷¹. İşte Anadolu gazetesinde Mustafa Kemal ile ilgili yazıdaki "*bilahare Bolayır Ordusu Erkân-ı Harbiye riyasetine tayin buyrulup harekât-ı ahirede fevkalade ibraz-î faaliyet eyleyen*" cümlelerinde kastedilen bu olayların da Edirne'nin alınışındaki bu gelişmeler olduğu da ortadadır.⁷²

17/18 Şubat 1913 tarihinde Ali Fethi Bey ile birlikte hem Edirne bölgesinin askeri durumu hem de ülkedeki siyasi durumu anlattıkları ve özellikle de Babıali Baskını ve bunu gerçekleştiren zihniyeti eleştirdikleri Sadarete ve Genelkurmay'a yazdıkları uyarı mektubunun⁷³tepki görmesiyle de Enver Paşa ile araları açılacaktır.⁷⁴ Mustafa Kemal, 11 Kasım 1912'den itibaren 14 Ekim 1913'e kadar Gelibolu yarımadasında Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetleri Şubesi Müdürü idi.⁷⁵ Yani gazetede de belirtilen "*Bolayır Ordusu Erkân-ı Harbiye riyasetine tayin buyrulup harekât-ı ahirede fevkalade ibraz-î faaliyet*"te bulunduğunu belirttiği o "*sonraki hareket*"ın 11 Kasım 1912'den sonraki bir hareket olduğu ortadadır

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 yılı kongresinde Ali Fethi Bey'in İttihat ve Terakki'nin genel sekreter olması sonrası ortaya çıkan karışık süreçte Mustafa Kemal Bey ve Dr. Tevfik Rüştü Bey yapılabilecek bazı olumsuz dedikoduları önlemek için birlikte İzmir'e gitmişlerdi⁷⁶. İşte Anadolu'nun haberi bu gelişin haberi idi.

⁶⁹ Mithat Atabay, "*Mustafa Kemal'in Balkan Muharebeleri Esnasında Çanakkale Bölgesindeki Faaliyetleri*," **Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk ve Modern Türkiye**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2010, s.28

⁷⁰ Uzun, **a.g.m.**, s.170.

⁷¹ Arıkan, **a.g.m.** s. 248

⁷² Arıkan, **a.g.m.** s.247. Arıkan, Anadolu gazetesinin, bu haberinde Mustafa Kemal'in Edirne'nin geri alınmasındaki başarısını üstü kapalı biçimde ifade etmesini bu gazetenin İzmir'de İttihat ve Terakki'nin yayın organı olmasıyla açıklamıştır. Arıkan, **a.g.m.** s. 248

⁷³ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt 1. (1903-1915) "*Edirne konusunda Savunma Bakanlığına Ali Fethi Bey ile Birlikte Yazdıkları Uyarı Mektubu*." Kaynak yayınları, 1998, s. 147

⁷⁴ Şerafettin Turan, "*Mustafa Kemal*" **İA**, s. 312.

⁷⁵ Aydemir, **Tek Adam**, I. Cilt, s. 153.

⁷⁶ Atabay, **a.g.m.**, s.41. Mustafa Kemal 11 Ocak 1905 tarihinde Harp Akademisini kurmay yüzbaşı olarak bitirdikten sonra 30.süvari alayında staj yapmak için merkezi Şam olmak üzere 5.Ordu emrine verildiğinde (Münir Aktepe, **a.g.m.**, s.263.)Tevfik Rüştü ise mezun olmuşt ve 4 yıl kalacağı İzmir'de doktorluğa başlamıştı. (Melih Tinal, **Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Dr. Tevfik Rüştü Aras**, DEU AİTE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2001, s.7.) 16 Şubat 1909'da Selanik İl sağlık müdürlüğüne atanan Tevfik Rüştü ile Mustafa Kemal, İttihat Terakki'nin 1909 Selanik kongresinde tanışmışlardı (Tinal, **a.g.t.** s. 7). O süreçte ülke yönetimin konusunda Ali Fethi ve Mustafa Kemal ile birlikte aynı düşüncede olan bir üçüncü kişi de arkadaşları Tevfik Rüştü (Aras)Beydir. (Mithat Atabay, "*Balkan Savaşları Sırasında Çanakkale Bölgesinde Faalîyet Gösteren Hilal-i Ahmer Hastaneleri*"

Sonuçta cemiyetin içinde emekleri geçen Mustafa Kemal ve Fethi Beyler yakın arkadaşlar⁷⁷ olmasına rağmen cemiyetin fiilen başında olanlarla anlaşamamaları nedeniyle sıkıntılı olduklarını, ancak cemiyet içinde muhalefet de yapmanın mümkün olmadığını görmüşlerdi⁷⁸. Mahmut Şevket Paşa'nın da anılarında da belirttiği gibi Mustafa Kemal ile Enver Paşa arasındaki bu sürtüşmelerde İttihat Terakki'nin Enver Paşa'yı daha fazla tuttuğunu da ortaya çıkması üzerine⁷⁹ İttihat ve Terakki'den kopmamak için yurtdışına gitmeyi tercih etmişlerdi. Bu ortamda Fethi Bey'e Sofya Elçiliği teklifi gelmiş onun da telkiniyle Mustafa Kemal Paşa da Sofya'ya 27 Ekim 1913 tarihinde ataşe militer olarak atanmıştı.⁸⁰

Mustafa Kemal Ve Çanakkale Günleri

Mustafa Kemal, ilk kez Gelibolu Yarımadasına Balkan Savaşları sırasında, 25 Kasım 1912'de gelmiş ve 27 Ekim 1913 tarihine kadar toplam on bir ay iki gün görev yapmıştı.⁸¹ Zekeriya Türkmen'in arşiv belgelerinden yararlanarak verdiği bilgilere göre Sofya'da ataşe militer olan Yarbay Mustafa Kemal, I.Dünya Savaşı başlangıcında aktif bir görev istemesi üzerine padişah iradesiyle 29 Kasım 1914 tarihinde 2.kolorduya bağlı 1.tümen komutanlığına atanmıştı. Ancak buna rağmen iki gün sonra "*kendisine her zaman yer bulunulabileceği*" bildirilerek 1 Aralık tarihli bir irade ile yine Sofya ataşemiliterliğinde kalmasının uygun olacağı bildirilerek, ilk atama iptal edilmişti.⁸² Ardından ise 20 Ocak 1915 tarihli bir irade ile Gelibolu yarımadasını daha önce tanınması nedeniyle 19.Tümen komutanlığına atanmıştı.⁸³

Bu süreçte Sofya'dan İstanbul'a gelen Mustafa Kemal, 2 Şubat 1915 tarihinde ise kara yoluyla Tekirdağ üzerinden Gelibolu'ya varmış⁸⁴, 19.Tümenin kuruluş çalışmalarını tamamlamış olarak 24 Şubat 1915 tarihinde Eceabat'a gelmişti.⁸⁵

Çanakkale Savaşları sırasında önemli başarılar elde edecek olan Mustafa Kemal'in basına yansıyan fotoğraflarına geçmeden önce; bu süreçte ilginç bir resim anılmayı hak etmektedir. Mustafa Kemal'in daha 19 Ekim 1915 tarihinde Avusturya Macaristan kökenli ressam Wilhelm Victor Krausz

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı:10-11, s.76.) Bu üçlü, Mustafa Kemal'in Tevfik Rüştü Bey'in de Çanakkale'de görev almasını istemesi sonrası onun da Çanakkale Hilal-i Ahmer Hastanesinin başhekimisi olmasıyla (Mithat Atabay, **a.g.m.** s.75.) Çanakkale'de sık sık bir araya gelmeye de başlamıştı. Mustafa Kemal Bolayır gücünün karargâhının olduğu Gelibolu'da kendisi de Çanakkale doğumlu olan ve Çanakkale'de Kızılay hastanesinin başhekimisi olan eski arkadaşı Tevfik Rüştü ile karşılaşmıştı. (Andrew Mango, **a.g.e.**, s.115)

⁷⁷ Yakın dost olan Mustafa Kemal ve Fethi Bey, İttihatçılarla ilişkilerinde en başından itibaren birlikte hareket etmişlerdi. (Emel Akal, **a.g.e.**, s. 60) Emel Akal bu önemli kitabında bu iki yakın dostu, İttihat Terakki içinde Talat Paşa fraksiyonuna bağlı olarak göstermekteydi.

⁷⁸ Emel Akal, **a.g.e.** s. 61

⁷⁹ Mahmut Şevket Paşa, **a.g.e.**, s.22.

⁸⁰ Mango, **a.g.e** 122-123

⁸¹ Mithat Atabay, "*Mustafa Kemal'in Balkan Muharebeleri..*" s. 27-44.

⁸² Zekeriya Türkmen, "*Not Defterine Yazdıklarına Göre 19.Tümen Ve Anafartalar Grubu Komutanı Kurmay Alnay Mustafa Kemal'in Değerlendirmeleri*"**100.Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi**, ATAM yayınları, Yayına hazırlayanlar; Aynur Yavuz Akengin, Orhan Neçare. Ankara, 2017. S.907.

⁸³ Türkmen, **a.g.e** aynı yer.

⁸⁴ Türkmen, **a.g.e** s.908.

⁸⁵ Atabay, "*Hilal-i Ahmer Hastaneleri*" s.106.

tarafından başında enveriyesi ile yapılmış resmi dikkate değerdir. Mustafa Kemal'in yapılmış ilk tablosu da olan⁸⁶ bu portrenin sağ üst köşesine ressam, dikey olarak "*Moustapha Kemal Commandent de Groupes des Anafarta Le 19.10.1915*" (Anafartalar Grubu Komutanı Mustafa Kemal) yazısını yazarak tarihi vermiş ve sağ alt köşeye ise; kendi imzasını atmıştır.⁸⁷

Bu portrenin konumuz açısından önemi ise; Birinci Dünya Savaşı yıllarında müttefik devlet başkanları arasında yapılan jestlerden birinde Avusturya Macaristan imparatoru Franz Joeph tarafından Sultan Mehmet Reşad için yaptırılan "*Die Türkei im Weltkrieg*" (Dünya Savaşında Türkiye) başlıklı bir albüm kitapta yayımlanmış olmasıdır.⁸⁸ I. Dünya Savaşı yıllarında, Çanakkale'ye davet edilen Wilhelm Victor Krausz bu süreçte Sultan Reşat ve devlet adamlarının portrelerini yapmıştır.⁸⁹ 1915'de Mustafa Kemal'in ilk yağlıboya portresini yapan Viyanalı ressam bu süreçte Sadrazam Talât, Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Liman von Sanders'in resimlerini de yapmıştır.⁹⁰

Bu dönemde sansürden söz etmek de gereklidir. Seferberliğin başladığı süreden itibaren savaş yıllarında Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti tarafından ordu ve mensupları aleyhine makale yazıp, nutuk ve beyanlarda bulunmanın ve askeri sansürden geçmeden askeri ve siyasi haberleri gazetelere vermenin yasak olduğu bildirilmiş ve bu tür uyarılar sürekli tekrarlanmıştı⁹¹. Artık ülkede savaşın başlamasıyla birlikte basın üzerinde zorunlu bir kontrol getirilmiş, savaş boyunca iktidardaki İttihat Terakki'nin açıklamaları dışında bir şey yazmak olanaksız hale gelmiş ve sadece iktidar yanlısı basın ayakta kalabilmişti.⁹² Orhan Koloğlu'nun da dediği gibi "*Nihai zafere kadar harp*" sloganı her şeyi hatta Sarıkamış, Sina ve Filistin yenilgilerini bile örtmüştü.⁹³ Bu ortamda basın, Çanakkale Savaşını da imkânları ölçüsünde ve izin

⁸⁶ **100 Yılında Fotoğraflarla Çanakkale**, TBMM Basımevi - Ankara, 2015, s.60,

⁸⁷ <https://cartooncolors.blogspot.com/2016/11/ataturk-portreleri.html>

⁸⁸ İlbeyi Özer, "Çanakkale Cephesinde Mustafa Kemal", **Turkish Studies**, Volume 10/1 Kış 2015, s. 572.

⁸⁹ Ayşe Fazlıoğlu, "Dolmabahçe Sarayı'nda Çanakkale Haritalı Bir Halı ve Çanakkale Savaşı'nın Türk Sanatına Etkileri." **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi**, Sayı 3 Mart 2005, s.65. Ruşen Eşref Ünaydın'dan öğrenildiğine göre bu Avusturyalı ressam Atatürk'ün fizik görünümünü çok ilginç bulmuş, kendisinden izin alarak cephe de kullandığı körüklü makinesiyle fotoğrafını çekmiş ve o dönemin serpuşlarından olan Enveriyesi ile portresini yapmıştır. <http://www.isteataturk.com/eski/haber/3979/wilhelm-victor-krauszun-yaptigi-mustafa-kemalin-ilk-portresi-1916>

⁹⁰ Oktay Aslanapa, "Atatürk'ten Bu Yana Avusturyalı Sanat Tarihçilerinin Ve Sanatçıların Türkiye'deki Faaliyetleri", **ERDEM Dergisi**, Cilt1, Sayı.2, Mayıs 1982, s.510,. "*Türkei im Weltkrieg*" adı ile bir kitapta yayınlanan eserin bir nüshası heykeltraş Rahmi Armetiz'de, diğer nüshası Alman Arkeoloji Enstitüsü'ndedir, fakat orada Atatürk'ün resmi koparılarak alındığı için eksiktir. Resim asker başlığı ile baş portresi olarak çok canlı ve enerjik bir yüz ifadesi ile başarılı realist görünüştedir. Türkiyemiz dergisinin 50, yıl özel sayısında Zahir Güvemli tarafından yayınlanmıştır." **A.g.e.** s. 511.

⁹¹ Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Savaşları Sırasında Basında Mustafa Kemal" **Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk Ve Modern Türkiye**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 176, Yayma Hazırlayan: Turan Tanyer, Ankara, 2010. s. 65. Esenkaya, 2003 tarihinde yayınladığı "*Çanakkale Savaşları Sırasında Türk Basını*" makalesinde de bu konudan söz etmiştir. Ahmet Esenkaya,. "Çanakkale Savaşları Sürecinde Türk Basını". **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Sayı.1, Ağustos 2003: ss. 36-63.

⁹² Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C. 1, İstanbul 1991, s.92.

⁹³ Koloğlu, **a.g.m.**, s.93.

verildiği oranda kamuoyuna aktarmaya büyük gayret sarf etmişti.⁹⁴ Sadi Borak da bu süreçte “*Mustafa Kemal’in adından söz edilmesi ve resminin basılması yasağı sürdürülmektedir; çünkü Enver Paşa’nın kesin emri vardır.*”⁹⁵Cümlesini kullanmıştı

Trablusgarp’daki fotoğrafları konusunda da ortaya çıkmış olan sansür, Çanakkale sonrası süreçte, Enver Paşa’nın basın üzerindeki kontrolü ile görünür şekilde kendini ortaya koymaya başlamıştı. Enver Paşa’nın özellikle Mustafa Kemal Paşa ile aralarındaki çatışma da burada önem kazanmaya başlamıştı. Bu kontrolün Balkan Savaşları sürecinde de olduğu bir gerçektir.

Mahmut Şevket Paşa da Mustafa Kemal’in daha Trablusgarp’ta bile Enver ile geçinemediği haberini aldığını anılarında aktarıyordu. ⁹⁶ Aynı şekilde bu iki önemli subay ile Enver Paşa arasındaki bu sürtüşmelerin olduğu süreçte gazetelerin de Enver’i daha fazla tuttuğunu ve İttihat Terakki’nin Enver’i daha fazla istediğini de belirtiyordu.⁹⁷

Bu ortamda Anafartalar’daki 10 Ağustos 1915 zaferinin haberleri bile ancak 20- 21- 24 ve 25 Ağustos tarihindeki resmi tebliğlerle gazetelere yansımaktaydı.⁹⁸ Ancak, birazdan vereceğimiz gibi; Servet-i Fünun, Tesvir-i Efkâr, Donanma ve Harp Mecmuası’nı okuyanlar bu başarılarda kim veya kimlerin katkısının olduğunu görebilmişlerdi.

Çanakkale’de Arıburnu ve Anafartalar’daki başarıları sürecinde hala cephede olan Mustafa Kemal ile ilgili gazete ve dergilerde hem fotoğrafları hem de adı geçirilerek bir kamuoyu oluşmaya başlamıştı. Özellikle Derne ve Bolayır sonrası Anafartalar ve Arıburnu’ndaki başarıları da onu giderek halk gözünde önemli bir yere oturtmaya başlamıştı. İşte, Mustafa Kemal’in Çanakkale Savaşları sırasında basında yayımlanan ilk fotoğrafı⁹⁹, Donanma Mecmuasının 28 Ekim 1915 tarihli sayısında idi.¹⁰⁰

Donanma Cemiyetinin haftalık gazetesi olan Donanma Mecmuası bu sayısında Çanakkale cephesinden verdiği ve iki sayfasına birden büyük boy olarak yerleştirdiği bir fotoğrafta 6 farklı fotoğrafı birden kullanmıştı. “*Çanakkale Darülharbine Ait İntibaalar*” başlığıyla verdiği bu fotoğraflarda Mustafa Kemal, en altta solda makam arabasında arkada otururken, diğerinde ise en altta sağda maiyetiyle birlikte resmedilmiş ancak ismi verilmemişti. ¹⁰¹

Donanma Mecmuası’nın verdiği bu fotoğraflarda üstte ortada yuvarlak içinde olanında “*Kumandan Müşir Liman Paşa Hazretleri*” başlığıyla Liman von Sanders’in fotoğrafı verilmişken, üst sağ başta “*Bir Düşman Siperine Yanındaki İki Arkadaşıyla Hücum Edip Makinalı Tüfeğini İğtinam Eden Efrad-ı*

⁹⁴ Ahmet Esenkaya, “Çanakkale Savaşları Sürecinde Türk Basını”, s.60.

⁹⁵ Sadi Borak, **a.g.e.**, s. 74.

⁹⁶ **Sadrâzam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s.22

⁹⁷ **A.g.e.**, s.22.

⁹⁸ **Tasfir-i Efkâr** 21 Ağustos 1915, 8 Ağustos 1331, “*Osmanlı-İtilaf-ı Müselles Muharebatı*”

⁹⁹ Mustafa Kemal’in Donanma dergisindeki bu ilk fotoğraflarının bilgisi, ilk kez Ahmet Esenkaya tarafından yayımlanmıştır. Ahmet Esenkaya, “Çanakkale Savaşları Sırasında Basında Mustafa Kemal” **Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk Ve Modern Türkiye**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 176, Yayına Hazırlayan: Turan Tanyer, Ankara, 2010. s. 83.

¹⁰⁰ **Donanma** 19 Zilhicce 1333, 15 Teşrinievvel 1331 yani 28 Teşrinievvel (Ekim) 1915. No; 64/113.

¹⁰¹ **Donanma** 19 Zilhicce 1333, 15 Teşrinievvel 1331 yani 28 Teşrinievvel (Ekim) 1915. No; 64/113, s. s.1016-1017.

Osmaniye'den Zenci İsmail ve Arkadaşları" denilmiş, sol başta ise; Nakliye Kıtâatı Kumandanı, ortada ise siperlerden bir makinalı tüfek resmedilmişti.

Konumuz açısından önemli olan Mustafa Kemal'in verildiği fotoğrafların altında ise Mustafa Kemal'in adının verilmemesiydi. Mustafa Kemal'e ait fotoğrafların sol alttakinde "Anafarta Grup Kumandanı Bey, Otomobille Cepheye Azimet Ederken"¹⁰² yazılmışken, sol alttakinde ise; "Anafarta Grup Kumandanı Beyefendi ile Erkan-ı Harbiyesi" yazılmıştı.

Mustafa Kemal, görülen sansür uygulamasına rağmen artık basında kendine isimsiz de olsa yer bulabilmekteydi. Bir gün sonra 29 Ekim 1915 tarihinde ise yıllardır "Mustafa Kemal'in basındaki ilk fotoğrafı"¹⁰³ olarak bilinen Tesvir-i Efkâr¹⁰⁴ gazetesindeki fotoğrafı yayımlanmıştı. Daha 10 gün önce Tasfir-i Efkâr iken 19 Ekim 1915 tarihinden itibaren "Tesvir-i Efkâr"¹⁰⁵ olarak çıkmaya başlayan gazete "Etrafında kıyametler koparılan"¹⁰⁶ Mustafa Kemal'in bu fotoğrafını, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinin yıldönümünde yayımlamıştı.

Tesvir-i Efkâr¹⁰⁷ gazetesi, renkli yayımladığı ilk sayfasında ortadan ayırmış olarak "Osmanlı-İtilaf Devletleri Harbinin Devr-i Senevisi (16 Teşrinievvel 1330 - 19 Zilhicce 1332)"¹⁰⁸ manşetini atmış ortaya, uzunlamasına yerleştirilmiş ve arkasında ay yıldızlı Türk Bayrağı olan eli silahlı bir Osmanlı askerinin resmini koymuş, altına da

"Milletimizin semavi-i nişane-i itilası itlakına şayan olan necm-ü hilalin şan-ı bülendini muhafaza ve bir kat daha ilâ için bir seneden beri serhatlerimizde dünyanın en büyük üç devletine karşı tarih-i cihanda bir misli daha görülmemiş fedakarlıklarla harp eden ve bilhassa Çanakkale cephesinde taklib-i şuun-u alem edecek surette havarik ve besalet ve hamaset gösteren cünud-u mansure-i İslamiye'nin bir mümessil-i zi celadeti"

yazmıştı.

Gazete bu uzunlamasına resmin sağına daha küçük olarak İstanbul Boğazı kıyısında bir cami resmi yerleştirmiş ve altına da "Üç yüz milyon İslamın istinatgah ve ilticagahı olan makam-ı hilafet-i uzma" yazmış, sol tarafta ise yine aynı küçük boyutta bir Çanakkale Boğazı haritası konulmuş ve altına da

¹⁰² Albay Mustafa Kemal'in, 9 Ağustos 1915 gecesi Anafartalar Çamlıteke'deki karargâhından Conkbayırı'na giderken çekilmiş bu fotoğrafta yanındaki süvari subayı Zeki Doğan'dır. 1922'de de İzmir'e giren ve Cumhuriyet sonrası Hava Kuvvetleri komutanlığı da yapan komutanlardandır.

¹⁰³ Sadi Borak, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁰⁴ Tasvir-i Efkâr olarak 1862 yılında yayın hayatına başlayan gazete, II. Meşrutiyet döneminde çeşitli nedenlerle kapatılması nedeniyle "Yeni Tasvir-i Efkâr, İntihab-ı Efkâr, Tefsir-i Efkâr, Tasfir-i Efkâr, Tesvir-i Efkâr, Hak" gibi adlarla yayın hayatına devam etmiş, 1921'den sonra da "Tevhid-i Efkâr" adını almıştı. Uğur Ayhan, **Yeni Tasvir-i Efkâr Gazetesi Üzerine Bir İnceleme (Yıl: 1914 - 1915 / Sayı: 1080-1503)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.8.

¹⁰⁵ Uğur Ayhan, **a.g.t.**, s.8.

¹⁰⁶ Sadi Borak, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁰⁷ Birçok bilimsel makalede, Mustafa Kemal Paşa'nın bu fotoğrafını yayımlayan bu gazete, yanlış olarak Tasvir-i Efkâr olarak verilmiştir.

¹⁰⁸ **Tesvir-i Efkâr**, 29 Teşrinievvel (Ekim) 1915, 16 Teşrinievvel 1331, 20 Zilhicce 1333. Cuma, No.1589. Sadi Borak 1915 yılının 29 Ekim'inde yayımlanmış olan Mustafa Kemal'in bu fotoğrafını " bu mutlu rastlantı ile sekiz yıl sonraki Cumhuriyet'in ilanı tarihinde yayımlanmış olan bu resim altı, aynı zamanda Mustafa Kemal mucizesinin de ilk müjdesidir." Olarak nitelendirmiştir. Borak, **a.g.e.** s.78.

“Muhafaza ve müdafaasında gösterilen ulüvv-i fedakari sayesinde üç yüz milyon İslamın selamet ve rehası temin edilmiş olan Çanakkale Boğazı.”¹⁰⁹ Yazılmıştı.

Bu çizimin iki yanındaki resimlerin soldakinin altında yuvarlak içinde ise Cevat Paşa'nın fotoğrafı konulmuş ve “Çanakkale'yi muhacemat-ı bahriyeye karşı pek büyük iktidar ve maharetle müdafa eden ve mefahir-i milliyemize 5 Mart (18 Mart 1915) muzafferiyetini ilave eden Mevki-i Müstahkem Kumandanı necabet-i fitriye ve nasbiye nısbıye ile mümtaz Mirliha Cevat Paşa” cümleleriyle deniz savaşlarında başarılı olan Cevat Paşa tanıtılmıştı.

Konumuz açısından önemli olan Mustafa Kemal'in fotoğrafı da sağdaki camili İstanbul resminin altında daire içinde verilmişti. Ama daha önemli olan ise daha bu tarihte Mustafa Kemal'den “Çanakkale muharebat-ı berriyesinde (kara) fevkalade yararlılıkları görülen ve emr-i müdafaadaki iktidar ve maharetiyle bihakkın (hakıyla) ihraz-ı şan ve şeref eyleyerek Boğazları ve makam-ı Hilafeti kurtaran kumandanlarımızdan celadet-i fitriye ve havarık-i hamaset ile mümtaz Miralay Mustafa Kemal Beyefendi”¹¹⁰ olarak söz edilmiş ve Mustafa Kemal'in Boğazları ve Hilafeti kurtaran mümtaz bir komutan olduğu tarihe geçirilmişti.

Kitabında bu fotoğraf ile ilgili “Gazetelerde Resminin Basılması Ve Adının Geçmesi Yasaklanan Bir Kahraman: Mustafa Kemal” adında bir bölüm açan ve “Miralay Mustafa Kemal'in İstanbul Basınında İlk Kez Yayımlanan Resmi” başlığını kullanan Sadi Borak, Mustafa Kemal'in Enver Paşa tarafından adının sansürlendiğini örnekleriyle anlatmıştı.¹¹¹ Enver Paşa'nın Çanakkale Savaşı'nda neredeyse tüm cephele ve savaş alanlarını gezmiş olmasına rağmen, gazetelerde Hilafetin, İstanbul'un kurtarıcısı olan Mustafa Kemal'in karargahına uğramamasını örnek olarak gösteren Borak, özellikle “Enver Paşa'nın kesin yasaklamasına karşın” bu Tesvir-i Efkar gazetesindeki fotoğrafların ilginç öyküsünü şu şekilde anlatmıştı:

“Çanakkale cephesinden üst üste zafer müjdeleri gelmektedir. Elindeki yetersiz kuvvetlerle Müttefik kolordularını durduran, onları denize kadar süren ve iki kez İstanbul'u kurtaran, aynı zamanda Türk ve Alman birliklerinin Müttefikler eline esir düşmesini önleyen bu kahraman kimdir? Bu kuvvetlerin başında elbette bir komutan vardır; saldırıyı da, savunmayı da planlayan, taktik, strateji ne ise, onun gereğini yapan bu savaş ustasının adından gazeteler hiç söz etmez. İstanbul'da çıkan tüm gazete sahipleri bu meçhul kahramanın Albay Mustafa Kemal Bey olduğunu bilmektedir. Fakat, Çanakkale ile ilgili savaş haberlerinde ne zaman Mustafa Kemal adı geçse, sansör tarafından silinmekte, bu adın gazetelere geçmesine engel olunmaktadır. O tarihlerde İstanbul'da yayımlanmakta olan Tesvir-i Efkar¹¹² gazetesinin başyazarı Yunus

¹⁰⁹ Bu renkli canlandırma resmi çizen kişi olarak da “Cemal” imzası bulunmaktaydı.

¹¹⁰ **Tesvir-i Efkar**, 29 Teşrinievvel (Ekim) 1915, 16 Teşrinievvel 1331, 20 Zilhicce 1333. Cuma, No.1589.

¹¹¹ Sadi Borak, **a.g.e.** 73, Borak, Tesvir-i Efkar'daki bu fotoğrafı ilk kez kamuoyuna sunduğunu belirtmiş ve “Mustafa Kemal'in İstanbul basınında ilk kez yayımlanan resmi” olarak nitelemiştir.

¹¹² Borak burada “Gazetenin asıl adı Tasvir-i Efkar'dır. O tarihte gazete herhangi nedenle kapatıldığı zaman, gazete sahibi, yasaların boşluğundan yararlanarak, o gazetenin adına yakın bir başka adla yayını sürdürür” dipnotunu kullanmıştır.

Nadi (Abalıoğlu) Bey, yazıişleri müdürü de Abidin Daver (Dav'er) Bey'dir. Gazete, bu haksızlığa karşı, ne pahasına olursa olsun, Mustafa Kemal'in resmini yayımlamaya karar verir. Şimdi, gazetenin Yazıişleri Müdürü Abidin Daver (Dav'er) Bey'i dinleyelim.¹¹³

“1914 Cihan Harbi'nin başlangıcında Tasvirieşkar'ın başyazarı Yunus Nadi Beydi. Çanakkale muharebeleri yeni başlamıştı. Boğaz Mevki-i Müstahkem Kumandanı Cevat (Çobanlı) Paşa idi. İhtiyatta bulunan 19. Tümen Kumandanı Mustafa Kemal Bey, karaya çıkan düşmanın üstüne emir almadan atılmış, Anzaklar denilen Avustralyalı, Yenizelandalı düşman kuvvetleri Arıburnu mıntakasında bir avuç yere tıkamış, ilk defa İstanbul'u O kurtarmıştı.

Mustafa Kemal Bey, Yunus Nadi (Abalıoğlu) Beyle tanışıyorlar ve mektuplaşıyorlardı. Gazetede bu kahramanca müdafayı canlandırmak için büyük resimli ve haritalı bir yazı hazırladık. Haritanın bir tarafındaki yuvarlağın içine Boğaz'ın deniz cephesinin kahraman müdafii Cevat (Çobanlı) Paşanın resmini, ikinci yuvarlağa da kara cephesinin celadetli (şanlı) müdafii Mustafa Kemal Beyin resmini koyduk. Askeri Sansür Memuru, Mustafa Kemal Beyin resmini çıkardı. Meğer devrin Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili . meşhur Enver Paşa Mustafa Kemal Beyden hoşlanmaz, O'nu kıskanmış. Bizim bunlardan haberimiz yok ya, bu resmin çıkarılması bizi çok üzdü. Evvela, o resmi bin bir müşkülâtla elde etmiş ve güzel bir sayfa hazırlamıştık, sonra da Çanakkale haritasının iki tarafındaki yuvarlaklardan biri boş kalıyor, gazetenin tenazuru (simetriği) bozuluyor, bilhassa müdafaanın hakiki kahramanını halka tanıtmak imkanı kalmıyordu. Telefonla sansür zabitlerinin amirini aradık. -Ben müsaade edemem. Karargah-ı Umumi İkinci İstihbarat Şubesi Müdürü beye müracaat ediniz, cevabını aldık. O zamanki İstihbarat Şubesi Müdürü Kaymakam (yarbay) Seyfi Bey ise gazetecileri kendi hizmet neferi sayan mağrur, sert . bir zattı. Bizimle konuşmaya bile yanaşmaz, silsile-i meratibe (rütbe sırasına) riayet edilmesine son derece riayet ederdi. Her müracaatımıza da: "- Sansüre müracaat ediniz, cevabını verirdi. Nitekim telefonla: -Bir ricamız var beyefendi, diye söze başlarken: -Sizinle konuşamam, sansür zabıtine müracaat edin, o bana söylesin, dedi. Sansür zabıtine müdürün böyle söylediğini söyledik: -Aman, dedi; beni mazur görün. Ben ona bir şey söyleyemem, korkarım. Deyip kestirdi, attı. Bu durum karşısında taarruza geçmek lazım geldiğini anladık. Kararı da verdik. Biraz sonra sansür zabıtine tekrar müracaat ederek Karargah-ı Umumi istihbarat Şubesi beyefendinin telefonla resmin neşri müsaadesi verdiğini söyledik. Zavallı da inandı, amirine bir daha bir şey sormaktan çekinerek provanın kenarına imzayı bastı. Ertesi gün de gazetede Arıburnu Kahramanını, yani Mustafa Kemal'in ilk resmi intişar etti. Sansürü

¹¹³ Sadi Borak Abidin Daver'in bu anlattıklarını 28 Ocak 1956 tarihli Yirminci Asır dergisindeki Cemalettin Saraçoğlu'nun yazısından aktarmıştır.

atlatmıştık, diğer gazeteleri de . . . Bizdeki sevince payan yoktu. Enver Paşanın, Mustafa Kemal'i fena halde kıskanıp çekemediğini söylemişim ya, Paşa merhum bu resmi görünce küplere binmiş. İstihbarat Şubesi Müdürü Seyfi Bey de esasen fena halde köpürmüştü. Evvela Sansür zabitanı üç gün hapsedtiler, bizi de cepheye göndermek tehdidiyle müthiş surette haşladılar. Bereket versin ki Yunus Nadi Bey mebustu. Bu yüzden gazeteyi kapatmaktan çekindiler. Fakat sonra bir bahane icat ettiler, Tasvirieşkar'ı on gün müddetle kapattılar. Buldukları bahane suydı: Şehremini İsmet Beyin kardeşi Savni Bey Yeniköy Dairesi Belediye reisi tayin edilmişti. -Vay, kardeşi kelimesi ilave ederek bu haberi yazdınız, bunda kötü niyet var, dedilerdi.”¹¹⁴

Nitekim gazete 1918 yılında Mustafa Kemal ile ilgili bir yazısında bu konudan söz etmiş ve “Biz Kemal Paşa'yı takdir edenlerdeniz. Hatta Çanakkale muharebatında evvela Arıburnu'nda sanien Anafartalar'da gösterdiği yararlıklara herkesden evvel biz tercüman olmuş ve kendisini memlekete, Seyfi Bey'in maahud (bilinen) sansürünün ika eylediği fevkalade müşkülata rağmen tanıtırmış idik.”¹¹⁵ Cümleleriyle bu sansürü itiraf etmişti.

Mustafa Kemal ve Edebiyatçılar

Mustafa Kemal Çanakkale'de gösterdiği başarılarla sadece dönemin yazılı ve görsel basınında yer almamış, aynı zamanda Türk edebiyatında bu süreçte kendine ilk örnekleriyle yer bulmuştur. Çanakkale Savaşının devam ettiği günlerde Harbiye Nezareti bir “*harp edebiyatı*” kampanyası başlatarak, şair ve yazarları teşvik edici bazı faaliyetlerde bulunur.¹¹⁶ Bu kampanya çerçevesinde planlanan en önemli faaliyet, sanat ve edebiyat mensuplarından oluşan bir kafilenin Çanakkale cephesine götürülmesiydi. Başkumandanlık'tan Dahiliye Nezareti'ne geleceklere yardımcı olunması için yazılan yazılardan anlaşıldığına göre heyet 10 Temmuz'da Çanakkale cephesinde olacaktır.¹¹⁷ Ancak İkdâm gazetesi 11 Temmuz tarihli haberinde “Çanakkale Kahramanlığını yaşatmak için” başlıklı ana sayfadaki haberinde şairler ve edebilerden oluşan heyet için “*bugün gidecek heyet*” diyerek yola 11 Temmuz'da çıkıldığını haber vermektedir.¹¹⁸

Sirkeci Garı'ndan 17 kişilik bir gazeteci heyeti ile yola çıkan grup¹¹⁹ Uzunköprü'de bir gece kalarak Keşan yolundan Bolayır ve Gelibolu'ya gelmiştir.¹²⁰ Tevfik Fikret'in rahatsızlığı nedeniyle katılamadığı heyette; Apaoğlu Ahmet, Ali Canip, Celal Sahir, Enis Behiç, Hakkı Süha, Hamdullah Suphi, Hıfzı Tevfik, Orhan Seyfi, Ömer Seyfettin ve Mehmet Emin

¹¹⁴ Borak, **a.g.e.**, s. 75, 76, 77.

¹¹⁵ **Tasvir-i Efkar** 4 Kanunuevvel 1334-1918, 2 Rebiülevvel 1337“*Filistin sahne-i hezimetimiz*”

¹¹⁶ Ömer Çakır, “Türk Edebiyatında Mustafa Kemal (Atatürk) İsmi'nin Yer Aldığı İlk “Manzum” Esere Dair.” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** Cilt: XVII / Mart 2001 / Sayı: 49, S.120.

¹¹⁷ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, S.151-152

¹¹⁸ **İkdâm**, 11 Temmuz 1915 28 Haziran 1331“Çanakkale Kahramanlığını yaşatmak için”

¹¹⁹ Yüzbaşı Sarkis Torosyan, **Çanakkale'den Filistin Cephesi'ne**, Yay.Haz. Ayhan Aktar, İletişim Yayınları, 2012, İstanbul s..71.

¹²⁰ Çakır, **a.g.m.**, s. 121

bulunmaktaydı ve Arıburnu ve Seddülbahir cephelerini de gezmişlerdi.¹²¹ Bu edebiyatçılar heyetini o dönem yayınlanan fotoğraflardan dolayı Mustafa Kemal'in gezdirdiğini de biliyoruz.

Bu heyette olan Mehmet Emin (Yurdakul), hemen 1915 (1331) tarihli “*Ordunun Destanı*” adlı şiir kitabını yayımlamıştır¹²². Mehmet Emin bu kitabının 37.sayfasında Mustafa Kemal adını şiirinde geçirmiştir.

Ey, bugüne şâhit olan sarp hisarlar!
Ey, kahraman Mehmet Çavuş¹²³ siperleri!
Ey, Mustafa Kemallerin aziz yeri!
Ey, toprağı kanlı dağlar, yanık yarlar!¹²⁴

2 şiirin olduğu kitapta 1 adet ithaf vardır. Ordu'nun Destanı adlı şiir, “*Çanakkale Kahramanlarına*” ithaf edilmişti.¹²⁵ 1915'teki Çanakkale Savaşları'nın haritasının çizildiği bu şiirde şair, Türk ve İslam'ın parlak zafer zamanlarının sesini vererek halk ve orduya motivasyon sağlamaktadır.

Donanma Ve Harp Mecmuası

Artık iyiden iyiye Arıburnu ve Anafartalar'daki başarılarıyla tanınmış olan Mustafa Kemal Paşa, kendisine 11 Kasım 1915 tarihli Donanma dergisinde yine yer bulmuştu.¹²⁶

Kapağında padişah V. Mehmet Reşat'a “*Gazilik*” unvanının verilmesi¹²⁷ törenlerinin verildiği Donanma dergisinin 11 Kasım tarihli sayısında Mustafa Kemal'in cephede ayakta durduğu bu fotoğrafta “*Düşmanın Çanakkale'ye vuku bulan ilk kara taarruzunu def eden kumandanlarımızdan Miralay Mustafa Kemal Bey ile maiyeti erkanından Mehmet Arif Bey*” başlığıyla verilmiş ve Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki başarısı, bir kez daha tarihe geçirilmişti. Mecmua parantez içinde bu fotoğrafın Mustafa Kemal'in cephede harbi takip ettiği sırada alındığını belirtmişti.¹²⁸

¹²¹ Geziye katılan genç şairlerden İbrahim Alaaettin(Gövsâ)'dan aktaran Çakır, **a.g.m.**, s.121.(İbrahim Alaaettin, **Çanakkale İzleri**, Maarifet Mtb. İstanbul, 1926.)

¹²² Mehmed Emin, **Ordunun Destanı**, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, İst., 1331(1915), Mehmet Emin aynı şiir kitabını 1918 tarihli “*Zafer Yolunda*” adıyla da yayımlamıştır. Mehmed Emin, **Zafer Yolunda**, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, İst., 1334(1918), s.33,

¹²³ Buradaki Mehmet Çavuş, tüfeğinin kilitlenmesi üzerine yerden aldığı kaya ile İngiliz denizcisine saldırarak, kendini ve erlerini kurtaran askerimizdir. (Şerafettin Turan **Atatürk**, s. 133.) Dönemin gazetelerinde kendine yer bulan Mehmet Çavuş'a yapılan övgüler nedeniyle Türk erlerine artık onun adına ithafen Mehmetçik denilmeye başlanmıştır. (Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 133.) Mustafa Kemal Mehmet Çavuş'un kahramanlığından 7 Mart 1915 tarihinde Müstahkem Mevki Komutanlığına yazdığı yazıda Mehmet Çavuş'tan söz etmişti. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C.1, s. 210. Mustafa Kemal de Mehmet Çavuş'u buldurup ona şeref vermeyi tercih ettiğini 30 Mart 1915 tarihinde Madame Corinne'e yazdığı mektubunda açıklamıştı. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C.1 s.211.

¹²⁴ Mehmed Emin, **Ordunun Destanı**, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, İst., 1331(1915), s.37

¹²⁵ Hatem Türk “Mehmet Emin Yurdakul'un Şiirlerinde İthafılar” **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı. 52, Haziran 2014, 249.

¹²⁶ **Donanma** 29 Teşrinievvel 1331, 3 Muharrem 1334 (11 Kasım 1915), Numara; 66/115

¹²⁷ Tatile giren Meclis-i Mebusan, uzun bir tatil sonrası, yaklaşık yedi ay sonra 15 Teşrinisani 1331 (28 Eylül 1915 Salı) günü açıldığında, Ordunun Çanakkale'de kazandığı büyük zaferden dolayı padişahı V. Mehmet Reşat'a “*Gazi*” unvanının verilmesine karar vermişti. Mithat Atabay, “*Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Çanakkale Muharebeleri Konusundaki Görüşmeler*” **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi Özel Sayısı**, Yıl:8, Ağustos 2010, sayı:16, s.49-66

¹²⁸ Fotoğrafı çeken olarak da Aziz Fikret ismi verilmişti.

Mustafa Kemal'in Çanakkale başarıları sonrasında Tesvir-i Efkar'dan sonra fotoğraflarını ve adını Harbiye Nezareti tarafından çıkartılan Harp Mecmuasında görüyoruz. Asker-sivil işbirliği ile çıkarılan¹²⁹ ve 15 günde bir yayımlanan Harp Mecmuası'nın ilk sayısı 1915 yılının (Teşrinsani) Kasım ayında çıkmış ve ikinci sayısında, "On Beş günde bir çıkar, asker ve muharebeden bahs eder risâle-i müsavere"¹³⁰ bilgisi eklenmişti. Buna rağmen 4 sayıdan itibaren ayda bir çıkmaya başlayan Harp Mecmuası, Servet-i Fünûn dergisi sahibi Ahmet İhsan'ın, "Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası" yayınevinde basılmış ve 27.sayısının yayımlandığı 1918 yılının Haziran ayında da son kez yayımlanmıştır. Mecmua on beş günde bir çıktığını belirtmesine rağmen sadece 3-4 ve 5-6 sayıları 15 günde bir çıkmış diğer sayıları ayda bir yayımlanmıştır.¹³¹ Savaş ortamının yokluk döneminde çıkan diğer dergi ve gazetelerin, kağıt bulamadığı bu ortamda derginin kaliteli, parlak kuşe kağıda basılmış olması idarecilerinin dergiye verdiği önemi göstermektedir¹³².

Harp Mecmuasının Mustafa Kemal'in adının ve fotoğrafının olduğu sayısının tarihi Aralık 1915 idi. Mustafa Kemal, Tesvir-i Efkar'da ve sonrasında Donanma Dergisinde kamuoyuna yansımış, ardından da Edebiyatçılar heyeti ve arkasından da Mebusan Heyeti ile de gazetelerde kendine yer bulmuştu. Harp Mecmuası da, Seyit Onbaşı'nın fotoğrafını kapakta verdiği sayısında¹³³ Mustafa Kemal'in boydan bir fotoğrafını iç sayfalarında "Anafartalar Grubu Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey"¹³⁴ alt yazısı ile yayımlamıştı. ,

Harp Mecmuası iki sayı sonra Ocak 1916 tarihli sayısında bu kez Mustafa Kemal'i kapağına taşımıştı.¹³⁵ "Büyüklüğüne söz bulunamayan bir levha-i şehâmet. Bizi yükseltmek için fedâ-yı can eden mübarek şehidler yatağı" alt yazısıyla verilen fotoğrafta Mustafa Kemal şehitler için top mermilerinden yapılmış anıt önündeki o bilinen pozuyla yine Harp Mecmuası'nda kendine yer bulmuştu ancak "sansür" işlemiş ve adından söz edilmemişti.

Şevket Süreyya da bu konuda, Mustafa Kemal'in İstanbul'a geldiğinde İngilizlerin Çanakkale'den çekildiğine dair mahallelere, karakol kapılarına asılan ve gazetelerde yayınlanan bildirilerde adının yayınlandığını

¹²⁹ İsmet Görgülü, "Çanakkale Zaferi ve Atatürk" **AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt.4, Sayı.16, s. 494.

¹³⁰ **Harp Mecmuası**, Yıl.1, Sayı.2, Kanunuevvel 1331, Safer 1334.

¹³¹ Harp Mecmuası'nın savaşın psikolojik yönüyle ilgisi bkznz. Serdar Cem Sediroğlu "I. Dünya Savaşı Yıllarında Psikolojik Harp Vasıtası Olarak "Harb Mecmuası" **Journal of History Studies**, Volume 10, Issue 1, February, 2018, s.s. 223-246, Murat Yılmaz "Harb Mecmuası Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Savaş Psikolojisine Hazırlanışı" **TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi**, Yıl: 2017; Cilt: 9/Sonbahar, Sayı: 36, s.s. 320-329. Cafer Ulu, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği" **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Yıl: 10, Bahar 2012, Sayı: 12, s.s. 61-83.

¹³² Ulu, **a.g.m.**, s. 66.

¹³³ **Harp Mecmuası**, Yıl.1, Sayı.2, Kanunuevvel 1331, (Aralık 1915), Safer 1334. "Çanakkale istihkamında 215 kuyye ağırlığındaki mermiyi sırtında taşıyan güçlü bir kahraman nefer: Mehmed oğlu Seyid. Ordumuzda harp aşkından bir örnek"

¹³⁴ Mustafa Kemal'in hemen üstünde daha ufak boyutta Şehzade Şerafeddin Efendi'nin onun üzerinde de Enver Paşa'nın fotoğrafları verilmişti.

¹³⁵ **Harp Mecmuası**, Yıl.1, Sayı.4, Kanunusani 1331 (Ocak 1916), Rebiülevvel 1334. "Çanakkale'de Kireçtepe'de"

ancak¹³⁶yine de Mustafa Kemal'in adının gazetelerde yaygınlaştırılmadığını belirtmiş ve;

*"Hatta kulağına bir gün bir şey de çalınmıştır. Harbiye Nezaretinin çıkardığı Harp Mecmuasının kapağına (Çanakkale kahramanı) olarak konulan resmi, tam dergi basılacağı sırada, klişesi alınarak dergiden çıkartılmıştır. Yerine Enver Paşanın emriyle Enverin amcası Halil Paşa'nın resmi konulmuştur. Söylendiğine göre Enver Paşa "Muvaaffakiyet askeridir. Şahsı sivrilteye lüzum yok emrini vermiştir."*¹³⁷

cümleleriyle durumu açıklamıştı. Görüldüğü gibi Harp Mecmuası'nda kapağında adıyla verilecekken iç sayfaya konulan Mustafa Kemal, iki sayı sonra kapakta ama adı olmadan verilmişti. Şevket Süreyya'nın verdiği bilgide tek fark da o kapakta Halil Paşa'nın değil, Seyit Onbaşı'nın olmasıydı.¹³⁸

Suriye Heyeti ve Mustafa Kemal

Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki başarıları yine o dönem daha 1916 yılında yayımlanan bir anı kitabında da açık olarak ifade edilmişti. Bu kitap, Kassam-ı Umumiye Müşaviri olan Üryânizâde Ali Vahid Bey tarafından yazılan *"Çanakkale Cephesi'nde Duyup Düşündüklerim"*¹³⁹ adlı anı kitabıydı.

Ali Vahid Efendi, Çanakkale Cephesi'ni görmek üzere Suriye, Filistin ve Lübnan'dan İstanbul'a gelerek 17 Ekim 1915 tarihinde Çanakkale'ye geçen, seçkin heyetin mihimdarlığını yapmıştır.¹⁴⁰ Devletin daha önce edebiyatçıları getirdiği cepheye bu kez bir ulema heyeti gelmişti. Heyetin asıl geliş nedeniyse; Suriye, Filistin ve Lübnan gibi Arapça konuşan Osmanlı topraklarında İngilizlerin Osmanlı aleyhindeki olumsuz propagandaları nedeniyle, Çanakkale cephesindeki Arap askerlerin de bundan etkilenmesinin önünü almaktı.¹⁴¹

Suriye ve Filistin'den İstanbul'a gelen ilim heyeti, yapılan program gereğince Eylül'ün 27 günü saat onda Donanma Cemiyeti'ne ziyarete gitmişti. Heyetin başındaki Esat Şakir Efendi, heyetin takdimini yağmış ve sonra yaptığı konuşmada da Donanma cemiyetinin öneminden söz etmiş buna karşılık olarak da donanma cemiyeti reisi Şefik bey efendi de teşekkür ettikten sonra Beyrut müftüsü Mustafa Neca Efendi'nin okuduğu arabi bir dua sonrası pastalar ikram edilmişti.¹⁴²

İzzettin Çalışlar, bu Arap heyetinin gelişini günlüklerinde yazmış ve heyetin 8 Teşrinevvel yani 21 Ekim'de cepheye geldiklerini, onları kendisinin karşıladığını anlattı günlüklerinde; bu heyetin karargahta askerlere

¹³⁶ Aydemir, **Tek Adam**, I. Cilt, (1881-1919), Remzi Kitabevi 1999, s. 251.

¹³⁷ Aydemir, **Tek Adam**, I. Cilt, s. 251.

¹³⁸ Halil Paşa'nın kapakta kullanıldığı Harp Mecmuası Nisan 1332 (1916) ve 8.Sayıdır.

¹³⁹ Üryânizâde Ali Vahid (Kassam-ı Umumiye Müşaviri), **Çanakkale Cephesi'nde Duyup Düşündüklerim**, Dârü'l Hilâfeti'l-'Aliyye,Necm-i İstikbâl Matba'ası, İstanbul 1332-1334 (1916). Kitap Aralık ayında yazılmış ancak 1916'da basılmıştır. Kitabın kapağında tüm gelirleri Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti'ne ait olduğu belirtilmiştir.

¹⁴⁰ Yusuf Sağır "Üryânizâde Ali Vahid'in "Çanakkale Cephesi'nde Duyup Düşündüklerim" Adlı Eseri" Kitap Çevirisi, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl: 11, Bahar 2013, Sayı: 14, s. 160.

¹⁴¹ Serap Sürmeli, "Çanakkale Cephesinde Arap İlimi Heyeti ve Uryanizade Ali Vahid Efendi'nin Anıları" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** Cilt: XVIII / Temmuz 2002 / Sayı: 53.s.377.

¹⁴² **Donanma Mecmuası**, Sayı. 111-62, 1 Teşrinievvel 1331 (14 Ekim 1915), "Suriye Heyeti İlmîyesi Ve Edebiyesi Donanma Cemiyetinde"

konuşma yaptıktan sonra “*Kumandan Bey’e (M.kemal) e karşı Arapça methiyeler*”¹⁴³ okuduklarını anlatmıştı.

Din adamlarının yanı sıra, politikacılar, gazeteciler, şair, edip ve hatiplerin de bulunduğu 31 bir kişilik ulema heyeti İstanbul’da bir süre kalıp, padişah Mehmet Reşat ile görüştüktan sonra¹⁴⁴, 18-23 Ekim 1915 tarihleri arasında cepheye gelmiş ve 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders Paşa tarafından da kabul edilmişti.¹⁴⁵

Arapçası çok iyi olan ve heyete rehberlik eden Uryanizade Ali Vahid Efendi¹⁴⁶, günlüğüne yazdığı 12 Kanunevvel 1331 (25 Aralık 1915) tarihli notlarıyla kitabına başlamış ve ilk cümlesinde “*Şu sırada Çanakkale cephesini ziyaret edip de susmak, gördüklerinden bahsetmemek insanın elinden gelmez. Bunun için ben de biraz söylemek, duygularımı bir dereceye kadar tercüme ve tabir etmek istiyorum*”¹⁴⁷ diyerek yazma nedenini belirtmişti.

Uryanizade’nin bu kitabı ilk kez Mustafa Kemal’den söz eden anı kitabı olarak çok önemli yer tutmaktadır. Türk Edebiyatında ise ilk mensur eser olarak geçmektedir.¹⁴⁸ Anafartalar grubuna gitmek için 21 Ekim 1915 Perşembe¹⁴⁹ sabahı erkenden hareket ettiklerini belirten Uryanizade,

*“Bu gurubun kahramanı Mustafa Kemal Bey’e, bu büyük kumandana bütün İslâmlar ve müttefiklerimiz medyûn-ı şükrândır. Anafartalar’ın en nâzik bir zamanında Mustafa Kemal Bey’in aldığı tertibât ve tertib ettiği bir hücum sâyesinde Boğaz büyük bir tehlikeden kurtulmuştur. Hey’et-i İlmiye bu zât-ı şerîfe esâsen an il-guyâb (daha görmeden) gönül vermişti. Memdûhları öyle bütün kemâlâtıyla karşılarında tecellî edince hepsi bülbül oldu, şakıdı. Her biri hissiyâtını bir başka şekilde meydâna koydu. Mustafa Kemal Bey de bi’lmukâbele beyân-ı ihtisâsât ederek hey’eti büsbütün kendine meftûn etti.”*¹⁵⁰

diyerek kitabında Mustafa Kemal’den söz etmiş ve ona tüm Müslümanlar ile müttefiklerin şükran borçlu olduğunu yazarak, 1916 yılında da Mustafa Kemal’in tarihe geçmesini sağlamıştı.

Bu noktada bir başka önemli kaynak da bu ulema heyetinin içindeki diğer ulemanın izlenimlerini anlattıkları Arapça, “*El-Bi’setü’l İlmiye İla Darü’l Hilafet’il İslamiyye*” adındaki yine 1916 yılında basılan kitaptır.¹⁵¹ Sürmeli’nin alıntılar yaptığı bu kitaba göre; Anafartalar’daki savaş alanına geldiklerinde kendilerini Karargâh kumandanı Mustafa Kemal Bey ile komutanlar ve karargâhın yakınındaki köylüler karşılamıştı.¹⁵² Heyete göre Mustafa Kemal kendilerini çok sıcak karşılamış, çay ve kahve ikramında bulunulmuş, şiirler

¹⁴³ İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 122

¹⁴⁴ Ömer Çakır, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁴⁵ Torosyan, **a.g.e.**, s.25..

¹⁴⁶ Uryanizade, emekli olduğu 1932 yılına kadar Diyanet İşlerinde Müşavere azası olarak çalışmış 1937’de ise kararname ile yeniden aynı göreve getirilmiş, 1940’da da hayatını kaybetmiştir. Sürmeli, **a.g.e.**, s.379

¹⁴⁷ Üryanizâde Ali Vahid, **a.g.e.**, s.20.

¹⁴⁸ Bknz. Çakır, **a.g.m.**,

¹⁴⁹ Sürmeli, **a.g.e.**, s. 388.

¹⁵⁰ Üryanizâde Ali Vahid, **a.g.e.**, s. 19-20

¹⁵¹ **El-Bi’setü’l İlmiye İla Darü’l Hilafet’il İslamiyye** , Beyrut, 1916. Sürmeli bu kitabı yazısında kullanmıştı.

¹⁵² Alıntıl原因, Sürmeli, **a.g.e.**, s. 390.

okunmuş ve kılıç kalkan oyunu oynanmıştı. Daha sonra ise Mustafa Kemal onları, Anafartalar'ın zirvesine çıkartmış ve burada savaşın nasıl başladığını ve nasıl sonlandığını anlatmıştı.

Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki başarısını tescilleyen bu kitabın büyük kısmında Mustafa Kemal'e övgüler dile getirilmiş ve onun adına kasideler okunmuştu. Bunlardan iki tanesi konumuz açısından önemlidir. Birincisi; heyette bulunan Hüseyin El-Habbal'ın Mustafa Kemal için okuduğu kasidedir;

“Ey Mustafa adıyla müsemma olan, azizliğin bir örneği olarak bu ad sana yeter.

Sen Allah yolunda sapkılara, doğru yoldan çıkan düşmanlara karşı gerçekten hakkıyla savaştın (Düşmanla cihat ettin.)

Dağlar ve tepeler arasında onları yerkürenin güzelliğinden mahrum ettin. (Dünyayı onlara dar ettin)

Onlara bayat ekmeği tattırdın, bozuk şarabı içirdin. (Ölümün acısını tattırıp cezalarını verdin)

Onların zulüm bayraklarını (haçlı bayraklarını) indirdin, hilal bayraklarını yükselttin.

Muhammed'in dinine, gecenin karanlıkları, gündüzün aydınlıkları içinde yardım ettin.

Kuşkusuz sen Mustafa'sın (seçilmişsin) ve Kemal'in (mükemmeliğin) kardeşisin.”¹⁵³

Bir diğeri de Şeyh Abdülkerim Uveyda'nın Mustafa Kemal'i öven kasidesiydi.

“Yüceliği ve kahramanlığı dillere destan olan Kemal,

Sonsuza dek senin adın anılacak ve sana şükran duyulacak.

Sen İslam beldelerine eski şanını, şerefini iade ettin.

Bize ise senin gibi biriyle övünmek düşer.

Kelime-yi tevhitlerle mütecavizlerin ordularını kırıp geçirdin.

Tekbir getirerek kılıcınla düşmanların başını uçurdun.

Azminle onların bütün siperlerini yıktın, güçlerini bitirdin.

O azim ki; Anter'in şu sözünü hatırlatmaya değer;

“Zamanın afetlerini unutsunlar, o ne baskınlardı.

Ölüm afetlerde kol gezerken ben onlardan kurtuldum.

Şayet zifiri karanlığı sarsılmaz bir azimle parçalasaydım

O kayan bir yıldız gibi giderdi.”

Eğer Hindenburg Başkumandansa Ey Kemal,

Sen ondan hiç geri değilsin.

Ey kumandanların seçkini!

Sen muzaffer olduğun ve senin kılıcın düşmanların başına indiği sürece

Tarih seni satırlar dolusu övgülerle anacak.

Adın altın harflerle yazılacak.

Sen hilalin gölgesinde muvaffak olmaya

Ve büyük zaferlerle yüzün aydınlanma devam edecek”¹⁵⁴

denilen kaside sanki ileriye görür gibiydi. Başından beri tüm kasideleri Mustafa Kemal'e Türkçeleştiren Heyetin Başkanı da söz almış ve ordunun Gelibolu'daki başarısına değinmiş ve bu başarıda büyük payın Anafarta Kahramanı kumandan Mustafa Kemal'e ait olduğunu belirtmişti. Mustafa

¹⁵³ Alıntılayan, Sürmeli, **a.g.e.**, s. 391.

¹⁵⁴ Alıntılayan, Sürmeli, **a.g.e.**, s. 392.

Kemal de tüm bu konuşulanlara bir konuşmayla karşılık vermiş ve heyet tarafından da alkışlanmıştı.¹⁵⁵

Mebuslar ve Mustafa Kemal

Meclis-i Mebusan savaşın devam ettiği günlerde Padişah iradesiyle 16 Şubat 1330 - 15 Eylül 1331 (1 Mart 1915 - 28 Eylül 1915) tarihleri arasında yedi aya yakın bir süre çalışmamıştır. Çanakkale Zaferi'nin kazanılması sonrası tekrar çalışmaya başlayacaktır.¹⁵⁶

Meclisin 15 Eylül 1331 yani 28 Eylül 1915 tarihli zafer sonrası ilk oturumunda Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi, "*Mevcudiyet-i milliyemizi hayatlarıyla müdafaa eden Çanakkale müdafilerine Meclisin en samimi şükranlarının, en samimi ihtiramlarının*" ¹⁵⁷ bildirilmesi ile ilgili teklif yapmıştı. Meclisin 22 Eylül 1331 (5 Ekim 1915) tarihli oturumda da Meclis adına, Meclisi Mebusan Reisi Halil Bey'in Çanakkale'de savunma başarısını gösterenlere şükran bildiren telgrafi okunmuş, bunun karşılığında Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın yanıtı da okunmuştu.¹⁵⁸ Aynı oturumda daha önce verilen karar gereği "*Zatı Şahaneye tevcih edilen gazilik unvanını tebrik ve Meclisin şükranlarını arz etmek üzere bir heyet teşkiline dair*" başkanlık teklifiyle de padişaha gidecek bir heyet oluşturulması resmiye dökülmüştü.¹⁵⁹

Çanakkale Savaşı'nın bu sürecinde konumuzla ilgili en önemli olaylardan birisi de Ayan ve Mebusan Meclisi üyelerinden on sekiz kişilik vekiller heyetinin, orduya karşı milletin minnettârlığını göstermek üzere Çanakkale cephesini ziyaret etmeleridir.¹⁶⁰ Çünkü bu heyeti de cephede Mustafa Kemal gezdirmiş ve meclis üyelerinin hayranlığını kazanmıştı.

Burada Mustafa Kemal'in dönemin meclisinde de tanınmış olduğuna vurgu yapılmasının gerekli olduğu ortadadır. Zira, 29 Kasım 1915 tarihli oturumda Mebusan Meclisi'nde söz alan, cepheyi de seyahat etmiş olan meclis üyesi Mustafa Kemal'den adıyla söz etmişti.¹⁶¹ Bu oturumda Beşinci Ordu Kumandanı Liman Von Sanders Paşa'nın, Heyeti Mebusan tarafından

¹⁵⁵ Alıntılayan, Sürmeli, **a.g.e.**, s. 393.

¹⁵⁶ Uca, **a.g.m.**, s. 257.

¹⁵⁷ **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi.** Devre: 3, Cilt:1, İçtima Senesi: 1, Otuz dördüncü İnikad, 15 Eylül 1331 (28 Eylül 1915) Salı, s.485. "*Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendinin, Çanakkale müdafilerine Meclisin şükranlarının iblağına dair teklif*"

¹⁵⁸ **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi.** Devre: 3, Cilt:1, İçtima Senesi: 1, Otuz beşinci İnikad, 22 Eylül 1331 (5 Ekim 1915) Salı, s.496. "*Çanakkale müdafilerine Meclisin şükranlarının iblağı babında başkumandanlık vekaletine keşide olunan telgraf ve cevabı.*"

¹⁵⁹ **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi.** Devre: 3, Cilt:1, İçtima Senesi: 1, Otuz beşinci İnikad, 22 Eylül 1331 (1915) Salı, s.497.

¹⁶⁰ Mithat Atabay, "*Çanakkale Muharebeleri Konusundaki Görüşmeler*" s.49-66. Heyette bulunan mebuslar Meclis zabıtlarına göre şu şekildeydi; Sivas Mebûsu: Emin Edip, Lazistan Mebûsu: Sudi, Kütahya Mebûsu: Abdullah Azmi, Muş Mebûsu: İlyas Sami, Şam Mebûsu: Bedi'el-Müeyyed, Konya Mebûsu: Şaki, Biga Mebûsu: Kazım, Urfa Mebûsu: Ömer, Süleymaniye Mebûsu: Babanzade Hikmet, Saruhan Mebûsu: Sabri, Bolu Mebûsu: Necati, Sinop Mebûsu: Hasan Fehmi, Antalya Mebûsu: Hamdullah Emin, İstanbul Mebûsu: Salah Cimcoz, Aydın Mebûsu; Veli.. **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi.** Devre: 3, Cilt:1, İçtima Senesi: 1, Kırkdördüncü İnikad, 22 Teşrinievvel 1331 (4 Kasım 1915) Perşembe, s.608.

¹⁶¹ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,** Devre:3, Cilt:1, İçtima Senesi:1, Dördüncü İnikad, 16 Teşrinisani 1331 (29 Ekim 1915) Pazartesi. Bu konuya ilk kez değinen Alaattin Uca, "*Çanakkale Zaferi Osmanlı Parlamentosu'nda Nasıl Yankı Buldu?*" **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,** sayı 19, Erzurum 2002, s. 259.

Çanakkale cephesine yapılan geziden dolayı duyduğu memnuniyeti içeren teşekkür telgrafı okunmuş ve bu aşamada da Meclis Başkanı Hacı Adil Bey'in geziye katılanlardan birinden açıklama istenesi üzerine kürsüye gelen Kütahya milletvekili Abdullah Azmi Bey, Mustafa Kemal'in isminden de söz ederek minnettarlığını anlatmıştır.

Abdullah Azmi Efendi

“15 Eylülde Meclisimiz küşad olunduğu vakit tahtı karara alman ilk mesele, Orduya karşı Milletin minnettarlığını tebliğ olmuştur. Bu tebliğ icra edilmekle beraber, yakından kahramanları ziyaret etmek ve Milletin minnettarlığını kendilerine tebliğ etmek üzere Ayan ve Mebusandan mürekkep onsekiz kişilik bir heyet Meclisi Âlinin ve fırkanın tensibi ile Çanakkale'ye gönderildi”¹⁶²

diyerek gezinin başlangıcını anlatmış ve Gelibolu Yarımadası'ndaki başarıların büyüklüğünden söz ederek, bu başarıyı Osmanlı Devletinin başlangıcında Süleyman Paşa tarafından Rumeli'ye geçildiğindeki Gelibolu yarımadasının alınışındaki kahramanlıkla bir tutmuştu.

Abdullah Azmi Efendi, düşmanın kat kat üstün olan araç ve mühimmatına rağmen gelebildiği noktayı gören tarafsız düşmanların bile bu yüzyıldaki teknoloji ve tahrip kuvvet ve araçlarının varlığını da düşünerek o düşmanların yüzüne tüküreceğini ve Osmanlı kahramanlarını kucaklamaktan da kendini alamayacağını alkışlar içinde anlattıktan sonra

“Akıl için tarık birdir derler. Bunun için de bir erkanı harp olmağa lüzum yoktur zannederim. Bütün hâkim nikat(noktalar), gerek Anafartalarda, gerek Cenup grubunda ve hakeza Asya grubunda bütün mühim ve hâkim noktalar bizim elimizdedir. Tarassut mevkilerinden bakıldığı zaman görülüyor ki hâkim noktalar bizim kahramanlarımızdadır.”

cümleleriyle de o bölgedeki durumu kendine göre anlatmıştı. Abdullah Azmi Efendi düşman uçaklarının işareti üzerine kendi üzerlerine bir şarapnel yağdırmak suretiyle her fırsatı değerlendirdiklerini belirttikten sonra da kendilerini cephede gezdiren Mustafa Kemal'in ismini de vererek onu meclisteki tüm vekillere tanıtmaya başlamıştı.

“Anafartalarda Mustafa Kemal Beyin Karargâhına gittiğimiz vakit, müşarünileyh 18 kişiden mürekkep olan heyetimizi siperlere sokmayarak tarassut mevkii yanında bir tepeye çıkardı. Kendisinin şecaat ve besaleti(yiğitlik ve kahramanlık) bizi sipere sokmaya mani oluyordu. Oradan düşmanın 27, 28 parça 'kadar saydığımız gemilerini görüyorduk. Düşman gemileri deniz üzerinde geziniyordu. Düşman böyle gemilerinin ateşi altına sığınmış bir haldeydi. Mustafa Kemal Bey'in gösterdikleri şecaat ve beşarete mebnî kendi ismine izafe edilen tepede «Kemal yeri» nde bize vukuatı harbiyye hakkında malûmat verdiler. Bu tepenin şanlı istihdadını anlattılar. Tabî bu menakibi söylemenin yeri burası değildir.

Bu kadar mühim meşagil arasında bize vermiş oldukları ziyafette, saha-i harbin haritasını tab ettirmiş ve herkesin isimlerini yazdırarak tevzi eylemişlerdi. Bu haritaları tabaklarımızın üzerinde

¹⁶² **Meclis-i Mebusan Ceridesi**, Devre;3, Cilt;1, İçtima Senesi;1, Dördüncü İnîkad, 16 Teşrinisani 1331 (29 Ekim 1915), s. 48.

bulmuştuk. Bunu hikâyeden maksadım, Mustafa Kemal Bey'in vazifesindeki dikkatin bir numunesini göstermek ve bulunduğu mevkiin haritasını sizlere irae etmek (göstermek) üzere bize tevdi eylediğini (dağıttığını) bildirmektir.

Bu da 12 saatin içinde vâki oluyor. 12 saat evvel biz oraya gelmiştik. Öğle yemeğini burada yesinler diye kendileri haber gönderdiler. Ertesi gün öğle yemeğine kadar olan zaman zarfında 18 tane harita yaptırmış, herkesin ismi ile yemek tabağının üstüne koydurtmuştu. Gerek askerin iaşesi ve gerek Çanakkale'nin gayri kabili mürur olması hakkındaki kanaatimize bir şey ilâve etmek istemem.

Çünkü bugüne kadar faik mühimmatla en taze kuvvetlerle savaştığı halde düşman, bulunduğu yerden bir adım bile ileri atamamıştır. Yakın vakitte denize dökeceğiz. Bunu aklı kaasranemle (aciz) teemmül ettim (etrafıca düşündüm) ve sizi temin ederim ki, bu pek yakın vakitte vâki olacaktır.”

diye ayrıntılı açıklama yaptıktan sonra Liman Von Sanders'a da teşekkür etmiş ve “Kumandanların vazifelerine ihtimamlarından, askerlere karşı olan takayyütlerinden dolayı kendilerine Meclisçe beyan-ı teşekkür edilmesini teklif ediyorum.” Diyerek sözlerini bitirmişti.

Meclis Başkanı da Liman Von Sanders'ın telgrafına karşılık Abdullah Azmi Efendi'nin gösterdiği iltifat nedeniyle onun teklifiyle özellikle şahit olunan düzenden dolayı bir telgraf çekilmesine karar verildiğini de açıklamıştı.¹⁶³

Donanma Mecmuası da bu geziden birkaç ay sonra 9 Aralık 1915 tarihli sayısında da Mustafa Kemal'in gezdirdiği bu heyetin fotoğrafları paylaşmış, Mustafa Kemal'in iki fotoğrafını kullanmış ancak ismine yer vermemişti.¹⁶⁴ Dergi, “Şen Satırlar” bölümünde, sayfanın üçte birini kaplayacak şekilde Mustafa Kemal'in önde, ayan ve milletvekili grubunun arkada olduğu¹⁶⁵ ilk fotoğrafta “Mebusan ve Ayan Heyeti bir tarassut mahallinde kumandanla beraber”¹⁶⁶ alt yazısıyla Mustafa Kemal'den “kumandan” olarak söz etmişti. Donanma, ikinci fotoğrafta da yine cepheyi mebuslara gezdiren Mustafa Kemal'in de olduğu ve sayfanın beşte dördünü kaplayan¹⁶⁷ fotoğrafı “Çanakkale'yi seyahat eden Ayan ve Mebusan heyeti cephede”¹⁶⁸ alt başlığıyla vermeyi tercih etmişti.

Mustafa Kemal bu süreçte Servet-i Fünun'da da kendine hem de iki gün üst üste olan baskılarında yer bulmuştu. Servet-i Fünun, önce 24 Kânunuevvel 1331, (6 Ocak 1916) tarihli ilave akşam baskısında ilk sayfada solda Mustafa Kemal'in bir fotoğrafını kullanmış ve altında da “Anafartalar Grubu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Bey ve Maiyeti”¹⁶⁹ cümleleri ile Mustafa Kemal'e yer vermişti. Ardından da ertesi gün 25 Kânunuevvel (Aralık) 1331 yani 7 Ocak 1916 tarihindeki sayısının ana kapağında da aynı fotoğrafı ve aynı

¹⁶³ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre;3, Cilt;1, İçtima Senesi;1, Dördüncü İnıkad, 16 Teşrinisani 1331 (29 Ekim 1915), s. 48.

¹⁶⁴ **Donanma** 1 Safer 1334 26 Teşrinisani 1331 yani 9 Aralık 1915. No; 70/119

¹⁶⁵ Ahmet Esenkaya "Çanakkale Savaşları Sırasında Basında Mustafa Kemal" s. 63

¹⁶⁶ **Donanma** 1 Safer 1334 26 Teşrinisani 1331 yani 9 Aralık 1915. No; 70/119s. 1125

¹⁶⁷ Esenkaya, "Çanakkale Savaşları Sırasında Basında Mustafa Kemal", s.63

¹⁶⁸ **Donanma** 1 Safer 1334 26 Teşrinisani 1331 yani 9 Aralık 1915. No; 70/119S.1126

¹⁶⁹ **Servet-i Fünun**, 24 Kanunuevvel (Aralık)1331, 29 Safer 1334, (6 Ocak 1916) Perşembe.

alt başlığı kullanarak, Mustafa Kemal'i okuyucularına "*Anafartalar Grubu Kumandanı Mirliya Mustafa Kemal Bey*" şeklinde tanıtmıştı.¹⁷⁰

Mustafa Kemal ile ilgili Servet-i Fünun'daki bir başka fotoğrafın tarihi ise; 27 Nisan 1916 idi. Servet-i Fünun bu tarihli sayısında iç sayfalarda Mustafa Kemal'in 3.kolordu günlerinde Esat Paşa ve cephe arkadaşlarıyla çekilmiş fotoğrafı "*Bir Osmanlı Karargahında*" başlığıyla verilmişti.¹⁷¹

Mustafa Kemal ve Halkın Teveccühü

Mustafa Kemal artık Çanakkale cephesinde huzursuzdur. Düşmanın geri çekilişini sezip saldırıya geçilmesini istemesine üstlerinin olumsuz bakması ve Enver Paşa'nın kendi kuvvetlerini ziyaret etmemesi sonrası, sağlığı da bozulmuş olan Mustafa Kemal istifa etmiş, istifası Liman Von Sanders tarafından hava değişimine çevrilmişti.¹⁷² Enver Paşa'nın sonradan 31 Ekim'de Anafartalar Karargâhını ziyaret etmesine karşılık, Liman Sanders ile ayrışmanın artması sonucunda Mustafa Kemal, görülmedik bir biçimde yerine Fevzi Çakmak'ı bırakarak Anafartalar Grubu Komutanlığı'ndan ayrılmış¹⁷³, 10 Aralık 1915'e İstanbul'a dönmüştü.¹⁷⁴

Mustafa Kemal'in Çanakkale'den ayrılmasından 23 gün sonra 7 Aralık 1331 yani 20 Aralık 1915 tarihinde de İngilizler, Çanakkale cephesini boşaltmaya başlamışlardı.¹⁷⁵ İngilizlerin bölgeden çekildiği haberleri Tasvir-i Efkar'ın 21 Aralık tarihli sayfasına "*Büyük Zafer*", "*Ariburnu ve Anafartalar'da tek bir düşman neferi kalmadı*" ve "*İngilizler Anafartalar'da ve Ariburnu'nda Denize Döküldüler*" başlıklarıyla yansımıştı.¹⁷⁶

Mustafa Kemal Çanakkale sonrası İstanbul'da iken, kısa bir süreliğine Sofya'ya geçmiş ve orada eski arkadaşlarıyla buluşmuştu.¹⁷⁷ Sadi Borak Sofya'ya gidiş tarihi olarak 25 Aralık 1915 tarihini vermişti.¹⁷⁸ Mustafa Kemal Sofya'da iken İstanbul'dan çağırılmış ve 14 Ocak 1916 tarihinde de Çanakkale'den Edirne'ye alınan iki tümenin oluşturduğu XVI. Kolordu kumandanlığına tayin edildiği bildirilmişti.¹⁷⁹

Bu noktada ilginç bir habere değinmemiz gereklidir. Mustafa Kemal yine bir İzmir gazetesine konu olmuştu. Köylü gazetesi 19 Ocak 1916 tarihli sayısında

¹⁷⁰ **Servet-i Fünun**, 25 Kanunuevvel (Aralık)1331, 1 Rebiülevvel 1334, Sayı.1281, (7 Ocak 1916) Cuma.

¹⁷¹ **Servet-i Fünun** 14 Nisan 1332, 24 Cemaziyülahir 1334 No.1297 (27 Nisan1916) Perşembe

¹⁷² Aydemir, **Tek Adam**, s. 84.

¹⁷³ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 136.

¹⁷⁴ Turgut Özakman, **Vahidettin, M.Kemal ve Milli Mücadele**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997, s. 24.

¹⁷⁵ Aydemir, **Tek Adam**, s. 236.

¹⁷⁶ **Tesvir-i Efkar**, 21 Kanunuevvel 1915, 8 Kanunuevvel 1331, "*Büyük Zafer, Anafartalar ve Ariburnu'nda Tek Bir Düşman Neferi Kalmadı*" "*İngilizler Anafartalar ve Ariburnu'nda Denize Döküldüler*" 19/20 Aralık tarihinde İtilaf kuvvetlerinin Ariburnu- Anafartalar cephesini terk ettiği haberi geldiğinde Mustafa Kemal, arkadaşı Salih'le Beylerbeyi Sarayı'ndaydı. Ahmet Esenkaya, "*Çanakkale Savaşları Sırasında Basında Mustafa Kemal*" , s.81.

¹⁷⁷ Aydemir, **Tek Adam**, s.252.

¹⁷⁸ Sadi Borak, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁷⁹ Turgut Özakman, **1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı Ve Cumhuriyet Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.24.

“Gece Yarısı Haberleri” kısmında “Ziyafet” başlıklı kısa haberde Mustafa Kemal’in Sofya’da katıldığı bir ziyafeti haberleştirmişti.¹⁸⁰ Gazete:

“Sabık Sobranya¹⁸¹ azasından Gospodin Çekof, Sofya sefaret-i seniyyesi atatşemiliterliğinde bulunmuş olan Anafartalar Kumandanı Miralay Kemal Beye bir ziyafet keşide eylemiş ve bunda daha bazı rical hazır bulunmuştur. Ziyafette parlak nutuklar teati edilerek Osmanlı ordusunun Çanakkale’de gösterdiği müessir-i besalet ve fedakarı tebcil ve müttefik silahların zaferi nihaiye ermesi temenni edilmiştir” şeklinde yazdığı haberinde Mustafa Kemal’den “Sofya sefaret-i seniyyesi atatşemiliterliğinde bulunmuş olan Anafartalar Kumandanı Miralay Kemal Bey”

olarak söz etmişti.

Bu fotoğrafların gazetelerde yayınlanması ve adının dergilerde kısıtlı da olsa geçmesiyle Mustafa Kemal, Çanakkale sonrası yavaş yavaş kamuoyunda yer edinmeye başlamıştı. “Mustafa Kemal, üstün özelliklerini bu savaşta ortaya çıkarmış ve kamuoyunun dikkatini çekmişti. “Kazandığı başarılarından dolayı, daha muharebeler devam ederken “İstanbul’u kurtaran kahraman”, “payitaht kurtaran kahraman” ünvanı ile anılmaya başlanmıştı.”¹⁸²

Mustafa Kemal’in İstanbul’a gidişinden sonra sürekli haberleşen İzzettin (Çalışlar) da günlüklerinde Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’da “*umum sunuf-u ahali ve memurin beyninde büyük bir hürmetle*”¹⁸³ karşılandığını belirtmişti. Mustafa Kemal’in Arıburnu ve Anafartalar’da başarısının halk arasında da duyulduğunun ve nasıl karşılık bulduğuna dair İstanbul’daki yansımaları dışında iki önemli örnek vardır. Bunlardan biri Mustafa Kemal’in Edirne’de karşılaşması diğeri de Urfa’da onun da anısına ilk anıtın yapılması olacaktır.

Mustafa Kemal, artık kamuoyunda bilinen, tanınan bir kişi olarak görevine devam etmekteydi. O kadar ki bunun en somut örneği gerekli hazırlıklar sonrasında atandığı Edirne’deki XVI. Kolordu için 15[28] Ocak 1916 tarihinde Edirne’ye vardığında¹⁸⁴ çok açık görülecekti. Mustafa Kemal’in şehre XII. Piyade tümeninden birliklerle at üzerinde törenle girdiğini belirten¹⁸⁵ Şevket Süreyya, Mustafa Kemal’in Edirne’ye törenlerle girişini;

“Edirne’nin aydınları, mektepler ve halkı onun adını İstanbul’dakilerden daha iyi duymuşlardır. Halk yollara dökülmüştür. Mektepliler sokaklara dizilmiştir. Atının üstünde, arkasında atlı maiyeti, daha arkada XII. Tümenin askerleri şehre girerken, atının boynuna çiçeklerden çelenk geçirirler. Sonra Edirne’de çeşitli kabuller başlar. Bunlar onun ordu ve harp sahaları dışında halkla ilk karşılaşmasıdır.”¹⁸⁶

şeklinde anlatmıştı.

¹⁸⁰ Köylü, 6 Kanunusani 1331/ 19 Ocak 1961, 13 Rebiülevvel 1334 “Ziyafet” Bu haberi ilk kullanan Zeki Arıkan olmuştur. Bkn. Arıkan, **a.g.m.**, s. 269.

¹⁸¹ Bulgaristan’ın ilk Milli Meclisi. Tuğrul Özcan “Kurumsallaşma Sürecinde Bulgar Milli Meclisi (1879-1885)” **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 11, Sayı 25 Yıl: 2014, s.101.

¹⁸² İsmet Görgülü, “Çanakkale Zaferi ve Atatürk”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 4 (16), Yıl 1995, Cilt 4, Sayı 16, 493.

¹⁸³ İzzettin Çalışlar, **a.g.e.**, s. 132.

¹⁸⁴ Borak **a.g.e.**, s.87

¹⁸⁵ Aydemir, **Tek Adam**, I. Cilt, s. 253

¹⁸⁶ Aydemir, **Tek Adam**, I. Cilt, s. 253.

Yine, Atatürk'ün Çanakkale'de ve sonrasında Kurmay Başkanlığı'nı yapmış olan Orgeneral İzzettin Çalışlar¹⁸⁷, 25 Ocak 1916 tarihli günlüklerinde Mustafa Kemal'in Edirne'ye gelişi sırasında halkın ve hükümetin büyük bir karşılama töreni yapmak istediğini belirtmiş hatta Vali Bey'in de hareket suretini Liman Von Sanders'dan telgrafla sorduğunu da eklemiştir.¹⁸⁸ 27 Ocak günü Vali'nin otomobiliyle Emniyet Müdürü de yanında olduğu halde Mustafa Kemal'e karşılama yapmak için Belediye Başkanı, hükümet erkanı, kumandan Vekili Salih Bey ve bir çok kişi ile hududa gidilmişti. Dönüşte Tuna köprüsü civarında da ihtiram bölüğü ve muzikanın olduğunu ve Mustafa Kemal'in resmi törenle karşılandığını da anlatan Çalışlar ertesi gün ise Cuma namazına gidildiğini ve sokaklarda hıncahınç halkın ve mektepli çocuklar bulunduğunu da eklemiştir.

Zafer taklarının da olduğu bu ortamda Abacılar caddesinde birisi “Yaşasın Arıburnu ve Anafartalar kahramanı” diye bir başkası da “Yaşasın Arıburnu ve Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Bey” yazılı iki levhanın da asılı olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal burada da büyük bir resmi törenle karşılanmış ve

*“Bütün şehir, heyecan ve meserretlerle karşıladı. Çiçekler, buketler, takdim ettiler, Alkışlar her türlü nümayişler, tezahürat, her türlü tasavvurun fevkindeydi. İstanbul caddesini takiben Abacılar Caddesi'ni geçerek Rumeli Kahvesi önünde resmigeçit mahalline muvasalat edildi. Burada atlardan inilerek Fırka kıtaatının resmigeçidi temaşa edildi. 1.5 saat kadar Fırka'nın resmigeçidi devam ettikten sonra daireye gidildi.”*¹⁸⁹

Çalışlar kitabında bu törenin Atatürk'ün ilk olarak bir şehir halkı tarafından karşılanması ve sivil halkın coşkuyla karşılamaya katılması açısından önemli olduğunu da vurgulamıştır.¹⁹⁰

Bir diğeri de Mustafa Kemal adına daha 1917 yılında Urfa'da yapılmış bir anıt çeşmenin varlığıdır. Şerafettin Turan'ın “Anafartalar'daki komutanlığının ve kazandığı zaferin, komuta ettiği askerler ve halk tarafından nasıl övgü ve sevgiyle karşılandığının en somut kanıtı”¹⁹¹ olarak nitelediği bu anıt çeşme; halktan gelen istek üzerine Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey tarafından Çanakkale'de Mustafa Kemal'in emrinde savaşırken şehit düşen ya da gazi olarak evlerine dönenlerin anısına yaptırılmıştı. “Çanakkale Şehitleri Abidesi” adı ile yaptırılan anıt çeşme, dört yol kavşağında bulunmasından dolayı da “Yol Gösteren Çeşmesi” diye de anılmıştı. Dört cepheye bakan ve üzerinde 1333 (1917) yazan çeşme sütunlarının her birinde “Kafkas Yolu - Hindistan Yolu- Bağdat Yolu ve Mustafa Kemal Paşa Caddesi” yazılmıştı ve bu nedenle de Mustafa Kemal Atatürk'ün adını taşıyan ilk anıt/kitabe sayılmaktadır.¹⁹² Anıtı konumuz açısından önemli yapan nokta; anıtın 1917'de dünya savaşı

¹⁸⁷ Görgülü, **a.g.m.**, s. 495.

¹⁸⁸ Çalışlar, **a.g.e.**, s. 143. Çalışlar'ın sonraki anlatımında, Vali'nin, Belediye Başkanı'nın, Hükümet erkanının ve Kumandan Salih Bey'in de Mustafa Kemal'i karşılaması ve törenlerde bulunması ve hatta akşam da ziyafet vermeleri Liman Paşa'nın bu karşılama törenlerine onay verdiğini göstermektedir.

¹⁸⁹ Çalışlar, **a.g.e.**, s. 143.

¹⁹⁰ Çalışlar, **a.g.e.**, s. 149, dpn.3

¹⁹¹ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.139.

¹⁹² Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 139. İA da da var.

bitmeden yapılmış olmasıdır. Bu nedenle bu anıt “ *Mustafa Kemal adının daha o dönemde Anadolu'ya yayıldığıнын taşlaşmış belgesi*”¹⁹³ idi.

Mustafa Kemal artık Paşa olmuş ve tahtın veliahtı olan Vahdettin ile Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm’in daveti üzerine Almanya’ya bir geziye gitmesine karar verilmişti¹⁹⁴. İşte Mustafa Kemal, bu süreçte gazetelere yine fotoğrafıyla haber olmuştu. Veliaht olan Vahdettin ile gezisi¹⁹⁵ gazetelere yansımıştı. 16 Kanunuevvel (Aralık) 1917 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi “*Veliaht-ı Saltanat Hazretlerinin Seyahatı*” başlıklı haberinde; ortada büyük bir fotoğrafta Vahdettin ile birlikte altta da sağda Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, solda da Mustafa Kemal’in fotoğraflarını kullanmıştı.¹⁹⁶ Gazete Mustafa Kemal’i fotoğrafının altına “*Veliaht hazretlerinin refakatinde bulunan Mustafa Kemal Paşa*” cümlesini yazmış ve haberinin ilerleyen cümlelerinde yine Mustafa Kemal’den söz ederek “ *Mirliva Mustafa Kemal Paşa veliaht hazretlerinin maiyet-i necabetpenahilerinde olduğu halde Balkan katarıyla Almanya’ya azimet eylemiştir.*” diyerek ikinci kez daha vurgulu olarak okuyucularına Mustafa Kemal’i tanıtmış oluyordu.

Gazete “*Veliaht-ı Saltanat Vahîdeddin Efendi Hazretleri, Dün Akşam Saat Yedi Buçukta Balkan Treniyle Almanya’ya Müteveccihen Şehrimizden Müfarekat etmişlerdir.*” Alt başlığı sonrasında; Veliaht Vahîdeddin’in bir gün önce saraya giderek padişaha veda ettiğini, Almanya İmparatoruna iade-i ziyaret etmek ve bazı cephelerde bizzat gözlemlerde bulunmak için akşam yedi buçukta Balkan treniyle İstanbul’dan ayrıldığını yazmıştı. Ayrıca, Sirkeci İstasyonu binasının fevkalade şekilde süslenip aydınlatıldığını, muhafız taburundan bir bölük askerin Harbiye Nezareti mızıkası eşliğinde resmi selamlama töreni yaptığını da belirten gazete, Vahdettin’i uğurlayan isimleri de tek tek vermişti. Buna göre; Mustafa Kemal’in de içinde bulunduğu heyeti, sırasıyla Şehzade Abdülmecit ve Abdürrahim Efendiler, Sadrazam Talat Paşa, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Ziraat Nazırı Mustafa Şeref, Maliye Nazırı Cavit, Adliye Nazırı Halil Beyefendiler, Ayan Reisi Rıfat, Mebusan Birinci Reis vekili Hüseyin Cahit Bey, Atina Elçisi Galip Kemali Bey, İttihat Terakki Cemiyeti Katip-i Umumisi Mithat Şükrü, İstanbul Muhafızı Kemal, Polis Müdürü Ahmet, Merkez Kumandanı Cevat, Şehremini Vekili Sezai, Matbuat Müdürü Hikmet Beyler, teşrifat memurlarından Talat ve Rüştü Beyler, Alman ve Avusturya sefirleriyle, Bulgar maslahatgüzarı gibi üst düzey kişileri vererek uğurlamak için hazır bulunduklarını belirtmişti.

Vakit gazetesi de aynı tarihte, aynı haberi fotoğraf olmadan vermiş ve yine Mustafa Kemal’den söz edilmişti. Baş sayfada iç haberler kısmında “*Veliaht hazretlerinin seyahatı*”¹⁹⁷ başlığını kullanan gazete, Veliaht Vahdettin’in Avrupa’daki savaş cephelerini ziyaret etmek üzere bir önceki akşam, Balkan

¹⁹³ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 139.

¹⁹⁴ Şerafettin Turan **a.g.e.**, s. 148. 15 Ekim 1917 tarihinde Osmanlı devletine ziyaret yapmış olan Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm’in (Ö. Kürşad Karacagil “Alman İmparatoru İstanbul’da (1917)” *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 6 Sayı 12, Yaz 2013, s. 112.) bunun karşılığında müttefik Osmanlı padişahını Alman Genel Karargâhını ziyarete davet etmesi üzerine, yaşlı ve hasta Mehmet Reşat yerine kardeşi Veliaht Vahidettin’in gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

¹⁹⁵ Bu konuda bkznz. Bk. Mehmet Önder, *Atatürk’ün Almanya ve Avusturya Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995.

¹⁹⁶ **Tesvir-i Efkâr**, 16 Kanunuevvel (Aralık) 1917 “*Veliaht-ı Saltanat Hazretlerinin Seyahatı*”

¹⁹⁷ **Vakit** 16 Kanunuevvel (Aralık) 1917“*Veliaht Hazretlerinin Seyahatı*”

treni ile Viyana'ya gittiğini duyurduktan sonra “*Refakat-i necabetpenahilerinde serkarin-i esbak (Eski başmabeyinci)Lütfi Bey(Simavi), Mustafa Kemal Paşa vesaire ile yaveran beyleri bulunmaktaydı.*”¹⁹⁸ Diyerek Mustafa Kemal Paşa’nın da Vahdettin ile Almanya’ya gittiğini kamuoyuna duyurmuş oluyordu.

1918 yılı ise Mustafa Kemal Paşa için farklı bir dönemin başlangıcı olacak ve artık İstanbul’a gelip siyaseten ülkenin bulunduğu zor durumdan kurtuluşu için çaba içinde olacağı bir süreçte kendini bulacaktı. Veliaht iken onunla Almanya’ya gittiği Vahdettin de artık padişah olmuş ve Mustafa Kemal Paşa bu süreçte selamlık görüşmelerinde padişah ile görüşecek, bu görüşmeler ile kendisiyle yapılan röportajlar da onun hal tercümeleriyle birlikte gazetelerde kendine yer bulacaktır.¹⁹⁹

Sonuç

Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, 16 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul’dan yola çıktığında kamuoyunda tanınan ve bilinen bir kişilik idi. Katıldığı Trablusgarp Savaşı’ndan itibaren adım adım başarılarıyla dönemin padişahı ile Selamlık törenlerinde görüşecek kadar önemli bir noktaya gelmiş ve daha da ileri giderek, ülkenin kurtuluşu için elinden geleni yaparak tarihe ismini yazdırmıştı. 1912’de tespit ettiğimiz bilinen en erken fotoğrafı ve adından söz edilmesi ile başlayan bu süreç, özellikle Anafartalar ve Arıburnu’ndaki başarılarıyla en üste çıkmıştı.

Dönemin yerli yabancı bir çok gazete ve dergide onun fotoğrafları yayımlanmış ve adından da söz edilerek kendisi kamuoyuna tanıtılmıştır. Başlangıçta Enver Paşa ile olan çekişmesi sonrasında görünen bir sansürle de karşılaşmış olan Mustafa Kemal buna rağmen, vicdanlı kişilerin kişisel katkılarıyla tarihin sayfalarına girmiştir. Yunus Nadi’nin daha 1912 Mayıs ayında onun fotoğraflarının olduğu dergide, adından da söz ederek geleceğin parlak subaylarından biri olacağını belirtmesi de bu anlamda önemli bir öngörü olmuştur.

Çanakkale cephesinde askerlerin dilden dile dolaştırdığı “Anafartalar Kahramanı” ünvanı ve halkın özellikle Edirne’ye gelişinde çoklu çocuk sokaklarda Mustafa Kemal Paşa’yı karşılamaya gelmesi de onun Bağımsızlık Savaşı’nda lider kabul edilmesinde önemli aşamalar olmuştur. Derne, Bolayır, Anafartalar, Arıburnu ve Muş başarıları, son Filistin cephesinde bölgenin yerel halkının da katıldığı sayıca çok fazla İngiliz ordusunu durdurarak, karşılaşılan kötü durumdan kendi ordusunu cephe gerisine çıkartması da kendisini hiç yenilgi görmemiş bir kumandan noktasına getirmişti. Bağımsızlık Savaşını kazanmadan, Cumhuriyeti kurup devrimler ile yeni Türkiye’yi çağdaş devletler noktasına ulaştırmasından ve ününe ün katmadan yıllar önce de fotoğraflarıyla adından söz ettiren ve kamuoyu tarafından tanınan biri olduğu tarih sayfalarından örneklerle gösterilmiştir. “Tam

¹⁹⁸ Aynı yer. Gazete trenin akşam saat 7.30’da hareket ettiğini ve istasyonda askeri bir resmi tören yapıldığını ve bazı vekillerin de törende bulunduğunu da belirtmişti.

¹⁹⁹ Mustafa Kemal Paşa’nın Çanakkale Savaşı sonrası tanınması ile ilgili ayrıntılı çalışmamız için bkz. Mehmet Emin Elmacı, “Kamuoyuna Yansıması Çerçevesinde Mustafa Kemal’in Adının Tanınması ve 1919’a Gelişte Mustafa Kemal” **Belgi Dergisi**, Cilt/2, Sayı/18, Yaz/2019, 19 Mayıs 1919’da Mustafa Kemal Atatürk’ün Samsun’a Çıkışının 100. Yılı Anısına, ss.(1205-1254.)

Bağımsızlıkçı” bir anlayışla 1.Dünya savaşında ordunun içinde yabancı unsurlara asla tahammül edemeyen yapısıyla da milli olduğunu göstermiş olan Mustafa Kemal Paşa, siyasi dehasıyla da ülkedeki tüm milli unsurların destek vereceği bir konuma ulaşmıştır.

Gösterdiğimiz bu örnekler de Mustafa Kemal Atatürk’ün tarihe henüz bir bağımsızlık savaşını kazanması ve çağdaş bir devrimi gerçekleştirmesiyle geçmesinden çok önce de tarihin onu yazdığını açık bir şekilde kanıtlamaktadır.

KAYNAKLAR

Gazete ve Dergiler

Anadolu

Donanma

Harp Mecmuası,

Illustrated London News

İkdam,

Köylü,

L’Illustration,

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi.

Resimli Kitap

Servet-i Fünun

Şehbal

Tasfir-i Efkar

Tasvir-i Efkar

Tesvir-i Efkar

Kitap, Makale ve Tezler

100 Yılında Fotoğraflarla Çanakkale, TBMM Basımevi - Ankara, 2015.

AKAL, Emel **Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm: Milli Mücadelenin Başlangıcında**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012

AKTEPE, Münir “Atatürk’ün Sofya Ateşeliğine kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan Münasebetleri ve bu Hususla Alakalı Bir Belge” **Belleten**, Cilt: XXXVIII – Sayı: 150 – Yıl: 1974 Nisan

ARIKAN, Zeki, “Yenî Gün’ün Müsabakâsı’nda Mustafa Kemal Paşa” **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 11, 1993.

ASLANAPA, Oktay “Atatürk’ten Bu Yana Avusturyalı Sanat Tarihçilerinin Ve Sanatçıların Türkiye’deki Faaliyetleri”, **ERDEM Dergisi**, Cilt1, Sayı.2, Mayıs 1982.

ATABAY, Mithat “Balkan Savaşları Sırasında Çanakkale Bölgesinde Faaliyet Gösteren Hilal-i Ahmer Hastaneleri” **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Sayı:10-11

ATABAY, Mithat “Mustafa Kemal’in Balkan Muharebeleri Esnasında Çanakkale Bölgesindeki Faaliyetleri,” **Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk ve Modern Türkiye**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2010

ATABAY, Mithat “Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda Çanakkale Muharebeleri Konusundaki Görüşmeler” **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi Özel Sayısı**, Yıl:8, Ağustos 2010, sayı:16,

Atatürk’ün Bütün Eserleri, Cilt 1. (1903-1915), Kaynak yayınları, 1998

AYDEMİR, Şevket Süreyya **Tek Adam**, Cilt 1, Remzi Yayınevi, 18.Basım, İstanbul, 1999

AYHAN, Uğur **Yeni Tasvir-İ Efkâr Gazetesi Üzerine Bir İnceleme (Yıl: 1914 - 1915 / Sayı: 1080-1503)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018

BARİŞ, Tayfun **Resimli Kitap Dergisi'nin İncelenmesi (9-16. Sayılar)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne 2010

Basında Mustafa Kemal Atatürk (1912-1938) Haz. Şefik Memiş, İsmail Şen, Murat Arslan, 3.Baskı, 2016.

BAYUR, Yusuf Hikmet **Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

BİNGÖL, Sedat, **150likler Meselesi, Bir İhanetin Anatomisi**, Bengi yayınları, 2010, İstanbul.

ÇAKIR, Ömer "Türk Edebiyatında Mustafa Kemal (Atatürk) İsminin Yer Aldığı İlk "Manzum" Esere Dair." **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** Cilt: XVII / Mart 2001 / Sayı: 49

ÇALIŞLAR, İzzettin **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, Yapı Kredi Yayınları,

ELMACI, Mehmet Emin, "Kamuoyuna Yansıması Çerçevesinde Mustafa Kemal'in Adının Tanınması ve 1919'a Gelişte Mustafa Kemal" **Belgi Dergisi**, Cilt/2, Sayı/18, Yaz/2019, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a Çıkışının 100. Yılı Anısına, ss.(1205-1254.)

ESENKAYA, Ahmet "*Çanakkale Savaşları Sırasında Basında Mustafa Kemal*" **Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk Ve Modern Türkiye**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 176, Yayma Hazırlayan: Turan Tanyer, Ankara, 2010.

ESENKAYA, Ahmet "Çanakkale Savaşları Sürecinde Türk Basını", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, S.1, Çanakkale, 2003.

FAZLIOĞLU Ayşe, "Dolmabahçe Sarayı'nda Çanakkale Haritalı Bir Halı ve Çanakkale Savaşı'nın Türk Sanatına Etkileri." **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi**, Sayı 3 Mart 2005

GÖRGÜLÜ, İsmet "Çanakkale Zaferi ve Atatürk", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 4 (16), Yıl 1995, Cilt 4, Sayı 16

İNAN, Afet, "Trablusgarp'ta Hürriyete Karşı İsyan", **Belleten**, Cilt VIII, Sayı.31, 1944.

İbrahim Alaaettin, **Çanakkale İzleri**, Maarifet Mtb. İstanbul, 1926

KARACAGİL, Kürşad "Alman İmparatoru İstanbul'da (1917)" **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 6, Sayı 12, Yaz 2013.

KOLOĞLU, Orhan "*Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi*", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C. 1, İstanbul 1991.

KOLOĞLU, Orhan "Un Projet de Colonisation de la Cyrénaïque a la Fin 19e siecle et la Creation du Mythe D'Eldorado" **Arap Historical Review for Ottoman Studies**, Ağustos 1994, No.9/10.

KOLOĞLU, Orhan, **Trablusgarp Savaşı (1911-12) ve Türk Subaylar**, Basın Yayın Genel Md. Ankara 1979,

KÖSEOĞLU, Nevzat, **Şehit Enver Paşa**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

KURAN, Ahmed Bedevî, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000,

KUTAY, Cemal, **Trablusgarp'da Bir Avuç Kahraman**, Tarih Yayınları, İstanbul, 1963.

MANGO, Andrew, **Atatürk**, 1998, Sabah Kitapları, İstanbul,

Mehmed Emin, **Ordunun Destanı**, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, İst., 1331(1915),

Mehmed Emin, **Zafer Yolunda**, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, İst., 1334(1918)

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005

ÖZAKMAN, Turgut **1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı Ve Cumhuriyet Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999

ÖZAKMAN, Turgut, **Vahidettin, M.Kemal ve Milli Mücadele**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997

ÖZCAN Tuğrul “Kurumsallaşma Sürecinde Bulgar Milli Meclisi (1879-1885)” **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 11, Sayı 25 Yıl: 2014.

ÖZER, İlbeyi “Çanakkale Cephesinde Mustafa Kemal”, **Turkish Studies**, Volume 10/1 Kış 2015.

ÖZKURT, Fatih **Mustafa Kemal (Atatürk) Döneminde İcra Edilen Askeri Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)** Selçuk Üniversitesi, Yayımlanmış doktora tezi, Konya. 2013

ÖZLÜ, Hüsnü, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı İtalya Harbi'nde(1911-1912) Trablusdarp'ın İşgali ve Derne Muharebelerinde Binbaşı Mustafa Kemal” **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.5, Sayı.16, 2014,

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Arba Yayınları, İstanbul, 1988.

SAĞIR Yusuf “Üryanîzâde Ali Vahid'in “Çanakkale Cephesi'nde Duyup Düşündüklerim” *Adlı Eseri*” Kitap Çevirisi, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl: 11, Bahar 2013, Sayı: 14

SEDİROĞLU Serdar Cem “I. Dünya Savaşı Yıllarında Psikolojik Harp Vasıtası Olarak “Harb Mecmuası” **Journal of History Studies**, Volume 10, Issue 1, February, 2018

STEPHENSON, Charles **A Box of Sand; The Italo-Ottoman War 1911-1912**, The Tattered Flag Press, England, 2014

SÜRMELİ, Serap “Çanakkale Cephesinde Arap İlmi Heyeti ve Uryanizade Ali Vahid Efendi'nin Anıları” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** Cilt: XVIII / Temmuz 2002 / Sayı: 53

ŞIVGIN, Hale, **Trablusgarp Savaşı Ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

TINAL, Melih “Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri Ve Vefatının İzmir'deki Yankıları” **ÇTTAD**, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz)

TINAL, Melih **Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Dr. Tevfik Rüştü Aras**, DEU AİİTE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2001

TOROSYAN, Yüzbaşı Sarkis **Çanakkale'den Filistin Cephesi'ne**, Yay.Haz. Ayhan Aktar, İletişim Yayınları, 2012, İstanbul.

TUNÇAĞ, Sedef, **Kaya Bengisu, Koca Doktor Mustafa Bengisu**, BAB Yayınları, İzmir, 1993, 2. Baskı, 2006.

TURAN, Şerafettin “Mustafa Kemal Maddesi” **İslam Ansiklopedisi**.

TURAN, Şerafettin, **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam Ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004

TÜRK, Hatem, “Mehmet Emin Yurdakul’un Şiirlerinde İthaflar” **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı. 52, Haziran 2014

TÜRKMEN, Zekeriya “Not Defterine Yazdıklarına Göre 19.Tümen Ve Anafartalar Grubu Komutanı Kurmay Alnay Mustafa Kemal’in Değerlendirmeleri” **100.Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi**, ATAM yayınları, Yayına hazırlayanlar; Aynur Yavuz Akengin, Orhan Neçare. Ankara, 2017.

UCA, Alaattin “Çanakkale Zaferi Osmanlı Parlamentosu'nda Nasıl Yankı Buldu?” **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı 19, Erzurum 2002

ULU, Cafer “Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği” **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl: 10, Bahar 2012, Sayı: 12

UYMAZ, Bora, **Şehbal’de Musiki Yazıları**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005.

UZUN, Hakan “Yazdığı Eserlerde Atatürk’ü Tanımak Ve Anlamak; M.Kemal Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları”, **AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 59, Güz 2016

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, “Hatıralar: Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat” **Türk Dili Dergisi**, 1 Haziran 1956, Cilt.5. Sayı.57.

ÜRYÂNİZÂDE ALİ VAHİD (Kassam-ı Umumiye Müşaviri), **Çanakkale Cephesi’nde Duyup Düşündüklerim**, Dâru’l Hilâfeti’l-‘Aliyye,Necm-i İstikbâl Matba’ası, İstanbul 1332-1334 (1916).

YILMAZ, Murat “Harb Mecmuası Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Savaş Psikolojisine Hazırlanışı” **TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi**, Yıl: 2017; Cilt: 9/Sonbahar, Sayı: 36

YİĞİT, Nuyan, **Atatürk’le 30 Yıl, İbrahim Süreyya Yiğit’in Öyküsü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

ZÜRCHER Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 3. Baskı 2005.

<http://www.isteataturk.com/eski/haber/3979/wilhelm-victor-krauszun-yaptigi-mustafa-kemalin-ilk-portresi-1916>

<https://cartooncolors.blogspot.com/2016/11/ataturk-portreleri.html>

EKLER

EK-1 Mustafa Kemal'in Bilinen İlk Fotoğrafı (Şehbal. 15 Mayıs 1328- 28 Mayıs 1912)

EK-2 (L'illustration, 22 Haziran 1912)

EK-3 (L'illustration, 22 Haziran 1912)

EK-4 (Illustrated London News, 29 Haziran 1912)

‘KAZAK’ VE ‘TURKESTANSKIYE VEDOMOSTİ’ GAZETELERİ İŞİĞİNDA 20. YÜZYIL BAŞI KAZAK BASININDA TÜRKİYE KONULU HABERLER

Tattigul KARTAEVA*

ÖZET

1913-1918 yıllarında Alaş Ordalıları tarafından yayınlanan *Kazak* gazetesinin “Dış Haberler” bölümünde sık sık Türkiye’nin iç ve dış siyasetine ilişkin haberler neşredilmiştir. 1913 yılındaki ilk sayısında Türkiye ve Balkan Savaşı hakkındaki haber yayımlanmıştır. Bu haberde Türkiye, “Uluğ Hükümdarlık”, daha önce Türkiye ile savaşan ülkeler ise “Küçük Hükümdarlıklar” olarak nitelendirilmektedir. “Uluğ”, Eski Türkçe kelimedir ve “ulu”, “büyük”, “saygın” anlamına gelmektedir. Haberlerde, Edirne, Kırıkilise (Kırklareli) şehirlerine yönelik tehditler, savunma sorunları, “Genç Türkler” partisinin yönleri tartışılmaktadır. “Balkanlar” başlıklı makalede, Balkanlar’da savaşan Türkiye, Bulgaristan, Sırbistan, Yunan, Karadağ krallıklarının kısa bir tarihçesi verilmektedir. Balkan savaşlarıyla ilgili gerçekleri sansürledikleri için Türk yetkililerin Fransızca ve İngilizce yayın yapan habercileri Türkiye’den kovdukları bildirilmektedir. Düzenli olarak “Türkiye haberleri” başlığı altında özel haberler yayımlanmıştır ve Edirne’deki çatışmalara da yer verilmiştir. Kazak bozkırlarında Türkiye konulu haberleri aktif bir biçimde yayımlayan diğer bir yayın, *Turkestanskiye Vedomosti* (1870-1917) gazetesidir. Birinci Dünya Savaşı döneminde gazetenin “European war” (1914-1916), “War” (1917) başlıklı bölümleri altında savaşın gidişatı hakkında bilgiler verilmiştir. Savaş haberleri, *Leipziger Volkszeitung*, *Berliner Tageblatt*, *La Tribune de Geneve*, *Le Temps*, *Revue Hebdomadaire*, *New York Tribune*, *North German General Newspaper*, *New York Evening Sun* adlı Avrupa’nın ve ABD’nin resmî basın bültenlerine dayanarak yayımlanmıştır. Ayrıca, Türk birliklerinin askerî operasyonlarına dair haberler de vardır. Gazetenin 1916 yılındaki bir baskısında ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gerilimli noktaları analiz edilmiştir. Akdeniz’in doğu kıyısındaki Amerikan vatandaşlarını korumak için Amerikan kruvazörlerinin gönderilebileceği olasılığı tartışılmıştır. “Türk Ticaret Filosunun Kaderi”, “Asyalı Türkiye’nin Önemi”, “Karadeniz”, “Tahran”, “Türk ordusu” v.d. (1916) başlıklı haberlerde Türk birliklerinin savaş hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’na katılan diğer ülkelerle olan ilişkileri ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, “Sivas” Türk kampı, Türk askerlerinin esir düşmeleri ve onların durumu hakkındaki haberler de yayımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Alaş Ordu, “Kazak” gazetesi, “Turkestanskiye Vedomosti” gazetesi, dış siyaset.

* Prof.Dr. El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Tarih, Arkeoloji ve Etnoloji Fakültesi, Almatı/Kazakistan, kartaeva07@gmail.com

NEWS AND REPORTS ABOUT TURKEY FROM THE KAZAKH PRESS AT THE BEGINNING OF 20TH CENTURY: THE NEWSPAPERS 'KAZAK' AND 'TURKESTANSKIE VEDOMOSTI'

ABSTRACT

While the newspaper of Alash-orda members *Kazak* was spread frequently between 1913-1918 years, in the rubric «External Reports» was often published about foreign and domestic policy of Turkey. In the first issue of No.1 in 1913, it began to declare a war between Turkey and the Balkans. It describes Turkey as “Great Kingdom”. And it compares the countries that had earlier fought with Turkey to “small kingdoms”. The ancient Turkish word “Ulug” means “strong”, “great”, “firm”. The news were considered about the threats to the Adrianopolis and Kyrykkelis cities, the problems of defense, the direction of “the Young Turks” party. In the article titled “The Balkans” were given a brief history of the kingdoms of Turkey, Bulgaria, Serbia, Greece, and Montenegro which were fighting in the Balkans. The Turkish leaders reported about dropping out French and English-language broadcasts from Turkey for not recording the truth about the Balkan war. Special announcements under the title “Turkey News” had been always published. The war in Edirne was also recorded. One of the most popular newspapers in the Kazakh steppe that reported about Turkish news as *Turkestanskije Vedomosti* (1870-1917). During World War I, there were rubrics as “European War” (1914-1916), “War” (1917), which reported the war. There were reports of the Turkish troops` war actions. In the 1916 edition of the newspaper, it analyzed the tensions between the US and Turkey. The possibility of sending American troops to protect American citizens on the eastern coast of the Mediterranean was discussed. The articles as “Turkey's Fleet Fate”, “The Importance of Asian Turkey”, “The Black Sea”, “Tehran”, “Turkish Army” and others in the edition (1916) were considered about the Turkish troops` military operations and the relations of the Osman Empire with other countries participating in the First World War. There were also published messages about The Turkish camp “Sivas”, the capture of the Turkish troops and the condition of prisoners.

Keywords

Alash-orda, the newspaper “Kazakh”, the newspaper “Turkestanskije Vedomosti”, foreign policy.

Giriş

XX. yüzyılın başlarında yabancı haberler Kazak topraklarına basın yoluyla ulaşmıştır. Kazak topraklarındaki ilk yayınlar “Turkestanskiye Vedomosti” gazetesi (1870-1917), “Orenburgskiy Listok” (1876-1906), “Turgayskaya Gazeta” (1895-1910), “Türkistan Ualayatının Gazeti” (1870-1882), “Dala Ualayatının Gazeti” (1888-1902), “Kazakstan” gazetesi (1911-1912), “Kazak” gazetesi (1913-1918), “Aykap” (1911-1915), “Üç Cüz” (1917), “Sarıarka” (1917-1918), “Alaş” (1917-1918), “Ulan” (1917) ve diğer gazetelerdir.

Siyasi arenada “Alaş Ordulular” adı altında bilinen Kazak halkının siyasi liderleri ve entelektüelleri, ülke çapında ulusal karakterli yayınlar çıkarmayı

hedeflerler. 1907 yılında Petorbor şehrinde “Serke” gazetesi yayımlanmasına rağmen, derhal el koyulur. 1907 yılında Troytsk’ta “Kazak” gazetesinin ilk ve sadece bir sayısı basılır ve ardından kapatılır. 2 Şubat 1913 yılında “Kazak” gazetesi yeniden yayımlanır ve Ahmet Baytursinov, Alihan Bökeyhanov ve Mirjakıp Dulatov başyazarları olur. Gazetenin yayın organizasyonu Ahmet Baytursinov’a emanet edilir. Alaş Orda’lılar kendi konumlarını bu yayım aracılığıyla tüm nüfusa ulaştırmaktaydı. “Kazak” gazetesi ülke çapındaki sorunları, ülkenin kültürel ve eğitim hayatını yansıtan sosyal ve siyasi karakterli yayındır. “Kazak” gazetesi daha ilk sayısından itibaren “Dış Haberler” başlığı altında haberler yayımlar. Orada Türk devletinin iç ve dış siyasetiyle ilgili çeşitli haberler yer alır.

Tarihte, Kazak topraklarının XX. yüzyılın başlarında Rus İmparatorluğu tarafından tamamen işgal edildiği bilinmektedir. “Turkestanskiye Vedomosti” gazetesini Çar hükümeti Kazak bozkırları ile halkının manevi durumunu kontrol altında tutmak amacıyla neşretmiştir. Bu Orta Asya bölgesindeki ilk yayındır ve 1870-1917 yılları arasında Türkistan Genel Valiliği’nin ana yayın organı olarak yayımlanır.

Uzmanlar, araştırmacılar “Turkestanskiye Vedomosti” gazetesini 1914 yılına kadar “etnografik bir yapı” olarak tanırlar. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, gazete yönünün önemli ölçüde değiştirir. Tarihi ve etnografik, etnofolklor sorunlardan ziyade siyasi sorunları ana hedefi olarak gören siyasi karakterdeki yayın şekline dönüşür. Yayın, Aralık 1917’de son sayının yayımlanmasına kadar sürekli olarak “Birinci Dünya Savaşı” hareketleri hakkındaki makaleleri neşreder.

“Kazak” ve “Turkestanskiye Vedomosti” gazetelerinde yayımlanan savaş haberleri çeşitli bilgi kaynaklarından alınmıştır. Onlar, Avrupa’nın “Leipziger Volkszeitung”, “Berliner Tageblatt”, “Dela Tribuned Geneve”, “Tempe”, “Pevue Hebdomadaire”, “New York Tribune”, “North German general newspaper”, “New York Evening Sun” adlı yayınların yayın kurulları; “Novoye Vremiya” (Yeni zaman) adlı Rus yayınının yazı işleri müdürlüğü; Telgraf mesajlarıdır.

“Kazak” Gazetesi’nin Balkan Savaşı Haberleri

“Kazak” gazetesi ilk olarak yayımlandığı 1913 yılında dünya ülkelerinin dikkatle izledikleri siyasi sorun, “Balkan Savaşı” olarak bilinen Balkan Birliği (Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ) devletleri ile Türkiye arasındaki savaşı. Tarihte, Birinci Balkan Savaşı (25 Eylül (8 Ekim) 1912 - 17 (30) 1913) ve İkinci Balkan Savaşı (29 Haziran - 29 Temmuz 1913) olarak kabul edilmesine rağmen, yerel yayınlar sadece “Balkan Savaşı” olarak neşretmiştir. Gazetenin ilk sayısında, “Kazaklar, Türkiye ile dört kralın savaştığını duymaktadırlar. Sözlü mesajlar Kazaklar arasında düzgün ulaşmamaktadır. Savaşın seyrini gazete aracılığıyla rapor edeceğiz” diye ilan edilmiştir. “Türklerle savaşan dört kral küçük krallardır. Kimse bunların birleşerek Türklere karşı savacağını düşünmedi” diyerek, savaşın gidişatını ve Edirne (Adrianopol) şehrinin kuşatılmasını analiz etmişlerdir. “Edirne’yi Bulgarlar bomba altında almasına rağmen, o savunmasız bir şehir değildir. Müstahkem bir şehirdir ve Türkler için çok kıymetli bir şehirdir ve kolaylıkla vermezler”¹; “Bulgarlar son savaşlarına başladıklarında, Türkiye’nin

¹ “Sırtkı Habarlar”. **Kazak Gazetesi**, Sayı:1 (1913), 2 şubat.

durumunun daha kötüye gittiğini ve Edirne'yi kolaylıkla ele geçirebileceklerini düşünmüşlerdi. Bulgarlar her türlü çabayı gösterecekleri de, Edirne ele geçmemektedir" diye değerlendirmişlerdir. Türkiye'nin Çatalca, Gelibolu, İşkodra, Yanya bölgelerinde devam eden askeri operasyonları hakkında da bilgi verilmiştir.²

Alaş liderleri 2. sayısında Türklerin Balkan Savaşı'na kadarki tarihini kısaca açıklamıştır. "XIII. yüzyıla kadar Türkler, Türkistan'da yaşamış savaşçı, güçlü ulus idi. Türk birlikleri Çin ve Mogolistan topraklarında olup bir kısmını fethetmiştir. Karadeniz kıyılarını, Çek ve Moravya krallıklarını işgal etmişlerdir. Türklerin Avrupa'ya girdiği zaman da XIII. yüzyıldı. Türklerin Sultanı olan Murat Sultan, bugünkü Edirne şehrini Yunanlılardan almış ve daha sonra Bulgar, Sırbistan, Arnavutluk topraklarını fethetmiştir. Daha sonra Beyazıt Sultan Slav krallığını ele geçirmiştir. Fatih Mehmet Sultan Konstantinopolis'i almış ve İstanbul olarak yeniden adlandırmıştır. Tüm Balkan Slavları Türkiye'ye tabi olmuştur. O zamanlar tüm Avrupa Türkiye'den korkuyordu" diyerek, Türkiye'nin sonraki yüzyıllardaki siyasi arenadaki rolünü analiz eder.³

Alaş Ordalılar, "Balkan Savaşını" halka "Ay ve Haç" savaşı, yani "Müslümanların ve Slavların savaşı" diye açıkladıkları dönemler olmuştur.⁴

8 Mayıs'ta Balkan Savaşı'nda 200 bin Türkün öldürüldüğünü haberlemişlerdir.

Ayrıca, bu sayıda Balkanlar Savaşı'ndaki Türkiye'nin deniz cephaneliği hakkında, "*Türk devletinin üç tarafı denizlerle çevrili olmasına rağmen, Balkan Savaşı'nda Deniz Kuvvetleri zayıflığının cezasını çekmiştir. Savaşa askerlerini hızlı bir şekilde sevk edememesi, Yunan Adası'nın Yunanlılar eline geçmesi, gemilerin yetersiz olmasından kaynaklanmıştır. Türkiye bu tür savaş gemilerini arttırmayı amaçlamaktadır*" gibi siyasi değerlendirmelerde bulunulmuştur.⁵

Balkan Savaşı sırasındaki Türkiye'nin durumu hakkındaki haberler, 1913 yılında yayımlanan №15 sayısında devam etmiştir. Bu haberde 17 Mayıs'ta Balkan Kralları ve Türkiye arasında bir uzlaşma anlaşması imzalandığı bildirilmiştir.⁶

"Çatalca Bolayır Civarında" adlı haberde, "*Türk birlikleri ileriye doğru hareket ederek Bulgarların geri çekilmesini sağlamıştır ve Bulgarlardan Kadıköy adlı kaleyi ele geçirmişlerdir*" diye belirtilmiştir.⁷

"Kazak" gazetesi aracılığıyla, Kazak halkının dikkati Edirne (Andrianopol) şehrinin kaderine odaklanmıştır. 17 Şubat'ta Edirne'yi hücum ederek ele geçirmek için Bulgarların Sırbistan'dan 36 savaş topu, 1 Mart'ta 56 savaş topu, İşkodra Savaşı için 40 savaş topu aldığını hakkında haber yayımlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ünlü "Hamidiye kruvazörü'nün" Balkan Savaşı'nda, Birinci Dünya Savaşı'nda birkaç kez deniz hareketinde yer alan Türk Deniz Kuvveti olduğu tarihten bilinmektedir.

² Soğıs Jayınan. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 2. (1913), 10 şubat.

³ Şektibayev. Balkanda. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 2. (1913), 10 şubat.

⁴ Soğıs Jayınan. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 3. (1913), 17 şubat.

⁵ Türükterdin Şahitteri. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 13 (1913), 8 mayıs.

⁶ Bitim Bolıptı. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 15 (1913), 23 mayıs.

⁷ Şatalca Bulayır Manayında. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 6 (1913), 16 mart.

Bu deniz kruvazörünün askeri eylemleri hakkında, *“Hamidiye kruvazörü 5 Ocakta Çanakkale Boğazı’ndan Yunan Adaları’na çıkıp Makedonya kruvazörü ile Şıra limanını fethetti. Sonra Akdeniz’e ulaştı. Ardından, Midye’ye ulaşp Selanik’ten İşkodra’ya 3000’den fazla Sırp askerini götürmekte olan 4 Yunan gemisini batırmıştır. Akdeniz’de 2 Yunan gemisini daha batırmıştır”* denmiştir. “Hamidiye” kruvazörünün askeri hareketini yöneten Rauf Bey hakkında, *“Sadece 30 yaşındaki Türk Kahramanı”* diye, onun kahramanlığı övülmüştür. “Hamidiye” kruvazörünün Beyrut’a gelip kömür yükleyip Akdeniz’e tekrar çıktığı, deniz harekâtında “Macidiye” kruvazörünün yardıma geldiği de yazılmıştır⁸ (Resim 1).

Resim 1 - Hamidiye Kruvazörü

“Edirne civarında”, “Edirne’yi Düşmanlar Ele Geçirdi” adlı haberlerde Şükri Paşa’nın 14 Mart günü saat 14.00’de Bulgarlara teslim edildiği bildirilmiştir. Andriyanapol şehrinin Bulgarlar tarafından ele geçirilmesine Alaş liderleri kayıtsız kalmamıştır. Alaş liderleri, Türklerin Edirne düşmanlar eline geçmesin diye büyük bir metanetle savaştıklarını, Bulgarlar Türklere pek çok zararlar verse de kendilerinin kazançlı çıkmadıklarını yazmışlardır.⁹

Türk dünyasında “Oyan Kazak” kitabı ile iyi bilinen Mirjakıp Dulatov, gazetesinin 22 Mart sayısında “Andriyanapol” adlı bir makale yayımlar.

O, Roma İmparatoru Adrian’ın Andriyanapol şehrinin temelini attığı dönemden başladığı tarihini yazmak, Türkiye için ne kadar önemli olduğunu duyurmak görevini üstlenmişti. 13 Mart günü Rus Duması’nın Kadet Partisi seçimlerinde “Andriyanapol alındı” şeklinde telgraf ulaşmış. Bu Duma’ya katılmakta olan Müslüman Fraksiyonu temsilcileri, “Mağlup olan taraf bizim kandaşlarımız olduğu için biz onların düşmanlarının sevincini paylaşamayız” demişlerdir.

Mirjakıp Dulatov, “Andriyanapol’u kaybetmek, Türkiye için büyük bir kayıptır, Andriyanapol’un düşmanlar eline geçmesi, Türkiye’nin mutluluğunu kaybetmesiyle eşdeğerdir” demiştir. Edirne’nin tarihi değerinin, orada sultanlar mezarı olmasa da dünyanın göz diktiği Sultan Selim, Sultan Beyazıt, Sultan Murat camileri olduğu için arttığından bahsetmiştir.

Mirjakıp Dulatov, “Türkiye’den paha biçilemez qanimetler bekleyen Slavlar, bundan böyle her zamankinden daha fazla şey bekleyeceklerdir. Türkiye, Slavlardan aldıkları dersi unutmaz ve yeniden saflara katılmanın bir yolunu bulur. Ne kadar zararlar olursa olsun bu savaş da biter” diye, Türkiye’nin

⁸ «Hamidiye» Kreyseri. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 6 (1913), 16 mart.

⁹ Edirnenin Manayında. Edirneni Jau Alğan. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 6 (1913), 16 Mart.

geleceği konusunda duyduğu endişelerini dile getirmiştir.¹⁰ Alaş liderleri Edirne'nin ondan sonraki kaderini sürekli dikkate almışlardır. Sultan Selim camisinin kapısına Bulgar kralı armasını yerleştirip cami içindeki değerli ürünlerin hepsini alıp Sofya şehrine gönderdiği haberi de ulaşmıştır.¹¹

Alaş liderleri İkinci Balkan Savaşı başladığı gün siyasi görüşlerini, *“Dört kralın birleşip Türkiye’yi parçalamak istedikleri planları şimdi de Bulgarların kendilerine yapılacaktır. Türkler Çatalca’daki ordularını savaşa hazırlayıp çatışmayı beklemektedir. Dört kral birleşip Türkleri yağmalayıp parçaladıkça Avrupa bundan zevk almaktaydı. Şimdi de Bulgarları dördü birleşip parçalarken Avrupa’nın tepkisi ne olacaktır”* şeklinde dile getirerek, İkinci Balkan Savaşı’nda Türkiye’nin önemli adımlarını beklemiştir.¹²

16 Temmuz’da Kazak bozkırlarına Enver Paşa liderliğindeki Türk ordusunun Edirne ile Kırıkilise’yi geri aldığı hakkındaki sevinçli haber ulaşır. İkinci Balkan Savaşı’nda Türkiye’nin zafer hamleleri hakkında, *“... Bulgarların şansının dönmesi pek hızlı olduğu gibi rezil olması daha da hızlı olmuştur. Daha dün İstanbul’u alıp Ayasofya’nın başındaki ayı kaldırıp yerine bir haç koyacağını söyleyen kralı, bugün ise küçük tahtından düşmek üzeredir...”* gibi değerlendirmelerde bulunulmuştur.

“... dün İstanbul’u ele geçireceğim diye güç gösterisinde bulunan Bulgarların kendilerine bugünlerde Romanya güç göstermektedir”;

“... dört kral birleşip Türkleri mağlup ederken Bulgarları yüceltip Türklere hakaret etmeye gücü yetenler, şimdi de Bulgarları yüceltecek kadar bir şey olmadığını anladılar..”;

*“...Bulgar kralının gururlu başı şimdi ise Sırp ve Yunan krallarının önünde eğilmiş, barış istemektedir...”;*¹³

*“... Balkanlarda gerçekleşen İkinci savaştan Balkan krallarının huzuru kaçmıştır. Şimdi tekrar bir araya gelip Türklere saldırana kadar onlara epey bir zaman gerekecektir...”*¹⁴

Ayrıca, İkinci Balkan Savaşı sonrasında Türkiye’nin zafere giden adımları hakkında, *“Bulgarların Türklerden aldıkları toprakların bir çoğu Yunanlılarla Sırlara geçmiştir. Türklerle olan savaşı yöneten Bulgarlar idi, fakat yararını başkaları görmüştür. Bulgarlar, “hayatta kaldık ya” diye, zar zor canlarını kurtarmış durumda. Türkler, “Bundan böyle ölsek de Andrianapol’den çıkmayacağız” demektedir. Bulgarlar Edirne’yi almak öyle dursun, kendi topraklarını bile savunacak durumda değildir. 500 yıldır Avrupa ile temas halinde olan Türkler şimdi de birilerinden korktuğu için Andrianapol’den kolaylıkla çıkmayacaktır”* gibi fikirler dile getirilmiştir. Böyle değerlendirmelerde bulunmak suretiyle, Alaş Ordalılar Türk devleti ile Türk halkına olan kardeşlik duygularını hiç gizlemeden, açık bir şekilde ifade edebilmiştir.

O dönemlerde Kazak bozkırı, Edirne’deki İslam caminden haç kaldırılıp yerine yeniden ay yerleştirilip, camide tekrar namaz okunmaya başladığından uygulanan bir askerin hüngür hüngür ağlama sesinden cami içinde hüznü bir atmosfer olduğundan da haberdar olmaktadır.

¹⁰ M.D. Andriyanopol. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 7 (1913), 22 Mart.

¹¹ Stambul Habarı. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 20 (1913), 29 Haziran.

¹² Soğis Habarları. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 20 (1913), 29 Haziran.

¹³ Sırtkı Habarlar. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 22 (1913), 16 temmuz.

¹⁴ Sırtkı Habarlar. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 30 (1913), 14 eylül.

Türkiye'nin "Tanin" gazetesinden alınan haberde bu savaşta Müslümanların kaybının 500 bin kişiye ulaştığı söyleniyor ve dolayısıyla Paris'te neşredilen "Tan" gazetesinde yazılan Müslümanların kaybı 250 bin kişi şeklindeki bilgiler de eleştirilmiştir.¹⁵ 1913 tarihli bir haberde, Edirne'nin geri alınmasında kahramanlık gösteren Enver Paşa'nın Türkiye'nin Milli Savunma Bakanı olduğu ve onun kahramanca eylemleri hakkında bahsedilmiştir.¹⁶

Savaş telgraf mesajlarına dayanarak, Yanya Savaşı'nda 32 bin Türk askerinin ve savaşın başlangıcından bu yana 80 bin Türk askerinin esir alındığı yazılmıştır.¹⁷

Birinci Dünya Savaşı Hakkındaki "Turkestantskiye Vedomosti" Gazetesi Haberleri

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) hakkındaki haberler de Kazak bozkırlarına o dönemdeki medya aracı olan periyodik yayınlar yoluyla yayılmıştır.

Orta Asya'da ve Kazak topraklarında Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili haberler genellikle "Turkistanskiye Vedomosti" gazetesinin sayfalarında neşredilmekteydi. Savaş yıllarında gazete sayfalarında "European war" (1914-1916), "War" (1917), sütunları altında Batı Cephesi, Kafkas Cephesi, Franco-Anglo-Belçika Cephesi, Deniz Savaşı, Sömürge Savaşı başlıklı haberler yayımlanmıştır. Bu başlıklarla verilen resmi açıklamalarda Türkiye'nin konumu ve Türk ordusunun askeri harekâtları hakkındaki haberler de bulunmaktaydı. "Turkistanskiye Vedomosti" gazetesinin bir sayısında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye ile ilişkilerinin kriz arifesinde olduğunu dile getirilmiştir.¹⁸

"Morning pPost" gazetesi ise "Türkiye Ticaret Filosunun Kaderi" başlıklı bir haber neşretmiş ve adı geçen haberde savaş sırasında tahrip olan gemi ve yelkenlilerin durumu hakkında bilgi vermiştir¹⁹. "Asya Türkiye'sinin Anlamı" adlı makalede, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılan diğer ülkelerle olan ilişkileri ve problemlerinin yanı sıra askeri kuvvetlerinin kaybına da değinilmiştir.²⁰

1916 yılının 17 Haziran'ında İran'da bulunan Seferi Kuvvet Karargâhı Tahran'dan topçu ve süvarileriyle Türk Piyade Tümeninin Bağdat yönü üzerinde dört gün boyu durmadan savaştıkları bildirilmiştir. "Karadeniz" adlı alt bölümünde ise 18 Haziran günü Boğaz yakınlarında büyük yelkenli gemiyi bir denizaltının imha ettiği ve ekiplerinin kıyıya teknelerle serbest bırakıldığı hakkındaki bilgileri elde etmek mümkündür. Aynı, 17 Haziran sayısındaki "Tahran. Türk Savaşı" başlıklı makalede, yakalananların ifadelerine göre bazı taburların kaybı % 80'e ulaşmıştır şeklinde bir bilgi verilmiştir.²¹

¹⁵ Sırtkı haberlar. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 24 (1913), 31 temmuz.

¹⁶ Sırtkı haberlar. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 44 (1913), 31 aralık.

¹⁷ Sırtkı haberlar. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 4 (1913), 1 mart.

¹⁸ **Turkestantskie Vedomosti**, Sayı: 172 (1916).

¹⁹ Türkiye Ticaret Filosunun Kaderi. **Turkestantskie Vedomosti**, Sayı: 25 (1916).

²⁰ Asya Türkiye'sinin Anlamı. **Turkestantskie Vedomosti**, Sayı: 138 (1916).

²¹ Tahran. Türk Savaşı. **Turkestantskie Vedomosti**, Sayı: 134 (1916).

“Kafkas Cephesi” adlı bölümde, Türk askerlerinin yaptıkları mücadeleler hakkında haberlerle birlikte, Boğaz kıyılarında Türk birliklerinin kömür yüklü iki guletiyle römorkörünün imha edildiği, bir Türk gemisinin ve 39 Türkün ele geçirildiği, onun Sivastopol’a geçişi hakkındaki haber neşredilmiştir²². “Karadeniz” adlı bölümde 2 Türk motorlu teknesinin imhası, “Sivas” adlı Türk kampı ve bu kamptaki esirlerin durumu hakkındaki bilgiler mevcuttur²³.

Gazete 3 Ağustos 1917’deki sayısında okurlarına savaşın son üç yılının sonuçlarını açıklar. Bu makalede savaşın sonuçları ile ağır kayıplar ele alınır. Savaşın Türkiye Cumhuriyeti’ne maliyeti ile birlikte Avusturya, Macaristan, İngiltere, Belçika, Bulgaristan, Almanya, Yunanistan, İtalya, Portekiz, Rusya, Romanya, San Marino Cumhuriyeti, Kuzey Amerika, Türkiye, Fransa, Karadağ, Japonya devletlerinin askeri eylemleriyle savaşın sonuçları açıklanır.²⁴

Sosyal Ve Kültürel Yaşamla İlgili Haberler

“Kazak” gazetesinin 1913 yılındaki sayılarında zaman zaman Genç Türklerin iktidara girmesi ile ilgili değerlendirmeler yayımlanmıştır.

“Kazak” gazetesinde savaş, siyasi konulu haberlerin yanı sıra, sosyal konular da ele alınıp yayımlanmaktaydı. Türkiye’nin iç gelişimi ve kültürel durumu, halkın dikkatini çekmekteydi. No 4 sayı sayısında yayımlanan “Kadın Meclisi” başlıklı bir haberde, hükümetin başına Genç Türkler geçtikten sonraki Türk kadınlarının eşitliği meselesi ele alınmıştır. 1000’den fazla Türk kadınının cuma günü camide toplanıp hutbe dinlediği, 25 Şubat günü Darülfünun (Uluğ Mektep) içinde İstanbul hanımlarının toplantı yaptıkları, Türk kadınlarının savaştakilere yardım amaçlı para, altın, gümüş, değerli taşlar, ipek giysiler topladığı belirtilmiştir²⁵.

Türkiye’den Kazak bozkırlarına ulaşan haberlerin bir kısmının hac ziyareti ile ilgili bilgiler verdiği bilinmektedir. Örneğin, “İstanbul’dan Mekke’ye götüren tren yolunun bir yönü Konya, Halep’ten Şam’a ulaşır Medine’ye giden demiryolu ile birleşmiştir. Ayrıca, Mekke ile Medine arasındaki demiryolunun tamamlanması da yakındır. Gelecek yıl, hac ziyaretine giderken İstanbul’dan direkt Mekke’ye trenle gidilebilecektir. Bu şekilde seyahat eden hacılar, deniz yolunun çilesinden kurtulup bedevilerin soygunlarına uğramayacaklardır” şeklinde haber yayımlanmıştır²⁶.

16 Kasım 1913’teki sayısında Türkiye’de yeni bir eğitim yasası çıkarıldığı, halk için ücretsiz eğitim imkânı sağlandığı, Türklerin “*eğitim hayatı yeniden düzenlenmeden, hayatımız kurtulamaz*” şeklindeki sözleri yayımlanır²⁷.

Kazak gazetesinin 1914 tarihli ilk haberlerinden birinde, Hüseyin Hilmi Paşa’nın XX. yüzyılın başlarındaki Osmanlı ordusunun birliği ve modernleşmesi, elçilik ve uluslararası ilişkilerin düzenlenmesi konularında yaptıkları işleriyle biyografisi yayımlanmıştır. Ayrıca, Hüseyin Hilmi Paşa’nın 1914 yılının başlarında St. Petersburg’a yaptığı ziyaret de incelenmiştir²⁸.

²² Kafkas Cephesi. **Turkestanские Ведомости**, Sayı: 208 (1917).

²³ Karadeniz. Sivas. **Turkestanские Ведомости**, Sayı: 179 (1917).

²⁴ **Turkestanские Ведомости**, Sayı: 170 (1917). 3 Ağustos.

²⁵ Katındar Jinalısı. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 4 (1913), 1 mart.

²⁶ Stambuldan Mekkege Deyin Otarba Joli. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 13 (1913), 8 mayıs.

²⁷ Turkiya. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 38 (1913), 16 kasım.

²⁸ Hüseyin Hilmi Paşa. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 46 (1913), 16 ocak.

Bunun yanı sıra, J. Janibekov tarafından yayımlanan “Türkiye'nin İç İşleri” adlı makale dikkat çekicidir. Makalede, Türkiye'nin eğitim ve sanat çalışmalarını ele aldığı, okulların inşası, tarımın gelişimi, hastaneler, telgraf çalışmaları, tramvayların çalışması gibi yerel toplumun gelişimi ve durumu ana hatlarıyla açıklanmıştır.

Aralık 1913'de Türklerin, “Osmanlı Sultanı'nın özel bir paşa oluşunu anma” gününü kutladıkları bildirilmiştir. “Bu bayramda Türkler, kendilerinin ulu Türkler olduğunu belirtip, bir zamanlar at üzerinde kahramanlıklarıyla ünlenen Kanlı kabilesinden türeyen atalarını anmışlardır ” diye yazılmıştır ²⁹. Kanlı kabilesi, Sırderya Nehri'nin orta ve aşağı akışı boyunca Demir Çağı'nda devlet kuran Eski Türklerdir. Kanlılar, “Altınasar”, “Jetiasar” adlı arkeolojik kültürü oluşturmuştur. Kanlıların yerleşim mekânları daha sonra Erken Ortaçağ Oğuz devletinin bölgesi olmuştur.

Sonuç

“Kazak” ve “Turkestanskiye Vedomosti” gazeteleri, XX. yüzyılın başlarında Türk devletinin dış ve iç siyaseti hakkındaki haberleri düzenli olarak Kazak bozkırlarına ulaştırmaktaydı. “Kazak” gazetesi Arap harfleriyle (töte jazı) Kazakça olarak basılmış ve “Dış haberler” bölümü Alaş liderleri Ahmet Baytursinov, Alihan Bökeyhanov, Mirjakıp Dulatov tarafından hazırlanmıştır.

“Kazak” gazetesinde sürekli Balkan Savaşı, ateşkes anlaşmaları, Birinci Dünya Savaşı hakkındaki bilgilerle birlikte “Editorial” incelemeler de yayımlanırdı. Savaş haberlerinin dışında, iç siyaset, kültür, eğitim çalışmaları, Türkiye üzerinden geçen hac yolları, “Genç Türkler” partisi temsilcilerinin kamu hizmetlerindeki başarılarıyla eksiklikleri analiz edilirdi.

“Kazak” gazetesi Kazakça olarak Arap harfleriyle (töte jazı) basıldığı için ülke çapında bir yayın olup Kazak bozkırındaki genel nüfus tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. “Turkestanskiye Vedomosti” gazetesi ise Rusça olarak basılmıştır. 1914 yılına kadar gazete, sürekli olarak tarihsel, etnografik ve folklor alanındaki makaleleri yayımlar. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra gazete, “siyasi bilgiler” yönünü ele almaya başlamıştır. “Kazak” gazetesinden farkı, sadece savaş haberleri ile sınırlı olmasıydı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından sonra gazete formatını değiştirmeye karar verir ve bilimsel ve bilgilendirici karakterdeki makalelerden çok savaş hakkındaki bilgilere ağırlık vermeyi hedefler. Her iki baskıda dünyanın karşı karşıya kaldığı büyük bir savaşın gidişatı hakkında bilgiler yayımlanmaktaydı.

Savaş haberleri Avrupa baskılarına veya telgraf mesajlarına dayanarak elde edilmiştir. “Kazak” gazetesi Alaş Ordalıları tarafından yayımlanan ulusal bir gazete iken, “Türkistanskiye Vedomosti” gazetesi Çar hükümeti tarafından neşredilen gazete olmuştur. “Türkistanskiye Vedomosti” gazetesine Alaş lideri Alihan Bökeyhanov “Tuzemets”, “Turkestanets” ve başka da takma isimlerle düzenli olarak Rusça makaleler yayımlamıştır. Her iki yayın organının yazarlarının politikası, Sovyet hükümeti politikasıyla uyum sağlayamamıştır. Bu nedenle, bu yayınlar Sovyet hükümeti tarafından kapatılmıştır. “Türkistanskiye Vedomosti” gazetesi Aralık 1917'de, “Kazak” gazetesi 1918 yılında faaliyetlerini durdurmuştur. Gerek savaş haberleri, gerekse kültürel veya sosyal bilgiler olsun, Kazak halkının siyasi seçkinleri Türkiye konulu

²⁹ J. Janibekov. Turkiyanın İşki İsteri. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 48 (1913), 31 ocak.

haberleri yayımlamakla “uzaktaki kardeşlerimizin” haberlerini Kazak halkına, Kazak bozkırlarına ulaştırmışlardır.

KAYNAKLAR

- Türükterdin Şahitteri. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 13 (1913), 8 Mayıs.
Bitim Bolıptı. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 15 (1913), 23 Mayıs.
Şatalca Bulayır Manayında. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 6 (1913), 16 Mart.
Edirnenin Manayında. Edirneni Jau Alğan. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 6 (1913), 16 Mart.
Turkestanskije Vedomosti, Sayı: 172 (1916).
Türkiye Ticaret Filosunun Kaderi. **Turkestanskije Vedomosti**, Sayı: 25 (1916).
Asya Türkiye’sinin Anlamı. **Turkestanskije Vedomosti**, Sayı: 138 (1916).
Tahran. Türk Savaşı. **Turkestanskije Vedomosti**, Sayı: 134 (1916).
Kafkas Cephesi. **Turkestanskije Vedomosti**, Sayı: 208 (1917).
Karadeniz. Sivas. **Turkestanskije Vedomosti**, Sayı: 179 (1917).
Sambuldan Mekkege Deyin Otarba Jolu. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 13 (1913), 8 Mayıs.
Janibekov J. Turkiyanın İşki İsteri. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 48 (1913), 31 Ocak.
Hüzeyin Hilmi Paşa. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 46 (1913), 16 Ocak.
Sırtkı Habarlar. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 1 (1913), 2 Şubat.
Soğıs Jayınan. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 2. (1913), 10 Şubat.
Şektibayev. Balkanda. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 2. (1913), 10 Şubat.
Soğıs Jayınan. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 3. (1913), 17 Şubat.
Sırtkı habarlar. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 4 (1913), 1 Mart.
Katındar Jınalısı. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 4 (1913), 1 Mart.
“Hamidiye” Kreyseri. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 6 (1913), 16 Mart.
M.D. Andriyanopol. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 7 (1913), 22 Mart.
Sambul Habarı. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 20 (1913), 29 Haziran.
Soğıs Habarları. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 20 (1913), 29 Haziran.
Sırtkı Habarlar. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 22 (1913), 16 Temmuz.
Sırtkı habarlar. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 24 (1913), 31 Temmuz.
Turkestanskije Vedomosti, Sayı: 170 (1917). 3 Ağustos.
Sırtkı Habarlar. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 30 (1913), 14 Eylül.
Türkiye. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 38 (1913), 16 Kasım.
Sırtkı habarlar. **Kazak Gazetesi**, Sayı: 44 (1913), 31 Aralık.

TÜRK İSTİKLÂL HARBI VE SİYASETİ

ALMAN KAYNAKLARINA GÖRE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Yüksel KAŞTAN*

ÖZET

İtilâf Devletleri ile İttifak Devletleri arasında 1914 yılı Ağustos ayında başlayan I. Dünya Savaşı, İttifak Devletleri'nden Bulgaristan'ın 28 Eylül'de Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim'de, Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun 3 Kasım'da ve son olarak Almanya İmparatorluğu'nun 11 Kasım'da imzalamış oldukları ateşkes antlaşmaları ile son bulmuştur. Her ateşkes antlaşması sonrasında yapılması gereken barış antlaşması için 18 Ocak 1919'da Paris'te galip ve mağlup devletlerin temsilcilerin katılımıyla görüşmeler başlamıştır. Barış görüşmelerine otuz iki devlet katılmıştır. Konferansta esas olarak İtilâf Devletleri kendi aralarında savaş öncesi ve savaş sırasında imzalamış oldukları gizli anlaşmalara ilke olarak uyma kararı almışlardır. İngiltere ve Fransa ABD'nin bu görüşmelerde aktif olmaması için uğraşırken ABD ile ters düşmemek için Wilson İlkeleri'nde yer alan savaş tazminatı yerine savaş onarımı, sömürgeciliğin yerine de manda sistemini ortaya koymuşlardır. ABD buradaki tutumlardan dolayı konferans sonrasında Avrupa devletleri ile ilişkilerini alt düzeye indirmiştir. Konferansta Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile yapılacak olan barış anlaşmalarının taslakları hazırlanırken Osmanlı Devleti'nin durumu Rusya'nın 1917 yılında savaştan çekildiği için daha ileriye bırakılmıştır. Konferansa katılan Ermeni temsilcileri ilk defa burada Doğu Anadolu'da bir bağımsız Ermeni Devleti kurulması fikrini dile getirmişlerdir. İngiltere ve Fransa'nın İzmir ve çevresine Yunanlıları asker çıkarması teklifi kabul edilmiştir. Bunun üzerine 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan kuvvetleri İzmir'i işgal etmiştir. Batı Anadolu'da başlatılan Yunan ordusunun taarruzları ve kısa zamanda büyük toprak kayıpları sonrasında 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasında Sevr Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma hiçbir zaman siyasî ve hukukî bir geçerlilik kazanmamıştır. Yunan ordusunun 6 Ocak 1921 tarihinde yeniden taarruza geçmesi sonucu Türk ordusu ile Yunan ordusu arasında I. ve II. İnönü, Kütahya ve Eskişehir savunma savaşları gerçekleştirilmiştir. Yunan ordusunun devam eden taarruzu Sakarya Meydan Muharebesi ile durdurulmuştur. Bundan sonra Türk ordusu taarruz edecek ve Yunan ordusu savunma yapacaktır. Bu çalışma nitel araştırma deseniinde doküman analizi tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular içerik analizine tâbi tutulmuş ve elde edilen bilgiler genel olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada Alman kaynakları kullanılmıştır. Daha çok Almanya'da yayınlanan gazeteler, bu süreçteki raporlar, bu süreci işleyen ikincil kaynaklar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele, Batı Cephesi, Sakarya, muharebe, önem.

* Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, kastanyuksel@hotmail.com

THE BATTLE OF SAKARYA ACCORDING TO GERMAN RESOURCES

ABSTRACT

The First World War, which started in August 1914 between the Entente States and the Alliance States, Bulgaria from the Alliance on 28 September, the Ottoman Empire on 30 October, the Austro-Hungarian Empire on November 3, and finally Germany. It ended with the ceasefire treaties signed by the Empire on 11 November. On 18 January 1919, negotiations were held with the participation of the victorious and defeated states representatives in Paris for the peace treaty to be held after each ceasefire. Thirty-two states participated in the peace talks. At the conference, the Entente Powers decided to comply with the secret treaties that they had signed before and during the war. While Britain and France were trying to prevent the US from being active in these negotiations, in order not to contradict with the USA, they introduced the manda system instead of war reparation and colonialism instead of war compensation in the Wilson Principles. The US has reduced its relations with European states after the conference due to the attitudes there. In the conference, while the drafts of the understandings of peace with Germany, Austria-Hungary and Bulgaria were drafted, the state of the Ottoman Empire was left more forward because Russia withdrew from the war in 1917. The Armenian representatives who participated in the conference expressed the idea of establishing an independent Armenian State in Eastern Anatolia for the first time. The proposal of Britain and France to expel soldiers to Izmir and its surroundings was accepted. Thereupon, on May 15, 1919, the Greek forces occupied Izmir. On August 10, 1920, the Treaty of Sèvres was signed between the Ottoman Empire and the Entente States after the attacks of the Greek army in Western Anatolia and the great land losses in a short time. This agreement has never gained political and legal validity. As a result of the re-attack of the Greek army on January 6, 1921; İnönü, Kütahya and Eskişehir defense wars were carried out. The ongoing attack of the Greek army was stopped with the Sakarya Square. Then the Turkish army will attack and the Greek army will defend. This study was carried out by using document analysis technique in qualitative research design. The findings were subjected to content analysis and the results were evaluated in general. German sources were used in the study. The newspapers published in Germany, the reports in this process, the secondary sources that process this process were examined. The study was conducted using German resources.

Keywords

National Struggle, Western Front, Sakarya, combat, importance.

Giriş

Yunan-Türk Savaşı, savaşı başlatan Yunanistan ile 1919-1923 yılları arasında Birinci Dünya Savaşı'nda yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu kesimi arasındaki askeri çatışmaları ifade eder.¹ Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nı 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması ile bitirmiştir. Her ateşkes antlaşması sonrası bir barış antlaşması yapılması

¹Louis de Bernières, "Traumaus Stein und Federn", Frankfurt am Main, 2005, s.145.

gerekmektedir. İtilaf Devletleri ile İttifak Devletleri arasında Ocak 1919 tarihinde Paris Barış Görüşmeleri başlamıştır. Görüşmede Yunanistan'ın Ege'de ilerlemesi uygun görülüyordu. Sevr'de, Yunanistan Küçük Asya'daki İzmir bölgesinde daha çok Rum yaşadığını ileri sürerek burada egemenlik hakkı iddia etmiştir. İzmir ve havalisi daha önceki paylaşım projelerine göre İtalya'ya verilmesine rağmen bu görüşmelerde Yunanistan'a bırakılmıştır. Yunanistan gerekli hazırlıkları yaparak 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e asker çıkarmıştır. Münferit hadiseler nedeniyle İngiltere ve Fransa'nın onayı burada sınırlı bir polis eylemine izin vermesine rağmen Yunan birliklerinin gelişinden sonra bölgede büyük bir savaş başlamıştır. Yunan birlikleri daha sonra üç koldan iç bölgelere ilerlemeye başlamıştır.²

İlk olarak, Büyük Britanya'dan silah ve malzeme ile desteklenen Yunan askerleri işgallerde başarılı olur. İşgal başladıktan hemen sonra, bölgedeki Türk ve diğer Müslüman siviller Yunan birlikleri tarafından katledilir. Sadece işgalin ilk gününde yaklaşık 1000 sivil öldürülür. Osmanlı Hükümeti'nin ısrarıyla Paris müzakere heyetleri Yunanistan'ı daha sonra suçlu bulmuş, fakat bir sonuç çıkmamıştır.

Yunanların İzmir'i işgalinden bir gün sonra 16 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal 9. Ordu Müfettişi yetkisiyle İstanbul'dan Bandırma Vapuru ile Samsun'a hareket etmiş ve 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ulaşmıştır. Mustafa Kemal, tüm valilere ve ordu komutanlarına ülke çapında eylemler başlatmak ve Müttefiklere ve İstanbul hükümetine protesto mektupları gönderme talimatı vermiştir. Kısa sürede Havza Bildirgesi, Amasya Genelgesi, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi gerçekleştirilmiştir. Anadolu'da ateşkes antlaşması sonrası haksız işgallere karşı büyük bir tepki oluşmuş, Anadolu'nun her yerinde Kuva-yı Milliye, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri kurulmuştur. Sivas Kongresi sonrasında bu cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı altında birleşmiş ve tüm cemiyeti temsilen Temsil Heyeti oluşturulmuştur.³

İstanbul Hükümeti'nin çaresizliği, hükümetin İngiliz yanlısı tutumu, ülkede milli iradenin oluşması ve Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın keyfi uygulamalarına son verebilmek amacıyla bir an önce seçimlerin yapılarak meclisin açılması istenmiştir. Seçimler sonrasında son Osmanlı Meclisi 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da açılmıştır. Bu meclisin en önemli faaliyeti Misak-ı Milli kararlarının alınması olmuştur. Misak-ı Milli kararları sonrasında 16 Mart 1920 tarihinde meclis basılarak dağıtılmıştır. Milli İrade'nin tekrar tecelli edebilmesi için 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da TBMM açılmıştır.

İtilaf Devletleri bir an önce hazırlanan barış antlaşması metnini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek isterken TBMM ve Hükümeti Misak-ı Milli sınırları için mücadele hazırlıkları yapmaktadır. İtilaf Devletleri amaçlarına ulaşabilmek amacıyla 20 Haziran 1920 tarihinde üç koldan Yunan ordusunu taarruza başlatır. Yunan ordusu 10 Temmuz'da Manisa, Uşak, Balıkesir ve Bursa'yı eline geçirir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 10 Ağustos 1920

²Wiehelm Baum, **Die Türkei und ihre christlichen Minderheiten: Geschichte – Völkermord – Gegenwart**,

Klagenfurt, 2005; Udo Steinbach, *Die Türkei im 20. Jahrhundert*. Bergisch Gladbach, 1996.

³Christoph K. Neumann, Michael Neumann-Adrian, **Die Türkei. Ein Land und seine 9000 Jahre Geschichte**, München, 1993.

tarihinde Paris yakınlarındaki kasabada Sevr Barış Antlaşması'nı imzalamıştır. Sevr Barış Antlaşması Osmanlı Meclisi dağıldığı için hukuki olarak yasalaşmamış, TBMM de antlaşmayı ret onaylayanları da vatan haini ilan etmiştir. Böylece bu antlaşma yürürlüğe girememiştir. Antlaşma Osmanlı Devleti'ni Küçük Asya'ya indirmiştir. Fransa, İngiltere ve İtalya silah zoruyla geniş alanları güvence altına almıştır. Yunanistan ayrıca Trakya'nın bir bölümünü küçük ortak olarak kazanmayı başarmıştır. Ancak bu, Yunan milliyetçiliği için yeterli değildir. Kraliyetçiler ve cumhuriyetçiler siyasi olarak birbirleriyle sert bir şekilde savaşıırken, ortak bir payda üzerinde anlaşabildiler: Bizans İmparatorluğunu yeniden inşa etmenin en büyük fikri olan "Megalo İdea" nihayet gerçek olacağı.⁴

Yunan ordusunun bu antlaşmayı TBMM'ne kabul ettirebilmek amacıyla yaptığı taarruzlarda, İnönü savaşlarında, Türk ordusu başarılı olsa da Kütahya ve Eskişehir savaşlarında başarılı olamamıştır. Kütahya ve Eskişehir savaşları sonrasında Türk kuvvetleri çok düzensiz bir biçimde dağılır. Orduda başlayan büyük bocalama nedeniyle Mustafa Kemal 17-18 Temmuz'da Eskişehir'de orduyu teftiş ettikten sonra Sakarya Irmağı'nın doğusuna kadar çekilme emri vermiştir. Böylece bir taraftan Türk ordusu geri çekilerek bir savunma savaşına hazırlanırken diğer taraftan Yunan ordusu taarruz için temkinli bir şekilde ilerlemiştir. Mustafa Kemal Yunanların ilerlemesini durdurup Ankara'yı 1921 Ağustos'unda Sakarya Nehri üzerinde güvenceye aldıktan sonra, Yunan-Türk Savaşı'nın pozisyon savaşını almasını sağlamıştır. Yunan birlikleri Marmara Denizi'nden Bodrum'a kadar 300 kilometrelik bir cepheyi korumaya çalışmış ve iase ve ibatelerini zorlukla karşılayabilmiştir. Yunanlar ne kadar uzağa doğuya gittiyse, Sakarya'daki yenilgiyi geri çekilmeye zorlayana kadar tedarik yollarını daha fazla zora sokmuşlardır.⁵

Savaşın mağdurları da her iki tarafta da Türk ve Yunan sivillerdir. İtilaf hükümetleri, özellikle İngilizler ve Fransızların bu çatışma sırasında oynadığı rol bir miktar çelişkilidir. İngilizler, Sevr Antlaşmasını imzaladıktan sonra, Yunan hükümetini güçlendirirken, İtalyan müttefikleri, hem resmi hem de gayri resmi olarak Milli Mücadele'ye silah ve savaş malzemesi sağlamış, bu antlaşmayı geçersiz kılmak için çok şey yapmıştır. Elbette, sözleşmenin gerçekleştiği şartlar Türkiye için uygun değildir. Ayrıca, Yunan hükümeti nihayet Büyük Yunanistan fikri olan "Megalo İdea'yı sürdürmek için zamanı lehine kullanmak istemekteydi. Ancak tüm büyük güç planları gibi, bunun da iki yıl süren bir savaşa yol açması ve bunun sonucunda Türk ve Yunan taraflarında sayısız kayıp vermeyi kabullenmesi gerekmiştir.

Afyonkarahisar'da hücum taburlarına üç kolordu ile takviye yapılır. İzmir'deki genel merkez ile birimler tek bir demiryolu bağlantısıyla birbirine bağlanır. Mannheim tarihçisi ve Yunanistan uzmanı Heinz A. Richter, "*Yunan birliklerinin bir yıl boyunca bölgeyi işgal etmesine rağmen, arka yol ağının geliştirilmesinde hiçbir şey olmadı*" demektedir.⁶

⁴Barbara Jelavich, **History of the Balkans: Twentieth century**, Cambridge University Press, 1983.

⁵Klaus Kreiser, **Kleine Geschichte der Türkei**, Stuttgart, 2003.

⁶Richter, Heinz A. "Athenian Klientelism: Diepolitische Kultur Griechenlands und die Wurzel der Schuldenkrise", in **Lettre International**, #096, Spring 2012. Retrieved 24 February 2015.

Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi

Eskişehir Kütahya muharebeleri sonrasında Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilmeye başlayan Türk ordusuna karşı Yunan ordusu peyder pey ilerleyerek Türk ordusuna karşı bir taarruzu planlamaktaydı. Bu kısımda Alman gazetelerinde 16 Ağustos'tan itibaren Yunan taarruzu, Osmanlı Devleti'nin durumu, TBMM ve Hükümeti, Türk ordusunun durumu ile ilgili haberler taranmış ve aşağıda bu haberler gün ve gün savaşa kadar verilmiştir.

16 Ağustos'ta Vossischen Zeitung'ta Atina kaynaklı "Kemalistlerin Geri Çekilişi" adlı haber yer almıştır. 15 Ağustos tarihli resmi askeri rapora göre, Yunan ordusu, Eskişehir'in yüz kilometre doğusundaki düşman hattında Kiloz-Buklu-Savikioi (Porsuk Nehri üzerinde), Efantirikio (Sakarya Nehri üzerinde) ve Keffili'nin kısa direnişinden sonra ilerlemiş ve buraları ele geçirmiştir. Bu hattın daha güneyindeki Sivrihisar da alınmıştır. Times muhabiri tarafından İzmir'den gelen bir rapora göre, Mustafa Kemal, Sivrihisar ile Ankara arasındaki alanın tümünün Türkler tarafından tahliye edilmesini emrettiği yer almaktadır.⁷

17 Ağustos'ta Haag kaynaklı "Yunan taarruzunun gelişimi Kemal'in planları hakkında belirsizlik" başlıklı haber yer almıştır. Times dergisi Yunanların saldırısına yeniden devam edeceğini bildirmektedir. Türk ordusunun yaklaşık olarak Sakarya Nehri üzerindeki Maudra hattında, Eskişehir'in 76 km doğusunda, Porsuk Nehri üzerindeki Kaimas-Enprn'a gittiği, Mustafa Kemal'in geri çekildiği ve savaşıp savaşmayacağını henüz bilinemediği belirtilmiştir. Yunanlar geçici olarak Ankara'yı işgal etmek ve her şeyden önce demiryolu hatlarını tahrip etmek ve vagonları almak istemektedirler. Milliyetçi Hükümetin Sakarya'dan çekildiği kesin gibi görünmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, Türk birliklerinin çoğu henüz kesin olarak yenilgiye uğramamış, ancak çok zayıf bir mühimmatla donanmış; Yunan ordusu en iyi donanımına sahip ve Kemalistlerin inandığından daha fazla birliği bulunmaktadır. Kemalistler esasen Yunanlara karşı saldırı yapmanın mümkün olduğunu düşünüyorlar. Hatta sol kanatlarında başarı elde ettiler, ancak Yunanlar merkezden yarma hareketine girişince geri çekilmek zorunda kaldılar. Türklerin umudu şimdi kışa konsantre olmaktır. Çünkü Yunanların yüksek platolarda Ankara'ya kış şartlarında saldırma çabalarının mümkün olmadığı varsayılmalıdır.⁸

Atina'dan 18 Ağustos tarihinde "Yunan ilerlemesi" başlığı ile Berliner Tageblatt gazetesinde yer alan haberde 16 Ağustos tarihindeki Yunan ordu raporuna göre, Yunan birlikleri ilerlemelerine devam etmekte ve Ruhaltitsch'in doğusundan Sivri Hisar'ın doğusundaki yüksekliğe kadar uzanan bir çizgiye ulaşmışlardır. Türk süvarileri direnişlerinde kırılmış ve doğuya geri çekilmeye başlamışlardır. Geri çekilirken olabildiğince demiryolu ve geçit köprülerini yok etmektedirler.⁹

18 Ağustos'ta Londra kaynaklı haber Times dergisinin İstanbul muhabirine dayanmaktadır. Haber "Türk ve Fransız Sınır Müzakereleri" başlığı ile verilir. Ankara'daki Millet Meclisi, ertelenmesinden kısa bir süre önce, Fransa'nın Filistin ve Suriye'nin sınır sorunlarını düzenlemek için yaptığı önerileri Fransa'nın bazı küçük değişiklikler yapması şartıyla kabul etmiştir.

⁷ Berlin Vossische Zeitung, 16.08.1921.

⁸ Berlin Vossische Zeitung, 17.08.1921.

⁹ BerlinerTageblatt, 18.08.1921.

Önümüzdeki birkaç gün içinde bir Fransız subayı Paris'e Türkiye'nin talepleriyle dönecektir. Yunanistan'ın başarılarının bir sonucu olarak, Türklerin kuşkusuz Fransa'ya yönelik taleplerini azaltmaları gerekecektir. Ölü ve yaralı olarak Türk kayıplarının 18 000'e ulaştığı söylenmektedir.¹⁰

18 Ağustos'ta Londra kaynaklı "Ankara'ya Yunan Taarruzu" başlıklı haber yer alır. İstanbul'dan çıkan haberlerde, Ankara'daki Yerel Meclis'in, Fransız hükümetinin bazı değişiklik önerilerini onaylaması şartıyla, Trakya ve Suriye'de sınır ötesi uzlaşma önerilerini kabul ettiği bildirildi. Milliyetçiler, Yunanistan'ın ilerleyişinin bir sonucu olarak tutumlarını değiştirmek zorunda kalıyorlar ve Yunan taarruzu devam ederse Ankara'yı tutamayacaklarından korkuyorlar. Türklerin zaten 18 bin kişiyi kaybettiği, Yunanistan'ın kayıplarının ise henüz 11 bin asker olmadığı bildiriliyor. Buna ek olarak, Yunanlar kuvvetlerini milliyetçilerin şu ana kadar yapamamalarının aksine yeni birliklerle takviye ediyorlar. İngiltere'deki kamuoyu, Türkiye'deki İngiliz askeri ve sivil mahkumların kötü muamele gördüğü haberiyle çok üzülüyor. Türkiye ve Orta Doğu'daki İngiliz temsilcileri, bu kişilerin kurtuluşunu sağlamak için Ankara'yla bağlantıya geçti. 18 Ağustos'ta bu kez Paris kaynaklı bir haber yer almaktadır. Ankara'dan çıkan bir radyo raporuna göre, Kemalist ordunun genelkurmay başkanı İsmet Paşa görevinden ayrılmış ve onun yerine Başbakan Fevzi Paşa geçmiştir.¹¹

19 Ağustos'ta Deutsche Allgemeine Zeitung'ta 18 Ağustos Paris kaynaklı ve Atina'dan Havas muhabirinin gönderdiği "Yunan Türk Savaşından" başlıklı bir haber yer alır. Buna göre Türkler kendilerini Sakarya'da sağlamlaştırmışlardır. Bir başka Havas raporuna göre, Karadeniz'de faaliyet gösteren Yunan filosu, Rus menşeli savaş mühimmatı yüklü Türk "Şerif" ve "Seifat" gemilerini ele geçirmiştir.¹²

19 Ağustos'ta Paris kaynaklı "Yunan ve Türk Savaşı, Gordion'da Başarısızlık" başlıklı haberi görmekteyiz. Reuters, İzmir'den, Türklerin, kendisini yakalayan ve onları Yunan ordusunda savaşmak üzere öldürmekten mahkûm eden 28 gayri-Müslim'i mahkemeye verdiğini bildirir. Gayri Müslim nüfus, Türklere kapitülasyon diyeti ödemek zorunda olan Müslümanlardan değildir. İzmir'deki Daily Mail muhabiri, Rumlar ile Türkler arasında bir savaşın, Ankara'dan 85 km uzaklıktaki Sakarya Nehri'ndeki Gordion'da gerçekleştiğini bildirir. Gordion'da, Büyük İskender'in Pers ordusunu yendiği ve Gordion düğümünü orada kestiği söylenmektedir. Aynı rapor Atina'dan, İzmir'deki söylentilere göre, Yunan ordusunun Sivrihisar'ı işgal ettikten sonra Ankara'ya ilerlediğini bildirmektedir. Uçaklar ve diğer icatlarla, Türklerin yalnızca 50 000'den fazla asker ve 19 topu vardır. Düzensiz birlikler de Türk ordusunda yer almaktadır. Atina'dan, Türklerin Sivrihisar'ı işgalindeki Türklerin zayıf direnişi ile kanıtlandığı gibi, Rumlarla herhangi bir ciddi karşılaşmadan kaçınmaya çalıştıklarına inanıldığı bildirilir. Öte yandan, Türkler daha fazla geri çekilmek ve Sakarya Nehri üzerinde belirleyici bir savaşa katılmak isteyip istemedikleri henüz bilinmemektedir.¹³

20 Ağustos Atina kaynaklı "Ankara'nın kuşatılması" adlı haber yer alır. Gordion Kemalist güçlerinin, belki de savaşın önümüzdeki birkaç gün içinde

¹⁰Berliner Tageblatt, 18.08.1921.

¹¹Deutsche Allgemeine Zeitung, 18.08.1921.

¹²Deutsche Allgemeine Zeitung, 19.08.1921.

¹³Berlin Vossische Zeitung, 19.08.1921.

gerçekleşeceği yerde yoğunlaştığını doğrular. Mustafa Kemal'in hükümetinin soğukluğunu Sakarya'ya taşımaya karar verdiği söylenmektedir.. Ankara tahliyesinin çoktan başladığı da belirtilmektedir.¹⁴

20 Ağustos'ta Paris kaynaklı bir haber yer almaktadır. Yunan birlikleri sadece Ankara'dan 75 kilometre uzakta bulunmaktadır. Ankara Yunan uçakları tarafından bombalanmıştır. Pilotlar nüfusun kenti terk etmeye başladığını söylemektedir. Mustafa Kemal, ordusuna diğer şeylerin yanı sıra şöyle ifade etmiştir: "Büyük savaşın kanaması, hileli bir ateşkes ve tüm gücümüzü milli coşkuyla, nefretimiz olan Lejyonyalılara saldıran nefret dolu bir saldırı; İnanılmaz direnişimiz sayesinde, cesurca ve iyi bir şekilde ayağa kalkabildik. Yunan çetelerine, en kutsal hakları savunmak için kanlı kurbanların bedelinde büyük yenilgiler öğretiler. Ordumuzun cesareti, düşmanı bütün gücüyle konsantre olmaya zorladı. Rakamlarla çok üstün olan son savaşlarında ağır zayıatlar veren ordumuz, savaşçılarından hiçbir şey kaybetmeden geri çekilmek zorunda kaldı. Düşman şimdi operasyon üssünden uzakta, birliklerimizi görevlerini tamamlamaya hazır görüyor. Bağımsız bir varlığa kavuşana (vakıf) kavuşana ve ülkemizi tüm işgallerin en kanlılarından yenene kadar savaşmalıyız."¹⁵

20 Ağustos tarihli Berliner Börsen Zeitung'ta yer alan "Yunanların milyarlık borçlarının müzakeresi " başlığı altında Paris'ten 19 Ağustos tarihli habere yer verilir. Atina'dan "Endüstri Dergisi " tarafından yayınlanan bir rapora göre, Yunan Hükümeti İngiliz ve -Hollandalı Thomson grubuyla bir milyar Drahme borç üzerine müzakere yapılır. Aynı zamanda Londra'da bir milyarlık bir krediyle başka bir grupta müzakereler sürer, bunun 250 milyonu Yunanistan'a mal tedariki ile sağlanacaktır.¹⁶

20 Ağustos tarihli Paris'ten alınan "Yunanlar Ankara Önlerinde" başlıklı haber Londra kaynaklıdır. Buna göre Yunan birlikleri Ankara'ya 75 km uzaklıktadır ve Ankara Yunan uçaklarınca bombalanmıştır. Pilotlardan alınan habere göre Ankara'da halk şehri terk etmektedir.¹⁷

20 Ağustos'ta Paris kaynaklı "Yunan Taarruzunda Gordion başarısı" adlı haber yer alır. Gordion'da bir radyo mesajının ardından, Ankara'nın 70 kilometre güneybatısında, Türklerle Rumlar arasında bir savaş başlamıştır. Atina, Yunanların 85 kilometre cephesinde ilerlediğini açıklamıştır. Şimdiye kadar 100 kilometre ilerleme kaydedilmiştir. Geri çekilmeleri halinde, Türkler tüm köprüleri ve yolları ve demiryollarını imha etmektedirler.¹⁸

20 Ağustos'ta Berlin Vossische Zeitung'ta 19 Ağustos Prag kaynaklı "Yunanistan ve küçük İtilaf" başlıklı haber yer alır. Makaleye göre Tale Jonescu, Kral Konstantin ile ilgili fikrini tamamen değiştirmiştir ve hatta Yunanistan ile birlikte Kemal'e karşı savaşmaya istekli olduğunu bile ilan etmiştir. Eğer bundan faydalanabilirse...¹⁹

21 Ağustos'ta Paris kaynaklı "Anadolu'daki belirleyici savaşın başlaması" başlıklı haber yer alır. "Intransigeant" tarafından bildirildiği üzere, Anadolu'dan gelen en son haberler Gordion'daki Kemalist güçlerin çoğunun

¹⁴ **Berlin Vossische Zeitung**, 20.08.1921.

¹⁵ **Berlin Vossische Zeitung**, 20.08.1921.

¹⁶ **Berliner Börsen Zeitung**, 20.08.1921.

¹⁷ **Berlin Vossische Zeitung**, 20.08.1921.

¹⁸ **Deutsche Allgemeine Zeitung**, 20.08.1921.

¹⁹ **Berlin Vossische Zeitung**, 20.08.1921.

Yunan ordusuyla çarpıştığını ve savaş başladığını göstermektedir. Havas muhabirinin 19 Ağustos'ta İstanbul'dan bildirdiği gibi, Ankara'daki bir general tarafından yönetilen bir Rus askeri komisyonu, Moskova'yı olaylar hakkında bilgilendirmeye devam etmektedir. Lenin, Başkomutan olarak atanması nedeniyle Mustafa Kemal'e tebriklerini iletmış ve Moskova'nın, Rusya-Türkiye Anlaşması gereği üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmeye hazır olduklarının garantisini iletmıştır.²⁰

21 Ağustos'ta Cenevre'den "Wilhelm'den Konstantin'e" başlıklı haber yer alır. Cenevre'den "Tribün", eski İmparator William'ın, kendisini Eskişehir'in Yunan ordusu tarafından alınmasından dolayı tebrik ettiği ve Yunan ordusuna başarı dileklerin içeren bir mektubu Kral Konstantin'e gönderdiğini duyurmuştur. Ayrıca kayınbiraderine, şu anda Yunanlara sahip olan Anadolu demiryollarının inşası ile kişisel olarak ne kadar ilgilendiğini hatırlatmıştır. Anavatanından çok uzakta olan Konstantin'in başarısı onu rahatlatmış ve neşelendirmiştir. Eski İmparator, İzmir'deki Kraliçe Sophie'ye ikinci mektubunu yazmış ve burada yaralı Rumları önemseyerek Almanya'nın yaralarından birini aynı anda iyileştireceğini söylemiştir. Wilhelm'in ani bir ruh hali değişikliğinde Kemal veya Enver'e savaş tanrıçası benzer mektuplar göndermiş olması bilinen coşkunluğunda hiç te şaşırtıcı olmadığına değinilmiştir.²¹

21 Ağustos'ta Paris kaynaklı "Yunan Hücumu" başlıklı yazı yer alır. İzmir'den Havas muhabirinin bildirdiğine göre Yunan saldırısı ciddi engellerle karşılaşmadan devam etmektedir. Kemalist Silahlı Kuvvetlerin yeniden düzenlenmesi henüz bitmemiştir. Doğu illerinden getirilen tümenler ancak birkaç haftaya kadar, ağır topçu birlikleri Eylül ayının sonundan önce hazır edilemeyecektir.²²

21 Ağustos'ta Atina kaynaklı haber yer alır. Kriz Bakanı Theotokis, Rumları Ankara'ya ilerleteceklerini, sert kalamadıklarını, ancak Kemal istilasına karşı Gorontia oluşturacaklarını söylemiştir. Sevr Antlaşması, Türk hükümetinin gayretleri sonucunda Küçük Asya hükümlerinde artık mevcut değildir. Yunanistan'ın yeni bir antlaşma talebi, Yunanların gösterdiği fedakarlıklara uyarlanacaktır. Mustafa Kemal'in ordusu şu an 60 000 kişi olmakla birlikte, demoralize edilmiştir. Kemal kararlı bir şekilde savaşı reddederek Ankara'nın ötesine çekilirse, yalnızca Yunanistan ve Avrupa'yı ilgilendiren isyancı olacaktır. Taarruzlarının bitiminden bir ay sonra Türk askeri gücü olmayacaktır.²³

21 Ağustos Paris kaynaklı bir haber yer alır. Türk Adalet Bakanı'ndan sonra, Bayındırlık Bakanı ve Devlet Konseyi Başkanı istifalarını sunmuştur. İstanbul'da Rueter'in dediği gibi, genel bir bakanlık krizi beklenmektedir. Sadrazam, bu durumdan kaçınmak ve bakanları görevde kalmaları için ikna etmek için büyük çaba sarf etmektedir. Atina'da, Reuter'in daha da bildirdiği gibi, hala İstanbul'un Yunan birlikleri tarafından işgal edilme ihtimalinden bahsetmektedir. Bu şartlar altında, İngiltere büyükelçisi Lord Granville'in, Yunan birliklerinin İstanbul'a girmesi ihtimaline karşı yalnızca düşmanları bulabileceklerini ifade ettiğini söylenmektedir. Yerel basın, elbette İngiliz

²⁰ Berlin Vossische Zeitung, 21.08.1921.

²¹ Deutsche Allgemeine Zeitung, 21.08.1921.

²² Berliner Tageblatt, 21.08.1921.

²³ Deutsche Allgemeine Zeitung, 21.08.1921.

büyükelçisi tarafından atılan böyle bir adımı reddetmiş ve halen İstanbul'un işgalinin kolayca mümkün kılındığına yer vermiştir. Lord Granville de Cumartesi günü Theotokis ile bu konu üzerinde konuşmuştur.²⁴

22 Ağustos'ta Paris'ten alınan habere göre Londra'dan gelen haberde iki İngiliz'in, "Hindistan İmparatoru" ve "5. Kral George" ile İstanbul'a gitmekte oldukları bildirilmektedir. Londra'dan alınan "Yeni Bir Yunan Zaferi" balıklı başka bir haber yer almaktadır. Daily Telegraph'ın İzmir'den aldığı bir rapora göre, Yunanlar Türk süvarisini yok etmiş 170 subay ve 4 000 kişiyi esir almıştır.²⁵

22 Ağustos'ta Paris kaynaklı Berliner Börsen Zeitung'ta yer alan "Kemalistlerin artan direnci ve Gordion Yenilgisi" başlıklı haber görülmektedir. İstanbul'daki Erchange Telegraph'ın muhabiri, Kemalistlerin direnişinin gittikçe daha yoğunlaştığını bildirmektedir. Milliyetçilerin Kafkaslar ve Eiltelen'den takviye aldığı düşünülmektedir. Yunanlar çok ağır zemin şartlarında hareket etmek zorundadırlar. Türkler Sakarya Irmağı'nın 40 kilometre doğusunda geri çekilmişlerdir. İstanbul'dan gelen bir radyo mesajına göre, Gordion'un 40 kilometre dışındaki cephede bir savaş başlamıştır. Yunanlar Türklerin sol kanadını kapatmaya çalışmaktadır. Türkler güçlü tahkimatlar yapmaktadır. Echo de Paris, Sakarya Irmağı'nı aşmanın Ankara'da bir düşüş olabileceği anlamına geldiğini belirtmektedir. Londra kaynaklı başka bir haberde Ankara'dan, Mustafa Kemal Paşa'nın Milliyetçi Silahlı Kuvvetler Yüksek Komutanlığına atanmasından sonra ilk kez harekete geçmesinin, Ulusal Meclis'i tetikleyen bir kararname olduğu bildirilmiştir.²⁶

22 Ağustos'ta Paris kaynaklı Berlin Vossische Zeitung'ta "Gordion'da Savaş" başlıklı haber yer almıştır. İstanbul'dan gelen bir haberde, Anadolu'dan gelen son haberlerin, Kemalist güçlerin çoğunun 40 kilometrelik bir sınırdaki büyük bir savaşın başladığı Gordion yakınlarındaki Yunan ordusuyla temas ettiği bildirilmiştir. Yunan birlikleri büyük zorluk ve kayda değer kayıplarla Sakarya Irmağı'nı ve yan akarsularını geçtikten sonra, şimdi Borge Kareliass'ta yerleşik düşmanın sol kanadını çembere almaya çalışmaktadır. Türkler, kendilerini Yunanlara karşı inatla savundukları olağanüstü güçlenmiş pozisyonlara sahiptir. Erchange Telgrafın İstanbul muhabirine göre, Kemalist direniş istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Türk milliyetçi birliklerinin Kafkasya ve Elieia'dan takviye aldığı düşünülmektedir. İzmir'den Daily Telegraph'ın verdiği bir rapora göre, Yunanlar Sakarya Nehri'ni aştıktan sonra Türk süvarilerini yenerken 170 subay ve 4 000 kişiyi esir almıştır.²⁷

22 Ağustos'ta Paris'te Die Action française'de Profesör Rennes "Havai Fişek Gösterisi" adlı bir makale kaleme almıştır. Action française yazıyor:

"Müttefikler Finans Komisyonu'nun harap olmuş bölgelerin evlerini yeniden inşa etme kararı gibi bir durum söz konusu değil. Şimdi, Almanya savaş bonolarını Kehnes'in şansız olarak belirttiği gibi ancak bir yıl daha ödeyebileceğini belirtmiştir. Fakat bu bir yıl sadece Fransa'nın hiçbir şey alamayacağı bir yıldır. Nihayet

²⁴Deutsche Allgemeine Zeitung, 21.08.1921.

²⁵Berlin Vossische Zeitung, 22.08.1921.

²⁶Berliner Tageblatt, 22.08.1921.

²⁷Berlin Vossische Zeitung, 22.08.1921.

sırasını aldığıında, Kehnes'e göre Almanya batacak ve borcunu ödeyemeyecektir. Bu durumda Fransa gülünç mü, aptal mı olmaktadır. Birliklerimiz 13 ay önce Şam'dan ayrıldı ve şimdi Bağdat'ta krallık kuruldu. Bizim için bu taç giyme hakareten daha fazlasıdır. Faysal ile Suriye'yi çevrelemeyi ve bizi denize atmayı hedefleyen bir politika izleniyor. İngiliz politikası Hüseyin'in oğlu için ne yaptıysa, Konstantin'in oğlu için de aynısını tekrar yapacak. Bahane zaten bulundu. İngiliz vergi mükellefleri artık Irak'ın ele geçirilmesinin maliyetinin üstlenilmesini devam ettirmek istemedikleri için Irak'ta Faysal'ı Kral yaptılar. İngiltere'nin işgal masraflarından tasarruf etmesini sağlayabilmesi için Konstantin'in İstanbul'da olması gerekiyordu. İstanbul'da bulunan Yunanistan, Bağdat'taki Faysal'tan çok daha ciddi olacak olan Boğazların egemenliği anlamına geliyor. Fransa Ortadoğu'nun kaybıyla savaşı bitiyor. Buna uyuluyormu? Fransa'nın hala daha değerli kolonileri vardır. Washington Konferansı bunu ve daha fazlasını almak için bir fırsat sağlayacaktır.²⁸

22 Ağustos'ta Deutsche Allgemeine Zeitung "İngiltere ve Yunanistan" başlıklı haber yer alır. Atina kaynaklı bir telgrafa göre, Lord Grenville bir gün önce Yunanistan Savaş Bakanı Ehentokis ile çok önemli bir röportaj yapmıştır. Birkaç hafta boyunca İngilizce sayfalarda çok sayıda Yunan dostu makale yayınlanmıştır. Kemalist tehlikeye rağmen, Yunan ordusunun İngilizlerin çıkarlarından büyük ölçüde yararlandığı kabul edilmektedir. Bu şekilde, Müttefikler bu savaş için kayda değer meblağları ayırmıştır. Yunanlar Türk tehdidine son verirse, İngiltere milyonları kurtaracaktır. Genel olarak, İstanbul'un işgali ve Yunanların boğazlara hakimiyeti için savaşa girilmiştir.²⁹

22 Ağustos'ta Deutsche Allgemeine Zeitung'ta Londra kaynaklı "Ankara'da Ulusal Meclis'in dağılması" adlı haber yer alır. Ankara'dan, Mustafa Kemal Paşa'nın Milliyetçi Silahlı Kuvvetler Başkomutanı olarak atanmasından sonra ilk hareketlerinden birinin Ulusal Meclis'i feshetme kararı aldığı bildirilmektedir. Ankara'da kapsamlı ve yapıcı bir faaliyet geliştiren Millet Meclisi, silahları konuştuğu sürece görevlerini yerine getiremez. Bugün Türkiye, Yunan saldırılarına karşı dayanağını sürdürüp sürdüremeyeceği konusunda yaşam sorunu ile karşı karşıyadır. Önemli olan, Mustafa Kemal Paşa'nın ellerinde olan askeri liderliktir. Türkiye'nin haklarını en üst düzeyde koruma konusundaki kararlılığı, Milliyetçilerin lideri tarafından onaylanmaktadır. Yunan birliklerinin şu ana kadar ilerlemesi durumunda, Anadolu gibi bir bölgede yalnızca arazideki kazanımların pek anlamlı olmadığı unutulmamalıdır. Yunanlar içeriye ne kadar girerse, kendilerini o kadar kötü duruma sokarlar.³⁰

22 Ağustos'ta Deutsche Allgemeine Zeitung'ta Paris kaynaklı "Lenin ve Mustafa Kemal" başlıklı haber yer alır. Havas'ın 19 Ağustos'ta İstanbul'dan bildirdiği gibi, Ankara'daki bir general tarafından yönetilen bir Rus askeri komisyonu ve Moskova'yı olaylardan haberdar etmektedir. Lenin, başkomutan olarak atanması vesilesiyle Mustafa Kemal'e tebriklerini iletmış ve Moskova'nın Rusya-Türkiye sözleşmesinde belirtilen görevleri yerine

²⁸ Berlin Vossische Zeitung, 22.08.1921.

²⁹ Deutsche Allgenmeine Zeitung, 22.08.1921.

³⁰ Deutsche Allgenmeine Zeitung, 22.08.1921.

getirme şartlarını yerine getirmeye hazır olduğunu söylemiştir. İstanbul'dan gelen bir Reuters haberine göre, Bolşeviklerin Trabzon'a iki torpido botu gönderen ve bundan sonra da Türk bayrağının altında hareket edeceği konusunda bilgilendirilme yapıldığı bildirilmiştir.³¹

Sakarya Meydan Muharebesi

Bu başlık altında Sakarya Meydan Muharebesi'nin başladığı 23 Ağustos ile bittiği 13 Eylül arasında Alman gazetelerinde çıkan haberlere yer verilmiştir. Haberler gün ve gün tarih sırasına göre verilmeye çalışılmıştır.

Berlin Vossische Zeitung'ta 23 Ağustos Atina kaynaklı "Yunanistan'ın Savaş Hedefi" başlıklı haber yer alır. Resmi ordu raporuna göre, Yunan kuvvetleri Sakarya Irmağı'nın güneyine ve kuzeyindeki yayına, Eskişehir'den Ankara'ya giden yolun ortasına kadar ilerlemiştir. Türk süvarileri ile küçük ve önemsiz savaşlar yapılmaktadır. Daily Telegraph tarafından yayınlanan bir mesaj talebine cevap olarak, Müttefik Hükümetlerin Yunanistan'ın barış koşullarıyla ilgili niyetlerini öğrenmek için Yunan Hükümetine yazdıklarını bildiren bir mesaj talebi yer almaktadır. Bu talep üzerine Gunaris, Yunanistan'ın hedefleri tam olarak gerçekleşinceye kadar savaşa devam edeceği haberini onayladığını ve bunu inkar etmek istemediğini söylemiştir. Yunanistan'ın barış talepleri ılımlı olduğu ve bunun bu ülkeye uygulanan yeni mağdurlara uygun olacağı düşüncesindedir. Her şeyden önce, Yunanistan karada tam savunmasını sağlayacak bir sınır çizgisi talep edecektir.³²

23 Ağustos İstanbul kaynaklı haber yer alır. Ankara'nın resmi raporlarına göre, Damat Enver Paşa ve Nuri Paşa 10 000 Müslüman askerle Ankara'ya gelmiştir. Nuri Paşa geçen Haziran ayında Enver Paşa'yı Anadolu'ya geri getirme propagandası nedeniyle ülkeden çıkartılmıştır. Bu rapor doğruysa, Müslümanların kendi iç farklılıklarını çözdüğü ve ülkenin Yunanistan'a tamamen düşman olduğu anlamına gelir. Atina kaynaklı Berliner Vossischen Zeitung'ta "Yunanistan ve Küçük İtilaf" başlıklı haber yer alır. Cepheden gelen son bilgiler, Yunan ordusunun Ankara'nın 120 kilometre batısındaki olduğunu göstermektedir.³³

Paris'ten 23 Ağustos tarihli "Yunanların Başarısızlığı" başlıklı haberde Paris'teki Türkiye Bilgi Bürosu, Küçük Asya'dan en son alınan habere göre Yunanların saldırılarının Türkler tarafından durdurulması gerektiği ile ilgili gazeteye bir telgraf göndermiştir. Yunanlar bir yenilgiye uğramışlardır. Detayların hala eksik olduğu yer almaktadır. Londra'dan alınan haberde Küçük Asya'dan gelen haberlerin sürekli olarak çelişkili olduğu yer almaktadır. Çünkü Türk kaynağından gelen raporlar doğru olacaksa, Yunan taarruzu çoktan son bulmuş olmalıdır. Paris'teki Türk basın ofisi, Yunanların bir çatlak yaşadığını ancak detayların henüz eksik olduğunu bildirir. Öte yandan, Yunan tarafı, Yunanistan ilerlemesinin ciddi bir muhalefet olmadan devam edeceğini ilan etmektedir. Sakarya Irmağı'nı geçtikten sonra Polatlı şehri, Gordion çevresindeki tüm bölge Yunanlar tarafından ele geçirilmiştir. Ancak Mustafa Kemal'in, büyük bir savaş yapmadan Ankara'dan vazgeçmeyeceğine inanıldığı da yer almaktadır.³⁴

³¹ **DeutscheAllgenmeine Zeitung**, 22.08.1921.

³² **Berlin Vossische Zeitung**, 23.08.1921.

³³ **Berlin Vossische Zeitung**, 23.08.1921.

³⁴ **Deutsche Allgenmeine Zeitung**, 23.08.1921.

24 Ağustos tarihinde Atina'dan alınan bilgiye göre "Yunanlarda Fransızların Askeri Misyonu" başlıklı haber yer alır. Yunanistan Savaş Bakanlığı'nın resmi bir notunda Fransız askeri misyon görevlileri ile Yunan görevlileri arasında iddia edilen çatışmaları bildirmenin oldukça yanlış olduğu açıklanmıştır. Fransız misyonunun lideri, Misyonun alt üyeleri ile Yunan yetkililer arasındaki birkaç önemsiz olayın sonunda hiçbir anlam ifade etmediği, sadece birkaç küçük hadisenin olduğu belirtilmiştir. Paris'ten alınan haberin kaynağı Ankara'daki Havasbüro'dan çıkan bir rapordur. Buna göre Türk ordusu raporunda: Batı cephesinde düşman bölümleri Türk konumlarına yaklaşmaktadır. Afyonkarahisar bölümünde Türk birlikleri orada konuşlanan düşman kuvvetlerini geri attıkları için Çobanlar'a girmiştir.³⁵

Berliner Vossische Zeitung'ta 24 Ağustos'ta Londra kaynaklı bir haber yer alır. İstanbul'daki Times muhabiri, Romanya'nın İstanbul ve Boğazlar hakkındaki görüşünü ana hatlarıyla açıklayan, dışişleri bakanı Tale Ionescu'nın kişisel arkadaşı olan tanınmış Romen gazeteci Algazi'nin bir makalesini yayınlamıştır. Romanya, herhangi bir Yunan'ın enternasyonalizmi ortadan kaldırma arzusu ve muzaffer bir Yunan'ın da boğazlar için bir yetki alma teşebbüsüne düşmandır. Ancak, Boğazlar için herhangi bir Türk arzusu ile de savaşıacaktır. Romanya, Çanakkale Boğazı ve Boğaz'da gezinme özgürlüğünü korumak, ancak büyük bir güce sahip olmak için Müttefik güçlerle yakın işbirliği yapmaya hazırdır. Mesela, İngiltere, boğazların kontrolünü savunmak için küçük bir güç kuvveti altında direnmektedir.³⁶

Berliner Börsen Zeitung ve Deutsche Allgemeine Zeitung'ta 25 Ağustos'ta Atina'dan 24 Ağustos kaynaklı alınan "Yunanların Savaşta Hedefleri" başlıklı haberde Savaş Bakanı Theolofis basın temsilcilerine taarruz hareketinin başlamasıyla takip edilen hedefler hakkında açıklamalar yapmıştır. Oraya yerleşmek için değil, Avrupa'nın kararına aykırı olmak isteyen isyancıların işgaline karşı profesyonel bir sicile sahip olmak için Ankara'ya yürümek istediklerini söylemektedir. Yunanlar, Türkler tarafından bu savaşa zorlanmıştır. Türkler ne Sevr Antlaşması'na ne de ateşkes şartlarına uymamıştır. Yeni bir barış antlaşması, Yunan halkının, Türk direnişini ezmek için yapmak zorunda oldukları tüm fedakarlıkları dikkate almak zorunda kalacaktır. Savaş Bakanı, Anadolu'daki milliyetçi güçleri yaklaşık 64 000 askeri olduğunu tahmin etmektedir; askeri operasyonların yaklaşık bir ay içinde tamamlanacağı düşünülmektedir.³⁷

25 Ağustos'ta Atina'dan alınan "Kral Konstantin Hastalığı" başlıklı basın bürosundan alınan yazıya göre Eskişehir'de bulunan Kral Konstantin birkaç gündür bağırsak problemi yaşamaktadır. Bir gün önce defalarca kusarak bayılmıştır. Son raporların ardından kral geceyi sakin ve ateşsiz geçirmiştir. Yunan Hükümet dün Yunanistan'dan Profesör Ehrstomani ve Romoos'un kişisel doktorunu Eskişehir'e göndermiştir.³⁸

25 Ağustos Paris kaynaklı "Yeni Türk Bakanı" başlıklı İstanbul'dan Havas muhabirinin haberi yer alır. Bakanlar Kurulu dün boşalan bakanlık mevkilerini üzerine almaya karar vermiştir. Danıştay Başkan Yardımcısı Cemil Bey, Adalet Bakanlığını, eski Maliye Bakanı Tevfik Bey Danıştay

³⁵ Berlin Vossische Zeitung, 24.08.1921.

³⁶ Berlin Vossische Zeitung, 24.08.1921.

³⁷ Berliner Börsen Zeitung, 25.08.1921; Deutsche Allgemeine Zeitung, 21.08.1921.

³⁸ Berlin Vossische Zeitung, 25.08.1921.

Başkanlığını devralmıştır. Vakıflar Bakanlığı şu anda Eğitim Bakanı tarafından ortaklaşa yönetilmektedir. Türk anayasasına göre, Danıştay Başkanı'nın Bakanlar Kurulu'nda bir oyu olduğu belirtilmelidir. Cemil Bey ismi telgrafta belki Hüseyin Bey'den de saklanıyor gibi görünmektedir. Resmi Vakıflar Bakanlığı (Evkaf) yönettiği ulusal değerler nedeniyle Türkiye için özel bir öneme sahiptir. Bu bakanlık, Türk devlet idaresinin sancılı çocuğu "Evkaf" ı yeniden düzenlemek isteyen Genç Türklerin yönetimi altındadır.³⁹

25 Ağustos Paris kaynaklı haber Ankara'dan Havas muhabirine dayanmaktadır. Resmi bir Türk haberi Yunan kuvvetlerinin Batı Cephesinde ilerlemeye devam ettiğini belirtmektedir. Afyonkarahisar bölümünde Yunan kuvvetleri Türk saldırısı sonucu Aslanlar'a geri çekilmiştir. Buna göre, bugün Türk tarafının Havas muhabirinin bildirdiği Yunanistan geri çekilmesi, Türk birliklerinin Yunan cephesinin diğer kısımlarını ele geçiriyor gibi görünmektedir. Burada sözü geçen Aslanlar, Afyonkarahisar ile Uşak arasındaki bir tren istasyonudur. Eğer haberler gerçek olmuşsa, Yunanların sağ kanadı merkezin geri çekilmesinin ardından muhtemelen geriye doğru da hareket etmiş olacaktır. Yunan Türk savaşlarında yeni aşama, Nuri Paşa komutası altında Sivas'tan Ankara'ya gelen Doğu Ordusu'nun güçlü Türk bölümlerinin gelmesiyle gerçekleşmiştir. Karabekir Paşa da birlikleriyle Ankara'da beklemektedir.⁴⁰

25 Ağustos'ta Paris kaynaklı "Yunan Türk Savaşı" başlığı yer alır. Sadrazam Tefik Paşa'nın Fransa Yüksek Komiseri General Pelle ve Baltık Yüksek Komiseri Horace Rumbold nezdinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki şerefli bir özgürlüğün sağlanması amacıyla savaşın sonuçlandırılması koşullarını araştırılması için tereddüt edildiği ve çekincelerin olduğuna dair İstanbul muhabirinden haber alınmıştır. Paris kaynaklı bir yazı da yer almaktadır. Atina'dan Yunanların Sakarya Irmağı'nı geçtikleri ve milliyetçiler direniyorlarsa büyük bir savaş için hazırlanmaları gerektiği bildirilmektedir.⁴¹

Berliner Vossische Zeitung'ta 25 Ağustos Atina kaynaklı "Yunanların Geri Çekilmesi" başlıklı haber yer alır. Eskişehir'de büyük bir yangın çıkmıştır Şehrin bir kısmı yıkılmıştır. Bazı Türk sakinleri kundakçılık şüphesiyle tutuklanmıştır. Eskişehir'de bulunan kralın durumu çarşamba günü iyidir. Paris kaynaklı "Kemalistler barışa meyilli mi?" başlıklı haber de yer almaktadır. İstanbul'dan, "Intransigeant" bildirdiğine göre Sadrazam Tefik Paşa'nın İstanbul'daki Fransa temsilcisi Pelle ve İngiltere Yüksek Komiseri Horace Rumbold'da, Yunanistan ile Türkiye arasında şerefli bir barış olasılığını araştırmaktadır.⁴²

Deutsche Allgemeine Zeitung'ta 26 Ağustos Paris'ten alınan Havas kaynaklı "Sakarya'da Türk Zaferi" adlı haber yer alır. Küçük Asya'dan gelen haberler, Türkiye'nin Sakarya'daki zaferini doğrulamaktadır. Yunanların Ankara birlikleri yönünde ilerlemesi, Ankara'dan 120 kilometreye çekilmek zorunda kalmıştır. Bu raporda, Ankara'nın ulusal meclisinin huzursuzluktan feshedildiğine dair söylentiler açıklanmaktadır. Londra kaynaklı "Kemal İçin Peygamber Gönüllüleri" adlı habere de yer verilir. Doğu'nun çeşitli ülkelerinden Muhammedin halklarından milletvekilleri Ankara hükümetine

³⁹ Berlin Vossische Zeitung, 25.08.1921.

⁴⁰ Berliner Tageblatt, 25.08.1921.

⁴¹ Berlin Vossische Zeitung, 25.08.1921.

⁴² Berlin Vossische Zeitung, 25.08.1921.

destek veriyorlar. Toplamda, bugüne kadar 20 000 gönüllü Kemal Paşa'ya bildirilmiştir.⁴³

Roma kaynaklı Deutsche Allgemeine Zeitung'ta "İtalya ve Türkiye" başlıklı haber yer alır. Aynı zamanda burada, samimi insanların adli kararlarının İzmir'de basının Antalya'dan İtalyan birliklerinin çekilmesine eşlik ettiği ve Türkiye ile İtalya arasındaki iyi bir gelecek anlaşması için Türk dostu dostane tutumunu tanımladığı resmi çevrelerde memnuniyetle karşılanmaktadır. Burada ayrıca resmi çevreler içerisinde İtalya'nın dostane yargılarını memnuniyetle kaydedilmektedir. Böylece İzmir'deki basın, İtalyan birliklerinin Antalya'dan çekilmesine eşlik etti ve Türkiye ile İtalya arasındaki iyi bir gelecek anlaşması için İtalya'yı Türk dostu olarak nitelendirilmektedir.⁴⁴

26 Ağustos'ta Paris'ten gelen bilgiye göre Anadolu'da Havas haber ajansından alınan haber Sakarya'daki Türk zaferini doğrulamaktadır. Ankara yönünde ilerleyen Yunan birlikleri Ankara'nın 120 km kuzeyine geri dönmek zorunda kalmışlardır. Paris kaynaklı haber Ankara Hükümeti'nden alınan resmi bir rapora dayanmaktadır. Buna göre Türk kuvvetlerinin Afyonkarahisar bölümündeki Yunanların pozisyonlarını ele geçirmiştir. Yunanlar Kara Aslanlar'a geri çekilmek zorunda kalırlar. İstanbul'dan gelen diğer haberlere göre, Sakarya Nehri'ndeki Yunan kuvvetleri büyük kayıplarla geri püskürtülmüştür. İşte beş günlük bir savaşın sonu bu şekildedir. Türk süvarilerinin takibi ile Yunan kuvvetleri Eskişehir yönüne doğru geri çekilmek zorunda kalmıştır. Paris'ten gelen haber 23 Ağustos'ta İzmir'deki Havas haber ajansı kaynaklıdır. Buna göre 23 Ağustos'ta Yunan ordusu resmi raporuna göre Yunan ordusu Sakarya'nın iki yakasında ve büyük kıyı boyunca uzun su birikintilerini aştıktan sonra, Sakarya'nın doğu kolu olan Ahoek'in güneyinde Türk birliklerinin ana güçlerini fark etmiştir.⁴⁵

26 Ağustos Paris kaynaklı yazıda; Ankara Hükümeti tarafından yayınlanan resmi bir raporda, Türk kuvvetlerinin Afyonkarahisar bölgesindeki Yunan mevkielelerini ele geçirdikleri iddia edilmektedir. Yunanlar Kara Aslanlar'a geri çekilmeye zorlandılar. İstanbul'dan gelen diğer haberlere göre, Sakarya Irmağı'ndaki Yunan kuvvetleri büyük kayıplarla geri püskürtülmüştür. Burada beş günlük bir savaş gerçekleşmiştir. Yunanlar Eskişehir'e geri çekilmek zorunda kalmış, ardından Türk süvarileri takip etmiştir.⁴⁶

26 Ağustos'ta Paris kaynaklı "Yunanlar bir meydan savaşını kaybetti, Tür Zaferi" başlıklı haberi yer alır. Ankara hükümetinden resmi bir raporda şöyle yazıyor:

“Türk kuvvetleri Afyonkarahisar kesiminde Yunanların pozisyonlarını ele geçirdiler. İstanbul'dan gelen diğer haberlere göre, Sakarya Nehri'ndeki Yunan kuvvetleri büyük kayıplarla geri püskürtüldü. Burada beş günlük bir savaş gerçekleşti. Türk süvarilerinin takibi nedeniyle Yunanların Eskişehir'e geri çekilmek zorunda kalır. İstanbul kaynaklı bir başka haberde Ankara'dan, Termeldan'da 18 vagon dan oluşan bir Yunan mühimmat treninin Kemalistler tarafından tahrip edildiği bildirilir. Yunanlar 47 ölü

⁴³ Deutsche Allgemeine Zeitung, 26.08.1921.

⁴⁴ Deutsche Allgemeine Zeitung, 26.08.1921.

⁴⁵ Berlin Vossische Zeitung, 26.08.1921.

⁴⁶ Berliner Tageblatt, 26.08.1921.

vermiştir. Aynı kuvvet aynı demiryolu hattında iki köprüyü ve ikinci bir treni daha tahrip etmiştir.”⁴⁷

27 Ağustos Londra kaynaklı "Türk-Yunan belirleyici savaşı" haber Atina'dan gelen telgrafta Yunanlar ve Türkler arasında belirleyici bir savaşın gerçekleştiği doğrulanmıştır. Ankara kaynaklı son haberde Yunan saldırısının Ankara'da başarısız olduğu yer alır. Yunanların Türk birliklerini güneyde kuşatma girişimi tamamen başarısız olmuştur.⁴⁸

27 Ağustos'ta Paris'ten Yunan ordu raporu kaynaklı bir haber yer alır. Buna göre Yunan ordusu Sakarya Nehri'nin güneyine geri çekilmiştir. Ahenki ve Radradi Nehirlerinin güneyindeki boşatılmış Türk pozisyonları ele geçirilmiştir. Yunan birlikleri sol kanadının önünden Ahenki'yi geçtikten sonra dün nehrin kuzeyindeki dağlık aralıktaki pozisyonları ele geçirmiştir. Gece boyunca, Türk birliklerinin Yunan kuvvetleri üzerine gerçekleştirdiği şiddetli saldırılar geri püskürtülmüştür. Radradi'nin güneyinde, hafif bir mücadeleden sonra iyi konuşlanmış Türk mevkileri ele geçirilir. Türk kuvvetleri gece boyunca nehrin kuzeyindeki ana konumuna geri çekilmiştir.⁴⁹

31 Ağustos'ta Londra'dan alınan "Bir Yunan Zaferi?" adlı haber yer alır. Haber Atina'dan bildirilmiştir; "Kemalistler savunma hattının ana noktalarını bıraktılar ve aceleci bir geri çekilişe başladılar, Yunanların daha önce Persleri takip ettikleri gibi. Yunan ordusu komutası, Yunan ordusunu Pazar günü Ankara'ya hareket ettirmelerini umuyor." denmektedir.⁵⁰

31 Ağustos'ta Berliner Vossichen Zeitung'ta Atina kaynaklı "Theotokis Yunanistan'ın savaş amacı üzerine" başlıklı yazısı yer alır. Irmağın kuzey kıyısında GujudKatranji ve Ludekiof köyünün kuzey kıyısındaki sağlam takviye edilmiş tepelerde sert bir yedi günlük savaştan sonra, Türk ordusu bir cepheyi geri alamamış ve Yunan ordusu tarafından takip edilmek üzere kuzeydoğudan çekilmeye başlamıştır. Yunanlar artık Ankara'dan 80 kilometre uzaklıktadır. Yunanistan'ın Küçük Asya'daki askeri çabalarını organize eden Başbakan Gunaris'in değerli savaş bakanı Nikolas Theotokis, yenilmez devlet adamı Georg Theotakis'in oğludur. Nikolas Theotakis diplomasiden geliyor ve hatırladığı üzere Berlin'de Yunanistan'ı yedi yıl boyunca temsil etmiştir. Vossische Zeitung'un muhabirlerine

“Bizim amacımız Ankara’ya kadar ilerlemektir, orada kalmak değil, bilakis Kemal Paşa’nın başkentinde Mustafa Kemal ve diğer istilacıların malzemelerini ele geçirmek ve Avrupa’nın kararlarını uygulamak hedeflerimiz arasında yer alır. Yunanistan emperyalist güdüler için bu mücadeleye girmedi, ancak bunu yapmak zorunda kaldı, çünkü Türkiye’nin bilinen hilesiyle Avrupa savaşının sonucu olan Sevr Antlaşması’nı atlatmayı başarmıştı. Ancak Türkler bu antlaşmaya yalnızca saygı duymakla kalmadı, aynı zamanda ateşkes de yapmadı. Çünkü bugün bizimle savaşmak için kullandıkları kontrat, ateşkes bittikten sonra İstanbul’daki Müttefik Depoları’ndaki silah ve toplar. Şimdi Türklerin eylemleri sonucunda Sevr Antlaşması sona erdi, Küçük Asya’daki ilişkilerin çözülmesi söz konusu olduğunda, Yunanistan’ın Türklerin temsil ettiği

⁴⁷Berliner Tageblatt, 26.08.1921.

⁴⁸Berlin Vossische Zeitung, 27.08.1921.

⁴⁹Deutsche Allgemeine Zeitung, 26.08.1921.

⁵⁰Berliner Tageblatt, 31.08.1921.

antlaşmayı değiştiren yeni bir anlaşımadaki talepleri yürürlükten kalkacak Yunan halkının memnuniyetle üstlendiği insanlara ve paraya yapılan büyük fedakarlıklara karşılık gelir. Yunan halkının güvenine layık olmak isteyen herhangi bir Yunan hükümeti, kamuoyunun bu taleplerini ciddiye almalıdır. Her şeyi tek başına kendi yöntemlerimizle hazırlamaya ve sonuç olarak, Yunan halkının yapması gereken fedakarlıklar ve üstesinden gelmek zorunda kaldığımız zorluklar hakkında gerçek bir fikre sahip olmak için kesinlikle bunu ve daha fazlasını yapacağız, kahramanca ordumuzun geldiği yere ulaşmak için."⁵¹

demistir. Kemalist ordusunun bilgisine göre ne kadar büyük olduğu sorulduğunda bakan, 31 Temmuz savaşından sonra orijinal Kemalist ordusunun üçte ikisinin kaldığını ancak çok tartışmalı bir biçimde ve uyumsuz kaldığını söylemiş ve o zaman Kemal'in emri altında muhtemelen en fazla 60 000 erkek olduğunu ifade etmiştir. Kemal'in Ankara'ya geri çekilmesi durumunda bakanın devam etmesi durumunda, Yunanistan'ı veya Avrupa'yı ilgilendirmeyen isyancılardan başka bir şey olmayacaktır. Artık Kemal Türk gücünü elinde tutamayacaktır. Gelecekteki operasyonlara dair beklentiler hakkındaki soruya bakan, hikayenin yakında bitmesini beklediğini söyler.İstanbul sorusu üzerine, Bay Theotokis'in daha yakından özlediğini ifade etmiştir.⁵²

1 ve 2 Eylül'de DeutscheAllgemeine Zeitung'ta 1 Eylül Atina kaynaklı "Türklerin yenilgisi" başlıklı haber yer alır. 31 Ağustos'taki Yunanistan'ın resmi savaş raporunda, dün geceye kadar alınan resmi raporlara göre, Goel ve Katrandji akarsularının kuzey kıyılarındaki kuvvetli bir şekilde güçlendirilmiş tepelerde meydana gelen yedi günlük acı bir savaşın ardından düşmanın tüm hattan vazgeçtiği belirtilmektedir. Savaş, Sakarya'nın doğu yakasındaki Etrek köyünden 60 kilometre doğuya doğru bir cephede gerçekteşmiştir. Geri çekilen Türk kuvvetleri, Yunan birlikleri tarafından ciddi şekilde takip edilmektedir.⁵³

2 Eylül'de Deutsche Allgemeine Zeitung'ta Paris kaynaklı "Türk ve Yunan Zaferi?" başlıklı haber yer alır. İstanbul'dan gelen Havas'ın haberi: Kemalist ordu raporu, Rangorios'un doğusunda iki gün süren savaşın Türklerin parlak bir zaferiyle sona erdiğini söylemektedir. Türkler Yunan ordusunu takibe hazırlanmaktadır. Yunanların kayıpları çok büyüktür. Aynı gazetede Londra kaynaklı Times İstanbul'dan duyurur: Türk sol kanadının dağılması sonucu Ankara hükümeti doğuya çekilmektedir. Sakarya nehrindeki Türk direnişi zayıflamaktadır. Londra kaynaklı "Türklerin toptan geri çekilmesi?" başlıklı haber yer alır. Resmi bir kaynaktan çıkan habere göre, Türkler bütün cephelerden kuzeydoğu yönünde Ankara istikametine doğru geri çekilmektedir.⁵⁴

3 Eylül'de Londra kaynaklı "Yunan kuvvetleri Ankara önlerinde" başlıklı haber yer alır. İstanbul'dan Daily Express, Yunan birliklerinin Ankara kapısına ulaştığını bildirir. Kemalistlerin Sakarya'ya yerleştikleri söylenmektedir. Deutsche Allgemeine Zeitung'ta 2 Eylül Atina kaynaklı

⁵¹Berliner Vossische Zeitung, 31.08.1921.

⁵²Berliner Vossische Zeitung, 31.08.1921.

⁵³Berliner Vossische Zeitung, 1.09.1921; Deutsche Allgemeine Zeitung, 02.01.1921.

⁵⁴Deutsche Allgemeine Zeitung, 02.01.1921.

"Yunan Ordu Haberi" balıklı yazı yer alır. 30 ve 31 Ağustos tarihlerinde Ordu Raporu. Yunan askerleri, Gordion - Polatlı hattının ötesinde ilerlemeleriyle savaşıma devam etmiştir. Bu müstahkem pozisyonlar art arda işgal edilmiştir. Daha güneyde, Yunan birlikleri ağır takviyeli Yıldız Dağı masifini işgal etmiş ve kuzeye ilerlemiştir. Doğuda, güçlü bir müstahkem hat ilk kez Lumburoğlu'da oluşturulmuştur. Yunanların gece gündüz eşi benzeri olmayan bir kahramanlıkla savaştıkları, köpek dövüşleri ve el bombası kalibreleriattıkları söylenmektedir. Sonra Abiz dağına karşı kuzey yönünde hareket etmişlerdir. Kral tamamen iyileşmiş. Doktorların tavsiyesi üzerine savaşın sonuna kadar Eskişehir'den ayrılacak ve Bursa'ya yerleşecektir.⁵⁵

3 Eylül'de Berlin Vossischen Zeitung'ta Paris kaynaklı "Yunanların Taarruzu" başlıklı haber yer alır. Atina'nın 30 ve 31 Ağustos'taki durumuyla ilgili resmi bir tebligatından sonra, Gordiyon'un Polatlı'ya yönelttiği duyguları ilerleten Yunan birlikleri, birbirini takip eden güçlendirilmiş pozisyonları işgal etmiştir. Güney havalarında, Yıldız Dağı'nın yerleşik pozisyonlarını işgal ettiler ve kuzeye ilerlediler. Doğuda, gece gündüz kelepçelenen Lumburoğlu'ndaki şiddetli çatışmaların ardından askerler kuzeyde Ardiz Dağı'na doğru ilerlediler. 3 Eylül'de Londra kaynaklı bir haberde Daily Express, İstanbul'dan, Yunan birliklerinin Ankara'nın kapısına ulaştığını bildirdi. Kemalistlerin Sakarya'ya yerleştikleri söylenmektedir.⁵⁶

4 Eylül'de Deutsche Allgemeine Zeitung'ta 3 Eylül Londra kaynaklı Yunanlar Ankara önünde" başlıklı haber yer alır. İstanbul'dan Daily Express, Yunan birliklerinin Ankara kapısına ulaştığını bildirilir. Kemalistlerin Sakarya'ya yerleştikleri söylenmektedir.⁵⁷

4 Eylül'de Berlin Vossischen Zeitung'ta "Sakarya'da Savaş" başlıklı haber yer alır. 1 Eylül ordusunun raporundan sonra, Yunan ordusu Sivri tren istasyonunun yakınındaki Bastrikot tepelerini ilerleterek işgal etmiştir. Daha sonra ilerleyişine Evlisakeli köyünün kuzeyine ve doğusuna devam etmiştir Eski Bakan Rufosbaşkanlığındaki Meclis heyeti, Yunanistan'ın adalet talepleri hakkındaki kamuoyunu açıklığa kavuşturması için ABD'ye yola çıkar. Paris kaynaklı bir haber yer alır. İzmir'deki Daily Mail muhabiri gazetesine verdiği demeçte: "Yeni günlerde devam eden Sakarya Savaşı'nda Yunanların önemli bir zafer kazanmasıyla sona ermiştir. Her iki taraftaki kayıplar çok ağırdır. Öte yandan, Anadolu'dan gelen ve güvenilir bir kaynaktan gelen bir mesajın resmi açıdan Türk cephesinin şokunu inkar ettiği söyleniyor. Sakarya Irmağı'ndaki Türk hatlarının, Türk milliyetçileri tarafından her yerde tutulduğu söyleniyor. Her iki taraftaki aşırı tükenmişliğin bir sonucu olarak, Türkiye takviyelerinin yakın zamanda gelmesi operasyonlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir." demiştir.⁵⁸

5 Eylül'de Paris kaynaklı "Türkler Başarılarını Bildiriyor" başlıklı haber yer alır. Türkiye Bilgi Bürosu aşağıdaki telgrafi duyurmuştur:

"İstanbul 1 Eylül. Yunan birliklerinin Sakarya'ya gerçekleştirdiği tüm saldırılar Kemalistler tarafından başarılı bir şekilde bastırıldı. Ölü, hasta ve yaralı Rumların sayısı çok fazla. En son General Papolasihtiyatları Ankara'nın fırtınası için ateşe verildi. Kemalistler

⁵⁵Deutsche Allgemeine Zeitung, 03.01.1921.

⁵⁶Berliner Vossische Zeitung, 3.09.1921.

⁵⁷Deutsche Allgemeine Zeitung, 04.09.1921.

⁵⁸Berliner Vossische Zeitung, 4.09.1921.

İran'dan takviye getirdiler. Kemalistlerin Yunanlara karşı saldırıları başarı ile taçlandı. Türk direnişine karşı çok öfkeli olan Yunan birlikleri, Türk halkı tarafından ele geçirilen köyleri yeniden ele geçirme kuralı olarak yakıyorlar.”⁵⁹

5 Eylül'de Atina'dan alınan "Yunanlar da Galip..." başlıklı haber yer alır. Savaş alanının gene durumu ile ilgili olarak 2 Eylül'de yayınlanan resmi habere göre, Yunan birlikleri Ardjisch dağına ateş altına almıştır. Topçularıyla bir Türk taburu ele geçirilmiş, Yunan hatlarına ve bağlantılarına tekrar tekrar itilen topraklarla donatılmış güçlü bir süvari bölümü şaşırtıcı bir şekilde saldırıya uğramış, paramparça olmuş, ağır kayıplar vermiş ve silahlarını kaybetmiştir. Deutsche Allgemeine Zeitung'ta 5 Eylül Londra kaynaklı "Yunanlar Ankara'da" başlıklı haber yer alır. Cenevre'deki Yunan heyeti, Yunan birliklerinin dün Ankara'ya taşındığını bildirir. İzmir kaynaklı "Ankara düştü?" başlıklı haber yer alır. Burada alınan bir mesaja göre, Türklerin Yunanlar tarafından kovulmasıyla sonuçlanan sert bir mücadelenin ardından Ankara düştü denmektedir.⁶⁰

6 Eylül'de Paris kaynaklı Berliner Börsen Zeitung'ta "Sakarya'da Türklerin Yenilgisi" adlı haber yer alır. "Katin", İstanbul'dan, Türklerin yenilgilerini Sakarya'da kabul ettiğini bildirmiştir. Bu ırmaktaki mücadelenin Yunanlar lehine geçtiğini açıklamıştır. Ancak Kemalist birlikler, Ehtlekoogl Ehardagh ve Ardisdagh tepelerinde ikinci savunma hattına mükemmel bir şekilde geri çekilmektedir. Yunanların son zaferini korumak için yeni savaşlar gerekli olacaktır. Cenevre'deki "Evening Standard"ının özel muhabiri, Yunanistan Milletler Cemiyeti heyetinin dünkü Yunan birliklerinin Ankara'yı ele geçirdiği haberini aldığını bildirmiştir. Öte yandan, İzmirli "Daily Mail" muhabiri, Yunanların hala Ankara'dan 25 mil uzakta olduklarını bildirmektedir.⁶¹

Havas muhabiri İstanbul'dan Yunan haberlerinde Türk cephesinin çöküşünün doğrulanmadığı haberini bildirmiştir. Türk birlikleri, yedek askerlerinin savaşa katıldığı için Yunan saldırılarını çoğu kez geri püskürtmeyi başarmıştır. Reuters, Anadolu'daki Yunan ilerlemesinin artık durduğuna inanır. Ancak, Yunanlar, Ankara'dan demiryolu hattına yakın Sakarya üzerindeki geçitte savaşmayı başarmaktadır. Son günlerin şiddetli savaşlarında avantajlar kazanılmışsa, bu kesinlikle ilerlemeleri hiç de kolay olmayan Yunanlar tarafından yapılmıştır. Şu ana kadar savaşta bir karar sonuç alınmamış ve savaş devam etmektedir. General Edhem'in yaralanmış, Türkler topraklarını kurtarmak için umutsuz çaba sarf etmektedir. Londra kaynaklı bir başka haberde Kral Konstantin, Eskişehir'deki Daily Telgrafı'nın bir temsilcisi ile yaptığı konuşmada Yunanların yalnızca Ankara'yı birkaç gün işgal etmek istediklerini ve askeri depoları imha ettikten ve büyük toplu taşıma malzemelerini ele geçirdikten sonra geri çekileceklerini açıklamıştır. Kral ayrıca, kuvvetlerin Yunan birliklerinin İstanbul'da olmasını istemediğini söylemiştir. Askeri kuvvetlerin zorluklarını artırmak istemediğini; bu nedenle de İstanbul'un şu an için düşünülmendiğini ifade etmiştir.⁶²

6 Eylül'de İzmir kaynaklı "Ankara'nın Yunanlar tarafından İşgali, Konstantin ve Kemal'in Hedefleri" adlı haber yer alır. Ajansa gelen bir mesaja

⁵⁹Berliner Vossische Zeitung, 5.09.1921.

⁶⁰Berliner Tagblatt, 5.09.1921; Deutsche Allgemeine Zeitung, 5.09.1921.

⁶¹Berliner Börsen Zeitung, 6.09.1921.

⁶²Berliner Vossische Zeitung, 6.09.1921.

göre Türklerin çabalarına rağmen bu şiddetli savaşta Ankara düşmüştür. Başka bir habere göre Ankara yakınlarındaki on günlük savaşta her iki taraf çok ağır kayıplar vermiştir. Yenilen Türk kuvvetlerinin sayısı azami dirence dayanmış ve çok sayıda süngü savaşı başlamıştır. Kemalist ordunun durumu göz ardı edilemez.⁶³

Associated Press'in temsilcisine Mustafa Kemal şunları söylemiştir:

*"Yunanları Anadolu'da durdurup birkaç yıl boyunca savaşımaya kararlıyız. Tarih, geçen yüzyıllarda savaş örnekleri bilir. Trakya'ya gelince kamusal alan hinterlandımızın ayrılmaz bir parçasını oluşturuyor. Sadece Türk nüfusuna sahip. Trakya'nın geri kalanı için referandum talep ediyoruz. İstanbul bizimdir, ancak İstanbul'un güvenliğinin güvence altına alınması koşuluyla Boğazlar ve Marmara Denizi ile ilgili müzakerelere başlamaya hazırız. Her zamankinden daha fazla savaşın dehşetini görüyorum, ancak silahlarımızı kavgaya etmeden bırakmak bizim için çok üzücü. Bir cumhuriyet istemiyoruz ve her zamankinden daha fazla birlikteyiz."*⁶⁴

Geçtiğimiz haftalarda, Yunan ve Türk taraflarının, doğrulaması mümkün olmayan çelişkili savaş raporları yayınladıkları görülmüştür. Bu durumda önce İzmir'deki Yunan merkezinden Ankara'nın fethi ile ilgili haberi kesin olarak teyit edip etmediğine bakmak ve beklemek zorunda kalınacağını ifade etmiştir. Cenevre kaynaklı "Yunanlar Ankara'da" başlıklı haber yer alır. Yunanistan Milletler delegasyonu, dün akşam Yunanların Ankara'yı işgal ettiği konusunda Atina'dan bir telgraf mesaj almaktadır. Paris'teki Atina ve İstanbul'dan çıkan raporlar, Türklerin yenilgisinin çok önemli olduğunu göstermektedir. Büyük Alman savaşı kaybeden Ludendorff, Mustafa Kemal Paşa'nın çok daha küçük olduğunu kanıtlamıştır. Dört hafta önce bile, Yunanlar, Ankara'nın milliyetçi ordularını kararlı bir şekilde yendiklerinde bile, Türk generali, halkı onun tarafını tutmaya devam ederse, son zaferin kazanılacağını ve düşmanın ezileceğini yüksek bir ağızla ilan etmiştir. O zamanlar, bu topraktaki insanlar arasında zafer kazanmış olan muzaffer Türk'ü hatırlattıkları söylenmişti. Eğer Streit'in aldığı haberler doğruysa, Kemal'in baş devleti düşmüştür; diğer tüm haberler, Türklerin yenilgisinin çok zor olduğunu ve Ankara işgalinin bir saat beklenmesi gerektiğini söylemektedir.

Yakın zamana kadar Doğu'da bir sıkıntı yaşandığı ve Türk Millet Meclisi'nin garip bir şekilde parsellendiğini bu durumun dünya tarihi için çok kötü bir bölümün sonu olduğunu ve bütün bu durumun sonunun Konstantin ve Gunaris'in ellerinde olduğu belirtilmiştir. Ve böylece, beklendiği gibi sona ermiştir. Ankara Hükümetinin temsilcileriülkenin diğer alanlarından siyasi olarak değerli bir direnişin dışlamadan çete savaşı düzenleyebilmiştir. Ancak anlık olarak başarısız bir Hükümetin neredeyse durduğu gerçeği, yalnızca bölümlerin ötesine geçen sonuçlar doğurmuştur.

1919'a kadar Türkiye olarak adlandırılan şey aynı zamanda bir devletti ama temel ulusal şartlar yoktu; birçok bakımdan eski Avusturya-Macaristan'ı andırıyordu. Eğer Habsburg'lar gibi mutlu bir şekilde bağlanmış insanlardan oluşmuş olsaydı, Halife'ye bağlı bir grup konjonktürü oluştururdu. Bun tür

⁶³Deutsche Allgemeine Zeitung, 06.09.1921.

⁶⁴Deutsche Allgemeine Zeitung, 06.09.1921.

devletlerin artık yirminci yüzyılın ruhuna uygun olmadığı ve kaçınılmaz olarak ayrılmak zorunda oldukları açıldı. Sonuç korkutmaktadır. Konstantin'in zaferini sevindirmek için hiçbir sebep olmamasına rağmen, Ankara'nın tavsiyesi bize sözcüklerimizin her zamankinden daha milliyetçilerimiz tarafından aniden reddedildiğini ve Ankara hükümeti hiçbir koşulda Ludendorff'un maceracı politikalarına tahammül edemeyeceğimizi hatırlatıyor.⁶⁵

6 Eylül'de Deutsche Allgemeine Zeitung'ta Rueter ajansının İzmir kaynaklı "Ankara Düştü" başlıklı haberi yer alır. Burada alınan bir mesaja göre, Türklerin Yunanlar tarafından kovulmasıyla sonuçlanan sert bir kavgadan sonra Ankara düşmüştür. Londra kaynaklı haberde İzmir'deki bir rapora göre, Ankara'da on günlük yaşanan mücadelede her iki taraf da büyük kayıplar vermiştir. Yenilen Türk kuvvetlerinin sayısı son direnişe dayanıyor. Çok sayıda süngü savaşları vardır. Kemalist ordunun durumu hakkında henüz tespit edilememektedir.⁶⁶

7 Eylül'de Basel kaynaklı "Kemal savaşıma devam etmek istiyor" başlıklı haber yer alır. 8 Eylül'de Berliner Vossichen Zeitung'ta Atina kaynaklı "Küçük Asya'da Savaş" başlıklı haber yer alır. 6 Eylül raporuna göre, sol kanattaki küçük savaşlar olmaktadır, her iki taraftaki piyadelere ek olarak topçu birlikler kullanılmaktadır. İngiliz elçisi Granville, Başbakan Gunaris'i ziyaret etmiş ve Küçük Asya'daki askeri durum hakkında bilgi almıştır. Bunu Genelkurmay Başkanı Albay Heradakylos'un katıldığı bir Bakanlar Kurulu izlemiştir. Paris kaynaklı "Burada bir sonraki Ankara işgalini beklenebilir" başlıklı haber yer alır. Yunanistan'da yayınlanan Reologos gazetesine göre, Elond Georges'in tavsiyesini takiben Yunan hükümeti, Küçük Asya sınırının stratejik olarak düzeltilmesine karar vermiştir. Yunanistan, Anadolu demiryolu ağının büyük bir bölümünü kapsayan Ricea-Karakoi-Eskişehir-Kütahya ve Afyonkarahisar hatlarını talep edecektir. Buna ek olarak, Yunanistan, Çanakkale Boğazı hariç, Bilecik, Bursa da dahil olmak üzere Marmara Denizi'nin güney kıyı şeridinin kesin olarak eklenmesini ve böylece Avrupa ve Asya Yunan bölgeleri arasında doğrudan deniz rotasının kurulmasını istemektedir. Bu son noktada Yunan hükümetinin acımasız olduğu görünüyor. İstanbul'dan gelen bir Havas raporuna göre Türk karşı saldırısı 3 Eylül'de başlamış Yunan ilerlemesini Ankara yönünde durdurmuştur.⁶⁷

8 Eylül'de Berliner Vossichen Zeitung'ta Atina kaynaklı "Küçük Asya'da Savaş" başlıklı haber yer alır. Gecikmiş bir ordunun 14 Eylül'den kalma ordusunun raporundan sonra sol taraftaki kanatta çok sert bir şekilde mücadele edilmiştir. Yunanlar, tren istasyonu Polatlı'yı işgal eder. Diğer cephelerde topçu birlikleri savaşa devam etmektedir. Paris kaynaklı haberde; İstanbul'dan bir Havas muhabiri cepheden gelen en son haberleri bildirdikten sonra, sekiz günlük savaş sırasında Yunanların Sakarya çevresindeki cepheden yalnızca 7 kilometre kadar ilerleyebildiğini bildirmiştir Kayıplarının yaklaşık 20 000 asker olduğu tahmin edilmektedir. Yunanlar hala Ankara'dan

⁶⁵Deutsche Allgemeine Zeitung, 06.09.1921.

⁶⁶Berliner Vossische Zeitung, 6.09.1921.

⁶⁷Berliner Vossische Zeitung, 8.09.1921.

yaklaşık 50 ila 60 kilometre uzaklıktadır. Mücadelenin yoğunluğu son zamanlarda azalmış ve muhtemelen bu zayıflama dönemi devam edecektir.⁶⁸

9 Eylül'de Atina kaynaklı "Yunanistan memnun" başlıklı haber yer alır. Dün gece buraya gelen Genelkurmay Başkan Yardımcısı General Stratigos, askeri durumu çok tatmin edici olarak nitelendirdiği, Genelkurmayın savaşın yakında biteceğine ikna olduğunu bildirmektedir. Paris kaynaklı "Kemal'in zafere güveni" adlı haber yer alır. Havaş, Ankara'dan şu raporları yayınlar:

"İki hafta boyunca süren kesintisiz mücadeleye rağmen savaş gücünü koruyan ordumuz, yeni birliklerle güçlendi. Düşmanın tüm çabaları önce sol ve sonra sağ kanatlarımızı kuşatması için yapılan tüm çabalar başarısız oldu. Askerlerimizin cesareti sayesinde, tüm Yunan saldırılarını durdurarak geri püskürttük. Yunanların saldırı gücü kırılarak kayboldu ve onların buradaki kayıpları 30 000 kişiyi aştı."

demektedir. Londra kaynaklı "Yunan taarruzunun durması" başlıklı haberde Reuter, Sakarya'daki Yunan saldırısının durduğunu bildirmiştir. Son dört gün içinde şiddetli çatışmalar yaşanmış Yunanlarda çekilme belirtileri bile vardır. Kesin detaylar hala eksiktir. Yunan ordusu şu anda Ankara'nın 60 km güneybatısında yer almaktadır.⁶⁹

9 Eylül'de İstanbul kaynaklı haberde; Ankara'dan çıkan diğer haberlere göre, 3 Eylül'e Ankara'yayapılan saldırı durma noktasına gelir. Ankara'nın Yunanlar tarafından ele geçirildiğine dair ilk raporları alınır. Görünen o ki, şu anki Yunanlar Anadolu taarruzu yapmayacaktır. Paris kaynaklı "Ankara alınamadı" haberi yer alır. Roma'daki Yunanistan Bakanı Melaras, "Spoon" in bir temsilcisine, Yunan-Türk anlaşmazlığındaki İtilaf hükümetlerinin tutumunun sınırsız olacağını söyler. Ankara'nın gelirini reddeder ve Doğu sorununa silah zoruyla bir çözüm önerir.⁷⁰

10 Eylül'de Londra kaynaklı "İtilafın değersiz ilgisi" adlı haber yer alır. Atina'dan gelen telgraflara göre, Türkiye ile olası müzakereler hakkında söylentiler vardır. İstanbul'daki eski Yunan Komiseri İzmir'de özel bir göreve gelmiştir. Roma'daki Yunanistan Büyükelçisi Meterras, Epora'nın bir temsilcisine Yunanistan'ın Türk ihtilafındaki İtilafçı güçler tarafındaki ilginin eksikliğini, anlaşmazlığın sürünme tehlikesi getireceğini söyler. Deutsche Allgemeine Zeitung'ta 9 Eylül Londra kaynaklı "Yunanların Geri Çekilişi" başlıklı haber yer alır. İzmir'den gelen bir rapora göre, Yunanlar Ankara'nın 40 mil güneybatısında bir konuma geri çekilmiştir. Deutsche Allgemeine Zeitung'un akşam basımında 9 Eylül İstanbul'dan Havas kaynaklı "Sakarya Yenilgisi, Yunanların kısmı başarısı" adlı haberi yer alır. Sakarya'nın doğusundaki savaş yaklaşık 10 gün sürer. 1 Eylül'den beri kesinlikle savaş kitlenir. O zamandan beri, tüm cephede nispi bir sakinleşme olur. Savaşa katılan yabancı subayların görüşüne göre, milliyetçi orduyu yok etmeye yönelik Yunan saldırısı başarılı olamamıştır. Tek sonuç, ilk Türk hattının tahkimatlarının Yunan birlikleri tarafından işgal edilmesidir. Yunan ordusu Sakarya'nın doğusunda yaklaşık 15 kilometre boyunca nüfuz etmiştir. Türk

⁶⁸Berliner Vossische Zeitung, 8.09.1921.

⁶⁹Berliner Vossische Zeitung, 9.09.1921

⁷⁰Deutsche Allgemeine Zeitung, 09.09.1921.

görüşüne göre, Yunan Genelkurmay Başkanı sadece taarruzu sürdürme ya da Eskişehir-Seyit Gazi hattına çekilme seçeneğine sahiptir.⁷¹

10 Eylül'de Berliner Börsen Zeitung'ta 9 Eylül Londra kaynaklı "Yunan Taarruzun Durması" başlığı yer alır. Daily Express'e çekilen telgrafta haber yer alır. Son savaş sırasındaki mühimmat tüketiminin ve büyük asker kayıplarının sonucu olarak, Yunan birlikleri saldırılarını durdurmaya zorlanmıştır. Mühimmat ve güçlendirme geldiğinde en kısa sürede saldırı yeniden başlatılacaktır. Berliner Börsen Zeitung'ta "Yunan- Türk Çemberi" başlığı altında çok ayrıntılı bir makale yer alır. Yıkılışında şaşırtıcı derecede elverişli olan Yunan saldırısının muazzam zorluklarla karşı karşıya kalacağı ve ülkenin geçilmez, ekonomik olmayan iç alanına girdiği anda kaybedeceği öngörülebilir. Ve Yunan ordusu yönetiminin başından beri bu zorlukları hesaplamış olması gerektiği kabul edilebilir. Ancak, bunların altını çizdiği için, Küçük Asya savaş kampından karşılıklı olarak çelişen son mesajları kabul ediyorlar. Yunan genelkurmayları muhtemelen güneydeki tuz çölünde Sakarya Nehri'nin uzunluğunun ordunun kitlelerinin ilerleyişine karşı çıkacağı ve onu yavaşlatacağı konusunda hazırlanır; ancak Sakarya Irmağı'nın kuzeyine uzanan İnkoenia ve Abucher'in sırtlarının, Kemalist birlikler tarafından savaş yoluyla Ankara'ya uzanması ve burada Türklerin gerçek direnişinin başlayacağı gerçeği, Rumları yeterince düşündürmemiştir.⁷²

Tuz çölünün zorlukları nedeniyle kısmen başarılı olabilecekleri batıdan yeni bir yol aramışlardır. En azından Yunan ordusu raporu Yunan kanadının, Ankara'nın güneybatısında, Sakarya'daki Gordion yakınlarındaki Türk cephesinin atılımını denemesini sağlayan Eschat ve Bulamadenbar Afyonkarahisar'ın ele geçirildiğini açıklamıştır. Öte yandan, bir Türk yarma hareketi tehlikesi bu bölümde akut hale gelmiştir. Özellikle Kemal Paşa, ihtiyatlarda mevcut olan her şeyi bir araya getirdiğinde, eğer Türkler bu noktada sağdaki kanadı kesmeyi başarır, Yunan ordusunun felaketinin kaçınılmaz olduğunu anlamıştır.

Geri ve ileri, savaşlar şiddetlendi ve her iki tarafın da belirleyici zaferleri bir kereden fazla bildirilmiştir. Bununla birlikte, bu haberler çoğunlukla Küçük Asya'daki karşıt çıkarlarıyla Fransız ve İngiliz kaynaklarından gelir ve daha sonra gelen Yunan ve Türk ordusu raporları, bu zafer mesajlarında arzunun düşünce babası olduğunu kanıtlamıştır. Bununla birlikte, gerçek bir karar henüz verilmemiş olsa da, Sakarya'nın büyük savaşının Türklerin yenilgisiyle sonuçlandığı şüphesiz olabilir.

Sonuçta, Yunanlar burada kendilerini savunmaya zorlanan Türkler karşısında bir avantaj sağlayabilir. Bu kurak yapılarda karar almaktan özellikle memnun olamazlar. Özellikle Türkler burada kendi topraklarında savaştıkları ve Yunanlar için mesafe ve zorlukların aşılmasında devamlı yeni problemler ortaya çıkarmışlardır.

Ancak Kemal Paşa, milliyetçi Türk hükümetinin soğuk havasını mevcut bütün güçlerle savunmuştur. Kararı başkentin kuzeybatısındaki batıya çekmeye çalışıyor, Kemal'in önceki taktiklerine göre kabul edilmesi gerekiyor. Çünkü Yunanları, cephelerini ve durma alanlarını daha da zorlayarak sayısal olarak zayıflatmaya cesaret etmiş olmalıdır.

⁷¹Deutsche Allgemeine Zeitung, 10.09.1921.

⁷²Berliner Börsen Zeitung, 10.09.1921.

Bu nedenle, Yunanlar da Ankara'yı ele geçirme eğiliminde olamazlar; çünkü bu çember içinde belirleyici bir anlam, bu şehrin düşüşünü bir araya getirecektir. Böylece, Türk haberlerine göre Yunanların hedefinin, Ankara'nın ötesine ilerlemesi değil, stratejik olarak daha elverişli noktaları bulma kararı olasılıkla daha fazla önem kazanmaktadır. Ancak bu karar siyasi olduğu kadar askeri de olabilir. Bu, Türklerin yeni büyük saldırılarında, ancak güçlerin müdahalesinde bulunabilir. Kemal'in insani materyalleri sınırlı olduğu için, büyük çapta bir Türk karşı saldırısı yapma olasılığı pek elverişli değildir; Rus yardımının düşük olması umudu ve hiçbir zaman tam olarak tartışmasız olan Kemalistlerin içsel sıkılığı artık eskisi gibi sakinleşmiyor. Kemal Paşa birkaç gün önce söylediği gibi "Eğer daha uzun yıllar savaşmak zorunda kalsak ta Yunanları Anadolu'dan kovmaya ve savunma mücadelesini uygulamaya kararlıyız". İrade orada olabilir, ancak liderlerin kararlı iradesi aynı zamanda silahların gücü ve tespiti ise, olumlu cevaplamak istemediğimiz bir başka soru. Bununla birlikte, Türk-Yunan savaşının nihai sonucu hakkında bir şeyler tahmin etmek zor özellikle asıl savaş alanının raporları son derece yetersiz ve mesajlara girenlerin yanlış kaynaklardan geldiği için zordur.

Hepsinden önemlisi, Paris raporları ağırlıklı olarak Yunanların Küçük Asya yarımadasından çıkarılmasını sağlayan Fransız Doğu Politikasına odaklanmıştır. Öte yandan, Londra'dan gelen haberler yunan dostu bir yolla kuvvetle renklendirilirken, siyasi partiler - Yunanlar ve Türkler - yalnızca ihtiyaç duyduklarını ve bir şey varsa, kendi çıkarlarına uygun gördükleri işlemler hakkında yayınlarlar. Bu nedenle, sadece adil olan bir durumun elde edilebilecek bir görüntüsü pek de elde edilemeyebilir; Her iki tarafın da ilgilendiği ilgi politikası göz önünde bulundurularak, bu kaynağa veya kaynağa dayanarak elde edilmek istendiği için, Savaşçı Tarafların olaylarına ve iddia edilen niyetlerine ilişkin varsayımlara ve Anglo-Fransız yorumlarına güvenmeliyiz.

Ancak Yunanlar, Ankara'yı ele geçirmeyi çok daha fazla bir alan haline getirecek ve bu da doğal olarak beslenme zorluklarını büyük ölçüde artıracaktır.

Havas, Ankara'dan iki haftalık kesintisiz mücadeleye rağmen, savaş gücünü koruyan ordu yanmaz bezlerle güçlendirildiği, düşmanın Türklerin sol kanadını ve sonra da sağ kanadını atlatma çabaları başarısız olduğu, Türk birliklerinin habercisi sayesinde tüm Yunan saldırılarını püskürttüğünü, Yunanların saldırısının bozulduğu ve kayıplarının 30 000 asker olduğu haberini verir.⁷³

10 Eylül'de Londra kaynaklı haber "Die Morning Post"un Atina'dan aldığı habere dayanmaktadır. Buna göre Yunan Genelkurmay Başkanı General Stratigos, Kront'tan buraya gelir ve mevcut askeri durumu iyice tartıştığı Başbakan, Dışişleri Bakanı ve Maliye Bakanı ile bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın sonunda, General, "Mornig Post" temsilcisine, askerlere bir dinlenme izni vermek ve ordunun arzı için hazırlıkları tamamlamak için Yunan ordusunun operasyonlarını durdurmaya karar verildiğini söylemiştir. General ayrıca, birliklerin tutumunun mükemmel olduğunu ve saldırının

⁷³Berliner Börsen Zeitung, 10.09.1921.

yakında devam edeceğini ilan eder. Başbakan Gunaris, daha ayrıntılı bir açıklama yapmıştır⁷⁴

12 Eylül'de "Küçük Asya'da Savaş" başlıklı haber yer alır. Resmi rapor, Yunanların askerlere karşı saldırılarının tamamen başarısız olduğunu söylemektedir. Bütün cephelerde ateş devam etmektedir. 13 Eylül'de Berliner Börsen Zeitung'ta Londra kaynaklı "İstanbul'da bir kumpas ortaya çıkarma" başlıklı haber yer alır. İstanbul'dan alınan bir telgrafa göre, İngiliz gizli servisi, Ankara hükümeti tarafından anlaşılan ve müttefik silahlı kuvvetlerin komutanlarını güçlendiren ve kentte huzursuzluğa yol açan bir komplo ortaya çıkarmıştır General Harrington, Türk makamlarına komplodaki kişilerden oluşan bir şüpheli listesi sunmuştur ve bir Müttefik mahkemesi tarafından derhal tutuklanmaları ve suçluların mahkum edilmelerini istemiştir.⁷⁵

13 Eylül'de Deutsche Allgemeine Zeitung'ta Londra kaynaklı "Türkiye'deki komplo" başlıklı haber yer alır. İstanbul'daki İngiliz makamlarının, İstanbul'daki devrimi uyandıracak ve İngiliz makamlarına suikast yapmak için bir komplo oluşturduğu bildirilmiştir Öte yandan, Ankara'dan, Kemalistlerin Rumlarla barış anlaşmasını hızlandırmayı amaçlayan bir komplo keşfettikleri bildirilir. 18. kişi çoktan idam edilmiş ve çoğu hala kararlarını beklemektedir. Kemalistler, 27 Millet Meclisi üyesine parlamentoyu yasaklamıştır.⁷⁶

Sakarya Meydan Muharebesi Sonrası

14 Eylül'de Londra kaynaklı "Yunanların Geri Çekilişi" başlıklı haber yer alır. Buraya gelen bir telgrafa göre Yunanlarla Türkler arasındaki Ankara savaşının sonuçsuz kaldığına dair haber doğrulanmıştır. Yunanların, ordunun gıda arzı ile birlikte getirdikleri büyük zorluklar nedeniyle geri çekildikleri iddia edilmiştir. Son savaşta, iki İngiliz gazeteci, Türk uçağından atılan bir bomba ile yaralanmıştır. Geçen haftaki savaşta iki taraftaki 40 000 asker savaş dışı kaldı. Ayrıca cephe tüketimi çok önemlidir. Atina kaynaklı "Yunanistan Savaşa devam etmek istiyor" başlıklı haber yer alır. Basın ofisi raporları: "1922 yılında kraliyet kararnamesiyle, 1921 yılından bu yana, Yunan vatandaşlığı alan ve 40 yaşına kadar olan tüm erkekler seferberliğe çağrılır."⁷⁷

14 Eylül'de Londra kaynaklı "Komplocular" başlıklı haber yer alır. İstanbul'daki komplo hakkında, Daily Telegraph muhabiri raporları:

"Komplocular Ankaralı memurlardır. İstanbul'da isyanlara neden olmaya çalışırlar. Plan, General Harrington, Genelkurmay Başkanı ve Türk bakanların en saygısı olan kişiyi öldürmektir. Oyunda Kemal'in elinin bulunduğundan şüphelenilir. Hükümet örgütün varlığının farkındadır, ancak planları hakkında hiçbir şey bilmediğini söyler. Pazar günü, doğu Akdeniz'den gelen bütün İngiliz filosu, komplocuları etkilemek için Boğaz'ın içinden geçer." Londra merkezli "İstanbul'da neler oluyor?" konulu haber yer alır. İstanbul'da ele geçen bir komplo, iyi bilindiği gibi, Müttefik kuvvetlerin savaş malzemesini elde etmek, İngilizlerin Hindistan

⁷⁴Deutsche Allgemeine Zeitung, 10.09.1921.

⁷⁵Berliner Börsen Zeitung, 13.09.1921.

⁷⁶Deutsche Allgemeine Zeitung, 13.09.1921.

⁷⁷Berliner Vossischer Zeitung, 14.09.1921.

birlikleri arasında bir isyanı kışkırtmak ve İngiliz subaylarını uzaklaştırmak için yapıldığı düşünülmüştür. İngiliz Yüksek Komiseri Harrington'un hayatına bir saldırı bile planlanmıştır. Rueters'e göre, İstanbul'daki komplocular Şeyh-ül İslam'a ve diğer seçkin Türk yetkililere suikast yapmak istemişlerdir. Bolşevik etkinin hareketle ne kadar ve ne kadar ilişkili olduğu henüz belli değildir. Hint birlikleri arasında çok sayıda kışkırtıcı yazı dağıtılmıştır Müttefikleriyle yakın ilişki içinde çalışan General Harrington'a, şüphesiz var olan durumu ele alma özgürlüğü tanınmıştır. Türkiye Savaş Bakanlığı'nda düzenlenen Müttefik Yüksek Komiserleri Konseyi, diğerleri arasında Dışişleri Bakanı'nun bir erkek kardeşinin tutuklanmasını talep etmiştir. Bakanlar Konseyi bundan istifa etmek istemiş ancak kendi davranışlarından korkan İsmet Paşa tarafından engellenmiştir. İngiliz Yüksek Komiserinin yanı sıra İtalyan, Fransız Yüksek Komiserliği ve Yunan Komiseri de öldürüleceklerin listesinde. Müttefikler kent şeritlerini güçlendirmiştir. Ayrıca, 5 kruvazör ve 10 avcıdan oluşan İngiliz Akdeniz filosu İstanbul'a ulaşmıştır. Türkiye Bakanlar Kurulu General Harrington'un kırmızısını tartışmış ve Müttefiklerin taleplerini dikkate almaya ve gerekli davranışı yapmaya karar vermiştir. Ayrıca bazı prenslerin komploya karıştığı söylenmiştir. Dün, İstanbul'un tüm camilerinde Kemalist silahların zaferi için bir dua serisi gerçekleşmiştir.⁷⁸

15 Eylül'de Paris kaynaklı bir haber yer alır. Petit Parisien'den sonra İstanbul'dan gelen sansasyonel temizleyicileri tüm çekincelerle kabul etmeniz gerekiyor. Güvenilir haberleşmelere göre durum, genel olarak yapılan belirsizlikten uzak görünüyor. Müttefik grev kuvvetlerinin güvenliği, bazı askeri çevrelere inandığı için hiçbir şekilde önemsiz değildir ve korkuların Fransız Yüksek Komiseri tarafından henüz paylaşılmadığı görülmektedir. Londra kaynaklı "Türklerin karşı taarruzu" başlıklı haber yer alır. Atina kaynaklı haberlere göre Kemalistler cephenin genişliği içinde Yunanlara karşı 30 kilometreden daha uzun taarruz gerçekleştirmiştir. Saldırıları çok şiddetliydi, bu da Kemalistlerin önemli takviyeler kazandığını gösterir. Yunanlar direnmiş ve şimdiye kadar pozisyonlarını koruyabilmiştir.⁷⁹

15 Eylül'de Berliner Börsen Zeitung'ta Londra kaynaklı bir haberde 5 kruvazör ve 10 destroyerden oluşan İngiliz Akdeniz filosu İstanbul'a ulaşmıştır. Bu gösteri İstanbul'daki devrimci ajitasyonun sindirilmesi için tasarlanmıştır. Türk Kabine dün Genel Harrington'un notasını tartışmış ve Müttefiklerin taleplerini göz önünde bulundurmaya ve gerekli tutuklamaları yapmaya karar vermiştir. Daha önce de bildirildiği gibi, İstanbul Valisi Cemal Paşa'nın kardeşi, polis müdürü ve birçok şehzade komplo hareketine destek vermişlerdir.⁸⁰

15 Eylül'de Deutsche Allgemeine Zeitung'un akşam baskısında 14 Eylül Londra kaynaklı "İstanbul'da komplo " başlıklı haber yer alır. Reuter, bir İngiliz denizcinin bir Türk polisi tarafından vurulduğunu İstanbul'dan bildirmiştir. Polis şefi Essad Bey, Müttefiklere karşı komplocuları

⁷⁸Deutsche Allgemeine Zeitung, 14.09.1921.

⁷⁹Berliner Vossischer Zeitung, 15.09.1921.

⁸⁰Berliner Börsen Zeitung, 15.09.1921.

tutuklamaya çalıştığını söylemiştir. Bir Erchan ajansının bildirdiğine göre, Türk Kabine, İngiliz askerlerine karşı komploda yer alan kişilerin iadesiyle ilgili olarak Genel Harrington'ın notu ile ayrıntılı olarak ilgilenmiştir. Sadrazam, Sultan ile uzun bir konuşma yaptı; Bazı Şehzadelerin komploya karıştığı söylenmektedir. Yetkili, kişileri İngiliz polis makamlarına iade etmek istemiştir. Aynı gazetede Paris kaynaklı başka bir haber yer alır. "PetitParisien'e göre, İstanbul'dan tüm potansiyelli bir komplo hareketi hakkında sansasyonel haberler alınmalı. Mesele, söylentilerin bahsettiği rahatsız edici bir karaktere sahip olmaktan uzaktır. İtilaf Devletleri'nin birliklerinin güvenliği tehdit edilmiştir.⁸¹

15 Eylül'de İstanbul kaynaklı Berliner Börsen Zeitung'ta "Türklerin karşı taarruzu" şeklinde bir haber yer alır. 15 Eylül'ün Kemalistlerinin resmi raporu; "Sağ Kanat: Düşman saldırıları püskürtülmüştür. Düşmanın zayıflığı büyük ve Yunan ordusu birliklerimiz tarafından takip edilmektedir. Merkez: Saldırıların bir sonucu olarak, düşmandan belli önemli pozisyonları ve karavanları aldık. Yunanların son günlerde onlara karşı yaptığımız saldırılardaki kayıpları çok ciddi." şeklindedir.⁸²

16 Eylül'de Berliner Vossischen Zeitung'ta Atina kaynaklı "Yunanların Geri Çekilişi" adlı haber yer alır. 13 Eylül askeri raporuna göre, Porsuk ve Sakarya nehirleri arasında Yunan ordusu ele geçirilmiştir Sakarya Irmağı'nın batı tarafında tam olarak ders verdi. 14 Eylül ordusunun raporundan sonra, bir Türk grubu Sakarya'yı geçmeye çalışmış, ancak Yunanlar tarafından geri atılmıştır. Sivri Hisar'ın Yunan hattına girmek isteyen bir başka bölüm de aynıdır. Yunan ordusunun yeni cephede kurulduğu zaman hükümetin üç sınıfı harekete geçirecektir.⁸³

16 Eylül'de Deutsche Allgemeine Zeitung'ta İstanbul 15 Eylül kaynaklı "Yunanların aceleyle geri çekilmesi" başlıklı haber yer alır. Kemalistler, 12 Eylül'de, Yunanların bir gün ön cephede kargaşaya düştüğünü, yaralılarını ve savaş malzemelerini, özellikle de otomobilleri kilisede bıraktıklarını duyurmuşlardır. Deutsche Allgemeine Zeitung'ta İstanbul'dan 15 Eylül tarihli "İstanbul İngiltere'nin diktelerine boyun eğiyor" başlıklı haber yer alır. Bakanlar Kurulu, İstanbul'daki Müttefik Yönlendirme Birlikleri Baş Komutanının iletişimlerini tartıştı. Savaş Bakanı ve İçişleri Bakanına, şüphelilerin iadesini belirtilen süre içinde iade etmeleri için özel bir emir vermiştir Türk hükümeti, İstanbul'da düzeni sağlama konusunda güçlü bir istek duymaktadır ve polis bazı insanları çoktan tutuklamıştır. İstanbul'dan gelen bir Havas haberine göre, Müttefik güvenlik kuvvetlerinin komutanı, önceden planlanan komplo ile birlikte bir İngiliz filosunun İstanbul'a geldiğini ilan eden resmi bir bildiri yayınlamıştır⁸⁴

17 Eylül'de Paris kaynaklı haber yer alır. Bir Havas telgrafı, İstanbul'dan çıkan haberlere göre, Yunanların ciddi bir yenilgiye uğradığını doğrulanmaktadır. Türkler her zaman yeni takviyeleri sıklaştırmışlardır. Yunanlar büyük miktarda yiyecek zorluğundan mustariptir. Reuters, Yunan ordusunun Eskişehir'e dönmesinin muhtemel olduğunu bildirmiştir. Daily Telegraph, oradaki askeri çevreler olan Atina'ya, Türkiye'nin genel olarak

⁸¹Deutsche Allgemeine Zeitung, 15.09.1921.

⁸²Berliner Börsen Zeitung, 15.09.1921.

⁸³Berliner Vossische Zeitung, 16.09.1921.

⁸⁴Deutsche Allgemeine Zeitung, 16.09.1921.

başarılarının, Yunan birliklerinin geri çekilmesini gerekli kıldığını yazmıştır. Londra kaynaklı "Türklerin tam başarısı" başlıklı haber yer alır. Reuters, Yunan ordusunun Eskişehir'den dönmesinin muhtemel olduğunu bildirmektedir. Atina'dan çıkan Daily Telegraph raporları, buradaki askeri çevreler, Türk başarısının genellikle Yunan birliklerinin çekilmesini gerekli kıldığını itiraf ediyor demektir.⁸⁵

18 Eylül Berliner Börsen Zeitung'ta Basel kaynaklı "Küçük Asya'da Ateşkes" başlıklı haber yer alır. Buna göre Anadolu'dan gelen son haberlerde hem Türkler hem de Yunanlar savaşı kesmiş ve Ankara henüz düşmemiştir. Paris kaynaklı "Ankara'da bir Komplo girişimi" başlıklı haber görülmektedir. Yine Atina kaynaklı "Yunan ordu raporu" adlı haber yer alır. Genelkurmay Başkanlığı'nın 15 Eylül'deki Durumu Raporu: *"Cephelerde sessizlik var. Bir düşman bölümü bizim Sivrihisar'daki bağlantı hattımıza saldırdı ve daha sonra güneye geri çekildi."* 16 Eylül'deki askeri durum hakkında rapor: *"Sakarya cephesinde, düşman bir önceki bombardımandan sonra ırmağı çeşitli noktalardan geçmeye çalıştı. Birliklerimiz geçişi gerçekleştiren düşmanı büyük saldırılarla bekliyor ve ırmağın diğer tarafına götürüyor. Düşman kayıpları ciddi."* demektir.⁸⁶

19 Eylül'de Deutsche Allgemeine Zeitung'ta 18 Eylül Londra Reuters kaynaklı "Yunanların Yenilgisi" başlıklı haber yer alır. İzmir'den yeni raporlar:

"Bağlantı güçlüklerinden dolayı, Yunanlar Sakarya'nın batı yakasına çekilmek zorunda kaldılar. Ankara'da daha fazla savaş olması muhtemel değil. Türk çevrelerinde dün gelen ek haber, Kemalist kuvvetlerin düşmanın takibini üstlendiğini bildirmektedir. Düşman, Sakarya'nın sağ yakasına çekilmek zorunda kaldı ve büyük miktarda savaş malzemesi ve mühimmatı toprakta bıraktı. Bazı yerlerde, Türkler nehrin karşısına yüzmeye gittiler ve köprüler inşa etmeye başladılar. Her ihtimalde, sol Yunan kanadının bölünmeleri, Arditsch dağının tahkimatlarına kadar ilerlemiştir. Kuşatma tehdidinden kaçmayı başardılar. Sakarya'nın güney halkasına geri döndüler ve tuz çölüne atılma tehlikesinden kaçtılar." şeklindedir.⁸⁷

Londra kaynaklı "Yaklaşan Türk-Fransız askeri anlaşması" adlı haber yer alır. Times, İstanbul'dan, Fransız temsilci Franklin Bouillon'un Fransız Kemalist Antlaşması'nın metni ile Ankara'ya gittiğini bildirmektedir. Anlaşmanın milliyetçi hükümetin yakında yürürlüğe girmesi beklenmektedir. Franklin Bouillon ile üç Fransız subayı, bazı Türk çevrelerinde olduğu gibi, Fransa ile Ankara arasındaki askeri bir sözleşmenin ayrıntılarını görüşmek üzere, ancak hükümleri yayınlanamayacak şekilde geri çektiği bildirilen Ankara'ya gitmiştir. Times'a göre bu mesajın onayı henüz mevcut değildir.⁸⁸

19 Eylül'de İstanbul'dan alınan "Kemal Sivrihisar'ı Kuşattı" başlıklı haber yer alır. Cepheden gelen son haberlere göre, Yunanların şiddetli direnişinin ardından Sivrihisar Türkler tarafından ele geçirilmiştir. Yunanlar, çok sayıda mahkûm, silah ve mühimmat bırakmıştır. Yunanların kayıpları çok büyüktür. Londra kaynaklı haberde Morning Post, Atina'dan gelen haberlerde, Asya'daki

⁸⁵Berliner Vossische Zeitung, 17.09.1921.

⁸⁶Berliner Börsen Zeitung, 18.09.1921.

⁸⁷Deutsche Allgemeine Zeitung, 19.09.1921.

⁸⁸Berliner Vossische Zeitung, 19.09.1921.

Yunan birliklerinin yeniden toplanmasının ardından Küçük Kral Konstantin'in Atina'ya geri dönebileceğini bildirmektedir.⁸⁹

18 Eylül tarihinde Berliner Vossischen Zeitung'ta Paris kaynaklı "Yunanistan arabuluculuk talep ediyor ?" başlıklı haber yer alır. Havas ajansı aşağıdaki Londra mesajını dağıttı. Gazete haberlerine göre, Yunan delegelerinin, Birliğin Yunan-Türk ihtilafına müdahale etmesini sağlamak için bazı adımlar attıkları söylenmektedir. Yunan kuvvetlerinin ciddi başarısızlıklarından sonra gelen haberler çok fazla yoruma yol açmıştır. Gazeteler genellikle yakında Cemiyeti Akvam aracılığıyla arabuluculuk yapmanın bir yolu olacağına inanmaktadır. Anadolu'daki savaş durumu hakkında Havas'ın İstanbul'dan aldığı haberlerde, Türkler şiddetli bir kavgadan sonra Sivrihisar'a yeniden başlamıştır. Yunanlar geri çekilme aşağılık mahkûmları, silahları ve mühimmatı sırasında kaybetmiştir; Said Safi ve Gümölcine arasında bir savunma hattı hazırlamıştır. Yunan kayıpları çok büyüktür (Sivrihisar'ın Eskişehir'in yaklaşık 100 kilometre güneydoğusunda olduğu unutulmamalıdır). 15 Eylül'deki Yunan ordusu raporu, bir Türk departmanının Sivrihisar bölgesinde, Yunan bağlantı hatlarına karşı ilerlemeye çalıştığını, ancak geri atılıp güneye geri çekilmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Eski Fransa Bakanı Franklin Bouillon, daha önce Kemalist hükümetle müzakere ettiği Ankara'ya dönmek için 16 Eylül'de İstanbul'dan ayrılmıştır. Onunla bir Fransız subayı Ankara'ya gitmiştir.⁹⁰

Sonuç

Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili Alman basını araştırıldığında kaynaklarda görüleceği üzere Berliner Vossische Zeitung, Berlin Tageblatt, Deutsche Allgemeine Zeitung gazetelerinde Türkiye ile haberler yer almıştır. Bu gazetelere haberler, Ankara, İstanbul, Atina, İzmir, Paris, Londra, Cenevre, Roma, Prag gibi yerlerden Havas, Ankara Ordu Raporu, Yunan Ordu Raporu, Morning Post, Havas, Reuters, PetitParisien, Erchange Telegraph, Daily Expres, Evening Standard ve Associated Press gibi ajanlarından alınmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi öncesi Yunan ordusunun niçin Ankara'ya hareket ettiği, Sevir Barış Antlaşması'nın kabul ettirilmesi ile Ankara'yı ileri geçmeyecekleri, Yunanların haklı sebepleri olduğuna yönelik haberler yer alır. Eskişehir Kütahya Savaşları, Türk ordusunun başarılı olamaması ve hızla bocalayarak geri çekilmeye başlaması, Mustafa Kemal'in Sakarya Irmağı'nın doğusuna kadar orduya çekilme emrinin verilmesi, TBMM'deki iş kargaşalık, Mustafa Kemal'in TBMM'den Başkomutanlık yetkisinin alması, Lenin'nin TBMM ve Mustafa Kemal'e desteği, Enver Paşa ile Nuri Paşa'nın kuvvetlerinden, diğer bölgelerden Sakarya'ya getirilen takviye kuvvetlerden bahsedilmiştir. Konstantin'in Eskişehir'de rahatsızlığı, savaş hazırlıkları, ek birliklerin getirilmesi, İtilaf Devletleri'nin maddi ve siyasi destekleri, İngiltere ve Fransa'nın niçin Yunanlara yardım ettikleri, İtalya'nın ise Milli Mücadele yanlısı tavırları ile ilgili haberler yer almıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili 23 Ağustos'tan 9-10 Eylül'e kadar Yunan taarruzları, ele geçirilen yerler, zaman içinde Yunan ordusunun geri çekilmesi, Yunan ordu kuvvetlerinin zeminin zor şartları nedeniyle zorlanmaları, ek kuvvet ve yiyecek yardımının zamanında ve yeterince

⁸⁹Berliner Tageblatt, 19.09.1921.

⁹⁰Berliner Vossische Zeitung, 19.09.1921.

ulaştırılamaması gibi haberler yer alır. Haberler genelde geldiği haber ajansına göre yanlı ve tam bir savaş propagandası ve psikolojik harp taktiği içinde olduğu görülmektedir.

13 Eylül sonrasındaki haberlerin ise Yunan ordusunun savaşı kaybetmesinin saklanmaya, soğutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Önceleri Ankara'nın hemen düşeceği, derhal alınacağı, daha sonra ise düştüğü haberleri, bir süre sonra devamlı savaşa ara verildiği, savaşa devam edileceği haberleri yer almaktadır. Ancak 18-19 Eylül tarihlerine gelindiğinde Yunan ordusunun geri çekildiği haberleri yer almıştır.

1.Dünya Savaşı'nda müttefik olan Almanya savaş sonrasında kendi derdine düşmüştür. Gazetelerde çoğunlukla Paris Barış Görüşmelerinde Almanya'nın barış süreci haberleri yer almış, çok az bir şekilde Türkiye ve Milli Mücadele ile ilgili haberlere yer verilmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi görüldüğü üzere Yunanlarla Kemalistler arasında, Kemal'in ordularına karşı, TBMM kuvvetleri, Türklere karşı gibi terimlerle, Ege yerine de Küçük Asya terimi kullanılmıştır. Savaşın kısa süreceği düşünülürken Türklerin kahramansa ve ölümüne bir var olma savaşı vermesi savaşın süresinin artmasına neden olmuştur. Savaşın süresi artarken Rusya'dan gelen yardımlar, Anadolu'nun her tarafından gelen yardımlar Yunan ordusunun moralini bozmuş ve yıpratmıştır.

Ayrıca, memurlar kralın destekçileri ile Başbakan Eleutherios Venizelos'a arasında bölünür ve savunma hazırlıklarına göre karşılıklı entrikalarla daha fazla zaman geçirirler. Yenilgi takımlar arasında yayılır, çölleşmeye ve hızlı isyanlara yol açar. Buna ordu teslimatlarında inanılmaz bir moral bozukluğu eklenir. Bir Kraliyetçi generalin üstün emri altında, benzer düşünceli tedarikçiler tercih edilir. Cephe askerleri çıplak ihtiyaçlardan yoksun iken bir servet yapmışlardır. Yunanistan'da savaş karşıtı gösteriler yapılır. "Kısacası," diye yazıyor Richter, "Yunan ordusunun morali düşük bir noktadadır." Yunanistan'da Türklere karşı yenilgi, küçük bir Asya felaketi olarak algılanır, Türkiye açısından bakıldığında, Türk İstiklal Harbi'nde çeşitli Batılı güçlerin (Yunanistan, İngiltere ve Fransa) taarruz savaşı olarak başlamış fakat Türklerin zaferi ile sonuçlanmıştır.

KAYNAKLAR

BAUM, Wiehelm, **Die Türkei und ihre christlichen Minderheiten: Geschichte – Völkermord – Gegenwart.**

Klagenfurt, 2005.

BERLINER BORSEN ZEITUNG, 16.08-19.09.1921.

BERLINER TAGEBLATT, 16.08-19.09.1921.

BERLIN VOSSISCHE ZEITUNG, 16.08-19.09.1921.

BERNIÈRES, Louisde, "Traumaus Stein und Federn", Frankfurt am Main, 2005.

DEUTSCHE ALLGEMEINE ZEITUNG, 16.08-19.09.1921.

JELAVICH, Barbara, **History of the Balkans: Twentieth century**, Cambridge University Press, 1983.

KREISER, Klaus, **Kleine Geschichte der Türkei**. Stuttgart, 2003.

NEUMANN, Christoph K., Michael Neumann-Adrian, **Die Türkei. Ein Land und seine 9000 Jahre Geschichte**, München, 1993.

RICHTER, Heinz A., "Der griechisch-türkische Krieg 1919-1922", Peleus. Studien zur Archäologie und

Geschichte Griechenlands und Zyperns Bd. 72. Verlag Franz Philipp Rutzen, Mainz.

STEINBACH, Udo, **Die Türkei im 20. Jahrhundert**, Bergisch Gladbach, 1996.

ALMAN PENCERESİNDEN MÜTAREKE DÖNEMİ TÜRKİYESİ

Ömer Faruk DEMİREL*

ÖZET

Bildirinin birinci kaynağı Almanya Federal Arşivinde bulunan 14 sayfalık bir rapordur. Dışişleri müsteşarı kaleme aldığı raporda Türkiye'nin içinde bulunduğu durum Londra Konferansı sonrasına kadar özetlenmiştir. Raporda dikkatler Ankara hükümetinin diplomatik ve askeri başarısına çekilmiştir. Türkiye'nin Anadolu'ya hapsedildiği bir zamanda dahi Türkiye'nin aslında uluslararası arenada nasıl etkili olduğu vurgulanan raporda birçok olayın perde arkası yorumlanmaktadır. Raporda özellikle İngilizlerin Hindistan ve Fransızların Kuzey Afrika sömürgelerinde karışıklık çıkacağından çekindikleri için Ankara ile ilişkilerini düzeltmeye çalıştıkları vurgulanmaktadır. Yunan kralı Konstantin'in 20 Aralık 1920 Atina'ya dönmesi Yunanistan'da ikiliğe yol açıp Türkiye'nin işine yaradı şeklinde yorumlanmıştır. İtilaf devletlerinin 21 Şubat 1921 tarihinde tertipledikleri Londra konferansına geniş yer verilen raporda Türklerin diplomatik başarılarının altı çizilmiştir. Her ne kadar Bekir Sami Bey'in Londra'da yaptığı anlaşmaları Ankara tanımasa da Ankara hükümetinin Londra'da kazançlı çıktığının altı çizilmiştir. Bildirinin ikinci kaynağı ünlü oryantalist Becker'in Eğitim bakanı olduğu dönemde Deutsche Welle radyosunda yaptığı dört konuşmadan birincisidir. Bu konuşmaların metinleri Becker'in terekesinde (Geheimes Staatsarchiv preussischer Kulturbesitz Berlin. VI. HA N1 Carl Heinrich Becker, No: 8130.) bulunmaktadır. Bu konuşmalarda Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin durumu ele alınmıştır. Becker'e göre Türkiye'nin savaşa dahil olması Türk ve Alman devlet adamlarının ortak görüşü, tarihi gereklilikti. Çanakkale'de Breslau ve Goeben gemilerinin ve Kut'ul Amare zaferinin unutulmayacağını belirtmiştir. Ermeni devleti ve Kürtlere özerklik konusunda İngilizlerin desteğini azaltmalarına sebep olarak Mustafa Kemal'in başarılı olmasını göstermiştir. Türk milletinin mukavemet gücünün itilaf devletlerince küçümsendiğinin altını çizen Becker İzmir'in işgalinin milli duyguları alevlendirdiğini ve milletin Mustafa Kemal'in etrafında kenetlendiğini belirtmiştir. Becker'e göre Mustafa Kemal'in önündeki en ciddi rakipler Ermeniler, Yunanlılar, Fransızlar ve İngilizlerdi. Ütopik olarak görülen planı Mustafa Kemal bunlara karşı başarılı bir şekilde yürütmüştür.

Anahtar Kelimeler

Mustafa Kemal, Carl-Heinrich Becker, Londra Konferansı, İtilaf Devletleri, Ermeniler, Almanya

* Dr., Berlin Teknik Üniversitesi, Almanya, yesi@gmx.de

TURKEY IN THE ARMISTICE PERIOD FROM THE GERMAN PERSPECTIVE

ABSTRACT

The first source of the paper is a 14-page report, which is located in the German Federal Archives. The report, written by The Secretary of State, summed up the events until after the London Conference. In the report, the emphasis is on Turkey's diplomatic and military achievements. He explained that Turkey's importance as a country was on an international level, even if it was entrapped in Asia Minor, and he commented on the background of various events. The report also emphasized that the English and French worries about possible restlessness in their colonies that could have been caused by the Muslim population. That's why they wanted to improve their relationships with Turkey. The return of the Greek king Constantine on 20.12.1920, splintered the Greek army and politics. In the report, it is commented as this disunity and chaos in Greece that followed the return of the King helped Turkey. The report attached importance to the London Conference. Even though Bekir Sami's agreements with the Italians and French were not ratified by the government in Ankara, Turkish diplomats are considered as successful in the report. Turkey gained many advantages in London. The second source of the paper are the radio lectures given by the famous Orientalist Becker in his time as a minister in the Weimar Republic. The texts of his radio lectures are located in his estate in Secret Archives in Berlin. The first lecture presented the situation of Turkey after the First World War. According to Becker, the entry of Turkey into the First World War was a joint decision of the German, the Turkish statesmen and it was also a historical necessity. The victories in Canakkale, Kutül Amare and the ships of Breslau and Goeben will never be forgotten. After Mustafa Kemal succeeded, the British reduced their support to the Armenians and Kurds. According to Becker, the British underestimated the resistance power of the Turks. The occupation of Izmir by the Greeks reaffirmed the national sentiment of the Turks and connected them all around Mustafa Kemal. According to Becker, the main opponents of Mustafa Kemal were the Armenians, English, French and Greeks. His plan was considered as utopic, but he successfully implemented his plan.

Keywords

Mustafa Kemal, Carl-Heinrich Becker, London Conference, Entente, The Armenians, Germany

Giriş

Mütareke dönemi her ne kadar kısa bir zaman dilimini içerse de siyasal, askeri ve diplomatik faaliyetlerin çok yoğun olduğu bir dönemdir. Büyük pazarlıkların yapıldığı bu dönemin diplomatik faaliyetlerinin önemi çok büyüktür. Mütareke döneminde Türkiye'nin karşısında olan başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi devletlerin aktif olarak müdahil oldukları olayları başta Almanya olmak üzere bazı ülkeler de yakından izlemişlerdir.

Bu dönemin yeterince aydınlatılabilmesi için yapılan çalışmaların başlıca kaynakları bu ülkelerin basınları, arşivleri ve döneme tanıklık etmiş şahısların hatıratlarıdır. Basın sansüre uğradığı için ve çok kere propaganda aracı olarak kullanıldığı için bazen hakikatları yansıttığı gibi bazen de çarpıtır. Hatırat yazarları da bazı olayları bilinmesini arzu ettikleri gibi yazdıkları için bazen yanıltıcı olabilirler. Aynı gelişmeyi hatıratında başka, amirlerine gönderdikleri yazılarda daha başka anlatan şahısların olduğu bilinmektedir. Arşiv kaynakları ise çok farklı türlerden oluşmaktadır. Arşivlerde bulunan çeşitli yazışmaların yanında bazı raporlarda çok geniş bilgi bulunmaktadır. Yabancı arşivlerdeki belgelerde olaylar çok daha farklı perspektiflerden değerlendirildikleri için bazen gözden kaçan bazı ayrıntıları içerdikleri için çok ilginç olurlar. Yine bu tür belgeler farklı belge ve bilgilerle karşılaştırmak için kullanılan bir yöntemdir. Her ne kadar bu raporlar da yazarının şahsi kanaatları olsa da, ülkesinin çıkarları ve ilgileri doğrultusunda kalem alınmış olsalar da farklı açıdan ele alındığı için diğer kaynaklarla kıyaslamak için çok büyük değer taşımaktadır. Aynı zamanda da olayların arka planlarının irdelendiği bu raporlarda gözden kaçan bir çok ayrıntıyı da bulmak mümkündür. Bildirimizin kaynaklarından birisi böyle bir rapordur. Almanya Federal Arşivinde bulunan 14 sayfalık bir raporda¹ Türkiye'nin içinde bulunduğu durum Londra Konferansı sonrasına kadar özetlenmiştir. Bildirimize kaynak teşkil eden 30 Haziran 1921 tarihli rapor Dr. Edgar Haniel von Haimhausen'ın kaleminden çıkmıştır. O dönemde Alman Dış İşleri Bakanlığında elçi ve siyasi konulardan sorumlu müsteşar olan von Haimhausen 1901 ve 1907 yıllarında kısa sürelerle İstanbul'daki Alman büyükelçiliğinde görev yapmıştır. Rapor Bavyera'da ki Prusya büyükelçisi Ludwig von Zech-Burkersroda'ya gönderilmiştir. Dr. von Haimhausen hem bulunduğu mevki itibarı ile hem de Türkiye'de vaktiyle görev yapmış olması hasebiyle Türkiye hakkında doğru değerlendirmeler yapabilecek bir bürokrattır. Rapor hizmetiçi gereksiniminden ötürü yazılmış olduğu için konu Alman penceresinden ele alınsa da yazar gördüğü ve inandığı gibi yazmıştır. Bu sebeple raporda bulunan bazı ayrıntıların yanında o günkü gelişmeleri Almanların, müttefikimizin nasıl izleyip değerlendirdiklerini görmek açısından da oldukça ilginçtir. Aynı diplomatın kaleminden çıkan Fransa'nın dış politikasına dair 7 Haziran tarihli bir başka raporun da Türkiye ile ilgili kısımları bildiride kullanılmıştır. Bu raporda Türkiye'nin itilaf devletleri ve Almanya ile olan ilişkileri ayrı ayrı ele alınmış ve olayların perde arkası analiz edilmiştir. Bu dönemde Almanlar Mondros mütarekesinin 19. maddesinin gereğince Türkiye'yi terketmişler ve 23. Madde gereğince de diplomatik ilişkiler sonlandırılmıştır. İsveç büyükelçiliği bünyesinde kalan Alman görevlinin vazifesi Almanların Türkiye'de bırakmak zorunda kaldıkları malları vs. konuları takip etmekten ibaret olmuştur. Muhteva itibarı ile çok zengin olan Alman Arşivlerinde Mütareke dönemine dair çok az belge vardır. Çeşitli sebeplerden ötürü Türkiye'de ancak İngilizlerin izni ile kalabilen Almanların durumunu İtilaf devletleri yakından takip edip bu şahısların ivedilikle Türkiye'yi terketmeleri için İstanbul hükümetine sık sık nota vermişlerdir.²

¹ Bundesarchiv Berlin. R 707/145

² Tülay Alim Baran, "Mondros Mütarekesi Gereğince Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu", **Belleten**, Cilt: LXVII, Sayı 248, s. 139-151; Safa Furkan Karacakaya, "Mondros Mütarekesi'nin 19. Maddesinin Uygulanma Süreci:

Türkiye’de Alman okulu, hastahane gibi kurumlarına İtilaf Devletleri tarafından el konulmuştur. Almanlar dahilinde ise can, mal ve toprak kaybına uğramış olsalar da hariçte İtilaf devletlerinin her türlü engellemelerine karşın Türkiye’yi çok yakından izlemeye devam etmişlerdir.

Daha önce hiç bir yerde yayınlanmayan ve kaynak olarak kullanılmayan bu rapor ilk defa bu bildiriye kaynaklık etmektedir. Bugün artık oldukça iyi bilinen bir konuyu Alman penceresinden, bir diplomatın gözlüğünden ele almak bazı noktaları aydınlatacaktır. Araştırmacıların hizmetine sunmak için raporun tamamı Türkçeye çevrilerek aşağıda italik tarzda yazılmıştır.

Bilindiği gibi İtilaf devletleri Mondros mütarekesine uymayarak Türkiye’yi işgal etmeye başlamışlardı. Başlangıçta İtalya’ya verilmesi planlanan Batı Anadolu İngiltere’nin gayretleri ile Yunan işgaline uğratılmıştı. Paris konferansında müttefiklerimizle anlaşma yapılırken Türkiye ile her hangi bir anlaşma yapılmadı.

Günümüzdeki Türk Sorunu

‘Türk sorunu Ankara’nın itilaf devletlerine, özellikle de İngiltere’ye karşı düşmalığın artmasıyla sertlik kazandı. Türkleri Anadolu’da Yunanlılara karşı kazandıkları askeri zafer ve siyasi gelişmeler cesaretlendirdi. İtilaf devletlerinin güttükleri şark politikasında ihtilafa düşmelerini çok ustaca kullandılar ve İngiltere, Fransa ve İtalya’nın ortak hareket etmelerini imkansız hale getirdiler. Burada kast edilen zafer 6-10 Ocak 1921 tarihinde kazanılan Birinci İnönü zaferidir. Bu zaferin Türk milletinin moralini yükselttiği gibi itilaf devletlerini de endişelendirmeye başladığı muhakkaktır.

30 Ekim 1918 de İngilizlerin ‘Agamemnon’ adlı savaş gemisinde imzalanan ateşkes anlaşması Türklerin milli duygularını rencide edici maddeler içeriyordu. Örnek olarak boğazların işgali, donanmanın teslim edilmesi vd. Bu durum Türklerin milli duygularını kamçıladi. İtilaf devletlerinin ateşkesin şartlarına uymayarak İstanbul’u işgal etmeleri, Anadolu’da toplanmaları, İtilafçıların Türk düşmanı tavırları Türkiye’de yaşam şansı olmayan başsız gövdenin Sevr’in şartlarına göre paylaşılması gibi tezatlı durum Türklerde infial uyandırdı. Özellikle Doğu Trakya ve ikinci büyük şehir İzmir’in Yunanlılara bırakılması Türkler üzerinde çok büyük bir etki meydana getirdi.

Türk ordusunun kalıntıları biraraya geldi. Yeni kurulan meclisin merkezinde şefliğini Mustafa Kemal Paşa’nın kurduğu kabine vardı. İstanbul hükümetinin aksine Türk milletinin yegane temsilcisi Ankara’ydı. Ankara’nın programı Türk topraklarında milli hakimiyeti kurmayı hedefliyordu. Bu topraklara İzmir ve Doğu Trakya da dahildi. Buna göre İzmir ve Trakya’daki Yunan ordusuna savaş açmak görevi idi ve kısa zaman sonra bunu gerçekleştirdi.

Türkiye’deki milliyetçilik hareketi İngiliz ordusunun 1919 da Kafkaslardan çekilmesiyle birlikte Türk liderlerin sovyet güçleriyle olan münasebete geçmelerinden destek aldı.

İtilaf devletlerinin egoist, saygısız tavırları sayesinde gerek toeride gerekse uygulamada Türk zihniyetine, özellikle de Anadolu köylüsüne yabancı olsa da Sovyet bolşevizmi, Türklerin kendilerine benzemeyen yoldaşları haline geldiler.

Türkiye 1921 de Moskova”da önce Rusya ile daha sonra da Afganistan’la ittifak antlaşması yaptı. Cemal Paşa Kabil’de Afgan ordusunun organizasyonu ile meşgul ve Türkiye’nin çıkarlarını teşvik etmekte.

O zamana kadar Anadolu ile sınırlı olan bir hareket birdenbire dünya politikasında önem kazandı. Özellikle İngiltere bolşevizm temayüllerin pan islamist akımla ittifak yapmalarını Hindistan’da ve Yakın Doğu’daki kolonileri için bir tehlike olarak görmekteydi. İngiltere bu yüzden kendi askerlerini savaşa müdahil etmeksizin Kemalistlere karşı Yunanlıları destekledi. İngiliz kamuoyu savaş bittikten sonra İngiliz askerlerinin savaşa girmelerini yasaklamıştı. Fransa ve İtalya için durum farklıydı. İtalya büyümesini istemediği Yunanistan’a aktif her desteği reddetti. Fransa ise Şarktaki kültürel hegemonyasını kaybetmekten ve Kuzey Afrika’daki müslüman tebasının tepkisinden çekindiği için Kemalistlerle sürtüşmekten kaçındılar.

İtilaf devletlerinin kamuoyu savaşın bitmesini istiyordu. İngiltere 1914 yılında savaşa girdiğinde dünyanın en zengin toplumundan oluşuyordu. Hiçbir müttefikine borcu yoktu. Savaşın bitimi olan 1918 yılında ise ortaklarına borçlu bir İngiltere görmekteyiz.³ Dört yıl süren savaş can kaybına yol açtığı gibi savaşın bütün ülkelerin ekonomilerini istikrarsız hale getirmiştir. Bu sebeple savaşın bitmesini isteyen kamuoyu ülkelerinin hükümetlerine baskı yapmaktaydılar.⁴

Türk milliyetçileri ile Yunanlılar arasında çıkan savaşta Doğu Trakya’da hızlı bir Yunan zaferine yol açtı. Yunan birlikleri teçhizatlarının çok iyi olduğu için Anadolu’da önce başarılı başarılı bir şekilde ilerleyebildiler. Coğrafyanın zorluğu ve takviye zorlukları Anadolu’daki Yunan ilerlemesini zamanla durdurdu. Tam bu arada 20 Aralık 1920 de Kral Konstantin’in Atina’ya dönmesi iki cihetten tam bir değişiklik ortaya çıkardı. Bir yandan orduda ortaya çıkan Venizelos ve Konstantin taraftarlarının itimsizlik ve uyumsuzlukları Yunan ordusunun savaş gücünü felce uğrattırken, diğer yandan kralın dönüşü özellikle Fransa’nın pasif desteğini dahi ortadan kaldırdı. İngiliz basını da oldukça çekingen tavır takınmıştı ve İngiliz hükümeti ‘Tinos’un macerasını desteklemenin imkansız olduğunu açıklamıştı.’ Yazar bir diğer raporunda Fransız dış politikasını yorumlarken Fransa’nın Yunanlıların galip geleceklerine inanmadıkları için Yunanlılara yardım etmeleri halinde prestij kaybına uğrayacakları için mesafeli yaklaştıklarını iddia etmektedir.⁵

İtilaf devletleri tam da bu zamanda, 21 Şubat 1921 tarihinde Londra konferansını tertiplemişlerdi. Türkiye’yi Londra’da İstanbul hükümeti temsil edecekti. Sadrazam Tevfik Paşa Ankara’ya telgraf çekerek Londra konferansı için üye talep etmiştir. Mustafa Kemal Paşa İstanbul’a verdiği cevapta Ankara’daki Millet Meclisinin padişah tarafından tanınmasını talep etmiştir. Ankara’nın Bekir Sami Bey başkanlığında gönderdiği heyet Roma üzerinden Londra’ya gitmiştir.

Hangi heyetin Türkiye’yi temsil edeceği konusu gündeme getirilmiş olsa da Türkler tuzağa düşmeyip ortak hareket etmişler, ortak bildiri sunmuşlardır. ‘Sadrazam Tevfik Paşa ve Mustafa Kemal’in kabinesinde Dış İlişkilerden sorumlu Bekir Sami Bey önceden ortak bir program konusunda anlaşmışlar.

³ Kenan Kırkpınar (2004): Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922), Ankara, s. 2

⁴ Bkz. Kırkpınar, s. 61.

⁵ Aynı dosyada 7 Haziran tarihli ‘Fransa’nın Dış Politikası’ başlıklı rapor.

Bu zor zamanda Türklerin ve Yunanlıların davet edildikleri bir konferansta çözüm bulmak için çaba sarfedildi. Konferanstaki ilk zorluk Türkiye'yi kimin temsil edeceği noktasıydı. İtilaf devletlerinin gölgesindeki İstanbul'mu yoksa arkasında Türk kamuoyunun şüphesiz büyük bir çoğunluğunu almış olan Ankara'mı yoksa ikisi birden mi? Son ihtimalde karar kılındı, Sadrazam Tevfik Paşa ve Mustafa Kemal'in kabinesinde Dış İlişkilerden sorumlu Bekir Sami Bey önceden ortak bir program konusunda anlaşmışlar. Bu programa göre Anadolu tamamen kurtarılacak, boğazların tarafsız kısımlarında Osmanlı hakimiyetinin tekrar tesis edilmesi, ayrıca Avrupa sınırlarının Enez-Midilli sınırlarına çekilmesi ve ekonomik vesayetin yumuşatılması talep edilecekti. Konferans 21 Şubat'ta Londra'da başladı. İtilaf devletlerinin önceden anlaşmış oldukları bir program yoktu. Hatta İtalya ile Fransa taviz vermeye hazırlanırken İngiltere Çanakkale boğazının kontrolünü elinden bırakmak istemiyordu.

Komisyonun ilk teklifi Doğu Trakya ve İzmir'e bir komisyon göndererek bölgenin etnoğrafik yapısını incelemek yönünde oldu. Türkler her iki bölgede de Yunanlıların çoğunluğu sağlayamayacaklarını bildikleri için bu teklifi hemen kabul ettiler. Fakat Yunanlılar da aynı düşünceyle reddettiler.' Bekir Sami Bey, Avrupa kaynaklarına dayanarak bu bölgelerde Türk nüfusun Yunanlılardan çok daha fazla olduğunu gözler önüne sermiştir.⁶ 'Aynı şekilde Lord Curzon'un Bekir Sami Beye yaptığı teklif de kabul görmedi. Curzon'un bu teklifinde İstanbul'un boşaltılması, Sultanın egemenliğinin dokunulmazlığı ve tarafsızlaştırılmış boğazların idaresine İstanbul'u dahil etmek gibi konular vardı. Bu tavizlerin ana gayesi Sevr'i tasdik ettirmekten ibaretti. Böylece konferans olumlu bir netice alamadan 13 Mart'ta sona erdi. Ankara temsilcileri konferanstan iyi neticeyi Fransa ve İtalya temsilcileri ile ayrı ayrı antlaşmalar yaparak elde ettiler. Fransa Kilikya'dan çekilmeyi kabul etti. Hatta İtalya İzmir ve Trakya meselesinde Türkiye'ye destek sözü verdi. Bu antlaşmalar İngiltere'de büyük bir hoşnutsuzluk meydana getirdi. İngiliz hükümeti Roma'daki büyükelçisi kanalıyla İtalyan hükümetine antlaşma muhtevasına dair bir takrir yaptırdı.'

Alman diplomatın özellikle vurguladığı husus itilaf devletlerinin kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüş olmaları. Her ne kadar Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşmaları Ankara kabul etmese de itilaf devletleri ile ayrı ayrı antlaşma yapılmış olmasını diplomatik başarı olarak göstermektedir. Bu durumun akisleri hali hazırdaki araştırmalarda gereğince ele alınmamış olsa da sonraki pazarlıklar ve antlaşmalar için çok büyük bir öneme haiz olduğu şüphesizdir. İngilizlerin Roma'da İtalyan hükümetine yaptırdıkları takrir kaynaklarda kullanılmayan ince fakat önemli bir ayrıntıdır. Edgar Haniel von Haimhausen'in çok yerinde bir diğer tesbiti ise Londra konferansı ile birlikte Ankara hükümetinin meşruiyetinin tanınmış olmasının Ankara hükümeti için büyük bir kazanç olmasıdır.

Yunanistan itilaf devletlerinin anlaşmazlıklarından ve şüphesiz İngiltere'nin onlara verdiği gizli yardım sözünden cesaret alarak son bir hamle ile ebedi olarak yerleşmek için bir askeri aksiyon teşebbüsünde bulundu. Küçük Asya'daki hamleleri büyük bir yenilgi ile sonuçlandı ve hızlı bir şekilde geri çekildiler. Bekir Sami Bey İstanbul'da coşkulu bir şekilde karşılandı. Askeri zaferlerin tesirindeki şövenist Ankara Millet Meclisi'nin çoğunluğu elde edilen

⁶ Bkz. Erkin Akan, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Londra Konferansı (21 Şubat 1921 – 12 Mart 1921)", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı** 16, Sayı 24 (2018), s. 245-267. s. 255.

tavizleri yeterli görmedi ve Bekir Sami Bey'in yaptığı antlaşmalar tasdik edilmedi. Bekir Sami Bey bakanlıktan istifa etti. Kabine değişikliğine gidildi. Fevzi Paşa yeni kabinenin reisi ve Milli Savunma Bakanı, Yusuf Kemal Bey ise Dışişleri bakanı oldular. Bu personal değişikliği önemliydi, çünkü bu iki bakan Sovyet Rusya ile bir ittifak antlaşması imzalamışlardı.

Bekir Sami Bey'in hükumete danışmadan anlaşma yapmış olması, özellikle de Sevr anlaşmasını reddetmemiş olması bakanlık görevini bırakmasına sebep olmuştu.

Yeni kabine Münir Bey⁷'i yeni tekliflerle Fransa'nın Kilikya komutanı General Gourand⁸'a gönderdi. Bu teklifler general ve Fransız basını tarafından reddedildi. Bununla beraber Fransa ipin ucunu bırakmadı ve senatonun dışişleri sabık reisi Franklin Bovillon'u yeni antlaşmalar için Ankara'ya gönderdi. Bu dönemde Türkiye'nin Fransızlarla savaş halinde olduğunu göz önünden tutmak gerek. Kendisini haçlı ordusunun kahraman generali olarak gören Gorurand'ın tavrının Fransa kamuoyundan farklı olması anlaşılır bir durum. Edgar Haniel von Haimhausen'e göre Fransızların 60.000 askerden oluşan şark ordusuna Fransa'dan taze kuvvet gönderilmesi neredeyse imkansızdı. Ekonomik krizden dolayı Fransız kamuoyu savaşı kesinlikle bitirmek istiyor. Ankara ile Fransızların barışı sağlayacakları konusunda ümitvar olan Alman diplomatı sadece bir kaç ay sonra, 20 Ekim'de imzalanan Ankara antlaşması haklı çıkarmıştır.⁹

Bu arada İtalya Küçük Asya'daki askeri faaliyetlerini durdurdu ve son taburlarını da Antalya civarından çekti. Böylece İtalyanların Akdenizde ilerlemeleri durmuş oldu. Halbuki İtalya Dünya Savaşına bu gaye ile katılmıştı. Son askerin bindiği gemi İtalyanın Asya mirası umutlarını da Cenevre ve Venediğe götürüyordu.

Yunanlıların yenilgisi Türklerin yakın bir tarihte boğazlara bir saldırı yapabileceği tehlikesini doğurdu. İngiltere boğazlardaki kendi konumundan endişeyle hemen İtalya ve Fransa'yı olası tehlikeli konuları görüşmeye çağırdı. Fransa ve İtalya ağırdan alınca İngiltere Lord Curzon'u aynı gerekçeyle Paris'e gönderdi.

Ortaya çıkan manzarayı şöyle özetlemek mümkün;

1. Ankara Hükümetinin İstanbul ile Münasebeti

Ankara bugün hali hazırdaki çerçevesinde Türkiye'yi ve kendisinden ayrılan müslüman kitleyi temsil ediyor, hatta İran üzerinde çok etkili. İstanbul hükümeti gücünü kaybetti ve Ankara'ya karşı artık mücadele edemez. Fakat dış politikada Ankara ile aynı seviyede olduğu söylenebilir. Mustafa Kemal'in taraftarı İsmet ve Salih Paşaların kabineye girmeleriyle Ankara daha fazla önem kazanacak. İstanbul'daki müslüman çevrelerin fikri, milliyetçi ve güvenilir haber kaynaklarına göre hatta İstanbul hükümeti milliyetçilere yaklaşıyor, sadece Sultan Ankara karşıtı. İngiliz basınında yayınlanan Kemal hükümetinin

⁷ Münir Ertegün o tarihte Dışişleri bakanlığında hukuk danışmanı olarak görev yapmaktaydı.

⁸ General Gourand özellikle Müslüman memleketlerde görev yapmış ve Çanakkale Savaşında sağ kolunu kaybetmiştir. Kendisini haçlı generali olarak gören Gourand Selahaddin Eyyubi'nin Şam'daki türbesine gidip uyan biz tekrar geldik. Böylece haç hilale karşı ebedi zafer elde etti demıştır. Bkz. Karl Ernest Meyer, Shareen Blair Brysac: **Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East**. W. W. Norton & Company 2008, s. 359.

⁹ Haniel von Haimhausen'in aynı dosyadaki 'Fransa'nın Dış Politikası' başlıklı raporu.

6 Haziran tarihli bir beyannamesinde bütün hareketin panislamist karakteriyle Hindistan ve Mısır vurgusu yapılıyor ve çok sert ifadelerle Büyük Britanya peyki olan saraya ve Sultana saldırıyor.

2. Ankara Hükümetinin Sovyet Rusya ve Afganistanla Münasebeti

Edgar Haniel von Haimhausen raporunda Türkiye'nin Sovyetlerden yardım aldığını ve ilişkilerin geliştiğini özellikle vurgulamaktadır.

Bu münasebetlerin temeli 16 Mart'ta Moskova'da imzalanan antlaşmadır. Bu antlaşmaya göre Batum Gürcistan'a, şimdiye kadar Rusların elinde olan Kars, Ardahan ve Artvin Türkiye'ye bırakıldı. Ayrıca Ermenistan'ın Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında paylaşılmasını öngörüyordu. Bu antlaşma ayrıca İstanbul'un Türkiye'nin başkenti olarak tanınmasıyla beraber Çanakkale ve Karadenizde kıyısı olan ülkelerin boğazlar konusunda yeni çözüm bulmalarını istiyordu. Bu belirlenen isteklerin uygulamaya geçirilmesinde, özellikle sınırların belirlenmesinde çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalındı. Rusya Kemalistleri para ve malzeme ile destekliyor. Son zamanlarda alınan duyumlara göre Rus yardım birlikleri Türkiye'ye gönderildi. Gayeleri bilinmeyen kızıl birlikler Kafkasya'da toplanmaya başladılar. Bu haberler İngiliz kamuoyunu büyük ölçüde rahatsız ediyor. Gerçekten milliyetçilerin Rus yardım güçlerini Anadolu'ya sokmaları denize düşen yılanı sarılır sözüne uygun bir şaşkınlık ifade eder. Afganistan'ın bu ittifaka dahil edilmesi aslında İngilterenin coğrafi durumunun müsait olmaması sebebiyle Hindistan'da Ankara üzerinden etkili olmayı hedeflediği için olabilir.

İngilizlerin Türkiye hakkında ki kanaatlerinin ve tavırlarının değişmeye başlamasının bir çok sebebi vardır. Alman diplomatın çok yerinde belirttiği İngiltere'nin Hindistan sömürgesi ile alakalı endişeleri ve planları açısından Türkiye'ye karşı tavrının değişmesinde sadece bir sebep değildir. Birinci İnönü zaferinin etkisinden yukarıda bahsetmiştik. Türkiye doğusundaki Ermeni meselesini halletmekle itilaf devletleri ile yapacağı pazarlıklar konusunda elini oldukça güçlendirmiş bulunuyordu.

3. Ankara ve İtilaf Devletleri

İngiltere ile Türkiye'nin ilişkileri bir hayli gergin. Türk milliyetçileri esas olarak İstanbul'un işgal edilmesi ve Kemalistlere karşı İstanbul hükümetini savunmasını ve boğazların hürriyeti için gerekli gördüğünden dolayı İngiltere'yi en tehlikeli düşmanları olarak görüyorlar. Rusya ile yapılan ittifak bu temele dayanıyordu. Ankara'dakiler Rusya ile yapılan ittifak ile Rusya ile İngiltere'nin Orta Asya mücadelesinde Türkiye'nin de yer aldığının bilincindeler.

Bir İngiliz ajanının¹⁰ yargı ve infazı, Türk limanlarının İngiliz gemilerine kapatılması gibi son zamanda alınan bir takım tedbirlerin İngiliz düşmanlığının yaygınlaştığının göstergesidir. İngilizler durumun ciddiyetini farkındalar ve İngiliz egemenliğinde yaşayan müslümanların doğurabilecekleri neticelerin bilincindeler. İngiltere'de mal ve can kaybı getiren her yeni savaş hareketi hoş karşılanmıyor ve İngiliz kamuoyu şiddetli bir şekilde önce diplomatik çarelerin sonuna kadar aranmasını talep ediyor. Bununla beraber İngilizler boğazlardaki uygun pozisyonlarını da kaybetmek istemiyorlar ve her ne kadar resmi olarak Yunanistan'ın Londra konferansında her teklifi geri çevirmeleriyle İngiliz-Yunan ittifakının sona erdiğini açıklasalar da en son Yunan askerine varana dek hürriyetlerini korumak istiyorlar. Öte yandan İngilizler Yunan ordusunun

¹⁰ Burada Mustafa Sagir kasdedilmektedir. Hint asıllı Sagir İngiltere adına çalışırken yakalanıp, yargılandıktan sonra 24 Mayıs 1921 tarihinde Ankara'da idam edilmişti.

yenilgisinden sonra onların askeri gücüne şüpheyile bakıyorlar ve bekle gör politikasının Yunan ordusunun imhasına yol açacağına inanıyorlar. Başarılı Kemalistlerle sürtüşme boğazlar sorununda açık bir ihtilafa yol açar.

İngiltere’de ne Fransa’nın ne de İtalya’nın ne şimdi ne de sonraları Türk milliyetçilerine karşı yapılacak bir savaşta kendilerini desteklemeyecekleri görüşü hakim, tek çıkar yol her iki tarafa diplomatik baskı yaparak ihtilafı çözmektir. Lord Curzon Paris’te bu istikamette teklifler yaptı. İtilaf devletlerinin temsilcileri bu teklifleri Atina’da görüştüler.

Fransa ve İtalya Levante’de Yunan tesirinin büyümesine karşıdırlar, Fransa bir yandan Kral Konstantin’den hoşlanmazken diğer yandan Türk dostu görüşler ve şarktaki Fransız kültürünün oynadığı tarihi rolünü hatırladı. İtalya Yunanistan’ı nefret edilen bir rakip olarak görmektedir. Nihayet her iki ülke de boğazların İngiliz kontrolündeki hürriyeti konusunda ilgileri yok ve zayıf ve dostane davranan Türkiye’ye öncelik verecekler.

Fransa’nın Kemalistlerle Franklin Bouillons aracılığıyla yeni bir Ekonomi ve Finans antlaşması imzalamış olması haberi, ünlü Fransız politikacısının seyahatinden belli olsa da tasdik edilmeye muhtaç bir haberdır.

Aynı şekilde kısa bir süre önce Paris’te Curzon ve Briand’ın görüşmesinin başarısı hakkında an itibariyle bir şey söylenemez. Buna göre İzmir Yunanistan’a karşı Türk hakimiyetine bırakılarak sorun çözülecek ve daha çok farklı oluşturulacak polis gücü ile hristiyan ahali korunacak. Trakya konusunda henüz anlaşma yok. Fransa’da Trakya sorunun çözümü İzmir’den kolay görünüyormuş. Güya Türkiye Enez-Midilli sınırını kabul ediyormuş. İzmir sorununda milliyetçi Türk hükümeti tavize yanaşmaz.

4. Türk Sorununda Alman Görüşü

Bugünkü şartlar altında Almanya’ya şarkta uzun bir zaman için siyasi faaliyette bulunmama zorunluluğu getirildi. Bizim doğrudan veya dolaylı bir müdahaleimiz bizi gereksiz bir şekilde Rusya ile İngiltere arasındaki Asya’ya hakim olma kavgasına götürür, ihtilaflara yol açar. Oradaki gelişmeleri kendi lehimize çevirebilmek için iktidar, güç araçlarından yoksunuz ve girişimde bulunursak eski müttefimiz Türklere de kötü bir iş yapmış oluruz. Şarkta prestijimiz hala yüksek. Siyasi mücadele meydanında görünmeye çalışırsak Türkler içinde bulunduğumuz şartları yanlış tahmin edecek ve abartılı şark fantezisi ile kendilerini daha güçlü hissedecekler, bizim yardımımız gerçekleşmeyince hayal kırıklığı yaşayacaklar. Onlar Alman yardımının neden gerçekleşmediğinin sebeplerini görecekler. Türkiye’ye yardım edemeyiz. Türkiye sürekli askeri mücadeleye dayanacak vaziyette değil, çünkü eksiği çok. Bu yüzden biz şarktaki gelişmeyi müdahil olmadan izlemeliyiz. Oradaki olayların neticeleri kendisini sadece dünya politikasında hissettirmekle kalmayacak. Bilakis itilaf devletlerinin Almanya ile alakalı kararlarını da etkileyecek. Yukarı Şilezya ile şark sorunu arasındaki dahili bağlar belli değil ve Almanya için hayati önemi olan bu bölgede Fransız-İtalyan şark arzuları yüzünden bizim için olumsuz bir durumun ortaya çıkma ihtimalini gözden uzak tutmamak gerek.’

Carl Heinrich Becker’e Göre Mütareke Dönemi

İkinci kaynak Weimar Cumhuriyeti Eğitim bakanı Carl Heinrich Becker’in radyo konuşmalarının metni. Becker’in konuşmalarına geçmeden şahsı kısaca biyografik bilgiler vermekte fayda var. 12 Nisan 1876’da Amsterdam’da

doğan Becker 1899'dan itibaren Lozan ve Heidelberg'te Arabistik ve İlahiyat okumuştur. 1908 yılında Hamburg'taki Kolonialinstitut'un başına geçen Prof. Becker daha sonra Bonn ve Berlin üniversitelerinde görev yapmıştır.

Becker 1919 eğitim bakanlığında müsteşar olarak göreve başlayan Becker, Otto Braun kabinesine 1925 yılında dışardan eğitim bakanı olarak girmiş ve bu görevini 1930 yılına kadar aralıksız sürdürmüştür. 1930 yılında tekrar üniversiteye dönen Becker 1933 yılında hayata gözlerini yummuştur.¹¹

Carl Heinrich Becker'i çok önemli bir şahsiyettir, çünkü oryantalist olması sebebiyle konuyu çok iyi bilen, coğrafyayı çok iyi tanıyan bir bilim adamı, kabineye dışardan giren bir bakan ve Birinci Dünya Savaşı esnasında özel haber kaynakları olduğunu biliyoruz.¹²

Becker'in Berlin Geheimarchiv'de ki terekesinde bulunan 26.6.1927 tarihli metinler Deutsche Welle radyosunda Savaş Sonrası Doğu' başlıklı konuşmalardır. Dört konuşmada Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin ve Arap ülkelerinin durumunu ele almıştır. Bu metinlerin ilk ikisi Türkiye ve diğer ikisi Arap ülkeleri ile alakalıdır. Burada ele alınacak olan birinci konuşmasında Becker Türkiye'nin dış politikasıyla alakalı gelişmeleri değerlendirmiştir. Birinci dünya savaşı sonunda kabul edilen ateşkesten Lozan anlaşmasına kadar geçen zaman içindeki olayları anlatırken bilhassa İtilaf devletlerinin tavırlarına yer vermiştir. İkinci konuşmasında daha çok kültürel konulara yer vermiştir. Bu konuşmasında Türkiye'nin batılılaşmasına büyük yer ayıran Becker Gazi'nin yaptıkları ortada fakat yeni devletin teorik temelleri şair ve sosyolog Ziya Gökalp atıldı demektedir.

Becker'in görüşleri italik yazım ile ayrılmıştır. Becker galip devletlerin Türkiye'nin paylaşılması ve geleceği hakkında kendi aralarındaki anlaşma ve ihtilaflara ve bunların arka planlarına yer verirken doğuyu çok iyi bilen, fakat Alman gözlüğünden bakarak değerlendiren bir ilim ve devlet adamı olduğunu gözönünde bulundurmak gerekmektedir. .

Becker üç kıtaya yayılmış çok uluslu Osmanlı devletinin dağılmasını genç Türk devleti için hayırlı oldu şeklinde yorumlamaktadır. Osmanlı devleti içten içe çökmüş olduğunu belirten Becker milli devlet fikrinin Avrupa'dan ithal edildiğinin altını özellikle çizmektedir. Ona göre yeni kurulan devtlerin daha sağlam temeller üzerine kurulmaktadır.

Becker'e göre Türkiye'nin savaşa dahil olması Türk ve Alman devlet adamlarının ortak görüşü, tarihi gerekliliktir. Savaşı kaybeden bu iki ülkenin birlikteliğinin tarihi anlamına değinen Becker, Çanakkale'de Breslau ve Goeben gemilerinin ve Kut'ul Amare zaferinin unutulmayacağını belirtiyor. Savaşın başında Süveyş'e yapılacak enerjik bir hücum kaderimizi değiştirebilirdi derken çok iyimser. Halbuki o dönemde İngilizlerin uçakları vardı. Bu uçaklar hem keşif yapıyorlardı hem de Türk birliklerine ateş açıyorlardı. Almanlar bu bölgeye çok daha sonraları uçak gönderebildiler. Enerjik bir saldırı için gerekli hazırlık vaktinde yapılmamıştı.

¹¹ Heidermarie Nowak „Über leben und Nachlass des preussischen Kultusminister Carl Heinrich Becker (1876-1933)“, **Jahrbuch für brandenburgische Landesgeschichte** , 33, 1982, s. 128-132.

¹² Becker'in terekesinde bulunan çok sayıda mektup ve Ritter'in günlüklerinde savaş ve cephe gerisine dair Becker'e yazılan önemli bilgiler vardır. I. Dünya Savaşı'nın Hukuki ve Tarihi Yönleri Uluslararası Sempozyumunda Ritter'in günlüklerine dair tarafımızdan sunulan bildiride geniş bilgi vardır. Becker'in cepheye giden talebesi Ritter'e günlük tutturup cepheye olanı biteni birinci elden öğrenmeye çalışmıştır.

Mondros Ateşkesinden Lozan Barış Antlaşmasına kadar cereyan eden olayların arka planı kolay bir şekilde görülemez, çünkü bir yandan itilaf devletleri ortak görüş sergileyemediler diğer yandan İstanbul ve Ankara hükümetleri de farklı hareket etmekteydiler. Becker Ankara hükümetinin zaferler elde etmeye başladığı bir dönemde dahi Arap topraklarını ele geçirmek istemeyişini olumlu buluyor.

Sevr Antlaşması öncesinde itilaf devletleri arasında gerçekleşen uzun ve zor pazarlıklara göz atmak gerek. Türkiye'nin vaziyeti oldukça kötüydü. Galip devletler Türkleri Avrupa'dan tamamen atmak istemişler, fakat Hint Müslümanlarının baskısı¹³ ve Ermenilerin katliama uğrayacaklarından çekindiklerinden İngilizler vazgeçmişler. İstanbul'un Ruslara verilmesi ise Ekim devrimi ile çarlık Rusya'sının çökmesi üzerine gündemden çıktı. 1917 yılında San Giovanni di Moriani anlaşmasıyla İtalya'ya bırakılan İzmir'den de vazgeçildi. Buna karşın Venizelos bütün Trakya ve İstanbul'dan daha az toprak istemiyordu, bütün adaları, Batı Anadolu ve İzmir'i de istiyordu. İtilaf devletleri Trakya'nın nasıl şekilleneceği konusunda ihtilafa düşmüşlerdi. Türklerin mukavemet gücünü düşünemeyen itilaf devletleri Yunan ısrarına daha fazla dayanamayıp Çanakkale, Batı Anadolu ve İzmir'in işgaline müsaade ettiler. Türk milletinin mukavemet gücünün küçümsendiğinin altını çizen Becker İzmir'in işgalinin milli duyguları alevlendirdiği milletin Mustafa Kemal'in etrafında kenetlendiğini söylüyor.

Boğazlarda hakimiyetini yitiren Türkiye Anadolu'ya hapsedilmişti ve bundan sonra artık etkili bir rolü olamazdı. İtilaf devletlerine göre Birleşmiş Milletlerin gözetiminde veya Amerika'nın himayesinde Ermenistan kurulmalıydı. Aynı şekilde Kürt devleti de kurulmalıydı.

Ermeni devleti ve kürtlere özerklik konusunda İngilizlerin desteklerini azaltmalarına sebep olarak Mustafa Kemal'in başarılı olmasını gösteriyor. Mustafa Kemal'in önündeki en ciddi rakipler; doğuda tehditkar Rus bolşevizminden destek alarak istiklal umut eden Ermeniler, İzmir ve Bursa'da savaşa hazır Yunanlılar, Güneyde Kilikya ve Kuzey Suriye'de Fransızlar ve İstanbul ve boğazlarda İngilizlerdi. Sevr imzalandığında Türkiye'nin durumu böyleydi. Ütopik olarak görülen planını Mustafa Kemal bunlara karşı başarılı bir şekilde yürüttü. Mustafa Kemal önce Ermeni meselesini halletti. Arkasını hep emniyetli tutmak isteyen Mustafa Kemal daha sonra Fransızları önce sabırsızlandırdı, sonra onlarla anlaştı. Yunanlılarla kaybedeceğini bildiği büyük bir savaşa girişmek yerine önce onları yerel güçlerle hırpalama yoluna gitti.

1920 Eylül'ünde Ermenilere hücum başladı. Transkafkasya'da Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'dan oluşan üç ayrı cumhuriyet kurulmuştu. Kısa sürede elde edilen zaferle Alexandrapol (Gümrü) anlaşmasıyla Türkiye için çok uygun bir şekilde sınırlar karar altına alındı. Ermenistan neredeyse sadece Erivan'dan ibaretti (3 Aralık 1920). Baku'dan hareket eden bolşevikler Ermenistan'ı da diğer cumhuriyetler gibi bolşevik yaptılar. 16 Mart 1921 de Moskova'da imzalanan barış anlaşmasıyla Batum Gürcistan'a bırakılırken Kars ve Ardahan Türkiye'de kaldı. Bu anlaşma ile Mustafa Kemal Sevr'e karşı arkasını emniyete almıştı. 1921 Şubat'ında imzalanan İran ve Afganistan anlaşmaları da aynı gayeye hizmet etmekteydi. Becker'in bu çok yerinde

¹³ Hint müslümanlarının hilafet komitesi Mart 1920 de Lloyd Georg ile görüşmüştürler.

yaptığı yoruma bu üç anlaşmanın Türkiye'nin bölgede çok önemli bir güç olduğunu göstermesi ilave edilebilir. Bölgede önemli bir güç olduğunu göstermesi itilaf devletlerini Türkiye hakkında temkinli davranmaya itmiştir.

Londra konferansının başından beri Fransa ile İtalya'nın Türkiye'ye destek verdikleri ve İngiltere'nin ise bazı endişelerine rağmen Yunanistan'a destek verdiği belliydi. İngiltere iki ortağının da Türklerle anlaşma yapmasını karşı çıkmış, protesto etmişti.

Londra konferansında Fransa önemli adımlar attı. 9 Mart'ta Briand'ın Bekir Sami Bey ile yaptığı anlaşma her ne kadar Ankara tarafından onaylanmış olmasa da Fransızların Türklere destek verdiklerini göstermekteydi. Fransa ile nihai barış Franklin Bouillon ile Ankara'da yapılan müzakerelerde sağlandı. 20 Ekim 1921 de Ankara'da yapılan anlaşma her iki hükümet tarafından onaylandı. Türkiye'ye Trakya ve İzmir konusunda destek sözü verdiler. Aynı sözü İtalyanlar da 12 Martta Londra'da vermişlerdi. Bu anlaşmanın Türkler için en önemli yönü Suriye sınırında ve Kilikya'da bulunan askeri birliklerin Yunanlılara karşı batı cephesine kaydırılması olmuştu.

Yunanistan'da artık zamanın kendi aleyhlerine işlediği kanaati yaygındı. Yunanlıların nihai zafer için saldırıya devam etmekten başka çareleri yoktu. Yunan delegasyonu Londra'dan dönerken Yunan kuvvetleri Afyon'u işgal ettiler. İlerlemeye devam eden Yunan kuvvetlerini Türk ordusu Eskişehir'de geri çekilmek zorunda bıraktı. Yunan kralı komutasında 11 Temmuz'da Afyon'dan başlatılan saldırının asıl hedefi Ankara'ydı. 1921 Eylül'ünde Sakarya'da Türk ordusu zafer kazandı.

Yunanistan şimdi barış anlaşması istiyordu. İngiltere aracı olmak istiyordu, çünkü Yunanistan'ın aşağılanmasını engellemek istiyordu.

İtilaf devletlerinde baş rolü İngiltere oynuyordu. Mezapotamya'dan başka Arap topraklarını da işgal eden İngiltere boğazların kontrolünü de ele almaktan çok memnundu. Fransa 1916 Sykes-Picot anlaşmasıyla memnun edilmişti. Buna göre Suriye, Kuzey Mezapotamya, ve Kilikya Fransa'nın payına düşmüştü. Fransa Yunanistan ile aslında ters düşmüştü, fakat İngiltere'nin baskısıyla Yunanistan'ı güçlendirmeye çalışıyordu. İngiltere'nin gücü o kadar büyüktüki Fransa Türkiye'nin tekrar güçlenmesini ilk fırsatta İngiltere'ye karşı bir koz olarak kullandı. Yunanistan'ın güçlenen hasmını desteklemek suretiyle İngiltere'nin gitgide zayıflayan Yunanistan politikasında gedikler açmaktaydı. Fransa doğudaki taleplerinden vazgeçip Alman topraklarından alırken bu kozu kullanarak İngiliz desteğini almıştı.

1920 sonlarında kral Konstantin ve Gunaris'in Atina'ya dönmeleri ile Yunanistan diplomatik önemini kaybetti.

10 Ağustos 1920'de Sevr anlaşması imzalanmıştı. İtalya yanı başındaki rakibi Yunanistan'a karşı Türkiye'nin muahafaza edilmesinden yanaydı. Yunanistan'ın iştahının tamamen kabardığı bir zamanda Türkiye'nin paylaşılması gündemde değildi.

İtalya İzmir planından başka 1919 Nisan'ından işgal ettiği Antalya ve çevresinden İtilaf devletlerinin kabul etmiş olmasına ve Sevr anlaşmasıyla hukuken resmen tanınmış olmasına rağmen çekildi. 29 Temmuz 1919 da Yunanistan ile ada sorununu halletti. Sonraki yıllarda Türk sorununda ölçülü bir politika izledi ve Fransa'nın Türk dostu politikası ile 12 Mart 1921 tarihinde Anadolu işgali sona erdi.

Wilson liderliğindeki Amerika Ermeni sorununu önceleri çok gündeme getirmiş olsa da Ankara'nın elde ettiği zaferlerin sonucunda küçük veya büyük Ermenistan fikrinden zamanla uzaklaşıldı.

Bu duruma göre Sevr anlaşmasının imzalanması aslında sadece tarihi gayeden ibaretti. Bu anlaşma itilaf devletlerinin aralarındaki rekabetin ilk aşamasını göstermekteydi. Hasını tamamen yok etmek için Paris civarı karakteristik barış kararlarına uygun. Sevr anlaşması bazı özel anlaşmalarla 10 Ağustos 1920 de İstanbul hükümetine dayatılmıştı. Fakat kader bu duruma razı değildi. İstanbul hükümetinin imza yetkisi yoktu. Çünkü hakimiyet gücünü kaybetmişti. İtilaf devletleri Arap topraklarını işgal ederek Türk hakimiyetine son vermişlerdi. Fakat bu sırada Anadolu'da beklenmedik gelişmeler olmaya başlamıştı. Bazı savaş meydanlarında kendini gösteren Mustafa Kemal Paşa Filistin cephesinin bozulmasıyla ordunun geri çekilmesini sağlamış ve 1919 başlarından itibaren doğu cephesine müfettiş olarak atanmış ve Anadolu'ya gönderilmişti. Burada milli müdafaayı organize ederken kullanılabilir birlikleri bir araya getirdi ve silahla donattı. Aynı zamanda milletin siyasi güçlerini de harekete geçirdi.

Damat Ferit'in itilaf devletleri nezdinde Türkiye'yi rahatlatacak sonuçlar alabilmek için sarfettiği gayretler boşa çıktı.

İzmir'in işgalinden sonra Mustafa Kemal önderliğindeki önder kesimde milli duygular alevlendi. 1920 ocağında Türk parlamentosu İstanbul'da toplanarak Ankara'nında değişmez politikası olacak olan Misak-ı Milli'yi kabul etti. Misak-ı Milli metninde Türk milli devlet fikrinin galip geldiği görülmektedir. Ayrıca misak-ı milli kararının İstanbul'da alınmış olması Mustafa Kemal'in bütün milletin desteğini arkasına aldığı gösterir. Milli müdafaanın güçlenmesini itilaf devletleri kaygıyla izlediler. Uzun istişarelerin sonunda başkenti işgal etmeye karar verdiler. 17 Martta İstanbul'un önemli binaları ve stratejik noktaları işgal edildi.

Ali Rıza Paşa kabinesini takip eden Salih Paşa kabinesi çekildi ve Damat Ferit tekrar işbaşına geldi. Ferit Paşa hemen milliyetçilere karşı cephe açtı. 12 Nisan'da millet meclisi feshedilince Mustafa Kemal bu fırsattan yararlandı ve milletvekili seçimlerin in yapılacağını duyurdu ve 26 Nisan 1920 de Milli Meclis Ankara'da toplandı. İstanbul işgal edilince Trakya'daki askeri birliklerin komutanı da serbest hareket etmeye başladı. Mustafa Kemal akıllıca bir davranışla Trakya'ya müdahale etmedi. Çünkü Trakya'nın kaderinin Ankara'da belirleneceğine inanıyordu. İtilaf devletleri İstanbul'a yoğunlaşınca Anadolu'daki gelişmelerden uzaklaştılar. Trakyadaki milliyetçi güçlerin kaşısına Yunanlıları çıkarmaya başladılar. Yani Venizelos'a itilaf devletlerinin jandarması görevi verildi. Türkler geri çekildikler için Yunan birlikleri başarılı sayıldılar. Trakya'ya saldıran Yunan birlikleri Edirne'yi aldıktan sonra Haziran'da Bursa'yı aldılar. Bu aksiyon ile Türkleri. Sevr'i imzalamaya zorladılar. Gerçekten de Damat Ferit 10 Ağustos 1920 de Sevr anlaşmasını imzaladı.

5 Eylül 1920 den itibaren hakimiyet tamamen Mustafa Kemal'in elindeydi. Erzurum ve Sivas kongrelerinin sonucunda otokratik hareket tarzıyla Mustafa Kemal Ankara'da Millet Meclisini kurdu.

22 -26 Mart 1921 tarihli Londra konferansında Türklere Doğu Trakya, Boğazlar ve İzmir sorununda bir takım tavizler verildi. İzmir müstakil şehir konumunda olacaktı, Filistin'deki Yahudiler örneğinde olduğu gibi Ermenilere

Birleşmiş Milletler garantisi verilecekti vs. Yunanistan bu şartları hemen kabul etmek istedi. Türkler bir hafta karar vermeyip oyaladılar. 7 Haziran'da Yunanlılar beklenmedik bir şekilde Samsun'u bombaladılar. Bu beklenmedik saldırı Türklerde büyük bir öfke meydana getirdi. Yunanistan'da Türklerin askeri gücü küçümseniyordu. Paris kararlarının aksine son dakika da İzmir'i ve Anadolu'yu almak istiyorlardı. İzmir'deki Yunan komutan bütün ırkları kapsayan bir devlet ilan etti. 27 Temmuz'da itilaf devletleri Yunanistan'ın Trakya'ya asker göndermesini protesto etti ve Çatalca'da tarafsız bölge oluşturdular. Yunan dostu Lloyd Georg 4 Ağustos'taki konuşmasıyla Yunanlıların sırtını sıvazlıyordu. Yunanlıların 165.000 kişilik ordusu demoralize olmuştu. Türklerin çok daha zayıf ordusu yüksek moralli ve savaşa uygun durumdaydı. 26 Ağustos'ta Afyon'u aldı ve İzmir'e yöneldi. 3 Eylülde Yunanlılar itilaf devletlerinden barışı sağlamalarını istediler. Yunanlıların sadece kuzey cepheleri Bursa'da tutunabilmişlerdi. Artık Yunanlılar için çok geçti. Diplomatik durum günden güne değişiyordu. Venedik'te yapılan barış konferansı başka bir çehre kazanmaya başlamıştı. İzmir'in geri alınması dünyada Türklerin lehine bir sempati uyandırmıştı. Türk düşmanı İngiltere İzmir'den sonra prestij kaybına uğramıştı. İtilaf devletlerinin temsilcileri 11 Eylül de Ankara'da boğazlara müdahale edildiği takdirde güç kullanacaklarını açıklarken Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya'nın desteğini de almışlardı. Bu durum yaşlı Lord Curzon'un pek iyi olmayan politikasının bir hatası olarak görülmüştür.

Fransa ve İtalya boğazlardan birliklerini hemen çekeceklerini bildirdiler. Lord Curzon, Poincaré ve Sforza 20-25 Eylül 1922 de Paris'te biraraya geldiler. Ankara'ya ortaklaşa nota vererek Venedik barış konferansına davet ettiler. Türkiye'ye verilen tavizler;

Anadolu tamamen Türklere bırakılacak, Trakya'nın Edirne'ye kadar olan kısmı verilecek, boğazlar birleşmiş milletler tarafsız bölge prensibine uyulmak koşuluyla Türkiye'ye bırakılacak, İstanbul barış anlaşmasından sonra boşaltılacak ve Türkiye Birleşmiş Milletlere alınacak. İngiltere savaş istemediğini, tarafsız bölgeyi korumak istediğini açıkladı, Yunanistan karıştı, Konstantin 27 Eylül'de memleketini terketti.

29 Eylülde Türk hükümeti Fransa görüştüktan sonra İtilaf devletlerine verdiği bir notayla 3 Ekim'de Mudanya ateşkes konferansını kabul ettiğini bildirdi. Üç itilaf devletinin generalleri Yunan ve Türk delegasyonu ile Mudanya'da biraraya geldiklerinde Türk delegasyonu bu güçlerin ortak tekliflerine muğlak ve isteksiz cevaplar verdiler. Türk delegasyonu barış görüşmelerinin İzmir'de yapılması, boğazların görüşülmesine Karadeniz'de kıyısı olan ülkelerin dahil edilmesi ve özellikle İstanbul'un hemen boşaltılmasını istiyordu. Mudanya görüşmelerinde İngilizler Doğu Trakya'nın hemen boşaltılmasını barış anlaşmasının imzalanmasına bağladılar. Fransızlar Türklerin taleplerine sıcak baktıkları için İngilizlerle aralarında gerginlik oluştu. Bu gerginlik bütün dünyada heyecana yol açtı.

Curzon Paris'e yaptığı yeni seyahatinde bu engeli aştı, Yunanlılar Meriç'in batı kıyısına çekilecek ve bir ay sonra İtilaf devletlerinden Türkiye devralacaktı. Barış anlaşmasına kadar İstanbul, Çatalca, Çanakkale ve Gelibolu işgal kuvvetlerinde kalacaktı. 13 Ekim 1922 de Türk hükümeti bu şartları kabul etti ve 13 Ekim 1922 de Mudanya mütarekesi imzalandı ve 1 Ekimde yürürlüğe girdi. 1 Ekim 1922 de saltanatın kaldırılmasıyla tek bir hükümet kaldı.

Nihai barış anlaşmasının Lozan'da yapılması kararlaştırılmıştı. 31 Ocak 1923 de Türkiye'nin hazırladığı taslak delegelere sunuldu. İsmet paşanın anlaşmayı imzalamaması üzerine görüşmelere 4 Şubatta arar verildi. 23 Nisan'da tekrar başlayan görüşmeler çetin pazarlıkların sonucunda 24 Temmuz 1923 de nihai barış anlaşması imzalandı. Böylece Türkiye'nin sınırları ve statüsü uluslararası hukuka göre kararlaştırılmış oldu. Türkiye Trablusgarb savaşından sonra ilk defa haricte barışa kavuşmuş oldu. Şimdi Türkiye dahilde devletin yeniden doğuşunu gerçekleştirecek güce sahip olduğunu isbatlayacak,

Sonuç:

Daha önce hiç bir yerde yayınlanmamış ve hiç bir araştırmada kaynak olarak kullanılmamış olan bu metinlerin savaş sonrası Türkiye'sini, Atatürk'ü ve İstiklal Harbini konu edinen araştırmalara katkıda bulunacak olması şüphesizdir. O döneme ait farklı ülkelerin benzer raporlarının arşivlerden alınıp kıyaslanması gizli kalmış, unutulmuş bir çok detayın bilinmesine ve konunun hakkıyla anlaşılmasına yarayacağı kesindir.

Gerek Alman diplomat gerekse bilim adamı her ikisi de Mustafa Kemal Paşa'nın mücadelesini överken onun özellikle zamanlamayı çok iyi yaptığını vurgulamışlardır. Türklerin diplomasiyi artık başarılı bir şekilde yaptıklarını belirten Becker diplomatik faaliyetlere konuşmasında sıkça değinmiştir. Mondros ateşkesi ile Lozan anlaşması arasında çeşitli pazarlıkların yapıldığı çok sayıda toplantı olmuştur. Türk heyetlerinin katıldığı konferansların dışında İtilaf devletleri kendi aralarında Türkiye alakalı bir dizi toplantılar yapmışlardır. Bu görüşmelerin hepsi birarada tutulduğunda ne kadar büyük diplomatik faaliyetlerin yapıldığı ortaya çıkar. Tecrübeli bir diplomatın raporunda Türk diplomasisini başarılı göstermesi kayda değer bir başka ayrıntıdır.

Becker Türkiye'nin toprak kayıplarını müsbet bir gelişme olarak değerlendiriyor. Becker'e göre Türklerin Arapça konuşulan bölgeleri bırakıp Anadolu ve Trakya'ya yoğunlaşmaları doğru bir hamleydi.

İtilaf devletleri savaşı uzatmak istemiyordu. Halk savaşlarda verilen can kaybından ve ekonominin bozulmasından dolayı huzursuzdu. Buna Türklerin Yunanlara karşı elde ettikleri zaferler de eklenince özellikle Fransa ve İtalya'nın Türkiye'ye desteği gerçekleşti. Becker İtalya-Yunanistan rekabetinin de Türklere yaradığının altını çizmiştir. Bu sebeple İtalya ve Fransa İngiltere'nin zorlamasına rağmen işgali sonlandırdı ve Türkiye ile barış anlaşmaları yaptılar. Konuşmasında gelişmeleri arka planları ile açıklamaya çalışan Becker Türk diplomatların başarılı olduklarının altını çizmiştir.

KAYNAKLAR

Bundesarchiv Berlin. R 707/145

Geheimes Staatsarchiv preussischer Kulturbesitz Berlin. Carl Heinrich Becker Terekisi. VI. HA N1 Carl Heinrich Becker, No: 8130.

Erkin Akan, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Londra Konferansı (21 Şubat 1921 – 12 Mart 1921)", Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ. Yıl 16, Sayı 24 (2018), s. 245-267.

Baran, Tülay Alim, "Mondros Mütarekesi Gereğince Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu", **Belleten**, Cilt: LXVII, Sayı 248 (2003), s. 139-151.

Yavuz Bige, “1921 Tarihli Türk Fransız Anlaşmasının Hazırlık Aşamaları”, **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, cilt II**, Ankara 1996, s. 885-926.

Jaeschke Gotthard ve Pritsch Erich „Die Türkei seit dem Weltkrieg. Geschichtskalender 1918-1928“. **Die Welt des Islams** 10, 1927-1929, s. 1-154.

Karacakaya Safa Furkan, „Mondros Mütarekesi’nin 19. Maddesinin Uygulanma Süreci: Alman ve Avusturya-Macaristan Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilmeleri“, **Birinci Dünya Savaşı Odağında Tarih Boyunca Savaş**, Metin Ünver ve Mustafa Tanrıverdi (Ed.). İstanbul, 2018, s. 237-274.

Kırkpınar Kenan, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)**, Ankara, 2004.

Meyer Karl Ernest, Brysac Shareen Blair: **Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East**. W. W. Norton & Company 2008, New York, London.

Nowak Heidermarie, „Über leben und Nachlass des preussischen Kultusminister Carl Heinrich Becker (1876-1933)“, **Jahrbuch für brandenburgische Landesgeschichte**, 33, 1982, s. 128-132.

**TÜRK CEPHELERİNDE SAVAŞAN AVUSTURYA-MACARİSTAN
ASKERLERİNİN MONDROS MÜTAREKESİ SONRASINDA
MEMLEKETLERİNE GERİ DÖNÜŞLERİ***

Emre SARAL**

ÖZET

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi uyarınca Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak çarpışan Avusturya-Macaristan tâbiyetindeki askerlerin üç ay içerisinde Osmanlı topraklarını terk etmelerine hükmedilmiştir. Askerler öncelikle İstanbul'da önceden tespit edilen noktalarda toplanarak gruplar hâlinde gemilerle memleketlerine gönderilmişlerdir. Verilen mühletin aşımının ardından ülkeden çıkmayan ya da çıkamayan askerler ise savaş esiri konumuna düşmüşlerdir. Tahliye sırasında güç koşullar yaşanmıştır. Örneğin, savaşın galibi durumundaki Çek, Slovak ve İtalyan gibi milletlere mensup Avusturya-Macaristan tâbiyetindeki askerlere İtilâf güçlerinin himayeleri altında memleketlerine gönderilmeleri hususunda kolaylık sağlanmıştır. Avusturyalı, Macar ve Alman askerler ise bekletilmişlerdir. Mütareke'nin ilgili hükümleri ve uygulanmasına yönelik faaliyetlere ilişkin literatürde çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmada ise Avusturya- Macaristan askerlerinin memlekete gönderilmeleri sırasında yaşananlar, sevkiyat yolları, askerler arasında başgösteren ayrılıklar, esir askerlerin durumu ağırlıklı olarak Avusturya gazetelerinde yayınlanmış kendi tecrübeleri ve kişisel gözlemleri ışığında anlatılmaya çalışılacaktır. Çalışmada ikincil kaynaklardan ve arşiv belgelerinden de istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Avusturya-Macaristan, Birinci Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi, Geri Dönüş, Osmanlı İmparatorluğu

**RETURN OF THE AUSTRO-HUNGARIAN SOLDIERS FOUGHT AT
TURKISH FRONTS TO THEIR HOMELAND FOLLOWING THE ARMISTICE
OF MUDROS**

ABSTRACT

Regarding the Armistice of Mudros, signed in October 30th 1918, soldiers of the Austro-Hungarian army served at Turkish fronts as an ally was obliged to leave the Turkish territories within three months. The referred soldiers were initially gathered at certain meeting points in Istanbul and afterwards they were taken to their homelands in groups by ships. Those who either did not or were not able to leave the country after the deadline were regarded as prisoners of war. Evacuation was made under severe conditions. For example, soldiers who were the origins of the victor nations such as Italians, Czechs and Slovaks were given privileges under the auspices of the Entente powers whereas the German, Austrian and Hungarian origins were stood up. Studies were done on the implementation of the relevant clauses of the Armistice. Therefore, this study aims to shed light to the incidents happened in the course of their departure, their departure route, discrepancies between the

* Çalışmanın gözden geçirilmesine tavsiyeleriyle katkıda bulunan babam İsmail Tosun SARAL'a şükranlarımı sunarım.

** Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, saral@hacettepe.edu.tr

authorities and the soldier groups in the light of the experiences and personal observations of the evacuated Austro-Hungarian soldiers published in the Austrian newspapers.

Keywords

Austria-Hungary, World War I, Armistice of Mudros, Return, The Ottoman Empire

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiklerinden Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın değişik rütbe ve sınıflara mensup subay ve askerleri Osmanlı cephelerinde savaşın sonuna kadar çarpışmışlar; Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Osmanlı memleketini terk etmek durumunda kalmışlardır. Türkiye'nin savaşa girişinin ardından Osmanlı Türk Ordusu'nda dağcı (alpine) ve kızakçı (ski) subay, astsubay ve erlerin eğitilmesi, dağ ve kızak birliklerinin kurulması ve yaygınlaşmasını sağlamak için beş kişiden oluşan bir ekibin Doğu Anadolu'ya gitmesiyle birlikte 1915 senesi Ocak ayından itibaren Osmanlı topraklarında Avusturya-Macaristan askerî mevcudiyeti boy göstermeye başlamıştır. ¹ Bu mevcudiyet 1915 senesi Aralık ayından itibaren Çanakkale cephesine gelen ağırlıklı olarak topçu birliklerinden oluşan kuvvetlerle giderek artmış ve beş bin iki yüz kişiye ulaşmıştır. Osmanlı topraklarındaki Avusturya-Macaristan askerlerinin genel karargâhı 1916 senesi ocak ayından itibaren İstanbul'da faaliyet göstermiştir.²

Literatürde bu askerlerin Osmanlı memleketlerini terk edişleri meselesine ağırlıklı olarak Alman askerlerinin tahliyesi üzerinden Türk askerî arşivinde yer alan belgeler ışığında irdeleyen çalışmalar mevcuttur.³ Baran, bu konuya hukukî ve resmî süreç açısından yaklaşırken;⁴ Okur ise Baran'ın bıraktığı noktadan hareket ederek meseleyi ağırlıklı olarak Alman askerlerinin

¹ Bugün kış sporları terminolojisinde *kayak sporu* bilinen kar üzerinde kayma faaliyeti *Harp Mecmuası* isimli eserde *kızak* olarak nitelendirilmekte, bu faaliyeti yapan askerler de *kızaklı keşşâflar* olarak anılmaktadırlar. Bu konuda yapılmış bir araştırma için bkz. Sacit Kutlu ve Bilge Karbi, "Dr. Viktor Pietschmann ve Avusturya-Macaristan'dan Kafkasya Cephesine Gönderilen Kayak Ekibi", **Toplumsal Tarih**, S.279 (Mart 2017), s.74-80.

² Kiss Gábor, **Orvosok, katonak, katonaorvosok, Mozaikok az osztrak-magyar katona-egészségügy történetéből 1868-1918 (Tabipler, Askerler, Asker-Tabipler, Avusturya-Macar Askerî Tıp Tarihinden Mozaikler)**, Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018, s.82-83.

³ Gotthard Jaeschke, "Mondros'a Giden Yol", **Belleten**, No. 109 (Ocak 1964), s.141-152. Mondros Mütarekesi'nin tarihçesi ve uygulanmasına yönelik olarak en kapsamlı çalışmalar Tevfik Bıyıklıoğlu tarafından yapılmıştır. **Türk İstiklâl Harbi I – Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, 1962; ayrıca bu konuda yazarın başka eserleri için bkz. "Mondros Mütarekenamesinde Elviye Selâse İle İlgili Yeni Vesikalar", **Belleten**, c.XXI, s.567-584 ve "Birinci Dünya Harbinde ve Mondros Mütarekesi Sırasında Boğazlar Problemi", **Belleten**, c.XXV, s.81-93. Savaş sona erdiren tüm mütarekelerin karşılaştırmalı bir tahlili için bkz. Temuçin Faik Ertan, "Birinci Dünya Savaşı'nı Sona Erdiren Mütarekelerin Karşılaştırmalı Analizi", **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Dokuz Eylül Üniversitesi Ve Buca Belediyesi 2. Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Mustafa Daş vd. (Ed.), İzmir, 2015, s.493-507.

⁴ Tülay Alim Baran, "Mondros Mütarekesi Gereğince Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu", **Belleten**, c.LXVII, S.248 (Nisan 2003), s.139-151.

memleketlerine gönderilişlerinde yaşananlar açısından irdelemektedir.⁵ Türk askerî arşivinde yer alan belgelerden yararlanmış olmaları her iki eserin de ortak özelliği olarak dikkati çekmektedir. Böylece meseleye en yetkili mercilerden yaklaşımlarını ve cereyan eden hadiseleri hukukî kayıtlar üzerinden irdelemeyi beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada ise gerçekleştirilen tahliyenin öncesinde, tahliye sırasında ve sonrasında yaşananlar Avusturya ve Macar kaynaklarının ışığında yansıtılmaya çalışılacaktır. Tahliye sürecinin birer parçası konumundaki asker ve subayların tecrübeleri ışığında, dağılan imparatorluk ordusunun Çek ve İtalyan kökenli askerlerinin İtilaf devletlerinin himayelerinde kısa sürede tahliye edildikleri; Alman ve Macar kökenli askerlerin bekletildikleri; ateşkes hükümleri uyarınca, müttefik askerlerin tahliyeleri için verilen mühletin dolmasını takiben ülkeyi terk edemeyen askerlerin kısa bir süreliğine İngilizler tarafından esir kamplarında alıkonuldukları; esir kamplarındaki Alman ve Macarlar arasında sürtüşmelerin yaşandığı, Türklerin bu anlaşmazlıklarla pek ilgilenmedikleri anlaşılmaktadır. Tahliyede görev alan ya da tahliye edilenler arasında bulunan asker ve subayların kamuoyuyla paylaştıkları hatıraları konuya ışık tutmaktadır.

Mütareke Uyarınca Müttefik Ordularının Çekilişi

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, 31 Ekim 1918 günü öğle vaktinden itibaren geçerli olmak üzere, *Büyük Savaş'ta* Türk Harbini bitirmiştir. Mütareke'nin 19. ve 23. maddeleri gereğince⁶ Alman ve Avusturya-Macaristan askerleri ve sivilleri Osmanlı-Türk topraklarını terk etmek zorundaydılar.⁷ Bu nedenle Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Müşir von Sanders Paşa da, 31 Ekim 1918 günü Adana'da yayınladığı mesajla, grubun emir ve komutasını Mustafa Kemal Paşa'ya (Atatürk) devrettiğini açıklamıştır. Bölgeyle kendisinin Türk ordusundaki hizmeti de son bulmuştur:⁸

“...Filistin’de bizim için bir başarı silsilesi teşkil eden ve aralıksız altı buçuk ay devam eden inatçı bir savunma ve bilhassa Tellülazur, Turmus Aya, Elkefr ve her iki Şeria muharebeleri; Osmanlı ordusunun ve onunla beraber savaşan Alman ve Avusturya birliklerinin, birkaç kat üstün düşmana karşı ortaya koyduğu inkar edilemez cesaret ve kahramanlığının delilleridir.

⁵ Mehmet Okur, “Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti’nde Bulunan Alman Ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilmesi Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. XX, S.60 (Kasım 2004), s.705-726.

⁶ Mirliva Sedat, **Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin’e Veda**, Kemal Gurulkan (Haz.), İstanbul, Yeditepe, 2009, s.475, Madde 19: “Alman ve Avusturya kara, deniz ve sivil memurları ile vatandaşlarının bir ay zarfında ve uzak mahallerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa sürede Osmanlı ülkesini terk etmeleri (Alman, Avusturya bahri, berri ve sivil memurun ve tebeasının bir ay zarfında ve uzak mahallerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Memâlik-i Osmaniye’yi terketmeleri)”; Madde 23: “Osmanlı Hükümeti, Merkezî Devletlerle bütün ilişkilerini kesecektir. (Hükümet-i Osmaniye Merkezi Hükümetlerle bîcümle münasebatı katedecektir.)” Bkz. Prof. Nihat Erim, “Mondros Mütarekenamesi”, **Devletler Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri, C.1**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s.69.

⁷ Osmanlı Hükümeti’nin gönderdiği emir için bkz. Baran, agm, s.138.

⁸ Liman von Sanders, **Türkiye’de Beş Sene**, Muzaffer Albayrak (Haz.), İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı, Aralık 2006, s. 378. Emrin burada verilen tercümesi için bkz. Mirliva Sedat, **age.**, s.435.

Bu olayların hatıraları bana; Osmanlı İmparatorluğu'nun, cesur evlatlarına datyanarak geleceğe sağlam bir güven ve emniyetle bakabilecekleri kanaatini veriyor.

Osmanlı milletiyle müttefiklerinin gelecekte, sulh ve sükuna ulaşmalarını ve senelerce süren muharebelerin açmış olduğu yaraların kapanmasını cenab-ı Hakk'tan temenni ederim.”

Liman Paşa'dan görevi devralan Mustafa Kemal Paşa, yayınladığı tebliğde Mondros Mütarekesi hükümlerine uygun olarak dört senedir beraber savaştıkları Alman ve Avusturyalı [ve Macar] subay ve erlerin memleketlerine nakledilmelerinde *“her türlü yardım ve kolaylığın sağlanması ve Türk misafirperverliği örneğinin her vesile ile gösterilmesi, bilhassa eşya ve malzeme devir tesliminde yanlış anlamalara meydan verilmemesinin temini”* talimatını vermiştir.⁹

Ordular Grubu Komutanlığı'nın görevleri arasında askerlerin geri dönüşlerinin sağlanması ve bilhassa demiryolu nakliyat işlerinin düzenlenmesi yer almaktaydı. Bu doğrultuda Alman ve Avusturya-Macaristan birliklerinin derhal nakline başlanmıştır. Bu birliklerin kendileriyle birlikte trenlerle nakledemeyeceği her türlü malzeme ve nakliye vasıtası teslim edilmiş; kısmen orduların ihtiyacına tahsis ve kısmen yeniden tesis edilen depolara konmuştur. Demiryolu hatlarının işletimi bu dönemde genellikle Almanların elindeyken, bu durum Alman ve Avusturya-Macaristan birliklerinin nakliyatının sonuna kadar da böyle kalmış ve ondan sonra Osmanlı'ya geçmiştir.

Ellerindeki malzemeleri kurulan ilga karargâhlarına teslim eden Alman ve Avusturya askerleri trenle peyderpey İstanbul'a gitmeye başlamışlardır. Buna göre:

Yıldırım Orduları 6. Ordu birlikleri trenle doğrudan İstanbul'a; otomobil destekli yaya yürüyüşü ile Samsun üzerinden İstanbul'a; Karadeniz-Kafkas birlikleri: Batum ve Samsun'dan vapurla İstanbul'a gelmişlerdir. 5 subay ve 193 er Şile Vapuru ile Batum'dan ayrılmışlardır. 6 subay ve 70 er Samsun'dan İstanbul'a gidecek Batum vapurlarına binmişlerdir. Vasıta yetersizliği, Avusturya vatandaşlarının memleketlerine sevklerini olanaksız kılmıştır. Bunlardan Avusturyalı 52 subay ve 822 er Dolorton Vapuru ile İstanbul'a uğramaksızın Romanya'nın İbrâil (Braila) şehrinden memleketlerine gönderilmişlerdir.¹⁰

Mütareke öncesinde, Filistin'deki mağlubiyet neticesinde bin bir zorlukla İstanbul'a ulaşabilen Avusturya-Macaristan formasyonlarından olan ilk kabileyi oluşturan 667 asker, 8 top, 70 at, 14 araba, 250 ton savaş malzemesi, 160 ton cephane ve eski Rus Kafkas Ordusu mensubu olup da Türkiye'ye sığınan ikisi subay 83 Polonyalı er, Mütareke'nin imzalanmasından hemen önce, 27 Ekim 1918 tarihinde *Stella* vapuruna yüklenerak Türkiye'den ayrılmışlardır. *Stella* vapuru ikinci seferinde ise 30 subay ve 200 nefer götürmüştür. 24 Ocak 1919 günü sabah saat 8'de Türk topraklarında savaşı

⁹ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c.2, (1915-1919) Kaynak Yayınları, s. 240. (27 sayılı *Harb Tarihi Vesikaları* Dergisi'nden alınmıştır.)

¹⁰ Okur, agm, s.713.

Avusturya-Macaristan Birlikleri Viyana'nın Güney Tren Garı'na (Südbahnhof) ulaşmışlar ve merasimsiz olarak karşılanmışlardır.¹¹

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasından ötürü bu devletin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki askerî temsilcisi konumundaki General Pomiankowski de hukuken yetkilerini kaybetmiş olmasına rağmen, savaş sırasında emri altındaki subay, astsubay ve erlerin memleketlerine sağ salım dönebilmeleri için her türlü gayreti göstermiştir. Özellikle birlikler arasındaki disiplin ve düzenin bozulmamasına önem verdiğini anılarında yazmıştır.¹²

İstanbul'a Geliş Ve Sonrasında Yaşananlar

Mondros Mütarekesi'nin 4. Maddesine göre İtilaf'a mensup savaş esirleri ile gözaltındaki ya da esir Ermenilerin tümünün İstanbul'da toplanarak hiçbir koşula bağlı olmaksızın İtilaf Devletlerine teslim edilmeleri öngörülmüştür. Alman ve Avusturyalı rahip ve rahibeler ile Avusturya Yahudilerinin, Boşnakların ve İtalyanlar tarafından verilen tabiiyet belgelerine sahip olanların ise kalmalarına izin verilmiştir.¹³ 28 Aralık 1918 günü Viyana'ya ulaşan Avusturya Macaristan Deniz Ataşesi Deniz Albayı Schönthaler, verdiği demeçte 30 Kasım itibarıyla İstanbul'da 180 subay ve yaklaşık 1800 erin bulunduğunu; İtilaf güçlerinin bunlara iyi davrandıklarını ifade etmiştir.¹⁴ Bu askerlerin memleketlerine sevk edilmeleri için kendilerine *Reşit Paşa Vapuru* tahsis edilmiştir.¹⁵

İstanbul'a toplanan askerler Anadolu yakasında Haydarpaşa-Üsküdar-Kadıköy-Moda taraflarına hızlıca yerleştirilmişlerdir. Ancak kontrol güçlüğü, asayişin temin edilememesi ve İngilizlerin taleplerinden ötürü bunlar Adalar'a gönderilmişlerdir. General Pomiankowski, Ada'daki Hotel Splendit'te 300 kadar motorlu birlik eratinın, Haydarpaşa'da 400 topçu erinin, Maltepe'de de

¹¹ İsmail Tosun Saral ve Emre Saral, **Çanakkale ve Sina-Filistin Cephelelerinde Avusturya-Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları**, Ankara, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları: 9, 2012, s.120.

¹² Josef Pomiankowski, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü**, Dr. Kemal Turan (çev.), Kayihan Yayınları, İstanbul, 1990.s. 382.

¹³ Okur, agm, s.717.

¹⁴ **Grazer Tagblatt**, 29 Aralık 1918 s.12.

¹⁵ 4.458 grostonluk, 112,8m boyunda, 14,1 m genişliğinde, tek uskurlu bir yolcu gemisi olan Reşit Paşa Vapuru *Sir Raylton Dixon & Co. Ltd.* şirketi tarafından 1901 yılında İngiltere'de Middlesbrough Tersanesi'nde inşa edilmiştir. Önce *Port Antonio* adıyla Orta Amerika'ya Antil Adaları'na sefer yapmıştır. 1911 yılında *Donanma Cemiyeti* tarafından satın alınarak ismi *Reşit Paşa* olarak değiştirilmiştir. O sıralarda Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Donanma'nın emrine verilerek nakliye ve hastane gemisi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sonradan eski sahibi *Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi*'ne iade edilmiştir. 21 Eylül 1925 günü Ankara'dan trenle İzmit'e hareket eden Atatürk geceyi limanda Reşit Paşa Vapuru'nda geçirerek ertesi gün vapurla Mudanya'ya hareket etmiştir. Vapurda ikametgâhı ile ilgili olarak geminin anı defterine 22 Eylül 1925 tarihinde şunları yazmıştır: "*Reşit Vapuru'nda geçirdiğimiz saatler kıymetli hatıram meyanında bulunacaktır. Gördüğümüz intizam ve mükemmeliyet seyri sefain idaremizin muktedit ellerde bulunduğuna şüphe bırakmamaktadır. Bu yazılarım teşekkürdür. 22.9.1925*" 1934 yılında yeniden donanmaya devredilen Reşit Paşa bir ara İzmit'te bağlanarak depo olarak kullanılmıştır. 1940'lı yılların başına gelindiğinde artık iyice yaşlanan vapur kadro dışı bırakılmış ve 1953 yılında de büsbütün sökülüştür. Atatürk'ün sözü için bkz. "Reşit Paşa Vapuru", **Deniz Kuvvetleri Komutanlığı İnternet Sitesi**,

<https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=445&dil=1&fbclid=IwAR3ptwjp1sKnBR969eI-HxXZlNYtPWf9Swsb0ykvMBinGvp38sLLJ1Cenac> (Erişim Tarihi: 24 Eylül 2019).

teknik birlik ve diğer karışık sınıflara ait 350 asker bulunduğunu yazar.¹⁶ Grazlı bir askerin Büyükaada Esir Misafirhanesinden *Tagespost* gazetesine yolladığı mektuptan bu askerlerin koşullarına yönelik bilgi edinmek mümkündür:¹⁷

“İstanbul’un Anadolu tarafında Avusturyalı ve Macar Savaş Esiri olarak 1000 er ve 230 subay tutulmakta olup bir kısım Avusturyalılar karşı Anadolu kıyısında Maltepe’de bir kısmı ise Haydarpaşa’da bulunmaktadır. Durumlarının mükemmel olduğu söylenebilir. Büyükaada’da bulunan askerler Otomobil Kolu’na mensup ulaştırma askerleridir. Slav ve İtalyan unsurlar, İtilaf güçleri kanalıyla yurtlarına döndüler. Avusturyalılar ise bir ay içinde yurda dönmeyi ümit ediyorlar.”

Viyana’da yayınlanan *Deutsches Volksblatt* isimli gazetenin 15 Ocak 1919 tarihli sayısında “Türkiye’deki Birliklerimiz” başlığı ile verilen bir haberde “İtilaf güçleri mi zorluk çıkarıyor? Yoksa bizim devlet adamlarımız mı?” diye sorularak Türkiye’de bulunan Avusturya-Macaristan muharip birliğine mensup Haydarpaşa’da Trieste’ye gönderilmeyi bekleyen bir okuyucu tarafından aralık ayı başında Viyana’ya gönderilen bir mektup yayınlanmıştır. Bu mektupta askerlerin para sıkıntısı çektikleri, donanma gemilerine el koyan İtalyanlardan medet umulduğu; Avusturya ve Macar kökenli askerleri haricindeki askerlerin memleketlerine gönderildikleri Viyana’daki hükümetin kendilerine yardım etmediği takdirde Konya’da enterne edilmekten korktukları dile getirilmektedir:¹⁸

“Biz burada Asya’dayız. Haydarpaşa’da, Moda’da bulunuyoruz. Vapur ile gönderilmeyi bekliyoruz. Bir Türk vapuru bizi almak için bekliyor. Bizleri Trieste’ye götürecektir. Hepimizi alacak mı bilmiyorum. Bir hafta içinde yola çıkacağımızı umuyorum. Belki bir kısmımız yollanacak. İnşallah ben bu grubun içinde olurum. İki hafta yetecek kadar paramız var. Eğer yola çıkarılmazsak harp esiri olarak enterne edileceğiz. Her durumda Savaş Bakanımıza bizlerin yola çıkıp çıkmadığımızı İtalyanlara sorup öğrenmesi hususu hatırlatılmalıdır. Donanmamıza el koyan İtalyanların elinde vapurlarımız var. Bu vapurlardan bir adedi hükümetimiz tarafından kiralanarak bizi vatana getirebilir. Çünkü en fazla altı hafta veya iki ay sonra bütün erzakımız tükenecek.

Ve herkes bir Türkiye’de savaş esiri olmanın ne demek olduğunu biliyor. Bu açlıktan ölmektir. Hemen yola çıkmazsak ‘bulgur’ yemekten öleceğiz. İtilaf güçleri ellerinde vapur olmadığını söylüyorlar. Avusturyalılar ve Macarlar dışında bütün diğer devletlerin vatandaşları İtilaf [devletleri] tarafından sevk edildiler. Eski K.u.K.¹⁹ askerlerinden sadece bizler - Avusturyalılar ve Macarlar- kaldık. Viyana’dakiler ‘İtalya’da ve Türkiye’de enterne edilme’ arasındaki farkın ne olduğunu bilmiyorlar. Buradan hemen

¹⁶ Pomiankowski, **a.g.e.**, s.282-285.

¹⁷ “Oesterreichische Kriegsgefangene in Anatolien”, **Innsbrucker Nachrichten**, 27 Ocak 1919, s. 8.

¹⁸ “Unsere Truppen in der Türkei”, **Deutsches Volksblatt**, 15 Ocak 1919, s.9.

¹⁹ *K.u.k.*: *Kaiserlich und königlich*: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nu ifade eden terim ve onun kısaltması.

yola çıkmalıyız. İtilaf Güçleri bize vapur bulup veremiyorlar. Bizi enterne ederek izole etmek için yapıyorlar. Alman askerler için uygulama zaten başladı. Umarım Türkler tarafından Avusturyalıların hizmetine verilen "Reşit Paşa" adlı gemi ile beş veya altı gün içinde yola çıkarız. İtalyan Askerî Ataşesi İtalyanların bizler için bir şeyler yapmaya hazır olduğunu söyledi. Bakanımız bizimle ilgilenmeli, Viyana'daki İtalyanlarla konuşmalıdır. Eğer enterne edilerek Konya'daki esir kampına gönderilirse açıkta ölürüz, çok kötü şeyler olur. Sen bu mektubu alınca muhtemelen yolda olacağız. Viyana'dakiler bizimle ilgilenmelidir. İtalyanlarla bir anlaşma yapılarak bizi getirecek vapurun dönüş yolculuğu için gerekli kömür sağlanmalıdır."

Gazete bu mektuptan yola çıkarak "Vatandaşlarımız yardıma muhtaçlar, kurtarmak gerekir. İmdat çağlığını kim duyar?" diye sormaktadır.²⁰ Gazetede bu endişeler dile getirilirken Avusturya Kızılhaç Kurumu asker ve hastaların taşınması için *Reşit Paşa Vapuru*'nun 371.000 Rus Rublesi tutan masraflarını karşılamıştır. Ayrıca *President Grant Vapuru* için 47 milyon Avusturya Kronu, *Shunta Maru Vapuru* için 671 bin Fransız Frangı olmak üzere çeşitli taşımacılık hizmetleri için bu kurum tarafından toplam 4,477,771 Avusturya Kronu ödenmiştir.²¹

Sevk edilmeyi bekleyen bu grup arasında yer alan Avusturyalı bir subayın *Neues Wiener Tagblatt* gazetesine verdiği bir beyana göre sevkıyatları ateşkes antlaşmasının imzalanmasından sonra Türkiye'de kalan 145 subay ve 1000 eri kapsamaktadır. Yurda dönüşün kendileri için çok zor olduğunu ifade eden subay bu durumu Türk yetkililerin ilgisizliğine bağlamıştır: ²²

"Sevkiyatımız Ateşkes antlaşmasının imzalanmasından sonra Türkiye'de kalan 145 subay ve 1000 eri kapsamaktadır. Yurda dönüş onlar için çok zor oldu. Mondros Mütarekesinin hükümlerine göre askerlerimiz 30 Kasım 1918 gününe kadar Türkiye'yi terk etmek zorundaydılar. Türkiye'nin anlaşılmayan ilgisizliğinin yanında ayrıca Viyana'daki Yüksek Ordu Komutanlığı'ndan bile, askerlerin Türkiye'den getirilmesine dair hiçbir talimat verilmemesi nedeniyle askerlerimiz orada kalmışlardır. Bazı küçük Alman ve Avusturyalı grupların sevkıyatına girilse de başarısız olunmuştur. Sonunda 30 Kasım'da Türkiye birdenbire, söylendiğine göre Konstantinopolis'teki İtilaf komutanlığının emriyle, Avusturya-Macaristan birliklerinin, Marmara Denizi'nin Asya sahillerinde bir yerde enterne edilmelerini istedi. Uzun çabalar sonucunda Avusturyalılar enterne edilmediler. Haydarpaşa, Moda, Maltepe ve Adalara yerleştirildiler. Liman von Sanders Paşa emrindeki 12 000 Alman askeri gibi dikenli teller ardında tutulmadılar.

Bu arada Avusturya Macaristan birliklerinde bulunan Çekler, Slovaklar, Yugoslavlar, Romenler, İtalyanlar gibi çeşitli milletlere ait unsurlar serbest bırakıldılar. Bu unsurlardan geri kalanlar ise

²⁰ "Unsere Landsleute vor der Bergrettern! Wer hört den Notschrei!"

²¹ (Linzer) Tages-Post, 8 Temmuz 1922, s.1.

²² "Heimkehr der Österreicher und Ungern aus der Türkei", Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe), 22 Ocak 1919, s.6.

Suriye’de hezimete uğrayan Türk Ordusunda görevli idiler. Küçük Asya kıyılarında, Türklerle, İngilizlerle, İtalyanlarla ve Sırplarla yabancı dil bilen subaylar aracılığıyla yapılan müzakereler sonucunda, Türkler 3800 tonluk Reşit Paşa yolcu vapurunu askerlerin sevkiyatı için emre hazır etti. Bu vapur bu kadar kalabalık bir yolcuyu taşıma kapasitesine haiz olmadığı için Avusturya Macaristan İstihkâm yedek subayları tarafından tâdil edildi. Ama kömür ve tatlı su arzı yetersizdi. Türkiye’deki İngiliz ve İtalyan askerî ve bahrî yetkililerin kolaylık göstermeleri sayesinde ihtiyaçlar giderildi. Deniz yolculuğu sırasında ciddi mayın tehlikesi bulunduğundan iki İngiliz kılavuz subay da vapurda görevlendirildi. Askerlerimiz ve sivil personel sonunda 5 Ocak 1919 günü vapura bindiler. Deniz yolculuğu mevcut kış şartlarına göre havanın iyi olması nedeniyle gayet güzel geçti. Sadece iki fırtınalı gün geçirdik. İmroz ve Limni Adaları boyunca hâlâ denizde binlerce mayın bulunduğundan ve aynı tehlikenin Taranto Körfezi ve Otranto Boğazında da mevcut olması nedeniyle rota çok dikkatli çizilmiş, normal İstanbul-Trieste yolculuğu bariz bir şekilde uzamıştı. Güzel yaz aylarında Taranto Körfezi’ndeki Gallipoli limanına normal olarak beş günde ulaşılabilirdi. Bu limanda vapuru mayınlar arasından geçirerek kuzeye götürecek bir İtalyan kılavuz subay vapura bindi. Quarnero’daki çok zor seyir nedeniyle Reşit Paşa küçük bir Dalmaçya Adaları olan Unye (Uniye), sonra da Brioni (Brijuni) ve Fafana arasında demirlemek zorunda kaldı. Sonunda Reşit Paşa 15 Ocak 1919 da Trieste Limanına ulaştı. Alınan ihtiyati tedbirler sayesinde, tüm yolcular da limana sağ salim vardılar. Avusturyalılar ve Macarlar Trieste’deki İtalyan askeri yetkililerinin gerekli tren katarını sağlayana kadar vapurda kaldılar. Tren, bütün Avusturyalı subaylar, erler ve sivillerle birlikte onların valizlerini ve ihtiyaç malzemelerini aldı. Biraz sıkışsalar da güvenli bir şekilde eve gidebileceklerine seviniyorlardı. Macarlar için onları Budapeşte’ye götürecek ayrı bir tren hazırlanmıştı. Avusturyalılar İstanbul’da alınan vizeler sayesinde yolculuğa hiç zorluk çekmeden devam ederek İtalyanlar tarafından işgal edilmiş Yugoslav topraklarında 60 saat süren uzun bir yolculuktan sonra dün sabah Viyana’nın Südbahnhof’una mutlu bir şekilde ulaştılar. Ancak, anavatanlarına kavuşmanın sevincini yaşarken üzücü bir haberle etkilendiler. Çünkü bazı arkadaşlarını taşıyan tren Ukrayna’da soyulmuş, bütün eşyalar çalınmıştı. Subaylar bütün eşyaları, çamaşırları çalındığı için sadece üzerlerindeki üniformaları ile kalmışlardı.

Viyana’ya gelenler arasında aşağıda adları yazılı subaylar bulunmaktadır: Albay v. Zambaur ve ailesi, Albay von Nosek, Yarbay v. Hervay, Yarbay Ritter v. Niestolowsy, Kurmay Yarbay Ernst Megay, Binbaşı Samanek ve Yüzbaşı Walter Adam, Binbaşı Mähern, Mühendis Yüzbaşı Erich Heller, Önyüzbaşı Meclis Üyesi Max Hampl, Dağcılık uzmanı Yüzbaşı Rudolf Veith, Orman Mühendisi Yüzbaşı Eduard Löw, Topçu Kurmay Yüzbaşılar Friedrich ve Neeb, Mühendis Yüzbaşı Leo Linder, Demiryol Subayı

Önyüzbaşı Dr. Edgar Tolh, Önyüzbaşı Dr. Adalbert Lederer, Yüzbaşı Karl Schrecker. Ustağmen Prens Schwarzenberg, Üsteğmen Dr. Jug, Walter Stoß ve ailesi, Dr. Laura Stoß ve ailesi, Teğmen Friedrich v. Heller ve ailesi, İnşaat Mühensisi Teğmen Artur Born.”

Reşit Paşa Vapuru, 2 Ocak 1919 tarihinde içme suyu; 3 ve 4 Ocak günlerinde ise kömür almış ve 5 Ocak günü de yük ve yolcularını alacağı Haydarpaşa İskelesi'ne yanaşmıştır. Gemiye başta General Pomiankowski olmak üzere iki yüz subay, bin elli asker ve aralarında kadınların da bulunduğu iki yüz sivil bindirilmiştir. 6 Ocak 1919 günü akşamüstü eve dönüş yolculuğu başlamıştır. Bu vapurda yer alan yolculardan Baş Eczacı Yüzbaşı Herrlinger'in naklettiği üzere:²³

“Son kez hüzünlü bir şekilde batan güneşin aksettiği İstanbul'un eşsiz manzarasını seyrettik. Çanakkale Boğazı, Ege Denizi, Yunanistan, Adriyatik Denizi üzerinden yapılan yolculuk bazen sakin bazen da fırtınalı geçen dokuz gün sonunda, 15 Ocak'ta Trieste'de sona erdi. İtalyanlar vapurdan inmemize ancak 18 Ocak günü müsaade ettiler. Bize on vagonluk bir tren katarı tahsis edildi. Aynı gün gece yarısı hareket ettik. Viyana'ya 21 Ocak 1919 günü sabahı ulaştık ve değişik yerlere gitmek üzere birbirimizden ayrıldık. Ancak, müşterek anılar ve silah arkadaşlığı bizleri sıkı sıkıya bağlıyordu.”

Bu konuda Pomiankowski ise şunları yazmıştır:²⁴

“Her şeyin tamam olduğu bana bildirildikten sonra kalkış emrini verdim. Demir alındı. Makine kalkış düdüğünü çaldı. Vapur nemli kış akşamının sisli alacakaranlığında Marmara Denizine doğru ağır ağır açılmaya başladı. Kadınlar, subaylar ve askerler güvertede toplandılar. Bir asker korosu bir veda şarkısı söyledi. Hüzünlü bir şekilde daha belirsiz bir hâle gelerek gözden kaybolan ve yavaş yavaş ışıkları da birer ikişer sönen İstanbul'un tanıdık görüntüsüne baktık. Beden olarak kahraman, asil ve sadık Türk halkından ayrılıyorduk. Son defa Türk vatanının savunulmasında canlarını veren ve Çanakkale'de, Suriye'de Irak'ta gömülü olan silah arkadaşlarımızın aziz ruhları karşısında manen saygı duruşunda bulunduk. Son ışık da gözden kaybolunca etrafımızı karanlık sarınca vapurumuz yavaş ve sessizce yol aldı.”

Reşit Paşa, Haydarpaşa'dan ayrıldığında, dayanamayacak derecede hasta olan bir kısım Avusturya-Macaristan askeriyile bazı tüccarlar ve bunlarla ilgilenecek bir grup asker de İstanbul'da kalmışlardı. Sağlam olan bu askerler, 200 kadar görev yapamaz eri toplayarak Nisan 1919'da İtalyan gemisiyle Cenova'ya gelmişler ve oradan da İsviçre ve Tirol üzerinden ülkelerine dönmüşlerdir. Üsküdar Asker Hastanesi'nde vefat eden bazı Avusturya-

²³ “Vortrag des Militärapothekeers i. d. Res. Mr. Richard Herrlinger ehern. Kommandant des k. u. k. Materialersatzdepot in Konstantinopel”, **Pharmaceutische Post**, 7 Aralık 1935, s.5.

²⁴ Pomiankowski, **a.g.e.**, s.426. General Pomiankowski ve yol arkadaşlarının Viyana'ya geliş tarihli *Grazer Tagsblatt* gazetesinde “Dün sabah, 21 Ocak 1919 günü 145 subay ve 900 asker ve yanı sıra İstanbul'un sivil kolonisinden oluşan bir topluluk Avusturya Macaristan Askeri Yetkilisi FML Pomiankowski komutasında Viyana'ya ulaştı.” şeklinde kamuoyunun bilgisine sunulmuştur. Bkz. **Grazer Tagsblatt**, 22 Ocak 1919, s.10.

Macaristan askerleri ise Tarabya'daki *Almanya* Büyükelçiliğinin Yazlık Rezidansı bahçesine defnedilmişlerdir.²⁵

8 Mayıs 1919 günü akşamı İstanbul'dan kalkan özel bir trenle yaklaşık 700 kişi daha Viyana'daki Batı Tren Garı (Westbahnhof)'na ulaşmıştır. İstanbul Başkonsolosluğunda görevli bir diplomatın yönetiminde gelenler eski Avusturya-Macaristan Devletinin değişik halklarından oluşan askerler veya sivil ailelerdi. Trenin hareket ettiği resmî olarak bildirilmediğinden kimse hatta Kızıl Haç görevlileri bile onları karşılamaya gelmemiştir. Ancak, ertesi gün gelenlerle ilgilenilmiştir. Gelenler arasında bulunan 200 kadar Avusturya vatandaşından hasta olanlar bakım için hastanelere kaldırılmışlar, diğerleri de memleketlerine gönderilmişlerdir.²⁶

Savaş Esirlerinin Durumu

1919 yılı sonu itibarıyla İngiliz resmî verilerine göre, tüm cephelerde Avusturya-Macaristan tabiiyetindeki toplam 8,952 kişi İngilizlerin eline esir düşmüştür. Bunlardan Suriye ve Filistin cephelerinde esir düşen 1,200'ü Mısır'da gözetim altında tutulmuştur.²⁷

Esirlerin toplanma kampı Tel Rifat'ta; sevkiyat taburları da Süveyş Kanalı yanındaki El Kantara'da konuşlandırılmıştır. Macar subaylar İskenderiye yakınındaki Seydibeşir Kampı'na Almanların arasına sevk edilmişler; bunun dışında Ras el tin, Tura, Maadi, Kasr el Nil ve Tel el Kebir'e gönderilmişlerdir. Bunların haricindeki Macar askerler Kahire'de Kızıl Kışla ve Heliopolis isimli hastanede gözetim altına alınmışlardır.²⁸

Seydibeşir Kampı'nda yüzlerce Türk, Alman, Bulgar, Avusturya ve Macar subayı bulunmaktaydı. Bunlardan yirmi üçü Avusturya-Macaristan askeriye aynı kaynak başka bir veriye dayanarak bu sayıyı yirmi bir olarak vermiştir.²⁹ Tel El Kebir Kampında ise 30 bin Türk ve 1000 Alman esirin yanında 125 de Avusturya-Macaristan askeri esir olarak tutulmuştur.³⁰

Esirlerin eve dönüşleri 1919 senesi Aralık ayında gerçekleşmiştir. İngiliz askerlerinin denetiminde önce hudut şehri Villach'a kadar gelmişler, orada Avusturyalı yetkililere teslim edilmişlerdir. Böylece 1915'de Osmanlı topraklarına gelmiş olan Avusturya-Macaristanlı askerler 1919 itibarıyla tamamen dönmüşlerdir.

Genel Değerlendirme

Birinci Dünya Savaşı sonunda dağılan Avusturya-Macaristan imparatorluk ordusunun Çek ve İtalyan kökenli askerlerinin İtilaf devletlerinin himayelerinde kısa sürede tahliye edildikleri; Alman ve Macar kökenli askerlerin bekletildikleri; Ateşkes hükümleri uyarınca, müttefik askerlerin

²⁵ Bu askerlerin isimleri şöyledir: Piyade Eri Danzosch (Macar), Topçu Eri Erben Vincent (Macar), József Kanalas (Macar), Er Antal Kiss (Macar), Er Marek Josef (Çek), Topçu Eri Naggi Johann (Macar), Topçu eri Paul Paul (Avusturyalı)

²⁶ **Arbeiter Zeitung**, 9 Mayıs 1919, s.5.

²⁷ Esirlerin tutulduğu diğer kamplar Fransa (2800 kişi), İtalya (2644 kişi), İngiltere (1554 kişi), Hindistan (460 kişi) ve Malta (264 kişi)'da bulunmaktaydı. Bkz. Baja Benedek, Pilch Jenő, Dr. Lukinich Imre ve Zilahy Lajos, "Angol Szuronyok Között", **Hadifogoly Magyarok Története 1. Kötet**, Budapest, Athenaeum, 1930, s.330.

²⁸ **A.g.e.**, s.359.

²⁹ 2 alay tabibi, 12 baştabip ve üsteğmen, 6 teğmen ve 1 asteğmen. Bkz. **Aynı yer**.

³⁰ **A.g.e.**, s.361.

tahliyeleri için verilen mühletin dolmasını takiben ülkeyi terk edemeyen askerlerin kısa bir süreliğine İngilizler tarafından esir kamplarında alıkonuldukları; daha sonra bunların da kısıtlı olanaklar ve güçlük içerisinde memleketlerine gönderildikleri anlaşılmaktadır. Olanakların yetersizliğine rağmen sevk edilmeyi bekleyen askerlere İtilaf devletleri yetkililerince kötü muamele yapılmadığı sonucuna varılabilir. Filistin ve Suriye cephelerinde savaş devam ederken İngilizlerin eline esir düşenler ise 1919 yılının sonuna değin kamplarda bekletilmelerinin ardından serbest bırakılmışlar ve evlerine ulaştırılmışlardır.

KAYNAKLAR

Kitaplar ve Makaleler

Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, (1915-1919) Kaynak Yayınları.

Türk İstiklâl Harbi I – Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, 1962.

Baja Benedek, Pilch Jenő, Dr. Lukinich Imre, Zilahy Lajos, **Hadifogoly Magyarok Története 1. Kötet**, Budapest, Athenaeum, 1930.

Baran Tülay Alim, “Mondros Mütarekesi Gereğince Osmanlı İmparatorluğu’ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu”, **Belleten**, c.LXVII, S.248 (Nisan 2003), s.139-151.

Bıyıklıoğlu Tefik, “Mondros Mütarekenamesinde Elviye Selâse İle İlgili Yeni Vesikalar”, **Belleten**, c.XX1, s.567-584.

-----, “Birinci Dünya Harbinde ve Mondros Mütarekesi Sırasında Boğazlar Problemi”, **Belleten**, c.XXV, s.81-93.

Erim Nihat, **Devletler Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C.1**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.

Ertan Temuçin Faik, “Birinci Dünya Savaşı’nı Sona Erdiren Mütarekelerin Karşılaştırmalı Analizi”, **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Dokuz Eylül Üniversitesi Ve Buca Belediyesi 2. Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Mustafa Daş vd. (Ed.), İzmir, 2015, s.493-507.

Jaeschke, Gotthard, “Mondros’a Giden Yol”, **Belleten**, No. 109 (Ocak 1964), s.141-152.

Kiss Gábor, **Orvosok, katonak, katonaorvosok, Mozaikok az osztrak-magyar katona-egészségügy történetéből 1868-1918 (Tabipler, Askerler, Asker-Tabipler, Avusturya-Macar Askerî Tıp Tarihinden Mozaikler)**, Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018.

Kutlu Sacit ve Karbi Bilge, “Dr. Viktor Pietschmann ve Avusturya-Macaristan'dan Kafkasya Cephesine Gönderilen Kayak Ekibi”, **Toplumsal Tarih**, S.279 (Mart 2017), s.74-80.

Mirliva Sedat, **Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin’e Veda**, Kemal Gurulkan (Haz.), İstanbul, Yeditepe, 2009.

Okur Mehmet, “Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti’nde Bulunan Alman Ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilmesi Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. XX, S.60 (Kasım 2004), s.705-726.

Pomiankowski Josef, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü**, Dr. Kemal Turan (çev.), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1990.

Saral İsmail Tosun ve Saral Emre, **Çanakkale ve Sina-Filistin Cepheleeri'nde Avusturya-Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları**, Ankara, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları: 9, 2012.

Von Sanders Liman, **Türkiye'de Beş Sene**, Muzaffer Albayrak (Haz.), İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı, Aralık 2006.

Gazete ve Dergiler

Grazer Tagsblatt, 29 Aralık 1918 s.12.

Grazer Tagsblatt, 22 Ocak 1919, s.10.

“Unsere Truppen in der Türkei”, **Deutsches Volksblatt**, 15 Ocak 1919, s.9.

“Heimkehr der Österreicher und Ungern aus der Türkei”, **Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe)**, 22 Ocak 1919, s.6.

“Oesterreichische Kriegsgefangene in Anatolien”, **Innsbrucker Nachrichten**, 27 Ocak 1919, s. 8.

(Linzer) Tages-Post, 8 Temmuz 1922, s.1.

“Vortrag des Militärapothekeers i. d. Res. Mr. Richard Herrlinger ehern. Kommandant des k. u. k. Materialersatzdepot in Konstantinopel”, **Pharmaceutische Post**, 7 Aralık 1935, s.5.

Arbeiter Zeitung, 9 Mayıs 1919, s.5.

İnternet Kaynağı

“Reşit Paşa Vapuru”, **Deniz Kuvvetleri Komutanlığı İnternet Sitesi**, <https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=445&dil=1&fbclid=IwAR3ptwjp1sKnBR969eI-HxXZlNYtPWf9Swsb0ykvMBinGvp38sLLJ1Cenac> (Erişim Tarihi: 24 Eylül 2019).

BİLİM – EĞİTİM

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA TÜRKİYE İLE SOVYET AZERBAJCANI ARASINDAKİ BİLİMSEL, KÜLTÜREL VE EĞİTİMSEL İLİŞKİLER: DİSİPLİNLERARASI BAKIŞ

Vüsal ZÜLFÜGAROV*

ÖZET

Halkımızın dost ve kardeş Türk halkıyla ilişkileri zengin ve karmaşık bir içeriğe sahiptir ve bu karşılıklı güvene ve stratejik ortaklığa dayanıyor. 1918'de Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasında, devlet kurumlarının, ordusunun oluşturulmasında, toprak bütünlüğünün sağlanmasında, kültürün, bilimin, eğitimin geliştirilmesinde Osmanlı'nın büyük hizmetleri olmuştur. Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra da, Azerbaycan'ın Sovyet devleti olmasına, halkımıza yönelik önyargılı sovyet ideolojisinin hakim olmasına rağmen halkımızın aydınları, önde olan kişileri Türkiye ile ilişkileri koruyup saklamaya çalışmış, özellikle bilim, eğitim ve kültür alanında ilişkiler sürdürülmüştür. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti zamanında Azerbaycan'da eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi amacıyla Osmanlı Devleti tarafından özünde eğitim çalışanlarına ihtiyacın olduğu bir zamanda, Bakü'ye öğretmenler gönderilmiştir. Eylül 1920'de Bakü'de gerçekleşen Doğu Halklarının Birinci Kongresi'ne Türkiye'den 100'ün üzerinde kişi katıldı. Kongre siyasi amaçlar taşısa da kültürel alanı etkilemiş, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin genişlemesine katkıda bulunmuştur. Atatürk'ün teşebbüsü ve liderliği altında uygulanan reformların kültürel ilişkilerin güçlendirilmesi üzerinde daha büyük etkisi olmuştu. Yine 1926'da Bakü'de düzenlenen Türk Halkları Kongresi'ne (Türkoloji Kongresi) Türk bilim adamları aktif olarak katıldı. Türk halkları tarafından kullanılan Arap alfabesinin yerini Latin alfabesinin alması konusuna kendi desteklerini verdiler. Bakü'deki Türk halkları Kongresi'nden sonra, aynı zamanda Türkiyede de arap alfabesini yeni bir alfabe ile değiştirme süreci hızlandı. 1925'te Türkiyeye okul programları, planlar, çok sayıda pedagojik literatür, 1929'da tarım, ilaç, sağlık alanına ait 97 başlıkta 288 bilimsel yayın ve dergiler, 1929 yılında Ankara Yüksek Hukuk Okulu için türk dilinde çok sayıda yasal yayın, özellikle Azerbaycan Anayasası, kararnameleri ve yasaları, kadınların statusu hakkında yasalar, Adalet Bakanlığı'nın çeşitli materyalleri gönderildi. Yalnızca 1930'un ikinci yarısında azerbaycan ve tatar dillerinde 224 kitap ve dergi Türkiye'ye gönderildi. Genel olarak, Sovyetler Birliği'nin Atatürk hükümeti ile ilişkiler tamamen politik-ideolojik amaçlar taşısa da asla iki kardeş ülke arasındaki dostluğu ve kardeşliği bozmadı.

Anahtar Kelimeler

Atatürk dönemi, Sovyet Azerbaycanı, Doğu Halklarının Birinci Kongresi, I Türkoloji Kongresi, Atatürk reformları

*Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Yönetim Kurulunun Bilimsel araştırmaların koordinasyonu Şubesinin Müdür Yardımcısı, vzulfugarov@inbox.ru

ON COOPERATION BETWEEN TURKEY AND SOVIET AZERBAIJANI IN THE FIELDS OF SCIENCE, EDUCATION AND CULTURE IN THE EARLY 20TH CENTURY: AN INTERDISCIPLINARY VIEW

ABSTRACT

The relations between our people and the brotherly Turkish people are rich and complex and they are based on mutual trust and effective strategic partnership. In 1918, Ottoman Empire helped greatly to the creation of the Democratic Republic of Azerbaijan, state structures, the army, the territorial integrity, the development of culture, science and education. After the collapse of the Democratic Republic of Azerbaijan, scientists and intelligentsia of our people tried to maintain ties with Turkey especially in the fields of science, education and culture even though Soviet Azerbaijan was established at that time and biased Soviet ideology was dominant among our people. In the times of the Azerbaijan Democratic Republic the Ottoman State sent teachers to Baku even though Ottoman State itself needed education workers, with a purpose of reconstruction and development for the education system in Azerbaijan. At the first Congress of the Peoples of the East, held in September 1920 in Baku, more than a hundred delegates came from Turkey. Although the Congress had a political purpose, it contributed to the expansion of Azerbaijani-Turkish relations in the field of culture. The reforms conducted by initiative and led by Atatürk had a great impact on the strengthening of cultural ties. In 1926, Turkish scientists took an active part in the Congress of Turkic peoples, which was held in Baku. They supported the replacement of the Arabic alphabet, used by the Turkic people, with the Latin alphabet. It should also be noted that after the Congress of Turkic peoples held in Baku, the process of replacing the Arabic alphabet with a new one has accelerated in Turkey. In 1925, Turkey received a large number of pedagogical literature, including school curriculum, plan, etc., in 1929, 97 publications 288 copies of scientific literature and journals belonging to such areas as agriculture, medicine, health, etc., in 1929, a large number of legal literature in Turkish for the higher school of law of Ankara, in particular a collection of orders and laws of the Azerbaijani Constitution, laws on the status of women, various materials of the People's Commissariat of justice. Only in the second half of 1930, 224 books written in Azerbaijani and Tatar languages, as well as modern literature were sent to Turkey. In general, even though the relations between the Soviet Union and the government of Atatürk had purely political and ideological goals, they could not break the unity of friendship and brotherhood between the two fraternal countries.

Keywords

The period of Atatürk, Soviet Azerbaijan, First Congress of Eastern Peoples, Ist Turkology Congress, Atatürk's reforms.

Giriş

1920'lerin başında kurulan Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri sonraki yıllarda başarılı bir şekilde gelişmiş ve iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler üzerinde olumlu bir etki yapmıştır. Türkiye- Sovyetler Birliği kültürel işbirliği 1920'li yıllarda çeşitli şekillerde gerçekleştirilmekteydi. Bu, sergiler, festivaller, konserler, yayınlar, bilimsel kitaplar, edebi eserlerin değişimi, eğitim, bilimsel araştırma, sanat alanında yaratıcı işbirliği, kültür, bilim ve yaratıcı kolektiflerin karşılıklı değişimi şeklinde oldu. Taraflar arasında pek çok farklı özelliğe ve izlenen hedefe rağmen, bu yıllar boyunca, SSCB'nin müslüman ülkelerinde gerçekleşen kültürel devrimle Atatürk'ün reformları arasında bazı uygunluklar da vardı. Türkiye ile SSCB arasındaki kültürel işbirliği bir yandan her iki ülkenin ihtiyacından kaynaklanıyorduydu da, bir yandan da böyle bir eğilimin ortaya çıkmasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki temsilcilerinin faaliyetlerini de vurgulamak önemlidir. Sovyet-Türkiye kültürel bağlarının güçlendirilmesinde 1925 yılında Rusya'da kurulmuş Hariçle Umum İttifak Kültürel İlişkiler Toplumu, 1926'da kurulmuş Umum Ukrayna Kültür Toplumu ve 1928 yılında kurulan Zakafkasya Hariçle Kültürel İlişkiler Toplumu önemli bir rol oynadı. Azerbaycan bağımsızlığını resmen yitirmesine rağmen, SSCB ve Zakafkasya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti içinde Türkiye ile kültürel ilişkilere devam etme fırsatı bulmuştu.

Azerbaycan ile Türkiye arasında çok önceden var olan ilişkiler Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde de devam ettirilmişti. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ülkedeki kültürel ve eğitim çalışmalarının restorasyonu için Türkiye hükümetine başvurdu ve Osmanlı devleti kendi desteğini verdi. Türk öğretmenler, kendi ülkesinde eğitimcilere ihtiyaç duyulduğu bir zamanda Bakü'ye gönderildi. Azerbaycan parlamentosunun 9 Temmuz 1919'da kabul ettiği kararla Bakü, Gence, Kazah, Şeki, Şuşa, Kuba, Zakatala ve Salyan'da 2 ay pedagojik kurslar için öğretmenlik yapacak öğretmenlerin çoğu İstanbul'dan davet edildi.

Türkiye'den Azerbaycan'a davet edilen öğretmenler daha çok orta öğretim kurumlarında hizmet verdi. 5 Kasım 1919'da Azerbaycan'a 50 kişilik ilk öğretmen grubu geldi. Onların maaşları ve diğer yaşam meselelerinin üst düzeyde çözüleceği düşünülüyordu. Türkiye'den gelen öğretmenlerden Kamal bey, Fatih bey, Reşid Süreya, Nurullah Efendi, Mirze Möhsun Han Bakü Erkek Seminarisi'nde, Ramziye hanım, Saime hanım, Rabia hanım, Nacide hanım, Nebahet hanım ve diğerleri Bakü Kadın Seminarisi'nde çalıştılar. Türk öğretmenler Kazah Seminarisi'nde, Gence Seminarisi'nde, kadın ve erkek gimnaziyalarında predaqoji faaliyetlerde bulundu.¹

Eylül 1919'da Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 100 genç adamı devlet parası ile yurtdışında okumak için göndermeye karar verdi ki, onlardan 9'u Osmanlı hükümetinin iznine dayanarak İstanbul'a gönderildi. Diğer gençler Fransa, İtalya ve İngiltere'ye gönderildi. devam eden iç savaş nedeniyle 13 gencin Rusya'ya gitmesi mümkün olmadı.

1922'nin sonlarına dek Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Sovyet Devleti arasındaki devletlerarası ilişkilerin bağımsızlık ilkesi tarafından

¹ Александр Иоффе, **Интернациональные научные и культурные связи Советского Союза 1928-1932**, Москва, 1969, с.146-148.

düzenlenmiş olmasına rağmen, XI.. Rus ordusunun Azərbaycan'da olması bu bağımsızlığı çox zayıflatmış bir duruma sokmaktaydı.²

Azərbaycan-Türkiyə ilişkileri SSCB'nin kuruluşuna kadar belli kadarıyla bağımsız ve başarılıydı. Bakü'de 1-8 Eylül 1920'de Doğu halklarının ilk kongresi yapıldı. Kongrenin Azərbaycan-Türkiyə kültür ilişkileri üzerinde olumlu bir etkisi oldu. Kongreye 26 ülkeden 37 millet ve halkdan 1891 delege katıldı. Bu kongreye Türkiye'den 105 kişi geldi. Kongre sona erdikten sonra, Türkiye'den Azərbaycana gelmiş personelin çoğu geri dönmeyerek Sovyet Azərbaycan'ın birkaç eğitim kurumunda çalışmaya başladı.

1920'lerin ilk yarısında Azərbaycan hükümetinin ve Türkiye Büyükelçisi Memduh Şevket'in çabalarının sonucu olarak belirli bir sayıda Türk öğretmenlerinin Azərbaycana gelişi sağlandı. Sovyet Azerbaycanında çalışan Türkçe öğretmenleri burada eğitim çalışmasını teşvik etmenin yanı sıra aynı zamanda biraz tecrübe öğrendi ve sonra bunu Türkiye'de uyguladı.

1920-22 yılları arası Azerbaycanın Türkiye Büyükelçisi İbrahim Ebilov oldu. 1922'de Türkiye'nin Kars, Trabzon ve Samsun'da Azerbaycan Cumhuriyetinin konsoloslukları vardı ve onlar Türkiye ile kültürel ilişkilerin genişletilmesine hizmet ediyordu.

Azerbaycan temsilciliğinin 18 Ekim 1921'de Ankara'da açılmasıyla ilgili olarak, İbrahim Ebilov, Mustafa Kamal Paşa'yı bu açılışa davet etti ve ondan Azerbaycan bayrağını elçiliğin üzerinde yükseltmesini istedi. Açılıшта Mustafa Kemal Paşa şunları söyledi:

“Efendiler; sefir hazretleri işte böyle bir memlekette Azerbaycan'ı temsil ediyorlar. Bu mahiyeti temsildeki mana ve kıymet büyüktür. arasında mevcut kardeşliğin, samimiyyetin tevhit ettiği rabıttan başka, Azerbaycan'ın diğer dostlarımızla temas noktasında bulunması da haizi kıymet ve ehemniyettir. Coğrafi vaziyeti göz önüne getirilirse filhakika Azerbaycan'ın Asya'daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve telaki noktası olduğu görülür. Azerbaycan'ın bu mevkii mahsusu, vazifesini pek mühim kılmaktadır. Bu vaziyetin yanında Anadolu'yu göz önüne getirmenizi rica ederim...”

*Aziz arkadaşımız Ebilov hazretleri; bugün Azerbaycan'ın istiklalini temsil eden sancağı çekerken ellerimi bir takım hissiyat ve teessürat ile müteharrik olduğunu duyuyorum; filhakika sancağı çeken benim ellerimdi. Fakat ellerimi tahrik eden bugünkü bayramda manen müşterek olan bütün Türkiye halkının hakiki ve samimi kardeşlik hissiyatı idi...”*³

Azerbaycan ile Türkiye Sovyet Rusya hükümeti başkanı Lenin devrimci etkisinin Doğu'ya Azerbaycan ve Türkiye üzerinden yayılmasına büyük önem veriyordu. Bu nedenle, 1920-22'de Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini genişletme fırsatı yaranmış ve Azerbaycan tarafı bunu kullanıyordu.⁴

Sovyet devletiyle ve onun diğer cumhuriyetleri ile ilişkilerin genişlenmesine 1920'lerde Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde Türkiye'de gerçekleştirilen köklü reformlar da kendi etkisini gösterdi. Özellikle yönetim, hukuk, eğitim,

² İsmayilov, **Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələri XX əsrdə**, Bakı, 2004, s.45.

³ Bilal Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları-I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.410-411.

⁴ İsmayilov, **a.g.e.**, s.45.

kültür alanında atılan adımlar, dinin devletten ayrılması, laik okulların ortaya çıkışı, latin alfabesi harfli bir alfabe oluşturulması ve diğer reformlar Türkiyenin gelecekte hayatında önemli bir rol oynadı ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin güçlendirilmesine katkıda bulundu.

Atatürk'ün milliyetçiliği Osmanlıcılık ve Panturkizim'den kökten farklıydı. Atatürk'ün türkçülüğü Türkiye Cumhuriyeti sınırları ile sınırlıdır, diğer milletlere karşı gelmez ve Türk vatandaşlarının tamamen özgür ve modern halk olduğunu kabul edirdi. Daha sonra bu ilkeyi uygulamaya çalışan Atatürk, kendi başkanlığı ile yaratılan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ana ilkeleri olan altı ilkenin hepsini Türk halkının ulusal egemenliğini tam olarak sağlamak amacını gerçekleştirmek işine yöneltmiştir. Bu altı ilke şunlardır: milliyetçilik, cumhuriyetçilik, halkçılık, etatizm (her alanda devlet liderliği), laiklik (laik devlet, dinin devletten ayrılması). Atatürk, hayatının sonuna kadar bu ilkelere sadık kaldı. Uluslararası ilişkiler alanında Atatürk, Türkiyenin tüm dünya devletleriyle dostluk ve işbirliği ilişkisinde bulunmasına çalıştı. O, *“Yurtta barış, dünyada barış”* ilkesine dayanıyordu.⁵

Cumhuriyetin kuruluşunun arifesinde, Türkiye'deki medreseler ve dini okullar tüm okulların yarısından fazlasını kapsıyordu ve bu da onun kültürel gelişimini olumsuz yönde etkiliyordu. Diyanet İşleri ve Vakıflar Bakanlığı'nın 1924'te kapatılması bu alanda önemli bir dönüm noktası oldu. XX yüzyılın 20-30'lu yıllarında Türk okullarında ideolojik eğitimin temelini Kemalizm devrimci fikirler düzenliyodu. Türk milliyetçiliği, resmi bir devlet ideolojisi olarak Türklerin milli bilincini şekillendirmede olumlu bir rol oynamıştır. Mustafa Kemal Paşa Atatürk, dört kez Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçildi ve onun kabullendiği ilkeler, Türkiye'nin bütünlüğünün korunmasına ve geliştirilmesine yönelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın ve Lenin'in 1920'lerin başlarında yaptıkları yazışma ve anlaşmaların etkisiyle o zamanlar, Sovyet ve Türkiye arasındaki ilişkilerde belli bir dereceye kadar yakınlık oldu. 1923 Şubat'ında İzmir'de gerçekleşen ekonomik konferansta, SSCB'nin Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi Semyon Aralov ve Zakafkasya'daki cumhuriyetlerin Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi İbrahim Ebilov kendi konuşmalarında Sovyetler Birliği'nde yapılan kültürel çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi verdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmaları ve eserleri ile tanışlık, Semyon Aralov ve İbrahim Ebilov'un Türkiye'deki diplomatik faaliyetleri ile ilgili yazıların içeriği bize söylemeye gerekçe veriyor ki, siyasi yapılardaki büyük farklılıklara rağmen, Türkiye'de ve Azerbaycan'da kültür yaratıcılığı alanında kültürle ilgili faaliyetlerde bazı benzerlikler vardı.

SSCB'nin kurulmasından sonra Azerbaycan-Türkiye ilişkileri zayıflamaya başladı. Belirli çıkarlar dahilindeki ilişkiler devam etti. Azerbaycan ve Türkiye, her fırsattan yararlanarak iki ülke arasındaki ilişkileri korumaya ve geliştirmeye çalıştı. Aralık 1925'te SSCB ile Türkiye arasındaki “Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması”nın süresi 1929 ve 1936'da 15 yıl daha uzatıldı.

20'li yılların sonlarında ve 30'ların başında Azerbaycan'da kullanılan ders kitaplarından bazıları, Türkiye'den gelen ders kitaplarına dayalı hazırlanarak okullara eğitim için gönderildi. Aynı zamanda, 1925'te Sovyetler Birliği'nde halk eğitiminin durumunu yansıtan çok sayıda pedagojik literatür Türkiye'ye

⁵ Yusif Rüstəmov, **Türk fikir tarixi haqqında mülahizələr**, Bakı, 2005, s.13.

gönderildi. Onların içinde okul programları, planları, raporları ve çeşitli pedagojik araştırma materyalleri vardı.

1925'te Bakü'de Sovyet Azerbaycanı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında kültür ve eğitim alanında "Türkoloji Sergisi" adlı bir sergi düzenlendi. 1926'da (26 Şubat - 6 Mart) Bakü'de toplanan I Umumittifaq Turkoloji Kongresi aslında uluslararası bir kongreydi. Kongreye Türkiye, Macaristan, Almanya ve diğer ülkelerden temsilciler katıldı. Kongrede Türkiye'den gelen Prof. Mehmet Fuat Köprülü konuşma yaptı. 1926'da Bakü'de onun " Azeri Edebiyatına Ait Tetkikler" adlı eseri de yayımlandı.⁶

Türkiye'den Kongreye katılan bilim adamlarından biri Ali Bey Hüseyinzade (1864-1964) oldu. Ali Bey Hüseyinzade 1910'dan sonra çoğunlukla Türkiyede yaşadı. 1933 yılına kadar İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde profesör olarak çalıştı. İstanbul'daki Ahmed Agayev, Mehmet Emin Resulzade, Ziya Gökalp, Y.Akçuraoglu ve İstanbul'daki diğer düşünürlerle birlikte Türk Ocağı Derneğini düzenledi. Ali Bey Hüseyinzade Türk hükümetinde önemli görevlerde bulundu.

Bakü'de 26 Şubat - 6 Mart 1926 tarihlerinde dokuz gün boyunca düzenlenen I Türkoloji Kongresi, XX. yüzyılda Azerbaycan halkı da dahil olmak üzere Türk milletlerinin kültürel yaşamındaki en dikkat çekici olaylardan biri olarak tarih oldu.

Türk halklarının kültürel entegrasyonunda özel ve önemli bir aşama için temel attıran bu muhteşem Kongre, her şeyden önce geniş boyut ve geniş bir coğrafi bölgede yaşayan birçok Türk halkları için birkaç kader konulu sorunların belirlenmesi, çözümün geliştirilmesi ve tutarlı bir şekilde uygulanması açısından istisnai bir öneme sahiptir. Böylece, bu muteber mecliste, eski Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk halklarının tarihi, edebiyatı, dili, alfabesi, etnografyası ve kültürü ile ilgili yakın gelecek için düşünülmüş çok önemli ve yararlı kararlar alınmış, Latin alfabesine geçişin bilimsel-metodolojik ilkeleri ayrıntılı olarak geliştirilmiştir.

Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kongresi, 1926'da Azerbaycanlı öğretmenlerin ilk kongresi (15 Şubat), 1926'da I Türkoloji Kongresinin düzenlenmesi ve diğer çalışmalar o zamanki Azerbaycan entelektüellerinin belli kadar entelektüel gücünün olduğuna delalet ediyordu. SSCB'deki represiye zamanı bu büyük entelektüel gücün çoğu yok edildi. Bu yıllarda 50.000'den fazla Azerbaycanlı öldürüldü ve 100.000'den fazla Azerbaycanlı Sibiry ve Kazakistan'a sürgün edildi. Bu insanların çoğu bilim adamları, eğitimciler, kültürü şahsiyetler, aydınlar idi.

1937-38'de Azerbaycanın ünlü aydınları H.Cavid, M. Müşfig, A.Nezmi, A.Cavad, T.Şahbazi, S.Mumtaz, S.Hüseyn, B.Talıblı ve diğerleri represiye kurbanları oldu. Kitleli represiye zamanı örgütlenmesinde Türklerin genetik düşmanları olan Ermeniler, özellikle İçişleri kurumlarında sorumlu görevleri olan Sumbatov-Topuridze, Grigoryan, Markaryan ve diğerleri önemli rol oynadı. Azerbaycan'ın 51 bölgesinden 31'inin Halk İçişleri Komiserliği'nin bölge bölümlerinin şefleri Ermeniydi.

Bakü'deki Türk kongresinin yeni Alfabe ile ilgili önerdiği fikirler Türkiyenin ilerici toplulukları tarafından coşkuyla karşılandı. Bakü'deki Umumittifak Yeni Türk Alfabeti Komitesi ders kitapları, edebi literatür, reform için gerekli

⁶ İsmayilov, **a.g.e.**, s.45.

tüm materyalleri Türkiye eğitim örgütüne vererek alfabe reformuna yakından yardımcı olmuştur.

Türk Hakimiyete Milliye gazetesi 12 Mart 1926'da şöyle yazdı: Türkiye yeni Latin alfabesini kabul etti. Buna aynı zamanda bizi Bakü Türkoloji Kongresi davet ediyor. Biz onun sesini dinlemeliyiz.⁷

Türkiye dil komisyonu defalarca Sovyet örgütlerinden azerice yalnızca eğitim edebiyatı değil, aynı zamanda matematik, kimya, biyoloji ve inşaat alanına ait bilimsel ve teknik literatürler aldı.

Türk Hükümeti'nin ricası üzerine, Ankara Yüksek Hukuk Okulu için Azerbaycan Kitap Palatası 1929 Haziran-Temmuz aylarında Türk dillerinde çok sayıda hukuk alanına ait literatür, özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasını, kadınların statüsü ile ilgili yasalar dahil olmak üzere emir ve kanunlar mecmuesini ve Azerbaycan Halk Adalet Bürosu'nun çeşitli materyallerini gönderdi. 1930'un ikinci yarısında Haricle Umum İttifaq Kültürel İlişkiler Toplumu Türkiye'ye Azerbaycan ve Tatar dillerinde 224 başlıkta, Özbek ve Türkmen dillerinde 233 başlıkta kitaplar, aynı zamanda periyodik yayınlanmış edebiyat (dergi vb.) gönderdi.⁸

Latin alfabesiyle Türkiye'ye ders kitabı ve genel edebiyat gönderilmesinde Haricle Umum İttifaq Kültürel İlişkiler Toplumunun Zakafkasiya şubesi olan Zakafkasya Haricle Kültürel İlişkiler Toplumu özel bir rol oynuyordu.

Zakafkasya Haricle Kültürel İlişkiler Toplumu Batı Avrupa ülkeleri ile kültürel ilişkileri Haricle Umum ittifak Kültürel İlişkiler Toplumu aracılığıyla, İran ve Türkiye ile kültürel ilişkileri kendi yönetiyordu. Başlıca görevlerden biri Türkiye ve İran ile kitap değişiminde bulunmaktı. Ekonomi, finans, sanayi, tarım, spor vb. alanları kapsayan kitaplar Rus, Gürcü, Ermeni dilinden Azerbaycan diline tercüme edilerek gönderildi. Aynı zamanda, Sovyet sistemini yansıtan sosyalizm mücadelesine adanmış birçok edebiyat da gönderildi.

Zakafkasya Haricle Kültürel İlişkiler Toplumu kuruluşunun ilk gününden itibaren Doğu ülkeleriyle, özellikle de Türkiye ile geniş bir kültürel bağlantı kurmak için çok şey yaptı. Her üç cumhuriyetin topraklarındaki yönetim, organizasyon ve yüksek öğrenim kurumlarıyla iletişim kurmak üzere Zakafkasiya Kitap Kurumu, içeren Azerbaycan Devlet Yayınevi vb. kurumlar görevlendirildi. Aynı zamanda, 1 Şubat 1929 tarihli bir mektupta, SSCB'nin Türkiye yetkili temsilcisi Potyemkin'den Ankara ve İstanbul'daki bilimsel ve kültürel kurumların bir listesini göndermesi rica olundu. Cevap olarak İstanbul ve Ankara üniversiteleri, Türkoloji Enstitüsü, Çocuk Koruma Derneği, Türk Ocağı, Basın Toplumu ve Eğitim Bakanlığıyla kitap takas etmek önerildi.

Zakafkasya Haricle Kültürel İlişkiler Toplumu 1929 yılında Türkiye'ye tarım, tıp, sanayi, hukuk vb. alanları kapsayan 97 başlıklı 288 nüsha bilimsel kitap ve dergi gönderdi. Bunların arasında "Zakafkasya Halk Ekonomisi" (1927), "Zakafkasya nüfusu" (1929), "Azerbaycan fabrika endüstrisi" (1929), "Kafkas Tarihi-Arkeoloji Enstitüsü Haberleri" ve diğerleri gösterilebilir.⁹

⁷ Hakimiyete milliye, 12 Mart 1926.

⁸ Məhəd Sofiyev, **Güney Qafqaz respublikaları Sovet-Türkiyə əlaqələrində (1922-1936-cı illər)**, Bakı, 2000, s.249.

⁹ Sofiyev, **a.g.e.**, s.223.

Zakafkasya Haricle Kültürel İlişkiler Toplumu başkanı Surxatyan Aralık 1929'da Ruhulla Axundov'a yazdığı bir mektupta, Halk Dışişleri Komiserliği Doğu ülkeleriyle kültürel ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verdiğinden, bu ülkelere bizim literatürümüzün gönderilmesi acil görevimiz olmalı soyledi. Mektupta, Azerbaycan dilinde gönderilecek olan her bir literatürün 4 kopyasının olması rica olunurdu.¹⁰

Türkiye'ye gönderilen kitaplar içerisinde okul öncesi eğitime ait materyaller, okul programları ve ders kitapları da önemli yer bulurdu. Ayrıca, 1930'da Azerbaycan Eğitim Bakanlığı Türkiye'ye Azerbaycan dilinde 7 coğrafya ders kitabı ve Azerbaycan dilinde bir qlobus gönderdi. Bundan başka, Türkiye'ye Güney Kafkasya ekonomik coğrafyası (Bakü, 1930) ve Genel Coğrafya kitabının I Bölümü (Bakü, 1930) gönderildi.

Azerbaycan, aşağıdaki Türk toplumu ve kurumlarıyla kitap paylaşmaktaydı: Tarih Kurumu, Dil Kurumu, Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Ankara ve İstanbul üniversiteleri, Darülbedayi Tiyatrosu, Kadro ve Cumhuriyet yayınevleri vb.

Aşağıdaki Azerbaycan toplum ve kurumları yabancı ülkelerle kitap paylaşımında bulunuyorlardı: Azneft Departmanı, Arazi Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı, Azerbaycan'ı Öğrenen ve Araştıran Derneği, Türk Alfabe Komitesi, Merkezi İstatistik Ofisi, Bakü İxtoloji Laboratuvarı, "Azerbaycan Ekonomi Haberleri" dergisi yayınevi, Bakü Üniversitesi.

1921'de Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü, Azerbaycan Politeknik Enstitüsü, Doğu dünyasında İlk Konservatuar, Yüksek Resim Okulu, 1929'da Azerbaycan Ziraat Enstitüsü (Gence'de) çalışmaya başladı. 1930'da Azerbaycan Tıp Enstitüsü, ardından, 1934 yılında Sanayi Enstitüsü ve Halk Ekonomi Enstitüsü, 1938'de Gence ve Şeki'de öğretmen enstitüleri kuruldu.

1923'te Azerbaycanı Öğrenen Toplum kuruldu ve 1929'da Devlet Bilimsel Araştırma Enstitüsü oldu. Daha sonra, bunun temelinde SSCB Bilimler Akademisi Güney Kafkasya bölümünün Azerbaycan şubesi kuruldu. 1935 yılında bu bölüm SSCB Bilimler Akademisinin Azerbaycan şubesine dönüştürüldü. 1922'de Azerbaycan Arkeoloji Derneği kuruldu, 1923'te bu derneğ Arkeoloji Komitesi ve 1927'den Tarihin, Sanatın ve Doğa Anıtlarının Korunması Komitesi oldu.

Sovyet Azerbaycan'ı 1923-1932'de yöneten başkanlar değer halklardan olmuş ve bu hiç şüphesiz Azerbaycan-Türkiye ilişkileri üzerinde olumsuz etkisini gösteriyordu. Buna rağmen ülkemizdeki yaratıcı insanlar ilişkileri güçlendirmek için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Türkiye'den Güney Kafkas cumhuriyetlerine gönderilen eserler arasında Fuat Köprülü ve Ahmet Rasim'in tarihi eserleri, Ahmed Halim'in 3 ciltlik "Ekonomi Devleti" çalışmaları, Fali Rıfkı'nın "Yeni Rusya" ve "Zeytun Dağı", Ahmet Cavad'ın Türkçe dilbilgisi, İbrahim Aladdin, Ali Seyid, Mitet Sedullah, S.Muhtar, Rakip Difki'nin sözlükleri ile birlikte çok sayıda ekonomi, tarih, edebiyat, coğrafya, tarım vb. alanlara ait birçok literatür vardı. Ayrıca, "Kadro", "Foto", "İstanbul Müzeleri", "Ankara Halk Evleri mecmuası" dergileri ve "Cumhuriyet", "Akşam", "Milliyet", "Vakit", "Hakimiyet-i Milliye" gazeteleri Türkiye'den gönderildi.

¹⁰ Sofiyev, **a.g.e.**, s.253.

Bu dönemde, SSCB'de Türk yazarlarından Reşad Nuri, Oktay Rifat, Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Ömer Seyfettin, Sadri Ertem, Halide Edib, Fahri Erdinç, Orhan Hançerlioğlu, Aziz Nesin, Cevdet Anday ve diğerlerinin eserleri Rusça, Ukraynaca, Azerice, Gürcüce, Ermenice ve diğer dillere çevrilmiş ve yayınlanmıştır.

Türkiye'nin Güney Kafkasya cumhuriyetlerine karşılıklı yardımı dil, edebiyat, tarih ve pedagoji alanda idi. Azerbaycan nüfusu arasındaki cehaletin yok edilmesi en önemli konulardan biriydi. Bu sorunu kısa sürede çözmek için uzman eksikliği vardı. Bu zorlukların üstesinden gelmek için 20'li yıllarda Türkiye'den yazarlar, dilbilimciler, tarihçiler, pedagoglar ve diğer bilginler davet edildi. Onlardan İsmail Hikmet, Mühyeddin, Doktor Halil Fikret, Ahmed Cevdet ve diğerleri gösterilebilir. Bilimsel bağları güçlendirmeye ihtiyaç vardı.

1925-26'da Azerbaycan Devlet Üniversitesi Doğu Fakültesinde, Türk bilim adamı İsmail Hikmet Azerbaycan ve Türk Edebiyatı tarihi derslerini verdi. Fuad Köprülüzade ayrıca bir süre aynı fakültede Türk edebiyatı derslerini verdi. Onların dersler ayrıca kitapta yayınlandı.

Ancak dikkat edilmesi gereken, Türkiye'den 20'li yıllarda eğitimci olarak davet edilen bazı edebi ve dilbilimcilerin edebiyat, dil ve sanat konularındaki objektif türçülük konumunu Sovyet ideolojisi kabul etmiyordu. Onu sovyet edebiyatı, aynı zamanda şiirinin mefkurevi yönün belirlenmesini olumsuz yönde etkileyen, yeni yaratıcılık başlatan genç şairleri yaratıcılık için doğru yoldan azdıran gibi değerlendiriyordu.¹¹

Azerbaycan Devlet Bilimsel Araştırma Enstitüsü, Bakü İxtioloji Laboratuvarı, Azerbaycan Veteriner Bilimsel Araştırma Enstitüsü, Azerbaycan Tıp Üniversitesi Türkiyenin bilimsel kurum ve kuruluşlar ile yakın ilişkiler içindeydi.

1934 yılında Türkiye'ye bilimsel ve teknik yardım, özellikle de ulusal kadroların hazırlanması konusunda Sovyet-Türkiye anlaşması imzalandı.¹² Bu anlaşmanın ardından Sovyet alimler Türkiye'ye davet edildi. Onlar aktif olarak bilimsel konferanslara katıldılar ve ülkedeki yüksek eğitim okullarında ders verdiler. Azerbaycan tarafı da bu fırsatlardan yapabildiği kadar yararlanmaya çalıştı.

SSCB Türkiye ile bilimsel ilişkileri genişletmek için Moskova, Tiflis, Bakü ve diğer şehirlerde periyodik olarak "Türkiye haftası" düzenleniyordu. Bu haftalarda, Sovyetler Birliği'ne gelen türk alimler sovyet biliminin en son başarıları hakkında bilgilendirilirdiler. Bu amaçla özel bir bülten yayınlanırdı. Örneğin, Ümumittifaq Ziraat Bilimleri Akademisi tarafından hazırlanan "Türkiye haftası"ndaki programı göstermek mümkün. Akademi'nin büyük bilimsel konseyi toplantısının 13 Mayıs 1935 tarihli Protokolü: Türk tarım uzmanlarını SSCB'de sığır yetiştiriciliğinde bilimsel ve deneysel başarılarla tanıştırmak için "Türkiye haftası" düzenlendi.¹³

1932 Nisan-Mayıs aylarında Sovyetler Birliği'nde İsmet İnönü başkanlığındaki devlet heyetinin varlığı, Sovyet-Türkiye kültürel ve bilimsel ilişkilerinin tarihinde önemli bir rol oynadı.

Türkiye Cumhuriyeti ve Güney Kafkas Cumhuriyetleri arasında müzik, tiyatro ve sinema alanında yakından ilişkiler olmuş. Zakafkasya Haricle

¹¹ Sofiyev, **a.g.e.**, s.279.

¹² Cumhuriyet, 14 Nisan 1934.

¹³ Sofiyev, **a.g.e.**, s.269.

Kültürel İlişkiler Toplumu tarafından yeni kurulan Ankara Müzik Okulu'na eğitim materyalleri ve programları gönderildi. Zakafkasya Haricle Kültürel İlişkiler Toplumu tarafında Mayıs 1930'da ilgili kuruluşlara yazılan mektupta, "Azerbaycan şarkıları" kitabının 10-15 nüshasını ve yayınlanmış diğer not kitaplarının kısa sürede Türkiye'ye gönderilmesi rica olunmuştur.¹⁴ Ağustos 1932'de "Azerbaycanın halk şarkıları", Üzeyir Bey Hacıbeyov ve Müslüman Magomayev'in müzik parçaları Türk Konservatuvarı'na gönderildi.

Azerbaycan'da türküler, ünlü türk besteciler Ahmed Adnan, Ulvi Cemal, Ekrem Zeki, Celal Reşid ve diğerlerinin eserleri memnuniyetle karşılandı. Azerbaycan müzisyenleri bu bestecilerin eserlerini konserlerinin repertuarına dahil etti. Azerbaycan'a Türk müziği figürleri davet edildi.

Ancak Sovyet hükümetinin bazı örgütleri Türk müzisyenlerin Azerbaycan'a gelmesini engellemek için tedbirler almaya devam etti ve sanatçıların Azerbaycan'da buluşmasını önlemek için çabalar gösteriyordu. İki ülkenin kültürel birliğinin yok edilmesini istiyordular.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki tiyatro qostrollarının değişimi organize edildi. İstanbul'daki "Darül Baday" Tiyatrosu'nun Azerbaycan'a, Bakü'nün Azerbaycan Tiyatrosu'nun Türkiye'yi ziyareti hedef olarak kabul edildi.

XX. yüzyılın sonunda, Azerbaycanlı düşünür Mirze Feteli Ahundzade'nin "Vezir-han Lenkeran" adlı pyesi İstanbul Ulusal Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir. 1928'de ayrı bir kitap olarak yayınlandı. Piyesin sahnelenmesini türk tiyatro ve sinema adamı Muhsin Ertuğrul ve eşi Nayriye Ertuğrul gerçekleştirmişti.

Kültür alanındaki önemli olaylardan biri, 1931 yılında SSCB'deki Türk dili konuşan halklara ve alfabe reformlarına adanmış bir serginin düzenlenmesiydi. Azerbaycan, Türkiye'de düzenlenen sergilere bağımsız olarak katılamıyordu. Sadece Güney Kafkas bölgesi adıyla kendi başarılarını gösteriyorlardı. Sadece Azerbaycan değil, aynı zamanda Güney Kafkas cumhuriyetleri, SSCB'nin yurtdışında düzenlediği sergilerde, tüm bilim ve kültür alanlarında kazandıklarını göstermek için tam özgür değildiler. Yurtdışındaki sergiler için 1935 yılında Azerbaycan hakkında 170 sayfalık bir fotoğraf oluşturuldu. Üç bölümden oluşan 20 albüm çıkarıldı: feodal Azerbaycan, kapitalist Azerbaycan, sosyalist Azerbaycan.¹⁵

İki ülke arasındaki spor yarışmaları dostça ve samimi bir şekilde yapıldı.

Azerbaycan mühaciretinin önde gelen temsilcileri Mehmed Emin Resulzade, Alibey Hüseyinzade, Mirze Bala Memmedzade, Hüseyin Baykara, Almaz Yıldırım, Ahmet Caferoğlu ve diğerlerinin Türkiye'de uzun süre yaşaması, Türk halkının kardeş Azerbaycan-türk halkına gösterdiği özen ve sevginin bir tezahürüdür. 1930'ların sonunda Azerbaycan'dan Türkiye'ye göç eden entelektüellerimiz, farklı mesleklerin sahipleri, kültürümüzün tebliğatçıları ve temsilcileriydi. Bu göçmenlerin sayısı yüzlerce olmuştur.

1922'de ikinci kez Türkiye'ye göç eden Mehmet Emin Resulzade (1884-1955), kısa sürede Polonya, Almanya ve Romanya'daki oluşu dikkate alınmazsa hayatının sonuna kadar Türkiye'de yaşadı. 1923'te Türkiye'de "Asrımızın Siyavuşu" eserini yayınladı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin tarihi, faaliyeti ve işgali M.E.Resulzade tarafından "Azerbaycan Cumhuriyeti" nin çalışmalarında geniş çapta sunulmuş ve bu eser 1923 yılında Atatürk Ödülü'ne layık görülmüştür. M.E.Resulzade "Kafkas türkleri" (1928), "Çağdaş

¹⁴ Sofiyev, **a.g.e.**, s.286.

¹⁵ Sofiyev, **a.g.e.**, s.299.

Azerbaycan Edebiyatı" (1936), "Azerbaycan şairi Nizami" (1949), "Çağdaş Azerbaycan Tarihi" (1951) ve diğer eserlerini yayınlamıştır. M.E.Resulzade'nin öncülüğünde 1923'te "Yeni Kafkasya" dergisi yayınlandı ve 1928'te yerine "Azeri-Türk" dergisi yayınlandı. 1949'da Ankara'da "Azerbaycan Kültür Derneği" ni kurdu.¹⁶

Azerbaycan Türkiye arasındaki dostluk köprüsünün kurucularından olan Ahmed bey Agayev (1869-1939) Türkiyede yaşamıştır. Ahmed bey Agayev, şahsen Atatürk'e yakın olmuş ve iki defa Kars eyaletinden Büyük Millet Meclisi'ne seçildi. Ankara ve İstanbul üniversitelerinde profesör olarak çalıştı. "Türk kültürünün tarihi", "Türk hukukunun tarihi", "Devlet ve birey", "Üç kültür", "İngiltere ve Hindistan", "İran ve devrim", "Darbe veya devrim", "Özgür Parti Hakkında Anılar" ve diğer kitaplarını yayınladı.

Ahmet Caferoğlu (1899-1975) 1920 yılında Türkiye'ye göç etti ve 1924 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Bölümünden mezun oldu. Türkiye'de profesör oldu ve bölüm başkanlığı yaptı. 400'den fazla bilimsel eserini yazarıdır.

Türkiye'de yaşayan ve iki ulus arasındaki dostluğu ve kardeşliği korumaya hizmet eden yüzlerce insan olmuştur. Bunların arasında Mirze Bala Memmedzade (1898-1959), Adil Han Ziyathanov (1896-1954), Hüseyin Baykara (1904-1984), Almas Yıldırım (1907-1952) ve diğerleri sayılabilir. Sovyet dönemindeki tüm engellere rağmen, Azerbaycan ve Türkiye her zaman kalpten birbirine yakın olmuştur. Sovyet yetkililer tarafından siyasi zulme maruz kalanlar Türkiye'de sığınmışlar.

Mustafa Kemal Paşa Atatürk'ün (1938) ölümünden sonra, Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerde soğukluk artmaya başladı.

Azerbaycan bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra Azerbaycan-Türkiye ilişkileri hızla gelişti. Bugün "bir milletin iki devleti" olan Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler tüm alanlarda karşılıklı güven ve stratejik ortaklığa dayanmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in kararıyla 2001'de, Türk dünyasının büyük lideri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün türk halklarının tarihindeki önemli yerini göz önüne alınarak, Atatürk hakkında, genellikle türk tarihi ve kültürü hakkında daha derinden araştırma ve tebliğin yapılması amacıyla Azerbaycanda Atatürk Merkezi kurulmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 1994'te Ankara'daki Anıtkabir Türbesi'nde, Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün mezarını ziyaret ettikten sonra, anı kitabına yazdığı yürek sözleri:

*"Türk dünyasının evezsiz şahsiyeti, büyük lider, dahi Mustafa Kemal Atatürk'ün mezarı önünde, onun ruhu karşısında saygıyla baş eyirem, ona Azerbaycan halkının derin aşkını ve saygısını ifade edirem. Unutulmaz Atatürk'ün kutsal adı, solmayan siması bin yıllardan gelen Türkiye ve Azerbaycan dostluğunun ve kardeşliğinin gelecek yoluna parlak ışık saçıyor."*¹⁷

¹⁶ İsmayılov, a.g.e., s.91.

¹⁷ Heydər Əliyev Atatürk haqqında, Bakı, AzAtaM, 2003, s.4.

KAYNAKLAR

Александр Иоффе, **Интернациональные научные и культурные связи Советского Союза 1928-1932**, Москва, 1969.

Şimşir, Bilal **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları-I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.410-411.

Cumhuriyet, 14 Nisan 1934.

Hakimiyet-i Milliye, 12 Mart 1926.

Heydər Əliyev Atatürk haqqında, Bakı, AzAtaM, 2003.

İsrafil İsmayılov, **Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələri XX əsrdə**, Bakı, 2004.

Məhəd Sofiyev, **Güney Qafqaz respublikaları Sovet-Türkiyə əlaqələrində (1922-1936-cı illər)**, Bakı, 2000.

Yusif Rüstəmov, **Türk fikir tarixi haqqında mülahizələr**, Bakı, 2005.

KEMAL ATATÜRK VE RUS-TÜRK BİLİMSEL İLİŞKİLERİ

Gulnoz HALLIEVA ISKANDAROVNA*

ÖZET

Bir yandan üretici güçlerinin yeniden yapılandırılmasında Sovyetler Birliği'nin ilk başarısı, bir yandan da Anadolu Ulusal Kurtuluş Hareketi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanının zaferi temelini oluşturdu. Sovyet-Türkiye ilişkilerinin ardından, iç muhalefet ve yabancı baskıcılara yönelik mücadele mücadelesinin kahramanlık döneminde ilkelerin atıldığı gelişme. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki komşuluk ilişkileri karmaşık bir karaktere büründü. Diplomatik ve ticari-ekonomik alanların yanı sıra, kültürel ve bilimsel ilişkiler de gelişti. Makale, Sovyet-Türkiye ilişkilerinin bu yönünü ele alıyor.

Anahtar Kelimeler

Mustafa Kemal Atatürk, Rusya, Türkiye, Türk-Rus Bilimsel İlişkileri, A.N. Samoiloviç

KEMAL ATATÜRK & RUSSIAN-TURKISH SCIENTIFIC RELATIONS

ABSTRACT

The first successes of the Soviet Union in reconstruction of its productive forces, on the one hand, and the victory of the Anatolian national liberation movement and declaration of the Turkish Republic, on the other hand, created the basis for subsequent development of the Soviet-Turkish relations, which principles were laid during the heroic age of struggle against the internal opposition and the foreign oppressors. Neighborhood relations between Turkey and the Soviet Union assumed a complex character. Besides diplomatic and trade-economic spheres, the cultural and scientific relations improved. The article covers this aspect of the Soviet-Turkish relations.

Keywords

Mustafa Kemal Ataturk, Turkey, Russia, A.N. Samoilovich

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk, yalnızca modern Türkiye devletinin kurucusu değil, aynı zamanda Rus-Türk bilimsel bağlarının da kurucusudur. İki devrimci ülke arasında günümüze kadar devam eden bilim ve kültür alanındaki bu ilk temasların mimarı olduğu için ona teşekkür ediyoruz.

1922'nin başlarında, M.V. Frunze Türkiye'ye geldiğinde, Türk hükümeti, öğrencilerini Sovyet üniversitelerinde okumak için göndermek istediğini belirtmiş; Sovyet Rusya hükümeti de Türkiye ile kültürel yakınlaşmaya doğru bu ilk adımı memnuniyetle karşılamıştır.

1925'te Sovyet hükümeti, Rusya Bilimler Akademisi'nin kuruluşunun 200. yıldönümünü kutlamak üzere Türk bilim insanlarını davet etti. Bu davete, İstanbul Üniversitesi'nin önde gelen tarihçisi Prof. M. Fuad Köprülü katıldı.

* Prof. Dr., Taşkent Dünya Dilleri Üniversitesi, Taşkent, Özbekistan, gulnoz7410@mail.ru

“20. yüzyılın başında, birçok Türkistanlı genç Türkiye’de okudu. Birlikte, Türkiye’nin sosyo-politik yaşamına aktif olarak dahil oldular. Sovyet rejiminin politikasının sebeplerinden dolayı bazıları anavatanlarına dönmedi. Türkiye’deki faaliyetlerine devam ettiler. Türkistan’a döndüklerinde, orada aldıkları eğitim ve kültürü yaymaya başladılar.”¹

Türkiye için bu zor zamanda, M. Kemal Atatürk, dünya çapında bir üne sahip olan Sovyet bilim adamı akademisyen V.V. Barthold’u ders vermesi için Türkiye’ye davet etmiştir. Aralık 1925’te İstanbul’a gelen ve ülkede yaklaşık altı ay geçiren Barthold, İstanbul Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü’nün oluşumunda aktif rol almıştır.

1925 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Dış Ülkeler ile Kültürel İlişkiler Derneği’nin (bundan sonra - VOKS), Sovyet-Türk kültür bağlarının kurulmasında ve geliştirilmesinde büyük bir yeri vardır. VOKS, Türkiye’deki çalışmalarını Ankara’daki Sovyet Konsoloslugu ve İstanbul’daki Rusya Başkonsoloslugu aracılığıyla yaptı [2, s. 61].

Şubat-Mart 1926’da, M. Fuad Köprülü, Türk halkları arasında edebi dilin gelişimi hakkında bir rapor hazırladığı Bakü’deki Birinci Türkoloji Kongresi’nin çalışmalarına katıldı [4].

Bilimsel temaslar, iki ülkenin kültürel ilişkilerinde önemli bir yer tuttu. Bu çerçevede All-Ukrainian Oryantal Araştırmalar Bilim Derneği üyelerinden oluşan bir heyet, 2 Kasım 1928’den 17 Ocak 1929’a kadar Türkiye’de bulundu. (tarihçi ve hukukçu A.N. Sukhov, şair ve edebiyat eleştirmeni PG Tychychyna [8, s. 750]. Ülkenin tarihi ve sanatsal eserleriyle tanışan heyet, Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Bursa, Eskişehir, Afyon-Karahisar’ı ziyaret etti. Ayrıca Ukraynalı bilim adamları birçok konferans düzenlediler ve iki ülkenin bilimsel kurumları arasında bağlantı kurma ve sürdürme konularında Milli Eğitim Bakanlığı temsilcileriyle görüştüler [9]. Sovyet bilim adamları, Türk devlet arşivlerinde çalışmak için Bakanlıktan izin aldılar. Literatür alışverişinde bulunma yolları ve bilim adamlarının bilimsel dergilere karşılıklı katılım konusu da görüşüldü.

1927’de VOKS, Ankara’da ve İstanbul’da, Sovyet Cumhuriyeti’nin varlığının 10 yılı boyunca kazandığı başarıları Türk vatandaşlarına tanıtan ilk Sovyet sergisini düzenledi. Türk halkı daha sonra ilk kez Sovyet sinemasını tanıma fırsatı buldu. Türk topraklarında gösterilen ilk Sovyet filmi Battleship Potemkin’di. Türk ve Sovyet film yapımcıları arasındaki ilk temaslar daha önce kurulmuştu. ünlü bir Türk yönetmen ve oyuncu Muhsin Ertuğrul, 1925’de Rusya’ya geldi. Moskova’da, Goskino’nun aktivitelerine ilgi duydu ve ardından Odessa film stüdyosunun çalışmalarına aktif olarak katıldı. Muhsin Ertuğrul, Pudovkin ve Eisenstein ile çalıştı. Rusya’da kaldığı süre boyunca iki film yaptı: "Spartacus" ve "Camilla". Türkiye’ye geri döndükten sonra, İstanbul Şehir Tiyatrosu’nun başına getirilen Muhsin Ertuğrul, Rus ve Sovyet klasik repertuarına sahne olan Shakespeare’in “Hamlet” Meyerhold ve Chekhov’un “The Cherry Orchard” ve Stanislavsky’nin “En Altında” oyunlarını sergiledi.[10]

Temmuz 1926’da tarihteki ilk "Moskova-Sivastopol-Ankara" uçuşu gerçekleşti. Görevlerinden biri, Karadeniz’i ilk defa uçakla geçmekti. 19

¹ Bahrom Irzaye, Yüzyılın başlarında Türkistan gençlerinin Türkiye’de eğitimi.

Temmuz'da Moskova'dan uçan Kızıl Yıldız uçağı, 20 Temmuz'da Ankara havalimanına indi. Ankara'da Sovyet mürettebatının üyeleri için önemsenen bir toplantı düzenlendi, ziyafetler ve resepsiyonlar yapıldı, basında çok sayıda selam ve yazı yayımlandı. İlk hava uçuşu olan “Moskova-Ankara” ile ilgili olarak, Çiçerin'in kardeşlik ilişkilerinin Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin dostluk halklarının çıkarları için geliştiğine ve güçleneceğine dair güven bildiren hoş geldiniz mektubul Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'ye verildi. [13, s. 370].

30'ların başında Rusya Türkiye ile olan kültürel bağlarını önemli ölçüde genişletti. VOKS'a ek olarak, Yazarlar Birliği, Moskova Konservatuarı, Sovyet Besteciler Birliği, spor ve diğer organizasyonlar da ilişkilerin geliştirilmesi çalışmalarına katıldı.

30'lu yıllarda Türkiye'deki kültürel yaşamın dikkate değer fenomenlerinden biri “dil devrimi”, yani Türk dili reformu olmuştur. 1932'de M.Kemal Atatürk'ün girişimi ile ülkede “Türk Dil Kurumu” ve “Türk Tarih Kurumu” adıyla bilim merkezleri kuruldu. Mart 1933'te Atatürk'ün isteği üzerine, Sovyet akademisyenler N.Y. Marr ve A.N. Samoilovich, Türk meslektaşlarını Sovyet biliminin başarıları ile tanıştırdılar, dilbilimsel ve tarihi toplumların oluşturulmasıyla bağlantılı olarak bilimsel ve örgütsel konular hakkında çalışmalar yaptılar. 02 Nisan 1933'te Sovyet bilim adamları M. Kemal Atatürk tarafından kabul edilmişti. Dil ve tarih komisyonu üyeleri de bu kabule katılmışlardır. Cumhurbaşkanı, her iki ülkenin bilimsel çizgideki yakınlaşmasını daha yakın siyasi yakınlaşma için ön şart olarak değerlendirdiğini söyledi.

Haziran 1933'te Rusya Bilimler Akademisi, Akademisyen Marr başkanlığında, Türkiye ile bilimsel ilişkiler kurma komisyonu kurdu [21, s. 788]. Komisyon dahil: V.V. Vinogradov, A.N. Nikonov, A.F. Miller. Komisyon, beşeri bilimler ve doğa bilimleri alanında bilimsel temaslar geliştirmek, sürekli bilimsel bilgi alışverişi, bilimsel görevler, lisansüstü öğrenci değişimi ve Türk bilim adamlarının bilimsel konferanslara ve kongrelere çeşitli uzmanlıklara katılımını kolaylaştırmak için görevlendirildi.

İki ülke arasındaki kültürel bağların gelişmesinde Sovyet yazarlar Türkiye'ye ve Türklere Rusya'ya gitti. 1933 baharında Sovyet yazarı L. Nikulin, anavatanına döndükten sonra İstanbul-Ankara-İzmir kitabını yayınlamak üzere iki aylık bir Türkiye gezisine çıktı. Bu yıllar boyunca, daha sonra “Giden İslam Ülkesinde” kitabını yayınlayan L. Seyfullin ve Türkiye'ye iki kısa öykü koleksiyonu tahsis eden P. Pavlenko Türkiye'yi ziyaret etti. 15 Mayıs 1933'te, sabah saatlerinde, Rusya'dan İstanbul'a geldi. Acı [22, s. 833]. 1933 yılında, Rusya ve Türkiye'de, Sovyet ve Türk edebiyatına adanmış iki almanak yayınlanması için hazırlıklar başladı [23, s. 872].

Sovyet bilim adamlarının faaliyetleri, Rusya Bilimler Akademisi ile Türk bilim merkezleri arasındaki işbirliğini güçlendirmeye ve genişletmeye yardımcı olmuştur.

29 Ekim 1933'te, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10. yıldönümüyle ilgili olarak, Birleşmiş Milletler Radyo Komitesi, Moskova Konservatuarı Büyük Salonunda ünlü Türk besteciler Ekrem Zeki, Ulvi Cemal, Cemal Reşid'in eserlerinden konser düzenledi [26].

4 Aralık 1933'te Karakhan Souritsa'ya, Türkiye ile detaylı bir kültürel bağlar programı hazırlamayı önerdiği bir mektup gönderdi. Aşağıdaki unsurlar önerildi:

1) Sovyet-Türk toplumu "Kültür ve Teknoloji" nin Moskova ve Ankara'daki merkezlerle örgütlenmesi, topluma basılı eser alışverişi yapma, Sovyet bilim insanlarını Türkiye'ye ve Türk bilim insanlarını Rusya'ya gönderme, bilimsel yazılar yayınlama,

2) Türk yazarları, 1934 yazında Tüm Birliklerdeki Sovyet Yazarlar Kongresi'ne davet et;

3) Türkiye'de Rusça'da (tarih, politika, ekonomi, coğrafya) Türkiye'de kitaplar, Türkçe'de Rusya'de kitaplar yayınlamak;

4) Rusça kurgusu, Türk kurgularının en iyi eserlerinden bazılarını ve Türkçe yayınlar;

5) Türkiye'nin müzikal ve tiyatro figürlerinin Rusya'sine bir gezi düzenlemek;

6) Sovyet bilim kurumlarının Türklerle düzenli bir şekilde bağlantılarını kurmak, Tüm Birlikler Tarım Bilimleri Akademisi ve Türkiye Yüksek Tarım Enstitüsü arasında sürekli temas kurmak;

7) 1934 baharında Türkiye'ye bir gezi düzenlemek, Akademisyen N.I. Vavilova ve Prof. PM Zhukovski'nin;

8) Türk basını için Türkçe özel bir TASS bültenini hazırlamak;

9) Türkiye hakkında bir film çekmeye yönelik çalışmaları hızlandırmak ve ülkenin Sovyet filmleri ile arzını ayarlamak;

10) Bu amaçla tarihçiler dahil olmak üzere Sovyet bilim adamlarının yanı sıra Türkiye'ye tiyatro ve müzik figürleri göndermek için Ankara ve İstanbul'da bir "Sovyet haftası" düzenlemek. [32 s. 716-717].

1934 Şubat'ının başında, Türkiye Halk Eğitim Bakanı Hikmet, Türkiye'deki Sovyet genel kurulunu J. Suritz'i ziyaret etti. Bakan, ziyaretinin amacı olarak "Türk hükümetinin iki ülke arasında" iletişim hattı yoluyla "daha sürekli temas biçimlerini belirleme arzusunun" dile getirdi. "Türkoloji alanındaki" Türkiye ve Rusya'nın bilimsel topluluklarının işbirliğine "olağanüstü önem" verilmesi. Hikmet, Türk ve Sovyet bilim adamları arasında "daha kalıcı ve periyodik bir karakter" ile kişisel iletişim kurma isteğini dile getirdi.

Milli Eğitim Bakanlığı adına Sovyet akademisyenleri Mar-ru ve Samoilovich'e "Türk dilinin arındırılması çalışmalarını özetleyen" bir dil konferansına katılma davetini ileten Hikmet, Suritz'i Sovyet bilim kurumlarında çalışmak için "birkaç Türk bilim insanına delege etme" niyetiyle ilgili bilgilendirdi. Eski bir eğitim bakanı ve dil komisyonu başkanı olan Resit Ghalib, bu tür alimlerden biri olarak tanımlandı [33, s. 117].

Ağustos 1934'te, Akademisyenler A.N. Samoiloviç ve I.I. Meshchanins, Türkiye'de II Dilbilim Kongresi'ne katıldı. Türkiye'den döndükten sonra Rusya Bilimler Akademisi genel kurul toplantısında bir rapor sunan Akademisyen Samoilovich, "İstanbul'da bulunduğumuz süre boyunca, Türk bilim adamları, öğretmenler, öğrenciler, yazarlar, eğitimcilerle canlı dostça ilişkiler içindeydik demekte ve Rusya ile Türkiye arasında başarılı bir şekilde gelişen bilimsel bağların "yakın gelecekte daha da geniş çaplı gelişme için çok elverişli bir zemin" olduğu inancını dile getirmekteydi [34]. Bu öngörü, Eylül 1934'te Moskova'daki Mendeleev Kongresi'ndeki bir grup Türk bilim insanının katılımıyla doğrulandı.

1933 yılında Rusya Bilimler Akademisi altında oluşturulan ve A.N. tarafından yönetilen Türkiye ile Bilimsel İlişkilerin Kurulması Komisyonunun girişimi üzerine. Moskova, Leningrad, Kiev, Bakü ve diğer şehirlerde Samoyloviç, Rusya'ya ziyaret eden Türkiyeli bilim adamlarının Sovyet biliminin kazanımlarını tanıdığı periyodik olarak “Türk haftaları” düzenlendi. Eylül 1935'te Sovyet Hükümeti'nin davetiyesinde Leningrad'da düzenlenen III. Uluslararası İran Sanat ve Arkeoloji Kongresi'ne önde gelen Türk akademisyenler katıldı. Yönetime raporlarını sunan İstanbul Şube Müdürü Prof. SNK V.M. Başkanı tarafından yapılan açıklamada, bir grup yabancı ve Sovyet bilim insanının üyesi olan Profesör Şemseddin, kongre başkanlığı üyesi olarak kabul edildi. Molotof [35, s. 513].

1936'da, Rus akademisyenler Meshchaninov, A.N. Samoiloviç, Profesör H.Z. Gabidullin., Türk Dil Kurumu Üçüncü Kongresi'nin çalışmalarına tekrar katıldılar. Kongre raporunda Sovyet heyeti, iki ülkenin bilim adamları arasındaki bilimsel bağları önemli ölçüde genişletecek olan Türkiye Bilimler Akademisi'ni en kısa sürede kurma isteğini dile getirdi.

Türk liderlerin talebi üzerine ve şahsen bizzat İnönü'nün önde gelen Sovyet tarımcıları N.I. Vavilov ve P.M. Zhukovsky, tarım devletini ve ülkenin tarım ürünlerinin büyüme beklentilerini incelemek için Türkiye'ye davet edildi. Rusya'da, yaklaşık 50 üreme deney istasyonu, Türk tarımı için tohum prototipleri hazırlamakla meşguldü [36, s. 132]

Sovyet-Türk halk eğitimi alanındaki işbirlikleri de çok verimli geçti. Eylül 1936'da Türkiye'den 41 kişiden oluşan Türkçe öğretmen heyeti Rusya'ya geldi. Heyet, Moskova, Leningrad, Odessa, Sivastopol'u ziyaret etti; burada Sovyet okullarından öğretmenler, Rusya Bilimler Enstitüsü'nden bilim adamları ve Moskova ve Leningrad üniversitelerinden gelen öğretim üyeleri ile toplantılar ve sohbetler gerçekleştirildi. Konuklara Sovyet okullarında ve üniversitelerinde eğitim çalışmalarının formülasyonu ve öğretim yöntemleriyle tanışma fırsatı verildi.

İki ülke arasındaki kültürel bağların gelişmesinde büyük bir etkisi olan bir diğer bağlantı ise 1935 baharında, Barsova, Maksakova, Shostakovich ve Oistrakh'in katıldığı Bolşoy Tiyatrosu'nun bir grup solisti ve müzisyeni tarafından Türkiye'ye yapılan gezidir. Katıldığı konserlere Cumhurbaşkanı K. Atatürk, Başbakan İnönü, bakanlar, Meclis üyeleri, diplomatik birliklerin üyeleri, sanatçılar ve yerli ve yabancı basın temsilcileri katıldı. Sovyet sanatçılar, parlak yeteneklerini öven Cumhurbaşkanı tarafından kabul edildi.

1935 yılının Nisan ayında, K. Atatürk'ün isteği üzerine, planör spor öğretmenleri Türkiye'den Rusya'ya gönderildi ve onların eğitimi Sovyet pilotlarına yüklendi.

Türk Havacılık Yardımlaşma Derneği'nin kurulmasıyla ilgili olarak 3 Mayıs 1935'de düzenlenen ilk havacılık festivalinde hazır bulunan K. Atatürk, konuşmasında Sovyet hükümetine, Türkiye'de havacılık sporlarının gelişmesinde Türkiye'ye sağladığı “servetle denk tutulamaz yardım” için içten teşekkürlerini belirtti [42, s. 382-383]. 4 Mayıs 1935 tarihinde Moskova'ya L.M. Karahan “Sovyet-Türk dostluğunun gösterisi” adlı bir yazı yazdı. Rus eğitimci Anokhin ve Romanov en çalkantılı coşkunun nesnesiydi “[43, s. 313].

Rus ve Türk kültürleri, Avrupa ve Asya kavşağında bulunan sözde sınır uygarlıklarına aittir. Geçmişteki iki ülke de çok ırklı ve çok inançlı bir nüfusa sahip imparatorluklardı. Bu ortak özelliklere rağmen, her ülkenin kendine özgü bir "tarihi kaderi" olan kendine özgü bir kültürü vardır. XX ve XXI. yüzyılın başlarında, Rusya ve Türkiye tarihinde çarpıcı değişiklikler oldu; bu değişiklikler, toplumun sosyal ve manevi yaşam biçimlerini dönüştürdü.

Rusya, otokratik monarşiden sosyalizme geçti ve bunun sonucu olarak, Batı demokrasisini örnek alarak pazar reformları yoluna girdi. Türkiye ayrıca laikleşmeyle bağlantılı demokratikleşme süreçlerinin neo-Osmanlılık ve İslamlaşma tezahürleriyle karşı karşıya kaldığı bir dönüştü. Laikleşme ve İslamlaşma süreçleri yalnızca kamusal ve özel yaşam alanlarına yayılmıyor, kültür çalışmalarına da yansıyor. Aynı zamanda modern koşullarda uluslar arası bilimsel işbirliğinin formlarındaki ve yöntemlerindeki değişikliği etkileyecektir.

Böylece M.K.Atatürk'ün reformları, Türkiye halkı ile Sovyet Rusya'nın bilimsel bağlarını güçlendirmede çok önemli bir faktör haline gelmiştir. Rus-Türk bilimsel ilişkileri devam etmekte ve gelişmektedir.

KAYNAKLAR

1. Halk Yardımcısının, RSFSR Türkiye Büyükelçisinin Dışişleri Komiseri'nin 4 Mart 1922 tarih ve 482 / RS. kat Rusya. T.V. M., 1961. 805, s.
2. Türkiye: tarih, ekonomi. M., 1978.
3. Ibid. S. 155.
4. Yeni Doğu. 1926. No. 12. S. 334-341
5. 1925'te Rusya'nın uluslararası durumu ve dış politikası hakkında // Rusya'nın dış politikasının belgeleri. T. IX. M., 1964. 783, s.
6. Ibid. 1926, sayfa 681.
7. Eisenstein N.A. Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin kültürel ve bilimsel bağları hakkında // "Barışçıl İşbirliğinin Yarım Asır". Sovyet devletinin Afganistan, İran ve Türkiye ile anlaşmalarının 50. yıldönümü için. M., 1973. S. 103-111
8. Not 207 // Doc-ext. kat Rusya. T. XI. M. 1966. 792 s.
9. Türkiye: tarih ... s. 159.
10. Eisenstein N.A. Kararname. Op. Sayfa 104-105.
11. Ibid. S. 105
12. İzvestia. 6 Haziran 1925
13. Rusya Dışişleri Komiserinin, TC Dışişleri Bakanı Tevfik Rushtyu'ya 17 Temmuz 1926 tarihinde yazdığı mektup kat Rusya. T. IX. M. 1964. 783, s.
14. Yeni Doğu ... sayfa 640.
15. Halkın Rusya Dışişleri Komiseri'nin konuşması G.V. Chicherina 13 Kasım 1926'da Odessa'daki Türk denizcilerin onuruna düzenlenen bir şölende // Dok-vnesh. kat Rusya. T. IX. M. 1964. 783, s.
16. 19 Mayıs 1930 tarih ve 60 sayılı ABD Dışişleri Bakanlığına Türkiye Rusya Genel Temsilcisi Notu // Dok. kat Rusya. T. XIII. M., 1967, 883, s.
17. Not 82 // Doc-ext. kat Rusya. T. XIII. M., 1967, 883, s.
18. 8 Mayıs 1932 tarihinde Rusya'de Türkiye Bakanlar Konseyi Başkanı İsmet Paşa'nın TASS raporu. // Doc. Ext. kat Rusya. T. XV. M., 1969. 867, s.

19. Rusya Türkiye Temsilciliği Türkiye Temsilciliği'nin 9 Ağustos 1932 tarihinde Halk Cumhuriyeti Dışışleri Komutanlığı'na telgrafi kat Rusya. T. XV. M., 1969. 867, s.
20. 3 Nisan 1933 tarihinde Rusya'nın Geçici Chargé Türk Milletvekillerinin Rusya Halk Dışışleri Komutanlığı'na telgrafi. kat Rusya. T. XVI. M., 1970, 920, s.
21. Not 215 // Doküman Dahili. kat Rusya. T. XV. M., 1969. 867, s.
22. Not 120 // Dokümanlar dahili. kat Rusya. T. XVI. M., 1970, 920, s.
23. Not 296 // Dok. Dahili. kat Rusya. T. XVI. M., 1970, 920, s.
24. Orta Doğu Ülkeleri. M., 1944, 336, s.
25. Not 295 // Dok. Dahili. kat Rusya. T. XVI. M., 1970, 920, s.
26. Türkiye: tarih ... s. 62.
27. Not 125 // Belge Dahili kat Rusya. T. XIII. M., 1967, 883, s.
28. Rusya Dışışleri Bakan Vekillerinin TC Dışışleri Bakanı'na Tevfik Mektubu
- Ryushtu 4 Eylül 1930 // Dok-you ext. kat Rusya. T. XIII. M., 1967, 883, s.
29. Aizenshtein N.A. Kararname. Op. S. 105
30. Not 295 ... S. 872.
31. Not 294 // Dok. Dahili. kat Rusya. T. XVI. M., 1970, 920, s.
32. Halk Yardımcısının Rusya Dışışleri Komiseri'nden Rusya'nın Türkiye Temsilciliği'ne Yazdığı Mektup. Suritsa 4 Aralık 1933 // Dok-you ext. kat Rusya. T. XVI. M., 1970, 920, s.
33. Türkiye Cumhuriyeti Rusya Genel Temsilcisi Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanı Hikmet'in 6 Şubat 1934 tarihli görüşme kayıtlarını kaydettiler. // Doc-ext. kat Rusya. T. XVII. M., 879, s.
34. Aizenshtein N.A. Kararname. Op. S. 108.
35. Sovyet basınının 18 Eylül 1935 tarihli III Uluslararası İran Sanat Kongresi başkanlığı üyelerine Rusya Halk Komiserleri Konseyi Başkanı tarafından karşılanmasına dair basın raporu. kat Rusya. T. XVIII. M., 1973, 718, s.
36. Rusya ve Türkiye: 1917-1979. M., 1981. 320 s.
37. Rusya Dışışleri Komiseri Yardımcısı Milletvekili'nin Rusya'nın Genel Temsilcisi
- Türkiye LM Karakhan 7 Haziran 1936 / / Doc-you ext. kat Rusya. T. XIX. M. 1974. 823, s.
38. Chernikov I.F. Barış ve iyi komşuluk çıkarları için (1935-1970'de Sovyet-Türkiye ilişkileri hakkında). Kiev, 1977, 200 s.
39. Genel Yetkili Temsilcinin görüşmesinin kaydı ... S. 117.
40. Halk Yardımcısı Milletvekilinin Rusya Dışışleri Komiseri'nden Rusya'nın Türkiye Temsilciliği'ne Yazdığı Mektup. Suritsa 10 Nisan 1934 // Dok-you ext. kat Rusya. T. XVII. M., 1971, 879, s.
41. Ibid. 246.
42. Atatürk M.K. Seçilmiş konuşmalar ve konuşmalar. M., 1966, 314, s.
43. Rusya Türkiye Temsilcisi Türkiye Temsilcisi Telgraf L.M. 4 Mayıs 1935'te Rusya Halk Dışışleri Komiseri Karakhan'a // kat Rusya. T. XVIII. M., 1973, 718, s.
44. Chernikov I.F. Kararname. Op. S. 57
45. Ayzenshtein N.A. Kararname. Op. S. 105

1920'Lİ VE 1930'LU YILLARDA KAZAK-TÜRK BİLİM ADAMLARININ ÇALIŞMALARINDA LATİN ALFABESİ MESELESİ

Mendigül NOGAYBAYEVA*
Güljazira ABIKENOVA**

ÖZET

Günümüzde belli bir dereceye kadara gelişmiş olan Kazakistan devletinin Latin alfabesine geçmesi gerekir sorusu etrafında iki bakış ortaya çıkmaktadır. Bu mesele çeşitli bilim adamları ve siyasetçiler tarafından tartışma konusu hâline gelmiştir. Aslında Latin alfabesine geçme meselesinin bugüne kadar da 20. yüzyıl başlarında ele alındığı bilinmektedir. 1920'lerde Sovyet Hükümeti Kazakistan'da hakimiyetini kurduktan sonra Kazak halkının Doğulu kökenlerinden koparmak adına Ahmet Baytursınoğlu'nun Kazak Türkçesinin ses uyumuna göre uyguladığı Arap alfabeli yazısından Latin alfabesine geçirmeyi uygun görmüştür ve V.İ. Lenin bunu «Doğu'daki İkinci Devrim» olarak nitelendirmiştir. Bu faaliyet, Kazakları Rusya'ya dolaysız boyun eğmeye iten bir başka yol idi. 1920'lerde Bakü'de gerçekleşen buluşmaya Türkçülüğün ilk fikir önderleri katılıp, o dönemlerdeki Latin alfabesiyle ilgili tartışmalar bütün Türkçü bilim adamlarının ortak meselesi hâline gelmiştir ve onlar bu meseleyi kendi çalışmalarında kaleme alıp, bu konuda kendi düşüncelerini belirtmişlerdir. 1924- 1926 yılları arasında alfabe tartışması Türkistan ile Kazakistan bölgesinde sürekli canlılığını korumuştur. Kazak ve Kırgız bilim adamlarının ilk kongresi gerçekleştikten iki yıl sonra, 26 Şubat - 6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü'de Birinci Türkoloji Kurultayı yapılmıştır. Halk arasında «Türkçüler Kurultayı» olarak adlandırılan bu kongrede Sovyet topraklarındaki Türkçe konuşan milletlerin tarihi ile kültürünü, akrabalıklarını araştırma, Türkçe konuşan milletlerin imlâlarını düzeltme, terminoloji, alfabe eleştirileri ve özellikle Türk soylu halkların kullandığı Arap harflerini Latin alfabesine değiştirme meselesi incelenmiştir. Bu kongreye tanınmış Türkiyeli Türk bilim adamı tarihçi Fuat Köprülü, Azerbaycan'dan Hüseyinzâde Ali, Alman profesörleri Mensel, Bartold, Oldenburg, Krımskiy ve Türkçe konuşan cumhuriyetlerin nitelikli uzmanlarından oluşan üyeler katılmışlardır. Kazakistan tarafından kongreye tanınmış Ahmet Baytursınoğlu, Eldes Omaroğlu, Nazir Törekuloğlu, Bilal Süleyoğlu, Aziz Bayseyitoğlu, Türkmenistan, Kırgızistan, Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, Kafkas Ötesi cumhuriyetlerinde Latin esaslı Yeni Alfabe'nin kabul edilmesi ile ilgili bir kararnâme kabul etmişlerdir. Kazakistan'da ise 10 Aralık 1926 tarihinde Kızıl Orda şehrinde Kazak yazısını Latin alfabesine geçirme konusunda özel bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda ilk olarak bildirisini sunan Abdurahman Baydildin, Latin alfabesinin tarihinden başlayarak Yeni alfabeye geçmenin faydalı yanlarını bütün gerçekliğiyle ortaya koyarken, Ahmet Baytursınoğlu Arap alfabesinin ortaya çıkması ile kullanıldığı dönemler hakkında bilgi verdikten sonra Arap alfabesini esas alan Kazak alfabesinin 5 farklı yararı ile artılarından bahsedip, kendi düşüncelerini iletmıştır. Bu kongrede bazı Kazak fikir önderlerinin karşı gelmelerine rağmen bütün Türk soylu halkların

* Doç.Dr. Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, nmskaz1129@gmail.com

** Doç.Dr. Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi

yazılarını Latin alfabesine geçirme hakkında kararname kabul edilir. Bu etkinliğe öncülük edecek olan Yeni Türk alfabesinin Merkez Yönetim Kurulu oluşturulup, ona Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden sadece Nazir Törekuloğlu dahil olur. Kongre üyelerinden biri olan Teljan Şonanoğlu, Latin alfabesini savunanlar tarafında idi ve «Bir tek Kazaklar değil, Arap alfabesini destekleyen bütün memleketler arasında Latin alfabesine geçme gibi bir akım olduğu bilinmektedir. Bunlar sadece Sovyetler Birliği'ndeki Türk soyluların arasında değil, Birlik dışındaki Türkler ile Müslüman memleketlerin arasında da vardır. Meselenin iyi bir çözüme ulaşması için Latin alfabesi taraftarlarının da ona karşı olanların da düşüncelerini açıkça ortaya koyması gerekmektedir» diye kendi fikirlerini açıklamıştır. Milletin menfaati için birçok mücadeleler içine giren Türk ve Kazak aydınları bu mesele ile ilgili çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Kazak aydınları için çözümü en zor sorunlardan biri, ulus meselesi idi. Yani, XX. yüzyıl başlarındaki sayı olarak çok az okuma yazması olan insanları tekrar Latin alfabesine geçirmek ve o güne kadar Arap harfleriyle yazılan değerli eserleri kaybedebileceği meseleleri onları yakından ilgilendiren önemli mesele haline gelmişti. Bu nedenle çeşitli konularda Latinci ve Arapçı gruplar arasında tartışmalar meydana gelmiştir ve iki grubun da amacı, Kazak halkının geleceği ile ilgili meseleleri çözüme kavuşturmak olmuştur. Bu konu hakkında A. Baytursınoğlu, T. Şonanov, N. Törekuloğlu, M. Joldıbayoğlu ve diğer bilim adamlarının fikirleri yoğun bir şekilde tartışma konusu olmuştur ve onlar kendi çalışmalarında bu konuyu ele alıp, sürekli inceleyip, tartışmışlardır. Oysa günümüzdeki Latin alfabesine geçme meselesi de bu seviyelerdedir ve bu konuyla ilgili Türk Dünyasındaki Bilim adamları da kendi düşüncelerini ortaya koymaktadırlar. Mesela, Türkolog bilim insanı Abdolvahap Kara: «Latin alfabesini oluşturma sırasında birkaç yanlışlıklar meydana gelmektedir. Kazak dili, temiz bir dildir. Kazakistan'ın hangi bölgesinde olursa olsun, halk birbirini çok iyi anlamaktadır. Bundan sonraki mesele, Latin alfabesine geçebilmek için alfabedeki «ҧ», «Ү», «Ү» gibi harflerin korunmasına, yazılımına, söylenmesine dikkat ederek çalışmak gerektiğidir. Ahmet Baytursınoğlu Arap alfabesini esas alan yazıya göre alfabeyi bir uzman gözüyle çok bilinçli ve net olarak oluşturmuştur» diye, Türk dünyasındaki alfabe meselesini kendince değerlendirmiştir. Artık Latin alfabesine geçme ihtiyacı doğmuştur ve o, uluslararası iletişim alanındaki özellikleri de dikkate alarak Kazak Dilini yeni döneme, kendine has özelliklerini kaybetmeden geliştireceğine tüm yüreğiyle inmektedir. Günümüzde Kazakistan'ın ekonomik, dilsel, kültürel, demografik durumu düzeldiği, halkın kalite açısından yükselmeye yöneldiği böyle uygun bir dönemde yeni alfabeğe geçme gibi önemli bir amacı gerçekleştirmenin çok büyük zorluklar getirmeyeceği aşikârdır.

Anahtar Kelimeler

Latin Alfabesi, Arap Alfabesi, Türk Kongresi, Alaş Orda, Türk dünyası

THE QUESTION OF THE LATIN ALPHABET ON THE STUDIES OF KAZAKH TURKISH SCIENTISTS IN 1920'S & 1930'S

ABSTRACT

There are two viewpoints of shifting to Latin alphabet in the Republic of Kazakhstan. By the decree of the First President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev the decision on shifting to Latin alphabet by 2020 was made. Today the linguistic problems of shifting to Latin alphabet are being discussed. In fact, it is clear that the issue of using Latin alphabet has been raised earlier in the beginning of 20th century. In 1920 Soviet Union government after setting up its authority in Kazakhstan, in order to break off the connection of Kazakh people with eastern roots, it was decided to move from Arabic letters offered by Akhmet Baitursynuly to Latin alphabet and leader of Bolsheviki V. I. Lenin called it "Second revolution in East". In meetings held in 1920 in Baku almost all Turkic intelligences participated and debates on shifting to Latin alphabet has become common issue of whole Turkic scientists, who gave their opinions in their works on this topic. The I meeting of Commonwealth on Turkology was held between 26 February and 6 March of 1926 in capital of Azerbaijan Baku. In this meeting there were delegation from famous scientists as Koperli-Zada, Kusaiyn-Zada, German professors Mensel, Bartold, Oldenburg, Krymskii, and competent professionals from Turkic language republics. Akhmet Baitursynuly, Eldes Omaruly, Nazir Torekululy, Bilal Suleiuly, Aziz Baiseituly others from Kazakhstan took part in the meeting, where decision on implementing a new alphabet based on Latin letters in Turkmenistan, Kyrgyzstan, North Caucasus, Azerbaijan, South Caucasus was made. In the beginning of the 20th centuries many people were concerned about teaching less educated people to Latin letters and the issue of preserving valued heritage written in Arabic. Therefore, discussion on this topic between group of people supporting Latin and Arabic alphabet took place and interests of both groups was related to the future of Kazakh nation. On this regard, the opinions of scientists such as A. Baitursynov, T.Shonanov, N.Torekulov, M.Zholdybaiuly and etc. were discussed and they used to write about this issue on their works. Today the issue of moving to Latin alphabet is the same and Turkic scientists are giving their opinion on this regard. Nowadays there is an importance of shifting to Latin alphabet and it is believed that considering features in international communication, it can upgrade Kazakh language to a new stage without depriving it from its content. In the period when current economic, linguistic, cultural, demographic situation of Kazakhstan is being improved and people are being upgraded in terms of quality, it is obvious that the aim of shifting to a new alphabet will not face significant difficulties.

Keywords

Latin alphabet, Arabic alphabet, Turk congress, Alashorda, Turkic world

Giriş

Kazakistan Cumhuriyetindeki Latin alfabesine geçiş konusunda iki farklı görüş vardır. Kazakistan Cumhuriyeti İlk Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in kararı gereğince 2020 yılına kadar Latin alfabesine geçmeye karar verildi. Günümüzde, Latin alfabesinin dil problemleri tartışılmaktadır. Kazakistan kurucusu Nursultan Nazarbayev, "Geleceğe Bakış: Manevi Yenileme" adlı programında, Latin alfabesine geçiş meselesine dikkat ederek "2025 yılına kadar, basınlar, dergiler, ders kitaplarını Latin harflerle basmalıyız" dedi ve onun faydalı noktalarını ortaya koyarak şöyle dedi: *"Şimdiki Kazak yazısını Latinceye geçirme meselesine geri dönmeliyiz. Bir zamanlar bunu erteledik. Bununla birlikte, Latin alfabesi iletişim alanında çok elverişlidir ve Sovyet sonrası ülkeler de dâhil olmak üzere Latinceye tesadüf geçmediler"* (Qazaqstan Respublikasının...). Elbette bu, dünyada yaşayan yaklaşık 300 milyon Türk'ü bir araya getirecek ve birbirlerini daha özgür bir şekilde anlamalarına yardımcı olacaktır.

20. Yüzyılın Başında Türk Dünyasının Alfabe Sorunları

Geçmiş tarihimize baktığımızda, 20. yüzyılın başlarında Bolşevikler, Türk-Müslüman halklarını üç farklı, yani arka arkaya Arap, Latin, Kiril alfabesine geçirmişti. Türk dünyasında ilk olarak Latincenin önemini ve geçiş meselesini XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında Azerbaycanlı bilim adamı Myrza-Fatali Akhundov tarafından gündeme getirildiğini biliyoruz. Ancak onun bu önerisini Rusya, Türkiye ve İran gibi ülkeler desteklemediler. Kazakistan'da ise Latin alfabesine geçiş meselesini Nazer Torekulov'un çalışmasında "Bu görüş Celal Nuri Bey (İstanbul), Bayan Fatali, Doktor Nariman gibi Türk-İslam dünyasınca tanınan aydınlar tarafından ortaya konulmuştur ve bu fikir aslında Türk oyun yazarı Myrza-Fatali Akhundov'a aittir" denilmiştir (İlyasova, 2018: 3).

Bundan sonra Latinceye geçiş meselesi 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında "Ceditçilik" hareketinin başlamasıyla ortaya konulmuştur. Azerbaycanlı ve Tatar aydınları bunu defalarca basın yayında gündeme getirmeye çalışıyorlardı, ancak Latin alfabesine geçiş konusunda nihai bir karara varamadılar. Bunun nedeni, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Rusya'da savaş sırasında ortaya çıkan devrimlerin sarsıcı etkileridir.

Latinceye geçiş problemleri net olarak 20. yüzyılın 20'li yıllarına doğru çözümünü bulmaya başladı. 1920'de Bolşevik hükümeti işgal eden halklar üzerinde üstünlüğünü güçlendirmek amacıyla Kazak topraklarındaki doğudaki kökleri kırmak için Ahmet Baytursinov'un sunduğu Arapça versiyonundan Latin alfabesine taşımaya karar verdi. Bu, Kazak bölgesinin Rusya'ya tabi kılınmasının yeni yollardan biriydi. 1920'de Türk aydınları Bakü'deki toplantılara katıldı ve bu toplantılardaki Latin alfabesi etrafında gündeme getirilen tartışmalar, tüm Türk bilim adamlarının ortak meselesine dönüştürüldü. Aynı zamanda aydınlar problemleri kendi ilmi çalışmalarında vurgulayarak, kendi fikirlerini ortaya koydu. Önceden, sadece basın sayfalarında yazılan meseleler, şimdi resmi olarak gündeme getirildi. Buna neden olan yeni bir alfabenin geçişi ancak alfabeyi değiştirmekle kalmayıp, aynı zamanda yeni alfabenin imlalarını yeni kurallar çerçevesinde oluşturmak olduğu açıktır. Bu bağlamda Rusya'nın Latin alfabesi üzerindeki siyasetinden bahsetmek yararlı olacaktır. 11 Ağustos 1922'de Azerbaycan Merkez İcra

Kurulu Başkanı, “Yeni Türk alfabesi” hareketinin lideri S.A. Agama-Oğlu Leninle buluştu. Hareketin liderinin konuşmasını dikkatle dinleyen Lenin, “Halk Latin harflerine geçişi nasıl görüyor?” sorusuna S.A. Agamalı-Oğlu: “Kabullenmektedir” cevabını vermişti. O sırada Lenin ona karşı, “Bu Doğudaki Medeni Devrimdir” cevabı ile kendi görüşünü ortaya koymuştur. (Mınbayev, 1990).

Bu bağlamda, 1922’den itibaren Latin alfabesinde “Yeni Yol” (Jana Jol) gazetesi yayınlanmaya başladı. Azerbaycan’da Latin alfabesine geçişi, diğer ülkelerdeki yeni alfabenin kabullenmesinin temelini olmuştur. Özbek, Türkmen ve Başkır halkları arasında alfabeyle karar verilmesi konusu düşünülürken Çeçenler, İnguş, Karaçay ve Hazar yeni alfabeyle geçmeyi başardılar.

Azerbaycan’da kullanılan Latin alfabesi Sovyetler Birliği çerçevesinde konuşuldu ve yeni alfabeyle oluşturan S.A. Agamalı-Oğlu bu meseleyi tartışmada Türk halklarının yanı sıra diğer milletlerin de deneyimlerini paylaşmaya çalıştı. 1924’te Yeni Türk Alfabe Komitesinin Başkanı S.A. Agamalı-Oğlu Simferopol, Taşkent, Ufa, Orenburg ve Kazan’ı ziyaret etti, o rdaki temsilcilerle dil özelliklerine bağlı olarak yeni grafiklerle ilgili konuları tartıştı. Ziyaretin sonuçlarına göre, Yeni Türk Alfabeti Komitesi üyeleri, SSCB’nin tüm Türk halkları için özel bir toplantıya olan ihtiyacını netleştirdi. Buna dayanarak, 1924 yılında, RSFSR Halk Komutanlığı Şarkiyat Araştırmaları Bölümü acil bir şekilde Türk halklarına dayanan Latin alfabesi birliğini oluşturarak Türk kongresinin toplanması için hazırlıklara başladı.

Kazakistan’da Alfabe Sorunu: Arapça İmlaları ve Latin Yazılış Şekilleri

Sovyetler Birliği’nin çalışmalarının Latin harflerine geçiş ve bunun çözüm yolları canlandırılmışken, aksine, Kazakistan topraklarında yeni Türk imlalarına bir karşı duruş oldu ve Kazak aydınlarının bu görüşte yoğunlaşmasına neden oldu. Sovyet sisteminin Türkistan ve Kazakistan’daki amacı, geleneksel Arap alfabesini değiştirerek Kazak Türklerinin etno-kültürel kimliğini, günümüze kadar biriktiren manevi değerlerini kademeli olarak ortadan kaldırmaktı, Ruslaştırma politikasını yavaş yavaş yürütmekti. Bununla birlikte, bu çalışmaları geliştirmekte olan bir toplumun gereklilikleri ile uyumlu olduğunu savundu ve uluslararası kelimeleri tek bir şekilde yazabileceklerini, insanların dillerini bir araya getirerek yardımcı olacaklarını söylediler. Bu nedenle, Kiril alfabesine aktarma yoluyla Ruslaşma politikasını açıkça ortaya koymaktan korkan siyasi bürokrasinin toplumun özgür fikirlerini değiştirmedeki yeni yöntemlerini uygulamaktı. Bu hakkında tanınmış bilim adamı D. Khamzabekuly şöyle yazdı: “Ahmet Baytursunov, başlatan grup neden Arap alfabesini (Çağatayca) bu kadar savunmuştu sorusuna cevap vermek için, o dönemin gerçeğini bilmek gerekir. Basın yayının ve ders kitaplarının yayınlanması ancak on yıl olmuştu ve Arap alfabesinden Latinceye geçiş demek bu halkımızın başka bir coğrafik dünyaya taşınmakla aynıdır” diyerek, Ahmet Baytursunov’un önderliğinde Latin alfabesine geçiş meselesini ortaya koyan grup bu siyasetin asıl amacını anladığını vurgulamaktadır (Qamzabekuly, 2001). Nitekim uzun zaman içinde Ortodoks dinini kabul eden ve ortadan kaybolmakta olan Rusya’daki Sibirya Yakutları gibi halkları Latinceye zorla geçirmenin asıl amacının altında, halkların diğer faaliyetlere girişmenin önünü almakta. Bunun sebebi Türk

halklarının tek alfabeyi kullanması ve bunun aracıyla birleşmesi Sovyet yöneticileri rahatsız etmiştir.

Genel olarak, Komünist Parti lideri Lenin'in girişimleri ile gerçekleşen kültürel devrimlerimin uçları Kazakistan'ı etkilemekte idi. 12-18 Haziran 1924'te gerçekleşen ilk eğitim kongresinde, Kazak halkıyla ilgili çeşitli konularla birlikte Latin alfabesine geçiş meselesine ayrılmıştı. *"Bu toplantı oyuncak işi değil ve "devrim içindeki neşeli günler de değil", okullarda ana dilinde eğitim almanın, kitaplar yayınlamanın, yazı makinelerinin ürettiği ve kurumların yazışmaları Kazakçaya geçme zamanıdır, büyük değişimler geldiğinde, açık fikir, yazma-çizme, programların ve çeşitli projelerin gündeme geldiği gündür, aynı zamanda hayatın ihtiyaç duyduğu toplantıdır. Bu bir fikir ve açık söz söyleme toplantısıdır"* diyerek konferansın amacı ortaya konulmuştur ("V". Qazaq Bilimpazdar Tobının Syezi, 1924). Aslında böyle eğitilmiş insanlar grubunun davet edilmesi, Kazak Türklerinin gelecekteki edebiyatı, dili, kültürü ve çeşitli bilimsel konularının çözümünde ayrı durmak yerine, birleşerek bir milletin ortak amacı için yararlı kararları kabul ederek, bu yöndeki çalışmaları hızlandırmak amacından doğmuştur. Bunun yanı sıra Kazak Türklerinin Arap alfabesinden Latin yazılışına geçme sürecinde "yenilikçi" millet aydınları ile "kadimci" aydınlar arasında tartışmalar yaşandı.

Aydınların ilk konferansında ele alınan önemli problemlerin biri de alfabenin değişmesi olmuştur. Bununla ilgili alfabe değişikliği hakkında Ahmet Baytursunov "Alfabe Konuları" adlı sunumunda günümüze kadar Kazak Türklerinin çıkarları üzerine kullanılan Türk (Arap) Alfabesini Latin Alfabesine değiştirmenin doğru olmadığını dile getirdi. Ahmet Baytursunov Arab alfabesini savunmasının sebeplerini şu şekilde ortaya koydu: Bu alfabe 12-13 asır boyunca kullanıldı, Kazakça'nın ses yapısına uygun olarak değiştirildi ve Kazak kültürünün ihtiyaçlarını tamamen karşıladı ve bunu ses yöntemiyle öğretmenin iyi bir yoluydu (Qazaq Bilimpazdarının Tungış Syezi, 1925).

Ayrıca Ahmet Baytursunov, bu alfabenin pılıgrafik potansiyelini ve ekonomik faydalarını vurgular ve yeni okuryazar nüfusun okuma yazmayı öğrendiğinde tekrar değişmeye yönelik yol alırsa, kendisini cahilliğe kaplar. Arapça arşiv belgelerini, gazete ve kitaplarını okuyabilen aydınların sayısının azalacağını ve tarihsel şuuru karanlığa sürükleyeceğini dile getirdi. Yeni Latin alfabesine geçiş sürecinin çok zaman alacağını, ona çok çaba gösterilmesi gerektiğini ve kayıtların bu durumda kalması için çok az yararı olduğunu söyleyerek Arap alfabesinin olduğu gibi bırakılmasını savundu.

Ahmet Baytursunov'un sunumundan sonra Nazir Torekululy ek sunum yaparak şöyle der:

"Biz Latin alfabesini Kazak toplumuna zorla aldirtmayı düşünmüyoruz, harflerin oluşum şekli ile yazılışı kolay olduğu içinde değiştirmek istemiyoruz. Latin alfabesini öğrenmek, Kazakça yazmak için çok kazançlıdır. Örneğin, bir gazeteye Türkçe (Arapça) yazmak için 15 toplu harf harcansa, Latince 2.5 toplu harf harcanır. Türk harfleri için 174 şık vardır, Latince sadece 44 şık, Türk (Arap) harflerinin biri dört çeşit, Latin harfleri ise bir çeşit. Kültürün yeniliği, halkın görüşü tarafından göz ardı edilemez. Latince harfleri şimdi öğrenmek ve kabullenmek isteyenlerin önünü kesmememiz gerekmektedir. Latin alfabesinin geçiş süreci on yıl,

hatta 100 yıl olur. Ancak okuldaki öğrencilere bu alfabeyi tanıtmak gerekir, Kazakça alfabenin yanında bir iki Latince (Almanlar gibi) hikâye yazarak çocukların gözlerini alıştırmak gerekmektedir” (Satbayev, 1926).

Başka bir deyişle, her iki konuşmacı Kazak aydınları milli çıkarlar için önemli bir karar almak istedikleri ortadadır.

Konferans katılımcıları Ahmet Baytursynuly ile Nazir Torekululy’nın yaptıkları sunumlar üzerine kendi fikirlerini ortaya koydular. Alfabe değişikliği hakkında akşama kadar tartışmalar durmadı. Konferansın dinlenmesi coşkulu idi. Sonuçta Latinceye karşı çıkanlar oldu, onlar Arap alfabesini Latinceye benzeterek parçalayacaklarını ve eksiklerini doldurarak, bundan sonra Latinceye geçiş meselesi gündeme getirilmesin diye konferansa teklifte bulundular. En azından Latin alfabesi üzerindeki görüşü ile ilgili meselelerin Kazak Eğitim Kurumuna verilmesini talep ettiler. Bu konu üzerindeki oylamada oylar eşit çıktı. Kazakistan Eğitim Komiseri, konferans üyesi olan N. Zaliuly kendisi katılamadı ve oyunu kağıt üzerine yazarak Latince faydasına verdi. Böylece Latince bir oyla öne çıktı. Bu fikirleri dışarıdan izleyen bir katılımcı “Enbekşi Qazak” (İşçi Kazak) gazetesine yazmıştı (Şonanuly, 1927).

Bu durumda Ahmet Baytursunov veya Nazir Torekululy olsun, onların alfabe konusundaki açıklamaları ile fikirlerinin ortak olduğunun farkına varıldı. Yukarıda bahsi geçen Ahmet Baytursunov’un tereddüdü Alaş aydınlarının ortak tereddüdü oldu. Yani her tarafa yayılan çeşitli gazete ve dergilerin, ayrıca yayınlanan okul kitaplarının zamanı ancak on yılı kapsarken, Arap alfabesinin Latinceye geçmesi tüm memleketi başka bir dünyaya götürmekle eş anlama gelirdi.

20. Yüzyılın Başında Latin Alfabesine Geçiş

Kazak-Kırgız aydınlarının ilk konferansı geçtikten iki yıl sonra 1926 yılın 6 Şubat- 6 Mart 1926 tarihleri arasında Azerbaycan’ın başkenti olan Bakü’de Sovyet Birliği’nin Birinci Türkoloji Kongresi gerçekleştirildi (KCCA). Kazakistan’da halk arasında “Türkçüler Kongresi” olarak algılanan bu kongrede, Türk halkların tarihi ve kültürü, Türk dillerinin dönüşümü, terminoloji ve alfabenin, özellikle de Türk halkının Latin alfabesinin senaryosunun incelenmesine adanmıştır. Kongreye Türklerin önde gelen ilim adamları Köperli-Zade, Kusayin-Zade, Alman profesörler Mensel, Bartold, Oldenburg, Krımskiy ve Türk Cumhuriyetlerinden gelen bilgili uzmanlardan oluşan delegeler katıldı. Kongreye Kazakistan tarafından Ahmet Baytursunov, Eldes Omaruly, Nazir Torekululy, Bilal Seleyuly, Aziz Bayseituly gibi tanınmış ilim adamları öncülük gösterdi. Türkmenistan, Kırgızistan, Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, Zakavkazya Cumhuriyetlerinde Latin alfabesine ilişkin kararname kabul edildi. Bu kararname kabulünde Kazakistan’dan Ahmet Baytursynuly, Eldes Omaruly, Nazir Torekululy, Bilal Seleyuly, Aziz Bayseituly ve Teljan Şonanov gibi Kazak aydınları katıldı (KCCA, 11).

Adı geçen kongre hakkında Qanış Satbayev; *“Kongre toplantısına Türkiye, Azerbaycan, Tataristan, Kazakistan, Özbekistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerinden delegeler katıldı. Avrupa’dan gelen profesörlerin çoğu, kurulun çalışmasına yardımcı olmak ve bulgularını tanımak için toplantıya*

geldi. Toplamda, Kazaklar dışında, 132 temsilci vardı” diyerek kongrede konuşulan üç meseleye dikkat çekti:

1. Fen sözleri (Terminler üzerine);
2. İmla Hakkında;
3. Karakter yazmak konusunda ortak bir noktaya geldiğini yazdı (KCCA, 11).

Kongrede konuşan A.Baytursynuly, 1924'teki Kazak eğitimci grubunun kongresinde Latin alfabesine karşı öfkesini defalarca dile getirdi. Tabii ki, alfabeyi değiştirmek genellikle ülkenin uygarlığının gelişimi üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Sonuçta, yeni alfabe tanıtıldığında, insanların bu alfabeyi kabullenerek tüm eğitim alanında değişiklikler yapmasının büyük masraflar olacağı kaçınılmazdı. Bu nedenle, A. Baytursynuly liderliğindeki birçok Alaş aydınları en etkili alfabeyi elde etmeye çalıştı.

Bununla birlikte, Kongre bazı Kazak aydınlarının muhalefetine rağmen, tüm Türk halklarının yazılarını Latin alfabesine geçiş kararı vermiştir. Bu olayı denetleyen yeni Türk Alfabesinin Merkez Yürütme Komitesi oluşturuldu ve ona Kazak SSR'den sadece Nazir Torekululy katıldı (KCCA, 437). Kongre üyesi ve aynı zamanda Alaş aydını Teljan Şonanuly Latin alfabesini savunmaktaydı. “Sadece Kazakça değil, tüm Arap alfabesini destekleyen ülkeler arasında Latin alfabesine destekleyen grupların olduğu bellidir. Bunlar sadece Sovyetler Birliği'ndeki Türkler arasında değil, aynı zamanda Sovyetler dışındaki Türkler ve Müslüman ülkeler arasında da yer almışlar. Latin alfabesini, elbette, pek çok ülkeler kullanmaktalar... tabii ki Latinceye karşı olanlar da var. Muhaliflerin de kanıtları var. Doğru bir çözüme ulaşılması için hem Latin hem de diğer muhaliflerin görüşlerinin açık olması gerekmektedir” diyerek kendi fikrini beyan etti (Şonanuly, 1926).

Elbette, Kazak aydınları arasındaki çatışma kişisel bir mesele değil, bir milletin geleceğiydi. Sözlerimizi ispatlamak için bahsi geçen kongre sürecinde milli aydınlar; sözler, imlalar ve yazı gibi önemli meselelerle ilişkin “*Türk topluluklarına ortak olacak sözler (sözlük) listesi yayınlansın ve imlanın özünde ses sistemine dayalı kayıt edilsin*” diyerek milli varlık için çalışmalarının sorunlarını birlikte çözerek, alfabe değişikliği ile beraber milli çıkarlar düşünülmüştür. Yani bu durumda bir grup entelektüel kaybetmekten endişe ediyorsa, ikinci grup diğer ülkelere veya zaman akışından kalmayıp, ortak bir zemin oluşturma düşüncesinde olduğunu anlamamız gerekmektedir. Neticesinde 9 Haziran 1927'de KP (b) Kazak Bölge Komitesi'nin sekreterliği Kazak SSC Halk Komiserler konseyinde Cumhuriyet çapında Latin alfabesinin propogandasını yapacak komite kurulmasına dair öneriler yapıldı. Komitenin üyeliğine Nıgmet Nurmakov (Başkan), Teljan Şonanov, Abdurrahman Baydildin, Gabbas Togjanov, Oraz Jandosov, Kayıpov ile Ormantayev gibi milli aydınlar onayladı (KCCA: 437-438).

Aynı yılın 17 Ağustos'ta, KP (b) Kazak Bölge Komiserliği Propaganda Dairesi Başkanı, yeni alfabenin yürürlüğe geçmesi konusundaki Merkezi Komitenin Başkanı Oraz Jandosov, bundan sonra alfabe üzerindeki tartışmaların bir yararı olmayacağını dikkatle hatırlatarak, konuşmak yerine çalışmaya davet etti. Bu nedenle Nazir Torekululy projesiyle hazırlanan Latin alfabesinin çok sayıda basılması ve dağıtılması gerektiğini belirtti (KCCA: 347).

Diğer Türk Cumhuriyetler Latin alfabesine geçiş meselesini kuşkusuz yerine getirirken, Kazakistan acele etmeden 1927'den başlayarak Moskova'nın

önemini kazanmak istedi. Eylül 1927’de, Kyzylorda şehrinde, Yeni Türk Alfabesinin Tüm Sovyetlerin Merkez Komitesi başkanı S. Agamalı-oğlu katılarak teftişler yapıldı. Kurallara göre, Latinceye geçiş meselesini hızlandırmak gerekmekte idi. Latinceyi savunanlar Arap eski yazısının yerinde kalmasını isteyenleri yenmek için 23 Haziran 1928’de Sovyetlerin Merkezi Yeni Alfabeti Komitesi’nin III. Genel Kurulu gerçekleştirildi. Komitenin başkanlık konseyi Kazakistan’ı temsil eden Şaymerden Tıkjigitov’un sunumunu dinledi. Ş. Tokjigitov kendi sunumunda Latin alfabesinin verimli taraflarını göstererek, bu işin çok zaman alacağını söyledi ve kendini aklamaya çalıştı:

“İlk olarak, Sovyetler Birliği kurulduktan sonra bolşevikler kendi güçlerini siyasi ve ekonomik meselelere harcayarak, kültürel çalışmalar önemsiz bırakıldı; ikinciden Kazakistan’da Arap alfabesini savunanlar sayısının fazla olmasıdır; üçüncüden yeni alfabeği yürürlüğe geçirmek için Başkanlı yapan Halk Eğitim Komiserliği çaba göstermemiştir”

diyerek fikirlerini sona erdirdi (KC MDA, 50-54).

20 Aralık 1928’de, Kazak ASSR Merkez Yürütme Komitesi IV oturumunda Latin alfabesine geçme resmi kararı alındı. Bu bağlamda Abdurrahman Baydildin bundan sonra yeni alfabe eski alfabeyle yan yana gelemeyeceğini ve bu sebeple mümkün olduğu kadar çalışmaları hızlandırarak, eğitimde önemli çalışmalar yapılması gerektiğini öne sürer (Baydildin, 1929).

Çeşitli zorluklara rağmen alfabe değişikliği konusunda Kazakların milli aydınları kendilerinin görevi olduğunu bilerek çeşitli faaliyetlerde bulundular. Milli aydınlar, “Yeni Mektep” dergisinde Orta Asya halklarının ve Kafkasya, Volga boyu, Ural dağları, Kırım yarımadası Türklerinin dillerindeki tüm küçük farklılıkları vurgulayarak “Yeni Alfabe Dersi” başlıklı birkaç alfabe dersi yayınladı ve tüm Türk dillerinin ses yasalarını göz önüne aldı. Örneğin, T.Şonanuly, Türk dilleri arasındaki bazı farklılıkların yalnızca birkaç harfle düzeltilebileceğine inandı. O, Tatar halkının yeni imlalarını dikkate alarak, Latin alfabesine geçiş yolunda Türk halklarında olabilecek farklılıklara önem verdi ve Tatarca hakkında konuştu. Sonunda T. Şonanuly “Tatarların bu imlası bundan sonra Tatarlar bulundukları topraklarda yayılması gerekmektedir. Bizim Kazakistan Tatarları bu imlaları dikkate almalı. Bundan sonra mekteplerinde kullanmaları lazım. Tatarca baş harflerde nazara alınmalı. Rusça gibi olmamalı. Cumhuriyetimizin hocaları (mualimleri) bunu tanımaları için, dilin Kazakça imlalarla yazılan materyalleri Tatarca yazdık. Tatarların yeni imlalarıyla yazdık. Mualim anlamadığı yerler olacaksa, “Yeni Mektep” Başkanlığından sormaları gerekmektedir” diyerek problemi ortaya koyar (Şonanuly, 1929: 22).

Doğudaki Devrimi (V.I. Lenin) Kazakistan’da komünistlerin doğrudan uygulandıktan sonra, 10 Şubat 1929’da, KP (b) Kazak Bölge Komiserliğinin özel aldığı kararı gereğince Arapça yazılmış kitapları yayınlamamalarına dair Cumhuriyetteki kurumlara talimat verdi (KCCA: 86). Bu nedenle Latinceye karşı mücadele eden Ahmet Baytursynuly önderlik eden Çağataycayı savunanlar kısa zaman içinde kendi çalışmalarını Latince yazmaya başladılar.

Basın sayfalarında “eskiciler” ve “yenilikçiler” olarak ikiye ayrıldı ve alfabeyi tartışan milli aydınlar yeni bir karar aldılar, talimat verildiğinde milletin çıkarları için tekrar bir araya geldiler. Bu nedenle, alfabenin değişimini yalnızca milli değerleri kaybetmemek ihtiyacından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Bu bağlamda araştırmacı Dihan Qamzabekuly’nın “Arapça – Doğunun Latincesi” fikrini okumuştuk. Gerçekten de bizim çok sözlerimiz Arapçaya dayanır. Ne yazık ki, biz Arap yazısını bundan sonra kullanamayız. Yönümüz, zevkimiz ve zamanımız onu görmeyecektir. Bu sebeple Doğunun Latincesi yerine, Doğunun mantığına uyumlu Batı Latinceyi topraklarımıza uygun bir şekilde yerleştirmemiz gerekmektedir” fikirlerini destekleyerek, 20. Yüzyıl başındaki Kazak aydınlarının, genel olarak Türk ilim adamlarının başlıca tereddüdü kendine has ortak manevi değerlerimizi kaybetmemekti (Qamzabekuly, 2001: 11).

Sonuç

Günümüzde Latin alfabesine geçiş meselesi da yukarıda belirtilenler ışığında tekrar tartışılmaları yaratmaktadır. İlim adamı Abdulvahap Kara: *“Latin alfabesini oluşturmakla birtakım hatalara yol verilmektedir. Kazakça temiz dildir. Kazakistan’ın hangi bölgesinden olursa olsun halk bir birini çok iyi seviyede anlamaktadır. Sıradaki mesele bu Latin alfabesine geçiş için Kazakçadaki “ı” (u), “ı” (ü), “y” (Rusçadan gelen “u”) gibi harflerin değişiksiz kalması, yazılışı ve seslenmesine önem vererek tekrar gözden geçirmelidir. Ahmet Baytursynuly Çağatayca yazılış şekline çok dikkatli bir şekilde vermiştir”* diyerek Türk dünyasındaki alfabeyle yönelik kendi düşüncelerini söylemiştir. (Arınova)

Bugün Latin alfabesine geçmek gerekiyor ve uluslararası iletişimin özelliklerini göz önünde bulundurarak, içeriğini ayırmadan Kazakçayı yeni bir aşamaya çıkaracağına inanılıyor. Açıkçası, günümüzün modern, ekonomik, dilsel, kültürel ve demografik modern Kazakistan devletinde ve halkın niteliksel bir yükselişe doğru yürüdüğü, çok büyük bir hedefe ulaşmak, yeni bir alfabeyle geçişi çok fazla sorun yaratmayacak kadar önemli bir dönemdir.

KAYNAKLAR

Qazaqstan Respublikasının Prezidenti N.A. Nazarbayev’in Qazaqstan Halıktarı Assambleyasının XII Sessiyasında Soylegen Sözi / Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı N.A. Nazarbayev’in Kazakistan Halk Meclisi’nin XII oturumunda yaptığı konuşma. www.akorda.kz

İlyasova K. (2018), Turkilerdin Latınga Koşu Tarihi, Elorda Aqparat, 17 Qıkuyek, / Türklerin Latinceye Geçiş Tarihi.

Mınbayev D. (1990), Qazaq Bilimpazdar Tobını Syezi, Örken, 29 Jeltoksan / Kazak aydınları kongresi

Qamzabekuly M., (2001), Qazaq Ziyalıların Alıpbı Aytısı, Qazaq Adebıyeti, 11 Jeltoksan / Kazak Aydınlarının Alfabe Tartışmaları

“V”. Qazaq Bilimpazdar Tobının Syezi, (1924), Enbekşı Qazaq, 27 Mausım / Kazak Aydınlarının Kongresi

Qazaq Bilimpazdarının Tungış Syezi (1925). Birinşı Qırğız Gılımı Syezinin Yenbekteri. Qırğız Memleketti Baspası. Orınbor, Kayta Basılı: Qazaq Bilimpazdarının Tungış Syezi (2005). Astana: «IC-Servis» JSZ. / İlk Kazak Aydınları Kongresi. Birinci Kırgızistan Bilimsel Kongresi Eserleri. Kırgız Devlet Yayınevi.

Satbayev Q., (1926), Alipbi Turalı, Qazaq Tili, 19 Mamır / Alfabe Hakkında.

Şonanuly T., (1927), Orta Aziyadagı Latin Alippesi, Enbekşi Qazaq, 16 Mausım / Orta Asya'da Latin Alfabeti

KCCA (Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlık Arşivi), 141 Fon, 1 Sıra, 1043 Dosya, 437 Sayfa. BK(b)P Qazaq Ölkelik Komissariatı Sekretariatı Otırısının Hattamaları / KP (b) Kazak Bölge Bürosu Sekretaryası Toplantısı Protokolleri.

Şonanuly T., (1926), Latin Alippesi Turalı, Enbekşi Qazaq, 25 Sauir / Latin Alfabeti Hakkında

KCCA, 141 Fon, 1 Sıra, 1519 Dosya, 437-438 Sayfa. BK(b)P Qazaq Ölkelik Komissariatı Sekretariatı Otırısının Hattamaları / KP (b) Kazak Bölge Bürosu Sekretaryası Toplantısı Protokolleri.

KC MDA (Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi), 740 Fon, 1 Sıra, 10 Dosya, 10-21 Sayfa. 1928 Jılgı Latınşılardıń Birinşı Konferentsiyasınıń Kujattarı / 1928 Birinci Laticilerin Konferans Belgeleri

Baydildin A., (1929), Vvedeniye Novogo Alfavita v Kazahstane, Za Partiyu, № 1-2. / Kazakistan'da Yeni Alfabenin Sokulması.

Şonanuly T., (1929), Jana Alip Maydanında Kezekti Maksatımız, Jana Mektep, № 8.

KCCA, 141 Fon, 1 Sıra, 547 Dosya, 86 Sayfa. KASSR Jauaptı Kızmetkerlerin Almastıru, Tagayındau Turalı / Değişim Sırasında KASSR'nin Sorumlu Çalışanlarının Atanması Hakkında

Arınova Z., Latin Alipbiine Köşü Maselesi / <https://e-history.kz/kz>

MİLLÎ MÜCADELE’NİN DIŞ YANKILARI

**KAFKASYA VE MONDROS MÜTAREKESİ: NURİ PAŞA’NIN
AZERBAYCAN ERMENİLERİ’NE MÜRACAATLARI VE ANDRANİK’İN
KENDİSİNE CEVABI**

Gaffar ÇAKMAKLI MEHDİYEV*

ÖZET

4 Haziran 1918 yılında Batum antlaşması ile yeni bağımsız üç Transkafkasya Cumhuriyeti (Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan) tarih sahnesine çıkmış oldu. Bu Cumhuriyetler uzlaşma anlaşmasına varsalar da kendi aralarında sorunlar kalmakta idi ve Ermenistan hem Gürcistan’a, hem de Azerbaycan’a karşı arazi iddialarından vazgeçmiyordu. 1917’nin sonlarından Bakü Ermeni- Bolşevik işgali altında idi. Enver paşanın küçük kardeşi Nuri paşanın komutanlığında kurulan Kafkas İslam Ordusu 15 Eylül 1918’de Bakü’yü Ermeni- Bolşevik işgalinden kurtardı. Lakin Birinci Dünya Savaşından yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesini imzalamaya mecbur kalmış ve Mondros Mütarekesinin 11 ile 15. maddelerinde belirtilen hususlara göre, Türk Birlikleri Azerbaycan’ı ve bütün Kafkasya’yı terk etmek zorunda kalmıştır. Türk Birlikleri mütareke gereğince Azerbaycan’ı tahliye etmeye başlamışlar, fakat Nuri Paşanın emri ve izniyle bölgede bir miktar Türk subayı kalmıştır. Türk ordusunun çekilmesinden ve İngiliz kuvvetlerinin bölgeye gelmesinden sonra Bakü Valiliği görevini üstlenen İngiliz General Thomson ilk olarak üç renkli (mavi-kırmızı-yeşil) ay-yıldızlı Azerbaycan bayrağının kullanılmasını yasaklamıştır. Kalan Türk birliklerine de, derhal Bakü ve Kafkasya’dan çekilmeleri ültimatomunu vermiştir. İngiliz işgaliyle, artık Azerbaycan’da yeni bir dönem başlamıştır. Türk birlikleri çekilirken, Nuri Paşa’nın müsaadesi ile, bazı Türk subayları Azerbaycan ve Kafkasya’nın diğer bölgelerinde kalmışlardır ki, daha sonra bunlar, Rusya’daki savaş esiri bazı Türkler ve Anadolu’dan çeşitli zamanlarda giden kişilerle birlikte Kafkasya’da birçok faaliyet içerisinde bulunacaklardır. Bu faaliyetler ve Sovyet Rusya’sının Kemalistlerle ilişkilerinde bazı kişilerin oynadıkları rol de araştırmamızın esas konusu olacaktır.

Bildirimizde Mütareke sonrası gelişen olayları konu alarak tarihimizde pek çok bilinmeyen bazı siyasi olayların analizi yapılacaktır, Mütarekenin getirdiği bir çok Kafkasya gerçekleri Ermenice kaynaklardan derlenerek dikkatlere sunulacaktır. Bunlardan biri Ermeni Ulusal Arşivinde bulunan, Ermeni araştırmacı Hamo Sukiasyan tarafından ortaya çıkarılarak belli bir siyasi amaçlar doğrultusunda kullanılmağa çalışılan Nuri paşanın 1918 “Çağrıları”dır, Ermeni ahaliye müracaatlarıdır. Onlardan birincisi “Azerbaycan Ermenilerine” adlanan müracaattır ki, onu Nuri paşa 15 Ağustos 1918’de , henüz Bakü’nün kurtuluşundan bir ay önce yapmıştır. Nuri Paşa Ermenileri uyarıyordu: “Bana malumdur ki, Karabağ ve çevresinde, Zengezur’da ve Gence’nin dağlık bölgesinde hazırlıklar yapıyorsunuz. Ben Sizin içinizde her an yanmağa hazır olan düşmanlığın ateşini görüyorum. Devlette barışı tesis etme niyeti ile, içtenlikle içinizde kök salmış bu düşmanlığın ateşini önlemek için size tavsiyede bulunuyorum...” diye başlayan müracaatında (Ermenistan Ulusal Arşivi F.252 (Ermenicesi: ՀԱՍ, ֆ. 252, ց.

* Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi Ermeni Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, qafar56@gmail.com

2, q. 1, p. 11, q. 23, p. 1: *Բնագիր: Տպագիր օրինակ: Թարգմանությունն ռուսերենից*): onun tavsiyesi Ermenilerin silahları bırakması, kanuni Azerbaycan hakimiyetine tabe olması, akan kanların durdurulmasıdır. Ermeni ahalisinin Andranik'in provakasyonlarına uymamaları önerilmektedir. Bu muracaatı yaparken Nuri paşanın amacı netti: "Karabağ Azerbaycan Cumhuriyetinin ayrılmaz parçasıdır. Andranik ve onun gibiler, insan kanı ile ve ingiliz altınları ile sarhoş olmuş yasadışı haydutlar çetesinden başka bir şey değildir. Osmanlı İmparatorluğu Güney Kafkasya -Eski Transkafkasya'da, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan cumhuriyetlerinden dışında başka bir hükümet ve kuruluşları tanımıyor".

İkinci bahis edeceğimiz çağrı- Gence Ermenilerine yapılan müracaattır. Bu müracaatında yine Nuri paşa Ermenileri uyarmaktadır: *"Ermeniler... Sizi uyarıyorum Sakın sakın kalın. Siz de, aynen Türkler gibi aynı devletin öznelerisiniz ve ben sizlere diğerleri ile kıyasta ayırım yapmıyorum."* Bu müracaat 1918 yılının Eylül ayının başlarında yapılmıştır. Üçüncü çağrı Zengezur'da yaşayan tüm ahaliyedir. Bu 1918 yılının 8-10 Ekiminde yapılmıştır. Ve adigeçen müracaatlara Andranik'in yanıtı da Ermenistan Ulusal Arşivinde bulunmaktadır. Andranik bu müracaatlardan sinirlenmiş ve Nuri paşayı tehdit etmekten bile çekinmemiştir. Bildirimizde onun cevap yazısındaki bazı hususlardan bahsedeceğiz.

Anahtar Kelimeler

Kafkasya, Mondros Mutarekesi, Doğu Anadolu, Kafkas İslam Ordusu, Nuri Paşa, Andranik, Gence , Zengezur

CAUCASUS AND ARMISTICE OF MUDROS: NURI PASHA'S ADDRESSES TO THE ARMENIANS OF AZERBAIJAN AND ANDRANIK'S RESPONSE TO HIM

ABSTRACT

On 4 June 1918, the three new independent Transcaucasian republics (Armenia, Georgia, Azerbaijan) appeared on the stage of history after the Batumi Treaty was signed. Although these republics had a compromise agreement, some problems still remained between them, and Armenia did not give up its land claims against both Georgia and Azerbaijan. At the end of 1917, Baku was under the Armenian-Bolshevik occupation. On 15 September 1918, the Caucasian Islamic Army, which was formed under the command of Enver Pasha, younger brother of Nuri Pasha rescued Baku from the Armenian-Bolshevik occupation. However, the Ottoman Empire, which was defeated in the First World War, was forced to sign the ceasefire pact called "Armistice of Mudros." According to the clauses mentioned in the Articles 11 and 15 of the ceasefire pact, Turkish troops were forced to leave Azerbaijan and the entire Caucasus.

Some unknown political events that took place in our history after the signing of the armistice pact must be analyzed. One of them is Nuri Pasha's "Addresses" what were made to the Armenian population in 1918 that are kept in Armenian National Archive. Armenian researcher Hamo Sukiasyan revealed them and tried to use them for political purposes.

Nuri Pasha made his first address to the Armenians of Azerbaijan on 15 August 1918, a month before the liberation of Baku. The second one was the address the young Armenians. In this address, Nuri Pasha warned the Armenians by saying: "Armenians ... I warn you to be calm. You are the citizens of the same state as Turks, and I do not differentiate you from others". This address was made in early September 1918. The third address the all people living in Zengezur was made on 8-10 October 1918. However, Andranik's response to Nuri Pasha's addresses that are mentioned above was also found in the Armenian National Archive. In his response, Andranik was so irritated with Nuri Pasha's addresses that he did not hesitate to threaten Nuri Pasha.

Keywords

Caucasus, Mudros Armistice, Baku, Caucasian Islamic Army, Armenians, Nuri Pasha, Andranik.

I. Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletleri galip gelmiş, 1918 sonlarında Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti ateşkes isteyerek kaybeden taraf olduklarını kabul etmişlerdi. Dünyanın farklı noktalarında devam eden belirsizlik ortamı mağlup taraf olsa da Osmanlı Devletini siyasi ve askeri hareketler yapmaktan vazgeçirmemişti. Kuzey Kafkasya dünya savaşının sonlarında Osmanlı Devletinin etki alanının dışında kalamazdı ve 1918 yılının Mart ayında Kuzey Kafkasya 'ya, Bakü'ye bir ordu göndermek söz konusu idi. Azerbaycan'a komşu ve uzak pek çok devletin çıkarlarının Bakü şehri ve burada bulunan petroller üzerinde odaklandığı 1918 yazında, Türk kuvvetleri de durumun farkındaydı. Diğer yandan çeşitli bölgelerde Ermeni çetelerinin Müslüman ahaliyi katletmeye devam etmesi de, Türkiye'nin bir an evvel harekâtı sonlandırma ve bölgeyi huzura kavuşturma adına bir şeyler yapmasında etkili olmuştur. 11 Mayıs 1918'de bir nota ile Kuzey Kafkasya'da "Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti" adı ile ilan edilen oluşum da İstanbul'dan kendisine destek istemişti. Osmanlı Devleti, yeni devleti hemen tanıdı. Birleşik Kafkasya Cumhuriyetinin, İstanbul tarafından tanınması, Rusya'nın şiddetli tepkisine yol açtı. Bu şekilde, Türkiye'nin nüfuz ve hâkimiyeti Kafkasya'da yayılmış bulunuyordu. Transkafkasya'da ise, üç başlı, "Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin istikrarlı bir devlet olamayacağı artık anlaşılmıştı. Sonuçta, Tiflis'te yaptığı son toplantısında (26 Mayıs 1918) kendisini feshederek, Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin sona erdiğini ilan etmiştir. Gürcüler bu meclisten ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir (26 Mayıs 1918). Azerbaycan ve Ermenistan da bu hareketi takip etmişler ve 28 Mayıs 1918'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Osmanlı Devleti bu müstakil devletlerle, Batum'da, 16 Haziran 1918'de, ayrı ayrı barış anlaşmaları imzalamıştır. Kafkaslarda kurulan bu yeni düzenin sürdürülmesi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kazanmasına bağlıydı. Fakat Birinci Dünya Savaşı müttefikler lehine sonuçlanınca, Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır.

Kafkas Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilân ettikleri zaman bölgede Türk-Alman hâkimiyeti söz konusu idi. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti

tanıymıştı. Bu ülkeler Türk-Alman ittifakının inisiyatifiyle kurulduğu düşünülüyordu. Mondros'u müteakip Kafkasya'nın önemli merkezleri İngilizlerce işgal edilmiştir. Bakü-Tiflis-Batum hattı İngiliz idaresine girerken haberleşme de İngiliz kontrolüne geçmiştir. Savaş esnasında Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti ile işbirliğine gitmesi, Gürcistan'ın Alman himayesine girmesi İngiliz kamuoyunda bu devletlere yönelik antipatinin oluşmasına sebep olmuştu. İtilaf devletlerinin yanında yer aldığı düşüncesiyle sadece Ermenistan'ın bağımsızlığı hak ettiği kanaati vardı. O zaman Lord Curzon Transkafkasya ile ilgili 14 teklif sunmuştu. Bu teklifler şunlar idi:

“1. Transkafkasya devletleri olan Gürcistan'ın, Azerbaycan'ın, Rus Ermenistan'ının (?) ve Dağıstan'ın siyasi bağımsızlıklarını desteklemek arzumuzdur.

2. Bu devletler içerisinde Gürcistan en ileri seviyede bulunduğundan erken resmî tanıma verilebilir. Fakat diğer devletlerin tanınması için vakit henüz erkendir.

3. Barış Konferansı'nda bu bölgenin geleceği tartışılırken büyük devletlerden birisi geçici olarak buranın sorumlusu olarak tayin edilebilir.

4. Bu devletin Fransa olması genel siyasetimiz ve stratejimiz açısından kabul edilemez.

5. Amerika davet edilebilir, fakat mandaterliği kabul edeceği mümkün görünmüyor, ve bölgede sorumluluk alması teşvik edilmemelidir.

6. Eğer bir mandater devlet Konferans veya Cemiyet-i Akvam tarafından davet edilirse bu devlet tercihen İngiltere olmalıdır.

7. Bölgede istikrarlı bir hükümet kurulana kadar geçici askeri işgal gerekli olabilir. Yardım etme gibi masumane bir çalışma içerisinde olmaları mümkün değildi. Bu bölgenin Fransa'ya verilmesinden Rusya'nın tekrar istikrarına kavuşunca bölgeye dönmesi İngiltere için daha isabetli olacaktır.

8. Hâlihazırda İngiltere bu işgal için gerekli askeri bölgede bulundurduğundan bu durum devam etmelidir.

9. İngiliz Hükümeti aynı zamanda Hazar Denizi'nin donanma hâkimiyetini de elinde tutmalıdır.

10. Nihai çözüm Batum, Poti, Trabzon ve Bakü'nün serbest liman olmasını ve Batum-Bakü demiryolu hattının ücretsiz olmasını temin etmelidir.

11. Eğer Azerbaycan Cumhuriyeti tanınırsa Bakü'nün idaresi için özel bir statü gerekli olabilir.

12. Rus Ermenistanı ile Türk Ermenistanı'nın ayrı siyasi birimler olarak tanzim edilmesi arzu edilmektedir.

13. Gürcistan'ın tanınmasında Batum ve Lazistan'ı bu devletin dâhilinde görmek tavsiye edilebilir.

14. Ermenistan için mandater devlet ya Fransa ya da Amerika Birleşik Devletleri olmalıdır; İngiltere bu hususta hiç bir talep öne sürmemelidir.”¹

Mütarekenin, 11 ve 15’inci maddeleri gereği, Türkiye Kafkasya’daki, o cümleden Azerbaycan’daki kuvvetleri geri çekmeyi kabullenmiştir. Nitekim Mondros Mütarekesi’nin ardından İngilizler, Kafkaslara çıkarma yapmışlar ve bölgeyi işgal etmişlerdir.

Mondros Antlaşması’nın hükümleri incelendiğinde zaten İtilaf Devletlerine boyun eğen ve tamamen savunmasız bir Anadolu kalmıştır. Boğazların İtilaf devletleri tarafından işgal edilmesiyle, Anadolu ile Trakya’nın bağlantısı kesilmiş, İstanbul’un güvenliği tehlikeye düşmüştür. İtilaf Devletlerinin kendi güvenliklerini tehdit edecek bir durumda koydukları 7. madde apaçık anlaşma devletlerine Anadolu’yu işgal etmenin kapısını açmıştır. Altı doğu ilinde çıkacak herhangi bir iç karışıklık halinde bu illerin İtilaf Devletleri tarafından işgal edileceğine dair 23. madde ise İtilaf Devletlerinin Anadolu’da bir Ermeni Devleti kurmak istemelerinin aslında temellerini atmaktaydı.

Mütareke vesilesiyle Güney Kafkasya’yı tamamen kontrolü altına almak isteyen İngiliz Hükümeti, 21 Ekim’de başlayan Osmanlı tahliyesinin Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan safhası tamamlanmadan 11 Kasım 1918’de Elviye-i Selâse’nin de boşaltılmasını istedi.

Bölgenin idaresini üstlenen Ermeni idarecileri bir yandan çeteler, diğer yandan nizami kuvvetlerle Elviye-i Selâse’yi Ermenistan’ın parçası yapmak amacıyla birbiriyle bağlantılı iki uygulama başlattılar. Bunlardan ilki, Kafkasya’dan ve diğer bölgelerden Kars ve Ardahan’a Ermeni göçmenleri getirmektir. İkicisi ise, Türkleri bölgeden uzaklaştırmaktır. Zorla boşaltılan Türk köylerine ve kasabalarına Ermeniler yerleştirilecek ve bunun doğal sonucu olarak bölgede çoğunluğu ele geçireceklerdi. Böylelikle barış görüşmelerine başlanıldığında nüfus üstünlüğü dikkate alınarak, bölgenin Ermenistan’a bırakılması sağlanacaktı.²

Ermenistan devleti bölgede istikrarın oluşmasına en büyük engel olunca İngilizler bile düşünmeğe başladılar. Ermeni zulüm ve baskısı, kendisini sadece nüfus yapısının bozulması üzerinde göstermedi. Siyasi yapıyı da baştan aşağıya değiştirdi. Ermenistan Milli Meclisi seçimlerinde Türklerin aday göstermeleri kabul edilmedi. Türkler de bu şartlarda oy kullanmalarının Ermenistan’ın hâkimiyetini kabul ettikleri anlamına geleceğinden seçimlerde çekimser kaldılar. Bunun doğal sonucu olarak seçimleri Ermeni adayları kazandılar.³ Türklerin var oldukları ve temsil edilmedikleri bir devlet ortaya çıkardıysa, burada istikrar olamazdı. İngiliz yetkililer bunu anlamamış değildiler. Kafkasya’nın diğer bölgelerinde de durum benzer şekilde idi.

Ermeniler Bakü’de Bolşevik bayrağı altında bir taktik değişikliğine gittiler ve daha önce başka bir görüş ve partiye ait olan şahıslar Bolşevik partisine girdiler ve hem Kafkasya’da, hem de Rusya’ya bağlı Güney Kafkasya’da, o cümleden Kars vilayetinde faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Ermeni siyasi teşkilatlarının Doğu Anadolu vilayetleri ile ilgili özel planları vardı. Bu her hangi bir partiye ait program değildi, o siyasi görüşlerine bakmaksızın tüm Ermeni kuruluşlarına ait plan idi. Her bir Ermeni bunu desteklemekteydi,

¹ CAB 27/24/E.C, 41. Şark Komitesi Toplantısı Tutanakları, 5 Aralık 1918, s.132.

² Fahrettin Kırzioğlu, **Kars İli Ve Çevresinde Ermeni Mezalimi**, Ankara, 1999, s.78

³ A.g.e., s.79.

Ermenistan arşivlerinden edindiğimiz yeni belgelerde Moskova'nın talimatlarının bazen siyasi çıkarlar açısından bu Ermeni planlarını gerçekleştirmeğe engel olduğu ortaya çıkıyor. Moskova daha sonraki tarihlerde Atatürk Türkiye'sini kendi tarafına çekmek politikası yürütmekte idi ve Bolşevik Ermeniler de buna uymak zorunda idiler. Bu süre zarfında yapılan çalışmalardan sonra 29 Aralık 1917/11 Ocak 1918 tarihinde, Halk Komiserleri Sovyet'i (Sovnarkom), daha çok 13 Nolu dekret diye bilinen "Türk Ermenistan'ına ait ünlü kararnameyi kabul etmişti. Lenin ve Stalin'in imzalarıyla 2 gün sonra- yani, 13 Ocak 1918'de "Pravda" gazetesinde yayımlanan bu dekret, bundan sonraki Türk-Rus ve bilhassa Türk-Ermeni ilişkilerine yön verecekti.⁴ Haziran 1918 yılında Batum Antlaşması ile yeni bağımsız üç Transkafkasya Cumhuriyeti (Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan) tarih sahnesine çıkmış oldu. Bu Cumhuriyetler uzlaşma anlaşmasına varsalar da kendi aralarındaki sorunlar halen durmamktaydı ve Ermenistan hem Gürcistan'a, hem de Azerbaycan'a karşı arazi iddialarından vazgeçmiyordu.

1917'nin sonlarından Bakü Ermeni- Bolşevik işgali altında idi. Enver Paşa'nın küçük kardeşi Nuri Paşa'nın komutanlığında kurulan Kafkas İslam Ordusu 15 Eylül 1918'de Bakü'yü Ermeni- Bolşevik işgalinden kurtardı. Türkiye'nin göndermiş olduğu siyasî ve askerî yardım, bölgenin Müslüman ahalisi, bütün Azerbaycan Türkleri ve aynı zamanda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yöneticileri tarafından yeteri derecede değerlendirilmiştir. Başbakan Fetelihan Hoyski, 17 Kasım 1918'de Azerbaycan Parlamentosunun açılışında, bu konuda şunları söylemiştir:

*"İşçilerimizin çok düzensiz olduğu bir zamanda hükümet asayişini sağlamada aciz bir durumdaydı; ne askerî gücümüz vardı, ne de silahımız, böyle olunca durum içte düzeltilemezdi. Dış bir güce ihtiyaç duyularak Türkiye'ye müracaat edildi. Türkiye-Azerbaycan Anlaşmasının bir maddesine göre memleketimize gerekli olduğu durumda düzenimizin korunması için Türkler bize asker vermeliydiler. Biz bazı şartlardan dolayı dışarıdan yardım almak için başka millet ya da devlete müracaat edemezdik. Etsek de bir sonuç alamazdık. Onun için de aynı din ve milletten olduğumuz Türkiye'ye müracaat edildi."*⁴

Osmanlı Devleti gerekeni yaptı. Osmanlı Devleti'nin Ermenistan ve Gürcistan'la olan münasebeti uluslararası anlaşmalar çerçevesinde götürülüyordu. Ermenistan'ın Osmanlı Devleti'ne arazi iddiaları vardı ve bunlar Osmanlı – Ermenistan savaşına yol açmıştı. Sarıkamış ve Kağızman'da Ermeni birliklerine ağır darbeler vurulduktan sonra Ermeni ordusu geri çekilmeğe başladı ve Erzurum- Kars- Gümrü istikametinde çatışmalar Ermenilerin mağlubiyeti ile sonuçlandı. "Ermenistan tarihi" kitabında bu olaylar şöyle değerlendiriliyor:

"Kars Ermenileri, 25 Nisan 1918'de Kars kale şehrini ateşe vererek terk ettiler. Kars'ın düşmesi, Kafkasya Ermenilerinde özellikle Taşnak saflarında Erzurum'un düşmesinde daha fazla üzüntüye sebep oldu. Çünkü Erzurum, Batı Ermenistan'a bağlıydı.

⁴ **Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasal Partiler ve Toplumsal Hareketler Üzerine Devlet Arşivi.**

Kars ise gerçekten de kendilerine kalması için direnilebilirdi. Fakat ortada başka hesaplar vardı.”⁵

Andranik ile Tiflis yönetimi arasında ihtilaflar giderek büyüyordu. Taşnak hakimiyeti de Loru- Pembek bölgesi Gürcistan’dan koparmak istiyordu. İleride bu, savaşa neden olacaktı. Ermenistan arşivlerinde ortaya çıkarılan bazı belgeler o gerçeği ortaya koyuyor ki, Ermenistan adlı devletin varlığı için Ermeniler Türklere minnettar olmalı. Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları arazilerde durumla ilgili Ermeni Ulusal Konseyi henüz 01 Haziran 1918’de Avetis Aharonyan’ın başkanlığında Tiflis’te bir çalıştay düzenlendi ve karara alındı ki, Batum Konferansı’nın sonuçlarını beklemeden bu arazilerde Ermenileri örgütlemek için üç kişilik - Siragan Tigranyan (Başkan), Harutyunyan ve Mamikonyan (üyeler) olmak üzere bir heyet oluşturuldu⁶. Ermenistan’ın Azerbaycan’a arazi iddiaları da o tarihten başladı. 2 Haziran’da Tiflis Ermenistan Ulusal Konseyi ve onun başkanı Avetis Aharonyan’ın Ulusal Erivan Konseyi’ne yazdığı mektupta şöyle denilmekteydi:

“Tiflis (Ermeni) Ulusal Konseyi bu iki gün içinde burada Ermeni Cumhuriyetininin de-bağımsızlığını ilan edecek. Bu bir ihtiyaçtır, hem de bizim imzaladığımız antlaşmanın gereğidir (1 Haziran’da Batum’da Ermeni heyetinin Osmanlı Devleti ile imzaladığı antlaşma kastediliyor). Gürcistan da artık ultimatoma aldı, hem de Batum ve Ahıska’yı (Ahalkalaki) çevre bölgeleri ile kaybettiğini kabul etti. Onlar Almanya hamiliğine güvenerek kendilerini Türk saldırılarından korumak istiyorlar. Sizin savaşlarla ilgili bilgileri (Sardarapat, Baş Aparan, Karakilise) Vehip Paşa’nın beyanlarından haberdar olduk. En azından küçük ve yoksul, ama bağımsız Ermenistan’a rağmen, bizim birliklere borçlu olduğumuzu dile getirmeliyiz. Bildiğim kadarıyla Almanlar ve Türkler Kafkasya’yı Gürcistan ve Azerbaycan arasında paylaşmak istiyorlar, Ermeniler sadece fiziksel varlığını sağlayan kesim olarak görülüyor. Anlamalıyız ki, bizim ordumuzun direnişleri bir Ermenistan’ın da varlığını tanımağı mecbur etti.”

*Ermenistan Ulusal Konseyi Başkanı, A.Aharonyan
Sekreter N. Ağbalyan”⁷*

Görüldüğü gibi, Ermenistan Cumhuriyeti’nin kurulması ile ilgili çok büyük soru işaretleri vardı ve Ermeni ileri gelenleri endişe içerisinde idiler ki, küçük bir arazide Ermeni devletini kurmak zor olacak. Batum Antlaşması’na göre, Ermenistan’ın arazisi 9 bin kilometre kare olarak belirlenmişti. Ermenistan Ahıska’yı, Loru- Pembek bölgesini, Dağlık Karabağ’ı, Zengezur’u ve Nahçıvan’ı kendine bağlamak için yoğun diplomatik ve askeri faaliyete geçmişti.

Ermeniler, Batum Antlaşması ile artık 9 bin km büyüklüğünde bir devlet kurmuşlardı. Ancak büyük hayal kırıklığı içindeydiler. Çünkü Ermeniler Batı Ermenistan’daki 6 il ile birlikte 180 bin km²’lik bir devlet kurmayı hayal etmişlerdi:

⁵ **Ermenistan Tarihi**, Erivan- 2009 s. 123

⁶ **Ermenistan Ulusal Arşivi**, f. 222, c 1, v. 120, (1918 Mayıs-Temmuz), Erivan, 2009, s. 40-41, Hamo Sukiasyan tarafından derlenmiştir- Ermenice)

⁷ **Ermenistan Ulusal Arşivi** 289, c 1, v 11, 1-2 (Ermenice el yazısı: "Ermenistan'ın bağımsızlık ilanı ve merkezi otoritenin kurulması (1918 Mayıs-Temmuz), belgelerin ve materillar bülteni. Erivan, 2009, s. 42-43, derleyici Hamo Sukiasyan).

“Bizler Ermeni delegeleri, haritaya baktığımızda iki keskin duygu benliğimizi sardı. Birincisi; yıllardır süren mücadeleden sonra dünya haritasında küçükte olsa bir köşemizin olduğuydu. İkincisi ise; bize verilen o köşenin halkımızı yerleştiremeyeceğimiz topu topu 9 bin km2 tutmasıyla ortaya çıkan acıydı.”

Başta Andranik olmak üzere Ermeniler bu gerçekleri kabul etmediler ve topraklarını genişletmek maksadıyla Osmanlı, Azeri ve Gürcülerle çarpıştılar. Bu dönemde yaşanan olayları Andranik böyle yorumlamıştı:⁸

“24 – 29 Mayıs 1918’de Serdarabat ovasında Şevket Paşa kuvvetlerini bozguna uğrattık. Düşmanı, Gümrü tepelerine kadar kovduk. Aynı günlerde ilan edilen Ermenistan’ın bağımsızlığı, kendimizi kandırmaktan başka bir şey değildi. Çünkü Kafkasya, Osmanlı işgali altındaydı. Ama Türkler Kafkasya’da kalamadılar ve 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros antlaşmasıyla geri çekildiler. Ne var ki bu durum bağımsızlığını ilan eden Ermenilerin sonsuz çilelerine son vermemişti.”⁹

Andranik, Türklerin onayı ile kurulan Taşnak Ararat Cumhuriyetini tanımadığını ilan etmişti. Bölgede askeri varlığını ise sürdürmekte devam ediyordu. Taşnak hâkimiyeti sözde onu tanımasa da, diplomatik görüşmelerde Ararat Cumhuriyetine böyle bir askeri kurumun bağlı olmadığını bildirmekte idi. Aslında Ermenistan da “Batı Ermenistan” iddialarından vazgeçmemişti. 1919 Şubatında, Erivan’da oluşturulan, II. Batı Ermenileri Konferansı, birleşik ve bağımsız Ermenistan kurma kararı alır. Bu fikrin hayata geçirilmesi amacıyla, Ermenistan hükümeti, bağımsızlığın ilk yıldönümü olan 28 Mayıs 1919 tarihinde, birleşik ve bağımsız Ermenistan’ın kurulması yönünde resmi bir deklarasyon yayınladı. Lakin bu deklarasyon, parlamentonun bilgisi haricinde yayınlanmış olduğundan dolayı, partiler arasında görüş ayrılıkları meydana getirdi. Bazı partiler bu durumu protesto etti. Ermeni Halk Partisi ise hükümetten çekildi. Taşnaksütyun tek başına ülkenin yönetimini ve sorumluluğunu eline aldı. 1919 ortalarından itibaren, hükümete yönelik muhalefet arttı. En sert ve tavizsiz muhalefet, radikal devrimci fikirler ve faaliyetlerle göze çarpan ve dış yardım sayesinde, yönetimi şiddet uygulayarak ele geçirme taraftarı olan Ermenistan Bolşevikleri tarafından gelmekteydi.¹⁰

Ermenistan’ın Ulusal Arşivinde ortaya çıkarılan “Çok gizli” kodu ile ortaya çıkan yeni bir belgenin adı ise “Türk-Ermeni Savaşı zamanı Ermenistan Komünist Partisine bağlı parti örgütlerinin taktik hareketleri”dir. Belgede bu fikir doğrulanmaktadır ki, Moskova’dan talimat alan Ermeni Bolşevikler Türkiye ile savaş halinde olmadığını, düşmanlık politikası yürütmenin zararlı olacağını anlamışlardı. Örnek olarak sunacağımız bu belgede Ermenistan Komünist / Bolşevik/ Partisinin Merkez Komitesi askeri bölgeleri kapsayan tüm kuruluşlara, özellikle Kars Garnizonuna savaşa karşı propaganda yapmalarını ve bununla ilgili aşağıdaki maddeleri içeren broşürleri yaymalarını bildiriyordu.¹¹

“1. Türkiye eski Türkiye değil ve Ermenistan’a yönelik hiçbir saldırıya niyetli değildir.

⁸ Andranik Çelebyan, **Antranik Paşa**, İstanbul, Peri Yayınları 2003, s. 226 – 236.

⁹ **A.g.e.**, s. 268 – 276

¹⁰ <http://www.findarmenia.com/arm/history/27/570>

¹¹ **Ermenistan Ulusal Arşivleri**, fon 1022, liste 3, Dosya 275, s.1.

2. *Kemalist Türkiye Sovyet Rusya'nın müttefikidir ve emperyalizm (İngiltere, Fransa, Yunanistan) aleyhinde ulusal özgürlük mücadelesi veriyor.*

3. *Ermenistan'ın Türkiye üzerinde zaferi Ortadoğu'da emperyalizmi güçlendirilmesi anlamına gelebilir ve böylece daha sonra Sovyetlerin Doğuda, Güney Kafkasya'da devrimin zaferini tehlikeye sokabilir.*

4. *Ermeni Komünist Bolşeviklerin görevi Ermenistan yenilgisini hızlandırmak olmalıdır, çünkü bu, Ermenistan'ın Sovyetleşmesini hızlandıracaktır.”*

Lakin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesini imzalamaya mecbur kalmış ve Mondros Mütarekesinin 11 ile 15. maddelerinde belirtilen hususlara göre, Türk birlikleri Azerbaycan'ı ve bütün Kafkasya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Türk birlikleri Mütareke gereğince Azerbaycan'ı tahliye etmeye başlamışlar, fakat Nuri Paşa'nın emri ve izniyle bölgede bir miktar Türk subayı kalmıştı. Türk ordusunun çekilmesinden ve İngiliz kuvvetlerinin bölgeye gelmesinden sonra Bakü Valiliği görevini üstlenen İngiliz General Tomson ilk olarak üç renkli (mavi-kırmızı-yeşil) ay-yıldızlı Azerbaycan bayrağının kullanılmasını yasaklamıştır. Kalan Türk birliklerine de, derhal Bakü ve Kafkasya'dan çekilmeleri ultimatoomunu vermiştir. İngiliz işgaliyle, artık Azerbaycan'da yeni bir dönem başlamıştır. Türk birlikleri çekilirken, Nuri Paşa'nın müsaadesi ile bazı Türk subayları Azerbaycan ve Kafkasya'nın diğer bölgelerinde kalmışlardır ki, daha sonra bunlar, Rusya'daki savaş esiri bazı Türkler ve Anadolu'dan çeşitli zamanlarda giden kişilerle birlikte Kafkasya'da birçok faaliyet içerisinde bulunacaklardır.

Ermenice kaynaklarda Mütarekenin getirdiği birçok Kafkasya gerçekleri vardır. Bunlardan biri Ermeni Ulusal Arşivinde bulunan, Ermeni Araştırmacı Hamo Sukiasyan tarafından ortaya çıkarılarak belli siyasi amaçlar doğrultusunda kullanılmağa çalışılan Nuri Paşa'nın 1918 “Çağrıları”dır, onun Ermeni ahaliye müracaatlarıdır. Onlardan birincisi,, “Azerbaycan Ermenilerine” adlanan müracaattır ki, onu Nuri Paşa 15 Ağustos 1918'de, henüz Bakü'nün kurtuluşundan bir ay önce yapmıştır.

Nuri Paşa Ermenileri uyarıyordu:

“Bana malumdur ki, Karabağ ve çevresinde, Zengezur'da ve Gence'nin dağlık bölgesinde hazırlıklar yapıyorsunuz. Ben sizin içinizde her an yanmağa hazır olan düşmanlığın ateşini görüyorum. Devlette barışı tesis etme niyeti ile, içtenlikle içinizde kök salmış bu düşmanlığın ateşini önlemek için size tavsiyede bulunuyorum...”¹²

diye başlayan müracaatında onun tavsiyesi Ermenilerin silahları bırakması, kanuni Azerbaycan hakimiyetine tabi olması, akan kanların durdurulmasıdır.

¹² **Ermenistan Ulusal Arşivi F.252** (Ermenicesi: ՀԱԱ, ֆ. 252, ց. 2, գ. 1, թ. 11, գ. 23, թ. 1: Բնագիր: Տպագիր օրինակ: Թարգմանություն ունեւերնից)

“AZERBAIJAN'IN ARMENİLERİNE”¹³

15 (28) Ağustos 1918

Benim bilgilerime göre, son zamanlarda Şusa ve Zengezur Ermenileri gizli ve açık şekilde Gence vilayetinin dağlık kesiminde yaşayan Ermenilerle bağlantılar kurarak buraya göç etmekte. Onlar savaşlarda yenilmiş Andranik'in zulümlerinden kaçan kişiyendir ve Azerbaycan köylerine saldırılar düzenlemekte. Bu köylerde toplu katliamlar ve yağmalamalar yapılmıştır.

İşte bu yüzden size aşağıdaki müracaatı yapmağı görevim olarak görüyorum.

Herkes bellidir ki, farklı Ermeni siyasi örgütlenmelerine gidilmeden önce Ermeni ahalisi arasında Osmanlı İmparatorluğu'nu düşmanı haline getirmek için birçok devlet tarafından ciddi faaliyetler yapılmıştır. Buna kadarsa Türkler ve Ermeniler arasında bir yanlış anlaşılma yoktu ve bu iki halk, birbirlerine diğer milletlerden daha büyük karşılıklı güven ile yaklaşmış, yakın ve dostane ilişkiler içerisinde olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan başlayarak Osmanlı siyaseti arazisinde yaşayan bütün halkların ekonomik, dini ve diğer haklarını korumağı hedeflemiştir. Bu politikayı geniş düzeyde olarak mevcut hükümet devam ettiriyor. Onun parlak kanıtı Türkiye şu ana kadar iç ve dış devlet kurumlarında, Ermeni kökenli vatandaşların sorumlu pozisyonlara getirilmiştir ve Ermeniler ekonomik olarak en güvenlidir, bütün alanlarda özgürlüğe sahiptir. Ekonomik olarak Türkiye'de halkların hiçbirisi Ermeniler kadar zengin ve mutlu değil.

Fransa, Amerika, özellikle İngiltere ve eski Rusya kendi çıkarları için, politik kazanç için sizleri ucuz bir araç olarak seçerek, önde gelen adamlarınızı rüşvetle ele almış, sizin içinizde çeşitli örgütler kurmuşlar.

Onların tahrikleriyle İstanbul'da (Türk bankasında), Anadolu'da, Sasun'daki Ermeniler çok miktarda silah, patlayıcılar topladılar. Bu Ermenilerle Türkler arasında düşmanlık ateşini yaktı, yüzyıllardır kendinden emin ve dost olan tek bir anavatanın ayrılmaz çocukları olarak yan yana yaşayan Ermenilerle Türkler arasına husumet tohumu ekti. Güçlü Türkiye bütün bunlara rağmen Ermenilere karşı esnek ve nazik bir tavır gösterdi, yukarıda belirtildiği gibi, Ermenilere saygısını onları en sorumlu görevlere getirmekle gösterdi. Amma onlar, Ermeniler ülkesinin dostunun dostu olmak yerine düşmanının düşmanı oldular, savaş zamanı bizim ebedi düşmanlarımız olan İngiltere'nin, her zaman Ermenileri aşağılayan Çar Rusyasının yanında oldular, Türkiye sınırları içerisinde isyan bayrağı açtılar ve kendi soydaşlarına saldırdılar. Unuttular ki,

¹³ Փաստաթղթի օսմաներեն բնագիրը տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 252, ց. 2, գ. 1, թ. 12, որտեղից բնագրի ֆոտոպատճենը՝ ՀԱԱ, ֆ. 370, ց. 3, գ. 64, թ. 1, իսկ համառոտ և ընդարձակ թարգմանությունները՝ «Աշխատավոր» (18. 09. 1918 թ.), «Հորիզոն» (18. 09. 1918 թ.) ու «Մշակ» (20. 09. 1918 թ., 18. 02. 1919 թ.) թերթերում:

Osmanlı İmparatorluğu asrlarca onların dinine, milliyetine, diline, edebiyatına, gelenek ve göreneklerine saygı göstermiştir.

Olanlar geçti. Padişahımın emri ile ve hükümetimin itimadını ifade ederek ben ilk kez Kafkasya topraklarına ayak basarken her şeyi Allahın taktirine sunarım, aynı zamanda yaşanacak tüm olaylar için kendi özel dikkatimi esirgemeyeceğim.

Bana malumdur ki Karabağ ve çevresinde, Zengezurda ve Gencenin dağlık bölgedeki hazırlıklar yapıyorsunuz. Ben sizin içinizde her an yanmağa hazır olan düşmanlığın ateşini görüyorum. Devlette barışı tesis etme niyeti ile, içtenlikle içinizde kök salmış. bu düşmanlığın ateşini önlemek için size tavsiyede bulunuyorum.

Dökülen kanlar yeter. Emin olun ki, sizin bundan sonraki eylemleriniz Osmanlı ordusuna karşı kast olarak nitelendirilecektir. Masum çocukların hayatını koruyun. İnsanlığın kazanımlarının bir an önce kaybedilmesine neden olmayın. İngiltere'nin altınlarla istilasının ve hilelerinin trajik kurbanı olmayın.

1905- 1906 yıllarında şimdi çökmüş Çarlık Rusyası'nın sizin içinize Ermeniler ve Müslümanlar arasına attığı uzun müddetli ateş siyaseti yönlendirilmiş ve ortaya birbirine düşman olan iki toplum çıkmıştır. Şimdi bu rolü İngiltere üstlenmiştir. O sanki Türk ordularını Kafkasya'dan uzaklaştırmak için ateş çemberini alevlendirmek istiyor, Ermenilerle Müslümanlar arasına yeni kanlı eylemler düzenlemektedir.

Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ayrılmaz parçasıdır. Andranik ve onun gibiler, insan kanı ile ve İngiliz altınları ile sarhoş olmuş yasadışı haydutlar çetesinden başka bir şey değildir. Osmanlı İmparatorluğu Güney Kafkasya -Eski Transkafkasya'da, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Cumhuriyetleri dışında başka bir hükümet ve kuruluşları tanımıyor. Osmanlı İmparatorluğunun siyasi çıkarları sadece bu üç devletin varlığına izin verir, kendi haklarına saygı duyulur. Umarım Azerbaycan Cumhuriyeti'nin istikrar isteyen Ermenileri kesin bir karar verecektir. İngiliz entrikalarına karışmayacaklar, düzenli olarak Türk komutanların yerli yetkililerin emir ve kurallarına uyacaklar ve sorumsuz taraftarlara seslenerek onları da düzen ve kurallara uymağa yönlendirecekler.

Dağlarda Müslüman köylerine saldırı, cinayet, yağma ve yerleşim yerleri arasındaki iletişim kanallarının kapatılması hemen durmazsa, istenmeyen olayların sonuçlarının sorumluluğu Ermeni ahali temsilcilerinin vicdanı üzerine düşecek. Nuri Paşa".¹⁴

Görüldüğü gibi, Nuri Paşa'nın amacı kan dökmemektir. Bu çağrıda Ermeni ahalisinin Andranik'in provakasyonlarına uymamaları önerilmektedir. Bu müracaatı yaparken Nuri Paşa'nın amacı netti:

"Karabağ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ayrılmaz parçasıdır. Andranik ve onun gibiler, insan kanı ile ve İngiliz altınları ile sarhoş olmuş yasadışı haydutlar çetesinden başka bir şey değildir. Osmanlı İmparatorluğu Güney Kafkasya -Eski Transkafkasya'da,

¹⁴ ՀԱԱ, ֆ. 252, ց. 2, գ. 1, թ. 11, գ. 23, թ. 1: Բնագիր: Տպագիր օրինակ: Թարգմանություն նուստրենից 5:

Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinden dışında başka bir hükümet ve kuruluşları tanımıyor”.

Çünkü Osmanlı Devleti 11 Mayıs 1918’de ilan olunmuş Transkafkasya Cumhuriyetlerini de Mayısın sonlarında tarih sahnesine çıkan üç Kafkasya Cumhuriyetlerini de resmen tanıyordu.

İkinci bahis edeceğimiz Çağrı- Gence Ermenilerine yapılan müracaattır. Bu müracaatında yine Nuri Paşa Ermenileri uyarmaktadır: *“Ermeniler... Sizi uyarıyorum Sakın sakın kalın. Siz de, aynen Türkler gibi aynı devletin öznelerisiniz ve ben sizlere diğerleri ile kıyasta ayırım yapmıyorum.”*

NURI PAŞA’NIN GENCE ERMENİLERİNE ÇAĞRISI¹⁵

[1918 Eylül ayının ilk yarısı]

Ermeniler ... Sizi uyarıyorum. Sakın sakın kalın. Siz de, aynen Türkler gibi aynı devletin öznelerisiniz ve ben sizlere diğerleri ile kıyasta ayırım yapmıyorum.

Ama sizin maceraperest Andranik, İngilizlerin tahriki ile Karabağ’da görülmüştür ve sizleri isyana seslemektedir. Sessizce oturmanızı istiyor ve Andranik’in provakasyonuna gitmemenizle ilgili sizleri bir daha uyarıyorum. Aksi halde kendimi herhangi bir sorumluluktan uzak sayacağım... Nuri Paşa”

Ermenice belgede Nuri paşa burada güya “Adana katliamının da burada tekrarlanacağını söylemek isterim” demiştir. Azerbaycan ve yahut Türkiye Türkçesinde mektup ve ya intibahname metni hiç bir arşivde yoktur. Onun Ruscası vardır, orada ise böyle bir cümle yoktur Hem de konunun Adana ile hiç alakası olmadığı aşıkardır. İhtimal ki, Ermenice versiyonuna Nuri Paşa’yı kötülemek amacı ile bu cümle eklenmiştir.

Bu belge Ermenice ve Türkçe 1918 yılı Eylül ayının ilk günlerinde Gence sokaklarında duvarlara yapıştırılmıştır. Çağrı metinleri Ermenice “Halkın sesi” isimli gazetede de yayınlanmıştı («Ժողովրդի ձայն», 15. 09. 1918 թ.):¹⁶ Metnin gazete versiyonunda da Adana konusu yoktur. Bu müracaat 1918 yılının Eylül ayının başlarında yapılmıştır.

Nuri Paşa’nın üçüncü çağrısı Zengezur’da yaşayan milliyetine bakmaksızın tüm ahaliyedir. Bu 1918 yılının 8-10 Ekiminde yapılmıştır. Ve adı geçen müracaatlara Andranik’in yanıtı da Ermenistan Ulusal Arşivinde bulunmaktadır. Andranik bu müracaatlardan sinirlenmiş ve Nuri Paşa’yı tehdit etmekten bile çekinmemiştir.

ANDRANİK’İN NURİ PAŞA’YA CEVABI

15 Ağustos 1918 tarihli ilanınızı okudum.

Hakkımda yazdığınız iftiraların da farkındayım. Sizin yazdığınız gibi ben mağlubiyeti sizden

almadım ve sizin darbenize maruz kalmadım,görmedim. Aksine, bugün siz benim önümde ahlaki olarak mağlup durumdasınız, tabii ki siz muhtemelen Sasun, Muş (Havariler) size nasıl galib geldiğimi hatırlıyorsunuz. Muş’ın Gomer köyünde, Balkan Savaşı’nda, Bitlis’in tarafımdan ele geçirilmesini galiba unutmadınız ve Hoy’da bırakıp kaçtığınız topların ve makineli tüfekleri de sanırım unutmadınız. Unuttunuzsa Yaver Paşa’ya sorabilirsiniz:

¹⁵ Bu belge Ermenice ve Türkçe 1918 senesi Eylül ayının ilk günlerinde Gence sokaklarında duvarlara yapıştırılmıştır

¹⁶ «Ժողովրդի ձայն», “Halkın sesi” 15. 09. 1918 թ.:

İngiliz hükümetinden altın rüşvet aldığımı mı söylüyorsunuz? Eğer dünyada rüşvete bulaşmış bir utanç hali varsa, o da sizin ülke ve hükümettir, yetkililerinizdir. Siz kendinizi mağlup edilmez sayıyorsunuz: ama dünya tarihi gösteriyor ki, siz yalnız masum ve silahsız adamların yanında kahraman adlandırılabilirsiniz. Bu hususu ben iyi bilirim.

Sizin hükümetin kan dökülmesine yatkın olması, hileli, yalancı siyaset uyguladığı dünyaya belli olandan sonra da çağrılar yapmakla, ilanlar yayınlamakla halen kendinizi güçlü devlet adamı mı sanıyorsunuz. İstiyorsunuz suçsuz insanlar yine sizin kurduğunuz tuzağa düşüresiniz. Evet, olabilir: siz bu alanda sayısız masum insanların üzerinden başarılı olmanız mümkün, kanın bir nedeni olabilirsiniz, ancak emin olun, bizleri kandıramazsınız.

Tanrının izni ile çok yakında buluşacağız. Andranik ¹⁷

Mondros Mütarekesi'ne rağmen 1918-1920 yılları içinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında sıcak çatışmalar devam etti. Aslında, iki ülkenin kısa bağımsızlık döneminde 1918 ve 1920'de iki Azerbaycan-Ermeni Savaşı gerçekleşmişti. Zengezur ve Karabağ'da olan, güya Ermeni devletine tabi olmayan Andranik ve Njde'nin askeri birlikleri Azerbaycan'ın yasal hâkimiyetine karşı savaşmaktaydılar. Osmanlı İmparatorluğu, Mondros Antlaşması'ndan sonra bölgeyi terk etti, ancak Büyük Britanya'nın etkisi 1920 yılına kadar devam etti. İngilizlerin yasak koymasına rağmen yine Andranik ansızın Zengezur ve Karabağ topraklarında görülmüş ve sivil Azerbaycan nüfusuna kanlı saldırılar yapmaya başlamıştı. Bununla ilgili Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti kendisinin 1918 yılı 15 Ağustos tarihli 461 №-lı resmi mektubu ile Ermenistan hükümetine nota vermiş bu kanlı eylemlere son verilmesini ve Andranik'in çetesini Azerbaycan topraklarından geri çekmeyi talep etmişti. Ermenistan hükümeti bu mektuba cevabında riyakarlıkla bildirmişti ki,

"... general Andranik, hem de onun askeri birlikleri artık çoktan Ermeni birliklerinin terkiibinden ve listesinden çıkarılmıştır, bundan sonra onlar Ermenistan yönetimine, onun görevli kişilerine tabi olmaktan imtina etmişlerdir. Andranik ve onun çetesinin Ermenistanın milli birlikleri ve devlet kurumları ile hiçbir ilgisi yoktur ve Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti onların sorumsuz hareketlerinden sorumlu değildir". ¹⁸

Bütün bunlara rağmen, savaşın olmaması için ve sorunları çözmek için Azerbaycan hükümeti defalarca öneriler sunsa da, Ermeni Taşnak hükümetinin tutumu bu önerilerin gerçekleşmesini engelliyordu. İstanbul'daki toplantıya katılmak için Türkiye'de bulunan Azerbaycan heyeti Mondros Antlaşması öncesinde barış konferansının baş tutmayacağına emin olmuştu. İstanbul Konferansı'nın gerçekleşmemesi Güney Kafkasya'da mevcut devletler arasında barış konferansının yapılmasını zorunlu kılıyordu. 27 Ekim 1918'de Gürcistan hükümeti Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlılar Cumhuriyeti temsilcilerini Tiflis'te düzenlenecek olan konferansa davet ediyor,

¹⁷ ՀԱԱ, ֆ. 370, ց. 1, գ. 7, թ. 3 և հալ.: Բնագիր: Ձեռագիր: Թարգմանություն օտմաներենից

¹⁸ İsmail Hacıyev "Ermenilerin Azerbaycan'a Yönelik Toprak İddiaları ve Azerbaycan Topraklarında Ermenistan Devletinin Kurulması", **Yeni Türkiye Dergisi/60- 2014**

fakat Ermenistan yüzünden konferans birkaç kez erteleniyor ve sonuçta gerçekleşmiyordu.

Gürcistan Dışişleri Bakanı E. Gegeçkori'nin teklifi ile konferans 25 Nisan 1919'da nihayet Tiflis'te düzenlendi. Azerbaycan heyetine Dışişleri Bakanı Mehmet Yusuf Caferov, parlamento üyeleri Feteli Han Hoyski ile Halil Bey Hasmemmedov dahildiler. Azerbaycan heyeti arazi meselelerine ait aşağıdaki ilkeleri esas tutmayı öneriyordu:

1. *Arazi iddiaları sadece cumhuriyetler arası sınır ülke bakımından ilan edilebilir;*

2. *Arazi meselelerinin çözümünde nüfusun iradesi-tayini-mukadderat hukuku esas tutulmalıdır;*

3. *Çiftlik-ev ve tarihi bağla ilgili tartışmasız arazinin herhangi bir bölgesine toprak iddiası ileri sürülürse, referandum tüm tartışmasız arazinin bölgelerinin nüfusu arasında yapılmalıdır.*¹⁹

Karabağ'ın yanı sıra Ermeni Taşnaklarının Azerbaycan'a karşı iddiada bulundukları bölgelerden biri Zengezur kazası ve bir diğeri ise Nahçıvan idi.

Zengezur kazası ahalisinin sayısına ve topraklarının genişliğine göre Azerbaycan'ın en büyük bölgesiydi. Bu kazada da ahalinin say oranı Ermenilerden fazla idi. Kazada 123 binden fazla Azerbaycanlı ve 99,2 bin Ermeni yaşıyordu. Ermeniler iddia ediyorlar ki, o zaman bölgede söz sahibi olan İngilizler Azerbaycan yanlısı siyaset sergilemekte idiler. Bu fikrin aslı yok idi. İngilizler Ermeni taşnaklarına destek veriyorlardı. Zengezur'un Karabağ general-valisinin yönetiminden çıkarılıp Ermeni Ulusal Konseyi'nin tebaalığına verildiğini açıklanması açık destek idi. Bu siyasi- askeri karar Zengezur'u Azerbaycanlılardan temizlemek için yeni askeri kuvvetler getirmek için Ermenistana imkan verdi.²⁰

KAYNAKLAR

1. **Andranik Çelebyan “Antranik Paşa”** – İstanbul Peri Yayınları 2003 sayfa 226 – 236

2. **Ermenistan tarihi.** (Ermenice) Erivan- 2009 s. 123

3. **Ermenistan Ulusal Arşivi**, f. 222, c 1, v. 120, (1918 Mayıs-Temmuz), Erivan, 2009, s. 40-41, Hamo Sukiasyan tarafından derlenmiştir- Ermenice)

4. **Ermenistan Ulusal Arşivi** 289, c 1, v 11, 1-2 (Ermenice elyazısı: "Ermenistan'ın bağımsızlık ilanı ve merkezi otoritenin kurulması (1918 Mayıs-Temmuz), belgelerin ve materiallar bülteni. Erivan, 2009, s. 42-43, derleyici Hamo Sukiasyan) (Ermenicesi: ՀԱՍ, ֆ. 252, ց. 2, գ. 1, թ. 11, գ. 23, թ. 1: Բնագիր: Տպագիր օրինակ: Թարգմանություն ռուսերենից)

5. «Ժողովրդի ձայն», («Halkın sesi») 15. 09. 1918 թ.:

6. İsmail Hacıyev “Ermenilerin Azerbaycan’a Yönelik Toprak İddiaları ve Azerbaycan Topraklarında Ermenistan Devletinin Kurulması” **Yeni Türkiye dergisi**/60- 2014

¹⁹Հայ-ադրբեջանականտարածքային-սահմանայինխնդիրներըԱնդրկովկասյանԴաշնության օրոք (1922-1936 թթ.), «Հայոցպատմությանհարցեր (գիտականհոդվածներիժողովածու)», N 16, Երևան, Պատմ. ինստ., 2015, էջ 222-266

²⁰ Hacıyev, a.g.m.

7. **CAB 27/24/E.C**, 41. Şark Komitesi Toplantısı Tutanakları, 5 Aralık 1918, 132
8. Fahrettin Kırzioğlu, **Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi**, Ankara 1999, s.78
9. **SSCB dış politikası belgeleri (Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, C.I**, Ves.43, 5.74-75;
10. Tatul Hakopyan “Ermeniler, Türk kemalistler ve bolşevikler” (Թաթուլ Հակոբյան “Հայերը, թուրք-քեմալականները և բոլշևիկները”) .
aniarc.am/2015/09/26/
11. Sukiasyan Hamo “Nuri Paşanın Ermenilere çağrıları ve Ona Andranik’in cevabı”. **Tarih- Coğrafya dergisi** no: 3 s. 261-267 (Սուքիասյան, Համո (2008) Հայերին ուղղված Նուրի փաշայի կոչերը և Անդրանիկի պատասխանը. Պատմա-քաղաքական հանդես, № 3 . pp. 261-267).
12. **Horizon gazetesi** 18. 09. 1918 թ.(«Հորիզոն» 18. 09. 1918 թ.)
13. <http://www.findarmenia.com/arm/history/27/570>
- 14 . Hamazasp Srvandztyan. **Ermeni Bolşevikler sayesinde Türk soyunun intikamı çözüldü**
<http://archive.ankakh.com> DECEMBER 21, 2011(Համազասպ Սրվանձտյան. Հայ բոլշևիկների շնորհիվ թուրքը նրանից լուծեց իր ցեղի վրեժը)

RUS KAYNAKLARINA GÖRE MİLLÎ MÜCADELE

Roza ABDYKULOVA*

ÖZET

Rusya İmparatorluğu ve ardından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği devrinde Osmanlı Devleti ve onun mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti tarihi üzerine bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan Sovyet Birliği döneminde Atatürk ve Millî Mücadele, ardından da reformları hakkında bilgiler edinmek mümkündür. Özellikle Atatürk'ün ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile Türk millî mücadelesi üzerine eğilen bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Böyle çalışmalara *Türkiye Tarihi* kavramlaşmasına yerleşen bilimsel ve bibliyografik eserler dışında ilmi dergilerdeki makaleler örnek gösterilebilir. Bu tür çalışmalar *Narodı Azii i Afriki (Asya ve Afrika Halkları)*, *Noviy Vostok (Yeni Doğu)*, *İstoriografiya i İstoçnovedeniye İstorii Stran Azii i Afriki (Asya ve Afrika Ülkelerinin Tarihi kaynakları ve Tarihyazıcılığı)*, *Tyurkologičeskiy Sbornik (Türkoloji Mecmuası)*, *Sovyetskoye Vostokovedeniye (Sovyet Şarkiyatçılığı)* v.b. bilimsel dergilerde yayınlanmıştır. Makalede bu tür çalışmalardaki bilgileri tasnif ederek Türk Millî Mücadelesi'nin Rusça Sovyet bilimsel çalışmalardaki yeri ve önemi üzerinde duruldu.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele, Mustafa Kemal, siyasi.

TURKISH NATIONAL STRUGGLE ACCORDING TO RUSSIAN RESOURCES

ABSTRACT

The history of the Ottoman Empire and Turkish Republic had been issues for scientific studies by the time of Russian Empire and then the Union of Soviet Socialist Republics. We can get information from Soviet scientific works about Atatürk, the Turkish National Struggle and revolutionary reforms. Especially Russian scientific studies were carried out on the National Struggle and Atatürk by the last ten decade of Ottoman State (1908-1918). Such scientific studies consist of books so as conventionally titled *History of Turkey*, articles in historical and political historical scientific journals and bibliographic works in Russian language. Such works were published in Soviet scientific journals such *Narodı Azii i Afriki (Peoples of Asia and Africa)*, *Noviy Vostok (New East)*, *İstoriografiya i İstoçnovedeniye İstorii Stran Azii i Afriki (The historical sources and historiography of Asian and African countries)*, *Sovetskoe Vostokovedenie (Soviet Orientalism)*. This paper focuses on the importance of Turkish National Struggle and classify the issues of Soviet studies.

Keywords

National Struggle, Mustafa Kemal, political.

Türkiye'nin tarihi Rusya'da Çarlık ve daha sonraki Sovyet dönemi ilim adamları tarafından araştırılmıştır. XVIII. yüzyılın birinci yarısından itibaren

* Yrd. Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, rozazere3@gmail.com

Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasi ve ekonomik hayatı üzerine incelemeler yapılmıştır. Daha sonraki yıllarda Türk milletinin sosyal, dini ve etnografik yönleri de araştırma konusu olarak yer almıştır. Böyle araştırmaları Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyatçıları, Harkov, Kazan, Moskova, Petersburg Türkoloji ve Şarkiyat bölümlerindeki bilim adamları yapmıştır. Araştırma konuları Osmanlı Devleti döneminde İslamiyet, Türkiye'deki İslamiyet öncesine ait mimari eserler ve daha sonra Türkiye'deki eğitimle ilgili olmuştur. Atatürk'ün Osmanlı Devleti'nin son döneminde, Milli Mücadele'deki rolü ve Türkiye Cumhuriyeti kurucusu ve devlet adamı olarak reformları ve fikirleri diğer devletlerde merak uyandırdığı gibi, Sovyet dönemi bilim adamlarının da dikkatini çekmiş ve bu konularla ilgili Rusça bilimsel makaleler yayınlanmıştır.

Bilim Dünyasında İki Ülke Arasındaki İşbirliği: XX. yüzyılın birinci yarısında Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti arasında dostluk anlaşmaların yapılması dönemin bir gereği olarak kabul edilmiştir. İki devlet arasında yapılan ikinci anlaşmaya (16 Mart 1921) Vladimir İliç Lenin imza atarken, her iki ülkenin emperyalist güçlere karşı direndiğini artık dostluk içerisinde yakınlaşma zamanı olduğunu belirtmektedir.¹ Sovyet bilimi ile yeni Türkiye'nin ilim dünyasının işbirliğinde ilim adamlarının emeği geçmiştir. Bunlardan Vasiliy Vladimiroviç Bartold 1926 yılında İstanbul Üniversitesi'nde ders vermiş ve Türkiye'nin ilim merkezleri ile tanışmıştır. Mehmet Fuad Köprülüzade ise, Bakü'de olan I. Türkoloji Kurultayı'na katılmış ve SSCB'deki Türk halklarının yazıları ile ilgili reformlardan bilgisi olmuştur.² Daha sonra 17 Aralık 1925 yılında ise, SSCB ile Türkiye arasında tarafsızlık (Neytralitet) ile ilgili anlaşma yapılmıştır. Yeni kurulmuş Sovyet Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki dostane ilişkiler Türkiye'deki gelişmeleri araştırmada iyi bir temel atmaya zemin hazırlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti devlet adamlarından Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras resmi olarak 1926, 1930, 1932, 1935, 1937 yıllarında Moskova'ya gelmiştir. 1932 yılında çok sayıdaki delege ile Başbakan İsmet İnönü gelmiştir. Ekim 1933 tarihinde ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü kutlama törenine Sovyet ülkesinden resmi bir heyet katılmıştır.³ Bu durum Sovyetler Birliği'ndeki Türkologların Türkiye tarihi, kültürü, ekonomisini araştırmalarında daha çok imkân sağlamıştır. 7-10 Haziran 1967 tarihlerinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi Asya Halklarını Araştırma Enstitüsü Leningrad Şubesi'nin binasında I. Türkoloji Konferansı toplanmıştır. Konferansa Leningrad, Moskova, Taşkent, Alma-Ata, Kazan, Novosibirsk, Bakü, Aşhabad ve Frunze'den (şimdiki Bişkek) Türkologlar iştirak etmiştir. Tarih sekiyonunda kırka yakın Türkolog olup, onlardan on dördü tebliğ sunmuştur.⁴ Bu tebliğler içerisinde de Türkiye'nin tarihi ile ilgili malûmatlar yer almıştır.

Milli Mücadele ile İlgili Sovyet Döneminde Yapılan Tarih Araştırmaları: Türkiye'nin tarihi ile ilgili (Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyet Dönemi) Sovyet Türkologlarının dikkatini çeken konuların içerisinde 1918-1923 yıllarındaki Milli Mücadele'nin aldığı yeri büyüktür. Türkiye Tarihi ile ilgili 1917-1975 yılları arasında hazırlanmış ilmî eser ve makaleler, 1982 yılında

¹ Aron Noviçev, **Tursiya. Kratkaya İstoriya**, Nauka, Moskva, 1965, s.158.

² Anatoliy Jeltakov, "İzuçeniye Kulturi v Rossii i SSSR", **Tyurkologičeskiy Sbornik**, 1978, AN SSSR, İnstitut Vostokovedeniya, Moskva, 1984, s. 100-101.

³ Noviçev, **a.g.e.**, s. 177.

⁴ Dulina Guzev, "Pervaya Tyurkologičeskaya Konferensiya v Leningrade", **Sovetskaya Tyurkologiya**, AN SSSR, İnstitut Vostokovedeniya, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1970, s. 277.

kitaplaştırılarak yayınlanmıştır.⁵ Bu eserden önce, 1917-1958 yıllar arasında Türkiye üzerine yapılmış ve Rusça yayınlanmış araştırmalar, 1959 yılında bibliyografik eser halinde Moskova'da yayınlanmıştır.⁶ 1961 yılında 1713-1917 yıllarındaki Rusya İmparatorluğu döneminde Türkiye (daha doğrusu Osmanlı Devleti tarihi, kültürü, ekonomisine dair) tarihiyle ilgili Rusça eserler hakkında bibliyografik bilgi veren eser yayınlanmıştır. 1959 ve 1982 yıllarında yayınlanan bibliyografik eserlerde 1919-1923 Milli Mücadele üzerine bilimsel makaleler ve eserlerin künyesi yer almaktadır.

Periyodik olarak yayınlanan bilimsel dergilerde Milli Mücadele ile ilgili makaleler de dikkati çekmektedir. SSCB Şarkiyat İlmî Derneği tarafından (Nauçnyy Assosiasii Vostokovedeniya Soyuz SSR) Moskova'da 1922-1930 yıllarda periyodik olarak yayınlanan *Noviy Vostok* dergisi örnek verilebilir. Bundan başka *Narodı Azii i Afriki* (Asya ve Afrika Halkları), *Noviy Vostok* (Yeni Doğu), "İstoriografya i İstoçnikovedeniye İstorii Stran Azii i Afriki (Asya ve Afrika Ülkelerinin Tarihi Kaynakları ve Tarih Yazıcılığı), *Tyurkologičeskiy Sbornik* (Türkoloji Mecmuası), *Sovetskoye Vostokovedeniye* (Sovyet Şarkiyatçılığı) adlı ilmî dergilerden de Milli Mücadele ile ilgili bilgileri almak mümkündür.

Rus Kaynaklarına göre Türkiye'deki Milli Mücadele ve Atatürk: Türkiye tarihi üzerine Rusça bilimsel araştırmaların en başında belki Aron Davidoviç Novıçev gelmektedir. Kendisinin Osmanlı Devleti'nden bu yana Türkiye tarihi üzerine önemli bir eseri mevcuttur. Eserin yeni devir kısmında "Türkiye'de milli mücadele" adıyla ayrıca bir alt başlık yer almaktadır. Burada ilk başta Sovyet ideolojisine uygun şekilde yazmakla birlikte, Rusya'daki Ekim İhtilali'nin dünyanın birkaç ülkesindeki ulusal mücadelelerine olduğu gibi, Türk Milli Mücadelesi üzerinde de etkili olduğunu savunmaktadır. Türkiye dışında Çin, Hindistan, Endonezya, Kore, Moğolistan, İran, Afganistan'daki mücadeleleri de örnek verilmektedir. Onun görüşüne göre emperyalizme karşı savaşta Türkiye, Sovyetler Birliği'nden destek almakla bağımsızlığını elde etmiş bulunmaktadır.⁷ O, Türkiye'nin temel değişim yapmakla Yeniçağa adım attığını belirtmektedir. Ona göre, İtilaf Devletleri ülke topraklarını paylaşmak ve devlet bütünlüğünü ortadan kaldırmak istemiştir. Türk milleti tarihinde böylesi bir korkunç tehdit altında hiç bir zaman kalmamıştır.⁸

Rusça kaynaklara göre, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Anlaşması sonucu Türkiye topraklarını paylaşım başlamıştır. İtilaf Devletleri yeni toprak sahibi olma dışında, Türkiye'yi ortadan kaldırmak amacı da gütmüşlerdir. İzmir'in Yunanistan'a bağlanmasını, Doğu bölgesinde ise Ermenistan ve bağımsız bir Kürdistan devleti kurmayı tasarlamıştır. İstanbul'u ise uluslararası kontrol etme yeri ve hâkimiyetini yürütme yeri olarak planlamıştır. Fransa ise Kilikya'yı ve Güney-Doğu topraklarını almaya gayret etmiştir. İtalya, Antalya ve Güney-Doğu bölgesini istemiştir. ABD tüm Türkiye bölgesinde herhangi bir yolla hâkimiyetini kurmayı düşünmüştür. Bu durumu araştırmacı Novıçev, "Türk hükümeti onların elindeki oyuncak haline dönüştü" şeklinde yorumlamaktadır. Aynı monografik eserde "Ekim İhtilali'nin Türkiye Kaderine Etkisi" başlıklı bir bölüm mevcuttur. Bu bölümde yazar, Sovyet yönetiminin Rusya'daki oluşumun Türk hükümetinin müdahalecilere karşı mücadelesinde elverişli bir durum

⁵ **Bibliografya Tursii** (1713-1917), İzdatelstvo Vostoçnoy Literatury, Moskva, 1961.

⁶ **Bibliografya Tursii** (1917-1958), Vostoçnaya Literatura, Москва, 1959.

⁷ Novıçev, **a.g.e.**, s. 137.

⁸ **A.g.e.**, s.140.

yarattığını dile getirmektedir⁹ Mustafa Kemal'in bu konu hakkında Kasım 1921'de yaptığı konuşmasında, *"Rusya'daki Ekim İhtilali doğu halklarının kurtuluşu ve uluslararası arenada meydana çıkmalarına yol açmıştır. Artık emperyalizme karşı darbe yapma zamanı geldi"* demektedir.¹⁰

Anatoliy Dmitriyeviç Jelytyakov'un verdiği bilgiye göre, Sovyet Türkologlar kendi ilmî çalışmalarında M. K. Atatürk'ün genç ülkesindeki faaliyetleri üzerinde olumlu görüşler bildirmişlerdir.¹¹ Kemalistlerin en önemli görevi, milli mücadeleyi başarmakla beraber, tüm halkı modernleşmeye doğru götürmek ve bunun zaruri olduğuna inandırmak idi. Gasanova'nın görüşüne göre, Emperyalist İtilaf Devletlerin Türkiye Devleti'ni tarih sahnesinden çıkarmaya uğraşmaları, Türk milletini milli mücadeleye itmiştir ve bunun adı da mücadeleyi yöneten Mustafa Kemal'in adından Kemalizm adını taşımaktadır.

Noviçev kendi eserinde Vladimir İliç Lenin'in milli mücadele ihtilali hakkındaki sözlerini savunmuştur. Ona göre ihtilal, Ortaçağ, feodalizm, serflikteki sosyal ilişkileri (düzen) temizlemektir.¹² İşte bundan dolayı ihtilal, milli karakter taşımaktadır.

Milli mücadele hareketinin düşmanları aydın burjuvazi kesimi olmuştur. Bunlar sultan taraftarı olmakla beraber, Türkiye'nin topraklarının paylaşımını durdurmak için ABD'den destek almayı istemişlerdir. Onlar 1919 yılında Wilson Prensipleri Cemaati adını taşımaya başlamışlardır. Hatta ABD'den destek almakla yaklaşık yirmi beş sene ABD'nin mandatörlüğünü kabul etmeye hazır idiler.

Milli Mücadele zamanında Temmuz 1919'da Batı Anadolu Milli Hakları Savunma Cemaati, Temmuz ayının sonu ile Ağustos ayının başında Erzurum'da Doğu Anadolu Komitesi Kongresi, 4 Eylül 1919 tarihinde ise Sivas'ta Türk Kongresi yapılmıştır. Bu kongrede tüm ülkedeki vatanseverler bir araya gelmişlerdir.

Noviçev eserinde Mustafa Kemal'i emperyalistlere karşı canı gönülden mücadele eden yetenekli bir komutan ve büyük bir devlet adamı olarak tanımlar. Aynı zamanda Türkiye'nin bağımsızlık için mücadelesinde tüm milli güçleri birleştirmede büyük enerji sarf etmiştir.¹³

Milli Mücadele'yi yürütenler, ilk etapta İtilaf Devletleri'ne ve saltanata karşı mücadele eğiliminde değildiler. İlk başta milliyetçiler sınıf mücadelesini durdurma gayreti içindeydiler. Emperyalist güçler ve sultanla diplomasi yoluyla halletmeyi planladılar. İngiltere onları ciddiye almadı. Oysa Anadolu'dan seçilerek göreve gelen milletvekilleri Mustafa Kemal taraftarıydı. Böylece 28 Ocak 1920 yılında parlamento Milli Yemini kabul etti. Böylelikle Türkiye'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumayı savundular. 16 Mart 1920 tarihinde İngiliz askerleri müttefik birlikler adına başkenti işgal ettiler. Bazı milletvekilleri Malta'ya sürgüne gönderilmiştir.

Noviçev'in verdiği bilgiye göre, 26 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) adına Vladimir İliç Lenin'e mektup göndermiştir. Mektupta Sovyet Birliği ile beraber emperyalizme karşı mücadele

⁹ A.g.e., s. 142

¹⁰ A.g.e., s. 143.

¹¹ Anatoliy Jelytyakov, "İzuçeniye Kulturu v Rossii i SSSR", **Tyurkologičeskiy Sbornik**, 1978, AN SSSR, İnstitut Vostokovedeniya, Moskva, 1984, s. 94.

¹² Noviçev, a.g.e, s. 144.

¹³ A.g.e., s. 148.

edeceğini ve düşmanlara (işgalcilere) karşı mücadelede silah ve parasal yardım istemiştir¹⁴. Gasanova'nın verdiği bilgiye göre, Sovyetler Birliği Türkiye ile iyi münasebetlerde bulunmakla beraber bazen moral ve maddi olarak destekte bulunmuştur.¹⁵

Milli Mücadele'nin temel gücünü işçi sınıfı ve köylüler oluşturmuştur. Onlar da devletin nüfusunun yüzde seksenini oluşturmaktaydı. Gasanova'nın belirttiğine göre, Milli Mücadele; Türk, Sovyet, Batı araştırmacıları tarafından incelenen bir konudur. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'u Milli Mücadele'nin gidişatı üzerine sağlam bilgiler sunmaktadır. Böylece Milli Mücadele yeterince araştırılmış ise de, onun ideolojisi üzerine Rus kaynaklarda hala - farklı fikirler bulunmaktadır. Araştırmacıların çoğu emperyalizme karşı milli mücadele olarak tanımlamaktadır. Bunun dışında Rus araştırmacılar, milliyetçiliğin pozitif ve negatif tarafları olduğunu savunmaktadır. Kemalist hareketin Milli Mücadele hareketinden daha çok emperyalizme karşı savaş olduğunu ve bu nedenle herhangi bir ideolojisinin olmasının imkânsız olduğu fikrini savunan araştırmacılar da mevcuttur.

Gasanova'nın verdiği bilgiye göre, Şteynhauz "Atatürk İhtilali'nin Sosyolojisi" adlı eserinde milli mücadeleyi Müslümanların kâfirlere karşı mücadelesi olarak açıklar. Yazara göre, Türk ideolojisinde milli mücadele zamanında ihtilal, modernleşme ya da reform değil, daha çok Türkiye'nin geride kalmasını durdurmayı planlamıştır.¹⁶ Mustafa Kemal ile beraber Türk yazarlar, şairler, bilim adamları, gazeteciler, siyasetçiler milli mücadelede ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumunda aktif bir rol oynamışlardır.

Gasanova'nın verdiği bilgiye göre, Milli mücadelenin başlangıcında Türkiye'de Türkçülük, Pantürkizm, Panislamizm, İslamizm fikirleri mevcuttu. Ama İslam inancı en güçlü ve etkili ideoloji olarak kendini göstermekteydi. Bu daha sonra oluşan parlamentoda da kendini göstermiştir. Orada ruhban sınıfından milletvekilleri, sayıca ikinci sırada gelmekteydi. Kemalist milliyetçiliğine; İslamizm, Panislamizm, Pantürkizm, Türkçülük ve diğer ideolojiler tesir etmiştir. Gasanova'ya göre, Kemal için ulus ve halk aynı anlamı taşımaktaydı.

Milli Mücadele'deki İdeoloji: 14 Eylül 1919 tarihinde yayınlanmaya başlayan *İrade-i Milli* ve 10 Ekim 1920 tarihinde yayınlanmaya başlayan *Hâkimiyet-i Milliye* gazeteleri Mustafa Kemal'in Erzurum ve Sivas kongrelerinde dile getirdiği milli bağımsızlık hakkındaki sözlerini yaymaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in ilk işi Pantürkizm'den Türkizm'i ayırt ederek Ziya Gökalp'ın pozitif milliyetçiliğindeki unsurlardan halkçılık, devletçilik, demokratik, aydınlanma emperyalizme karşı Türkçülük kavramını ortaya koymak olmuştur. Osmanlıcılık ve Panislamizm'e mukayeseli vatanseverlik anlamındaki Türkçülüğü kullanmıştır. Bu, Genç Türklerin kullandığı Türkçülükten farklı olarak milliyetçilik adını taşımakla daha yeni ve daha sürdürülebilir bir fikirdir. Bu Sivas ve Erzurum kongrelerinde dile getirilen ilkedir. Ulusal egemenlik devleti yönetmekte ilk ilkelerden biridir. Çünkü Mustafa Kemal milli bağımsızlık derken tam bağımsızlığı işaret etmektedir. Siyasi, maddi, ekonomik, hukuki, askeri, kültürel ve diğer alanlarda tamamıyla bağımsızlık anlayışından bahsetmektedir.

¹⁴ A.g.e., s. 150.

¹⁵ Gasanova, "Ob İdeologii Nasionalno-Osvoboditelnogo Dvijeniya v Tursii i Roli Kemalya Atatyurka v Eyo Razvitiı", **Tursiya. İstoriya i Sovremennost**, Sbornik Statey, AN SSSR, Institut Vostokovedeniya, Moskva, 1988, s. 165-173.

¹⁶ A.g.m., s. 66.

Sivas ve Erzurum kongreleri, Kemalizm ideolojisinin oluşumunda önemli dönüm noktaları oluşturmuştur. Milli mücadeleye aktif bir şekilde katılanlar işçi ve köylüler olmuştur. İşçi kesiminden siyasal örgüt /örgütlenme ortaya çıkmıştır. Onlar milli mücadelede basında da aktif bir şekilde rol oynamıştır. Kemalistler *Yeni Gün*, *Anadolu'da Yeni Gün*, *Hakimiyet-i Milliye* adlı yayınlarında Ekim İhtilali'ne yüksek değer vermekle birlikte, kapitalizmi, sömürgeciliği ve emperyalizmi tenkit etmişlerdir.

Kemalizm sisteminin ideolojisi dört temel ve altı ilkedен oluşmaktadır: Vatan, millet, cumhuriyet, hukuk; ilkeler ise cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılapçılık. Rus araştırmacıları bunlar hakkında bilgileri Niyazi Berkes, İsmet Zeki Eyüpoğlu gibi araştırmacıların eserlerinden almışlardır. Gasanova'ya göre, ilk olarak milliyetçilik, halkçılık ve cumhuriyetçilik ilkeleri oluşmuştur ve dış siyasette ise “*Yurtta sulh, cihanda sulh*” anlayışı ön plana konmuştur. İkinci basamakta ise saltanatı kaldırmak, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmak, halifeliği kaldırmakla Mustafa Kemal laiklik, devletçilik ve inkılapçılığı hayata geçirmiştir.

Sovyet dönemi Rus Türkologların araştırmalarının çoğunda Milli Mücadele'ye Ekim İhtilali'nin etkisi üzerinde durmuşlardır. Buna en iyi örnek verilecek eserler Aron Davıdoviç Novıçev, Aleksandr Şamsutsinov, Anatoliy Dmitriyeviç Jeltyakov'a aittir. Efendiyev'in eserleri ise Güney Anadolu'nun 1919-1921 yıllarında Fransız işgalcilere karşı mücadelesi üzerinedir. Anatoliy Dmitriyeviç Jeltyakov'un ise Milli Mücadele ve Milli Mücadele'de Türk köylülerin rolü üzerine Tarih alanında “*Tureskoye Krestyanstvo reşayuşaya sila v borbe za nasonalnoye osvobodjeniye stranı v 1918-1920 gg.*” adlı doktora tezi (Leningrad, 1955) bulunmaktadır.

Rusça'da, komutan, devlet ve fikir adamı olarak Atatürk'ü araştırma ve onun reformları, faaliyetleri hakkında birçok bilimsel makaleler yayınlanmıştır ve hâlâ da yayınlanmaya devam etmektedir. Diğer Türk dillerinde de yayınlar bulunduğu bilinmektedir. Bu konuda yazılmış olan ilmî makale ve kitapların içeriği konusunda ileride araştırmalar yapılmalıdır.

Rusça kaynaklarda Atatürk'ün özgeçmişi ile beraber komutan olarak tanınmasında kurtarıcı niteliğindeki insan olarak bilinmektedir. Bununla kalmayıp eski sistemi (konservatizmi) ortadan kaldıran ve 29 Ekim 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran devlet adamı olarak da ele alınmaktadır. Aynı zamanda fikirleri ile ülkenin daha sonraki hayatını göstermiş olan Atatürk hakkında oldukça bol bilgiler yer almaktadır denebilir.

Sovyet dönemi Rus Türkolog Şamsutdinov “*1918-1923 Türkiye'deki Milli Mücadele*” adlı monografisini 1966 yılında Moskova'da yayınlamıştır. Eserinde II. Bölüm “*Türkiye'deki Milli Mücadele'ye Ekim İhtilali'nin Etkisi*” adını taşımaktadır. Orada yazarın görüşüne göre, Ekim İhtilali Doğu halklarının bağımsızlık mücadelesi için olumlu koşulları yaratmıştır.¹⁷ Kemalistler Milli Mücadele'yi milliyetçilik ilkesinin neticesinde gerçekleştirmiştir ve bu da Türk milletin, onun devletin var olmasında en önemli yoldur.¹⁸

Rusça Kaynaklara Göre Anadolu'daki Milli Mücadelenin Gidişatı: Rusça araştırmalara göre, Anadolu'daki Milli Mücadele üç basamakta yapılmıştır. Birincisi, Ekim 1918-Aralık 1920: Emperyalizme karşı hareket ve ona halkın

¹⁷ Aleksandr Şamsutdinov, **Nasionalno-Osvoboditelnaya Borba v Tursii**, AN SSSR. İnstitut Narodov Azii, Moskva, 1966, s. 44.

¹⁸ **A.g.e.**, s. 107.

(milletin) aktif bir şekilde katılması. İkincisi, Aralık 1920-Ekim 1922: Yeni hükümetin oluşumu, ordunun kurulması ve Sovyet-Türk dostluğu dönemi. Üçüncüsü ise, Ekim 1922-Temmuz 1923 yılları arasını kapsamaktadır. Bu basamak Lozan anlaşmasının yapılması ile Milli Mücadele'nin sona ermesi olarak kabul edilmektedir.

Rusça kaynaklara göre, Türkiye'deki Milli Mücadele'den yola çıkarak şu sonuçlara varmak mümkündür: Rusya'daki Ekim ihtilali Doğu ülkelerinde Milli Mücadelelerin yapılmasına imkân sağlamıştır. Böylece uluslararası tarihte yeniçağdaki Doğu ülkelerindeki Milli Mücadelelere kapı açmıştır. Bu tür ülkelerin en başında Türkiye gelmektedir. Türkiye'deki 1908 Genç Türklerin ve 1876 yılındaki Anayasadan farklı olarak Milli Mücadele emperyalizme karşı milli şuuru taşımasıdır. Türkiye'deki Milli Mücadele kapitalizm ve sömürgeciliğin kriz döneminde gerçekleşmiştir. Milli Mücadele ülkede sosyal ve ekonomik açıdan büyük değişim yapamazsa da emperyalizme karşı ihtilalci bir hareketle büyük tecrübe edinmiştir. Milli Mücadele'deki temel gücü oluşturanlar ülkenin nüfusunun onda dokuzu olan köylüler olmuştur. Bağımsızlık için yapılan Milli Mücadele'de vatansever aydınlar ve asker adamlarının rolü olmuştur. Kemalistlerin mücadelede başarıya ulaşmasında kahramanlık yapan Türk milleti olmuştur. Milli güç Rusça kaynaklarda partizan adını taşımaktadır. Milli Mücadele'de Atatürk'ün önemli yeri tutması, çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin topraklarından bugünün Türkiye'sini düşmanlardan kurtarması Türkiye Tarihi açısından büyük rol oynamaktadır.

KAYNAKLAR

Bibliografya Tursii (1713-1917), İzdatelstvo Vostočnoy Literatury, Moskva, 1961.

Bibliografya Tursii (1917-1958), Vostočnaya Literatura, Moskva, 1959.

Gasanova, "Ob İdeologii Nasionalno-Osvoboditelnogo Dvijeniya v Tursii i Roli Kemalya Atatyurka v Eyo Razvitii", **Tursiya. İstoriya i Sovremennost**, Sbornik Statey, AN SSSR, Institut Vostokovedeniya, Moskva, 1988, s. 165-173.

Guzev, Dulina, "Pervaya Tyurkologičeskaya Konferensiya v Leningrade", **Sovetskaya Tyurkologiya**, AN SSSR, Institut Vostokovedeniya, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1970, s. 277.

Jeltyakov, Anatolij "İzuçeniye Kulturi v Rossii i SSSR", **Tyurkologičeskiy Sbornik**, 1978, AN SSSR, Institut Vostokovedeniya, Moskva, 1984, s. 100-101.

Noviçev, Aron, **Tursiya. Kratkaya İstoriya**, Nauka, Moskva, 1965, s.158.

ASKERÎ BOYUTUYLA TÜRK İSTİKLÂL HARBİ

**ESKİŞEHİR-KÜTAHYA MUHAREBELERİ SONRASI
GERİ ÇEKİLME HAREKÂTI İLE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDEKİ
SAVUNMA HAREKÂTININ ASKERÎ DOKTRİNEL ÖZELLİKLERİ
Abdullah Cüneyt KÜSMEZ***

ÖZET

Bu bildirinin amacı Kütahya-Eskişehir muharebeleri sonrası askerî yönden meydana gelen olumsuz durumun yarattığı siyasî ortamın, ordu üzerindeki etkisini ortaya koyarak, bu etkinin giderilmesi için alınan tedbirler arasındaki ordunun Sakarya nehrinin doğusuna çekilmesi kararının bir hareket değil “bir harekât olarak” kısa bir süre içerisinde ve bir bütünlük halinde nasıl uygulandığını belirtmek ve çekilme harekâtı sonrası savunma mevzilerinde tertiplenen ordunun, Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki 22 gün boyunca bütünlüğünün bozulmadan yaptığı savunma harekâtındaki başarısının, dünya harp tarihinde ilk kez uygulanan “gruplar halinde kullanma” ve “oynak savunma” yöntemini açıklamaktır. Bu çalışmada, açıklayıcı ve temel niteliklere ağırlık veren bir yöntemle, Türk İstiklâl Harbi'nin 1921 yılının Nisan-Eylül dönemini kapsayacak şekilde konu ile ilgili arşivler, eser ve makaleler ile dönemin askerî talimnameleri taranarak Türk Ordusu'nda meydana gelen gelişmeler ışığında alınan ve uygulanan kararların; birden fazla seçenek arasında en doğru ve geçerli olanının kabulünün o anda nasıl yapıldığının ve tarihi süreçte nasıl bir sonuca ulaştığının, dönemin askerî doktrinel esaslarına göre incelenmesi yapılacaktır. Türk İstiklâl Harbi'nin anlatım ve yazımında Kütahya-Eskişehir muharebeleri sonrası Türk Ordusu'nun Sakarya nehri doğusuna çekilmesi, harp içerisinde bir manevra hatta taktik bir zorunluluk olarak ifade edilerek ayrı bir harekât şekli olduğu gözardı edilir. Bu durumdan yola çıkarak geri çekilmenin başlı başına bir harekât olduğu, ayrı bir sevk-idare yeteneği gerektirdiği ve sonrasında icra edilen savunma harekâtında ise “birliklerin gruplar hâlinde kullanımı” ile o dönem “müteharrik savunma” olarak adlandırılan oynak savunma tarzının, savunmada ilk kez uygulanan bir harekât şekli olduğu ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Türk İstiklâl Harbi, Askeri Strateji, Askeri Talimnameler, Askeri Doktrin, Geri Çekilme Harekâtı, Oynak Savunma Harekâtı, Gruplar Halinde Kullanım.

**MILITARY DOCTRINAL PROPERTIES OF THE DEFENSIVE COMBAT
DURING THE WITHDRAW OPERATION OBLIGED BY THE MILITARY
STRATEGICAL SITUATION OCCURRED AFTER ESKİŞEHİR-KÜTAHYA
BATTLES AND SAKARYA PITCHED BATTLE**

ABSTRACT

Objective of this assertion is to reveal the effect of the political environment created by the negative situation occurred militarily on the army after Kütahya-Eskişehir battles, to state that how the decision for the army to withdraw to the east of Sakarya river amongst the precautions taken in order to eliminate this

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, ackusmez1@gmail.com

effect as an “operation” not an “action” soon and in integration is applied, and to explain the method of “using in groups” and “mobile defence” practised first in the military history of world of the defence operation success of the army having deployed in the defence positions after the retrograde operation performed for 22 days without disrupting the integrity during Sakarya Pitched Battle. In this study, the archives concerning the subject covering the April-September period of 1921 year of Turkish Independence War by an explanatory method based on the basic qualifications, work and articles, and military manuals of the period will be searched, how the decisions taken and applied in the light of the developments occurred in Turkish army occurred at that moment accepting the most correct and valid one amongst the choices more than one, and it will be examined what sort of a result was reached at the historical process according to the military doctrinal essentials of the period. While expressing and writing Turkish Independence War, Turkish army’s withdrawing to the east of Sakarya river after Kütahya-Eskişehir battles and that a manoeuvre during war even a tactics is accepted as an obligation and there exists a different way of operation are ignored. Based upon this situation, it will be revealed that retreating is an independent operation, it requires a skill of different command-control, and later that “using the troops in groups” and the mobile defence style named as “moving defence” in that period during the defence operation carried out is a type of defence practiced first during defence.

Keywords

Turkish Independence War, Military Strategy, Military Manuals, Military Doctrine, Withdraw Operation, Mobile Defence Operation, Using in Groups.

Giriş

Millî Mücadele’nin siyasi, sosyal ve ekonomik yönlerine ilave olarak askeri yönünü Türk İstiklal Harbi oluşturur. Türk İstiklal Harbi, aynı zamanda Milli Mücadele’nin genel stratejisinin başarıya ulaşmasında temel faktör olan askeri stratejisinin belirlenmesi ve uygulanmasını sağlayan önemli bir dönemdir. Bir taraftan iç ve dış siyasetin gerçekleşmesinde bir güç olarak ortaya çıkan, bir taraftan da sosyal alanda Türk Milletindeki dayanışmayı sağlayan ve işgal ve ilhaka karşı mücadeleyi mümkün kılan ana etken Türk Ordusu’dur.

Birinci Dünya Harbi’nin sona ermesi ile birlikte Osmanlı Devleti’nin paylaşılması ve işgalini sağlayan Mondros Mütarekesi’nin haksız hükümlerinin uygulanmaya başlaması, milletin iradesine dayalı silahlı bir mücadeleyi de başlatmasına neden olmuştur. Başlangıçta bölgesel kurtuluş çarelerine dayalı mücadele; 1919 Mayıs’ından itibaren Kuva-yı Milliye’nin teşkil edilmesi, yaygınlaştırılması ve harekâtın bir elden yönetilmesi ile işgallere karşı bir güç olmuş, daha sonra bu güç düzenli birliklerin teşkil ve teçhiz edilmesi ile daha disiplinli, daha nizami ve daha merkezi bir sevk ve idareye sahip askeri harekâta dönüşmüştür. Diğer bir ifade ile Kuva-yı Milliye harekâtı Milli Mücadele’nin toparlanma safhasını, düzenli birlik harekâtı ise uygulama safhasını ifade eder.

Kuva-yı Milliye harekâtından Düzenli Birlik harekâtına geçiş ile birlikte artık Türk İstiklal Harbi’nin yeni bir safhası başlamıştır. Bu safha, Doğu cephesinde Ermeni birliklerine karşı Doğu Cephesi Komutanlığının 15.Kolordu ile icra ettiği muharebeler ile başlamış, Batı Cephesi’nde ise Yunan birliklerine karşı 4., 11. ve

24.Tümenler ile I. ve II.İnönü Muharebelerinde uygulamaya geçmiştir. Güney Cephesi'nde ise 13.Kolordu Komutanlığı ve 2.Kolordu Komutanlığı tarafından Fransızlara karşı işgal edilen Adana, Maraş, Antep ve Urfa bölgesinde 1921 yılından itibaren başarı ile uygulanmıştır.

İzmir bölgesinden 22 Haziran 1920'de üç ana mihverden başlayan Yunan genel taarruzu; bir tümen ile Nazilli, iki tümen ile Alaşehir; iki tümen ile Soma, Akhisar'ın işgali ile sonuçlanmış ve kuzeydeki taarruzların süratle Balıkesir-Bandırma-Bursa istikametinde gelişerek Bursa'da savunma için tertiplenen 56.Tümen birliklerinin üstün Yunan kuvvetleri karşısında geri çekilmesi üzerine 8 Temmuz 1920'de Bursa'nın işgali ile durmuştur. Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti'nin ve Batı Cephesi Komutanlığının yaptığı taktik değerlendirmeler sonucu Yunan ileri harekâtının devam edeceği ve muhtemel ilerleme mihverinin Bursa-Eskişehir-Ankara istikametinde olacağının tespit edilmesi üzerine, İnönü mevzilerinde yapılan savunma harekâtı ile Yunan kolordusunun 1921 yılının Ocak ve Mart aylarındaki taarruzları boşa çıkarılarak ilerlemesi durdurulmuştur. Eskişehir üzerinden harekâtını geliştiremeyen Yunan Ordusu bu kez Batı Cephesi'nin güneyinden Eskişehir ve Kütahya, ilerleme hedefi olmak üzere 1921 yılının Nisan ayından itibaren gelişme gösterecek ve Eylül ayının ortalarına kadar Kütahya-Eskişehir muharebeleri ile geri çekilme harekâtı ve Sakarya Meydan Muharebesi ile savunma harekâtı icra edilecektir.

Türk İstiklal Harbi'nin dönüm noktası olan bu iki muharebe birbirinden bağımsız incelenemez. Taarruz mihverini kuzeyden güneye alarak değiştiren Yunan ordusuna karşı Batı Cephesi'nde kuvvet bütünlüğünü bozmadan ve kuvvet kaptırmadan yapılan geri çekilmenin “tek elden planlama ayrı ellerden icra” usulü ile ayrı bir harekât olduğu ve devamında Sakarya nehri doğusunda icra edilen ve esnek bir kuvvet kullanımını sağlayacak şekilde teşkil edilen tümenlerin gruplar halinde kullanılarak ve “müteharrik savunma” olarak ifade edilen yeni bir anlayış ile derinlikte savunma harekâtı yapılması, harp doktrininde yeni bir anlayış getirmiştir. Bu anlayışın ortaya çıkmasında Birinci Dünya Harbi'nde elde edilen tecrübeler, Türk İstiklal Harbine katılan komutanların aldıkları eğitim ve komutanlık vasıfları ile harp esnasındaki yaratıcı düşünceleri etkili olmuştur. Dönemin askeri talimnameleri ve tecrübeleri üzerinden harp esasları ortaya konularak, bu iki harekât neviî izah edilecektir.

Dönemin Harp Esasların Göre Geri Çekilme Ve Savunma Anlayışının Genel Bir Değerlendirmesi

Harbin temel unsuru, karşı gücü veya güçleri mağlup ederek savaşma azim ve iradesini kırmaktır. Yöntemi ve kullanılan vasıtaları ise o döneme kadar bilinen askeri doküman, elde edilen tecrübe ve harp esnasında komutanların gelişen durumlar karşısında geliştirdikleri yeni yöntemlerdir. Bu hususların tamamı, dönemin teknolojik gelişmeleri ve harp sahası uygulamaları ile yeni usuller ve teknikle ortaya çıkarır. ¹ Bu bakımdan Birinci Dünya Harbi, sonrasında başlayan Türk İstiklal Harbi için çok geniş bir tecrübe alanı olduğu gibi İkinci Dünya Harbi için de bir laboratuvar niteliğindedir.

Harbin temel esasları yeni bir anlayış ve yeni bir uygulama ekleninceye kadar geçerliliğini korumaktadır. Bu esaslar ise talimname ve nizamname adı verilen askeri dokümanda yer almaktadır. Birinci Dünya Harbi'nde ve Türk İstiklal

¹ Oktay Bingöl, “1.Dünya Savaşı'nın Muharebenin Dönüşümündeki Rolü”, 100.Yılında Birinci Dünya Savaşı, Editör yayını, Kripto Yayınları, Ankara, 2017, s.33-34.

Harbi'nde kullanılan ve birer rehber niteliğinde olan hatta harp esnasında edinilen tecrübelerle yazılan lahikalar ve düzenlemelerle geliştirilen talimnameler, aynı zamanda harbin müşterek bir icra dili olmuştur. Nitekim tercüme edilmiş talimnameler harp esnasında sıklıkla yapılan bir çalışma olduğu gibi fiilen harpte yer almış askerlerin yazdığı eserler de sonraki muharebeler için fayda sağlamıştır.

20.yy başları, Avrupalıların sanayileşme ile birlikte sömürgeleştirme çabalarını artırdıkları bir dönemdir. Sömürgeleştirme isteklerine bağlı olarak ortaya çıkan siyasi hedefleri elde etmek harp sahasına doğrudan yansıdığından harbin esası, taarruz odaklı bir yönetime dönüşmüş ve askeri talimnameler de bu yönde şekillenmiştir. Bu anlayışın gelişmesinde, 1870 yılında birliğini sağlayan Almanya'nın harp sahasında geliştirdiği yöntemleri, harp okulları ve akademilerinde eğitim ve öğretime dâhil etmesi önemli ölçüde belirleyici olmuş ve harp yönetimini daha disiplinli bir duruma getirmiştir. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de etkilendiği ve ordunun yeniden teşkil ve teçhiz edilmesi kapsamında askeri okulların açılması yanında Alman askeri öğretmenlerin ve ıslah heyetlerinin hazırladıkları raporlar ve önerilerin dikkate alındığı bir dönemdir.² Harbin dokrinel uygulamalarına esas teşkil eden askeri talimnameler de bu dönem itibari ile Osmanlı Ordusu'nda Alman kaynaklı tercüme eserler ve bunlara yapılan ilave düzenlemeleri içermektedir. Temel harekât nevîi olarak kabul edilen taarruz anlayışı talimnamelerin genelinde hâkim görüştür. Her sınıfın kendine ait bir talimnamesi olsa da içerik olarak taarruz, temel anlatımı oluşturmakta ve buna karşılık savunma, günümüzdeki anlayışın aksine tekrar taarruza geçmek üzere harekâtın geçici bir safhası olarak görülmektedir. Aynı zamanda geri çekilme ise savunmanın bir parçası olarak ele alınmakta ve bir harekât niteliği taşımamaktadır. Osmanlı ordusunda kullanılan talimnameler, harbin asıl unsuru olarak kabul edilen piyade sınıfı ağırlıklı olmakla birlikte süvari ve topçu sınıfına ait esasları da içeren bilgileri kapsamaktadır. Her birinde; taarruz, mevziî müdâfâası olarak savunma, ricat olarak ise geri çekilme alt başlıklar halinde yer almaktadır. Askeri okullarda da dersler bu yöndedir. Piyade talimnameleri, mevziî muharebelerine dair esaslar, mevziî hidemâtı ve teşkili, süvari talimnameleri, topçunun atışı ve kullanılmasına ait talimnameler ile sahra istihkâmatına ait talimnameler ve bunlara ait bilgiler başlıcalarıdır. Balkan Harbi'nden sonra Almanya'dan tercüme edilen talimnamelerin sayısında görülen artış, Birinci Dünya Harbi esnasında olduğu gibi Türk İstiklal Harbi'nde de devam etmiştir. Bununla birlikte Türk komuta heyetinin Birinci Dünya Harbi'nde elde ettiği tecrübeler, Türk İstiklal Harbi'nde yürürlükte olan talimnamelere her konuda bağlı kalınmadan harp sahasına da yansıtılmıştır.

Geri çekilme ve savunma uygulamaları dönemin talimnamelerinde her sınıfa ait talimnamelerde ayrı bir konu olarak yer alır. Geri çekilme konusunda müstakil bir talimname³ mevcut olmamakla birlikte savunma konusunda

² İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s.104-116.

³ Bu konu ile ilgili başlıca talimnameler şu şekildedir: **“Alman Piyade Talimnamesi**, Çev.: Kaymakam Mustafa, Dersaadet, Matbaa-ı Askeriye, 1339”, **“Hidemât-ı Seferiye Nizamnamesi**, 1908 Yeni Alman Seferiye Nizamnamesi Tercümesi, Çev.:Erkan-ı Harp Binbaşı Ali Fuat Bey, Askeri Kütüphane, 1325”, **“Piyade Talimnamesi**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328”, **“Süvari Talimnamesi**, 1328”, **“Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra**, Von der Goltz, Çev.: Mahmut Şevket Paşa, Mekteb-i Fünun-i Harbiye-yi Şahane Matbaası, İstanbul, 1315”,

mevziin muharebe için hazırlanması ve muharebe esnasında yapılacak savunma tedbirlerini⁴ içeren talimnameler kullanılmaktadır.

Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı cepheleri yanı sıra Avrupa cephelerinde de geri çekilme ve savunmanın uygulandığı muharebe sayısı oldukça fazladır. Hem Almanya'nın hem de Osmanlı Devleti'nin harbin başlangıcındaki taarruzi düşüncesinin yerini 1915 yılından itibaren ilk taarruzların başarılı olamaması nedeniyle yerini savunmaya bırakması ile harekâtın yönü de değişmiştir. Harbin Batı cephesi olarak bilinen Avrupa cephelerinde nihai hedef; iki yönlü bir Alman harekât planı ile biri doğuda Avusturya ordusu ile takviyeli yeterli kuvvetlerle Rus ordusunu tutarken, diğeri süratle Paris hedef olmak üzere işgal ederek Fransızları muharebe dışı bırakmak ve harbi sonlandırmaktır. Diğer bir ifade ile Paris'in ele geçirilmesi harbin Almanlar için kritik safhasıdır.⁵ Ancak Fransa'nın işgali çok geniş bir cephede Almanların kuzeyden yapacakları bir kuşatma manevrasına bağlı olması nedeniyle Marne Muharebesinde Almanların açılan orduları arasındaki boşluğu kapatmak için beklemesinden⁶ faydalanan Fransız Ordusu'nun zamanında yaptığı karşı taarruzlar ile önlenmiştir. Bu kez doğudan iki kuşatma kanadı ile Paris'i ele geçirmek isteyen Almanya, Verdun muharebelerinde⁷ yine başarısız olmuş ve Ypress'de üç kez tekrar ettiği kuzey kuşatmasının ve cephe taarruzlarının başarısızlığı sonucunda mevzi muharebelerine dönen Somme muharebeleri ile Fransa'nın işgali konusundaki ısrarı 1917 yılında sona ermiştir. Kuşatmaların başarısız olması ve her seferinde yeniden denenmesi; harbi, Batı cephesinde adı yıpratma muharebeleri olan *"karşılıklı taarruz karşılıklı savunma"* şeklindeki mevzi muharebelerine döndürmüştür. Batı cephesindeki Paris-Verdun arasında taarruzi maksatla Almanlar tarafından yapılan muharebeler, yıpratma muharebeleri adını almış ve Almanya'nın tüm cephe boyunca çekilmesi neticesinde savunmaya dönüşü ile sona ermiştir.⁸ Ordunun geniş alana yayılarak bir harekât icra etmesi Almanların eleştirildiği temel konulardan biridir.⁹ Savunma anlayışı bakımından ise Fransızların savunmayı tahkimli mevziilere dayandırması ve derinlikte savunma için tertiplenmemesi olmuştur.

Seri Ateşli Sahra Topçu Talimnamesi, Mekteb-i Harbiye-yi Osmani Matbaası, İstanbul, 1325.

⁴ Bu konu ile ilgili başlıca talimnameler şu şekildedir: **"Mevzi İnşasına Dair Mevad-ı Umumiye, Harb-i Umumiyede Neşr Olunan Ecnebi Ordulara Ait Talimname ve Nizamname Külliyyatı**, Matbaa-ı Bahriye, Dersaadet, 1337", **"Mevzi Muharebatına Dair Tecrübeler**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1332", **"Mevzi Harbinde Muharebe**, Dersaadet Matbaa-ı Askeriye, 1337", **"Mevzi Muharebatı**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1334.", **"Sahra İstihkâm Talimnamesi**, Kavaid-i Esasiye Umumiye", **"Sahra Mevziülerinin İnşası Hakkında Muhtıra**, (Alman Şark Ordusu Başkumandanlığı tarafından tertip ve tahrir edilmiş olan risaleden tercümedir.) Matbaa-ı Askeriye, 1332", **"Her Sınıfa Mahsus Mevzi Harbi Talimnamesi**, (Mevzi Harbinde Taarruz), Almancadan çeviren: Erkan-ı Harp Binbaşı Tevfik, Matbaa-ı Liva, Eskişehir, 1337"

⁵ Basil Liddell HART, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, Çev.:Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.65-70.

⁶ *"Eski bir sistem olan aynı hizada bulunmayı gerektiren hareket tarzı, 1918 yılına kadar hüküm sürdüğü gibi hala geçerliydi. Bu nedenle bir kolordu veya bir tümen durduğu zaman komşu birlikler de duruyordu."* Basil Liddell Hart, **a.g.e.**, s.122.

⁷ Hart, **a.g.e.**, s.286

⁸ **Harb-i Umumi Tenkidatı**, Çev.:Almancadan mütercim: Erkan-ı Harb Kaymakamı Mehmed Nihad, Erkan-ı Harb Mektebi Matbaası, Daire-yi Askeriye, İstanbul,1339, s.107.

⁹ Niall Ferguson, **Hazin Savaş 1914-1918**, Çev.:Nurettin Elhüseyn, Yapı Kredi Yy., İstanbul, 2015, s.143-144.

Harbin sonuna doğru Almanlar, orduyu geniş bir alana yayarak kuşatma manevrası yapmak yerine kuvveti tahkimli bir mevziinin en zayıf noktasına kuvveti toplayarak cepheyi yarmanın daha uygun olacağını düşünmesi geç bir değerlendirme olmuştur. Nitekim savunma mevziinin gerisindeki bazı bölgelerde ikinci bir tahkimli savunma hattı bulunmadığından cephe taarruzunun etkili olacağını anlamasına rağmen bu kez de elinde yeterli kuvvet kalmamıştır.¹⁰ Almanlar, savunmadaki bu farkındalıkları neticesinde, harbin sonunda kendi birliklerinin geri çekilmesi esnasında iki kademeli savunma anlayışına geçmiştir. Aynı zamanda topçu ile piyadenin müşterek harekâtının gerekliliği de görülmüştür. Böylelikle ortaya çıkan derinlikte savunma anlayışı, Almanların 1917’de Fransız ve İngiliz taarruzlarını durdurmak için geliştirdikleri savunmada yeni bir tertiplenme şekli olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre yeni savunma anlayışı, cephe mevziilerinden geniş bir hat üzerinden ateş açmak yerine geride kademelenmiş ikinci bir savunma mevziinden¹¹ düşmanın yanlarını ateş altına almaktır. Bu sistemi, ancak 1918’de taklit etmeye başlayan İtilaf devletlerinin hiçbir zaman gerçek anlamda kavradıkları söylenemez. Bu uygulamanın sırrı ise Alman askerindeki özgün kültür olarak nitelendirilmekle birlikte Alman komuta yapısındaki esneklik ve ast birliklere inisiyatif verme becerisi olduğu söylenebilir. Derinlikte savunma anlayışı ile birlikte baraj ateşi¹² ve hücum birlikleri¹³ uygulamaları yeni geliştirilen diğer taktik uygulamalardır.¹⁴ Almanların savaşın başında cepheyi kuşatmak mı, yarmak mı şeklinde kararsızlık yaratacak mevcut değerlendirmesi, bu kez İngiliz ve Fransızlar tarafından aynı şekilde 1917’den itibaren Alman taarruz gücünün kırılması ile birlikte cepheyi yarmak mı, cephe boyunca yıpratmak mı kararsızlığına neden olmuştur.¹⁵

Birinci Dünya Harbi’nin diğer cephelerinde ise temasın sürdürülebilirliği bakımından durum daha farklıdır. Doğu cephesinde Osmanlı ordusunun Sarıkamış’taki mağlubiyeti sonrası 1917 yılında Erzincan’da sona erecek olan hatlara bağlı olmayan bir geri çekilme; Güney cephesinde ise ilki Basra körfezinden başlayarak Musul’a, diğeri Kanal bölgesinden başlayarak Halep’e kadar sürecek olan “bölge terk ederek kuvvet kaptırmamak” esasına dayalı bir geri çekilme hareketi¹⁶ görülecektir. Her iki harekât alanında da 1918’e kadar sürecek olan geri çekilmelerde muharebenin gerektirdiği şartlara göre savunma ve taarruz harekâtı yine de icra edilmiştir. Özellikle Balkan Harbi’ndeki başarısızlığın vermiş olduğu sonuçlar ve bunların giderilmesi için Birinci Dünya Harbi öncesi alınan tedbirler kapsamında eğitilmiş subayların orduda görevlendirilmesi, eksik teçhizat ve silahların tamamlanması ile eğitimin muharebe şartlarında yapılması bu tecrübe ile birlikte muharebe etkinliğini

¹⁰ Ferguson, **a.g.e.**, s.367.

¹¹ Bingöl, **a.g.e.**, s.51-54.

¹² Hew Strachan, **Birinci Dünya Savaşı**, Çev.:Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s.229 “Bir ya da ikisi piyadeye kendi top ateşlerini yakından takip etmelerine izin veren ateş altına alma yöntemi.”

¹³ Ferguson, **a.g.e.**, s.373. “Mevzi içerisine sızma yoluyla düşman hatlarını dağıtmak olan özel eğitilmiş, son derece hareketli ve güçlü silahlar ile donatılmış birliklerdir. Ağır noktası hareketlilik ve esnekliğe uygun davranan küçük gruplardır.”

¹⁴ Ferguson, **a.g.e.**, 373-374.

¹⁵ Strachan, **a.g.e.**, s.230-231.

¹⁶ **Birinci Dünya Harbi’nde Filistin Cephesi ve Mustafa Kemal Paşa**, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016, s.95.

artırmıştır.¹⁷ Ayrıca Birinci Dünya Harbi öncesi, 1913 yılı Teşkilat-ı Umumiye-yi Askeriye Nizamnamesini yayımlayarak birliklerin teşkilatlanmasında; tümenin asıl muharip kuvvet olarak belirlendiği üç piyade tümeni bir topçu alayından müteşekkil üç tümenli kolordu kuruluşuna geçilmiştir. Avrupa ordularının Birinci Dünya Harbi'nden sonra uygulayacağı bu sistemi, Osmanlı Ordusu ilk kez uygulayarak daha esnek bir yapı ile emir-komutada sürat kazanmıştır.¹⁸

Böylelikle Çanakkale muharebelerinde, ihtiyatın kullanılması, ateşlerin koordinesi, kıyıbaşında düşmanın ilerlemesine imkân vermeden baskı altına alınması, dar harekât alanlarında savunmanın icrasına yönelik yeni esaslar getirilmiştir.¹⁹ Doğu cephesinde ise düzenli bir geri çekilmeden sonra²⁰ yapılan taarruzla Muş ve Bitlis'in alınması,²¹ Kut'ül Ammare'de kademeli savunma mevziileri halinde tahkim edilmiş çevirme harekâtı ile İngilizlerin esir edilmesi,²² Halep'te harbin sonlarına doğru yapılan ve savunma bütünlüğü bozulmadan icra edilen geri çekilme ile yeniden bir savunma hattı oluşturulması²³ ve Kafkas, İran cephelerinde ise taarruzi maksatlı ilerleme becerisi gösterilerek²⁴ uzak harekât alanları da olmak üzere Türk komuta heyetinin sevk ve idarededeki başarısını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Avrupa cepheleri gibi belli bir bölgede ve harbin bitimine kadar süreklilik gösteren karşılıklı bir savunma ve taarruz anlayışının aksine Osmanlı Ordusu'nun harekât sahası dinamiklidir.

Avrupa'daki harekât sahası, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan cepheleri hariç Alman ve İtilaf Devletleri arasında yaklaşık 120 km. derinliğinde 300 km. genişliğindedir. Bu alan, harbin kesin sonucunun alınacağı beklentisi içerisinde teknolojinin ve insan gücünün yoğunlaştığı²⁵ bir harekât alanıdır. Elde edilen tecrübeler, 1918 yılına gelindiğinde; İtilaf Devletleri için taarruz harekâtında, Almanlar için ise savunma harekâtında kendini göstermiştir. Nitekim İngiliz ve Fransız orduları, *"açık alan kuşatma savaşında bir gedik açmak yeterli değildir, gedğin yaklaşık 20 km. genişliğinde olması zorunludur ve bunu yapmak için ordular gereklidir."* şeklinde geliştirdikleri taktik düşünceye karşı, Almanlar ise

¹⁷ Edward J. Erickson, **I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, İş Bankası Yayınları, Çev.:Kerim Bağrıaçık, İstanbul, 2009, s.17-23.

¹⁸Hulki Saral, **I. ve II. Dünya Harplerinde Alman ve Rus Sevk ve İdaresi Hakkında Bir Etüt**, KKK.lığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s.12-14

¹⁹**Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Cilt:V-I**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.286; Ruşen Eşref, **Mustafa Kemal İle Mülakat**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.13. Zekeriya Türkmen, **"Çanakkale Muharebelerinde Kara Harekâtı"**, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Haz.:Ali Arslan, Mustafa Selçuk, Kitabevi Yy., İstanbul, 2015, s.194.

²⁰**Muş ve Bitlis Muharebeleri**, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yy., Ankara, 2016, s.200-209. Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Dünya Harbi'nin sonlarında kuvvet kaptırmadan geri çekilerek hazırlık sonrası tekrar taarruza başlaması, Türk İstiklâl Harbi'nde de görülecektir.

²¹Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s.40-53

²²David Nicolle, **Osmanlı Piyadesi, 1914-1918**, Çev.:Osman Çakmakçı, İş Bankası Yy., İstanbul, 2012, s.42; Charles V.F. Townshend, **Mezopotamya Seferim**, Çev.:Gürol Koca, İş Bankası Yy., İstanbul, 2012, s.371-375.

²³Süleyman Hatipoğlu, **Filistin Cephesi'nden Adana'ya, Mustafa Kemal Paşa**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009, s.36-45.

²⁴Fevzi Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s.238-243.

²⁵İlkin Başar Özal, **Kısa Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018, s.104-105.

böyle bir gediğe fırsat vermemek için derinlikte savunma yapmanın zorunlu olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak harbin son döneminde dahi bu iki ana taktik düşünce tam olarak uygulanamamıştır.²⁶ Ancak muharebelerde teknolojinin gelişmesi harekâtı, statik savunmadan oynak ve aktif savunmaya, taarruzda ise cephe taarruzu ve stratejik kuşatmadan yarma, düşey kuşatma ve çevirme manevralarına dönüştürmüş ve beraberinde muharebeyi kesme, oyalama muharebeleri ve geri çekilme gibi geri harekât, başarıdan faydalanma ve takip harekâtı şeklinde yeni taktik ve operatif uygulamalar getirmiştir.²⁷

Bu yeni anlayışın bir sonucu olarak geri çekilme harekâtı ve savunmada esnek bir uygulama sağlayan; manevra birliklerinin gruplar halinde kullanılarak derinlikte savunma harekâtı ve bunun icrasını kolaylaştıran oynak savunma esaslarının uygulanması, Türk İstiklâl Harbi'nde tam olarak görülecektir. Bu nedenle derinlikte savunma harekâtı ile geri çekilme harekâtı bu çalışmanın esas konusudur.

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Uygulanan Geri Çekilme Harekâtının Özellikleri

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, Türk İstiklal Harbi'nde, düzenli birlik harekâtına geçişle Doğu cephesinden sonra Batı cephesinde de I. ve II. İnönü muharebeleri ile başarı kazanan Türk ordusunun, aynı başarıyı Yunan birlikleri toparlanmadan Batı cephesinin güneyinde de sürdürmek istemesi üzerine Aslıhanlar ve Dumlupınar bölgelerinde yapmış olduğu taarruzlar sonrasında icra edilen savunma ağırlıklı bir harekâttır.

Batı cephesi, iki ayrı harekât alanı olması ve henüz kuzey ve güneyin birleşik bir tehdit içermemesi nedeniyle emir-komutanın daha etkin sağlanması için 9 Kasım 1920'de Batı ve Güney şeklinde iki ayrı komutanlık haline getirilerek Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine bağlanmış ve bu kez güneyden olan Yunan ilerlemesi Kütahya batısında durdurulmak istenmiştir. Güney cephesi komutanlığı sorumluluğunda olan ve Albay Refet (Bele) Bey tarafından sevk ve idare edilen 12.Kolordu birlikleri; II.İnönü Muharebesi'nin kuzeyde sağladığı kazancı güneyde de genişletmek ve açıkta kalan Yunan ordusunu, yan ve gerilerine yapılacak bir taarruzla imha etmek maksadıyla icra edilen harekatta, 8-12 Nisan 1921'de Aslıhanlar bölgesinde, 13-15 Nisan 1921'de ise Dumlupınar bölgesinde arzu edilen etkiyi gösterememiş ve Yunan 1.Kolordusu bulunduğu mevziilerden atılamamıştır.

Aslıhanlar Muharebesinde, Güney Cephesi Komutanı, 12 Nisan 1921'de teması muhafaza eden ve savunmada bulunan herhangi bir Yunan birliği olmadığını tespit etmesi üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne gönderdiği bir raporla, beş gündür devam eden Aslıhanlar Meydan Muharebesi'nde Yunanlıların artçı muharebeleri yaparak geri çekildiğini belirtmiştir.²⁸ Bu muharebeler gerçekte, Yunanlıların yanlış bir karar vererek

²⁶Çakmak, **a.g.e.**, 209-210.

²⁷Bingöl, **a.g.e.**, s.39-40.

²⁸İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu, 1919-1922**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.268,

“Güney Cephesi Kumandanı, Albay Refet Bey, Yunan Ordusu'nun bozulduğu ve geri çekilen birlikleri Türk kuvvetlerinin takip ettiği yönündeki raporu üzerine 12 Nisan 1921'de Mustafa Kemal tarafından tebrik edilmişti. Ancak bunun böyle olmadığı, Yunan 1.Kolordusu'nun tahkim edilmiş Dumlupınar mevzilerine çekildiği ve burada savunmaya geçerek Güney Cephesi Kumandanlığı birliklerinin taarruzlarını boşa çıkaracağı Dumlupınar muharebelerinde

kesin sonuç yerinden uzak ve birbirleri ile irtibatı olmayan iki istikamete yönlendirilmiş olan 1.Yunan Kolordusu'nun ileri çıkması ve kuzeydeki İnönü Mevzilerinde yenilgiye uğrayan 3.Kolordu'nun geri çekilmesi ile yan ve gerilerinin açıkta kalması üzerine yıpranmadan ve baskına uğramadan himaye kuvvetlerinin desteğinde geri çekilmesidir. Buna karşılık Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey'in emrinde, Garp Cephesinden gelen takviye kuvvetlerle birlikte yeterli kuvveti olduğu halde bu kuvvetlerin parça parça kullanılması ve süvarilerin çok uzak hedeflere gönderilmesi,²⁹ Yunan 1. Kolordusu üzerinde fazla bir etki sağlanamamasına neden olmuştur.³⁰

Dumlupınar Muharebesinde ise birliklerin yorgun olması,³¹ yeterli seviyede teşkilatlanamaması ve taarruz gücü azalan bu birliklerle üstelik taarruzların cephe taarruzu şeklinde yapılması istenilen başarının sağlanamamasında önemli bir sebeptir. Bu harekât aynı zamanda hazırlıksız, henüz taarruz hazırlığı olmayan birliklerle üstelik iyi bir plana dayanmayan bir harekâtın sonuç vermeyeceğini bir kez daha göstermiştir. Diğer taraftan bu harekât, Yunan Ordu Karargâhına, yapacakları sonraki harekât için uyarı niteliğinde olmuş ve ileri harekâtın gücü ve istikameti konusunda bir fikir vermiştir.³²

Aslıhanlar ve Dumlupınar muharebelerinde Yunan ordusunun genel olarak savunmada kalmasında etkili olan bir sebep de, II.İnönü Muharebesi yenilgisi sonrası Yunan Başkomutanlığının Yunan Hükûmetine gönderdiği raporunda, doğudan getirilecek takviye kuvvetlerle vakit geçirmeksizin Türk Ordusu'na taarruz etmenin uygun olacağını belirterek Yunan Ordusu'nun mutlak surette takviye edilmesine duyduğu ihtiyaçtır. Yunan Hükûmeti bu raporu aldıktan sonra Başbakan Gunaris, Harbiye Bakanı Teotokis ve Genelkurmay Başkanı Viktor Dusmanis İzmir'e gelerek Ordu Komutanı ile 15-19 Nisan 1921'de bütün cepheleri dolaşmış ve Türk Ordusu'nun yok edilmesi amacıyla harekâta devamla Afyon, Kütahya ve Eskişehir'in işgaline karar vermiştir. Kral Konstantin de 12 Haziran 1921'de geldiği İzmir'de harekâtı desteklemiştir.³³ Böylece Yunan Küçük Asya Ordusu, Anadolu'da hesapsız ve bilinmeyen bir maceraya doğru ilk adımı atmıştır.³⁴

görüldünce Garp ve Güney Cepheleeri, Garp Cephesi emir-komutasında birleştirilerek Albay Refet Bey görevden alınacaktır."

²⁹**Süvari Talimi Nizamnamesi**, Madde:459, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328, s.204.

"Taarruz meydanı ne kadar derin ve metin bir mukavemet ihtimali ne kadar ziyade olursa geride bulunan istinadlar o derecede kuvvetli teşkil olunur. Ve muharebe muntıkaları da o nisbette dar tutulur. Arazinin çıplak aksamından ictinab için ekseriya taarruzun birbirinden müteferrik müfrezelerle icrası tavsiye olunur."

³⁰**Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, İkinci Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri, II-3**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1966, s.562.

³¹**Piyade Talimnamesi**, Madde:257, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328, s.119.

"Bütün kumandanlar her türlü ahvalde askerın kuvve-i bedeniyesini hüsn-ü idareye dikkat etmelidirler. Askerın her türlü mahrumiyet içinde bile meşak-ı azimeye göğüs germeye alışması iktiza ettiğinden kuvve-i bedeniyenin muhafazası bir maksad-ı asli değil, belki icraat-ı harikulade için kuvvenin zinde bulunması zımında bir çare ve tedbirdir. Kuvve-i bedeniyenin israftı ümid-i muvaffakiyeti tenkis ve lüzumsuz yere atılan her hatve muvaffakiyete zarar verir."

³²**TİH, Batı Cephesi, Birinci, İkinci Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri, II-3**, s.569-573.

³³**TİH, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, II-4**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1974, s.22-34.

³⁴**Harbin Sevk ve İdaresi**, 1315, s.78., *"İnsan ekseriya kazandığında mağrur olur. Mağrur oldukça ise gaib eder. Velhasıl bir taarruzla yenkatıg ilerleyip gidecek olursa şu hal diğer*

Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde kazanılan zafer ile Aslıhanlar ve Dumlupınar muharebelerinde kesin bir sonuç alınamasa da Yunan ileri harekâtının kısmen durdurulması, milletin orduya olan güvenini de artırmakla birlikte askeri yönden bazı tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Bu maksatla Batı Cephesi ile Güney Cephesi'ndeki birliklerin yeniden düzenlenmesine ve emir-komuta yapısının değiştirilmesine karar verilmiştir. Bu düzenlemelerin yapılmasında, harekâtı yakından takip eden Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin durum değerlendirmeleri etkili olmuştur: Ordunun, Batı Cephesi'nin kuzeyinde Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde etkili bir sevk ve idaresinin yanı sıra Aslıhanlar ve Dumlupınar'da, baskılı bir Yunan taarruzu olmamasına rağmen sevk ve idarede arzu edilen etkinin gösterilemediği kanaatine varılmıştır. Bu değerlendirme ile birlikte, Yunan Ordusu'nun gelecekteki harekâtının nasıl ve ne zaman olacağı ve bu harekâta karşı alınacak savunma tedbirleri ile ordunun teşkilatlanmasının nasıl yapılması gerektiği, üzerinde durulan iki önemli konudur. Bu iki konu hakkında verilen kararda, Güney Cephesi karargâhından sürekli alınan görüş ve önerilerin etkisi önemli olmuştur. Nitekim 12 Haziran 1921'de Güney Cephesi Komutanının Dumlupınar istikametinde Yunanlıları takip ile kuzey ve güneyden süvari birlikleri vasıtasıyla çevirmek suretiyle imha edebileceğini belirterek Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nden onay alması ancak etkisiz kalan bu harekâtın sona ermesi ile Güney Cephesi birliklerinin taarruz gücünün olmadığına değerlendirilerek savunmaya geçilmesini teklif etmesi Güney Cephesinin yeniden düzenlenmesinin en önemli nedenidir.

Batı Cephesi Komutanı ile Güney Cephesi Komutanının 16 Nisan 1921'de Döğ'er'de karşılıklı olarak yaptıkları görüşmede birlik teşkilatlanması, cephe düzenlemeleri ve muhtemel Yunan taarruzunun nereden olacağı hakkındaki görüşlerini Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne göndermişlerdir. Özellikle tümenler arasında grup teşkilatına geçilmesi 11. ve 23. Tümenlerin Batı Cephesi Komutanlığı emrine verilmesi, Yunanlıların Dumlupınar'dan Kütahya'ya bir taarruz ihtimaline karşı Güney Cephesi birliklerinin savunma düzeninin Kütahya bölgesi olacak şekilde düzenlenmesi ve mevzilerin şimdiden tahkim edilmesinin gerektiği belirtilmiştir. Bu konudaki karşılıklı görüşmeler Mayıs ayına kadar devam etmiştir. Ancak Güney Cephesi Komutanı, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin Kütahya güneyinde savunma mevzilerinin hazırlanması görüşünü kabul etmeyerek Kütahya'nın doğusunda savunma mevzilerinin hazırlanması fikrinde ısrar etmiştir. Bunun üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti Reisi Fevzi Paşa ve karargâhı tarafından, Eskişehir ve Alanyut'da cephelerde yerinde yaptıkları incelemeler sonucu, hem savunma mevzilerinin yeri hem de emir-komutada yapılacak yeni değişiklikler tespit edilmiştir. 3/5 Mayıs 1921'de alınan kararlara göre; Batı ve Güney Cephesi Komutanlıklarının Batı Cephesi Komutanlığı altında birleştirilmesi, tümenlerin grup komutanlığı altında yeniden teşkil edilmesi, Yunan muhtemel taarruzunun güneyden Dumlupınar-Seyitgazi istikametinden Kütahya bölgesine olacağı düşüncesi ile savunma mevzilerinin burada tesis edilmesi ve Albay Refet Bey'in Milli Müdafaa Vekilliği görevini kabul etmemesi üzerine Güney Cephesi Komutanlığından alınması, ayrıca Albay İsmet Bey'in de Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliği görevinden alınarak Batı Cephesi

hükümetlerin kibir ve hasetlerini celp edecek ve bundan ötürü politikanın vaziyet-i umûmiyesi, hücum edenler için gayr-i müsait bir hale gelecektir."

Komutanlığı görevini güney cephesi ile birlikte üstlenmesi, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliği görevinin ise vekâleten yürüten Fevzi Paşa tarafından asaleten yürütülmesi kararı alınmıştır.³⁵ Buna göre, karargâhı Eskişehir'de olan Batı Cephesi Komutanlığı grup teşkiline geçmiş, görevi ve tertiplenmesi belirlenmiştir:

Mürettep Kolordu; 3.Süvari Tümeni ve Mürettep Süvari Tugayı ile ileride ve 1.Tümen ve Mürettep Tümenle geride olacak şekilde İznik güneyi kesimlerini örtmek ve Yunan ilerlemesini durdurmak;

-1.Grup; 61., 23. ve 11.Tümenler savunma hattında, 3.Kafkas Tümeni ihtiyatta olacak şekilde İnönü mevzilerini savunmak,

-3.Grup; 24., 4. ve 41.Tümenler savunma hattında, 7.Tümen ihtiyatta Kütahya'nın batısı bölgesini savunmak,

-4.Grup; 5. ve 8.Tümenler savunma hattında, Çekürler bölgesini savunmak,

-12.Grup; 57.Tümen ve Mürettep Süvari Tugayı ile Seyitgazi güneyini savunmak ve muhtemel bir çevirme harekâtına engel olmaktır.³⁶

Grup Komutanlıklarının teşkili ile birlikte topçu teşkilatlanması da yeniden düzenlenerek Grup Komutanlıkları bünyesinde bulunan tümenlerin her birine sahra ve dağ toplarından kurulu bir topçu alayı verilmiştir.³⁷

Savunma hazırlıkları kapsamında ise mevzilerin tahkimatına³⁸ önem verilerek³⁹ mevzilerin üç hat halinde inşa edilmesi⁴⁰ kararı alınmıştır. Buna göre birinci hat, emniyet hattı; ikinci hat, savunma hattı; üçüncü hat ihtiyat hattıdır.⁴¹ Ayrıca Batı Cephesi Komutanlığı tarafından birliklere Mayıs 1921'de yayımlanan emirler ile birliklerin eğitim faaliyetlerine devam etmesi⁴² ve eğitimlerde, Yunanlıların savunma mevzilerine yapacağı taarruz esnasında

³⁵**TİH, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, II-4**, s.75-92.

³⁶**TİH, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, II-4**, s.93-94.

³⁷**Almanya'daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalâat**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1332, s.25.

"Münferit vazifeler hücumda olduğu gibi yekdiğerinden tefrik olunamaz. Münferit vazifeler pek tehalûf ettiğinden ağır ve hafif grupların tevhit edilerek bataryaların icab ettiği tarzda istimali teminen grup kumandanları emrine verilmesi muvafıktır."

³⁸**Alman Piyade Talimnamesi**, Madde:355, Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet, 1339, s.160.

"Bir mevziin derinliği, idhal olunan küt'anın kuvvetine, o küt'aya tahsis olunan mıntikaların genişliğine, maksad-ı muharebeye ve araziye tabidir. Mevziin setr ve ihfası ehemmiyet-i azimeyi haiz olup husus-ı mezbur işlere başlamadan evvel ifa edilmiş mevki vücuda getirilmiş olmalıdır."

³⁹**Mevzi İnşasına Dair Mevaid-i Umûmiye, Harb-i Umumide Neşr Olunan Ecnebi Ordulara Ait Talimname ve Nizamname**, Matbaa-ı Bahriye, Dersaadet, 1337, s.41.

"En ileriki muharebe sahaları kesif düşman ateşine maruz bulundukları müddetçe ikinci muharebe mıntikaları esas itibariyle ihtiyatların hususi amele kıtaatının ve inşaat-ı istihkâmiye kütalarının yardımıyla inşa edilir."

⁴⁰**Sahra Tahkimatına Dair Tecaribi Harbiye**, 1331, s.76.

"Hücum edilmesi muhtemel olan cephelede kaide-i umûmiye olarak mevzii üç hattın terekkep eder. Birinci Hat, karakol hizmetine mahsus olup ilk mukavemeti mümkün kılar. İkinci Hat, müdafaa-yi asliyeyi teşkil eder. Bu hat gayet mükemmel inşa edilip müdafinin için icap eden mahfuz mahalleri ihtiva eder. Üçüncü Hat, başlıca ihtiyatlar için gayet emin mahfuz mahalleri ihtiva eder."

⁴¹**TİH, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, II-4**, s.172.

⁴²**Piyade Talimnamesi**, Madde:248, 1328, s.117.

"Mukteziyat-ı harbiyeye tevafuk etmeyen vesaitle talimlerin kusursuz ve projesiz olarak cereyanı taht-ı temine almak meyil ve arzusuna ezher cihet-i memaniat edilmelidir. Talimlerde ne kadar havariz ve müşkilat gayr-i me'mule zuhura gelirse istifade de o kadar azim olur ve kendiliğinden iş görmek hususunun kıymeti de o nispette anlaşılıp takdir edilir. Muayyen muharebe şekillerinin talimi memnudur."

zehirli gaz⁴³ ve tank kullanacağı yönünde bilgiler alınması nedeniyle birliklerin mutlaka gaz maskesi kullanması⁴⁴ ve tanklara karşı yakın mesafelerden bomba atılmak suretiyle karşılık verilmesi istenmiştir.⁴⁵ Silahların bakım ve onarımları ile ilgili emirler de yayımlanarak özellikle makineli tüfeklerin bakımlı olması,⁴⁶ makineli tüfek nişancılarının iyi eğitilmesi⁴⁷ ve makineli tüfek nişancısının yedeğinin mutlaka hazırlanması talimatı verilmiştir.⁴⁸

Üç hat halinde hazırlanan savunma mevziî anlayışı Birinci Dünya Harbi'nin sonlarında Almanlar tarafından ortaya konulan bir savunma anlayışı olsa da⁴⁹ Sakarya Meydan Muharebesi'nde görüleceği üzere bu üç hat halindeki savunma bölgesinde hatlara bağlı kalmadan savunma bölgesini hareketli (oynak-müteharrık) savunma halinde elde bulundurmak yeni bir savunma anlayışı olarak ortaya çıkacaktır.

Bu hususlara ilave olarak 26 Mayıs 1921'de yayımlanan bir emirle de makineli tüfek mangalarının etkili kullanılması⁵⁰ için manga mürettebatına ayrı ayrı görevlerinin öğretilmesi⁵¹ ve eğitim yaptırılması ve subay ve astsubayların bu

⁴³**Gaz Muharebesi ve Gazlardan Korunma Hakkında Talimat**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1332, s.4-5.

"Gece vakti ve sabaha karşı yer soğuduğu zaman rüzgâr müsait ise (1-4 metre ve saniyede) düşman 4km. kadar harpten hariç bir noktaya getirebilir."

⁴⁴**Gaz Maskesi ve Gazlardan Korunma Hakkında Talimatname**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1333, s.2.

"Çok defa birkaç saat içinde tesirlerini gösterirler. Gaz dane gibi daima çabuk belli olmadığı için zararlı olur. İnsan bundan tenneffüs ederse ilk evvel bir şey olmamış görünüyor ise de sonra ölür. Gazdan korunmak için gaz maskesi kullanılır."

⁴⁵**ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu, (İSH), Kutu:1135, Gömlek:16.**

⁴⁶**Makineli Tüfek Kıtâatının Tecarib-i Harbiyeye İstinaden ve Bilhassa Makineli Tüfek Malzemesinin Sureti İstimali Nokta-yı Nazarından Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütalâat**, 1333, s.13.

"Makineli tüfeklerin geri mevzilerde esaslı bir surette tamir edilmek üzere vakit ve zamanıyla sökülüp tebdil edilmesinin temini lazımdır."

⁴⁷**Makineli Tüfek Kıtâatının Tecarib-i Harbiyeye İstinaden ve Bilhassa Makineli Tüfek Malzemesinin Sureti İstimali Nokta-yı Nazarından Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütalâat**, 1333, s.11.

"Her nefer nişancı neferi gibi yetiştirilmeli, muharebe endahları her münferit makineli tüfekle esaslı bir surette talim edilmelidir. Her nefer icab ettiği takdirde tüfeği yalnız başına kullanabilecek, nişanı doğru bir surette tayin edip ateşi idare edebilecek bir iktidarda bulunmalıdır."

⁴⁸**ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1439, Gömlek:145.**

⁴⁹Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.253.

⁵⁰**Ordu Talimi**, 1337, s.9.

"Tabur kumandanı makineli tüfek bölüğünün talim ve terbiyesi hususunda sarf-ı mesai eylemeli ve makineli tüfek bölüğünün piyade ile birlikte çalışmasını tanzim etmelidir."

⁵¹**Makineli Tüfek Kıtâatının Tecarib-i Harbiyeye İstinaden ve Bilhassa Makineli Tüfek Malzemesinin Sureti İstimali Nokta-yı Nazarından Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütalâat**, 1333, s.9-10.

"Daima bilhassa her neferin ayrı ayrı hareketi ve faaliyetine dikkat etmelidir. Bir numaralı nefer, hedefi teşhis etmeli ve arayıp bulmalı; iki numaralı nefer, mühimmat şeridini tutmalı; üç numaralı nefer, takım zabiti ile irtibatta olmalı; dört ve beş numaralı neferler, makineli tüfeğin su ve cephane ihtiyacını ikmal etmelidir."

hususları⁵² sürekli kontrol etmesi bildirilmiştir.⁵³ Batı Cephesi Komutanı da 23 Haziran 1921'de yayımladığı bir emirle *“birliklerde makineli tüfeklerin yedek namlularının makineli tüfeklere uygun olmadığını, bunu bölük kumandanlarının⁵⁴ görmediğini belirterek silahların ve mühimmatın kontrol edilmesini”* istemiştir.⁵⁵

Kütahya-Eskişehir muharebeleri öncesi yapılan bu hazırlıklar, iki bölüm halinde incelenebilir. Birincisi, muhtemel bir harekâtın yeniden yapılan değerlendirilmesi sonucu teşkilatlanma ve tertiplenme değişiklikleri, diğeri ise muharebe için gerekli olan eğitim, bakım ve idame hazırlıklarıdır. Konu ile ilgili olan ise Türk İstiklal Harbi'nin bundan sonraki gelişimine de doğrudan etki edecek olan teşkilatlanma ve tertiplenme düzenlemeleridir.

Teşkilatlanma olarak Batı cephesi öncelikle tek bir komuta altına alınarak Batı Cephesi Komutanlığı adı altında doğrudan Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine bağlanmıştır. Cephede emir komuta birliği sağlanmış ve birlikler arasındaki harekâtın tasarlanması ve icrasında sadelik ve sürat hedeflenmiştir. Teşkilatlanmada en önemli diğeri bir husus da tümenlerin grup teşkiline geçmesidir. Tümenler bu döneme kadar kolordu teşkilleri altında sevk ve idare edilirken grup komutanlıkları halinde 2/3 tümenlik birlikler halinde⁵⁶ grup komutanlarına bağlanması ve grup komutanlarının da doğrudan batı cephesi komutanına bağlanması yeni bir uygulamadır. Ayrıca Batı cephesinin birleştirilmesinden sonra tümenleri doğrudan sevk ve idare etmek zorlaşacağından⁵⁷ yapılan yeni grup teşkilleri kolaylık sağlayacaktır. Bu uygulamanın savunma harekâtına daha elverişli olması ve geniş bir cephede yapılacak olan savunmanın bütünlüğünü sağlayarak birlikleri daha esnek bir yapıda kullanmak maksadına yönelik olmasıdır. Çünkü ordunun henüz yeniden taarruz harekâtı icra etme imkân ve kabiliyeti yeterli değildir. Diğeri taraftan savunma mevzilerinin derinlikte tertiplenmesi, Yunan birliklerini yıpratma ve yeniden taarruz gücüne ulaşana kadar zaman kazanmanın bir gereğidir.

Bu uygulama, Birinci Dünya Harbi'nde Avrupa cephelerinde olduğu gibi bir savunma hattı boyunca değil derinlikte ve grup komutanlıkları inisiyatifinde yapılabilmesini kolaylaştıran bir düzenlemedir. Derinlikte savunma harekâtına karar vermekle bir bakıma Yunan birliklerini cephe hattında yıpratmak değil Anadolu'nun içlerine kadar çekerek savaşma azim ve iradesini de kırmaktır. Bu taktik ve operatif düzenlemede en önemli husus gerektiğinde geri çekilmek ve kesinlikle kuvvet kaptırmamaktır. Ayrıca grup komutanlıkları bünyesine topçu

⁵²**Makineli Tüfek Kıtaatının Tecarib-i Harbiyeye İstinaden ve Bilhassa Makineli Tüfek Malzemesinin Sureti İstimali Nokta-ı Nazarından Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütalâat**, 1333, s.10.

“Her rütbedeki efrat, tayini mesafe ve muharebe vesaitinin tarz-ı istimali hakkında gayet iyi ve mufassal bir surette talim ve terbiye edilmelidir.”

⁵³**ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1195, Gömlek:28.**

⁵⁴**Mitralyöz Bölükleri Vazifeleri**, Madde:9, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1324, s.2.

“Mitralyöz bölüklerinin ne gibi noksanları ve ihtiyacı olduğu gelecek cetvellerden anlaşılacağından bunların ikmalî zımında kumandan ve müfettiş tarafından ait olduğu ordu-yu hümayun müşiriyet veya kumandanlığına müracaatla zikir olan noksanlıklar süratle ikmal ettirilecektir.”

⁵⁵**ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1441, Gömlek:106.**

⁵⁶Mazlum İskora, **Türk Ordusu Kurmaylık Erkânıharbiye Tarihçesi**, Harp Akademisi Matbaası, Ankara, 1944, s.68.

⁵⁷Hakkı Tümerdem, **Yunanlılarla İstiklâl Harbi Tabiye ve Sevkülceys Bakımından Tetkik**, Necmiistikbal Matbaası, İstanbul, 1935, s.44.

alaylarını tahsis etmekle, ateşte esneklik sağlandığı gibi zayıflayan cephe bölgelerine ateş kaydırmalarına da imkân verilmiştir.

Bu değişikliklerin uygulaması Kütahya-Eskişehir muharebelerinde görülecektir. Dönemin talimnamelerinde belirtilmeyen ancak Birinci Dünya Harbi'nin sonlarında düşünülmesine rağmen uygulanamayan derinlikte savunma anlayışına, tümenlerin gruplar halinde kullanılması ve cephe bütünlüğü bozulmadan geri çekilme harekâtının icra edilmesi yeni bir taktik değişikliktir. Yunan ordusunun, ileri harekâtına başladığı 8 Temmuz 1921'den tüm cephelerde temasın sağlandığı ve taarruzların başladığı 13 Temmuz 1921'e kadar geçen süre içerisinde Batı Cephesi Komutanlığı asıl taarruzun hangi istikametten yapılacağını tespit etmeye çalışmıştır. Grup teşkilatına geçilmiş ve savunma düzeni alınmıştır. Ancak savunmada kuvvet çoğunluğunu sağlayabilmek için Yunan birliklerinin asıl taarruz bölgesinin belirlenmesi gereklidir. Bu maksatla ileriden geriye doğru yapılan tertiplenme gereği keşif birlikleri, örtme birlikleri asıl savunma birlikleri olacak şekilde tertiplenme tamamlanmıştır. Nitekim Batı Cephesi Komutanlığı ileri mevzi birliklerine verdiği keşif görevleri ile bu bilgileri temin etmeye çalışmıştır.⁵⁸ Bu kapsamda, 3.Grup Komutanı 41.Tümen Komutanına 10 Temmuz 1921'de verdiği emirde, *"1.Süvari Tümeninin Yunanlıların yan ve gerilerine taarruz etmesini, 41.Tümenden çıkarılacak bir müfrezenin ileri çıkarılarak zaman kazandırmasını"* istemiş⁵⁹ ayrıca emrini tatbik krokisi halinde emrin ekinde bildirmiştir.⁶⁰

Yunan birlikleri, 11 Temmuz 1921'de ileri savunma mevzilerindeki örtme birlikleri ile temasa geçerek muharebeler başladığında Batı Cephesi'nin kuzeyindeki 1.Grup cephesinde ve güneyde 12.Grup cephesinde örtme birlikleri Yunan taarruzları karşısında oyalama muharebeleri⁶¹ yaparak geri çekilmiştir. Bu esnada hem kuzeyde bulunan Mürettep Tümen'e hem de güneyde bulunan 12.Grup birliklerine muhtemel bir kuşatmaya karşı⁶² Yunan birliklerinin yan ve gerisine süvari birlikleri ile taarruzlar yapılması emredilmiştir. Diğer taraftan Yunan asıl taarruzu karşısında mevzilerin mukavemetinin tespiti maksadıyla görevlendirilen bir istihkâm müfettişinin hazırladığı raporda, Kütahya batısındaki savunma hatlarının güçlendirilmesinin gerekli olduğuna karar verilmiştir. Nitekim 12 Temmuz 1921'de Yunan birlikleri kuzey ve güneyden asıl savunma mevzileri ile temasa geçmiş ve muharebeler Kütahya batısındaki asıl savunma mevzileri hariç başlamıştır. Güneyde harekâtın yoğunlaşması ve asıl taarruzun güneyden bir kuşatma ile gerçekleştirileceğine kanaat getirilmesi üzerine Batı Cephesi Komutanlığı ihtiyatları güneye kaydırarak emir-komutada esnekliği sağlamak istemiştir. Bu nedenle ihtiyaç duyulan ve savunmanın bütünlüğüne katkı sağlayacak olan Albay Fahrettin (Altay) Bey'in sevk ve

⁵⁸ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1273, Gömlek:53.

⁵⁹ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1417, Gömlek:159, Belge Nu.:159-1.

⁶⁰ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1417, Gömlek:159, Belge Nu.:159-2.

⁶¹Piyade Talimnamesi, Madde:419, 1328, s.170.

"Vakit kazanmak maksadıyla bir muharebe işgal (oyalama) suretinde icra edilebilir. Hususiyle kıtaatı cesimede yayılmayı temin ve muhafaza için ilk evvel muharebeye ithal edilen aksam-ı askeriye bu tarzda hareket eder."

⁶²Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:436, 1328, s.197.

"Düşman tarafından yapılan ihata teşebbüsüne karşı kumandan, düşman yürüyüşte iken en kısa yoldan üzerine atılmakla yahud yanını kazanmakla en iyi surette mukabele eder. İkinci halde kıtaatın hatt-ı esas üzerinde bir miktar yan tarafa sürülmesi münasib olabilir."

idaresinde, 15.Piyade Tümeni, 14.Süvari Tümeni ve Meclis Muhafaza Taburundan kurulu, 5.Grup Komutanlığı teşkil edilmiştir.⁶³

Yunanların kuvvet çoğunluğunu güneyde oluşturduğu ve bu bölgeden yapacağı bir kuşatma manevrası ile Batı cephesi Komutanlığının gerisine düşmek istediği, beş gün boyunca yapılan ileri mevzi kuvvetlerinin muharebeleri ile anlaşılmıştır. Bu durum, savunmada bulunan bir ordu için harekâtın bundan sonraki seyrinde çok önemli bir tespittir. Bu sayede Yunan birliklerinin kuvveti ve taarruz istikameti belirlendiği gibi savunmada zayıf olan bölgeler için ihtiyaç olan kuvvet de belirlenmiş ve kurulan 5.Grup Komutanlığı savunma tertiplenmesine yerleştirilmiştir. Böylece savunmada 15 tümenlik bir kuvvete sahip 5 grup teşkil edilmiş olur.

Kütahya ve Eskişehir muharebeleri ve sonrasında geri çekilme harekâtı, Bilecik'in güneyinden Kütahya güneyi Afyonkarahisar batısına kadar olan 300 km.lik genel savunma hattı üzerinde 200 km.lik bir bölümü kapsayan; kuzeyde Eskişehir, güneyde Kütahya batısından geçen asıl savunma mevziilerine yapılan Yunan 1. ve 3.Kolordusunun taarruzlarını durdurmak ve yıpratarak taarruz gücünü kırmak maksadıyla icra edilen bir harekâttır. Her ne kadar Yunan ordusu, 3.kolordu ile Eskişehir'i, 1.Kolordu ile Kütahya'yı ele geçirmek maksadında olsa da asıl maksadı Afyonkarahisar bölgesinden kuşatıcı bir manevra ile Batı Cephesi Komutanlığı birliklerinin gerisine düşerek imha etmektir. Bu bakımdan her biri ayrı bir muharebe olarak görünse de savunma bütünlüğü içerisinde Eskişehir ve Kütahya bölgeleri ayrı tutulamaz. Her iki koldan 14 Temmuz 1921'de başlayan Yunan taarruzları, şiddetini kısmen kaybettiği 21 Temmuz 1921'e kadar sürmüş ve bu taarruzların baskısı altında aynı günün sonunda temasın kesilerek çekilmenin başladığı 22 Temmuz 1921'den, çekilmenin tamamlandığı 24 Temmuz 1921 tarihi kadar devam etmiştir. 12 gün süren bu harekâtın; 17 Temmuz 1921'e kadar süren ilk 5 günlük bölümü, mevzi savunması esaslarına göre yürütülen bir savunma harekâtı; 17 Temmuz 1921'den çekilmenin başladığı 22 Temmuz 1921'e kadar süren 5 günlük bölümü oyalama muharebeleri ile geriye mevzi değiştirmek suretiyle savunma bütünlüğünün muhafazası; 22 Temmuz 1921'den 24 Temmuz 1921'e kadar olan 3 günlük bölümü ise doğrudan geri çekilme harekâtının gerçekleştiği safhadır.

13 Temmuz 1921-17 Temmuz 1921 arası mevzi savunması esaslarına göre yapılan savunma harekâtı esnasında; kuzeyden güneye 3., 1., 4. ve 12. Grup Komutanlıkları savunma hattındadır. Yunan 3. ve 1. Kolordusunun taarruzları neticesinde cephenin yarılmasına fırsat verilmemiş ve aynı zamanda güneyden yapılan Yunan kuşatıcı manevrası engellenmiştir. Bu zaman diliminde her grup bünyesinde ihtiyatlar zamanında girme bölgelerini tıkayarak cephenin yarılmasına izin verilmemiştir. Diğer taraftan meydana gelen girme bölgelerine karşı taarruzlar yapılarak savunma bütünlüğü mevziler boyunca sağlanmıştır. Harekâtın devamı süresince birlik komutanları, ihtiyatların zamanında kullanılması, grup komutanlarının harekâtı yerinden takip etmesi, mevziilerin

⁶³TİH, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, II-4, s.186-216.

tahkimatına devam edilmesi ve topçuların⁶⁴ Yunan birliklerini baskı altında tutması⁶⁵ ve zamanında mevzîi değiştirmesi konusunda sürekli ikaz edilmiştir.

Bununla birlikte gruplar arasında boşluk bırakılmaması için grup emrinde olan ihtiyat tümenleri sık sık diğer grup komutanlığı bölgesinde kullanılmıştır. 5.Grup Komutanlığının da teşkil edilerek muharebeye girmesi ile savunmada gruplar arası meydana gelen boşluklar kapatılabilmiş ve aynı zamanda muhtemel bir geri çekilme harekâtında örtme birliği görevi için tedbir alınmıştır. Fakat Yunan kuvvetlerinin üstün olması ve 2.Kolordusunun da muharebeye girmesi ile kuvvet dengesi bozulmuş ve 17 Temmuz'dan sonra güneyden kuşatılma tehlikesi artmıştır. Bu tarihten itibaren artık mevzi düzeltmeleri ile Yunan taarruzlarının durdurulmayacağı anlaşıldığından geri çekilmenin yapılması üzerinde değerlendirmeler başlamıştır. 15 ve 16 Temmuz günleri Batı Cephesinin en kritik günleridir. Özellikle cephenin güney kanadındaki 4. ve 12.Grup Komutanlıkları bölgesindeki yoğun Yunan taarruzları, birliklerin mevzi düzeltmeleri ile durdurulamamış ve genel bir geri çekilme harekâtının yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Batı Cephesi birlikleri, 16 Temmuz 1921'de devam eden muharebeler sonucunda Kütahya mevzilerini bırakarak çekilmek zorunda kalmıştır. Yunan taarruzlarının bütün Batı Cephesi boyunca etkili olmamasına rağmen özellikle cephenin güney kanadını oluşturan 4.Grup cephesinde yarma; 12.Grup cephesinde ise kuşatma tehlikesi baş göstermesi, Batı cephesinin savunma bütünlüğünü tehlikeye sokmuştur. Ayrıca 200 km.lik bir uzun bir cepheyi kapatacak yeterli kuvvet bulunamaması ve taarruzların şiddetlendiği bölgelerde az sayıdaki takviye kuvvetlerin muharebeye girmesine rağmen etkili olamaması geri çekilmenin önemli nedenlerindendir.⁶⁶

Bu doğrultuda Batı Cephesi Komutanının çekilme teklifinin⁶⁷ Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi tarafından uygun görülmesi⁶⁸ üzerine 17 Temmuz 1921'de saat: 21.30'da birliklere genel 7 sayılı Cephe Emri ile genel çekilme emri verilmiştir. Çekilme emrinde;

“Yunanlıların asıl kuvvetleri ile Seyitgazi istikametine hâkim olduğu, bu durumdan kurtulmak için kuzeyden güneye Poyra-Seyitgazi hattında yeniden savunmanın tesis edilmesi ve birliklerin kuvvet kaptırmadan bu hatta tertiplenmesi” belirtilerek Albay Fahrettin Bey'in emir-komutasında çekilme harekâtını örtmek⁶⁹

⁶⁴**Topçunun Suret-i Umûmiyede İstihdamı**, 1334, s.115.

“Eğer ricat edilecek ise o halde topçu ateşiyle düşmanın tazyikini tavik ve bu surette geriye giden piyademinin düşmandan kurtulmasını teshil etmelidir. Bu maksat için topçu bazı aksamıyla son hadde kadar sebat etmeli ve hatta topların ziyanından bile korkmamalıdır.”

⁶⁵**Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı**, 1318, s.177.

“Müdafaada bulunan bir kıtanın topçusu için en mühim hedef hücum edenin piyade ve süvarisi olup taarruzda bulunan kıtanın topçusu dahi her şeyden evvel müdafinin topçusunu etkisiz kılmaya çalışır.”

⁶⁶Fahri Aykut, **İstiklâl Savaşı'nda Kütahya Eskişehir Muharebeleri**, Yayına Haz.:Ahmet Tetik, Melike Ceyhan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.148-149.

⁶⁷**HTVD, SAYI.68, 1973, Vesika Nu.:1490.**

⁶⁸**HTVD, SAYI.68, 1973, Vesika Nu.:1491.**

⁶⁹**Yeni Alman Piyade Talimnamesi**, Madde:429, 1325, s.170.

“Ricati setr ve muhafaza için ekseriya müdafaaya salih bir arazi parçasını işgal edilerek geri çekilen kıta yeniden tanzim olunabilmek için bu mevzîi müdafaa gerisinde vakit ve mesafe kazanmaya muvafık olabilir. Piyade mütemadi bir surette ricat ettiği esnada süvarinin himayesi

üzere “3, 14 ve 1.Süvari Tümenlerinden 5.Grup Kumandanlığının teşkil edildiği, önceki 5.Grup Kumandanlığı emrinde bulunan piyade tümenlerinin 3.Grup emrine verildiği ve ağırlıkların taşınmasında demiryolundan azami istifade edilmesi gerektiği”

belirtilmiştir.⁷⁰ Bu dönemi yakından takip eden TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Batı Cephesi Komutanı ile görüşmek, durumu yakından görmek ve birliklerle yakından temas etmek üzere İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafla **“Şimdi hareket etmek üzere bulunan bir trenden faydalanarak zat-ı devletiyle gelip görüşmek istiyorum. Sıkıntı verir miyim? Cevabınızı makine başında bekliyorum.”** dedikten sonra İsmet Paşa'nın buna cevabı **“teşrifinize cidden müteşekkirdir olurum.”** şeklinde olmuştur.⁷¹ Bu görüşmede, Meclis Başkanı'nın cepheye gitmek istemesi, ordunun sevk ve idaresini eleştirmek ve yakından görmek için değil aksine daha iyi nasıl yapılabileceğine Batı Cephesi Karargâhı ile müşterek karar vermek ve aynı zamanda Batı Cephesi Komutanına olan güveninin göstermektir.

Bu görüşmeden sonra Batı Cephesi birliklerinin geri çekilmesine onay veren Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, bu konudaki direktifini ve stratejik kararını⁷² şöyle açıklamıştır:

*“Orduyu Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra düşman ordusu ile araya büyük bir mesafe koymak lazımdır ki ordunun düzen, tensik ve takviyesi mümkün olsun. Bunun için Sakarya doğusuna kadar çekilmek caizdir. Düşman durmadan takip ederse, harekât üslerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları tesisine mecbur olacak, her halde ummadıkları birçok güçlüklerle karşılaşacak, buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha uygun şartlara malik olacaktır. Bu hareket tarzımızın en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli şehirlerimizi ve çok miktarda araziyi düşmana bırakmaktan dolayı halkoyunda meydana gelecek moral sarsıntısıdır. Fakat az zamanda bu sakıncalar kendiliğinden kalkmış olacaktır. Askerliğin gereğini duraksamaksızın uygulayalım, diğer sakıncalara karşı koyarız.”*⁷³

Bu stratejik kararın ardındaki gerçek, her Yunan taarruzu karşısında kaldıkça direnmek, durdurmak, boşa çıkarmak ve yeni orduyu meydana getirmek için zaman kazanmak ana düşüncesi olduğundan⁷⁴ geri çekilme kararı tam zamanında verilmiştir.⁷⁵ Zor bir harekât olan geri çekilme harekâtında iki temel unsur bulunur: Kuvvet kaptırmamak ve paniğe kapılmayarak savunma

altında olduğu halde topçu ve makineli tüfek bulundurulacak olursa daha faideli olur. Ricat hareketinin hitamında atlı sınıflar seri bir yürüyüşle geri çekilirler, Bilhassa küçük kıtalarda ricat hattının yan tarafında bir himaye mevzii tesis etmek faideli olur.”

⁷⁰ **TİH, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, II-4**, s.332-334.

⁷¹ **TİH, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, II-4**, s.360.

⁷² **Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi**, 1338, s.51-52.

“Mülhame-yi Umûmiye hengâmında ordular grubu kumandanı harekâtta vahdet usûlü maksadıyla müdahalede bulunur.”

⁷³ **Yeni Alman Piyade Talimnamesi**, Madde:426, 1325, s.167.

“Muharebe muvaffakiyetli bir surette cereyan etmediği takdirde kumandan, muharebeyi bir neticeye isal edip etmeyeceğine veya ricat hareketi icra eyleyip eylemeyeceğine vakit ve zamanıyla karar vermelidir.”

⁷⁴ **TİH, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, II-4**, s.366.

⁷⁵ **Türk İstiklal Harbi Hülasası**, 1919-1922, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni Yayınları, İstanbul, 1937, s.6.

bütünlüğünü muhafaza etmek.⁷⁶ Bu hususlar Mustafa Kemal Paşa tarafından sıklıkla grup komutanlıklarına direktif ve emirler ile bildirilecektir.

17 Temmuz - 22 Temmuz 1921 arası geri çekilmenin karar verilerek uygulanmaya başlandığı ancak savunma bütünlüğünün de muhafazasına çalışılarak çıkan fırsatlardan yapılan karşı taarruzlarla faydalandığı bir dönemdir. 5.Grup Komutanlığı savunma hattının hemen önünde muharebeye girmiş ve geri çekilmenin örtme kuvveti görevini üstlenmiştir. Grup komutanlıkları işgal muharebesi⁷⁷ olarak adlandırılan oyalama muharebeleri ile geriye mevzi değiştirirken zaman zaman tesadüf muharebeleri⁷⁸ ile Yunan birlikleri ile temasa geçmiş ve baskı altında kalmadan savunmanın esas kuvvetlerinin geri hareketini kolaylaştırmıştır. Geri hareketlerde en önemli husus olan kuşatılmaya elverişli yan bırakmamak için özellikle cephenin güneyinde fırsat buldukça karşı taarruzlar⁷⁹ yapılmıştır. 21 Temmuz 1921’de bu maksatla 4.Grup Komutanlığı bölgesinde yapılan ve topçu ateşleri ile desteklenen bir karşı taarruz,⁸⁰ Yunan birliklerini durdurmaya yeterli olmasa da toparlanmak ve harekâtın devamı için gerekli zamanı kazandırmıştır. Ancak gerideki savunma mevziilerinde de tutunamayan gruplar, yeni bir asıl savunma mevziî tespit edilerek yeniden bir toparlanma ve teşkilatlanma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Yeni savunma mevziî Sakarya Nehri’nin doğusu olacaktır.

22 Temmuz 1921 - 24 Temmuz 1921 arasında Batı Cephesi grup komutanlıkları, Sakarya Nehri doğusuna geri çekilme harekâtını icra edecektir. Cephenin güneyindeki Mustafa Kemal Paşa’nın mutlaka elde bulundurulmasını istediği⁸¹ Kızıl Dağlarının Yunanlıların eline geçmesi ile meydana gelen elverişsiz taktik durum, Batı Cephesi birliklerinin, artık bulundukları mevzileri terk ederek Sakarya Nehri doğusuna çekilmesini zorunlu kılmıştır. Aynı düşüncede olan Batı Cephesi Komutanlığı⁸² Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti’nin bu konudaki çekilme emrini 22 Temmuz 1921 saat:15.40’da geç de olsa almıştır.

22 Temmuz 1921’den itibaren Batı Cephesinin tamamında çekilme yeniden başlamış ve örtme birliklerinin himayesinde temas sağlanmadan gerçekleşmiştir. Çekilme esnasında Yunan birliklerinin hiçbir takip harekâtı görülmemiş ve çekilen birlikler süvari birliklerinin örtme görevinde ve kendi çıkardıkları himaye

⁷⁶Suat İlhan, **Harp Yönetimi ve Atatürk**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1987, s.53.

⁷⁷**Piyade Talimnamesi**, Madde:419, 1328, s.170.

“Vakit kazanmak maksadıyla bir muharebe işgal (oyalama) suretinde icra edilebilir. Hususiyle kıtaatı cesimede yayılmayı temin ve muhafaza için ilk evvel muharebeye ithal edilen aksam-ı askeriye bu tarzda hareket eder.”

⁷⁸**Piyade Talimname-i Hümayunu**, Madde:78, 1310, s.304,

“Esas hattı üzerinde açılmak ve yayılma hareketiyle hücum hareketinin tehhurata düşürülmemesine dikkat olunmalıdır. Vukuu gelen muharebelere ekseriya tesadüfi olarak bed’olunur.”

⁷⁹**Süvari Talimi Nizamnamesi**, Madde:436, 1328, s.197.

“Düşman tarafından yapılan ihata teşebbüsüne karşı kumandan, düşman yürüyüşte iken en kısa yoldan üzerine atılmakla yahud yanını kazanmakla en iyi surette mukabele eder. İkinci halde kıtaatın hatt-ı esas üzerinde bir miktar yan tarafa sürülmesi münasib olabilir.”

⁸⁰**Almanya’daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalâat**, 1332, s.20.

“Topçu ile muharebeye tahsis edilen bataryalarımız o zamana kadar icra eyledikleri tecrübelerden istifade ederek muannidane ateş açmak suretiyle hem piyademinin yükünü tahfif ve hem de hücum topçusunun vazifelerini teshil ederler.”

⁸¹ **HTVD, sayı.53, 1966, Vesika Nu.:1295.**

⁸² **HTVD, sayı.53, 1966, Vesika Nu.:1296.**

kuvvetlerinin⁸³ kontrolünde ve etkili topçu ateşleri desteğinde⁸⁴ kuzeyden itibaren çekilmeyi tamamlamıştır. Süvari birlikleri zaman zaman Yunan ileri birliklerine baskın tarzında taarruzlar yaparak düzenlerini bozmuş ve takip etmelerini önlemiştir.⁸⁵ Ancak çok üstün Yunan kuvvetlerinin Seyitgazi istikametinde ilerlemeyi başarması, bu bölgeden cephenin yarılması tehlikesine neden olacağından Batı Cephesi Komutanlığı, birlikleri tam zamanında verilen bir kararla daha önceden keşfi yapılan Eskişehir-Seyitgazi hattına düzenli bir şekilde çekmiştir.⁸⁶ Ancak Yunan kuvvetlerinin ileri hareketi görüldüğünden bu hatta da durulmayarak geri çekilme harekâtı devam etmiştir.⁸⁷

25 Temmuz 1921'e kadar süren çekilme harekâtı,⁸⁸ birliklerin Sakarya Nehri doğusuna geçmesi ile tamamlanmıştır. Bununla birlikte, Türk Birliklerinin, düzenli bir çekilme harekâtı gerçekleştirerek kuvvet kaptırmamış olsa da birlik mevcutları ve harp malzemeleri oldukça azalmış ve yeniden kesin sonuçlu bir muharebeyi kaldıracak güçte olmadığı anlaşılmıştır. Diğer taraftan Kütahya ve Eskişehir muharebelerinin kaybedilmesi ile büyük bir arazi parçası ile ikmalin sağlandığı tek ulaşım hattı olan demiryollarının önemli bir bölümü de Yunanlıların eline geçmiştir. Aynı zamanda Batı Cephesi birliklerinin Sakarya gerisine çekilmesi ordunun moralini bozmuş ve birliklerde firar olaylarını artırmıştır. Bu durum itibariyle ordunun hazırlanması ve yeniden teşkil edilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Eskişehir ve Kütahya'nın ele geçirilmesi ile Türk Ordusu'nun büyük bir kısmının imha edildiğini ve çok sayıda harp silah ve malzemesinin ele geçirildiğini Yunan Ordu Komutanlığı raporlarına dayandıran Uşak'taki Yunan Ordu Bakanı Theotokis, Atina'ya bu durumu bildirmiş ve bir zafer kazanıldığını belirtmiştir. Gerçekte, Türk Ordusu'nun muharebe imkân ve kabiliyetinden önemli bir kaybı yoktur. Yunan Ordusu takip harekâtını yapamadığından kesin sonuca ulaşamamış ve Eskişehir muharebesinden gereği kadar faydalanamamıştır. Yunan Ordusu'nun takip harekâtı yapamayışının nedenleri arasında ikmal üslerinden uzaklaşması ve birliklerini yeniden düzenleme ihtiyacı duyması önemli bir etkidir.⁸⁹

Kütahya Muharebesi, Yunan Ordusu'nun üç gün süreli güneyden kuşatmaya dayalı bir kanat muhaberesi şeklinde geçmiştir. Ancak güneydeki bu

⁸³**Süvari Talimi Nizamnamesi**, Madde:518, 1328, s.222.

"Geri çekilen piyadenin muvakkaten takipten kurtarılması ve vakit kazanması ekseriya bütün bütün hezimete mani olabilir."

⁸⁴**Piyade Talimnamesi**, Madde:420, 1328, s.170.

"Oyalama muharebesi icra etmek niyetinde bulunan kumandan, büyük mesafata muharebeye kuvvetli topçu ithal ederek topçusunu bu niyete göre istimal etmelidir. Zira ancak bu surette netice-yi katiye zamanın serian hululüne meydan verilmemiş olur."

⁸⁵**ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1408, Gömlek:82, Belge Nu.:82-1, 1a.**

⁸⁶**Türk İstiklâl Harbi Hülasası**, Genelkurmay Bşk.lığı Harp Tarihi Encümeni, Askeri Matba, İstanbul, 1937, s.6.

⁸⁷Tevfik Doğan, **Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1940, s.41.

⁸⁸**Harbin Sevk ve İdaresi**, 1337, s.99.

"Müdafîin şu usûle nazaran muhacimin önünden çekile çekile en sonra memleketin içerisine kadar sokulur. Bu türlü hareket etmenin başlıca faidesi; birçok zaman kazanmak ve o sayede hasım ordusunu müsademe-yi katiye olmazdan evvel zuhur edecek esbab-ı tabiye ve siyasiye tesiriyle iyice perişan bir hale getirmektir. Müdafîin ciheti şu dediğimiz gibi hareket eylediği zaman ekseriya taarruz ordusundan daha kuvvetli bir hale gelebilir. Çünkü daima kendi memleketine kendi menabiası servetine doğru çekilir ve ondan başka ilk devirlerde hazır olmayan bir hayli kıtaat ile de birleşmiş olur."

⁸⁹**TİH, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, II-4**, s.490-492.

kuşatmadan kısmen vazgeçerek bu kez güneyden yarma harekâtına ağırlık vermeleri daha sonra da Eskişehir istikametinde taarruz için kuvvet toplamaları Yunan harekâtının sevk ve idaresindeki belirgin taktik hatalardır. Güneydeki kuşatma harekâtını devam ettirememekle Türk Ordusu'nun cephenin iç kesimlerine kuvvet sevk etmesine neden olmuş, hatta Eskişehir'de taarruz maksadıyla kuvvet toplamaları nedeniyle Batı Cephesi Komutanlığının bir karşı taarruz yapmasına sebebiyet vermiştir. Böylece genel çekilme harekâtı için Garp Cephesi birlikleri zaman kazanmıştır.⁹⁰ Ayrıca bu muharebeler, Türk Ordusu'nun savaşma azim ve iradesini kıramamış aksine daha büyük bir hırsla hazırlanmasına neden olmuştur.⁹¹

General Papulas'ın emir-komuta ettiği Küçük Asya Ordusu ve onun komuta heyeti, Eskişehir-Kütahya Muharebelerini başarılı olarak görmelerine rağmen daha ileri götürülecek bir harekâtın çok zorluklarının olacağını düşünerek Ankara'ya gitme taraftarı değildir. Ancak Yunan siyasi kararı Yunan Ordusu'nun Ankara'yı ele geçirmesinin Yunan çıkarları için gerekli olduğuna karar verdiğinden harekâtın devamında ısrar etmiştir. Bu kararı kabul etmek zorunda kalan General Papulas da müteakip harekâtın nasıl olacağını belirten raporunda, Türk kuvvetlerini dağıtılması ve Eskişehir önünde toplanmalarının engellenmesi maksadıyla ordunun Ankara'ya doğru ileri harekâta başlayacağı ve mevcut demiryollarından istifadesinin engelleneceğini belirtmiştir.⁹² Böylece, siyasi ve askeri hedefleri birbirine karışmış ve ne yapacağını bilemeyen Yunan yönetimi, askeri gerçekleri kabul etmeyerek Yunan Ordusu'nu Anadolu'da yeni bir ileri harekâta başlatmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Uygulanan Savunma Harekâtının Özellikleri

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin sona ermesi ve ordunun Sakarya Nehri doğusuna çekilmesinden sonra yapılan ilk iş, Yunan Ordusu'nun muhtemel hareket tarzını belirlemek ve bu yönde orduyu harbe hazırlamak olmuştur. Geri çekilmenin yurt içerisinde ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yarattığı moral bozukluğunu gidermek de diğer önemli bir sorundur.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sorunu gidermek için 23 Temmuz-5 Ağustos 1921 döneminde TBMM'nde yapılan görüşmeler sonucunda Türk Ordusu'nun Başkomutanlığını üstlenmek için verdiği teklif, uygun görülerek Meclis Başkanlığı görevi yanında 5 Ağustos 1921'de TBMM Hükûmeti Orduları Başkomutanı⁹³ olmuştur.⁹⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olduktan sonra kurmay heyetine verdiği emirler ile mevcut durum değerlendirilmiş ve Yunan Ordusu'nun imkân ve

⁹⁰**TİH, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, II-4**, s.550-551.

⁹¹Cevdet Kerim İncedayı, **Türk İstiklâl Harbi-Garp Cephesi**, Haz.: Muhammet Safi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.120.

⁹²**General Papulas'ın Hatıratı**, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul, 1969, s.11-12.

⁹³**Büyük Harp, Avrupa Cephesi, Harp Akademisi 1926-1927 Tedrisatı**, Mühassıs Ritter Bey, Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1927, s.10.

“Herhangi bir harbi idare eden bir Başkumandanın, her şeyden evvel o harbin mahiyetini bilmesi lazımdır. Yani Başkumandan sevk ve idare edeceği harple milletin ne dereceye kadar alakadar olduğunu bilmesi icap eder.”

⁹⁴ **TİH, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekat, Cilt.II, 5. Ks., 1.Kitap, (II-5/1)**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.19-21.

kabiliyetlerinin belirlenerek kabul edilebilir en muhtemel hareket tarzının çıkarılmasına çalışılmıştır. Buna göre de genel bir savunma planı oluşturulmuştur. Başlangıç durum muhakemelerinde Yunan Ordusu'nun;

-Mevcut kuvvetlerinin çoğu ile Sakarya Mevziine cepheden taarruz edebileceği,

-Asıl kuvvetleri ile Sakarya Mevziinin kuzey kanadına taarruz edebileceği,

-Asıl kuvvetleri ile Sakarya Mevziinin güney kanadına taarruz edebileceği,

-Cephede az bir kuvvet bırakarak kanatlardan kuvvetli iki kol ile kuşatma yapabileceği yönünde imkân ve kabiliyetleri sıralanmıştır.

Bu dört imkân ve kabiliyet içerisinde kabul ihtimal derecesi en yüksek olan üçüncüsünün Yunan Ordusu tarafından yapılabileceği kabul edilmiştir. Buna göre oluşturulan savunma planında ise Batı Cephesi boyunca Sakarya Nehri hattında ve derinliğinde savunma tertibi alınması,⁹⁵ bu savunma hattının⁹⁶ gerisinde kuşatılma ihtimaline karşı kuvvetli ihtiyat kuvvetlerinin bulundurulması, Yunan Ordusu'nun taarruz azim ve iradesi kırılıncaya kadar bu hatta savunmaya devam edilmesi kararı verilmiştir.⁹⁷ Savunma planı, Yunan Ordusu'nun önceki muharebelerdeki sevk ve idaresi ile kullandığı hareket tarzları göz önünde bulundurularak tespit edilmiştir. Birinci Dünya Harbi'nden itibaren⁹⁸ beş kolorduya sahip olan Yunan Ordusu'nun⁹⁹ Anadolu'ya getirdiği iki kolorduya bir kolordu daha ilave ederek taarruza başlamıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'ne Yunanların özellikle son muharebelerde cephe taarruzlarını bırakarak kuşatmaya ağırlık vermesi ve güneydeki arazinin de kuşatma harekâtına elverişli olması, Türk Yüksek Komuta Heyeti'nin değerlendirmelerine etkisi olmuştur. Genel Savunma Planı oluşturulduktan sonra, savunmanın icrası ile ilgili birliklere emir ve direktif verilmiştir. Buna göre, adım adım savunma yapılarak fırsat buldukça karşı taarruzların yapılması ve Yunanların iradesinin kırılması için zaman zaman oynak savunma yapılması planlanmıştır. Başkomutanlık verdiği direktif ve emirlerde bu konuları sürekli hatırlatmış ve ast birliklerin sevk ve idaresinde özellikle topçu ve piyadenin birlikte olmasına önem vermiştir.

Savunmada genel bir taktik esas olarak,

“...Ordunun kuvvet ve durumu düşmanı yenmeye yeterlidir. Düşmanın içinde bulunduğu güçlüklerden de yararlanılmalıdır. Savunma mevziinde bazı ileri geri dalgalanmalar olabilir. Bu durum

⁹⁵**Piyade Talimnamesi**, Madde:281, 1328, s.128.

“Muharebe cüz-i tamlarının büyüklüğü nispetinde birinci hat cephesinin tebdilindeki müşkülât dahi tezayid eder. Muharebeye girmezden evvel muharebe edilecek cephe mehma emkane hatasız olarak tayin edilmelidir. Harekât müteakibe esnasında cephenin yanlış olduğu tayin edilirse kıtaatı cesimede sahih cephede yeni hatlar yapmaktan başka tedabir-i ittihazı nadir'ül-imkândır.”

⁹⁶**Harp ve Terbiye**, 1337, s.1-2.

“Müdafaa bir hatta değil birkaç hattın mürekkep oluşan bir mevzide hatta müteakip birkaç mevzide hareketli bir surette cereyan eder. Bu tarz müdafaa memleket ve ordumuz şartlarına ve düşmanın kuvvet haline nadiren tevafuk eylediğinden istisnai bir usul olarak kabul edilmelidir.” Bu esasın dayandığı talimname 1921 tarihlidir ve bu döneme kadar elde edilen tecrübeler kapsamında savunmanın hatlara bağlı olmadan derinlikte yapılacağı belirtilmiştir.

⁹⁷**TİH, Batı Cephesi, II-5/1**, s.79-81.

⁹⁸ **Harb-i Umumide Yunan Ordusu**, Piyade Binbaşı Ali Rıza, İstanbul, 1332, s.3.

⁹⁹ **1922 Yılında Yunanistan Teşkilat-ı Askeriyesi**, Bnb. Tevfik, Erkan-ı Harbiye Encümeni, İstanbul, 1339, s.1

birliklerce normal görülmelidir. Mevziide bir birlik herhangi bir nedenle geri çekilse de yanındaki birlik savunduğu mevziini kuvvet ve inatla elde bulunduracak ve çekilen kıtaya topçusu ve piyadesiyle yardım edecektir. Çarpışmaların şiddetlendiği yerlerde ve alanlarda kumandanların görev ve yetkilerini sessizlik ve soğukkanlılıkla idare ederek, kişisel düşünce ve duygularla genel durumu bozabilecek kararlar almaktan çekinmeleri önemle hatırlatılır...”¹⁰⁰

denilerek savunmada bütünlük ve birlikler arası desteğin önemi belirtilmektedir.

Bu direktifte önemli bir husus da savunmanın icrası izah edilirken hareketli/müteharrrik savunma (oynak savunma) şeklinde yeni bir savunma şeklinin ifade edilmesidir. Özellikle savunma mevziilerinde yani gruplara tahsis edilen savunma bölgelerinde ileri geri dalgalanmaların olması yani girmeler olması veya kuvvetin etkisinin azalması durumuna karşılık geri çekilmenin olabileceği ancak ısrarla savunmaya yeni işgal ettiği mevziide devam etmesi gerektiği belirtilmiştir. Çünkü hareketli savunma, komutanın birliklerinin her hareketini takip etmesi ve bir sonraki hareketini düşünmesi gereken dinamik bir hareket şeklidir. Bu ise direktifte komutanın sessizlik ve soğukkanlılıkla birliklerini sevk ve idare etmesinin istenmesinde görülmektedir.

19 Ağustos 1921’de verdiği diğer bir direktifte ise;

“Gruplara tahsis edilen savunma hudutlarının kumandanlarca hiçbir şüpheye düşmeden ve duraksamaksızın iyice bilinmesi ve anlaşılmış olmasını bilmek isterim. Topçu muharebelerinde piyadenin lüzumsuz bir ateşe karşı yalnız bırakılmaması gerekir. Topçumuz piyademizi her zaman korumaya mecburdur.¹⁰¹ Bunun ilgililerce bir kez daha önemle göz önüne alınmasını isterim. Muharebe sırasında grup kumandanları ve diğer kumandanlar arasında irtibatın devamı ve korunmasına çok önem verilmelidir. Her ast üst kumandan ile irtibatı aramalıdır. Gruplar kendi içlerinde teknik araçlardan başka süvari postaları ile de irtibat yapacaktır. Grup kumandanları muharebenin devamınca olumlu veya olumsuz her önemli olaya gerekli tedbirleri almakla beraber durumu derhal orduya bildireceklerdir. Her grup kumandanı kendi bölgesindeki piyade ve özellikle topçu mevziilerini,¹⁰² ateş bölgelerini¹⁰³ ve topçunun piyadeye

¹⁰⁰ **TİH, Batı Cephesi, II-5/1**, s.87-88.

¹⁰¹ **Topçunun Suret-i Umûmiyede İstihdamı**, 1334, s.1.

“Piyade sınıfı, aslidir. Muharebenin başlıca yükü piyadeye yüklenir. Topçu ateşiyle piyadeye yol açmak, müdafaada gayr-i mütezelzil bir surette sebat etmek ve düşmanı galibane tard ve defî eylemeyi teshil eylemek suretiyle piyadeyi himayeye ve yükünü hafifletmeye mecburdur. Bu veçhile topçu muharebenin umud-u fakrisini teşkil eder. Ve topçunun tarz-ı istihdamı ve ateşiyle istihsal edeceği neticeleri her muharebenin cereyanında kati bir tesir icra eder. Kaide-yi esasiye olarak topçu, tam zamanında muvaffak bir mevziiden en muvafık hedefe iyi bir surette endahat edebilmelidir.”

Almanya’daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalâat, 1332, s.33.

“Piyademizin yükünü tahfif için düşman topçusu ile müessir bir tarzda muharebe etmek lazımdır.”

¹⁰² **Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder**, 1327, s.19.

“Mevziin intihabında mevziin ilerisinde bulunan ve düşman nazarından bizi setr eden şeylerin (ormanlar, çalılıklar, evler) üzerinden ateş edilip edilmeyeceğini ve ateş edilmeyecek ise ne kadar geride mevzi almak icap ettiğini nazar-ı dikkate almak gerekmektedir.”

¹⁰³ **Sahra Topçu Endahat Talimnamesi**, Matbaa-ı Askeri, İstanbul, 1339, s.172-173.

yardım şeklini gösterir bir krokiyi¹⁰⁴ daima yanlarında hazır bulunduracaklardır. Her kumandan komşu kıtasının yardıma muhtaç olduğunu gördüğünde kendiliğinden o birliğe derhal yardım etmeye mecburdur.”

şeklinde belirtilen hususlar birliklerin sevk ve idare esasları açıklanıyordu.¹⁰⁵

Bu direktifte ise oynak savunmanın icrasında grup komutanlıkları teşkilinin önemi görülmektedir. Nitekim gruplara tahsis edilen sorumluluk sahalarının çok iyi bilinmesi istenmekte ve rahatları ile komutanlar arasında mutabakata varılarak sevk ve idareye geçilmesi belirtilmektedir. Çünkü oynak savunmayı icra edecek birlikler mevzi değiştirme ve karşı taarruzları aynı anda yapacağından yanındaki birliklerle irtibatını daima sürdürmeli gerekirse o birliğin sorumluluk sahasında da karşı taarruz veya mevzi değiştirebilmelidir. Bu inisiyatife sahi olmakla birlikte gelişen her durumun orduya bildirilmesi istenmekle de harekâtın genelinde savunmanın bütünlüğü önemli bir kaidedir. Nitekim Yunan Ordusu, hareketli savunma karşısında sürekli değişiklik yapmak zorunda kalacak¹⁰⁶ ve ağırlık noktasını değiştirecektir.

Bu iki direktif, yapılacak savunmanın operatif çerçevesini oluşturması bakımından önemlidir. İlk kez **“derinlikte bir savunma”** yapılacağı ve bu savunmanın da **“oynak savunma”** olacağı esasları belirtilmek üzere Başkomutan tarafından açıklanmaktadır. Her ne kadar Kütahya-Eskişehir muharebelerinde kısmen uygulansa da bir meydan muharebesinde geniş bir cephede ve uzun bir sürede uygulanmış olması önemini daha da artırmaktadır. Nitekim Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen bu direktif ve emirlerde, grup komutanlarının birlikleri yakından sevk ve idare etmesi, üst birliklerle irtibatın sürekli olması, topçunun savunmada çok önemli görevleri olması nedeniyle ateş altına alacağı yerleri şimdiden belirlemesi, ayrıca topçunun daima piyadeyi desteklemesi ve yakın birlikler arasında emniyet ve irtibatın devamlı olması istenmiştir. Aynı zamanda bu direktif, birliklerin savunma esnasında taktik seviyede dikkat etmesi gerekli çok önemli konuları içermektedir.

“Batarya planlarında, batarya mevziinin sahih mesaha edilmiş mevzie esas istikamet, ateş mevziinin zaviye-i mitesi, muntika için mühim olan bilcümle hedefler ve arazi nukatı dâhil edilir. Batarya plan haritası bilhassa düşman siperlerine ve yakın hedeflere karşı muktezi endahat esasatı hususunda batarya planı ikmal eder.”

¹⁰⁴ **Ağır Topçu Endaht Talimnamesi**, 1333, s.113.

“Vüsati ziyade bir muntika-yı arazi bir batarya tarafından ateş altına alınmak lazım gelirse batarya kumandanı ahval-i muharebeye nazaran düşmanın muntika-i mezburenin hangi kısmı üzerinde bulunmasının muhtemel olduğunu veya muntika-i mezkureye dâhil olmak için hangi zemin kısmından istifade eyleyeceğini tefekkür ve mülahaza eylemeye mecburdur. Ondan sonra kısm-ı mezbur ateş altına alınır. Her kısım ayrı ayrı plan hedefi teşkil eder. Bu kısımların her biri derece-yi ehemmiyetlerine nazaran sıra ile ateş altına alınırlar.”

Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, 1327, s.59.

“İleri arazinin mesafeleri ve bilhassa düşman topçusunun zuhur-u melhuz olan mevziin mesafesi ve düşman piyadesinin taarruzu muhtemel olan mesafeler tayin olunup bunlar muvafık surette kayıt edilir. Ve zaman mevcut ise mezkûr mesafeler o arazinin krokisi üzerine tahrir edilir.”

¹⁰⁵ **ATASE Arşivinden Seçilmiş Sakarya Meydan Muharebesi’ne Ait Belgeler**, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s.101., **TİH, Batı Cephesi, II-5/1**, s.87-88.

¹⁰⁶ Salih Polatkan, **Askeri ve Siyasi Yönleri ile Mareşal Fevzi Çakmak**, Önsöz Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 1981, s.59.

Muharebe öncesi diğer bir önemli konu, birliklerin yeniden teşkilatlanmasıdır. Çünkü geri çekilme harekâtı ve Yunan Ordusu'nun kuvvet durumunun tespit edilmesinden sonra kuvvetin yeniden düzenlenmesi zorunlu olmuştur. Buna göre daha önce teşkil edilen grup komutanlıklarına iki grup komutanlığı daha ilave edilerek Kolordu yetkisinde yedi grup komutanlığı oluşturulmuştur.¹⁰⁷ Bunlar sırasıyla, 1.Grup, 2.Grup, 3.Grup, 4.Grup, 5.Grup, 12.Grup ve İhtiyat Grubu ile doğrudan Batı Cephesi Komutanlığına bağlı 15.Piyade Tümeni ve 3.Süvari Tümenidir.¹⁰⁸

Sakarya Meydan Muharebesi öncesi harbin genel kaidesi gereği, Başkomutan belirlenerek emir-komuta bütünlüğü sağlanmış, düşmanın muhtemel hareket tarzı üzerinde karar kılınarak oynak savunma esaslarına göre derinlikte savunma yapılması kararı verilmiş ve bu doğrultuda savunma planı oluşturulmuş ve bu planın icrasının yeniden teşkilatlanma yapılarak genişletilen grup komutanlıkları vasıtasıyla yapılacağı belirtilmiştir.

Bu genel esaslar çerçevesinde Türk Ordusu Sakarya savunma mevzilerinde, kuzeyden güneye 1. ve 5.Grup Komutanlıkları ileri mevzi kuvveti olarak örtme görevinde; 3. ve 12.Grup Komutanlıkları asıl savunma mevziilerinde; 4.Grup ise cephe ihtiyatında toplanma bölgesindedir. Batı Cephesi Komutanlığı 25 Temmuz 1921'den itibaren 1. ve 5.Grup Komutanlıklarını Yunan Ordusu ile cephenin ilerisinde temasta bırakmıştır. Temastaki bu birliklerden 5.Grup Komutanlığı süvari tümenlerinden teşkil edildiğinden örtme görevinin yanı sıra Yunan birliklerinin gerisine baskın görevleri de verilmiştir.¹⁰⁹ İleri hattaki bu birliklerin diğer bir görevi ise Yunan ordusu hakkında keşif faaliyetleri sonucu bilgi elde etmek ve bu bilgileri süratle Batı Cephesi Komutanlığına göndermektir.

İki kademe halinde tertiplenen birliklere taktik anlamda iki temel görevi verilmiştir: birincisi, ileri mevzi kuvvetleri tarafından asıl savunma mevzilerinin yeri hakkında Yunan birliklerini yanıltmak ve Yunan birlikleri hakkında bilgi toplayarak taarruzun ne zaman ve nasıl olacağını tespit etmek; ikincisi ise asıl savunma mevzilerindeki birlikler tarafından mevziilerin tahkimatına aralıksız devam etmektir.

Batı Cephesi Komutanlığından yayımlanan emirlerle de birlik komutanlarına daha önceki muharebelerin sevk ve idaresinde yapılan hatalar belirtilerek alınması gerekli tedbirler bildirilmiştir. Nitekim 27 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından yayımlanan bir emirde, tümenlerin kuruluşunda yer alan bazı piyade birliklerinin etkisiz kaldığı ve sorumluluk almadıklarının¹¹⁰ tespit edildiği belirtilerek tümen komutanlarının piyade birlik komutanlarını etkin kullanması ve yetersiz olanların yetkilerinin alınması emri verilmiştir.¹¹¹ Bu genel

¹⁰⁷**Piyade Talimnamesi**, Madde:280, 1328, s.127.

"Her ne kadar muharebenin ibtida devrinde muharebeye ithal edilecek kuvvetin miktarında ihtiyatkarene davranılması muktezi ise de tedricen takviye edilmek üzere muharebeyi gayr-i kâfi kuvvetlerle icraya kalkışmaktan da büyük hata olamaz. Bu halde mütemadiyen çok kuvvete karşı az kuvvetle muharebe edilerek adetçe tefevvuktan bila-ihhtiyar istifade edilmemiş olur. Akim kalan bir teşebbüs faidesiz telefata müeddi olduktan başka askerin kuvve-yi maneviyesine de muzarrat eder."

¹⁰⁸**TİH, Batı Cephesi, II-5/1**, s.47-55.

¹⁰⁹Fahrettin Altay, **İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu**, İnsel Kitabevi, Ankara, 1949, s.27-28.

¹¹⁰**Yeni Alman Piyade Talimnamesi**, Madde:304, 1325, s.127.

Emrin icra edilmemesinden dolayı tevellüt edecek mesuliyet maduna aittir."

¹¹¹**ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1301, Gömlek:89.**

esaslar içerisinde görevini sürdüren birliklerin cephesinde 29 Temmuz 1921'e kadar asıl savunma hattında herhangi bir olay meydana gelmemiştir. İleri mevzi muharebeleri şeklinde geçen muharebeler, Yunan Ordusu'nun 14 Ağustos 1921'de üç mihverden başlattığı taarruzlar ile etkisini artırmıştır.

Batı Cephesi Komutanı, 16 Ağustos 1921'de yayımladığı bir emirle de; topçunun taktik kullanılmasına verdiği önemi belirterek yapılması gerekenleri belirtmiştir. Çünkü savunmada topçu ateşi özellikle oynak savunmada bölge ateşi ve kaydırmaları önemlidir. Buna göre,

“-Topçu ateşinin muharebe vaziyetine göre idare edilmesi gerektiğini ve ateş idaresini kolordu ve tümen kumandanlarının mutlaka yerinde görmesi,¹¹² ateşlerin dağılmaması,

-Sık sık mevzi değiştirilmemesi,¹¹³ özellikle ağır topçunun mevzilerinin¹¹⁴ iyi seçilmesi,

-Topçu kumandanlarının¹¹⁵ mevkillerindeki dost ve düşman piyade durumunu sürekli yakından takip etmesi,¹¹⁶

-Topçu mühimmatının dikkatli kullanılması ve tesir mesafelerinin iyi hesaplanarak¹¹⁷ israf edilmemesi,

-Piyade kıtaları topçu ateşi altında ilerleme esaslarını iyi yapmadıklarından çabuk dağıldıkları, bu nedenle piyade kumandanlarının bölgelerini doğru keşfetmeleri” istenmiştir.¹¹⁸ Aynı gün bütün birliklere yayımlanan başka bir emirde ise “Yunanların yakında taarruz edeceğini, bu nedenle bütün kumandanlar ve erlere bu meydan muharebesini kazanmaya mecbur olduğumuzun hatırlatılması” bildirilmiştir.¹¹⁹

23 Ağustos 1921-6 Eylül 1921 dönemi Yunan taarruzlarının aralıksız sürdüğü, 7 Eylül 1921-13 Eylül 1921 ise Yunan taarruzlarının gücünün kırıldığı ve Türk Ordusu'nun savunma gücünün zirveye çıktığı dönem olmuştur. 6 Eylül 1921'e kadar süren muharebelerde Yunan Ordusu güneyden iki kez kuşatma;

¹¹²**Topçunun Suret-i Umûmiyede İstihdamı**, 1334, s.9.

“Ordu kumandanı, kolordulara muharebe vazifelerini vermek, civar kolorduların müştereken icra-ı tesirini tanzim etmek, kuvvetleri tayin ve cephaneyi tahsisle topçu muharebesinin sevk ve idaresine icrayı tesir eyler. Ordular grubu kumandanları dahi aynı surette orduların topçu faaliyetine nazif olmalıdırlar.”

¹¹³**Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder**, 1327, s.48-49.

“Daha iyi tesir veya testir için mevziün cüz-i olarak tebdili icab edebilir. Buna mevzi tebdili nazarı ile bakılmamalıdır. Bilhassa açık arazide büyük telefâtı mucib olabilir.”

¹¹⁴**Ağır Topçu Usûl-ü Endahtı**, Madde:450, 1335, s.3.

“Ağır topçu kaideten mestur mevziiden endahat eder. Halat-ı istisnaiyede açık mevzii intihab edilebilir.”

¹¹⁵**Sahra Topçu Endaht Talimnamesi**, 1339, s.258.

“Endahtın bilhassa tabiye nokta-i nazarından idaresi ise mafevka topçu amirlerine aittir.”

¹¹⁶**Ağır Topçu Endaht Talimnamesi**, 1333, s.112.

“Hedefin geçmek mecburiyetinde olduğu bir noktayı ateş altına almak mümkün olursa endahatta muvaffakiyet istihsali yalnız o zaman kabil olur.”

¹¹⁷**Ağır Topçu Endahat Talimnamesi**, Mümtaz Yüzbaşı Lütfi, 1329, s.32.

“Endahat cetvelleri intişarat vasatiyesinin cisametini yani atımların %50'sini ihtiva edebilmek için hedefin irtifa ve amıki veya arzı ne kadar olması lazım geleceğini ita etmektedirler.”

Almanya'daki Tecrübelere Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalâat, 1332, s.11.

“Hedef cetvelleri ile tarassut mahallerinin manzara krokileri ahzar edilmelidir.”

¹¹⁸**ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1422, Gömlek:22, Belge Nu.:22-1, 1a.**

¹¹⁹**ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1422, Gömlek:22, Belge Nu.:22-2.**

merkezden beş kez yarma; kuzeyde ise iki kez yarma teşebbüsünde bulunmuş ama her seferinde grup komutanlıklarının topçu desteği ile yarma bölgelerini tıkaması ve kuşatma bölgelerinde ise karşı taarruzlar ile yan bölgelerinde açık vermemesi ile taarruz gücü kırılmıştır. Her ne kadar asıl savunma bölgesinin kritik arazi kesimleri olan Mangal dağı, Türbe Tepe, Çaldağ, ve Kartal Tepe kaybedilse de yapılan karşı taarruzlar¹²⁰ ile bir çok kez el değiştirmiştir. 80 km.lik asıl savunma mevziinin kuzey-güney hattında Mangal Dağı ve Türbe Tepe'nin elden çıkması güneyden kuşatılma ihtimalini; Çaldağ'ın elden çıkması merkezden cephenin yarılması ihtimalini; Kartal Tepe ve Dua Tepe'nin elden çıkması ise kuzeyden kuşatılma ile birlikte yarılması ihtimalini ortaya çıkarsa da grup komutanlıklarının sürekli ihtiyatlar ile yeni savunma mevzi teşkil etmesi ve zamanında karşı taarruzlarda bulunması, grup komutanlıkları ihtiyatlarının süratle emre verme/emre alma şeklinde esnek bir şekilde kullanılması ve Yunan taarruzlarının şiddetlendiği bölgelerde süratle yapılan birlik sorumluluk sahaları ara hatlarının yeniden düzenlenmesi, Yunan Ordusu'nun cepheyi yaramadığı gibi kuşatamamasını da sağlamıştır.

Belirtilen bu hususların geniş bir cephede derinliğine bir savunmada ve aralıksız muharebe şartlarında uygulanmasını bir arada ifade eden bir talimname bulunmadığı gibi cephe gerisinde her gelişen duruma süratle tedbir alınması ve kuvvet kaydırmaları yapılması oynak savunmayı tarif eder.¹²¹ Nitekim Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, özellikle 26 Ağustos 1921'deki muharebelerde şiddetli Yunan taarruzları sonucu 2.Grubun mevzilerini terk etmesi ve 1. ve 3.Grubun da mevzilerini düzeltmek zorunda kalması üzerine harekâtın devamını etkileyecek ve taktikini belirleyecek direktifini vermiştir:

“Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziiden atılabilir; fakat küçük büyük her birlik ilk durabildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder.”¹²² Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tabi olamaz. Bulunduğu mevziide nihayete kadar sebat ve mukavemete devam eder.”¹²³

27 Ağustos 1921'de verdiği diğer bir emirle de bütün grupları bulundukları mevziileri son neferine kadar müdafaa edecekleri, metanetini kaybetmemesi gerektiği ve gece boyunca düşmen taarruzlarına karşı dikkatli olunması gerektiği Başkomutan tarafından belirtilmiştir.¹²⁴

Bu emirler, Sakarya Meydan Muharebesi'nin harp tarihine geçecek temel kaidesini oluşturur. Hatlara tabi olmayan derinliğine bir savunma anlayışı ile her grup komutanlığının düşmanla teması kesmeksizin muharebeye devam ederek kuvvet kaptırmamasını ve azami zayıat verdirmesini bu nedenle gerekirse geriye

¹²⁰**Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü**, Sakarya Mevziinde Devam Eden 25 Ağustos 1921 Günü Cereyan Eden Türbe Tepe Muharebeleri, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1975, s.17.

¹²¹**Türk İstiklal Harbi Hülasası**, 1937, s.7.

¹²²**Yeni Alman Piyade Talimnamesi**, Madde:419, 1325, s.166.

“Sürekli muharebede piyade uzak mesafeden geniş bir imtidat üzerinde muharebe etmeli ve arkadaki hatları geride tutmalıdır.”

¹²³Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk, Cilt.II**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yy., Ankara, 1989, s.827.

¹²⁴**ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1288, Gömlek:36, Belge Nu.:36-1**

veya yanlara mevzi değiştirebileceğini ama kesinlikle bölgesini terk etmemesi¹²⁵ gerektiğini ifade etmektedir. Nitekim bu esas, Yunan Ordu Kumandanı General Papulas'ın, Yunan Hkmetine ulaştırılmak üzere Bakan Theotokis'e vermek üzere hazırladığı raporunda *"artık harekâta devamda hiçbir fayda beklemediğini"* belirterek Türk Ordusu karşısında çekilmek kararını aldığını bildirmesi ile tamamen uygulandığının ispatı olmuştur. Bu kararın alınmasında Türk savunma anlayışını yönelik şu tespit dikkate değerdir: *"Türkler adım adım savunmakta, birbiri arkasına sıraladığı savunma mevzlerinde verdiği savaşlarla Yunan Ordusu'nu yıpratmakta ve kuvvet dengesi sağlamaktadır."*¹²⁶ Türk Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti, Batı Cephesi Komutanlığı ile yaptığı görüşmede *"Muharebelerin mevzi muharebeleri şeklini aldığını"* bildirmesi de bunu teyit etmiştir. Böylece ilk çekilmeler Mürettep Kolordu bölgesinde Yunan 7.Tümeninin ağırlıklarını toplayarak çekilme hazırlığında olduğu bilgisi keşif birlikleri tarafından iletilmesi ile görülmüştür. Batı cephesinin sadece 4.Grup bölgesinde kısa süreli bir Yunan taarruzu görüldüyse de etkisiz kalmış ve cephenin diğer kesimlerinde ise herhangi bir hareket tespit edilememiştir.¹²⁷

Bununla birlikte Batı cephesi keşif birlikleri vasıtasıyla alınan bilgilerde, Yunan birliklerinin cephenin tamamında, temasta zayıf kuvvetler bırakarak geriye doğru çekildiklerini iletilmiştir. Temasta bıraktıkları emniyet birlikleri topçu ateşleri ile Batı cephesi birliklerinin ilerlemesini ve taarruz etmesini engellemek niyetindedir.¹²⁸

Yunanlıların bu gayretlerini boşa çıkarmak ve emniyetli bir şekilde çekilmelerini önlemek için asıl taarruz cephenin kuzey kanadında olmak üzere karar verilen genel karşı taarruzun 10 Eylül 1921'de yapılması uygun görülmüştür. Mürettep Kolordu, saat:08.00'da topçu ateşleri ile Dua Tepe istikametinde taarruzuna başlamış ve 23.Tümen, 15.Tümen ve 17.Tümen ile üç koldan yapılan taarruz sonucunda Dua Tepe'nin güney ve doğu sırtları ele geçirilmiştir. Bunun zerine, Yunan 7.Tümeni, büyük kısımları ile Sakarya Nehri istikametinde kaçarcasına geri çekilmeyi hızlandırmıştır. Süngü hcumları¹²⁹ ile

¹²⁵Tmerdem, **a.g.e.**, s.48

¹²⁶Alptekin Müderrisoğlu, **Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004, s.420.

¹²⁷**TİH, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi, II-5/2**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s.175-177.

¹²⁸**ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1457, Gömlek:165, Belge Nu.:165-1, 1a.**

¹²⁹**Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfekte Mübareze Talimnamesi**, s.2-3.

"Piyade tüfeği ile mübareze, kendi kuvvetine itimadı ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn- istihmalı için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfekte mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mhimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyeti tezyit birini teşkil eder. Sratlı kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir."

yapılan bu taarruzlar Karapınar'dan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından¹³⁰ yakından sevk ve idare edilmiştir.¹³¹

4.Grup bölgesinde de aynı anda 61.Tümen ve 5.Kafkas Tümeni tarafından başlatılan taarruzlarla Yunan emniyet birlikleri tamamen geriye atılmış ve Çaldağı bölgesinde de 12.Grubun başlattığı taarruzlar, Yunan mukavemeti ve topçu ateşleri ile fazla gelişmese de etkili olmuştur.¹³² 12 Eylül 1921'de Garp Cephesi Komutanlığının yayımlanan 43 Numaralı cephe emrinde Yunan taarruzlarının tamamen durduğu ve Mürettep Kolordu'nun Beylikköprü; 12.Grup Komutanlığının Sivrihisar; 3. ve 2.Grup Komutanlığının Sivri istikametinde; 5.Grup Komutanlığının ise Yunan kuvvetlerine sağ yandan taarruz etmesini ve Yunan birlikleri ile temasın muhafazasının sürdürülmesi istenmiştir.¹³³

Yunan Ordusu'nun genel durumunun çok iyi değerlendirildiği bu emrin verilmesinden bir gün sonra 13 Eylül 1921'de Yunan Ordusu'nun Batı Cephesinin tamamını, genel bir geri çekilme ile boşaltmaya ve Sakarya Nehri batısına doğru çekilmeye başladığı¹³⁴ görülmüştür. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa, Mürettep Kolordu bölgesinden yayımladığı harp raporunda zaferi, *"çekilmeyi korumak için Yunanlıların bıraktıkları artçılar da akşama doğru mevzilerinden atılmış ve 23 Ağustos'tan beri 21 gün devam eden Sakarya Meydan Muharebesi, Türk Ordusu'nun tam bir zaferi ile son bulmuştur."* şeklinde ifade etmiştir.¹³⁵

Başkomutan 13 Eylül 1921'de Yunanlıların tüm cephelerde çekilmeye başlamasından sonra takip edilmesi yönünde verdiği emirde,

"...Düşmanın geride herhangi bir hatta tevkif ve iade-yi intizam eylemesine mani olmak ve ricatını inhizam-ı katiyeye duçar etmek lazımdır. Bunun için sağ ve sol cenahlardan mevaziyi takip için tahsis edilmiş olan süvari fırkalarına istinad olmak üzere her iki cenahta mebzul vasaiti nakliye ile mücehhez bir ila iki piyade fırkasının iş bu takip harekâtına iştirak ettirilmesi ve cepheden de düşmanın ricat yolları üzerine bila fasıla ilerlemek, düşmanla behemal muharebe temasına girmek üzere münasip görülecek kuvvet de mütehallit takip müfrezeleri teşkil ve sevki muktezi görülmektedir..."

¹³⁰**Piyade Talimnamesi**, Madde:261, 1328, s.120.

"Zabit, maiyetindeki efrat için numune-yi timsaldir. İleri atılmak suretiyle ibraz edeceği misal ile askeri de kendisiyle beraber ileri sürer. Zabit kıtasını sıkı bir inzibat altında tutarak mezahim ve telefatlı kesireden sonra bile muzafferiyete isal eder."

Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:278, 1325, s.120

"Kumandan muharebenin icrası esnasında kıtaatını layıkıyla görebilecek ve kendisi de kolay bulunabilecek vecih ile geride durur. İleri hatta bulunan kumandanların ilerideki arazi ile düşmanı görebilmeleri ve bir rütbe fevklerindeki ve madunlarındaki kıta kumandanı ile irtibatı layıkıyla muhafaza etmeleri icab eder."

¹³¹Kazım Özalp, **Milli Mücadele, Cilt.I**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yy., Ankara, s.206-207.

¹³²**TİH, Batı Cephesi, II-5/2**, s.221-225.

¹³³**ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1280, Gömlek:196, Belge Nu.:196-1, 1a.**

¹³⁴**HTVD, sayı.75, 1976, Vesika Nu.:1625.**

¹³⁵**TİH, Batı Cephesi, II-5/2**, s.256-257.

diyerek takip harekâtının esaslarını¹³⁶ belirtmiştir. Aynı emirde grup teşkilatından kolordu teşkilatına da geçilmesi emri verilmiştir.¹³⁷ Buna göre, 1.Kolordu Kumandanlığı, Kurmay Albay İzzettin (Çalışlar), 2.Kolordu Kumandanlığı Kurmay Albay Selahattin Adil, 3.Kolordu Kumandanlığı Kurmay Albay Kazım (Özalp), 4. Kolordu Kumandanlığı Kurmay Albay Kemalettin Sami, 5.Kolordu Kumandanlığı Kurmay Albay Fahrettin (Altay) tarafından sevk ve idare edilmesine karar verildi.¹³⁸

Başkomutanın emrine uygun olarak Batı Cephesi Karargâhı da aynı tarihte yayımladığı 50 numaralı cephe emriyle Yunan Ordusu'nun Batı Cephesi genelinde çekilmek için hazırlıklara başladığını ve temas hattında artçı birlikleri bıraktığını belirterek takip harekâtının başlatılmasına karar vermiştir. Cephe emrinde; Yunanlıların tamamen Sakarya Nehri batısına atıldığı, burada yeniden toparlanmasına fırsat verilmeden takip edilmesi ve imha edilmesi maksadıyla, her birliğe takip hedefi ve istikameti verilmiş ve kolordular da uygulamaya süratle geçmiştir.¹³⁹

Takip harekâtına¹⁴⁰ kuzey kanattan 1.Süvari Tümeni, güney kanattan ise 5.Süvari Kolordusu tarafından¹⁴¹ başlanmış ve Batı Cephesinin kuzeyindeki Yunan kuvvetleri, 13 Eylül 1921'de 1.Süvari Tümeni ve 23.Tümenin taarruzları ile geri atılarak Beştepeler-Karadağ hattı ele geçirilmiştir.¹⁴² Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, merkezden yapılacak ve Eskişehir ile Afyon bölgesinde kesin sonuçlu bir muharebeye dönüşecek bir harekâttan mevcut harp gücü nedeniyle çekinse de 18 Eylül 1921'de verdiği cephe emri ile 3., 1. ve 4.Kolorduların Sakarya Nehri batısına topçu ile birlikte bir müfreze geçirmesini, öncelikle süvarilerin ileri bölgeleri keşfetmesini, 1.Süvari Tümeni'nin baskınlar yapmasını ve 5.Kolordu'nun Sivrihisar istikametinde takibe devam etmesini istemiştir.¹⁴³ 20 Eylül 1921'de Yunan kuvvetleri ile mesafe 80.km'dir ve 21 Eylül'de Türk Ordusu büyük kısmı ile Sakarya Nehri batısına geçmiştir. Böylece 10 Ekim 1921'den itibaren her iki ordu karşılıklı savunma düzeni içerisine girerek tahkimat işlerine hız vermiştir. Diğer taraftan Batı Cephesi Komutanlığı, 14 Ekim 1921'de yayımladığı emir¹⁴⁴ ve 17 Ekim 1921'de yaptığı bir değerlendirmede; genel bir taarruz düşüncesindedir. Bu maksatla güneyden

¹³⁶**Yeni Alman Piyade Talimnamesi**, Madde:422, 1325, s.167.

“Düşmanın mağlubiyetini hakiki bir perişanlığa tahvil etmek ateşle ve ileri doğru tecavüzle mümkün olabilir. Ricat eden düşman iyi bir hedef vücuda getirdiği takdirde ona daima ateş edilir.”

¹³⁷**ATASE Arşivi, ATA ZB, Kutu:40, Gömlek:5, Belge Nu.:5-1, 2., HTVD, sayı.75, 1976, Vesika Nu.:1624.**

¹³⁸**TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.271-273., ATASE Arşivinden Seçilmiş Sakarya Meydan Muharebesi'ne Ait Belgeler, a.g.e., s.285.**

¹³⁹**ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1215, Gömlek:25, Belge Nu.:25-1.**

¹⁴⁰**Süvari Talimi Nizamnamesi**, Madde:514, s.219-220.

“Meydan muharebesi kazanıldıktan sonra muzafferiyetin semeresini iktıtaf için düşmanın şiddetli bir surette takip edilmesi lazımdır. Takip elde bulunan bütün kuvvetlerin sevk ve efrad ve hayvanatın son nefeslerinin sarfıyla icra olunarak düşmanın mağlubiyeti büsbütün inhizam derecesine isal edilmelidir. İşbu vazife başlıca süvariye aittir.”

¹⁴¹**Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi**, 1338, s.53.

“Süvari kitleleri takipte büyük bir rol oynarlar. Bol mühimmat ve kilitli topçu ile techiz ve piyade müfrezeleri ile de takviye edilen işbu süvari kitleleri ricat eden düşman ordularının süratle cenahlarına düşmeye ve hatta harekâttan alıkoymak üzere düşmanı önlemeye çalışırlar.”

¹⁴²**ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1215, Gömlek:25, Belge Nu.:25-2.**

¹⁴³**ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1224, Gömlek:52, Belge Nu.:52-1.**

¹⁴⁴**ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1266, Gömlek:128, Belge Nu.:128-1, 1a.**

yapılacak bir harekât için asıl kuvvetlerin güneye inmesi planlamış ancak Yunan kuvvetlerinin muhtemel bir taarruzuna karşı da tedbirli olunması istenmiştir.¹⁴⁵

Sakarya Meydan Muharebesi, taktik ve stratejik bakımdan çağının harplerine göre sevk idare ile yeni esaslar getirmesi bakımından üstün özelliklere sahiptir. Nitekim taktik bakımdan dikkat çeken önemli noktalardan biri, 100 km.lik mesafeye sahip geniş bir cephede savunmanın bütünlüğünü kaybetmeden, istenilen yer ve zamanda kuvvet yoğunluğunun sağlanabilmesidir.¹⁴⁶ Bir bakıma savunma muharebesi, eski hattı müdafaa usulünü terk ederek¹⁴⁷ satıh muharebesidir. Hiçbir meydan muharebesi 100 km. uzunluğunda 25 km. derinliğinde bir sahada yapılmamıştır.¹⁴⁸ Diğer bir ifade ile Yunan kuvvetlerinin imkân ve kabiliyetleri, muharebenin her gününde çok iyi değerlendirilerek;¹⁴⁹ cephe gerisinde bulunan ihtiyat kuvvetleri ile cephenin diğer kesimlerinden alınan kuvvetlerle cephenin kritik kesimleri takviye edilebilmiştir. Aynı zamanda, “Sakarya nehri doğusunda uygulanan askerî harekât derinlikte savunma anlayışına dayalı bir oynak savunmasıdır. Mevzii savunmasından derinlikte hareketli savunmaya geçilmiştir. Bu tür harekâtta önemli olan savunma arazisini, öncelikle ilk savunma hattını korumaktır. Atatürk bu sert savunma ilkesini bir ölçüde yumuşatmış fakat aynı zamanda bu tür askerî harekâttan beklenen amacı koruyan bir ilke geliştirerek uygulamıştır.

“Savunma hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ölçüsünde çok gerilere çekilmek gerektiği teorisini çürütmek için memleket savunmasını başka türlü ifade etmeyi ve bu ifademde direnerek şiddet göstermeyi yararlı ve etkili buldum. Dedim ki hattı müdafaa yoktur, satıh müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanıyla sulanmadıkça terk olunamaz”

Atatürk mevzi savunmasının ön cephesini mutlaka elde bulundurmak yerine her karış toprağı savunmayı, savunmasının bir hatta değil, karış karış derinlikte yapılmasını istemiştir. Bu talimnamelere geçecek yeni bir taktik uygulama ve adı oynak/hareketli savunmadır. 1926 yılında Cevdet Kerim (İncedayı) tarafından şöyle ifade edilir: “Düşmanın ihata manevralarının daima karşılanmaya çalışılması ve düşmanı önlemek esasının gözetilmesi ve **müteharrik müdafaa** usulünün kabul ve ihtiyarı muzaferiyetimizin avamî-i asliyesindendir.”¹⁵⁰ Aynı zamanda değişik ve daha akılcı bir şekilde mevziin savunulmasıdır. Belirlenen ilke meydan muharebesi süresince başarıyla uygulanmıştır.¹⁵¹ Ayrıca topçunun etkin kullanılması, kurmay subayların muharebeleri yakından takip ederek

¹⁴⁵HTVD, sayı.58, 1966, Vesika Nu.:1326.

¹⁴⁶Tümerdem, a.g.e., s.47.

¹⁴⁷Tümerdem, a.g.e., s.79.

¹⁴⁸Nurettin Türsan, **Sakarya Meydan Muharebesi’nde Mustafa Kemal Paşa’nın Askerî Dehası**, Harp Akademileri Kumandanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s.56.

¹⁴⁹ **Tarih-i Harb (Mekteb-i Harbiye’de tedris edilmek üzere hazırlanmıştır)**, Erkan-ı Harb Binbaşı İhsan, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1340, s.459. Cevdet Kerim, **Türk İstiklâl Mücahede Konferansları**, (1927 senesi Ankara Türk Ocağında İstanbul Darülfünun Konferans salonunda ve Ankara Mualimler Kursunda verilmiştir.), Devlet Matbaası, İstanbul, 1927, s.151. Diğer bir ifade ile Yunanların her bir hareketini önceden değerlendirerek savunmayı hareketli tutmuştur.

¹⁵⁰ Cevdet Kerim İncedayı, **İstiklâl Harbi (Garp Cephesi)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.155

¹⁵¹Suat İlhan, **“Atatürk’ün Cephelerde Verdiği Dört Emir”** Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı.9, Cilt.III, Temmuz 1987.

komutanlara zamanında bilgi aktarması ve birlikler arasında telli veya telsiz muhabere vasıtaları ile irtibatın sürekli sağlanması sevk ve idarede üstün taraflardır.¹⁵² Taktik yönden Türk Ordusu'nun sevk ve idare üstünlüğü bu harpte de kendisini göstermiştir. Malzeme ve sayıca üstün olan muhasıma karşı hareketli muharebe, sürat ve gece muharebeleri etkili olmuş, kuşatma girişimleri hareketli savunma ile önlenmiş ve bunun da bir mevziin kaybedilmesine rağmen diğer bir mevziin tutularak muharebeye devam edilmesi yeni bir savunma anlayışı ortaya çıkarmıştır.¹⁵³

Diğer taraftan Sakarya Meydan Muharebesi stratejik bakımdan incelendiğinde üç önemli husus görülür. Birincisi, Yunan kuvvetleri seçilen asıl savunma mevzileri hakkında yanıltıldığından çok önceden açılarak yayılmış ve zaman kaybetmiş, Türk Ordusu ise aksine zaman kazanmıştır; ikincisi, çağını ötesinde bir taktik uygulanarak ileri çıkarılan süvari birlikleri asıl savunma mevzileri önünde örtme kuvveti olarak kullanılmış ve Yunan kuvvetlerini oldukça yıpratmıştır. Bu uygulama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanacaktır; üçüncüsü, Yunan kuvvetlerinin çevirme ve kuşatma hareketleri oynak savunma¹⁵⁴ ile boşa çıkarılarak daima cephe taarruzuna mecbur edilmiştir.¹⁵⁵

Yunan tarihçileri ise Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki hezimetinin nedenini; her ne kadar muharebenin başlangıcında, Yunan kuvvetlerinin Mangal Dağı, Beylikköprü, Türbe Tepe, Gedikli, Köseaptallı, Çaldağ, Dua Tepe ve Kartal Tepe muharebelerinde başarılı olsalar da Türk Ordusu'nun zamanında takviye edilmesi ile savunmanın mukavemetini kırılmamasına, güneyden yapılacak kuşatmanın ilerletilememesine ayrıca Yunan tümenlerinin de takviye edilmemesine bağlamaktadır.¹⁵⁶ Ayrıca kendi kuvvet ve vesaitine yüksek itimat; Türk kuvvetlerini olduğundan zayıf görmek ve sevk ve idaredeki başarısızlık olarak değerlendirmektedir.¹⁵⁷ Ancak unuttukları nokta Türk Ordusu'nun Yüksek Komuta Heyeti'nin sevk ve idaredeki başarısıdır.

Sonuç

Türk İstiklâl Harbi'nde Kütahya ve Eskişehir muharebeleri ve sonrasındaki Sakarya Meydan Muharebesi, Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile zaferin kazanılmasında önemli bir safhadır. Bu dönem aynı zamanda Türk İstiklal

¹⁵²İncedayı, **a.g.e.**, s.156.

¹⁵³Baki Vandemir, **Türk İstiklâl Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, Yayına Haz.:Hayriye Yalçın, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.111-112.

¹⁵⁴ Cevdet Kerim, **a.g.e.**, s.154. *"Bu muvaffakiyet ve neticeyi temin eden esbabdan birincisi ordumuzun daha bidayetden itibaren düşmanın maksad ve hareketini sıhhat ve isabetle takip ve takdir ederek tahşidini (yığınak) mahirane yapması ve işi daima cephe muharebesi haline müncer (sürüklemek) kılması, ikincisi de kıtaatımızın manivela ile hareket eden hassas bir makine kabiliyetini göstermesi ve tabiye sahasındaki maharetleri olmuştur. Hâkim tepelere ve siperlere bağlanmayarak geniş bir sath-ı müdafaa üzerinde adım adım yapılan eritme müdafaa ise muvaffakiyetimizin üssü'l-esası idi. Bundan sonra şu usülü tutduk: Mukabil taarruzlardan sarfı nazarla bir mevziide düşmanın taarruzunu iyice kırmak ve ondan sonra icab ederse geride diğer bir hatta çekilmek ve bu suretle düşmanın kudretini kâmilan kırıp bilahare biz yıpranmadan mukabil taarruza geçmek."*

¹⁵⁵Türsan, **a.g.e.**, s.53.

¹⁵⁶Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı, (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s.421.

¹⁵⁷Albay Bujak, **Yunan Ordusu'nun Seferleri**, Çev.:İbrahim Kemal, 113 sayılı Askeri Mecmua Lahikası, 1939, s.229-230.

Harbi'nde birliklerin taktik ve operatif seviyede yeni uygulamaların görüldüğü bir dönemdir. Bu uygulamalardan ilki, geri çekilmenin bir hareket boyutundan çıkarak yüksek sevk ve idare ile icra edildiği bir müstakil harekât boyutuna ulaşması diğeri ise savunma harekâtının icrasında yeni bir savunma şekli olarak hareketli savunma anlayışının ortaya çıkmasıdır.

Geri çekilme, bir harekât olarak kuvvet kaptırmadan, süvarinin örtme birlikleri olarak kullanılması ve ileride bulunan birliklerin himayesinde geniş bir cephede ve uzun bir mesafede gerçekleştirilmiştir. Bu harekâta, ileri mevziî kuvvetleri olarak süvari birlikleri kullanılarak aynı zamanda himaye görevi verilmesi ve topçunun geri çekilen birlikleri zamanında ve etkili ateş desteği sağlaması ve tüm bunların kuvvet kaptırılmadan ve savunma bütünlüğü bozulmadan yapılması bir harekât olduğunu göstermiştir. Nitekim bu uygulamada da birliklerin gruplar halinde kullanılması ve bütün cephenin bir komutanın emir-komutasına verilmesi diğer önemli taktik esaslardır.

Derinlikte savunma anlayışının uygulanması ise doğrudan Mustafa Kemal Paşa'nın harekât alanını şekillendirmesi sonucu olmuştur. Savunmayı hat anlayışından çıkararak bölge anlayışına dönüştürmesi *"Hattı müdafaa yoktur, Sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır."* sözü ile hayata geçmiştir. Nitekim muharebe esnasında verdiği emir ve direktifler bu savunma şeklinin taktik esaslarını da belirlemiştir. Bu esaslar sırasıyla şu şekildedir:

-Savunma mevziîleri bir hat üzerinde sabit değildir. Gerektiğinde derinlikte ikinci, hatta üçüncü bir savunma mevziî işgal edilebilir.

-Her birlik sağındaki ve solundaki birlikleri düşman girmelerine fırsat vermemek için takviye etmek zorundadır.

-Savunmanın kritik bir hâl aldığı anda her birlik kendi ihtiyat kuvvetini komşu birlik bölgesinde kullanmalıdır.

-Asıl olan savunma mevziîni elde bulundurmak değil zayıyatı en az tutarak bir sonraki mevziî çekilerek düşman kuvvetine azami zayıyat verdirmektir.

-Bu savunma tarzında topçunun kullanımı ayrı bir özellik gösterir ki daima hareketli olan savunmadaki birliklere mevziî değiştirmeleri ile eşgüdümlü ateş desteği sağlamaktır.

-Meydana gelen girmeleri süratle ihtiyat veya komşu birlik takviye kuvvetleri ile tıkamayı müteakip mutlak surette karşı taarruz ile düşmana zayıyat verdirmek gereklidir.

-Bu uygulamalar savunmadaki birliklere daha esnek ve sade bir kullanım imkânı veren ve birlikler arası irtibatı çabuklaştırdığı gibi üst komutanlıklarla da irtibatı devamlı kılmaya imkân veren gruplar halinde kullanım şeklidir. Sonuç olarak tüm bu hususların başarı ile icrası, yüksek sevk ve idare yeteneğine sahip bir komuta heyeti ve ona mutlak itaatle bağlı askeridir.

Sonuç olarak, Birinci Dünya Harbi'nin sonlarına doğru Alman Ordusu tarafından hem geri çekilme hem de geri çekilme sonrası savunmada, derinlikte kademeli savunma anlayışı düşünülse de tam olarak uygulanamamıştır. Türk İstiklal Harbi'nde Ordunun Sakarya doğusuna geri çekilmeyi bir harekât şekli olarak gerçekleştirmesi ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde ise savunmayı hareketli/müteharrik/oynak savunma olarak uygulaması yeni taktik ve operatif bir anlayıştır. Bu anlayışın doktrinel izahı direktif ve emirlerle ve icrası ise Türk Ordusu'nun üstün gayreti sayesinde Mareşal Mustafa Kemal Atatürk tarafından ortaya konulmuştur.

KAYNAKLAR

Arşivler

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, (ATASE), İstiklal Harbi Koleksiyonu, (İSH).

Osmanlıca Talimnameler/Eserler

Ağır Topçu Endaht Talimnamesi, 1333.

Ağır Topçu Usul-ü Endahtı, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1335.

Alman Piyade Talimnamesi, Çev.:Kaymakam Mustafa, Dersaadet, Matbaa-ı Askeriye, 1339.

Almanya'daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalâat, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1332.

Büyük Harp, Avrupa Cepheleri, Harp Akademisi 1926-1927 Tedrisatı, Müttehassıs Ritter Bey, Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1927.

Gaz Muharebesi ve Gazlardan Korunma Hakkında Talimat, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1332.

Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Çev.: Mirliya Mahmut, Askeri Matbaa, Dersaadet, 1338.

Harb-i Umumide Yunan Ordusu, Piyade Binbaşı Ali Rıza, İstanbul, 1332.

1922 Yılında Yunanistan Teşkilat-ı Askeriyesi, Binbaşı Tevfik, Erkan-ı Harbiye Encümeni, İstanbul, 1339.

Harb-i Umumi Tenkidatı, Çev.: Almancadan mütercimi, Erkan-ı Harb Kaymakamı Mehmed Nihad, Erkan-ı Harb Mektebi Matbaası, Daire-yi Askeriye, İstanbul, 1339.

Harbin Sevk ve İdaresi, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1315.

Her Sınıfa Mahsus Mevziî Harbi Talimnamesi, (Mevzi Harbinde Taarruz), Almancadan çeviren: Erkan-ı Harp Binbaşı Tevfik, Matbaa-ı Liva, Eskişehir, 1337.

Hidemât-ı Seferiye Nizamnamesi, 1908 Yeni Alman Seferiye Nizamnamesi Tercümesi, Çev.:Erkan-ı Harp Binbaşı Ali Fuat Bey, Askeri Kütüphane, 1325.

Makineli Tüfek Kıtaatının Tecarib-i Harbiyeye İstinaden ve Bilhassa Makineli Tüfek Malzemesinin Sureti İstimali Nokta-yı Nazarından Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütalâat, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1333.

Mevziî İnşaasına Dair Mevad-ı Umumiye, Harb-i Umumiyede Neşr Olunan Ecnebi Ordulara Ait Talimname ve Nizamname Külliyyatı, Matbaa-ı Bahriye, Dersaadet, 1337.

Mevziî Muharebatına Dair Tecrübeler, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1332.

Mevziî Harbinde Muharebe, Dersaadet Matbaa-ı Askeriye, 1337.

Mevziî Muharebatı, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1334.

Mitralyöz Bölükleri Vazifeleri, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1324.

Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfekte Mübareze Talimnamesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1325.

Piyade Talimnamesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328.

Piyade Talimname-i Hümayunu, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1310.

Sahra Topçu Endaht Talimnamesi, Matbaa-ı Askeri, İstanbul, 1339.

Sahra İstihkâm Talimnamesi, Kavaid-i Esasiye Umumiye.

Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, Mühendishane-i Berri Hümayun Matbaası, İstanbul, 1318.

Sahra Tahkimatına Dair Tecaribi Harbiye, 1331.

Sahra Mevziülerinin İnşâası Hakkında Muhtıra, (Alman Şark Ordusu Başkumandanlığı tarafından tertip ve tahrir edilmiş olan risaleden tercümedir.) Matbaa-ı Askeriye, 1332.

Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, Von der Goltz, Çev.:Mahmut Şevket Paşa, Mekteb-i Fünun-i Harbiye-yi Şahane Matbaası, İstanbul, 1315.

Seri Ateşli Sahra Topçu Talimnamesi, Mekteb-i Harbiye-yi Osmani Matbaası, İstanbul, 1325.

Süvari Talimnamesi, 1328 tarihli Süvari Talimi Nizamnamesinin genişletilmiş hali.

Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:459, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328.

Topçunun Suret-i Umûmiyede İstihdamı, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1334.

Tarih-i Harb (Mekteb-i Harbiye’de tedris edilmek üzere hazırlanmıştır), Erkan-ı Harb Binbaşı İhsan, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1340.

Ordu Talimi, 1337.

Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Çev.:Mülazım-ı evvel Ahmet Refik, İslam ve Askeri Kütüphanesi, İstanbul, 1325.

Kitaplar

ALBAY BÜJAK, **Yunan Ordusu’nun Seferleri**, Çev.:İbrahim Kemal, 113 sayılı Askeri Mecmua Lahikası, 1939.

ALTAY, Fahrettin, **İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu**, İnsel Kitabevi, Ankara, 1949.

AYKUT, Fahri, **İstiklâl Savaşı’nda Kütahya Eskişehir Muharebeleri**, Yayına Haz.:Ahmet Tetik, Melike Ceyhan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

BİNGÖL, Oktay, **“1.Dünya Savaşı’nın Muharebenin Dönüşümündeki Rolü”**, 100.Yılında Birinci Dünya Savaşı, Editör yayını, Kripto Yayınları, Ankara, 2017.

ÇAKMAK, Fevzi, **Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi**, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

DOĞANTAN, Tevfik, **Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1940.

ERDEM, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı, (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

ERICKSON, Edward J., **I.Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu**, İş Bankası Yayınları, Çev.:Kerim Bağrıaçık, İstanbul, 2009.

ERİKAN, Celal, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

EŞREF, Ruşen, **Mustafa Kemal İle Mülakat**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

FERGUSON, Niall, **Hazin Savaş 1914-1918**, Çev.:Nurettin Elhüseyin, Yapı Kredi Yy., İstanbul, 2015.

GAZİ MUSTAFA KEMAL, **Nutuk, Cilt.II**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yy., Ankara, 1989.

GÖRGÜLÜ, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu, 1919-1922**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

HART, Basil Liddell, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, Çev.:Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

HATİPOĞLU, Süleyman, **Filistin Cephesi’nden Adana’ya, Mustafa Kemal Paşa**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009.

İNCEDAYI, Cevdet Kerim, **Türk İstiklâl Harbi-Garp Cephesi**, Haz.:Muhammet Safi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

İNCEDAYI, Cevdet Kerim, **İstiklâl Harbi (Garp Cephesi)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

İSKORA, Mazlum, **Türk Ordusu Kurmaylık Erkânıharbiye Tarihçesi**, Harp Akademisi Matbaası, Ankara, 1944.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004.

NICOLLE, David, **Osmanlı Piyadesi, 1914-1918**, Çev.:Osman Çakmakçı, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖZAL, İlkin Başar, **Kısa Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018.

ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele, Cilt.I**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yy., Ankara, 1998.

POLATKAN, Salih, **Askeri ve Siyasi Yönleri ile Mareşal Fevzi Çakmak**, Önsöz Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 1981.

SARAL, Hulki, **I. ve II. Dünya Harplerinde Alman ve Rus Sevk ve İdaresi Hakkında Bir Etüt**, KKK.lığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

STRACHAN, Hew, **Birinci Dünya Savaşı**, Çev.:Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2014.

TEZER, Şükrü, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

TÜRKMEN, Zekeriya, **“Çanakkale Muharebelerinde Kara Harekatı”**, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Haz.:Ali Arslan, Mustafa Selçuk, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015.

TOWNSHEND, Charles V.F., **Mezopotamya Seferim**, Çev.:Gürol Koca, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

TÜMERDEM, Hakkı, **Yunanlılarla İstiklâl Harbi Tabiye ve Sevkülceyş Bakımından Tetkik**, Necmiistikbal Matbaası, İstanbul, 1935.

TÜRSAN, Nurettin, **Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Dehası**, Harp Akademileri Kumandanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.

VANDEMİR, Baki, **Türk İstiklâl Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, Yayına Haz.:Hayriye Yalçın, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı, Cilt:V-I, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

General Papulas'ın Hatıratı, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul, 1969.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, İkinci Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri, II-3, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1966.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, II-4, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1974.

Türk İstiklal Harbi Hülasası, 1919-1922, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni Yayınları, İstanbul, 1937.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekat, Cilt.II, 5. Ks., 1.Kitap, (II-5/1), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi, II-5/2, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973.

Dergiler

ATASE Arşivinden Seçilmiş Sakarya Meydan Muharebesi'ne Ait Belgeler, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.

Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi ve Mustafa Kemal Paşa, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.

İLHAN, Suat, **“Atatürk'ün Cephelerde Verdiği Dört Emir”** Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı.9, Cilt.III, Temmuz 1987.

Muş ve Bitlis Muharebeleri, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016.

Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü, Sakarya Mevziinde Devam Eden 25 Ağustos 1921 Günü Cereyan Eden Türbe Tepe Muharebeleri, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1975.

ANKARA ZABİT NAMZETLERİ TALİMGÂHI MEZUNU ŞEHİTLER

Suat AKGÜL*

ÖZET

1.Dünya Harbi içinde ve sonrasındaki Mütareke Döneminde, Türk Ordusu'nun subay yetiştirme düzeni bozulmuştu. 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgaliyle birlikte Askerî Okullar da işgal edildi. Türk Milli Mücadelesi'nin başlamasıyla birlikte düzenli bir ordunun kurulması için subay kadrolarına ihtiyaç duyulmuştur. Ankara'da Cebeci semtinde Abidinpaşa Köşkü ve çevresinde Talimgâh statüsünde bir subay okulu oluşturulmuştur. Bu okulun ilk öğrencileri Milli Mücadele'ye katılmak için İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya gelen askerî öğrencilerdi. Ayrıca yaş ve eğitim durumu uygun gençlerden de okula kayıtlar yapıldı. Bu okulda teorik ve uygulamalı bir eğitim uygulandı. Muharebeler ve askerî cephelerin ihtiyaçları dolayısı ile eğitim süresi önceki subay yetiştirme sürelerine göre daha hızlı ve kısa olmuştur. Talimgâh kısa yoldan millî ordunun ihtiyaç duyduğu subayı yetiştirmeye başladı. Zabit Namzetleri Talimgâhından mezun olan subaylar cephelerde büyük yararlılıklar gösterdiler. Sakarya ve Büyük Taarruz'da düşmanın mağlubiyete uğratılmasında etkili oldular. Talimgâhtan, ilk mezunların verildiği Ekim 1920'den yıl sonuna kadar çeşitli rütbe ve sınıfta toplam olarak 1.449 subay, 144 hesap memuru, 8 sanatkar mezun edilmiştir.

Zabit Namzetleri Talimgâhı hakkında çok az sayıda ve dar kapsamda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar bu okulun işlevini tam olarak ortaya koyacak kapsamda değildir. ATATÜRK, bu okulu birkaç kez ziyaret etmiş ve ilk mezuniyet törenine katılarak bir konuşma yapmıştır. Ayrıca okulun hatıra defterini de imzalamıştır. Okuldaki eğitimler ve yürütülen faaliyetleri sürekli takip etmiştir. Abidinpaşa Köşkü'ndeki bu Zabit Namzetleri Talimgâhından mezun olan subay adaylarının birçoğu Kurtuluş Savaşı'nın değişik cephelerinde muharebelere katıldılar ve kahramanca mücadele ettiler. Bu mezunlardan 50 kadarı çeşitli cephelerde şehit oldular. Sadece piyade ve süvari sınıfından şehit olanların sayısı 44'tür. Birçoğu da savaş meydanında yaralanarak gazi oldular veya malûlen emekli olmak zorunda kaldılar. Alb.Nuri PAMİR gibi daha sonraki savaşlarda da şehit düşenler oldu.

Bu bildiri ile Zabit Namzetleri Talimgâhında uygulanan eğitim ve Türk Milli Mücadelesindeki rolü ve işlevi incelenecektir. Özellikle de hemen hiç bilinmeyen ve hakkında çalışma yapılmamış olan bu okuldan mezun olan subaylardan şehit olanlar, kısa biyografileri ile anlatılacaktır. Şehit biyografileri ve okulun işlevi konusunda Genelkurmay ATASE Arşivinden ve Milli Savunma Bakanlığı Askerî Arşivinden yararlanılacaktır. Ayrıca bazı anılardaki bilgiler de kullanılacaktır. Dönemin resmi gazetesi durumundaki Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nden de yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Ankara, Harp Okulu, Zabit Namzetleri Talimgâhı, İstiklal Harbi.

* Dr. (E) Albay Antalya/Türkiye, suatakgul1@gmail.com.

MARTYRS GRADUATED FROM ANKARA MILITARY ACADEMY

ABSTRACT

During the First World War and after the armistice period, the Turkish army had broken the order of raising officers. Military schools were occupied with the official occupation of Istanbul on 16 March 1920. With the initiation of the Turkish national struggle, staff officers needed to establish a regular army. In the Cebeci District of Ankara Abidinpaşa pavillion and around an officer school was established. The first students of this school were military students who fled from Istanbul and came to Ankara to participate in the national struggle. In addition, the school was registered with the appropriate young people in terms of age and education. Theoretical and practical training was applied in this school. Due to the needs of the battles and military fronts, the training period has been faster and shorter than the training periods of the previous officers.

The school started to train the officer needed by the National Army in a short way. Officers who graduated from military school displayed great benefits on the fronts. They were effective in defeating the enemy in Sakarya and the Great Offensive. From October 1920 to the end of the year, the first graduates of the school graduated from various ranks and in the class, 1,449 officers, 144 account officers, 8 craftsmen. A number of studies have been carried out on *Ankara Military Academy* (Zâbit Namzetleri Talimgâhı) in a limited number of areas. However, these studies are not in the scope of this school's function. Atatürk had visited this school several times and made a speech by attending the first graduation ceremony. He also signed the school's memorabilia. The school continued to follow the trainings and activities. Many of the officers who graduated from this school at Abidinpaşa mansion participated in battles in different fronts of the Turkish war of independence and fought bravely. About 50 of these graduates were martyred on various fronts. Only the number of martyrs from the infantry and cavalry class is 44. Many were injured on the battlefield and veterans or retired. In later wars, such as Colonel Nuri Pamir, there were casualties.

This paper will examine the role of education and role in Turkish national struggle of Ankara Military Academy. The biographies of the martyrs of the officers who graduated from this school will be explained. The military archives of the Ministry of National Defense and the General Staff ATASE Archives will be used in the field of martyr biographies and the function of the school. In addition, the information in some memories will be used. *Hâkimiyet-i Milliye* newspaper in the state of the official newspaper of the period will also be used.

Keywords

Atatürk, Ankara, Military Academy, Zabit Namzetleri Talimgâhı, Turkish Independence War.

Giriş

1.Dünya Harbi içinde ve sonrasındaki Mütareke Döneminde, Türk Ordusu'nun subay yetiştirme düzeni bozulmuştu. 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgaliyle birlikte Askerî Okullar da işgal edildi. Türk Milli Mücadelesi'nin başlamasıyla birlikte düzenli bir ordunun kurulması için subay kadrolarına ihtiyaç duyulmuştur. Ankara'da Cebeci semtinde Abidinpaşa Köşkü ve çevresinde Talimgâh statüsünde bir subay okulu oluşturulmuştur. Bu okulun ilk öğrencileri Milli Mücadele'ye katılmak için İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya gelen askeri öğrencilerdi. Ayrıca yaş ve eğitim durumu uygun gençlerden de okula kayıtlar yapıldı. Bu okulda teorik ve uygulamalı bir eğitim uygulandı. Muharebeler ve Askerî Cephelerin ihtiyaçları dolayısı ile eğitim süresi önceki subay yetiştirme sürelerine göre daha hızlı ve kısa olmuştur. Talimgâh kısa yoldan millî ordunun ihtiyaç duyduğu subayı yetiştirmeye başladı.¹

Ankara'da Temmuz 1920 – 27 Eylül 1923 tarihleri arasında 3 yıldan fazla önemli bir görev ifa eden Harp Okulu niteliğindeki Zabıt Namzetleri Talimgâhı hakkında çok az sayıda ve dar kapsamda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalardan birkaçı önemli hususlara temas etmiş olsa da bu okulun işlevinin tam olarak ortaya çıkarıldığını söyleyemeyiz. ATATÜRK, bu okulu birkaç kez ziyaret etmiş ve ilk mezuniyet törenine katılarak bir konuşma yapmıştır. Ayrıca okulun hatıra defterini de imzalamıştır. Okuldaki eğitimler ve yürütülen faaliyetleri sürekli takip etmiştir. Abidinpaşa Köşkü'ndeki bu Zabıt Namzetleri Talimgâhından mezun olan subay adayları Kurtuluş Savaşı'nın değişik cephelerinde muharebelere katıldılar ve kahramanca mücadele ettiler. Bu mezunlardan birçoğu çeşitli cephelerde şehit oldular. Yaralanarak gazi olanlar ve başarılarından dolayı Takdirname ve Madalya ile ödüllendirilenler de oldu. Cumhuriyet ve yeni dönem Harp Okulunun ilk mezunları da bu okulun öğrencileridir.

Zabıt/Subay Namzetlerinin Anadolu'ya Geçiş

İstanbul'da bulunan Zabıt yetiştirme merkezi, işgaller ve okullara müdahale dolayısı ile işlevini kaybetmişti. Okul binaları sık sık değiştiriliyor ve eğitim imkânları çeşitli engellemelerle zorlaştırılıyordu. Öte yandan Anadolu'da da milli bir hareket ortaya çıkmıştı. İşte bu durumda birçok askeri öğrenci Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye katılmak için girişimde bulundu. Bu girişimler çoğu zaman öğrencilerin kendi komutanları ve amirleri tarafından organize edilmekteydi. İstanbul'dan Anadolu'ya çeşitli geçiş yolları vardı. Bu öğrenciler bu yolların hepsini kullanmışlardır.

Öncelikle İstanbul'da faaliyet gösteren Kuleli Askeri Lisesi'nin 3. Sınıf öğrencileri ile Talimgâh şeklinde eğitimine devam eden Harp Okulu öğrencileri Anadolu'ya geçiş yaptılar. Bu sınıflar ve öğrenciler dışında da geçenler mevcuttu. Anadolu'ya geçecek öğrenciler kendileri ile birlikte hareket eden komutanları nezaretinde önce Beylerbeyi sırtları, Çamlıca, İçerenköy üzerinden Bostancı'nın doğusunda bulunan Başbüyük silah depolarına gitmişler ve buradan aldıkları tüfek, kasatura, süngü, kılıç ve mermilerle Anadolu'ya hareket etmişlerdir. Bu silahlar aynı zamanda İstiklal Harbi için de işe yaramış ve silah ve cephane mevcudunu oluşturmuştur. Bu silahlar İzmit veya Mudanya üzerinden Anadolu

¹ Suat Akgül, "Ankara Zabıt Namzetleri Talimgâhı'nın İlk Mezuniyet Töreni ve Atatürk'ün Konuşması" Genelkurmay Başkanlığı, **ATATÜRK Haftası Armağanı** 10 Kasım 2011, s.77.

içlerine taşınarak Kuva-yı Milliye birliklerine ulaştırılmıştır.² Anadolu'ya hangi yollardan ulaşacakları konusu ise TBMM'nin İstanbul'daki temsilcilerince planlanmıştır. Anadolu'ya katılmak üzere harekete geçen ilk gruplar, Alemdağ taraflarından gitmeyi denemişler; ancak İngiliz kontrolünde olan bu güzergâhtan gidişte sıkıntılar yaşanmıştır. Bunun üzerine bazı gruplar Mudanya üzerinden veya Beykoz-Şile-Kandıra-Adapazarı üzerinden Anadolu'ya geçmişlerdir. Bir grup Kuleli öğrencisi de İnebolu'ya giden İtalyan gemisine binerek İnebolu üzerinden Ankara'ya ulaşmaya çalışmıştır. İnebolu'da fırtınaya tutulan gemi ancak Sinop'ta iskeleye yanaşarak öğrencileri karaya indirebilmiş; öğrenciler buradan tekrar başka bir vapurla İnebolu'ya götürülüp oradan da Ankara'ya ulaştırılmıştır.³

İstanbul-İzmit ve Geyve güzergâhını takip ederek Milli Mücadele'ye kalanlardan biri de, Harp Okulu öğrencisi olan Cevad Kâzım'dır. Cevad Kâzım Anadolu'ya ilk geçen grup arasında yer almıştır. Kuleli'den mezun olduktan sonra Mühendishane'deki Harb Okuluna devam eden Cevad Kâzım, Mayıs 1920'de dört arkadaşıyla birlikte, Alemdağı üzerinden meşakkatli ve maceralı bir yolculuk sonunda Anadolu'ya geçerek Ankara'ya ulaşmıştır.⁴ İstanbul'dan Anadolu'ya geçişte bazı tali yollar da kullanılmıştır. Kartal-Gebze-Kocaeli bölgesinden kayıkla Yalova'ya gelerek, buradan yaya olarak İznik üzerinden Bursa'ya geçilmiştir. Birçok subay bu yolu tercih etmiştir.⁵

Anadolu'ya ilk geçenlerden (Emekli Korgeneral) Enver Aka da anılarında bu geçiş hikâyesini şöyle anlatmaktadır:

“1919 yılında Kuleli Askeri Lisesini bitirmiş 18 yaşında bir öğrenci idim.. İlk günden itibaren, istilacılara yer yer karşı çıkan ve vatanını müdafaa'ya başlayan bu cesur ve fedakâr insanlar 19 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa'nın “Ya İstiklal Ya Ölüm” parolası ile açmış olduğu mücadele bayrağı altında toplanmaya başlamışlardır. İşte memleketin bu kara günlerinde Kuleli Askeri Lisesi'ndeki biz öğrenciler de Anadolu'ya kaçma kararı verdik. 09 Haziran 1920 tarihinde ilk 15 kişilik bir kafiye ile Paşabahçe vapuru ile Mudanya'ya kaçtık. Bir hafta içinde Bursa'da toplanan 60 kadar arkadaşımızla, Bursa Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtının tedarik ettiği yaylı arabalarla Karaköy'e ve oradan da trenle Ankara'ya geldik.”⁶

Zabit Namzetlerinin İlk Mekânları ve Abidinpaşa Köşkü

Çeşitli yollarla Anadolu'ya geçen subay adayları için ilk önce ne gibi bir işlem yapılacağı kararlaştırılmamıştı. Bazı subay adayları çete reislerinin yanlarına verildi. Bazıları Ankara'daki askeri binalarda bekletildi. Sonra bir plan dâhilinde

² Zekeriya Türkmen, “Mütareke Devri İşgal İstanbul'unda Bir Eğitim Kurumu: Kuleli Askeri İdâdisi”, Üsküdar Belediyesi, **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 11-13 Kasım 2016, Bildiriler Cilt III**, İstanbul 2017, s.175.

³ Z.Türkmen, a.g.m., s.176.

⁴ Cevad Kâzım, **Şehid Yolunda(Milli Hatıralarım)**, Ankara 1924. Bu anıların bir değerlendirilmesi için bkznz: Mesut Çapa, “Bir Harbiyeli'nin Milli Mücadele Anıları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: IV, Sayı:14, Yıl:1994, ss.141-166

⁵ Mesut Aydın, **Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul 1992, s. 149.

⁶ (E)Korg.Enver AKA, 30 Mart 1983 tarihli 6 sayfa daktilo metin anıları (Özel Arşivimdedir). Ayrıca bu anıların bir kısmı yayınlanmıştır. Bkz. Enver AKA, “Ankara Subay Adayları Okulunun 50. Yıldönümü Sebebiyle Yaptığı Konuşma”, **Türkiye Eski Muharipler Dergisi**, Sayı: 7-8, 1970, sayfa:435.

kurumsallaşma sağlandı. Bu süreci dönemin ilk öğrencilerinden Enver Aka şöyle anlatmaktadır:

“Ankara’da bize Cebeci Hastanesinin o zamanki tek katlı bir pavyonunu tahsis etmişlerdi. Yeni gelenlerle 100 kişiye çıkan mevcudumuzla bir bölük teşkil ettik. Arkadaşlarım da beni kendilerine bölük Başçavuşu seçtiler. Aradan 2-3 gün geçmişti ki Mustafa Kemal Paşa’nın bizleri görmek için geleceği haber verildi. Tarih: 24 Haziran 1336 (1920). Mustafa Kemal Paşa’yı bölüğümüzle saf nizamında karşıladık. Bölüğü kendilerine ben takdim ettim. Koğuşta toplanmamızı emir buyurdular. Yanlarında Fevzi Paşa, Ali Fuat Paşa ve babası İ.Fazıl Paşa, Albay İsmet Bey (Paşa) Hamdullah Suphi Bey, bazı mebuslar ve kumandanlar vardı. Mustafa Kemal Paşa bir isteğimiz olup olmadığını sordu. Bunun üzerine arkadaşlarım namına bir konuşma yaptım. Özet olarak; “Her türlü müşkülât ve tehlikelere göğüs gererek bir Türk eri gibi düşmanla çarpışmak için geldiğimizi ve bizleri hemen cepheye göndermelerini istediğimizi ifade eden sözlerim ile arkadaşlarımın vatan sevgilerini izhar eden sözleri” Mustafa Kemal Paşa’yı, Fevzi Paşa’yı ve yanında bulunanları çok hislendirmiş ve gözlerini yaşartmıştır. Mustafa Kemal Paşa bizlerle vatanımızın o günkü durumunu açıklayan içli bir konuşma yaptı ve Ankara Zâbit Namzetleri Talimğâhının hemen kurulması için Yaveri Yüzbaşı Rüsuhi Bey’e emir verdi. En kısa zamanda bu Talimğâhtan subay olarak cephelere gideceğimizi, vatanın kurtuluşu için Türk Ordusu saflarında düşmanla çarpışarak onları Anavatanımızda imha edeceğimizi söyleyerek bizlere iltifatta bulundu. Milli mücadelede, Anadolu’da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanının emriyle “Zâbit Namzetleri Talimğâhı” Cebeci’de Abidinpaşa Köşkü adı ile anılan binada bu suretle kurulmuş oldu. Hastane pavyonundaki yatak ve battaniyelerimizi omuzlarımızda taşıyarak Abidinpaşa Köşkünün odalarında yerlere sererek yeni yuvamıza ve silahlarımıza kavuştuk.”⁷

Enver Aka’nın anılarında bahsettiği bu görüşme ve karşılaşma dönemin resmi gazetesi Hâkimiyet-i Milliye’de de haber olarak yer aldı. O günler bayramın 2. gününe denk gelmişti. Bu yüzden bayram kutlamaları vardı. “Kuleli Talebesinin Tebrikatı” başlığı ile yayınlanan haber şöyleydi:

“Aynı gün zarfında Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İstanbul’dan firar eden Kuleli İdadisi talebesiyle de ayrıca bayramlaşmış ve talebe efendiler namına 3. sınıf Başçavuşu Enver Efendi tarafından bir hitabe okunmuştur. Bunda milletin istihlâsının başlangıcı addedilecek olan bu günkü vaziyette kendilerine düşen vazifeyi severek kabul ettiklerini ifade ederek hürriyet mücadelesinde binlerce kurban veren Harbiye Talebesini anmışlar ve memleketin istiklâlî uğrunda onlardan geri kalmayacaklarını zikretmişlerdir.”⁸

Bu görüşmeden birkaç gün sonra Cebeci semtinde bulunan Abidinpaşa Köşkü’nde bir Talimğâh açılmasına karar verildi. Bu köşkün civarına barakalardan binalar yapılarak okul olarak düşünülen bu mekân genişletildi. Bazı dersler ve faaliyetler bu barakalarda yürütüldü.

⁷ (E) Korg.Enver AKA’nın 30 Mart 1983 tarihli 6 sayfa daktilo metin anıları.

⁸ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 24 Haziran 1336, s.4.

Talimgâhta Dersler Ve Eğitim

Talimgâhın ilk öğrencileri yedek subay öğrencileri, İstanbul'daki Harp Okulu ve Kuleli'nin muhtelif sınıflarından Anadolu'ya kaçabilen öğrencilerdi. Ayrıca yaş ve eğitim durumları müsait civar bölgelerden gelen gençler de okula dâhil oldular. Azerbaycan Milli Ordusunun dağılması üzerine Anadolu'ya gelen Azerbaycanlı subay adayları da okulun ilk öğrencileri arasında yer aldılar. Daha önce Anadolu'ya geçen Harp Okulu öğrencilerinin eğitimlerini tamamlayabilecekleri bir okul olmadığı için kimisi birliklere kimileri de Milli Mücadele yanlısı çete reislerinin yanlarına verilmişlerdi. Talimgâhın açılmasıyla dağınık durumda olan bu gençler bir okul etrafında toplanmış oldular. 1 ay gibi bir sürede ilk anda 80 zabıt namzedi toplandı. Kısa sürede bu sayı 100'ü geçti.

Okulun eğitim öğretim süresi bir sene idi ve 4'er aylık 3 devreli bir eğitim uygulanıyordu. Üç devre üzerinden teşkil olunan Talimgâhın birinci devresine Zâbitân Mektebi'nden (Harp Okulu), ikinci devresine idadilerden ve üçüncü sınıfına da Harp Okulu ve Kuleli'nin çeşitli sınıflarından gelen öğrenciler alındı. Daha sonra İstanbul ve Anadolu'dan gelen gençlerle beslenen talimgâh, ilk mezunlarını Ekim 1920'de verdi. Öğrenciler İhtiyat Zabiti/Asteğmen olarak mezun oldular.⁹

İlk zamanlarda Talimgâh yalnız piyade ve süvari subayı çıkarıyordu. Ankara'da topçu sınıfına ayrılanlar Ekim 1921'de Konya'da açılan "Topçu Zâbit Namzetleri Talimgâhı"na gönderiliyorlardı. Bu durum sadece bir devre için uygulandı sonra tüm sınıflar Ankara'da toplandı. Talimgâhta öğrenciler barakalarda ve yerlerde ders görüyorlardı. Sınıflarda sıra yoktu. Cebeci bölgesinin arazi yapısı uygun olduğundan askeri derslerin uygulamaları bu arazi üzerinde icra ediliyordu. Harbe hazırlık eğitimleri de bu arazi üzerinde uygulamalı olarak yapılıyordu.

Talimgâh açıldıktan hemen 1 ay sonra öğrencilerin iâşe, maaş ve harcırahları için Büyük Millet Meclisince bir kanun çıkarıldı. Buna göre Harbiye birinci, ikinci ve üçüncü sınıf öğrencilerine 450'şer kuruş, Baytar Mektebi öğrencilerine 450'şer kuruş, Harbiye İhtiyat Zabıt namzedi öğrencilerine 350'şer kuruş, Mekteb-i İdâdî-yi Askeriye öğrencilerine 250'şer kuruş, Askeri Rüştîye öğrencilerine 100'er kuruş maaş verilmesi hükme bağlanmıştır.¹⁰

Talimgâhta ilk ders programı şu şekilde idi: Önce; "Piyade Talimnamesi, Makineli Tüfek Talimnamesi, Atış Nazariyatı, Seferiye, Topoğrafya, Terbiye-i Askeriye" dersleri okutuluyordu. Zaman içinde ders programında bazı tadilat yapıldı. Talimgâhın üç devresinde şu dersler okutuluyordu:

"1'inci Devre: Piyade Talimnamesi, Endaht Nizamnamesi, Dâhiliye Kanunnamesi, Ceza Kanunnamesi, Seferiye, Topoğrafya, Hıfzıssıhha, Kitabet, (Farsça), Talim Ve Ameliyatı.

2'nci Devre: Piyade Talimnamesi, Endaht Talimnamesi, Ceza Kanunnamesi, Topoğrafya, Farsça, İstihkâm, Hıfzıssıhha, Esliha, Talim Ameliyatı.

*3'üncü Devre: Piyade Makineli Tüfek Talimnamesi, Tabya Ve Seferiye, Topoğrafya, Esliha, İstihkâm, Kitabet-i Askeriye, Talim, Tabiye, Seferiye ve Topoğrafya Tatbikatları."*¹¹

⁹ S.Akgül, a.g.m., s.78.

¹⁰ Z.Türkmen, a.g.m., s.177.

¹¹ Ali GÜLER, "Milli Mücadele'de Kara Harp Okulu: Fotoğraflarla Ankara Abidinpaşa Köşkü Sınıf-1 Muhtelif Zâbit Namzetleri Talimgâhı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 53, Cilt: XVIII, Temmuz 2002.

Ayrıca Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı günleri 7-8 saat talim, akşam ve gece dersleri yapıyordu. Çarşamba günü tamamen tatbikat, Perşembe umumi temizlik ve muayene ile geçiyordu. Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Genelkurmay Başkanlığı önemli bir misyon üstlenen Talimgâhla çok yakından ilgilenmekteydi. Nitekim 28 Aralık 1920’de okulu teftiş eden Fevzi Paşa, gördüğü eksikliklerin hemen tamamlanmasını istemiştir. Fevzi Paşa’nın gördüğü eksiklikler ve istekleri şunlardır:

“1. Öğrenciye hiç elbise verilmemiş, kaputları vücutlarına uydurulamamıştır. Yatakları da perişan bir durumdadır. Bunun için öğrencilere hemen elbise dağıtılmalı, okula iki terzi nefer tahsis ile bir dikiş makinesi verilmelidir. Kaputlar öğrencilerin vücutlarına uydurulmalıdır.

2. Bundan başka öğrenciye birer manevra kayışı ile portatif kazma ve kürek verilmelidir.

3. Öğrencinin koşu şortları ile okula tahsis edilen barakanın eksik kiremitleri tamamlanmalıdır.

4. Okula hizmet eden 58 erin tamamı kaputsuzdur. Bunlara kaput sağlanmalıdır.”¹²

Fevzi Paşa’nın yukarıdaki yazısında bu Talimgâh için Mekteb-i Harbiye şeklinde bir görüşü olduğu bilinmektedir. Bu yüzden daha 1920 yılında Harp Okulunun Ankara’da Millî Mücadele saflarında yer almış olduğunu söyleyebiliriz.

İlk Mezunlar ve Mezuniyet Töreni

Dört aylık bir eğitim sonunda Talimgâh ilk mezunlarını verdi. Mezuniyet töreni 1 Kasım 1920 tarihinde gerçekleştiğine göre eğitimin Ekim sonunda bitirildiğini söyleyebiliriz. Devre Birincisi ve İlk Mezunlar adına konuşma yapan Enver Aka bu mezuniyet töreni ile ilgili anılarında şunları yazmaktadır. “Dört aylık sıkı bir eğitimden sonra Ankara Zâbit Namzetleri Talimgâhının ilk devresinin diploma merasimi yapıldı. Bu merasimde Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa (Mareşal), kumandanlar, milletvekilleri, Rus Büyükelçisi de hazır bulunmuştu. Birinci devrenin Başçavuşu ve birincisi olarak hazırlamış olduğum konuşmayı heyecanla okudum. Mustafa Kemal Paşa’nın huzurundaki bu tarihi uzun konuşmadan bir kısmını burada tekrar edeyim:

“Muhterem Kumandanlarım ve Beyefendiler; Bugün büyük bir saadet ve şerefle memleketimizin kurtuluşu için amellerimizin ilkinde kavuştuk. Bu bizim için hayatımızda şimdiye kadar tatmadığımız en büyük bahtiyarlıktır. Milletimizin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin iradesiyle bugün ordunun genç birer zâbiti olduk. Bu vatan için şehit olan babalarımızın, kardaşlarımızın intikamlarını almak için vatanın kurtuluşu uğrunda canlarımızı feda edeceğimize yemin ediyoruz. Düşmanlarımız bu günkü Türk milleti evladlarından korkmalı ve anlamalıdır ki adalet ışığının parlayacağı hak günü daha kanı silinmemiş süngülerimizle kazanılacaktır. Bu dirilen süngüler bu kınından sıyrılan kılınçlar hakkın mücessem timsalidir. Bütün garp görsün ve titresin ki, altı yüz senelik şerefli tarihinin zaferleri ile dalgalanan al bayrakları altında vatanlarını korumak için kendilerine makber yapmak isteyen ya ölüm ya istiklâl diye haykıran bir Türk

¹² İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, Ankara 1991, s.73.

nesli, bir Türk gençliği var. İşte bu gençlik ki ruhlarının en derinliklerinden çıkan bir feryad, “Türkler ölmez ve ölmeyecektir diyor”. Yaşasın vatanın saf ve asil halkı, Yaşasın milletin istihlâs kahramanları, yaşasın gençlik.”¹³

Enver Aka'nın bu konuşmasından sonra Mustafa Kemal Paşa da bir konuşma yaptı. Mezuniyet töreni ve ATATÜRK'ün konuşmasının tamamı Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlandı. “Münevver Kahramanlar” başlığı altındaki haber ve ATATÜRK'ün konuşması şöyledir: “ Geçen gün Ankara genç ordunun yeni bir ihtifaline daha şahit oldu. İstanbul'dan koşup gelen, Anavatana iltihak eden mektepliler, Ankara'da genç orduya ilk Talimgâhlarını açmışlardı. Bunlardan bir kısmı geçenlerde tahsillerini ikmal etmişler, Şahâdetnamelerini almışlardır. Genç zâbitlere şahâdetname tevzii merasiminde pek çok zevat hazır bulunmuş, merasime Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri riyaset etmişlerdir. Bu vesile ile nutuklar teâtî edilmiş, mektep kumandanı beyin nutkunu mektepten birincilikle neş'et eden Edirne'li Enver Efendinin hitabesi takib etmiş, nihayet Mustafa Kemal Paşa Hazretleri sureti atide münderiç nutku irad etmiştir. Milletin istihlâsı vatan emrindeki âzim ve imana canlı bir misâl teşkil eden bu merasim hâzırûnda unutulmaz hatıralar bırakmıştır.

“Efendiler; Garbın hiçbir vakit afv edemeyeceğimiz zalimleri, memleketimiz Türkiye'yi parçalamak, bu topraklarda yaşayan milletimizin haysiyetini, istiklâlini pâ-y-mâl etmek için verdikleri asırlık kararı en nihayet mevki-i tatbîke koyarken milletimiz, bu gün cihana şâmil inkılâbat ve ihtilâlat içinde mevcudiyetini muhafaza lüzumuna kanidir. Bu kanaat memleketimizin ve milletimizin, bütün cihan-ı beşeriyete cidden haiz-i kıymet olduğunu bihakkın takdir ettirmelidir. Millet, kendine bütün zalim nazarlar ve feci teşebbüsler karşısında ciddî, hakikî mevcudiyetle ayaklandı ve bunun neticesi olarak Ankara'da Büyük Millet Meclisi vücuda geldi. Bittabi hainlerden bahsetmek istemem. Fakat kanaatıma nazaran bütün efrad-ı milletimiz bu teşekkül eden vaziyetin tarsin ve takviyesi muvaffakiyeti için bütün mevcudiyetlerini hasretmişlerdir. Bunun en kıymetli ve bariz misali, mevcudiyetleriyle teessüs etmiş olan bu müessese-i askeriyenin teessüsüne bahis olmuş olan muhataplarımız gençlerdir. Filhakika, bu gençler başlarında zâbitleri ve muallimleri oldukları halde buraya gelmişler ve burada fedakârlığın maddî bir misalini vücuda getirmişlerdir. Bundan dolayı esasen didkârı şayan-ı takdir ve tebriktir. Efendiler; Milletimizin ve onun sevk-i idaresini deruhte etmiş olan Büyük Millet Meclisinin büyük mücadelede behemahal muvaffak olacağına eminim. Bu hususatın temini için esbab-ı avamîl vesait mevcuttur. Burada yalnız şunu zikretmek isterim. Bu esbab-ı avamîlin başında en müessiri ordumuzdur. Ordumuz hayat ve haysiyet mücadelesinde milletin ve milletin gayelerinin yegâne istinatgâhıdır. Ordu kendisine teveccüh eden bu vazife-i mübeccelesinde bihakkın muvaffak olabilmesi için lâzım gelen evsafın birincisi, demir gibi bir inzibattır. Orduda inzibatın yegâne vasıta-i tecellisi, münevver, kahraman, fedakâr zâbitandır. Bugün ordumuz zâbitanı saydığım evsafa tamamen maliktir. Fakat buna bir şey ilâve

¹³ (E) Korg.Enver AKA'nın 30 Mart 1983 tarihli 6 sayfa daktilo metin anıları.

etmek lâzımdır ki, bu içinde bulunduğu şu fevkalâde ahval ve şeraitin heyecanlarıyla, gayeleriyle yetişecek olan genç zâbitlerimiz bize istiklâl için daha kuvvetli ümitler bahşedeceklerdir. İşte bu gün bu basit ve debdebesiz merasimle Büyük Millet Meclisi namına büyük bir mükâfata mazhar olmuş bulunuyoruz. Ordumuz bu günün şeraitine, bu günün evsafına malik genç zâbitana malik olacak ve ordu bu genç zâbitanla cidden iftihar edecektir. Bu zâbitanı Büyük Millet Meclisine mesaisiyle takdim eden Mektep Müdürü ve rüfeka-yı mesaisini Büyük Millet Meclisi namına tebrik ederim.”¹⁴

Devre birincisi Enver Aka'ya çeşitli hediyeler de verilmiştir. Enver Aka bu durumu “*Bu tarihi merasimden sonra Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin elinden aldığım Şahadetname ile birincilik mükâfatı olarak bana verdikleri dürbün, benim için hayatım boyunca en değerli birer hatıra olmuştur.*” şeklinde anlatmaktadır.¹⁵ ATATÜRK bu tören esnasında okulun şeref defterine de bir hatıra yazmıştır. 01 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1336 (1920) tarihli bu hatıra şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, ya istiklâl ya ölüm ahdiyle yetişen ilk istiklâl zâbitanının ordu ve milletimize takdim ve tevdi olunduğunu görmekte bahtıyırım.”¹⁶ Bu yazının hemen altında da Müdâfaa-i Milliye Reisi Fevzi Paşa'nın yazısı vardır. O da şunları yazmıştır: “*Milletimin gözbebeği olan istiklâlperver genç zâbitanı tebrik ile kesb-i şeref eder, milletimize hüsn-i hizmetler ifasını Cenâb-ı hakdan tazarrû eylerim*”.

Yine burada Şer'îye ve Evkaf Vekili Mustafa Fehmi Efendi'nin de bir yazısı bulunmaktadır. Törende bulunanlardan Azerbaycan Elçisi Abilof, Ukrayna Elçisi Frunze ve Ukrayna Genelkurmay Başkanı Andre de hatıra defterine günün anlam ve önemine uygun yazılar yazmışlardır.¹⁷ İlk Mezuniyet anısına 10 Kasım 1920 tarihinde, Ankara Erkek Öğretmen Okulu da ilk mezunlar şerefine yemekli bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıya ATATÜRK de iştirak etmiştir.¹⁸

İlk mezun sayısı konusunda farklı rakamlar mevcuttur. Çeşitli kaynaklarda; 42, 80, 100 gibi farklı rakamlar yazılmıştır. Mezunların isimleri ve memleketleri hakkında anılarda adı geçen birkaç kişi dışında hiç bahsedilmemiştir. Talimgâhtan mezun olan bu ilk grubun isimleri Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanmıştır.¹⁹ Bu listeye göre ilk mezunların sayısı 102'dir. Memleketleri; İstanbul, Edirne, Midilli, Mekke, Van, Rize, Manastır, Erzurum, İşkodra, Sivas, Bursa, İzmir, Kilis, Ereğli, Trabzon, Silistre, Malatya, Prizren, Aksaray, Rodos, Derne, Koçana, Gerede, Batum, Aydın, Yanya, Bingazi, Gediz, Kırcaali, Antakya, İştîp, Kerkük, Firzovik, Maraş, Köprülü, Kastamonu, Kütahya, Şam, Hınıs, Erzincan, Harput, Karahisar, Trablusgarp gibi şehirlerdi. Ayrıca Azerbaycan'dan 3 Tebriz'den de 2 kişi ilk mezunlar arasında yer almışlardır.

Talimgâh, İstiklal Harbi'nin ihtiyaç duyduğu subay kadrosunu kısa yoldan temine çalışırken başka görevler de ifa etmiştir. Ankara'daki tüm resmi törenlerde görev almışlar ve resmigeçidin en ilgi çeken kesimi olmuşlardır. Şehirler bir bir kurtuldukça düzenlenen resmi törenlerde en önde Talimgâh

¹⁴ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 7 Teşrîn-i sâni 1336.

¹⁵ (E) Korg.Enver AKA'nın 30 Mart 1983 tarihli 6 sayfa daktilo metin anıları.

¹⁶ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Hatıra Defterlerine Yazdıkları**, Ankara 1971, s.6.

¹⁷ S.Arif Terzioğlu, **Yazılmayan Yönleriyle Atatürk**, İstanbul 1963, s.26-27.

¹⁸ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 11 Teşrîn-i sâni 1336.

¹⁹ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 7 Teşrîn-i sâni 1336.

talebeleri geçit resmine iştirak etmişlerdir. Milli ve dini bayramlarda da görev almışlardır. Nevruz kutlamalarına da katılmışlardır.²⁰

Diğer Mezunlar ve Talimgâhın Harp Okuluna Dönüştürülmesi

İlk mezunların verildiği Ekim 1920'den yıl sonuna kadar çeşitli rütbe ve sınıfta cephelere gönderilen subay miktarı 256 subay; Ocak, Şubat, Mart, Nisan 1921'de gönderilen ise 1.105 subay, 144 hesap memuru, 8 sanatkâr (usta) idi. Bunlardan ayrı olarak, Talimgâhtan yetişen öğrencilerden 100 kadar subay, teğmen rütbesiyle orduya katılmıştı. Toplam olarak; 1.449 subay, 144 hesap memuru, 8 sanatkâr ikmal yapılmıştı. (Bu mevcutlara tabip, eczacı, veteriner subaylar dâhil değildir.) Birliklerdeki takımların birçoğu Talimgâh mezunu subaylar tarafından idare edilmiştir.²¹

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasından sonra Harp Okulu ile ilgili düzenlemelere gidildi. İlk önce Mekâtib-i Askeriye Müfettişliği kuruldu. Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa'nın 6 Mart 1923 tarihli ve Ordu Dairesi 4481 sayılı emri ile Harp Okuluna dönüştürülmesi kararlaştırıldı. Bu emre göre:

“1-Nisan 339 tarihinde Ankara’da Mekteb-i Harbiye küşad edilecektir. 2-Mekteb-i Harbiye için 339 senesi hazarî kadrosundaki kadro tatbik edilecektir. 3-Mekteb-i Harbiye tahsili iki sene olacaktır. Halen Ankara’da Sınıf-ı Muhtelif Zabıt Namzetleri Talimgâhuyla Topçu Talimgâhında bulunan Topçu birinci sınıfı ba’teşkil 1 Eylül 39 tarihine kadar ikinci sınıf tahsiline ihzar edilecektir. İhtiyat Zabıt Namzetleri şimdilik bir senelik program ile ayrıca yetiştirilecektir. 4-Mekteb-i Harbiye’nin tedrisatına ve hidemat-ı dahiliyesine ait diğer hususat bilahare icab ettikçe tamam edilecektir. 5-Topçu Talimgâhındaki Mekteb-i Baytariyye heyet-i zabitan ve efrad ve hayvanatıyla ve zabıt namzetleriyle Topçu Müfettiş-i Umumîliği tarafından 1 Nisan 39 tarihinden evvel Mekteb-i Harbiye’ye iltihak ettirilecektir. 6-Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyeti 6-10 barakayı serian Ankara’ya celb edecek ve mektebin tarih-i küşadından evvel kurduracaktır. 6 Mart 339 - Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım”

Okulun “Harp Okulu” ismini alışı ve açılış törenine; Ankara’da bulunan bakanlar, komutanlar, milletvekilleri ve subaylar davet edildi. Törene aralarında İsmet Paşa ve Millî Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa'nın da bulunduğu davetliler katılmıştır. Törende önce Talimgâhın yetiştirdiği subaylardan şehit olanların ruhları taziz edildikten sonra yeni Harp Okulu talebeleri eğitim ve öğretime başladılar.²²

Talimgâh, 01 Nisan 1923'te Harp Okuluna dönüştürüldü. Mektep Müdür Vekilliğine Binbaşı Âmir Fevzi Bey atandı. Bu şekilde eğitimine devam eden okul 27 Eylül 1923 tarihinde Ankara'dan İstanbul'a nakledildi.²³ Böylece Ankara'da “Talimgâh” adıyla faaliyet gösteren ve birçok subay yetiştiren İstiklal Harbi dönemi “Harbiye”si, 3 yıl 3 aylık bir hizmet sonrası faaliyetlerine İstanbul'da devam etti.

²⁰ **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 23 Mart 1337,s.1., **Tercüman-ı Hakikat Gazetesi**, 11 Nisan 1337, s.3

²¹ Şerif Güralp, **İstiklal Savaşının İçyüzü**, İstanbul 1958, s.101.

²² A.Güler, a.g.m., s.432.

²³ Harp Okulu Matbaası, **Harp Okulu Tarihçesi 1834-1945**, Ankara 1945, s.47.

Terfi veya Takdirname İle Taltif Edilenler

Talimghâh mezunları cephe ihtiyacına göre görevlendirildi. Birçoğu Takım ve Bölük Komutanı olarak görev yaptı. Bir kısmı da cephe karargâhında görevlendirildi. Hücum Taburu gibi kritik görevlerde bulunan birliklerde de görev aldılar. 2.İnönü Muharebesi'nden itibaren tüm muharebelere katıldılar. Bu muharebelerdeki yararlılıkları ve başarıları dolayısı ile bir kısmı terfi ettirilerek bir kısmı da takdirname ile taltif edildiler. Bu şekilde taltif edilenlerden bazıları son görev rütbeleri ile birlikte şöyledir:

Mehmet Necati (Tuğg. TOYDEMİR) Bursa (1337-P.17), Ahmet Niyazi (Ütgm. ATAMAN) Edirne (1337-P.32), Fuat (Alb. GÜNDÜZ) İstanbul (1337-P.40), İsmail Hakkı (Yzb. METE) Selanik (1337-P.57), Kani (Tümg. ELİTEZ) Üsküp (1337-P.103), İsmail Hakkı (Ütgm.) Erzincan (1337-P.26), Enver (Tümg. SÖKMEN) Resne (1337-P.246), Abdülkerim Nadir Manastır (1337-P.253), Mustafa Hakkı (Yzb. SAYGINER) İstanbul (1337-P.264), Fevzi (Alb. YILMAZ) Karamürsel (1337-P.266), Mehmet Tahir (Bnb. ALPAVUTAN) Manastır (1337-P. 271), Mehmet Galip (Alb. UNGANER) Manastır (1337-P.272), Kenan (Ütgm. ÖZDEN) Erzincan (1337-P.288), Mehmet Nedim (Bnb. ERUTKU) Adana (1337-P.331), Fevzi (Yzb.) Debre (1337-P.335), Naim (Tümg. ÜRESİN) Harput (1337-P.363), Tahir (Tümg. ERTAN) İstanbul (1337-P.364), Mehmet Vahdettin (Kur.Yb. ÖZDAMAR) İstanbul (1337-P.388), Saffet (Yzb. ÖĞÜN) İstanbul (1337-P.391), Kemal (Ütgm. İSLAMOĞLU) İstanbul (1337-P. 404), Halim (Alb. AKGÜNEŞ) İstanbul (1338-P.79), Mehmet Tali Bozdoğan (1338-P.120), Talip (Yzb. DERELİ) Çankırı (1338-P.120), Burhanettin (Ön.Yzb. IŞIL) İstanbul (1336-Sv. 2), Ahmet (Bnb. BİCAN) Edirne (1336-Sv.51), Sabri (Tümg. YELOK) Aksaray (1337-Sv. 19), Fazıl (Bnb. YÜKSEL) Uzunköprü (1337-Sv.25), Şerafettin (Yzb.AKINÖZ) Erzincan (1337-Sv.46), Ruhi (Alb. SUN), İstanbul (1337-Sv.60), Ziya (Alb. BOZOK) Yozgat (1337-Sv.63), Muharrem (Alb. ÖZAYDIN) Aydın (1337-Sv.68), Cavit (Yb. SANRUZ) Selanik (1337-Sv.76), Cevat (Tümg. KULA), İştîp (1337-Sv.90), Yahya Hayati (Yzb. ALATLI) Debre (1337-Sv.92), Ruhi (Yb. AKTAY) Bursa-Yenişehir (Ord. 1336.P.), Naci (Tuğg. GEZEN) Menlik (Ord. 1337-P.56), Zeki (Yb. AKMAN) Serez (Ord. 1337-P.259), Abdülkerim (Alb. KOCACIKLIOĞLU) Manastır (Hrt. 1337-P.34), Kazım (Yb. ULUÇEVİK) Antakya (Lv. 1336-P.73), Bedri (Alb. ÖNER) İstanbul (Lv. 1337-Sv.15), Ahmet Fevzi (Tuğg. SAĞIN) İstanbul (Lv. 1337-P.132).²⁴

Yaralanarak Gazi Olan Talimghâh Mezunları

Muharebelerde birçok Talimghâh mezunu zâbit yaralanmış ve gazi olmuşlardır. Bunlardan bir kısmı yeniden görevlerine dönerken bir kısmı da sonraki zamanlarda malûlen emekli olmuşlardır. Aynı muharebede 2 kez yaralanan olduğu gibi 2 ayrı muharebede de yaralananlar mevcuttur. Gazi olan subaylardan bazıları şunlardır²⁵:

Ferit İstanbul (1337-Sv.10), Halil Fuat Bey'in oğludur. Sakarya Harbinde Ankara Süvari Alayı 1. Bölük Takım Komutanı iken yaralandı ve 1925 yılında malûlen emekli oldu.

Kenan (ATLI) İzmir (1337-Sv.12), Hasan Tahsin Bey'in oğludur. 1.Tümen 14.Süvari Alayı 3'ncü Bölükte görevli iken Salihli bölgesinde yaralandı.

²⁴ Nusret Baycan, "Türk İstiklâl Harbi'nde Terfi veya Takdirname ile Taltif Edilen Subaylar", **ATAM Dergisi**, C: IX, Sa: 25, Ankara, Kasım 1992, s.207-210, 222-223, 260.

²⁵ MSB ve **ATASE Arşivi** Subay Özlük Dosyaları.

Fazıl (YÜKSEL) Uzunköprü (1337-Sv.25), Mehmet Fazıl Bey'in oğludur. 2'nci Süvari Tümeni 20'nci Alay 3'üncü Bölük Takım Komutanı iken Sakarya ve Büyük Taarruz'da yaralandı.

Cevat (ERTEM) İzmir (1337-Sv.59), Sait Bey'in oğludur. 1922 yılında Resulbaba'da yaralandı.

Muharrem (ÖZAYDIN) Aydın (1337-Sv.68), Ali Rıza Bey'in oğludur. Sakarya ve Dereköy Muharebelerinde 2 yerinden yaralandı.

Süreyya İstanbul (1338-Sv.8), Kemal Bey'in oğludur. Başkomutan Muharebesinde Balmahmut'ta yaralandı. 1926 yılında malûlen emekli oldu.

Mehmet Naşit (MENGÜ) Sivas (1337-P.10), Mehmet Akif Bey'in oğludur. Kızılköyün Taarruzunda yaralandı.

Mustafa Asım (BATUR) İstanbul (1337-P.12), Hulusi Bey'in oğludur. 2.İnönü ve Sakarya Muharebelerinde yaralandı. 1925 yılında malûlen emekli oldu.

Mehmet Necati (TOYDEMİR) Bursa (1337-P.17), Asım Bey'in oğludur. Sakarya Harbinde yaralandı.

Hilmi (ASLANALP) Malatya (1337-P.30), Mustafa Bey'in oğludur. Dumlupınar Muharebesinde yaralandı.

Bedrettin (TALU) İstanbul (1337-P.37), İhsan Bey'in oğludur. 2.İnönü Muharebesinde yaralandı.

Fuat (GÜNDÜZ) İstanbul (1337-P.40), Mehmet Ali Bey'in oğludur. Sakarya'da Kanlısirt'ta yaralandı.

Galip İstanbul (1337-P.43), Haşmet Bey'in oğludur. Sakarya Harbinde yaralandı. 1921 yılında malûlen emekli oldu.

Adil (METE) Prizren (1337-P.44), Mustafa Bey'in oğludur. Büyük Taarruzda yaralandı.

Cemil (BİNER) Elmalı (1337-P.45), Mehmet Selim Bey'in oğludur. Haymana Muharebesinde yaralandı.

Ferdi İstanbul (1337-P.46), Tevfik Bey'in oğludur. Eskişehir Muharebelerinde yaralandı ve esir düştü. 1925 yılında malûlen emekli oldu.

Mustafa Bedri İstanbul (1337-P.55), Yusuf Bey'in oğludur. Bandırma'da yaralandı.

Burhanettin İstanbul (1337-P.58), Mahmut Bey'in oğludur. 2.İnönü Muharebesinde yaralandı. 1927 yılında malûlen emekli oldu.

Haşım (AKALIN) Burdur (1337-P.70), Mehmet Fevzi Bey'in oğludur. Ilıca Muharebesinde yaralandı.

Şadi (İÇİER) Erzurum (1337-P.74), Emin Bey'in oğludur. Adatepe Taarruzunda yaralandı.

Rıza (ŞANAL) Tebriz (1337-P.76), Sefer Ali Bey'in oğludur. Erdek'te yaralandı.

Celalettin (ERTAŞ) Üsküp (1337-P.80), Yahya Fettah Bey'in oğludur. 1922 yılında Kazancı Muharebesinde yaralandı.

Necmettin Konya (1337-P.88), İzzet Bey'in oğludur. Sakarya Harbinde yaralandı.

Mebruk (SAVAŞMAN) Derne (1337-P.98), Bekir Bey'in oğludur. Sakarya harbinde yaralandı.

Kâni (ELİTEZ) Üsküp (1337-P.103), Abdülhamit Bey'in oğludur. Hacılar'da yaralandı.

Abdülkerim Derne (1337-P.102), İsa Bey'in oğludur. Sakarya Harbinde yaralandı.

Cemalettin (AKBULUT) Trabzon (1337-P.105), Ahmet Faik Bey'in oğludur. Kütahya Muharebesinde 2 yerinden yaralandı.

Osman Saner (AKTUNA) Mudanya (1337-P.106), Fazıl Bey'in oğludur. Eskişehir Muharebesinde yaralandı.

Abdullah (ÇALIŞAL) Derne (1337-P.107), Bilal Bey'in oğludur. Seyitgazi ve Haymana Muharebelerinde yaralandı.

İstiklâl Harbi'nde Şehit Olan Talimgâh Mezunları

Abidinpaşa Köşkü'ndeki Zabit Namzetleri Talimgâhından mezun olan subay adaylarının birçoğu Kurtuluş Savaşı'nın değişik cephelerinde muharebelere katıldılar ve kahramanca mücadele ettiler. İlk şehitlerini 2.İnönü Muharebesi'nde verdiler. Mezunlardan 50 kadarı çeşitli cephelerde şehit oldular. Sadece Piyade ve Süvari sınıfından şehit olanların sayısı 44'tür. Talimgâh mezunu şehitlerin 18 tanesi de Kuleli mezunu subaylardır.²⁶ İstiklâl Harbi sonrası görevlerde de şehit düşenler oldu. İstiklâl Harbi'nde şehit düşen Talimgâh mezunlarından bazıları şunlardır²⁷:

Mehmet Cemal Erzincan (1336-Sv.28), Mahmut Bey'in oğludur. 11.9.1921 tarihinde Katrancı Muharebesi'nde şehit oldu.

Mehmet Nusret Gilan (1336-Sv.79), Ali Galip Bey'in oğludur. 53'üncü Süvari Alayı 1'inci Bölük Takım Komutanı iken 17.7.1921 tarihinde şehit oldu.

Hüseyin Selahattin İstanbul (1337-Sv.5), Mehmet Hakkı Bey'in oğludur. 14'üncü Süvari Tümeni 3'üncü Alay 1'inci Bölükte görevli iken Başkomutan Muharebesinde Uşak civarında şehit oldu.

Lütfü Bayramiç (1338-Sv.5), Osman Bey'in oğludur. 5'inci Kafkas Tümeni Muhafız Süvari Bölüğü Takım Komutanı iken Başkomutan Muharebesinde 27.8.1922 tarihinde Balmahmut'ta şehit oldu.

Muharip Derne (1337-P.9), Mehmet Nazif Bey'in oğludur. Başkomutan Muharebesinde 26.8.1922 tarihinde 1310 rakımlı tepede şehit oldu.

Musa Kâzım Isparta (1337-P.19), Mehmet Nuri Bey'in oğludur. 11'inci Tümen 70'inci Alay Emir Subayı iken 18.7.1921 tarihinde Ilgaz boğazında şehit oldu.

Hamit Konya /Ereğli (1337-P.27), Mehmet Bey'in oğludur. 1.9.1921 tarihinde Haymana Muharebesinde şehit oldu.

Ahmet Mevlut Kırşehir (1337-P.32), İbrahim Bey'in oğludur. 29.8.1921 tarihinde Sakarya harbinde Haymana'da şehit oldu.

Murat Trabzon (1337-P.33), Hilmi Bey'in oğludur. 26.8.1922 tarihinde Büyük Taarruzda İşören'de şehit oldu.

Nuri İstanbul (1337-P.41), Tahsin Bey'in oğludur. 29.8.1921 tarihinde Sakarya Harbinde Süleymanlı'da şehit oldu.

Mehmet Recep Bilecik (1337-P.61), Galip Bey'in oğludur. 8.9.1921 tarihinde Şeyh Ali sırtlarındaki muharebede şehit oldu.

Hazım Ankara (1337-P.63), İsmail Hakkı Bey'in oğludur. 29.8.1921 tarihinde Sakarya Harbinde Sığırcık Çiftetaşlı tepede şehit oldu. Hücüm Taburunda görevli idi.

²⁶ Zekeriya Türkmen, **Kuleli Kaynaklı Şehitlerimiz**, Çengelköy-İstanbul 1993, s. 27-28.

²⁷ MSB ve **ATASE Arşivi** Subay Özlük Dosyaları.

Bahattin İstanbul (1337-P.63), Süleyman Bey'in oğludur. Bahattin Kuleli 2. Sınıf öğrencisi iken Anadolu'ya geçmişti. 10.4.1921 tarihinde Dumlupınar-Büyük Aslıhanlarda şehit oldu.

Tevfik Köprülü (1337-P.82), Mehmet Bey'in oğludur. 13.4.1921 tarihinde Eskişehir Muharebelerinde şehit oldu.

Abdullah İstanbul (1337-P.84), İbrahim Paşa'nın oğludur. 29.8.1921 tarihinde Sakarya Harbinde şehit oldu.

Hayri Sinop (1337-P.85), İsmail Bey'in oğludur. 5.10.1921 tarihinde Taşlısirt Muharebelerinde Bostanlı köyü kuzeyinde şehit oldu.

Ali Osman Bilecik (1337-P.90), Ali Osman Bey'in oğludur. 24.8.1921 tarihinde Sakarya Harbinde şehit oldu. Hücum Taburunda görevli idi.

İsmail Hakkı Ankara (1337-P.91). Ahmet Bey'in oğludur. 41'inci Tümen Hücum Taburunda görevli idi. 21.7.1921 tarihinde Kanlıpınar'da şehit oldu.

Tevfik Malatya (1337-P.93), Cemal Paşa'nın oğludur. 15.9.1921 tarihinde Sakarya Harbinde Geçit Taarruzunda şehit oldu.

Yusuf Zarif Harput (1337-P.94), Ahmet Bey'in oğludur. 20'nci Süvari Alayı 3'üncü Bölük Takım Komutanı iken Sakarya harbinde 9.9.1921 tarihinde İnler Katrancı baskınında şehit oldu.

Süleyman Sami Manastır (1337-P.95), Hayri Bey'in oğludur. 11'inci Tümen 127'nci Alay 11'inci Bölük Takım Komutanı iken 26.8.1921 tarihinde Afyonkarahisar Taşlıtepe taarruzunda şehit oldu.

Şükrü Edirne/Ortaköy (1337-P.97), Mehmet Bey'in oğludur. 2.9.1921 tarihinde Sakarya Harbi'nde Karakuyu'da şehit oldu.

Rıfat Erzincan (1337-P.104), Ahmet Bey'in oğludur. 26.8.1922 tarihinde Kazuçuran'da şehit oldu.

Ahmet Şakir İstanbul (1337-P.111), İbrahim Bey'in oğludur. 29.8.1921 tarihinde Çataltepe Muharebesinde şehit oldu.

Şefik Konya (1337-P.114), Tevfik Bey'in oğludur. 28.8.1922 tarihinde İsimsiz tepede şehit oldu.

Tahsin Bursa (1337-P.117), Ahmet Bey'in oğludur. 29.8.1922 tarihinde Başkomutan Muharebesi'nde Poyratepe'de şehit oldu. Şehit olduktan sonra 11.9.1922 tarihinde bir üst rütbesi olan üsteğmenliğe terfi ettirildi.

Edip Naci Kütahya (1337-P.118), Mehmet Ziver Bey'in oğludur. 29.8.1921 tarihinde Yumruçal'da şehit oldu.

Yunus Derne (1337-P.119), Mehmet Muhsin Bey'in oğludur. Haymana Muharebesinde 10.8.1921 tarihinde Haymana güneyindeki Kundaklı sırtta şehit oldu.

Sadullah Derne (1337-P.122), Abdürrahim Bey'in oğludur. 12.9.1921 tarihinde Sakarya Harbinde şehit oldu.

Abdullah İstanbul (1337-P.130), İbrahim Bey'in oğludur. 28.9.1921 tarihinde Toydemir Muharebesinde şehit oldu.

Macit Manastır (1337-P.131), Musa Kâzım Bey'in oğludur. 30.3.1921 tarihinde 2.İnönü Muharebesi'nde şehit oldu.

Enver Nedim Bingazi (1337-P.135), Eskişehir Muharebelerinde 21.7.1921 tarihinde Kanlıpınar'da şehit oldu.

Ahmet Adnan Mekke (1337-P.166), Şerif Adnan Paşa'nın oğludur. 11.9.1921 tarihinde Sakarya Harbi'nde şehit oldu.

Naci İzmir (1337-P.169), Ahmet İzzet Bey'in oğludur. Sakarya Harbi'nde Karakuyu sırtlarındaki muharebelerde şehit oldu.

Faik İstanbul (1337-P.183), İsmail Bey'in oğludur. 12.9.1921 tarihinde Sakarya Harbi'nde şehit oldu.

Tevfik Kastamonu (1337-P.187), Hüseyin Hüsnü Bey'in oğludur. Sakarya Harbi'nde 7.9.1921 tarihinde şehit oldu.

Nihat İstanbul (1337-P.198), Sabit Bey'in oğludur. Mangal Dağı Muharebesi esnasında 25.8.1921 tarihinde şehit oldu.

Hasan Manastır (1337-P.225), İzzet Bey'in oğludur. Sakarya Harbi'nde 25.9.1921 tarihinde şehit oldu.

Ali İrfan Üsküdar (1337-P.368), Mustafa Bey'in oğludur. 1922 yılında Gemlik bölgesi muharebelerinde şehit oldu.

Şükrü Van (1337-P.418) Yusuf Bey'in oğludur. 15'inci Tümen 56'ncı Alay 11'inci Bölük Takım Komutanı iken Sakarya Harbi'nde 29.8.1921 tarihinde Soğucalı köyünde şehit oldu.

Abdullah Şahap Tarsus (1337-P.745), Şükrü Bey'in oğludur. 22.7.1921 tarihinde şehit oldu.

Alaattin İstanbul (1338-P.31), Murat Bey'in oğludur. 1922 yılında Bandırma şark sırtlarında Yumurtepe'de şehit oldu.

Eşref Niyazi İstanbul (1338-P.37), Niyazi Bey'in oğludur. Büyük Taarruz'da 30.8.1922 tarihinde şehit oldu.

Mustafa Avni İskilip (1338-P.41), Selim Bey'in oğludur. 12'nci Tümen 34'üncü Alay 8'inci Bölük Takım Komutanı iken Başkomutan Muharebesi'nde 30.8.1922 tarihinde şehit oldu.

İstiklâl Harbi sonrası dönemde de şehit olan Talimgâh mezunu subaylar vardır. Bunların bir kısmı isyan bastırma harekâtında görevde iken şehit olmuşlardır. İlk mezunlardan Bingazili Senusi, Nasturi isyanı bastırma harekâtında şehit olmuştur. 9 kadar mezun da hava sınıfına geçip pilot olduktan sonra görev esnasında şehit olmuşlardır. Mezunlardan Albay Nuri Pamir de 1952 yılında Kore'de şehit olmuştur.

Sonuç

Talimgâhın ilk mezunlarından ve devre birincisi (E) Korgeneral Enver AKA, bir kısmını 1970 yılında Türkiye Eski Muharıpler Dergisi'nde diğer bir kısmını da daktilo metin halinde yazdığı anılarında Talimgâh mezunlarından şehit olan arkadaşları hakkında bazı düşüncelerinden söz etmektedir. Şöyle diyor:

“İstiklal Savaşımız başlangıcında 1336(1920) yılında Ankara'da ulu ATATÜRK'ün bizzat verdiği emirle “Ankara Zâbit Namzetleri Talimgâhı” Cebeci'de Abidinpaşa Köşkünde kurulmuştur. Bu Talimgâhtan çıkan, savaşlarda şehit düşen ve sayıları çok azalmış olan gazilerimizin benden istedikleri tarihi ve manevî bir ödevi yerine getirmek için bu Talimgâhtan çıkan ilk devrenin Başçavuşu ve birincisi olarak yetkililerden bir istirhamda bulunacağım. İstiklal Savaşımızda kurulan bu Ankara Zâbit Namzetleri Talimgâhı yeniden kurulmaya başlayan ordumuza binlerce genç subay yetiştirmiştir. 01 Temmuz 1336 (1920) tarihinde Mustafa Kemal Paşa hazretleri tarafından kuruluşuna ait ve bilahare ilk devre subaylarının diploma merasiminde ATATÜRK tarafından ordumuzla ilgili nutkunun o tarihte Ankara'da çıkan Hâkimiyet-i Millîye gazetesindeki metnini ve yazıları araştırdım buldum. İlişik olarak sunduğum anılarımda bu neşriyatı yazdım. İstiklal Savaşımızda kurulan bu Ankara Zâbit Namzetleri

Talimğâhının harp tarihimizde İstiklal Savaşı ile ilgili milli tarihimizde layık olduğu yeri alması ve ATATÜRK'ün o tarihte ordu ile ilgili, mühim gördüğüm nutkunun yayınlanmakta olan ATATÜRK söylevleri kitaplarında yerini almasını istirham ediyorum. Yaşlı bir silah arkadaşınız olarak şehit ve gazi arkadaşlarımızın bu dileklerinin yerine getirildiğini görürsem çok mutlu olacağım.. İstiklal Savaşımızda milli ordumuza binlerce zâbit namzedi yetiştiren ve Kuva-yı Milliye ruhu ile vatanının kurtuluşu ve istiklâli için çarpışarak yüzlerce şehit veren kardeşlerimizin ve bu savaşı katılmış, adedleri de pek azalmış olan gazi arkadaşlarımızın isteklerini yerine getirmek; Ankara Zâbit Namzetleri Talimğâhının İstiklal Savaşındaki rolünü harp tarihimizde milli mücadele tarihimizde haklı yerini alması için bu güne kadar yapılamayan bu tarihi vatan vazifesini üzerime aldım.”²⁸

Enver Aka'nın çabaları sonucu ATATÜRK'ün 1 Kasım 1920 tarihinde mezuniyet töreninde yaptığı konuşma literatüre girmiş bulunmaktadır.²⁹ Ancak Zabıt Namzetleri Talimğâhının durumu, işlevi, faaliyetleri konusunda yeterli çalışmalar yoktur. Öte yandan bu Talimğâh mezunu şehitler konusunda da çalışmalar ve anma toplantıları yapılmamıştır. Sonraki yıllarda Muhittin ÖNÜR, Ali KESKİNER, Tekin ARIBURUN gibi 3 Orgeneral, 9 Korgeneral ve çok sayıda diğer rütbede general ve subaylara sahip olmasına rağmen Zabıt Namzetleri Talimğâhı hak ettiği değeri ve önemi görememiştir. İstiklâl Harbi'nin birliklerinin birçoğunun Takım Komutanları Talimğâh mezunu subaylardı. Bu açıdan Talimğâh mezunu subaylar muharebelerde en ön saflarda bulunmuşlardır. Muharebelerin seyrinde önemli rolleri olmuştur.

Talimğâh, 1 Nisan 1923 tarihinde Harp Okuluna dönüştürüldü. Bu sene okula giren ve birinci sınıfı oluşturan öğrenciler, Okulun 27 Eylül 1923 tarihinde İstanbul'a taşınması üzerine orada eğitimlerine devam etmişler ve yeni dönem Harp Okulunun ilk mezunları olmuşlardır.³⁰ Bu yönüyle de Harp Okulu tarihi açısından özel bir önemi vardır.

Halen Ankara'da kuruluş binası mevcut olan Abidinpaşa Köşkü'nde bu okulun anılarının yaşatılması mümkündür. Bu bildiri ile ortaya çıkan sonuç; Zabıt Namzetleri Talimğâhının Harp Okulunun bir devamı ve parçası olduğu, eğitim faaliyetlerindeki başarısının önemli olduğu ve mensuplarından çok sayıda şehit bulunması dolayısı ile de bu değerlerin anılması ve yaşatılması gerektiridir.

KAYNAKLAR

(E) Korg.Enver AKA'nın 30 Mart 1983 tarihli 6 sayfa daktilo metin anıları. (Suat Akgül Özel Arşivi).

Genelkurmay **ATASE Arşivi**, Subay Özlük Dosyaları.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi.

²⁸ (E) Korg.Enver AKA'nın 30 Mart 1983 tarihli 6 sayfa daktilo metin anıları.

²⁹ Atatürk Araştırma Merkezi, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Ankara 1989, C:II Kısım, s.16-17.

³⁰ Kara Harp Okulu, **Kara Harp Okulu 1924 Mezunları 51. Yıl Hatırası 1975**. Ankara 1975.

Aka, Enver, “Ankara Zabit Namzetleri Talimgâhının Kuruluşunun 50. Yıldönümü Münasebetiyle Yaptığım Konuşma”, **Türkiye Eski Muharipler Dergisi**, Yıl: 22, Temmuz-Ağustos 1970, Sayı: 7-8.

Akgül, Suat, “Ankara Zabit Namzetleri Talimgâhı’nın İlk Mezuniyet Töreni ve Atatürk’ün Konuşması” Genelkurmay Başkanlığı, **ATATÜRK Haftası Armağanı** 10 Kasım 2011.

Aydın, Mesut, **Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul’da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul 1992.

Atatürk Araştırma Merkezi, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Ankara 1989.

Baycan, Nusret, “Türk İstiklâl Harbi’nde Terfi veya Takdirname ile Taltif Edilen Subaylar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 25, C: IX, Kasım 1992.

Cevad Kâzım, **Şehid Yolunda (Milli Hatıralarım)**, Ankara 1924.

Çapa, Mesut, “Bir Harbiyeli’nin Milli Mücadele Anıları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: IV, Sayı:14, Yıl:1994.

Güler, Ali, “Milli Mücadele’de Kara Harp Okulu: Fotoğraflarla Ankara Abidinpaşa Köşkü Sınıf-1 Muhtelif Zâbit Namzetleri Talimgâhı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 53, Cilt: XVIII, Temmuz 2002.

Güralp, Şerif, **İstiklal Savaşının İçyüzü**, İstanbul 1958.

Harp Okulu Matbaası, **Harp Okulu Tarihçesi 1834-1945**, Ankara 1945.

Kara Harp Okulu, **Kara Harp Okulu 1924 Mezunları 51. Yıl Hatırası 1975**. Ankara 1975.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk’ün Hatıra Defterlerine Yazdıkları**, Ankara 1971.

Kurtcephe, İsrail - Balcıoğlu, Mustafa, **Kara Harp Okulu Tarihi**, Ankara 1991.

Terzioğlu, S.Arif, **Yazılmayan Yönleriyle Atatürk**, İstanbul 1963.

Türkmen, Zekeriya, **Kuleli Kaynaklı Şehitlerimiz**, Çengelköy-İstanbul 1993.

Türkmen, Zekeriya, “Mütareke Devri İşgal İstanbul’unda Bir Eğitim Kurumu: Kuleli Askerî İdâdisi”, Üsküdar Belediyesi, **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 11-12-13 Kasım 2016, Bildiriler Cilt III**, İstanbul 2017.

MONDROS MÜTAREKESİ EKSENİNDE TÜRK ASKERİ HAVACILIĞININ ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA ANALİZİ

Erdal KORKMAZ*
Deniz KURT**

ÖZET

Osmanlı Ordusu, Birinci Dünya Savaşı'na 6 faal tayyare ile katılmış, savaş süresince müttefiki Almanya'dan temin ettiği 450 kadar tayyare, dörder uçaklı 17 muharip bölükte harekât görevi icra etmiştir. Ayrıca, Türk pilotlarının yanı sıra cephelerde 1.500'e yakın Alman pilot ve teknik personel ile etkinlik gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti adına savaş bitiren Mondros Mütarekesi'nin 5. maddesi kapsamında birliklerin terhis edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu gelişme üzerine cephelerden getirilen tayyare ve malzeme Konya, Elâzığ, Erzincan ve İstanbul'da toplanmıştır. Mütareke sonrası Osmanlı Ordusunun elinde 92 uçak kalmıştır. Bu sırada, İtilaf Devletleri hava unsurlarının Yeşilköy'e konuşlanması ile buradaki Tayyare İstasyonu önem ve işlevini yitirmiştir. 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'un fiilen işgali sonrasında dokuz İngiliz ve dört Yunan uçağından oluşan karma bir filo Yeşilköy Hava Meydanı'na iniş yapmıştır. Ardından buraya Fransız birlikleri gelmiştir.

Bu sırada 11 Ocak 1919 tarihinde İngiliz General Milne tarafından Osmanlı Harbiye Nezaretine gönderilen bir yazı ile Yeşilköy Tayyare İstasyonu ile civarındaki tüm binaların 18 Ocak 1919 tarihine kadar boşaltılması istenmiştir. Notadan üç gün sonra İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetine bağlı 17'nci ve 47'nci Filolar, 14 Ocak 1919 tarihinde Selânik'ten Yeşilköy'e gelerek buraya yerleşmiştir. Bu gelişme üzerine Yeşilköy Tayyare İstasyonunda bulunan uçaklar Maltepe'ye taşınmıştır. Maltepe'de görev yapan havacılar bir kısmı tayyarelerle birlikte Millî Mücadele'ye katılmak için kaçış planı yapmıştır. Bu planın ortaya çıkması üzerine Maltepe İstasyonu işgal edilmiştir. Bu gelişme üzerine Harbiye Nezaretinin, 21 Haziran 1920 tarihli emriyle Kuva-yı Havaiye Müfettişliği lağvedilmiştir. Böylece Osmanlı askerî havacılığı sona ermiştir.

Bu çalışmada Genelkurmay ATASE Arşivinden alınan yeni belgeler çerçevesinde, Mondros Mütarekesi ekseninde Türk askerî havacılığının durum ve vaziyeti ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler

Mütareke, Havacılık, Yeşilköy, Maltepe, Millî Mücadele, İşgal, Terhis

* Tarih Uzmanı, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, E-posta.: e.korkmaz@hvkk.tsk.tr

** Hv.Öğ.Yb., Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, E-posta.: deniz.kurt@hvkk.tsk.tr

THE ANALYSIS OF TURKISH MILITARY AVIATION ON THE BASIS OF ARMISTICE OF MUDROS AND IN THE LIGHT OF ARCHIVAL DOCUMENTS

ABSTRACT

The Ottoman Army joined the First World War with 6 active aircrafts and approximately 450 aircrafts that had been supplied from its ally Germany carried out operations at 17 combatant companies with four aircrafts operating on each. Besides, activities were performed with approximately 1500 German airmen and technical staff alongside the Turkish airmen.

It was decided to discharge the units within the scope of 5th Article of Armistice of Mudros which has ended the war for the Ottoman Empire. Following this situation, the aircrafts and equipments brought from the fronts gathered around in Konya, Elazığ, Erzincan and İstanbul. After the armistice, Ottoman Army was left with 92 aircrafts. In the meantime, with the deployment of air elements of Allied Powers to Yeşilköy, the existing Aircraft Station lost its importance and function. After the de facto occupation of İstanbul on 13 November 1918, a mixed fleet consisting of nine British and four Greek aircrafts landed on Yeşilköy Airfield. Subsequent to this, French units arrived at the same place.

Meanwhile on 11 January 1919, with a script sent by the British General Milne to Ottoman War Office, Yeşilköy Aircraft Station and all of the buildings around were requested to be evacuated until 18 January 1919. Three days after the note, the 17th and the 47th fleets of Royal Air Force came from Selanik to Yeşilköy and settled there on 14 January 1919. Following this, the aircrafts in Yeşilköy Aircraft station were moved to Maltepe. A part of airmen in Maltepe made an escape plan to join the War of Independence with the aircrafts. Upon the emergence of this plan, Maltepe Station was occupied. Following this development, upon the War Office order dated 21 June 1920, Inspector General of the Air Force was discharged. Thus, the military aviation of Ottoman Empire came to an end.

In this study, within the framework of the documents obtained from General Staff ATASE Archive, on the basis of Armistice of Mudros, the state and condition of Turkish military aviation will be revealed.

Keywords

Armistice, Aviation, Yeşilköy, Maltepe, War of Independence, Occupation, Discharge

Giriş

1903 yılında ilk motorlu uçağın havalanışından kısa bir süre sonra dünya devletleri ile aynı dönemde Osmanlı Devleti tarafından uçak temini ve havacılık alanında teşkilatlanma faaliyetlerine girişilmiştir.¹ Bu dönemde başlayan Trablusgarp Savaşı'nda, dünya tarihinde ilk kez İtalyanlar

¹ Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, "Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askeri Havacılığının Doğuşu (1911-1912)", **Savunma Bilimleri Dergisi**, Ankara, Kasım 2018, Cilt: 17, Sayı: 2, s.210-211.

tarafından uçaklar bir harp aracı olarak kullanılmıştır.² Bu durum, Osmanlı Devleti'nin askerî personeline yurt dışında pilotaj eğitimi aldırmasında ve uçak temini çalışmalarını hızlandırmasında etkili olmuştur.³ Bu kapsamda yapılan çalışmalar neticesinde 1911 yılında iki ordu mensubu Fransa'da pilotaj eğitimine gönderilmiş, 1912 yılında ise Ordu envanterine ilk uçaklar dâhil edilmiştir.⁴ Uçaklar alındıktan sonra Osmanlı pilotları ilk harekât görevlerine Balkan Savaşı sırasında katılmış ve kara birliklerine keşif ve bombardıman desteği sağlamıştır.⁵

Osmanlı havacılığının yeni teşkil edildiği bir dönemde Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na konjoktürel şartlar gereği İttifak Grubu içerisinde girmiş ve ülkenin uzak coğrafyalarında mücadele etmek zorunda kalmıştır. Savaşa 6 uçakla giren Osmanlı Devleti, savaş içerisinde müttefiki Almanya'dan aldığı 450 kadar uçakla cephelerde görev icra etmiştir. Muharebeler sırasında değişik yerlerde oluşturulan 17 uçak bölüğü ile İtilaf devletlerine karşı, alan ve hava hâkimiyeti sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Almanya'dan temin edilen 1500 kadar pilot ve teknik personel desteği ile hava harekât görevleri icra edilmeye çalışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı başlarında Osmanlı Ordusu 10 pilota sahip iken, savaşın sonunda 100'e yakın pilot ve rasıda (gözcü) sahip olmuştur.⁶

Osmanlı kuvvetleri, savaşın genel seyri içerisinde Çanakkale cephesi hariç diğer cephelerde istediği hedef ve amaçlara ulaşamamıştır. Cephe savaşlarına bakıldığında 1918 yılı içerisinde yaşanan gelişmelerin neticesinde Suriye-Filistin ile Irak Cephelerinde vaziyet Osmanlı aleyhine işlemiştir. İlgili bölgelerdeki Osmanlı birliklerinin; ikmal, lojistik ve personel açısından büyük problemler yaşadığı bir ortamda, sayıca ve kendinden üstün İngiliz birlikleri karşısında tutunması imkânsız olmuştur.

Doğu Cephesi'nde ise Türk birlikleri, Rusya'da meydana gelen Bolşevik ihtilalinden faydalanarak, bu bölgedeki askerî harekâtını genişletmiştir. Savaştan çekilen Rusların yerini alan Ermeni çetelerinin saldırıları karşısında Mart 1918'de Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Kafkas Kolorduları tarafından Erzincan ve Erzurum (12 Mart 1918) kurtarılmıştır. 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Anlaşması ile Osmanlı Devleti doğuda Rus işgali altındaki

² Alessandro, Vagnini, "İtalyan-Türk Savaşı'nda İtalya Hava Kuvvetleri: Uzun Süreli Bir Geleneğin İlk Adımı", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.104.

³ Perihan Kilimci, **Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askerî Havacılığı**, Hava Harp Okulu, İstanbul, 2004, s.2; Stuart Kline, **Türk Havacılık Kronolojisi**, Dönence Yayınevi, İstanbul, 2002, s.56-58.

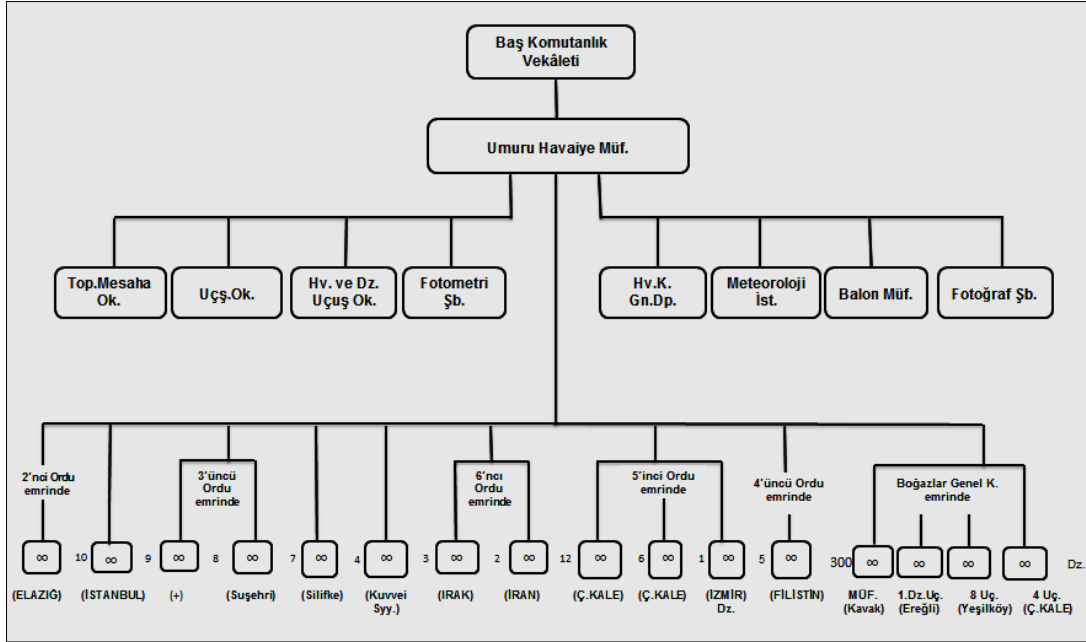
⁴ Avrupa'da pilotaj eğitimi almaya Süvari Yüzbaşı Fesa (Evrensev) ile İstihkam Üsteğmen Yusuf Kenan Beylerin hak kazandığına dair belge için bakınız: **ATASE Arşivi**, BHK, Klasör: 328, Dosya: 2319, Fihrist: 2-22; Ajun Kurter, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi**, Cilt I, Hava Basımevi, Ankara, 2009, s.74; Süreyya İlmen, **Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1947, s.23.

⁵ Balkan Savaşı sırasında ilk uzunca keşif faaliyeti Pilot Üsteğmen Nuri Bey tarafından 29 Kasım 1912 tarihinde Büyükçekmece-Çatalca ve İzzettinköy çevresinde Bulgar birliklerinin gözetlenmesi ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **ATASE Arşivi**, BHK, Klasör: 174, Dosya: 69, Fihrist: 001; **ATASE Arşivi**, BHK, Klasör: 178, Dosya: 89, Fihrist: 010-14.

⁶ Erdal Korkmaz, "Çanakkale Muharebeleri Ekseninde Tarafların Hava Güçlerinin Analizi", **15. Askerî Tarih Sempozyumu (100'üncü Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri) 21-27 Mart 2015 İstanbul**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2017, s.144-145.

bölgeleri geri almıştır. Bu sırada 93 Harbi'nden (1877-1878 Kırım Savaşı) itibaren Rus işgalinde bulunan Kars, Ardahan ve Batum tekrar ülke sınırlarına katılmıştır. Aynı dönemde Osmanlı ordusu, Kafkasya içlerine ilerlemiş, geçici bir süre de olsa Bakü'yü alarak Hazar Denizi kıyılarına ulaşmıştır. Bölgede yeterli alt yapının olmayışı (ikmal ve ulaşım) bu cephede büyük sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Ancak bütün imkânsızlıklara rağmen Osmanlı kuvvetleri Batı İran ve Kafkasya içlerine kadar ilerlemiştir.⁷

1918 Yılı İtibariyle Osmanlı Askerî Havacılık Teşkilatı⁸

Makedonya Cephesi'nde ise 29 Mayıs 1918'de İngiliz, Fransız, Yunan ve Sırp kuvvetleri büyük bir taarruz başlatmıştır. Bu taarruz neticesinde Bulgar ordusu yenilmiştir. 29 Eylül 1918'de Bulgaristan mütareke imzalayıp savaştan çekilerek, topraklarından İtilaf güçlerinin geçmesine izin vermiştir. İtilaf devletleri üç koldan Balkanlar'da ilerlemeye başlamışlardır. Bu kollardan biri İstanbul'u hedef almıştır. Bu durum Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki kara bağlantısının kesilmesine ve lojistik desteğin durmasına yol açmıştır. Ayrıca, Makedonya'daki İtilaf kuvvetleri ile Osmanlı başkenti arasında hiçbir askerî engel kalmamıştır. Bu dönemde Osmanlı kuvvetlerinin önemli bir kısmı Kafkasya derinliklerinde ve kuzey-batı İran kesiminde dağınık bir durumda bulunurken özellikle Suriye Cephesi'ndeki askeri vaziyet Osmanlı Devleti aleyhine gelişmeye başlamıştır.⁹

19 Eylül 1918 tarihinde genel taarruza başlayan İngilizler, Nablus Meydan Muharebesi'nde 4, 7 ve 8'inci Ordu tarafından müdafaa edilen Osmanlı savunma hattını yarmıştır. İngiliz taarruzunda bölgedeki 8'inci Ordu tamamen dağılmıştır. İlerleyen İngiliz taarruzu karşısında 21 Eylül'de Yıldırım

⁷Tevfik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklal Harbi, C.I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1962, s.14-18.

⁸ **Hava Kuvvetleri Tarihçe Şube Müdürlüğü**, Teşkilat Dosyası, No.: 71, s.1.

⁹ Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleeri Makedonya Cephesi, VII.Cilt 3.Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967, s.67-68.

Ordular Grubu Komutanı Limon von Sanders, Der'a'ya çekilme kararı vermiştir. Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 7'nci Ordu birlikleri askerî savaş düzenini ve savaş kudretini bozmadan geri çekilerek, düşman süvarisini Bisan'da durdurmayı başarmış, böylece Osmanlı kuvvetlerinin Şeria Nehri doğusuna geçişini güvence altına almıştır. 1 Ekim'de Şam'ın düşmesi ile beraber Liman von Sanders komutayı Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak karargâhıyla Adana'ya çekilmiştir. Bu sırada 25 Ekim 1918 Halep, İngiliz ve Arap kuvvetlerinin eline geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa gelişmeler üzerine, emrindeki kuvvetlerle İskenderun-Cerablus mevzisinde bir savunma hattı kurmuş ve İngiliz birliklerini, Katma'da durdurmayı başarmıştır. Ancak, elindeki mevcut askerî kuvvetin yeniden başlayacak İngiliz taarruzunu mutlak şekilde durduracak bir mahiyet ve nitelikte olmadığı değerlendirilmiştir. Bu durum, ateşkes görüşmelerinin hızlandırılmasına yol açmıştır.¹⁰

Ateşkes görüşmelerinin yapıldığı sırada, Osmanlı ordusunun savaşın başında seferber ettiği 2.850.000 askerden 560.000'i silah altında görev yapmaktaydı. Bu sayının dörtte biri fiilen cephelerde bulunuyordu. Savaş sırasında ölüm, yaralanma, hastalık ve diğer çeşitli nedenlerle toplam 2.500.000 kişi harp dışı kalmıştır.¹¹ Bu durum Osmanlı ordusunun nicelik olarak eridiğini ve büyük bir kayıp içerisinde bulunduğunu göstermiştir.

Yukarıda bahsi geçen olumsuz şartlar neticesinde Ahmet İzzet Paşa hükümetinin İtilaf devletleri ile yaptığı görüşmeler sonucunda 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mütareke metnini Osmanlı Devleti adına hükümette Bahriye Nazırı olarak görev yapan Rauf (Orbay) Bey, İtilaf Devletleri adına da Akdeniz Donanması Komutanı İngiliz Amiral Arthur Calthorpe imza etmiştir.¹² 25 maddeden oluşan ateşkes hükümlerinin çoğu askerî bir nitelik ve özellik taşımakla birlikte, antlaşmanın 5. maddesi; hudutların muhafazası ve iç asayişin sağlanması dışında kalan birliklerin tamamının terhis edilmesini öngörmüştür.¹³ Bu karar kapsamında, Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerine mensup personel ile hava kuvvetleri birlikleri de terhis edilmeye başlanmıştır. Bu sırada terhislere paralel olarak, silahlar kısmen depolara kaldırılmış ya da imha veya tahrip edilmiştir.

Osmanlı Ordusu terhis edilirken, ülkede görev yapan 32.000 Alman askerî personel de 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren ülkelerine dönmeye başlamıştır. Türkiye'deki Alman birliklerinin sevkiyatı Haziran 1919'da tamamlanabilmiştir.¹⁴

Mütarekenin 7. maddesi İtilaf devletlerinin güvenliğini tehlikeye sokacak herhangi bir durumda istedikleri stratejik bir noktayı işgal edebilmelerine

¹⁰ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, IV.Cilt 2.Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986, s.726-730; Gwynne Dyer, "The Turkish Armistice of 1918: 1. The Turkish Decision for a Separate Peace", **Middle Eastern Studies**, 8 (1972), s.147-153.

¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: III/4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967, s.787.

¹² Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım**, Emre Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.68-157; **Türk İstiklal Harbi ve Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.55.

¹³ **ATASE Arşivi**, BDH, Klasör: 6, Dosya: 25, Fihrist: 3, (4:5).

¹⁴ Liman von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, Çeviren: M.Şevki Yazman, Burçak Yayın Ltd. Şti., İstanbul, 1968, s.44.

olanak sağlamıştır.¹⁵ Bu madde gerekçe gösterilerek Musul, İskenderun, İstanbul, Trakya ve Anadolu'daki bazı şehirler, İtilaf devletlerinin işgaline uğramıştır.¹⁶ Ayrıca önemli liman, demiryolu istasyonları ile stratejik mevkiiler ele geçirilmiştir. Böylece, Mondros Mütarekesi ile bir taraftan ordu terhis edilerek; silah, teçhizat ve malzemesine el konulurken, diğer taraftan ülke toprakları yer yer işgal edilmiştir.¹⁷

Askerî birlikler lağvedilirken, üst düzey Türk generalleri de İstanbul'da Erkân-ı Harbiye Umumiye karargâhında görevlendirilmiş, bir kısmı da mülkî ve askerî yeni bir takım görevlere atanmıştır. Örneğin Mustafa Kemal (Atatürk), Cevat (Çobanlı), Fevzi (Çakmak) ve Mersinli Cemal Paşalar, İstanbul'a davet edilerek Erkân-ı Harbiye karargâhında görevlendirilmiştir.¹⁸ Bu sırada, Osmanlı ordularının seferberlik teşkilatına göre kurulmuş olan Karargâh-ı Umumi'nin çalışmalarına, mütareke imzalandığından dolayı lüzum görülmeyerek, Padişahın da onayı alınarak son verilmiştir.¹⁹

Mondros Mütarekesi'nden sonra terhis işlemlerine başlandığı sırada, ordunun 337.615 kişiden mevcut olduğu görülmüştür. Bu miktar zamanla azalarak, müttefiklerin istekleri doğrultusunda sadece kâğıt üzerinde 65.464 kişiye indirilmiştir. Diğer taraftan terhis edilmesi gereken, ancak halen silah altında bulunan dört kur'a efradın toplamı 43.193 kişi olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca, bakaya olup orduya celp edilenlerin miktarı 5.887 olarak hesaplanmıştır. Bütün bu rakamlardan hareketle 1 Nisan 1919 itibarıyla ordunun genel mevcudunun 114.726 kişi olduğu tespit edilmiştir.²⁰

Mondros Mütarekesi gereği terhis işlemleri yapılırken Osmanlı ordu teşkilatı, müfettişlikler hâlinde yeniden düzenlenmiştir. Bu kapsamda; I. Ordu Kıtaaatı Müfettişliği (Merkez İstanbul), Yıldırım Kıtaaatı (II. Ordu) Müfettişliği (Merkez Konya), IX. Ordu Kıtaaatı (III. Ordu) Müfettişliği (Merkez Erzurum), Müstakil XIII. Kolordu Komutanlığı (Merkez Diyarbakır), Rumeli Kıtaaatı Askerîyesi Müfettişliği (Kâğıt üzerinde kalmıştır.) kurulmuştur.²¹ Donanma kuvvetleri ile ilgili olarak da benzer süreç devam etmiş, güvenlik ve buna benzer konularda kullanılacak küçük gemiler dışında Osmanlı sularında ve Devlet-i Aliyye tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün savaş gemileri İtilâf devletlerine teslim edilecekti. Türk sularındaki bütün torpil tarlaları, torpido ve kovanların yerleri gösterilecek, bunların temizlenmesinde gerektiğinde İtilâf devletlerine yardım edilecekti.²² Kara ve donanma unsurları ile ilgili Mütareke hükümleri uygulanırken, Türklerin elinde hiçbir savunma imkânının bırakılmaması amaçlanmıştır. İlerleyen süreçte İtilaf devletleri

¹⁵ **ATASE Arşivi**, BDH, Klasör: 51, Dosya: 198, Fihrist: 1.

¹⁶ David Fromkim, **Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1918**, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1994, s.371-372.

¹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt: I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.1-2.

¹⁸ **BOA**, DUİT. Dosya: 77-3, F: 40.

¹⁹ **BOA**, DUİT. Dosya: 77-3, F: 43.

²⁰ **ATASE Arşivi**, BDH, Klasör: 27, Dosya: 41, Fihrist: 29-1.

²¹ Zekeriya, Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s.112.

²² Nihat Erim, **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s.520-524.

tarafından Osmanlı hava unsurlarıyla da ilgili benzer uygulamalar başlatılacaktır.

1. Birinci Dünya Harbi'nin Sonunda Osmanlı Askerî Havacılığı

Mondros Mütarekesi hükümlerinin uygulanmasıyla, orduda terhis işlemleri yapılmaya başlanmış, Alman havacı personel ülkeden ayrılmış ve 29 Temmuz 1918'de yeniden yapılanmaya çalışan Kuva-yı Havaiye Müfettişliği Umumiliği (Hava Kuvvetleri Genel Müfettişliği) kadroları boşalmış, sadece kâğıt üzerinde bir ad olarak kalmıştır. Bu sırada orduda 44 rasıt (gözcü), 11 pilot subay, 24 sivil ve gedikli erbaş (astsubay) Türk kalmıştır.²³

Mondros Mütarekesi Öncesinde Türk Tayyare Bölükleri ve Konuş Yerleri²⁴

Tayyare Bölüğü Adı	Konuşlu Olduğu Yer
1'inci Tayyare Bölüğü	Çanakkale
2'nci Tayyare Bölüğü	Irak
3'üncü ve 4'üncü Tayyare Bölüğü	Filistin
5'inci Tayyare Bölüğü	İzmir
6'ncı Tayyare Bölüğü	Çanakkale
7'nci ve 8'inci Tayyare Bölükleri	Erzurum
9'uncu, 10'uncu ve 11'inci Tayyare Bölükleri	İstanbul
12'nci Tayyare Bölüğü	İzmir
13'üncü Tayyare Bölüğü	Irak
14'üncü Tayyare Bölüğü	Filistin
15'inci Tayyare Bölüğü	Uzunköprü
16'ncı Tayyare Bölüğü	Karadeniz/Sinop
17'nci Tayyare Bölüğü	İstanbul

Savaşın sonunda Osmanlı Devleti'nin farklı cephelerinde savaşan 14'ü deniz uçağı olmak üzere toplam 92 uçağı vardır. Ayrıca, 21 tane eğitim uçağı ordu envanterinde yer almıştır. İstanbul Yeşilköy'deki Tayyare Mektebinde savaş sonunda en son 33 öğrenci eğitim almaktadır. Cephelerde kalan uçakların çoğu İtilaf devletlerinin eline geçmiş, ancak çok azı

²³ Hava Kuvvetleri Tarihçe Şube Müdürlüğü, Teşkilat Dosyası, No: 71, s.1.

²⁴ Hulûsi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt: 2, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006, s.6.

kurtarılabilmektedir. Bu sırada getirilebilen uçaklarla birlikte mütareke sonrası Osmanlı Devleti'nin elinde 72 uçak kalmıştır.²⁵ Yetmiş iki uçağın kırk yedisi av, on sekizi keşif ve bombardıman yedisi de eğitim ve irtibat uçağından oluşmuştur.²⁶

Mütareke döneminde ülkenin değişik bölgelerinde görev yapan 17 tayyare bölüğünden; Çanakkale'deki 1'inci ve 6'ncı Av Bölükleri bir süre iskelet hâlinde bırakılmış, daha sonra Uzunköprü'de bulunan 15'inci Bölük ile beraber İstanbul'a getirilmiştir. İzmir'de bulunan 5'inci ve 12'nci Tayyare Bölükleri de birleştirilmiştir. Suriye Cephesi'nden çekilen 3'üncü, 4'üncü ve 14'üncü bölükler uçaklarını kurtaramamıştır. Personel ile kurtulabilen yer araçları Konya'da üslenmiştir. Alman Paşa Tayyare Bölüklerinden kalan uçaklar ise önce Adana ve Mersin'e, ardından da Konya'ya taşınmıştır. Irak'ta yer alan 2'nci ve 13'üncü Bölük uçakları ise Musul-Mardin-Diyarbakır yolu ile Elâzığ'a getirilmiştir.²⁷

Erzurum'da bulunan 7'nci ve 8'inci Bölükler yerlerinde kalmıştır. Batum'daki 16'ncı Bölük ile Karadeniz Bölgesi'nde görev alacak 9, 10, 11 ve 17'nci Bölükler ise yola çıkmadan lağvedilmiştir. İzmir'deki 1'inci Deniz Tayyare Bölüğü yerinde kalmıştır. 2'nci Deniz Tayyare Bölüğü daha önce kaldırılmıştır. Yeşilköy Feneri'nin doğusunda bulunan Deniz Uçak Okulu ve İstasyonunun uçak ve malzemeleri, Bahriye Nezareti'nin Haliç'teki deniz ambarlarına taşınmıştır.²⁸ Diğer uçak ve malzemeler de İstanbul Yeşilköy'de toplanmıştır.²⁹

Bu sırada Mondros Mütarekesi gereğince Adana boşaltılırken, Almanların ellerindeki on iki uçaklı savaş filosunu götüremediklerinden tahrip edecekleri haber alınmıştır. Bunun üzerine Kolordu Tercümanı Yedek Subay Saib (Serter) Bey'in, aldığı tedbirler sonucunda, bu uçaklardan on biri tahrip edilmeden kurtarılmıştır. Yedek Subay Saib (Serter) Bey, bu uçakları Adana'da trene bindirerek yolda çeşitli zorluklara rağmen Konya'ya getirmeyi başarmıştır.³⁰

2. Mütareke Döneminde Osmanlı Havacılığı

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yurdun bütününde olduğu gibi Osmanlı askerî havacılığı da başlayan işgaller sürecinde sıkıntılı bir döneme girmiştir. Birinci Dünya Savaşı içerisinde Osmanlı havacılığının başına getirilen Alman Binbaşı Erich Serno'nun ayrılması sonucu boşalan Kuva-yı Havaiye Müfettişliği makamına, Piyade Yarbey Sadık Bey vekâleten

²⁵ Ali Karakaya, **İşgal Altında İstanbul**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2016, s.197-198.

²⁶ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 69, Gömlek: 136, Belge No: 1.

²⁷ **Türk İstiklal Harbi C. II Batı Cephesi**, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Kısım: 3, Ankara, 1994, s.34.

²⁸ Kaymaklı, **age.**, s.6, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)**, Genelkurmay Basımevi, C.III, 6. Kısım, Ankara, 1971, s.308.

²⁹ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, Cilt II, Kısım I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.27-28, Avni Okar, **Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.44-48.

³⁰ **Hava Kuvvetleri Tarihçe Şube Müdürlüğü**, Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale ve Filistin Cephesi Dosyası, No.: 3, s.1.

atanmıştır. Yeşilköy Tayyare İstasyonu Müdürlüğünü yürütmekte olan Yüzbaşı Mehmet Ali Bey (Okar) ise görevine devam etmiştir.³¹

Mondros Mütarekesi’ni Müteakiben Osmanlı Ordusundaki Pilot ve Rasıt Miktarı³²

Birlik Adı	Rasıt	Pilot Subay	Sivil veya Gedikli Erbaş
Yeşilköy Tayyare İstasyonu	11	3	4
Erzincan Tayyare İstasyonu	3	1	2
İzmir Tayyare İstasyonu	3		2
1’inci Tayyare Bölüğü	4	1	2
2’nci Tayyare Bölüğü	4	2	3
4’üncü Tayyare Bölüğü	4	2	3
5’inci Tayyare Bölüğü	5	1	3
7’nci Tayyare Bölüğü	5	1	2
8’inci Tayyare Bölüğü	5		3
TOPLAM	44	11	24

Bu dönemde Yeşilköy Tayyare İstasyonunda bulunan eğitim, keşif ve av maksatlı uçaklardan dört tanesi uçabilecek bir durumda iken, diğerleri gayri faal bir vaziyette bulunmakta idi. Konya’daki istasyonda ise, Filistin ve Suriye’den çekilmiş olan 3’üncü ve 4’üncü Tayyare Bölükleri ve uçakları yer alıyordu. Bu Bölüklerde dördü keşif, on üçü av toplam on yedi uçak olup, çoğu uçamaz durumdaydı. Ayrıca Erzurum’da 7’nci ve 8’inci Tayyare Bölüklerinde on üç adet keşif ve av uçağı olup hepsi kullanılamaz durumdaydı.³³ Elâzığ’da Irak Cephesi’nden çekilen 2’nci Tayyare Bölüğüne ait, beş av ve bir keşif tayyaresi bulunuyordu. Bunlardan üç tanesinin tamirinin mümkün olduğu değerlendirilmiştir.³⁴ İzmir Tayyare İstasyonunda bulunan 5’inci Tayyare Bölüğünde, dört keşif tayyaresi faal durumda idi. İzmir/Kokaryalı’da

³¹ Ajun Kurter, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi, Cilt: IV**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Hava Basımevi, Ankara, 2006, s.320.

³² **Hava Kuvvetleri Tarihçe Şube Müdürlüğü**, Teşkilat Dosyası, No.: 71, s.1.

³³ İhsan Göymen, **Türk İstiklal Harbi V’inci Cilt, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s.124.

³⁴ Emin Nihat Sözeri, “Türk Tayyareciliği”, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Sayı: 202, Ankara, 1961, s.45.

(Güzelyalı) bulunan Deniz Tayyare Bölüğünde ise dört tayyareden biri sağlam durumdaydı.³⁵

Mütarekeden önce kuruluşunu tamamlayamamış 17'nci Tayyare Bölüğü ile beraber Yeşilköy Tayyare İstasyonunda beş adet tayyare bölüğü toplanmıştır. Almanların ayrılışı dolayısıyla personel kadrosunun zayıf olduğu Yeşilköy Tayyare İstasyonu, Bölük uçaklarının burada toplanması nedeniyle oldukça kalabalık durumdaydı. Toplam kırk yedi av, on sekiz keşif ve bombardıman ile yedi eğitim ve irtibat uçağı olmak üzere, toplam yetmiş iki tayyare burada bulunmaktaydı. Bunların büyük bir kısmı artık uçamayacak duruma gelmiş, kal olmayı bekleyen veya savaş kabiliyeti kalmamış uçaklardan oluşuyordu.³⁶

Hava kuvvetlerinin araç gereç, silah, teçhizat ve uçaklardan oluşan asıl malzemeleri Yeşilköy Tayyare Mektebinde bulunuyordu. Bunun dışında Yeşilköy Feneri civarında Deniz Tayyare Mektebinde bulunan beş tayyare ve malzeme Haliç'te bulunan Bahriye Nezareti depolarına nakledilmiştir.³⁷ Savaş sonunda Almanlar tarafından idare edilen Hava Rasat (Meteoroloji) Teşkilatı dağıtılmıştır. Rasat istasyonlarına memur edilen subayların hepsi yedek subay olduğundan ordunun terhisi ile bu yedek subaylar da görevlerinden ayrılmıştır.³⁸ Ayrıca, Başkomutanlık emri ile Hava Müfettişliğine bağlı olan Tayyare Topçu ve İstanbul Muhaberat-ı Havaiye Kumandanlığı ile Balon ve Uçaksavar birimleri lağvedilmiştir.³⁹

3. İstanbul Yeşilköy Tayyare Mektep ve Merkezinin İşgal Edilmesi

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra İngilizler 8 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı yetkili makamlarına başvurarak Yeşilköy Tayyare Meydanı'nın kısa bir süre içerisinde boşaltılmasını bildirmiştir. 12 Kasım günü de bir İngiliz hava subayı Yeşilköy Meydanı'na gelerek incelemelerde bulunmuştur. Bu subayın verdiği bilgilere göre; meydanda yirmi dört uçaklık bir hava filosunun konuşlandırılması planlanmıştır. Bu filoya ait 20 ton tutarındaki malzeme deniz yolu ile getirilerek karaya çıkarılacak ve döşenecek bir dekovil hattı ile taşınacaktı. Tayyare Meydanı'nda 1'inci, 6'ncı, 9'uncu ve 15'inci Tayyare Bölükleri tarafından eğitim uçuşlarına, Tayyare Mektebinde de eğitim ve öğretime devam ediliyordu. Kasım ayının ortasında kış koşulları nedeniyle İstasyonun çok kısa bir sürede boşaltılması olanaksız görünüyordu. Tayyare Bölükleri ile Tayyare Mektebini barındırabilecek büyüklükte bir meydan yeri bulunması da önemli bir sorundu.⁴⁰

Bu sırada 14 Kasım 1918 tarihinde, İngiliz ve Yunan uçaklarından oluşan karma bir filo, Yeşilköy Tayyare Meydanı'na iniş yapmıştır. Filoda dokuz İngiliz ve dört Yunan uçağı yer almıştır. Yunan uçakları, Yunan Donanma Hava Servisi'nin Mondros'ta üslenmiş bulunan H2 Filosuna ait olup, mütareke

³⁵ Göymen, **a.g.e.**, s.123, Sözeri, **a.g.e.**, s.45.

³⁶ Kurter, **a.g.e.**, Cilt: IV, s.324-326.

³⁷ Sözeri, **a.g.e.**, s.46.

³⁸ Göymen, **a.g.e.**, s.121., Kaymaklı, **a.g.e.**, s.8-9.

³⁹ Sıtkı Tanman, **Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi (1918-1923)**, İkinci Kitap, İkinci Cilt, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara, 2012, s.262.

⁴⁰ Kurter, **a.g.e.**, Cilt: IV, s.326; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.10.

hükümleri kapsamında Yeşilköy'e gelmiştir.⁴¹ Yeşilköy'e gelen filo, 16 Kasım 1918 tarihinde geri dönmüş, ancak arızalı üç uçak ile birlikte üç İngiliz ve iki Yunan havacı, on iki makinist ile birlikte meydana kalmıştır.⁴² Bu tarihten itibaren Fransızların da katılımı ile birlikte İtilaf hava unsurlarınca Yeşilköy Meydanı müşterek kullanılmaya başlamıştır.⁴³

24 Kasım 1918 tarihinde Harbiye Nezaretine, 16'ncı Tayyare Bölük Komutanı tarafından gönderilen yazıda; Bölüğün ikametine tahsis edilen binanın Fransızlar tarafından işgal edildiği ve depodan bir kısım malzeme ile personele ait eşyanın yağmalandığı bildirilmiştir.⁴⁴ Bu durum İtilaf Ordularının mütareke hükümlerine aykırı uygulama ve tutum içerisinde olduğunu göstermiştir.

Aynı dönemde mütareke şartları gereği Osmanlı ordusunun terhisine başlanmış ve Eylül 1919'da kolordu sayısının dokuza indirilmesi kararlaştırılmıştır. Alınan karar gereği ayrıca, Kuva-yı Havaiye Müfettişliğinin yeniden teşkilatlandırılması öngörülmüştür. Bu kapsamda, her kolorduya bir tayyare bölüğü tahsis edilmesi ve tayyare bölüğü sayısının dokuza indirilmesi planlanmıştır.⁴⁵ Bunun yanında İstanbul'da birinci sınıf; İzmir, Erzincan ve Konya'da ikinci sınıf tayyare istasyonları kurulmasına karar verilmiştir.⁴⁶ Ancak, ilk düşünülen teşkilat için gerekli personel ve uçak miktarının yeterli olmaması üzerine, tayyare istasyonu sayısı üçe, tayyare bölüğü sayısı da altıya indirilmiştir. Tayyare istasyonlarının İstanbul'da Yeşilköy, İzmir'de Seydiköy (Gaziemir) ve Erzincan'da kurulmasına karar verilmiş ve her istasyona ikişer tayyare bölüğü bağlanmıştır.⁴⁷

Tayyare istasyonlarının teşkili sonrasında istasyonlara isim yerine numarası verilmesi kararı alınmıştır. Bu kapsamda, Yeşilköy Tayyare İstasyonunun Birinci, İzmir Tayyare İstasyonunun İkinci, Erzincan Tayyare İstasyonunun Üçüncü İstasyon olarak numaralandırılması kararlaştırılmıştır.⁴⁸

Bu sırada 11 Ocak 1919 tarihinde, İngiliz Selânik Kuvvetleri Başkomutanı General Milne tarafından Osmanlı Harbiye Nezaretine gönderilen bir yazı ile Yeşilköy Tayyare İstasyonu ile civarındaki tüm binaların 18 Ocak 1919 tarihine kadar boşaltılması istenmiştir. Notada ihtiyaç duyulmayan hangar ve levazım barakalarının Türklere bırakılacağı ve boşaltmanın İşgal Kuvvetleri Karargâhından General Wook tarafından denetleneceği belirtilmiştir.⁴⁹ Notadan üç gün sonra İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetine bağlı 17'nci ve 47'nci

⁴¹ Y.Doğan Çetinkaya, "Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları ve İlk Hava Harekât Görevleri", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.202-204.

⁴² Kaymaklı, **a.g.e.**, s.11.

⁴³ Kurter, **a.g.e.**, Cilt: IV, s.327.

⁴⁴ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 69, Gömlek: 136, Belge No: 2.

⁴⁵ Tanman, **a.g.e.**, s.24-25.

⁴⁶ Kurter, **a.g.e.**, Cilt: IV, s.113.

⁴⁷ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 71, Gömlek: 51, Belge No.: 5-1; **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 27, Gömlek: 102, Belge No.: 102-1., **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 168, Gömlek: 55, Belge No: 1

⁴⁸ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 30, Gömlek: 86, Belge No: 86-1; **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 41, Gömlek: 104, Belge No: 104-1

⁴⁹ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 74, Gömlek: 110, Belge No: 110-1-5.

Filolar, 14 Ocak 1919 tarihinde Selânik'ten Yeşilköy'e gelerek buraya yerleşmiştir.⁵⁰

İtilaf Devletleri'nin Yeşilköy Tayyare İstasyonunun boşaltılmasına yönelik isteği, 8 Şubat 1919 tarihinde Kuva-yı Havaiye Müfettişliği tarafından Hariciye Nezareti içerisinde bulunan Ateşkes Komisyonuna itiraz edilerek protesto edilmiştir.⁵¹ Ateşkes Komisyonu tarafından ilgili itiraz yazısı, 26 Şubat 1919 tarihinde İngiliz İşgal Komutanlığına iletilmiş, ancak herhangi bir sonuç elde edilememiştir. İngilizler, itiraz talebine 1 Mart 1919'da Kuva-yı Havaiye Müfettişliğine bir yazı göndererek cevap vermiş ve İstasyonun bir an önce boşaltılmasını tekrar etmiştir.⁵² Bu dönemde Harbiye Nezaretinin 25 Şubat 1919 tarihinde çıkardığı bir emirle Kuva-yı Havaiye Şubesinin ismi, Kıtâat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye olarak değiştirilmiştir.⁵³

Yaşanan bu gelişmeler üzerine Yeşilköy Tayyare İstasyonunda bulunan tüm malzemenin Maltepe'ye taşınmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda İstasyonda bulunan tüm malzeme ve teçhizat, Yeşilköy'deki vapur iskelesine getirilerek buradan arabalı vapurlar aracılığı ile Maltepe'ye taşınmıştır. Uçuş kabiliyeti olmayan ve görev yapamaz durumda bulunan uçaklar Yeşilköy'de bırakılmıştır. Rasıt Yüzbaşı Hamdi (Çaypınar) anılarında, kışın devam ettiği bir dönemde, bütün İstasyon malzemesinin karlar üzerine atıldığını belirtmiştir.⁵⁴ Maltepe'ye taşınamayan malzeme, Umur-ı Havaiye Deposu ile Yeşilköy Camii'ne ve Cami arkasındaki düz alana taşınmıştır. Aynı dönemde Karaköy'de Merkez Han'daki büroda bulunan değerli malzemeler, işgal güçlerinin eline geçmemesi için buradan alınarak saklanmıştır.⁵⁵ Maltepe'ye kırk beş uçak getirilebilmiş, on yedi uçak Yeşilköy'de bırakılmıştır.⁵⁶

4. Maltepe Tayyare İstasyonu'nun İşgali ve Osmanlı Havacılığının Sona Ermesi

Maltepe Tayyare İstasyonu, tren istasyonu ile deniz arasındaki İstihkâm Müfettişliğine ait depo ve birkaç küçük binanın bulunduğu araziye kurulmuştur. Maltepe'ye taşınan malzeme ve teçhizat mevcut binaların içerisine üst üste istiflenmiş, bina içine alınamayan uçaklar ise deniz kıyısına sıralanmıştır. Kuva-yı Havaiye Müfettişliği 13 Mart 1919 tarihinde, Maltepe'ye taşınan malzeme ve tayyarelerin açıkta kalması ve yağmur altında harap olması dolayısıyla İstihkâm Müfettişliğine gönderdiği yazı ile Maltepe'de bulunan üç hangardan birinin Tayyare İstasyonuna tahsis edilmesini istemiştir.⁵⁷

⁵⁰ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 75, Gömlek: 11, Belge No: 11-1; **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 168, Gömlek: 32, Belge No.: 32-1.

⁵¹ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 75, Gömlek: 6, Belge No: 6-1.

⁵² **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 168, Gömlek: 32, Belge No: 32-1.

⁵³ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 211, Gömlek: 87, Belge No: 1.

⁵⁴ **Hava Kuvvetleri Dergisi**, "Hamdi Çaypınar'ın Havacılıkla İlgili Anıları", Yıl: 58, Sayı: 273, Mart 1980, s.11.

⁵⁵ Okar, **a.g.e.**, s.43.

⁵⁶ Kaymaklı, **a.g.e.**, s. 11. Kaymaklı kitabında çok eski ve yıpranmış durumda olduğu için Yeşilköy'de bırakılan uçak sayısını 16 olarak vermektedir., Çetinkaya, **a.g.m.**, s.204-205.

⁵⁷ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 215, Gömlek: 8, Belge No: 6; **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 25, Gömlek: 8, Belge No: 25-6.

Mayıs 1919'da yapılan denetleme sonucu hazırlanan rapor ile açıkta bulunan uçakların durumu ortaya konmuştur. Bu raporda; kapalı bir alanda korunmayan tayyarelerin pervane gibi hava etkisine duyarlı parçalarının daha korunaklı bir yere taşınması gerektiği belirtilmiştir. Kapalı alan bulunamadığı takdirde, tayyarelerin üzerindeki örtülerin onarılmasının uygun olacağı ifade edilmiştir.⁵⁸

Maltepe Tayyare İstasyon Komutanlığına ilk önce vekil olarak Rasıt Yüzbaşı Ahmet Nüzhet Bey atanmıştır. Ancak kendisi, kardeşinin şehit olduğunu öğrenerek, iki ay izin alıp 1 Nisan 1919'da memleketi Şam'a gitmiştir. Ancak izni bitmesine rağmen geri dönmemiştir. 27 Ocak 1920 tarihinde Rasıt Yüzbaşı Ahmet Nüzhet Bey'in ilişkisi kesilmiştir. Bu gelişme üzerine Maltepe Tayyare İstasyonu Komutanlığına, Topçu Binbaşı Abdülatif Bey atanmıştır.⁵⁹

16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından İstanbul'un işgal edilmesi ve Meclis'in dağıtılması sonrasında İstanbul Hükümeti'nin başında bulunan Sadrazam Salih Paşa istifa etmiştir. Bu gelişme üzerine Padişah tarafından 5 Nisan 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa dördüncü kez Sadaret Makamına getirilmiştir. Damat Ferit Paşa Sadrazam olduktan sonra Anadolu'da beliren Kuvayımillîye hareketine karşı, İngilizlerin desteği ile Kuva-yı İnzibatiye adı verilen bir ordu kurmuştur.⁶⁰

Kuva-yı İnzibatiye Ordusu içerisinde Maltepe Tayyare İstasyonunda bulunan uçakların da kullanılması planlanmıştır. Bu kapsamda, uçaklar aracılığıyla millî kuvvetlere karşı beyanname ve bomba atılması öngörülmüştür. Bu nedenle Maltepe'de bulunan uçaklardan birkaçının uçuşa hazırlanması istenmiştir. İstanbul Hükümeti'nin başında bulunan Sadrazam Damat Ferit Paşa 24 Nisan 1920 tarihinde Yüzbaşı Ali Rıza (Göker) Bey'i, rütbesini binbaşılığa yükselterek Kuva-yı Havaiye Müfettişliğine atamıştır.⁶¹

Binbaşı Ali Rıza Bey, Kuva-yı Havaiye Müfettişi olduktan sonra Maltepe'deki uçakların uçuşa hazırlanmasını emretmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar neticesinde 6 Mayıs 1920 tarihi itibarıyla dört uçak uçuşa hazır hâle getirilmiştir. Ancak uçuş meydanı olmadığı için meydan yeri arayışına girilmiştir. Bu sırada Binbaşı Ali Rıza Bey yaşanan bazı sorunlar nedeniyle, Erkân-ı Harbiye Dairesi Başkanı Kiraz Hamdi Paşa tarafından 5 Mayıs 1920 tarihinde Müfettişlik görevinden alınmıştır.⁶²

⁵⁸ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 34, Gömlek: 44, Belge No: 44-1.

⁵⁹ Binbaşı Abdülatif Bey, daha önce 6 Ağustos 1914 ile Şubat 1915 tarihleri arasında Yeşilköy Tayyare Mektebi Müdürlüğü yapmıştır. Kurter, **a.g.e.**, s.124.

⁶⁰ Günay Çağlar, "Kuva-yı İnzibatiye", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 15, Ankara, 1995, s.344-353.

⁶¹ Ali Rıza Bey, Çanakkale cephe savaşları sırasında 30 Kasım 1915 tarihinde rasıdı Teğmen İbrahim Orhan Bey ile birlikte, bir İtilaf uçağını düşürmek suretiyle Türk göklerindeki ilk hava zaferini kazanmıştır. Daha sonra Kafkas Cephesi'nde görevlendirilen Ali Rıza Bey, verilen uçuş emrini yerine getirmedeği iddiası ile 3'üncü Ordu Komutanı Vehip Paşa tarafından 24 Mayıs 1916 tarihinde uçuştan alınarak aslı sınıfına iade edilmiştir. Nisan 1920 tarihinde Sadrazam Damad Ferit Paşa'ya çıkarak durumunu ifade eden Ali Rıza Bey, havacılıktan çıkarılmasıyla mağdur olduğunu belirtmiş ve havacılığa iadesini istemiştir. Talebinin uygun görülmesi üzerine Kuva-yı Havaiye Müfettişliğine getirilmiştir. **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 537, Gömlek: 54, Belge No: 1, 2.

⁶² Kaymaklı, **a.g.e.**, s.18., Sözeri, **a.g.m.**, s.98.

Aynı dönemde 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlar tarafından İzmir'in işgali esnasında Seydiköy Tayyare Meydanı işgal edilmiş, buradaki malzeme ve uçaklar Yunanların eline geçmiştir. Personelin bir kısmı esir edilirken geriye kalan kısmı İstanbul'daki Maltepe Tayyare İstasyonuna ya da Konya'ya gitmiştir.⁶³ Yunan birlikleri İzmir'e çıktığı zaman Seydiköy'e dört uçaklı bir Yunan deniz tayyare bölüğü gelerek konuşlanmıştır.⁶⁴ Aynı şekilde Kokaryalı'daki Deniz Tayyare Bölüğü, Yunan ordusunun eline geçmiştir.⁶⁵

İzmir'in işgali ülke içinde büyük üzüntüye yol açmıştır. Bu sırada 9'uncu Ordu Müfettişi görevi ile Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmış ve müteakiben Anadolu'da Millî Mücadele'yi başlatmıştır. 1920 yılı başlarında havacılık teşkilatı Osmanlı Harbiye Nezaretine bağlı olarak görev yaparken, havacıların büyük çoğunluğu Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketine katılma kararı almıştır.⁶⁶

Osmanlı Hükümeti tarafından eldeki uçakların Anadolu hareketine karşı kullanılması kararı alınmışken, Maltepe'de görev yapan havacılardan bir kısmı Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketine katılma kararı almıştır. Bu kapsamda dört uçak ile 6 Haziran 1920 akşamı bir kaçış planı hazırlanmıştır. Ancak uygun uçuş alanı olmaması ve motor arızası gibi sebeplerle uçaklar kalkamamış, bazıları da kırım geçirmiştir.⁶⁷ Sadece havacılardan Pilot Mustafa Kâzım Bey, başarılı bir kalkıştan sonra İznik'e ulaşmıştır. Ancak hava muhalefeti nedeniyle mecburi iniş yaptığı sırada uçak, telgraf tellerine takılarak ağır hasara uğramıştır. Bölgede milli kuvvetler tarafından yapılan inceleme sonucu Ankara'ya gönderilen raporda, sadece uçağın motorunun kullanılabilir durumda olduğu bildirilmiştir.⁶⁸ Parçalanmış uçaktan yaralanmadan çıkan Kâzım Bey, Konya'ya giderek, diğer havacılara katılmıştır.⁶⁹

Havacıların Anadolu'ya kaçma teşebbüsünün duyulması üzerine İngilizler tarafından 7 Haziran 1920 tarihinde Maltepe Tayyare İstasyonu işgal edilmiş, personel tutuklanmıştır.⁷⁰ Firar eden personelin yakalanması için de emir çıkarılmıştır.⁷¹ İngilizlerin Maltepe'deki personeli Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine katılmalarını önlemek için tutukladıkları anlaşılmıştır.⁷² Yapılan ilk tahkikatta Maltepe'deki firar olayından, isyan olarak bahsedilmiştir.⁷³ Tutuklanan personelin ifadelerinin alınmasından sonra hazırlanan ayrıntılı

⁶³ Tanman, **a.g.e.**, s. 19., Kurter, **a.g.e.**, Cilt: V, s.423. Çetinkaya, **a.g.m.**, s.205.

⁶⁴ Gaye İnan, **Kuruluşundan Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonuna Kadar Türk Havacılığı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s.76.

⁶⁵ Çetinkaya, **a.g.m.**, s.206, Kaymaklı, **a.g.e.**, s.12.

⁶⁶ Kurter, **a.g.e.**, Cilt: V, s.419., Kaymaklı, **a.g.e.**, s.35-36., Tanman, **a.g.e.**, s.19.

⁶⁷ Vecihi Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s.55-60.

⁶⁸ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 675, Gömlek: 9, Belge No: 1; **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 1008, Gömlek: 29, Belge No.: 1; **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 1008, Gömlek: 32, Belge No.: 1.

⁶⁹ Kurter, **a.g.e.**, s.441.

⁷⁰ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 500, Gömlek: 152, Belge No: 152-5, **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 500, Gömlek: 154, Belge No: 154-1, 154-2., Maltepe Tayyare İstasyonu'nun tahrip edildiğine dair çeşitli yazışmalar için ilgili belgelere bakılabilir. **BOA**, DH.EUM.AYŞ. 42/10-1; **BOA**, DH.EUM.AYŞ. 42/10, 1-2.

⁷¹ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 500, Gömlek: 152, Belge No.: 152-15-16.

⁷² **BOA**, DH.EUM.AYŞ. 42/71-5; **BOA**, DH, EUM.AYŞ. 42/71-3.

⁷³ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 527, Gömlek: 69, Belge No: 1.

raporda ise olaydan; isyan, yağma, tahrip ve firar olarak bahsedilmiştir.⁷⁴ Ayrıca Pilot Yüzbaşı Fazıl, İhtiyat Subayı Pilot Teğmen Şakir Hazım ve Sivil Makinist Eşref'in Tayyare İstasyonu kasasında bulunan parayı alarak Kartal istikametine firar ettikleri belirtilmiştir.⁷⁵ Ayrıntılı inceleme raporundan sonra olayın İhtiyat Subayı Pilot Teğmen Şakir Hâzım Bey'in tahrikiyle kendisine iltihak eden küçük zabitan ve efrat tarafından gerçekleştirildiği ifade edilmiştir.⁷⁶ Diğer taraftan on havacı personel, kara yolu ile gizlice 17 Haziran 1920'de Bursa'ya, 25 Haziran 1920'de de Eskişehir'e geçerek Millî Mücadele'ye dâhil olmuştur.⁷⁷ Gelişmeler üzerine Harbiye Nezaretinin, Maltepe İstasyonu Kumandanlığı Vekâletine 21 Haziran 1920 tarihinde gönderdiği yazı ile Kuva-yı Havaiye Müfettişliğinin lağvedildiği bildirilmiştir. Ayrıca alınan karar çerçevesinde, hava subayları personel işlerine, erler inzibat kuvvetleri piyade kadrosuna devredilmiştir. Personel bu şekilde dağıtılırken Osmanlı havacılığı da sona ermiştir.⁷⁸

Sonuç

Dört yıl süren uzun ve yorucu bir savaş sonunda son derece ağır şartlar içeren Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları tamamen ortadan kaldırılmıştır. Mütareke hükümleri ile devlet; siyasî, askerî, hukukî ve ekonomik olarak tam anlamıyla İtilaf devletlerinin vesayeti altına girmiştir. Mütareke hükümlerinden 7'nci madde çerçevesinde ülkenin herhangi bir bölgesinin işgal edilebilmesinin yolu açılmıştır. Bu kapsamda, bütün ulaşım, demir yolu, boğazlar, limanlar, posta ve telgraf sistemi gibi stratejik nokta ve unsurlar, İtilaf devletlerinin kontrolüne açık hale gelmiştir. Ayrıca mütareke hükümlerinden ordunun terhis kararı kapsamında, silah ve mühimmat başta olmak üzere bütün askerî malzeme İtilaf kuvvetlerine teslim edilmeye başlanmış, personel de dağıtılmıştır.

Osmanlı Hükümeti, Mondros Mütarekesi'ni imza ederken, Boğazlar hariç olmak üzere, Osmanlı topraklarının işgal edilmeyeceğine ve ateşkesin imza tarihindeki ileri hatlarımızın ülke sınırı (mütareke hattı) olarak kabul edileceğini ümit etmiştir. Diğer taraftan Osmanlı Hükümeti mütarekeyi, iki ordu arasındaki çatışma ve düşmanlıklara son veren bir mukavele olarak öngörmüştür. Osmanlı idarecilerindeki bu inanç ve kanaate rağmen İtilaf devletleri, mütareke hükümlerini gerekçe göstererek 1 Kasım 1918'den itibaren Musul, İskenderun ve İstanbul'un yanında Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal etmiştir. Bu süreçte Mondros Mütarekesi gereği Osmanlı orduları terhis edilirken, hava birlikleri de İstanbul ile Anadolu'daki bazı şehirlerde toplanmıştır. Bu sırada İtilaf Devletleri tarafından İstanbul'daki Yeşilköy Tayyare İstasyon ve Mektebi işgal edilmiştir. Bunun üzerine Yeşilköy'de bulunan uçak ve malzemeler, Maltepe'ye taşınmıştır.

Aynı dönemde Anadolu'daki İtilaf devletlerinin işgallerine karşı Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Millî Mücadele başlamıştır. Bu durum, Maltepe Tayyare İstasyonu'ndaki havacıların Anadolu'ya geçmek için kendi aralarında

⁷⁴ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 500, Gömlek: 157, Belge No: 1.

⁷⁵ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 527, Gömlek: 69, Belge No: 69a.

⁷⁶ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 500, Gömlek: 157, Belge No: 1.

⁷⁷ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 675, Gömlek: 27, Belge No: 1.

⁷⁸ **ATASE Arşivi**, BDH, Klasör: 1452, Dosya: 297, Fihrist: 033.

gizlice bir plan yapmalarına yol açmıştır. Ancak, kaçış planının ortaya çıkması üzerine, İtilaf kuvvetleri tarafından Maltepe Tayyare İstasyonu işgal edilmiştir. Bu gelişme üzerine Osmanlı Hükümeti tarafından alınan kararla 21 Haziran 1920 tarihinde Osmanlı askerî havacılığı lağvedilmiştir. Osmanlı askerî havacılığı sona ererken, Maltepe'den kaçabilen havacılar Anadolu'ya geçerek Millî Mücadeleye katılmıştır. Bu durum, Mondros Mütarekesi ile başlayan olumsuz gelişmelerin, Millî Mücadelenin başlaması ile farklı bir boyut ve mahiyet kazanmasına yol açmıştır. Neticede, Anadolu'ya geçen havacıların Millî Mücadeleye katılması ile istiklal mücadelesi daha da güçlenmiş, böylece bağımsızlık yolunda önemli bir adım atılmıştır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

BOA, DÜİT. Dosya: 77-3, F: 4.

BOA, DÜİT. Dosya: 77-3, F: 43.

BOA, DH.EUM.AYŞ. 42/10-1.

BOA, DH.EUM.AYŞ. 42/10, 1-2.

BOA, DH.EUM.AYŞ. 42/71-5.

BOA, DH, EUM.AYŞ. 42/71-3.

ATASE Arşivi, BHK, Klasör: 328, Dosya: 2319, Fihrist: 2-22.

ATASE Arşivi, BHK, Klasör: 174, Dosya: 69, Fihrist: 001.

ATASE Arşivi, BHK, Klasör: 178, Dosya: 89, Fihrist: 010-14.

ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 6, Dosya: 25, Fihrist: 3, (4:5).

ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 51, Dosya: 198, Fihrist: 1.

ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 27, Dosya: 41, Fihrist: 29-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 69, Gömlek: 136, Belge No: 1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 69, Gömlek: 136, Belge No: 2.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 71, Gömlek: 51, Belge No: 5-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 27, Gömlek: 102, Belge No: 102-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 168, Gömlek: 55, Belge No: 1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 30, Gömlek: 86, Belge No: 86-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 41, Gömlek: 104, Belge No: 104-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 74, Gömlek: 110, Belge No: 110-1-5.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 75, Gömlek: 11, Belge No: 11-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 168, Gömlek: 32, Belge No.: 32-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 75, Gömlek: 6, Belge No: 6-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 168, Gömlek: 32, Belge No: 32-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 211, Gömlek: 87, Belge No: 1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 215, Gömlek: 8, Belge No: 6.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 25, Gömlek: 8, Belge No: 25-6.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 34, Gömlek: 44, Belge No: 44-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 537, Gömlek: 54, Belge No: 1, 2.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 675, Gömlek: 9, Belge No: 1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1008, Gömlek: 29, Belge No: 1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1008, Gömlek: 32, Belge No: 1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 500, Gömlek: 152, Belge No: 152-5.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 500, Gömlek: 154, Belge No: 154-1, 154-2.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 500, Gömlek: 152, Belge No.: 152-15-16.
ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 527, Gömlek: 69, Belge No: 1.
ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 500, Gömlek: 157, Belge No: 1.
ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 527, Gömlek: 69, Belge No: 69a.
ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 500, Gömlek: 157, Belge No: 1.
ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 675, Gömlek: 27, Belge No: 1.
ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 1452, Dosya: 297, Fihrist: 033.
Hava Kuvvetleri Tarihçe Şube Müdürlüğü, Teşkilat Dosyası, No: 71.
Hava Kuvvetleri Tarihçe Şube Müdürlüğü, Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale ve Filistin Cephesi Dosyası, No: 3.

2. Kitap ve Makaleler

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt: I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: III/4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Türk İstiklal Harbi, C.I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1962.

Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleeri Makedonya Cephesi, VII.Cilt 3.Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, IV.Cilt 2.Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986.

Çağlar, Günay, "Kuva-yı İnzibatiye", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 15, Ankara, 1995.

Çetinkaya, Y.Doğan, "Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları ve İlk Hava Harekât Görevleri", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013.

Dyer, Gwynne, "The Turkish Armistice of 1918: 1. The Turkish Decision for a Separate Peace", **Middle Eastern Studies**, 8, 1972.

Erim, Nihat, **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2010.

Fromkim, David, **Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1918**, Çeviren: Mehmet Harmanlı, İstanbul, 1994.

Göymen, İhsan, **Türk İstiklal Harbi V'inci Cilt, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

Hava Kuvvetleri Dergisi, "Hamdi Çaypınar'ın Havacılıkla İlgili Anıları", Yıl: 58, Sayı: 273, Ankara, Mart 1980.

Hürkuş, Vecihi, **Bir Tayyarecinin Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

İlmen, Süreyya, **Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1947

İnan, Gaye, **Kuruluşundan Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonuna Kadar Türk Havacılığı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

Kilimci, Perihan, **Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askerî Havacılığı**, Hava Harp Okulu, İstanbul, 2004. Kline, Stuart, **Türk Havacılık Kronolojisi**, Dönence Yayınevi, İstanbul, 2002.

Korkmaz, Erdal, “Çanakkale Muharebeleri Ekseninde Tarafların Hava Güçlerinin Analizi”, **15. Askerî Tarih Sempozyumu (100’üncü Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri) 21-27 Mart 2015 İstanbul**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2017.

Kurter, Ajun, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi**, Cilt I, Hava Basımevi, Ankara, 2009.

Kurter, Ajun, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi**, Cilt: IV, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Hava Basımevi, Ankara, 2006.

Kaymaklı, Hulûsi, **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt: 2, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006.

Karakaya, Ali, **İşgal Altında İstanbul**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2016.

Kurt, Deniz Korkmaz, Erdal “Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912)”, **Savunma Bilimleri Dergisi**, Ankara, Kasım 2018, Cilt: 17, Sayı: 2.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım**, Emre Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Okar, Avni, **Türkiye’de Tayyarecilik 1910-1924**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Sanders, Liman von, **Türkiye’de Beş Yıl**, Çeviren: M.Şevki Yazman, Burçak Yayın Ltd. Şti., İstanbul, 1968.

Sözeri, Emin Nihat, “Türk Tayyareciliği”, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Sayı: 202, Ankara, 1961.

Tanman, Sıtkı, **Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi (1918-1923)**, İkinci Kitap, İkinci Cilt, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara, 2012.

Türk İstiklal Harbi ve Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Türk İstiklal Harbi C. II Batı Cephesi, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Kısım: 3, Ankara, 1994.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, C.III, 6. Kısım, , Ankara, 1971.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.

Vagnini, Alessandro, “İtalyan-Türk Savaşı’nda İtalya Hava Kuvvetleri: Uzun Süreli Bir Geleneğin İlk Adımı”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013.

EKLER

EK-1 İngilizler Tarafından Maltepe Tayyare İstasyonunun İşgaline ve Personelin Tutuklanmasına Dair Belge

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 500, Gömlek: 154, Belge No: 154-1

حربه نظامیہ نواریہ مقتصدہ

شعبه
۱۲
نومرو

عبداللہ افندی

مأمور

بکودک افانده خصمه ایدیه به ابانسانوه اول سبابه و از طرفه افانده
ایدیه انسان افانده بکودک ده بوسنده که بوجیه به و بکودک ده بکودک
سب به سطره الله فایله و از ادک زاده اب و بکودک ده بکودک ده
انبار سطره فایله ایدیه بکودک ده بکودک ده بکودک ده بکودک ده

ابانسانوه اوله تقی فایله بکودک ده بکودک ده
نویسک احمد فایله

۱۳۲۰ سر به سطره

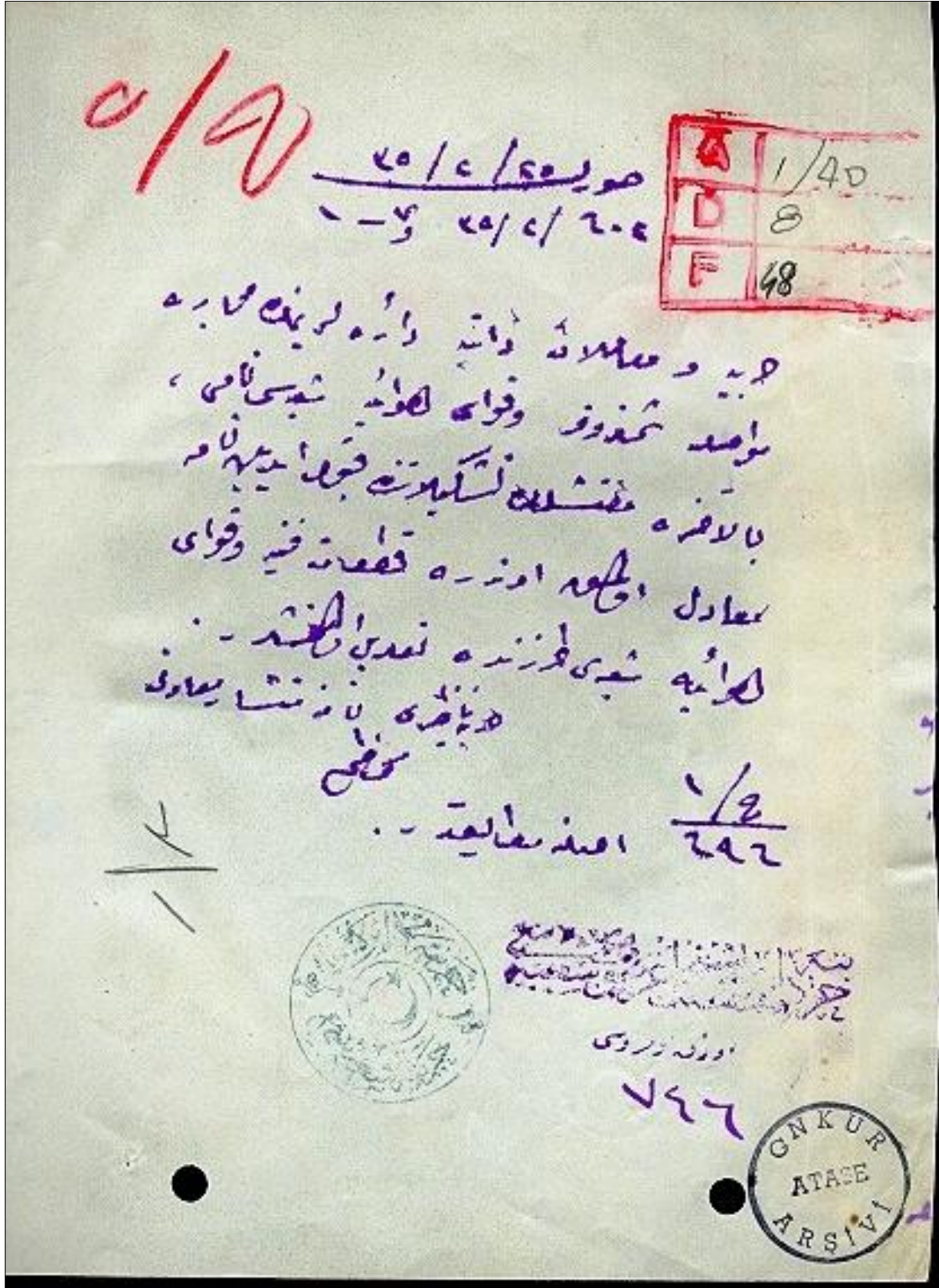
A	132
D	50
F	15-1

مأمور

EK - 2 Yeşilköy Tayyare İstasyonunun Fransızlar Tarafından İşgal Edildiği ve Bir Kısım Malzemenin Yağmalandığı Hakkında Belge

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 69, Gömlek: 136, Belge No: 2

EK-4 Harbiye Nezaretinin 25 Şubat 1919 Tarihinde Çıkardığı Emirle Kuva-yı Havaiye Şubesinin Kıtaat-ı Fenniye ve Kuva-yı Havaiye Olarak Değiştirilmesine Dair Belge

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 211, Gömlek: 87, Belge No: 1

ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE MİLLÎ MÜCADELE

**İŞGAL DÖNEMİ SURİYE'DE FRANSIZLARIN ASKERÎ DURUMU İLE
İLGİLİ TÜRK GENELKURMAY BAŞKANLIĞI İSTİHBARAT DAİRESİ'NİN
HAZIRLADIĞI RAPOR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1920-1924)**

Mehmet ÇANLI*

ÖZET

Bu çalışmada, “Irak ve Suriye Ordusu I” isimli rapor tanıtılacaktır. Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şubesi tarafından hazırlanarak, 1 Ocak 1925 tarihinde yayınlanmıştır. Gizli ve hizmete özel olarak hazırlanan bu rapor, toplam yirmi bir sayfadan oluşmaktadır. Sonunda dört adet harita bulunmaktadır. Raporun Suriye bölgesi ile ilgili kısmı, altı sayfadan oluşmaktadır. Birde bölgenin haritası bulunmaktadır.

Suriye veya Hatay bölgesi ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda bu rapordan söz edilmemektedir. Yine mevcut kullanılan kaynakların büyük bir kısmı, bölge ile ilgili siyasî konular ve Fransızlar ve işbirlikçilerinin bölge halkına zulümleri sık sık ele alınmıştır. Bu çalışmada, Türk Genelkurmay başkanlığının İstihbarat Şubesinin gizli ve hizmete özel hazırladığı bölge hakkında Fransızların bölgedeki siyasî, askerî ve malî konularda hazırladığı rapor ele alacağız.

Raporda öncelikle I. Dünya Savaşı sonrasındaki bölgede genel siyasî gelişmeler ele alınmıştır. Daha sonra, malî konularda bir takım değerlendirmeler yapıldıktan sonra, Fransa'nın bölgedeki askerî yapılanması ele alınmıştır. Bu rapor, her ne kadar kısa olsa da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, içerisinde bulunduğu zor şartlara rağmen bölgedeki faaliyetleri dikkatlice izlemesi ve takip etmesi bakımından önemlidir. Türkiye'nin bu bakış açısı, uzun vadeli bölge üzerindeki Türkiye'nin politikaları hakkında bazı ipuçları vermektedir.

Anahtar Kelimeler

Suriye, Fransız Mandası, Fransa'nın Suriye'deki askerî varlığı, Suriye'nin Mali Durumu.

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, mcanli4545@gmail.com

**AN EVALUATION ON A REPORT PREPARED BY THE TURKISH
GENERAL STAFF INTELLIGENCE OFFICE ON THE FRENCH MILITARY
POSITION IN SYRIA DURING THE OCCUPATION PERIOD (1920-1924)**

ABSTRACT

In this study, the booklet "Iraq and Syria Military 1" is going to be introduced. It was prepared by the Turkish General Staff intelligence Office and published on 1 January 1925. This booklet which was written secretly and restrictedly consists of 21 pages. There are four maps at the end of the book. The Syrian section of the book is six pages and there is also a map of the region in it.

This book has not been mentioned in academic studies related with Hatay and Syria regions. Political issues related with the region and the French and their collaborators' oppression to the regions community have been approached by referring to the existing resources. We are going to approach the report written on the French political, military and financial issues in the region prepared by the Turkish General Staff Intelligence Office's secret and restricted document.

The general political developments in this region in the post World War 1 period was primarily approached in this booklet. Next, evaluations on the financial issues were made, and the military reorganization of the French in the region was examined. Although this report was quite short, it was very important for the newly established Turkish Republic State because it pursued the activities in that region. Turkey's perspective on this issue sheds light on its policies about this region in the long term.

Keywords

Syria, French Mandate, The French Military entity in Syria, The Financial State of Syria.

Giriş

Fransızlar, uzun zamandan beri Suriye bölgesi ile yakından ilgileniyordu. Bu amaçlarına 1916 Yılında gizli olarak yapılan Sykes-Picot Antlaşması ile erişme fırsatını yakalamıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında Suriye Bölgesinden çekilen Osmanlı Ordusunun yerine önce İngilizler, bölgeyi işgal etmişti. Bölgede İngiliz işgali döneminde İngiliz himayesinde Faysal yönetiminde bir krallık kurulmuştu. Ancak bölge Sykes-Picot Antlaşmasına göre, Fransızlara verilmişti. Fransızların baskısı ve bölge halkının bağımsızlık istekleri karşısında İngilizler, Aralık 1919'da bölgeden çıkmak zorunda kalmıştır.

Bölgede Fransız işgalinin başlamasıyla birlikte, yerel Araplar bu duruma karşı çıkmıştır. Arapların bu tutumları karşısında Fransızlar, çok sert tedbirler alarak, direniş yapan lider ve kişilerin bir kısmını öldürmüş ve bir kısmını da hapis ve sürgüne göndermişlerdir.¹

Bu kısa girişten sonra bölgede, Aralık 1919'da başlayan Fransız işgali dönemi ile ilgili Türk Genelkurmay Başkanlığının İstihbarat Şubesinin hazırladığı ve 1925 yılında yayınladığı rapor üzerinde duracağız. Bu rapor çerçevesinde, bölgede Fransızların siyasi ve askerî yapılanması ele alınacaktır.

Fransız İşgali Altındaki Suriye Bölgesinin Siyasî ve Ekonomik Yapısı

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler ve Fransızlar tarafından işgal edilen Irak ve Suriye bölgesi ile ilgili birçok araştırma ve yayın yapılmıştır. Bu yayınlardan biri de, Türk Genelkurmay Başkanlığının yapmış olduğu istihbarat çalışmasıdır. Yapılan bu çalışma, Ocak 1925 yılında "Irak ve Suriye Ordusu I" adı altında gizli ve hizmete özel şeklinde yayınlanmıştır. Hazırlanan bu rapor, toplam yirmi bir sayfadan oluşmaktadır. Raporun son kısmında dört adet harita bulunmaktadır. Bizim üzerinde duracağımız konu, raporun Suriye bölgesi ile ilgili kısmıdır. İlgili kısım, altı sayfadan oluşmaktadır. Birde bölgenin haritası bulunmaktadır.

Suriye ve Hatay bölgesi ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda bu rapordan söz edilmemektedir. Bu tür çalışmaların büyük bir kısmında, bölge ile ilgili siyasî konular, Fransızlar ve işbirlikçilerinin bölge halkına yaptıkları zulümler sık sık ele alınmıştır. Bunlardan farklı olarak biz, bu çalışmada, Türk Genelkurmay başkanlığının İstihbarat Şubesinin gizli ve hizmete özel hazırladığı rapora göre, 1922 yılında Fransızların kontrolüne geçen bölgede iki yıllık Fransızların siyasî ve askerî faaliyetleri üzerinde duracağız. Bu faaliyetler çerçevesinde Fransızların bölgedeki siyasî, askerî ve mali konularda yaptığı değişiklikleri değerlendireceğiz.

Raporda öncelikle bölgede I. Dünya Savaşı sonrasındaki genel siyasî gelişmeler ele alınmıştır. Daha sonra, mali konularda bir takım değerlendirmeler yapılmıştır. Son kısmında da Fransa'nın bölgedeki askerî yapılanması ele alınmıştır. Bu rapor, her ne kadar kısa olsa da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, içinde bulunduğu zor şartlara rağmen bölgedeki faaliyetleri çok yakından takip etmesi dikkat değer bir yaklaşımı sergilemektedir. Olaylar, dikkatlice izlenerek gerekli müdahale imkânları araştırılmıştır. Türkiye'nin, bölgeyi bu dönemde yakından takip etmesi, uzun

¹ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1990**, Ankara, 1991, s.56.

vadeli bölge üzerindeki Türkiye'nin politikaları hakkında bazı ipuçları vermektedir.

Bu kısa tanıtımdan sonra şimdi de, raporun içeriği üzerinde durmaya çalışalım. Raporun birinci ana başlığı, "İngiliz Mandası altında Irak Krallığı ve Ordusu" ismini taşımaktadır. İkinci ana başlığı ise "Suriye, Fransız Mandası altında Suriye Hükümetleri" adını taşımaktadır. Bizim üzerinde duracağımız konu Suriye kısmıdır. Suriye başlığı altındaki birinci alt başlığında genel bilgiler çerçevesinde Suriye diye adlandırılan kıta veya bölgede, İngiliz ve Fransız mücadelesi kısaca özetlendikten sonra bölgenin, 24 Temmuz 1922 tarihinde Cemiyet-i Akvâm'ın onayı ile Fransız mandasına terkedildiğinden söz edilmektedir.

Cemiyet-i Akvâm'ın kararıyla Fransızlara terkedilen bölgenin sınırları şu şekildedir. Terkedilen yerler, bu dönemde Osmanlı idare teşkilatlanmasına göre, Şam, ve Beyrut vilayetleri ile Cebel-i Lübnan müstakil mutasarrıflığı ve Halep Vilayetinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu sınırlara göre, Türkiye-Fransız mandası topraklarının kuzey sınırı şöyledir. Payas, Hassa, Çoban Bey'den (bu bölge Türkiye'de kalmak üzere) geçen hat ile buradan Nusaybin'e kadar tren yolu hattı (tren yolu Türkiye'de kalmak şartıyla) ve Nusaybin'den Cezire-i İbn-i Arap'a kadar eski yola kadar olan bölgeyi ihtiva etmektedir. Doğu sınırı ise, Cezire-i Amr'ın doğusundan Dirik adı verilen bölgeden başlayarak eski Diyarbakır Vilayeti sınırını takip eden güneye doğru batı Habur havzasındaki (Remilan) Köyü, Fırat Nehri üzerindeki (Ebu Kemal) bölgesinden geçerek ve Cebel-i Dürüz'un güneyindeki (İmtar) mevkiinde son bulmaktadır. Güney sınırı ise, Cebel-i Lübnan'ın güneyindeki Seyyid Osur kazaları ve Cebel-i Dürüz (Havran) Sancağının güney sınırından oluşmaktadır.² Bu sınırların tam olarak tespit edilmesi konusu, 1930'lu yılların ortalarına kadar Türkiye ile Fransa arasında müzakereler devam etmiştir.

Bu dönemde bölgedeki Fransız idari yapılanmaya baktığımızda, başlangıçta Fransızlar bölgeyi bir federasyon şeklinde toplamışlardır. Bu federasyon, eski Osmanlı idari teşkilatlanmasındaki vilayet sistemine göre, din ve mezhep ayırımı gözetilerek küçük değişikliklerle devam ettirilmiştir. Osmanlı dönemindeki vilayetler, federasyona dönüştürülmüştür. Bölge, üç federasyondan oluşmaktadır. Bunlardan biri Lübnan (Beyrut), ikincisi Şam ve üçüncüsü de Halep bölgesidir. Lübnan (Beyrut) Bölgesinin nüfusunun büyük bir kısmı Hristiyan'dır. Bölge, Osmanlı dönemindeki gibi siyasî bir imtiyaza sahip olduğu için müstakil Büyük Lübnan Hükümeti şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Bu hükümete, eski Beyrut Vilayetinin büyük bir kısmı bağlanmıştır. İkinci federasyon Alevi bölgesidir. Alevi (Nusayri) Hükümetinin merkezi Lazkiye'dir. Alevi Hükümeti bölgesi ve çöl kısmında bulunan Deyr-i Zor Bölgesi³ Fransız askerî idaresi altındadır. Üçüncü federasyon da, Halep Bölgesidir. Bu federasyonun merkezi de Halep'tir. Burası sünni Müslümanların yaşadığı bölgedir.

² **Irak ve Suriye Ordusu I**, Türkiye Cumhuriyeti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti İstihbarat Dairesi, Mahrem ve Hizmete mahsustur., Matbaa-i amire, İstanbul 1341, s. 16; Ömer Kürkcüoğlu, Çağrı Erhan, "Türkiye – Suriye Sınırı", **Yaşayan Lozan**, ed. Çağrı Erhan, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 2003.

³ Gayri Müslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgedir.

Eski Beyrut Vilayetine bağı bazı yerleşim yerlerinin Lübnan Hükümetine bağlanmasına bölgedeki Aleviler (Nusayriler) karşı çıkmıştır. Bundan dolayı Fransızlar, Alevileri (Nusayrileri) federasyondan ayrı tutmuştur. Alevilerin itirazları sonucunda Fransızlar, 5 Ocak 1925 tarihinde çıkarmış oldukları bir kararname ile Şam ve Halep hükümetlerini Türkiye'nin itirazlarına rağmen, birleştirerek merkezi Şam olmak üzere Suriye Hükümeti adı altında teşkilatlandırılmıştır. Ancak Fransızlar sancak, kaza ve nahiye teşkilatına dokunmamışlardır. Eski Osmanlı İdari teşkilatı devam ettirilmiştir.

Halep Hükümetine bağı olan İskenderun Sancağına Fransızlar, ilk zamanlar pek dokunmamışlardır. Bu dönemde, İskenderun Sancağının durumu ile ilgili 1921 tarihli Ankara antlaşmasının maddeleri işlemektedir. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşmasına göre, İskenderun-Antakya Bölgesi, Türkiye'nin sınırları dışında kalacaktı. Antlaşmanın 7. Maddesine göre, burada özel bir idarenin kurulması kararlaştırılmıştır. Burada yaşayan Türklerin siyasî ve kültürel hakları güvence altına alınmıştı. Resmi dil Türkçe olacağı gibi, kültürel gelişimin gelişiminde kolaylık gösterilecekti.⁴

1921 Ankara Antlaşması, Lozan Antlaşması ile küçük değişikliklerle teyit edilmesine rağmen Fransızlar, bu dönemde anlaşma maddelerine uymadığı görülmektedir. Fransızlar, bölgenin demografik yapısını değiştirmeye çalıştıkları gibi, bölgeyi yeni Türkiye karşıtı muhaliflerin sığınağı haline getirmiştir.⁵ Örneğin yeni Türkiye muhalifi yüz elliliklerin bir kısmı ve Kürtçü muhaliflerde Fransız Mandası bölgesine yerleşmişlerdir. Kürtçü muhaliflerden biri de, Dr. Şükrü Mehmet (Sekban)'dır.⁶ İncelediğimiz raporda da, Fransızların bu dönemde uyguladığı idarenin şekil ve derecesinin Ankara İtilafnâmesinin ruhuna ve Türk çoğunluğunun menfaatlerine uygun görünmediğini dile getirilmektedir.

Sonraki yıllarda Federasyonun üç hükümetinden Lübnan ve Alevi hükümetleri varlığını sürdürmüştür. Halep Hükümeti de, Suriye Hükümeti içerisinde eritilmiştir. İncelediğimiz dönemde bu üç hükümetin üst idaresi, Beyrut'ta bulunan Fransız Yüksek Komiserinin uhdesinde bulunmaktadır. Yüksek komiser, aynı zamanda Suriye'deki bütün kıtaların başkomutandır. Her federasyon merkezinde, Yüksek komiserin bir vekili bulunmaktadır. Her hükümetin bir temsil heyeti, birde seçilmiş bir meclisi bulunmaktadır. Yine her hükümetin kendilerine ait bir bayrağı bulunmaktadır. Lübnan Hükümetinin bayrağı, Fransız bayrağının renklerinden oluşmaktadır. Bu renklerin üzerinde Sedir ağacı resmedilmiştir.⁷

Fransızların işgal ettiği arazinin yüzölçümü Lübnan dâhil, yüz altmış sekiz bin kilometre karedir. Bu bölgenin toplam nüfusu ise, iki milyon sekiz yüz seksen iki bindir. Bu nüfusa İskenderun Sancağının nüfusu dâhil

⁴ Ömer Osman Umar, "Suriye'de Fransız Emperyalizmi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, Elazığ, 2001, s. 297-310.

⁵ Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

⁶ Dr. Şükrü Mehmet (Sekban), 1923 yılına kadar Bağdat'ta hayatını devam ettirmiştir. İngilizlere yaranamayan Sekban, daha sonra Beyrut'a giderek Türkiye aleyhine faaliyetlerde bulunmuştur. Daha geniş bilgi için. Mehmet Çanlı, "II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Kürt Kökenli Dr. Şükrü Mehmet (Sekban) ın İngilizlerle Olan İlişkileri", **Tarihin Peşinde**, Sayı 21, Konya, 2019.

⁷ **Irak ve Suriye Ordusu I**, s. 17.

edilmemiştir. Federasyonlardaki yerleşim alanlarının detaylı nüfus dökümleri aşağıda verilmiştir.⁸

	Kilometre Murabbı'ı	Nüfus Miktarı	Kilometre Murabbı'ına İsâbet Eden Miktar-ı nüfus
Büyük Lübnan Hükümeti (Beyrut Vilâyeti Dâhil)	10.855	648.000	60
Halep	61.775	718.000	12
Şam Hükümeti (Beyrut Vilâyeti Dâhil)	41.640	605.000	14
Alevi Hükümeti	6.200	410.000	66
Cebel-i Dürüz Hükümeti	9.760	101.000	10
İdâre-i askeriye Altındaki Havâli	38.000	400.000	11
Yekûn	168.000	2.882.000	17

Bölgenin ulaşımına baktığımızda incelediğimiz dönemde Fransızlar, her hangi bir değişiklik yapmamışlardır. Osmanlı dönemindeki kara ve demiryolu güzergâhları devam etmektedir. Bölgedeki demiryollarının uzunluğu altı yüz seksen üç kilometredir.

Bölgenin mali durumuna baktığımızda aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır. Tabloda gösterilen rakamlar, Fransız Frangı olarak verilmiştir.

Gelirler

Umûmi Tekâlif	90 000 000
Cebel-i Lübnan	20 000 000
Şam	34 500 000
Halep	29 500 000
İskenderun Sancağı	1 000 000
Askerî Mıntıka	4 000 000
Yekûn	189 000 000

Tabloda gösterilen gelir rakamlarına baktığımızda umumi tekâlif (genel vergi) şeklinde verilen doksan milyon Fransız Frangı, ticari vergidir. Diğerleri

⁸ A.g.e., s. 17, 18.

ise üretim sonucu alınan vergilerdir. İskenderun Sancağından alınan vergi miktarı (bir milyon) çok düşük görülmektedir. Yukarıda verdiğimiz nüfus ve yüzölçümü tablosunda İskenderun Sancağı dâhil edilmezken, vergi tablosunda Sancağın adını görmekteyiz. Bölgeden toplanan vergiler, toplam yüz seksen dokuz milyon Fransız Frangıdır.

Bölgenin gider bütçesine bakıldığında aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Giderler

Umûma âit	57 000 000
Hükümetlere âit	157 000 000
Yekün	214 000 000

Yukarıdaki tabloya bakıldığında giderler, iki kalemde verilmiştir. Birinci kalemde genel giderlerdir. İkinci kalemde ise, üç bölgenin hükümetlerinin giderleri gösterilmiştir. Yukarıdaki verdiğimiz gelir gider tablolarına baktığımızda genel gelir şeklinde verilen doksan milyon F. Frangına karşılık, genel gider elli yedi milyon F. Frangı harcandığı görülmektedir. Gelir-giderlerin karşılaştırması yaptığımızda, otuz üç milyon F. Frangı gelir fazlalığını görmekteyiz. Diğer taraftan hükümetlerden elde edilen gelir doksan dokuz milyon F. Frangına karşılık, hükümetlerin harcaması yüz elli yedi milyon F. Frangı olarak gerçekleşmiştir. Aradaki elli sekiz milyon F. Franklık fark, Fransızların bölgedeki faaliyetleri ve istihdam ettiği yaklaşık yirmi beş bin sivil ve askerî personelin giderleri şeklinde açıklanabilir.⁹

Suriye Bölgesinde Fransız Askerî Yapılanması

Hatırlanacağı üzere I. Dünya Savaşı sonrasında Suriye Bölgesinden çekilen Osmanlı Ordusunun yerine İngilizler, bölgeyi işgal etmişti. Bölgede İngiliz işgali döneminde İngiliz himayesinde Faysal yönetiminde bir krallık kurulmuştu. Ancak bölge Sykes-Picot Antlaşmasına göre, Fransızlara verilmişti. Fransızların baskısı ve bölge halkının bağımsızlık istekleri karşısında İngilizler, Aralık 1919'da bölgeden çıkmak zorunda kalmıştır. Bölgede Fransız işgalinin başlamasıyla birlikte, yerel Araplar bu duruma karşı çıkmıştır. Arapların bu tutumları karşısında Fransızlar, çok sert tedbirler alarak, direniş yapan lider ve kişilerin bir kısmını öldürmüş ve bir kısmını da hapis ve sürgüne göndermişlerdir. Fransızlar, Faysal kuvvetlerini kısa sürede büyük bir yenilgiye uğratmıştır.¹⁰

Bu kısa hatırlatmadan sonra, Fransızların bölgeyi işgal ettiği ilk dönemdeki askerî yapılanması nasıldı ? Bölgede ne tür silahlar bulunuyordu ? Bu soruların cevabını incelediğimiz rapor çerçevesinde vermeye çalışacağız. Rapora göre, İngilizler bölgeyi tahliye ederken önemli miktarda silah ve mühimmatı, Faysal kuvvetlerine bırakmıştır. İngilizlerin bıraktıkları silah-mühimmat ve diğer yardımlar ile bölgede, üç fırka (tümen) kadar yerli bir

⁹ A.g.e., s. 18.

¹⁰ Sander, a.g.e., s.56.

kuvvet oluşturulmuştur. Fransızlar, işgal ile birlikte bu kuvvetlere güvenmedikleri için dağıtmıştır.¹¹

Bu kuvvetler kaldırıldıktan sonra bölgede Fransızlar, kendi askerî kıtalarını oluşturmuştur. Bu dönemde Fransızların bölgedeki düzenli askerî kıtaları, genel olarak üç ana gruptan oluşmaktadır. Bunların temeli esas olarak işgal kıtaatı olan Fransız kıtaatıdır. İkincisi Fransız sömürgelerinden toplanan askerlerin oluşturduğu müstemleke kıtaatıdır. Üçüncüsü de, Fransız kumandanlığına bağlı Suriyeli yardımcı kuvvetlerden oluşmaktadır. Bunların mevcudu yaklaşık yirmi beş bin kişi kadardır.

Bölgedeki Fransız işgal ordusunda, Cezayirli, Senegalli, Hindi çini, Portekizli, Afrikalı, Marakeşli ve yerli Suriyeli askerler istihdam edilmektedir. Yerli Fransız askerleri, önemli görevlerde bulunmaktadır. Örneğin, zırhlı otomobilli birliklerde, tayyare birliklerinde ve muhâbere sınıfı gibi birliklerde görev yapmaktadır. Sömürgelerden toplanan askerler ise, kıtalarda görev yapmaktadır. Yerli Suriyeli askerler ise, asayiş ve güvenlik işlerinde yani jandarma ve milis kuvveti şeklinde istihdam edilmektedir. Bunlar daha çok ağır ve tehlikeli işlerde kullanılmaktadır.

İncelediğimiz rapora göre, Türk Genelkurmay istihbaratı, bölgedeki Fransız askerî kuvvetlerinin nasıl ve ne şekilde yapılandığını çok detaylı bir şekilde tespit ettiğini görmekteyiz. Fransız birliklerinin sınıfı, alay, tabur ve bölüklerinin nerede konuşlandığı, kimlerden oluştuğu, elindeki silahların ne olduğu gibi bilgiler detaylı bir şekilde raporda aktarılmıştır.

Bölgedeki Fransız kuvvetlerinin büyük bir kısmı, Halep Bölgesi ve Türkiye sınırına yakın yerlerde konuşlandırılmıştır. Bu birlikler, Fransız İkinci Tümenine bağlıdır. Tümenin Karargâh merkezi, Halep'tedir. Güneydeki diğer Fransız birlikleri, Şam ve Beyrut'taki Fransız komutanlıklarına bağlıdır.

Fransızların bölgedeki askerî yapılanmasında Lejyon Oryenet diye adlandırılan birlikleri, gönüllü yerli Ermeni, Çerkez, Müslüman ve Hristiyan Araplardan oluşmaktadır. Başlarında yerli biri komutanlık yapmaktadır. Milis kuvveti şeklinde teşkilatlandırılan bu birliklerin görevi, daha çok sınır güvenliğinin korunması ve bulunduğu bölgelerdeki emniyet ve asayişin korunmasıdır. Bu birlikler ihtiyaca göre, çoğaltılır veya azaltılırdı. Sayıları konusunda da belirli bir rakam yoktur. Bu birliklerin yanında, inceldiğimiz dönemde Fransızlar, altı ila sekiz bin civarında jandarma kuvveti oluşturmayı düşünmektedirler. Düşünce aşamasında olan bu fikrin gerçekleşip gerçekleşmediği konusu bilinmemektedir.

Raporda verilen bilgiler çerçevesinde bölgedeki Fransızlar birlikleri piyade, süvari, topçu taburu, tayyare bataryası, tayyare alayı, demiryollarında nakliye taburu, Sıhhiye Müfrezesi, Amele Kıt'ası, Jandarma Müfrezesi ve Milis Kıt'alarından oluşmaktadır. Bu birliklerin detaylı dökümünü şu şekilde yapabiliriz.

Fransız Piyadesi, Bölgede dokuz adet Fransız piyade alayı bulunmaktadır. Bunlardan 19 ve 21. Alay, Cezayirli askerlerden oluşmaktadır. Bir tanesi Hindi Çin sömürgeleri askerlerinden oluşan ve alay numarası belli olmayan bahriye askerlerinden oluşan silahlı bir alaydır. 17. Alay Senegalli askerlerden oluşmaktadır. Üç taburu bulunmaktadır. Diğer alaylarda, 1., 2., 3., 4. Ve

¹¹ Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilig**, Kış / 2009, Sayı 48.

Lejyon Oryanet (yerli) Alaylarından oluşmaktadır. Bunlarda iki ve üç taburdan müteşekkildir.

Süvari sınıfına baktığımızda üç alay ve diğer taburlardan oluşmaktadır. Süvari sınıfı karışık birliklerden meydana getirilmiştir. Örneğin, 5., 12.¹², ve 21. Alaylar, Cezayirli sipahi askerlerinden oluşturulmuştur. 8., 18. Ve 28. Taburlar zırhlı otomobil taburlarıdır. Personeli Fransızlardan meydana getirilmiştir. Bu sınıfın içerisinde 5. Bölük diye adlandırılan yerli Suriyeli yardımcı birlik bulunmaktadır. Yine bu sınıfta 61. Grup diye adlandırılan 33. Bölük Nalık (?) bölüğü bulunmaktadır.¹³

Topçu sınıfı bir alay ve taburdan oluşmaktadır. 11. Topçu Alayı, sömürgelerden Marekeşli askerlerden oluşturulmuştur. Bu alay, üç taburlu sahra taburudur. Birde iki bataryalı Cebel taburundan oluşmaktadır. Kullandığı silahlara baktığımızda taburların elinde beş adet 12,5'lik ve altı adet 15'lik obüs ağır top bulunmaktadır. Bu alay içerisindeki 12. Ve 15. Afrika Topçu Taburu, son zamanlarda bölgeden çekilmiştir.

Tayyare birliklerine baktığımızda karşımıza bir Tayyare Alayı ve bataryası çıkmaktadır. 39. Tayyare Alayı, onar taneden oluşan bir keşşaf esfareli (keşif ve saldırı) diye adlandırılan birliklerden oluşmaktadır. Bu tür uçak modelinden bölgede, toplam seksen adet bulunmaktadır. Yine bu alaya hizmet eden bir tane tayyare bataryası bulunmaktadır. Bu bataryada iki top bulunmaktadır. Bu batarya, dört bölük ve birde yerli Suriyeli yardımcı bölükten oluşturulmuştur. Personeli Fransızlardan meydana gelmektedir. Bu bölükler, 5. İstihkâm Alayına bağlı istihkâm, şimendifer, lağım ve muhâbrecilerden oluşmaktadır.

Fransızların bölgedeki diğer bir askerî sınıfı da, trenlerin güvenliğini sağlayan askerî sınıfıdır. Bu sınıf, katarlar diye adlandırılmıştır. Bu sınıfta, 35. Nakliye Taburu, 135. Nakliye Taburu, 33. Sıhhiye Müfrezesi, 33. Amele Kıtası, Jandarma Müfrezesi ve Milis kıtası şeklinde teşkilatlandırılmıştır.¹⁴

Fransızların Suriye Bölgesindeki askerî kuvvetlerinin askerî vaziyet planını gösteren harita ekte sunulmuştur.

Sonuç

Fransız sömürge tarihi boyunca bölge, Fransızların her dönemde ilgisini çekmiştir. Bu amacına ilk olarak Sykes-Picot Antlaşması ile ulaşacaktır. Daha sonra Aralık 1919'dan itibaren bölgeyi işgal ederek, Temmuz 1922'deki Cemiyet-i Akvam'ın kararı ile emellerine ulaşacaklardır. İşgal döneminde Fransızlar, bölgede birçok katliam ve zulüm yapmıştır. Türkiye, yapılan katliam ve zulümleri yakından takip etmiştir. Türkiye, bu dönemde savaştan yeni çıkmış olmasına rağmen yapılan bu katliam ve zulümlere karşı siyasî ve kültürel olarak her fırsatta bölge halkının yanında olmuştur.

Fransızlar, bölgeyi üç bölgeye ayırarak, yönetme yoluna gitmiştir. Lübnan Bölgesinde Hristiyanlara dayalı bir yönetim tarzı oluştururken, Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgede ise, Alevilere (Nusayri) dayalı bir yönetim oluşturmuştur. Bu yönetim tarzı, idari teşkilatlanmaya da yansıtılmıştır. İdari yapılanmada, her ne kadar kendi stratejilerine göre

¹² Bu Alayın piyade alayı olması muhtemeldir.

¹³ **Irak ve Suriye Ordusu I**, s. 19.

¹⁴ **A.g.e.**, s. 20.

değişiklik yapıldıysa da, bu bölgelere kendilerine yakın grupları yerleştirmiştir. Demografik yapıda yapılan değişiklik, günümüz Suriye Krizi çerçevesinde düşünüldüğünde açıkça bölgedeki demografik yapı ve batılı devletlerin işgal alanları üzerindeki mücadelelerini daha iyi anlayabiliriz.

Askerî yapılanmaya baktığımızda Fransızlar, incelenen dönemde yaklaşık yirmi beş bin sivil ve askerî personel istihdam etmektedir. Bu personelin yaklaşık bin civarı kadarı Fransız asıllıdır. Bunlar önemli görevlerde bulunmaktadır. Diğer personelin büyük bir kısmı ise, Fransız sömürgelerinden getirilen askerler ve yerli işbirlikçileridir. Bunlarda asayiş ve güvenlik işlerinin yanında ağır işlerde çalıştırılmaktadır.

Bölgede kullanılan silahlara bakıldığında, askerlerin mevcut silahlarının yanında, dikkati çeken önemli silah ve mühimmatlar, uçaklar ve topçu bataryalarıdır. Seksen adet keşif ve saldırı uçağı bulunmaktadır. Bununda on küsur ağır obüs topu bulunmaktadır.

Kısaca Fransızlar, bölgede gayri Müslim azınlıklar ve yerli işbirlikçi Ermeni, Çerkez ve Türkiye'den kaçan muhaliflerle birlikte hareket ederek, bölgeye yerleşmeye çalışmıştır. Oluşturulan bu yönetim tarzıyla bölge, yakın döneme kadar idare edilmiştir. Günümüzdeki Suriye Krizi, geçmişin bir hesaplaşması veya bir rövanşı şeklinde düşünülebilir.

KAYNAKLAR

ÇANLI, Mehmet, "II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Kürt Kökenli Dr. Şükrü Mehmet (Sekban) ın İngilizlerle Olan İlişkileri", **Tarihin Peşinde**, Sayı 21, Konya, 2019.

Irak ve Suriye Ordusu I, Türkiye Cumhuriyeti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti İstihbarat Dairesi, Mahrem ve Hizmete mahsustur., Matbaa-i amire, İstanbul 1341.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, ERHAN, Çağrı, "Türkiye – Suriye Sınırı", **Yaşayan Lozan**, ed. Çağrı Erhan, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 2003.

OKUR, Mehmet Akif, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilig**, Kış / 2009, Sayı 48.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1990**, Ankara, 1991.

ŞAHİN, İsmail-ŞAHİN, Cemile-ŞÜKÜR, İsmail, Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması", JASSS, Sayı 38, Autumn II, 2015.

UMAR, Ömer Osman, "Suriye'de Fransız Emperyalizmi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, Elazığ, 2001.

-----, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

MİLLÎ MÜCADELE SÜRECİNDE KIBRIS TÜRK BASINI VE MEHMET REMZİ OKAN ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ulvi KESER*

Devran AKBAYRAM **

ÖZET

1914-1918 Büyük Savaş döneminin ardından Kıbrıslı Türkler açısından 1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönem de sıkıntılı, sorunlu, acılı, belirsiz ve mücadelelerle doludur. 1916 yılında İngiltere'yle işbirliği içindeki Fransa'nın Kıbrıs'ta açtığı ve Mondros Mütarekesi sonrasında da Çukurova'da kullandığı *Ermeni Doğu Lejyonu* (Legion D'Orient)'nun askeri kampları, 1916 Ekim ayında İngiltere'nin Çanakkale'de esir alıp önce Limni adasında tutsak ettiği ve ardından Kıbrıs'ın Mağusa limanına çıkarttığı Türk savaş esirleri için açılan esir kampı, aynı dönemde İngiltere'nin adayı Yunanistan'a teklif etmesi, Yunanistan ve Kıbrıs'ta *Megali İdea* ve *Enosis* çabaları arasında 1919 yılında Anadolu'da başlayan Millî Mücadele dönemi Kıbrıslı Türkleri şüphesiz çok yakından ilgilendirir. Kuva-yı Milliye mücadelesiyle başlayıp düzenli ordularla devam eden bu süreç günün imkânları içerisinde gün gün takip edilirken ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletindeki her türlü yenilikler de yakından takip edilir, kabul edilir ve benimsenir. Özellikle 1919-1922 sürecinde daha sonra *Kıbrıs'ta Mücadele Basını* olarak da adlandırılacak gazeteler ve M. Remzi Okan, Mustafa Raşit gibi gazeteciler de ön plana çıkar. Bu sıkıntılı dönemde Kıbrıs Türk toplumunu yönlendiren, bilinçlendiren ve yol gösteren toplum liderleri arasında Söz gazetesi ve Mehmet Remzi Okan da vardır. Bildiride anılan mücadele dönemi, Kıbrıslı Türklerin durumu yanında Mehmet Remzi Okan'ın gazetecilik yönü, kişiliği, üstlendiği toplumsal misyonu ve vatan olgusu da mercek altına alınacaktır. Araştırmanın hazırlanması sürecinde Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA), bazı özel arşivler, basılı kaynaklar, süreli yayınlar ve sözlü tarih çalışmalarından da istifade edildi.

Anahtar Kelimeler

Kıbrıs, Millî Mücadele, Mehmet Remzi Okan, Kıbrıs Türk Basını

AN EVALUATION ON THE TURKISH CYPRIOT PRESS AND MEHMET REMZİ OKAN IN THE PROCESS OF NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

After the Great War 1914-1918 it passes troubled, problematic, painful, uncertain, and full of struggles for Turkish Cypriots until the Second World War, which began in 1939. In 1916, in cooperation with Britain, France opened in Cyprus and after the Armistice of Mudros *Armenian East Legion* (Légion D'Orient) military camps used in Çukurova; in October of 1916, Britain took captive in Çanakkale and captured him on the island of Limnos first and after that a prison camp opened for Turkish prisoners of war on

* Prof. Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, ulvi.keser@gmail.com

** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, akbayramdevran@icloud.com

Cyprus's port of Famagusta; the proposal of Britain to Greece in the same period; the Turkish National Struggle period, which started in Anatolia in 1919 among the efforts of *Megali Idea* and *Enosis* in Greece and Cyprus, is undoubtedly very much related to Turkish Cypriots. This process, which started with the struggle of Kuva-yı Milliye and continued with the regular armies, it is followed day by day in the possibilities of the day, all kinds of innovations in the new established Republic of Turkey is closely followed, accepted, and adopted. Especially in the 1919-1922 period, the newspapers which will be named as the Fighting Press in Cyprus, and some journalists such as M. Remzi Okan and Mustafa Raşit come to the fore. In this troubled period, among the community leaders who lead, raise and guide the Turkish Cypriot community there also were the newspaper Söz and M. Remzi Okan. The period of struggle, the situation of Turkish Cypriots, Mehmet Remzi Okan's journalistic side, his personality, his social mission and his homeland will be examined in this scientific research. In the process of preparing the research will be utilized Prime Ministry Republic Archive, Prime Ministry Ottoman Archive, Cyprus Turkish National Archives, some private archives, printed sources, periodicals, and oral history studies.

Keywords

Cyprus, National Struggle, Mehmet Remzi Okan, Turkish Cypriot Press

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından neredeyse İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süreç Kıbrıs Türk toplumu açısından son derece karanlık, belirsiz, sorunlu ve mücadele dolu bir şekilde geçmiştir. Fransa tarafından adada açılan Ermeni Doğu Lejyonu (Legion D'Orient)'na ait kamplar, İngilizler tarafından Çanakkale savaş esirleri için kurulan kamplar, aynı dönemde İngiltere'nin adayı Yunanistan'a önermesi, Enosis çabaları, Anadolu'da başlayan Millî Mücadele Kıbrıs Türk toplumunu da çok yakından ilgilendirir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti ve uygulamaya konulan sosyal hayata yönelik yenilikler ve devrimler de Kıbrıs Türkleri tarafından yakından takip edilir ve benimsenir. İşte tam da bu sıkıntılı geçiş döneminde toplumu etkileyen, yönlendiren, bilinçlendiren toplum liderleri söz konusudur ve bunlardan birisi de Söz gazetesiyle Mehmet Remzi Okan'dır. Bu çalışma çerçevesinde Mehmet Remzi Okan'ın gazetecilik yönü yanında kişiliği ve toplumsal misyonu ve vatan olgusuyla ilgili değerlendirmeler yapılacaktır. Esasında bu çalışma Mustafa Kemal Atatürk'ten 4 yıl sonra 1885 yılında doğan ve aynı şekilde 1942'de ondan 4 yıl sonra ve 57 yaşında hayata gözlerini yuman Kemalist ve idealist bir gazetecinin de mücadelesinden bir kesitten başka bir şey değildir. Çalışmanın tamamlanması aşamasında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Ankara), Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul), Kıbrıs Türk Millî Arşivi (KKTC-Girne), bazı özel arşivler, basılı kaynaklar, süreli yayınlar ve sözlü tarih çalışmalarından istifade edilecektir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa girmesi üzerine İngiltere, Kıbrıs'ı tek taraflı olarak ilhak ettiğini açıklar. Bu andan itibaren de Kıbrıslı Türkler kendilerini mücadelenin içinde bulurlar. Birinci Dünya Savaşı

sonrasında ise galip devletlerin Mondros Mütarekesi'ne dayanarak Anadolu'da işgal eylemlerine girişmeleri üzerine Türk insanı da Mustafa Kemal önderliğinde memleketi düşman istilasından kurtarabilmek için topyekûn vatan savunmasına girişir. Bu vatan savunması sadece Anadolu topraklarıyla sınırlı değildir ve bu mücadelenin içerisine giren bir başka toplum da Kıbrıslı Türklerdir. Aslında Anadolu'da Millî Mücadele sırasında bütün desteğini Anadolu insanına veren Kıbrıs Türkünün mücadelesi 18. yüzyıldan beri devam eden adayı Yunanlaştırma mücadelesine karşıdır; ¹

“Kıbrıs Türkleri bayrağından mahrum edildiği 1878'den bu yana bütün kalbi ile, her şeyi ile Türklüğüne bağlı kalmıştır. Kıbrıs'ı vatan bilmiş ve vatan yapmak için yılmadan en yalnız bırakıldığı, en desteksiz günlerinde bile mücadele etmiştir... Bu Türkün yabancı bayrak altına girmemek azminin bir neticesidir.”

Kıbrıs'ın bir Rum veya Yunan adası olmasına müsaade etmeyen Kıbrıs Türkünün en büyük arzusu “Kıbrıs Türküyüz derken Kıbrıs'ı vatan bilmişiz; ama Türkiye'nin bir parçası olduğumuzu unutmadık, unutmayız. Çünkü en aziz parçalarımız oraya yayılmıştır. Her evden Türkiye'de insanlarımız vardır.”² fikrinden hareketle barış huzur içerisinde yaşamaktır. İşgalci Yunan ordusundaki Rumlar Anadolu'da Türk insanına karşı mücadele ederken Kıbrıslı Türkler de maddi manevi Anadolu'ya destek olurlar. Çünkü Anadolu Kurtuluş Savaşı'nı başından sonuna kadar büyük bir heyecan ile izleyen Kıbrıslı Türkler, Çanakkale'nin muzaffer kumandanı Mustafa Kemal'e yürekten bağlanmışlardır. Haberlerin en kötü olduğu günlerde bile bu inançları sarsılmaz.³ Bir yandan yokluk ve kuraklıkla mücadele ederken bir yandan da iç ve dış düşmanlara karşı mücadele etmek zorunda kalan Kıbrıs Türklerinin en büyük moral kaynağı ve desteği Anadolu'ya ve Mustafa Kemal'e olan inanç ve güvenleridir ve bunu da her fırsatta gösterirler;⁴

“Mevkîimiz gayet müşkül, davamız da pek mühimdir. Etrafımızda bizi tehdit eyleyen düşman kuvvetleri de az değildir. Ahval ve hadisatın ise müşevveş şerait içinde cereyan eylemekte olduğu da inkâr olunamaz. İşte, ahval-i umumiye bu suretle görmekte olan bazı zayıf yürekli davamız hakkında endişeye düşerek bedbin oluyorlar... Binaenaleyh zafer yolumuzun nihayete ulaşmak üzere bulunduğu şu son günlerde beyhude endişeye düşerek nevmî ve bedbin olmayalım. Çünkü müdafaasına kalkıştığımız davamız mukaddes olduğu kadar meşrudur.”

Gazeteci Mehmet Remzi Okan Kimdir?

1885 yılında Karpaz bölgesindeki Kaleburnu köyünde doğan Mehmet Remzi Okan eğitim hayatı sonrasında 1915 yılından itibaren Sarayönü Erkek Mektebi'nde⁵ başöğretmen olarak meslek hayatına başlamıştır. Hemen üç yıl sonrasında ise onu eğitimciliğin dışında bambaşka bir alanda görmek

¹ Rauf R. Denктаş, **12'ye 5 Kala**, Ankara, 1966, s. 5.

² Rauf Denктаş, “Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu Açış Konuşması”, **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1994, s. 3.

³ Beria Remzi Özorun, “Mustafa Kemal Ve Kıbrıs Türkleri”, **Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri**, 1919–1938, Ankara, Kasım 1989, s. 298.

⁴ Şükrü S. Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878–1960)**, İstanbul, Kasım 1984, s. 164–165.

⁵ Söz konusu bu okul Lefkoşa'da Atatürk Meydanı'nda Saray Otel'in hemen doğu kısmında bulunan camiye bitişik olarak 150–200 öğrenciyle hizmet verdiği bir okuldur.

mümkündür. Öğretmenlik sona ermiş ve Mehmet Remzi Okan adada yaşayan Kıbrıs Türklerinin siyasî sorunlarına yönelik olarak bir takım çalışmaların içine girmiştir. Adadaki İngiliz idaresi tarafından öğretmen olarak adanın muhtelif yerlerinde görevlendirilen M. Remzi Okan bu halin 1905 yılından 1918 yılına kadar sürdüğünü de belirtir.⁶ Buna göre “*Halkı temsil edenler halkın istediklerini ve ihtiyaçlarını anlatacakları yerde hükümete kendi dileklerini bildiriyorlar ve böylelikle halk ile hükümetin anlaşmasına engel oluyorlardı.*”

Bu faaliyetler önce Doğru Yol⁷ gazetesinde bugünkü anlamıyla genel yayın yönetmenliği görevine getirilmesi, ardından Kıbrıs Türk toplumu için son derece önemli bir milat olan ve 10 Aralık 1918 tarihinde yüzlerce Türk katılımcıyla “...o günlerin yol durumu ve ulaşım vasıtaları ile kışın soğukunda maddi ve manevi büyük bir külfet olan”⁸ bu toplantıya katılanlarla toplanan Meclis-i Milli’de etkin bir rol olarak ortaya çıkar. Esasında onun halkın sorunlarıyla ilgilenmesi daha köy okulunda öğrenciyken köye gelen polislerin neden köye geldiklerini araştırmasıyla başlamış, “Kıbrıs’ın zamanına göre okumuşları arasında ve uyanık birisi olan babası” vasıtasıyla sorgulamayı öğrenmiş ve kendi siyasî ve düşünsel çizgisini de daha o günlerden çizmeye başlamıştır. 8 Eylül 1919 tarihinden itibaren çıkartmaya başladığı ve başyazarı da olduğu Doğru Yol gazetesinde de yazılar yazmakta ve İngiliz idaresinin de tepkisini çekmektedir. Doğru Yol gazetesinin ulusalcı ve toplumsal sorunları irdeleyen yaklaşımı nedeniyle her an İngilizlerin gazabına uğrayabileceğini düşünen M. Remzi Okan böylece kendi gazetesini de yayın hayatına sokabilmek için çalışmalarına hız verir. Böylece Doğru Yol, Söz, Hakikat ve Birlik gazeteleri Kıbrıs Türk toplumunun gözü kulağı gazeteler olarak yayımlanmaya devam eder. 57 yaşındayken 22 Ocak 1942 tarihinde İstanbul’da hayata gözlerini yuman M. Remzi Okan böylece 24 yıl devam ettirdiği siyasî ve toplumsal mücadelesini de Cerrahpaşa Hastanesi’nde sonlandırmış olur. Bununla birlikte gazete yayın hayatına kesintilere uğrasa da 14 Ağustos 1946 tarihine kadar devam eder⁹ ve bu tarihten sonra da Hürsöz olarak yayımlanır. M. Remzi Okan’ın kızlarına “Hem okuyup kendinizi yetiştirecek ve adam olacaksınız hem de her işi yapacaksınız. Sadece kendi işinizi değil, başkalarının da işini yapacaksınız.” nasihatleri bu dönemde yerini bulur ve eşinin hastalığı sırasında onunla ilgilenen kızları daha sonraki süreçte Kıbrıs Türk toplumunun ilk kadın gazetecileri olarak gazeteyi bin bir sıkıntıyla da olsa çıkarmaya devam ederler.

Türk Savaş Esirleri Ve Adadaki Faaliyetler

Birinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği dönemde ise 23 Ekim 1916’dan itibaren, özellikle Çanakkale cephesinde esir alınan Türk askerleri, Gazi Mağusa’nın Karakol bölgesindeki esir kamplarına getirilirler. Türk esirler, Mağusa’da İngiliz askerlerinin kontrolünde limandan çıkar ancak bölgedeki

⁶ M. Remzi Okan’ın “Niçin gazeteci Oldum?” başlığıyla kaleme aldığı mektubundan aktaran Bedia Okan Görelî, 18 Eylül 2010, İzmir.

⁷ 8 Eylül 1919 tarihinde çıkmaya başlayan bu gazetenin imtiyaz sahibi Ahmet Raşit, yazı işleri müdürlüğü de M. Remzi Okan tarafından üstlenilir. Haftalık olarak ve 1926 yılına kadar yayın hayatına devam eden gazete ortalama 1.000 baskı sayısı ile İpsilanti Matbaası’nda basılır.

⁸ Beria Remzi Özorun, “Enosis Karşısında Kıbrıs Türk’ü (1878–1914 Dönemi)”, **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, No 19, Lefkoşa, Mart 1991, s. 6–12.

⁹ Bedia Okan Görelî ile 15 Ağustos 2010 tarihinde İzmir’de yapılan görüşme.

Türklerle konuşmalarına müsaade edilmez. İngilizlerin bu konudaki tutarsız davranışları adaya ayak bastıkları andan itibaren Türk esirlerin moral ve sağlıklarını olumsuz etkiler.¹⁰ Savaş esirlerinin sayısı ilk etapta 215 kişi olmasına rağmen, 5.400 kapasiteli kampa 1923 yılına kadar 10.000'den fazla esir getirilir.¹¹ Bu esir kampının çevre emniyeti ve güvenliği önce Kraliyet Manchester ve Liverpool Alayı tarafından ortaklaşa sağlanır,¹² ancak savaşın uzun sürmesi ve çeşitli cephelerden getirilen esir Türk askerlerinin sayısının devamlı artması sebebiyle kampın güvenliği için Ermeni kampındaki Ermenilerden de istifade yoluna gidilir. Kamptaki Türk esirler arasında birkaç başçavuş haricinde İngilizler için "özellik arz eden esir"¹³ yoktur. Değişik cephelerde Osmanlı saflarında çarpışırken esir düşen Suriyeliler ve Iraklı Araplar ile Ermeniler de bu kampa getirilmelerine rağmen, kamptaki zor şartlardan kurtulmak isteyen veya yapılan propaganda sonucu kandırılanlar İngiliz kampından ayrılarak Ekim 1916'dan itibaren kurulma çalışmaları hızlanan ve Fransa tarafından Ermeniler için kurulan terör kamplarına getirilirler.¹⁴ Mağusa'nın 24 kilometre kuzeyinde deniz kıyısındaki bu ıssız, devlete ait, su kaynakları bulunan arazi İngilizlerin müsaadesiyle bu kamp için seçilmiştir.¹⁵ Ermeni kampının İngiliz esir kampına yakınlığı¹⁶ ve iki kamp arasındaki bölgenin askerî eğitim alanı olarak kullanılması Fransız ve İngilizlerin bu konuda da işbirliği içerisinde olduklarını gösterir. "Doğu Lejyonu Talimatnamesi" adıyla¹⁷ kampın faaliyete geçtiği ilk dönemde 200'er kişilik 6 Lejyon Bölüğü¹⁸ ve 160 Arap'tan oluşan mevcut daha sonraki yıllarda 5000'e kadar ulaşır.¹⁹

Bu dönemde Kıbrıslı Türkler, Baf milletvekili Dr. Mehmet Esat ve Dr. Hüseyin Behiç önderliğinde "Türkiye'ye İlhak" isimli partiyi kurar. Paris Barış Konferansı'na Türk toplumunun da bir heyet göndermesi gerektiğine inanan ve bunun için büyük bir gayret gösteren, Kıbrıs Türk'ünün sesini duyurması, Yunanistan'a ilhakın kabul edilemeyeceğinin dosta düşmana anlatılması gerektiğini ifade eden, ayrıca Türk savaş esirlerini kurtarmaya yönelik gayretlerin içinde olan Dr. Esat Bey, İngiliz idaresinin hep tepkisini çeker. Bu arada Fransız kamplarındaki Ermenilerin istihbarat, casusluk ve jurnalcılık çalışmaları adayı yaşanmaz hale getirir.²⁰ Türk esirlere yardım edenler bulunup ağır cezalara çarptırılır ve Larnaka ve Girne'de hapsedilirler²¹. Türkleri düşman olarak gören İngiliz idaresi özellikle lider konumunda olan Türkleri etkisiz hale getirebilmek için baskılarını artırır;²²

¹⁰ Mehmet Ertuğ, "Çanakkale Şehitlerinden Bir Yedigâr", **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, Lefkoşa, Mart 1988, Sayı 4, s. 14

¹¹ **Genelkurmay ATASE Arşivi**, Klasör 2680, Dosya.210, F.1-3, 24

¹² **Kıbrıs Türk Milli Arşivi (K.T.M.A)**, Dosya 539, Belge 30

¹³ **ATASE**, K.3435, D.14, F.26-2

¹⁴ **ATASE**, K. 2680, D. 210, F. 1-31

¹⁵ **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-37, 1-59, 1-60, 1-61, 1-62, 1-63, 1-64, 1-65

¹⁶ **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-37, F.1-59, 1-60, 1-61, 1-62, 1-63, 1-64, 1-65

¹⁷ **Milliyet Gazetesi**, 21.6.1992

¹⁸ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi-1**, Ankara, Kasım 1991, s. 99

¹⁹ **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-24

²⁰ **ATASE**, K. 2680, D. 210, F. 1-24

²¹ Rauf R. Denктаş, **Rauf Denктаş'ın Hatıraları**, Cilt III, İstanbul, Mart 1997, s. 22

²² Rauf R. Denктаş, **Karkot Deresi**, Lefkoşa, 1993, s. 8

“Liderlik Girne ve Larnaka Kalesi’nde idi. Halk arasında jurnalciler kol geziyordu. Türk esirler Kıbrıs’ta kalebend oldiler ve halk gizlice bunlara yardım yapmaktaydı. Yardım heyetleri, dini kisve altında, camilerde toplanırdı. İngiliz ajanları toplananları derhal jurnal eder, toplantıya katılanlar takibe uğrar, fişlenirdi...”

İngiliz idaresince daha sonra 9 ay tutuklanan ve İstanbul’a sürülen Dr. Esat önce Mersin’e geçer ve eşi Faika Hanım’la Anadolu’da Kurtuluş Savaşı’na katılır. Bu arada Kıbrıs Valisi Malcolm Stevenson 6 Mayıs 1919 tarihinde Sömürgeler Bakanı’na bir rapor göndererek Dr. Esat Bey, Dr. Behiç Bey ve Hasan Karabardak’ın Kıbrıs’ta Noel kutlamaları esnasında karışıklık çıkartacaklarını ve esir kamplarında bulunan Türk esirlerini kurtararak ayaklanmayı bütün ada sathına yaymaya çalışacaklarını ifade eder;²³

“...Ada sathında kargaşalık çıkacağı konusunda meclis üyesi Sait Efendi’nin verdiği bilgiye ilaveten Kıbrıs’ta bulunan eski istihbarat servisinin sabık ajanları ve başka bazı kaynaklar aracılığıyla şu bilgi edinilmiştir: Paskalyadan bir veya iki gün önce Mağusa’daki esir kampına bir kibrit kutusu atılmıştır. Bu kibrit kutusunda bulunan gizli bir yazıda Mısır’da bulunan İngiliz Yönetimi’nin bir çırpıda devrildiği ve 15.000 İngiliz’in ortadan kaldırıldığı belirtilmektedir. Bu ayaklanmayla ilgili olarak Lefkoşa’da bazı Türklerin tutuklandığı günün gecesinde Mağusa Esir Kampı’nda bulunan savaş esirleri elbiselerini çıkartmadan yataklarına girmişler ve kendilerine verilecek işareti beklemeye başlamışlardır. Bu konuyla ilgili olarak tutuklanan üç kişi Girne Kalesi’nde olup kendilerine iyi bakılmaktadır...”

Savaş sonrası dönemde de bu kamptaki Türk esirlere yardım ettikleri gerekçesiyle Kıbrıs’ta pek çok Türk tutuklanır ve bu kişiler daha sonra serbest bırakılsalar da hep İngiliz İdaresi’nin baskısı ve gözetimi altında yaşamak zorunda kalırlar,²⁴ ayrıca zengin ve varlıklı Türkler iflas ettirilir, servetleri de Rumların eline geçer.²⁵ Doktor Behiç Bey’in de Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakını önlemeye yönelik faaliyetlerin içerisinde lider olarak görünmesi, Türk savaş esirlerini kurtarmaya yönelik faaliyetleri, Teşkilat-ı Mahsusa ile yakın ilgisi ve Kıbrıs Türk toplumunu dağınıklıktan kurtaran özellikleri gerek Rumların, gerekse İngiliz yönetiminin başını ağrıtmaktadır. İngiliz yönetimi son derece sinsi bir planla 37 gün gibi son derece kısa bir sürede yargılama ve idam cezasının yerine getirilmesiyle sonuçlanan bir vakayla Doktor Behiç’ten kurtulmayı başarır.²⁶ 1916 yılında polis olarak Girne Kalesi’nde görev yapan Gırneli Derviş Onbaşı, Türk savaş esirlerine yardım ettikleri gerekçesiyle kalede tutuklu bulunanların isimlerini verir. Bu kişiler Karpazlı Ali Hüseyin Babaliki, Mağusalı milletvekili Mahmud Naim Adil Efendi, Giritli Hasan Hüseyin Kaptan, kardeşi Ali, kayınbiraderi Kaptan Ahmet Çavuş, İskeleli tüccar Kenan kardeşlerden Raşid, Kamil, Said ve Hasan Efendi, Kamil Paşanın damadı Doktor Esat, Kormacitli Ahmet Sadrazam, Bilelleli Küçük

²³ Sir George Hill, **A History Of Cyprus**, Volume I-V, Cambridge University Press, 1948, s. 329

²⁴ Beria Remzi Özoran, "Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs'ta Türk Basını", **VII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler II. Cilt**, Ankara, 1973, s. 910

²⁵ Rauf R. Denктаş, **Rauf Denктаş'ın Hatıraları**, Cilt III, İstanbul, Mart 1997, s. 23

²⁶ Jeff Ertughrul, "POW's In Cyprus", **Turcoman International**, Londra, Winter 1996, s. 6

Hacı Hüseyin Efendi, Mahmut Naim'in akrabası Mağusalı Hoca Mustafa Nuri Efendi, Baftan Kavanin Meclisi üyesi Dr. Eyüp Bey, aslen Giritli olan Ahmet Çavuş, Ahmet Çavuş'un kardeşi Osman ve oğlu Ali'dir.²⁷

İngiliz kamplarının ve hemen ardından Ermeni kamplarının kurulması ve bunların Anadolu'ya yönelik faaliyetlerde bulunduğunun öğrenilmesi ve İskenderun-Ceyhan hattına bir çıkartma harekâtı yapılacağı²⁸ istihbaratı üzerine önce Adana'da daha sonra da Taşucu yakınlarında faaliyet gösteren²⁹ 4. Tayyare Bölüğü kurulur³⁰ ve Kıbrıs üzerinde uçuşlar yapmak ve belli bölgeleri bombalamak suretiyle adada askerî faaliyetlerin engellenmesine çalışılır. Bu uçuşlarda genellikle Türk subayları görev yapmakta,³¹ bazen Alman pilotları da Kıbrıs üzerinde göreve çıkmaktadırlar.³² İlk keşif uçuşları Mart 1916 tarihinden itibaren başlar.³³ Öte yandan Kıbrıslı Türkler, Alman gemilerine yiyecek ve su yardımıyla da bulunurlar.³⁴ Mirtu köyünden bir Kıbrıslı Türk, Alman denizaltılarına yaptığı yardımlara karşılık bir Alman denizaltısınca mükâfat olarak üç aylığına Türkiye'ye götürülür. Bu dönemde 4. Ordu Komutanlığı'nca temin edilen kayıklarla da Kıbrıs sahillerine casuslar gönderilmiş ve düşman faaliyetleri konusunda bilgi toplanılmaya çalışılmıştır.

Meclis-i Milli'nin Toplanması Ve Mehmet Remzi Okan

Bu dönem belki de Kıbrıslı Türklerle İngiliz kamplarında esir tutulan Türk savaş esirlerinin kaderlerini bir noktada buluşturur çünkü Kıbrıs Türklerinin 20. yüzyıla girilirken gerçekleştirdikleri en önemli hareket olan Meclis-i Milli'nin toplanması bu döneme rastlar. Kıbrıs Müftüsü Hacı Hafız Ziyai Efendi,³⁵ öğretmen ve gazeteci Mehmet Remzi Okan, Evkaf Murahhası İrfan Bey, Vatan gazetesi sahibi Mehmet Şevket Bey ve o dönemin Türk aydınları bir araya gelerek 10 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Milli'yi toplamışlar, Türk bölgelerinden seçilen delegelerin katılımıyla üç gün boyunca devam eden çalışmalarda Rumların Enosis ve Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak gayretleri üzerine önemli kararlar alınmıştır;³⁶

“...Bilindiği gibi 1914'de Türkiye harbe girince İngilizler Kıbrıs'ı İngiliz İmparatorluğu'na ilhak etmişlerdi. Harp Türkiye aleyhine bitip Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Kıbrıs Türkleri kendi istikballeri hakkında endişeye düştükleri için mütarekenin akabinde başta şimdi İstanbul'un tanınmış tüccarlarından olan

²⁷ Ali Nesim, “Ahmet Çavuş Osmancık”, **Yeni Kıbrıs Dergisi**, Lefkoşa, Mayıs-Haziran 1989, s. 26

²⁸ **Türk Havacılık Tarihi**, II. Kitap, II. Cilt, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951, s. 179-180

²⁹ **ATASE**, K.1129, D.27, F.3-9.

³⁰ **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-6

³¹ **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-6, 1-29, 1-37, 1-38

³² **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-6, 1-9, 1-37, 1-38, 1-43, 1-50

³³ İrfan Sarp, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 1986, s. 72

³⁴ Altay Sayıl, **Kıbrıs Polis Tarihi**, Lefkoşa, 1983, s. 240

³⁵ Seyit Yolak, **1571'den Günümüze Kıbrıs Türk Yönetimleri**, Lefkoşa, 1989, s. 29.

³⁶ Fadıl Niyazi Korkut'tan aktaran Harid Fedai ve Mustafa Haşım Altan, **Hatıralar; Fadıl Niyazi Korkut**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yay., Gazi Mağusa, 2000, s. 29. Ayrıca Bkz. Sabahattin İsmail, **İngiliz Yönetimi'nin İlk 50 Yılında Türk-Rum İlişkileri**, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Ankara, 1993, s.125.

Lefkoşalı Said Ömer Bey olmak olduğu halde diğer bazı Lefkoşalı gençler Müftü'ye müracaat ederek Kıbrıs Türklerinin mukadderatını düşünmek üzere Millî Kongre toplanmasını rica etmişlerdi. Müftü bu ricayı kabul ederek 11 Aralık 1918 tarihini tayin ederek temsilci göndermeleri için bütün kasabalara ve köylere beyanname göndermişti ve mezkur tarihte kongre Lefkoşa'da Müftü'nün konağında toplandı. Temsilci olarak bu kongreye ben de iştirak etmişim..."

Bu toplantıya katılan Kıbrıslı Türk aydınlar arasında daha sonra İngiliz yönetiminin komplosuna kurban gidecek olan Dr. Hüseyin Behiç Bey de bulunmaktadır.³⁷ Kıbrıs Türklerinin millî benlik ve şuura sahip olduklarının bilinmesi ve dostla düşmana gösterilmesi gerektiğinden, genç aydınların davetiyle Lefkoşa'da toplantıya çağırılan bu insanlar Anadolu işgal altındayken İngiliz idaresinin ağır baskıları ve Rumların tahriklerine rağmen³⁸ en ücra köylerden bin bir türlü imkânsızlıklar ve çaresizlik içinde de olsalar davete icabet ederler. 10-12 Aralık 1918 tarihlerini kapsayan bu 3 gün boyunca bir taraftan İngiliz yönetiminin baskıları, diğer taraftan Rumların ağır tahriklerine rağmen böyle bir kongrenin toplanması başlı başına büyük bir başarıdır;³⁹

"Kıbrıs Türklerinin millî şuura, millî seciyeye sahip bulunduklarını, hem de kuvvetli bir şekilde sahip bulunduklarını göstermek lazımdı. Çünkü savaş yılları boyunca sesi duyulmayan Kıbrıs Türk'ünün varlığını Enosisçiler inkâra yelteniyor, İngilizler ise adadaki Müslüman ahalinin İngiliz idaresinde kalmaktan başka bir istekleri olmadığını ileri sürüyordu. Bu duruma bir son verilmeliydi. Etniki Eterya'cılar da, İngiliz emperyalistlerinin de yanıldıklarını, Kıbrıs Türk'ünün umumi irade halinde bir mefkûresi olduğunu ispat etmeliydi."

Rumların Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde toplanacak olan ve 32 ülkeden 70'e yakın temsilcinin katıldığı⁴⁰ Paris Barış Konferansı'nda⁴¹ Enosis doğrultusunda bir karar çıkartmak için büyük gayret göstermeleri ve Başbakan Venizelos tarafından "Büyük Elen Devleti"⁴² yolunda 30 Aralık 1918 günü İngilizce, Fransızca ve Yunanca bir muhtırayla açıklanan Yunan isteklerinin⁴³ daha sonra 3 - 4 Şubat 1919 tarihinde yine Venizelos tarafından Konferansın Onlar Heyeti huzurunda "Greece at the Peace Conference"⁴⁴ başlığı altında savunulması ve 1915 yılında Almanya'ya karşı savaşa girmesine karşılık Yunanistan'a Enosis sözü vermiş olmasının tekrar gündeme getirilmesi üzerine⁴⁵ ortaya çıkan son derece ciddi durumu

³⁷ Fadıl Niyazi Korkut'tan aktaran Harid Fedai ve Mustafa Haşim Altan, **a.g.e.**, s. 30.

³⁸ Sabahattin İsmail, "Meclis-i Milli'nin 74. Yıldönümü", **Güvenlik Kuvvetleri**, Lefkoşa, Mart 1993, Sayı 19, s.16.

³⁹ Beria Remzi Özoran, "Kurultay ve Kıbrıs Türk'ü", **Uluslararası Altaistler Konferansı, 21 Ekim 1973**, Ankara.

⁴⁰ Rifat Uçarol, **Siyasî Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995, s.509

⁴¹ Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, İstanbul, 1963, s.21

⁴² Pierre Oberling, **The Road to Bellapais**, New York, 1982, s. 11

⁴³ Dimitri Kitsikis, a.g.e., s. 26. Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları**, İstanbul, 1996, s. 28

⁴⁴ M. Murat Hatipoğlu, **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı**, Ankara, 1988, s.80

⁴⁵ Şükrü S. Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960) I**, İstanbul, 1985, s. 69

görüşmek üzere toplanan Meclis-i Millî aşağıdaki sonuç bildirgesini kamuoyuna duyurarak çalışmalara ivme kazandırmıştır;⁴⁶

Karar No:1

“12 Kanun-u Evvel 1918’de Lefkoşa’da içtima eden Meclis-i Millî Mukarreratı:

Her fırsat düştükçe cezirenin Yunanistan’a ilhakı meselesini meydana getirerek, cezire ahal-i İslamiyet’ini rencide eden Rum vatandaşlarımızın bu kerre dahi Sulh-u Umumi daimi kongresinin in-ı had edeceği münasebetiyle o hissiyat-ı milliyelerini tekrar izhare kıyım ettiklerinden biz Kıbrıs Müslümanları, Rum vatandaşlarımızın iş bu hareket ve metal-i batını şiddetle protesto eder ve buna mukabil biz ahal-i Müslime dahi kendi hissiyat-ı canlı millîye ve hamiyet-i vataniyemizi izhar ile cezirenin mukadderatı kongrede mevzuu olan Hilafet-i İslamiye ile Saltanat-ı Aliye-i Osmaniye’yi cami bulunan Devlet-i Aliye’imize terk ve iadesi yegâne amal-i milliyemiz olmak suretiyle temenni ve istirham eyleriz.”

Karar No:2

“12 Kanun-u Evvel 1918’de Lefkoşa’da içtima eden Meclis-i Millî Mukarreratı:

12 Kanun-u Evvel 1918 tarihinde içtima eden ve bilcümle Kıbrıs ahali-i Müslimisini temsil eyleyen biz umum vekilleri dünkü içtima-i umumide bilittifak ittihaz edilen kararlar mucibince Rum vatandaşlarımızın harekât ve metalibatı hakkında protestomuzu ve cezirenin Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’ye terk ve iadesi hakkındaki amal-i milliyemizi makamat-i aliyeye isal ve isma eylemek ve bu babda iktiza edecek tedabir ve teşebbüsâtı, Osmanlı murahhaslarının vesatet ve nasihatlar üzre icra etmek ve ledelhace kongreye gidip ifa-i vazife etmek üzere, reis-i milletimiz bulunan Kıbrıs Müftüsü, faziletli Mehmet Ziyaeddin Efendi hazretlerini yegâne ve bil’ittifak ve vekil-i mutlak ve murahhas intihap ve tayin eylediğimiz mübeyyin işbu vekâletname-i umumi tarafımızdan imza edilmiştir.”

Meclis-i Millî sonrasında oy birliğiyle alınan bir kararla Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi başkanlığında oluşturulan ve aralarında Dr. Hüseyin Behiç Bey, Con Rifat ve Fadıl Niyazi Korkut’un da bulunduğu heyet Paris’e gitme konusunda İngiliz yönetiminden izin alamaz.⁴⁷ Bunun üzerine bir araya gelen Dr. Hüseyin Behiç Bey, Con Rifat ve Fadıl Niyazi Korkut pasaportlarını alabilmek için müracaatta bulunurlar ve İstanbul’a gitmek istediklerini belirtirler; ancak İngiliz idaresinin bu girişime tepkisi çok sert olacaktır.⁴⁸ İngilizler Kıbrıs Türklerini harekete geçirmekle suçladıkları ve hemen her adımlarını takip ettikleri bu kişilerin ada dışına çıkışlarını da engellerler. Özellikle esirlere yardım etmek ve daha sonra onları kışkırtarak ayaklanma girişimlerinde bulunmakla suçlayacakları Dr. Behiç Bey’in pasaport alabilmesi ise imkânsız gibidir. Bütün bu olanlardan sonra, bu toplantılara katılan önde gelen Kıbrıs Türk aydınlarından Mehmet Remzi Okan, Sarayönü

⁴⁶ Derviş Manizade, **a.g.e.**, s. 61

⁴⁷ Beria Remzi Özorun, **a.g.m.**, s.912.

⁴⁸ Harid Fedai ve Mustafa Haşım Altan, Fadıl Niyazi Korkut; **Hatıralar**, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs Araştırmaları Merkezi, Gazi Mağusa, 2000, s. 18-75.

Erkek Okulu'ndaki Başöğretmenlik görevinden alınır. Daha sonra da Remzi Okan ve Ahmet Raşit'in beraber yayımladıkları Doğruyol gazetesine İngiliz sansürü başlar.⁴⁹ Bu dönemde Kıbrıs Türk toplumunun bağrından çıkan Mithat Bey, Tarakçı Rüştüyesi Müdürü Selahattin Bey, İlk Mektep Müdürü Hafız Lisanî Efendi, daha sonra Söz gazetesini çıkartacak olan Remzi Bey, Baf Ortaokulu Müdürü Niyazi Bey, Osman Nuri Bey, Dr. Nuri Bey Kıbrıs'ta Türklük şuurunun canlanmasına ön ayak olanlar şahsiyetler arasındadır.⁵⁰ Aynı dönem içerisinde Kıbrıslı Rumlar da yoğun bir faaliyet içerisindeydiler ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı konusunda kulis yapmak ve Enosis fikrini gerçekleştirmek için destek aramak üzere 5 Aralık 1918 tarihinde oluşturdukları bir heyeti Enosis lehinde propaganda yapmak amacıyla Paris'e gönderirler.⁵¹

3 Ocak 1919 tarihinde henüz yalnızca üç haftalık Koloniler Bakanı olan ve kendilerine şimdiden kesin bir cevap vermesinin mümkün olmadığını söyleyen Rum Heyeti Lord Milner'la da⁵² bir görüşme yapar. Bu heyetin Paris ve daha sonra Londra'daki faaliyetleri Sunday Times, Morning Post, The Herald gibi gazetelerde neredeyse her gün yayımlanır.⁵³ Yunanistan Başbakanı Venizelos'un da Paris'te bulunduğu bu dönemde Rum heyeti gerekirse günlük gazetelere ilanlar vermek suretiyle haksız davalarında kamuoyu yaratma çabasına girmişlerdir. Aynı heyet 5 Mart 1919 tarihinde de Londra'da Enosis konusunda faaliyetlerde bulunarak pek çok yetkilinin yanında İngiliz yetkililerle de görüşmüşler ve bir muhtıra vermişlerdir;⁵⁴

“Rumların öteden beri Türk idaresine karşı olduklarını ve İngiltere'nin müstemlekelerine teker teker muhtariyet tanımasına karşılık, Kıbrıs'ın ilk yerlileri olarak Rumlara da muhtariyet tanımalarını resmen talep etmişlerdir. “

Öte yandan Daily Telegraph'ın 5 Mart 1919 tarihli sayısında Albat Green imzasıyla yayımlanan bir mektup ise Kıbrıs'ın stratejik olarak çok önemli bir konumda bulunduğunu ve Yunanistan'a verilmesinin yanlış olacağını ifade eder. 1919 ilkbaharında adanın Yunanistan'a verilmesi yönünde estirilen havanın tersine esmeye başladığının ilk işareti de böylece kendini gösterir. Kıbrıs Türk toplumu, adada Enosis faaliyetlerine karşı aralıksız devam ettiği mücadelesinin yanı sıra Londra'da bir heyet kanalıyla ziyaret ettikleri ve İngiltere'de o günlerde hatırı sayılır ve küçümsenmeyecek bir etkisi bulunan Ağa Han aracılığıyla İngiltere'ye bir protesto notası verir. Yunanistan ve Kıbrıs'ta devam eden Rum saldırılarıyla Kıbrıs adasının Yunanistan'a verilmesi düşüncesinin protesto edildiği bu notayla aynı gün 25 Temmuz 1919 tarihinde The Times gazetesi de “İngiliz hükümeti, Kıbrıs adasının İngiliz

⁴⁹ Ahmet C. Gazioğlu, **Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi 1878-1960**, Lefkoşa, Eylül 1997, s. 69

⁵⁰ Derviş Manizade, **a.g.e.**, s. 404

⁵¹ Sabahattin İsmail, “Meclis-i Milli'nin 74. Yıldönümü”, **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, Lefkoşa, Mart 1993, Sayı 19, s.16

⁵² Koloniler (Sömürgeler) Bakanlığı'na atanması Kıbrıs Türkleri tarafından memnuniyetle karşılanan Lord Milner, Kıbrıs Türkleri adına Türk toplumunun önde gelenlerinden İrfan Bey tarafından bir telgrafla kutlanır ve halen Londra'da bulunan Rum Heyeti'nin hürriyetlerine saldırısına karşı Milner'in bakanlık görevinin kendilerine güven duygusu verdiği ifade edilir. Sir George Hill, **a.g.e.**, s. 529

⁵³ Beria Remzi Özoran, **a.g.m.**, s. 911.

⁵⁴ Sir George Hill, **a.g.e.**, s. 529. Ayrıca Bkz. Fikret Kürşad, **Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi**, İstanbul, Haziran 1978, s. 97.

bayrağı altında kalmasına karar verdi.⁵⁵ şeklinde bir haber yayımlar. 15 ve 21 Ekim 1919 tarihlerinde İngiliz Başbakanına iki mektup daha veren ve Enosis isteklerini tekrarlayan Kıbrıs Rum Heyeti'ne İngiltere Hükümeti kararını ve cevabını 14 Kasım 1919'da Başbakan Lloyd George'un⁵⁶ *"Ortadoğu'daki milletlerarası durumun karışıklığı sebebiyle, Kıbrıs Rum Heyeti'ne müspet bir cevap vermek bugün için mümkün değildir."*⁵⁷ açıklamasıyla verir. Bunun hemen akabinde muhtemelen İngiltere ve Fransa'da destek turlarına devam eden Rum Heyeti'nin üyelerinden oluşan ve Baf Piskoposu'nun idare ettiği yeni bir grup adadaki bütün Rum köylerinden toplanan temsilcilerin iştirak etmesiyle bir toplantı düzenler. Yaklaşık 10 aydan beri Londra'da bulunan ve bütün masrafları bu Rum köyleri tarafından karşılanan heyetin aralıksız desteklenmesini ve yardımların aksatılmamasını talep eden Baf Piskoposu'nun çabalarına karşılık Rumların Enosis yönündeki istekleri ve umutları da yavaş yavaş azalmaktadır. Nitekim 12 Ekim 1919 tarihinde Türklerden sert bir protesto mektubu alan İngiliz Vali Stevenson'un aynı gün aldığı bir başka mektup ise Enosis faaliyetinde bulunanların elinde oyuncak ve propaganda aracı olarak bilinen bir eğitimcidendir ve Atina'dan Michael Pantelouris isimli bir okul müdüründen gelmektedir. Sığır besiciliği, deniz ulaşımı ve haberleşme, okul müdürlerinin durumlarının iyileştirilmesi, ortaöğretimde İngilizce öğretilmesi, anayasal haklar gibi pek çok konuda tekliflerde bulunan Pantelouris, adadaki İngiliz idaresinin devamı için dua ettiğini ve Yunan Hükümeti'nin bu konudaki beceriksizliğini ifade eder⁵⁸. Rum heyeti Londra'da başarısız olmasına rağmen Kıbrıs Başpiskoposu 3. Cyril ve Yasama Meclisi üyesi, avukat ve milletvekili Theophanes Theododu Londra'da kalarak faaliyetlerine devam ederler. İngiliz Parlamentosu'nda bulunan üyelerin Enosis konusuyla ilgili farklı yorumları da onların umutlanmasına sebep olur.

Aynı günlerde Parlamento'da bir konuşma yapan King's Lynn üyesi N. P. Jodrell, Kıbrıslıların Yunan ırkından değil farklı bir ırktan geldiklerini, Yunanca konuşsun veya konuşmasın nüfusun çoğunun İngiliz idaresinden memnun olduğunu, adada yaşayan Türklerle iyi şartlarda yaşadıklarını,

⁵⁵ George Hill, **a. g. e.**, s. 530

⁵⁶ Açık bir Türk düşmanlığı içerisinde olan ve Türklük hakkında yazılı ve sözlü kullandıkları ifadeler uluslararası diplomaside eşine rastlanmayacak kadar ağır olan İngiltere heyetine başkanlık eden ve Winston Churchill'in ifadesiyle "Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinin tarihinde, savaş ve barış alanında İngiltere'nin yazgısını en çok etkileyen kişi" olan ve çok sert, uzlaşmaz kişiliği ve Türkiye'nin savaşta seçtiği tarafın İngiltere'ye çok pahalıya patladığının bilincindeki Lloyd George (1863-1945) Boer Savaşı sırasında İngiltere'ye başkaldırmış olanlardan yana olacak kadar ileri bir Gal milliyetçisidir ve İngiliz Parlamentosu'nun en kavgacı fakat en parlak kişisi olarak ün yapmış bir siyasetçidir. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon (1859-1925) ise Başbakan ile aynı duyguları paylaşmakla beraber onda soyluluğun getirdiği bir kendini beğenmişlik ve küstahlık da mevcuttur. Hindistan Genel valiliği de yapan Curzon burada kazandığı deneyimlerle Hint Müslümanlarının ayaklanma girişimlerinin bir benzeri olarak 6 Mayıs 1919 tarihinde Kıbrıs Genel Valisi'nin Kıbrıs Türklerinin Doktor Esat Bey, Doktor Behiç Bey ve Hasan Karabardak önderliğinde ayaklanma girişiminde bulunduklarını rapor etmesi üzerine derhal harekete geçer. Barış Konferansları sırasında hırçın ve saldırgan tutumunu Amerikan temsilcisinden Fransız ve Japon temsilciye kadar sürdürür. Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981, s. XXXIX-XL

⁵⁷ Sir George Hill, **a.g.e.**, s. 530. Süleyman Kocabaş, **Tarihte ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi**, İstanbul, 1988, s.154

⁵⁸ Sir George Hill, **a.g.e.**, s. 531.

ayrıca polis teşkilatının 26 subay ve 763 astsubay rütbeli personelinin 420'sinin Türk olduğunu, bunların Rumlarla çok iyi çalıştıklarını ve polis teşkilatının bel kemiğini teşkil ettiklerini belirtir. Liverpool, İskoçya üyesi T. P. O'Connor ise yaptığı konuşmada en sonunda uygulanmak üzere barış gelince bir plebisit yapılması ve sonucun adanın Yunanistan'a verilmesi şeklinde olması gerektiğini belirtir ve genel görüşmelerdeki bu Yunan yanlısı gayretlerinden dolayı da bol bol alkış ve teşekkür alır. İngiliz yetkililerden istedikleri cevabı alamayan ve büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Rum heyetinin İngiltere'den Kıbrıs'a dönmelerinden sonra Londra'da kalan Başpiskopos Cyril ve Theodotou'ya yardımcı olmak üzere 12 Nisan 1920 tarihinde Neoptolemos Paschales, Nicolas Lanites ve Philios Zannetos'tan oluşan yeni bir Enosisçi grup Londra'ya gelirler. Ortadoğu'da meydana gelen son gelişmelerin Kıbrıs konusunu fazla etkilemeyeceği ve adanın Enosis doğrultusunda istediklerini yapma açısından uygun zamanının henüz gelmediği tezini savunan bu yeni grubun Londra'ya gelmesinden önce Paris'te Yunanistan Başbakanı Venizelos'la yaptıkları görüşme kendileri açısından tam bir düş etkisi yaratır. Venizelos bu görüşmede o sırada Paris'te bulunan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un İngiliz hükümetinin büyük ekseriyetle Kıbrıs adasını İngiliz bayrağı altında tutma kararında bulunduğunu bildirir. Öte yandan Kıbrıs Türklerinin İngilizlere yönelik olarak başlattıkları karşı faaliyetler ve Türk savaş esirlerine yardım ve destek girişimleri İngilizlerin canını iyiden iyiye sıkıkmaktadır;⁵⁹

“1918'de Ayasofya'da (Selimiye Camii) Türk ordusuna yardım için bir toplantı yapıldı. Bu tür toplantılar harp süresince sessizce yapılırdı. Türkiye harbi kaybeder duruma gelince jurnalciler türedi. Millet için uğraşanları takibe başladılar. Bu toplantıda da konuşmalar yapıldı. Polis, Kamil Paşa'nın damadı Dr. Esat Bey'i, Dr. Behiç Bey'i, babam Rifat Bey'i, Fadıl Korkut Bey'i polise götürdü. Dr. Esat Bey ile Dr. Behiç Bey Girne Kalesi'ne gönderildiler. Babam ile Fadıl Korkut Bey gece yarısına kadar poliste tutuldular, sorguya çekildiler...”

Millî Mücadele'ye Katılan Kıbrıslı Türkler

Bu dönemde birçok Kıbrıslı Türk, bizzat Anadolu'da Millî Mücadele'ye katılır, gösterdikleri üstün başarı ve yararlılıklarla rütbe ve madalya alırlar. Gizlice Kıbrıs'tan Anadolu'ya geçerek mücadeleye katılanlar arasında ilk akla gelenler Doktor Binbaşı Osman Necmi Bey, Mülazım Tahir Bey,⁶⁰ Atatürk'ün daha sonra “Güvendiren” soyadını verdiği Fatin Bey,⁶¹ Kıbrıs'ın ilk Türk avukatlarından Naim Efendi'nin Kurtuluş Savaşı'na Miralay olarak katılan oğlu Raşit Bey ve Ali Vefa Bey, yedek subay talim hocalığı yapan Remzi Bey, eski Bahriye subayı Ali Nazmi Bey⁶² ve İzmir milletvekili olarak görev yapan

⁵⁹ Con Rifat'ın kızı Şifa Dizdar Hanım'dan aktaran Harid Fedai, Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı, İstanbul, 1986, s. 223-227

⁶⁰ Hasan A. Binatlı, “Kıbrıs'ta Kıyafet İnkılâbı, Kadın Hakları ve Kıbrıs Türkleri”, **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, Cilt I, Ankara, 1996, s. 396-397

⁶¹ Mustafa Haşim Altan, **Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansıması**, Ankara, 1997, s. 40-45

⁶² Derviş Manizade, **Kıbrıs Dün Bugün Yarın**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği İstanbul Şubesi Yay., İstanbul, 1975, s. 404

Hüseyin Sırrı Bey'dir. Türk esirlere yardım ettiği için tutuklanan ve hapse atılan Doktor Esat Bey'in karısı Faika Esat Hanımefendi de Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'na katılma mutluluğuna erişen ilk Kıbrıslı Türk kadındır.⁶³ Gırneli Feriha Tuna Hanım'ın babası da Anadolu'ya hayati lojistik destek sağlayarak İngilizlerin yasakladığı kinin haplarını fesinin içinde Anadolu'ya ulaştırırken,⁶⁴ Giritli Ahmet Çavuş Osmancık da Anadolu'daki mücadele için sürekli olarak katır ve merkep temin ederek desteğini soydaşlarından esirgemez.⁶⁵ Ahmet Çavuş'un kardeşi Osman, oğlu Ali ve 2 gün Limasol'da tutuklu kalıp serbest bırakılan babası Hacı Hasan Efendi de yardım edenler arasındadır. Bunun dışında Anadolu'ya gemilerle gizlice silah, gıda ve tahıl taşıdığı gerekçesiyle tutuklananlar arasında Kenan ailesi mensupları da vardır.⁶⁶ Kıbrıslı Türk sanatkâr ve dış tabibi Ali Rıza Efendi de Kurtuluş Savaşı'na katılmış, altından yaptığı küçük bir Atatürk heykelini de Çorum'da bizzat kendisi Atatürk'e vermiştir. Dr. Esat ve Dr. Behiç gibi tutuklanıp Girne Kalesi'ne gönderilen ve İngiliz Yüksek Komiseri Malcolm Stevenson'un hamallarla kasapların lideri olarak söz ettiği⁶⁷ Hasan Karabardak'ın ne zaman kurtulduğu bilinmemekle beraber gerek Kıbrıs, gerekse Türkiye'de Kurtuluş Savaşı'na mali kaynak ve gönüllü bulma çabalarında bulunduğu bilinmektedir.⁶⁸ 1921-1922 ders yılında Lefkoşa Türk İdadisi'ndeki birinci sınıf Fizik öğretmenini halen Türkiye'de yaşayan Kıbrıslı Türk mühendis Cemil Örgen şöyle anlatıyor;⁶⁹

"Fizik öğretmenimiz, Çanakkale gazisi Remzi Bey'di. Bir gün derste kara tahtanın başına geçen Remzi Bey bir takım fizik kuralları yazdı ve dersini vermeye devam etti. Bir aralık, söylediklerinin yazmış olduğu kurallara aykırı olduğunu söyledim. Önce şaşırdı. Fakat benim haklı olduğumu anlayınca büyük bir sevinç içerisinde beni kutladı..."

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İzmir Milletvekili olarak görev yapan ve Türkiye'ye göç ettikten sonra Kıbrıslı genç öğrencilere kucak açan Hüseyin Sırrı Bey de Kurtuluş Savaşı'na bizzat katılmış ve büyük yararlılıklar göstermiş şahsiyetlerden bir tanesidir.⁷⁰ Atatürk ve Kıbrıs konusunda düzenlenen bir toplantıda bir konuşma yapan Reşad Kazım da Kurtuluş Savaşı'na katılan Kıbrıslı Türklerle ilgili olarak şunları anlatır;⁷¹

"...Bazı Kıbrıslı Türkler de Mustafa Kemal'in şahlanış ordusunda yer almışlar, düşmanla savaşmışlardır. Bunlar arasında pek fazla bildiğim yok. Yalnız, 1940'lara kadar ilkin Kayseri'nin Talas nahiye müdürlüğünde ve daha sonra Mersin'de bir başka nahiye

⁶³ Mehmet Ali Gökdal, "19 Mayıs, Atatürk ve Kıbrıs Türkü", **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, Lefkoşa, Temmuz 1991, Sayı 14, s. 17

⁶⁴ Ali Nesim, "K. Türklerinde Atatürk İlke ve İnkılapları", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, Ankara, 1994, s. 48

⁶⁵ Ali Nesim, "Bir Kalebent", **Yeni Kıbrıs Dergisi**, Lefkoşa, Nisan 1989, s. 29

⁶⁶ Müsevvizade Avukat Osman Cemal, **Adsız Kitap**, Lefkoşa, 1997, s. 2-7.

⁶⁷ Ahmet C. Gazioğlu, **Kıbrıs Tarihi- İngiliz Dönemi 1878-1960**, Lefkoşa, Eylül 1997, s. 53

⁶⁸ Jeff Ertughrul, "Turkish POW Held In World War I", **Turcoman International**, Londra, Kış 1996, s. 6

⁶⁹ Cemil Örgen, **a. g. e.**, s. 56.

⁷⁰ Mustafa Haşim Altan, **Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansıması**, Ankara, 1997, s. 97-99

⁷¹ Reşad Kazım, "Kurtuluş Savaşı'nda Kıbrıslılar", **Kıbrıs Bülteni**, Sayı 6, Cilt 4, Haziran 1981, İstanbul, s. 6

müdürlüğünde bulunmuş olan merhum amcam Hüsnü Tonguç, Mustafa Kemal'in ordusuna katılmış ve çarpışmalarda birkaç yara almış Kıbrıslı Türklerden biridir ve 1938'de bu yara izlerini bize Mersin'de göstererek savaş anılarını anlatmıştı. Aslen Çamlıköylü olan amcam 15-16 yaşlarında Mersin'e gitmiş, daha sonra gönüllü olarak Kurtuluş Savaşı'na katılmıştır."

Söz Gazetesi Ve Anadolu'ya Yardım Faaliyetleri

M. Remzi Okan'ın özellikle 1918 yılından itibaren ortaya çıkmaya başlayan toplumsal sorunlara ilgisi önce öğretmenlikten ayrılması, ardından Meclis-i Milli'de aktif görev alması ve son olarak da 8 Eylül 1919 tarihinden itibaren Doğru Yol gazetesini çıkartmasıyla devam eder. Özellikle gazetesiz bir toplum hayatının sürdüğü Birinci Dünya Savaşı sürecinin aksine M. Remzi Okan'ın sahibi ve başyazarı olarak yazılar kaleme aldığı Söz gazetesi ise ilk sayısını 15 Şubat 1921 tarihinde çıkartmış, gazetenin son sayısı ise 14 Ağustos 1946 günü okuyucularıyla buluşmuştur.⁷² Gazetenin ilk iki sayısının düzenli bir şekilde arka arkaya yayımlanmasının ardından Doğru Yol gazetesinin de okuyucularla buluşması kafaları karşısınca M. Remzi Okan yaptığı açıklamayla bu durumun İngiliz idaresinin gazete çıkarılmasıyla ilgili verdiği imtiyazla ilgili bürokratik bir durum olduğunu belirtir ve bir süre daha her iki gazetede yazılarına devam eder.

Bu dönemde özellikle Söz gazetesinin Kıbrıs Türklerinin Anadolu'ya yardım faaliyetlerine aktif olarak katılması 21 Ağustos 1922 tarihinde Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Genel Müdürü Ahmet Ağaoğlu imzasıyla bu gazeteye bir teşekkür yazısı göndermesine sebep olur.⁷³ Bu dönemde, ayrıca Anadolu'da işgal kuvvetlerine karşı sürdürülmekte olan Kurtuluş Savaşı'na destek olmak gayesiyle Kıbrıs'ta "Anadolu'ya Yardım Kartpostalları" bastırılıp vatandaşlara satılmıştır. Öte yandan Anadolu'da devam etmekte olan Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla devam etmesi ve sevinçli haberlerin art arda Kıbrıs'a ulaşmasından sonra İngiliz İdaresi, Kıbrıs'la Türkiye arasında oluşan ve gittikçe güçlenen bağları sekteye uğratmak üzere bir dizi sert tedbirler alır ve bunları öncelikle 1921-1922 döneminde devreye sokarak okul kitaplarını sansürden geçirmeye başlar;⁷⁴

"İngiliz sömürge yönetimi Türkiye'den kitap gelmesini engelliyordu. Bir müddet sonra Kıbrıslı bir Türk İstanbul'a giderek külliyetli miktarda kitap aldı ve bunları adaya sokmayı başarinca kitaplar gizlice Türk öğretmenlerine dağıtıldı. Kıbrıs'taki Türk halkının Türkiye'de olup bitenleri günü gününe takip etmesi İngiliz idarecilerini, özellikle Maarif Müdürü Mr. Newham'ı çok telaşlandırmıştı. Bu nedenle hakim ve polislerde olduğu gibi okullarda Türkçe okutan öğretmenlerin büyük bir kısmı görevden

⁷² TC Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü tarafından Başvekâlet Yüksek makamına gönderilen 19 Haziran 1944 tarihli ve 85/301 (4043) sayılı yazıda ise gazetenin 1919'dan itibaren yayımlandı belirtilmektedir. **BCA. 030.10.85.561.15.**

⁷³ Derviş Manizade, Kıbrıs Dün Bugün Yarın, İstanbul, 1975, s. 16. Oktay Öksüzöğlü, **Kıbrıs Türk Basınından Portreler; Mehmet Remzi Okan**, Lefkoşa, 1990, s. 35-37

⁷⁴ Reşat Akar, **a. g. e.**, s. 40

alınırken, bir kısmı da adanın bir ucundaki Baf kasabasına sürgün edildi.”

Kıbrıs adasında Rumlar⁷⁵, Ermeniler, Museviler de bulunmasına ve bu topluluklar çocuklarına istedikleri kitapları rahatça ve serbestçe okutmalarına rağmen Türklere uygulanan bu yıldırma ve baskı politikası başta Kıbrıs Türk basını olmak üzere bütün toplumun tepkisini çeker. İngilizler, Türklerin çok gururlu, kişiliklerine düşkün ve bayrakları altında yaşamaya hayati önem veren bir millet olduklarını çok iyi bildiklerinden onların gururları ve milli hisleri ile oynar, tek taraflı kayırmalar ve bayrak çekme yasağı uygulayarak onları Türkiye'ye göçe zorlar.⁷⁶ Ayrıca Türkiye'ye yönelik eğitim ve öğretim girişimleri de savsaklanır ve Maarif Yasası değiştirilerek Maarif Encümenliği oluşturulur ve böylece istenen sansür ve engelleme düşünceleri hayata geçirilir. Bunun sonucunda Kıbrıs Türk toplumu kitapsız ve okulsuz kalır. 1922 yılına gelindiğinde M. Remzi Okan Kirillos Pavlidis'ten aldığı matbaa makinesiyle kendi basımevini kurmuş durumdadır.⁷⁷ Gazete bu dönemde abone sistemiyle çalışmakta ve aboneleri dışında kimselere ulaştırılmamaktadır. Söz gazetesi yayım hayatına başladığı günden kapanacağı 1946 yılına kadar Kıbrıs Türk toplumunun çağdaşlaşması, modern hayata ayak uydurması ve Atatürk devrimlerinin adada aynen uygulanabilmesi amacıyla devrimci ve ulusalcı bir strateji takip eder.

M. Remzi Okan ve gazetesi Kıbrıs adasıyla Anadolu arasındaki kopmaz bağları ortaya koyan, söylem ve eylemleriyle bunu her daim sıcak tutan ve Kıbrıs Türk halkının coşkusunu yükseltme misyonunu üstlenmiş bir gazete portresi çizer. Kıbrıs Türklerinin Anadolu Türklerinin bir parçası olduğunu her daim ortaya koyan ve bunu gerek yazılarında gerekse eylemlerinde ortaya koyan Mehmet Remzi Okan ve Söz gazetesi esasında bu davranışlarıyla hem İngiliz idaresinin hem de Rumların tepkisini çekmektedir. Bununla beraber gazete çizgisinden taviz vermeyecek ve M. Remzi Okan da Millî Mücadele sürecine verdiği katkı ve desteğin ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletine ve Kemalist devrimlere de aynı desteği gönülden verecektir. Kıbrıslı Türklerin Cumhuriyetin ilanından sonra bütün Atatürk ilke ve inkılâplarını gönülden benimseyip bunları hiçbir zorlama ve kanuni mecburiyet olmaksızın kabul edip, uygulamaya koymaları, ayrıca Türk okullarında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal'i özellikle gençlere anlatıp sevdirmeleri⁷⁸ millî şuur ve Anavatana olan sonsuz bağlılık ve inançlarının bir tezahürüdür. Kemalizm

⁷⁵ Lozan Barış Antlaşması'na kadar en azından kâğıt üzerinde Kıbrıs adası Osmanlı toprağı olarak kabul edildiğinden İngiliz İdaresi adada yaşayanları İngilizleştirdikleri görüntüsünden kaçınmakta, adada yaşayanlara kendi öğretmenleri ve kendi ders kitaplarını seçme özgürlüğü vermektedir. Ancak bu düşünce Kıbrıslı Türkler için pek geçerli olmamaktadır. Bu nedenle, Yunan Eğitim Bakanlığı'nca özel olarak görevlendirilen ve Kıbrıs'taki orta öğretim kadrolarına atanan Yunan öğretmenler Yunanistan Hükümeti'nin direktifleri doğrultusunda beyin yıkamaya ve Enosis propagandasını en yaygın şekliyle hayata geçirme faaliyetlerine devam ederler. Hemen her okulda, ya okul içinde veya okul dışında asılmış Yunan bayrakları bulunmakta, öğretilen tek tarih konusu Yunan tarihi olmakta ve okutulan bütün kitaplarda sadece Yunan ulusunu yüceltecek okuma parçaları bulunmaktadır. Pierre Oberling, **The Road To Bellapais**, New York, 1982, s. 160

⁷⁶ Ülkü Cengizer, “ Ben Seninim, Ben Seninim “, **Kıbrıs Postası**, 100. Yıl Özel Sayısı, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Ankara Şubesi, 19 Mayıs 1981, s. 31

⁷⁷ Harid Fedai, “Doğru Yol ve Söz Gazeteleri”, **Yeni Kıbrıs Dergisi Dergisi**, No 5, Cilt II, Şubat 1985, Lefkoşa, s.20-22.

⁷⁸ Hasene Ilgaz, **Kıbrıs Notları**, İstanbul, 1949, s. 62

ruhunun hâkim olduğu, millî şeref, millî haysiyet ve millî varlıklarını idame ettirebilmek için türlü mahrumiyet ve güçlük içinde çırpınan Kıbrıslı Türkler, Anadolu ile irtibatını hiçbir zaman kesmez.

Türk milletinin yedi düvele karşı kurtuluş mücadelesini başlattığı 1919 yılında başlayıp 3 yıl devam eden Kıbrıs'taki kuraklık sonucunda iyice fakirleşip açlık ve yokluk çekmelerine rağmen Anadolu'ya her türlü desteği gönülden verirler.⁷⁹ Toprak ve tarımla uğraşan Kıbrıslı Türklerin, bu sıkıntılı zamanlarda karşılaştıkları bir başka problem ise adaya dışarıdan gelenlerin yaydığı salgın hastalıklardır.⁸⁰ Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla beraber adadaki bütün Türk kurum ve kuruluşları derhal bir araya gelerek "Muhacirin-i İslamiyeye Yardım Cemiyeti"ni kurarak Anadolu'ya yardım kampanyaları düzenlemeye başlarlar. Ayrıca Türk İstiklal Kumpanyası isimli tiyatro grubu ile Hürriyet ve Terakki isimli Türk kulübü de yardım faaliyetlerine derhal başlayacaklarını açıklarlar.⁸¹ Özellikle 1920-1922 yılları arasında Kıbrıslı Türklerin hürriyet aşkını canlı tutmak ve Anadolu'ya yardım yapabilmek için tamamen gönüllü gençlerden ve kadınlardan oluşan gruplarca pek çok piyes, müsamere ve oyunlar tertip edilmiştir. Bu piyes, oyun ve müsamerelerin perde aralarında da ayrıca çeşitli müzayedeler yapılmak suretiyle nakdi yardım toplanmıştır.⁸² Özellikle Kıbrıslı Türk kadınların Millî Mücadeleye gönülden destek olmaları ve düzenledikleri pek çok faaliyetle Anadolu'ya maddi destekte bulunmaları hemen dikkat çeker.⁸³ Ayrıca 3 Kasım 1919 tarihli Doğruyol gazetesinde yayımlanan bir habere göre gerek Anadolu'da devam eden Kurtuluş Savaşı ve Kuvayımillîye ve gerekse İngiliz esir kampında tutulan Türk savaş esirlerine yapılan yardımlardan bahsedilmektedir. Bu habere göre yapılan müsamerelerden 24 İngiliz Lirası, 1 şilin ve 2 kuruş gelir sağlandığı, bu parayla üzerlerine Kıbrıs haritası işlenmiş ipek ve keten mendiller hazırlanarak Türk savaş esirlerine hediye edildiği bildirilmektedir. Konuyla ilgili olarak Türk esirlerinin imamı Şevket Bey ve 11 başçavuş Lefkoşa Türk Derneği Riyaseti Aliyesi'ne bir mektup göndererek teşekkürlerini bildirirler.⁸⁴

Doğruyol gazetesinin 19 Ocak 1919 tarihli sayısında "Türkiye Sulhu ve Harp" başlıklı yazıda Ahmet Raşid, Enosis tehlikesi karşısında Kıbrıs Türklerinin duyduğu endişeyi şöyle dile getirir;⁸⁵

⁷⁹ Reşat Akar, **Atatürkçü Kıbrıs Türkleri**, İstanbul, 1981, s. 10

⁸⁰ **The Cyprus Gazette**, 3 Eylül 1920, Lefkoşa

⁸¹ Beria Remzi Özoran, "Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs'ta Türk Basını", **VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt II, Ankara, 1973, s.921

⁸² Sabahattin İsmail, **Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri 1919-1938**, Lefkoşa, Kasım 1989, s.20. Beria Remzi Özoran, "Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs'ta Türk Basını", **VII. Türk Tarih Kongresi**, II. Cilt, Ankara, 1973, s. 922. Mustafa Haşim Altan, **Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansıması**, Ankara, 1997, s. 52-54

⁸³ Kıbrıslı Türk kadınları o günlerde kendilerine yapılan yardım çağrılarını derhal dikkate alıp gerçek vatanseverlik örneği göstererek el emeği göz nuru el işlerini, nakışlarını, çeyiz sandıklarındaki çeyizlerini çıkarıp Anadolu'ya destek olmak için satmaktan çekinmez, ayrıca modern Türk kadını olduğunu dosta düşmana gösterircesine özellikle aydın köy öğretmenlerinin davetlerine icabet ederek müsamere, oyun ve gösterilerde bizzat rol de alırlar.

⁸⁴ Oktay Öksüzöğlu, **Kıbrıs Türk Basınından Portreler: Mehmet Remzi Okan**, Lefkoşa, 1990, s. 39-41

⁸⁵ Derviş Manizade, **a. g. e.**, s. 58

“...Biz Kıbrıs Türkleri mukadderatımızı Türkiye ile alakadar addetmekten hiç bir zaman fariğ olamayız. Acaba Kıbrıs’ın atisi ne olacak? ...Kıbrıs’ın Anadolu’ya yakınlığı hasebiyle Türkiye için ehemmiyeti aşikardır. Anadolu’nun emniyet ve asayiş nokta-i nazarından Kıbrıs Türkiye’den katiyen ayrılamaz... Kıbrıs’ın Yunanistan’la birleşmesi hakkında Rumluk ve Yunanlılık aleminde ne büyük gayretler sarf edildiği nazarı dikkatten asla uzak tutulmamalıdır. Yerli Hristiyanların sırf bir menfaat ve nümayiş maksadı ile ihdas ettikleri bu meseleye Yunanistan’ın resmen ehemmiyet atfetmesi ve onu terviç etmesi ne ticaret menfaatler mülhazası iledir, ne de yerli Rumların arzularını yerine getirmek içindir. Yunanlıların maksadı Osmanlı ülkeleri hakkında besledikleri emellerin husulünü tehsil etmek ve sahillerimizin sağında, solunda daimi fesat menbaları izhar etmektir... Yunanistan’a ilhak vukuunda Kıbrıs Müslümanlarının firiftar olacakları feci akıbetleri de unutmamak lazımdır. Burada da mallar gasp edilecek, ırza tecavüzler, katliamlar en seri ve en feci surette ika edilecektir...”

İzmir ve civarını istila eden sefalet, perişanlık, her türlü eza, işkence, hicret ve bütün bunları kaplayan kanlı mezalim gözümüzün önünde duruyor. İşte bu hususlar dolayısıyla, Kıbrıs meselesinin ihmal edilmemesi ve hiç değilse İngiltere ile Türkiye arasında halli cihetine gidilmesine çalışılması gayetle elzemdir. Biz Kıbrıs’ın İngiltere’ye ilhakını icabet-i harbiyeden olarak telakki etmek ister ve Rumların her türlü galeyanlarına müsaadeli davranan Kıbrıs Hükümeti’nin bu vaziyeti ile cezireyi kendi mülkü zannederek Yunanistan’a bahşeyleyeceğine asla inanmak istemeyiz. Ve kanuni olarak Osmanlı topraklarından addederek Kıbrıs meselesini Osmanlı Devleti ile halletmek cihetini tercih edecektir.”

Millî Mücadele fitilinin henüz ateşlendiği günlerde 30 Ağustos 1919 tarihli Spectator dergisinde Sir Pears White imzasıyla çıkan bir yazı “Kıbrıslı Türklerin İngiliz idaresinde yaşamaktan başka bir istekleri olmadığını, onların İngiliz idaresine karşı uysal davrandıklarını, Türklerin nam ve hesabına adada İngiliz idaresinin devamını temenni ettiğini” belirtir.⁸⁶ 6 Ekim 1919 tarihinde bu yazının tercümesini yayımlayan Doğruyol gazetesi yazarın kendi adına söz söylediğini, Kıbrıs Türklerinin fikirlerini temsil etmediğini, Kıbrıs Türklerinin ise “damarlarındaki asil ve necip Türk kanunu asla lekelemediklerini ve bundan sonra da lekelemeyeceklerini” belirtir;⁸⁷

“Makale birçok hakikatleri şamil olmak itibarıyla dikkate şayandır. Aşikârdır ki Türkler Yunan idaresini hiç bir zaman sevmедiler. Şimdiye kadar Yunan idaresine geçen Türk illerinin ne akıbetlere uğradıklarını pekiyi biliriz. Makalede Türk isteklerine dair kısım tashih edildikten sonra mütebaki kısımlar heyeti umumiyesi itibarıyla doğru ve haklıdır. Türklerin itaatkâr olmaları

⁸⁶ Beria Remzi Özoran, “Kıbrıs Türk’ünün Damarındaki Asil Kan “, (Derviş Manizade) **Kıbrıs Dün Bugün Yarın**, İstanbul, 1975 s. 364. Ayrıca bkz. Beria Remzi Özoran, **Kıbrıs Postası, 100. Yıl Özel Sayısı**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Ankara Şubesi, 19 Mayıs 1981, s. 14.

⁸⁷ Beria Remzi Özoran, **a.g.e.**, s. 14.

millî ananeleri icabıdır. Kıbrıs'ın idaresi İngiltere'ye devrolunduğu zaman ses çıkarmadılar çünkü Devlet öyle istemişti. Fakat cezirenin istikbali mevzuu bahis olunca iş değişir. Makale muharriiri kendi şahsi namına idare-i kalam ediyor. Bu hususta Kıbrıs Türklerinin ara ve efkârını temsil etmiyor. Bu noktanın tashihi lazımdır. Kıbrıslı Türkler damarlarındaki asil ve necip kanı asla lekelemediler, bundan sonra da lekelemeyeceklerdir. Bu bilinmeli.”

Özellikle 1920–1922 yılları arasında hürriyet aşkını canlı tutmak ve Anadolu'ya yardım yapabilmek için tamamen gönüllü gençler ve kadınlardan oluşan gruplarca pek çok piyes, müsamere ve oyunlar tertip edilir ve perde aralarında da ayrıca çeşitli müzayedeler yapılmak suretiyle nakdi yardım toplanır. Kıbrıslı Türk kadınları da o günlerde kendilerine yapılan yardım çağrılarını dikkate alıp vatanseverlik örneği gösterirler ve el emeği göz nuru el işlerini, nakışlarını, çeyiz sandıklarındaki çeyizlerini çıkarıp Anadolu'ya destek olmak için satmaktan çekinmezler. Ayrıca modern Türk kadını olduğunu dosta düşmana gösterircesine özellikle aydın köy öğretmenlerinin davetlerine uyarak müsamere, oyun ve gösterilerde bizzat rol de alırlar;⁸⁸

“...Topsuz, tüfeksiz, kılıcsız bir ordu, öğretmen ordusu. Kıbrıs'ta bu millî kalkınma nasıl doğdu? Öğrendim ki, Kıbrıslılar bunu öğretmenlerine borçlu... Bütün bunları dinleyince, inandım ki bir yurdu yapan da, yıkan da öğretmendir. Yine öğrendim ki Kıbrıslılar Kurtuluş Savaşımızı hep adım adım, çok yakından takip etmişler, Afyon, Dumlupınar, Sakarya, İnönü ve Başkomutanlık zaferlerinin tarihçesini ne güzel anlatıyorlar. Bu zafer gecelerinde sabahlara kadar oturarak evleri için bayrak dikmişler, şenlik yapmışlar. İnkılâplarımızı nasıl benimsediklerine ise hepimiz şahit olmuştuk.”

12 Ocak 1920'de Söz öncesi yayın hayatına devam etmekte olan Doğru Yol gazetesinde bir makalesi yayımlanan Mehmet Remzi Okan “Felaketzede Kardeşlerimize Muavenet” isimli yazısıyla Anadolu'ya yardım edilmesi gerektiğini belirtir;⁸⁹

“...Anadolu, Türkün son yurdu, son melceidir. Oradaki kardeşlerimizin böyle sefaletler, mahrumiyetler içinde helak olmasına seyirci kalırsak dünyada en alçak insanlar bizler oluruz. Bu felaketler hepimize büyük bir ders-i intibah olsun... İzmir civarında yedi ay zarfında 60. 000 Türk şehit edilmiş, 40. 000 kişi terk-i diyar etmeye mecbur kalmış ve 200 milyon liralık servetleri gasp olmuştur. İşte bugün yersiz ve yurtsuz kalmış bu binlerce kardeşimiz bizden muavenet bekliyor...”

“Kıbrıs'ı devralmaya gelecek Yunan Ordusu'na layık olduğu karşılama törenini yapabilmek için ben Belediye Başkanı olmalıyım.” diyen Lainidis adlı Rum ve diğerlerine de sert tepki gösterilir;⁹⁰

“...Değil yalnız Kıbrıs Rumlarına, bütün Yunaniliğe, bütün cihana ilan edelim ki, Türkiye mahvolmadı ve olmayacaktır. Küre-i zemin üzerinde güneş neşr-i envâr ettikçe Türklük berdevam olacaktır...”

⁸⁸ Hasene Ilgaz, “Kıbrıs'tan İntibalar”, **Kıbrıs Meselesi ve Türkiye**, İstanbul, 1954, s. 39–42

⁸⁹ Vehbi Zeki Serter, “Atatürk'ün Kıbrıs'a ve Kıbrıslı Türklere Bakışı ve Kıbrıs Türklerinde Atatürk Sevgisi”, **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, Ankara, 1996, s.90.

⁹⁰ Beria Remzi Özoran, “Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs'ta Türk Basını”, **VII. Türk Tarih Kongresi**, Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt II, Ankara, 1973, s. 921.

Yunanilik efkâr ve cereyanlarının bugünkü ufak tefek muvaffakiyeti Rumları yanıltmamalıdır. İstikbalde hemhudut olarak yaşayacak olan Türkiye ve Yunanistan için komşuluk münasebetlerinin daha iyi bir surette temini bir lazime-i siyasettir...”

İzmir’in işgalinden Anadolu’da Kuvayımillîye hareketinin son düşman askerini de ülkeden kovduğu güne kadar yardım kampanyaları aralıksız devam eder ve bu, Kıbrıs Türk toplum hayatının ayrılmaz bir parçası olur. 1915 yılından itibaren Kıbrıs’ta Türkçe gazetenin yayımlanmaması, Türkiye’deki gazetelerin de Kıbrıs’a getirilmesine müsaade edilmemesi sonucu istifade edilen kaynakların en önemlisi Reuter Haber Ajansı kanalıyla gelen haberlerdir ve bunlar çoğaltılarak halka dağıtılır;⁹¹

“İngilizler Türk bayrağının çekilmesini yasak etmişler. Şimdi bayrağımızı öpecekmişiz. Bir de resim çektirecekmişiz ve bayrağımız sarılıp kaldırılacakmış... İlkokuldan bir hatıram daha vardır. Bayraksız olarak gezmeye giderken ‘Yürüyelim ileriye. Atlayalım tepe.’ şarkısını söylerdik. İngilizler bu şarkının söylenmesini yasak ettiler. Bunun üzerine ilkokuldaki başöğretmenimiz Remzi Bey, büyük çocuklara şarkıyı ıslıkla çalmalarını öğretti... Türk bayrağını çekme yasağı yıllarca sürdü. Uzun yıllar bayrağımıza hasret kaldık...”

Anadolu’dan sevinçli haberlerin gelmeye başlaması, Kıbrıslı Türkleri sevince boğar ve bu günlerin bir bayram coşkusu içerisinde kutlanmasına sebep olur. Dükkânlar ve evler Türk bayraklarıyla süslenir;⁹²

“Anadolu harekâtı hakkında gelen telgraf haberleri Lefkoşa’nın havasına bir özellik katmıştı. Telgraf geldiğini duyar duymaz Söz matbaasına koşuyorlar, anavatanından ne haber var öğrenmek istiyorlardı. Basılan telgraf metinleri kapıda bekleyen kalabalık tarafından hemen kapışılıyor, dükkânlarından ve evlerinden ayrılamayanlar da kulakları tetikte gazete satıcısının (Telgraf) diye bağırın sesini bekliyorlardı. Satıcının (Telgraf) diye etrafta inleyen genç sesi, Anadolu’dan haber demekti. Bunu duyan Türkler hemen kapılara koşuyor, hanımlar pencerelerden sesleniyor ve telgraflar Türk mahallelerinin bütün sokaklarında kapışılıyordu.”

Bütün bunlara ilaveten, 22 Mart 1920’de Doğru Yol gazetesinde Mehmet Remzi Okan da halkın Anadolu’ya yardım amacıyla düzenlenen gösterileri izlemesini ister;⁹³

“...Muhterem Türk, sevgili İzmir’imizin felaketzedelerine yardım olmak üzere verilecek tiyatro için sen de kardeşlik borcunu öde. Tiyatro biletlerinden almayı unutma. Ailenin o günkü yiyeceğini yerlerinden, yurtlarından uzaklarda, yağmur ve çamur içinde İzmir için ağlayan bedbaht kardeşlerine haslet. Sen ve çocukların o gün aç kalın. Yiyecek parayı mazlum kardeşlerine gönder.”

⁹¹ Cemil Örgen, **Kore ve Kıbrıs Savaşları**, İzmir, 1984, s. 10-13

⁹² Beria Remzi Özoran, “Mustafa Kemal Ve Kıbrıs Türkleri”, **Türk Kültürü, 1965-1966**, Sayı 37-48, Ankara, s. 95

⁹³ **Doğru Yol**, 22 Mart 1920.

Aynı şekilde yaklaşık iki yıl sonra 22 Temmuz 1922 tarihli Söz gazetesinde de Mehmet Remzi Okan, Londra'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanı Emir Ali'nin isteğiyle bayramların ilk gününün Hilal-i Ahmer günü ilan edildiğini belirtip Türk toplumunun camii girişlerine konan bağış kutuları aracılığıyla Anadolu'ya yardım etmesini ister;⁹⁴

“Anadolu’da askerlerimizin yaralarını sarmak, onların iâşe ve tedavilerini temin etmek bütün Müslümanlara farzdır. Ahval-ı siyasiye dolayısıyla harbe bilfiil iştirak edemeyen bizim gibilerin mutlaka iane vermeleri lazımdır. Anadolu’daki hareket-i askeriyei yalnız sözle takip etmek ve maddi muavenetten yüz çevirmek bir nevi zaaf-ı din ve açık riyakârlıktır. Cephelerde tekrar kuvvetli düşmanlarla çarpışmak anı tekrar hulûl ettiğinde arkasında gözleri yaşlı nişanlısını veya haremîni din ve vatanın selameti namına terk eden ve düşmanın ateş açan güllelerine göğüslerini siper yapan Mehmetçiklerin fedakârlıklarını takdir ettiğimizi ianelerimizle ispat etmeliyiz... Zekât vermek ve kurban kesmek emiri şerefine ittiba eylemek isteyenlerin şer’an vermekle mükellef oldukları mebaliği Hilal-i Ahmer’e verirlerse indullah dahi ziyade nail-i ecir ve sevabat olacakları şüphesizdir.”

Öte yandan Söz gazetesinin Anadolu'ya yardım faaliyetlerine katılması üzerine Atatürk 21 Ağustos 1922 tarihinde bu gazeteye bir teşekkür yazısı gönderir;⁹⁵

“Kıbrıs’ta Lefkoşa kasabasında münteşir Söz gazetesi müdüriyet-i aliyesine,

Anadolu, her türlü mevani ve müşkülata göğüs gererek hayat ve istiklalini teminden ibaret olan gaye-i mukaddesesine doğru azimkâr ilerlerken dava-yı millisine karşı Türk ve İslam âleminin göstermekte olduğu teveccüh ve müzaheret-i samimanedan fevkalhad mütehassis bulunmaktadır. Bu yüksek alakanın husul ve idamesinde kıymetli bir amil olan neşriyat-ı vatanperveranemizden dolayı bilhassa arz-ı teşekkür eder ve mücahedat-ı meşkurenizde devamınız ricasıyla teyid-i ihtiram eylerim, efendim. Matbuat ve İstihbarat Müdür-ü Umumisi”

Gazete yayın hayatına 1921’de ve tam da Anadolu’da Milli Mücadele’nin devam ettiği dönemde başlamış ve yayını önce haftalık, daha sonra haftada birkaç defa yayın ve son olarak da günlük olarak 22 Ocak 1942 tarihine kadar devam ettirmiştir. Gazetenin yayınına son vermek zorunda kaldığı süreç İkinci Dünya Savaşı’nın bütün şiddetiyle yaşandığı bir dönemdir ve halkı aydınlatmak ve üstlenilen misyonu devam ettirmek anlamında gazete M. Remzi Okan’ın kızları Bedia, Vedia ve Beria tarafından omuzlanır ve hemen ardından da Kıbrıs Türk toplumu lideri Dr. Fazıl Küçük’ün Halkın Sesi gazetesi yayın hayatına başlar. Öte yandan Dr. Fazıl Küçük’ün Mehmet Remzi Okan’a ait Söz gazetesinde yayımlanan bir makalesi de Kıbrıs’taki İngiliz idaresinin tepkisini çeker. Lefkoşa Kaza Komiseri Montegü tarafından çok sert

⁹⁴ Söz, 22 Temmuz 1922.

⁹⁵ Söz, 16 Eylül 1922.

bir şekilde uyarılan Fazıl Küçük yine de çalışmalarına ve mücadelesine devam edecektir;⁹⁶

“...Mesleğime devam etmeye başladığım sıralarda bu zihniyet sahibi İngilizlere karşı nasıl mücadele edeceğimi de programa almış ve her ne pahasına olursa olsun bir mücadelenin başlamasının zaruri olduğuna kanaat getirmiştım. Henüz İkinci Dünya Savaşı dumanlarını etrafa saçmıyorsa da her an bir savaşın çıkma ihtimalini göze alan İngilizler Kıbrıs’ta da birçok tedbirler almaya başlamış ve kurdukları sivil savunma ordusu içinde beni de şoför olarak kaydetmişlerdi. Çıkan listeyi gördüğüm zaman yine sivil savunmanın sorumlu mevkiinde olan Montegü’yü görerek böyle bir görevi kabul etmeyeceğimi ancak mesleğim doktorluk olduğu için bir doktor olarak çalışabileceğimi izah etmişsem de ‘Emir ne ise onu yapacaksın.’ diyerek beni karşısından kovmuştu. Henüz savaş başlamadığından daha ileri gidemezdim. Bekledim. Günün birinde yine Montegü ile karşı karşıya geldim. Görmezlikten geldim, başıma diğer tarafa çevirdim.

Kendisi yanıma yaklaşarak, ‘Unutma ki bir İngiliz müstemlekesinin hizmetçisi bulunuyorsun. Her ne kadar kanun seni bana selam vermeye mecbur etmiyorsa da bugünkü fevkalade kanunlar seni mecbur ediyor.’ dedi. Oradan ayrıldım. Yeni yetişen genç arkadaşları toplamaktan başka çare bulamıyordum... Bu sıralarda Kıbrıs’ta yalnız Söz gazetesi çıkıyordu. Gazetenin sahibi Remzi Okan tutulduğu hastalıktan yayını evlatlarına bırakmış idiyse de Kıbrıs’ta tedavi imkânı bulamadığından Türkiye’ye gitmiş, orada bir müddet hastanelerde tedavi gördükten sonra hayata gözlerini kapatmıştı. Gazetenin sahibi öldükten sonra memleket kanunlarına göre yeni bir izin almadan gazete yayın hayatına devam edemezdi. Her ne kadar dört evladı arkada kalmışsa da bunlar bir taraftan Türk tabiiyetinde olmaları, diğer taraftan yaşlarının o zamanın kanunlarına uygun gelmediğinden müracaatları reddedilmiş ve Türk toplumunun İkinci Cihan Savaşı’nın devam ettiği en çetin günlerde dünya ile alakası kalmamıştı.”

Söz gazetesi sahibi ve başyazarı Mehmet Remzi Okan’ın 1942 yılındaki vefatı sonrasında Kıbrıs Türk toplumunun sesini duyuracak bir yayının olmaması üzerine Dr. Fazıl Küçük tarafından yeni bir gazete çıkarma konusunda girişimlerde bulunulur. İngiliz idaresinin özellikle 1931 Rum isyanından itibaren geçen dönemi çok ayrıntılı bir şekilde mercek altına alması sonrasında gazeteye müsaade çıkmaz. Yapılan ikinci müracaattan sonra uzun süren bir bekleyiş döneminden sonra 14 Mart 1942 tarihinde Halkın Sesi gazetesinin yayın hayatına başlamasına izin verilir. Gazetenin yayımlanmaya başlamasından sonra Kıbrıslı Türklerin bir araya gelmeleri ve Kıbrıs Türk toplumunun haklarını korumaya yönelik mücadelede yer almaları da hız kazanır;⁹⁷

⁹⁶ Fazıl Küçük, “Kıbrıs Türk’ünün Geçirdiği Acı Günler”, **Kıbrıs Mektubu**, Sayı 1, Ocak-Şubat 2002, Ankara, s. 10.

⁹⁷ Dr. Fazıl Küçük, Türk toplumunun sorunlarını dile getiren, Kıbrıs Türklerini birleşmeye çağıran yazılarını yayımladığı Mehmet Remzi Okan’a ait Söz gazetesinin 1941’de yayını

“Söz gazetesinin ailesiyle anlaştıktan sonra müracaat etmem gerekiyordu. Yazılı bir müracaat yapılacaktı. İngilizlerle ne kadar seviştiğimi bildiğimden şahsıma ruhsat verilmeyeceğini de pekiyi biliyordum... Her istediğim randevu reddediliyordu. Hükümetin vakti yok, işler çok. Savaş tehlikesi kendilerini o kadar meşgul ediyordu ki bana ayıracak vakit bulamıyordu. Bir gün doğrudan müsteşarlık dairesine giderek bekleme salonuna girmiş ve orada müsteşarın dışarıya çıkmasını bekliyordum. Sabahın dokuzunda girdiğim odada öğle vakti gelmiş, memurlar evlerine ayrılmak üzere iken bir memur ne istediğimi sormuştu. Ziyaret sebebimi anlattım. ‘Sözlü olmaz. Yazılı müracaatta bulunacaksın’ dedi. Kendisine yazılı birçok müracaatlarım olduğunu ve cevap alamadığımı anlattığım zaman istemeye istemeye müsteşarın odasına girerek durumu anlatmış ve tekrar yanıma yaklaşarak, ‘Yarın saat dokuzda müsteşar hazretleri sizi görecek.’ demişti.

Ertesi gün tayin edilen saatte hazır bulundum ve zaten gayemi pekiyi bilen müsteşara bir kere daha yazılı olanları tekrarladım. Epey zaman beni dinlemiş ve başını kaldırarak, ‘Bak’ demişti, ‘sana bu ruhsatı vereceğim ama acaba eski kötü huylarından vazgeçtin mi? Biz gazeteyi senin için değil, toplum için vereceğiz. Görüyorum ki Türk halkının eline alacak bir gazetesi yok. Hükümetin her gün çıkardığı yeni kanunlar, emirler vardır. Onları halkın öğrenmesi icap ediyor. Bizim de mesuliyetimiz olduğundan Vali ile görüştüktan sonra birkaç gün içinde cevabını alacaksın.’ Nitekim çok geçmeden günün birinde gazete için lazım gelen izin veriliyordu. ‘Söz’ ismi verilemeyince bunun yerine zaten evvelce bulduğum ismi, yani ‘Halkın Sesi’ni’ hükümete bildirmiştim. Ruhsat verildiği için Halkın Sesi gazetesini yayımlayacaktım.”

Türk askerinin Anadolu’da kazandığı zaferler art arda gelmeye başlayınca bu durum o günkü Kıbrıslı Türk aydınlarını da etkiler, sevinç gösterileri içerisinde davul zurnalarla gösteriler yapılır, halaylar çekilir ve Kıbrıslı Türkler “Paşam seni özledik. Bizi de kurtar.” diye dualar ederler.⁹⁸ Mustafa Kemal’in Türk milletini esaretten kurtarmasını Kıbrıslı şair Kaytaz-zade Mehmet Nazım Efendi⁹⁹ 25 Nisan 1921 tarihinde Doğruyol gazetesinde yayımlanan “Neva-yı Zafer / Zafer Şarkısı” adlı bir şiirinde duygularını ve sevincini şu dizelerle dile getirir: “Kemal’in sa’yi meşkür ola ya Rabb iki alemde/Odur bu milleti tahlis eden kayd-ı esaretden“¹⁰⁰

Anadolu’da Millî Mücadele’yi adım adım takip eden Kıbrıslı Türkler için Mustafa Kemal’in karargâh kurduğu Ankara Türklüğün de kalbi sayılmaktadır. Bunun sonucu olarak Cumhuriyetin ilan edilmesi ve Ankara’nın Türkiye Cumhuriyeti’nin başşehri olması Kıbrıs Türkleri için de ayrı bir sevinç kaynağı olur. Türk Ordusunun 9 Eylül 1922’de İzmir’e girdiği ve düşmanı denize döktüğü Reuter Haber Ajansı’ndan öğrenilince bu haber

durdurması üzerine 14 Mart 1942’de Halkın Sesi’ni yayımlamaya başlar. Fazıl Küçük, Kıbrıs Türk’ünün Geçirdiği Acı Günler-II, **Kıbrıs Mektubu**, Sayı 2, Mart-Nisan 2002, Ankara, s.5-7.

⁹⁸ Reşat Akar, **a. g. e.**, s. 10

⁹⁹ Harid Fedai, **Kaytaz-zade Nazım Efendi Ruhi-Mecruh - Şiirler**, İstanbul, 1993, s. XX-XXIX

¹⁰⁰ Harid Fedai, **a. g. e.** s. XLII-XLIII

matbaa sahipleri tarafından hemen telgraf halinde çoğaltılarak halka dağıtılır ve Kıbrıslı Türkler ilk defa korkusuzca Lefkoşa'da Atatürk Meydanı'nda toplanırlar. İki Türk temsilci vasıtasıyla İngiliz idarecilerden müsaade istenmesine rağmen bu isteğe olumlu veya olumsuz bir cevap verilmez. Yıllar boyu Rumların taşkınlıklarına göz yuman İngiliz İdaresi, herhangi bir olay olmamasına ve taşkınlık yapılmamasına rağmen Türklerin bu gibi hareketlerden kaçınmalarını daha sonraki günlerde yapılacak bir düzenlemeyle ve bir program dâhilinde kutlamalarını yapabileceklerini bildirir.

Genç, yaşlı herkes sokağa dökülür, İngiliz'in baskısından bıkip usanan, fakirlikten kan ağlayan halkın tek umudu Atatürk'tür ve ona seslenerek onu Kıbrıs'a davet ederler. O dönemde lise öğrencisi olan Kıbrıs Türk toplumu lideri ve 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük o günleri şöyle anlatır;¹⁰¹

"...İzmir'in kurtuluşundan sonra adaya gizlice Türk bayrağı ve Atatürk'ün resimlerini getirmeye başlamıştık. Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar resim ve bayrakları hiç bir yere asamadık. Ancak gizlice yürütülen bu faaliyetleri sömürge yönetimi öğrenmişti. İngiliz Valisi bugün hayatta olmayan bazı arkadaşlarımızı çağırmış ve şu itirafta bulunmuştu; Atatürk savaş kazanıyor, Türkiye'de halk zafer sevinciyle coşuyor ve şenlikler düzenliyor. Buna bir diyeceğimiz yok. Fakat sizlere ne oluyor? Mustafa Kemal'in ne yüzünü gördünüz, ne de sesini duydunuz. Buna rağmen sokaklara dökülüp onun zaferini kutluyorsunuz. Hayret doğrusu. İngiliz Valisi bu şekilde konuşunca arkadaşlarımızdan beklenmedik ve çok kesin bir cevap aldı. Kıbrıs Türklerinin Türkiye'nin kopmaz bir parçası olduğunu ve İngiliz Yönetimi'nin Kıbrıs Türk halkının karakterini, Türklük duygularını ve anavatana bağlılığını değiştirmesinin mümkün olmadığını belirten arkadaşlarımız valinin moralini oldukça bozmuşlardı."

Türkiye'de 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilan edildiği haberi Kıbrıs'a ulaştığında ada tam bir bayram havasına bürünür. Yer yerinden oynar. İngiliz İdaresi'nin baskılarına rağmen evler, okullar, kısaca her yer ilk defa bu kadar çok Türk bayraklarıyla ve Atatürk'ün resimleriyle donatılır;¹⁰²

"Türkiye'deki gelişmeleri günü gününe takip eden Kıbrıs Türkleri, Mustafa Kemal'in saltanata yer vermeyeceğini ve yeni tedbirler alacağını anlamışlardı. Nitekim Lefkoşa'da yayınlanan Söz gazetesi 20 Ekim 1923 tarihli sayısında, yani Cumhuriyetin ilanından dokuz gün önce, şöyle diyordu: 'Türkiye'nin yüce evladı Mustafa kemal Paşa, Türk milletinin hür ve müstakil yaşamaya kesinkes karar verdiğini bütün dünyaya ilan etti. Böylece Türk milleti hayat ve hürriyetinin müdafii ve muhafızının bilfiil kendisi olacağını hakiki mümessili vasıtasıyla bildirmiş bulunuyor. Bu Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı demektir."

Millî Mücadele döneminde Anadolu'yu yakından takip eden ve Mustafa Kemal'i gönülden destekleyen Kıbrıslı Türkler daha sonraki süreçte de aynı doğrultuda hareket ederler: *"...Atatürk başa geldikten sonra Kıbrıs halkı da*

¹⁰¹ Reşat Akar, **a. g. e.**, s. 10

¹⁰² Reşat Akar, **Atatürkçü Kıbrıs Türkleri**, İstanbul, 1981, s. 15

*yavaş yavaş onu desteklemeye başlamıştı. Örneğin Kıbrıs'ta binlerce çocuğun Mustafa Kemal isminde olması Atatürk'e duyulan ilgiyi gösterir..."*¹⁰³

Kıbrıs'ta 1917-1960 döneminde öğretmenlik yapan Hıfısiye Ziya Hacıbulgur ve kardeşleri Kadriye Hacıbulgur ile Melahat Hacıbulgur¹⁰⁴ da Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği günlerde yaşadıklarını şöyle anlatır;¹⁰⁵

"29 Ekim akşamı geç saatlerde evimizin kapısı çalınmış ve babamıza bir telgraf verilmişti. Telgrafta Atatürk'ün Cumhuriyeti ilan ettiği belirtiliyordu. Sevinçten sabaha kadar uyumadık ve ertesi gün okulda yapacağımızı planladık. 30 Ekim 1923'de okula gidince öğrencilere her şeyi anlattık ve karatahtaya Atatürk'ün resmini çizerek onu iyi tanımalarını ve daima izinden yürümelerini istedik.

30 Ekim'den sonra da her sabah Atatürk'ün resmini tahtaya çizip şiirler okuyorduk. Derslere başlamazdan önce Atatürk resminin öğrenciler tarafından çizilmesi ve hep beraber 'Yaşasın Gazi Kemal' sözünü söylemek prensibimiz olmuştu. İngiliz yetkilileri yaptıklarımızı haber alınca sık sık okullara gelerek ders saatlerinde sınıflara baskın düzenlerlerdi. Atatürk'ün resmini gördükleri zaman ise bizi sürgün tehditleriyle korkutmaya çalışırlardı. Ama biz bu tehditlerden yılmadık ve her gün gizlice Atatürk'ün resmini çizmeye, şiirler okumaya devam ettik."

1923 Sonrasında Kıbrıs Ve Mehmet Remzi Okan

Bu dönem adada kendilerine Evkafçılar adı verilen ve geleneksel İslam anlayışını benimseyerek Cumhuriyet Türkiye'sinde yaşanan devrimleri uygulamakta zorlanan ve kabullenmekte ayak sürüyen grupla kendilerine Halkçılar adı verilen, *"kuvvetini halktan alan ve halka istinat eden bir siyaset olan halkçı siyasetin ilk muvaffakiyeti şahıslar hükümdarlığını yıkmak ve o tahtta dünyanın her yerinde efendiliği kabul edilen halkı çıkarmak"*¹⁰⁶ olan ve liderliğini M. Remzi Okan'ın çektiği, Ahmet Raşit tarafından da desteklenen grup arasında düşünsel anlamda kıyasıya bir mücadelenin yaşandığı bir dönem olur. M. Remzi Okan'ın Doğru Yol gazetesinde başlattığı ve Söz gazetesıyla de aynen devam ettirdiği ulusalcı zihniyet sadece devrimleri benimsemeyenler tarafından değil İngiliz idaresi tarafından da tepkiyle

¹⁰³ Geçitkale 1914 doğumlu Hüseyin Bondigo Çobanoğlu'dan aktaran Zarfı Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan, **Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları**, Lefkoşa, 1990-1992. KTMA. 061.1951.

¹⁰⁴ İstanbul'da Çamlıca Kız Lisesi'ni bitirdikten sonra 1927 yılında Kıbrıs'a çarşafsız olarak dönen Melahat Hulusi Hacıbulgur ve ablaları bu davranışlarıyla gerek öğrencilere gerekse öğretmenlere örnek teşkil ederler. Bununla beraber çarşaf ve peçe takma konusunda ısrarını sürdüren bazı öğrenci velileri mevcuttur ve bu durum neredeyse İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar seyrek de olsa devam eder. Örneğin 27 Temmuz 1935 tarihli Ses gazetesinde "Utaniyoruz Hanımlar" başlıklı bir yorum-haber yayımlanır. Buna göre Lefkoşa'da Panteon Gazinosu olarak bilinen eğlence merkezindeki sanat gösterilerini ve kabareleri duvarların üzerine oturarak ve çarşafı içinde seyreden Türk kadınlarının görüntüsünün pek de hoş olmadığı belirtilmekte ve *"...Fikrimizce kadınlar milyonlarca ırkdaşları gibi çarşafı atarak kocaları ile veya kardeşleri ile eğlence yerlerine medeni bir tarzda gelmelidirler."* denilir.

¹⁰⁵ Reşat Akar, "Atatürkçü Kıbrıs Türkleri", **Kıbrıs Bülteni**, Sayı 6, Cilt 4, İstanbul, Mayıs-Haziran 1981, s. 11-12

¹⁰⁶ **Söz**, 23 Temmuz 1931.

karşılanır. Vatan olgusunu her daim ön plana çıkartan ve genç Türkiye Cumhuriyeti devletinde uygulanmaya başlayan devrimleri tavizsiz uygulamak arzusunda olan gazete kılık-kıyafet devriminden dil devrimine kadar Türkiye'deki bütün yenilikleri ve çağdaşlaşma girişimlerini sonuna kadar destekler ve halkı bu yönde bilinçlendirmeye gayret gösterir. Aynı dönemde İngilizlerin Kıbrıs Türklerine yönelik Türklük bilinci yerine İslam bilinci yerleştirme gayretleri¹⁰⁷, Türk Lisesi'nin ismini İslam Lisesi olarak değiştirmesi, şapka yerine fes giyilmesini istemesi ve bu yolda zorlamalara başlaması¹⁰⁸, medreseli sarıklı hocaların da insanları aynı yönde baskı altına almaları da gazetenin yoğun olarak üzerinde durduğu konular arasındadır.¹⁰⁹

*"Frenklere benzemek korkusu ile şapka giymekten sakınmaya lüzum kalmamıştır."*¹¹⁰ diyen M. Remzi Okan buna karşı çıkan yobazlara da sert tepki gösterir. M. Remzi Okan'ın bu anlamda en sert tepki gösterdiği kişi ise Milli Mücadele'nin devam ettiği dönemde Halide Edip Adıvar'dan Adnan Adıvar'a kadar pek çok aydının da üyesi olduğu, başta Sadrazam Damat Ferit Paşa, son padişah Vahdettin ve saray ileri gelenlerinin de destekledikleri İngiliz Muhipleri Cemiyeti isimli zararlı ve tehlikeli cemiyetin üyesi olan Sait Molla'dır.¹¹¹

21 Aralık 1963 tarihine kadar Kıbrıs Türkleriyle iç içe yaşamakta olan Ermenilerden birisi ise M. Remzi Okan açısından sıkıntı yaratacaktır. Bu dönemde Lefkoşa'da karşımıza çıkan bu Ermeni, Mehmet Remzi Okan ve gazetesi Söz aleyhine dava açan kişi ise İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyesi ve Yüzellilikler olarak bilinen gruptan olduğu için sınır dışı edilen ve Kıbrıs

¹⁰⁷ Neredeyse 1960'lı yıllara kadar uygulanmaya çalışılan bu İngiliz stratejisi konuyla ilgili hazırlanan resmi raporlara ve yazışmalara da yansımıştır. Örneğin Türk Konsolosluğu tarafından hazırlanan 14 Mayıs 1937 tarihli bir raporda *"...İngiliz müstemleke idaresi Kıbrıs ahalisini milliyetlerini nazarı itibara almaksızın dinlerine göre tefrik etmekte olduğundan Türkleri de resmen İslam cemaati olarak tanımaktadır. Fakat İslam denilen bu halk kâmilten Türk'tür. Bazı kenar köylerde Rumca konuşan Müslümanlar varsa da Rum ekseriyeti arasında kalmaları ve kimsenin kendileriyle alakadar olmaması yüzünden dillerini unutan bu soydaşlarımızın bir kısmı tekrar Türkçe öğrenmeye başlamıştır..."* denilmektedir. Aynı yazıda adada yayımlanan gazetelerle ilgili olarak da *"...Lefkoşa'da Söz isminde haftada iki defa ve Ses isminde haftada bir defa çıkan iki Türkçe gazete vardır. Yalnız Lefkoşa'da Rumca dört yevmi gazete çıktığı halde Türklerin bir tek yevmi gazeteleri olmaması çok acınacak bir haldir. Adı geçen iki gazete Türk inkılâbına taraftar ve milliyetçi olmakla beraber vesaitsizlikleri ve ada Türklerini muhtelif mesail hakkında irşat edecek tahrir heyetlerine malik olmamaları yüzünden kendilerinden beklenen hizmetleri yapacak bir halde değildirlir..."* denilir.

BCA.030.10.124.886.18

¹⁰⁸ **BCA.030.10.83.548.2.**

¹⁰⁹ **Söz**, 5 Eylül 1925.

¹¹⁰ **Söz**, 17 Ekim 1925.

¹¹¹ Perde arkasında rahip Frew isimli bir İngiliz ajanının yönetiminde bulunan ve Arabistanlı Lawrence'ın İstanbul'daki arkadaşı Yzb. Bennett gibi sapkın İngiliz subaylarının kontrolü altında bulunan bu cemiyet düzenli ödeme yaptıkları Sait Molla gibi yerli işbirlikçiler vasıtasıyla Milli Mücadele faaliyetlerini baltalamaya çalışmakta, Nisan 1920 sonrasında bir anda ve aynı anda Anadolu coğrafyasının farklı bölgelerinde ortaya çıkan gerici isyanları ve ayaklanmaları planlamakta, kışkırtmakta ve insanları Kuvayımiliye mücadelesine karşı galeyana getirmektedir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ülkeyi terk etmek zorunda kalan kişiler arasında belki de en tehlikelisi ve en sinsisi ise Kıbrıs adasına gelen Sait Molla'dır ve burada da rahat durmayarak önce Yunanistan'da çıkartılan cumhuriyet düşmanı İtila gazetesini pazarlamaya kalkışır, ardından da Atatürk devrimlerini zayıflatmaya kalkar.

adasına gelen Sait Molla'nın avukatı Baron Amerya'dır.¹¹² Baron Amerya aynı zamanda gazeteci M. Remzi Okan'ın kapı komşusudur. Mehmet Remzi Okan'ın Sait Molla aleyhinde kaleme aldığı "İçimizde Müfsitler Var, Dikkat" başlıklı yazısıyla ve bu yazıda Sait Molla için kullandığı "Yılan gibi bağırını sürüyerek gelen bir firari" ifadesiyle ilgili olarak "Müfsit Yayınlar Yasası" kapsamında açılan davada İngiliz mahkemesi M. Remzi Okan'ı bu kişinin firari değil bir siyasî sığınmacı olduğunu belirterek hakaret suçlamasıyla iki ay hapse mahkûm eder. Sait Molla'nın çevirdiği fırıldaklara göz yummanın mümkün olmadığını belirten M. Remzi Okan bu şahsın Kıbrıs Türk toplumunu aldatmaya ve aklını çelmeye yönelik girişimlerde bulunduğunu ve Yunanlar lehine casusluk yaptığını da belirtir. Esasında son derece sinsi bir siyaset takip etmekte olan İngiliz idaresi bu olayda da aynı tavrını sürdürmüş ve yayın hayatına başladığı andan itibaren Kemalist bir üslup takınan ve bütün zorlamalara, baskılara ve kısıtlamalara rağmen çizgisinden sapmayan M. Remzi Okan'ı susturmanın yolunu kısa süreli de olsa bu şekilde bulmuştur.

Kıbrıs Türk basın tarihinde ilk defa olarak bir Türk gazetecinin düşünce suçlarına bağlı olarak mahkûmiyet aldığı ve yazmaktan alıkonulduğu bu olay gazetecilik adına da tam anlamıyla bir yüz karasıdır. 4 Temmuz 1926 günü Girne kalesine gönderilen Mehmet Remzi Okan'ın ardından gazetesi de 21 Temmuz 1926 gününe kadar üç hafta kapanmak zorunda kalır. Ayrıca Baron Amerya, gazeteye haciz koydurmak ve mağduru köşeye sıkıştırmak amacıyla çok yüksek bir tazminat da talep eder.¹¹³ M. Remzi Okan'ın 4 Eylül 1926 tarihine kadar hapisanede bulunduğu bu süreçte avukat M. Fehmi Bey ve Hamit Orundalizade gazeteyi idare etmektedir ve istenilen tazminatın ödenmesi sonrasında gazete tekrar yayın hayatına başlar.

Bu dönem cumhuriyet Türkiye'sinin kendi ayakları üstünde durmaya çabaladığı ve Atatürk devrimlerinin de uygulanmaya başlandığı bir dönemdir ve bu devrimler arasında belki de bugün bile en çok tartışma yaratanı olan Dil Devrimi aynı şekilde ve tavizsiz olarak Kıbrıs'ta da uygulanmaktadır. Gazetesinde derhal Latin harflerini uygulamaya başlayan M. Remzi Okan da Almanya'ya sipariş vermiş¹¹⁴ ve bu sipariş bedeli yanlılıkla Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından verilen siparişe eklenmiştir. Naşit Hakkı Uluğ'un durumu M. Kemal Atatürk'e iletmesinin ardından bu matbaa siparişlerinin bedeli bizzat Türk hükümeti tarafından karşılanır ve M. Remzi Okan'a da bir jest yapılır.¹¹⁵ Konuyla ilgili olarak Söz gazetesi için getirilen matbaa malzemeleri ve harflerin farklı ölçülerde olması nedeniyle daha sonraki süreçte ikinci bir sipariş daha verilir ve bunların karşılığı da Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından karşılanır.¹¹⁶ Bu günlerde M. Remzi Okan'ın da bizzat İsmet İnönü'ye yönelik yaptığı yazılı müracaat ve yardım isteği de söz

¹¹² Ali Nesim, **Batmayan Eğitim Güneşlerimiz**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., Lefkoşa, 1987, s. 82.

¹¹³ Ali Nesim, **a. g. e.**, s. 82.

¹¹⁴ Mehmet Remzi Okan'a matbaa harflerinin teslim edildiğine dair 8 Mart 1927 ve 26 Şubat 1929 tarihli Başbakanlık raporları. **BCA. 30.10.0.0.28.159.2** ve **BCA. 30.10.0.083.548.2**.

¹¹⁵ **Bedia Okan Görelî ile 15 Ağustos 2010 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.**

¹¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet Muamelat Müdürlüğü tarafından Hazine Evrak Muavinliğine gönderilen 25 Şubat 1929 tarihli ve 5/159 sayılı resmi yazı. **BCA.030.10.85.548.2**.

konusudur.¹¹⁷ M. Remzi Okan'ın bu müracaatının hemen ardından Başvekâlet derhal harekete geçerek *"İstanbul'da bu harfleri satanlarla derhal görüşülecek ve iki kasanın temin ve ihyasıyla parası gönderilmek üzere bedelinin işarı"*¹¹⁸ denilerek yeni harfler temin edilir. Esasında daha sonradan Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından M. Remzi Okan'a Söz gazetesini çıkarabilsin diye yapılan maddi yardımların bununla sınırlı kalmadığı da anlaşılabacaktır. Bedia Okan Göreli'nin ifadesine göre daha çocuk yaşlarında bir gün babası annesine *"Bugün misafirlerimiz gelecek, haberiniz olsun. Hazırlıklı olun."* demiştir ve hemen ardından Fuat Umay matbaayı ziyaret eder. Bu ziyaretler Türkiye'den Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu, Darülbedayi'den önemli sanatçılar şeklinde birkaç ayda bir tekrarlanmaya devam eder.¹¹⁹ Bedia Okan Göreli bu önemli ziyaretçilerin geliş nedenlerini

"...Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin Atatürk'ün emriyle yaptığı bu yardımlar postayla gelmiyordu. Aynı şekilde bankayla da gelmiyordu. (İngiliz) hükümetinin haberi olur, bankada belli olur diye Atatürk kendisinin güvendiği kişilere 2-3 ayda bir, Atatürk vermiyor ama tahsis edilmiş muayyen bir kişiye emir veriyor ve parayı onlar getiriyordu ve onlar gerekli talimatı veriyorlardı neyse söylenecek olan. Babam da bütün sıkıntılarını o gelen şahsa anlatır ve haberi iletirdi. Bu böyle devam edemedi çünkü hükümet farkına varmış galiba. Para bankaya gelmeye başladı. Öyle olunca da paranın bir bölümünü hükümet almaya başlayınca ' O zaman doğrudan konsoloshaneye göndermek en iyisi.' demişler ve para konsoloshaneye gelmeye başladı. Fakat son gelen konsolos, benim zamanımdaki son konsolos gelen parayı bize vermedi. İstemedi, canı istemedi, neden vermedi sebebi yok. Vedia ablam ise o günlerde Ankara'daydı ve biz onunla haberleşemiyorduk ve ona durum şudur, böyledir diye haber gönderemiyorduk. Bir gün ablamdan bir mektup aldık ve bize 'Hiç merak etmeyin amcamız bizi mirastan mahrum bırakmayacak.' diye yazıyordu. Şifreyi biz çözdük ve anladık ki Türkiye bizi desteklemeye ve yardım etmeye devam edecektir. ..."

diye açıklar. Larnaka'daki konsolosun yaptığı yanlış da düzeltilir ve uyarılan konsolos daha sonda Diş Hekimi Saffet Bey vasıtasıyla Bedia Okan ve annesini konsolosluğa davet eder. Konsolos son 6 ayda gönderilen paraların kendisinde bulunduğunu, eşinin Pazar gün ziyarete geliyormuş gibi yaparak kendilerini görmeye geleceğini ve parayı da getireceğini belirtir; ancak ne bu ziyaret gerçekleşir ne de para teslim edilir. Bedia Okan'ın bir elektrik kazası sonrası 3 gün hastanede kalması, yaşanan olumsuz durumlar ve maddi sıkıntılar sonrasında 1945 yılı sonunda Bedia Hanım da Ankara'ya gelir ve Bayındırlık Bakanlığı'nda çalışmaya başlar.

¹¹⁷ "Takriben bir ay evvel zatiâlinize bir mektup göndermiş ve gazetemiz için iki kaşalık yeni Türkçe harf gönderilmesi hususunda lütfen delalette bulunmanızı istirham eylemiştim. Şimdiye kadar buna dair cevabınızı alamadığımdan bu mektubumla tekrar sizi rahatsız etmeye mecbur oldum. Affınızı rica eder ve samimi tazim ve hürmetlerimi takdim eylerim efendim." M. Remzi Okan'ın Mahmut Nedim'e gönderdiği 10 Kasım 1928 tarihli mektup. **BCA.030.10.85.548.2.**

¹¹⁸ **BCA.030.10.85.548.2.**

¹¹⁹ **Adı geçen görüşme.**

Öte yandan Türkiye’de Harf Devrimi’nin Mustafa Kemal Atatürk tarafından 9–10 Ağustos 1926 tarihinde Sarayburnu’nda “asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bırakarak” denilerek eskiden kurtulmanın ve Latin harflerine geçişin müjdesinin verilmesinin hemen ardından 15 Ağustos 1928 günü Lefkoşa’da Türk Muallimin Cemiyeti tarafından da “...Burada bir avuç Türk’ün de öz milletimizden ayrılmasına ne maddi ne de manevi imkân vardır” denilerek yeni harflerin kullanılması kabul edilir¹²⁰ ve M. Remzi Okan da bu durumu gazetesinde:

*“...Bizim gibi Türk irfan ve seciyesini harfi harfine takip etmesi hayat ve mevcudiyetinin temelini teşkil eden cemaatler bu türlü faaliyetlere katiyen lakayt kalamazlar... Biz Türk irfan hayatından bir adım bile geri kalmamaya mecburuz. Bunu asla ihmal edemeyiz. Ettiğimiz gün insanlığımızdan dahi istifadan başka çare yoktur.”*¹²¹

diyerek yansıtır ve destek verir.

Latin harflerinin kullanılacak olması öncelikle adadaki İngiliz idaresinin keyfini kaçırmaktadır ve Kıbrıs Türklerini ümmet zihniyeti içinde kontrol etmek ve Osmanlıdan geriye kalan “bakiye-i tissuyuf” olarak değerlendiren İngilizler uzun süre buna karşı direnirler ve yeni harfleri kullanan Türk öğretmenleri sürgüne gönderirler, toplum üzerinde baskı oluştururlar ve topluma sansür uygulamaya başlarlar. Daha sonraki süreçte İngiliz idaresi bu konuda nispeten daha esnek bir siyaset izlemesine ve Latin harflerinin kullanılmasına müsaade etmesine rağmen Rönesans’ı, Reformasyon’u, Aydınlanma Çağı’nı yaşamış Avrupa’yı ve çağı yakalayabilmek ve modern Avrupa’ya ayak uydurabilmek amacıyla yapılanların yeterli olmadığını düşünen M. Remzi Okan Türk aydınlarının yeni harfleri derhal benimseyerek kullanmaya başlamalarını, akşamları eğitim verecek okullar açılmasını, bu eğitim seferberliğini sosyal organizasyonlar ve spor kulüplerinin de destek vermelerini, bu devrimin sonucunda ortaya çıkacak başarının sadece Kıbrıs ve Türkiye açısından değil bütün Türklük dünyası için son derece önemli ve geniş kapsamlı olduğunu belirtir.¹²² İngiliz idaresinin baskılarına rağmen değişimin zorlanmaya başlaması, devrimlerin toplumda kabul görmesi, Türkiye’de yaşanan gelişmelerin ada Türkleri için de bir umut ve kurtuluş yolu olacağı düşüncesinin giderek güçlenmesi, Kıbrıs Türk toplumunda Atatürk devrimlerinin güç ve enerji kaynağı olarak kabul görmesi ve İngiliz idaresine karşı verilen mücadelenin nispeten daha korkusuzca yapılmaya başlaması esasında gelecekte Evkafçılar ve Halkçılar olarak ortaya çıkacak olan iki grubun da temellerinin atıldığı dönemin başlangıcıdır. Bununla beraber Türkiye’yi yakından takip etmek, “Onlardan hiçbir zaman ayrı gayrı değiliz.”¹²³ denilen Türkiye’de hayata geçirilen devrimleri Kıbrıs adasında da harfiyen uygulamak gerektiğini belirten Okan aksi bir durumun ise Kıbrıs Türkleri açısından tam bir felaket olacağını da belirtir.¹²⁴ Bu durum M. Remzi Okan’ın uzak görüşü yanında devrimleri ne kadar gönülden benimsediğinin ve genç Türkiye Cumhuriyeti devletinin mazlum devletler açısından ne kadar

¹²⁰ Reşat Akar, **Atatürkçü Kıbrıs Türkleri**, Ankara, Ankara, 1985, s.40.

¹²¹ **Söz**, 19 Ağustos 1928.

¹²² **Söz**, 13 Eylül 1928.

¹²³ **Söz**, 5 Eylül 1925.

¹²⁴ **Söz**, 11 Ekim 1928.

önemli ve bulunmaz bir fırsat olduğunu son derece akıllıca değerlendirdiğini de gösterir.

Latin harflerinin kullanılması yanında Dil Devrimi de Kıbrıs adasında coşkuyla ve içten benimsenerek uygulamaya geçirilir ve Ses gazetesi yanında Mehmet Remzi Okan da gazetesi vasıtasıyla Türkçe kelimeleri okuyucularına duyurmaya başlar ve onlar için öz dilde karşılıkları yazılarında kullanır. Böylece okul, kurultay, kent, uslu, deng (dikkat), Batı, önder, kurum, genel, ulusal, orun, özel, kıvanç, kamu, önem, ödev, ürün (fayda), acun (dünya), budun (millet), kamu (halk) gibi yüzlerce Türkçe kelime “esaslı ve zaruri”¹²⁵ olarak değerlendirilen Dil Devrimi kapsamında Kıbrıs Türklerine de aynen yansıtılır. 1926–1927 eğitim-öğretim yılından başlayarak fes yerine şapka giyilmesi ve Şapka Kanunu, Kılık-Kıyafet Devrimi ve modern giyim tarzı¹²⁶, ayrıca Soyadı Kanunu ve M. Remzi Okan’ın Okan soyadını 18 Ocak 1935 tarihinden itibaren kullanmaya başlaması, Menemen’de yaşanan gerici ayaklanma ve Kubilay’ın şehit edilmesi esasında Anadolu’da başarılan ve ümmetten millet yaratan Kemalist düşüncenin Kıbrıs’ta da uygulanabilmesi çabalarından başka bir şey değildir. Bununla beraber adada bazı kesimler tarafından ufak çaplı olmakla birlikte Türkiye’deki reformlara ve Kemalist devrimlere karşı bir direnç ortaya çıkmaya başlar;¹²⁷

“...Kıbrıs’ta Evkaf teşkilatı son zamanlarda büsbütün kudurdu ve yalnız burada bulunan Türkleri değil bin zahmet ve çok yüksek fedakârlıkla yaşattığınız ve yaşattığımız büyük inkılâba zarar verebilecek işlere girdi.

1- Bir takım hocalar buldu ve bunları vaiz diye tayin etti ve her tarafa saldırdı.

2- İmam ve hatip yetiştirmek vesilesiyle bir medrese açtı. Diğer kaza merkezlerinde bunun birer şubesi olmak üzere daha birkaç medrese açacağı zannolunuyor.

3- Şimdiye kadar Arap harfleriyle neşrettiği Hakikat gazetesini gündelik çıkartmak ve dağıtmak niyetindedir.

Kıbrıs halk tabakası temizdir. Bunların millî akidesi bugün sarsılmaz fakat muzur telkinatla yarın bozulabilir. Mevcut muallimlerimiz sağlam birer unsurdur. Fakat hükümet yeni bir kanun hazırlıyor. İngilizceyi arttıracak ve tedricen millî duygu ve terbiyemizi bozacaktır.

Açılan medreseye talebe bulamadılar. Ayda 15 şilin vermek suretiyle şimdilik 3 kişi buldular. Bütün bu tertibat ve teşkilat sabık Kıbrıs Valisi Storrs’un şeytanetkerane birer eseridir. Şimdi yeni bir vali geldi. Makul düşünür bir zata benziyor. Buna meram anlatabileceğimizi zannediyoruz. Fakat bir şey temin edemeyerek bu medrese teşkilatına mukabil vaziyet almak ve neşriyatımızı teksir etmek mecburiyetindeyiz. Bunun için de Söz’ü gündelik neşretmek ve millî cereyanları idare ve sevk etmek

¹²⁵ **Söz**, 1 Eylül 1932.

¹²⁶ **Söz**, 31 Aralık 1932.

¹²⁷ Mehmet Remzi Okan’ın yeni harflerle ilgili isteğine yönelik olarak da derhal İstanbul’la irtibata geçilir ve iki sandık harf satın alınarak Kıbrıs’a gönderilir. Söz gazetesi sahibi ve başyazarı Mehmet Remzi Okan tarafından Başbakan İsmet İnönü’ye gönderilen 12 Ocak 1933 tarihli mektup. **BCA.030.10.83.548.2.**

lazımdır. Bu işi başarmak için yeniden bana kâfi miktarda harf göndermenizi rica edeceğim. Söz hacminde 4 sayfalık bir gazete için lüzumu kadar harf gönderilmesini emir buyurmanızı rica ederim. Gazetemizin sene nihayeti Ağustos sonudur. Biz o güne kadar gazeteyi haftalık olarak devam ettireceğiz. Çünkü abonelerimizden içinde bulunduğumuz sene için para aldık.

Türk tarihi ve Türk Dili Cemiyeti'nin vakit vakit verecekleri kararları ve buna dair yapacakları neşriyatı biz de görmek ve takip etmek ihtiyacında bulunuyoruz. Bunun için de tavassutunuzu rica edeceğiz. Siz çok koşuyorsunuz. Bu vaziyet altında size yetişemeyiz fakat izinizi takip ederek sesinizi duyar ve bundan kuvvet alarak kendimizi kayıp etmeyiz...”

M. Remzi Okan'ın bu yazısında belirttiği konuyla ilgili olarak Türkiye'de de bir takım girişimler söz konusudur;¹²⁸

“Kıbrıs'taki Evkaf teşkilatı her tarafta medreseler açarak, vaizler göndererek İngilizler lehine faaliyete ve propagandaya girişmişler, aleyhimizdeki Hakikat gazetesi her gün neşre başlamış. Bunlara mukabele için Söz gazetesini de her gün neşre başlayacaklarından kâfi miktarda hurufat gönderilmesi ve Türk tarihi ve Türk dili cemiyetlerinin neşriyat ve kararlarından gönderilmesinin temini istirham olunmaktadır.”

Enosis fikrinin ilk defa ortaya atıldığı 18 Ekim 1828'den tam 103 yıl sonra ilk ciddi Rum ayaklanması gerçekleşir ve Rumlar 21 Ekim 1931'de Kition Piskoposu Nikodimos Milanos ve Kyrenin Piskoposu'nun öncülüğünde İngiliz idaresine karşı isyan başlatırlar.¹²⁹ Bunun sonucunda Kıbrıs Valisi Sir R.Storss'a 12 Kasım 1931'de verilen olağanüstü yetkiler sonucu İngiliz İdaresi'nce uygulanan yaptırımlar sadece Rumları değil Türkleri de kapsar. Anayasa, Yasama Meclisi, Belediye seçimleri, siyasî partiler askıya alınır, basına sansür uygulanır, eğitim üzerinde sıkı bir denetleme başlar. Yunan ve Türk tarihinin okutulması kısıtlanır ve devlet büyüklerinin resimleri okul duvarlarından kaldırılır. İngiliz yönetimi okullara ve camilere Türk bayrağı asılmasını, 19 Mayıs ve 29 Ekimlerde bayram kutlamalarının yapılmasını, Türkiye'den kitap getirtilmesini, hatta kitaplarda bulunan bayrak ve Atatürk resimlerinin bile bulunmasını yasaklar.¹³⁰ Ancak bu davranışın arkasında İngiliz idaresinin özellikle Kıbrıslı Türkleri sindirmeye yönelik plânlı bir girişimi söz konusudur: *“Bu dönemde İngilizlerin İslam Lisesi, bayrak çekme yasağı getirmesi, İstiklâl Marşı'na yasak getirmesi Türklük duygularını köreltmek için uyguladıkları bir yoldur. Biz İslam'ız fakat Türk'üz.”*¹³¹

M. Remzi Okan gibi Kıbrıs Türk toplumunu etkileyen gazeteciler ve siyasî liderlerin faaliyetlerinden iyice rahatsız olan İngiliz idaresi ise Kıbrıslı Rumların taşkınlıklarını göz ardı etmekte ve onlara karşı daha yakın ve hoşgörülü davranmaktadır.¹³² Bu bağlamda Türkiye ile sıcak ilişkiler

¹²⁸ BCA.030.10.83.548.6.

¹²⁹ BCA.030.10.109.129.4.

¹³⁰ TMT Limasol kadrosundan merhum Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

¹³¹ Adı geçen görüşme..

¹³² Örneğin 19 Nisan 1933 tarihinde deniz uçağıyla Mağusa limanına iniş yapan ve 21 Nisan 1933 günü de Bağdat'a gitmek üzere adadan ayrılan İngiltere Sömürgeler Bakanı Sir Philip

içerisinde olan kişi ve kuruluşlar Kıbrıs'ta olup bitenler konusunda Türkiye'yi devamlı surette bilgilendirirler;¹³³

“...1-Rumların her sene mektepleri çoğaltıldığı halde Türk mektepleri azaltılıyor. 1935'te 42 ve 1936'da 39 Türk mektebi kapatılmış.

2-Rumların mekteplerine müdahale edilmediği halde Türk lisesine müdahale ediliyor. Gelecek sene lise kolej şekline sokulup başına bir İngiliz müdür konulacakmış.

3-1931 isyanına iştirak eden Rum muallimleri bile ancak mahkeme kararıyla işlerinden çıkarıldıkları halde milliyetçi Türk muallimleri sudan bahanelerle ve idari kararlarla işlerinden çıkarılıyorlar. Şimdi Sümerbank'ta çalışmakta olan Tagi bunun bariz bir misalidir...”

4-Rum mektepleri için Yunanistan'dan kitap getirtilerek bunlar okutulduğu halde oraya Maarif Vekâleti tarafından tavsiye ile gönderilen Türk Lisesi müdürü mahalli hükümetin teşviki ve himayesiyle Türk mekteplerinde ancak kendisi tarafından telif edilen ve millî duyguyu uyandıracak bir tek yazıyı ihtiva etmeyen kitapları okutturuyormuş.”

Ancak İngilizlerin bu sistemli faaliyetlerine karşı koymaya çalışan Kıbrıslı Türkler de kendilerini yavaş yavaş göstermeye başladılar;¹³⁴

“İngiliz idaresinin o dönemdeki faaliyetleri esasında klasik ‘Böl ve Yönet’ taktiğine uygun olarak devam etmekteydi... Babam ticari faaliyetlerinin yanında Kıbrıs Türk cemaatinin Türklüğünün unutturulmaması için pek çok gayretlerde bulunmuştur. Orta ve lise tedrisat kitaplarının yanında babam ayrıca Türkiye’de intişar eden hemen bütün millî gazetelerin de Kıbrıs’ta baş dağıtıcısı konumundaydı. Gazetenin ulaşamadığı köylere bile bu gazetelerden meccanen göndererek Türklüklerini unutturmamaya çalışırdı. Bu Türk milliyetçiliği düşüncesini bizlere de aşılamıştı.

Ben Türk Erkek Lisesi’nde, kız kardeşim de Viktorya Kız Lisesi’nde okuyorduk. Buralarda Türklük faaliyetlerine fülen katılıyorduk. İngiliz müstemleke siyaseti ise malum olduğu üzere ‘parçala ve idare et’ ve cemaatleri de milliyetçilik ruhundan uzaklaştırmak üzerine kurulduğundan adada din duygusu bile İngilizler tarafından istismar edilmeye başlandı. Benim lise orta sınıfına girdiğim 1934 yılına kadar okulun adı Türk Lisesi iken İngilizler bunu değiştirerek İslam Lisesi yaptılar. Talebeleri Cuma günleri camiye götürmeye başladılar. İngiliz muhibbi hocalardan vaazlar dinletmeye başladılar. Böylece Türklüğümüzü ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. Okul müdürlüğüne İstanbul’un işgali sırasında İngiliz donanmasında görevli olan ve İstanbul Ermenilerinden birisiyle evli olan Mr. Wood’u atarken,

Cardiff Lister “Kıbrıs ahali-i İslamiyesi namına mülakat talep eden heyeti kabul etmemiş ise de Kıbrıs Başpiskoposunun ziyaret ve mülakatını” reddetmemiştir. **BCA.030.10.432.872.51.**

¹³³ Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleş tarafından Hariciye Vekâleti’ne gönderilen Kıbrıs Birinci İntihab Dairesi mebusu Necati Özkan’ın Kıbrıslı Türklerle ilgili hazırladığı rapor. **BCA.030.10.57.66.14.**

¹³⁴ **Arif Hocalar ile 10 Şubat 2001 tarihinde Ankara’da yapılan görüşme.**

koşularımıza da Scotland Yard'dan İngiliz müdürler gönderdiler. Ayrıca İngilizleştirme politikası çerçevesinde işlerine yarayacak olanları çeşitli gezi ve burslara bağlı olarak İngiltere'ye gönderdiler. Okula Türk bayrağı çekilmesini yasakladılar. İngilizleştirmeye karşı tepkilerimiz ise ilk defa olarak koşullarda şekillenmeye başladı. Buradaki faaliyetlere katılanlar ise İngiliz müdürün seçtiği görevli öğrenciler tarafından belirlenir ve sicillerine 'perfect nationalist/sıkı milliyetçi' gibi bir mim konulurdu..."

1937 yılında M. Remzi Okan'ı bir kere daha yazdığı yazılar nedeniyle hapiste görürüz. 17 Ağustos 1937 gününden başlayarak Kıbrıs Türk basın tarihinde ikinci kez düşünceleri ve yazdıkları nedeniyle ceza alan M. Remzi Okan 17 Eylül 1937 tarihine kadar Girne Kalesi'nde hapis tutulur; ancak bu durum onun memleket sevdasını, sivri dilini ve vatan aşkını keskinleştirmekten başka bir işe yaramayacaktır ve daha önce haftada iki defa yayımlanan gazete "çıkartabilecek yardımı bulduğundan" artık haftada üç defa yayımlanmaktadır.¹³⁵ İkinci Dünya Savaşı öncesi süreçte Kıbrıs Türkleri toplum liderleri vasıtasıyla Türkiye'yle olan bağlarını koparmamaya çalışmakta ve adada olup bitenleri neredeyse günü gününe rapor etmektedirler. Kıbrıs Türk Millî Kongre Heyeti Merkeziyesi Reisi A. Said, Türk Millî Kongre Heyeti Merkeziyesi azası ve sabık Kavanin azası M. Necati Özkan ve Türk Millî Kongre Heyeti Merkeziyesi azası ve Söz gazetesi sahibi M. Remzi Okan tarafından Başbakan İsmet İnönü'ye bu bağlamda 26 Nisan 1937 tarihinde bir rapor gönderilir;¹³⁶

"Kıbrıs'ta İngiltere hükümetinin idaresinde bulunuyoruz. Bu vaziyet tahtında idareten İngiltere hükümetine tabi olmamız zaruridir. Şüphe edilemez ki bizim için bu yolda bu vaziyet ihdas eden ve bundan mesul olan biz değiliz. Çektiğimiz şey eski hilafet idaresindeki seyyiatın cezasıdır. O vaktin hükümeti kendi selameti için bizi kurban vermiş ve bizi başka ellere teslim eylemiştir. Bununla beraber cezirede kısıp kalan Türkler, kendi Türklük seciyelerini bozmamışlar, kanlarına ecnebi kanı karıştırmamışlardır. Bunun içindir ki anavatan muhabbetini unutmadık ve unutmayacağız. Zaten Anadolu'nun kucağındayız ve yalnız idare noktasından ayrılmış isek de hissiyat ve maneviyat cihetinden aramızda hiçbir ayrılık kabul etmiyoruz. Bizim idari vaziyetimiz her ne olursa olsun, herhalde ve cemi zemanda hissiyat ve maneviyatımızın, millî hayat ve varlığımızın evvela membaı, seniye kiblesi Türkiye'dir. Binaenaleyh idari hususta İngiltere hükümetine müracaat ediyor isek de buradaki hayat ve mevcudiyetimize taalluk eden mesailde size müracaat eylememiz lazımdır ve bu babda hiçbir yanlışımız yoktur kanaatindeyiz. İşte bu lüzum ve kanaat eseri olmak üzere huzuru devletlerine bir arize

¹³⁵ Bu durum M. Remzi Okan'ı o kadar derinden etkiler ki evde eşine ve kızlarına haber vermeden kendi el yazısıyla "Niçin Gazeteci Oldum?" başlıklı bir yazı kaleme alır. Esasında bu yazı "yorgun ve bedbin" olduğu bir anda "Niçin gazeteci oldum da bu dertlere girdim?" sorusunun da sorulduğu bir anda yazılmış ve ölümünden tam 62 yıl sonra kızı tarafından kitaplarının arasında tesadüfen bulunmuştur. **Bedia Okan Görelî ile 15 Ağustos 2010 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.**

¹³⁶ **BCA.030.10.130.28.19.**

takdimine cesaretyab oluyor ve sair mühim meselelerinizle birlikte bu ariza münderatının da Kıbrıs Türk cemaatinin dilekleri olmak hasebiyle mühim addedilmesi ricasında bulunuyoruz.

2- Malumu devletleri olduğu veçhile buradaki Türkler, Rum unsurunun beşte biri nispetinde bir ekalliyettedirler. Bu unsurun ise kendine göre ihtirası, kendine göre hayat ve mevcudiyet şartları ve o yolda icraat ve harekâtı vardır. Umuru adiyede olduğu gibi umuru resmiyede de Türk menafii mevzuu bahis olduğu zaman daima aykırı ve daima muarız görünürler ve kendi hayat ve menfaatlerini Türklerin ziyanına olarak kazanmak siyasetini takip ederler. İhtirasları ile millî taasublarına nihayet olmayan bu hayalperest cemaat, vakit vakit cezirenin Yunan'a ilhakı, muhtariyet ve tevsii mezuniyet gibi fikir ve tekliflerde bulunurlar ve kendi menfaatlerine göre amali milliyetlerine nail olmak hususunda en büyük engel ceziredeki Türk mevcudiyetidir. Bunun içindir ki Türkleri manen ve maddeten zaif düşürmek ve perişan etmek minelkadim siyaset meslekleridir. Despotları, muharrirleri ve bazı siyasî adamları, hatta Yunanistan'da bulunan bazı insanları onları mütemadiyen Türklerin ziyanına olarak tahrik eylemekte ve senelerden beri bu yolda işlemektedirler.

3- İşte bu yolda gördüğümüz birçok hadiselerden ve birçok tecrübelerden anlaşılmıştır ki bu cezirenin siyasî hatta bazı idari cihetlerinde Rumlar ile arkadaşlık ve teşriki mesai etmek imkânı yoktur. Bu sebeptendir ki Türkler senelerden beri hükümet tarafına ağırlaşmak siyasetini takip ettiler. Ciddi ve gayri kanuni bahusus nezaketten arî hiçbir muhalefette bulunmadılar. Kıbrıs'ın kavanin ve sair meşveret meclislerinde Rumlar, hükümetin hukuk, kuvvet ve nüfuzuna Kıbrıs'taki mevcudiyet ve menafiiine hücum ettikçe Türkler daima hükümet tarafını iltizam ve müdafaa ettiler. Hatta Rumları hükümete karşı vakit vakit aldıkları isyan vaziyetlerinde de Türkler hükümete bilfiil müzaheret edecek hareketlerde bulundular. Türkler o gibi ahvalde başka türlü hareket edemezlerdi. Yani malum bir tabirle iki şerrin ehvenini tercih ederek hareket ettiler.

4- Rumların, Türk ve menafiiine muarız olmaları, hasebiyle cezirede Türk varlığını gösteren ve Türklerin istinad noktalarını teşkil eden şeylere daima hücum eylemeyi öteden beri meslek ittihaz eylemişlerdir. Bu cümleden olmak üzere Türk maarifine karşı itirazlarda bulundular. Türk mekteplerine maarif parasından beşte bir nispetinden ziyade para veriliyor diye senelerce uğraştılar ve ısrar ettiler. Bundan başka hükümet nezdinde Türk hukukunu ara sıra müdafaa eden Kıbrıs müftüsü ile baş kadı ve kazalarda bulunan üç kadı ile üç naib aleyhine mütemadiyen hücum ettiler. Müftü ile baş kadı ve üç kaza kadısı varidatı umumiyeden maaş alıyorlardı. O gibi maaşlar verilmesin diye senelerce uğraştılar. Kıbrıs valileri ise o gibi uğraşmalara karşı daima mukavemet gösterdiler. Bilhassa müessesatı diniye mesailinde cevap olarak o gibi makamları muhafaza etmek ve onlara maaş vermek lazımdır, onları lağvetmek elimizden gelmez diyorlardı. Hal bu merkezde

iken 1925’de cezireye sergüzeşt arayan bir vali geldi. Bu vali, Rumların o yoldaki metalibatına karşı mukavemet edemedi ve daha doğrusu kendisi de onların fikrine mütemayil göründü. 1878 muahedesi de zaten feshedilmiş bir halde bulunuyordu. Valinin bu yolda bir vaziyet alması yüzünden 1925’den beri hükümetin harekâtında bir tahavvül hissedildi. Hükümet eski zamanlarda ara sıra Türkleri himaye ettiğine bedel bu defa Türklerin ziyanına olarak Rumlar tarafına temayül etti ve nihayet Türk maarifini ve dolayısıyla Türk mevcudiyetini baltalamaya başladı. Maarif idaresi elimizdeyken hükümet kendi idaresine aldı. Bilhassa yegâne Türk lisemizin idaresi serbest bir heyet-i idare elinde iken hükümete uygun iki Türk ile bir İngiliz’in idaresine verdi. Bu ahval tahtında giderek gün geldi ki Türk mektepleri kapatılmaya başlandı. Tedricen lağvede lağvede bugüne kadar 121 Türk mektebi lağvedildi ve 119 muallime yol verildi. Türk lisemizin öteden beri Türkiye’den gelen Türk müdürler vardı. Bunları da kaldırarak İngiltere’den İngiliz müdürler tayin eylemeye başladı. Lise programında ziyanımıza olarak tadilat icra edildi ve ilk mekteplerde de senelerden beri takip ettiğimiz Türkiye mektep programını ortadan kaldırdı. İlk mekteplerde dersler şifahen veriliyor ve bu tarzda bir usul ittihaz eyledi. Fakat bu program meselesini Rumlara da teşmil etti. Diğer taraftan müftülüğü ve baş kadılık ile üç kaza naiplerini lağvetti. Müftülük makamını Kıbrıs Evkaf murahhaslığının emrinde ve maiyetinde olmak ve maaşı Evkaf sandığından verilmek üzere fetva eminliğine tahvil etti. Vakıa üç şeriye hâkimi ibka edildi, fakat bunların da maaşları Kıbrıs Evkaf-ı İslamiye sandığına tahmil edildi. Şeriye hâkimleri aynı zamanda kazalarının Evkaf vekili sıfatıyla da amil olduklarından bunlar dahi Evkaf murahhaslarının maiyet memuru oldular. Hâlbuki mühim vukuatlar zuhurundan Türkler o gibi makamların himayesine iltica ediyor ve himaye görüyorlardı. Hususuyla Kıbrıs müftüsü lüzum gördükçe ilannameler neşreder, davetnameler gönderir ve cezirenin ileri gelenlerini toplar ve meşveretler yapar ve neticede hükümete müracaat ederek keyfiyeti anlatırdı. Bu gibi haller Kıbrıs Türklerinin bir nevi cemaat teşkilatından ibaret olup Türkler için epeyi bir mevcudiyet idi. Müftülük makamı lağvedilince bütün bu gibi haller ve hareketler dahi birlikte mahvoldular.

5- Cezire Türkleri, hükümetin yaptığı o gibi işleri kendi hayat ve mevcudiyetleri namına büyük bir zayıat kabul ettiler. O sıralarda meclis-i kavanin azalığında bulunan Bay Mehmet Necati Özkan, hükümete şikâyetle bulundu ve müftülük makamının ihyasını istedi. Vaktin müsteşarı cevap olarak “Türkler istedikleri müftüyü kendileri intihap edebilirler” dedi ve bir müftü intihabına hükümetin muhalif olmadığını anlattı ve Lozan muahedesi mucibince Türklerin müessesat-ı diniyelerine müdahale etmek niyetinde olmadığını beyan etti. Bunun üzerine bütün cezire köylerinden ve kasabalarından adamlar intihab edildi. Lefkoşa’da 1 Mayıs 1931’de büyük bir kongre akdedildi. Orada halk, istedikleri bir müftüyü intihap ettiler. Kongrenin bu muamelesi

cezirede müftü tayini usul ve ananesine ve şariat-i İslamiyeye muvafık idi. Kıbrıs müftüsünü İngiltere hükümeti resen ve doğrudan doğruya hiçbir zaman tayin etmedi. Münhal vukuunda ileri gelenlerin ve çağrılan kimselerin imzaları alınarak İstanbul'a gönderilirce orada devrin şeyhülislamı müftüyü tayin ederdi ve hükümet dahi tanır ve maaş verirdi. Müftülerin serbest olmaları ve hükümete karşı cemaat-i İslamiyeyi himaye eylemeleri bu sebebe mebnî idi. Müftü, hükümetin nüfuzu altında değildi. Hâlbuki Kıbrıs'ın son müftüsünü balada arz eylediğimiz gibi vali, doğrudan ve kimseye sormaksızın kendi tayin etti ve bir müddet sonra da o makamı fetva eminliğine tahvil eyledi. O gibi bir kimse müftü olarak ibka edilse bile cemaat-ı İslamiye için ondan bir hayır ümid olunmuyordu. Zira hükümet memuru olup hükümetin nüfuzu altında idi. Bunun içindir ki Umumi Millî Kongre kendi aralarından emin bildikleri, namus ve iktidarına itimat eyledikleri bir kimseyi müftü intihap eylemeye mecbur kaldılar. Müftü olarak intihap ettikleri kimse, öteden beri marufları olup Kıbrıs'ın meclis-i kavanin azalığında hizmeti sebkeden hür ve genç fikirli ve aynı zamanda hususat-ı diniyede teceddüt isteyen ve müteceddidene makaleleri ile bizi daima tenvir eyleyen ve hâlihazırda Lefkoşa'da dava vekâleti ile iştigal eylemekte bulunan hoca Said'i ittîfak-ı ara ile intihap ettiler ve intihap ettikleri mumâileyh müftünün riyaseti altında bir de cemaat-ı İslamiye teşkili yaptılar ve kararlarını hükümete yazdılar. Vali bu yoldaki harekâtı tanımadı ve tanımadıktan başka intihap edilen müftü hakkında eğer o gibi bir sıfatla amel olduğu takdirde takibat-ı kanuniyede bulunacağını ilan etti. Bu suretle müftü intihabı ile cemaat-ı İslamiye teşkilatımız akim kaldı ve resmi bir şekil almadı.

6- Cezirede bu gibi hallere maruz kaldığımız sıralarda evvel ve ahir hissiyat maneviyatımızın membaı olan Türkiye Cumhuriyeti hükümetine müracaat eylemek ciheti daima varidi hatır oluyordu. Fakat harici siyaset vaziyetlerini bu işe müsait görmüyorduk. Bu gibi meselelerin bir devlet umuru dâhiliyesine müdahale suretiyle değil, belki dostane tavassut suretiyle halledilecekleri kanaatindeydik. Fakat hamd olsun giderek beklediğimiz müsait devirler geldi. Türkler ile İngilizler arasında manevî dostluk çok ümidbahş bir surette teessüs etti. Ümit ederiz ki Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin bizi istishab ve himaye eylemesi sayesinde idaresi altında bulunduğumuz İngiltere hükümeti artık bizi burada dost nazarı ile görecektir ve Rumların hücumlarına karşı evvelki gibi bizi müdafaasında devam edecek ve bugüne kadar her nasılsa ziyanımıza olarak yaptığı hataları tashih eyleyecektir.

7- Bu cezirede yeniden nefes alıp yeniden hayata gelmemiz için istediğimiz şey, umumi bir tabir ile millî hissiyatımıza hükümet tarafından hürmet edilip rencide edilmemesi ve bu cezirede hayat ve mevcudiyetimizi haleldar eden ve tehlikeye düşüren şeylerin tashihi ile cezirede Türk cemaatinin, Rum cemaatine nispeten daha ağır ve farklı muamelelere tabi tutulmamalarıdır. Bu noktayı berveçhi ati tafsîl ediyoruz;

A) 1 Mayıs 1931 tarihinde içtima eden umumi millî kongrenin müftülük makamı hakkında ittîfak-ı ara ile verdiği kararın hükümetçe tanınması ve binaenaleyh kongrenin intihap eylediği Hoca Said'in müftü olarak kabul edilmesi ve maaşının Kıbrıs Evkaf-ı İslamiye sandığından verilmesi.

B) Müftünün riyaseti altında azaları serbest kimselerden olmak üzere cezirede dokuz azadan müteşekkîl bir cemaat-i İslamiye teşkiline müsaade edilmesi ve o gibi bir teşkilin hükümetçe tanınması.

C) İlk mekteplerden lağvedilenlerin yeniden açılmaları ve muallimlerinin tekrar tayini ile beraber bundan evvel olduğu gibi ilk mekteplerde Türkiye ilk mektep programının takip edilmesi ve kitapların Türkiye'den getirilmesi ve binaenaleyh şifahî tedrisat usulünün ortadan kaldırılması.

D) Türk lisesinin başına evvelki gibi daima Türkiye'den bir Türk müdür getirilmesi ve bununla beraber lise heyet-i idaresinin evvelki gibi intihap ile taayyün eden kimseler tarafından teşkil edilmesi ve programının da Türkiye lise programlarını ihtiva etmesi, yani lise mezunlarının Türkiye darülfünunlarına kabul edilecekleri tarzda bir program takip edilmesi.

E) 1 Mayıs 1931 kongresinin kararı mucibince teşekkül edecek ve balada (B) fıkrasında gösterilen cemaat-i İslamiye azasının seneden seneye tensip edeceği altı aza tarafından Kıbrıs evkaf-ı İslamiye bütçesinin senede bir defa tetkik ve tasdik edilmesi.

F) Bugün mevcut şeri mahkemelerde meriyülcra olacak ve muhit ile ihtiyaçlarımıza tetabik edecek ahkâmın yeniden tedvin edilmesi ve bu yolda bir kanun-u medenî tanzim olunması.

G) Ecnebi bir idarede kahir ve mutaassıp bir ekseriyet içinde ekalliyette kalan bir cemaatin canlı bir halde devam eylemeleri iktisaden kuvvetli bulunmaya vabeste olduğundan burada iktisadî sahada ve sai mikyasta muavenette bulunulması ve binaenaleyh Türkiye İş Bankası'nın burada Lefkoşa'da bir şube açmasına himmet ve delalet edilmesi ve başta İş Bankası olmak üzere burada ticari faaliyetlere germi verilmesi ve bu suretle Kıbrıs'ın Türkiye ile olan ticari muamelatının azamî nispette inkişaf ettirilmesi.

8- Vakıa bunlardan başka daha meselelerimiz ve daha davalarımız vardır. Fakat en mühim ve en hayati meseleleri arz ettik. Mütebakiyi şimdilik geri tutuyoruz. Esasen arz eylediğimiz meseleler, ceziredeki Türk varlığının temel taşlarıdır. Bilhassa kongrede intihap edilen müftü ile birlikte bir cemaat-i İslamiye teşkilî yapılacak olursa cezire Türkleri için yeni bir hayat devresi açılmış addedilecektir.

Kıbrıs baş despotunun maiyetinde olmak üzere Kıbrıs Rumlarının o gibi bir teşekkülleri vardır ve kendi işleri ve ihtiyaçları için o vasıta ile hükümet nezdinde mütemadiyen teşebbüsatta bulunuyorlar. Burada bu münasebetle şunu da arz etmeliyiz ki cezirede bir müftü bulundurulmasını talep eylememiz cezirenin

hususat-ı diniyesini kuvvetleştirmek maksadına mebni değildir. Cezirede Türkler, kâfi derecede tenevvür etmiş ve dini taassuplardan kurtulmuş laik bir cemaat halindedirler. Bu halde bir müftü bulundurulmasını istediğimiz, münhasıran cemaat işleri ile uğraşacak ve fena cereyanlara karşı kanun dairesinde cemaati müdafaa edecek bir teşekkül bulundurmak içindir. ‘Müftü’ tabiri ise öteden beri burada tanınmış bir unvan olduğundan ve hükümetin lağvettiği makamın da (Müftülük) makamı olmasından naşidir. Binaenaleyh bu yoldaki müracaatımız o gibi bir unvan altında millî ve hayati ve aynı zamanda hususat-ı diniyede teceddüt isteyen ve Türkiye’nin dini inkılâplarına hürmet eden bir teşekkül gayretinden ileri gelmektedir. Hatta dinen mutaassıp yahut müteredit olan ve din meselelerini akıl ve hikmete tevfikî kabul etmeyen ve tevfik eylemek kudretinde olmayan ve aynı zamanda Türk cemaatinin bugünkü ihtiyaçlarını takdir etmeyen ve asrın teceddütlerine hürmeti olmayan bir müftüye hiçbir zaman taraftar olamaz.

9- Görülüyor ki büyük ve mühim işlerinize ilaveten daha bazı işler çıkararak sizi rahatsız ediyoruz. Mamañih buralarda kimsesiz kaldığımız ve bununla beraber bir taraftan hükümetin, diğer taraftan Rumların tazyikleri arasında kısılp kaldığımız nazarı itibara alınacak olursa mazur görüleceğimizi ümit eder ve bu suretle müteselli oluyoruz. Herhalde cihan durdukça durmasını, azamet ve ikbalin en yüksek derecelerine kadar çıkmasını samim kalbimizden arzu ve dua eylediğimiz Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin sırası geldikçe mazhar-ı lütuf ve inayetleri olmamızı ve her nasılsa anavatandan ayrılmış ve ecnebi ellere düşmüş olan şu bir avuç Türk evladının da unutulmamasını ister ve bekleriz.”

Kıbrıs’ta ne olup bittiği konusunda Türk hükümetinin de şüphesiz bilgisi vardır ve bu konuyla ilgili olarak Kıbrıs’taki konsolosluk kanalıyla ayrıntılı raporlar hükümete ulaştırılmaktadır,¹³⁷

“1 Mayıs 1937 tarihli ve numaralı tahriratla Kıbrıs Türklerinin vaziyetini arz etmiş ve bunların bir çok müşkülâtla karşılaşmakla beraber henüz mevcudiyetlerini muhafaza edebildikleri ve kendilerine bazı cihetlerden muavenet edilmek imkanı bulunursa şuurlu bir kitle halinde Kıbrıs’ta yaşamaları temin edilebileceği neticesine vasil olmuştum. Bugün yine bu mevzua avdet ederek arada geçen bir sene zarfındaki müşahedelerimi mütalaalarım ile bildirmek ve alınabilecek tedbirler hakkındaki fikirlerimi arz eylemek isterim.

Kıbrıs Türklerinin burada barınmalarına engel olacak mahiyetteki hadiseleri, mahalli hükümetin tazyikatı, iktisadî vaziyetlerinin darlığı ve bunlardan mütevellit olan hicret arzusu olarak üç maddede toplamak mümkündür. Bunların her biri hakkında icap eden tafsilatı aşağıda arz ediyorum;

1- Kıbrıs Türklerinin mahalli hükümetten gördükleri en büyük tazyik milliyetlerinin tanınmaması ve millî kültürlerini yaşatacak vasıtalarından birer birer mahrum edilmeleridir. Buradaki

¹³⁷ Kıbrıs Konsoloslugu’nun 14 Eylül 1938 tarihli raporu. **BCA.030.10.124.887.3.**

soydaşlarımız hükümetçe Türk değil İslam cemaati olarak tanınmıştır. Evvelce bu tabirin hususi bir mana ifade etmemiş olduğu muhakkaktır fakat son senelerde her nedense bir İslamcılık siyaseti takip edilmekte olduğundan İslam tabiri Türk'e muhalif bir tabir olarak, daha doğrusu İslamcılık Türklerin millî hisleri öldürölmek için bir alet gibi kullanılmaktadır. Türk Lisesi'nin unvanının İslam Lisesi'ne çevrilmesi, Türkçe gazetelere sansür konularak bütün Türk kelimelerinin İslam'a tahvil edilmesi hep bu siyasetin tatbikatı neticelerindendir. Türklük aleyhindeki faaliyetler bilhassa maarif sahasında görölmektedir. Talebe bulunmadığı bahanesiyle birçok Türk ilk mekteplerinin kapatıldığını ve Türkiye'den gelen kitapların okutulmaması için kitapsız tedrisat usulünün ihdas edildiğini evvelce arz etmiştim. Fakat en ziyade müdahaleye uğrayan müessese lisedir. İsminin İslam Lisesi'ne tahvil edilmesi, başına muallimlik mesleğiyle hiçbir alakası olmayan bir İngiliz müdürün getirilmesi, milliyetperver muallimlerin işten çıkarılması suretiyle sönük bir hale getirilmiş olan bu mektep bu haliyle beraber gene göz batmakta, talebenin tahdidi, kolej sınıfları açılması gibi tedbirlerle her gün bünyesi tahrip edilmeğe çalışılmaktadır.

Hükümet mahafili liseden çıkan talebenin Türkiye'de yüksek mekteplere girmekte ve ondan sonra orada iş bularak bir daha Kıbrıs'a dönmemekte oldukları cihetle lise mezunlarından adaya bir faide gelmediğini binnetice bu müessesenin lüzumsuz olduğunu ileri sürmektedir. Fakat liseden çıkanların iş bulmaları için hiçbir kolaylık gösterilmediği gibi Türkiye'de yüksek tahsil görenlerin adaya avdetle orada çalışabilmelerine birçok maniler çıkarılmaktadır. Ezcümle son seneler zarfında neşrolunan kanunlarla avukatlık ve doktorluk gibi serbest mesleklerin ifası İngiltere üniversiteleri mezunlarına hasredilmiştir. Türklerin iktisadî vaziyeti ise gençlerin İngiltere'de tahsil eylemelerine katiyen müsait değildir. Milliyet hissini söndürmek için yapılan faaliyetlere rağmen son zamanlarda zuhur eden iki hadise Kıbrıs Türklerinin Türkiye'ye olan bağlılıklarının eskisinden daha kuvvetli olduğunu ispat etmiştir. Bunlardan biri Kırşehir ve havalisinde vukua gelen ve bir çok vatandaşımızın ölümü ve binlerce kişinin yersiz kalmasıyla neticelenen zelzele felaketidir ki bu acı haber bura Türklerinde pek büyük bir teessür ve alaka uyandırmış ve Türk halkını felaketzede kardeşlerine yardıma sevk etmiştir. Adanın en ücra köşesindeki Türk köylüleri bile bu hayırlı işe iştirak etmiş ve toplanan para tahminen 1500 İngiliz lirasına balığ olmuştur ki fakir olan Kıbrıs Türkleri için istisgar edilemeyecek bir paradır.

İkinci hadise de Hamidiye mektep gemimizin Kıbrıs'ı ziyaretidir. Atmış senedir Türk bayrağı taşıyan bir gemi görmemiş olan ada Türkleri her taraftan Mağusa'ya koşmuş ve gemimizi sevinç gözyaşları ile istikbal eylemişlerdir. Gemi subay ve talebeleri de Lefkoşa'ya geldikleri zaman aynı harareti tezahürlerle karşılanmışlardır. Hamidiye gemisinin buraya gelmesinin böyle

büyük bir heyecan tevliid edeceğini tahmin eden hükümet bu heyecanı bir dereceye kadar teskin için geminin gelişinden bir müddet evvel Türkçe gazetelere sansür vaz ederek bu ziyaret hakkında yazılar yazılmasını men eylemişti. Bir memleketin asayişinden mesul olan idarenin umumi intizamı ihlal edebilecek mahiyette hadiselerin önünü almağa çalışması tabii bir hakkı olduğu muhakkaktır. Fakat sansürün konulmasını icap ettiren zaruretle mahdud olması iktiza ederdi. Halbuki fülüiyatta böyle olmamış ve sansürden istifade edilerek Kıbrıslılar hakkındaki 'Türk' kelimeleri İslam'a ve 'Bay' tabiri de bey ve efendiye tahvil ettirilmiştir. Bundan maada o günlerde Türkiye hakkında bilhassa Hatay meselesine müteallik olarak gelen haberlerin neşrine mumanaat edilmiştir. Hamidiye adadan ayrıralı bir buçuk ay olduğu halde sansür hala kaldırılmamış ve bu suretle Türk cemaati 7 sene evvel İngiliz idaresine karşı isyan eden Rum cemaatinden daha dun bir vaziyette bırakılmıştır. İslamcılık siyasetinin fesi tamim etmeğe çalışmak gibi bazı gülünç safhaları da vardır. Evvelce de arz etmiş olduğum gibi bugün Kıbrıs'ta bazı ihtiyarlarla Evkaf müdüründen başka fes giyen yoktur. bu cihet müstemleke memurlarının hoşuna gitmiş olacak ki birkaç ay evvel istinaf mahkemesi azasından Fuad ile Lefke Türk Belediye Reisine merasim esnasında fes giymeleri emredilmiş ve o sırada bu kararın yavaş yavaş diğer Türklere de teşmil edileceği rivayetleri şayi olmuştu. Fakat kendisine aynı tebligat yapılan Lefkoşa Hakimi raif'in bu hareketten kati surette imtinai üzerine bu tasavvur şimdilik gevşemiş gibidir.

2- Kıbrıs Türklerinin iktisadî vaziyeti hakkında geçen raporumda arz eylediğim malumata ilave edecek mühim bir şey yoktur. Türk cemaatinin iktisaden geri olmasının sebepleri ikidir; Evvela adanın iktisadî vaziyeti iyi değildir. Diğer de bütün ticaret Rumların elindedir. Gerek Rum ticaret evleri ve gerek banka ve saire gibi diğer müesseseler Türk memur hemen hemen kullanmamakta olduğundan Türklere bu sahada iş bulmak muhal gibidir.

3- Mahalli idareden gördükleri tazyik ve iktisadî vaziyetlerinin fena olması Türklerin büyük bir kısmında hicret arzuları uyandırmıştır. Cumhuriyet hükümetimizin ahiren ittihaz eylediği karar üzerine Kıbrıs'tan muhacir kati surette kabul edilmemekte olduğundan konsoloslukça bittabi bu gibi müracaatlar kabul edilmemekte ve hatta ahvalleri batı devletlerince de malum olan optanlara olbaptaki emir üzerine pasaport verilmemektedir. Bu vaziyet karşısında geçen sene birçokları kayıklarla vesikasız olarak cenubi Anadolu limanlarına gitmişlerdi ki bu hadise hicret arzusunun ne dereceye kadar kuvvetli olduğunu ispat eder. Kayıklarla gidenlerin bilahare iade edilmeleri bu hadiselerle nihayet vermiştir. Fakat bu hususta yapılacak küçük bir müsamaha binlerce binlerce kişinin Türkiye'ye hicretini intaç edecektir. Yalnız diğer bir kısım muhacirler vardır ki bunların hicretleri devam etmektedir. Bunlar da tahsillerini ikmal için

Türkiye'ye gidenlerdir ki hemen bilaistisna Türkiye'de kalmakta ve yavaş yavaş Kıbrıs'la alakalarını fek etmektedirler. Tabii ırkdaşlarımızın okuyup münevver bir fert olarak yetişmeleri gerek kendileri için ve gerek memleketimiz için çok faidelidir. Fakat neticede Kıbrıs'ta münevver zümresinden kimse kalmamaktadır ki ileride bu cihet Kıbrıs Türklerinin yalnız esnaf ve köylüden ibaret bir kitle olarak kalmalarını mucip olacaktır.

4- Kıbrıs Türklerinin hükümetimizce de arzu edildiği gibi şuurlu ve milliyetlerine bir kitle olarak yaşamalarını temin edecek tedabire gelince bu husustaki müşahedelerime istinaden hatıra gelen fikirlerimi aşağıda arza içtisar ediyorum. Evvela Kıbrıs Türklerinin milliyetlerinin hükümetçe tanınmasını ve onların millî harslarını inkişaf ettirecek vesait malik olmalarını temin eylemek icap eder ki bu cihet ancak İngiltere hükümeti ile itilaf sureti ile mümkün olabilir. Kanaatimce burada tatbik edilen siyaset İngiltere merkezi hükümetinin bir prensip haline soktuğu bir siyaset değildir. Bilakis ekseri Afrika müstemlekelerinde hizmet ettikten sonra buraya gönderilen ve bura Türklerini Afrika zencileri ile kıyas eyleyen dar kafalı müstemleke memurlarının şahsi siyasetleridir. Son zamanlarda dostluğumuza çok kıymet veren İngiltere hükümetine bura Türkleri ile Cumhuriyet hükümetinin alakadar olduğu münasip bir şekilde ifade edilirse tatbik esilen siyasetin tebdil edilmesi kaviyyen melhuzdur. Bir de yukarıda arz eylediğim gibi doktor, avukat gibi serbest meslek erbabının burada mesleklerini icra edebilmeleri ancak İngiltere üniversitesinden mezun olmaları ile meşrut olduğundan burada münevver bir zümrenin mevcudiyetini temin edebilmek üzere şu çare düşünülebilir; Türkiye yüksek mekteplerinde okumakta olan Kıbrıslı gençlerden bir kısmına eski tabiiyetlerinin muhafaza ettirilmesi ve bunların Türkiye'de tahsillerini bitirdikten sonra hükümetimiz hesabına İngiltere'ye gönderildikten sonra yine Kıbrıs'a iade edilmeleri ki bu suretle Kıbrıs Türk cemaati de ihtiyacı olduğu münevver zümreye ve tabii şeflerine malik olmuş olacaktır.

Türklerin iktisadî vaziyetlerinin ıslahı için de millî bankalarımızdan birinin burada bir şube açması, iktisadî teşebbüslere girişecek Türklere az bir faizle ikrazda bulunması pek faideli bir hareket olacaktır. Bu suretle birçok Türklerin ticari hayata atılmaları temin edileceği gibi bu yüzden meydana gelecek müesseselerde bir çok Türk gençlerine iş bulmak da mümkün olacaktır. İskenderun'a sefer yapan Türk vapurlarının Kıbrıs limanlarından birine uğraması da Kıbrıs ile Türkiye arasında münasebatı daha normal bir hale getirerek mühim menafî temin edebilecek bir iş olacaktır. Adana ve Mersin gibi bazı vilayetlerimizde bilhassa yaz zamanları mühim miktarda zirai ameleğe ihtiyaç olduğu malumu devletleridir. Kıbrıs'ta işsiz kalan ve yaşamak için pek cüzi yevmiyelerle iktifa mecburiyetinde bulunan bir takım soydaşlarımızın hususi viza şeraiti altında muvakkat bir zaman için o taraflara giderek birkaç ay çalışanlarına müsaade edilmesi de halkın refahına yardım edebilir. Bu hususta

bittabi daha bir çok şeyler yapılabilir ki bunların teferruatının tespiti ancak bu hükümetimizin Kıbrıs Türklerine muavenet hususunu bir prensip olarak kabul eyleseninden sonra mümkündür. Yalnız şunuarz eylemek isterim ki bu muavenet arzu edildiği takdirde bir an evvel karar altına alınarak tatbikine geçilmek zaruridir. Zira birkaç sene geçtikten sonra Kıbrıs Türkleri her cihetçe pek geri bir vaziyete düşecek ve hükümetimizin arzu eylediği gibi şuurlu ve milliyetini müdrik bir kitle olarak idameleri imkânsız bulunacaktır.”

İlginçtir ki aynı dönemde Kıbrıs Türk toplumunda fikir ayrılıkları ve çatışmalar da kendisini göstermeye başlar. Örneğin 26 Kasım 1939 tarihinde CHP Umumi Kâtipliğine müracaat eden M. Necati Özkan, *“Önümüzdeki sene mevcut gazeteler ‘Söz ve Vakit’ her ikisi de hiç şüphe yoktur ki hükümetçiler ve evkağçılar lehine neşriyatta bulunacaklardır.”* diyerek bunlara karşı bir gazete çıkartma düşüncesinden bahseder;¹³⁸

“...Binaenaleyh yeni intihaplarda faaliyet göstermek için şimdiden neşriyatta bulunmak mecburiyetinde kalıyoruz. 1930 tarihindeki mücadelemizde fırkamıza hizmeti sebkat eden ve mükâfatını hükümeti cumhuriyemizden gören ve elan görmekte olan Söz gazetesi halkın neşiri efkârı mesabesinde tanınmıştı fakat son zamanlarda hükümetçiler ‘Evkağçılar’ burada kendilerine ait bir Vakit gazetesi çıkarmağa başladıkları gibi bizim makalelerimizi ve fikirlerimizi vaktile neşreden ve şimdi ise tetkik buyrulursa hiç bir efkârımızı ve makalatımızı neşretmeyen Söz gazetesini dahi elde etmeğe muvaffak oldular. Şöyle ki Söz gazetesi sahibi Remzi’nin kızına bir vazife verdikleri gibi masrafı Kıbrıs hükümeti tarafından ödenmek üzere Londra’ya da gönderttiler. Halkımız büyük bir endişe içerisinde. Kıbrıs’ta Türklüğün vaziyeti daha mühim bir safhaya girmiştir. Burada ekalliyette yaşamak mecburiyetinde kalıp da milli harsımızı ve milli kültürümüzü idame ettirebilmek için İngiliz-Türk dostluğundan istifade etmek zamanının hulul ettiği bu sıralarda çalışacak olan bir gazeteye şiddetle ihtiyacımız vardır. Önümüzdeki sene mevcut gazetelerin ‘Söz ve Vakit’ her ikisi de hiç şüphe yoktur ki hükümetçiler ve evkağçılar lehine neşriyatta bulunacaklardır. Burada bunlara karşı bir gazete çıkarabilmekliğim için adamızın hemen hemen her yerinden teklifler almaktayım 1936 senesinde Ankara’ya vuku bulan ziyaretimden avdet ettiğim zaman hükümeti mahalliye pasaportumu alıp elan iade etmemiştir. Müteaddit defalar tahriri taleplerime de menfi cevap aldığımdan Türk kâbesi olan Ankara’yı ziyaretten men edildiğim için bir çok mühim mesaili vakit ve vakit adamızı ziyaret eden Türkiye Büyük Millet Meclisi azalarına vaziyetimizi bildirmekte geri kalmadım...”

¹³⁸ **BCA.** M. Necati Özkan’ın 26 Kasım 1939 tarihinde CHP Umumi Katipliğine gönderdiği yazı sureti.

İlk sayısını 15 Şubat 1921 tarihinde çıkartmış olan Söz özellikle 1940'lı yıllarda ekonomik sıkıntı içine girer ve 14 Ağustos 1946 günü son kez okuyucularıyla buluşuncaya kadar aynı sıkıntılarla hayatta kalmaya çalışır;¹³⁹

“Kıbrıs'ta Lefkoşa'da 1919 senesinde çıkmaya başlayan ve sahibi Remzi Okan'ın vefatı üzerine neşriyatı tatil edilen Söz gazetesinin 1943 Mart'ının ilk haftasından beri kardeşim Vedia Okan tarafından tekrar çıkarılmaya başlandığını arz ederim. Adada kâğıt azlığı yüzünden mevcut bütün stoklara el koyan ve kâğıt ithalini de kendi namına yapan Kıbrıs hükümetinin İngilizce Cyprus Post gazetesi müstesna olmak üzere bütün mahalli gazeteler için tayin ettiği ebatta ve gündelik olarak çıkmakta olan Söz'ün sürümü 1.200'dür. Millî Mücadele yıllarında doğan ve bir taraftan Kıbrıs Türk cemaatinin hislerine tercüman olmayı, diğer taraftan da Türk inkılâbını sayfa sayfa aksettirmeyi ülkü edinen Söz gazetesi Kıbrıs adasında en uzun neşriyat hayatına malik ve gündelik olarak çıkan ilk Türk gazetesidir. Gazete bu mazhariyete yalnız çok müşkül şartlara ve büyük mahrumiyetlere göğüs gererek çalışan sahibinin azmi sayesinde değil fakat aynı zamanda Türkiye hükümetinin bir tahsisat bağlayarak onu hem maddeten ve hem de manen himaye etmesi sayesinde ermiştir. Bütün bu noktaları göz önünde tuttuğumuz içindir ki babamızın ölümünden sonra Söz'ün tekrar çıkmasını temin yolunda elimizden geldiği kadar çalışmayı bir borç bildik. Yukarıda da arz ettiğim gibi Mart iptidasından beri Söz tekrar çıkmaya başlamıştır. Müessesinin sağlığında en çok sürümü olduğu zamanlardaki gibi şimdi de 1200 nüsha sarf etmektedir. Fakat bu sürüm hem gazetenin idamesine ve hem de onu çıkaranların maişetini temine kâfi gelmekten uzaktır. Bunun içindir ki Türkiye hükümetinden esaslı bir yardım görmedikleri takdirde kardeşlerim gazeteyi kapamak ve Türkiye'ye gelip yerleşmek niyetindedirler...”

Aynı konuyla ilgili olarak Basın ve Yayın Umum Müdürü Selim Sarper tarafından hazırlanan raporda ise *“Lefkoşa'da Remzi Okan ve Vedia Okan tarafından çıkarılmakta olan Söz gazetesinin Kıbrıs'taki Türk halkının hukukunu müdafaa ve anavatana bağlılıklarını temsil ederek millî tesanüt gayesine hizmet etmekte olduğu ilişik olarak sunulan Mart ve Nisan aylarına ait nüshalarının tetkikinden anlaşılmıştır...”*¹⁴⁰ denilir. Bununla birlikte 15 Mart 1943-14 Ekim 1945, 19 Aralık 1945-20 Ocak 1946 ve 1 Şubat 1946-14 Ağustos 1946 tarihleri arasında üç defa açılıp kapanmak zorunda kalan Söz gazetesi¹⁴¹ son olarak Vedia Remzi Okan ve Bedia Okan (Görelî) kardeşler tarafından imtiyaz hakkı Fevzi Ali Rıza'ya devredilmek suretiyle elden çıkartılmış, 19 Aralık 1946 tarihinde bir kere daha okuyucuyla buluşan gazete 14 Ağustos 1946 günü açılmamak üzere kapanmıştır.

¹³⁹ TC Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü tarafından Başvekâlet Yüksek makamına gönderilen Beria Okan imzalı 11 Haziran 1944 tarihli ve 85/301 (4043) sayılı yazı. **BCA.030.10.85.561.15.**

¹⁴⁰ **BCA.030.10.85.561.17.**

¹⁴¹ S.Sami Dedeçay, **Kıbrıs'ta Enformasyon veya Yazılı ve Sözlü Basın**, Cilt II, Lefkoşa, s.48-49.

Sonuç

Söz gazetesinin yayın hayatına başladığı ilk günden itibaren kendisine ilke edindiği olmazsa olmazları arasında İngiliz sömürgeciliği ile savaşmak, ulusal bilinç oluşturmak, anavatan Türkiye'ye güven ve bağlılığı devam ettirmek, Kıbrıs'ta olup bitenler konusunda kamuoyu yaratarak özellikle Rum gazetelerine karşı mücadele etmek, Enosis'e karşı mücadelede kararlılık göstermek, Kıbrıslı Türklerin eli ve ayağı olmak, Kemalist devrimleri gönülden benimsemek ve sosyal hayatın her alanında en üst seviyede uygulanabilmesi için çaba harcamak bulunmaktadır ve Söz gazetesinde M. Remzi Okan bu ilkeler doğrultusunda kelimenin tam anlamıyla mücadele gazeteciliği yaparak topluma önderlik ederler.

M. Remzi Okan bir gazeteci ve bir öğretmen olarak Kemalist devrimleri uygulama konusunda neden bu kadar gönülden ve içten hareket etmiş ve coşkusunu gazete yazılarına olduğu kadar sosyal hayatına da yansıtmıştır? Birinci Dünya Savaşı döneminde gerek adada yaşananlar gerekse uluslararası alanda ve ada dışında ortaya çıkan yeni durumlar Kıbrıs ilintili olarak M. Remzi Okan'ın kafasında yeni fikirlerin ortaya çıkmasına ve 1918 sonrasında gazeteci olarak fikir hayatına başladığında kendisine çizeceği yönü belirlemede son derece önemli olmuştur. Savaş dışında kalmış Kıbrıs adasının İngiltere tarafından Yunanistan'a önerilmesi ve Megali İdea doğrultusunda adanın kaybedilmesi endişesi, Enosis'i gerçekleştirmek isteyen Rumların ve Yunanların bitip tükenmek bilmeyen ihtirasları ve gayretleri, hemen ardından Çanakkale cephesinde İngilizler tarafından esir alınan Türklerin Kıbrıs adasına getirilmeleri ve son olarak Fransa tarafından tesis edilen Ermeni Doğu Lejyonu'nun faaliyetleri M. Remzi Okan'ın düşünce dünyasında vatan olgusunu çok farklı bir boyuta taşıması, onun ufkunu genişletmiş ve düşündüklerini gerçekleştirecek bir lider olarak Mustafa Kemal'in ortaya çıkmasının ardından onu önce 1919-1922 döneminde, ardından da 1922-1938 devresinde sonuna kadar desteklemiştir. 600 yılı aşkın bir süre Osmanlı olarak yaşayan toplumun yeni bir sayfa açmaya kalkışması, 14-18. yüzyıllar arasında binlerce insanın hayatına mal olan engizisyon mahkemeleri, kilise baskısı, tahakküm ve bilime sırtını dönen anlayışın ortadan kalkmasıyla çağdaşlaşmayı yakalayan Avrupa'nın durumu M. Remzi Okan için tam bir umut ışığı ve esin kaynağı olmuş, Anadolu'da bunu gerçekleştirebilecek tek güç olarak gördüğü Mustafa Kemal'i sonuna kadar desteklemiş, Kıbrıs adasını da aynı şekilde bir vatan toprağı haline getirebilmenin mücadelesini vermiştir.

KAYNAKLAR

I-Arşiv Kaynakları

Genelkurmay ATASE Arşivi
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
İngiliz Foreign Office/Dışişleri Arşivi (FO)
Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA)

II- Basılı Kaynaklar

- Akar, Reşat **Atatürkçü Kıbrıs Türkleri**, İstanbul, 1981
- Altan, Mustafa Haşim **Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansıması**, Ankara, 1997
- Birinci, Ergin M., **M. Necati Özkan (1899-1970)**, Cilt I, Necati Özkan Vakfı Yay., Mayıs 2001, İstanbul
- Denktaş Rauf R., **12'ye 5 Kala**, Ankara, 1966.
- Denktaş, Rauf R. **Karkot Deresi**, Akdeniz Haber Ajansı Yay., Aralık 1999
- Denktaş, Rauf R., **Rauf Denktaş'ın Hatıraları**, Cilt III, İstanbul, Mart 1997
- Fedai, Harid ve Altan, Mustafa Haşim, **Hatıralar; Fadıl Niyazi Korkut**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yay., Gazi Mağusa, 2000
- Gazioğlu, Ahmet C. **Enosis Çemberinde Türkler; Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı**, Cyrep Yay., Nisan 1996
- Gazioğlu, Ahmet C. **Kıbrıs Tarihi- İngiliz Dönemi 1878-1960**, Lefkoşa, Eylül 1997
- Hatipoğlu, M. Murat **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı**, Ankara, 1988
- Helmreich, Paul C., **Sevr Entrikaları**, İstanbul, 1996
- Gürel, Şükrü S., **Kıbrıs Tarihi (1878-1960)**, İstanbul, Kasım 1984
- Hill, Sir George, **A History Of Cyprus**, Volume I-V, Cambridge University Press, 1948
- Ilgaz, Hasene **Kıbrıs Notları**, İstanbul, 1949
- Ilgaz, Hasene "Kıbrıs'tan İntibalar", **Kıbrıs Meselesi ve Türkiye**, İstanbul, 1954
- İsmail, Sabahattin, **Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri 1919-1938**, Lefkoşa, Kasım 1989
- Kitsikis Dimitri, **Yunan Propagandası**, İstanbul, 1963
- Manizade, Derviş **Kıbrıs Dün Bugün Yarın**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği İstanbul Şubesi Yay., İstanbul, 1975
- Müsevidzade Avukat Osman Cemal, **Adsız Kitap**, Lefkoşa, 1997
- Nesim, Ali **Batmayan Eğitim Güneşlerimiz**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., Lefkoşa, 1987
- Oberling, Pierre **The Road to Bellapais**, New York, 1982
- Öksüzöğlu, Oktay, **Kıbrıs Türk Basınından Portreler: Mehmet Remzi Okan**, Lefkoşa, 1990
- Örgen, Cemil **Kore ve Kıbrıs Savaşları**, İzmir, 1984
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi-1**, Ankara, Kasım 1991
- Türk Havacılık Tarihi**, II. Kitap, II. Cilt, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951
- Sarp, İrfan, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 1986
- Sayıl, Altay **Kıbrıs Polis Tarihi**, Lefkoşa, 1983
- Uçarol, Rifat **Siyasî Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995
- Yolak, Seyit, **1571'den Günümüze Kıbrıs Türk Yönetimleri**, Lefkoşa, 1989

III-Makaleler

Binatlı, Hasan A. "Kıbrıs'ta Kıyafet İnkılabı, Kadın Hakları ve Kıbrıs Türkleri", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, Cilt I, Ankara, 1996

Dedeçay, S.Sami, **Kıbrıs'ta Enformasyon veya Yazılı ve Sözlü Basın**, Cilt II, Lefkoşa

Denktaş R. Raif "Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu Açış Konuşması", **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1994

Ertuğ, Mehmet, "Çanakkale Şehitlerinden Bir Yadigâr", **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, Lefkoşa, Mart 1988

Ertughrul, Jeff "Turkish POW Held In World War I", **Turcoman International**, Londra, Kış 1996

Fedai, Harid, "Doğru Yol ve Söz Gazeteleri", **Yeni Kıbrıs Dergisi Dergisi**, No 5, Cilt II, Şubat 1985

Gökdel, Mehmet Ali, "19 Mayıs, Atatürk ve Kıbrıs Türkü", **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, Lefkoşa, Temmuz 1991

İsmail Sabahattin, "Meclis-i Milli'nin 74. Yıldönümü", **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, Lefkoşa, Mart 1993, Sayı 19

İsmail, Sabahattin "İngiliz Yönetimi'nin İlk 50 Yılında Türk-Rum İlişkileri", **Doğu Akdeniz Üniversitesi**, Ankara, 1993

Keser, Ulvi "Kıbrıs'ta Çanakkale Savaş Esirleri ve Savaş Döneminde Adada Yaşananlar", **Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi**, Bahar 2007, Sayı 5, s.1-68

Küçük, Fazıl "Kıbrıs Türk'ünün Geçirdiği Acı Günler", **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Sayı 1, Ocak-Şubat 2002, Ankara

Küçük, Fazıl "Kıbrıs Türk'ünün Geçirdiği Acı Günler-II", **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Sayı 2, Mart-Nisan 2002, Ankara

Nesim, Ali, "Ahmet Çavuş Osmanlık", **Yeni Kıbrıs Dergisi**, Lefkoşa, Mayıs-Haziran 1989

Nesim, Ali "Bir Kalebent", **Yeni Kıbrıs Dergisi**, Lefkoşa, Nisan 1989

Nesim, Ali "K. Türklerinde Atatürk İlke ve İnkılapları", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, Ankara, 1994

Özoran, Beria Remzi "Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs'ta Türk Basını", **VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt II, Ankara, 1973

Özoran, Beria Remzi "Enosis Karşısında Kıbrıs Türk'ü (1878-1914 Dönemi)", **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, No 19, Lefkoşa, Mart 1991

Özoran, Beria Remzi "Kurultay ve Kıbrıs Türk'ü", **Uluslararası Altaistler Konferansı**, 21 Ekim 1973, Ankara

Özoran, Beria Remzi "Kıbrıs Türk'ünün damarındaki Asil Kan", **Kıbrıs Postası, 100. Yıl Özel Sayısı**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Ankara Şubesi, 19 Mayıs 1981, s. 18-21

Özoran, Beria Remzi, "Mustafa Kemal ve Kıbrıs Türkleri", **Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri**, 1919-1938, Ankara, Kasım 1989, s. 189-195

Özoran, Beria Remzi, "Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs'ta Türk Basını", **VII. Türk Tarih Kongresi**, II. Cilt, Ankara, 1973, s. 920-935.

Serter, Vehbi Zeki “Atatürk’ün Kıbrıs’a ve Kıbrıslı Türklere Bakışı ve Kıbrıs Türklerinde Atatürk Sevgisi”, **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, Ankara, 1996, s. 456-495

IV-Süreli Yayınlar

Doğru Yol

Milliyet

Söz

Tan

The Cyprus Gazette

V-Sözlü Tarih Çalışması

Arif Hocalar ile 10 Şubat 2001 tarihinde Ankara’da yapılan görüşme.

Bedia Okan Görelî ile 15 Ağustos 2010 tarihinde İzmir’de yapılan görüşme.

TMT Limasol kadrosundan merhum Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004 tarihinde Girne’de yapılan görüşme

93 HARBİ SONRASI RUSLARA BIRAKILMIŞ TOPRAKLARDA DEVLET SİYASETİ VE HALK OZANLARI

Naile ASKER*

ÖZET

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı veya yerli halkın dediği gibi 93 Harbi'nin Osmanlı'nın mağlubiyetiyle bitmesi neticesinde bölgede 40 yıl süren işgal günleri başladı. 40 yıl boyunca ağır hayat şartlarıyla yaşayan Türk Müslüman nüfusun yalnız canları ve malları değil, sosyo-kültürel hakları da tehlike altındaydı. Bölgede resmî olarak bütün kültürel faaliyetler yasaklanıyor, düğünlerde bile şenlik ve müziğe izin verilmiyordu. Resmî dil Rusçaydı ve devlet idarelerinde Türkler dertlerini tercüman yardımıyla anlatıyorlardı. Yurtdışından bölgeye Kur'an-ı Kerim hariç bütün dillerde edebiyatın girmesi yasaklanmıştı. Bütün bunlara rağmen sözlü edebiyat durmadan gelişmekte, ozanların dilinden birçok folklor ürünleri, ağıtlar, türküler yayılmağa başlamaktaydı. Yaşanan zulüm, göçler, vatan özlemi, ölümler, ayrılıklar ağıtlarda, türkülerde, nanaylarda kendine yer buluyordu. Bundan başka savaş ve millet konusunda aşık tarzı türküler de bölge folklorunun çok önemli yaşanmış tarihin sözlü anonim edebiyata da yansıması olacaktı. Bu çalışmada 93 Harbi ve sonrası bölge halkının yaşadığı ağır yaşam koşullarından bahs edilecek, Rusların bölgede uyguladıkları dil ve kültürel siyasetleri ele alınacak, başta Aşık Şenliği olmak üzere aşıkların bu dönemde millî ve dinî kimlik uğruna korkmadan mücadeleye çağıran eserleri tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Dil, kültür, ozan, bölge, Türk, savaş, 93 harbi, Aşık Şenlik, Rusça

RUSSIAN STATE POLICIES AND FOLK OZANS AFTER RUSSO-TURKISH WAR OF 1877-1878 IN THE ANNEXED TERRITORIES

ABSTRACT

1877-1878 Ottoman-Russian War (as the indigenous people say, 93 Harbi's), defeat of the Ottomans as a result of the occupation of the region began 40 years of occupation. Living for over 40 years in severe conditions after the invasion not only the Muslim Turks life and property but also culture was under threat. All cultural activities in the region were officially banned, even in the weddings festivities and music are not allowed. The region has been strategically and organically a part of Caucasian political and military borders and the official language was Russian. Turks had to use the help of interpreters to proceed with any matter in governmental offices. During this period, except The Qur'an, bringing in any literature in all languages from abroad into the region was forbidden. Despite this, oral literature in the forms of laments, ballads and other types of folklore were increasing in influence, folk singers; *ashiks*, *ozans* were prospering and performing their art. The pride of the Turkish-Muslim population, memorization of language, the folk heroism and national heroes in folkloric songs began to spread. During the war and longing for the homeland, migration experienced deaths and separations were

* Doç. Dr., Azerbaijan MBA Folklor Enstitüsü, qaracantali@live.com

the themes of *ashiks*. The songs of war and national issues are also a crucial part of the folk culture of the region. In this paper, we will talk about the heavy living conditions of the people of the region after the Russo-Turkish War of 1877-78 and after, the use of Russian, as official language and Russian cultural policies to the annexed region. Especially Ashuk Shenlik which present an opportunity to react, to fight the fear causing national and religious identity.

Keywords

Language, region, Ashik Shenlik, culture, poet, Turkish, war, 93 war, Russian

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı'nın zayıf düşmesi, Doğu Anadolu'nun kaderinde büyük felaketlere sebep oldu. 1828-1829 Rus-Osmanlı savaşında Poti, Anapa, Ahıska ve Ahılkelek Osmanlı Devletinin elinden çıktı. Bu zaferden sonra Ruslar bölgedeki yerli Türklere karşı ayrımcılık siyaseti uygulayarak onların önemli bir bölümünü Osmalı'ya göçe mecbur ettiler. Bundan sonra da Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde defalarca askerî tatbikatlar, Osmanlı-Rus çatışmaları, sınır ihlalleri yaşandı. Rusya'nın gerçek amacı Çar Petro'nun vasiyet ettiği gibi, sıcak denizlere inmek, yani İstanbul ve boğazları ele geçirmek, ya da Rusya'nın kontrolü altına almaktı. Bunun için Ruslar 24 Nisan 1877'de "*Slav kardeşleri esaretten kurtarmak*" bahanesi ile Osmanlı Devletine savaş ilan etti.¹

Rus ordusu 30 Nisanda Doğubayezid'i, 17 Mayıs'ta Ardahan'ı, 4 Haziranda Karakilise'yi (Ağrı), 18 Kasım'da Kars'ı, 17 Aralık'ta Ardanuç'u, 20 Aralık'ta Hınıs'ı, 9 Ocak'ta Malazgirt'i işgal etti. 11 Ocak'ta Erzurum kuşatıldı, ama güçlü savunma dolayısıyla Ruslar şehre giremedi. 1 Şubat 1878'den itibaren Osmanlı – Rusya ortak kararı ile bütün cephelerde ateşkes ilan edildi. Buna karşılık olarak Osmanlı ordusu 22 Şubat'ta Erzurum'dan geri çekildi ve Ruslar şehre girdiler.²

3 Mart 1878'de Osmanlı Devleti'nin başvurusu ile Osmanlı ile Rusya arasında savaşı sonlandıran çok ağır şartlar taşıyan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalanmıştır. Balkanlar'daki Osmanlı topraklarını koparan ve siyasî olarak da Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın kucağına atan bu antlaşmaya İngiltere'nin itiraz etmesi üzerine Berlin Kongresi toplandı. Ayastefanos Antlaşması'nın çoğu maddesi Osmanlı Devleti lehine değiştirilerek kabul edildi. Fakat yine de Osmanlı Devleti hem Balkanlar'da hem de Anadolu'da büyük toprak kayıplarına uğradı.³

29 maddeden oluşan Ayastefanos Antlaşması'nın 19. maddesine dayanarak Erzurum vilayetinin Kars, Bayezid, Çıldır sancakları ve Trabzon vilayetinin Batum sancağı Rusya'ya verilmekteydi.⁴ 24 Nisan 1877 – 3 Mart

¹ Asker N. **Aşıq Nesibin yaradıcılıq yolu**. Bakı, Elm ve tehsil, 2016, S. 7.

² **Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum: 1294 Hicrî Senesi (m.y. 1877)**. Erzurum: Erzurum Vilâyet Matbaası, 1877.

³ Erim N. **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**. Ankara, 1953, S. 384-400.

⁴ "Перечень военных событий въ Азіатской Турціи и на восточномъ берегу Чёрного моря въ 1877 – 1878 гг. Полковникъ Астафьевъ" // **Военный сборникъ, издаваемый по**

1878 yılları arasında baş vermiş Osmanlı-Rusya savaşının bittiğini ilan eden 13 Temmuz 1878'de imzalanmış⁵ Berlin Antlaşmasının 58.⁶ maddesine dayanarak Rusya'ya verilmiş Osmanlı İmparatorluğunun Erzurum vilayetinin Kars ve Çıldır sancaklarını kapsayan Kars Vilayeti (Kars oblasti – Карсская область) kuruldu.⁷ Bununla beraber Erzurum vilayetinin Erzurum sancağının Aşağı Pasin (Pasin-i Süfla) kazasının bir kaç köyü yeni kurulan Kars Vilayetine, Çıldır sancağının Oltu kazasından bazı köyleri ise Osmanlı'ya verilmişti.⁸

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı veya yerli halkın dediği gibi 93 Harbi'nin Osmanlı'nın mağlubiyetiyle bitmesi neticesinde bölgede 40 yıl süren işgal günleri başladı. Zor hayat şartları ve yaşanan mezalimler yerli Müslüman Türk nüfusun bir bölümünün iç Anadolu'ya Osmanlı'ya göçünü, geri çekilmesini mecbur kılmaktaydı. 1878 Berlin Anlaşması'nın şartlarına göre, Rusya'nın idareciliğini kabul etmeyen on binlerce Türk nüfusu Kars Vilayetini terk etmek zorunda kalmıştır. Müslümanların bir kısmı Osmanlı-Rus savaşı sırasında, bir kısmı da daha sonraları Rusların Hristiyan olmayanlara uyguladığı baskılar ve Ermenilerle yaşanan çatışmalar sebebiyle Osmanlı topraklarına göç etti. Sadece 1878-1881 yıllarında yaklaşık 82.000 Müslüman Türk Osmanlı tarafına geçti.⁹

Çar yönetimi "Rus Arazi Nizamnamesi"ni bahane ederek bölgede toprak mülkiyet kanununu kaldırdı, ahaliye mahsus topraklar devlet mülkiyeti ilan edildi. Yerli nüfusun Osmanlı devletinin içlerine göç etmesini sağlayan Ruslar, Kars'a ve etraf bölgelere Hohol, Duhobor, Molokan icmalarını, Alman, Eston, Yunan, Ermeni, Yezidi Kürtler, Asuri gibi gayri müslüm halkları yerleştirmeye başladılar.¹⁰ İşgalin üzerinden geçen 10 yıl süresinde bölgeye 35.000'in üstünde yeni Hristiyan nüfus yerleştirilmiş, böylelikle Kars sancağının nüfusu yarıya olarak artmıştır.¹¹

Высочайшему повелѣнію. Годъ двадцать второй. Томъ СХХV. Санктпетербургъ: Типографія В.А. Полетики, 1879, С. 203- 208.

⁵ **Война Россіи съ Турціею 1877-1878 года. Подробное описаніе военныхъ подвиговъ русскихъ войскъ на обоихъ театрахъ войны за вѣру и свободу. Подвиги русскихъ богатырей нашего времени, ихъ біографіи, очерки, рассказы, сцены и проч.** / Составилъ по достовѣрнымъ официальнымъ источникамъ, корреспонденціямъ участвовавшихъ и по словамъ очевидцевъ. – П. Гарковенко. Москва: Типографія К. Индриха, Срѣтенке, д. Карлони. 1879, 955 с.

⁶ **Русско – турецкая война за свободу славянъ за Дунаемъ и за Кавказомъ 1877-1878.** Москва: Изданіе книгопродавца А.В. Морозова, 1879, 192 с.

⁷ "Статьи и замѣтки. Замѣтка о Карсской области – П.Ф. Степанова" // **Извѣстія Кавказскаго отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго общества.** Томъ VII. Подъ редакціею Л.П.Загурскаго. Тифлисъ: Типографія Канцеляріи Главноначальствующаго гражданскою частію на Кавказѣ, 1882 – 1883, С. 175-191.

⁸ "Статистическія таблицы о народонаселеніи Кавказскаго края. – Таблица о народонаселеніи Карсской области по вѣроисповѣданіямъ, LXX – LXXI" // **Сборникъ свѣдѣній о Кавказѣ.** Томъ VII. Изданный подъ редакціею главнаго редактора Кавказскаго Статистическаго Комитета Н. Зейдлица. Тифлисъ: Типографія Главнаго Управленія Намѣстника Кавказскаго, 1880, 570 с.

⁹ Solmaz G. "Ermeni Zulmünün Sarıkamış ve Çevresinde Günümüzdeki İzleri" // **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi**, III. Cilt. Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2002.

¹⁰ Kırzioğlu F. **Kars Tarihi.** İstanbul, Işıl Matbaası.1953, S. 553

¹¹ Alaybeyli N. "Rus İşgal Döneminde (1878-1918) Kars" // **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta /** Haz. Özdem F. YKY, İstanbul. 2006, S. 95.

8 Şubat 1879 yılında Rusya ile Osmanlı arasında imzalanan İstanbul Barış Antlaşmasının 7'nci maddesi uyarınca Rusya'ya taviz edilen bölgelerde yaşayan Müslümanlara üç yıl içinde serbest şekilde bölgeyi terk etmek ve kendi taşınmaz mallarını satmak hakkı veriliyordu. Aynı zamanda bölgeyi terk etmeyen Türklerin Rusya idareciliğine geçmesi gerekiyordu.¹² Çok sayıda göç edenlerin yanı sıra kalıp Rus tebaalığını kabul edenler de az değildi. İşgalin ilk yıllarında sınır ciddi korunmuyordu ve gidiş geliş serbestti. Tarım ve hayvancılıkla geçinen yerel insanlar için bu durum elverişliydi.

Kars Vilayetinin Askerî Valisi P.İ. Tomiç'in 1888'de kaleme aldığı raporda bölgede yaşayan halkın nitelikleri hakkında bilgi verilmiştir. Tomiç'e göre; Rusların Kars'ı işgali esnasında bölgeye yerleştirilen Malakanların kendilerine iyi topraklar verilmesine rağmen iyi işleyemediklerini, ayrıca onların çiftçilikten ziyade at arabacılığı, değirmencilik, ot ticareti gibi işlerle uğraştıklarını, Rumların da aynı şekilde çiftçiliği bilmediklerini, yol yapımı ve inşaat gibi işlerde çalıştıklarını ifade ettikten sonra göçmenler içinde Duhoborların çiftçiliği doğru bir şekilde yaptıklarını ve onlara ait hayvan sayılarının çok olduğunu izah etmiştir.¹³

Kırk yıllık süre zarfında Kars Vilayetinde Rus yönetimi tarafından birçok okul açıldı. Türk halkı bu okullara pek ilgi duymamaktaydı. Birçok Rus belgesinde bunun sebebi Türk ve Müslüman halkın eğitime sıcak bakmaması olarak yorumlanmasına rağmen asıl sebep açılan okullarda Rusça eğitim verilmesidir. Türk ve Müslüman halk, çocuklarının Rusça eğitim almasından yana olmadıkları için bu okullara göndermemişlerdir. Bu okullarda Rusçanın öğretiminin yanı sıra Türk ve Müslüman halkı millî değerlerden uzaklaştırma hedefi de mevcuttu. Bu hedef Rusça öğretimi gibi politikalarla gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Rusların Kars'a hâkim olduğu süre boyunca bölgedeki yerli halkın gittiği bütün rüştiyeler, medreseler ve ilköğretim okulları kapatılarak, yerlerine Rus okulları açılmıştır¹⁴. Yeni açılan Rus okullarına Türk halkının gitme mecburiyeti olmadığından ve buralarda Rusça eğitim verildiğinden halk çocuklarını Rus okullarına gönderme taraftarı olmamıştır.¹⁵

Çar Rusya'sı bir imparatorluktu ve işgal ettiği topraklarda kendi düzenini kurmaktaydı. Rus İmparatorluğu döneminden önce Osmanlı tarzı mimari yapılara sahip olan bölge, 1878 yılından sonra yeni bir mimari anlayışla tanıştı. Ruslar Kars, Sarıkamış ve Ardahan'da Baltık mimarisine uygun yapılar inşa ettiler. Rusların bölgeye getirdiği bu yeni mimari düzen özellikle Kars'ta yoğunlaştı. Ruslar kale eteğindeki yerleşimi olduğu gibi bırakarak eski şehrin güney tarafında yepyeni, modern ve çağdaş bir şehir inşa ettiler. Bu yeni bölgede kuzeyden güneye 4 cadde ve doğudan batıya yine 4 cadde kuruldu. Birbirini dikine kesen, geniş kaldırım, ızgaralı ve oldukça düzgün planlanan bu caddeler üzerine bir veya iki katlı taş binalar inşa edildi. Bu haliyle Kars Anadolu'daki ilk planlı şehir unvanını da kazanmış oldu.¹⁶

¹² **Сборник договоров России с другими государствами (1856-1917).** Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952, С. 209.

¹³ **Кавказский календарь на 1894 год: Издан по распоряжению Главноначальствующаго гражданской частию на Кавказе при Закавказском Статистическом Комитете** / Под ред. Е. Кондратенко.- Тифлисъ. 1893 / V, С. 127.

¹⁴ Erdoğan F. **Türk Elllerinde Hatıralarım.** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, S. 17.

¹⁵ Akdoğan Y. "Çarlık Rusyası'nın Kars İlinde Güttüğü Temsil Siyasetinden Uyuşturma" // **Doğuş Dergisi**, Sayı 7(48), Aralık 1936, S. 26.

¹⁶ **Kars Sivil Mimari Örnekleri**, 2005// <http://www.kenthaber.com/IlDetay.aspx?ID=1421>

Kırk yıl boyunca ağır hayat şartlarıyla yaşayan Türk Müslüman nüfusun sosyo-kültürel hakları hep tehlike altındaydı. Bölgede resmi olarak bütün kültürel faaliyetler yasaklanmış, düğünlerde bile şenlik ve müziğe izin verilmiyordu. Resmi dil Rusçaydı ve devlet idarelerinde Türkler dertlerini tercüman yardımıyla anlatıyorlardı. Yurtdışından bölgeye Kuran-i Kerim hariç bütün dillerde edebiyatın girmesi yasaklanmıştı.

Bütün bunlara rağmen sözlü edebiyat durmadan gelişmekte, ozanların dilinden birçok folklor ürünleri, ağıtlar, türküler yayılmağa başlamaktaydı. Sözlü edebiyatın esas ustaları olan aşıklar da savaş ve millet konusunda bir çok sanat eseri üretmekteydiler. Kuzey Doğu Anadolu bölgesi 19. yüzyılın başlarından yaklaşık yüz yıl büyük göçlerin, savaşların tanığı oldu. Bağında beslediği göç etmiş insanı da, yerel halkı da; Terekeme, Türkman, Azeri, Yerli, Kürt diye aşiretlere bölünen çokrengli, çokçeşitli insanı da bu dönemlerde hepsi halk edebiyatının canlı figürleri idiler. 93 Harbi'yle başlayan ve 1930'lara kadar devam eden siyasî olaylar neticesinde bugünkü Ermenitan sınırları içerisinde kalmış Ağbaba, Şöreyel'den; Gürcüstan sınırları içerisinde kalmış Ahıska, Ahılkelek'ten on binlerce Müslüman Türk insanı göçe zorlamaktaydı. Yaşanan mezalimler, göçler, Vatan özlemi, ölümler, zulüm ve ayrılıklar ağıtlarda, türkülerde, nanaylarda kendine yer buldu. Bundan başka aşık tarzı türküler de bölge folklörünün çok önemli bir kısmını kapsamaktaydı.

Bölge aynı zamanda âşıklık geleneğinin yüzyıllar boyunca gelişip şekillendiği, kültürel ve sanatsal boyutlarının üst seviyesine yükseldiği, Azerbaycan ve Anadolu âşık sanatı arasında köprü rolünü üstlendiği bir bölge olmuştur.

Kuzeydoğu Anadolu veya yazılı kaynaklarda gösterildiği gibi Batı Kafkasya bölgesindeki Ahıska, Ağbaba-Çıldır, Kars-Gümrü-Kağızman Âşıklık geleneği XVII yüzyılın sonlarından bu yana verimli bir şekilde Türk Âşıklık sanatına hizmet etmiş, bir birinden üstad sanatkarlar yetiştirmiş, âşık edebiyatı hazinesine değerli şiir ve destan örnekleri hediye etmiştir. XIX yüzyılın başlarına kadar tek bir yönetimin – Osmanlı Devletinin sınırları içerisinde yaşamış bu âşık geleneği alanı maalesef girişde de bahsettiğimiz nedenlere göre: siyasî ve millî zeminde olan çekişmeler, sınırların yeniden çizilmesi ve milletlerin göçe zorlanması neticesinde bugün yalnız Kars, Çıldır ve onlara bağlı bölgelerde yani Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde kendi kadim geleneğini devam ettirmektedir.¹⁷

Bu sözlü geleneğin adsız ustası olan, bildiğimiz sebeplerden dolayı adını gizli tutan bir Karslı aydının yazdığı ve bütün etraf köylere gönderdiği “Kurtuluş Dileği Destanı” adlanan bu şiir esir Türklerin ortak kurtuluş dileklerini içten ifade etmekteydi:

*Gece- gündüz budur sana duamız,
Mevlam, bu Urus'tan kurtar İslam'ı.
Yandık zulüm, hicran, gam ateşinde,
Mevlam, bu Urus'tan kurtar İslam'ı.*

*Kars'ı kurtar bu zalımın elinden,
“Can- Fîdâ” şerrinden, kafir felinden.*

¹⁷ Asker N. **Aşık Nesibin yaratıcılık yolu**. Bakı, Elm ve tehsil, 2016, S. 14-17.

*Hasrette çok koyma, etme yolundan,
Mevlam, bu Urus`tan kurtar İslam`ı.*

*Üçüncü orduya arzu çekerik,
İnşallah düşmanın gaddin bükerik.
El ele verince dağlar sökerik,
Mevlam, bu Urus`tan kurtar İslam`ı¹⁸.*

Başka bir yazarı bilinmeyen, ama esir bir Türk kızı tarafından yazıldığı tahmin edilen “Kars Destanı” adlı bu şiir Rus işgalından sonra yerli nüfusun durumunu bildirmek bakımından önemli olmakla yanısıra aynı zamanda sade insanların çektiği acılara rağmen memleket, millet konularında barışmaz tutumunu da bize bildirmektedir:

*Bir haberin var mı Kars`ın halından?
İçinde kalmadı kızdan, gelinden,
Alalım bu Kars`ı küffar elinden,
Dini bütün vezir sal, padişahım!*

*Üç kız idik, bir araya derildik,
Her birimiz Ardahan`a vurulduk.
Gece gündüz kemendlere sarıldık
Yurd bizimdir imdad kıl, padişahım.¹⁹*

“Moskoflara Verilen Kars`a Ağıt” adlanan başka bir yazarsız şiirde de halkın düşmana karşı nefret duygularını dile getirilmektedir. Şiir işgal olunmuş vatanın durumu, sınırların kesinleşmesi, yeni düzen karşısında caresizlik durumu ve acı gözyaşlarından ibarettir:

*Tarih vardı dohsan dörde,
Bütün Kars, Ardahan ağlar.
Batum da uğradı derde,
Kalır Urus`a, kan ağlar.*

*Yeddi düvelle vuruşan,
Âlosman oldu perişan.
Ülkeler verip barışan,
Abdülhemid Sultan ağlar.*

*Bilmem nece buyururlar?
Canı tenden ayırırlar.
Yeni sınır qayırırlar,
Nişan daşı, korgan ağlar.²⁰*

Kars`ın düşmana terk edilmesi, yerli nüfusun kısmen de olsa Osmanlı`ya, Anadolu`nun içlerine göç etmesi, Rus, Ermeni ve başka milletlerden olan göçmenlerinin akınla Kars`a dolması yazarı gizli tutulan “Kars” redifli şiirde bu şekilde dile getirilmektedir:

¹⁸ Kırzioğlu M. F. **Edebiyatımızda Kars** II, İstanbul, Işıl Matbaası. 1958, S. 43.

¹⁹ Ertekin E. “Günglerden Derlemeler” // **Halkevi Dergisi**, Çorum, 30 Kasım 1939, Sayı 19.

²⁰ Kırzioğlu M. F. **Edebiyatımızda Kars**, II, İstanbul, Işıl Matbaası. 1958, S. 46

*Galası var laçın yurdu,
Hara getdi şanlı ordu?
Padişah mı seni verdi?
Urus`a mı galdın, ey Kars?!
Saralıban soldun, ey Kars?!*

*Şenliyin köçdü içeri,
Urus, Ermeni gelir beri.
Eşşeye galdı at yeri,
Ne yaman güne düşdün, ey Kars?!
Bu hala sen de şaşdın, ey Kars?!*

*Zalım Moskof sana yar mı?
Âlosman derdin duyar mı?
Hakk ahı yerde koyar mı?
Yandırdı alemini ünün, ey Kars?!
Yalvar, hakka tut yönün, ey Kars!?²¹*

XIX yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başlarında yaşamış badeli âşık veya Hakk âşığı Âşık Şenlik Ahıska-Ağbaba-Çıldır Âşık muhitinin temsilcisi ve en yüksek zirvesidir. Döneminin ve coğrafyasının oğlu olan âşığın sanat kaderi de bu özelliklerine bağlı olarak gelişmiş ve en yüksek noktasına ulaşmıştır. Yaşadığı dönem siyasî gerginliklerle dikkati çeker ve âşığın şiirlerinin bir çoğu bilinçli bir vatanseverin milleti siyasî duyarlılığa, millî ve dini duyguların gelişimine çağıran şiirleridir. O dönemin bölge âşıkları içerisinde hem sanatıyla, hem millî bilinci ile önde olan Âşık Şenlik bu harb sırasında ve sonraki işgal günlerinde onlarca eser yazdı, sazıyla okudu, tam anlamıyla bu savaşın bir askerine çevrildi. Harb sırasında yazdığı ve çoğaltılarak savaş meydanlarında askerlere dağıtılan meşhur “93 Koçaklaması” uzun zaman dillerde destan oldu.

Ruslar 24 Nisan 1877`de bir taraftan Arpaçay`ı geçerek Kars`a, diğer taraftan Ardahan`a saldırdılar. Bu hücumlara karşı Kars Gönüllü Atlıları destesi savunmada durmuşlardı. Dillerinde ise Âşık Şenlik`in yazıp cepheden cepheye gönderdiği bu kahramanlık destanı idi:

*Ehli İslâm olan işitsin bilsin,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.
İsterse Uruset ne ki var gelsin,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.*

*Kurşanın kılınca, giyinin donu,
Kavga bulutları sardı her yanı.
Doğdu koç yiğidin şân alma günü,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.*

*Ben Asfer`dir bilin Urus`un aslı,
Orman yabanisi, balıkçı nesli,
Hınzır sürüsüne dalın kurt misli,*

²¹ “Kars” // **Türk Amacı Dergisi**, Aralık 1942, S. 285-286.

Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.

*Şenlik ne durursuz? Atları binin!
Sıyrı kılıç düşman üstüne dönün!
Artacaktır şânı bu Âlosman`ın,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.* ²²

Çıldır, Kars, Ardahan bölgelerinin Rusların eline düşmesini, halkın ağır durumunu, Türk askerlerinin kahramanlıklarını, düşmana yardım etmiş satılmış hainleri Aşık Şenlik “Çıldır, Ardahan Kavgası Destanı, 1293 (1877)” adlanan siirinde geniş tasvir etmiştir:

*Tarih min ikiyüz dohsan üçünde,
Dinle, beyim, gör ki nasıl iş oldu.
Münafık olanlar murada yetti,
Möminler ağlayıp gözü yaş doldu.*

*Urus askerine hep dedi “Urrol”,
Geçti mekanından bizim sinora,
Basıldı hududlar, kesildi ara,
Kordonlar üstüne hep veriş oldu.*

*Kaptan Mehmet Paşa düştü dar hala,
Canım kurban olsun hulûskâr kula,
Bir topu dünyaya saldı zelzele,
Âlem sedasından hep bîhuş oldu.*

*Kaptan çoh çalışdı hulûsi dilden,
Kamandar topçusu üzüldü elden,
Çoh imdat diledi, gelmedi daldan,
Hain zabıtlarin bağı daş oldu.*

*Hain zabıtlarin işi görüldü,
Anahtarlar teslim oldu, verildi,
Şehit hesir kimi yere serildi,
Cenk meydanı kırmızı kanla leş oldu.*

*Dört taraftan şâdlık topu atıldı,
İslam olanların nitgi tutuldu.
Üç gün talan oldu, mallar satıldı,
Kimi mindi, kimi düşhadüş oldu.* ²³

Âşık Şenlik işgal günlerinde kendi sazı ve sözü ile halkı hep mücadeleye sesledi, millî bilinci canlı tutmaya çalıştı. Çıldır, Ağbaba, Şöreyel bölgesine en çok Diyarbakır, Van, Muş vilayetlerinden gelmiş Ermenilerin kurdukları “Can-Fidâ” silahlı teror çetesi halka zulümler ediyordu. Ruslar`ın desteklediği bu

²² Kırzioğlu M. F. **Edebiyatımızda Kars II**, İstanbul, Işıl Maatbası, 1958, S. 21

²³ Aslan E. **Çıldır Aşık Şenlik. Hayatı, Şiirleri ve Hikayeleri (Metin-İnceleme-Sözlük)**. Erzurum, 2007.

terör örgütüne karşı Türk fedaileri de canlarını ve mallarını korumak için “Canbizar” adlı gizli bir örgüt kurdular. Bu örgütü destekleyenlerden biri de Aşık Şenlik idi. O, merkezi Gümrü`de olan “Can-Fîdâ” örgütünün lideri Vağarşak Ağa`ya şiirle bir tehdit mektubu göndermişti. “Can-Fîdâbaşına Tehtit” adlanan bu şiir çoğaltılıyor, ezberleniyordu. Âşık halkın zor günlerinde hiçbir şeyden korkmamış, asla Ermeni ve Rus zulmüne boyun eğmemiş, onların işgalçi siyasetine olan nefretini açıkça belirtmiştir:

*Millet komutanı Vağarşak Ağa,
Sabreyle başına gör neler gelir.
Yığıpsan başına bir bölük dığa,
Deme ki onlardan bir hüner gelir.*

*Uyma “Can-Fîdâ”ya, o “kahdağan”a,
Bir gün şehirini verer talana.
Ne Bakü`ye benzer ne de Şirvan’a,
Hazır ol üstüne yüz min er gelir.*

*Şörekel sancağı yalnız qalıptır,
Ağbaba bu işe müştak oluptur.
Min beş yüz Çıldırılı hazır geliptir
Geçib baş-ü candan serbeser gelir.*

*Qazah, Borçalı`da dava düzerler,
Teke`ye, Türkmen`e kağız yazarlar,
Onlar da çenk günü üstten hazırlar,
Biri min adama beraber gelir.*

*Bakü`da oturan o yüce insan,
Destigir eylesin ol geni sübhan,
Tağızade Zeynal bir han oğlu han,
Yanında qulları mühteser gelir.*

*Yazmışam Şevşet`e, hem Acarya`ya
Camal Bey gol koydu bu maceraya.
Geldi Ahıska, Poskov bir araya,
Baş koymuş bu yolda ne ki var gelir.*

*Âlosaman Dövleti, padişahımız,
Evvel Allah, sonra o penahımız.
Çekdirir gılınçı, acar rahımız,
Emr eder askeri coş verer, gelir.* ²⁴

İşgalden sonra bölge Rus yönetimine geçtiği ilk yıllarda Ardahan`a Anton adlı bir kaymakam tayin edilmişti. Türkçe mükemmel konuşan Anton bir deste atlı Kazak`la Köğas köyüne gider, köy sakinlerinden İsmail Ağanın evindeki derneğe girer. Âşık Şenlik sazı omzunda mecliste çalıp söylemektedir. Meclisin başına geçen Anton Âşık Şenlik`e Karabağ ağzı ile seslenir:

²⁴ Aslan E. **Çıldırılı Aşık Şenlik. Hayatı, Şiirleri ve Hikayeleri (Metin-İnceleme-Sözlük).** Erzurum, 2007, S. 152.

“Âşık, sizin Osmanlı'yı Rus Padişahı yendi; bu kadar askerini kırdı, bir bu kadar da yerini aldı. Şimdi de size yol, köprü ve şehirler saldırmaya başladı. Sizlerden ne vergi, ne de asker almıyor. Şimdi doğruyu söyle göreyim, bu devletlerin hangisi daha koçaktır, hangisini daha çok istersin? Bunları bize sazinla anlat”.

Bu isteğin ardından Vatan ve millet duygularını herşeyden, hatta hayatından bile yüksek tutan Âşık Şenlik hemen orda irticalen meşhur “Âlosman'ı İsterem” şiirini söylemiş, mısraları kaymakam Anton'un yüzüne kurşun gibi yağdırmıştır:

*Hulusi gelbimden bilsen fikrimi,
Men Allah'tan Âlosman'ı isterem.
Merhemet sahibi, irehmi geni,
Nesli mursel, hökme hanı isterem.*

*Osmanlı askeri şahlar serveri,
Gaf'dan Gaf'a, zeri zeminden beri,
Dilinde salavat, zikri, ezberi.
Hökm etmeye birce onu isterem.*

*Gemgindir bu sefil Şenlik'in şadı,
Heç çıhmaz fikrinden Osmanlı adı,
Gediptir dünyanın lezzeti, dadı,
Mehşer günü bir mekanı isterem.²⁵*

Âşık Şenlik zaman zaman şiirlerinde bölgede benimsenmiş Rusça ve Ermenice söz ve ifadelerle de yer vermiştir. Bu sözleri, şiirlerinde yerine göre ustalıklı kullanmıştır. “Esir Kars'a Destan” şiirinde Âşığın dünyaya bakışını, dönemin sosyal-siyasî olaylarını nitelendirmek bakımından ilgi uyandırmaktadır:

*Yetih ol efendim vesf edim halın,
Fihri behre gama dalıfdı Kars'ın.
Feleh zindanında zir-i dest edif,
Zevki zulümata dönüfdü Kars'ın.*

*Mosgof Beni Asfer o galbi gara,
Ehl-i imanları düşürdü zâra.
Bin iki yüz dohsan üçünnen sora,
Tehlim tarihatı dolufdu Kars'ın.*

*Urus gabrisdanı etdi târumar,
Ziyaret türbeler çeker ah-u zar.
Şehitlerin figân intizârı var,
Gahrına beddua gılıfdı Kars'ın.*

*Urus toplarını endirdi düze,
Geçirdi Gümrü'den endi Tiflis'e,*

²⁵ Aslan E. **Çıldırli Âşık Şenlik. Hayatı, Şiirleri ve Hikayeleri (Metin-İnceleme-Sözlük).** Erzurum, 2007, S. 154.

*Al Osman Devleti görünmez göze,
Etrafını Moskof alıfdı Kars'ın.*

*Urus şeriyatı eyledi naçar,
Vekil “ablagatı zagon”a gaçar,
Selama “zirasti” deyif baş açar,
Sualı “selest”e salıfdı Kars'ın.*

*Sevda aşk ataşı gam cezasında,
Üy-be-üy cismimin var azasında,
93'te Şenlik yol ortasında,
Ahvâlini böyle bilifdi Kars'ın.²⁶*

Bu şiirde yalnızca Rusça kelimeler kullanılmamış, aynı zamanda bu kelimeler vasıtasıyla o dönemki sosyal durum, yerel Türk-Müslüman nüfusun düşdüğü ağır hayat şartları yansıtılmıştır. Ablagat (doğrusu advokat – адвокат), zagon (doğrusu zakon – закон), zrasti (doğrusu zdrasti – здрасти), selest (doğrusu silest – силест), sözleri o dönemde resmi devlet dairelerinde sık kullanıldığı için halk konuşma diline yansımış sözlerden bir kaç tanesidir. Âşık Şenlik bu sözleri ustalıkla kullanmış ve bu sözlerin yardımıyla ifade etmeğe çalıştığı fikri daha da kuvvetlendirmiştir.

Âşık Şenlik “93 Muhacirlik Destanı” adlı şiirinde göçe zorlanan insanların dramını yansıtmış, yaşanan savaş ve katliamları gözler önüne sermiştir:

*Dohsan üç tarihde Urusya geldi,
Cebrinen her yanı zafına aldı.
Otuz altı gaza muhacir oldu.
Dağıldı her biri bir yana düştü.*

*Kâfir Urus geldi her yanı aldı,
İslam'ın mülküne Gazahlar doldu.
Yalançı dünyanın ahırı geldi,
Ümmet-i Muhammet yamana düştü*

*Yühlendi muhacir getti çekildi,
Fağır millet düz ovaya töküldü.
Terk edif silasın, beli büküldü,
Bilinmez yolları ne yana düştü.*

*Yeddi düvel meşvereti gurdular,
Cümlesi bir oluf harbe durdular.
Âlosman yurdunu talan verdiler,
Millet olan yaman tufana düştü.*

*Yazıldı destana olsun hediye,
Bu arzihâl İstanbul'a yeriye.
Verif hazneleri alsın geriye,
Sultan Hemid Han'a bir tene düştü.*

²⁶ Aslan E. **Çıldırılı Aşık Şenlik. Hayatı, Şiirleri ve Hikayeleri (Metin-İnceleme-Sözlük).** Erzurum, 2007, S. 157.

*Şenlik seyir etti cümle cihanı,
Çıkmaz üreyimden âhı figânı,
Yahın bilmez iken ahır zamanı,
Ömrümüz ahır zamana düştü.*²⁷

93 Harbi'nin ilk cephelerinde Ruslar tarafından Kazaklar'ın (Gazah) savaşmasını bir daha Âşık Şenlik şiirlerinden de öğreniyoruz. Türkçe bir kelime olan "Kazak" adı daha ziyade özgürlüğüne düşkün, kanun ve nizam tanımayan, kurulu sistem içerisinde yer almak istemeyen kişiler için kullanılmıştır. Rus Kazakları, aslen Türk olan Kazakistan Kazaklarından ayrıdır. Bu Rus Kazaklar'ı (the Cossacks) daha ziyade Rusya'nın güney uç bölgelerinde, özellikle Dinyeper Nehrinin şelale kesimiyle, Don Nehri orta mecralarında yaşayan, aslen kendilerini Ruslar'dan farklı bir etnik grup olarak gören, daha ziyade Rus, Leh, Türk ve Tatar gibi grupların birleşmesinden oluşan bir toplumdur. Altın Ordu Devleti ve yerine kurulan hanlıklar zamanında hanlar ve Türk beyleri arasında çıkan savaşlarda ve karışıklıklarda zarar gören birçok Türk-Tatar Moskova'dan sığınma talebinde bulunmuş, bunların çoğu da Kazaklar'ın lideri olmuştur. Kazak toplulukları, dolayısıyla, hem Rusya ve hem de Türk hanlıklarından ve hatta Polonya krallığındaki baskı ve zulümden kaçan köylü, asil ve diğer insanlar için birer sığınma yerleri olmuştur.²⁸

Hanaklı Mazlumi yazdığı "Nikola Destanı" şiirinde Çar II Nikolay'ın simasında Rusların işgalcilik siyasetini ifşa etmiştir. Tarihi-siyasî olaylara tam vakıf olan şair olayların perde arkasını düzgün anlamış ve şiirinde bunu doğru tespitlerle yorumlamıştır. Hanaklı Mazlumi söylediği bu destanı o zamanki ağır şartlar altında yazıp çoğaltarak köylere gönderiyordu:

*Vasfını söyleyim bilmeyen bile,
Bu cümle âlemi yıktın Nikola.
Bu yazık milleti ettin kul köle,
Ne zaman ki tahta çıktın Nikola.*

*Yürüdün babanın gittiği yola,
Erişti İslam'a nice min bela,
Niçe başbileni bend ettin kal'a,
Bir tutar koymadın, yaktın Nikola.*

*Fehmi olanları sürdün Siber'e,
Başladın zulüme, şiddet cebire.
Hahol, Malakan'a, hem Dohobor'a
Komşu ettin bizi çıktın Nikola.*

*Kazan şehir, Kırım, hemi Dağıstan,
Teke Türkman, Hive, Turan, Türkistan,
Güzel Azerbecan, Çerkez, Gürcistan,*

²⁷ Âşık Şenlik. "93 Muhacirlik Destanı" //

<https://edebiyatvesanatakademisi.com/Siirler/Detay/93-muhacirlik-destani-59253.aspx>

²⁸ İnalçık H.; Donald Quataert (ed.) **An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914**. Cambridge: University Press, 1994, S. 426-427.

Zulmünle canını sıktın Nikola.

Yanık Mazlum söyler vâsf-ı halini,

Senin zulmün kırdı anın belini.

Bir Allah`a verdi arzuhalini

*Dağılsın o tacın, tahtın Nikola.*²⁹

93 Harbi`nden sonra büyük güçler arasında siyasî sınırlar yeniden belirlenirken bu savaştan yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti, Elviye-i Selâse – Üç Sancak (Kars-Ardahan-Batum) adlanan Kuzey Doğu Anadolu veya Batı Kafkasya bölgesini Ruslar`a bırakmak zorunda kaldı. Bu yenilgiden sonra bölgede 40 yıl süren işgal günleri başladı. İşgal yıllarında Türk Müslüman nüfusun bir kısmı bölgeyi terkederek Anadolu`nun içine, Osmanlı topraklarına göç etti. Rus yönetiminin teşfiğiyle bölgeye gayrimüslüm millet ve topluluklar yerleşmeye başladı. Rusya`nın resmi devlet siyaseti ve planları da bu yöndeydi, Hristiyan ve gayri Türk nüfusu durmadan çoğaltmak ve bölgeyi yerli nüfustan etnik temizleme yoluyla boşaltmak. Rusya Devleti`nin dil ve kültürel siyaseti de bu yönde ilerlemekteydi. Bu dönemde bölgede sosyal-siyasî durum zor olsa da, anonim sözlü edebiyat yoluyla bu işgal ve kanlı savaş konulu folklor ürünleri: şiirler, türküler, nanaylar yerli Türk Müslüman nüfusun arasında yayılmaktaydı. 40 yıl müddetinde destanlar bağlanarak, dilden dile, köyden köye söylenerek millî bilinci diri tutmaya devam edilmiştir. Bilhassa âşık geleneği bu dönemde kültürel değerlerini daha da derinleştirmiştir. Millî ve siyasî konuların daha da arttığı, vatanseverliğin geliştiği bu dönemde başta Aşık Şenlik olmakla sanatkarlar asla sözlerini esirgememiş, her daim, olumsuz şartlara bakmaksızın millî kimliklerine sadık kalmışlardır. Bugün hakkında konuştuğumuz halk ozanları ve bütün folklor taşıyıcıları bize bölgenin siyasî tarihine ışık tutacak değerli sanat örnekler bırakmıştır.

KAYNAKLAR

Akdoğan Y. “Çarlık Rusyası’nın Kars İlinde Güttüğü Temsil Siyasetinden Uyuşturma” // **Doğuş Dergisi**, Sayı 7(48), Aralık 1936.

Alaybeyli N. “Rus İşgal Döneminde (1878-1918) Kars” // **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta**, (Haz. Özdem F.). YKY, İstanbul, 2006.

Asker N. **Aşık Nesibin yaratıcılık yolu**. Bakı, Elm ve tehsil, 2016.

Aslan E. **Çıldır Aşık Şenlik. Hayatı, Şiirleri ve Hikayeleri (Metin-İnceleme-Sözlük)**. Erzurum, 2007.

Âşık Şenlik. “93 Muhacirlik Destanı” // <https://edebiyatvesanatakademisi.com/Siirler/Detay/93-muhacirlik-destani-59253.aspx>

Erdoğan F. **Türk Elllerinde Hatıralarım**. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Erim N. **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**. Ankara, 1953.

²⁹ Hanaklı Mazlumi. “Nikola Destanı” // **Doğuş Dergisi**, Ekim 1939, S. 23-24; **Çınaraltı Dergisi**, 13 Aralık 1941, sayı 19.

Ertekin E. "Günglerden Derlemeler" // **Halkevi Dergisi**, Çorum, 30 Kasım 1939, Sayı 19.

Hanaklı Mazlumi. "Nikola Destanı" // **Doğuş Dergisi**, Ekim 1939.

Hanaklı Mazlumi. "Nikola Destanı" // **Çınaraltı Dergisi**, 13 Aralık 1941, sayı 19.

İnalcık H.; Donald Quataert (ed.). **An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914**. Cambridge: University Press, 1994.

Kars Sivil Mimari Örnekleri, 2005 // <http://www.kenthaber.com/IlDetay.aspx?ID=1421>

"Kars" // **Türk Amacı Dergisi**. Aralık, 1942.

Kırzioğlu M. F. **Edebiyatımızda Kars II**. İstanbul, Işıl Matbaası, 1958.

Kırzioğlu M. F. **Kars Tarihi**. İstanbul, Işıl Matbaası, 1953.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum: 1294 Hicrî Senesi (m. y. 1877). Erzurum: Erzurum Vilâyet Matbaası, 1877.

Solmaz G. "Ermeni Zulmünün Sarıkamış ve Çevresinde Günümüzdeki İzleri" // **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi**, III. Cilt, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2002.

Война Россіи съ Турціею 1877-1878 года. Подробное описание военных подвиговъ русскихъ войскъ на обоихъ театрахъ войны за вѣру и свободу. Подвиги русскихъ богатырей нашего времени, ихъ біографіи, очерки, рассказы, сцены и проч. / Составилъ по достовѣрнымъ официальнымъ источникамъ, корреспонденціямъ участвовавшихъ и по словамъ очевидцевъ. – П. Гарковенко. Москва: Типографія К. Индриха, Срѣтенке, д. Карлони. 1879.

Кавказскій календарь на 1894 год: Издан по распоряжению Главноначальствующаго гражданской частию на Кавказе при Закавказском Статистическом Комитете / Под ред. Е. Кондратенко.- Тифлисъ. 1893 / V.

"Перечень военныхъ событій въ Азіатской Турціи и на восточномъ берегу Чёрного моря въ 1877 – 1878 гг. Полковникъ Астафьевъ" // **Военный сборникъ, издаваемый по Высочайшему повелѣнію**. Годъ двадцать второй. Томъ СХХV. Санктпетербургъ: Типографія В.А. Полетики, 1879.

Русско – турецкая война за свободу славянъ за Дунаемъ и за Кавказомъ 1877-1878. Москва: Изданіе книгопродавца А.В. Морозова, 1879.

Сборник договоров России с другими государствами (1856-1917). Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952.

Статистическія таблицы о народонаселеніи Кавказскаго края. – Таблица о народонаселеніи Карсской области по вѣроисповѣданіямъ, LXX – LXXI // Сборникъ свѣдѣній о Кавказѣ. Томъ VII. Изданный подъ редакціею главнаго редактора Кавказскаго Статистическаго Комитета Н. Зейдлица. Тифлисъ: Типографія Главнаго Управленія Намѣстника Кавказскаго, 1880.

"Статьи и замѣтки. Замѣтка о Карсской области" – П.Ф. Степанова // **Извѣстія Кавказскаго отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго общества**. Томъ VII. Подъ редакціею А.П.Загурскаго. Тифлисъ: Типографія Канцеляріи Главноначальствующаго гражданской частию на Кавказѣ, 1882-1883.

KAZAKİSTAN'DAKİ ATATÜRK ALGISI

GÜNÜMÜZDE KAZAKİSTAN KAMUOYUNDA ATATÜRK VE MİLLÎ MÜCADELE ALGISI

Mirzahan EGAMBERDİYE*

ÖZET

Sovyet dönemi Kazakistan tarihçiliğinde Türkiye'nin XX. yy. başındaki gelişmeler, Milli Mücadele ve Atatürk'ün şahsı ile yaptığı reformlar genel itibariyle Sovyet ideolojisi çerçevesinde araştırılmış, yazılmış ve kamuoyunda bu yönde tanınmıştır. Bu dönemde ortaokul ve üniversite tarih derslerinde Atatürk dönemindeki Türkiye tarihi 50 dakikalık derste anlatılmıştır. Günümüzdeki bağımsız Kazakistan'ın eğitim programında bu gelenek ne yazık ki hala devam etmektedir. Bu vesile ile ele aldığımız konu günümüzde Kazakistan kamuoyunda Milli Mücadele, Atatürk imajı ile Kazak gençleri arasında Atatürk algısını ortaya koymaktadır. Çalışmada Kazakistan'ın günümüzdeki resmi ve özel gazetelerde Atatürk hakkındaki makaleler ile üniversite gençleri arasında dağıtılan sosyolojik anketlerin sonuçları Atatürk'ü ne kadar tanıdıkları, nasıl tanıdıkları ve siyasi tutumunun algısı araştırılmıştır. Bu veriler çerçevesinde elde edilen ilk bulgulara göre, Kazakistan basınında çoğunlukla Kazak Milli Mücadele önderi Alihan Bökeyhanov ile Atatürk arasındaki paraleller yapıldığını, Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyetini kuruluşundaki reformlar, Nursultan Nazarbayev ve Atatürk arasındaki benzerlikler hakkındaki Kazak Türkçesi ile yazılan ilmi araştırmalar ve tanıtım makaleleri yer almaktadır. Böylelikle ele aldığımız tebliğde Kazakistan'da üniversite öğrencileri (200 öğrenci) arasında yapılan sosyolojik araştırmalar sonucunda elde ettiğimiz veriler çerçevesinde iki ana başlık çerçevesinde Atatürk algısını ortaya koymayı hedeflemekteyiz. İlk olarak Kazakistan basınındaki genel olarak Kazak Türkçesinde yayınlanan Atatürk hakkındaki makalelerin sayısı, onların içeriği ve bibliyografyası incelenecektir. İkinci, Kazak gençleri arasında Atatürk imajı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine olan ilgisi ele alınacaktır. Makale üzerinde yapılan incelemeler tasnif, sosyolojik anket, karşılaştırmalı metod üzerinde araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kazakistan, Basın, Atatürk, Kazak Öğrencileri, Sosyolojik Araştırmalar

THE PERCEPTION OF ATATURK AND NATIONAL STRUGGLE IN PUBLIC OPINION IN KAZAKHSTAN

ABSTRACT

Kazakhstan's Soviet historiography in Turkey XX. YY. The developments in the beginning, the National Struggle and the reforms of Atatürk with his person have been researched, written and publicly recognized in the Soviet ideology. This period in history lessons in school and university Atatürk period of Turkey's history is described in a 50-minute lesson. This tradition is still unfortunately still continuing in the current education program of

*Doç.Dr., Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi, mirzahan.egamberdiyev@gmail.com

independent Kazakhstan. In this context, the subject of the present issue shows the perception of Atatürk among the Kazakh people and the image of Atatürk in the public opinion. In this study, the results of the sociological surveys distributed among university students and the articles about Atatürk in the official and private newspapers of present day Kazakhstan were examined how they knew, how they knew and their political attitude. According to preliminary findings obtained in the framework of this data, in press Kazakhstan mostly Kazakh National Movement leaders that the parallel made between Alikhan Bökeyhanov with Atatürk reforms Atatürk's Republic of Turkey organizations, Nursultan Nazarbayev and Atatürk between written in Kazakh Turkish about the similarities scientific research and promotional articles is located . As a result of the sociological research conducted among university students (200 students) in Kazakhstan, we aim to present the perception of Atatürk within the framework of two main headings. Firstly, the number of articles, their content and bibliography will be examined. Second, interest in the history and image of Atatürk's Republic of Turkey will be discussed between Kazakh youth. The research on the article was investigated on classification, sociological survey, comparative method.

Keywords

Kazakhstan, Press, Atatürk, Kazakh Students, Sociological Research

Giriş

Basın yayın bilgisi, yaşamın tüm alanlarında meydana gelen olayları takip etmemize yardımcı olur. Ancak bu bilginin başka bir özelliği daha var, onların yardımlarıyla, hükümetler önemli kararlar veriyor, mali ve siyasi güçler etkileşime giriyor, kamuoyu oluşturuluyor. İnsanlarla iletişim sanatını ve insan psikolojisi bilgisini birleştiren propaganda, gazetecilik bilgisinin bir parçasıdır. Her zaman kesin olarak algılanmaz. Batı geleneğinde, propaganda, ortalama bir kişi ile zihni manipüle etme teknikleriyle çok ilişkilidir, bu temel politik “PR” a karşıdır ve çeşitli tipte reklam teknolojileri istikrarlı bir şekilde işler ve hatta gelişir. Böylelikle, batılı reklamverenler kısa bir süre sonra görüntü kavramını ayrı bir sosyal psikoloji dalı olarak tanımladıysa, Sovyet bilim adamları, Sovyetler Birliği’nin çöküşüne kadar burjuva propagandasında “görüntü oluşturma” uygulamasını psiko-programlamaya bağladılar (Beglov, 1980: 3).

Sovyet Döneminde Kazakistan’ın resmi organı olan “Pravda” gazetesi, yani Sovyet kitle propagandasının temel araçlarından biri olarak okuyucunun zihninde “idealist” şartları için çalışmıştır ve Türkiye’nin yeni çağ dönemi tarihi üzerine kendi sayfalarında sürekli yayınlamıştır. Kasım 1938’de, Türkiye’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk vefat ediyor. Bu olay Sovyet-Türkiye ilişkilerine kendi damgasını vurmuştur. Atatürk’ün vefatı “Pravda” gazetesine 15 yıllık konu olmuştur. “Ne de olsa, Sovyet Birliği ile diyalogu başlatan ve iktidardaki görev süresi boyunca ülkenin dış siyasetini belirleyen Atatürk olmuştur” diye yazan “Pravda” gazetesi Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dış siyasi ilişkilerin 1919’dan başlatıldığını ve Erzurum Kongresi’nde “ulusal bağımsızlıklarının tehlikede olduğunu ve işgalci devletlerin her yönden yaklaştığını, dünya egemenliğinde bu girişimlere oybirliğiyle yükseldiğini gören Büyük önder lider Atatürk’ün” siyasi

faaliyetlerini Sovyet halkına örnek olarak vermiştir (Atatürk Kemal, 1966: 12). “Pravda” gazetesinde Türkiye ve Sovyet Birliği’nin ilk yıllarında ilişkilerin sıkı olduğuna dair çok sayıda makaleler yayınlanmıştır. Mesela, “1920’de, Ankara’daki Büyük Millet Meclisi’nin ilk kongresinin açılmasından hemen ardından, Atatürk Moskova’ya Lenin adına iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurmayı teklif ettiği ve emperyalizme karşı mücadelesinde Türkiye’ye yardım gerektiği” hakkında bir mektup gönderdiğini yazmıştır. Bu yakınlaşmanın sonucu olarak, 16 Mart 1921’de Moskova’da imzalanan ve halen geçerli olan Sovyet-Türk “Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması” olmuştur (Potshveriya, 1992: 5). “Pravda” gazetesi Atatürk ve yeni kurulan Türkiye’nin siyasi, ekonomik ve dış politikası üzerine çok sayıda makaleler yayınlamıştır. Kendi sayfalarında adı geçen gazete Atatürk’ün Osmanlı İmparatorluğundan miras kalan topraklarda eşsiz bir devlet sistemini kurduğunu övünerek, Türkiye’nin hızlı gelişmesi hakkında sürekli olarak haberler yayınlamıştır.

20. yüzyılın ilk yarısında, G. Astakhov’un çeşitli makaleleri yayınlandı, bu makaleler temelinde, sultanlıktan Cumhuriyetin oluşumuna kadar Türkiye tarihiyle ilgili bir kitap yayınlandı. Yazar, çalışmalarında, Sakarya savaşından sonra, müdahalecilerin sınır dışı edilmesine yönelik bir hazırlık olduğunu, halifeliği korurken aynı zamanda sultanın ortadan kaldırılması hakkında yazdığını anlatıyor. Ayrıca, incelenmekte olan sorunun bireysel sorunlarını yansıtan kaynaklar olarak Komintern Kongreleri, Doğu Halkları Birinci Kongresi, Türk Komünistlerinin işçilere başvuruları anlatılmaktadır (Novichev, 1937: 23-37).

1945-1959’da, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünün editörlüğünde üç ciltlik Atatürk’ün konuşmaları yayımlandı, Türkiye’nin ulusal ve uluslararası konumunun, Türk milli hareketinin ideolojisinin ve Türkiye’nin tarihinin çeşitli yönleriyle önemli meseleler ele alındı. 1966’da, Kemal Atatürk’ün konuşmalarının belli konuları hakkında değerli düşünceleri içeren çok sayıda makaleleri yayınlandı (Mustafa Kemal, 1966). Belge ve konuşmalarının Türkiye tarihiyle ilişkin en önemli kaynaklardan biri olduğunu, bunun sonucunda belgesel yayınların kaynak çalışma tabanını zenginleştirdiğini ve bu sorunun daha derinlemesine katkıda bulunduğunu belirtmeliyiz.

Kemalist devrimin tarihinin incelenmesine önemli katkılarda bulunan A.Shamsutdinov’un genelleştirme çalışmaları, doğrudan araştırmamızla ilgilidir (Şamsutdinov, 1966). Bu makalede, I. Dünya Savaşında Sultanlık Türkiye’nin yenilgisinin sebepleri incelemektedir. Kemal Atatürk’ün milli kurtuluş hareketinin gelişiminde onun rolü dikkat edilerek, Kemalistlerin ve siyasi liderlerin Türkiye Cumhuriyetinin oluşumundaki öncü rolünü belirleyen nedenler ortaya çıkmaktadır.

Savaş sonrası dönemin Sovyet tarihçiliğinin, çok çeşitli arşiv kaynakları ve diğer materyaller üzerine yazılmış yeni ve önemli araştırmalarla ortaya çıkmıştır (Novichev, 1959). Kendi çalışmalarında A.F. Miller, Kemalist devrimin temel hükümlerini, ülkenin ekonomik ve iç gelişimini, Orta Doğu’daki uluslararası ilişkileri ortaya koydu. Bazı makalelerinde, Türk devlet aygıtının oluşumunu gösteren Atatürk’ün bilimsel biyografisini yaratmayı başardı. Günümüz biliminin gelişim ölçütlerine göre, A.F. Miller’in belirli hüküm ve değerlendirmelerinden bazıları eleştirel bir tavır uyandırır da, Türkiye tarihindeki en önemli araştırmayı bıraktığını hatırlamalıyız (Miller, 1948).

Kazakistan 1991’de Bağımsızlığına kavuştuktan sonra milli basında Türkiye ve Atatürk hakkında makaleler 1997’ye kadar hiç yayınlanmamıştır. Daha sonra, Atatürk’ü zamanında Kazakistan bağımsızlığı için mücadele eden Alaş liderleri Alihan Bökeyhan ile Mirjakıp Dulatov’la karşılaştırmalı ilmi makaleler yayınlanmaya başladı. Günümüz Kazakistan basınında ve diğer çalışmalarda Atatürk genel olarak anlatılır. Türkiye Cumhuriyetinin yeni dönem tarihi ise “Asya ve Afrika’nın yakın ve yeni dönem tarihi” derslerinde anca Tarihçi uzmanlıklarda eğitim gören üniversite öğrencilerine iki saatlik derste konu olarak çalışılır. Orta okul düzeydeki öğrenciler ise Türkiye tarihine pek önem vermezler. Bunun sebebini Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve İlim Bakanlığının onaylayan ders kitaplarında Türkiye tarihi müfredatlarına bakıldığında anlayabiliriz. Ele aldığımız bu konu günümüzde Kazakistan tarihçiliği açısından çok önemli sayılmaktadır. Ele aldığımız tebliğde Kazakistan’ın günümüzdeki basınında Atatürk algısı ve Türkiye Cumhuriyetinin bazı meseleleri araştırılmıştır. Aynı zamanda sosyolojik incelemeler yapılarak genç Kazak öğrencilerinin Atatürk algısı bu tebliğde işlenmiştir.

Günümüz Kazakistan Basınındaki Atatürk Algısı Ve Araştırılması

2016 yıl büyük Kazak önderi ve Alaş Milli Mücadele hareketinin lideri olan Mirjakıp Dulatov’un 130 yıl dönümünü kutladı. Bu bağlamda, Alaş entelijensiyasının hayatı ve çalışmaları hakkında ilginç bilgiler basın yayında sunuldu. M.Dulatov’un Kazak Milli mücadele tarihindeki önemini Atatürk’ün Milli Mücadelesiyle karşılaştıran Altınbek Kumırzakuly’nın yayını Kazak gençleri tarafından çok sıcak kabul edildi. Bu makale Çokan Velikhanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsüne bağlı “e-history.kz” (Otan Tarihi Dergisinin elektronik nüshası) sayfasında yayınlandı (Kumırzakuly, 2016). Makale M.Dulatov’un kızı Gulnar Dulatova’nın hatıralarına dayanarak hazırlanmıştır ve günümüze kadar Kazak gençleri tarafından 67543 paylaşımda bulunmuştur. Makaleye göre Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Büyük lider Mustafa Kemal Atatürk Mirjakıp Dulatov’u kendi ustası olarak görmüş ve o dönemde yakın arkadaşı olan Tahir Çağataya Alaş önderinin “Uyan Kazak” şiirini Türkçeye çevirmesinde ricada bulunarak “Uyan Türk” olarak adlandırmış. Mirjakıp’ın edebî kişiliğinin esas yönünü şairliği oluşturur. Onun şiiri, bir dava şiiridir, mücadelesinin temel vâsıtası da şiirdir. Şairin Bolşevik ihtilâlinde sekiz yıl önce çıkan ilk şiir kitabının vermek istediği mesaj ve şiirlerin teması “Oyan Kazak” (Uyan Kazak) isminden de açıkça anlaşılmaktadır. Mirjakıp, vermek istediği mesajı daha kitabın ilk dördütlüğünde ortaya koymuştur (Özdemir Aşur, 1996: 166).

*Gözünü aç, uyan Kazak, kaldır
başını, Geçirmeden karanlıkta
boşuna hayatını.*

*Yer gitti, din gitti, vaziyetin perişan,
Kazak’ım, değil şimdi yatma
zamanı*

*Gözünü aç, uyan Türk Milleti,
kaldır başını, Geçirmeden karanlıkta
boşuna hayatını.*

*Yer gitti, din gitti, vaziyetin perişan,
Türk’üm, değil şimdi yatma zamanı*

Günümüzde abai.kz internet sayfasında Atatürk'le ilgili Kazakça yazılmış birtakım çalışmalar var. Sayfa için makale hazırlayan İzgilik Nağı “*Atatürk kendi milletine Milli şuuru verdi*” diyerek Türkiye Cumhuriyetinin Milli Mücadele tarihini anlatmaktadır (Nağı İzgilik, 2012). Makalede Atatürk'ün doğuşundan başlayarak Türk Milli Mücadelesine ve modern Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna kadar dönemi anlatmaktadır. Makale Kazak okuyucuları tarafından 3147 defa okundu. Atatürk'ü anlatırken yazarın ona büyük heves duyduğu görülmektedir. Nağı İzgilik bu durumda (Türkiye'yi düşmanlar kuşattığında), Atatürk'ün hiçbir destekçi olmadığını, yüksek askeri görevi bırakarak, Yurdu için savaştığını, ülkeyi kurtarmak amacıyla Milli kurtuluş mücadelesini başlattığını net bir şekilde anlatır. Bunun yanı sıra araştırmacı yazar Atatürk'ün fikirleri günümüze kadar geldiğini ve Türk dünyasına büyük etki ettiğini dile getirir. Ülkenin en başından beri, reformları ve başarıları Türkiye'yi ekonomik, kültürel açıdan gelişmiş modern ülke haline getirdiğini öne sürerek, Nağı İzgilik Türk milletinin kültürel ve manevi değerlerine dayalı, üniter bir devleti ancak Atatürk kurabilmiştir diye belgelendirir.

Nağı İzgilik'in makalesi üç ana başlık altında yazılmıştır. Önemli olan makalenin ikinci bölümünde Atatürk kendi bahçelerini yetimlere bağış ettiğinden bahsedilir. Bunun yanı sıra Atatürk'ün devlet politikasında net kararlar alıp, insanlara ve işe yaramaz sistemlere bakarak, modern gereksinimler doğrultusunda yasal reformlar yapmaya başladığını dile getirmektedir.

Genç araştırmacı Nağı İzgilik birtakım Türk ve Sovyet kaynakları kullanarak Ekim İhtilalinden sonra Türkiye'ye gelen Zeki Velidi Togan'ı, Mustafa Çokay'ı ve Tahir Çağatay'ı desteklediğini dile getirmektedir. Atatürk'ün bir koyu Türk'ü olduğunu kendi makalesinde yazan Nağı İzgilik Kazak gençlere Türk Birliği ve Türk halklarının ilişkileri konusunda şöyle ifadeleri net bilgileri aktarmaktadır: “*Atatürk, Türk Birliği fikrine kuvvetle inanan bir kişidir. O zamanlarda, bazı Türk halkları kendi bağımsızlıklarını kazanamamış olmalarına rağmen, Türkistan, Doğu Türkistan, Azerbaycan, Afganistan, Irak ve İran'daki çocukları destekleyerek, Atatürk onların Türkiye'de eğitim almalarını destekledi.*” (Nağı İzgilik, 2012).

Kazak aydınları ile Atatürk'ü karşılaştırmalı araştıran ve Kazak basınına yansıtan Guljanat Kurmangaliyeva Ercilasun Çokan Velikhanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsünün resmi internet sayfasında “Alihan Bökeyhan ile Atatürk'ün Bağımsızlık Yolundaki Mücadelesi” başlık altında makale yayınlamıştır (Ercilasun, 2016). Alihan Bökeyhan ile Atatürk'ün arasındaki paralelleri yürütürken G.K. Ercilasun: “*Her iki liderin hayatı ahlaki öğretilerle doludur. İki güreşçinin mücadelesinin sonucu aynı değildi; çünkü iki ülkenin siyasi ve askeri koşulları aynı değildi*” demiştir. Araştırmacı tarihçi G.K. Ercilasun iki liderin hayatını incelemiştir ve Alikhan Bökeyhan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasi büyümüş olması, liderlik niteliğine sahip ve toplumun gelişmesinde büyük rol oynadıklarını, halkın sosyal hayatında eğitimin önemini ortaya koyabilmelerini kaynaklara dayanarak ortaya koymaktadır.

Sauitbek Abdrahmanov Kazakistan için önemli isimlerin internet sayfasında Atatürk hakkında her yönlü malûmatlar vermiştir. Araştırmacı kendi çalışmasında Atatürk'ün sadece Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu

değil aynı zamanda Türk Dünyası içinde önemli isimlerinden biri olduğunu öne sürmektedir (Abdrahmanov, 2012). Atatürk'ün *“Türk Milleti demek Türkçe demektir. Türkçe Türk Milletinin en kutsal hazinesidir. Türkçe Türk Milletinin kalbidir ve düşüncesidir”* ifadelerini kullanarak, araştırmacı Kazak Milletine çağrıda bulunmaktadır. Onun ifadelerine göre Kazakistan'da Rusça ağırlıklı olduğu sürece Kazak Milleti sonsuz bağımsızlığa kavuşamayacaktır ve bunun için Kazakistan'da Atatürk'ün dil üzerindeki reformlar uygulanmalıdır. Sauitbek Abdrahmanov Kazakistan'daki ekonomik gelişmeleri Türkiye'nin kuruluşundan başlayarak Atatürk'ün vefatına kadarki ekonomik reformları paralel olarak incelemiştir ve Atatürk'ün Türkiye'de uyguladığı siyasi ve ekonomik değişimleri Kazakistan örnek olarak almalıdır fikirlerini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin günümüzdeki siyasi gelişmeleri ile Atatürk dönemindeki politikayı kıyaslayarak inceleyen Kazakistan siyasetçisi Aydos Sarym *“Kazakistan Haberlerine”* verdiği sohbetinde 2017'de Türkiye'de gerçekleşen askeri devrim sürecinde Tayip Erdoğan'ın Atatürk olma şansı var olduğunu dile getirerek, *“Ergenekon”* davasının Türk Milletine çok zarar getirdiğini ortaya koymuştur. Siyasetçi Aydos Sarym'ın verileri Kazakistan kamoyunu için çok önemlidir, sebebi araştırmacı bir yandan gençlere Türkiye'yi tanıtmaktadır, ikinci yandan Atatürk hakkında önemli fikirleri vurgulamaktadır. Aydos Sarım'ın bu sohbetinden sonra Kazakistan gençlerinin arasında Atatürk'le ilgili sorular sayısı artmıştır ve Türkiye'nin kuruluşunda liderin siyasi bilgisi ilgilerini çeşmiştir (Sarym Aydos, 2017). Bunun yanı sıra araştırması siyasetçi Türkiye'nin Kazakistan için önemini şu ifadelerle ortaya koymaktadır: *“Bundan önce, Türk halklarının arasında sadece Türkiye bağımsızdı. Şu anda altı bağımsız devletiz. Zamanında nereye gideceğimizi bilmeden yön değiştirdik. Örneğin, Gana'nın veya Venezuela devletlerinin ekonomik krizleri bizi etkileyemez. Türkiye modeline bir zarar gelecekse, tüm Müslüman ülkelerini etkilecek”* (Sarym Aydos, 2017).

Atatürk'ün Modern Türkiye Cumhuriyetini kuruluş sürecinde önüne gelen siyasi baskılarla baş başa gelerek, devletin bütünleşmesi için gösterdiği çabalar hakkında Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi, Niğde Üniversitesi, Akmualla Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesiyle birleşerek 20-22 Mayıs 2015'te Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumunu gerçekleştirdi. Bu sempozyumda konu olarak Atatürk'ün Türkiye'nin gelişmesindeki ekonomik reformları olmuştur. Ayrıca Atatürk'ün Milli Mücadelesinde kazandığı zaferin düzenlediği iki kongre çok önemli, Erzurum ve Sivas Kongreleri Türkiye Cumhuriyetinin bağımsızlık yolundaki büyük zaferleri olduğunu dile getirmişler.

Atatürk'ün siyasi bilgisi ve dil üzerindeki reformlar hakkında Kazakistan'ın başkenti olan Astana'da 25-26 Mayıs 2017'de İkinci Sosyal Bilimler Kongresi gerçekleştirildi. Bu kongre hakkında Kazakistan'ın resmi organı olan *“Egemen Kazakistan”* gazetesinde kendi tebliğini sunan Jandos Asanov'un *“Bilimsel Bütünleşme ve Ortak Meseleler: Türk Dillerini Araştırma Problemleri”* başlığı altında kapsamlı makalesi yayınlanmıştır (Asanov, 2017). Makalede yazar şimdiki küreselleşme döneminde önemli olan Türk halklarının kendi bağımsızlığını korumaktır, ayrıca Türk milletinin (Kazak, Özbek, Kırgız, Türkmen ve Rusya Federasyonu içindeki Türk halklar) Çin ve Rusya arasında varlığını sürdürebilmektir. Bunun için her bir bağımsız Türk devletleri

Atatürk'ün dil ve ekonomik politikasını ortak yürütmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Kazakistan'ın "Minber.kz" milli internet sayfası Atatürk'e büyük önem vererek, *"Sovyet tarihinin ders kitaplarında "Komünistlerin diktatörü" olarak tanıtılan Atatürk şimdi Kazak halkına çok yakın. Onun biyografisi ve etkinlikleriyle ilgili çok sayıda kitaplar ve makaleler yayınlandı. Atatürk'ün layiklik reformları Kazak halkı tarafından iyi bilinmektedir"* demektedir. Bunun yanı sıra Atatürk'e armağan edilen bu tanıtım makalede onun girişimiyle gerçekleşen İzmir Kongresi hakkında net bilgiler verilerek, bu kongreden Kazak halkı milletin ortak çıkarlarını pekiştirmeyi öğrenmelidir denilmektedir. Ayreten İzmir kongresinde kabul edilen "Ekonomik yemin" in Türkiye Türkleri için ne kadar önemli olsa, aynı şekilde bizler (Kazak halkı) için de önemli olmalı imajı vurgulanmaktadır. (Smayıl, 2010)

Kazak Gençlerinin Atatürk Algısı

Türkiye, Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkedir. İki ülke arasında Ekim 2009 tarihinde Stratejik Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye ve Kazakistan işbirliğinin somut bir sonucu olarak, iki ülke öncülüğünde Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi kurumsallaştırılmış ve Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 15-16 Eylül 2010 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen zirveyle hayata geçirilmiştir.

Kazakistan'daki Kazak öğrencilerinin Atatürk algısıyla ilgili özgün ölçeklerle taslak olarak geliştirilen anket formu, 2019 yılı içerisinde Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Abay Milli Pedogoci Üniversitesi ve Satbayev Milli Politeknik Üniversitesinde bulunan 280 Kazak öğrenciye uygulanmıştır. Ayrıca, Tarih, Uluslararası İlişkiler ve Şarkiyat fakültelerinde çalışmaları bulunan 24 akademisyenden anketin geliştirilmesine dönük eleştiri ve geri bildirim alınmıştır. Yapılan uygulama ve alınan geri bildirimlerden hareketle anket yeniden tasarlanmış ve nihai şekline ulaşılmıştır.

Anketler yüz yüze görüşme yöntemi ile uygulanmıştır. Örneklem seçiminde irtibat kurulan akademisyenlerin ve anketör olarak seçilen öğrencilerin uygun örneklem yöntemiyle, kazara ulaştığı kişilere uygulama yapılmıştır. Örneklem yaklaşık % 58'si Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesinde, % 28'i Abay Milli Pedogoci Üniversitesinde ve % 14'ü Satbayev Milli Politeknik'deki katılımcılardan oluşmaktadır.

Uygulamanın sadece üniversitelerde yapılmış olması ve örneklem seçiminde olasılıklı olmayan bir yöntemin kullanılmış olması nedeniyle, çalışma, bulguları itibarıyla Kazakistan halkının görüşlerini tam olarak temsil etme iddiasında olmamakla birlikte, daha eğitilmiş, dünyaya daha açık evren olarak belirlenmesinin çalışma bulguları temelinde yarattığı avantajın da vurgulanması gerekmektedir. Bu anlamda, araştırmanın eğitilmiş Kazak halkının düşünceleri konusunda önemli fikirler verdiği söylenebilir.

280 kişiden oluşan örneklem yaklaşık % 58'i erkeklerden % 42'si kadınlardan oluşmaktadır. Cinsiyet ve yaş bilgilerinden her ikisini de tam olarak işaretleyen 267 kişi anketleri dolmuştur. Örneklem yaklaşık % 85'i 17-25 yaş grubunda iken % 12'si 26-40 yaş grubunda ve % 3'ü 41 yaş ve üzeri gruptadır.

Örneklem yaklaşık % 58'sini oluşturan Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesinden çalışmaya katılanların Atatürk'ü tanıyanlar ve onun

siyasetinden haberi olanlar % 56 düzeyindeyken, örneklemin % 28'sini oluşturan Abay Milli Pedogoji Üniversitesinden % 59 düzeyinde ve örneklemin % 14'ünü oluşturan Satbayev Milli Politeknik Üniversitesinden % 45 ile en düşük düzeydedir. Bu bulgular, Türkiye açısından bölgedeki eğitim yatırımlarının önemini ortaya koymakla birlikte, mevcut yatırımların ve eğitim işbirliği faaliyetlerinin etkinliğinin de sorgulanmasını gerektirmektedir.

Atatürk'ün Türkiye'de yürüttüğü demokratikleşme ve layiklik siyaseti hakkındaki bilgiler Kazaklar tarafından algılanma şekli farklı diyebiliriz. Atatürk'ün demokrasi politikası, milletlere saygı, fikir özgürlüğü ve insan hakları algılarına yönelik sorular, Kazaklar tarafından % 54-62 aralığında ve orta düzeyde olumlu olarak algılanmaktadır.

Sonuç

Kazakistan, Sovyetlerin son döneminden itibaren ülkesinde başlattığı reform hareketleri ile bağımsızlık sonrası girişilecek olan ulus inşa sürecini sağlam temeller üzerine oturtmuştur. Sovyetlerin dağılmasının hemen ardından ise bu temeller üzerinde Kazak ülkesinde yeni bir devlet modeli yükseltilmeye çalışılmıştır. Bu yeni devlet modeli, Nazarbayev önderliğinde bağımsız Kazakistan'ı Sovyet asimilasyonlarından arındırma gayreti ile kendisini göstermiştir. Bu gayret, bağımsız Kazakistan'ın öz değerlerine bağlı kalınmak sureti ile batı demokrasisini Kazakistan'a taşımak şeklinde gösterilmiştir. Bu şartlar altında gelişen Kazakistan için kardeş Türkiye'nin tarihi ve bu devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasi görüşü ile her alandaki uygulamalar çok önemlidir. Atatürk, Türkiye ve Türk halkı için büyük işler yapmış önderdir. Onun, şimdiki Türkiye'nin mevcut siyasetine, ekonomisine büyük emeği geçmiştir. O, siyasette, ekonomide büyük reformlar gerçekleştirmiş. Üniter, çağdaş bir devlet kurmayı başarmıştır. Tek taraflı düşünmeyen, geniş ve perspektifli düşünen, ileriye iyi görebilen, öngörülü siyasetçiydi. Asıl onun düşünceleri hayata geçerek Türkiye'nin yapısı oluştu. Atatürk'ün önder önünde Türk Milletine eğilmek kalıyor. Atatürk'ün sadece Türkiye halkı için değil, bütün Türk dünyasına emeği geçmiştir. Atatürk, hayatı boyunca Türkistan'daki (Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan) Türk topluluklarıyla irtibatlarıyla ilgisini sürdürdü. Sovyet rejiminin Türkistan bölgesini dünyadan, özellikle Türkiye'den soyutlama politikası sebebiyle, Atatürk bu ilişkilerini kısıtlı imkanlarla Afganistan üzerinden yürüttü.

Halbuki Kazakistan'ın orta okul ve üniversitelerinde günümüze kadar Türkiye tarihi ve Atatürk'ün ilkeleri üzerine ayrı bir ders koyulmamıştır. Bugünde sadece Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak üniversitesinde tüm uzmanlıklara "Genel Türk Tarihi" zorunlu dersi eklenmiştir. Kalan eğitim kurumlarında Türkiye Tarihi ve Atatürk ilkeleri ancak "Asya ve Afarika'nın Yeni Çağ Tarihi" derslerinde okutulmaktadır. Hatta Kazakistan'daki Türk-Kazak liselerinde Atatürk ve Türkiye tarihi ayrı bir ders olarak eklenmemiştir. Buna rağmen tüm Kazakistan'da Türkiye'ye olan sempati ile ortak Türk tarihi bilgisi çok güçlüdür. Medya ve kamoyunu Türkiye ve Atatürk hakkında Kazak halkı arasında olumlu bilgileri aktarmaktadır. Tarihi bilgilerin ve ortak kültürümüz olması Kazak gençleri arasında Atatürk algısını güçlendirmektedir.

KAYNAKLAR

ABDRAHMANOV S., (2012), Mustafa Kemal Atatürk, https://zinref.ru/000_uchebniki/04000pravo_kazahstana/001_00_stati_na_kazahskom_chast12/104.htm

ASANOV Jandos, (2017), Gıımı İntegratsiya men Ortak Duniyeler: Turki Tilderin Zertteu Maseleleri, II Gumanitarlık Gıımı Forum, Astana, 25-26 Mamır / Bilimsel Bütünleşme ve Ortak Meseleler: Türk Dillerini Araştırma Problemleri

ATATÜRK Kemal, (1966), İzbrannıye Reçi i Vastupleniya, Moskva / Seçilmiş konuşmalar ve zirveler

BEGLOV S.İ., (1980), Vneşnepolitiçeskaya Propoganda, Moskva / Dış politika propagandası

ERCİLASUN K.G., (2016), Alihan Bokeyhan men Atatüriktin Tauelsizdik Jolındağı Kuresi, <https://e-history.kz/kz/publications/view/2581> / Alihan Bökeyhan ile Atatürk'ün Bağımsızlık Yolundaki Mücadelesi

KUMIRZAKULY A., (2016), Mustafa Kemal Atatürk Ustaz Tutkan Alaş Arysy Mırjakıp Dulatuly, <https://e-history.kz/kz/publications/view/1644> / Mustafa Kemal Atatürk Büyük Üstad Edinen Alaş Lideri Mırjakıp Dulatuly.

MİLLER A.F., (1948), Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii, Moskova-Leningrad / Türkiye'nin Yakın Dönem Tarihinin Anlatımları

MUSTAFA Kemal, (1966), Put' Novoy Turtsii, T. I-IV., Moskova / Yeni Türkiye'nin Yolu

NAĞI İzgilik, (2012), Atatüriktin Türki Alemine Sinirgen Enbegi Kanday? <https://abai.kz/post/12353> / Türk Dünyasına Atatürk Nasıl Katkıda Bulundu?

NOVIÇEV A.D., (1959), Krest'yanstvo Turtsii v Noveyşeye Vremya, Moskova / Modern Zamanlarda Türkiye'de Ziraat; JELTYAKOV A.D., (1967), Natsiolanl'no-Osvoboditel'naya Bor'ba Turetskogo Krest'yanstva Yugo-Vostoçnoy Anatolii, 1919-1920 Godah, Vestnik Leningradskogo Universiteta, No 8 / Güneydoğu Anadolu Türk Çiftçilerinin Milli Kurtuluş Mücadelesi, 1919-1920 Yılları.

NOVICHEV A.D., (1937), Ekonomika Turtsii v Period Pervoy Mirovoy Voynı, Moskova-Leningrad / Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşındaki Ekonomisi.

ÖZDEMİR Aşur, (1996), Kazak Türkleri'nin Büyük Edibi Mırjakıp Duvlatulı (1885-1935), Bilig-3/Güz'96

POTSHVERIYA B.M., (1992), Turtsiya Mejdu Dvumya Mirovımi Voinami, Moskova / İki dünya savaşı arasında Türkiye

SARYM Aydos, (2017), Erdoğan'ın Ekinşi Atatürk Bolatın Mumkindigi Bar edi, Alayda..., https://aqparat.info/news/2017/07/17/8559304-aidos_sarym_erdogannyn_ekinshi_atatyrik.html / Erdoğan'ın İkinci Atatürk Olma Şansı Vardı, Ancak...

SMAYIL Srayıl, (2010), Atatürk, <http://www.minber.kz> / "Jas Kazak" gazetesinden alınmıştır.

ŞAMSUTDİNOV A.M., (1966), Natsional'no-Osvoboditel'noya Bar'ba v Turtsii 1918-1923 Godah, Moskova / Türkiye'de Milli Kurtuluş Mücadelesi

KAZAKİSTAN'DAKİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ VE ÖĞRETİM ELEMANLARININ ATATÜRK HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Zubeyde SHADKAM*

ÖZET

Bir milletin tarihini sadece ait olduğu millet değil tarih boyunca ilişki içinde oldukları başta olmak üzere diğer milletler de bilmelidir. Bu, hem kendi tarihlerini anlamak ve özümsek hem de başka milletlerin tecrübelerinden istifade edebilmek için gereklidir. Öncelikle Türk eğitimi müfredatında da yer aldığı şekliyle Mustafa Kemal Atatürk her yönüyle öğrencilere aktarılmaktadır. Dolayısıyla bu müfredat ile öğrenim gören tüm öğrenciler Türk tarihini öğrenirken “Geçmişini bilmeyen geleceğine yön veremez.” diyen Atatürk’ü tam anlamıyla tanımaya, Atatürk’ün felsefesini hayatlarına entegre etmeye imkan bulmaktadır. Peki Türkiye dışında, özellikle Türkiye ile yakın ilişkiler içinde olan ülkelerde Atatürk ne kadar ve nasıl tanıtılmaktadır? Bu soruya cevap bulabilmek amacıyla bu çalışmada Türkiye dışındaki ülkelerde Atatürk’ün ne kadar ve nasıl tanındığına dair veriler Kazakistan örneği çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın hazırlanmasında Kazakistan’ın yükseköğretim kurumlarında eğitim görmekte olan öğrenciler ve eğitim veren öğretim elemanlarının yardımlarıyla uygulanan anket sonuçlarından yararlanılmıştır. Bilindiği gibi Kazakistan’daki sosyal yapı sebebiyle öğrenciler ailelerinin tercihinin göre Kazak ya da Rus okullarında eğitim görebilmektedirler. Anketin uygulanmasındaki hedef kitlede Kazak ve Rus okullarında eğitim gören katılımcıların homojen olmasına dikkat edilmiştir. Bu vesile ile her iki müfredatın da çıktılarını gözlemek ve örneklemek hedeflenmiştir. Katılımcıların hem öğrenci hem de öğretim elemanları arasından seçilmesinde de amaç aynı şekilde yaş grupları arasında homojen dağılımı sağlamaktır.

Bu çalışma ile ortaya konulması hedeflenen verilerin sadece Atatürk’ün hayatı ve kişiliğinin ne kadar biliniyor olduğunu göstermesi amaçlanmamaktadır. Bunun yanı sıra bu verilerin Türkiye’den Kazakistan’a uzanan felsefesi, Atatürk’ün özellikle siyasî kişiliğinin Kazakistan ve Türkiye ilişkilerine yansımaları, siyasî ve askerî yaşamı yanında ortaya koyduğu eserlerin tanınması gibi durumları da açıklığa kavuşturması beklenmektedir. Ayrıca çalışmanın Kazakistan örneği çerçevesinde ortaya koyulacak olmasının Türk dünyasındaki diğer devletler için de model oluşturacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler

Kazakistan, Atatürk, tarih eğitimi ve öğretimi.

* Doç. Dr., Al Farabi Kazak Milli Üniversitesi – TÜRKSOY, Almatı, Kazakistan, zubaida68@gmail.com

AN EVALUATION ON THE OPINIONS OF UNIVERSITY STUDENTS AND TEACHERS IN KAZAKHSTAN ON KEMAL ATATURK

ABSTRACT

Other nations should know not only the history of their own nation, but the history of the nation others as well. This is necessary to understand and solve their own history and to benefit from the experiences of other nations. First of all, Mustafa Kemal Atatürk, as this topic is included in the Turkish education curriculum, is conveyed to students in every aspect. Therefore, all students studying with this curriculum have the opportunity to know Atatürk fully and integrate the philosophy of Atatürk into their lives while learning Turkish history. So outside of Turkey, especially in developing countries Atatürk introduced in how much and how close relations with Turkey. This is how Atatürk in countries other than Turkey in this study in order to find the answer to the question of how the data will be recognized and tried to put forward in the framework of Kazakhstan instance.

In the preparation of the study, the results of the survey, which will be applied, with the help of the students who are studying in the higher education institutions of Kazakhstan and the instructors who provide education will be used. In case of necessity for data collection, interview method will also be used. Because of the social structure in Kazakhstan, it is known that students can study in Kazakh or Russian schools according to their parents' preference. The target audience in the implementation of the questionnaire will be homogeneous participants in Kazakh and Russian schools. We aim to observe and exemplify the outputs of both curricula. The selection of the participants from both the student and the instructors is also to ensure homogeneous distribution among the age groups.

The aim of this study is not to show how much knowledge of Atatürk's life and personality is known of this, as well as the data philosophy extends to Kazakhstan from Turkey, Atatürk's particularly reflected in the Kazakhstan-Turkey relations of political personalities, situations such as recognition of his works reveals besides political and military life are expected to also elucidate. Moreover, the fact that the study will be presented within the framework of Kazakhstan will constitute as a model for other states in the Turkish world.

Keywords

Kazakhstan, Ataturk, history, education and teaching.

Giriş

Bir milletin tarihini sadece ait olduğu millet değil tarih boyunca ilişki içinde oldukları başta olmak üzere diğer milletler de bilmelidir. Bu hem kendi tarihlerini anlama ve özümse hem de başka milletlerin tecrübelerinden istifade edebilmek için gereklidir. Öncelikle Türk eğitimi müfredatında da yer aldığı şekliyle Mustafa Kemal Atatürk her yönüyle öğrencilere aktarılmaktadır. Dolayısıyla bu müfredat ile öğrenim gören tüm öğrenciler Türk tarihini öğrenirken “*Geçmişini bilmeyen geleceğine yön veremez.*” diyen Atatürk’ü tam anlamıyla tanımaya, Atatürk’ün felsefesini hayatlarına entegre etmeye imkan

bulmaktadır. Peki Türkiye dışında, özellikle Türkiye ile yakın ilişkiler içinde olan ülkelerde Atatürk ne kadar ve nasıl tanıtılmaktadır? Bu soruya cevap bulabilmek amacıyla bu çalışmada Türkiye dışındaki ülkelerde Atatürk'ün ne kadar ve nasıl tanındığına dair veriler Kazakistan örneği çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu doğrultuda geleceğimiz olarak bildiğimiz ve tanımladığımız gençlerimizin Türkiye Cumhuriyeti ve kurucusu hakkında neler bildiklerini nasıl öğrendiklerini değerlendirmeye çalıştık. Eğer hedefimiz bir Türk Dünyası birliği ise o zaman *“Asırlarca uzak ve ayrı kalmış Türk dünyası birliği için neler yapmalıyız? Gençlerimiz, yeni nesil Türk dünyası liderleri hakkında ne biliyorlar ne bilmiyorlar? Biliyorlar ise hangi kaynak ve düzeyde biliyorlar?”* gibi sorulara değinmeye çalışacağız.

Hepimizin bildiği gibi 1991 yılında bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti Nursultan Nazarbayev'in cumhurbaşkanlığı ile kuruldu. Kazakistan'ın kurulma sürecinde N. Nazarbayev'in oynadığı rol dünyada birçok önemli liderin hayat serüveni ile benzerlikler göstermektedir. En önemli benzerliğin ise Nazarbayev'in her fırsatta kendisini örnek aldığını belirttiği Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ile olduğunu söyleyebiliriz. İki lider aralarında yaklaşık 100 yıllık bir zaman farkı olsa da yıkılan iki büyük devletin küllerinden ulus-devlet kurmak amacıyla yola çıkmışlardır. Mustafa Kemal Atatürk 20. yüzyılın başında giriştiği mücadele sonucunda o zamanın emperyalist ülkelere karşı ilk zaferi kazanıp sömürge haline düşmüş devletlere örnek olurken Nazarbayev 20. yüzyılın sonunda Sovyetler Birliği'nin yıkıntılarından yeni bir devlet yaratmıştır. İhsanoğlu, Nazarbayev için şöyle söylemektedir: *“Önce bir devlet kurmuş ve o devlete bir millet kazandırmıştır.”*(Tüfekçi, 2013: 28-31)

Mustafa Kemal Atatürk ve Nursultan Nazarbayev ikisinin ulus-devlet kurma yolunda yaptıkları benzer çalışmaları, hatta Nazarbayev'in örnek aldığını söyleyebileceğimiz çalışmalarını şöyle anlatabiliriz:

Atatürk ve Türkleştirme Çalışmaları

Osmanlı İmparatorluğu gibi yüzyıllara damgasını vurmuş bir devletin ardından yeni bir devletin inşa edilmesi kolay bir süreç değildi. Bunun başarı ile gerçekleştirebilmesi için yaygın olan düşünce ulus-devlet inşası sürecinde yeni bir kimlik, yeni bir tarih, yeni bir dilin oluşturulması gerekliliği idi ki bunun için de ilk hareket Osmanlı İmparatorluğunun kalıntılarının yok edilmesine yönelikti.

Nazarbayev ve Kazaklaştırma Çalışmaları

Nazarbayev, Kazakistan Komünist Partisi içerisinde emin adımlarla gerçekleştirdiği yükselişini 1990'da Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı seçilerek damgaladı. Bu seçilmişlik asıl 1 Aralık 1991'de yapılan seçimlerde oyların %99'unu alarak halk tarafından seçilen ilk devlet başkanı olmasıyla daha bir anlam kazandı. Nazarbayev seçilir seçilmez de zaten 16 Aralık 1991'de Kazakistan'ın bağımsız bir cumhuriyet olduğunu ilan etti.

Bağımsız Kazakistan, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin 1920'lerde tecrübe ettiği sorunlara benzer sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Bunlardan en önemlisi Kazakistan'da yaşayan etnik gruplar sorunuydu ki o zaman için

neredeyse Kazaklar nüfus içerisinde azınlık durumundaydı. Nazarbayev'in Kazaklaştırma politikası 30 yılın sonunda kendi neticesini göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile bir diğer benzerlik Kazakistan'ın başkentinin Almatı'dan Astana'ya taşınmasıdır. 1998'de atılan bir adımla bu karar alınmış ve ülkenin güneydoğusunda bulunan başkent ülkenin orta kesimine alınmıştır ki bundaki temel amaç hem nüfus yoğunluğunun orantılı dağılmasını sağlamak hem de başkenti stratejik olarak daha güvenli bir bölgeye taşımaktır. Nazarbayev bu fikiri Atatürk'ten aldığını söylemiştir.

Başka bir benzerlik de Kazak milliyetçiliğinin ortaya çıkması ve bağımsızlığın elde edilmesi sürecinin tabandan başlamamış olmasıdır. Yani Kazakistan'ın bağımsızlığı halkın çoğunluğunun isteğiyle olmamıştır. Kazakistan'daki Kazakların nüfus çoğunluğunun oluşturulamamış olması bunun önündeki temel engeldi. Bu husus daha önce de belirtilen Nazarbayev'in önce bir devlet kurduğu ve o devlete bir millet kazandırdığı ifadesini doğrulamaktadır.

Diğer bir benzerlik resmi dilde yapılan değişikliklerdir. Sovyetler Birliği döneminden kalma bir alışkanlık ile birlik içerisinde resmi dil Rusçaydı ve tüm etnik gruplar aralarında iletişimi kurmak için Rusçayı kullanmaktaydı. Yeni kurulan Cumhuriyetin yönetimi de hem etnik azınlıkların iletişim için Rusçayı kullanmayı tercih etmeleri hem de Rus azınlığının fazla olması hesabıyla Rusçanın kullanılmasına müdahale etmemiştir. Lakin zamanla Kazakçanın da yaygınlaşmaya başlaması ile Rusçanın kullanımı gerilemeye başlamıştır. Yine de Rusçanın etkin olarak kullanılmaya devam ettiğini belirtmekte fayda var. Bunun devamı olarak Kazakistan'ın 2025 yılından itibaren Kiril harfleri yerine Latin harflerine geçeceği ve hatta 2018 yılında Kazak Latin harflerinin belirlenmesi ve devlet tarafından kabul edilmesi olmuştur.

Yukarıda bahsedilen konular dışında iki devlet yöneticileri ve iş adamları aracılığıyla yapılan faaliyetler ve çalışmalar çerçevesinde her iki liderin heykellerinin Türkiye ve Kazakistan şehirlerinde dikilmeleri, caddelere adlarının verilmesi gibi jestler ve çalışmaların yapılmasının her iki devletin halkını duygulandırdığını da unutmamalıyız.

Atatürk'ün Türk dünyası ile ilgili en önemlisi görüşü şüphesiz Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamaları çerçevesinde 29 Ekim 1933 tarihinde Ankara'daki Ziraat Bankası lokalindeki yaptığı konuşmadır:

“Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur; müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bu günden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lâzımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevî köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli...”

Atatürk'ün uzak ve ileri görüşlü bir lider olduğunu ispatlayan bu sözlerin Ortak Türk Dünyası tarih kitaplarında altınla yazılması gerekiyor diye düşünüyoruz.

Milletlerin kaderini, dönüm noktalarını belirleyen etkenler bir toplum yada grup etkisiyle değil lider olan bir kişinin davranışı tutumu, dile getirdiği güçlü ifadeli sözü belirlemektedir.

Liderler ve önder kişiler her zaman ve kolayca yetişen fertler değildir. Bir milletin lider yetiştirmek için çok uzun ve zorlu badireler atlatması, sınavlardan geçmesi gerekmektedir. İşte böyle bir lider olan Atatürk için Türk dünyası gençliği hangi görüşler diye bu çalışmaya giriştik.

Yukarıda Atatürk ve Türk Dünyası hakkında bahsedilen bütün ortak noktalar ve benzerliklerden sonra Türk Dünyası (Kazakistan) gençliği ve öğretim üyeleri ulu önder ve dünyada 10 büyük siyasi lider arasında yer alan Atatürk ve kurduğu Türkiye Cumhuriyeti hakkında bildikleri ve bilgilerinin ne kadar olduğunu çok genel ve bazen detaylı sorular ile ölçmeye çalıştık. Anket Al-farabi Kazak Ulusal Üniversitesi öğretim üyeleri ve öğrencileri (lisans,yükseklisans, doktora) arasında uygulanmıştır.

Bütün bu bilgiler Türk Dünyasının birçok araştırmacı ve gazete sayfalarında yazıldı yansıdı. Geniş kitlelere de ulaştı. Ancak aradan 30 yıl geçmesine rağmen Türk dünyasının ortak tarih derslerinin okutulmaması böyle bir ortak ders kitabı ve disiplinin hala olmaması Türk dünyası gençliğine tarihimizin her yönüyle geniş ve derin çapta bilmemelerinin sebebidir diye düşünüyoruz.

Sovyet sosyalist rejiminin yıkılmasına ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına kavuşmalarına yaklaşık 30 yıl olmasına rağmen ortak Türk dünyası tarihi ile ilgili çalışmaların olmaması çok vahim bir durumdur.

Uzun yıllar boyu hatta asırlar boyu birbirinden uzak ve habersiz kalmış Türk dünyasının birlik ve beraberliği güzel ve duygusal sloganlarla değil ancak ve ancak kaliteli eğitim ve öğrenim yolu ile gerçekleşeceğini kabul etmeliyiz diye düşünüyoruz. Bu kanaate varmamıza son 30 yılda Türk devletleri tarafından yapılan çalışmalar ve faaliyetlerin yetersiz kalması sebep olmuştur. Yaptığımız ankette Al-farabi Kazak Ulusal Üniversitesi öğrencileri ve öğretim üyeleri arasında gerçekleşti. Üniversitemizin Tarih ve Felsefe Fakültelerinden de birkaç katılımcımız olmuştur. Sorulan ilk sorular katılımcıların cinsiyet, yaş ve eğitim alanı ve düzeyini belirlemektedir. Sonra Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili sorular gelmektedir. Elde edilen sonuçları tabloda göstermeye çalıştık.

Anket İncelenmesi

Ankete en çok bayanların katılması, yaş ortalaması 18-23 yaş arası lisans, yüksek lisans, doktora öğrencileri ve öğretim üyesi dir.

Katılımcıların çoğu ilkokulda ve üniversitede Atatürk hakkında duyduklarını belirtmişlerdir. Atatürk sözünü anlamını da çoğu katılımcı doğru cevap vermiştir.

Ancak Atatürk'ün reformları hakkında katılımcıların çoğu net bilgi verememektedirler.

Katılımcıların çoğu Atatürk'ün kazandığı savaş ve mücadele hakkında net ve kesin bilgi sahibi değildir.

38 katılımcının %57,9'u Atatürk'ü ilk Cumhurbaşkanı %26,3'ü reformcu diye tanıtmışlardır.

38 katılımcının %91,4'ü Atatürk'ün Türk Dünyası için önemli bir şahsiyet olarak kabul etmektedir.

38 katılımcının %67,6'sı Atatürk unvanının sonradan Mustafa Kemal'e verildiğini bildiklerini %29,4'ü ise bilmediklerini yazmışlardır.

38 katılımcının %81,6'ı Atatürk'ün ne anlama geldiğini bilmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ü hangi lider ile çağrıştırdıkları sorusuna çok ilginç ve renkli cevaplar verilmiştir.

38 katılımcıdan 8 katılımcı Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ne hediye ettiği bayramlar sorusuna doğru cevap vermişlerdir.

Atatürk'ün kazandığı savaş ve mücadele sorusuna da 3-5 katılımcı doğru cevap verebilmiştir.

En sonda 38 katılımcıdan 34 kişi (%88,9) Atatürk resmini doğru tanımışlar.

Sonuç

Türk dünyasındaki bütünleşme çabaları da Avrupa bütünleşmesi örneğinde olduğu gibi ülkelerin birbirleri ile en hızlı ve en yakın ilişkiler kurabileceği alanlar üzerinden yürütülmelidir. Türk Dünyası ülkelerinin birbirleri ile olan ekonomik ilişkilerinin boyutu bu tür bir birliğin ekonomi alanından başlamasının güç olacağına işaret etmektedir. Öyle ki Türkiye'nin bile özellikle Orta Asya ülkeleri ile ekonomik ortaklıkları ve ticaret hacmi çok düşük kalmaktadır.

Doğrudan bir siyasî birlik çabalarına girişmek de hayalperestlik olacaktır ve bütün taraflara zarar verebilecektir. Bu noktada en akılcıca seçim Türk Dünyası içerisinde bir kültür birliği oluşturmaktır. Mustafa Kemal Atatürk'ün on yıllar önce koyduğu hedefler gibi.

Gelecek yıllarda Türk Dünyasında bir birlik hedeflerinden bahsediyorsak bugün kültür alanında çalışmalara hız verilmelidir. Bir kere öncelikle toplumlara ortak bir tarih şuuru kazandırılmalıdır ki ortak bir geçmiş ortak bir geleceğe uzanan köprüyü oluşturabilsin. Dil alanında yapılacak çalışmalar ile de toplumlar arası etkileşim nitelik ve nicelik olarak daha da değer kazanacaktır. Kısaca Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Tarihi Tetkik ve Türk Dili Tetkik Cemiyetleri bu ilk kuruluş amaçları doğrultusunda yeniden çalışmalarına başlamalıdır. Bu halde Türk Dünyasında kurulacak işbirliği alanları da artabilecek ve bu sürecin sonunda siyasî birlik çalışmaları da söz konusu olabilecektir. Atatürk'ün 1920'li yıllardan beri gösterdiği yol bu duruma işaret etmektedir. Türk dış politikası yapıcılarının bu hedefi iyi değerlendirerek belirleyecekleri yeni çalışma sahaları "*bir*" olmuş bir Türk Dünyası hedefinin ilk aşaması olacaktır (Saray, 1995: 53).

Yaptığımız anket sonuçlarına göre de demek istediğimiz ve varacağımız sonuçta Sayın Mehmet Saray'ın da değindiği gibi her şeyden önce Türk Dünyasına ortak bir tarih şuuru kazandırma çabaları olmasıdır. Bu da ortak tarih derslerinin yapılması ve ders kitaplarının hazırlanması ile gerçekleşecektir. Ankette elde ettiğimiz sonuçlar da biran evvel bu doğrultuda bütün Türk devletlerinin aydınlarının bilim insanlarının harekete geçmesi gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

Özkan İsa “Atatürk, Kemalizm ve Azerbaycan Milli Kültürü” a.g.e. s. 475. 2015.

Saray Mehmet, **Atatürk ve Türk Dünyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s:1-53

Tüfekçi Özgür “İki Ülke İki Lider: Atatürk ve Nazarbayev”, **Orta Asya**, Mayıs 2013. (www.Academia.edu)

(www.turkdunyasibirlik.org) “Atatürk ve Türk Dünyasında Birlik Düşüncesi” (10.04.2019)

<https://dalanews.kz/10160> “Айбарлы атагырік” (11.04.2019)

<https://massaget.kz/layfstayl/bilim/gumanitarly-lylymdar/tarih/26439/> (11.04.2019)

MİLLÎ MÜCADELE VE KAZAKİSTAN'DAKİ ATATÜRK İMAJI

Ziyabek KABULDİNOV*

ÖZET

Rusya İmparatorluğu'na tâbi halkların arasından çıkan Yusuf Akçura, Ahmed Topçubaşoğlu, Ayaz İshaki. A. Zeki Velidî Togan, Münevver Kâri, Mahmud Hoca Behbudî, Mustafa Çokay gibi fikir adamları Türkçülük taraftarları olarak Rusya İmparatorluğu'nda devrim gerçekleştiğinde birleşik Türk özerk devletinin kurulmasını desteklediler. Bununla beraber, Rusya'daki Türk toplumları arasında millî özerk devlet taraftarları vardı. Millî kurtuluş hareketlerinin böyle bir özelliği Osmanlı İmparatorluğu'na da özgüydü. Sultan ve onun yandaşları Osmanlıcılık ideolojisini desteklerken, yüzyılın başında Jön Türk hareketinin temsilcileri Türkçülük taraftarları olarak yeni Türk devletinin kurulması için mücadele ettiler. I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan, İtilâf devletleri tarafından tehlike olduğu zaman Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap ve Farslar gibi milletler savaşmaktan çekinmişler. O dönemde Atatürk'ün tarihî rolü çok önemliydi. Ezelden beri unutulmuş TÜRK adını canlandırıp, yeni, bağımsız Türk devletini, yani Türkiye'yi korumaya çağırdı. Bu mücadelesinde Osmanlı Türkleri vatanını koruyup, bağımsız Türkiye'yi kurmaya çalıştılar. Atatürk ise modern devletin temelini atarak, millî devlet ideolojisini oluşturdu.

Anahtar Kelimeler

Millî hareket, Kazakistan'daki millî hareket, Kazak Türklerinin siyasal önderleri, Atatürk, Kazak Türklerinin aydınları, Türkçülük, Kazakistan tarihi.

TURKISH NATIONAL STRUGGLE AND ATATURK'S IMAGE IN KAZAKHSTAN

ABSTRACT

Intellectual and political representatives of Turkish peoples subjugated under the Russian Empire, such as Yusuf Akchura, Ahmed Topshibashogly, Ayaz Iskhaki, A.Z.Validi Togan, Munavvar Kari, Mahmud Hodja Bekhbudi, M. Chokay support pan-Turkic integration. They intended to establish Turkic autonomy in the case of Revolution in Russian Empair. That kind of national liberation movement was in Ottoman Empire too. While the Sultan and his retinue keep up Ottoman Empire direction, "Young Turks" movement representatives encourage pan-Turkic direction and fought for the establishment of a new Turkish state. In First World War time, when the Antanta occupation was threatened, Arabs, Persians, and other ethnic groups which were in the Empire show unwillingness to wage war. Historical role of Ataturk at that time had special importance. The unremembered word "Turk" renewed and get stronger a new independent Turkish state established. By those struggle Ottoman Turks have been able to protect their land from

* Prof. Dr., Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve İlim Bakanlığı İlim Komitesi Şokan Valihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü Müdürlüğü, mukanovconference@gmail.com

invaders and created an independent Turkey. Founded its history and formulated the state national ideology.

Keywords

National-liberty straggle, National movement in Kazakhstan, Kazakh political leaders, Ataturk, Kazakh intelligentsia, pan-Turkism, History of Kazakhstan

Giriş

XX. yüzyılın başı Türk halkları için kolay değildi. Büyük imparatorlukların altında Kazak, Tatar, Başkurt, Özbek ve Kırgız Türkleri ile başka milletlerin millî kurtuluş hareketleri oluşup, egemenlik mücadelesinde yeni bir özelliğe sahip olmuşlar. O dönemde Türk halklarını birleştirerek bir çatı altında Türk konfederasyonunun kurulmasını amaçlayan Pantürkçülük hareketi temsilcilerinin mücadelesi özel bir öneme sahip olmuştu. Ünlü Tatar maarifçisi İsmail Bey Gaspralı temelini atmış olduğu töte yazma sistemine dayalı TERCÜMAN gazetesi, bütün Türk halkları millî kurtuluş hareketinin ideolojik temeli oldu desek, abartma olmaz diye düşünüyoruz.

Bizim bu çalışmadaki hedefimiz, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında Kazak Türkleri ulusal kurtuluş hareketinin özelliklerini göstermektedir.

Historiyografi

Bu analiz etmiş olduğumuz meselenin bazı yanları birtakım yabancı ve Kazak tarihçileri tarafından araştırılmıştır.¹ Bu arada Kazak profesörü M. ASILBEKOV “ALAS Hareketi Önderi Alihan BÖKEYHAN’ın Siyasî Görüşleri Değişmesi Hakkında” adlı çalışmasında Kazak politikacısı Alihan Bökeyhan’ın siyasî pozisyonu nasıl değiştiği ve bunu hangi faktörler etkilediklerini göstermiştir. Örneğin; ilk önce Marxizm ideolojisi taraftarlarının biri olmasına rağmen, Alihan BÖKEYHAN Kazak Türklerinin geçmişi ile o dönemdeki durumunu, onların âdet ve örflerini araştırarak, ayrı bir ülkede Sosyalizm sistemini kurmak mümkün olsa bile, Kazakistan’da bu imkânsız olacağını ifade etti.²

Biz araştırdığımız problem Rusya’nın da bilim adamlarının dikkatini çektiğini söylememiz gerekiyor. Meselâ, bu problem Rus tarihçisi A. ŞTIRBUL’un birkaç makalesinde incelenmiştir. A. ŞTIRBUL Kazak Türklerinin 1916’da olduğu ayaklanmasını analiz edip, aşağıdaki hükme vardı ki, “... *bu çarlık Rusya’nın tarihindeki sadece en büyük ulusal kurtuluş hareket değildir, bununla beraber emperyalizmin eziyeti altındaki bütün halkların mücadelesinde çok önemli olaydı*”.³

¹ Amanzholova D. A. “**Kazakhski avtonomizm i Rossiya. Istoriya dvizheniya Alash**”, M., 1994, 213 s.; Asilbekov M. H. “**Ob evolyutsii politicheskikh vzglyadov lidera dvizheniya Alash Alihana Bokeyhana**”, Servis v Rossii i za rubezhom, 2013, № 2, s. 80–90; Chzhen Nan “**Dvizhenie Alash – znachenie i vliyanie**”, Sotsialno-pliticheskie nauki, 2017, s. 169–171; ve s.

² Asilbekov M. H. “**Ob evolyutsii politicheskikh vzglyadov lidera dvizheniya Alash Alihana Bokeyhana**”, Servis v Rossii i za rubezhom, 2013, № 2, s. 85.

³ Ştirbul A. A. “**K yugu ot Omska. Chrezvychaynye sobytiya 1916 – 1917 godov v Stepnov krae I ikh posledstviya (nachalo)**”, Natsionalnye prioritety Rosii, 2017. № 2 (24), c. 7.

Tarihçilerin bazı çalışmalarında Rusya İmparatorluğu'nun başbakanı Peter STOLİPİN (1862–1911) tarım alanında yapmış olduğu reformları araştırılmıştır. Rus köylülerinin Kazak Türklerinin topraklarına yerleştirilmesi şu reformların en önemli yönlerinin biri olduğu için, bu mesele ile ilgili çalışmalar bizim için de önemlidir. Rus tarihçisi A. AVREH “Stolipin ve Rusya'daki Reformların Kaderi”⁴ kitabında başlıca olarak STOLİPİN'in ziraat alanındaki reformlarının yasal yanlarına dikkat etmiştir. D. FRİZEN ise, ismi geçen reformları analiz ederek, Batı Kazakistan'da Kazak Türkleri birçok topraklarından mahrum olduğunu söylemektedir.⁵

Genel olarak, meselemizle ilgili çalışmaları söylemek gerekirse, şu çalışmalarda aktüel problemler araştırılsa bile, bu meselenin bazı yönleri (örneğin; Kazak Türkleri ulusal kurtuluş hareketinin “Türki” yönleri) hâlâ incelenmemiş durumda, diyebiliriz.

Metodoloji

Bu makaleyi yazdığımız zaman tarihî olaylara biz Kazakistan tarih biliminde oluşmuş metodoloji açısından bakarız. Bu arada tarihî olayları etkileyen hertürlü faktörler (siyasî, sosyal, iktisadî ve s.) göz önüne alınmaktadır. Sonucunda tarihî olaylara o dönemdeki sosyal ve iktisadî, sosyal ve medenî durumlarla ilgili olarak bakılırsa, ulusal kurtuluş hareketlerinin özelliklerini göstermeye imkân verilecektir.

Ana Bölüm

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında Kazakistan'daki ulusal kurtuluş hareketi tarım problemleriyle ilgili idi. Bu problemler Kazak Türklerinin hayatını çok etkilemiştir. Yukarıda söylediğimiz gibi, o dönemde Rusya İmparatorluğu'nun hükümeti tarım alanında reformlar yapmaya başladı.

Kazak Türklerinin topraklarına Rus köylülerini getirip yerleştirmesi Rusya hükümetinin en önemli politikasına dönmüştür. Stolipin tarım reformlarının çerçevesinde Kazakistan'da devlet tarafından özel bir Göçme ve Yerleşme Dairesi kuruldu. İsmi geçen dairenin temsilcileri Kazakistan'da “artık”, “fazla” toprakları “bulup”, bunlara Rus köylülerini getirip, yerleştirmeye başladılar. Böyle politikanın sonucunda genel olarak Kazakistan'ın ve özellikle Kuzey ve Doğu Kazakistan'ın etnik yapısı çok değişti. Örneğin; 1912 yılında Kuzey ve Doğu Kazakistan'daki Akmola ve Semey vilayyetlerinde Ruslar ve Kazak Türkleri arasındaki oran aşağıdaki şekildeydi, yani, Akmola vilayyetinin ilçelerinde: Omsk ilçesi: Ruslar nüfusun %82'si, Kazak Türkleri ise %18'ini oluşturdular; Kökşetav (Gökçedağ) ilçesinde Ruslar %72, Kazak Türkleri ise %28'dir; Petropavl (Kızılcar) ilçesinde Ruslar %66, Kazak Türkleri ise %34'tür; Atbasar ilçesinde %37 ve %63'tür; Akmola ilçesinde %36 ve %64'tür. Ortalama olarak Akmola vilayyetinde nüfusun %58,6'sını Ruslar, Kazak Türkleri ise ancak %41,4'ünü oluşturdular.

Semey vilayetine gelince, Pavlodar ilçesinde nüfusun %35'ini Ruslar, Kazak Türkleri ise %65'ini oluşturdu; Öskemen ilçesinde Ruslar %34, Kazak Türkleri ise %66, Semey ilçesinde Ruslar %25, Kazak Türkleri %75, Zaysan ilçesinde

⁴ Avreh A. “Stolipin i sudby reform v Rossii”, M., 1991, gl. 3.

⁵ Frizen D. Ya. “Agrarnaya politika Rossii v Zapadnom Kazakhstane v kontse XIX – nachale XX vekov”, Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo sotsiano-ekonomicheskogo universiteta, 2009. s. 171–174.

Ruslar %17, Kazak Türkleri %83, Karkaralı ilçesinde Ruslar %2, Kazak Türkleri %98'di. Genel olarak, Semey vilayetinde nüfusun %22,6'nı Ruslar, %77,4'ünü ise Kazak Türkleri oluşturdu.⁶

Genel olarak, 1906'dan itibaren 1913 yılına kadar Rusya'dan Kazak Türklerinin topraklarına (Torgay, Oral, Semey, Akmolâ vilayetleri) 430 binden fazla çiftlik taşındı. Rusya hükümeti Kazakistan'da "artık", "fazla" toprakları "bulmak" amaçla Kazakistan'a birkaç gezi heyetini göndermiş. Yani, 1906–1912 yılları arasında P. SKRİPLEV ve P. RUMYANTSEV başkanlık etmiş olduğu İstatistik gezi heyeti Sırderya ve Jetisu (Yedisu) vilayetlerindeki Kazak köylerini araştırdı. P. HVOROSTİNSKİ, V. KUZNETSOV ve A. PEREPLETÇİKOV başkanlık ettiği başka bir İstatistik gezi heyeti Torgay, Akmolâ ve Semey vilayetlerini istatistik açısından araştırdı.

İsmi geçen istatistik gezi heyetleri işlerinin sonuçlarına dayanarak, Rusya hükümeti sulama sistemleri, ağaçlar, altyapısı olan Kazak Türklerinin topraklarını sonraları Rus köylülerine vermek için özel bir Toprak Vakfı'na teslim etmeye başladı. Böyle siyasetin sonucunda Kazak Türkleri topraksız kalarak, fakirleşmiş. Bununla birlikte, sömürge eziyeti de güçlenmiş.

Kazak Türklerinin çıkarlarını dikkate almadan Rusya hükümeti onların en iyi, verimli topraklarını Rusya'dan gelen köylülere vermiş. Kazak Türklerini ise Merkezî ve Güney Kazakistan'ın çöl ve yarı çöl taraflarına tahliye ettirmeye başladı. Kazak Türklerinin bir kısmı Vatanını terk ederek sınırdaş ülkelere gitmeye mecbur oldu.

Böylece, birkaç yıl geçtikten sonra Kazakistan'ın bazı yerlerinde Ruslar nüfusun çoğunluğunu oluşturdu.

XX. yüzyılın başında Kazakistan'da Rusya'nın öyle politikasına karşı çıkan millî kurtuluş hareketi oluşmuştur. Kazak Türklerinin millî mücadelesi çerçevesinde değişik yöntemleri kullanılmıştır, yani:

- Rusya İmparatorluğu yasal dokümanlarının yerine getirilmesine gizli sabotaj yapılması;
- sömürgecilerin Kazakistan'ın dahihi eyaletlerine ilerlemesine engel olup, silâhlı direnç gösterilmesi;
- Kazak Türklerinin topraklarına Rus köylülerini yerleştirme komisyonlarının işlerine hertürlü engel yapılması;
- Kazak Türklerinin geleneksel hayvancılığını geliştirmeye çalışması;
- Kazak Türklerinin geleneksel sosyal ve etnik yapısını korumak için kaymakamlar, biyler (Kazak Türklerinde yargıçlar) ve şairlerin tarafından çaba göstermesi;
- Kazak Türklerinin arasında İslâmcılık ve Türkçülük hareketlerinin güçlenmesi;
- Millî güçlerin ideoloji açısından oluşmasıdır.⁷

O dönemde Kazak Türklerinin arasında Rusya İmparatorluğu'nun sömürgecilik politikasına direnç girişimleri örgün, hedefli harekete dönmüşlerdir. XX. yüzyılın başında ALAŞ hareketinin üyeleri Rusya İmparatorluğu'ndaki Kazak Türklerinin hak ve özgürlükleri için geniş ölçülü mücadele başlamışlar. Bu mücadelenin sonucunda Kazak Türkleri siyasal

⁶ Ştrbul A. A. "K yugu ot Omska. Chrezvychaynye sobytiya 1916 – 1917 godov v Stepnov krae I ikh posledstviya (nachalo)", Natsionalnye prioritety Rosii, 2017. № 2 (24), c. 8.

⁷ Kudaybergenov K. Ch. "Soprotivlenie russkomu kolonializmu cherez mobilizatsiyu natsionalnoy elity v nachale XX v. v Kazakhstane", European Science, № 1 (33), s. 35.

haklara ve Rusya İmparatorluğu'nun Devlet Duması'na (Meclisine) milletvekilleri seçme hakkına sahip oldu. Milletvekilleri olduğu zaman, ALAŞ hareketinin temsilcileri siyasal tecrübe edinmekle birlikte Rusya İmparatorluğu'nun sömürgecilik politikasına direnebilen güçlü elite dönmüştür.⁸

XX. yüzyılın başında Kazakistan'da millî ve demokratik hareket gelişmiş. Millî ve demokratik hareketinin temsilcileri başlıca olarak kültür ve siyaset alanında faaliyet gösteriyordu. Bu yüzden de, siyasal açıdan bakılırsa, şu belirsiz bir fenomendi. Araştırmacılar söylediği gibi, İlk Rus Devrimi döneminde yada bundan sonra, yani 1917 Şubat Devrimi'nden önce iki esas ideolojik ve siyasal kanat oluştu. Yani onların ünlü liderleri Alihan BÖKEYHAN (1866–1937) ve Ahmet BAYTURSIN (1873–1938) olan *Liberaller* kanadı ve bununla beraber gittikçe liderlerine dönen Kölbay TOĞUSOV (1879–1919) ve Şubat Devrimi'nden sonra Turar RISKULOV(1894–1943) *Devrimci ve Demokratik* harekettir.⁹

1916'da ayaklanma olduğunda Kazakistan'ın bazı vilayetlerinde cihad ilân edilmiştir. Örneğin; Akmola ve Atbasar ilçelerinin sınırdaş olduğu noktada bulunan Üçgöl'ün yanında isyancıları başında “şariat kurallarını itirazsız uyan” İshan lâkaplı, Tâkel olduğu bellidir. Bundan önce o birkaç yıl Türkiye ve Arabistan'da yaşamış, yedi kere Mekke'ye haca gitti, o Kazak Türklerini Rus “gâvurlar”ına karşı savaşılmaya çağırılmış, Kazakistan'daki Rus kasaba ve köylerine saldırı yapmaya teşebbüs etti.¹⁰

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye bağımsız bir devlet olmak için mücadele ettiği zaman, Kazak Türkleri şairi Mağcan CUMABAY “Uzaktaki Kardeşime”¹¹ adlı ünlü şiirini yazdı:

*Uzaklarda azap çeken kardeşim
Lale gibi biyun büken kardeşim
Kuşatılmışzalim düşman içinde
Sel gibi gözyaşı döken kardeşim...*

Bu şiirinde Mağcan CUMABAY Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonraki zor durumunu söylüyor. O dönemde Yunanlılar Türkiye'nin batı topraklarını, İtalyanlar Antalya'yı, Fransızlar Doğu Anadolu'da bazı bölgeleri kontrol altına almış, Kuzey-Doğu Anadolu ise Ermeniler için düşünülmüştür.

Böylece, yukarıda söylediğimiz gibi, Kazak Türkleri XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında oluşan millî ve kurtuluş hareketinin çerçevesinde Türkiye ile birlik yapmaya teşebbüs etmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümeti “Türkî” politikasını hiç unutmadığını söylemek gerekiyor. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, belli bir

⁸ Kudaybergenov K. Ch. “Soprotivlenie russkomu kolonializmu cherez mobilizatsiyu natsionalnoy elity v nachale XX v. v Kazakhstane”, European Science, № 1 (33), s.35.

⁹ Ştirbul A. A. “K yugu ot Omska. Chrezvychaynye sobytiya 1916 – 1917 godov v Stepnov krae I ikh posledstviya (nachalo)”, Natsionalnye priority Rosii, 2017. № 2 (24), s. 9.

¹⁰ Ştirbul A. A. “K yugu ot Omska. Chrezvychaynye sobytiya 1916 – 1917 godov v Stepnov krae I ikh posledstviya (nachalo)”, Natsionalnye priority Rosii, 2017, № 3 (25), s. 22–23.

¹¹ Cumabay M. “Uzaktaki kardeşime”. URL: <https://1000kitap.com/yazar/magcan-cumabay>

durumda Türkiye SSCB'deki Türk halkları ile ilgili politikasını değiştirebileceğini ifade etti:

“Bugün Sovyetler Birliği, dostumuzdur; komşumuzdur, müttefikimizdir. Fakat yarın ne olacağını kimse bu günden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir... Hazırlanmak lazımdır. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Onların (Dış Türklerin) bize yaklaşmasını beklemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli...”¹²

Sonuç

Kazakistan'da XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında oluşan aydınlar topluluğu kendi siyasal görüşleri ve sosyal esaslarına göre üç gruba bölünmektedir, yani:

– hedefi Rusya İmparatorluğu'nda Kazak Türklerinin muhtariyeti kurulması olan ALAŞ Liberal ve Demokratik partisidir. Bu siyasal partinin kurucularının biri Kazak Türkleri ünlü aydını Alihan BÖKEYHAN'dır. ALAŞ temsilcileri Rusya'nın Moskova, St. Petersburg gibi şehirlerinde yüksek tahsil görüp, doktor, avukat, muallim olarak çalışıp, Kazakistan'daki Rus idari organlarında hizmet etmişlerdir. Bu grup üyelerinin arasında (onlara Batı taraftarları derlerdi) “Qazaq” (“Kazak Türku”) gazetesinin editor, şair, yazar, dilbilim uzmanı A. BAYTURSIN, hukukçu J. AKPAYEV, mühendis M. TINİŞPAYEV, şair, yazar M. DULATOV, şair, yazar M. CUMABAY, yazar H. GABBASOV, şair, yazar J. AYMAUTOV, doktor H. DOSMUHAMEDOV, hukukçu M. ÇOKAY ve s. ünlü aydınlar vardı.

– Kazak Türkleri aydınlarının ikinci grubuna Türkiye'den destek bekleyen Müslüman hareketinin temsilcileri mensuptur, onlara “Türkçüler” derlerdi. Başkurt aydını, önderi Zeki Velidi TOGAN “Milliyet ve Milliyetçilik” çalışmasında Rusya İmparatorluğu Türk halkları için “Tatar-Türkler” genel adı teklif etti. Bu öneride bulunmasının hedefi, Rusya İmparatorluğu'ndaki Türkleri birleştirmekti. Rusya'da Türkçülüğün temelini atan İsmail GASPIRALI idi. Onun ana hedefi eğitimde yeni Onun ana hedefi eğitimde yeni yöntemleri kullanarak, hayat tarzını geliştirerek, reformlar yaparak Türk halklarını ilerletme meselesini çözmekti. İsmail GASPIRALI'nın söylediğine göre, Rusya İmparatorluğu'ndaki Türk dünyasının problemlerini Rusların yardımıyla çözmek mümkündür.

İsmail GASPIRALI'nın görüşleri Rusya'daki Türk halkları aydınlarının hepsini etkilediğini de söyleyebiliriz. Öneğin; Turan devletinin kurulması ile ilgili fikirlere destek verenlerin biri Mirsaid SULTAN-GALIYEV (1892–1940) idi. Onun söylediğine göre, Rusya'da inkılap oldu. Lâkin ne olsa da, devrim, Rusya'nın İmparatorluk olarak gelişmesine engel olamadı ve SSCB biraz değişmiş bir İmparatorluktur: “Sovyetler Birliği kurulsaydı bile, Rus milliyetçileri aslında bölünmez Rusya'yı tekrar kurmasını, yani Rusların başka halkların üzerinde hakim bir unsur olarak kalmasını istiyorlar. Fakat bütün halklar Rus

¹² **Atatürk'ten.** URL: <https://turan.org.tr/ataturkten/>

milliyetleri Moskova'sının şu politikasına kesinlikle karşı çıkmalı bir sene de geçmemiştir."¹³

– A. JANGELDİN, T. RISKULOV, K. TOĞUSOV, S. SEYFULLİN gibi Sosyalizm ideolojisinin taraftarlarıdır. Bu grubun temsilcileri 1917 yılında Şubat ayından itibaren teşkilât kurarak gazette ile dergilerini açtılar. Onların faaliyeti 1917'de Ekim'den itibaren bundan daha da güçlenmişti¹⁴.

KAYNAKLAR

Avreh A. "Stolipin i sudby reform v Rossii", M., 1991, 286 s.

Amanzholova D. A. "Kazakhski avtonomizm i Rossiya. Istoriya dvizheniya Alash", M., 1994, 213 s.

Asılbekov M. H. "Ob evolyutsii politicheskikh vzglyadov lidera dvizheniya Alash Alihana Bokeyhana", Servis v Rossii i za rubezhom, 2013, № 2, s. 80–90.

Cumabayev M. "Uzaktaki kardeşime". URL: <https://1000kitap.com/yazar/magcan-cumabay>

Islamgulov I. R. "Mirsaid Sultan-Galiyev o tyurkskom edinstve", Vestnik Bashkirskogo universiteta, 2005, № 4, s. 82–84.

Kaziyev Sh. S. "Natsionalno-prosvetitel'skoye dvizhenie i proekty natsionalizma v kontse XIX – nachale XX vv., Izvestiya Altayskogo universiteta, 2014, № 1, s. 128–132.

Kenzhebayeva S. E. "Predstaviteli Alashskoy intelligentsia I Sovetskaya vlast", Vestnik AGTU, 2011, № 2 (52), s. 144–153.

Kudaybergenov K. Ch. "Soprotivlenie russkomu kolonializmu cherez mobilizatsiyu natsionalnoy elity v nachale XX v. v Kazakhstane", European Science, № 1 (33), s. 34–39.

Frizen D. Ya. "Agrarnaya politika Rossii v Zapadnom Kazakhstane v kontse XIX – nachale XX vekov", Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo sotsialno-ekonomicheskogo universiteta, 2009. s. 171–174.

Şırbul A. A. "K yugu ot Omska. Chrezvychaynye sobyitiya 1916 – 1917 godov v Stepnov krae I ikh posledstviya (nachalo)", Natsionalnye priority Rosii, 2017. № 2 (24), s. 6–18.

Şırbul A. A. "K yugu ot Omska. Chrezvychaynye sobyitiya 1916 – 1917 godov v Stepnov krae I ikh posledstviya (nachalo)", Natsionalnye priority Rosii, 2017, № 3 (25), s. 20–29.

Chzhen Nan "Dvizhenie Alash – znachenie i vliyanie", Sotsialno-pliticheskie nauki, 2017, s. 169–171.

Atatürk'ten. URL: <https://turan.org.tr/ataturkten/>

¹³ Islamgulov I. R. "Mirsaid Sultan-Galiyev o tyurkskom edinstve", Vestnik Bashkirskogo universiteta, 2005, № 4, s. 82.

¹⁴ KENZHEBAYEVA S. E. "Predstaviteli Alashskoy intelligentsia I Sovetskaya vlast", Vestnik AGTU, 2011, № 2 (52), s. 144; KAZIYEV Sh. S. "Natsionalno-prosvetitel'skoye dvizhenie i proekty natsionalizma v kontse XIX – nachale XX vv.", Izvestiya Altayskogo universiteta, 2014, № 1, s. 128–132.

KAPANIŞ VE DEĞERLENDİRME KONUŞMALARI

Emekli Tuğgeneral Şadi Öner:

Kıymetli dostlar, akrabalar. Sizleri öncelikle Ankara'da görmekten dolayı büyük bir mutluluk duyuyoruz. Ben açılış konuşmamamda da özetle söylediğim gibi Atatürk ve Türk İnkılabı için dernek olarak faaliyetlerimizi çok ciddi ve seviyeli olarak devam ettiriyoruz, bu azim ve kararlılığımızı yaşadığımız sürece de devam ettireceğiz. Bu bağlamda planlanmış olan ve Hacettepe Üniversitesi ile birlikte düzenlenmiş olan bu sempozyumda siz değerli hocalarımızdan çok önemli bilgileri dinlemiş, paylaşmış ve sizlerle birlikte bu mekanda bulunmuş olmaktan dolayı çok mutlu olduk. Hepinizden ayrı ayrı çok yararlandık. Bunun değerlendirmesini sayın hocam geleceğe ışık tutacak bir biçimde mutlaka kitap haline getirilecektir. Böylece daha anlamlı, daha şekilsel, daha ileriye ışık tutacak hale getireceklerdir.

Bu nedenle biz bu birliktelikten çok mutlu olduk. Sizleri dinlemiş ve birçok şeyi öğrenmiş olmaktan dolayı çok mutluyuz. Ben şahsım ve derneğimin bütün üyeleri adına bu faaliyette bulunan ve her türlü bildiriye ve takdimi yapan değerli bilim insanlarına en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Tekrar tekrar buluşmak üzere hepinize saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Talas Omarbekov:

Bu toplantı daha önce Sovyetler Birliği bünyesinde bulunan Türk halkları için oldukça önemli idi. Bunun sebebi açık konuşmak gerekirse henüz Sovyetler Birliği'nden kopmuş olan Türk memleketleri hala demokratik sisteme geçmeyi başaramadılar. Bizim Atatürk'ün kendi ülkemizdeki karşılığı olarak Alaşorda'nın çok önemli isimleri var. Fakat onları totaliter sistem yok etti. Buna benzer süreçler bütün bugünkü bütün Türk Cumhuriyetlerinde oldu. Sovyetler Birliği içinde bulunan bütün Türk ülkelerinde oldu. Bu demokratik bir devlet kurma idealini Türk dünyasında hayata aktarabilen sadece Mustafa Kemal Atatürk oldu. O yüzden Atatürk bizim için son derece önemli bir şahsiyettir. Bizim devlet başkanlarımızın tamamı Atatürk, Atakazak, Ataözbek olmak istiyorlar. Ama ne yazık ki onlar hala demokrasinin ne olduğunu anlayamadılar.

Biz demokrasiyi de Türkiye'den öğrenmeye gayret edip çabamızı sürdürüyoruz. Türkiye'de olduğu gibi devlet başkanını demokratik yolla, halkoyu ile serbest oyu ile seçmeyi hayal ediyoruz. Türkiye gibi demokratik, serbest ve gelişmiş bir ülke olmak istiyoruz. Onun için Türkiye ile birlikte olmamız gerekir. Bu devirde bizi yani Türk cumhuriyetlerini ancak Türkiye bir araya getirebilir. Bugün hala Rusya Federasyonu içerisindeki toplulukların önemli bir bölümü bağımsızlıklarını kazanış değiller. O yüzden buna öncülük edecek olan biz aydınlar, bu tür sempozyumlarda meselenin fikri temellerini oluşturmamız. Atatürk'ün prensiplerini bütün Türk memleketlerine anlatmamız ve öğretmemiz gerekir. Ancak ondan sonra birlikte olmamız ve güçlü millet olmamız mümkün olacaktır. O yüzden bu sempozyumu düzenleyen Türk kardeşlerimize çok teşekkür ediyoruz. Hepimiz sağ salim olarak el ele geleceği doğru yürüyelim İnşallah. Teşekkürler.

Prof. Dr. Mustafa Yılmaz:

Böyle bir sempozyumu düzenlemede katkılarından dolayı Enstitü'ye ve Anıtkabir Derneği'ne teşekkür ediyorum. Burada dikkatimi çeken benim oturum başkanlığını yaptığım salondaki sunumlardan birisi hala tartışılmakta olan Nutuk'un ne olduğu ile ilgili olarak Ali Güler Bey'in açıklayıcı bilgileri oldu. Bizim aslında öteden beri söylediğimiz, Enstitü olarak savunduğumuz fikirleri teyit eder anlamında idi. Bu da çok iyi oldu.

Yine Yozgat'tan gelen bir hocamızın yaptığı sunumda bağımsızlığın sadece lafta olmayıp mali açıdan bağımsızlıkla ilgili nelerin yapıldığını, denk bütçeye özen gösterildiğini, ödemeler dengesine özen gösterildiğinin altını çizdi.

Ben belki de daha çok basınla ilgilendiğim için Atatürk algısı ile ilgili oturumlar dikkatimi çekti. Oturumlarda başka bir dikkatimi çeken tebliğ ise Mustafa Kemal Paşa'nın şöyle deniliyor: Mütareke sonrasında Batı kamuoyunda çokça Mustafa Kemal Paşa adı geçince Almanlar diyorlar ki 'Bir dakika bu Atatürk gökten meteorla filan inmedi.' diyorlar. Çanakkale'yi işaret ediyorlar. Bugün hocamız bize fotoğraflarla Atatürk'ün her ne kadar Enver Paşa ile olan çekişmesi olsa da fotoğraflarda bile gizlenmeyeceğini 1911'den itibaren bize gösterdi.

Yine Saime Selenga Gökgöz Hocamızın aslında Türkiye'de olup biten 1923-1938'deki olup bitenlerle ilgili olarak bir muhalif tavrın olduğunu, o muhalif tavra bir örnek olarak o aslında biraz da soru işaretleri ile kim olduğundan emin olmayan bir kişinin aslında ona kimlerin bilgi verdiğinin sorgulanması gerektiğinin, oradan alınan bir malzeme ile doğruyu bulmanın güçlüğüne işaret etti ki, çok orijinal ve katkı yapıcıydı.

Bu tür toplantılarda hep sonuçta iyi şeyler söylenir: 'Bir araya gelelim, ne güzel oldu, çok da faydalı oldu' denilir ama bizim Türkler olarak takip etmeyen ve sonuçlandırmayan bir tarafımız var. Onunla ilgili bir iki şey söylemek istiyorum. Son oturum çok ilginçti. Kazakistan'daki algı, Özbekistan'da Türkiye tarihi ve Atatürk'ün nasıl algılandığına ilişkin sunulan tebliğle ilgili. Çok ilginç mesela bir tebliğ de Zübeyda Hanım idi sanırım, öğrencilere sorulan sorulardan Atatürk'ü dünya liderlerinden hangisi ile karşılaştırırsınız denildiğinde Kaddafi ve Che Guevera ile karşılaştırdıklarını ve sonuçta bir öneride bulundu. Aslında bu tür toplantıların bağlayıcı bir özelliğinin olması lazım. Hocamız dedi ki, Bu tür algının ortadan kalkması için bizim çok çaba sarf etmemiz lazım, orta öğretimden itibaren bizim genel olarak Türk tarihi, özel olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili olarak bir şeyler öğretmemiz lazım. Yoksa eğer iletişimin çok yoğun olduğu dünyamızda olumsuz bilgilere çok açık bir tavır var.' dedi.

Yine başka bir tebliğde, Kazakistan'daki Türk algısının nasıl oluştuğu ifade edildi. Atatürk, algısı nasıl oluşur? O ülke ile ilgili haber alma kaynaklarından oluşur. Bu gazetedir, dergidir, televizyondur ve zamanımızda da sosyal medyadır. Onun üzerine inşa edilir. Yani nasıl bir liderdi, neler yaptı, yaptıklarını onaylayan ve onaylamayan. Çok ilginçtir Sovyetler zamanında yazılan şeylerin Atatürk Dönemi'nde yapılanları onayladığı ama çok da doyurucu bilgilerin verilmediği, daha sonra Kazakça yayınların da yeterli olmadığı şeklinde idi ki aslında bu tür ihtiyaçların 1990'dan sonra artık kurulan yeni devletlerde çok daha gelişmesi lazım. Ortak dil ve ortak tarihle ilgili kanaat oluşması lazım. Her seferinde söyleriz ama bununla ilgili pek de bir şey yapılmadığı kanaatindeyim. Bunların gerçekleştirilmesini diliyorum.

Prof. Dr. M. Derviş Kılınçkaya:

Ben 1993 yılından beri bu tür pek çok toplantıya katıldım. Orada gördüğüm aksaklıkları bu sempozyumda mümkün olabildiği kadar gidermeye çalıştım. Bu toplantıya umumiyetle âlimlerin katılmasını sağlamaya çalıştım. Âlimler kendi aralarında tartışsınlar, konuşsunlar, birbirimizle münakaşa edelim, problemlerimizi tartışalım. Fikirlerimizi ortaya koyalım diye düşündük. Çok değerli Enstitümüzün Müdür Muavini Saime Hanımefendi sempozyum gruplarını oluştururken tematik bir çalışma yaptı. Kendisine bu isabetli çalışmayı yaptığı için hepinizin huzurunda teşekkür etmeyi görev biliyorum. Sempozyumun karşımıza çıkardığı pek çok ciddi problemler var. Çok özgün tebliğler sunuldu. Azerbaycan'dan gelen meslektaşlarım daha seçim aşamasında kendi değerini ortaya koymayı başaran arkadaşlarımızdır. Azerbaycan'dan bugüne kadar pek çok toplantıya bu arkadaşlarımız belki bu söylediklerimden alınanlar çıkacaktır. Azerbaycan'dan gelen meslektaşlarımızın çoğu bize oradan 40'a yakın tebliğ geldi. Onların içerisinden çok dikkatli eleme yaptık. İlmi değeri olan tebliğleri seçtik. Bu ciddi çalışmalarından ötürü bu toplantıya katılan Azerbaycanlı meslektaşlarıma çok teşekkür ediyorum. Onları hepinizin huzurunda alkışlıyorum.

Özbekistan ile Türk devletleri arasındaki problemler çok üzümlere söylüyorum ki ben 1991'de Özbekistan'a ilk gittim ve çok kısa bir süre kaldım. Özbekistan bugün Türk dünyası ile yeniden bütünleşme sürecine girdi. Çok istekliydi ve en istekli ülkeydi hatta. Türkiye'ye aşağı yukarı on bine yakın öğrenci göndermişti. Daha sonra biz âlimler açısından çok anlam ifade etmeyen, önemsemediğimiz siyaset adamları tarafından çok önemsenen bir takım gelişmeler oldu. Ve Özbekistan kendini tecrit etti. Sadece Türkiye ile ortaya çıkmadı bu tecrit. Rusya da dâhil olmak üzere Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri ile de tecrit etti. Bunu da yine üzümlere söylüyorum. Bu Özbekistan için çok iyi netice vermedi. Biz birbirimizin halini doğrudan doğruya gerçekçi bir biçimde görmeliyiz. Birbirimizin halini anlamalıyız. Çünkü akıp geçen zaman bize 19. yüzyıldan bu yana çok net bir biçimde göstermiştir ki Talas Bey'in ifade ettiği gibi eğer Türkiye ile yakın Türk yurtları Azerbaycan ve Kafkasya'daki Türk toplulukları ve Hazar ötesi yani Uluğ Türkistan dediğimiz Türkistan'daki Türk Cumhuriyetleri Türkiye ile işbirliği yapmadıkları takdirde ne Türkiye için de kendileri için de ortaya iyi sonuçlar çıkmayacaktır.

Çünkü bir ülkede yaşayan insanlar eğer kendilerini mutlu hissetmiyorlar iseler bu söylemle ortaya çıkacak bir şey değildir. Ekonomilerin paylaşımı ve gelişimi ile ilgili bir meseledir. Üretimin artışı ile refahın paylaşımı ile ilgili bir meseledir.

Demokrasi dediğimiz şey esasında refahın paylaşımındaki adaletin sağlandığı ülkelerde ancak yeşerebiliyor, ancak canlanabiliyor. Kanaatim odur ki, aslında bizim demokrasi adıyla tanımladığımız şey serbest teşebbüsün insanlara eşit fırsatlar yarattığı, onların birbiri ile eşit şartlarda rekabet sağladığı bir sistem kastediliyor. Esasında böyle bir sistemi kurduğunuz zaman dünyadaki gelişmiş ekonomileri, gelişmiş sistemleri yakalama şansı buluyorsunuz.

Bu toplantının benim kafamda yaratmış olduğu en önemli sonuç budur. Çünkü açık olarak gördük ki burada. Bilhassa Talas Bey'e çok teşekkür ediyorum. Onun tebliği benim için çok öğretici olmuştur. O bu meseleye vurgu

yaptı. ‘Bizim Atatürk’ümüz yok’ derken biz Türkiye demokrasisinin sorunlarının farkındayız hepimiz. Bu ülkenin, bu milletin aydınları olarak. Çünkü bizim Türk milleti dediğimiz şey bir bütündür. Biz Türk milletini bir bütün olarak algılıyoruz. Kazak, Özbek, Kırgız, Tatar az sayıdaki federasyon içerisindeki Türk toplulukları... Buradan kastedilen şey pek insanın yanlış anlayıp bir suçlama olarak ortaya koyduğu gibi bir siyasi birlik değildir. İktisadi ve kültürel birliktelikten, işbirliğinden söz ediyoruz. 1991'den itibaren Türkiye'de oluşturulan kurumların tamamı bu temel üzerinde yükseltilmiş kurumlardır ve Atamız, büyük fikir önderlerimiz arasında yer alan Gasprıhalı İsmail Bey, bunu o kadar yüksek bir ifade ile vurgulamıştır ki. ‘Dilde, fikirde, işte birlik.’ İnsanlar ölür ama fikirler ölmez. İnsanlar ölür ama fikirler yaşar.

Türk dünyasının 19. yüzyıldan bu yana umumi rüyası dünyanın öncü milletlerinden biri olmak. Üretimde öncü, bilgi üretiminde, sanayi üretiminde öncü, bilimde öncü her alanda öncü olan bir millet haline gelebilmek. Onlar bulundukları ülkelerde hep bu rüyayı gördüler. Yani Türklerin ortak rüyası geçmişte olduğu gibi önemli bir millet olmak. Saygı duyulan bir millet olduklarını yeniden herkese hatırlatmak olmuştur.

Yine Talas Bey’in sözleri ile açıklayayım: Bu konuda Türk toplulukları içerisinde en ciddi mesafeyi almış olan Atatürk gibi bir kurucu lidere sahip, şansına sahip olan Türkiye Türkleri olmuştur. Türkiye Türkleri bu tecrübelerini kardeşleri ile paylaşmaya her zaman gönüllü ve hazır olmuşlardır. Türkiye kurduğu uluslararası bütün ilişkilerde de bu çerçeveye çok büyük özen göstermiştir. Türkiye dış ilişkilerinde çok güvenilir bir ülkedir. Bugüne kadar yaptığı hiçbir taahhütten geri adım atmamış bir ülkedir. Çünkü devlet olmanın gereği sorumlulukları da bunlardan oluşmaktadır. Devlet geleneği bu ülkelerde mesela Özbekistan'da çok güçlüdür. Özbekistan çünkü yerleşik hayata geçmiş orada bir şehir medeniyeti, bir kent medeniyeti yaratmış olan çok önemli bir ülkedir. Bugün Özbekistan'ın bu sürece katılmış olması Türklüğün geleceği açısından son derece mühim bir hadisedir. Kazakistan'ın bu sürecin içerisinde olması son derece mühimdir. Çünkü Kazaklar bütün Türk halkları içerisinde inandıkları şey uğruna gözlerini kırpmadan hayatlarını en kolayca feda eden topluluklardır. Kırgız kardeşlerimizin problemlerinin ne olduğunu biliyoruz. Bütün bu problemlerin hepimiz farkındayız.

Hülasa eder ve toparlarsak eğer, bu toplantımız bize bu dünya içerisindeki Türkiye Cumhuriyeti'nin ve onun kurucusu Büyük Atatürk'ün ne kadar önemli bir yerinin olduğunu bir kere daha hatırlattı. Ama bir şeyi daha hatırlattı. Ramiz Asker'in 1993'de söylediği gibi ‘*Türk Dünyasının Birliği Dünya Barışının da teminatıdır.*’ Türk milleti çok barışsever bir halktır. Türk milletinin problemlerinin incelendiği bu toplantıya dünyanın çeşitli yerlerinden katılan Macaristan'dan, Ukrayna'dan katılan arkadaşlarımıza da çok teşekkür ediyoruz. Onlar da bizimle bilgilerini paylaştılar. Yeni yeni şeyler anlattılar. Bütün bunlardan sonra bu ilmi toplantılarımızın gelecekte de devam etmesi temennisiyle hepinize hoşça kalın diyorum.

SEMPOZYUM KATILIMCILARI / THE PARTICIPANTS*

ABDYKULOVA Roza, Dr. Öğr. Üyesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek, Kırgızistan, rozazere3@gmail.com

ABIKENOVA Güljazira, Doç. Dr., Al Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Almatı, Kazakistan, nmskaz1129@gmail.com

AKBAYRAM Devran, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye, akbayramdevran@icloud.com

AKGÜL Suat, Dr., Antalya, Türkiye, suatakgul1@gmail.com

ASKER Naile, Doç. Dr., Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi, Bakü, Azerbaycan, qaracantali@live.com

AYHAN İsmail, Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, Türkiye, ayhan.ismail@dicle.edu.tr

BORANBAYOĞLU KALYSH Amanjol, Prof. Dr., Al Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Almatı, Kazakistan, kalyshamanzhol@gmail.com

ÇAKMAKLI MEHDİYEV Gaffar, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye, gafar56@gmail.com

ÇANLI Mehmet, Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, Çorum, Türkiye, mcanli4545@gmail.com

ÇANLI Mehmet, Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, mehmetcanli1967@hotmail.com

ÇELİK H. Seçkin, Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, seckincelik2@gmail.com

DEMİREL Ömer Faruk, Dr., Berlin Teknik Üniversitesi, Berlin, Almanya, yesi@gmx.de

EGAMBERDİYEV Mirzahan, Doç. Dr., Al Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Almatı, Kazakistan, mirzahan.egamberdiyev@gmail.com

ELMACI Mehmet Emin, Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye, emin.elmaci@deu.edu.tr

ERDAŞ Sadık, Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, serdas@hacettepe.edu.tr

GÖKÇEN Salim, Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan, Türkiye, sgokcen@atauni.edu.tr

GÖKGÖZ Saime Selenga, Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, ssgokgoz@hacettepe.edu.tr

GÜLER Ali, Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, ajansguler@hotmail.com

GÜNEŞ Günver, Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Ankara, Türkiye, ggunes65@gmail.com

GÜNEŞ Müslime, Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Ankara, Türkiye, mgunes68@gmail.com

GÜVEN Veli Fatih, Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, vfguven@hotmail.com

HACİYEVA Könül, Doç. Dr., Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi, Bakü, Azerbaycan, konulhaciyeva75@gmail.com

HALLIEVA ISKANDAROVNA Gulnoz, Prof. Dr., Taşkent Dünya Dilleri Üniversitesi, Taşkent, Özbekistan, gulnoz7410@mail.ru

* Alfabetik olarak sıralanmıştır. / in alphabetical order

HANÇER Enes, Öğ., Millî Eğitim Bakanlığı, Manisa, Türkiye, izmirli_hancer@hotmail.com

HAYTA Necdet, Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye, nhayta@gazi.edu.tr

KABULDINOV Ziyabek, Prof. Dr., Şokan Valihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü, Almatı, Kazakistan, kabulzia@rambler.ru

KALİBAYEVA Kalamkas, Prof. Dr., Abay Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi, Almatı, Kazakistan, azkal2015@bk.ru

KARTAEVA Tattigul, Prof. Dr., Al Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Almatı, Kazakistan, kartaeva07@mail.ru

KAŞTAN Yüksel, Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye, kastanyuksel@hotmail.com

KATONA Csaba, Dr., Macar İlimler Akademisi, Budapeşte, Macaristan, katona.cheva@gmail.com

KESER Ulvi, Prof. Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, ulvi.keser@gmail.com

KILINÇKAYA, M. Derviş, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, mdervis@hacettepe.edu.tr

KORKMAZ Erdal, Hv. Öğ. Yb., Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, Türkiye, E.KORKMAZ@hvkk.tsk.tr

KÖVECSI-OLÁH Péter, Dr., Eötvös Loránd Bilim Üniversitesi, Budapeşte, Macaristan, kovecsi-olah@migraciokutato.hu

KURT Deniz, Uzm, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, Türkiye, deniz.kurt@hvkk.tsk.tr

KÜSMEZ Abdullah Cüneyt, Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, ackusmez1@gmail.com

MUKHAMADI Kuralay, Prof. Dr., El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Almatı, Kazakistan, kuralay.mukhamadi@gmail.com

NESİBLİ Nesib, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, Türkiye, nasibnasibli@gmail.com

NOGAIBAYEVA Mendigul, Doç. Dr., Al Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Almatı, Kazakistan, nmskaz1129@gmail.com

OMARBEKOV Talas, Prof. Dr., Al Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Almatı, Kazakistan, omarbekov.1948@gmail.com

ORUCOV Tahir, Doç. Dr., Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi, Bakü, Azerbaycan, tahiroruclu@gmail.com

ÖZDEMİR Nuray, Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Türkiye, ozdemir_n@ibu.edu.tr

ÖZDEN Mehmet, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, mozden@hacettepe.edu.tr

ÖZYÜREK Mustafa, Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Iğdır, Türkiye, mozyurek25@gmail.com

SARAL Emre, Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, saral@hacettepe.edu.tr

SATTOROVA Gulnoz, Doç. Dr., Özbekistan Bilimler Akademisi, Taşkent, Özbekistan, noza1969@mail.ru

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, mehmets@hacettepe.edu.tr

SEZER ARIĞ Ayten, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, aytens@hacettepe.edu.tr

SHADKAM Zubiada, Doç. Dr., Al Farabi Kazak Millî Üniversitesi – TÜRKSÖY, Almatı, Kazakistan, zubaida68@gmail.com

SÜKAN Bige, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye, sukan@ankara.edu.tr

ŞAHİNGÖZ Mehmet, Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye, mgoz@gazi.edu.tr

ŞERİFOVA Salide, Prof. Dr., Azərbaycan Millî Bilimler Akademisi, Bakü, Azərbaycan, salidasharifova@yahoo.com

TEMEL Recep, Dr. Öğr. Ü., Bozok Üniversitesi, Yozgat, Türkiye, recep.temel@bozok.edu.tr

TÜRKMEN Zekeriya, Dr. Öğr. Üyesi, 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, zturkmenbeyi@gmail.com

VASYLYUK Oksana, Dr., Krymskyi Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü, Kiev, Ukrayna, o_vasylyuk@yahoo.com

YILDIRIM Seyfi, Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, ahiseyfi@hotmail.com

YILMAZ Mustafa, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, myilmaz@hacettepe.edu.tr

YÜCEL İdris, Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, iyucel@hacettepe.edu.tr

ZUB (RUDENKO) Nataliia, Dr., Krymskyi Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü, Kiev, Ukrayna, rudenkonatalie@yahoo.com

ZÜLFÜQAROV Vüsal, Dr., Azərbaycan Millî Bilimler Akademisi, Bakü, Azərbaycan, vzulfugarov@inbox.ru